

IRATAIM
AZ
EMIGRÁCZIÓBÓL

IRATAIM
AZ EMIGRÁCZIÓBÓL.

KOSSUTH LAJOS.

III.

M. L. A. Y. A. S. S. I.

— I O N O U S T Y — H E T T E S Z E S Z E

— S O U A S I T T O S Z A S Z

— 111

IRATAIM
AZ EMIGRÁCZIÓBÓL.

KOSSUTH LAJOS.

HARMADIK KÖTET.

A REMÉNY ÉS CSAPÁSOK KORA.

1860—1862.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1882.

DB
937
.5
T73
Köt. 3

(A fordítási és szerzői jog fentartva.)

ELSŐ FEJEZET.

A mi a szeptemberi egyezkedésre következett.

I.

Kedvező kilátások az osztrák elleni háborúra.

Irataim II. kötetét a turini kormányval 1860. szeptemberben kötött egyezkedésnek s komoly indokainak megismertetésével rekesztetem be.

»Viszonyaink az olasz és magyar nemzet erejének az osztrák elleni közös harcra egyesítése tekintetében annyira fejlettek, hogy ha annyi erélyt tapasztalunk az olasz kormánynál a köztünk végzetek végrehajtása körül, mint a mennyi józan felfogást és határozottságot tapasztaltunk az értekezések alatt: hazánk felszabadítására biztosabbaknak mondhatjuk kilátásainkat, mint a minővel valaha birtunk.«

E szavakat találom Pulszky Ferenczhez a M. N. Igazgatóság nevében 1860. szeptember 16-án intézett azon levelemben, melyben köszönetet mondva neki a buzgalomért s tapintatos eljárásért, melylyel egyezkedésünket az olasz kormánynál előkészíté, a haza érdekében tanusított áldozatkészségét s buzgalmát, képviselői állásának Turinban továbbá is folytatására, annak kijelentésével vettem igénybe, hogy az által teend legnagyobb szolgálatot hazánknak, ha azoknak, a mikben a kormányval megállapodtunk, gyors és liberális végrehajtását mindenkép biztosítani iparkodandik.

A felfogás kilátásaink biztossága felől, mely az idézett szavakban ki van fejezve, az akkori körülményekben találja igazolását.

Nemcsak mi, magyar emigráció, hanem velünk, mondhatom, akkor még igen csekély kivétellel, az összes magyar nemzet is hazánk felszabadításának reményét kötöttük az olasz-osztrák háboru kilátásához.

Akkor, midőn e szövetségnek nevezhető egyezkedést megkötöttük, minden arra mutatott, hogy e háboru egy napról a másokra kitörhet s hogy azt Ausztria fogja megkezdeni. A külkörülmények Ausztriára nézve biztatók voltak. A turini kabinet, Angliát kivéve, minden európai hatalommal feszült viszonyban állott, még Napoleon császárral is, ki a pápa tartományainak elfoglalása miatt Turinnal még a diplomáciai viszonyt is megszakította. Hasonlót tett Oroszország is, nem a pápára való tekintetből, hanem azért, hogy Victor Emánuel király saját rendes hadseregével a nápolyi királyi szék megdöntésének bevégzésére vállalkozott. S az orosz és porosz hatalmak a turini kormány politikájának kárhoztatását a haragos neheztelés oly kitöréseivel kísérték, melyeknek lehetetlen volt biztatólag nem hatni a bécsi kabinet boszuállási hajlamaira. Napoleon császár, ki az olasz egység eszméjének soha sem volt barátja s még mindig az olasz confederáció ábrándjában ringatózott, határozottan kijelentette Victor Emánuel királynak, hogy Austria ellen az ő fegyveres segítségére nem számíthat. Ausztriára tehát, miután a francziától nem tarthatott, igen természetesen buzdító hatást kellett azon gondolatnak gyakorolnia, hogy Victor Emánuel király egyedül áll, rendes serege nem nagy számu, Olaszország még rendezetlen, Garibaldi s Cavour közt nincs jó egyetértés, Nápoly meg nemcsak

nem ad erőt, de sőt az éjszaki hadseregből erőt von el. Ezek Austriára nézve oly biztató körülmények voltak, miként én ma is kétségtelen dolognak tartom, hogy ha ide-oda hányatva a megtorlás vágya és a félelem közt, végre mégis arra határozta magát, hogy nem enged a kedvező körülmények kísértésének: ez egyenesen csak azért történt, mivel nem bizott, amint hogy nem is bizhatott, Magyarorszáiban. Hanem a kísértés erős volt, sokáig libegésben tartotta az elhatározás mérlegnyelvét; Cavour még hetekkel később, október 20-ka körül is imminensnek tartotta az osztrák támadást.

Ilyenek levén a viszonyok, mi a turini kormány-nyal megállapított egyezkedésben a felszabadulás reménycsillagát láttuk feltűnni hazánk egén, mert tudtunkkal volt, hogy még él hazánkban ama nagy idő-
nek szelleme, melyek a magyar nevet bukás közben is dicsővé tették a világ előtt; tudtunkkal volt, hogy a szenvedések nem hogy elbágyasztották volna, de sőt az égő vágyig fokozták nemzetünk elhatározását: fegyverrel vívni vissza az ősök szent hagyományait, a nemzeti függetlenség elévülhetlen, elidegeníthetlen jogát; és tudtuk azt is, hogy a szerződés, melyet kötöttünk, komoly értelmű, mert azoknak, a kik az ujdonszülető Olaszország sorsát intézték, a magyar nemzetre szükségük van. Cavour csak magára, saját nemzetére s reánk magyarokra számíthatott, másra a föld kerek-
ségén senkire.

Számított is. Bianchi, miután elszámlálta a többi előkészületeket, diplomatikai történelme VIII. kötetének 362-ik lapján azt is megemlíti, miként »az emigránsok titkos összeköttetései útján megtétettek az intézkedések, hogy amint a háboru kiüt: Velenceze fellázadjon s Magyarország felkeljen.«

De minket ezen szerződés megkötésénél azon nézet is vezetett, hogy a két nemzetet egymás segítségére utaló érdekközösség akkor is fenmarad, ha a fenforgott háborus kilátások valósulása elmaradna. Ha az osztrák nem támad, előbb-utóbb az olasznak kellend támadnia, mert Velenczét osztrák birtokban nem hagyhatja. Ez a dolog természetében feküdt s csakugyan Velence felszabadítását az egész olasz nép hangosan követelte. Az olasz nemzeti szellem dicsőséges személyesítője, a hős Garibaldi, e felszabadításról mint oly dolgról szólott a közvéleményre csodásan hatályos nyilatkozataiban, mely még csak kétség alá sem jöhet s daczára a diplomáciai óvatosságnak, mely állásával járt, maga Cavour sem csinált a legkevesebb titkot sem belőle, hogy ezt feladatának tekinti s hogy a nemzetnek nem lehet megnyugodnia, míg e czél el nem éretett. Így, hogy a sok közül csak egyet említsek, midőn Garibaldi győzött Milazzonál s az forgott kérdésben, vajjon megengedhető-e, hogy seregével Szicziából az olasz szárazföldre átjőjön? — Persano tengernagynak Cavour a következő emlékezetre méltó utasítást küldötte:

»Örvendek a milazzói győzelemnek, mely becsületére válik az olasz fegyvereknek s hozzá fog ahhoz járulni, hogy Európa meggyőződjék, miként az olaszok el vannak határozva feláldozni életüket, hogy kivivják maguknak a hazát és a szabadságot. Adja Ön át Garibaldinak őszinte meleg szerencsekívánatimat. — — Hagyni kell Garibaldit szabadon cselekedni. A vállalat nem állhat meg fél uton. A Szicziában kitüzött nemzeti lobogónak végig kell lobognia az országon, fel az ádriai partok mentében, míg ama tenger királynéját be nem fedi.«

Hasonlóan nyilatkozott a király is egész nyíltsággal, a legkisebb tartózkodás nélkül minden alkalommal. Az emberi dolgok viszontagságos menete úgy hozta magával, hogy porosz fegyverek szerezték meg Velenczét Olaszországnak; de erről 1860-ban senki még csak nem is álmodott. S reánk nézve a dolog akként állott, hogy Velenceze felszabadítása végett kezdendő háboru esélyében a magyar nemzet szövetsége Olaszországra nézve, még: ha lehet, nagyobb szükségnek mutatkozott, mint az osztrák támadás esetében, mert ez utóbbi esetben Angliának legalább diplomáciai támogatására számíthatott, Napoleon császártól pedig ígéretet birt, hogy bárminő kimenetele lesz is a háborunak, azt semmi esetre sem fogja megengedni, hogy Lombardiának francia vér árán szerzett birtokában változás történjék. De Velenczére nézve a turini kabinet annyira mindenkitől elhagyatva állott, hogy annak Austriától elszakítását még Anglia is feltétlenül és indulatosan ellenezte, noha minden egyébre nézve (Párma, Modéna, Toskána, pápai birtokok, Nápoly, Szicília) a népek szabad rendelkezési jogára a legszabadabb elvü szellemenben hivatkozott s az annexiókat s a turini kabinet által követett egész eljárást a leghatározottabban támogatta.*)

Az érdekközösség ily szilárd terén találtuk magunkat a szeptemberi egyezkedésnél; de bármennyire igazolta volna is a feltétlen bizalmat ez érdekközösség elmészete, mi épugy mint 1859-ben Napoleon császárral szemben tettünk, most a turini kabinettel szemben is elengedhetlen hazafiui kötelességnek tekintettük: biztosítékokról gondoskodni, hogy hazánk ne válhassék merő eszközzé idegen érdekek szolgálatában,

*) Lásd az 1-ső számú jegyzetet a Fejezet végén.

hanem mint egyenjogu önczél foglaljon állást a kétoldalu szerződésnek amaz ismeretes elvének alapján: »adok, hogy adj; teszek, hogy tégy.«

Megkötetvén ez alapon az Irataim II. kötetének végén részletesen közlött egyezmény, mely az olasz királyi ház titkos levéltárában van letéve, a végrehajtás körüli intézkedésekre került a sor.

II.

Előkészületek ez egyezkedés végrehajtására.

Cavour gróf tudtunkra adta, hogy a megállapítottaknak végrehajtására s összekötetésünknek és viszonyunk gyakorlatias fejleményeinek közvetítésére a szárd diplomáciai testületnek két kitünő tagja: Benzi Rafael és Cerruti Marczel titkos tanácsos (commendatore) urak lettek a kormány által megbizva, még pedig az első Olaszországra, a második a keletre nézve, hova e végett a kellő hatalommal felruházva s megfelelő utasításokkal ellátva idővesztés nélkül el fog utazni. Ezen urak személyesen megjelentek a M. N. Igazgatóság 1860. szeptember 14-én tartott ülésén, a hol is:

1. *Benzi* urat értesítettük, hogy az Igazgatóság távollétében azt Turinban továbbra is *Pulszky* Ferencz ur fogja képviselni, kivel egyetértésben a katonai természetű ügyek gyakorlatias részleteinél *Vetter* altábornagy ur lesz szives eljárni, míg más nemű rendeltetése Turinból el nem szólítja, azontul pedig az e természetű teendőkre nézve *Ihász* és *Kupa* ezredes urak fognak *Pulszky* Ferencz urnak rendelkezésére állani.

2. *Cerruti* urnak pedig tudtáraadtuk, hogy a moldva-oláhországi határ felől tervezett (erdélyi) hadműködést *Klapka* tábornok fogja vezélni, ki is az oda szánt fegyverek utnak indítása után, a mily hamar

csak lehet, a keletre menend, hogy a fegyvereknek Erdélybe juttatása s a parancsnoksága alatt működendő haderő elemeinek szervezése felől a hely színén intézkedhessék. A viszony *Couza* fejedelemmel egyenesen ő reá bizatik, minthogy ezt 1859-ben ő kezdeményezte s a fejedelemmel meghitt baráti lábon állván, azóta is közvetlenül ő maga folytatta. Szükségesnek láttuk azonban, hogy a dunai egyesült fejedelemségekben, addig is, míg Klapka tábornok odaérkezik, kellőleg képviselve legyünk s ez állásra *Dunyov* ezredest (ki jelenleg Garibaldi hadseregében szolgál) kérjük fel, a keletre küldendő fegyverzetnek pedig addig is, míg Erdélybe juttatását a körülmények alkalomszerűnek mutatnák, saját felügyeletünk alatt kelletvén leltározva tartatnia, raktárnokul *Matheidesz* urat fogjuk oda küldeni, kinek azonban tiltva leszen politikába avatkozni. Konstantinápolyban továbbá is gróf *Karacsay* Sándor lesz képviselőnk. Felkértük tehát *Cerruti* urat, hogy ezeket jegyzékbe véve, keleti megbizottainkat eljárásukban a szárd kormány tekintélyével támogassa, s őket a rendelkezésére bocsátandó pénzalapból, mi a szeptember 12-én beadott s a kormány által helybenhagyott Jegyzék 2. pontja szerint (lásd II. kötet, 553. lap) kétszázezer frankban lett megállapítva, a szükséghez képest anyagilag is gyámolítsa. *Cerruti* ur ezt megígérte s minthogy az említett 2. pontban kijelölt célokra a folyó költségeken kívül előreláthatólag alkalmi kiadások szüksége is fog előfordulni, melyeknek utalványozása az én tisztemhez tartozik, ez utalványozásnak feltűnést nem okozó, de a visszaélés vagy félreértés lehetőségét merőben kizáró módját rendbe hoztuk.

3. Értesítettük *Cerruti* urat arról is, hogy a Szerbia felől célba vett, de az Erdély felé szervezettel egye-

temben egy királyi olasz segéd-hadtestnek a dalmát partokon kiszállásától föltételezett hadműködés vezérének *Türr* tábornokot óhajtjuk, kit erre haladéktalanul fel fogok szólítani. Szükségesnek látjuk azonban, hogy *Türr* tábornok ne menjen Szerbiába, mielőtt viszonyainkat az ottani kormányval kielégítőleg tisztába hoztuk. E végett egy politikai ügynököt fogunk oda küldeni, ki egyuttal Horvát- s Tótországra, különösen a határőrvidékekre és hazánk azon részére is, mely most Vojvodinának s Bánátnak neveztetik, utasításokkal lesz ellátva. E kiküldetéssel Ludvigh János urat szándékozunk megbizni, ki hasonlóval már 1859-ben is meg volt bizva. Mindenesetre értesíteni fogjuk Cerruti urat a kiküldendő ügynök felől s számára a többi megbizottainkra nézve igénybe vett támogatást szintugy kikértük. Megigértetett.

4. A politikai viszonyok azon válságos állapota, mely a kormányval kötött egyezkedésre indokul szolgált, a szeptember 12-ikei jegyzékünk 1. pontjában részletezett fegyverzet elszállításának siettetését annyival inkább sürgető szükséggé teszi, minthogy épen pár órával előbb tudósítást vettünk, miként Garibaldi maga is fegyver szükében levén, arra ez idő szerint nem lehet kilátásunk, hogy tőle fegyverzeti segítséget kapjunk; felkértük tehát a kormány megbizottait, kövessenek el minden lehető *Cavour* grófnál, miszerint e szállítás haladéktalanul eszközöltessék. Mely kérésünkre Benzi ur azon értesítéssel örvendeztetett meg, hogy ez a grófnak annyira szíven fekszik, miszerint ő (Benzi) már is parancsot kapott, magát *Pettinengo* tábornokkal, ki ez iránt immár különösen utasítva van, közvetlen érintkezésbe tenni s a tábornok által a fegyvertárakban kiszemelendő s kellőleg bemálházandó fegyvereknek s lövő-

szereknek Génúába szállításáról s ott hajókra rakásáról gondoskodni. A mi haladéktalanul meg is fog történni.

5. Miután még az Igazgatóság működésére szükséges hitel nyitása, a mozgalom otthoni vezéreinek küldetni határozott százezer frank készentartása és a magyar pénzjegy-készítés költségeinek fedezése felől értekeztünk, felkértem a kormány megbizottjait, figyelmeztetnék Cavour grófot az olasz földön állomásozó osztrák haderő harcrendje (ordre de bataille) megszerzésének szükségére. Ez neki nem lehet nehéz, azt pedig nem kell mutogatnom, mennyire fontos dolog, hogy tudjuk, minő magyar ezredek s miként elhelyezve (dislokálva) vannak a Mincion túl s minő az arány a magyar és más nemzetbeli seregek közt a különböző helyőrségekben. Megigértetett.

6. Felemlitettem azt is, miként nem ajánlhatom eléggé a grófnak, hogy már most gonddal legyen a Mincion túl mindenütt, a hol osztrák helyőrség van, teljesen megbízható embereket birni, kiktől ne csak biztos tudósításokat vehessünk, hanem kiket alkalmilag némely helybeli teendőkkel is megbizni lehessen. E tekintetben nagyon szükségesnek látnám, hogy a mit a háboruban a tábor-vezérkar titkos szolgálatának nevezünk, az már mostanság oly tökéletes módon szerveztessék, mintha már kitört volna a háboru, csak azon különbséggel, hogy az jelenleg ne a hadügyminiszteriumra legyen bizva, hanem a grófnál összpontosítottassék s képviselők e titkos szolgálat vezetőjével viszonyba tétessék. Figyelmeztettem a kormány megbizottjait, hogy e fontos tájékozási ügy a velencei forradalmi bizottmány útján igen könnyen s igen sikeresen elintézhető. Benzi ur ajánlkozott a grófot e pontra különösen figyelmeztetni.

7. Nagy fontosságot helyeztem arra, hogy a két utóbbi pontban említett működés a dalmát partoknak olasz nyelvű főbb pontjaira is kiterjesztessék s oda teljesen megbízható ügynök vagy ügynökök küldessenek. Cerruti ur ajánlkozván erre nézve a miniszterelnök urnak indokolt előterjesztést nyújtani be, felkértem őt, hogy mind a helyek kijelölésére, mind a személy vagy személyek megválasztására nézve Pulszky Ferencz urral értekezék. A mi meg is történt.

Ezek e szerint rendbehozatván, mielőtt Turint elhagynók, hogy a reánk váró feladatoknak utána lássunk, még két dolgot gondoltunk elintézni szükségesnek. Az egyik a magyar legióra, a másik pedig arra vonatkozik, hogy tudjuk, kik azok a magyar emigrációban, a kiknek csatlakozására s engedelmességére számíthatunk, ugy a miként Magyar Nemzeti Igazgatósággá alakulánk.

Óhajtásunk lévén, hogy a nápolyi magyar legió, a mint királyi hatóság alá vétetik, ha lehet, a netán fenntartandó többi idegen legiókkal egyetemben Vetter altábornagy ur parancsnoksága alá helyeztessék, kire, az Igazgatóság kívánsága szerint, azon diszes rendeltetés várt, hogy a kikötött olasz segédsereg oltalma alatt partra szállítandó magyar legiót az országba vezesse s a Magyarország délnyugoti részein szervezendő hadtestnek élére álljon: jónak láttuk a kifejleszteni remélt magyar légió szervezésére nézve az alapelveket megállapítani s azokat a kormány helybenhagyása alá terjeszteni. Ez alapelvek a következők:

I. A magyar legió szervezésének az 1859-ben megállapított alapelvekre kell fektettetni: tehát magyar zászló, magyar vezénylet, magyar rendszer (az 1848—49-iki). E rendszernek, még ha kevésbé jó volna is, mint a piemonti, fenn kell tartatni, mert a légió szervezetének összhangzásban kell

lenni a jövődő magyar hadsereg szervezetével. Már pedig mintegy 8000 hajdani honvédtiszt vár az országban a szabadságharcz újból leendő felvételére; ezek mást, mint az 1848—49-diki rendszert nem ismernek s ha kitör a háboru, nem lehet arra gondolni, hogy időnk legyen ezeket s a régi honvédsereg ezreit, kik felhívásunkra fegyvert fogandnak, kitaníttatni abból, a mit ismernek s beletaníttatni abba, a mit nem ismernek.

II. A kapcsot, melynek a legiót együtt kell tartania, azon eszme képezvén, hogy rendeltetése Magyarország felszabadításaért harcolni, habár természetes is, hogy a mig olasz földön van, az olasz királyi kormánynek engedelmességgel tartozik s ez a legiót katonailag belátása szerint alkalmazhatja, mindazáltal az olasz királyi hadseregbe be nem kebelezthetetik, hanem segédsereget kell képeznie, melynek parancsnokát a M. N. Igazgatóság előterjesztésére fogja a királyi hadügyminiszter kinevezni, kinek a legió szolgálati tekintetben alá lesz rendelve. Mindazonáltal jónak látszanék, hogy a legió Türr tábornok hadosztályához csatoltassék (aggregáltassék). Mindenre nézve, a mi a szolgálatot illeti, ezen tábornok lesz a közvetítő egyrésztől a legió, másrésztől a miniszterium s az Igazgatóság között.

III. Magában értetik, hogy ez ügyben az Igazgatóság csak a miniszterelnökkel fog bizalmas érintkezésben állani, ha a kormányval megállapított egyetértés folytán érintkezés szüksége fordul elő a hadügyi szakhivatallal, az a hadosztályparancsnok útján fog történni. A legió-parancsnoknak kötelessége leszen az Igazgatóság utasításaihoz alkalmazkodni, ennek irányában felelősséggel tartozandik s az Igazgatóság kívánatára elmozdítottathatik.

IV. Elvül van elfogadva a királyi kormány által, hogy a magyar legió szervezése a ráma-rendszer (système des cadres) alapján fog történni, a mennyiben az erre alkalmas elemekkel elegendő számmal rendelkezhetünk. E rendszer a tiszték nagy számának szükségszerű követelménye. A kormány engedelve egyelőre egy dandár gyalogságra, egy ezred lovasságra s két ágyuütegre terjed.

V. A tiszti előterjesztések a következőleg fognak történni: A tábornok, kinek hadosztályához a legió csatolva

leend, a legió-parancsnok előleges meghallgatása után előterjesztéseit úgy az új kinevezésekre, mint az előléptetésekre nézve előbb az Igazgatóságnak, aztán, ha ez helybenhagyását adta, a hadügyminiszteriumnak adja be.

VI. A mi a fegyelmet illeti, a legió parancsnoka azon hatalommal lesz a kormány által felruházva, melyet az olasz hadseregben a dandárparancsnokok gyakorolnak. Jelentés (rapport) a disciplináris büntetések eseteiről nem kívánatlik, de ha valamely tiszt magát igazságtalanul fenyegetettnek vélné, szabadságában állandó Türr tábornok urhoz fordulni, miszerint ügyét fegyelmi tanács által vétesse vizsgálat alá s ha ez a panaszt indokolatlannak találná, ez újabb fegyelmi kihágás megfenyítésének esetén súlyosbító körülménynek fog tekintetni.

VII. A súlyosabb természetű kihágások az olasz katonai törvénykönyv szerint fognak ítéltetni, úgy érdemlegesség, mint eljárás tekintetében. E törvények annál fogva le fognak magyarrá fordíttatni s a sereg előtt gyakran felolvasatnak.

VIII. Rangjától semmi tiszt sem foszthatatik meg másként, mint hadi tanács ítélete által. Bűn vagy épen főbenjáró bűn miatti elmarasztalás esetében a felebbvitel az ország illetékes bíróságaihoz fog történni.

IX. Az Igazgatóság különleges rendelkezéseket fog a kormány megegyezésével kiadni, azon esetben, ha a legió kivételes helyzete ezt szükségessé tenné.

X. Nem lehet kivánni, hogy a kormány teljes fizetést engedményezzen a számfeletti tiszteteknek vagy hogy rangjukhoz képest díjazza azon törzstiszteteket, kik rangjuk szerinti tényleges szolgálatra helyet a legióban nem találhatnak. *) Azok, a kik nem alkalmaztathatnak, bármi rangú tisztetek legyenek is, a (sorrentói, később acqui-i) depôt-ba fognak utasíttatni, az ottani tisztetek díjazására megállapított kormányzati szabályzat szerint fognak elláttatni s tényleges szolgálatba tételük

*) A tisztetek száma oly nagy volt a legénység számához képest, hogy ez aránytalanság egyik levelemben e szavakat adta tollam alá: »mondani szokás, hogy Angliában az ember a baronetten kezdődik; mi ma-holnap oda jutunk, hogy a katona az őrnagyon kezdődik.«

érkezési sorrendben fog történni. A mely tisztnek e rendelkezés nem tetszenék, szabadságában áll elbocsáttatását kérni, de ha egyszer a legióból kilép, oda többé be nem vétetik.

XI. Az idősebségi (anciennitási) lajstrom elkészítését egy e végre kinevezendő külön tiszti bizottság előtt rangigazolásnak kell megelőzni.

XII. Minden tiszt, altiszt és közharczos, a legióba belépésekor ugyanazon esküt teszi le, melyet a legió előbbi tagjai letettek.

XIII. A Magyar Nemzeti Igazgatóság a felségi hatalomhoz tartozó jogokat fogja a legió felett azon percztől kezdve gyakorolni, melyben a legió Olaszországon kívüli hadjárat végett mozgásba tétetik. A legióval e végre a M. N. Igazgatóságon kívül senki sem rendelkezhetik. Ellenben addig, míg a legió olasz földön tartatik, az Igazgatóság vele csak szervezés és belszolgálat tekintetében rendelkezhetik.

XIV. A tábornok, kinek hadosztályához a legió csatolva leszen, ugy a kormány, mint az Igazgatóság irányában a veendő rendeletek végrehajtásaért felelősséggel tartozik s az Igazgatóságot a legió ügyei felől tudomásban fogja tartani.

Ezen szervezkedési alapelvek a kormány által elfogadtattak. — A másik tárgy, melyet a háborus kilátások akkori állapotára való tekintetből s az 1859-ben tapasztalt fontoskodási hajlamok, itt-ott botránnyos jele-
netekig is mérgesült viszálykodások emlékezeténél fogva is, még Turinban együttlétünk alatt elintézendőnek tartottunk, az emigrációhoz intézendő nyilatkozat és felhívás volt. Ez a következő szerkezettel lett megállapítva:

Körlevél

a magyar emigrációhoz.

N. N. urnak!

Tudtával van Önnek, hogy a tavalyi olasz háboru minket alólírottakat s általunk nemzetünket a szövetséges hatalmakkal egyetértési viszonyba hozván, mi hazánk felszabadításának eszköz-

lésére, ugyancsak azon hatalmak akarata szerint is, Magyar Nemzeti Igazgatósággá alakultunk, oly eltökéléssel, hogy hazánk ügyeit az 1849-ben közakarattal kinyilatkoztatott nemzeti függetlenségnek (melyet idegen erőszak megszakíthatott, de jogerejében meg nem ingatott,) valóstására intézni, igazgatni s vezetni fogjuk mindaddig, míg a nemzet azon állapotba jutand, hogy kormányt alakíthasson

Ezen eltökélésre nem elbizakodás, nem nagyravágyás vezetett, hanem részint annak tudata, hogy senki más hazánkfiái közül a nagy czélt a sikernek hasonló kilátásával elő nem mozdíthatja, senki más annyi segédeszközöket nem biztosíthat, mint a tavalyi viszonyokból kifejtett összeköttetéseinknél fogva mi tehetjük, — részint pedig vezetett azon meggyőződés, hogy a munkálatok számainak összpontosítása s a hazai akaratra a külviszonyokkal összhangzásba hozatala nélkül sikert nem lehet reményleni.

E nézetekben s az azokból reánk háruló kötelelsségekben megerősítve érezők magunkat a bizalomnak, csatlakozásnak hazulról érkezett biztosításai által.

Annálfogva, bár a tavalyi váratlan béke a valósuláshoz oly közel állott honzabadítási reményeket meghiusítani látszott is, mi constituált állásunkhoz tartozó kötelelsségeink teljesítését s különösen összeköttetéseinket a baráti hatalmakkal annál kevésbé szakítottuk meg, minél biztosabban előre volt látható, hogy az európai viszonyok, különösebben pedig az olasz kérdés szükségszerű fejleményei, hazánk felszabadítására újból oly alkalmat hozandnak elő s oly kombinációkat teendnek lehetőkké, miszerint honunk függetlenségének teljes kivívása csak nemzetünknek kétségbe nem vonható határozottságától legyen feltételezve.

E számításunkat igazolták az események s ma már annyira haladtak az előkészületek, hogy elkövetkezett az idő, számba vennünk a magyar emigrációban mindazon segéderőket, melyekre, mint rendelkezésünkre állókra, hazánk felszabadítására intézett munkálatainkban számíthatunk.

Kérjük e részben Önnek . . . . . mihamarabb írott nyilatkozatát, egyszersmind bizalommal felszólítjuk, hogy ezen értesítésünket tartózkodása helyén található hazánkfiával is közölvén, azoknak, kik hozzánk csatlakozni s a haza szolgálatára magukat rendelkezésünkre ajánlani kívánják, ezt tanusító nyilatkozatukat, minősítő névjegyzésükkel egyetemben, nekünk beküldeni sziveskedjék.

Figyelmeztetni kívánjuk azonban az ekként nyilatkozandókat, hogy mielőtt vagy különösen levél által vagy általában nyilvánosság által felszólításunkat vennék, helyzetüket fel ne adják.

Mi reánk a haza várakozásai s külföldi összeköttetéseink nagy felelősséget háritottak, a siker biztosításának felelősségét. Ez egységet követel az intézkedésekben s összhangzást a végrehajtásban annyival inkább, mert a munkálat szálai messze ágaznak. Ázért nemcsak károsnak, de kiszámíthatlanul veszélyesnek hinnők, ha, legyen túlbuzgóságból, legyen akármi más indokból, akár a hazában benn, akár azon kívül, tudtunk nélküli felhívások s részleges lépések történnének, melyeknek más eredménye nem lehetne, mint az, hogy az erőket egybeponosítás helyett szétszaggatnák, az eszmékben tévedést, a tervekben összeütközést s a cselekvésben zavart okozhatnának s így a sikert s vele hazánk jövődjét compromittálnák. — Meg vagyunk győződve, hogy azok, kik szándékaink tisztaságát méltányolni hajlandók, saját hazafiságukban elegendő ösztönt találандnak, minden ily lépéstől óvakodni. Ha lennének, kik saját, bármennyire is illetékes, önbecsületüket a haza javának elébe téve vagy talán pártoskodási viszketegből különszakadásra határoznák magukat, azoknak irányában a hon iránti kötelességérzettől fogunk tanácsot kérni, de egyszersmind kinyilatkoztatjuk, hogy mi, a mint örömmel s méltánylással viszonzandjuk a bizalmat, ugy csak a velünk czélban, irányban s a módok megválasztásában egyetértő biztos elemekkel kívánunk együtt működni, — biztosaknak pedig azokat tartandjuk, kiknek összhangzó munkálati készségükre számíthatunk.

Óhajtuk is, reméljük is, hogy Ön ezen nézeteinkben egyetértend s nekünk segédkezet nyujtand, sokat szenvedett hazánkat győzelemre vezetni, mire nézve örömeinkre szolgál Önt biztosítani, hogy a már sikeresítésbe vett előkészületek a legjobb kilátásokra, többre mint kilátásokra jogosítanak.

Becsés választát belső borítékön ily czim alatt: »A Magyar Nemzeti Igazgatóságnak« Pulszky Ferencz urhoz (Hôtel de Grande Bretagne) Turinba kérjük utasítani.

Kelt Turinban, szeptember 14. 1860.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság:

(Aláírva)

Kossuth,

Klapka György, Teleki László.

III.

Ujabb aggodalmak.

Turini egyezkedéseink sok reményre jogositottak, de hazafiui reményeink valósulásának derült egén két felhő lebegett: az egyik bizonytalansággal, a másik positiv veszélylyel terhesen.

Az első az osztrák-porosz-orosz uralkodók varsói találkozása, a másik *Garibaldi* azon elhatározása volt, hogy a francziák által megszállott Rómát megtámadja.

Austria az orosz és porosz hatalmak által a turini kabinet iránt tanusított neheztelésre számítva, ezeket figyelmeztette, hogy szemben a forradalmi elvek dagályával, mely Olaszországban a legitimitást elborítani fenyegeti, jó volna az »isteni jog« alapján álló fejedelmeknek a teendők iránt egyetértésre jutni s azért találkozást indítványozott Varsóba, azon reményben, hogy sikerülnie fog a hajdani »szent szövetség« szabadságellenes conspirációját feltámasztani s az ugynevezett legitimitás oltalmára a troppai, laibachi, veronai congressusok szabadsággyilkoló elveit újra érvényesíteni.

E terv sikerülése Magyarországot, függetlenségi harcának újból felvétele esetére, újra külavatkozással fenyegette, más részről azonban, ha az »isteni jog«-gal kérkedő három nagyhatalom magát a népek önrendelkezési jogának megtörése végett Európa sorsának bírójává veti fel: Napoleon császárt arra fogta volna kényszeríteni, hogy az interventiora elleninterventióval feleljen, minthogy ő a népakarat elvét vallotta uralkodása alapjának, az olasz ügyekben pedig Angliával karöltve, álláspontja az volt, hogy a népakarat ellenébe külavatkozást nem lehet megengedni. Ezért neveztem

a varsói tervet csak a bizonytalanság s nem a positiv veszély fellegetnek. Lehetett lándzsa, mely sebez, de lehetett Achilles lándzsája is, mely a sebet, melyet tít, meg is gyógyítja. Aztán egyrészt tény, hogy szeptemberi egyezkedésünk sikerére a varsói complot indítványozása nem volt minden befolyás nélkül, minthogy azt *Cavour* imminens háboru jelének tekintette, másrészt pedig a körülmények valószínűvé tették, hogy ha a varsói terv meghiusul, az osztrák támadás alkalmasint elmarad s ahhoz kötött reményeink valószínűsá elnapoltatik. E részben tehát volt, a mire aggodalommal, és volt olyan is, a mire bizalommal gondolánk.

Ellenben a másik, a római felhő egészen a positiv veszély fellege volt.

Garibaldi eltökélt szándoka Rómát megtámadni, *Cavour*nak igen nagy aggodalmat okozott, minthogy lehetetlen volt be nem látnia, hogy ez összeütközést vonna maga után a francziák császárával; a minek a dolgok akkori állásában alig lehetett volna más következése, mint az, hogy Olaszország ujjaszületésének nemcsak előhaladása megakad, hanem még az is elveszhet, a mi már *Rivivatott*.

A turini kabinet el is volt határozva, *Garibaldi*t e veszélyes szándokának végrehajtásában minden áron ha kell, erőhatalommal is, megakadályozni. Ez volt az egyik ok azon merész elhatározásra, hogy a pápa keleti két tartományának (*Umbriának* s a *Marcáknak*) elfoglalásával utat nyitnak a királynak egy tekintélyes hadsereg élén a nápolyi harcztéren személyesen megjelenni.

Azonban *Garibaldi* azon emberek közé tartozott, kiket az utjukba gördített akadály inkább ingerel, mintsem hogy visszatartana. Meseszerű volt a szerencse,

mely a hős vezér délolaszországi több mint vakmerő vállalatát kísérte. A ki ily siker befolyása alatt áll s kit e siker folytán nemzetének az imádással határos szeretete veszen körül, arról lélektanilag alig lehet csodálni, ha fészket ver keblében a hit, hogy mert csak olyasmit tud akarni, a mihez nemzetének joga van, neki semmi, a mit akar, nem lehetetlen. Tehát igen valószínű volt, hogy Garibaldit az utjába gördített akadály nem fogja megrettenteni, s Cavour, bár a végletekre el volt határozva, érezte, hogy e végletek polgárháboru veszélyével járnának: ily áru gyógyszer pedig Olaszország akkori helyzetében alig volt volna kisebb baj, mint a betegség, melyet kettévág. E tekintetknél fogva Cavour minden lehetőt elkövetett, hogy a Garibaldival összeütközés kényszerűségének elejét vegye s több egyéb idevágó lépései mellett egyezkedéseink folytában engem is felszólított: irjak Garibaldinak s igyekezzem őt veszélyes szándokától eltéríteni. Én figyelmeztettem a grófot: miként teljességgel nem lehet reményleni, hogy az én szavam nyomhasson valamit ott, a hol (mint ép akkor megtudtuk) még Anglia is hiában lépett közbe; de Cavour azon nézetben volt, hogy Garibaldi olyan ember, kinél a kiméletes baráti szó nagyobb hatással lehet, mint a nyomás látszatát viselő közbelépés; azon észrevételemre pedig, miként én alig hihetem, hogy egy ily levélre nekem Garibaldi felelni fog, Cavour azt felelte, hogy ezt ő sem várja, annálkevésbé, minthogy levelem Turinból megyen s Garibaldi sejteni fogja, hogy abban az ő (Cavour) keze is benne lehet, — de ő meg van győződve, hogy ha választ nem kapok is, szavam nem marad hatás nélkül, azonban elvárja tapintatomtól, hogy módját fogom találni a dolgot magyar érdekek alapján akként tár-

gyalni, miszerint szavam magán viselje a teljes spontaneitas jellegét.

Tehát megigérttem, hogy irok Garibaldinak, s társaimmal tanácskozva, abban állapotdunk meg, miként figyelemmel a hős azon jellemvonására, hogy a kéretlen tanácsadást nem szereti: kerülni fogom a lebeszélni akarásnak látszatát; a magyar és olasz ügy közt fennforgó érdekközösség szempontjából fogom tárgyalni a helyzetet; értesitem őt kilátásainkról; kiemelem az összevágó működés szükségét; kikérem tanácsát, támogatását, segítségét s Róma megtámadásáról nem mint az ő szándokáról, hanem mint oly dologról szólandok, a mit Austria igen nagy örömmel fogadna, mert oly bonyodalmakra vezetne, melyek Velenceze felszabadítását lehetetlenné tennék.

Abban is megállapodtunk, hogy irjak ezzel összevágó értelemben *Türr* tábornoknak is, ki Garibaldinál oly hitellel s befolyással birt, mely érdemeinek s fontos szolgálatainak magaslatán állt; közöljem vele egyuttal, hogy minő rendeltetést szántunk számára, s küldjem meg neki az emigrációhoz intézett körlevelünk legelső példányát.

E két levél itt következik:

Kossuth — Garibaldinak.

Turin, szept. 14. 1860.

Diktátor tábornok! Drága barátom!

Engedje meg nekem, hogy őszinte csodálatom adóját csatoljam az öröm elragadtatásaihoz, melyekkel Önt ama milliók hálája körülveszi, kiket Ön egy lealacsonyító kényuralom jármából kiragadva, önmaguknak, a polgárisodásnak, a szabadságnak visszaadott s a szemlátomást alakuló Olaszország-hoz csatol. Ah, mennyire fenséges az, a mit Ön mivel, s az, hogy miként mivel. Áldás legyen Önnel!

Ugy látszik nekem, drága barátom, hogy itt az idő, számba venni a munkarészt, melylyel Magyarországnak hozzá kell járulni a végleges küzdelemhez a közös ellenség: Austria ellen, s egyetértőleg megállapítani az összevágó eljárást, miszerint a siker biztosítva legyen.

Ez annál szükségesebb, minthogy nemcsak az orosz és porosz, hanem még Anglia is (mondom: Anglia, s kezem közt levő hivatalos adatok alapján mondom,) conspirál Austriával, hogy őt megmentse vagy legalább nehézségeinket szaporítsa és kilátásainkat csökkentse.

Bizonyos, hogy sem én, sem barátaim nem hagyandjuk magunkat e nehézségek által visszariasztatni s nem is kétségkedünk a siker felől, feltéve, hogy működési terveinket összhangzásba hozzuk, a két nemzet erejét egyesítjük s (a mire fősulyt helyezünk,) Ön egyrészt hatalmas segítségét tőlünk meg nem vonja, másrészt hozzájárulásával támogat az előkészületeknél, melyek szükségesek, miszerint nemzetünk egész — bizonynya tekintélyes — erejét csatarendbe lehesen állitanunk.

A mi engem illet, megvallom Önnek őszintén, hogy Magyarországnak nagy szüksége van Olaszországra, miszerint az osztráktól megszabaduljon; de állítani merem, hogy Olaszországnak is nagy szüksége van Magyarország közreműködésére, mert hiában, nem lehet kétségbevonni, hogy tizenöt milliónyi népességet s vele egy nagy ország minden erőforrásait nem csak elvonni az osztráktól, de még Olaszország erejéhez hozzá is adni, olyan dolog, a mi harmincz milliónyi különbséget teszen a kilátások számlájában s a végleges győzelem elemeiben.

En Önnek szavaiból s tetteiből azon meggyőződést meritettem, hogy Ön az én hazám függetlenségét az olasz kérdés megoldására mindig nélkülözhetlen kelléknek tekintette: kiindulási pontnak véve fel tehát a két nemzet érdekössességét, engedje elmondanom, hogy miként fogom fel a helyzetet.

Velenczének fel kell szabadittatnia s az egységes és független Olaszországhoz kell csatoltatnia. Ez kérdésen kívül van. A háboru az osztrák ellen tehát meglesz. De minő lesz az a háboru? Ön oly dolgokat vitt véghez, miszerint Önnek

kétségtelenül joga van hinni, hogy Olaszország elég magának s azért nem is helyezek súlyt a közel multnak tanuságára, mely szemben a százados aspirációk sikertelenségével, sokakat ellenkező nézetre vezetett. Olaszország elég magának arra, hogy Velenczét felszabadítsa. Ám legyen úgy. Hanem kérdem: elég-e ez? biztosítva lesz-e Olaszország jövője, ha csak arra szorítkoznak, hogy az osztrákokat kiűzzék Velenczéből a nélkül, hogy Austria hatalma megtöretne? Embernek nem adatott a jövő véletlenségeit előre látni, de ha a tényekre alapított okoskodásnak értéke van: állítani lehet, hogy ha Önök ennyivel beérik, csak fegyverszünet lesz Olaszországban, tartós béke nem.

Austria ürügyeket fog keresni, coalitiókat fog létrehozni, módokat fog találni s fel fogja használni az esélyek kedvezéseit, hogy visszaszerezze, a mit elvesztett.

Meg kell őt törni egyszer-mindenkorra.

Megtörni pedig csak Magyarországon lehet, mert ott van hatalmának tengelye.

Tehát ha háboru lesz, azt egyidejűleg két oldalról kell megindítani: támadás Olaszországban, támadás Magyarországon.

Támadást mondok s nem diversiót.

Ön sokkal nemesebben érez s nézetei hazája érdeke felől sokkal tágabb látkörűek, semhogy nekem igazat ne adna, midőn azt mondom, miként azt nem akarhatják, hogy Magyarország magát megölje csak azért, hogy diversióul szolgáljon. Aztán még ha megtenné is, az Olaszországnak maradandóan javára nem szolgálhatna, ellenkezőleg. Austria azon oldalról minden félelem alul felmentve, sokkal rettenetőbb ellenség volna Olaszországnak, mint előbb volt.

Tehát háboru az osztráknak két oldalról, nagy háboru s nem apró-cseprő lázongások (émeutes), nem diversiók.

Jól fogtam-e fel Ön gondolatát?

Ha igen, úgy csak egyrészt Austria, másrészt Magyarország állását kell tekintet alá vennem, miszerint véleményem a helyzet követelményei felől indokolva legyen.

Én nem hiszem, hogy ha kitör a háboru, az Olaszország ellen magában Olaszországban külavatkozást fog maga után vonni, feltéve, hogy óvakodni fognak az olaszok összeütke-

zést provokálni Franciaországgal, legalább addig, míg Austriával végeztek. E tartózkodás feltétlen szüksége szembeszökő dolog. Ha akadnának, a kik nem gondolva elragadtatásuk következtetésével, elég óvatlanok volnának Olaszország ellenségeinek számát növelni, Ön a maga tekintélyével mindig meg fogja tudni menteni e szerencsétlenségtől az ujjászülető Olaszországot.

Bizonyos ténynek is mondhatom, hogy Bécsben, Berlinben, Szent-Pétervárott, Londonban (a külügyi hivatalban), egy szóval mindenütt, a hol Austria fenntartását ohajtják, semmit sem kívánnak jobban, mint azt, hogy Önt a francziákkal birokra kerültnék lássák Rómában, mert akkor Ausztria meg volna mentve. Nekem még azt is írják Bécsből, hogy titkos ügynökök vannak munkában, Önt belenőgatni, hogy vagy a francziákat, vagy azt, a mi a »német szövetség területének« neveztetik, megtámadja. E fondorkodások sikere ugyyszólván az egyedüli remény, mely Austriának még fennmaradt. Én Istenem! mennyire nem ismerik Önt! mennyire nem tudják, hogy Ön soha senki által a világon nem fogja magát sem előre löketni, sem hátra tartatni! mennyire nem tudják, miként senki jobban nem méltatja, mint Ön, azt az életszabályt, hogy »minden napnak elég a maga feladata.« Én ismerem Önt, én emlékezem önmegettagadásának magasztos nyilatkozványaira, tehát nyugodt vagyok. Az idő el fog jönni, midőn a francziák vagy elhagyják Rómát vagy onnan kiüzetnek, s ha Ön úgy hiszi, hogy egyéb leszámolni valója is van a franczia kormánylyal, — majd ennek is eljő az ideje. Előbb azonban Austriával kell végezni. Ne szaporítsuk ellenségeinket. Nemde Ön is ekként gondolkozik?

Mondtam, hogy nem lesz közvetlen avatkozás Olaszországban; igen, de alkalmasint lesz közvetett avatkozás: megszállatják Tirolt 60.000 bajor által, Sziléziát s tán Csehországot is a porosz által, miszerint Austria minden erejével szabadon rendelkezessék. E szerint Austriának módjában lesz hat hadtestet alkalmazni Olaszországban s még kettőt tartalékol felállítani. Ez 320.000 embert teszen papiroson, a miből 240.000 viaskodó kerülhet ki, a legnagyobb szám tehát, melyet akármely csatatéren egyesíthet, mintegy 150.000

emberre megyen, mely erő tudvalevőleg igen erős strategiai támokkal bir.

Austria hadseregének anyaga, zagyva különmemüségénél fogva, oly természetű, hogy bajosan lehet rokonszenvére, tehát felbomlására biztos mértékkel számítani. Csak két dolog van, a mi ezt reméltetheti: 1. a magyar ezredekre nézve egy komoly általános felkelés Magyarországon; 2. az egész hadseregére nézve, ha Olaszország az első két nagy ütközetben győz. Minden az első sikertől függ.

Ezekből az következik, hogy Olaszországnak e háboru végett nagyon tekintélyes erőre van szüksége. Én 200.000 főnyi valóságos hadsereget 50.000 főnyi tartalékkal nélkülözhetlennek tartok. Ez nem járhat nehézséggel, miután, hála az ön dicsőséges sikereinek, immár 21 millió olasz van a galantuomo király zászlója körül tömörítve, melyet Ön oly bölcs előrelátással az olasz egység jelvévé választott s szintannyi loyaltitással, mint hősiességgel támogat. Hanem végre is a hadsereg azon számához, melyre Önöknek szükségük leszen, a tiz millió nép lakta délnek kellő arányban hozzá kellend járulni s azért nekem az Ön által felszabadított szép föld szervezése igen sürgető szükségnek látszik.

A mi már Magyarország különleges helyzetét illeti: ámbár mi 1848—49-ben legyőztük Austriát, legyőztük azon pontig, hogy kényszerültnek érezte magát segítséget koldulni az orosz czártól s ez által bevallani a világ előtt, hogy saját emberségéből a harcot ellenünk tovább folytatni képtelen; ámbár jelenben a közszellem Magyarországon sokkal haladottabb, mint akkoron volt s ámbár most egyetértés van a különböző fajok között, mig akkor ellenünkben gyűlölet, visszavonás, ellenségeskedés volt: mindazonáltal nem cselekednénk okosan, ha helyzetünk nehézségeit palástolgatnók.

Az ország erőforrásai, a várak, az arsenálok nincsenek kezeinkben; a nemzet egészen le van fegyverezve, Austria nem állítandja csatára ellenünk a magyarországi ezredeket, melyekre mindjárt kezdet óta hatnunk lehetne: nekünk másországi ezredekkel kellend harcolnunk s ezeket nagy sor-ütközetekben (batailles rangées) kellend megvernünk, mielőtt őket megingathatnók a fegyelemben, mely az osztrák hadseregnél nagy erővel bir; aztán Austriának strategiai elő-

készületeinél nagy előnyei vannak, míg a mi földrajzi helyzetünk nagyon hátrányos; s végre Austria szövetségekre számíthat, míg minket orosz, porosz, bajor avatkozás lehetése is fenyeget. Ha egyszer nemzetünk hadi rendbe sorakozott, ez a kilátás nem fogja megrettenteni, de miként jusson oda, hogy hadi rendbe sorakozzék? — ez a bökkenő.

Mi nem vagyunk azon helyzetben, miszerint remélhetnők, hogy ha néhány részintes felkelést szerveznénk, a mozgalom növekednék, mint a hócsuszamlat. Nem hagyánák időt reá. Austria vagy összezúrná e részintes felkelést, vagy nyakunkra hozná az orosz, poroszt, vagy bajort, mielőtt a nemzet erejét kifejthetnők. Nálunk mulhatlanul szükséges, hogy a harczot egy nagy csapással kezdjük, mely az egész nemzetet talpra állítja, mint egy férfit.

Én ismerem hazámat. Semmi sem biztosíthatná jobban e célt, mint az, ha egy olasz segédsereg jelennék meg magyar földön; ez kézzelfoghatólag bebizonyítván az olasz kormány szövetségét, kiszámíthatlan eredményt vonna maga után. Ily célból 30—40.000 embernek kiszállása valahol a dalmát partokon, egyidejűleg a hadműködések megkezdésével Olaszországban, nem csak nem csökkentené Olaszország erejét, hanem azt, keveset mondva, megkétszerezné. Mert az a 30—40.000 ember, Olaszországban használva, épen csak 30—40.000 embert ér, de Magyarországra küldve, értéke egy tizenöt milliónyi nemzet s egy 200.000 főnyi hadsereg, melyet ily körülmények között néhány hét alatt csatarendbe állítani épen nem volna nehéz.

Ezen kívül még arról is szükség gondoskodnunk, hogy fegyvert és lövészt nemzetünk az adott perczben keze érelmében találjon.

Mi e két alapon egy oly egybevágó működési tervet állapítottunk meg, mely tizenegy esély közül tizet javunkra ígér.

Én, gróf Teleki László és Klapka tábornok mint szervezett bizottság folytatjuk a működést, egyetértésben azokkal, kik a mozgalmat a hazában vezetik.

Vizonyba léptünk a királyi kormánnyal. Mi őket határozottaknak, eltökélteknek találtuk; meggyőződünk, hogy a legjobb indulattal vannak s a helyzetet tökéletesen felfogják: tehát okunk van magunkat biztosaknak hinni, hogy ha

On befolyását s támogatását tőlünk meg nem tagadja, minden a szerint fog foganatosíttatni, miszerint közös ügyünk daldala biztosnak tekintethessék.

Klapka tábornok Nápolyba menend, a végett, hogy a Magyar Nemzeti Igazgatóság nevében ugy előkészületeink s viszonyaink, mint munkálati tervünk részleteit Önnel közölje.

Ön nem fogja tőlünk lángelméjének, tapintatának s tapasztalatainak világát megvonni, de engedje a közös czél érdekében remélenem, hogy támogatását, segítségét sem fogja megtagadni.

Én szeretetteljesen nyujtom Önnel kezemet hős nemzetem nevében, mely Ön barátságáfa annyira érdemes. Adja meg Ön nekem a jogot, nemzetemet azon hirrel megvigasztalni, hogy Ön testvérileg fogadta a kezet, melyet nemzetem nevében Ön felé nyujték. Értsük meg egymást a helyzet követelményeinek felfogása körül; egyesüljünk a nehézségek elhárítására; vigyázzon Ön azokra, kik inkább pártosok mint hazafiak, nem gondolnak vele, hogy compromittálhatják annak szerencsés bevégzését, a mit Ön oly dicsőségesen előre vitt, nemcsak hős karja, hanem polgári erényei s fenséges önmegtagadása által is.

Ah, mennyire szentnek kell Önnél lenni e szónak: »h a z a.« Elöttem is szent, elöttem is drágább, mint minden a világon. Minden másban törpe Onhoz képest, ezen egyben magamat Önnel egyenlőnek tartom s ha népem bizalma s tántorithatlan hűségem képessé tehet valami csekély sulyt dobni az események mérlegébe: engedje Ön a parányit, a mit én tehetek, hozzáadnom a sokhoz, a mit Ön tehet; s füzze Ön az a feletti elégedés boglárát, hogy hazám felszabadításához hozzájárult, azon dicsőség koszorujához, hogy Olaszország egységét megalapítá!

Szivvel-lélekkel Öné

Kossuth.

(Francziából fordítva.)

Kossuth — Türr tábornoknak.

Turin, szept. 15. 1860.

Örömmel mondhatom, hogy itt rendben vagyunk, nemcsak tervben, hanem a kivitel iránti lépésekre nézve is, — s ha valamely véletlen vagy vigyázatlanság a dolgot el nem rontja, még a tavalyinál is nagyobb s minden esetre biztosabb kilátásaink vannak hazánkat megszabadítani.

Nem kell mondanom, hogy az osztrákkal való harc igen komoly természetű mind saját erejénél s hadászati előnyeinek fogva, mind külső szövetségeinél fogva is. Ez utóbbiakból a baj különösen mi reánk hárul, mert minket külvilág fenyeget. Azért nekünk nem szabad csekély merényletekre bizakodnunk, mert mielőtt azok, mint a görgetegek, megnőhetnének, — nyakunkon volna orosz vagy porosz. Nekünk úgy kell fellépniünk, hogy nemzetünk egész erejének a legrövidebb idő alatt, (mielőtt az osztrák idegen erőt vethetne ránk), csatarendbe állítása első fellépésünk által biztosítva legyen.

Ez hármat kíván: 1. az olasz kormánynak tekintélyes erővel (legalább 200.000 aktív s 50.000 tartalék, mert az osztrák itt nyolcz hadtestet egyesít) kell itt a harcot megkezdeni; 2. nekünk több oldalról (egy helyütt olasz segédsereggel) egyidejűleg kezdeni a támadást; 3. otthon az általános felkelést szervezésbe tenni.

Önnek a combinált hadműködésnél a Szerbiából való seregvezetést szántuk. Fogadja bizalmunk tanuságának. — Kellő időben majd a részletek iránt értekezendünk.

Az itteni kormánynál a lehető legjobb akaratot tapasztaltuk s teljes készséget ez akaratnak erőlyesen sikert adni. A helyzetet tökéletesen felfogja; nemzetünk szövetséges kézfogásának becsét, nélkülözhetlenségét tökéletesen érti. Tudja hogy ha a mellett, hogy itt erős hadirendben áll, nálunk használ erőt s hadkészületet: az úgy erőszaporítás mint a győzelem chanceainak óriási mérvben növelése tekintetében a lehető legjobb számítás.

Tehát az e meggyőződésből eredő készségek alapján tétetnek az előkészületek, intézkedések.

De van, a mi mindent elronthat: az, ha Garibaldi Rómát s mert Rómát, tehát a francziákat megtámadná, mielőtt az osztrákkal végeznénk. Akkor az osztrák meg van mentve, akkor mindennek vége. **M i n d e n n e k!** Az osztrák ebbe veti utolsó reményét s positive tudom, hogy a hős Garibaldinak Nizza miatti jogos felháborodására spekulálva, mindenféle agent provocateur-i eszközöket használ a tüzet szitogatni. Én, ki Garibaldit kimondhatlanul tisztetem, irok neki. Ön, kedves tábornok ur, kérem, ne látszassék tudni, hogy én irtam neki, mert meglehet, attól függend levelem hatása, hogy a hős azt egészen köztünk maradottnak tartsa. Hanem Önnel azért tudatom, hogy hazánk szent nevében kérjem: fontolja meg az irtózatot, a bizonyos veszélyt, mely Olaszország mostani helyzetében a francziákkal való harcz előidézéséből eredne. **M i n d e n n e k v é g e l e n n e!** Az Istenért tehát: vigyázzanak, vigyázzanak!!

A dolgok annyira értek, hogy most már egyrészt combinált egységnek kell lenni terveinkben s minden lépésnek összhangzásban, — másrészt tudnunk kell: kire számíthatunk az emigrációból?

Azért szükségesnek tartók az idezárt értesítést és felszólítást. Nem kell mondanom, hogy tábornok ur közremunkálására nagy sulyt helyezünk. Kérjük becses nyilatkozatát, mint szintén az ottlevő honfitársaink nyilatkozatának beszerzését.

Nagyon számítánk arra, hogy a gazdagon ellátottnak vélt nápolyi hadszer-tárakból Garibaldi nekünk juttat vagy 25.000 fegyvert. Klapka tábornok oda vala menendő ezt s egyebeket is, mik igen fontosak, értekezés útján elintézni s ime Trecchi jö, jelenti, hogy semmi fegyver nincs, — sőt innen kér! Ez Gaeta bevételével változhatik. A kormány nekünk ad innen, a mennyit csak lehet, de ha mindenét ideadja is, nem lesz elég arra, a mennyi fegyverfogható kezét állíthatandunk ki az országban. Számítunk reá, hogy Ön mindent elkövetend, miszerint onnan kaphassunk fegyverzetet, a mennyit csak lehet. Legyen szives ez iránt Pulszky-nak írni, ki távollétünkben ott képviselönk. Ha kaphatnánk ott valami fegyverzetet, annak a keleti határra való elszállításáról innen azonnal gondoskodva leend.

Nem zárhatom leveletem a nélkül, hogy arra a szerencsétlen Róma-megtámadási eszmére vissza ne térjek. Ha valaki azt gondolja, hogy a francia sereg nem fog verekedni Garibaldi ellen, vagy hogy a francia majd fellázad erre a hirre Párisban: az borzasztóan téved. Nem az lesz belőle, hanem lesz Nápolyban, Toscanában, Modenában, Parmában restauráció, az osztrák meg lesz mentve, Magyarország reményeinek s határozottságának halálos csapás adatik s Olaszország egysége, függetlensége visszaesik oda, a hol tiz év előtt volt. Ha igazak a hírek, miket itt hallok, úgy félnem kell, hogy alig lehetend a veszélyt többé megelőzni, mert úgy látszik, Garibaldi el van tökéelve Rómába menni. — Istenem! hisz eljön az idő, mikor a francziák vagy elhagyják Rómát, vagy ki kell onnan kergettetniök, de először egyetértve a magyarral, szét kell törni az osztrákot. Ez oly világos, mint az, hogy kétszer kettő négy. — Nagy diskrécziót kíván a fenyegető veszély elhárítása.

Még egyet egész bizalommal. Proklamációk köröztetnek (mint Gonzágából írják) az én nevemmel a magyar ezredknél. Még nem érkezett el ideje az átjvetelt sürgetni, mert a következés az lesz, hogy egyik magyar ezredet a másik után küldik el Olaszföldről olyan helyre, hol majd nem férünk hozzájuk. — Igy szintén hibának tartom, hogy otthon, nem tudom miként, azon hir terjedt el, hogy jó lesz, ha az emberek ide kiszivárognak hazulról. Holott minden jó erőre részint otthon lesz szükség, részint ott a határon kelet felől, hol egyfelől Klapka tábornok, másfelől Ön, fogják megtenni az iniciatívát. Nem tudom, mi kutfökből erednek ezen izgalmak. Meglehet, a legjobb szándékból, ámbár nevemet akkor sem kellett volna használni. Azonban a multat multnak hagyva, most már kimondhatlanul szükséges, hogy terveink, combinációink ne zavartassanak. Kérem tehát, kedves barátom, kösse lelkükre hazánkfiainak általában, hogy levelezéseikben, közlekedéseikben óvatosak legyenek; ne tervezgesenek maguk kezükre és ne hozzák tévedésbe az elméket otthon és a hadseregben.

Fogadja stb.

Kossuth.

E két levelet *Kupa* ezredes által küldtük el azonnal Nápolyba s egyuttal *Dunyov* ezredest is értesítettük megbízatásának mind természete, mind sürgős volta felől.

A mi az emigrációhoz intézett körlevélnek *Türr* tábornokhoz küldött első példányát illeti, azt a tábornok, saját hozzájárulását aláírásával kijelentve, sietett a közelében levő magyarokkal közölni s *Kupa* ezredes Nápolyból visszatérve, az itt következő aláírásokkal ellátva hozta vissza:

A Magyar Nemzeti Igazgatóság rendelkezésére készeknek nyilatkoztatják magukat:

Türr István, tábornok; *Éber* Nándor, dandárparancsnok; *Teleki* Sándor, ezredes; *Kiss* József, alezredes; *Váry* István, százados; *Valentiny* István, százados; *Molnár* József, százados; *Kovács* Leo, kapitány; *Radnich* János, százados; *Sokolics* Károly, hadnagy; *Hetényi* István, hadnagy; *Óváry* Lipót, főhadnagy; *Nyáry* Albert, százados; *Kápolnai Pauer* István, főhadnagy; *Vrancsevics*, főhadnagy; *Mihalovics*, főhadnagy; *Némethy*, főhadnagy; *Rényi*, százados; *Koelbl* Károly, őrnagy; *Frigyesy* Gusztáv; *Cziríék* százados.

Az Olaszthonban csatázó magyar legió nevében, mely szünni nem akaró éljenzéssel fogadta és saját nevében:

Mogyoródy, alezredes, a magyar legió parancsnoka; *Reinfeld*, őrnagy; *Keller* Lőrincz, kapitány; *Adams* Adolf, kapitány; *Somlyay* János, főhadnagy; *Kanyuk* János, főhadnagy; *Flügel* Henry, hadnagy; *Szabó* Bulcsu.

Az Olaszthonban csatázó huszárok nevében, kik szünni nem akaró éljenzéssel fogadták és saját nevükben:

Figyelmesy, alezredes; *Scheiter* György, századparancsnok; *Kun* Béla, százados; *Dunka*, főhadnagy, segédtiszt; *Tolnay*, hadnagy; *Paget*, hadnagy; *Szilassy* László, hadnagy; *Viberák* Antal, hadnagy; *Várady* Ádám, őrnagy.

Az egész svájcezi vadász-század nevében:

Halasy Ignác, főhadnagy.

Ezekon kívül még aláírták:

Winkler Lajos, alezredes; *Gyra* Ferencz, százados, tábornoki segédtiszt; *Steindl* Ferencz, kapitány; *Arnold* Gusztáv; *Hagen* Ignác; *Illés* Mihály és *Lukács* Péter és saját nevében; *Horváth* Pál hadnagy; *Csernátony* Lajos hadbíró; *Wavrek* János, mérnök-százados; *Dunyov* István, ezredes.

A Garibaldi többi hadosztályainál alkalmazott magyar tisztek, mint *Eberhardt* (később olasz tábornok) és *Csudafy* (akkor százados, most tábornok az olasz hadseregben s parancsnok Rómában) külön levelek által jelentették ki hozzájárulásukat.

E közegyetértésre mutató nyilatkozatok örvendentes tudomásunkra szolgáltak. Hanem fajunk ősi hibája: a csacskaság, ezuttal sem maradhatott el. Kevés nap mulva a bécsi »Wanderer« egy nápolyi levélben már azt kürtölte, hogy ott aláírás végett egy okmány köröztetik a magyarok között, melyben arra szállittatnak fel, hogy a »Kossuth-Klapka-Pulzsky-féle provisorius kormányhoz csatlakozzanak.« Pulzsky a »Wanderer« nápolyi hírének közlését e felkiáltással kísérte: »Uram Istenem, csak ne volnának a mi hazánkiai oly rémületesen fecsegők.« Klapka pedig azon panaszra fakadt, hogy »kémeek s árulók hálójával vagyunk körülkerítve s még saját hazánkiai közt is akadnak árulók.« Hihető, hogy csak csacskaság volt a hirlapi levelezők e professionalis büne, mely a nagy versenyzés folytán már nem igen ismeri e szót: *discretio*. De ha csak csacskaság volt is: vannak esetek, midőn az, még ha nem rossz szándokból ered is, az árulással határos. A mi esetünk ilyen volt.

*

Dünyov ezredes maddaloni-i hadállásából szeptember 28-án írott válaszában köszönetét fejezte ki a bizalomért, melylyel őt a M. N. Igazgatóság megtisztelte s melyet ő élte legbecsesebb kitüntetésének tekint. A neki szánt kiküldetést a legnagyobb készséggel elfogadta, csupán minthogy a Volturonál minden perczen elhatározó ütközet várható, katonai becsülete érdekében kért, ne kívánjuk, hogy a csatatérnek az ütközet előtt

elhagyásával hamis állásba kerüljön. Szavát adta, hogy mihelyt a küszöbön álló csata víva lesz, melyben ezredének élén részt venni becsülete kívánja, azonnal demissióját veendi, magát a M. N. Igazgatóság rendelkezésére bocsátandja s mindent elkövetend, hogy a benne helyezett bizalomnak megfeleljen.

Ámbár a turini kormány által a keletre szánt fegyverzet utnak indítása körül kitüntetett erély és buzgalom *Dunyov* ezredesnek rendeltetése helyére sietését annyira sürgős szükséggé tette, hogy Pulszkynak egyik levelében ezeket irtam: »Mondhatlanul fontos, hogy *Dunyov* ne késsék egy órát sem; telegrafálj neki, hogy tüstént jöjjön; ha nem telegrafálhatsz, küld el Tanárkyt érte: de teremtsd elő minden áron,« — mindazáltal a mint *Dunyov* válasza kezünkhöz jutott, lehetetlen volt a néhány_napi halasztásra felhozott indokait nem tisztelnünk s nem méltánylanunk. Feszült érdekekkel néztünk a kilátásba helyezett döntő csata kimenetelének elébe; de a sors nem volt *Dunyov* nemes érzelmei iránt igazságos. A voltturnoi csatában életveszélyesen megsebesült. E szerencsétlenségről, mely ügyünkre nagy horderejű csapássá vált, Klapka tábornokhoz október 9-ről írott levelében a következőket találom:

»Szegény *Dunyov*nak lábát érte a golyó. Sebe nagyon veszélyes. Még ha életben marad is, lábát alkalmasint térden felül le kellend vágni. Eberhard dandára (ebben *Dunyov* ezrede), mely a Bixio hadosztályához tartozik, a hegynyilást képező két hegy egyikének oldalán a vízvezető hid iveri alatt volt felállítva, arra számítva, hogy a támadás a töltésről fog jönni, mely esetben az állás bevehetetlen volt volna. A királyi csapatok azonban megkerülték a szorost és a fölöttébb kiterjeszkedett két szárnyra vetették magukat egyszerre, kettős csellel élve; ez rájuk nézve igen veszélyessé válhatott volna, ha nem hiányzik vala egy jól felállított tartalék, így azonban csaknem meglepőleg jött a két oldalról körülszárnyaló táma-

dás. (Elfelejtették, vagy a harcsvonal nagy hosszúsága miatt nem állott rendelkezésre elég erő, a szárnyakat legalább előre-tolt őrzérek vagy tirailleurök által fedni). Háromszor indult rohamra Dunyov, ezrede élén, de mikor ő elesett: emberei széthullottak s őt ott hagyták vérében fetrengeni; kicsibe mult, hogy az ellenség kezébe nem került; végre Ováry főhadnagy könyörült meg rajta s kivitte a zuzott lábbal földön fetrengő bajnokot a csatatérről. — Magyarjaink úgy a gyalogosok (Mogyoródy) mint a huszárok (Scheiter vezetése alatt) gyöngyül viselték magukat. A bizottmány nevében köszönetemet s elismerésemet küldöm nekik. — Ha a nápolyiak egy héttel előbb intézik a támadást, a Bourbon ismét Nápolyban volna. — Szerencsére későn történt, ép úgy mint (reméljük) a jövő osztrák concessiók.«

A derék Dunyov ezredet ért szerencsétlenség balkövetkezményeiről alább leszen szó.

Teleki László Garibaldi hallgatását jó jelnek tekintette; én távolról sem hizelgek magamnak azon képzelgéssel, mintha levelem Garibaldi elhatározására legkisebb befolyással is volt volna, hanem ténynek tény, hogy ámbár Róma megtámadásának szándoka annyira gyökeret vert szívében, miszerint később, midőn csak nevének büverejére támaszkodhatott, de magasztos önmehtagadása folytán már sem erő, sem hatalom nem volt kezében, azt két ízben is, s első ízben polgárháboru kockáztatásával is megkísérlette (Aspromonténál olasz golyó által megsebesítve foglyul esett, Mentánánál pedig a francziák által megveretett), de azon időben, melyről szólok, bár erő és hatalom volt kezében, lemondott Róma megtámadásának szándokáról, ámbár csak két nappal levelem vétele előtt szeptember 19-kén Nápolyból közrebocsátott kiáltványát e szavakkal végezte:

»testvéreink már verik az idegeneket Olaszország szívében; induljunk Rómába! hogy onnét egye-

sültten Velence ellen mehesünk. — — Fel hát fegyverre.«

Még ha úgy volna is, hogy levelem is adhatott egy kis ösztönt a hős dictatornak fontolóra venni, vajjon igaz-e hogy az ut-Velenczébe Rómán át vezet s nem inkább akkint áll-e a dolog, hogy Velenczén át Rómába vezet? mindazáltal bizonyos, hogy Garibaldi szándokának megváltoztatását nem az én értéktelen iratom idézte elő, hanem előidézte azon meggyőződés, miként a »testvérek« (Victor Emánuel seregei) nem a végett »verik az idegent Olaszország szívében,« hogy Rómába menjenek, hanem a végett, hogy Garibaldi ne menjen oda.

Különbén levelemnek Garibaldihoz más tárgya is volt: a támogatás, melyet hazánk felszabadításában tőle reméltünk. Sokkal inkább ismertük gondolkozása módját s érzelmeit, mintsem hogy hallgatása daczára csak eszünkbe is jutott volna a felől kételkedni, hogy amint erre alkalom nyilik, a hős hatalmas közreműködésére mindig biztosan számithatunk. Kérdés csakis a közreműködés módjára nézve foroghatott fenn. E részben addig is, míg Klapka tábornok szándoklott keleti útja közben a hős vezérrel részletes egyetértésre juthatna, az irány- és alapeszmék felőli egyetértés előkészítését Türr tábornok hathatós befolyásától s Pulszky Ferencz képviselőnk tapintatától vártuk. Miszerint erre vonatkozó egyik alapnézetem az olvasó előtt ismerve legyen, helyén látom Pulszkyhoz írott egyik magánlevelemből a következő kivonatot ideiktatni:

Kossuth — Pulszky Ferencznek.

Páris, szeptember 24. 1860.

(Kivonat.)

— — Képviselői érintkezésedben Garibaldival e nézetek vezessenek. Ausztria taktikai készülsége s hadászati helyzete

kapcsolatban a varsói complottal s az avatkozás perspectivájával Magyarországon, kettőt tesz szükségessé: tekintélyes erőkészültséget a harcra ugy Olasz- mint Magyarhonban, s azt, hogy a háboru egyenesen Victor Emánuel tekintélyével vitessék. Nálunk a harc élet- vagy halál-kérdés s nemzetünk csak észszerű kilátások által birható oly föllépésre, minőt helyzetünk nélkülözhetlenné teszen. A kormány átlátja, hogy mind szükséges, mind arithmetice tanácsos 30—40—50, de legalább is harminczezernyi segédsereget küldeni Magyarországra; de nekünk nem csak az kell, hogy ily sereg menjen oda, hanem hogy Victor Emanuel király zászlójával, nevében s a közte s köztünk nemzetünk nevében kötött formális szövetség alapján menjen. Ez a mi helyzetünk okvetlen követelménye.

De ezen formában, ezen alapon én semmit sem ohajtok melegebben, semmiben az osztrák hatalom megtörésének biztosabb zálogát nem látnám, mintha e segéd-sereget Garibaldi vezetné.

Mondd el neki: minő ellenállhatlan erőt fejtene az ki úgy számban, mint erélyben nemzetünknel, ha Garibaldi és én együtt jelennénk meg magyar földön, — ő mint a velünk szövetséges királynak képviselője!

Puhatold ki okosan: hajlandó volna-e erre s minő feltételekkel? S ha az észmét megkedvelni látszik, mondd, hogy egymás közt, teljesen magunk közt, combinálandjuk a modus operandi-t, s hogy bennem s általam nemzetemben törhetlen hűségű, hálás szövetségesre számíthat. — — — stb.

(Aláírva)

Kossuth.

Ugyane tárgyra vonatkozólag október 26-án Klapka tábornoknak a következőket irtam:

»Arra nézve, hogy Ön a dictatorral szóljon, azon megjegyzésre utalok, mi a dictátor vezényletére nézve Pulszkyhoz intézett utasításomban foglaltatik. Szükség leszen Turinnak menni, Pulszkytól megtudni, e pontra mi választ adtak, s ha nem adtak, Cavourral beszélni. Nekem vezéreszmém ez: Meglehet, tán nem volnának Turinban idegenek azon gondolattól, hogy a dictátor, habár csak szinleg is, amugy »auf

eigene Faust« látszassék nálunk operálni. Én ezen eszmét el nem fogadom, nekünk a király szövetségéhez kell ragaszkodnunk, ebben fekszik az erő, ezt ígérték meg, erről tudósítók a nemzetet. Én nagyon óhajtom, hogy Garibaldi legyen a segédsereg parancsnoka, de azon seregnek a király seregének kell lenni (önkéntes vagy nem, az nem változtat a dolgon) s nem Garibaldi privát-seregének, s neki a király megbízásával, a király tábornoka gyanánt kell fellépnie. Ezért kérem figyelembe vétetni, mit Pulszkynak ez iránt irtam s ezért szükséges először Turinban jönni tisztába.«

IV.

Utasítás Pulszky Ferencznek és ennek válasza.

A turini kormánynyal tisztába hozott állapotások végrehajtásának közvetítésére Pulszky Ferencz ur levén megbizva, az Igazgatóság tagjainak további személyes jelenlétére Turinban ez időszertint többé szükség nem vala; annálfogva szeptember 18-án Turinból mindhármán elutaztunk, miután magunk közt a teendők iránt megállapodásra jöttünk.

Utközben London felé Párisban néhány napra megállottam s onnan Pulszkynak Turinba az itt következő utasítást küldöttem:

Kossuth — Pulszky Ferencz turini képviselőnek.

Páris, szept. 23. 1860.

I. A turini francia követ visszahívása reánk nézve azon sajnálatos következményt vonja maga után, hogy Nigra miniszter ur is kényszerítve látja magát Párist elhagyni. Holnapra bucsuaudienciát kért a császártól, ki tegnap késő éjjel érkezett. Változtatni fog-e e találkozás határozatán, — nem tudom, de alig hiszem, mert a francia külügyminiszter, a diplomáciától szorítottva, Nigra ur visszavonulását szükségesnek tartja, mint megnyugtató bizonyítványt, hogy a diplomáciai szakadás Páris és Turin között nem tettett játék. Párisi állásunk Nigra ur távoztával nehezedik; ugy az

értésülésnek legbecsesebb forrását, mint a combinált működés előnyét veszjtjük általa. A nála rendelt hitellel való rendelkezés is nehezül. E részben szükséges, hogy a képviselő a miniszterelnök urat a kellő rendelkezésekre figyelmeztesse, vagy az ittmaradandó követségi titoknok urral, vagy más, neki jobbnak tetsző módon, nehogy a követ távozása munkálatainkban akadályt okozzon. Ez sürgető, mert mihelyt Nápolyból választ veszek, Szerbiába ügynököt szándékozom küldeni.

II. A mi Szerbiát illeti, Milos herczeg pár nap alatt várható halála *) szükségessé teszi, hogy Mihály herczeg állásának biztosítását kitelhetőleg előmozdítsuk. Nigra követ ur — kérésemre — szólani fog bucsulátogatásakor erről a császárral.

Figyelmeztesse Ön Cavour miniszterelnök urat e tárgyra, hogyha a mit e részben tehet Mihály herczeg javára akár Belgrádban, akár Konstantinápolyban, ne késsék vele.

Cerruti ur figyelmeztetendő lesz, ne mulassza el Mihály herczegnek megemliteni, hogy mihelyt atyja halálát megtudtam, Mihály herczegnek javára befolyásomat mind itt Párisban, mind Turinban felhasználni siettem. — Legyen szives Ön Sir James Hudsonnál Anglia nézetei felől magát e részben tájékozni.

III. Montebello herczeg francia követ Szent-Pétervárott Gorcsakoff herczegnek jegyzékben jelentette ki, hogy ha a varsói conferentia Napoleon császár meghívása nélkül tartatik meg, a császár kénytelen lesz azt saját maga ellen irányzott tüntetésnek venni. Indirekt ujjmutatás volt arra, hogy hivassék meg Franciaország is. — Nem hivatik meg s a conferentia mégis megtartatik.

A császár, ki még mindig azon határozatlanságok egyik fázisában van, mik nála nem szokatlanok, a helyett, hogy elhatározná magát a coalitionális kihívások ellenében, azt várja, hogy Anglia jelen lesz-e Varsóban vagy nem. Ha nem, akkor nem tulajdonít nagy fontosságot a varsói tanácsnak. E határozatlanság az ellenünk készülő intervenció valószínűségét növeli.

Szeptember 26-kán halt meg.

IV. Minden olasz-barát mondhatatlanul aggódik a turini kormány s Garibaldi közti surlódáson. Cavour gróf legmelegebb barátai is azt tartják, hogy még személyes lemondása árán is el kell az összeütközést távoztatnia.

Mireánk nézve a bajnak ilyenmü orvoslása nem sokkal kisebb baj volna, mint a baj maga. Azonban a miniszterváltozás lehetőségét nem lehet szem elől téveszteni. — Ha ily sajnálatos fázis adná magát elő, igyekezzék Ön Cavour és Farini urakat meggyőzni, mennyire életkérdés Olaszhonra nézve, hogy kilépésök előtt a királyt kapacitálják annak szükségéről, hogy utódjaik kinevezésének feltételül tegye a velünk megállapított program erélyes fenntartását. Ezt más uton is ajánlani kellene a királynak; ismerős Ön Rattazzi urral?

V. Egyébiránt kívánatos, semmit el nem mulasztani, a mi a Garibaldival való összeütközést elháríthatná. Okom van hinni, hogy ha Bixió ur (a párisi) megbízást kapna Nápolyba menni, igen jó, talán eldöntő befolyást gyakorolhatna Garibaldi határozatára, nemes érzelmeihez adresszálván magát. Nagy s veszélyes tévedés volna Turinban azt hinni, hogy a királynak hatalmában van akármit is tenni, ajánlani Garibaldinak, a minek csak gondolatja is sértés volna. Garibaldi előtt csak két ut lehetséges; vagy nem engedni s dominálni a helyzetet, vagy azt mondani: az első felvonásnak vége, tíz millió népet adok, rendezzék, fejtsék ki belőle az erős contingenst a második aktushoz, — ha annak ideje eljő, ismét sikralépek, addig megyek káposztámat kapálni Caprerába. E második magasztos állás a történelemben, minek mása nincs. Cincinnatusé aránylag semmi. Garibaldi lelke nem fogékonytalan a büszke alázatosság ezen ambíciójára, csak kéz kell, mely megpendíteni tudja lelke hurjait.... Bixio talán tudná.

De ha minden kormány szegény arra, hogy Garibaldinak adhasson valamit, arról gondoskodni, hogy Garibaldi környezetéből azok, kik existenciájukat az ő csónakjába vetették, biztosítva érezzék jövőjüket, a lehető legnagyobb szükség volna. Ez eddig kikerülte Cavour gróf figyelmét. Használja rá Bixiót.

Ámde Bixio nem fogja magát feltolni, ha fel nem kérik. Fel kell kérni s biztosításokkal ellátni.

Emlitse Ön ezeket nevében a miniszterelnöknek s Farini urnak, de bocsássa előre, hogy e tanácsadásra nem avatkozási viszketeg, hanem a közös veszély szemlélete unszolt.

Kossuth.

— 24-én.

Épen most hallom hiteles kutfőből a hirt, hogy a francziák császára mégis csakugyan meghívást kapott a varsói értekezletre. Ha ez áll, s ha csakugyan küld követet vagy maga megyen, akkor a varsói tanács nem anti-napoleonos coalitio, hanem a forradalmi elv elleni complott természetével birand, s ha így, akkor Velence eladása alkalmasint ajánltatni fog az osztráknak, mint szinte hogy azzal, a mit birodalma egységének nevez, megegyeztethető conczessiókkal csendesítse le Magyarországot. Engedend-e az osztrák ennek a tanácsnak, nem tudom; de nem tagadom, félek a varsói complottól, ha a francia kormány részt veszen a gyűlésben. Ügyelni kell a lehetőségekre, iparkodjék Ön, de vigyázattal, tájékozni magát, mint vélekednének Turinban Velence megvételének lehetősége felől, a mi őket ugyan a háboru szükségétől pillanatnyilag felmentené, de Ausztriát jövődő bosszura erősnek hagyná.

A Garibaldival való czivódás mindinkább veszélyes alakot ölt. Nigra miniszter ur ma sürgöny által szólítja fel a miniszterelnököt, hogy kérje fel Bixio urat a missióra. Legyen tehát szives képviselő ur, fentebbi utasításom értelmében, a miniszteriummal nevében is haladéktalanul szólani.

Fanti tábornok hadügyminiszternek Garibaldit szerencsés s merész kalandornak bélyegző proklamációja itt általános rossz vért csinált a közvéleményben; közönségesen azt hiszik, hogy minél határozottabb a király s miniszteriuma meg nem engedni, hogy Garibaldi Olaszhon ügyét valami gondatlan lépéssel veszélyeztesse, annál illendőbb, annál politikaiabb, de sőt az igazság is követeli, hogy a király azon férfiu ellen, ki koronájának gyöngyei közé Nápolyt és Sziciliát csatolja, személyes sértéseket ne engedjen. Itt azt hiszik,

hogy Fanti tábornok elbocsátása a Garibaldival kívánatos jó egyetértés helyreállítására sokat tehetne. Ha Önnek e véleményyt, mint párisi tényt discretióval emliteni alkalma nyílnék, minden esetre gonddal legyen, hogy azt nem javasolás, hanem csak hírjelentés gyanánt említse.

Kossuth.

Pulszky válasza.

(Kivonat.)

Turin, szeptember 27. 1860.

Van szerencsém jelenteni:

1. Párisba megküldték a hitel-levelet számunkra negyvenötezer frankig. Nigra eltávozása e részben nem teszen semmi akadályt. Conte Gropello követségi titkár ott marad s a kifizetés reá van bízva.

2. A fegyverelszállítás gyorsan eszközöltetik. Vetter altábornagy azon volt, hogy ágyutalp, kerék-, kovácsműhely, lőszerszám, egy szóval: minden, a mire szükségünk lehet, felrakassék a hajóra. Dicséri Benzi és Pettinengo tábornok szorgalmát, pontosságát, szolgálatra készségét.

3. Cerrutti elment. Génuába indul holnap, szintugy Morin (Matheidesz), kivel tudattam még ma Klapka tábornok figyelmeztetését s illetőleg utasítását a legnagyobb discretio s titoktartás iránt.

4. Szerbiát illetőleg: Milos csakugyan meghalt. Figyelmeztetem a miniszterelnököt, hogy Mihály javára tegyen mindent, a mit tehet, Belgrádban és egyebütt, feltéve, hogy nem Garasanin *) a Tuillériák jelöltje.

5. A varsói összejövetel iránti érdekes felvilágosítást tudomásul vettem.

6. A lehető miniszteri válságot illetőleg: Cavour és Farini jó lábon állnak Rattazzival s mindenbe be fogják avatni. Én öt nem ismerem személyesen, azonban ismerem barátait. Ha csakugyan bekövetkeznék a válság, jó volna talán, ha a királynál kihallgattatást kérnék, melyben a velünk

*) Én Milos halálának esetére mindig s mindenütt azon nézetemnek adtam kifejezést, hogy Mihály herczeg reánk nézve végtelenül jobb, mint Karagyorgyevics, de Garasanin végtelenül jobb, mint akárki más.

megállapított programm erélyes fenntartását kérném s más utakon is fogom ajánlatni.

7. Garibaldival sokkal veszélyesebb a dolog, mint a minőnek látszik. Bertaninak már sikerült Bixiot (Ninot), Medicit, Cosenzet, Pallavicinit gyanuba hozni, minthogy mindezek egyformán ajánlják a kibékülést. A miniszterium csaknem lemondott a mostani körülmények közt a kiegyenlíthetéről s az események folyamatól várja ezen feszült állás változtatását. Bizik a parlamentben, a velencei eladást nem hiszi. Fanti proclamatiója nem Garibaldit, hanem Lamoricieret bélyegezte merész kalandornak; roppantul sajnálják itt a félreértést s Fanti ostoba stylusát, mely oly félreértésre adhatott okot.

Turin, október 1. 1860.

Farini s Artom azt mondják, hogy lemondtak itt minden reményről, a viszály kiegyenlítése iránt s miután se Palavicinire, se Nino Bixióra, se Cosenzre, se Medicire nem akar hallgatni a dictator: más módon akarják a dolgot végezni. A módot nem mondta meg nekem Farini, azonban ugy tudom, hogy a mint a kamarák megadják bizalmi szavazatukat, Szicilia a piemonti sereg által fog elfoglaltatni. A brigada del Re e czélből máris hajóra szállt s elindult. Azután a király élére áll római seregének, lenyomul Gaetának, elfoglalja: s meglátja, vajjon Garibaldi mer-e ellene kardot rántani? Farini a királylyal ment s aligha nem marad Nápolyban. Garibaldi mostani decretumait semmi esetre sem fogják ugy tisztelni, mint a Ricasoliét, minthogy állását oly alapra fektette, melyet itt elfogadni lehetetlen. — —

Épen most hallom, hogy Garibaldi megigérte 25-én, hogy elcsapja Bertanit, ez azonban 27-én még mindig oldala mellett volt. Ha csakugyan elcsapja Crispivel együtt, akkor kiegyenlítettik a viszály.

Fanti proclamatióját semmi olasz ujság nem magyarázta Garibaldira.

A kamrában Garibaldit annyira kívánják kiinnélni, a mint csak lehet. Legtöbbit várnak a király személyes jelenlététől Nápolyban s találkozásától a dictatorral.

(Aláírva)

Pulszky.

E várakozás teljesen igazolva lett. A király jelenléte Nápolyban, kapcsolatban a győzelemmel, melyet Cavour politikája az alpesaljai parlamentben kivivott, a helyzetet jó kerékvágásba terelte, s Garibaldi magasatos polgárerénye a méltán rettegett bajoknak véget vetett.

V.

A varsói értekezlet.

A mi a varsói találkozást illeti, ennek osztrák programját sugalmazott félhivatalos tudósítások a következő nyolcz pontban adták elő: 1. Harcz a forradalom s a forradalmi szellem ellen mindenütt. 2. Épségben tartása minden fenálló souverainitásnak és határoknak. 3. Ellenszegülés minden Olaszországban tett és még tehető változásoknak. 4. Visszahelyezése a kibirtoktalanított olasz fejedelmeknek. 5. Oroszország segélyt nyujt Ausztriának a birodalom bizonyos meghatározott részeiben (ez nekünk szólt); ugy szintén Porosz- és Bajorország is, szintugy meghatározott más részekben. — Ezért természetesen kellett valamit nyujtani Oroszországnak s Austria a 6. és 7. pontokban azt ajánlotta fel, hogy lemond az 1856-iki párisi szerződésről s Oroszországnak visszaadja régi állását a keleten és kötelezi magát, hogy a lengyel kérdést felállítani nem engedi. S miszerint a porosznak is jusson valami, az 5. pontban tőle igénybe vett intervencióért a 8. pont egyetértő eljárást kötelez minden jövendőbeli kérdések iránt, különösen a rajnai kérdést illetőleg (ez meg a francziának szólt).

E gyönyörűséges osztrák programmnak, mely az »isten jog« daliáinak számára a hajdani szent szövetség aranykorát zúditotta volna a szabadság vágyától ihle-

tett nemzetek nyakába, csaknem hivatalos szentesítést látszott adni Gortsakoff azon válasza, melyet Montebello francia követ fentebb említett tiltakozására adott s melyben kijelentette, hogy Oroszország melegen óhajtja ugyan a francia barátságot, de a francia-szárd barátság oly tanokra bátorit, melyek a trónokra veszélyesek, Oroszországnak tehát, másokkal egyetértve, a rend és a monarchia érdekében szót kell emelnie s azért a varsói találkozás meg fog tartatni.

A czár azonban nem volt hajlandó Napoleon császárral ujjat huzni s Montebellót felszólította, írja meg császárnak, miként a czár nem a végett megyen Varsóba, hogy ellene coalitíókat csináljon, hanem a végett, hogy az engesztelődést előmozdítsa; a miről a császár meggyőződhetik, ha szives lesz a varsói találkozásban részt venni. Egyszersmind azon nézetének is kifejezést adott, hogy a közegyetértésre jutás nagyon előmozdittatnék, ha Napoleon császár tudatná nézeteit az olasz ügyek rendbehozatala felől. Sőt a czár még két ízben levelet is intézett Napoleon császárhoz, melyekben őt a varsói találkozásra meghívta. A császár megköszönte a meghívást, de igen hidegen értésére adta a czárnak, hogy »nem instál magának belőle« (miként Erdélyben mondják).

E mellett Thouvenel francia külügyminiszter egy jegyzékben kifejtette a francia kormány politikájának vezérelveit az olasz ügyek iránt. E vezérelvek még mindig a zürichi békekötés álláspontjához ragaszkodtak ugyan s a halva született confoederatio és európai congressus hurját penditgették, de e mellett határozottan ki lett jelentve, hogy Franciaország az olasz ügyekbe semmi erőszakos külavatkozást meg nem enged; a császár ugyan tudtára adá Victor Emánuel király-

nak, hogy francia segítségre semmi esetre sem számíthat, ha Velence végett Austriát megtámadja, azonban az is kimondatott határozottan, hogy bárminő lenne is egy ily háboru kimenetele, Olaszországnak az 1859-ki háboru előtti állapotba visszalökéséről többé szó sem lehet s nevezetesen Lombardia birtokát kérdésbe vonatni semmi esetre meg nem engedi.

Ilyen volt a francia »fogadj Isten« a varsói »adj' Isten«-re. Az angol kormány pedig, lord John Russelnek Sir James Hudson turini követhoz október 27-ről intézett, egy gyönyörű sürgönyével kiáltotta bele a Varsóban találkozott hatalmasságok tanácskozásába a hatalmas Angliának azon politikai hitvallását, hogy a kormányukkal elégedetlen népeknek joguk van forradalmat csinálni, joguk van dynastiát változtatni. E nevezetes sürgönyt, melyet e fejezet végén közlök, nyomában az augusztus 31-kei jegyzéknek, melylyel oly kiáltó ellentétben áll: valódi áldás gyanánt üdvözölte minden szabadságbarát Európában s az olaszoknak okuk volt elmondani, hogy az reájuk nézve felér egy hadsereggel.

A varsói találkozásnak nem volt semmi eredménye. Az orosz czár, reámutatva a francia elhatározásra, külavatkozást meg nem engedni s reá mutatva a szövetségi viszonyra, mely ez elv alapján Franciaország s Anglia közt fennáll: azt a komoly tanácsot adta Ferencz József császárnak, hogy jól fogja tenni, ha felhagy támadási szándékaival s békén marad; Austriának az 1856-ki szerződés megváltoztatására vonatkozó kecségtetéseire pedig egyszerűen azt felelte, hogy az nem függ Austriától, ahhoz másnak is van szölvója.

Említésre méltónak tartom még, a mit a varsói conferentia felől párisi képviselőnk, (nemeskéri) Kiss

Miklós 1860. november 4-én kelt levelében talállok. Ő ugyanis ezeket írta:

»Tökéletesen igaz, a mit a lapok az ellenszenvről irnak, melyet az osztrák császár iránt Varsóban nem csak a nép, nem csak az uri körök, hanem még a katonaság is tanusított. Természetesen volt nagy udvari tánczvigalom; de a katonai párt kikérte Sándor czártól, hogy az polgári ruhában legyen, csakhogy osztrák diszjelvevényeket ne kelljen viselniök. Ugy is történt s a mint az osztrák császár körjáratra indult a termekben, minden orosz elfordult s elment utjából. Fagyaló ür vette körül. Ez bizonyos, valamint bizonyos az is, hogy az orosz czár Varsó óta sajátkezüleg irt Napoleon császárnak, négy hosszú lapon mentegetődzve s kérve engedelmet, a miért Ferencz József császárt elfogadta.«

A mi minket illet, minket már maga azon tény, hogy a varsói összejövetel október harmadik tizedéig huzódott, meggyőzött a felől, hogy az év folytában nem lesz háboru, amint pedig az összejövetel eredménytelensége tudomásunkra jutott, bizonyosnak tekintettük, hogy a háborura, melyhez reményeink kötve valának, a jövő tavaszig kell várunk. Csakugyan ezen meggyőződéshez tartottuk ezentul magunkat intézkedéseinkben.

VI.

Érintkezések a magyarországi központi bizottsággal.

Turinból elutazásunk előtt megbeszélvén magunk közt a teendőket, ezek közt *Teleki* Lászlóra azon fontos hivatás várt, hogy a magyarországi központi bizottságot egyik befolyásos tagja (T.... K....n) által, kivel Zürichben kellett találkoznia, az itt künn végzettek s

ahhoz kötött kilátásaink felől értesitse és tudtunkra adja, hogy mi az, a mit mi tőlük várunk, kívánunk.

Ezekre nézve *Teleki* László egyik levelében a következőket találom :

Genf, 1860. október 4.

— — — — — Annak, a kivel Zürichben találkoztam, mindent megmondtam, a mire megbiztatok. Nevezetesen :

1. Hogy constitualják magukat úgy, a mint eddig nem voltak constituálva.

2. Hogy katonai egyénekkel renforcirozzák magukat.

3. Hogy adjanak testet a nemzetiségekkel kibékülésnek formális alku utján a belföldi vezérekkel.

4. Hogy a (köztünk sokszor említett) otthoni három katonai parancsnok közül október végeig egyik okvetlenül kijöjjön s mindenről, különösen az egész katonai szervezésről, részletesen referáljon s velünk otthoni tisztjeik teljes névsorát is közölje : minek következtében aztán a kijöttel teljesen meg lehessen állapítani a működési tervet, mely jövő tavaszkor foganatba menend.

5. Hogy küldjenek ki egyéneket, kik különösen a francia császárnál a nemzetnek Igazgatóságunk iránti teljes bizalmát és pártolását kijelentsék. Hozzátettem még azt is, hogy otthon e célból aláírásokat gyűjtsenek, az aláírási iv fejének külföldön lehetővé az ivre közmegállapodás szerint ráíratni.

6. Szívükre kötöttem azt is, hogy Oroszországba küldjenek valakit hazánk iránt a jó hangulat élesztése céljából, de ügyes, higgadt, biztos embert, ki ott összeköttetésekkel birjon.

7. Végül megkivántam, hogy úgy tekintsenek minket, mint valódi Igazgatóságot, melynek rendeleteit teljesítlenül hagyni a házara nézve veszélylyel jár. Ha történetesen olyasvalamit találnánk rendelni, a minek végrehajtása lehetetlenséggel találkozónék, arról azonnal tudósítsanak.

Ugy hiszem, elég erélyesen beszéltem. Minden meg lön ígérve. Csupán az orosz missióra alkalmas egyén megtalálásában látott zürichi barátom nehézségeket ; de ebben is el fog járni.

Megállapodtunk a jelszó iránt is azon esetre, ha történetesen olyat küldenénk a hazába, kinek megbízhatóságát előbből még nem ismerik. De igen megkértek, ha csak lehet, ne küldjünk soha mást, mint olyat, a kit ők már előbb izennel biztak volt meg és ne küldjünk soha idegent.

— — — Valamint azon asszonyoságnak, kivel Turinban találkoztál (B . . . . n R . . a grófnő), te is, én is, Klapka is megmondtuk, hogy ha az otthoni comité körében meghasonlás történt volna vagy történnék ezentul, — mi a forradalmiakkal (Komáromy Gyurival s az ő pártján levőkkel) tartunk: ugy azt komolyan megmondtam annak is, kivel Zürichben találkoztam; azt is hozzátéve, hogy ha meghasonlás történnék az otthoni comité kebelében, azt nekünk azonnal hirül adják; mire ő magát becsületszavával kötelezte. — — stb.

(Aláírva)

Teleki László.

Ez utolsó pont némi felvilágosítást igényel, melyet a következő levélkivonatok fognak megadni:

Kossuth — Teleki Lászlónak és Klapka Györgynek Genfben.

London, szeptember 27. 1860.

Mult éjjel érkeztem. A fődolog, a mi iránt mindjárt irni akarok, ez:

Párisban még ott találtam Károlyi Edét hazulról, s kivüle a volt temesi főispán fiát, mint szintén annak öcsését, kivel Laczinak Zürichben találkoznia kellett.

Higgadtan átgondolt eredménye tudakozódásaimnak az, hogy az otthoni középponti bizottmány nemcsak nem csinált eddig semmit, hanem ha ugy marad alakitva, a mint van, nem is fogja megcsinálni azt, a minek megcsinálása a dolgok jelen állásában élet-halál-kérdés a hazára nézve.

Ide számítom különösen 1. az oláhokkal, szerbekkel s horvátokkal való megalkudást (a határőr-ezredeket különösen odaértve); 2. a felkelési szervezést hadtudományi alapon.

Gondoljátok csak, minő halálos csapás volna, ha mi hadmiveleti terveinket végrehajtásba vesszük azon feltevésben, hogy e kettő meg van téve, s ugy találjuk, hogy nincs meg-téve! Irtózat-rá csak gondolni is!

Már pedig hiába áltatnók magunkat: a másodikra nézve semmi sem történt, az elsőre nézve pedig szintugy semmi, kivéven itt-ott néhány magán kívül senkit sem képviselő egyénnel való fraternizációt poharak közt, a minék nincs teste s a mire nem lehet munkálati tervet alapítani. Ez annyira megy, hogy a volt temesi gróf (ki egyebiránt jól dolgozik s népszerűbb a szerbek közt, mint valaha volt, hajdani hivatalos tekintélyének külszínével Szent-István napját nagy éclat-val tartotta meg Temesvárott) egyenesen kiküldte fiát, megtudni tőlem, hogy mit mondjon a szerbeknek s mit tegyen velük, — mert a comité semmit sem tesz, semmi élet-jelt nem ad.

Emlékezhettek, hogy ezen tevéketlenség iránti panaszok más, sőt minden kutfőből is hangzanak fülünkbe s ebben van főoka annak, hogy tudtuk-hirük nélkül, következőleg kívülünk és nélkülünk is mindenféle elszigetelt működések történnek a hazában, miből csak zavar s détailban való leveletés következhetik.

Emlékeztek arra is, a mit Komáromy Gyuri irt utolszor: »a kik most a mozgalmat vezetik a központon, a forradalmat csak mint utolsó rosszat fogadván el, s minket maguknál forradalmiabbaknak tartván, nem bizván bennünk, — visszavonulunk, stb.«

. . . Kossuth.

E levelem többi részét nem találom, hanem a kapott válaszok oda mutatnak, miként én e semmit nem tevést annak tulajdonítottam, hogy Komáromy György s a központi bizottságnak vele egyetértő határozott tagjai paralyzálva találják magukat a bizottság igen kétes határozottságu többi tagjai által, kik reám azt a benyomást tették, hogy nagyon nem bánnák, ha forradalmi cégü bárkájukat a szél a concessiók kikötőjébe hajtaná bele. Mi reánk, a turini egyezkedés folytán, kötelezettségek hárulnak, melyeknek meg kell felelünk s ismerve a közérzületet hazánkban, meg is felelhetünk, de csak ugy, ha a működés vezetése otthon

tevékeny és határozott kezekben összpontosul s azért én szükségesnek tartottam, hogy az Igazgatóság egyenesen szólítsa fel Komáromy Györgyöt: vegye a gyep-lőt kezébe.

Erre vonatkozik Teleki fentebbi levelének utolsó pontja, melyhez még ezeket adta hozzá:

»Igenis kell, hogy Gyuri s az ő pártján levők az alkudni hajlandókat ildomosan mellőzzék s többé semmi titokba ne avassák. Erre minden kellő lépés meg van téve, ép úgy a mint mindhárman szívére kötöttük annak az asszonyoságnak is Turinban. De ha úgy jelöljük ki Komáromyt, mint az egyedüli főnököt Magyarországon, ez által inkább gátoljuk működését, mintsem hogy elősegitenők.«

Teleki e nézetében Klapka is osztozott, minélfogva én október 14-ről ezt adtam válaszul:

»Én együttműködésünk egész logikáját mindig és mindenben tisztelni fogom. Javaslatomat nem helyeseltétek. Többségben vagytok: a többségé a határozat. Határozatok s marad a dolog a mellett; csak pro memoria jegyzékbe teszem, miként félek, hogy e határozatnak keserves következései lesznek. Elismerem, hogy közönséges időkben tanácsos lehetne azon uton járni, a melyhez ti ragaszkodtok: de ily körülmények közt, mint a mostaniak, potentialis csomó-átvágásokat tartok szükségesnek; mert ha azt várjuk, hogy az egyenetlenség kitörjön a központon, tartok tőle, oly kerékvágásba hagyjuk a dolgot sodortatni, melyből kivenni többé nem birjuk. A kerékvágás pedig lesz inertia és semmi vagy fonák készüllet, avagy pedig prononciált szakadás s annak következtében rohamított kockázttatás. Adja Isten, hogy az, a kit október végére várunk, kielégítő kimutatásaival aggodalmait eloszlathassa.«

*

A mi gróf Károlyi Edét illeti, kiről, minthogy már nem él, szabad tartózkodás nélkül kiírnom, hogy a központi forradalmi bizottságnak tagja volt, s kit én Turinból menet Párisban találtam: ő Napoleon császár ked-

vencz félvér öcsésével, Mornyval bizalmas baráti viszonyban volt. K. Ede mint hazafi, természetesen, nem tehetette, hogy ne szóljon hazájáról; mire Morny azt találta mondani, hogy jól tenné, ha egy »kis emlékiratot« írna a császárhoz, mit ő (Morny) majd kézbesitene. K. Ede ezt annyira komoly és fontos dolognak vette, hogy nemcsak rögtön neki ült a »petite note« megírásához, hanem még Telekit is Párisba telegrafálta Genfből, ki azonban már későn érkezett arra, hogy a szerinte hiányos és statisztikai adatok tekintetében hibás szerkezetű emlékiraton javithasson. De (miként nekem október 4-én írta) »rossz nem volt benne; praecisio nélkül lévén írva, használni nem igen fog, de ártani sem.« Hanem az, hogy Morny lett a dologba beavatva, sehogy sem tetszett Telekinek. Ő Morny Walewskivel egy kategoriába, ügyünk ellenségei közé sorozta, ki mindent megteend, a mi tőle kitelik, hogy hatalmas testvérjénél ártson a magyar ügynek; sőt — a mint Teleki magát levelében kifejezte — Morny általában olyan embernek tartotta, a ki »csak akkor lesz nyugodt, mikor a francia kormányt a legteljesebb reactio kerékvágásában látandja. Ne adja meg Isten neki soha ezt az örömet.«

Telekinek e levelére október 14-én adott válaszában ezeket találom:

»Károlyi Edének Párisban Kiss jelenlétében is különösen megmondtam: 1. hogy Morny barátjától óvakodjék s dolgainknak még csak árnyékát se gyaníttassa vele, mert az kész mindenkit elárulni, még testvérét is; 2. hogy memorandumát in thesi nem ellenzem, mert hiszen se nem árt, se nem használ; ártani semmi esetre sem ártand, ha vigyázva lesz írva (adtam is neki némely tanácsot, részint hogy mit mondjon, részint hogy mit ne mondjon) — hanem ne gondolja, hogy valami fontos dolgot csinál, leghihetőbb, hogy memoir-

ját nem is olvassák, a polczra teszik. Értésére adtam, hogy »petite note«-iratás azon elcsévelt diplomaticai fogások közé tartozik, mihez a végett nyulnak, hogy az embert szép szerivel lerázzák a nyakukról. Utoljára is a jó fiu beleszeretett eszméjébe: Isten neki, gyönyörködjék benne s váljék egészségére. Hanem azt már mégis csak elhagyhatta volna, hogy téged megutaztasson.«

Teleki különben október 4-kei levelében gróf Károlyi Edét olyan embernek festi, ki »bir erővel s tevékenységgel s kit lehet használni, de vigyázattal, mert kissé tulbecsüli magát, a zajt pedig szereti s szerepelni akar, hát nem eléggé vigyázó s e miatt otthon tartanak tőle.« *)

Idevonatkozólag ugyanazon, sok mindenfélére kiterjeszkedő levelében még ezeket is találom:

Tudod-e, hogy Ede az oroszok megnyugtatózásában is munkás volt Párisban? Az orosz követnek (Kiseleffnek) is adott be egy iratot, melynek célja volt ügyünket megkedveltetni. Ennek párját a nagy urnak is benyújtá. Hát meglesz az archivumban a benyujtónak örök dicsőségére. Hanem gondolnád-e, hogy mi volt egyik főargumentuma? Az, hogy én, Teleki László! a magyar emigráczióknak ilyen-amolyan kitünő tagja, már évek óta megszakitottam a lengyelekkel minden összeköttetést s kerülöm őket mint a döghalált! — Ez persze merő hazugság. Mindenféle lengyelekkel vagyok összeköttetésben, gazdagokkal, szegényekkel, aristocratákkal, katonapártiakkal, democratákkal; számtalan barátom van a lengyelek közt; minden tettem dementálni fogja naponta a valótlán informatiót, mely engem részint számárnak, részint képmutatónak tüntet fel; s még az a hibája is megvan a rága-

*) Teleki itt-ott igazi francziás esprit-vel fűszerezte itéletét az emberek felől. Egyszer egy jeles hazánkfíat mentünk együtt meglátogatni. »Én igen nagyra becsülöm ezt a barátunkat; — mondá utközben — tiszteletre méltó jellem, csak az a kár, hogy magát oly nagy embernek tartja. Irántad csak van annyi deferentiával, hogy elsőnek elismer, legalább még most; de azon föltétel alatt, hogy te őt másodíknak ismerd el; még pedig solo, nem sub clausula.

lomnak, hogy nem is argumentum, még csak nem is sophisma. Kérdőre vontam Edét: hogy merete ezt tenni? Azzal mentette magát, hogy ezt * * * »barátom« mondta tollába, a ki ezt a cselszövényes fordulatot nagyon ügyes diplomacziának tartotta. Köszönöm szépen. Ezek aztán diplomaták! Hogy ez iránt megkérdezem azt a »barátomat«, természetes: de ez nem ide tartozik.«

Gróf Károlyi Ede emlékiratos buzgólkodásának következtése az volt, hogy hazamenet Salzburgban elfogták s Grácba internálták. Nem hiába intettük, hogy óvakodjék Mornytól! — — Különben elfogatásának nem volt komoly következtése. Az október 20-kai arcváltoztatás után Bécsben a »kegyesre« játszották magukat. Károlyi Ede már november első napjaiban szabadon haza mehetett.

VII.

Tömeges elfogatások otthon.

Károlyi elfogatásával egyidejűleg a hazában is történtek elfogatások, még pedig tömegesen; többnyire Temesváron és a Bácskában, de Erdélyben is.

Temesvárott: Pesty Frigyes, akkor a »Delejtű« szerkesztője és a kereskedelmi és ipar-kamara titkára; *Hazay* Vilmos nyomdatulajdonos, volt honvéd; *Murányi* Ignác volt alispán; *Kirch* mérnök; *Turi* Samu, *Stockinger* Mór ügyvédek; *Banovics* József és *Holly* Ernő.

Szabadkán: Czorda Bódog; *Baján: Latinovics* Vincze, *Koczik* Pál, *Papp* Zsigmond, *Gaal* Péter, *Fazekas* József, *Fabián* Pál, *Mandics* Márk; *Zomborban: Korányi* Victor és *Aszt* Nándor; *Becskeken: Feigl* ügyvéd; *Erdélyben: László* Imre, *Décsy* László, *Hatvani* Károly, *Szilágyi* József fogattak el. *Pogonyi* József volt huszárszázados szökéssel menekült. Az elfogottak mind Josefstadtba vitettek s ott részint fogva, részint a

»k. k. politische Strafhausverwaltung« felügyelete alatt, 27^{1/2} kr. napi ellátással internálva tartattak.

Klapka tábornok október 7-kén írott levelében azon gyanujának adott kifejezést, hogy ezen elfogatások, különösen a bánátiak és bácskaiak, Nápolyból meg gondolatlanul s mindenesetre elhamarkodva haza küldött hírekkel s utasításokkal állanak kapcsolatban, melyeket *Klapka* bizonyos fontoskodási s öntulbecsülési viszketeg kutfejére volt hajlandó visszavezetni; s hogy az osztrák hatalom nesztét vette annak, miként Magyarország délkeleti határai felől valami készülöben van, ennek egyik jelenségét ekként adta elő: »Engem (*Klapkát*) az osztrákok mindenütt keresnek: a fejedelemségekben, Erdélyben, a Bánátban, mindenütt, csak itt Genfben nem. A szamarak!«

Minő kutfőre volt e tömeges elfogatások szerencsétlensége visszavezethető, annak nyomába jutni bajosan lehetett volna. A tény mindenesetre indokolta azon figyelmeztetést, hogy embereink megválasztásában a legnagyobb óvatossággal kell eljárunk; hanem ez a gyakorlati téren sok nehézségbe ütközött, nemcsak azért, mert a megválasztással szük körre valánk szorítva, hanem azért is, mert emberekkel volt dolgunk, a »genus homo« pedig gyarló teremtés, s a nyílt jellemnek, mely a magyarnak egyik szép sajátsága, az ovatlanság, ne mondjam: indiscretio, mint árny a fénynek nyomában jár, — egy-egy meggondolatlan szó kiejtésének veszélye ellen a leggondosabb válogatás sem biztosíthatott.

Klapka tábornoknak az elfogatások feletti méltó töprenkedés a következő levelet sugallta tolla alá:

Páris, 1860. október 11.

Az események ezuttal csakugyan rohamítás lehetőségére mutatnak. A rémuralom, mely pár hét óta a hazában con

amore üzi játékát, kapcsolatban a politikai láthatáron feltűnedező jelekkel, könnyen meghiusíthatják számításunkat, hogy a cselekvés ideje reánk nézve csak a jövő tavasszal fog elkövetkezni, s idő előtti kitörést idézhet elő. Ez bizonyynal szerencsétlenség lenne; de megtörténhetik s jobb minden esélyre elkészülve lenni, mint meglepetni. A hatalom nem fog az eddigi elfogatásoknál megállni, azt pedig nem lehet feltenni, hogy egy pár ezer tetterős hazafi össze hagyja magát fogdosztatni, mint megannyi birka, a nélkül, hogy végelemzésben ellentállást kísérlene meg. Hiszen elvégre is jobb dolog a késsel kézben meghalni, mint az osztrák tömlöczőkben elrothadni.

Tehát nézzünk nyugodtan a kitörés esélyének szemébe s jöjjünk tisztába az iránt, hogy mi a teendőnk, ha az csakugyan elkövetkezik? Én azt hiszem, hogy ez esetben csak egy van, a mit tennünk kell, de ez az egy parancsoló kötelesség. És ez az, hogy fejlehardtva (tête baissée) a mozgalomba vessük magunkat s vezetését kezünkbe vegyük. Nem holmi helyileges civakodás esetéről szólok, hanem azon esélyről; ha a mozgalom egy komoly általános felkelés jellegét öltén s annak elejét venni nem volna hatalmunkban. »Fais que dois, advienne que pourra« — ez jelszavam. — —

(Aláírva.)

Klapka.

*

Pár nap mulva Klapka tábornok személyesen Londonba jövén, e kérdésre azt adtam válaszul: miként én, mióta számkivetésemben szabadon mozoghatok, mindig azt vallottam vezérelvemnek, hogy ha mi, számüzöttek juttathatjuk kitörésre a forradalmat hazánkban, ezt csak azon esetben szabad tennünk, ha nemzetünknek oly támaszt, segítséget s biztosítékot nyujthatunk, melyek a nemzetet oly karba teszik, hogy emberi számítás szerint: a siker csak saját határozottságától függjön; ellenben ha a nemzet saját maga veszi kezébe az iniciatívát s (nem lobbatag émeutöket, hanem) forradalmat csinál, akkor nekünk nem szabad a siker kilátásait

mérlegelnünk, hanem elengedhetlen kötelességünk egyedül vagy tized-század-ezred magunkkal, a mint lehetend, a nemzet segítségére sietni s veszélyeiben megosztotzni. Vajjon ez elengedhetlen kötelességet is teljesítve, a vezetést is szabad lesz-e vagy nem igénybe vennünk? — az a körülményektől s a nemzet akaratától függend. A vezetés felelősségétől, ha a nemzet úgy akarja, vissza nem riadok, de azt nem ambicionálom s az alárendeltség engedelmességét is elfogadom. Ez volt mindig vezérelvem, ez most is. Határozottan így nyilatkoztam több ízben *Teleki Lászlónak* is, ki e nézetemben teljes szívvvel-lélekkal osztozott. Megírtam ezt haza is más alkalommal. Jó lesz, a mint a körülmények tanácsosnak mutatandják, ezt az Igazgatóság nevében újra is tudtul adni otthoni barátainknak. Ezeket tehát megállapított dolognak tekinthetjük.

Egyébiránt nem tagadhatom, miként én nem attól tartok, hogy az elfogatások időelőtti kitörést, hanem inkább attól, hogy lehangolást fognak eredményezni. *) Hanem legyen az én felfogásom helyes, legyen a Klapkáié; első esetben a lehangoltság ellensúlyozása, második esetben közreműködésünk értékesítése szempontjából is minden lehető erélylyel azon kell lennünk, hogy a százezer arany frankot, melynek hazaküldésében Cavourral megállapodtunk, de mely még mindig nem lett kiszolgáltatva, végre már hazajuttathassuk **)

*) *Teleki Lászlót* értesítve ez értekezésünk lefolyásáról, a lehangolás iránti félelmemet e szavak kíséretében közöltem vele: »Nagy ovatosságra s nagy erélyre van szükségünk mind itt, mind a hazában. S kik kezeiben van a gyeplő otthon? Én borzadok csak rágondolni is«.

**) Ezt sok mindenféle akadékoságok után *Pulszky Ferencz* fáradhatlan erélyének október 13-án sikerült keresztül vinni. A százezer arany frankot, mi akkor osztrák értékben 140,000 frankot tett, *Teleki* közbenjárása folytán gróf *K. Gyula* vitte haza.

s hogy a keletre szánt fegyverzet, melynek elszállítása körül Turinban a legnagyobb hálára kötelező erély és buzgalom lett kifejtve, rendeltetése helyén kellőleg biztosítottassék; mire nézve én csakis úgy érzendem magamat megnyugtatta, ha Klapka tábornok, kinek az ügyek személyes vezetése a keleten, közmegállapodás szerint, hivatását képezi, rendeltetési helyére siet.

*

Az elfogatásoknak nem volt komoly következése. Az október 20-kai diploma megjelenése után az elfogottak mind, ép úgy mint Károlyi Edével történt, szabadon bocsáttattak.

VIII.

Fegyverszállítás keletre.

A turini megállapodások végrehajtásának legfontosabb ágazatát mindenestre a keletre szánt fegyverzet képezte.

Hogy e tekintetben mi történt? — azt, mint szintén az ezzel kapcsolatos egyéb intézkedéseket, az itt következő okmány eléggé meg fogja ismertetni:

A Magyar Nemzeti Igazgatóság 1860. október 20-ki jegyzőkönyve.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság októberben nem ült össze. Az értekezések és intézkedések részint levelezés útján történtek, részint pedig személyes érintkezés útján az elnök és Klapka tábornok közt (ki e végett október 15-én Londonba jött), kik megállapodásaikat jegyzékbe foglalni, Teleki László társukkal közleni s aláírásukkal megerősíteni határozzák.

Az október 21-ig történtek s az azok folytán létrejött megállapodások s intézkedések következők:

I. A turini kormány megbizottjai: Benzi lovag és Pettinengo tábornok urak nemzetünk hálájára nagy igényt szereztek maguknak azon erélyes buzgalommal, melyet a kormány által megígért fegyverzeti segélynek valószínűsítése körül tanúsítottak.

Ugyanis Pulszky Ferencz turini képviselőnek s Vetter tábornoknak az elnökhez intézett jelentéseik szerint, szeptember 30-áig

a következő hadiszerek lőnek a turini fegyvertárakból számuikra kiszolgáltatva:

Két üteg ágyu, nevezetesen:
 8 darab sik (8-fontos),
 4 darab (15 cent.) vet-ágyu,
 30.000 gyalogsági puska,
 5000 vontcsövü (carabine),
 3000 lovassági kard.

Az ágyúk mozdonyokkal, töltés-szekerekkel, tartalék-kerekekkel, rudakkal, szóval: minden felszereléssel akként ellátva, hogy szolgálatba-vehetésre még csak a lovak hiányzanak.

Van hozzájuk adva hám- és lószerszám 140 lóra, s két, mindennel tökéletesen ellátott tábori kovács-műhely.

Töltésben pedig következő mennyiség szolgáltatott ki:

Négy millió gyalogsági puska- } töltés.
 Háromszázezer carabin-

320 löveg minden ágyura, névszerint 2560 telj-golyó, 640 kartács-szelencze, 1320 ürgolyó (granát) töltetlen és 280 kartács-szelencze vetágyuhoz, — s mindehhez a szükséges portöltés, gyutacs-cső (Brandröhre) és szerszámok az ürgolyók szereléséhez.

Ezen nevezetes hadkészületnek a keleti határszél lévén az Igazgatóság állapotása szerinti rendeltetése, az mind Genuába szállított, onnan tovább hajókon küldendő. Október két első hetében már négy hajó rakodva volt, az ötödik a hó harmadik hetében kezdett rakodni. A két első azonban viharok miatt késni volt kénytelen a genuai kikötőben, csak október második hete vége felé indulhatott el.

II. A lehető legfontosabb érdekek kívánták, sőt a hon jövendője függhetett tőle, hogy kellő intézkedések történjenek, miszerint akkorra, midőn ezen hadkészlet Galaczba megérkezik, Couza herczeggel tökéletesen tisztában legyen az Igazgatóság arra nézve, hogy ezen hadkészlet Moldvában az Igazgatóság rendelkezésére letároltathassék, mint szintén intézkedés legyen a letárolás módjáról, helyeiről s gyakorlati végrehajtásáról, szóval szükség volt intézkedni, hogy ezen hadkészlet, melynek szerencsés elhelyezéséhez annyi remény, annyi érdek van kötve, mind politikailag, mind hadigazgatásilag tökéletesen biztosítottassék.

Az elnök utasította a turini képviselőt, eszközölje ki, hogy egyrészt a konstantinápolyi követ: Durando tábornok utasítást kapjon a szállító-hajóknak a Dardanellákon átjuthatására nézve előfordulható minden akadályt elhárítani s máskülönb is a szándékolt cél elérésére mindenkép segédkezet nyujtani, másrészt pedig Cerrutti Marczel lovag parancsot kapjon, működését a keleten akként intézni, hogy a szállitmányok megérkezése előtt a helyszínen legyen. Mely utasítások, a turini képviselő jelentése szerint, expedáltak is.

Ennek folytán szükséges volt egy szakértő megtízottnak haladéktalan utnak-indítása a letárolással összekötött mindennemű intézkedések végett, minthogy Dunyov István ezredes, ki ezen megbízásra ki volt az Igazgatóság által választva, a voltturnói csatában (Nápolyban) veszélyesen megsebesült és sebesülése következtében lába amputáltatván, még ha életben maradand is, az Igazgatóság őszinte sajnálatára, a haza sokáig leszen kénytelen hű szolgálatát nélkülözni.

Ezen helyzetben Teleki László és Klapka György az említett megbízatásra Zglinicki ezredest ajánlották (kinek multjára és ügyünkben való érdekelttségére nézve Klapka tábornoknak az elnökhöz intézett levelei bizonyoságot tesznek).

Az elnök Zglinicki ur megbízatásához két feltétel alatt járult hozzá, t. i. 1. hogy egészen franczia hangzatu nevet vegyen fel, s 2. hogy semmi politikai kérdésbe ne avatkozzék, hanem szorosan csak a hadkészet biztosításához s letárolásához tartozó katonai és technikai körre szoritkozzék.

Ezen feltételek alapján Zglinicki ur az 1. alatti utasítással ellátva, a fejedelemségekbe kiküldetett.

Számára az elnök a párisi szárd követségnél nyitva volt 45.000 franknyi hitelből háromezeröttszáz (3500) frankot — ugyanannyit, mint a mennyi Dunyov ur számára határozva volt — utalványozott.

III. Miszerint a sürgős szükségű intézkedésekben költség-utalványozás miatt fennakadás ne legyen, az elnök felkérte gróf Gropello követségi titkár urat s ideiglenes képviselőt Párisban, hogy az említett hitelnek megmaradott részét, u. m. 41.500 frankot, Mallet freres párisi bankár-czég által Croskey és társai londoni nagykereskedő-házhoz tegye át, mi megtörténvén, Croskey és társai uraknak október 13., 15. és 18-kai levelei folytán jegyzékbe vétetik, hogy angol pénzlábra áttéve, egyezerhatszázötven font sterling s két shilling (£ 1650, 5, 0) van letéve számadásra.

IV. Mindazon intézkedések mellett is azonban, melyek a keletre küldött fegyver- s hadkészet biztosítására történtek, a dolog oly megmérhetlen fontossággal bir, miszerint lehetetlen volt annak szükségét nem érezni, hogy Klapka tábornok, ki a Turinban megállapított haditerv szerint az azon oldalról megindítandó hadmunkálatokat lesz vezénylendő, személyesen a keletre menjen, hogy a moldva-oláhországi fejedelemmel személyes értekezésben egyengessen ki minden előfordulható akadályokat s a tervezett hadmunkálatokra is szervezéseket s egyéb előkészületeket tegyen.

Mire Klapka tábornok magát elhatározván, neki az Igazgatóság nevében irott felhatalmazás adatott ki. A tábornok viszont, tekintetbe vévén azt, hogy meglehet, a háboru megkezdése előtt többé vissza nem jöhetend, ujlag is teljes megegyezését nyilatkoztatta ki a következő alappontokra nézve:

1. Hogy Couza a herczeggel és általában a moldva-oláh-országiakkal leendő érintkezéseiben s különösen a nemzetiségi kérdésre s azzal kapcsolatban a hazánk s az egyesült fejedelemségek közti viszonyra nézve szorosban azon elvekhez fogja magát tartani, melyek az Igazgatóság által (Teleki László szerkesztése szerint) Couza herczeghez intézett s Zglinicki ezredesnek kézhezszolgáltatás végett átadott hivatalos levélben foglaltatnak s hogy ugy hazánk területi épségét, mint nemzetünk souverainitásának minden belügyre nézve sértetlenségét fenntartani és biztosítani főbb gondjainak ismerendi.

2. Hogy a szabadságharcz azon oldalról való megkezdésének idejére s feltételeire nézve magát a turini megállapodásokhoz tartandja, melyeknek lényege abban összpontosul:

a) hogy mi csak akkor kezdjük meg a harczot, midőn Victor Emánuel király az osztrákokat Velence végett megtámadandja;

b) minthogy elvünk az, hogy hazánkat pusztán diversióul felhasználhatni nem engedendjük, a harczot csak azon esetre kezdjük meg, ha a turini kormányval kötött azon egyezkedés, miszerint királyi segédseregek küldetnek, teljesítettett, mert ebben találjuk annak biztosságát, hogy hazánk függetlenségének kivívása Olaszország részéről is a háboru egyik coordinált céljának fog tekintetni.

3. Azon esetre pedig, ha akár az osztrák részéről korább jövő támadás miatt, akár pedig más körülményeknél fogva, az események oly fordulatot vennének, hogy az 1. és 2. pontokban kitűzött feltételek nem teljesülhetnének, minthogy ezen események minőségét előre látni, tehát azt is előre most megítélni nem lehet, vajjon azon esetben a magyar szabadságharcz zászlóját kitűzni hazánk iránti kötelességeink megengedendik-e, abban történt megállapodás, hogy Klapka tábornok harczot nem kezdend a nélkül, hogy Igazgatósági társainak előleges megegyezését bírná.

V. Klapka tábornoknak ezen utjára költségül Croskey és társai urakra ötszáz (500 £) font sterling utalványoztatott.

Minthogy azonban ugy volt Turinban az egyezkedés, hogy a keleti missiók költségeit az olasz kormány megbizottja: Cerutti lovag fogja ellátni, Klapka tábornok igyekezni fog, hogy, ha lehet, ezen ötszáz font sterling az Igazgatóság itteni pénztárának Cerutti lovag által visszapótolassék.

Egyuttal az ottan előfordulandó költségek fedezhetése végett Klapka tábornok, a Cerutti lovaggal Turinban concertált utalványi szelvények közül 18 darabot átvett, a többi tiz darab szelvény az elnöknél maradván.

VI. A hadmiveletek idejének közeledtével P u k y Miklós ur szintén Moldvába menend, azon rendeltetéssel, hogy mint politikai fő-kormánybiztos Erdély politikai s közigazgatási kormányát

vezesse s az ottani hadseregnél az ország ideiglenes kormányának hatóságát, utasításai értelmében, további rendeletig képviselje. —

Kelt Londonban, október 20. 1860.

Kossuth.

Teleki László levéllel tudósított, hogy ezen jegyzőkönyvet mind ő, mind Klapka — keletre menetele előtt — aláírták; s csakugyan általuk aláírva, eredetiben kezeimnél is van.

Melléklet.

/.

Utasítás Zglinicki ezredes *)

(Alphonse Levais)

számára.

1. Z. ezredes kiküldetése tisztán katonai természetű levén, politikai szólalkozásokba senkivel és semmi feltét alatt nem fog bocsátkozni.

2. Marseilleből egyenesen Konstantinápolyba menend, ott magát Durando tábornok szárd követ ő excellentiájával és a M. N. Igazgatóság képviselőjével: Karacsay gróffal viszonyba teendi s az elsőnek közbenjárásával iparkodni fog titkos kihallgatást nyerni Couza fejedelemtől, kit azon időben még valószínűleg Konstantinápolyban találand.

3. Ha a fejedelem nem volna többé Konstantinápolyban, Z. ezredes idővesztés nélkül folytatni fogja utját Galaczba s Jassyba s ott a fejedelemnek magát Place francia consul vagy Cerruti úr által be fogja mutatattani. A tudtára adott B. B. B. jelszóval fogja elismertetését biztosítani.

4. Miután a fejedelemnek úgy a M. N. Igazgatóság, mint Klapka tábornok levelét átadta, megismerteti vele kiküldetési célját s értesíteni, hogy a tábornok nem sokára meg fog érkezni. Biztosítandja a fejedelmet, hogy az Igazgatóság mindig a legnagyobb elővigyázattal fog eljárni, miszerint sem a fejedelem, sem Magyarország érdekei compromissio alá ne kerüljenek.

*) Zglinicki ezredes lengyel eredetű volt ugyan, de született francia, nem is tudott lengyelül. Hanem nevének lengyel hangzása okvetlenül szükségessé tette, hogy francia nevet vegyen fel. Különben Z. ur részt vett szabadságharcunkban. Klapka komáromi seregében szolgált s 1859-ben is piemonti készülleteink alatt Klapka mellett volt.

5. Miután Cerruti uralral és Karacsay gróffal előre értekezendett, be fogja nyújtani a fejedelemnek a fegyverzeti készlet letározásának tervét, melynek sarkalatos pontjai a következők:

a) Elkerülhetlenül szükséges, hogy az egész készlet a moldvóláh kormány nevére irassék s tároltassék le úgy, miként 1859-ben történt. Szükséges annál fogva, hogy a fejedelem ez ügyben tábornokai közül egyet megbizzon, a ki teljes bizalmát bírja s a magyar ügynek barátja. Az Igazgatóság szabadságot veszen magának e végre neki Cretzulesco Demeter tábornokot ajánlani.

b) A fejedelem megbizottjának utasítva kellend lennie, hogy a készlet letározását, szállítását s felvigyázatát illető minden kérdésre nézve magát Z. ezredessel összeköttetésbe tegye s vele egyetértésben járjon el.

c) A leglényegesebb pont az alkalmas helyiségek megválasztása s a raktárak megszerzése. A fő-rakodóknak (depôt) a Sereth völgyében kell lenni. A következő városok látszanak legalkalmasabb helyiségeknek: első sorban: Atchoud, Bakeu Roman, Niamtzon; aztán: Piatra. Okna közelebb a határhoz.

d) Mindaddig, mig a jelzett helyeken a raktárak el nem készittetnek, ideiglenesen az egész készletnek a hajókon kell maradni a galaczi kikötőben, vagy a városban bérlendő raktárakban. A lövő-szereket illetőleg azonban elkerülhetlenül szükséges, hogy ideiglenesen mindjárt megérkezésük után a kormány lőportáraiba rakassanak le.

e) Magában értetik, hogy minden raktárnak, mielőtt használatba vétetnék, kellő állapotba kell tétetnie, padozattal, zárákkal, üveggel, stb. ellátatnia.

f) A szállítás, raktározás, felügyelet költségeinek fedezése végett Klapka tábornok megérkezéseig Z. ezredes Cerruti urhoz vagy annak galaczi képviselőjéhez fog fordulni.

g) Raktárnokunk: Matheidesz, kivel Z. ur a jelszót kicserélendi, neki rendelkezésére fog állani. M. ur különös megbízatása: a kirakodásra, elszállításra, letározásra felügyelni s a készletet jó rendben tartani. Megbízatásának könnyítése végett kívánatos volna, ha a fejedelem őt tüzértisztté s a fegyver- és lövő-szertárak alinspectorává nevezné ki.

h) Ujabb rendeletig a ládák s csomagok nem nyitattanak ki, csupán arra kellend figyelemmel lenni, hogy számrendbe soroztassanak s a tüzérségi anyagot tartalmazók együtt tartassanak.

Két piemonti tüzér-altiszt kíséri vagy követi az első szállítmányt. Ezek a raktárak berendezése s a felügyelet körül Z. ezredes és a raktárnok rendelkezésére fognak állani.

i) Jelentéseit Z. ezredes Cerruti ur útján vagy az általa kijelölendő-uton vagy pedig Place francia consul közvetítésével

fogja megtenni. Az osztrák postához soha és semmi esetben nem szabad fordulnia.

k) Mindennek, mi barátainkat az országban compromittálhatná, chiffre-ekben kell iratni.

London, október 21. 1860.

A M. N. Igazgatóság nevében :

Kossuth, Klapka.

IX.

Levél Couza fejedelemhez.

Zglinicki ez utasításában említve van, hogy az Igazgatóság egy levelét is át kellett Couza fejedelemnek adnia.

E levél nem az utnak indított fegyverzetre vonatkozott. A mi ezt és az erdélyi hadműködés esélyét illeti, én, hiven a vezéreszméhez, melyet turini egyezkedéseinkben sarkpontul állítottam fel, hogy t. i. mi csak azon esetben fogjuk hazánkban a forradalmi harczt megkezdeni, ha olasz királyi segédsereg küldetik Magyarországra, — mind hazánk iránti kötelelességnek, mind saját felelősségem fedezésére szükségesnek tartottam Klapka tábornok urtól azon biztosítékokat kikötni, melyek a fentebb közlött októberi Jegyzőkönyvben olvashatók; de miután ezekre nézve Klapka tábornoktól megnyugtató biztosítást kaptunk, én viszont szives-örömet adtam megegyezésemet, hogy az ottani dolgoknak az Igazgatóság nevében vezetése kizárólag Klapka tábornok urra bizassék s mi őt eljárásában avatkozásunkkal se ne feszélyezzük, se ne zavarjuk.

Levelünk tehát, melyet Couza fejedelemhez intéztünk, tisztán politikai tartalmu volt s egyrészt Magyarország és a dunai fejedelemségek közt Austria ellenében fennforgó érdekközösségnek, másrészt a magyarországi s erdélyi oláhokkal egyetértés előmozdításának terén mozgott. A levél nem is a turini egyezkedések folytán iratott; azon levél ez, melyről Irataim II. kötetének 499-ik lapján van szó s melynek megírását Teleki László vállalta magára azon izgatások alkalmából, melyek 1860 nyarán az országban felmerültek s harcz esetére az 1848—49-iki iszonyatosságok megújulásával fenyegettek. E levélnek Couzához juttatását a fegyverzet elküldésekor is időszerűnek mutatták a körülmények, de minthogy

alább a harmadik fejezetben a politikai viszonyok tárgyalása tüzetesen előfordul, elégnek tartom itt a terjedelmes okiratnak nem is annyira részletes kivonatát, mint inkább tárgyait megismertetni.

Bevezetésül levelünk az érdekközösség álláspontjára helyezkedve, ad kifejezést azon meggyőződésünknek, hogy a dunai fejedelemségek és Magyarország a legszivesebb egyetértésre s legbensőbb szövetségre vannak utalva.

Emlékezetébe hozza a fejedelemnek, miként Austria még a corruptio gyalázatos eszközeitől sem riadva vissza, nem csak minden kitelhető módon akadályokat gördített az utba, nehogy a nemzeti akarat Moldva-Oláhországban szabadon nyilatkozhassék, hanem makacs állhatatossággal a két fejedelemség uniója s Couzának kettős megválasztása ellen egyenesen conspirált is.

A hol csak akadály, szerencsétlenség vagy veszély tűnik fel a fejedelem útjában, akár benn az országban, akár künn: Austria keze mindenhol benn van. A fejedelem minden ellenségének, nagyinak mint kicsinynek, megvan azon előnye, hogy Austria által pártfogoltatik.

Anglia bár fontosságot tulajdonított a porta érdekeinek, azért végre még sem vonakodott a fejedelemnek igazságot szolgáltatni.

Oroszország, daczára terjeszkedési politikájának, nem tartózkodott a fejedelemségek iránt Franciaország nagylelkű politikájához csatlakozni.

Még maga az ottomán porta is, bár természetesen féltékeny souzerainitásának előjogaira, végre mégis a dunai fejedelemségek akaratának magát jóhiszeműleg megadta.

Csak Austria, egyedül Austria az, melynek ellenséges indulata nem csökkent soha, egyedül Austria az, mely mindig küzdött s küzd a fejedelemségek legszentebb érdekei, legjogosabb kívánatai ellen.

A mult a jövődönnek tükre. Ugyanazon okok mindig ugyanazon okozatokat hozzák elő. Erőszak levén lételének alapja, Austria szolgaságot, nyomoruságot akar látni keleti szomszédságában, mert ez békétlenséget szül; ez viszont neki avatkozásokra szolgáltat ürügyet s nyújt alkalmat, melyeknek háttérében a terjeszkedési vágy, az occupatio gondolata

áll. Nem akar szabad és virágzó népeket látni maga körül, mert a szabadság kizárná befolyását, uralmi vágyainak utját állaná.

A török birodalom felbomlás felé hanyatlik. Már az európai cabinetek legtöbbszörénél is tért nyert azon nézet, hogy a keleti kérdés logicája ezen megoldás felé vezet. A felbomlás válsága még késhetik egyideig, de az is meglehet, hogy a syriaihoz hasonló bonyodalmak azt siettetni fogják s a válság máról-holnapra kitörhet. De akármiként legyen is ez, annyi mindenesetre tagadhatlan, hogy a török birodalom felbomlása csak két módon történhetik; vagy úgy, hogy a birodalom alkatrészeit képező nemzetek függetlenekké, szabadokká lesznek, — vagy úgy, hogy a török birodalmon több nagyhatalom megosztozik; mely utóbbi esetben a keleti népek nem szabadságot kapnának, hanem csak urat cserélnének.

No már az szembeszököen világos, hogy a mig Austria Magyarországot birva, az ottomán birodalom tőszomszédságában mint nagyhatalom uralkodik: e két vagylagosság közül végelemzésben csak a második, az urcsere, lehetséges.

A keleti népek két nagyhatalom (az orosz és osztrák) uralmi vágya közé helyezve, függetlenekké nem lehetnek, tehát szabadokká sem: mert függetlenség nélkül a szabadságnak csak üres alakisága lehetséges, valódi szabadság lehetetlen. Austria ép úgy, mint Oroszország, kis nemzeteknek csak urai vagy (a mi egyre megyen) patrónusai lehetnek, szövetségesei nem. E két nagyhatalom uralmi, tulsulyi versenye kizárja a függetlenség lehetőségét. Austria occupálni fog s a mit nem occupál vagy nem occupálhat, azt az orosz karjai közé kergeti, mert a keleti népek mind a két nagyhatalom ellenében saját erejükkel független állást nem foglalhatván el, egyikhez vagy másikhoz kénytelenek simulni s kettőjük közül az osztrák a gyűlöltebb, az orosz egy helyütt fajrokonsági, más helyütt vallásességi előnnyel bir.

E veszélyes helyzet, melyet a keleti népekre nézve a dolgok actualis helyzetében reménytelennek nevezhetni, csak az által változhatik meg, ha Magyarország az osztrák uralom alul felszabadul. Ekkor a török birodalom népei, ha majd e birodalom felbomlásának órája üt, nem lesznek két malomkö közé szoritva, a keleti kérdés többé nem lesz verseny kérdése

két nagyhatalom közt, melyek a fölött vetélkednek, hogy melyikük keritse markába a török örökséget. Az osztrák uralmi vágy helyébe a magyar barátság lép, melyet az önbiztonság érdeke szövetségre utal; e szövetség kapcsa erőseké teszi a gyöngéket s a keleti népek előtt a függetlenség kilátása áll, mert szövetségben a magyarral, meglesz a képesség az orosz uralmi vágnak ellenállani. Így s csakis így lehetséges, hogy a keleti kérdés nem urcserében, hanem a szabadságban találjon megoldásra.

E tekintetek s velük kapcsolatban Magyarország függetlensége, minden mások felett a dunai fejedelemségekre nézve birnak a legkiválóbb fontossággal, minthogy ezek az osztrák uralmi versengésnek, a többi keleti népekkel közös veszélyén kívül, még a panslavismus által is fenyegetvék s ez oly közös veszély, mely ellen a román fejedelemségek támaszra csak Magyarország függetlenségében számithatnak; nemcsak azért, mert e veszély velünk közös, hanem azért is, mert a panslavismust csak a különböző szláv államok nemzeti függetlenségével lehet paralyzálni, e függetlenség pedig csak Magyarország függetlenségével érhető el.

Miután még az is megemlítettett, hogy a Moldvától isteni és emberi törvény ellenére elszakított Bukovinának visszaszerzésére a dunai fejedelemségeknek csak Magyarország függetlenségének esetén lehet kilátásuk: a levél áttér az olasz viszonyok taglalására; kimutatja az olasz-osztrák háboru kikerülhetlenségét; az érdekközösséget, mely e háboru esetére az olasz és magyar nemzeteket szövetségre utalja s ténynek constatálja, hogy a magyar nemzet el van határozva, ez alkalmat függetlenségének kivivására felhasználni; ezután felemliti, hogy e kilátással szemben Austria szorultságában nem iszonyodik újra a magyarországi oláh és szerb nemzeti-ségek felbujtogatásához folyamodni.

És itt tekintetbe véve, hogy Couza fejedelemnek nem lehet magyarországi faj- s nyelv-rokonainak sorsa iránt nem érdeklődni: a levél elmondja, hogy Magyarországon a jogok hajdan igen is privilegiumokra voltak alapitva, de fajuralomra soha; elmondja, miként 1848-ban a kiváltságok helyébe a közös szabadság lett állitva, faj-, nyelv-, valláskülönbség nélkül; elszámllálja az intézkedéseket, melyekkel a különböző

nemzetiségeknek nemcsak szabad fejlődése s társadalmi érdekei, hanem közéleti érvénye is biztosított; elmondja, minő ámitásokhoz nyult Austria, hogy a nemzetiségeket felbujtógassa s miként hálálta meg egy közös járommal azt, hogy neki istentelen czéljaira segédkezet nyújtottak. És miután az osztrák most újra akkori ármányaihoz nyul, titkos ügynökei által a viszálykodás magvait szórja; az oláhokat azon gyalázatos hazugsággal ingerli, hogy a magyarok őket nyelvüknek, nemzetiségüknek feladására akarják kényszeríteni, sőt a dolog már annyira ment, hogy osztrák tisztviselők Erdélyben nyíltan az 1848—49-iekhez hasonló gyilkolások, gyujtogatások megujtására izgatnak: a levél közös érdekeink nevében felszólítja a fejedelmet, nyújtson nekünk Austria ez ármányainak meghiusítására segédkezet.

»Magyarország lakosai nagy többségének szelleme nekünk kezességül szolgál — mondja a levél — hogy daczára minden ezen ármányoknak s conspiratióknak, közelgő harcunkból győzelmesen fogunk kijönni; de mondhatlanul fájna lelkünknek, ha hazánk minden lakosát közösen érdeklő függetlenségi harcunk testvérgyilkos polgárháborúval complicáltatnék, s borzalommal gondolunk a becses vérré, mely haszontalanul kiontatnék. De akárminő volna is e polgárháboru kimenetele, az bizonyos, hogy az 1848-iki véres jelenetek ismétlődése a magyarok s románok közti kiengesztelődést hosszú időkre, ha nem örökre, lehetetlenné tenné.«

Annálfogva felszólítja a levél a fejedelmet, legyen nekünk segítségünkre, hogy a magyarországi s erdélyi oláhok különösen pedig vezérek megértsék az érdekközösséget, mely Magyarország függetlensége s az egyesült dunai fejedelemségek függetlenségének biztosítása közt fennforog, tehát megértsék azt, hogy a magyaroknak akarván ártani, nemcsak maguknak, de Romániának is ártanak.

S miszerint tudva legyen a fejedelem előtt, minő elvek által vagyunk mi s politikai barátaink a nemzetiségi kérdésben vezéreltetve, a levél elsorolja azon alapelveket, melyek egy általam még Kutahiában kidolgozott alkotmánytervből kivéve, Irataim I. kötetének 453-ik lapján meg lettek ismeretve s melyeket politikai barátaink a hazában, az akkori körülmények követelményeire való tekintetből, ép oly egye-

temesen elfogadtak, mint a mily egyetemesen el voltak határozva az erdélyi Unióhoz az 1848-diki törvények értelmében rendithetlen kitartással ragaszkodni s annak újra kérdésessé tételét semmi szín alatt, semmi áron meg nem engedni.

Miután berekesztésül még figyelmeztetve lett a fejedelem, mennyire kívánatos volna, hogy a bukaresti sajtó a magyar kérdést az egyesült fejedelemségek igaz érdekeinek szempontjából tárgyalja, a levél azon remény kifejezésével lett befejezve, hogy tekintetbe véve a köztünk fennforgó érdekközösséget, a fejedelem nem fogja tőlünk támogatását megtagadni, mely reánk nézve végetlen beccsel bir, de a fejedelemségeknek is érdekében áll.

X.

Aggodalmak a keletre szállított fegyverek sorsa iránt.

Klapka küldetése.

Zglinicki ezredes, ez utasításokkal ellátva, október 26-án szállott hajóra Marseilleban, Klapka tábornok számítása szerint még mindig elég korán, hogy fegyverszállító hajóinknak Galaczra érkezését megelőzhesse. A továbbszállítás s feltárolás technicumára nézve nem is volt aggodalmam, feltéve, hogy Couza jóakarátára még mindig számíthatánk. De számíthattunk-e, miután Napoleon császár, kinek akarata Couza előtt törvény volt, most nem állott oly közvetlenül hátunk mögött, mint 1859-ben? Oly mérhetlen fontosságu érdek s annyi hazafiui remény volt kötve ahhoz, hogy gyönyörű hadkészletünket valami rosszakarát vagy félreértés folytán baj ne érje, miszerint nem lehet csodálni, hogy leveleimen egész október haván át a legmélyebb aggodalom vonul végig. Megtettem ugyan minden lehető Pulszky útján, miszerint a turini kormány megbizottja, Cerruti Marczel ur, a fejedelemségekbe siessen s Place francia consul által támogatva, gond-

dal legyen, hogy fegyverzetünk valamikép más kézre ne kerüljön, vagy rendeltetésétől el ne vonassék; de miután a Dunyovot ért szerencsétlenség folytán politikai ügynökünk a fejedelemségekben nem volt s e hiányt konstantinápolyi ügyviselőnk, Karacsay gróf sem pótolhatta, mert nem volt »grata persona« Couzánál: a dolgok e helyzetében, én a fennforgott nagy érdekek biztosítására más módot nem láttam, mint *Klapka* tábornok személyes jelenlétét a keleten. Couzával sem én, sem Teleki viszonyban nem állottunk, e viszonyt *Klapka* tábornok kezdeményezte és folytatta, az összeköttetések minden szálai az ő kezében voltak összpontosulva s ezen egész ügyet *Klapka* tábornok annyira a maga kizárólagos hivatásának tekintette, hogy október 9-ről kelt levelében nekem ezeket írta:

»Ha én a vezetést a fejedelemségekben igénybe veszem, vagyis inkább az Igazgatóság által magamra ruháztatni kérem, ez azért van, mert azon öntudattal bírok, hogy e téren a legnagyobb, legfontosabb szolgálatokat tehetem s mert meg vagyok győződve, hogy engem ott senki más nem pótolhat. De hogy ez a legnehezebb feladat, melyet magamnak kitűzhettem s hogy Olaszországban sokkal kellemesebb volt volna számomra a működés, az csakugyan nem szenvedhet kétséget.«

De épen mert e feladat ily nehéz volt s mert én is élénken éreztem, hogy őt ott senki sem pótolhatja: én *Klapka* tábornokot nem szüntem meg kérni, kényszeríteni, hogy siessen a keletre, egyik levelemben azon meggyőződésemnek is adva kifejezést, hogy »sem a köz-, sem a magánügyek lehető legszélesebb terén nem lehet semmi, a mi csak felényi oly fontossággal is bírhatna, mint gyönyörű had-

·készségünknek biztosítása, melyhez annyi hazafiúi remény volt kötve.«

Klapka barátom tökéletesen osztozott e felfogásban; késznek nyilatkozott ez áldozat meghozására s minden lehetőt elkövetett, hogy mihamarabb elindulhasson, annyival inkább, minthogy nézete szerint a hazában történt tömeges elfogatások kitörést vonhattak maguk után s ez kétszeresen kívánatosná tette, hogy ezen lehetséges esély őt a haza tőzsomszédságában találja. Elutazása azonban némi időbe került; nem lehetett azon észrevételét alaposnak el nem ismernem, hogy oly merényletnek menvén elibe, mely lehet oda üt ki, hogy Genfben talán többé vissza sem térend, erkölcsi lehetetlenség volt a nélkül távoznia, hogy üzleti dolgait s magánügyeit rendbe hozná. Ez pár heti késedelmet okozott, időközben azonban megnyugtató tudósított, miként »Matheidesz által Place consul, ez által viszont a fejedelem fegyvereink érkezése felől értesítve van.« Azonkívül irt Durando tábornok szárd követnek is, az ügyet melegen szívére kötven. Irt Placénak is körülményesen, kinek támogatása Zglinicki számára biztosítva van. Karacsaynak pedig köteletségévé tette, hogy a hajókat s rakományait gondosan szemmel tartsa s a galaczi szárd consulnak a konstantinápolyi követség által utasításokkal ellátása felől (ugy a miként 1859-ben történt) gondoskodják. Sőt Klapka tábornok egyik levelében még azon hirrel is megörvendeztetett, hogy Jassyból Place francia consul tudósította, miként »Couza fejedelem, ha kell, még a tavalyi huszezer puskát s a töltéseket is át fogja nekünk adni; minden előkészületre a fejedelemségben engedelmet ad, szóval: mindent megteszen, a mire magát Place jelenlétében Klapka tábornok iránt kötelezte volt.«

A tavalyi huszezer fegyverről levén szó, helyén látom az ez iránt 1859-ben kötött szerződést ideiktatni, a mint következik:

Egyezmény

az 1859-ben a dunai fejedelemségekbe szállított fegyverek, lövészek és hadi szerelvények felől.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság egyrésztől s Balatsano János mint ő Magassága Couza fejedelem ügyviselője, ennek nevében, másrésztől, — a következő egyezményre léptek:

1. cikk. A Magyar Nemzeti Igazgatóság átenged kölcsönkép Couza fejedelemnek tizezer puskát, nemkülönb átengedi szintugy kölcsönkép felét a lövészeknek és hadiszerelvényeknek azon puskákból, lövészekből és szerelvényekből, melyek a fejedelemségekben vannak s a M. N. Igazgatóság tulajdonai.

2. cz. Ő Magassága Couza fejedelem kötelezi magát mind ezt a M. N. Igazgatóságnak visszatadni két év multával vagy hamarébb is, ha időközben alkalom támadna ezen fegyverzetnek a magyar függetlenség ügyében hasznát venni.

3. cz. A fegyverek, lövészek és hadi szerelvények többi része, melyet a M. N. Igazgatóság a fejedelemségekben birtokol, letéteménykép Couza fejedelem ő Magasságára bizatik s a M. N. Igazgatóság kinevezendő ügynökének gondviselése alá fog helyezettetni, a ki viszont ő Magasságának a fejedelemnek felügyelete alatt fog állani.

4. cz. Világosan megjegyeztetik, hogy ezen ügynök a mondott fegyverzet semmi részével sem fog rendelkezhetni, a nélkül, hogy előlegesen megkeresést mutatna be ő Magasságának a fejedelemnek a M. N. Igazgatóság vagy meghatalmazottja részéről.

5. cz. A M. N. Igazgatóság kötelezettséget vállal, hogy e fegyverzetet csak egyetlen egy célra, t. i. Magyarország felszabadítására fogja használni és soha és semmi ürügy alatt az egyesült fejedelemségekben létező vagy létezhető pártok nézeteinek s vállalatainak érdekében.

6. cz. Ő Magassága Couza fejedelem magára vállalja a mondott fegyverek, lövészek s szerelvényi tárgyak szállításának a fejedelemségek területén, mint szintén tározásuknak s fenntartásuknak költségeit.

7. cz. Azon esetre, ha a M. N. Igazgatóság magát feloszlatná, a mondott fegyverek, szerek és szerelvények annak vagy azoknak rendelkezésére fognak tartatni, a kire vagy a kikre hatóságát az Igazgatóság átbocsátandja.

Kelt két példányban, Turinban, 1859. július 20-án.

(Aláírva)

A Magyar Nemzeti Igazgatóság:

Kossuth elnök.

Gróf Teleki László.

Klapka tábornok.

Ő Magasságának Moldva- és Oláhország fejedelmének ügynöke:

Balatsano János.

*

Klapka tábornok október végén értesített, hogy november 10-én induland Genuából a keletre, 25-ike táján Jassyban remél lenni. Utját Turinnak veendi, Nápolyban értekezni fog Garibaldival. Csakugyan Genf-ből november 4-éről tudósított, hogy egy óra mulva indul Turinba, miszerint onnan, miután Cavourral és Pulszkyval értekezett, rendeltetési helyére utját folytassa. E levélben azonban megütközéssel olvastam, miként »*Karacsay* azt írta, hogy *Durando* követ *Couza* fejedelmet irántunk nem épen kedvező hangulatunak találta.«

Klapka ugyan utána tette, hogy ez hamar jóra fog ismét fordulni (wird bald zu bessern sein) s Pulszky november 8-ikai leveléből látom, miként *Cavour* is akkép nyilatkozott, hogy Couzával legjobb lábon állanak: tiszteket küld az olasz hadsereghez, fiatal embereket, hogy ott tanuljanak, ők viszont a Móricz-Lázár-

rend nagykeresztjét küldték meg Couzának s egy rakás keresztet a bojároknak, »kik ezeknek nagyon megörültek:« engem azonban a Durando által jelentett nem kedvező hangulat nagyon nyugtalanított.

Hogy mi keservesen igazolták az események aggodalmaimat? — — — a harmadik fejezetben lesz olvasható.

XI.

Intézkedés magyar pénzjegyek készítésére.

»Háboruhoz csak három dolog kell: pénz, pénz és pénz« — mondá a harcziás porosz nagy király s mondhatta magáról, ki katonailag fegyelmezett népének karjával, vérével kénye-kedve szerint rendelkezett. De a mondatnak nagyon kényuri szaga van, s nem minden háborura alkalmazható; általánosságban csak úgy igaz, ha oda módosítatik: hogy pénz nélkül háborut nem lehet viselni. Amaz óriási erő kifejtéshez, melylyel a saját országló hatalma által orvul megtámadott magyar nemzet 1848—49-ben védekezett, más dolog is kellett, mint pusztán pénz; kellett valami, mit sem pénzen megszerezni, sem pénzzel pótolni nem lehet: kellett az egész nemzet szívét-lelkét átható önzetlen, lángoló honszeretet; hanem az mégis kétségtelen, hogy ama bizonyos magyar bankócskák nélkül a hon- és szabadság-szeretettől lángoló nemzettest karjai tehetetlenül csüngtek volna le, mint a szélhűdött emberéi s minthogy szegény, méltatlanul rágalalmazott *Duschek* már nem él: teljes mértékben alkalmasint már csak én tudom, minő irtózatossá bajba, küzdelembe, minő emberfeletti erőfeszítésbe került azt a varázsvesszőt, mit »nervus rerum gerendarum«-nak neveznek, egy napról másikra, sőt óráról-órára amott Debreczenben csak félig-meddig is előteremteni, nehogy

a reánk kényszerített szabadságharcz mozdonya fittő-
szer hiányán megakadjon.

Midőn 1860-ban egyrészt a külviszonyok biztató alakulása, másrészt a magyar nemzetnek akkor még, mondhatni, egyértelmű határozottsága folytán, a magyar függetlenségi harc újból felvételének kilátásával állottunk szemben: a multak keserves tapasztalása kötelességünké tette: gondoskodni, hogy a remélt háboru esetére nemzetünk rendelkezésére vagy 30—40 millió forint kész papírpénzt vihessünk haza, minthogy kétséget nem szenvedhetett, hogy nemzetünk, ha újra felüti a függetlenség zászlaját, nemcsak a háboru, de kezdetben még a közigazgatás költségeinek fedezése végett is, papír-pénz kibocsátásához leszen kénytelen folyamodni, mihez még azon tekintet is járult, hogy az orosz fegyverekkel diadalmaskodott osztrák terrorizmus részben beváltás hazug ígéretével, részint retteggetéssel kezére kerítette ugyan az 1848—49-ben kibocsátott magyar pénzjegyek legnagyobb részét, de minden ámtás és retteggetés daczára mégis nem csekély mennyiség maradt a nép kezén. *) S mi tanácsosnak véltük a nemzet számára annak lehetőségét előkészíteni, hogy azt, a mi e hajdani pénzjegyekből még a lakosság kezén van, háboru esetén folyóvá teendő új jegyekkel becserélhesse.

---

*) Még most is folyvást akadnak oly fenomenális kiadásai nem tudom a butaságnak-e vagy a rosszakaratnak hajdani polgártársaim közt, kik nem szünnek meg engem azzal keseríteni, hogy egy-egy csomó magyar pénzjegyet küldenek nyakamra s követelik, hogy váltsam be folyó pénzre! Már hogy én! Nem az országhoz fordulnak, mely e pénzjegyek értékével adós; s nem is a bíróhoz, hogy ítéletet mondjon a felett, tartozik-e a nemzet saját adósságát megfizetni, miután annyira nem vagyombukott, hogy még idegen adósságot is magára vállalhatott? s az ezüst-alapon kibocsátott egy-és két-forintosok beváltása végett nem is az országgló hatalomhoz

A papírpénz-készlet előkészítése tehát a turini kormányval kötött egyezkedés egyik főbb pontját képezte (II. kötet 553. lap); a kormány az e végre szükséges kétszázezer frank előlegezését megígérte s ez ígéret alapján a papírpénzről gondoskodás az én teendőim közé tartozott.

A keleti fegyverszállítás mellett ez volt feladataink közt a legsürgetőbb, mert ilyesmit semmi erélylyel sem lehet rögtönözni, az anyagi munka sok időt kíván. A mint Turinból Londonba visszatértem, azonnal utána is láttam a dolognak, még pedig megemlékezve a nehézségekről, melyekkel 1849-ben a miatt kellett küzdenünk, hogy nem lehetvén amott a magyar Alföldön elegendő számú pénzsajtót előteremtenünk, a hadsereg fizetésére nélkülözhetlen apróbb névértékű pénzjegyek kiállításában a minden nap megújuló szükséglettel lépést nem tarthattunk: arra határoztam magamat, hogy egyelőre csakis egy-, két- és öt-forintos pénzjegyek készítésére szoritkozom.

De elvül tüzttem ki magamnak, számkivetésemben tiszteletben tartani azon ország törvényeit, mely hontalan fejemnek menedékhelyet ad, s azért, mielőtt e munkához fognék, megkérdeztem Anglia legtekintélyesebb törvénytudóit: szabad-e tennem, a mit tenni óhajtok? — Mindannyian, kivétel nélkül, oda nyilatkoz-

---

fordulnak, mely a fedezeti ezüst alapot birtokába vette, tehát az osztó igazságnak az egész világon elfogadott alapszabálya szerint az elfoglalt vagyont terhelő adósság megfizetésével tartozik (a mint hogy a lefoglaláskor a beváltást meg is ígérte): hanem én tőlem követelik a beváltást, mintha a nemzet papírpénze az én magánadósságom volna, vagy pedig az ország vagyona, mely az adósság megfizetésére lekötött, az én asztalfiókomban feküdnék! Csakugyan tüneményszerű dolog ez a meg nem szünő zaklatás. Nem hiszem, hogy a világtörténelemben ily tünemény valaha előfordult!

tak, hogy szándékom valósitása az angol törvényekbe teljességgel nem ütközik. Ekként megnyugtatta, munkához láttam s a szöveg következőleg lett megállapitva:

Egy (két, öt) forint.

Ezen pénzjegy minden magyar álladalmi és köz-pénztárakban egy (két, öt) ezüst forint gyanánt, három huszast egy forintra számítva, elfogadtatik s teljes névszerinti értéke a közállomány által biztosittatik.

A nemzet nevében:

Kossuth Lajos.

A pénzjegy értéke az országban beszélt nem magyar nyelveken is jelezve volt.

A szerződés Day Vilmos és fiai tekintélyes londoni céggel lett megkötve.

A végrehajtás körül tapasztalt nehézségek nyomása alatt Pulszky Ferenczhez október 3-án a következő sorokat intéztem:

»A bankjegy-ügy, midőn a részletes végrehajtásra megyünk, ezer oly apró nehézségeket hoz elő, miket alig bir az ember legyőzni, miután az egész működés titokbantartása, mind az előttünk levő czél, mind az angol kormány kémlelő hajlama által (minek a gróf undorító bizonyosságát tudja)*) parancsolva van. A lithographiának ércztábla-nyomatással való combinatiója kétszeres nyomtatást kívánván, ezt mind a növekedett költség, mind a többek beavatásának veszélye miatt elvettem s a machinographiában állapotam meg, minek utánzása nagy nehézségekkel járna, tehát a biztosságot növeli. A papirkészítés (resurgo vizjellel) és az aczélmetszés el van intézve oly biztossággal, minőt emberi előrelátás adni képes. A baj a nyomtatásnál van, mert ötven sajtónak kell dolgozni, hogy egy hét alatt 1,000.000 darab bankjegy készüljön, tehát 7,000.000 darabra hét hét, 28,000.000 darabra huszonnyolcz hét — az aczélmetszésre, annak réztáblákra való áttételére s papirkészítésre szükséges időn kívül. Tehát még töb sajtót

*) Lásd a 2. számú jegyzetet a fejezet végén.

kellene alkalmazni s már csak ötven mellett is lehetetlen lesz a titkot fenntartani. Nagyon kívánatos volna, hogy a nyomtatás Olaszországban történhessék vagy egészben, vagy a három faj közül legalább egyre nézve. Lehetséges-e ez? Vannak-e Turinban vagy az artisticus Flórenczben alkalmas nyomdák (érczlemez- s nem könyvnyomdák)? s a kormány akarna-e segédkezet nyújtani? Kérem, legyen szives magát tájékozni. A papiros és aczélmetset (vagy ha ott nem csinálhatnák meg, a rézlenyomatok is) innen küldetnének. Ha ez nem megyen, akkor valóban nem tudom, hogy lehetend itt a lármát kikerülni.«

Erre Pulszky október 9-én azt adta válaszul, hogy »a bankók nyomtatását Cavour gróf határozottan Angliában kívánja megtéetni; ha csakugyan multhatlanul, kikerülhetlenül szükségessé válnék, hogy egy részük Olaszországban nyomassék, a gróf Turinban a királyi nyomtató-műhelyekben fogná azt megtéetni; ezt azonban csak az utolsó szükség esetére helyezheti kilátásba.«

Ebben hát meg kelle nyugodnom.

De ez nem az egyedüli nehézség volt. A költségek fedezése körül annyi zavar került utunkba, hogy végössze nem volt a bajnak, kellemetlenségnek, melylyel Pulszkyknak Turinban, nekem Londonban birkóznunk kellett. Kétszázezer frank volt a papirpénz készítésére megajánlva. Én természetesen semmi pénzt sem akartam magam kezelni. *Rodney-Croskey* volt amerikai consul, londoni nagykereskedő derék barátunknak, kit *Cavour* gróf is személyesen ismert, kellett pénzünket kezelnie s a bevételről és utalványaimra teendő kiadásokról Pulszky utján Cavournak számolnia. Tehát az ő nevére kellett a pénznek utalványoztatnia Londonba. Én megkötöttem a szerződést úgy a papirra, mint a metszésekre s nyomtatásra. Nyolczezer font sterlingért (200.000 frankért) tartoztak a vállalkozók 22 millió darab pénzjegyet kiszolgáltatni, még pedig 16 millió

egy-forintost, $3\frac{1}{2}$ millió darab két-forintost s $2\frac{1}{2}$ millió öt-forintost, összes névszerinti érték 35,500.000 forintot. A papír (4375 rizsma = két millió iv) és rézmet-szési megrendelések már október első napjaiban annyira haladtak, hogy a fizetések elrendelését tovább nem lehetett halasztani. Sürgettem a pénzt. Azt kaptam válaszul, hogy a londoni követségnél van utalványozva. A követség semmit sem tudott róla. A zavar kulcsát Pulszky október 9-én e szavakkal adta kezembe:

»Politikailag igen kellemetlen helyzetben vagyok. Titkaink ba öt ember van beavatva: a gróf, Farini, Cerruti, Benzi és Artom (Cavour bizalmas titkára). Farini Nápolyba ment kormányzónak, a mi reánk itt valódi csapás, mert megfoszt leghatalmasabb támaszomtól; Cerruti a keletre ment; Cavour roppantul el van foglalva három miniszteri tárca vezetésével és a parlamenttel; csak Benzivel és Artommal értekezhetem s ezek aztán néha olyat mondanak, a mi ténynek nem bizonyul. Így jártam a hitelnyitási ügygyel. Artom azt mondta, hogy a követségnél nyitották meg. Hát megirtam. Később Benzi azt mondta, hogy nem a követségnél, hanem Croskey nevére Hambro bankárnál. Ezt is megirtam. Most meg utána járván a miniszteriumban, kisült, hogy nem Croskey, hanem Benzi nevére szól a hitelnyitási rendelet. B. maga is nagyon restelli a dolgot. Ugy fog rajta segíteni, hogy amint megkapja az utalványt, Croskeyra fogja forgatni. De a levél Hambrohoz még nincs expedálva. — —«

(Ezt mint tanulságos példát emlitem, hogy a miniszteri kormányforma alakisága korántsem zárja ki a burocratiai »schlendrian«-t. A minővé pedig a miniszteri kormányzat a continensen kinőtte magát, el lehet róla mondani, hogy politikai tekintetben jobbadán csak álcázott absolutismus, mely a »cabinet-politikának« alkotmányossági szinezetü köpenyegül szolgál; köz-igazgatási tekintetben pedig a régi üzletnek csak »czége« változott, a bolt a régi maradt, azon egy

külömbséggel, hogy hasonlíthatlanul többbe kerül. A felelősség nem lett valósággá.)

Ugy látszik, a zavarnak s rendetlenségnek, ép úgy mint a jó- és balszerencsének, cumulativus természete van. Ha egyszer megindul, vége-hossza nincs. Az október 9-én jelentett zavar kiegészítéseül Pulszky október 15-én a következőket jelentette:

»Midőn Benzi commendátorral három hét előtt a fegyverküldés felől értekeztem, felolvastam előtte utasításom azon pontjait, melyek viszonyomat iránta rendbe hozták, hogy t. i. nála hitelünk van:

1) 100.000 frankra ügynökök, futárok küldésére az országgal való folytonos érintkezés fentartására s mindazon különféle költségekre, melyeket munkásságunk igényel. Ebből 45.000 frank Párisban fog fizettetni, 10,000 frank kezemhez adatott számadásra, 45.000 frank későbbi rendelkezésünkre tartatik fenn.

2) A másik 100.000 frankra, mely legközelebb nekem átadandó a végett, hogy a központi bizottságnak elküldjem Magyarországra, a katonai szervezkedések előkészítésére és az egyetértés eszközzésére a nemzetiségek vezéreivel. Ezen összegnek az eredeti terv szerint Cerruti útján kellett volna az országba küldetni, de minthogy az elküldésre itt akadt biztos alkalom, a mi rendelkezésünkre kellett bocsátatni.

3) 200.000 frankra, mely a magyar pénzjegyek készítése végett Londonban fizetendő.

»Benzi mindezt elismerte.«

»Most, minthogy gróf K. Gyula a hazába küldendő száz-ezer arany frank átvétele végett idejött, felkértem Benzit, hogy ezen összeget, melynek készentartására folyvást figyelmeztettem, nekem azonnal adja át.«

»S im Benzi azon nyilatkozattal hökkentett meg, hogy zavar történt, mert az a 100.000 és az Igazgatóság további rendelkezésére fentartott 45.000 frank hibából Cerruti keleti hiteléhez csatoltatott s minthogy Cavour gróf most az annexionalis parlamenti vitákkal egészen el van foglalva, nincs mód a bajon rögtön segíteni. S ezért megilletődéssel

kénytelen kijelenteni, hogy ő a papírpénz-készítés költségeire szánt kétszázezer frankon kívül számunkra egy fillérrel sem rendelkezhetik.«

»E kellemetlen helyzetben, minthogy gróf K. Gy. tovább nem várhatott s mind az elnök, mind Teleki László igazgatósági tag a százezer franknak Magyarországra haladék nélkül elküldését folyvást sürgették: én, tekintetbe véve a súlyos következtetéseket, melyek abból erednének, ha a magyarországi központi bizottságnak már tudtára adott ígéret be nem váltatnék, saját felelősségemre felkértem Benzit, hogy a londoni hitel felét jelenleg itt Turinban fizettesse ki s csak felét küldje Croskey számára Londonba.«

»Ez meg is történt. 13-án átadtam K. grófnak a 100.000 frankot aranyban, *) Londonba pedig a szükségelt hitelnek csak fele (100.000 frank) utalványoztatott.«

Teleki László jóformán fején találta a szeget, midőn 1859. decemberben írott egyik levelében (Irataim II. kötet 332. lap) ezt írta: »Magyarországon sok tekintetben áll az, hogy: »vitam et sanguinem, sed a venam non« (életet és vért igen, de zabot nem).

Barátaink a hazában azt várták, hogy még az ott-honi működés költségeiről is mi gondoskodjunk. Kényes természetű feladat volt. Az olaszoknak, kik az idegen járom lerázására intézett conspiratióikban annyi emberöltő időn át az »avena«-t mindig fel tudták saját emberségükből találni, a magyarok »sed a venam non«-ja nem igen akart fejükbe menni. De hát tettünk, a mennyit tehattünk s miután a központi bizottmány értesítve volt a hazában, hogy a szervezkedési és

---

*) 100.000 frank aranyban több mint 33 kilogrammot (több mint 67 fontot) nyom. Ily súly arany pénzt utas nem igen szokott magával hordani, még ha oly gazdag ur is, mint az, a ki ez összeget bevinni vállalkozott. Egész Turinban teljes lehetlenség volt ennyi értékű osztrák bankót találni. Azt hiszem, most sem lehetne, huszadrészét sem; gróf K. Gy. gondoskodott utközben a beváltásról s nagyot kerülve ment haza, nehogy gyanut ébreszssen. De mindennek daczára a kellemetlenséget ki nem kerülte.

egyezkedési költségekre százezer arany frankot számára kieszközöltünk, alig lehetett volna otthon combinatióinknak megfelelő tevékenységre számot tartanunk, ha ígéretünket be nem váltjuk.

Pulszky eljárását tehát tökéletesen helyeseltük, de nekem e zavar, mely csak december 10-én lett helyre-
 útve, kimondhatlan sok bajt s hátramaradást okozott. A bankók ugyan december elején mégis csak nyomtatás alá kerülhettek; de a késelemnek kétségtelenül része volt a nagy zajt ütött per keletkezésében, melyről az ötödik fejezetben leszen szó s mely bankókészletünket az angol bank égető kemenczéibe juttatá.

XII.

Ludvigh János küldetése Belgrádba.

A mint Turinból Londonba visszaérkeztem, Ludvighnak Brüsszelbe szeptember 27-én e pár sort irtam:

»Megjöttem Olaszországból. Ott értik az olasz kérdés elméletét, felfogják minden exigentiáit s el vannak határozva minden következményeire. Meg vagyok elégedve s ígérkezőbbeknek látom kilátásainkat még a tavalyiaknál is, mert az alap: érkedközösség, nem egyéni szeszély. A combinatiók annyira értek, hogy szükség a fonalat amott, hol tavaly jártál, újra felvenni, a hol megszakadt. Mehetsz-e? Akarsz-e menni? Ha igen, ird meg tapasztalásaid folytán, mennyi kell gazdálkodó számvetéssel utadra s mennyivel jöhetsz ki ott helyben naponkint? Rendkívüli költségeket, miket eljárásod sikere igényelhet, ne végy számba; azokról gondoskodva lesz. Felelj tüstént.«

Ludvigh válasza:

»Brüsszel, szeptember 30. 1860. — Én magamat semmi féle teendőkből ki nem huzom. Neked kell azt megítélned, hol s miben felelhetek meg legjobban várakozásodnak, mely a hazáé is, melynek életed minden percét feláldoztad s veled

feláldozzák hived. Én oda megyek, a hova parancsolod. Nem válogatok, nem halogatok, hanem megyek. Ird meg, mikorra legyek készen; készen leszek.«

»Utiköltségül bizony sok kell. Ha egyenesen mehetnék a legrövidebb uton, a költség ötödrészét sem tenné annak, a mit a hosszú kerülés kíván. Magát az utiköltséget háromezer frankra kell tenni. A többi költség naponként felmegyen tiz franktól huszig, a helyhez képest, a hol leszek. Ha kirándulásokat nem kellend tennem, beérem naponkint tiz frankkal. Szükség esetén meg tudom magam huzni. — — — — —«

Közlöttem igazgatósági társaimmal. Elfogadták. Hanem abban állapodtunk meg, hogy tanácsos Ludvigh utját kissé késleltetni, két oknál fogva: 1. mivel Mihály herceg csak épen most jutván uralkodásra, alkalmatlannak találhatná az ilyenmü. érintkezést, mielőtt administratióját berendezné; 2. mivel Teleki László T.... K....n által az Igazgatóság nevében lekére kötötte politikai barátainknak a hazában, hogy horvát atyánkfiaival s a nemzetiségek vezéreivel egyezkedjenek s nekik e végre némi pénzsegélyt is küldötünk haza, tehát tanácsosnak látszott hirt várunk az egyezkedések felől, nehogy Ludvighnak hasonirányu lépései az otthoniakéit keresztbe vágják.

Ez alatt közbejött az október 20-ikai diploma s én október 26-án Ludvighnak ezeket irtam:

»Most már menned kell mielőbb. A teendő épen most sürgős Belgrádból Horvátországra. Nekünk előre kell mennünk előkészületeinkben, mintha semmi sem jött volna közbe. A nemzet lássa, hogy mit csinál; de nekünk dolgoznunk kell, hogy a harcot lehetővé tegyük a nemzetnek azon esetre, ha magát harczra akarná elhatározni.«

Tehát Ludvigh átjött Londonba, velem személyesen értekezni. A hajók járását Konstantinápolyig s onnan Galaczig átnézve, ugy találtuk, hogy ez utóbbi helyre a hajózás már fel lehet függesztve, mikorra L. a

keletre érkezhettek. Ludviglh tehát arra határozta magát, hogy szárazon fog utazni Galiczia, Bukovina, Moldva felé, természetesen álnév alatt.

Közlöttem vele a számára kidolgozott utasítást, melyet, tekintetbe véve utjának veszélyességét, tanácsosnak látszott a turini kormány utján expediáltatni Durando tábornok szárd követhoz Konstantinápolyba, azon meghagyással, hogy azt futár által a belgrádi szárd consulhoz küldje.

Utasítás

Ludviglh János belgrádi képviselőnek.

1. Képviselő ur megbízatásának három főágazata lesz; az első a belgrádi szerb kormányra, a második hazánk azon részeire, melyek most Vojvodinának s Bánátnak nevezetnek, a harmadik Horvát- és Tótországokra vonatkozik.

I. A mi Szerbiát illeti.

2. Különös óvatossággal lesz képviselő ur, nehogy akár Obrenovics Mihály fejedelem állását a külhatalmak irányában compromittálja, akár pedig az osztrák, orosz vagy angol consul figyelmét felébredszze.

A francia consul iránt is tartózkodással lesz, mig ellenkező utasítást nem veszen.

A szárd consul: Durio Jenő urnak magát, mint a turini kormány megegyezésével közös érdekekben Belgrádba kiküldött magyar képviselőt bemutatandja, tudomást szerzend, vajjon kormányától egyenest, vagy pedig Cerruti Marcell lovag urtól vett-e Durio ur e tárgyra vonatkozólag utasítást s bizalmas közléseiben magát a veendő felelethez alkalmazandja.

Mindenesetre szükséges, hogy megérkezéséről Cerruti lovag urat mihamarább értesitse, ki az Ön kiküldetéséről különben tudósítva lesz kormánya által. Ha ő vagy Belgrádban volna, vagy Ön vele utközben találkozónék, vele a B B B jelszót kicserélendi s vele való érintkezésének módja iránt rendeletét kikérendi, különben pedig Durio ur utján levélben teendi magát vele érintkezésbe.

3. Ha Durio urat már kormánya által az Ön támogatására utasítottnak tapasztalandja, mielőtt további lépést tenne, tájékozni fogja magát, vajjon a viszonyok általában s különösen Garasanin és Zukics uraknak a fejedelem iránti állásukra nézve nem változtak-e? s ha úgy látandja, hogy nem: Zukics ur által, különben pedig más, a körülmények által javasolt módon Obrenovics Mihály fejedelemnek érkezését bejelentendi, s őt leggondosabb discretiójáról biztosítván, titkos kihallgatást kérend. Garasanin urral mindenestre (ha ott van) eleve értekezend.

4. Megnyervén a kihallgatást, mindenekelőtt a fejedelemnek mind a M. N. Igazgatóság nevében, mind különösen saját nevében is uralkodásra-lépéséhez szerencsekívánátát fogja kijelenteni, egyszersmind gyöngéd modorban tudtára adandja, miként én arra való biztomban, hogy a fejedelem nemzetünk irányában még mindig azon szándokban s azon készséggel van, melyről tavaly, londoni találkozásunkkor biztosított, boldogult Milos fejedelem halálának első hírére kedves kötelességemnek ismertem mind a Tuillériákat, mind a turini kabinetet Mihály fejedelem örökösödési joga támogatásának szükségére figyelmeztetni, de öröömre szolgál tudni, hogy a szerb nemzet ragaszkodásánál fogva Mihály fejedelemnek semmi támogatásra szüksége nem vala.

További közléseiben a fejedelem nyilatkozata fog képviselő urnak zsinórmértékül szolgálni.

5. Mindenesetre azonban emlékezetébe hozandja Ön az érdekességi indokokat, melyek Magyarországnak osztrák uralom alóli felszabadulását Szerbia jövő függetlenségére és szabadságára nézve nélkülözhetlen előzménynek bizonyítják. Azon érdekelttség tekintetében pedig, melylyel a fejedelem a magyarországi szerbek sorsa iránt faj-, nyelv- és vallásegységnél fogva viseltetik, ujabban is biztosítandja a fejedelmet, hogy mind magam, egyértelműleg a M. N. Igazgatósággal, mind az egész magyar nemzet nyelv, nemzetiség, vallás és közös szabadság tekintetében mindazon biztosítékokra most is határozottan készen vagyunk, melyeket a fejedelem nem csak ismer, hanem tavaly tökéletesen kielégítőknek is nyilatkoztatott.

Mindkét tekintetben vezérfonalul veendi Ön előadásaiban az Igazgatóság által Couza herczegnek irott levél tartalmát, mely Önnel e végre közöltetett.

6. Ha a fejedelem, tavalyi megegyezésünk értelmében, függetlenségi harcunk előkészítésére nekünk segédkezet nyújtani

késznek nyilatkozandik, értesíteni fogja Ön, hogy kiküldetésének tárgyai ujlag azok, a melyek tavaly voltak, u. m.:

a) a fegyver- és hadkészlet-tárat Szerbiában biztosítani;
 b) annyi szervezésre, a mennyi a fejedelem compromissiója nélkül lehetséges, a fejedelem megegyezését kinyerni, s vele annak módja iránt értekezni;

c) a magyarországi szerbekkel egyetértésre jutni a szabadságharcnak közös erővel leendő felvételére s erre a fejedelemnek a magyarhoni szerbekre befolyásos közremunkálását kikérni;

d) a fejedelem segítségével Horvát- és Tótországgal hasonló egyetértésre lépni.

7. Ezen működés szükségességének igazolására annyit fog Ön említeni, hogy Velence miatt az olasz-osztrák háboru kikerülhetlen lévén, mi azt szabadságharcunk felvételére alkalomnak tekintjük, hogy e háborunak jövő tavasszal leendő megkezdését okunk van bizonyosnak tekinteni, hogy nemzetünk azt felhasználni el van határozva s hogy e határozatot a közbejött osztrák engedmények nemcsak nem gyengítették, sőt inkább megerősítették, a mennyiben az osztrák erőtlenségének s önmaga feletti kétségbeesésének bizonyoságát nyujtották.

Említeni fogja Ön azt is, miként a varsói conferentia kimenetelét — kapcsolatban az angol külügyminiszter legujabb sürgönyével — annál nagyobb okunk van biztosítónak tekinteni arra nézve, hogy ezuttal orosz közbelépéstől nincs mit tartanunk, mint-hogy az orosz kormány sem pénzügyi tekintetben, sem katonailag, sem belpolitikailag nincs azon helyzetben, hogy az orosz nép s hadsereg által engesztelhetlenül gyűlölt osztrák ház fenntartására háborut merhetne, — minek különben is elejét vette a Napoleon császár és Anglia által felállított azon elv, hogy »külavatkozás a nép akaratja ellen meg nem engedhető.«

Emlékeztetni fogja Ön a fejedelmet, hogy tudja, minő feltevélekhez s minő segítséghez kötöttem volt tavaly Magyarországnak felkelését s biztosítani fogja, hogy most is ugyanazon nézetekre, hasonló óvatossággal vannak számításaink alapítva s hogy ha a tavalyi, előtte tudvalevő combinációkba e szó helyett: »francia császár«, e szót teszi: »olasz király«, érteni fogja, mi alápon fekszenek terveink s a győzelemre való kilátásaink, — mikre nézve csak annyira kívánom öt figyelmeztetni, hogy nem a kis Piemont, hanem a nagy egyesült Olaszország kormányáról van szó, s hogy a

jelen tervek a tavalyiaknál annyival biztosabbak s biztatóbbak, hogy most feleuton való megállástól s Villafranca-forma csapásoktól nem tarthatunk, mert Olaszország győzelme a harcban s biztossága a jövőben a magyar ügy győzelmével a legelválaszthatlanabb kapcsolatban van.

Ha kérdezné Önt a fejedelem, miként állunk e dolgokra nézve a francziák császárjával, azt fogja Ön felelni, mikép képzelheti a fejedelem, hogy ily, Olaszhonra nézve élet-halál-kérdésben, ily kombinációkba, mint a minőről szó van, sem Victor Emánuel király, sem Cavour nem ereszkedhetett a nélkül, hogy a francziák császárjának megegyezéséről magukat biztosakká tennék. Mondhatja azt is, hogy én úgy a Palais Royal-lal, mint a Tuillériákkal a tavaly megkezdett jó viszonyt folytatom. S hogy egyébiránt nem kételkedik Ön, miként a fejedelem a turini kabinetnek Napoleon császár iránti viszonyáról Cavour gróf speciális küldötte: Cerruti lovag által kellőleg értesítve van.

8. Ezeknek folytán a 6. pont a) szakaszára nézve oly raktárakról iparkodandik Ön gondoskodni, melyek 10—15.000 fegyvernek s egy pár üteg ágyunak s a hozzájuk való municzióknak letárolására elegendők s a Duna közelében oly helyen fekszenek, hogy mind a hajóról való lerakodás, mind annak idejében a határon leendő átvitel a lehetőségig könnyű legyen, de főképen, hogy az osztrák ügynökök és kémek figyelmét kikerülje.

Azért is minden hadkészletnek, melyet oda szállítandunk azon szint kell viselni, hogy az a szerb kormány tulajdona.

Iparkodni fog Ön kieszközölni, hogy Mihály herceg valami fegyverzettel, különösen ágyúkkal s ágyukészletekkel saját hadszertáraiból is segítsen. Minden, akárminemü segélyének megtérítésére nemzetünk nevében formasierinti kötelezést vállalhat Ön.

A mint a fegyvertárak ügye el lesz rendezve, arról értesíteni fogja Ön Klapka tábornok urat. E végett, de általában is szükség, hogy vagy Cerruti lovag vagy pedig de Place franczia consul utján Jassyban tudomást szerezzen magának, mily uton kívánandja a tábornok, hogy Ön vele érintkezzék.

A fegyvertár-ügy elrendezéséről engem is rögtön, a legrövidebb uton tudósítand, egyuttal a fejedelem által miként történt fogadtatásról is értesítend. Ily rövid jelentések, mint »bien reçu«, »le passé confirmé«, vagy »on est changé«, »il y a indécision« s a raktárakra nézve: »arrange-

ments faits«, »logis loué« s más hasonlók könnyen érthetők lesznek.

Körülményes jelentését Turinba küldendi Ön, — minden lehetősétséggel — Cavour grófhoz czimezve kívül; belül hozzám, így: *Rapport pour le C. N. H.*

9. A 6. pont b) fejezetét illetőleg biztosítandja Ön a fejedelmet, hogy seregszervezés tekintetében a leggondosabb óvatossággal kívánunk eljárni; értesítendi, hogy az ezen oldalról megkezdendő hadműveletek vezényletére Türr tábornok van kijelölve, ki a fejedelem megegyezésével egy pár hónap mulva oda fog menni, tisztében eljárando. Értekezni fog Ön a fejedelemmel, mi módon lehetne a szervezést legbiztosabban intézni s tájékozandja magát, vajjon a majdanbecki bányamunkák vagy más valamely iparvállalat nem nyújthatna-e módot, Magyarországból netán kivonható egy pár ezer embert tömegbe gyűjteni, fegyelem alatt tartani s a harc kezdet bekövetkeztéig foglalkoztatni, a nélkül, hogy gyanut ébresztene. Mint szintén az iránt is tájékozást szerzend Ön, lehetne-e egy pár ezer szerb alattvaló önkéntesre számítani s minő feltétel alatt? — magában értetvén, hogy oly önkéntesekről lehet csak szó, kiknek fegyelmére számítani lehet. Oly elemektől, melyek a háborut zsákmány alkalmának hajlandók tekinteni, szorosán óvakodni kell. Mindenesetre pedig, ha egy pár zászlóalj szerbországi önkéntes biztosítása a magyarországi szerbekre való hatás tekintéből kívánatos is, azoknak száma egy fél dandáron túl (négy zászlóalj) semmi esetre sem növelendő.

10. A 6. pont c) fejezetére nézve a vezérelv ez: Az osztrák pátensek által a Vojvodinának s a Bánátnak Magyarországhoz vissza- vagy nem-csatolása nagy részben az ottani népesség nyilatkozatától látszik felfüggesztve lenni. Ha már a népesség, vagy különösen annak szerb töredéke, a visszacsatolás ellen nyilatkoznék, e nyilatkozat a Vojvodinát s Bánátot vagy legalább az ottani szerbeket irányunkban a szabadságharcra nézve ujjolag ellenséges lábra állítaná. Figyelmeztetni fogja Ön e körülményre a fejedelmet s a következőzésnek azon alternatívájára, mely a Couza hercegnek írott levélben ki van emelve, t. i. hogy a népfaj-ellenségeskedés vagy meghiusítja Magyarország függetlenségének kivívását vagy meg nem hiusítja; első esetben nemcsak saját szabadságuk, hanem Szerbia jövő függetlensége is kompromittálva lesz, — második esetben nem lehetend várni a magyar nemzettől, hogy szabadságá-

nak semmi tapasztaláson nem okuló ellenségeit egyenjogú testvérekül fogadja s nekik érdemlett megtorlás helyett jutalmat adjon.

Azért iparkodni fog Ön reábirni a fejedelmet, hogy befolyását a magyarországi szerbeknél haladéktalanul arra használja fel, hogy a visszacsatolás mellett nyilatkozzanak.

Ez irányban arról is gondoskodni fog Ön, hogy úgy a belgrádi, mint az ujvidéki és temesvári szerb hirlapok a visszacsatolást sürgezzék. Ez némi pénzkiadást fog igényelni, minek fedezhetéséről alább gondoskodva van.

11. E specialitáson kívül igénybe veendi Ön mind a fejedelemnek, mind Garasanin urnak közrehatását a magyarorhoni szerb főnököknél s különösen a papságnál a végett is, hogy a szabadságharcra szerb honfitársaink velünk szövetkezzenek.

II. A magyarhoni szerbeket

s

Horvát- és Tótországot illetőleg.

A célnak, mely már fentebb kitűzetett, elérésére az utak, módok és eszközök megválasztásában saját tapintata fogja Önt vezetni, de a következő vezérnézetekhez Ön szorosán alkalmazkodni fog.

12. Az otthoni mozgalom vezérei fel vannak szólítva, hogy a szerbekkel, oláhokkal és horvátokkal tisztába jöjjenek, s erre — kívánságuk folytán — költségekkel is elláttattak. Lehet, hogy már minden tisztában van; lehet, hogy épen folyik az egyezkedés; lehet, hogy holmi általános fraternisatió kivül (a minek még magában gyakorlati nyomatéka nincs) semmi sem történt.

Akármin legyen ez, Önnek különösen óvakodnia kell, nehogy a honi működés szálait keresztülvágja, vagy azt zavarba hozza.

Azért használja fel Ön a most Belgiumban mulató hazánkfia (báró P. F.) hazamenetelét s küldjön izenetet az illető mozgalomfőnöknek; tudassa vele, mikor remél Belgrádba megérkezhetni s kösse lelkére, hogy Önhöz Belgrádba azonnal küldjön ki egy avatott megbizottat, kitől Ön megérthesse:

történt-e valami, s ha történt, mi és mennyi a szerbekkel s horvátokkal való kialakulásra?

ha akadály van, hol és miben fekszik az s mi tekintetben kívánatos Önnek az Igazgatóság nevében közrehatása vagy a szerb kormány gyámolítása?

különösen pedig: történtek-e sikeres lépések a horvát-szlavon határőrvidékek megnyerésére, s ha (mi valószínű, hogy) nem, vállalkoznak-e az otthoniak e mondhatlanul fontos tárgynak az Ön közreműködése nélkül leendő elintézésére? s ha nem, minő nevet tudnak Önnek ajánlani polgári Horvátországban, mint olyanokat, kikkel már egyetértés van, s kiket e szintoly kényes, mint fontos tárgyban használnia lehet?

Mielőtt ezen izenetére hazulról választ kapna, ne küldjön Ön senkit sem a Vojvodinába s Bánátba, sem Horvátországba s csak tájékozni iparkodandik magát az iránt, hogy ha a határőrvidéken működnie kellend, honnan lehetend azt a határ hosszában legjobban tennie?

Ha pedig a válasz megérkezik, Ön a következőkhöz fogja magát tartani:

a) Ha arról értesítettik Ön, hogy ezen fontos tárgy tökéletesen és kielégítőleg rendben van, nem kellend abba avatkoznia;

b) ha történtek valami lépések, de még nincs végeredmény, iparkodni fog Ön a sikerre azon irányban közreműködni, melyről a hazából értesítve lesz;

c) ha pedig vagy nem történt semmi practicus lépés, vagy pedig legalább a három nagy munkakör közül (a szerbek, polgári Horvátország s horvát-szlavon határőrvidék) valamelyikre nem történt, azt munkába fogja Ön venni s a honi mozgalom főnökeinek közremunkálását határozott irányban igénybeveendi.

13. A szerbekkel s horvátokkal megindítandó egyezkedésben a vezérelvek ezek:

Most többé nem testetlen jóindulatról, hanem harc-előkészítési combinatiókról, s ennek folytán alkuról van szó. Alkudni csak egyénnel lehet, s csak oly egyénnel sikeres, kik vagy egészben vagy vidékenként a nép vezéreinek tekinthetők. Barátainkkal ugyis tudják a mozgalom vezérei, hányadán vagyunk, velük az egyetértést fenntartani és növelni bár nagyon fontos, de nem nehéz; az ellenséget és közönyöst megnyerni, s ha meg nem nyerhető, elszigetelni, tehetetlenné tenni: ez a fontosabb, mert nehezebb feladat s a megnyerés feltételeit ő tőle lehet csak megtudni, s azután megítélni, olyanok-e, miket mint hazafiak elfogadhatunk, vagy mint egyének teljesíthetünk.

14. Közjogi tekintetben ismeri Ön nézeteimet a szerbekkel való kiegyenlítés módjáról (Irányi történelmi munkája I. kötetének

végén közölve vannak). A horvátokra nézve a vezéreszme »regna socia« s nem »partes adnexae«. Nemzetiségüknek s bel-igazgatási autonómiájuknak tökéletes biztosítását megadjuk. Ezen eszme folytán a magyar és a társországi országgyűlések közti viszonyt; annak meghatározását, hogy ha a magyar országgyűlés horvát ügyekbe nem avatkozhatik, a magyar országgyűlésre küldendő horvát követek minő tárgyakra folyhassanak be; mik a középponti kormánynak fenntartandó közös érdekek; minő legyen a horvát kormányak állása a középponti kormány irányában; s ezekhez hasonló, a részletekbe vágó kérdéseket nem kell provocalnunk, ha a másik alkuvó fél nem provocalja; ha pedig provocalná, könnyebb leszen az alku, ha mi kérdjük meg: mit kívánnak s ahhoz képest történik az egyezkedés. Kényes vagy kétséges kérdésekben végkötés előtt jelentés leszen teendő.

Ha pedig ugy tapasztaltatnék, hogy a horvát vagy szerb vezérekkel az alkut a velünk való személyes értekezés előmozdithatná s erre hajlandóság mutatkoznék, azt létesíteni kívánatos, s ha költség kellend reá, azt Ön Cerruti lovag urtól igénybe veendi.

15. Ha az egyezkedés a horvátokkal vagy a mozgalom honi főnökei által, vagy az Ön közbenjöttével megtörténik, két dolog leszen gyakorlati szempontból nélkülözhetlen.

a) Hogy Horvátországban egy központi bizottmány alakuljon, mely a magyar bizottmánynyal egyetértve, a mozgalmat Horvát- és Tótországban, s a határörvidéken is vezesse, a felkelést szervesen is előkészitse, a várakra (s különösen Károlyvárosra) s a határ- ezredre telepekre figyelemmel legyen s Dalmátországgal magát összeköttetésbe tegye. Ezen bizottságnak ugy kellene szervezve lenni, hogy az expeditionális sereg odaérkezéttével magát Horvát- és Tótországok ideiglenes kormányának nyilatkoztathassa;

b) ezen horvát bizottmánynak velünk — s nekünk ő vele — folytonos egyenes viszonyban lenni elkerülhetlenül szükséges. E végett ki kell valakit — saját választottját — külföldre küldenie, ki mint utazó télen át külföldön maradhasson s a M. N. Igazgatóság mellett a horvát bizottmányt képviselje. Egyelőre Angliába kellend utlevelet vennie s Londonba jönnie. Uti költséggel Ön fogná őt ellátni, künnidözése alatt pedig a M. N. Igazgatóság költségül neki havonkint 750 frankot biztosit hat hónapra, előre fizetendő.

Ezt Ön most Brüsszelből szintén meg fogja haza üzeni s magának Belgrádba erről is választ kérend.

Az otthoniaknak a horvát küldöttekre nézve jelszót kellend megállapítaniok s engem arról értesíteni kell, hogy biztosak legyünk annak azonosságára felől, ki magát horvát küldöttként jelentendi.

16. A határőrvidékek, meglehet, némely különös engedményeket kívánandanak. Ezek közt a katonai szolgálatra nézve az ország lakosaival egyenlőlábra-tételüket, telkeiknek, földjeiknek teljes tulajdonjoggal való birtokát, s a falvak határaiban levő kincstári legelőknék s erdőknek az illető helység tulajdonául ingyen átengedését mint olyakat említem, a mik alkalmasint kedvesen fogadtatandnak.

Igen valószínű azonban, hogy a határőrvidékeken egyes személyek megnyerése némi áldozatokat kívánand. Ha így, ez iránt Cerruti lovag ural kellend Önnek értekeznie, mert csak ő az, kinek megegyezése nyújthat módot ily áldozatokra.

17. Temesvárra s Péterváradra Önt különösen figyelmeztetem.

18. Ön oda- s visszautazási s három hónapra egy helybenmaradási költségekkel el levén látva, átadatik Önnek még két szelvény öt és öt, tehát összesen tizezer frankról, mit Cerruti lovag ur honorálni fog. Ebből fedezend Ön minden nem személyes kiadásokat, mint szintén három hónapon túl saját havi díját s netán szükségglendő utazásainak költségeit. Az ezen szelvényekre felveendő pénzről Ön számadást vezetend.

19. Garasanin és Zukics uraknak a küldött kis emléket tisztelet jeléül legyen szives átadni. *)

Kelt Londonban, november 5-én 1860.

A M. N. Igazgatóság nevében
Kossuth.

*) Ezt a keleti szokás hozta magával. Csekélység volt, mindössze hatvan font sterling értékű. Megvétele az angol népjellem egy gyönyörű vonásával ismertetett meg. Megvévén a City egyik ékszerésznél a kis emléket, kifizettem és átadtam névjegyemet, hogy tudja, hová és kihez küldje. Másnap két munkás hozta el a csecsebecsét, letették asztalomra s mellé, már nem emlékszem hány guineát. Kérdésemre, hogy mit akarnak vele? ezt felelték: »gazdánk elveheti aranya, drágaköve árát, ez az ő dolga; de mi, többi munkás társainkkal egyetértve, tudtára adtuk, hogy mi szegyenelnénk Öntől csekély munkánk bérét elfogadni.« Hiába tiltakoztam;

Ez utasításon kívül Ludvigh esetleges használatra még egy francia nyelven írott külön megbízó-levéllel is el volt látva Horvátország számára, melyben hivatkozva Horvátországból vett azon tudósításaimra, hogy horvát-szlavon atyánkfiai, okulva a keserves tapasztaláson, belátják, miként ugy nemzetiségüknek, mint szabadságuknak s önkormányzatuknak legbiztosabb garantiáját, a kellő javítások mellett, csakis a nyolcz-százados kapocsnak Szent-István koronájával megújításában találhatják fel: én viszont Ludvighot felhatalmaztam nemcsak a magam s igazgató-társaim, hanem összes nemzetünk nevében is horvát-szlavon atyánkfiait biztosítani, hogy a magyar nemzet őket szövetséges társnemzetnek tekinti s velük nem mint »kapcsolt részekkel«, hanem mint »társországgal« kívánja az uniót akként megújítani, hogy ugy nemzetiségük, mint nemzeti létük s közigazgatási autonomiájuk minden kívánható módon biztosítva legyen; tudtukra adván egy-szersmind, hogy Ludvigh, ki őket külviszonyaink, összeköttetéseink s kilátásaink felől tájékoztandja, ez alapon van megbízva, velük erőnknek a közös járom lerázása végett egyesítését concertálni.

Hogy miként fútt akkor a szél Horvátországban, annak jeléül egy kis kivonatot iktatok ide egy nem is forradalmi szellemű, hanem az október 20-ki diploma

annyi bensőséggel, oly érzékenyen rimázkodtak: ne foszszam meg őket a kis önelégedéstől, mely nekik oly nagyon jól esik, hogy lehetetlen volt nem engednem. Megilletődve szorítottam velük kezét s nekik sugárzott szemük az örömtől.

Említhetnék egy más országot, a hol viszont egy vétel alkalmával az történt velem, hogy midőn jegyemet átadtam, az árus fejkavarva adott kifejezést sajnálatának, hogy előbb nem tudta, ki vagyok. »Miért?« kérdezém. »Nem adtam volna olyan olcsón!«

Sok mindenféle tapasztalásra bukkanik az ily szegény, hánytvetett hontalan vándor.

alkalmából törvényes téren mozgó német levélből, melyet *Bogovich Mirkó*, kit leveleimben illyr-pártinak látok jelezve, *Jósika Miklós* sógorának, br. P. Fr.-nek irt s mely velem Brüsszel utján közöltetett:

»Mit kívánunk s mit akarunk mi? — mondja a levél — azt a következő rövid programmba lehet összefoglalni. Mi kívánjuk, magyar testvéreinkkel egyesülve visszanyerni a történelmi jog-alapot, úgy miként régenten az octroyált charta előtt fennállott; kívánjuk különben is határozatlan időre elnapolt tartományi gyűlésünk összehívását, miszerint a kapcsolat Magyarországgal ott, a hol felbontatott, törvényes formában újra felvétessék; kívánunk czélszerű, a kor szellemének és szükségleteinek megfelelő reformokat, egy szóval: kívánjuk az újból egyesülést Magyarországgal Szent-István koronája alatt, de nem mint *partes adnexae*, hanem mint *socia regna*; végre kívánjuk, hogy ha a magyar országgyűlés, melyen természetesen mi is jelen leszünk, össze talál hivatni, a magyarokkal egyesülve, közös alkotmányunk oly biztosítókkal vétessék körül, miszerint az soha többé kérdésbe ne vétethessék, vagy épen az önkény nyers ökle által halomra döntethessék.«

Ilyen levén Magyarország iránt az érzelem Horvátországon, az osztrák iránti harag és gyűlölet pedig a legáltalánosabb kiterjedésben nyilatkozván: alapos okunk volt remélni, hogy külföldi összeköttetéseink hordereje felől kellőleg felvilágosítva, horvát testvéreink a közös felszabadítás munkájára velünk kezét fognak; mire, tekintve egyrészt a bennük rejlő erőt, másrészt azt, hogy az általuk feltételül szabott olasz expedíciónak a dalmát partokon kell vala kiszállani, végtelenül nagy súlyt helyezénk.

Ludvigh, ez egyetértést előmozdítandó, november elején rendeltetése helyére utnak indult.

XIII.

Egyéb előkészületeink.

A magyar emigráció viszontagságos életében alig fordult elő időszak, melyben a hazafiui kötelesség oly sok irányban s annyi mindenféle részletekre vette volna igénybe figyelmünket, mint a turini egyezkedésre következő néhány hét alatt, midőn hivatásunknak kellett ismernünk, gondoskodni, hogy a háboru, melynek kilátásaihoz a haza felszabadításának reménye volt kötve, ugy minket itt künn, mint a nemzetet otthon a lehetőségig felkészülve találja.

Teendőink tömerdek irkálással jártak, annyival inkább, minthogy az Igazgatóság tagjai nem voltak egy helyütt. Talán még kormányzó koromban sem irtam s kaptam hasonló idő alatt több levelet, mint ezen időszak alatt. Az irathalmazból, melyből e fejezetet összeállítottam, kiegészítésül még a következőket sze-melem ki:

1. Az emigrációhoz intézett adhaesionalis körlevelet a világ más részeiben elszórt magyarok közt köröztetés végett Puky Miklós volt szives genfi nyomdájában kinyomatni. Mint-hogy azonban, a varsói barátkozás meghiusulása folytán, a háboru nem volt imminens, e körlevél szétküldését későbbre halasztottuk, nehogy a félelmében máris tömeges elfogatások-hoz nyult ellenség még jobban allarmiroztassék.

2. Minő szakavatottsággal, figyelemmel s minden rész-letességre kiterjedő gonddal járt el Vetter altábornagy a keletre szánt gyönyörű fegyver-készlet ügyében? — azt is következő levele eléggé ki fogja tüntetni:

Vetter altábornagy — Kossuthnak.

Turin, október 2. 1860.

Van szerencsém jelenteni, hogy fegyverzetünk utolsó szállit-mánya szeptember 30-án innen Genuába elindított. El nem mulaszthatom a legnagyobb elismerésre méltónak jelezni az előzé-

kény készséget, melylyel az illető hatóságok kívánságaimat teljesítették. Mind a két üteg annyira el van mindennel látva, hogy csakis lovakról kellend gondoskodni, mert érett megfontolás után czélszerűbbnek láttam azon lenni, hogy mindent, a mire az ágyutelepek használata végett szükség van, itt készen s hozzá még ingyen megkapjuk, mintsem hogy a hely színén ügyetlen emberek által rossz anyagból s drágán legyünk kénytelenek valamit utánpótoltatni. Hanem kötelességemnek tartom Önnek figyelmét arra különösen felkérni, hogy miután az ágyutalpakat, bőrözöket (Protze), kovácműhelyeket, stb. nagy teriméjük miatt szét kellett szedni, miszerint könnyebben elmálháztassanak s miután az egész szállitmány a puskákkal, nagy mennyiségű lövészerrel, tartalék-kerekekkel, rudakkal, 140 lóra való szerszámmal s még tiz pótlékkal igen sok csomagra megyen (csak maga a két üteg és kovácműhely 115 nagy rakaszt [»Verschlag«-ot] foglal el): a ládák lerakodásához s a szétszedett részek összerakásához nemcsak teljesen megbízható, hanem egyszersmind szakértő, ügyes, gyakorlott emberekre lesz szükség s arra különösen figyelmezní kellend, hogy egyetlen egy csomag se nyitassék fel, mielőtt az előbb felnyitottnak egész foglalata kellőleg össze lett állitva; mert ha ezen elővigyázat törhetlen szabálynak nem vétetik, oly átkozott zavar fog következni, hogy abból még az Istenek sem bontakoznak ki, annál kevésbé Matheidesz raktárnok. Felsőbb helyről két igen ügyes volt piemonti tüzér altisztre lettem figyelmeztetve (Moretto és Delgozzo), kik e nagy szakavatottságot kívánó feladatnak tökéletesen megfelelhetének. Most Garibaldi alatt szolgálnak. Nagyön kívánatos volna őket megnyerni, mit Türr vagy Éber kivihetnének. Gondosan ellenőriztem az elmálházást, hogy semmi el ne maradjon s a kezemnél levő lajstrom rendjének megfelelően. Az együvé tartozó rakládák egyenlő betűjellel vannak jelölve és sorszámokkal ellátva. Gonddal voltam, hogy minden rakládába a bennfoglalt tárgyak lajstroma beletetésék s hogy e lajstromok a külön specificatióval megegyezzenek. Ezeknek segítségével a kirakodás gyakorlott emberek kezében nem fog nehézséggel jární, ha a fentebb említett figyelmeztetés, — melyre nagy súlyt helyezek — elengedhetlen szabálynak tekintetik. Az ürgolyókat a lehető veszély miatt nem töltöttem meg. Ez a hely színén megtörténhetik s nem is nagy mesterség, annál inkább, mivel minden, a mire e végett szükség van, becsomagoltatott. — — — —

(Aláírva)

Vetter.

A két tüzeraltisztet Türr tábornok megszerezte s utnak is indítottak. A teljesen felszerelt két üteg végtelenül fontos készlet volt kezdetnek, de csakis kezdetnek. Én tehát a tüzéségi materiále jöendő szaporítására való tekintetből utasításba adtam Turinba, hogy a hadügyminiszteriumtól, már csak az egység okáért is, a felszerelési rajzok, az arány-és terj-méretetek, a tüzerműszaki osztálynak vezérfonalul szolgáló utasítással egyetemben, megszereztesse nekem, a pusokák kaliber-méretei pedig nekem megküldessenek, miszerint töltések iránt másutt is tehessek oly lépéseket, melyek azoknak szükségrendő gyors kiszolgáltatását biztosítsák. Constructionalis rajzokkal nem voltak ellátva a fegyvertárban; a méretek s műszaki utasítások közöltettek.

3. Vetter altábornagy október 14-én jelentette, miként Pettinengo tábornoktól azon kellemes értesítést vette, hogy a keletre elszállított gyönyörű fegyver-készleten felül ujabban még 15.000 gyalogsági puska rendelkezésünkre bocsátatott. Az altábornagy ur utasítást kért, hogy miként rendelkezem felölük?

Ime adott válaszom:

Kossuth — Vetter altábornagynak.

London, október 17. 1860.

Válaszul folyó hó 14-én kelt becses jelentésére, van szerencsém tudósítani, hogy a számunkra ujabban kiutalványozott tizenöt-ezer puska nem küldendő el.

Én az északkeleti határt azon készlet által, melyet ön multkori levelében felsorolt, a kezdetre eléggé ellátottnak tartom. Most az ország azon részeire kell figyelemmel lennünk, melyeket az Ön hadműködési terébe kívánunk foglalni. Én az utólagos készletet e célra kívánom fenntartani.

Kérem ezt Pettinengo tábornok urnak, nemzetünk nevében kifejezendő leghálásabb köszönetünk megújítása mellett, azon hozzá-tétellel adni tudtára, miszerint könnyen felfogható fontos okoknál fogva kérésem az, hogy e fegyverek Anconába szállittassanak s ott a várbeli arsenálban, külön raktárban, kellő felügyelet alatt rendelkezésünkre készen tartassanak.

De minden félreértés kikerülése végett kérem, adja nyomatékosan értésére, hogy ez haza van szánva, nem pedig az Olaszország-

ban szervezendő legió számára, és hogy mi kérdést nem szenvedő megállapodásnak tekintjük, mikép minden, a mi Olaszországban szerveztetik, az olasz kormány által szerelendő és fegyverzendő fel.

Magától értetik, hogy mi az ezen utólagos készlethez szükséges (háromszoros) munitióra számot tartunk. Ezt Önnek különösen figyelmébe ajánlom.

Legyen szíves befolyását Pettinengo tábornok és Benzi urnál felhasználni, hogy ezen utólagos fegyverkészlet az Anconában zsákmányul esett raktárból egy vagy két tábori üteggel kiegészíttessék. — — —

(Aláírva)

Kossuth.

Az Anconába szállítás elrendeltetett; a két üteg ágyut, Pulszky október 22-ki jelentése szerint, Cavour gróf megígérte.

4. Az előrelátás parancsolta, hogy a fegyverzeti iparüzlet körében magunkat akként tájékozzuk s oly összeköttetéseket szerezzünk, miszerint háboru esetén adandó megrendeléseink gyors és pontos teljesítésére számíthassunk.

E tekintetből Pulszkyknak a következőket irtam:

London, október 3. 1860.

Ámbár pénzerőnk nem engedi, hogy most akármilyen felszerelés vagy fegyverzet iránt határozott megrendelésekbe bocsátkozzam, mégis tanácsos, hogy mindennek, a mire idővel szükségünk lehet, kiszolgáltathatása s annak módja, ára, stb. felől akként legyen tájékozva, hogy szükség esetére majd a távolból is megrendeléseket tehessenek, s azok, a mikor kellend, gyorsan végrehajthatassanak. Ezen egész — majdan fontossá válható — ágazatot King William streeti ügybarátunk (Croskey) kezeiben kívánom összpontosítva látni. Megkértem, tegyen tudakozódásokat Witworthnál (kinek találmánya különösen egy bizonyos, utunkban fekvendő vár szempontjából hívja fel figyelmemet), Witworth feleletül kérdést tőn: mi használatra vagy mely kormány megbizásából tudakozódik?

Nagyon kívánatos volna engedelmet birni a grófnak, hogy ügybarátunk a szárd kormány megbizására hivatkozhasseék. Hasonló kérdések más készületi ágazatokban is előfordulhatnak.

Nem lehetne-e kivinni, hogy ügybarátunknak valami »agent industriel du gouvernement«-forma felhatalmazás adassék? A kor-

mány biztosíthatná magát valamely fenntartással, mely minden megrendelést vagy szerződést külön megerősítéstől tenne függővé s így a kormányt semmire sem kötelezhetné, míg ellenben az én mozgalmaim nevezetesen meg volnának könnyítve. Ajánlom e pontot tapintatos eljárásába. — — —

Kossuth.

Pulszky október 8-án azt adta válaszul, hogy Croskeynek kormányi iparügynökké való kineveztetése nehézséggel jár, minthogy a szárd kormánynak már van egy tüzértiszt ügynöke Londonban, a ki Witworthtal s más fegyvergyárosokkal alkudozik; s a dolgot két külön ügynökre nem lehet bizni, a nélkül, hogy feltűnést okozzon.

Ennélfogva a szárd kormány hivatalos közegei útján lett a dolog mind Witworthtal, mind más löpor-, fegyver- és töltésgyárosokkal akként tisztába hozva, hogy akármily kiterjedésű megrendelésünk (melyek háboru esetén számunkra természetesen a szárd kormány nevében történnének) gyorsan végrehajtassanak s a megállapított hadműködési terv szerint akár a dalmát partok, akár pedig az Alduna felé kezünkbe juttattassanak.

5. A fegyverzeti rovathoz tartozik még megemlítenem, hogy Türr tábornoknak Garibaldi két üteg ágyut adott, egy három-fontosat és egy hat-fontosat; egy milánói jó barátjától pedig 350 karabint kapott. Türr tábornok mind a két rendbeli fegyverzetet a haza szolgálatjára felajánlotta.

6. Szeptemberi egyezkedésünk 5. pontja szerint (II-ik kötet 553. lap) a turini kormány teljesíteni ígérkezett azon kérésünket, hogy 3—4.000 ember számára magyar egyenruhát azonnal készíttessen, miszerint magyar egyenruhás csapatoknak mindjárt a háboru kiütésekor a harctéren alkalmazása által az osztrák hadsereg szellemére hatnunk lehessen. A kormány megbizottja, Benzi ur erre nézve is azon erélylyel járt el, melylyel minket a fegyverzet ügyében annyi hálára kötelezett. Pulszky már október 8-án értesített, hogy az egyenruhák iránt a szerződés Milanóban meg lett kötve s a munka gyorsan folyik. A mintát Pulszky, Vetter altábornagy és Ihász ezredes állapították meg s ezt Vetter altábornagy október 2-án azon reményének kifejezésével adta tud-

tomra, hogy »ha majd szerencséje lesz csapatját előttem fölvezetni, bizonyosan meg leszek az öltözékekkel (Adjustirung) elégedve, mert tetőtől talpig tösgyökeresen magyar.« Egy öltözéket küldtettem magamnak Londonba, miszerint úgy, miként a fegyverzet iránt tettem, a jövő esetleges megrendelések gyors végrehajtását erre nézve is előkészitsem.

7. Magyarországon alig volt más forgó pénz, mint osztrák bankó, még a garasos váltópénz is papiros volt. Ha kiüt a háboru s a szabadság zászlaja hadműködési tervünk szerint lobogásnak indul, bizonyosnak lehetett tekinteni, hogy ez az egész forgalmi eszköz egyszerre merőben értéktelen ronggyá válik s Magyarországon az egyedüli forgalmi eszközt csakis a rejtékükből napfényre kerülendő azon 1848—1849-iki magyar bankók képezendik, melyeket az osztrák sem beváltási (hazug) ígéreteivel, sem retteggetéssel nem birt a nép kezéből kicsikarni. Ez azonban a forgalmi szükségnek távolról sem felelhetett meg. A hadi és közigazgatási költségeken kívül ez volt a fő tekintet, mely a harminczöt millió forintnyi magyar papírpénz elkészíttetésére elhatározott. E mellett azonban kívánatosnak láttam, ha szerét ejthetem, néhány százezer frank értékű váltópénzről is gondoskodni s miszerint magamat tájékozhasam: vajjon a rézpénz lesz-e tanácsosabb, vagy pedig amolyan (kis ezüstvegyítékű) réz-, horgany- és álny- (nickel) keverék, minőt a svájci confederatio használt? — felkértem Puky Miklóst Genfben, szerezze meg számomra a kérdésre tartozó adatokat; mit ő teljes készséggel meg is tett. Ezeknek alapján a svájci érckeverékben állapodtam meg s magyar váltópénzt akartam veretni, ily jelzettel: egyik oldalon: »Magyar váltópénz« (1, 2, 4 garas), másik oldalon: »Hazaért, szabadságért.« E néhány százezer franknyi kiadást egy magán-iparvállalatból gondoltam fedezhetni, melyre akkoriban kilátásom volt s azért azon hitben, hogy a kormánynak Turinon kívül, az annectált tartományok fővárosaiban is vannak pénzverő-műhelyei (Flórencz, Parma, Modena), felkértem Pulszkyt, eszközöljön engedelmet, hogy a magyar váltópénzt Olaszországban verettethessem. Pulszky október 8-án azt adta válaszul, hogy ez Olaszországban lehetetlen. A turini pénzverő-ház alig bírja az arany- és ezüstpénz verését; Parmában, Modenában nincs ily intézet. Fló-

renczben van, de nagyon is feltűnnék, ha ott most egyszerre pénz, még pedig magyar pénz veretnék, mert ott régóta nem dolgoznak, míg Ricasoli is Birminghamben verette az új toscanai rézpénzt; a kormánykörök tehát azt tanácsolják, hogy mi is hasonlót tegyünk, így legfőlebb azon gyanuja támadhat a diplomatiának, hogy Magyarországon forradalomtól lehet tartani, — a mi magában véve nem nagy baj, mint-hogy a magyar forradalmat az egész világ különben is bizonyosnak tartja. De ha olasz királyi pénzverőben dolgoztatnánk, ez a turini kormány pártfogását hozná világosságra, a mi Cavourt tömérdek kellemetlenségnek tenné ki. Én tehát ehhez tartottam magamat, Birminghamben tettem lépéseket; azonban a tisztán üzleti alapra fektetett iparvállalatot, melynek segítségével hazánk ügyét ilynemű költségekkel elláthatni reméltük, leütötte kezemről az angol kormánynak igazán gyalázatos avatkozása, mely fennen hirdetett szabadelvű tanait Magyarországra nézve pirulás nélkül kereken megtagadva, az osztrák iránti részrehajlást annyira vitte, hogy még magán-keresetemnek útját állani sem tartózkodott. Ez »épületes históriát« alább fogom megismertetni az olvasóval. *)

8. Emlékezetemben volt, mennyi zavarra és félreértésre adott alkalmat 1848-ban az, hogy harczunk kezdetén a katonai műnyelv nem volt rögtön akként megállapítva, miszerint mindenütt egyformán használtathassék. S minthogy a vezényletnek s általában a szolgálati nyelvnek természetesen magyar-nak kellett vala lenni egy a hazában, mint itt künn a szervezendett magyar legiónál: én a magyar katonai terminológiát még 1859-ben magam elkészítettem, s egy tiszti bizottság által felülvizsgáltattam, és most, miután újra átvizsgáltattott, annak kinyomatása felől gondoskodtam. A szolgálati és gyakorlati szabályzatra nézve tanácsosnak láttam az osztrák hadsereg szabályzatát venni alapnak, nehogy a megváltoztatás zavarba ejtse azon tiszteket és katonákat, kik ahhoz szoktak. Ezen szempontból a gyalogsági szabályzatot, kihagyva némely inkább parádéra mint harczterre való mozdulatokat, még az 1859-iki háboru előtt szintugy magam lefordítottam,

*) Lásd a 2-dik számú jegyzetet.

azon egy külömbségre való figyelemmel, hogy mi a zászlóalj tactical felosztását négy századra határoztuk s nem három-, hanem hét-soros felállítást fogadtunk el. Ennek, miután egy szakértő tiszti bizottság által újra átvizsgáltatott, zsebkiadási alakban kinyomatására Puky Miklós szivességét vettem igénybe. A lovassági szabályzatnak és a Hess tábornagy-féle (1853-iki) hadgyakorlati utasításnak (Manöver-Instruction) átvizsgálását, megrövidítését és a lefordításukról gondoskodást Vetter altábornagy ur volt szives elvállalni, miszerint szintugy nyomtatás alá adathassanak s a haza felszabadításáért küzdendő hadseregnél a magyar vezénylet és szolgálati nyelv minden tévedést kizáró egységes alkalmazásba vétethessenek. Figyelmeztettem Vetter altábornagyot annak mellözhetlen szükségére is, hogy a dob- és trombita-jeleket okvetlenül meg kell változtatnunk; a miben ő természetesen egyetértett s annak elintézését magára vállalta.

9. Előkészületeink sorában végtelen fontosságot helyeznénk a magyar legiónak mielőbbi szervezésére, nemcsak katonai szempontból, hanem azon politikai tekintetből is, hogy ha Victor Emánuel király megengedi, hogy a magyar zászló az ő országában nyíltan felüttessék, az által annak adja jelét az egész világ előtt, hogy a magyar nemzetet szövetségesének fogadta el.

Magkőnek ott volt Garibaldi seregében a nem egészen négyszáz főből álló csapat, melynek gyalogsága Mogyoródy Adolf alezredes, huszársága pedig Scheiter őrnagy vezénylete alatt Nápolyban a szeptember 15-től október 1-ig vívott csatákban oly dicsőséges részt vett, hogy Garibalditól október 3-ki napiparancsában azon elismertetéssel magasztalták, miként rettenthetlen hősiességének nem csekély része volt a győzelemben. A derék magyarok bőven ontották vérüket Olaszországért. Mogyoródy 150—160 főnyi gyalog csapatának az október 1-ei csafában nyolcz halottja (közte két tisz) és harminczhat sebesültje volt s az utóbbiak közül azok, kik könnyebb sebeket kaptak, beköttették sebeiket s újra a harcza mentek, hogy közülök többen újra is megsebesítsenek.

En Londonból meleg szavakban fejeztem ki a hős csapatnak méltányló elismerésemet, mit az szives volt kitörő

lelkesedéssel fogadni. Levelem szövegét irataim közt nem találom.

Garibaldi, ki október 3-ikái napiparancsában akként nyilatkozott a magyar legióról, hogy »szép volt látni, miként mentek a tűzbe, oly rendben s oly nyugodtsággal, mintha nem is ütközetben, hanem csak hadgyakorlati téren volnának«, — október 16-án Casertában egy nagy szemle alkalmával ekként nyilatkozott: »Pár magasztaló szót kell még mondanom a vitéz magyaroknak, kik több izben ontották vérüket Olaszország szabadságaért. Dicséret nektek, Magyarország hős fiai! Köszönetet mondok nektek nemzetem nevében!« — s a többi tisztékhez fordulva, ekként folytatá: »Mi ezeknek a vitéz magyaroknak nem csak hálával tartozunk; nekünk kötelességünk, hogy az ő ügyüket a mi ügyünké tegyük. E lo faremo! (és meg is tesszük).« *)

A hős kis csapat számára két magyar zászló Nápolyban október 31-én nagy ünnepélyességgel lett felszentelve. Garibaldi a királyi piacon felállított oltárnál megszentelt két zászlót maga nyújtotta át a legiónak, e szavakkal kísérve az átnyújtást: »A hálás Olaszország nevében adom át nektek e zászlókat, jutalomul a vérért, melyet ti, nagylelkűek, Olaszország megváltásáért ontottatok. E zászlók folytatni fogják szokástokat, mindig győzelemre fognak vezetni. Olaszország függetlensége szoros kapcsolatban áll Magyarország függetlenségével, szabadsága szabadságával. Éljen Magyarország!«

Aztán az ünnepély befejeztetvén, Garibaldi a Forestiera közép-erkélyéről e szavakat intézte a lent összesereglett sokasághoz: »Nápolyiak! szép s nagy nap ez a mai nap; szép és nagy, mert új kapocsfal fűzi szorosabbra a testvériség kötelékét, mely Olaszországot Magyarországhoz csatolja. A szabad olaszoknak ezt nem lehet, nem szabad elfelejteniök, nem is akarják elfelejteni, nem is fogják.«

*) Garibaldi nyilatkozatai Bécsben nem kis aggodalmat okoztak, annyival inkább, mert Magyarországon még a levegő is telítve volt forradalmi illattal. Az osztrák császár azt kérdezte gr. Apponyitól: vajjon hallott-e valamit a nép Garibaldiról? A felelet az volt, hogy még gulyása is csordájának legszebb ökrét kedves Garibaldinak nevezi. Pedig az a gulyás aligha olvasott hirlapot. A levegőben volt

Hiszen jelét adták egész 1866-ig, hogy nem is felejtették volna el, ha a magyar nemzet magamagát el nem felejtí.

Elfelejtette! — — —

A zászlószentelésre az eskületétel következett. A nápolyi magyar legió azon időre, míg Olaszthonban lesz, Victor Emánuelnek, mindenkorra a magyar hazának hűségét, a M. N. Igazgatóságának engedelmességet esküdött.

E legiót tekintettük jövő szervezkedésünk magkövének. Volt azonban Garibaldi seregében több más idegen csapat is. Ott volt a 456 főnyi angol dandár; voltak francziák, kiket Garibaldi a Calabriában Solano mellett elesett La Flotte százados emlékére »La Flotte-legió«-ba rendelt egyesítettetni; voltak svájcziaiak, németek, voltak kevert nemzetiségű idegen vadászok. Tervünk az volt, hogy ezen elemekből, Vetter altábornagy parancsnoksága alatt, idegen legiót alakítunk, melynek a magyar dandár egyik alkatrészét képezendette. Ezen eszmének Farini határozott barátja volt, sőt mondhatom, ő volt az első, ki megpendítette; s minthogy Nápolyba királyi helytartónak Farini lett kinevezve, azon reménnyel kecsegtettük magunkat, hogy az ő segítségével ezen eszmét valósíthatjuk. Azonban Napoleon császár határozottan követelte, hogy a Garibaldi alatt összegyülekezett idegen csapatok feloszlattassanak s a turini kormány idegen forradalmi organisatiókat ne tőrjön meg. E miatt nemcsak hogy az eredetileg tervezett idegen legióról többé szó sem lehetett, hanem egy ideig Cavour még arra nézve is habozni látszott, vajjon az általános feloszlatai rendelet alul a magyar legióra kivételt engedhet-e? De én gonddal voltam, hogy Párisból felvilágosíttassék, miként a francia kormány az idegen csapatok feloszlataának kívánságát a magyar legióra teljességgel nem értette s hogy ennek megtartása és fejlesztése ellen teljességgel nincs kifogása. A magyar legió tehát kezdetben a nápolyi kormányzóság, utóbb pedig a központi kormány fennhatósága alatt fenntartatott.

A magyar legiónak vitézségi tekintetben szívemelő, *) de sok más tekintetben (különösen a Cuneóba szállásolt tisztí

---

*) A rettenthetlen hősiesség, melylyel a magyar legió magát minden előfordult alkalommal kitüntette, oly rendkívüli bizalmat

telepet illetőleg) nagyon szomorú történelme más lapra tartozik.

10. Október végével vagy november elején ki kellett a hazából jönni egynek azok közül, kiket az otthoni bizottság a forradalmi harcban parancsnoki állásra hivatottaknak tekintett; ki kellett jönni a végett, hogy az otthoni szervezkedésről jelentést tegyen, s hogy a hadműködési tervet vele egyetértőleg megállapítsuk (miként az fentebb már említve van). E tekintet adott a következő levélre alkalmat:

Kossuth — Vetter altábornagynak.

London, október 2. 1860.

Mintán égető szükség otthoni barátainkat egy tervszerű felkelés előkészítésére akként utasítani, hogy a hazai mozgalmak az általunk célba vett külső hadműveletekkel egybehangzók legyenek, Ön nagy szolgálatot tenne a hazának, ha sziveskednék egy hadműködési tervet, csak főbb vonásokban is, összeállítani, mely az otthoniaknak vezérfonalul szolgálna a benső mozgalmat akként kombinálni, hogy míg a felkelés, egyidejű általánossága által az ellenséget deconcertálja, gyöngébb, elszigetelt őrs csapatokat elfog, egyes helyőrségeket lefegyverez vagy legalább magában álló védelemre szorít, az ellenséges haderő közlekedését részint fenyegeti, részint elvágja, összpontosítását nehezíti, raktárait, készleteit elfoglalja: egyszersmind a nemzet valódi állandó hadereje (a 18—26 éves ifjuság) a kijelölendő vezérek, illetve parancsnokok által a dandár-összpontosítási helyekre összegyűjtessék, a dandárok hadosztályokká, a hadosztályok hadtestekké egyesüljenek, — e kombinált mozgalomnál mindig azt tartva szemük előtt, hogy mielőbb a kívülről jövő segédhaderők valamelyikéhez csatlakozhassanak. Nagyon kívánatos volna továbbá, rövid, szabatos utasításokat adni barátainknak

öntött a népbe s rettegést az ellenségbe a magyar katona iránt, hogy midőn a következő évben I h á s z ezredes parancsnoksága alatt a magyar legió a »brigantage«-nak keresztelt pápai s Bourbon-féle ellenforradalom leküzdésére lett alkalmazva, nem egyszer történt, hogy egy-egy község, mely a brigánsok támadásának volt kitéve, rimánkodva esdeklelt Ihásznak, adjon nekik — — egy huszárt! csakis egyetlen egyet, az tökéletesen elég az ő biztonságukra, mert oda ugyan a brigáns nem megyen, a hol magyar egyenruhát lát.

a guerilla-harczra, főleg Felső-Magyarország számára (a bányavárosok és a Szepesség) és lovas guerillákra a Tisza mentén. Végül szükség volna kijelölni a főszempontokat, melyekre az általános felkelés vezetőinek főképp figyelniök kell.

Azt hiszem, vannak jó térképei és van egy példánya a hadászati térképből is, melyről évek előtt beszéltünk s melyet épen Ön volt szives kidolgozni.

Combinált hadműködéseink alapeszméit ismeri Ön; ezeket a főntebbiekben csak annyiban lesz jó szem előtt tartani, a mennyiben a belső mozgalmak irányzása megkívánja.

Klapka barátunk is fog e dologgal foglalkozni, de fontosnak tartom az Ön nézeteit egészen önállólag is látni, miszerint ha az alapelvek megegyeznek, a tervek egymást kiegészíthessék, ellenkező esetben a jobbat, czélszerűbbet választhassuk.

Ön tudja, minő szerepet szántunk Önnek. Én nagy sulyt fektetek arra, hogy a tervben, melyet Öntől kérni bátor vagyok, a saját működése teréül esendő ország részre kiváló figyelemmel legyen s hogy Felső-Magyarországot, helyrajzi viszonyainál fogva, kezdetben legalább, önálló hadtest színhelyéül tekintse.

Nagy dolog, a mit Öntől kérek, de azon meggyőződésben teszem, hogy Ön semmi fáradságot sem sokall, midőn a haza javáról van szó.

(Aláírva)

Kossuth.

(Németből.)

Vetter altábornagy, miként magát október 8-ról írott válaszában kifejezte, e felszólítást megtiszteltetésnek vette s a belső mozgalomnak a tervezett külső hadműködésekkel összhangzásba hozatalára a vezéreszméket javaslatba hozni, a saját rendeltetésének színhelyéül jelölt területre nézve pedig a jövő hadműködés vélhetősegeit tervszerűleg összeállítani ajánlkozott, azon kikötéssel mindazáltal, hogy tervezetét csak eszmének tekintsem, melyet a gyakorlati kivitelben a körülmények nemcsak módosíthatnak, hanem egészen meg is változtathatnak. Különösen tekintetbe kell vennünk, mondá, hogy a tulajdonképi harcztértől távol vagyunk; hogy az osztrák császári seregek nem nápolyiak, s hogy a magyar gyomor nem olyan könnyen elégíthető ki, mint a Garibaldi önkényteseinek gyomra. Neki (Vetternek) óhajtása, hogy a mi had-

járatunk a lehetőségig szabályszerűvé, rendessé legyen; ehhez pedig, amint tapasztalásból tudhatom s tudom is, a jó vezényleten és vitézségen kívül a kellő felfegyverzés, felruházás és élelmezés a legnélkülözhetlenebb kellék, különben annak lennénk kitéve — csakhogy tekintve a mi ellenségünk minőségét, sokkal súlyosabb következkésekkel — a mit Nápolyban látunk, hol Garibaldi serege 30.000 főnyinek mondatik, azonban Capua előtt 40.000 főnyi ellenséggel szemben a döntő csatákra alig van 15.000 főnyi erő egyesítve. Ama nélkülözhetlen kellékek előteremtése most is főképen az én hivatásomhoz fog tartozni. A belföldi mozgalomra nézve azon nézetben volt, hogy azoknak a kombinált hadműködésbe illesztése azon rendelkezésektől függend, melyeket a régi tábornokokkal egyetértőleg a hely színén teendek s csakis a hely színén tehetendek; egyelőre azon véleményben volt, hogy a guerilla-vezéreknek működési körüket kezdetben oly kerületekre lesz tanácsos szorítaniok, melyeket jól ismerék s gondjukat főkép a jó szervezkedésre kellend fordítaniok, az egységes hadműködésre nézve pedig rendeleteimet bevárniok.

A hadműködés vezéreszméit Klapka tábornokkal, mielőtt rendeltetése helyére elindulna, Londonban megbeszéltük. Klapka e felett utközben Vetterrel is személyesen értekezett; a főbb pontokban egyetértettek s a véleménykülönbség közöttük csakis azon fontosság foka körül forgott, melylyel az újabb tapasztalások, különösen pedig Garibaldi példája után a régi formák még birhatnak.

Midőn a várt hazai küldött novemberben csakugyan kijött hozzám, én Vetter altábornagyot, ki időközben a kívánt tervezetet ígérete szerint elkészítette, Londonba kérettem s ott azon adatok tekintetbe vételével, melyeket a hazában tett szervezkedések s egyéb előkészületek felől a küldött kezünkre szolgáltatott, a biztosan remélt honszabadtítás hadműködési irányelveit közegyetértéssel megállapítottuk.

*

Ilyen volt munkásságunk, melyet a turini kormányval kötött egyezkedés gyakorlati sikerének előkészítésére fordítottunk. A végeredmény nem felelt meg reményeinknek. Csapás ért csapás után. Most is,

mint sok máskor, tapasztalám, hogy az emberi dolgok viszontagságaiban úgy a jó-, mint a bal-szerencse bizonyos dagálylyal-apálylyal jár. Ennek causalitási összeköttetése azon dolgok titkához tartozik, melyekről, Hamlet mondása szerint, bölcsészetünk még nem is álmodik. Legyen törvény, legyen véletlen: tény, hogy a baj ritkán jár egyedül. Hanem annyiról, úgy hiszem, meggyőző adatokat nyujt e fejezet a magyar olvasónak, hogy ez időszakban hazafiui reményeinkkel nem ábrándok ködében tapogatóztunk, hanem komoly kombinációk és jelentékeny segédeszközök szilárd alapján állottunk s hogy a helyzet által reá mért hazafiui kötelességnek megfelelni a magyar emigráció becsületesen iparkodott.

JEGYZETEK

az I. fejezethez.

1-ső szám, az 5. laphoz.

»Velenczének Ausztriától elszakítását az angol kormány feltétlenül és indulatosan ellenezte, noha a többi olasz tartományokra nézve (Modena, Parma, Toscana, pápai birtok, Nápoly) a népek szabad rendelkezési joga mellett nyilatkozott s a turini kormány eljárását a leghatározottabban támogatta.«

E két egymással merőben ellenkező iránynak bizony-ságaul az itt következő két sürgöny szolgáland:

1.

Lord John Russell jegyzéke Sir James Hudsonhoz 1860. aug. 31-ről:

(Kivonat.)

— — — Habár Austria, ép úgy mint Francia- és Angol-ország, Sziciliában és Nápolyban minden beavatkozástól tartózkodtak: mind Párisban, mind Bécsben attól tartanak, hogy a római és nápolyi államoknak Szárdínia királya alatti egyesítését az olasz haderők részéről Austria császáranak velencei birtoka ellen intézett támadás követhetné. Világos, hogy ezen támadás nem történhetnék meg a szárd király beleegyezése nélkül. Az is világos, hogy jogi szempontból tekintve a dolgot, a szárd király semmi melegséget nem találna, ha a csak imént aláírt s elfogadott zürichi szerződést megsértené. Szabadságában állott Szárdínia királyának, nem fogadni el a villafrancai előzményeket s a zürichi szerződést. De miután a háborút folytatni nem akarta, miután királyi szavát adá, hogy békében él Austriával, többé nem áll szabadságában, tultennie magát kötelezettségein s támadást intézni egy szomszéd fejedelem ellen.

Egyébiránt világos, hogy a jelen esetben az érdek indokai ugyanazt javasolják, a mit a kötelesség parancsol. Az erős várak mögött levő osztrák sereg megtámadása nem oly vállalat, melynek sikerét okszerűen várni lehetne. És ha az ily támadás rosszul ütne ki, Austriának talán nem kellemetlen alkalom nyujtatnék Romagnát a pápának s Toscanát a nagyhercegeknek visszaszerezni.

Alapos okok vannak hinni, hogy ezen cselekedetek közül egyiket sem tartaná Franciaország a zürichi szerződésbe ütközőnek. Olaszország függetlenségét és jövődö békéjét pedig mindenesetre kockáztatná az események. S a szárd király megnyerné ugyan Lombardiát, Parmát és Modenát, de Savoyát, Nizzát és Toscanát elveszítvén, nem lenne képes Austriával szemben megállani, a mely területe megtartásáért és katonai becsülete visszaszerzéseért küzdene. Az egyetlen kilátás, melylyel Szárdinia ezen összeütközésben magát kecsegtetheti, azon remény lehet, hogy Franciaországot megint csatatérre viszi s európai háborut idéz elő. Azonban ily veszélyes csalódásoknak ne engedje át magát Cavour gróf. A nagyhatalmak elhatározták, a békét fenntartani s Nagy-Brittanniának érdekei vannak az Adriai tengeren, melyek fölött nagy gonddal kell örködnié

— — — Ezen tekintetek méltán igénybe vehetik a szárd kormány komoly figyelmét.

Olvassa fel Ön ezen sürgönyt Cavour gróf előtt s másolatbau hagyja nála.

(Aláírva)

Russel.

E fenyegető jegyzék, melylyel a hatalmas Albion Velen-cze felszabadításának egyenesen utjába állott, épakkor jutott Cavour kezéhez, midön én Turinba érkeztem. A jegyzék Cavour grófnak nagy aggodalmat okozott s megkérdezt: nem tudnám-e annak módját ejteni, hogy az angol kormánynak e részehajló politikája Austria iránt nemcsak az angol sajtóban, hanem a parlamentben is ellensulyoztassék? Én igenel feleltem, minthogy voltak nagytekintélyü barátaim az angol alsóházban, kik kérésemre az ügyet hatalmasan felkarolandják; csupán azt kötöttem ki feltételül, hogy Cavour gróf ugy ez alkalommal, mint jövődöben is, a mikor az angol kormánytól valamely ellenséges irányu közlést kap, mely nincs nyilvánosságra hozva, engem oly helyzetbe tegyen,

hogy angol barátaimat biztosithassam, miként nem lesznek meghazudtolásnak kitéve, ha valamit megtörtént ténynek állitanak, a mit az angol kormány nem hozott nyilvánosságra. Szavamat adtam Cavour grófnak, hogy az okmányokat, melyeket kezemre szolgáltat, barátaim a parlamentben oly discretióval fogják használni, miszerint a kutfő, melyből tudomásukat szerezték, még csak ne is gyanittathassék. Cavour helyesnek tartván kivánságomat, nekem a panaszlott jegyzék másolatát kiszolgáltatta s én ennek alapján gondoskodtam, hogy a dolog úgy a parlamentben, mint a közvélemény közlönyeiben erősen megvitattassék, a mi nem csekély befolyással volt arra, hogy néhány hét mulva az angol külügyi kormány Olaszország mellett az itt következő sürgönyben hatalmasan szót emeljen:

2.

Lord John Russell sürgőnye Sir James Hudsonhoz 1860. okt. 27-ről.

A szárd király utóbbi lépéseit keményen rosszalta több előkelő udvar Európában. A francziák császára azon hirre, hogy Cialdini tábornok hadserege az egyházi államba beütött, visszahivta Turinből követét s a császári kormány azon nézetét fejezte ki, hogy a római terület invasiója kárhoztatást érdemel. Oroszország czára, mint halljuk, erős kifejezésekkel nyilvánítá megütközését a fölött, hogy a szárd hadsereg nápolyi területre lépett s egész követséget visszahivta Turinből. A porosz kormányzó herczeg szintén szükségesnek találta, Szárdiniával tudatni visszatetszését, habár nem tartá szükségesnek, a porosz követet Turinből visszahívni. Ezen diplomatiai előzmények után alig volna igazságos dolog Olaszország irányában s az Európa többi nagyhatalmai iránti tisztelettel sem volna megegyeztethető, ha ő Felsege a királyné kormánya még tovább is késnék véleményét kinyilatkoztatni. Midőn azonban véleményét tudatja, nem szándoka ő brit Felsege kormányának azon indokok fölött, melyek Szárdinia királya nevében a római és nápolyi államok invasiója mellett fölhozattak, vitát kezdeni. Volt-e vagy nem volt joga a pápának külföldi önkényesekkel védeni uralkodói állását? mondhatni-e a két Szicilia királyáról, hogy leköszönt, míg zászlója lobog Capuában és Gaetában? — nem ezek azon vitás pontok, melyekkel ő brit Felsege kormánya hosszasan foglalkozni kíván. Azon nagy kérdések, melyek itt fennforognak, nézete sze-

rint a következők: volt-e joga Olaszország népének Szardínia királyát segítségül hívni, megszabadulandó azon kormányoktól, melyekkel nem volt megelégedve? s volt-e joga Szardínia királyának a római és nápolyi államok népét fegyverrel segíteni? Két indok volt főleg, melyek a római és nápolyi államok népét arra indították, hogy kormányaik felforgatására közreműködjenek. Az első indok volt, hogy a pápa és a két Szicília királyának kormánya oly rosszul látták el az igazságszolgáltatást, annyira rosszul gondoskodtak általában a nép személyes szabadságáról és jólétéről, hogy alattvalóik uralkodóik megbuktatásában látták helyzetük javulásának szükséges feltételét. A másik indok az, mivel 1849 óta az a meggyőződés terjedt el, hogy az olaszok csupán az által biztosíthatják idegen uralkodás ellen függetlenségüket, ha erős, egységes kormány alakul egész Olaszországra nézve. Károly Albert küzdése 1848-ban s az a rokonszenv, melyet Szardínia most uralkodó királya az olasz ügy iránt tanúsított, szükségkép azon eredményt idézte elő, hogy Victor Emánuel neve kapcsolatba hozatott azon egyedüli hatalommal, mely alatt az olaszok élni kívánnak.

E szempontból tekintvén a kérdést ő Felsége kormánya, meg kell engednie, hogy az olaszok maguk tudják legjobban, mi áll érdekükben. A hires jogtudós: Vattel vizsgálja, mennyire volt joguk a németalföldi egyesült tartományoknak az orániai herceget támogatni, midőn az Angliába beütött s II. Jakab trónját felforgatá, s ez alkalmmal mondja: »Az orániai herceg tekintélye kétségekivül befolyással volt az egyesült államok tanácskozására, de tettük nem volt jogtalan, mert ha egy nép helyes okokból fegyvert fog elnyomója ellen, csak igazságos és nemeslelkű tett, a derék férfiakat szabadságaik védelmében segíteni.« A kérdés tehát Vattel szerint így áll: Nápoly és a római államok népe alapos okokból ragadt-e fegyvert uralkodása ellen? A mi e fontos pontot illeti, ő Felsége kormánya azt hiszi, hogy a nép maga ítélhet legjobban saját viszonyai felől. Ő brit Felsége kormánya nem érzi magát azon nyilatkozatra jogosítva, hogy déli Olaszország népének nem voltak helyes okai, lerázni előbbi kormányaik jármát, ő brit Felsége kormánya tehát nem mondhatja, hogy a Szardínia királya által ama népnek nyújtott segílyt kárhözatosnak találja. S még egy tény-kérdés forog fenn. A megbuktatott kormányok pártbívei azt állítják, hogy a római államok népe hű volt a pápá-

hoz, valamint a nápolyi királyság népe II. Ferencz házához, hanem hogy szárd ügynökök és külföldi kalandorok erőszakosan és ármányosan forgatták föl azon uralkodók trónjait. De azon bámulatos események után, melyeknek tanui valánk, bajos azt hinni, hogy a pápa és a két Szicília királya birták népeik szeretetét. Honnan van tehát, kérdjük szükségkép, hogy a pápának lehetetlen volt római sereget szednie s kénytelennek érezé magát majdnem kizárólag idegen zsoldosokra támaszkodni? Miként történhetett, hogy Garibaldi kétezer emberrel majdnem egész Sziciliát meghódítá s ötezer emberrel Reggiótól Nápolyig ment? Hogy történhetett ez máskép, mint a két Szicília népe közt általában uralkodott elégtelenség folytán! Azt sem mondhatni, hogy a népakarat ezen tanúsága merő szeszélyből származott s alaptalan. A nápolyi nép megkísérlé negyven év előtt az uralkodó dynastia alatt rendes uton és módon megjavítani kormányzását. Az európai hatalmak összegyültek Laibachban s — Anglia kivételével — elhatározták, erőszakosan elnyomni azon kísérletet. Elnyomták és nagy, idegen hadsereget hagytak a két szicíliai királyságban, a társadalmi rend fenntartása végett. 1848-ban még egyszer megkísérlé a nápolyi nép a Bourbon-ház alatt kivívni szabadságát; de legjobb honfiai tiz évi börtönnel lakoltak azon büntettért, hogy hazájukat meg akarták szabadítani. Csoda-e tehát, hogy a nápolyiak bizalmatlanok lettek, tele boszus érzéssel s 1860-ban lerázták a Bourbonok jármát, mint 1688-ban Anglia a Stuartokét? Kétségkívül meg kell engedni, hogy magában véve szerencsétlenség, ha a kötelékek, melyek egy uralkodót alattvalóihoz fűznek, szétszakgattatnak. Az alattvalói hűség fogalma megzavartatik, az örökösödés kétessé lesz, ellenséges pártok veszélyeztetik a társadalom békéjét, jogok és jogigények állanak tusában, megzavarván az államban az egyetértést. Mindazáltal másfelől el kell ismerni, hogy az olasz forradalom ritka mérséklettel és engedékenységgel ment véghez. A létező hatalom felforgatását nem követte a nép boszukitörése, mint annyi más esetben. A legszélsőbb democrata-nézetek sehol sem kerültek felül. A közvélemény a közdiadal kicsapongását fékezte. Az alkotmányos monarchia tisztos formái egy oly fejedelem nevéhez csatlakoztak, a ki régi dicső dynastiát képvisel. Ilyesek levén az olasz forradalom okai és mellékkörülményei, nem ismerheti el ő brit Felsége kormányja, hogy elég ok lett volna azon erős kárhoytatásra, melyet Austria, Francia-, Porosz-, Oroszország Szárdinia királyának

lépései fölött nyilvánítottak. Ő brit Felsége kormánya ellenkezöleg örömmel tekint azon népre, mely Európa rokonszenve és jókivánatai mellett szabadságot megalapítja és függetlensége épületéhez szilárd alapot rak le.

(Aláírva)

Russell.

Utóirat: E sürgönyt másolatban közölheti Ön Cavour gróffal.

Ilyen volt a hatalmas Albion ama sürgönye, melyet az annyi oldalról zaklatott olasz nép egy sereggel felérő jótétemény gyanánt üdvözölt.

Párisi képviselőnk (Nemeskéri) Kiss Miklós nekem e felől november 4-kén e pár sort írta:

»Lord John sürgönye Hudsonhoz rendkívül jó hatást tett; legalább felsőbb körökben úgy gyanítják, hogy K. urnak is van része benne; a francia diplomatia különösen annak örvend, hogy az angol cabinet is tud sarkán fordulni s hat hét alatt két oly iszonyuan ellenkező szellemű jegyzéket küldött Turinba.«

- Nekem bizony mindössze csakis annyi részem volt a dologban, hogy kissé befolytam a közvélemény azon hasonszerű nyilatkozataira, úgy a parlamentben, mint a sajtóban, melyek lord John Russel e forradalmias sürgönyét megelőzték.

Különben az angol kormánynak hagyományos saját-sága: elveknél általános értéket nem tulajdonítani. Fennen hirdette a tant, hogy a népeknek joguk van magukról rendelkezni s kormányt, dynastiát változtatni — feltéve, hogy nem kedvencz Austriájuk forog kérdésben. — A pápának, a nápolyi Bourbonnak bizvást kiadhatják népeik az utlevelet; de Austria! a kedves Austria! — — — »oh paraszt! a z már más!«

2. szám, a 98. laphoz.

»Az angol kormány kémlelő hajlamának Cavour gróf undorító bizonyosságát tudja.«

Irataim II. kötetének 550. lapján, jegyzeteim nyomán idéztem Cavour pár sorát, melylyel egyezkedésünknek a miniszteri tanács által elfogadását tudtomra adta. Azóta kezem alá került maga az eredeti levélke is s úgy látom, hogy abban más, szintugy igen nevezetes dolog is van. Im adom egész terjedelmében:

11. September 1860.

Monsieur!

Je vous transmets une copie de la note que le Gouvernement anglais m' a adressé. Dans une quinzaine de jours elle sera publiée.

Le Conseil des ministres a partagé notre avis en tout, de sorte que nous sommes parfaitement d'accord.

Je prends la liberté de Vous répéter qu'il faut éviter tout ce qui peut éveiller la susceptibilité de l'Angleterre, car Sir J. Hudson a reçu une lettre de Londres qui l'engage à surveillier ce que Vous faites ici.

Recevez l'assurance de ma haute considération.

C. Cavour.

Monsieur L. Kossuth.

(Fordítás:

Uram! Átküldöm Önnek másolatban a jegyzéket, melyet az angol kormány hozzám intézett.*) Ugy tizenöt nap mulva nyilvánosságra lesz hozva. A miniszteri tanács mindenben osztozott nézeteinkben, tehát megegyezésünk tökéletes. Szabadságot veszek, Önnek ismételni, hogy mindent kerülni kell, a mi Anglia érzékenykedését felkölthetné, mert Sir J. Hudson levelet kapott Londonból, mely kötelességévé teszi felügyelni, hogy Ön itt mit csinál.

Fogadja, stb.

Cavour C.)

*) Ez azon augusztus 30-diki jegyzék, mely fentebb (1. szám) közölve van.

Tehát az angol kormány nem tartotta méltósága alattinak, a hatalmas Anglia diplomaticai képviselőjét Turinban »spion«-ná alacsonyítani egy magyar emigráns járás-kelésének kikémlelésére s hozzá még nem is angol területen, hanem külföldön.

Annyira ment a »liberalis« angol kormány kedvhajhászó előzékenysége azon Austria iránt, mely megszegve a legszentebb kötések, Magyarország ezredéves történelmi jogát s állami létét lábbal tiporta, hogy Anglia követét egy osztrák »szaglár« szerepére kárhóztatá!

És ez még nem volt elég.

Irataim II. kötetének 534. lapján közölve van az utasítás, melyet 1860. május elején Pulszky Ferencz urnak küldtem, ki akkor szives volt Turinban azon megbízatásában eljárni, mely a szeptemberi egyezkedést előkészíté.

Azon időben általános volt a felháborodás Magyarországon. Az ápril 19-ki provisorium kebellázító hatása alatt még azon párttöredék is a fegyvert tekintette az egyedül lehetséges megoldásnak, mely előbb békés kiegyenlítés után sovárgott. Feszült figyelemmel leste mindenki az országban, ha nem merül-e fel valamely jel, mely arra mutat, hogy van külföldi hatalom, mely el van határozva, a magyar nemzettel combinatióba lépni. Ily jelnek tekintetem volna, ha azt irhattam volna haza, hogy az 1859-ben Napoleon császár által számunkra a dunai fejedelemségekbe küldött huszezer fegyver nemzetünk rendelkezésére még mindig készen áll, küldjenek Jassyba s meggyőződhetnek. Ez volt Pulszky megbízatásának egyik főbb tárgya. Ettől, a II. kötetben előadott körülmények folytán, elüttettünk. Azonban otthon szükségét érezték annak, hogy szervezkedési előkészületül a csoportosító elemek vidékenkint elhelyeztessenek. Ez mintegy százötvenezer frankba kerülendett. Tehát utasítottam Pulszkyt, figyelmeztesse Cavour grófot, mennyire bátoritólág hatna a közszellemre Magyarországon, ha e csekély összeget mi küldhetnők haza, mint minden szónál többet nyomó tényleges bizonyosságát annak, hogy van kire támaszkodnunk.

Ezeket emlékezetbe kellett hoznom bevezetésül ahhoz, mit közleni akarok.

Hivatalos utasításom megírása közben eszembe ötlött, hogy akkor még semmi positiv egyezkedésünk nem levén a turini kormánynyal, Pulszky utasításának előterjesztésénél azon ellenvetéssel találkozhatnak, hogy titkos pénztár nem áll rendelkezésünkre, czim pedig nincs, mely alatt a kiadás a parlament elébe terjeszteni tartozott számadásokba bevezetethetnék.

Azon ötletem támadt tehát, hogy talán lehetne ember-séges mellékes uton egy kis működési pénzalapra szert tenni.

Ez ötletre az adott alkalmat, hogy angol barátaim közt a londoni cityben akadtak tőkepénzes vállalkozók, kik hajlandóknak nyilatkoztak, tőkéiket olasz vasutvállalatokba fektetni s nekem haszonrésztetést helyeztek kilátásba, ha összeköttetésem által nekik ebben segítségükre lehetek.

Nevezetesen a Nizzától Speziáig és Parmignoláig tervezett tengermelléki (rivierai) vasutvállalatra irányozták figyelmüket, minthogy ez a tengermelléki Alpések és Apenninek által fedezett összeköttetést biztosítván Toscanával, oly strategiai fontossággal birt, hogy kiépítése a turini kormány által már valósággal el is volt határozva.

Londoni barátaim tehát megállapították feltételeiket s felszólítottak, hogy az ügyet vegyem kezembe.

Én eredetileg ezt módnak tekintettem egy kis alapot teremteni a hazai mozgalom segítségére s azért felkértem Pulszkyt, tájékozza magát a helyzet felől s juttassa Cavournak tudomására, miként én magamra vállalom komoly vállalkozókról gondoskodni s ez uton a magyarországi szervezkedés előkészítésére 10—12.000 font sterlinget előteremteni.

Pulszky utána járván a dolognak, Cavourtól bizalmas uton azon választ kapta, hogy Jacini közmunka-miniszter alkudozásban van ugyan e vasut iránt másokkal, de szerződést még nem kötött senkivel, a verseny tehát mindenki számára nyitva áll, a ki ajánlkozása komolyságának öt millió frank biztosítási összeg letételével jelét adja; hanem a leghatározottabban tudtomra adja, hogy ehhez a politikának semmi köze nem lehet, az ajánlatoknak saját lábukon kell állaniok, kedvezésre senki sem számíthat s »en dehors de toute pré-occupation politique« az fogja a concessiót megkapni, a ki legjobb feltételeket ajánl.

A dolog tehát határozottan a magánüzlet terére lett utalva s a nyílt, szabad verseny alapján állott; mint ilyenre, sokat ígérő combinatiókat sikerült Pulszkyval létrehozunk, mik azon kilátással kecsegtettek, hogy megmenekedhetem az élelmi gondok terhétől, mely, miután az 1859-iki események az élelemkeresés előbbi útját előttem bevágták, nagyon sulyosan nyomta vállamat. Hogy mit és mennyit áldoznám keresetemből a haza ügyére, ha a vállalat sikerül? — ahhoz senkinek semmi köze nem lehetett, minthogy tisztán magánüzlet-ről volt szó, melyből a politikai természetű minden kedvezésnek még árnyéka is határozottan kizárattott.

Az ügy további viszontagságai nem érdekelhetnék az olvasót; elég annyit említenem, hogy a dolog eldöntése november végéig huzódott s végeredményben a concessiót nem az én angol barátaim, hanem a dús gazdag Galliera herczeg által vezérlett turini *credit mobilier* kapta meg.

Hanem azt tárgyamhoz tartozik megemlítenem, miként az én érdeklődésem londoni barátaimnak a helyett, hogy segítségükre volt volna, határozottan kárukra volt. A turini kormány a szó szoros értelmében félt, nehogy valamikép, bár nyílt verseny útján, a vállalat olyanoknak kerüljön kezükre, kik velem összeköttetésben állanak. Ezért kellett a dolognak huzódni, míg akadt, a ki a vállalatot, bár világos veszteség kilátásával is, barátaim kezéről leüssé. Mit gondolt Galliera herczeg néhány millió koczkáztatásával! hiszen ő számát sem tudta, hogy mennyi milliója van. Csak magának Genua városának kikötője támogatására husz millió frankot ajándékozott.

A turini kormány e félelmének kulcsa az angol külügy-miniszteriumban volt. Körülbelül másfél száz milliónyi tőké-ről levén szó, azon londoni barátom, ki az üzletet vezette, maga nem volt elég erős a vállalatra; több fináncz-tekintélyt, többek között a híres *Gurney*-házat is belevonta az érdekbe, minélfogva nem épen volt titok a cityben, hogy oly fináncz-művelet van készülöben, melynél én is érdekelve vagyok. Az angol kormány tehát, mely Austria iránti előzékenységből nem tartotta méltósága alattinak, ellenemben még a continensen is kém szerepére vállalkozni, otthon még inkább gyakorolta irányomban az osztrák »Polizei« mes-

terségét, a dolognak neszét vette és elrémült a gondolat felett, hogy az az átkozott Kossuth, ha pénzre talál szert tenni, bizony még bajt csinálhat Lord John Russel szerelmetes Austriájának. E rettegéstől neki vadulva, nemesak Turinban, de még Berlinben, Szent-Pétervárott is zajt ütött, hogy pénzkeresetemnek utját vágja.

Pulszkytól október 9-ről a következő értesítést vettem:

»Voltam Sir James Hudsonnál. Mondta, hogy az orosz és porosz cabinetnél vasutconcessiónk ügye nagy »alarm«-ot csinált, mert Londonból (a külügyi hivatalból) úgy tudósították őket, hogy e concessio utján akarnak itt neked pénzt adni forradalmi célokra. Erre Sir James azt a megjegyzést tette, hogy: ez nagyon otromba (clumsy) eljárás volna; ha szükségük van Kossuthra (if they want him), megadják neki a pénzt a nélkül, hogy ily görbe utat keresnének.«

Tudomásomra jutott, hogy Hudson csakugyan ily értelemben válaszolt kormányának.

November elején pedig Cavour meghagyta Benzinek, adja »tapintatosan« tudtomra, hogy ne sürgessem a vasutat, ne támogassam vállalkozó barátaimat; hiába, nem adhatják nekik a vállalatot, mert lord John Russell fejébe vette, hogy concessiók utján akarnak engem forradalom végett pénzhez juttatni s lord John szörnyűségesen félti Austriát. Nem elég, hogy Sir James Hudsonnak irt, iparkodjék mindenkép utamat állni: de még a porost s oroszot is fellármázta. Nagyon restellem a dolgot, — mondá Cavour — de hát mit tegyek? Nem huzhatok ujjat Angliával, jóakarátára szükségem van.

Azt a »tapintatos« lebeszélést Cavour november 8-án Klapkának is lelkére kötötte.

Hát hiszen meglehet, hogy a rivierai vasutat különben sem kapták volna meg barátaim; de az angol külügy-miniszter ez ellenségeskedésének hatása messzebbre terjedt. Egy csapással be volt előttem vágva az ut, hogy valamely iparvállalat utján egy kis keresetre tehessek szert. Nem elég, hogy mint hazafinak egy szalmaszárral kellett mázsányi súlyokat mozgatnom: mint embernek még a mindennapi falat kenyeret is elütötte számtól az angol kormány.

Az a bizonyos palócz, kitől azt kérdezők: »Van-e keeteknél gyümölcs?« — imígyen felelt: »Óma csak vóna, de szíva egy csöp sincs; azt akarná a mi jó istenünk, hogy mind meghónánk éhvel, de abbó teremts utse semmi sem lesz.«

Én is elmondhatnám az angol kormányról, a mit az a palócz a jó Istenről mondott. Bajt csinált eleget; nyíltan nem árthatván, mert erős vára az embernek angol területen az angol törvény, boszantásaival fel nem hagyott, mig ki nem »szekirozott« Angliából: hanem a mi az éhenhalást illeti, abból, a jó Isten segítségével, mégis csak semmi sem lett.

Később, mikor az angol kormányközegek osztrák »polizei«-buzgalmukat a magyar bankókra is kiterjesztették, ama két Hudson-utasítás ügye a parlamentben is több izben előkerült. Érdekesnek tartom, legalább egyet a tárgyalások közül megismertetni.

Felejthetlen emlékü barátom: Duncombe Tamás, Finsbury nagytekintélyü képviselője, ki a magyar nemzet érdekeinek mindig hű s kitartó szószólója volt, 1861. évi márczius 15-én ekként szólott az angol alsóházban:

»Kérdésem van a külügyi államtitkárhoz bizonyos sürgönyök iránt, melyeket a nemes lord (John Russell) Sir James Hudsonhoz intézett azon időben, mikor Kossuth Lajos Turinban volt.«

»A nemes lord, a mint értesítve vagyok, egyik sürgönyében rendeletet adott Sir James Hudsonnak, hogy szemmel tartsa (keep Your eye upon), mit csinál Kossuth Turinban. E sürgönyre Sir James akként felelt, a mint Anglia képviselőjéhez illik: visszautasította a nemes lord parancsát, kijelentvén, miként nem gondolja, hogy Anglia képviselőjének kötelességéhez tartoznék a kémkedés idegen számüzöttek felett.«

»Hanem egy más avatkozás is fordult elő a nemes lord részéről. Ugy látszik, hogy egy vasut volt tervben a genuai tengerpart mentében, melynek egyik igazgatója Kossuth ur volt volna. A nemes lord ez alkalomból is sürgönyt küldött Sir James Hudsonnak, melyben meghagyta neki, jelentse ki a szárd kormánynak, hogy Anglia nagy megütközéssel venné (would give great offence to England), ha a szárd kormány bármely oly vasutat engedélyezne, melynek Kossuth volna az igazgatója; mert az angol kormány azt olyan dolognak tekintené, hogy pénzt akarnak Kossuth kézeibe juttatni forradalmi célokra Magyarországon.«

»Okom van hinni, hogy Sir James Hudson ismét elutasította magától a piszkos munkát (the dirty work) s nem akarta magát egy ily izenet közlönyévé lealacsonyítani. Ezt meg is irta a nemes lordnak, a következő megjegyzéssel: »Ön nagyon rosszul ismeri Szárdínia kormányát vagy Cavour grófot, ha felteszi róluk, hogy ha Kossuthal alkudozni akarnak, azt nyíltan nem fogják megtenni, vagy hogy erre engedelmet fognak kérni Angliától.«

»Sir James Hudson ez alkalommal ujlag méltónak mutatta magát egy angol követ magas tisztére, midőn nem akarta magát oda alacsonyítani, hogy ily tisztességtelen uton törekedjék megakadályozni azt, hogy a magyar nemzet felkeljen, lerázni nyakáról a gyűlölt osztrák jármot.«

»E dolgok iránt szükséges tisztába jönni. A nemes lordnak fel kell ezt világosítania: mert ha ily tényeknek csak árnyéka is valósággal fennforog, Anglia becsülete van kockáztatva s a nem-avatkozás elve gunyjátékká vált. Becstelenség volna el nem utasítanunk Angliáról az ily eljárás gyalázatát.«

»De fájdalom, ez nagyon is összevág azon eljárással, melyet az angol kormány Kossuth Lajos ellen a magyar pénzjegyek tárgyában elkövetett, meg akarván őt akadályozni, hogy eszközt szolgáltatasson honfitársainak kezére, felkelni az osztrák kényuralom ellen.«

»Kérdem én: igazolható-e az ily avatkozás Anglia részéről s nem botrányos dolog-e, hogy e mellett még nem-interventióról beszélnek.«

»Magyarország egy nagy ország, 20.000 (angol) négyszög-mértfölddel nagyobb, mint az egyesült britt királyság. Tizenöt millió lakost számít. Ezredéves joga van, független nemzetnek lenni Európában. Jogaitól csalással, erőszakkal megfosztva Austria által, most azon ponton van, hogy elrablott jogait visszaszerezze. És ime, Anglia, amugy kéz alatt, utjába kerül azon ürügy alatt, hogy Angliának szüksége van Austriára, ellensúlyul Franciaország ellen. Ez oly politika, melynél szerencsétlenebbet gondolni sem lehet, mert bizalmatlanságot kelt Franciaországban Anglia iránt, pedig mi ugy saját érdekeink, mint Európa békéjének érdeke által oda vagyunk utalva, hogy szoros szövetségben legyünk Franciaországgal. Nekünk nincs szükségünk ellensúlyokra Franciaország ellen, legkevésbé olyanra, mint Austria.«

»Nekem örömömre szolgál, hinni, hogy Austria kényuralmának napjai meg vannak számlálva s hogy nemsokára újra látni fogjuk Magyarországot azon a helyen, mely őt a független nemzetek közt megilleti. Remélem, hogy a magyarok nem hagyandják magukat méltó békétlenségük által elhamarkodott kitörésre ragadtatni; de egyszersmind e mai napon, mely szabadságuk egyik nevezetes mozzanatának évfordulója, azt a tanácsot küldöm feléjük, hogy jogaikból egy hajszálnyit se adjanak fel, hanem tartsák magukat készen az alkalmas perczre, hogy nemzeti létüket visszaszerezzék s függetlenségükben szabadok s boldogok lehessenek. Ne gondoljanak vele, akármiként conspirál is az angol kormány Austriával; legyenek biztosak, hogy Anglia népe velük tart.«

Lord John Russell: »Azzal vádoltatom, hogy magaviselete a külügyi hivatalban helytelenül részrehajló Ausztria iránt. Válaszom az, hogy időnkint előfordulnak esetek, melyek szakadásra vezethetnek az európai hatalmak közt s midőn az ily esetek tudomásunkra jönnek, senki sem fogja tagadhatni, hogy a béke érdekében hasznosan cselekszünk, ha a tényekre reá mutatunk az illető hatalmagnál s oly magyarázatot vagy a magaviselet oly megváltoztatását kívánjuk, a minőt a körülmények igényelnek.«

»Hallottam a cityben, hogy szerződés van készülöben bizonyos vasut végett a szárd területen, mely szerződésnek első pontja a felől intézkedik, hogy Kossuth urnak egy nagy összeg pénz fizettség s ez igen természetesen azon következtetésre adott alkalmat, hogy az a nagy összeg pénz forradalmi czélokra fog fordíttatni. No már Austria mondhatta — nem állítom, hogy mondta, hanem mondhatta — hogy ha ellenséges készülétek tétetnek ellene Szárdiániában, Austria azt nem tekintheti magánüzletnek, hanem joga van orvoslást sürgetni azon hatalomtól, melynek területén az ily ellenséges üzelmek előfordulnak. Legyen hanyagság az egyik, vagy tulságos gyanakodás a másik oldalon, annyi bizonyos, hogy az ily körülmények Európa békéjének megzavarására vezethetnek. Én tehát kérdést intéztem Sir James Hudsonhoz: tud-e valamit arról a vasuti szerződésről? s igaz-e, hogy e szerződéssel kapcsolatban egy nagy összeg pénz fogna Kossuth urnak fizettetni?«

»A mennyire emlékszem, Sir James Hudson azt felelte, hogy ily szerződés csakugyan tervben volt, de később merőben elejtetett.«

Duncombe: felkérte a nemes lordot, frisitse fel emlékezetét, mert úgy látszik, nem jól emlékszik; egyszersmind választ kért kérdésére ama másik sürgöny felől, mely kötelességévé tette a követnek, hogy Kossuthot szemmel tartsa.

Erre a külügyminiszter annyit felelt, miként nem emlékszik (I never remember), hogy ily utasítást adott volna.

Duncombe időnkint meg-megkérdezte: felfrisítette-e már emlékezetét? De a nemes lord állhatatosan »nem emlékezett.« Nem merté mondani, hogy nem tette, mert a sürgöny napfényre kerülhetett. Csak a mellett maradt, hogy »nem emlékszik.«

De Duncombe Tamás megérdemli, hogy nevére a magyar hálával s tisztelettel emlékezzék.

MÁSODIK FEJEZET.

Az október 20-ki diploma.

I.

Akkor és most.

»Quisquis patriam carosque penates
»quaerit : ense petat.«

Lucanus.

Mialatt mi nemzetünk számára itt künn a segélyt, a támaszt, az eszközöket előkészítők, miszerint siker kilátásával foghasson fegyvert hazájáért: otthon Ferencz József császár »a pragmatica sanctio alapján s teljhatalma erejével« kiadta az október 20-ikai diplomát s azt *Benedek* tábornoszernagy ország-parancsnok azon kijelentéssel tette közhirré, hogy »az ország óhajtásai teljesedve vannak, az ország törvényes, alkotmányos szervezeteinek visszaállítása meg van parancsolva.«

Egy országban sok mindenféle ember akad. Lehetek, voltak, kik azt a császári teljhatalommal octroyált chartát is készek voltak elfogadni, bártávolról sem oly sokan, mint azok, kik most semmit sem mernek ellenezni, ha még úgy rosszalják is, a mit »legmagasabb« helyen akarnak, — még a bosnyák foglalást sem! — és semminek sem mernek »insistálni«, ha még úgy esküdtek is, hogy tőle el nem állnak, a mi »legmagasabb« helyen elleneztetik, — még csak a magyar nemzeti banknak sem! — Ez abban leli magyarázatát, hogy a mostani ugynevezett alkotmányos életnek

Magyarországon nincs intézvényes biztositéka: egyedüli garantiája az a személyes akarat, mely a polgári kötelékekből teljesen kiszakított »közös«-nek nevezett, de bizony még csak nem is »közös,« hanem tisztán császári hadsereggel (*meine Armee!*) kénye-kedve szerint határtalan hatalommal rendelkezik. A kinek markában ily erő van, melynek feltétlen engedelmességét szerkezete biztosítja, az korlátlan ura a helyzetnek. Hanem az alkotmányos alakiségnek sokakra nézve megvan a maga »kényelme;« ezek rémülnek a gondolattól, hogy ez a kényelem megzavartathatnék, ha — tetszik, nem tetszik odafenn — a népakaratnak döntő súlyt követelnének: hát engednek. Ugy vannak vele, mint a mesebeli szegény állat, melyet a vágóhidra vittek. »Az okosabb enged,« mondá magának vigasztalásul. Az ily biztosítatlan alkotmányos állapot a legkényelmesebb absolutismus, miként ezt a szelleműs *Cormenin* már rég nagyon mulatságosan megírta XVIII. Lajos francia király nevében a spanyol királyhoz költött levelében. A »*meine Armee*« számára megkivánt pénzt s katonát nem merik megtagadni. Hogy is mernék? Mikor az »állam biztonságának« hatalmas érvét dörgik füleikbe! Ez a hatalomnak elég, mert ezzel a »cabinet-politika« uralma minden magasabb állami functiók körében biztosítva van; az apró-cseprő házi dolgok közül aztán hagyják őket ugynevezett autonómiajukban gyönyörködni. Miért is ne hagynák? *Pretor minima non curat*. Csak valósítva legyen az, a mit »a birodalmi egység mindent háttérbe szorító kivánalmának« tartanak! és valósítva legyen az, a mit az október 20-ikai diploma ekként fejezett ki: »az állami hatalomeszközöknek az európai szárazföld minden országaiban« (azaz: Orosz-, Francia- s

Poroszországban, de nem ám az alkotmányos Angliában) »helyfoglaló összpontosítása folytán a legmagasabb államföladatok összefoglalt kezelése birodalmunkban is szükségessé (??) fejlődött!« — No, ez az összpontosítása a hatalom eszközeinek, ez az összefoglalt kezelése a magasabb állam-functióknak »Magyarország büntetésül, másoknak pedig rettentő példájára« az 1867-iki nem kialakulás, hanem Magyarország függetlenségét agyonalkulás által ugyancsak valósítva lett. A különbség e közt s az októberi diploma között csak az, hogy a »frakk« hajtókája s farkakissé más szabást kapott, de a »frakk« ugyanaz.

És annak az apró-cseprő házi dolgokban gyönyörködhetésnek hatása olyan a közszellemre, mint a mákonyé az emberre: altat. 1860-ban nem így volt. Akkor »törhetünk, de nem hajlunk« volt az éber nemzet jel-szava; most »hajlunk parancsra« az altatottaké. És ők sokan vannak, és hajlongva rakják a magyart máglyává, melyen az első villanyos égi-háboru az osztrák sást el fogja égetni.

Mária Terézia simogatásai többet ártottak a magyar nemzetiségnek, mint II. József erőszaka. Így van a magyar az alkotmányossággal is. Az 1849—1860-iki erőszak ébresztette, — az 1867-iki alkotmányosság elaltatta. Ha felébred-e még?

Innen van, hogy azoknak száma, kik az októberi diplomát hajlandók voltak elfogadni, igen csekély volt, annyira csekély, hogy *Deák* Ferencznek, ki, midőn a következő márcziusban követté választatott, határozottan kijelentette, hogy »az ország függetlenségét semmi árért sem szabad feláldozni, mert ez nemzeti öngyilkosság volna« s örök emlékezetre méltó május 13-ikai indítványában azon meg-

czáfolhatlan igazságot véve fel kiindulási pontul, hogy »az országnak törvényes önállása és függetlensége a nemzeti létnek alapfeltétele,« az októberi diplomát ezen önállás és függetlenség megtámadásának nyilatkozhatta és a nemzet közérzületének ez arany szavakban adott kifejezést: »szükségesnek látjuk ünnepélyesen kijelenteni, hogy mi (a magyar nemzet képviselői) az országnak állami alapszerződés által, törvények által, királyi hitlevelek, koronázási eskük által biztosított alkotmányos önállását s törvényes függetlenségét semmi tekinteteknek, semmi érdekeknek föl nem áldozhatjuk s ahhoz, mint nemzeti lételünk alapfeltételéhez, ragaszkodunk«: mondom, annak a Deák Ferencznek még 1865-ben is csak egy rögtönzött beszédébe került, hogy az október 20-ikai diplomával kaczerkódó ó-conservativnak nevezett osztrák-magyar pártocskát a szó szoros értelmében pozdorjává törje.

Ki hitte volna, hogy az októberi diploma egy oly tojás »portentum«-nak fog bebizonyulni, melyből (tudva van, minő kotlós szárnyak által melengetve) a kitartást mállasztó időnek nyolez éves incubatiója az ur 1867-ik esztendejének csirkéjét költi ki!

Kiköltötte. Dualismusként hívják. De még csak neve is merő fictio.

II.

Az októberi engedmények célja.

Hanem az októberi diploma keletkezésének indoka egészen más eszmerendbe tartozik.

Az osztrák császár október 20-án kiadta a diplomát s 21-én Varsóba utazott, a forradalmi szellem

elfojtására az osztrák-orosz-porosz »szent szövetség« felélesztését megkísérteni.

Az októberi diploma a varsói uttal causalitási kapcsolatban állott.

Háborút jelentett a forradalomnak, háborút első sorban az újjászülető Olaszországnak.

A diploma lépvevesszőnek volt szánva a forrongó Magyarországnak, hogy veszteg maradjon s ne fogjon kezét az olaszszal, ha azt az osztrák megtámadja; a varsói találkozás meg intervencióra volt számítva azon esetre, ha a magyar még sem ragadna meg a lépvevesszőn. Az orosz majd letartja a magyart, a porosz Csehországot, a hármasszent szövetség parancsainak engedelmes bajor Dél-Tyrolt, s az osztrák minden erejével rávetheti magát a vajudó Itáliára, melynek akkor még Nápoly nem erő, hanem gyöngesség forrása volt. Igaz, hogy a nápolyi király Gaeta erődeibe volt beszorítva, de ott még erőben állt; Gaetát bevenni s a nápolyi királyt capitulációra kényszeríteni sem könnyű feladat volt, annál inkább, mert Napoleon császár, míg fennen hirdette, hogy nem enged külintervenciót Olaszországban, maga »egy kissé« mégis interveniált, hajóhadat küldött a gaetai vizekbe s annak parancsnoka: Tinan altengernagy, hivatalosan tudtára adta Persano piemonti tengernagynak, hogy Gaetát a tenger felől is ostrom alá venni Franciaország egyenesen megtiltja Piemontnak. Ám döngessék falait a szárazföld felől, de a tenger felől nem szabad bántani. Ezzel egy ostromzár eszméje, a mi várak bevételenél lényeges dolog, ki volt zárva. Napoleon császár e politikája szeszélyesnek látszik; olyformán hangzik, mintha úgy szólott volna Victor Emánuelhez a nápolyi királyról, mint ama bizonyos magyar-görög ismeretes mondata: »ü s d á g y u n,

de ne nagy un.« A szeszély kulcsa az volt, hogy Napoleon, ki nem kedvelte az olasz egység eszméjét, azt remélte, hogy ha Gaeta ostroma soká huzódik s a nápolyi király nem lesz egyhamar »emigránsná,« talán mégis össze lehet majd gyurni valami európai congressus-félét, a mely egységes Olaszország helyett három vagy négy felé szakított Olaszországot csinál. Az eszme Anglia szirtjén szenvedett hajótörést.

Cavour, ki tavasszal kétszázötven ezernyi sereggel remélt rendelkezhetni, most még mindig kész haderejét csak 100,000—120,000 emberre számíthatta, s ebből Nápoly ötvenezeret vett igénybe.

Be kell vallani, hogy ilyen levén a helyzet, Cavournak volt oka aggodalommal nézni a fenyegető osztrák támadás elibe, ha az octroyalt engedmények a magyart meg találnák szédíteni.

Pedig nem lehet tagadni, hogy ez engedményeknek voltak részletei, melyek olyforma változást idéztek elő a magyar nemzet életében, mint mikor a fogoly oroszán előtt megnyilik vas ketreczének ajtaja, — igaz, hogy nem a szabadba, hanem csak egy derültebb, tágabb kert-ketreczbe nyilik, melyet a szabadság nyílt terétől magas kőfalak választanak el. De hát nem lehet csodálni, hogy a külföldön kétség támadott, vajjon a szegény megkínzott magyar oroszán nem lesz-e hajlandó e tágabb, derültebb börtönt, melyben szabadabban mozoghat, a szűk vas-ketrecz poklához képest paradicsomnak üdvözleni?

Tizenegy hosszú éven át külföldről nyakára zudított idegen poroszlók vagy ezeknél is rosszabb belföldi renegátok németül paczkáztak a magyaron; ha panasa volt, németül határoztak fölötte; ha pere akadt, németül szórták nyakába a német törvényt, Magyar-

ország németül igazgatott, kormányzott, zaklatott, sanyargatott osztrák tartomány volt: most az októberi rendelvények a magyar nyelvet minden közigazgatási hatóságoknál s törvényszékeknél természetes jogaiba visszahelyezték.

Tizenegy hosszú keserves éven át Magyarországon nem volt semmi közélet. A magyarnál oly eleven nemzeti érzélem csak a szemek haragos villámaiban vagy az elretesztelt kamarák rejtekében váltott boszusuttogásban nyilatkozhatott. Az ország egy nagy temető volt, élőhalottak temetője, melynek síri csöndében csak a conspiratorok mozogtak; a ki nem conspirált, az némán fogcsikorgatva leste a feltámadás hajnalát. — Most az októberi rendelvények az ország alkotmányos intézvényeit újra életbeléptették; megnyiták a nemzeti élet palladiumának, a megyei intézvények termei; újra felhangzott a szabad szó a magyar szabadság ősi várdáiban, a hazafiság és polgári erény ápodláiban: a magyar akként kezdte magát érezni, mint a ki egy szén-savgőzzel telített pinczéből a szabad levegőre kerül: fellélekzett s tágult tüdővel, feszített mellel nagyokat lélekzett.

Aztán országgyűlést is ígértek neki; királyi hitlevelet, koronázást helyeztek közel kilátásba és Benedek uram országparancsnoki székéről annak proclamációjával vett bucsut »szeretett hazájától,« hogy a »magyar alkotmány vissza lett állítva, a nemzet óhajtsái teljesedésbe mentek.«

Igaz, ez ámitás volt; az az alkotmány nem a magyar alkotmány volt; ennek alapkövére az van bevésve, hogy Magyarországnak szabad és független államnak kell lenni, mely egész kormányzati rendszerére nézve, a had- és pénzügyet is beleértve, az osz-

trák birodalomtól tökéletesen elkülönített, semmi más nemzet vagy ország avatkozásának alá nem rendelt, saját önálló consistentiával bir, — az az alkotmány pedig, melyet az októberi diploma octroyált, Magyarországot az egységes osztrák birodalom lánczába fűzte; önkormányzatot engedett Magyarországnak, de csak a tartományi ügyek körében s azt is csak azon kikötés alatt, hogy minden állami ügyekre nézve, elkezdve az adómegszavazástól, ujonczállitástól, a katonai kötelezettség módjának, rendjének, mivoltának megállapításától, le egészen a postáig, távirdáig, vasutig, Magyarország magát az osztrák birodalom tartományává degradálja, s a birodalmi tanácstól s osztrák császári miniszteriumtól függőnek ismerje el. Szóval: az októberi diploma nem közelítés a történelmi jog felé, hanem attól eltávozás; nem concessio, hanem gyilok, legszelidebben szólva: egy tál lenese volt, melyet a birodalom-egység átkozott hóbortja azon számítással nyujtott a magyar nemzet felé, hogy az, megtörve a tizenegy évi rémuralom zaklatásai által, elég pulya lesz azt a tál lenesét ősi jogának szent örökségeért cserébe elfogadni.

Hanem a magyar államjogban járatlan idegenek, ha még oly éleslátásuak voltak is különben, az előtér csillámainak kápráztató csillogása miatt nem láttak bele a háttér pokoli sötétségébe, tehát lehetőknek vélték, hogy a magyar nemzet elhatározásának mérlegében a megkapottak sulya a meg nem kapottak vagy épen elrablottak tálcáját fel fogja billenteni.

Az ekként támadt kétség folytán *Pulszky* október 25-én jelentést tett, hogy a magyar concessiók Turinban nagy benyomást tettek a kormánynál. Megijedtek. S a rossz benyomás annyira ment, hogy midőn *Pulszky* a magyar pénzjegy-készítés költségeinek rend-

behozását sürgeté, az megígértetett ugyan, de Cavour megbizottja (Benzi) az ígéretet e megjegyzéssel kísérte: »alighanem hiában fáradunk, mert a magyarok ki lesznek elégitve.«

A kétség az iránt, vajjon biztosan számíthatnak-e még a »megconcessionált« Magyarországra, — nem csekély aggodalmat okozott Turinban; mert nem ringatták magukat saját erejüket túlbecsülő ábrándokban. Midőn Pulszky (október 22-ikei levele szerint) a legio ügyének s egyéb előkészületeink kiegészítésének sürgetését indokolandó, figyelmeztette Cavour grófot, miként a magyarországi concessiók mindenesetre azt jelentik, hogy Austria meg akarja támadni Olaszországot, és figyelmeztette, hogy magyar segítségre mennyire szükségük van, miután a nélkül nehéz lesz az osztrák támadásnak ellentállaniok: Cavour ezt határozottan elismerte.

Hogy az osztrák támadást forral Olaszország ellen, arról *Cavour* gróf tökéletesen meg volt győződve. Nézete az volt, hogy a magyarországi concessiók egy tügyesen számított előkészület azon támadási szándok valószínűsítésére, mely a varsói találkozás javaslatba-hozatalára indokul szolgált. De voltak más jelek is, melyek e szándokra mutattak. Ilyen volt az, hogy mialatt a varsói összejövetel alkudozásban volt, a magyar és osztrák lapok szeptember végével oly ujonezozás közlégését híresztelték, a minő kiterjedésű még soha sem volt: öt korosztály hivatnék be, s a hivatalos »Wiener Zeitung« októberben csakugyan rendeletet is tett közzé, melyben a hatóságoknak megparancsoltatott: tegyék meg az előkészületeket, miszerint az 1861-iki seregkiegészítés még 1860-ban eszközöltethessék. Ilyen jel volt az, hogy a császári seregek a velencei tartományban tetemesen

megszaporították. Ez a seregösszpontosítás diplomatiái jegyzékváltásra is adott alkalmat. Austria természetesen tagadta, s a mennyiben nem tagadhatta, azzal mentegetőzött, hogy ő csak védelmi gondoskodásra szorítkozik; a mi természetesen mese volt, mert igen jól tudta, hogy ha ő nem támad, Victor Emanuel ugyan, Nápolylyal levén elfoglalva, 1860-ban nem fog támadni. Különbén az osztrák seregszaporításról Velenczében nem hagytak kétkedni a velencei forradalmi bizottság jelentései. Cavour ugyan panaszkodott Pulszkynak, hogy nem tud megbízható tudósításhoz jutni az osztrák haderő valódi száma felől Velenczében, mert a velenceiek mindig több osztrákot látnak, mint a mennyi valósággal van. Lehet, hogy úgy láttak. Ez a csapatok mozgása s áthelyezései folytán könnyen megtörténhetett; de az kétségtelen volt, hogy folyvást új meg új seregek vonattak a már is sűrűn megrakott Velenczébe. Mikor aztán e jelenségekhez még az is hozzájárult, hogy Benedek táborszernagy, ki a k o r még a legtehetségesebb osztrák hadvezérnek tekintetett, október 20-án, tehát a magyarországi concessiók keltének napján, »a lombard(!)-velencei királyság,*⁾ mint szinte Karinthia, Krajna, T i r o l és a partvidék hadseregi és országos főparancsnokává« lett kinevezve: e terjedelmes parancsnokságnak Olaszország tőszomszédságában egy hadvezér, még pedig éppen Benedek kezében felhalmo-

^{*)} Ez a czim az angol kormány figyelmét is már előbb magára vonta; meghagyta bécsi követjének, kérdezze meg gróf Rechberget, hogy mi ennek a czimnek értelme? minthogy az ellenkezik (is inconsistent with) a zürichi alkukötéssel (lord John Russell, lord Loftusnak 1860. július 4-kén). Rechberg azt felelte, hogy Zürichben a czim iránt semmi sem lett határozva; aztán Mantua Peschiera s a Po déli oldalán fekvő kis terület, melyek Austria birtokában hagytak, Lombardiához tartoztak. A czim tehát helyes. (Loftus Russellnek, július 12-én.)

zását, kapcsolatban annak a magyarországi concessiókkal, ezeknek viszont a varsói találkozóval összeesésével, Cavour annak a cseppnek nézte, mely a tölt poharat megcsordítja. Az osztrák támadást immár nemcsak bizonyosnak, hanem annyira imminensnek is tekintette, miszerint a később oly szerencsétlen sorsu Persano tengernagynak, ki akkor a nápolyi vizekben parancsnokolt, október 22-én a következő sürgönyt küldené:

»Tartsa készen a hajóhadat az Adriai tengerre menni. Hajtson végre erőszakos tengerész-ujonczozást (leva forzata) az ottani kikötőkben. Ha a nápolyi törvénykönyv nem bünteti halállal a szökést háboru idején, hirdessen ki rendeletet ily értelemben s ha szökevény akad, lövesse agyon. A nagy rendszabályok ideje elérkezett. Mondja meg Garibaldi-nak, hogy ha megtámadtatunk, felhivom őt Olaszország nevében, szálljon hajóra két hadosztályával s jöjjön küzdeni a Mincióhoz; Türret pedig mindenesetre küldje hozzám befolyásolni a magyarokat (per influire sugli Ungheresi).«

Cavour a királynak is irt, tanácsolva: hagyja el rögtön a déli tartományokat és jöjjön fel, hogy a sereg élére álljon.

Még ugyanaz nap (október 22-én) Napoleon herczeghez is levelet intézett, melyben előrebocsátva, miként *Benedek* tábornoknak az olaszországi osztrák hadsereg parancsnokává kinevezése bizonyossá teszi az osztrák támadást, kijelenti, hogy készen vannak a lökésnek erélyesen ellenállani, csupán a felett aggódnak, hogy nem tudják, melyik oldalról fognak megtámadtatni. Ha a herczegségek felől támadtatnának meg, ez nekik előnyükre válnék. Ép azért felkérte Napoleon herceget, vesse magát közbe a császárnál, hogy értesse meg Austriával, miként ha támadásra határozta el magát Piemont ellen, Lombardiát mindenesetre érintetlenül kell hagynia.

Ez a feszült helyzet, melyben az osztrák betörés perezről perezre váratott, csak néhány napig tartott.

Francia sugalmazott lapok ténynek hirdették, hogy a bécsi cabinet ultimatuszerü megbizatással küldötte Hübner bárót Metternich herceghez Párisba, melylyel a herceg utasított Napoleon császárnak tudtára adni, miként Austria elhatározta Victor Emánuel király egységesítési előmenetelét támadó fellépéssel kettévágni, s Metternich hercegnek kötelességévé tétetett, bizonyosságot szerezeni: vajjon Napoleon császárnak szándoka van-e ez esetben újra segítségére menni Piemontnak, s ha igen, mit kellene tenni Austriának, miszerint Napoleon a tetteges segítség-adás szándokától elálljon.

Hogy e fölfedezéseknek volt alapjuk, annak bizonyosságát birjuk Cavour grófnak *La Marmora* tábornokhoz octóber 20-án irott (azóta Bianchi által nyilvánosságra hozott) egyik levelében, melyben ezeket olvasom:

»Párisból azt a tudósítást veszem, — írja Cavour — hogy a császár ma fogja fogadni Metternich herceget, ki az osztrák ultimatumot benyújtandja. Ha így van: a háboru bizonyos, mert nekem lehetetlennek látszik, hogy Franciaország az osztrák fenyegetéseknek engedjen. Mindenesetre ez az értekezés fogja eldönteni, ha békében hagynak-e vagy háboru lesz.«

Azonban a párisi sugalmazott lapok ama fölfedezéseiben az is benn volt, hogy Austria az elhatározott támadás végrehajtásával várni fog, míg a czár s a porosz kormányzó herceg Varsóban az olasz félsziget ügyei felől nyilatkoznak.

Hogy a szándokolt, sőt elhatározott támadásnak a varsói találkozás kimeneteléig függőben kellett tartatni, az természetes, minthogy Ferencz József császár egyenesen a végett ment Varsóba, hogy magának a f o r r a-

dalom ellen egy újabb »szent szövetség«-et biztosítson.

De ezt a tervet, melyre Bécsben oly biztosan számítottak, Napoleon komor tekintete s Anglia hatalmas szava tönkre tették. A varsói találka, miként már fentebb megírtam, nemcsak Austria sovárgásának valószínűségét nem, de sőt azt az intést eredményezte a minden oroszok csárjától, hogy Austria jól fogja tenni, ha békén marad.

Másrészt meg Cavour, ki csak azt kívánta, hogy a francziák császára Lombardiának érintetlen hagyását biztosítsa, Napoleon herceghez e célból intézett levelére azt kapta válaszul, hogy a császár sokkal többet tett: »Austria kötelezte magát (s'est engagé), hogy nem fogja Piemontot megtámadni.« (Cavour levele La Marmorához október 30. 1860.)

Ez a fergeteg tehát elvonult. Cavour már november első napjaiban biztosnak érezte hazáját, hogy tavaszig nem fog megtámadtatni. Addig beveszik Gaetát; a nápolyi király földönfutóvá lesz s ezzel Nápoly egyesítése Felső- s Közép-Olaszországgal oly ténynyé válik, melynek bevégeztsége lesepri a kérdést a diplomacia akadékoskodásának asztaláról; az ügyek rendezése folytán Nápoly, mely most még erőt vont el, erőforrássá alakíttatik. Cavour (La Marmorához írott egyik levele szerint) arra számított, hogy Olaszország rendes haderejét tavaszig 60 ezer emberrel szaporíthatja a Venece felszabadítása végett kezdendő háborúra, már akár ő dobja a keztyűt Austria arcába, akár (mint Pulszky, november 8-iki levelében jelentette) »akként viszi a dolgot boszantásokkal, hogy az osztrák kezdje a háborút.«

Párisi képviselőnk: (Nemeskéri) Kiss Miklós egyik levelében (november 4.) ezeket találom:

»Igen nagy szolgálat tétetett nekünk az által, hogy Austria le van kötve, tavaszig nem támadni. Ő csak gyengülhet; zavart finanziaí seregének hadi lábön tartásával még nagyobb zavarba jönnek seregében; mely utolsó garasát is felemészti, a demoralisatio terjedni fog: az olasz ellenben, mint egy ifjú erős ember, naponta izmosodik s tavaszig mi is készen leszünk. Itt (Párisban) el is vannak reá készölve, hogy a jövő tavasszal az egyesült olasz és magyar erő szét fogja zuzni Austriát.«

Est coeca futuri mens hominum fati. Sok boru torlódott egünkre, a miről nem is álmodánk, addig a tavaszig, mely reményeinknek csillaga volt. De nem lehet mondani, hogy november elején Kiss Miklós ezredes felfogása nem volt indokolt.

III.

Levelezés a concessiók tárgyában.

Az októberi rendelvényekkel szemben négy irányban tartottam hazafiui kötelességnek a magyar emigráció tevékenységét.

1. Idővesztés nélkül iparkodni megnyugtanni a turini kormányt, miként nincs ok a felől kételkedni, hogy a concessiók a magyar nemzet határozottságát meg nem ingathatták s a helyzeten lényeges változást nem idézhettek elő; ezzel kapcsolatban sürgetni a hadi előkészületek erélyes folytatását, egyuttal kijelölni, hogy e complicatio folytán mennyiben látszik tanácsosnak a szeptemberben megállapított hadműködési terven tágítani.

2. Biztos adatokat szerezni a nemzet hangulata felől, miszerint mi is tudjuk, mihez kell magunkat tartanunk s a turini kormányt is nem saját véleményünk

hanem positiv tények alapján tájékozhatunk a helyzet felől.

3. Gonddal lenni az európai sajtóban, hogy a közvélemény a látszatok által félre ne vezettessék.

4. Közölni nézeteinket a teendők s a kerülendők iránt politikai barátainkkal a hazában, s iparkodni közrehatni, hogy a mozgalom fonák irányba ne tereltessék.

Im a sok közül néhány levél, mely a közbeszótt felvilágosításokkal adatul szolgálанд ezekre vonatkozó működéseink ismeretére.

Kossuth — Pulszky Ferencznek.

London, október 22. 1860.

Előre volt látható, hogy a varsói találkozás előtt engedmények fognak adatni Magyarországnak.

A mai lapok táviratai meghozták a várt concessiókat.

Nem lehet tagadni, hogy ígéletben elég messze vágók. Nem kevesebbet ígérnek, mint a magyar alkotmánynak s intézvényeknek helyreállítását az 1848 előtti alapon, az 1848-iki törvényekből a jobbágyi szolgálatoknak s a nemesség adómentességi kiváltságainak eltörlését és a nép minden osztályaira kiterjesztett képviseleti jog elvét megerősítvén.

Csakhogy mindez nem »restitutiója, in integrum«-a a tör-ténelmi jognak, hanem erőszakolt charta, melynek alapja kény, garanciája kény, s mely még követelését is kizárja azoknak a mik helyreállítva nincsenek, s ezek közt a leglényegesebb nemzeti jogokét, minő a nemzeti haderőről való rendelkezés s a pénzügy. Azonban ez eseménynek közvetlen hordereje szemebetünő. Harczszándok, harczkészület az Victor Emá-nuel király s az olasz nemzet ellen.

E szándok s készület a varsói tanácskozásban bővebb kifejlődést találhat.

Erről az orosz követségnek Turinból történt visszahívása és Schleinicz bárónak október 13-ikai jegyzéke alig engednek kétséget.

A nemzeti elvvel ellentétben álló ugynevezett »isteni jog« képviselői ellenséges indulatainak e nyilatkozványai

Cavour gróf előtt nem lehettek váratlanok, s jól átgondolt és Olaszhon nemzeties hős királya által határozottan helyeselt politikájának logikájában nem hiszem, hogy megingassák.

Mindazáltal természetesen találom, hogy a turini kormány tudni kívánandja: vajjon a Magyarországnak ígért concessiók változtatnak-e valamit s ha igen, mit és mennyit a helyzeten, mely terveinkben alapul lőn felvéve.

Tudni kívánandja, vajjon még mindig számithatand-e, s ha igen, minő feltételek alatt számithatand nemzetünk szövetségére az osztrák elleni harc esetére.

Intézkedem, hogy hiteles és részreghajlatlan kutfőkből bizonyos tudomást szerezzek arról, mikép fogadja nemzetünk ez engedményeket, s tudakozódásaim eredményét egész őszinteséggel közölni fogom.

Ha birok nemzetemnél némi hitellel, azt annak köszönhetem, hogy az áztatásokkal való hitegetés mind elvemmel, mind természetemmel ellenkezik.

Biztosítsa ön, kérem, az illetőket, hogy szavamra minden körülmények közt teljes biztossággal építhetnek.

Hogy előbb-utóbb az osztrák ház iparkodni fog concessiókkal a magyar nemzetet megszedíteni, előre látható volt. Azért régóta azon voltam, hogy tájékozva legyenek nemzetünknek ezen eventualitás esetére táplálandó szándokairól.

S gondos tájékozásaim arról győztek meg, hogy nemzetünk nagytömegét a világon semmisen képes többé az osztrák uralom iránt kiengesztelni, s hogy csak észszerű kilátás adja magát elő, s a szükséges eszközök ne hiányozzanak, — a nemzet nagy tömege, minden lehető concessiók daczára kész lesz harcra kelni függetlensége kivivásáért.

Csak igen kis részt tapasztaltam olyannak, mely azon, de csak is azon esetben, ha Magyarország történelmi jogállapota az 1848-iki reform általkotmány alapján teljesen visszaállíttatnék, a kibékülésnek, annyi megcsalások után is, még egy újabb kísérletétől nem volna idegen.

Ezen ténynek positiv tudomása mellett nem gondolhatom, hogy a híresztelt concessiók nemzetünk határozatában lényeges változtatást okozhassanak.

A nemzet ismeri saját erejét, s tudja, hogy az osztrák ház létele végveszélyben forog; tudja három század keserves

tapasztalásából, hogy a mit a veszély perczében a félelem kicsikar, azt veszély multával az osztrák mindig megtöri. A nemzetnek lehetetlen nem látnia, hogy ez engedményeknek nincs egyéb célja, mint erőt szerezni az olasz nemzet újjászületésének megrontására, s hogyha az osztrák ebben célt érne, kényuralma megújult erejének egész súlyával legközelebb Magyarországra nehezkednék.

Hozzájárul, hogy a mostani concessiókban igen sok van, a mi inkább sérti, mintsem engesztelhetné a nemzet érzelmeit.

A legengedékenyebb ó-conservativek is Magyarhon történelmi jogainak visszaállítását követelik minimum gyanánt. Az osztrák teljesen figyelmen kívül hagyja a történelmi jogállapotot s octroyált chartát ad nekik.

1848. szeptemberben Jellasic betörését a bécsi kormány azon formaszertinti ajánlattal előzte meg, hogy ha a hadpénz- és kereskedelem-ügyeket a bécsi kormánynak átengedjük, beligazgatási önállóságunkban nem fog háborgatni. S bár mennyire készületlenek valánk is a fenyegető invasio visszaverésére, s bár az osztrák akkoriban Olaszthonban győztes s így erős, mi pedig, az elcsábitott népfajok lázadása következtében, gyöngék valánk, az országgyűlés és a nemzet inkább élet-halálharczra szánta magát, mintsem az osztrák ajánlatot elfogadja.

A mostani octroyált charta a had-, pénz- és kereskedelem-ügyeket ujolag elveszi a magyar nemzettől. Kardjával, karjával idegen kormány rendelkeznék baráti nemzetek szabadságának elnyomására; zsebében idegen kormány tartaná kezét; kereskedelmi viszonyait külnemzetekkel idegen, irántunk mindig mostoha, s hazánkat gyarmat gyanánt nyomorgató kormány szabályozná, — s a mely nemzettel ezek történhetnek, az nem alkotmányos, nem önálló, nem nemzet, hanem tartomány, gyarmat volna.

Hozzájárul, hogy az ország területi épsége helyre nem állittatik.

Az elviselhetlen adók tekintetében semmi könnyítésre kilátás nem nyujtatik.

A birodalmi tanácsra ruháztatni ígért jogok pedig Magyarországnak az osztrák birodalomba olvasztását foglalják magukban,

Mindezeknél fogva nem lehet kételkednem, hogy a nemzet legnagyobb része az új engedményeket, még ha nyomban valósíttatnának is, inkább növekedő boszankodással fogja fogadni, semhogy bennök csak pillanatnyilag is megnyugvását találhatná.

Azt gondolom tehát, hogy a helyzet általában véve nem változott, s azért számíthat rá az olasz királyi kormány, hogy a Magyar Nemzeti Igazgatóság előkészületi működéseit a törént állapotok fonalán ernyedetlenül folytatandja.

Annyit azonban kötelességem tartózkodás nélkül kinyilatkoztatni, hogy bármennyire tökéletlenek is a híresztelt concessiók, eléggé messze mennek arra, hogy részint az ó-conservatívek soraiból, kik saját kiváltságaikat igen, de az ország jogait nem szokták conserválni, részint a hivatalvádszok közt, részint pedig a biztos keveset a kétes mindennek elébetevő s a forradalmi harc áldozatitól visszahökkenő határozatlanok közt pártot csináljon. Ezen nem lehet csodálkozni. A reakciónak még Olaszthonban is vannak párthívei. Pedig Olaszthon szerencsésb körülmények között van, mert ott a nemzet élén egy hős király áll, kinek kormánya nemcsak érett állambölcsességgel intézi, hanem kész vitéz hadsereggel s egy szervezett közigazgatás minden erőforrásaival is támogatja a nemzet eltökéltségét. Érdemül szabad felrónom nemzetemnek, hogy a híresztelt engedmények nélkül nálunk párt nem volt. Most azonban valószínű, hogy lesz párt, mely a forradalomnak ellene lesz, vagy legalább a nép határozottságát lehangolni iparkodandik.

Ez ellen csak egy biztos óvszer van. Oly erővel kezdeni meg a harcot, mely a siker iránt erős bizalmat ébreszsen. Ha csekély erővel kezdjük azt, az ellenpártnak tág tér fog nyílani a lehangolásra, de ha oly erővel kezdjük, mely a győzelem iránt hitet ébreszt, a forradalom-ellenes párt vagy elhallgat, mert veszélyesnek találandja az ellenkezést, vagy tehetetlen lesz ártani.

Szükségesnek tartom szabatosan körülírni, mit értek a győzelem iránt bizalmat ébresztő erő alatt. Az Olaszország sorsát intéző államférfiak belátták, hogy háboru esetére Magyarországra segédsereget küldeni, Olaszthon érdekei parancsolólag tanácsolják. S ezen javaslatom helyeseltetett

is. Meglehet azonban, hogy ha a hiresztelt concessiók közbe nem jönnek, ezen expeditióra 30,000 ember elég lett volna. E concessiók után 50,000 embert tartok szükségesnek. Végtelenül veszélyes volna az első kezdetet kockáztatni. Ha az expeditionalis sereg nem volna elég erős arra, hogy a magyar földre elérhessen, s ha utközben meg- vagy épen visszaveretnék, a következesek irtózatosaak volnának. Ezt nem kell, ezt nem szabad kockáztatni.

Tehát a különbség, melyet a helyzetben látok, az : hogy a mire előbb 30,000 ember elég lehetett, most 50,000 vált szükségessé.

Annyival inkább, mert Horvátországnak a magyar koronához vissza- vagy nem-csatolása a horvát tartománygyűlésre lesz hír szerint bizva. Ez ugyan nem egyéb, mint a legfurfangosabb cselszövény, azonban szinleg így áll, s nem lehet kételkedni, hogy az osztrák kormány mindent elkövetend oly gyűlést fűzni össze, melylyel a magyar koronától való elszakadást vagy a horvát nemzet akarátja gyanánt hazudhassa vagy legalább arra pártot alakítson.

Ezen eshetőséget nem tanácsos a számvetésből kihagyni. Azt ugyan sem nem hiszem, sem nem tanácslom, hogy akármi történik is Horvátországban, az a már elfogadott hadműködési terv kivitelétől visszariaszson ; annyiról biztos vagyok, hogy mindenesetre lesz egy nagy párt Horvátországban, mely hozzánk és szövetségeseinkhez fog vonzódni ; de hogy ez cselekvőleg részünkre nyilatkozhassék, támaszt kell látnia, melyben bizhassék, s csatlakozása annál biztosabb, a csatlakozók száma annál nagyobb lesz, minél tekintélyesebb leszen az erő, melylyel közöttük megjelenünk.

Ennek szükségét a concessiók után 50,000 emberre számítom s ismétlem itt, mit Garibaldi tábornoknak írott levelemben mondtam : »50,000 ember Olaszországban használva, 50,000 ember és semmi több, Magyarországra küldve tizenöt-milliónyi harcziás nemzetet, közüle 200,000 főnyi hadsereget s egy 5000 földrajzi mértföldnyi termékeny országnak minden erőforrásait szerzi meg.«

Ezek oly eredmények, miket 20,000 embernek visszatartásával nem lehet, hogy az olasz királyi kormány kockáztatni akarhatna.

Nehogy azonban félreértés származzék a dologban, meg kell jegyezni, hogy midőn Magyarországra küldendő segédseregekről szólok, mindig olasz királyi sereget értek, mert abban fekszik a dolog lényege, hogy Olaszország királyának s rendes alkotmányos kormányának támasza és szövetsége gyanánt jelenjék meg azon sereg a magyar nemzet előtt.

Ezenfigyelmeztetésekkel összeköttetésben lehetetlen azon meggyőződésemet sürgetőleg ki nem fejezni, hogy az idegen legiónak (mint azt nevezni tanácsosnak tartatott) az állapodás szerint Vetter tábornok parancsnoksága alatt szervezésbe vétele, nézetem szerint, a legsürgetőbb szükségek közé tartozik, minek halasztása annál károsabb lehet, minél valószínűbb, hogy a varsói conferentia után az események rohamos alakot ölthetnek.

A közelgő nápolyi annexio a szervezés megkezdésére egy kis magkövet nyújt az ottani magyar légióban. A szervezés megkezdése pedig lehetségessé fogja tenni, hogy a számszaporításra közremunkálhassunk, mit addig, míg a szervezés meg nem kezdetett, hiában iparkodnánk tenni.

Szervezési települ Anconát annyi s oly szembetűnő okok ajánlják, hogy azokat nem szükség elszámlálnom.

Szükségesnek tartanám azt is, hogy az anconai várban használatunkra egy külön raktár jelöltessék ki, melybe nemcsak az utóbb utalványozott 15,000 fegyver s a mi hadkészletet még a jövőben reménylünk, hanem egyéb készleteink is minden zaj nélkül, egész csendességgel letároltathassanak. Mint pl. a már munkában levő bankók, melyek oly tömeget képeznek, hogy nem darabonként, hanem tizenhat darabot adó ivenként a papírt egymásra rakva 1200 lábnyi magasságu oszlopot képezne. Ezt, mihelyt készen lesz, szükségkép el kell a műhelyekből szállítanunk, el Angliából, s hely kell hozzá, a hol biztosan letároltathassék.

Általában véve mind előbbi utasításaiból, mind személyes értekezéseinkből tudva van képviselő ur előtt, miként nekem még a multban is az volt vezéreszmém, hogy az osztrák elleni harcban az olasz királyi kormány csak úgy számíthatand biztos, döntő győzelemre, ha minket, s általunk Magyarországot, nem úgy veszen fel számításába, mint oly mellék- vagy segéd-erőt, mely kisebb-nagyobb mértékben

imposáns diversióra használható, hanem ha úgy veszen fel számításába, mint harczkészületének kiegészítő részét s haderejének oly materiálját, melynek lehető legnagyobb mértékben működésbe-tételétől függ Olaszország győzelme az osztrák felett.

Ezen igazság súlyát a közbejött osztrák concessiók tetemesen növelik.

Az olasz kormány beható itéletét nem kerülheti ki azon körülmény, hogy ha háboru lesz Austria és Olaszország között, Magyarország ereje henye semlegességben nem maradhat. Vagy felkél, s az olaszokkal együtt küzd az osztrák ellen, vagy pedig az osztrák által fog az olaszok ellen felhasználtatni. Vagy engedelmeskednie kell, vagy forradalmat csinálni. Más választás nincs. Pedig 15.000,000 ember egy résztől elvonva s a másikhoz adva, harmincz milliónyi különbség a véggyőzelem mérlegében.

Azért nem lehet eléggé ismételnem, hogy háboru esetén Olaszhonra nézve életbevágó kérdés Magyarország felkelését s erejének a lehető legnagyobb mértékben s lehető legrövidebb idő alatt kifejtését biztosítani.

Az első, mint mondtam, 50,000 főnyi seregnek Magyarországra rendeltetésétől, a második a fegyverzeti segély mennyiségétől függ.

S azt gondolom, itt van ideje, hogy az elsőre nézve már előkészítő intézkedések történjenek. Szó volt ezen expeditio vezénylete tekintetében Garibaldi tábornokról, de nem tudom, dél-olaszországi diktaturája megszüntével minő állást fog a tábornok elfoglalni, s lesz-e, s ha igen, minő hivatalos viszony lesz közte s a turini kormány között? Szükséges, hogy ez iránt tájékozva legyünk, mert a M. N. Igazgatóság mindenben csak az olasz királyi kormány tudtával s megegyezésével kíván eljárni, s óvakodni akar minden lépéstől, mely azon kormány szándokaival nem volna a legszorosb összhangzásban.

Ha gróf Cavour az expeditio vezényletével Garibaldi tábornokot szándékozik megbizni, s ha a dél-olaszországi annexióval a viszony a turini kabinet és Garibaldi tábornok között úgy alakul, hogy ez lehetséges legyen: nagyon kívánatos, hogy a királynak Nápolyba érkeztekor ez iránt érteke-

zés történjék s én a határozatról értesítessem, miszerint annak folytán a M. N. Igazgatóság magát a tábornok urral egyetértésbe tehesse.

De akárki legyen is a szándoklott segédsereg vezényletére kijelölve, azt igen szükségesnek vélem, hogy ezen sereg összeállítására immár lépések történjenek, s pedig oly módon; hogy azok a diplomáciai világban figyelmet ne ébreszsenek.

Mit úgy vélek leginkább elérhetőnek, ha Anconába s általában a Markákba s Umbriába azon csapatok helyeztetnek el helyőrségekkül, melyeknek eventuais rendeltetése a segédseregben résztvenni.

Hogy azon tartományokban, s különösen Anconában tekintélyes erő összpontosíttassék, az annyira természetes, hogy senkinek sem fog feltűnni.

Tekintetbe véve az angol kormánynak az angol nép közvéleményével s az angol sajtóval (a »Times«-t is beleértve) merő ellentétben álló hajlamait, nagyon tanácsosnak tartanám, hogy a Garibaldi táborában levő angol legió a segéd-seregben részt vegyen, s e célból az alakítandó idegen légióhoz csatoltassék.

Ha ebben egyetértene a kormányfőnök, egy bizalmas angol barátomat, ki az angol csapat alakításában nagy részt vett, leküldeném Nápolyba, azon csapatnak parancsnokával a dolgot tisztába hozni.

Ezenkívül a M. N. Igazgatóság képes volna az alakítandó idegen légióhoz egy vagy két vadászzászlóaljra Svájcban legénységet szerezni. Ha ezen eszme helybenhagyatnék, tudnom kellene, minő feltételek ajánlatára volnánk felhatalmazva felpénz, ruházati illeték, díj s (azoknál, kik saját fegyvereikkel jönnek) fegyverzeti pótlék tekintetében.

Magában értetik, hogy a magyarországi hadjáratra szánt idegen legióra fordítandó minden költséget Magyarország által visszatérítendőnek tekintek.

Ezek nézeteim a magyar felkelés biztosításának kellékeiről.

A mi pedig a második főpontot illeti, t. i. Magyarország egész ereje gyors kifejlesztésének biztosítását: ez, mint mondtam, a fegyverzeti segély mennyiségétől függ.

Tavaly azt kérdezte volt tőlem Napoleon császár: »mennyi embert leszünk képesek hadirendbe állítani?« Feleletem az volt: »a hány fegyvert ad felséged; harczosaink számát a felfegyverzési tehetség határozza meg.«

Ezt mondom most is. Minél több erővel állunk ki a sikra, annál biztosabb, annál kevésbbé áldozatos lesz Victor Emánuel győzelme. Mi pedig az olasz auxiliáris sereg segítése által nemzetünk erejének kifejlesztésére képesítve, annyi erőt állítandunk ki, a mennyit fel tudunk fegyverezni.

Reményelem tehát, a közös harczot intéző barátságos hatalom át fogja látni annak szükségét, hogy a fegyverzeti segélyben ne kösse magát egy bizonyos számhoz, hanem tegyen annyit, a mennyit csak tehet erőnk aktivitásba tételére. Legyen az fegyverben, pénzben vagy hitel-gyámolításban (mert jótállás mellett mi minden előkészületi szükségekre tudnánk pénzt szerezni, különben pedig minden egyes csekélységért alkalmatlankodni kénytelenítettünk).

Remélem, méltányolni fogják a figyelmet, melyet a discretióra fordítunk. Még eddig senki csak nem is gyanítja, hogy mi történt.

Nem végezhetem jelen közlésemet a nélkül, hogy azon lehetséges esetre ne reflectáljak, hogy ha az osztrák találna támadni, még mielőtt Olaszhon ereje kellőleg ki volna fejtve.

Ezen lehetséges esetről nézetem ez.

A ki mindent fedezni akar, semmit sem fedez.

Nem tudom, Napoleon császár meg fogná-e engedni Lombardia megtámadtatását. Alig hihetem, hogy megengedje.

De ha megengedné. Én a Mincio vonalát tarthatlannak hiszem. Védeni akarni veszélyesnek s minden erőt (egy tizezer főnyi figyelő-seregen kívül) elvesztegetettnek tartanék, mely a Minciót akarná védeni s homlokharczban akarna az invásiónak ellentállani.

A strategiai oldal-positiók legerősebbek.

Alessandriát s Casalét jól ellátva, minden erőt a Pó jobb-partján összpontosítanék, a bal-szárnyat Piacenzára, a jobbat Ferrarára támasztva, a centrummal Modenában.

Ily oldalfelállítással, ha alkalmas helyeken erős hid-főkről gondoskodva lesz, az osztrák nem megyen Turin felé.

S ha menne, menni hagynám s a velencei tartományt támadnám meg, egyuttal ötvenezer embert vetve a dalmát partokra, hogy Magyarorszáiban nemcsak segéderőt, hanem szükség esetére új alapot is nyerjek.

De én nem hiszem, hogy az osztrák Turint vegye észéba. A (szerencsétlenül) birtokában hagyott Pón tuli kerületen fog debouchirozni s oly állást foglalni, hogy az olasz tartományokat kettévágja.

Én ez esetben Piemontból s Lombardiából minden tábori erőt kivonnék s Toscanába vetnék s az Appenninekre támaszkodva (hol a harc éveken át fenntartható), kerülnék minden eldöntő csatát, míg a dél-olaszországi organisatiók annak elfogadására képesítendnek.

De ezen esetben is a lehető leggyorsabban erőt, minél több erőt vetnék Magyarországra.

Scipió Európában hagyta Hannibált s Rómát Afrikában mentette meg.

Nagy körülmények közt nagy határozatok szükségesek.

Képviselő ur jelen utasításomat közleni fogja az illetőkkel, őket rendithetlen ragaszkodásunkról biztosítandja, kérdéseimre választ kérend s kéréseimnek sikert eszközölni iparkodandik.

Fogadja nagyrabecsülésemnek s szives bizalmamnak biztosítását.

(Aláírva)

Kossuth.

Pulszky, ki már ez utasítás vétele előtt is mindent elkövetett, hogy az aggodalmakat eloszlassa, november 6-án értesített, hogy »Turinban Magyarország iránt megnyugodtak s már hiszik, hogy nem lesz kibékülés,« november 8-án pedig tudósított, hogy Klapka tábornokot (ki utjában kelet felé, ép akkor Turinban volt*), Cavour gróf biztosította, hogy a viszony velünk nem szenved változást, hogy e télen már nem tart támadástól, de tavasszal háborura számít s azért kívánja, hogy

*) Klapka tábornok érdekes naplótöredéke alább, a harmadik fejezetben lesz közölve.

előkészületeinket folytassuk; megígérte, hogy a magyar bankjegyek készítésére a még hiányzó százezer frank folyóvá tétele felől intézkedni fog, mint szintugy azt is, hogy a magyar légió megmarad és szaporittatni fog; helyeselte nézetemet, hogy jó lesz azt Anconába küldeni, s meghagyta Klapkának, hogy a légió ügyét hozza tisztába Nápolyban Farinival. E levelét azonban Pulszky a következő sorokkal rekesztette be:

»Egészben véve Klapka azon benyomással hagyta el a grófot, hogy nemcsak most nem akarnak még belekezdeni a háboruba, hanem ha lehet, még tavasszal is kikerülük a támadást s az osztrákot akarják támadásra bírni; továbbá, hogy még sem biznak a magyarban annyira, mint szeptemberben tették. Klapka ennek minden módon ellene hatott és sürgette a készülétek erélyes folytatásának eszközeit.«

Párisban egyelőre képviselőnk (Nemeskéri) Kiss Miklós lett utasítva, megadni a kellő felvilágosításokat a Turinba küldött utasítás szellemében, de csakis a concessiókra vonatkozólag; a viszonyról, mely köztünk s Turin közt fennforgott, sem nem volt tanácsos, sem nem valánk felhatalmazva felfedezésekbe bocsátkozni.

Kiss Miklós eljárván megbízatásában, november 4-én értesített, miként mind *Napoleon* herceg, mind *Thouvenel* miniszter azon meggyőződésre jutottak, hogy az »új magyar constitutio« nekünk nem árthat, mert lehetetlen, hogy a nemzetet megnyugtathassa, sőt hasznunkra válhatik, mert oly helyzetet teremt, mely az agitációt s előkészületeinket az országban megkönnyíti. *Thouvenel* azon nézetben volt, hogy Ferencz József császár nem bocsátotta volna ki diplomáját, ha csak képzelte volna is, hogy miként fog járni Varsóban. A francia-orosz szövetség soha jobban, az osztrák-orosz soha rosszabbul nem állt, mint most s mind a herceg, mind a miniszter biztosította képviselőnket, hogy magyar

felkelés esetén orosz interventio nem lesz semmi esetre; ez lehetlenné vált az orosz közvélemény miatt. Képviselőnk még iparkodott választ kapni e két kérdésre is: 1. Mit fog tenni Napoleon császár a jövő tavasszal kitörendő olasz-osztrák háboru előrelátható fordulatai következtében? 2. Megengedi-e a császár, hogy egyik vagy másik német kormány egy vagy más osztrák birtok megszállásával közvetve interveniáljon ellentünk? — E két kérdésre azonban képviselőnk nem birt választ hozni, miből azt következtette, hogy még maga a császár sem tudja, mit szándékozik tenni.

Ez értesítés folytán magam is jónak láttam a concessiók alkalmából levelet intézni Napoleon herceghez. Levelem s a herceg válasza itt következnek:

Kossuth — Napoleon hercegnek.

London, nov. 11. 1860.

A mióta szerencsém van császári hercegségedet ismerni, sokkal több érdeklődést tanusított hazám iránt, mintsem kétkedhetném, hogy figyelmét magára vonta az osztrák ház hagyományos szemfényvesztéseinek (tours de passe passe) azon új kiadása, melylyel ugynevezett alkotmányt octroyalt.

Ez az alkotmány (mely nem alkotmány) már egész ünnepélyességgel lett Pesten inaugurálva az által, hogy leszuronyozták s lekardélezték a népet, mivelhogy nem mutatott kedvet örvendezni.

Nem lehet kétség a magyar nemzet érzelmei felől. Akármilyen történik is; nem fog az soha az osztrák uralommal kiengesztelődni s engem teljességgel nem lepne meg, ha azt látnám, hogy maguk az »ó-conservatívek,« sőt tán maga báró Vay »cancellar« is visszahökkennek a közszellem nyilvánulása előtt; ámbár nem lehet tagadni, hogy vannak elemek egy párt számára, mely szive rejtekében semmit sem ohajt inkább, mint megmenekedni a nemzetszabadító háboru komoly követelményeitől az által, hogy lehetőleg jól fogadja az alamizsnát, melyet az önkény egy ugynevezett alkotmány néhány rongyának alakjában nyújt.

»Sunt rari nantes in gurgite vasto.« Ön, Monsigneur, nem fogja e kevesek pulyaságát nemzetemnek beszámítani. Hiszen Franciaországban is akadnak »legitimisták« s Olaszországban is akadnak »Crivelli«-k. *)

Ez a párt, ha ugyan »párt« nevezettel tisztelhetjük meg, semmit sem változtat a helyzeten. Ennek csak azon esetben lehetne valami befolyása a nemzetre, ha arról volna szó, hogy a sikernek minden okszerű kilátása nélkül ragadjon fegyvert, egyszerűen a végett, hogy magát másnak javára feláldozza. De minthogy erről szó sincs, sőt az események logikai ereje hozza magával, hogy a sikernek okszerű kilátása sokáig nem késhetik: nem habozom kijelenteni, hogy engem sem a concessiók, sem azoknak pártosai legkevésbé sem aggasztanak.

Ellenkezőleg, inkább bátorítólag hatnak reám e concessiók, mivel bizonyosággal szolgálnak, hogy az osztrák császár kétségbeesett önmaga felett, mert semmi más nem volt volna képes esztelen és kevély átalkodottságát megtörni. Ezt tökéletesen értik Magyarországon.

Ezek így levén s tekintetbe véve azt, hogy az olasz-osztrák háború már csak néhány hónap kérdése lehet, meg fogja nekem engedni, Monsigneur, hogy bevalljam, miként a mi nekem legtöbb gondot ad, az, hogy nem tudom, mit remélhet vagy mit félhet hazám a császártól?

Nem negélyezem ismerni a vársói szólalkozások igaz történelmét, annyit azonban bizonyosnak tartok, hogy ha ez órában még nincs feltámasztva a »szent szövetség« a Napoleonidák dynastiája ellen, az bizonyosan nem az osztrák ház érdeme vagy hibája; nem rajta mult a feltámasztás. S én meg is vagyok győződve, hogy ha most, midőn Austria a mélység szélén áll, valaki őt megmentené: elkövetkeznék az, a mit tavaly nyáron Valleggioban mondtam a császárnak: Austria nem szünnék meg ármánykodni mindaddig, míg egy nagy coalitiót össze nem hozott a császár ellen. Nem felejtí el az osztrák ház soha, de soha, hogy kinek köszönheti a

*) Midőn az 1859-iki háború végével minden lombardinak szabadság adatott nemzetiséget választani s olaszszá lenni vagy osztráknak maradni: Crivelli örgróf, gazdag lombard dynasta, osztrákká jelentkezett.

gyönyörű Lombardia elvesztését, a mi, ha valami meg nem zavarja a történelem logicáját, Velenczét is maga után vonandja. És ha a dolgok akként vitetnének, hogy mikor az a megmentett Austria a boszut kiforraltta, Magyarországra többé nem lehetne számítani: bizony-bizony mondom, Franciaország s a Napoleon ház oly szövetségest vesztenének el, melyet senki más nem pótolhatna.

Olaszországra nézve elég volt egy nagylelkű eszme, a császárt elhatározni, hogy ujjászületéséhez odanyujtsa hatalmas kezét; reánk nézve több forog fenn, mint nagylelkűség: nagy horderejű érdekek ajánlják a francia politika figyelmébe Magyarország függetlenségét.

Ha Magyarország szabad és független: sem az »isteni jog« leventéinek, sem az angol aranyak nem fog soha sikerülni európai coalitiót hozni létre Franciaország ellen.

Ha Magyarország felszabadítása nem foglalna helyet a császár terveiben, kapcsolatban az olasz kérdés végleges megoldásával: úgy Olaszország ujjászületése, melyért a császár oly sokat tett, újra veszélybe kerül, vagy pedig csak francia fegyverek támogatása által lehetne bizton tartható; a mi minden bizonynyal európai háborut vonna maga után, a melynek kimenetelét előre látni lehetetlen.

Ha Magyarország szabad, úgy a két vagylagosság közt, mely a keleti kérdés megoldására magát előadhatja, t. i. a felosztás és felosztás közt az első van biztosítva. S ez nemcsak szabadságot adna a kelet népeinek, hanem őket szövetségi kötelékek által a magyar központ körül csoportosítva, azon kénytelenség alul is felszabadítaná, hogy Szent-Pétervár felé nehézkedjenek s így Franciaország politikai túlsulya a Keleten biztosítva lenne. Ellenben, ha Magyarország fel nem szabadul: magából azon tényből, hogy az osztrák hatalom Törökországnak tőszomszédja, önként következik, hogy csak a második vagylagosság, a felosztás fordulhat elő; a minnek azon hibáján kívül, hogy nem megoldás, mert csak urcsere, tehát nem szabadság, s azon átkán kívül, hogy egész Európát alapjából kiforgató háboruk kilátásával terhes, — specialis francia szempontból még azon rossz oldala is megvan, hogy Franciaország politikai túlsulyát a Keleten tényleg compromittálná.

Végre, Magyarországot függetlenségre segítve, Franciaország magának háboru esetére a németekkel, ezeknek hátában s oldalában oly szövetségest biztosítana, a ki már a földrajzi fekvése által adott stratégiai állásánál fogva is fél Németországot elbénítaná.

E tekintetek, a császár nagylelkűsége iránti bizalom által is támogatva, okozzák, hogy Magyarország ösztönszerűleg még mindig a Tuillériák felé tekint.

Kérdézetné császári herczegség: vajjon hát mi azt akarjuk-e, hogy a császár háborut izenjen mi végettünk Austriának?

Nem illenék szerény állásomhoz e kérdésbe bocsátkoznom. Annyit azonban megengedhetek magamnak, hogy megjegyezzem, miként az egyenes háborun kívül is sok dolog van a császár hatalmában, a mivel maga és dynastiája iránt a magyar nemzetet örök hálára kötelezhetné.

Császári herczegség — a mint értesültem — azon nézetben van, hogy ezuttal nem kell az oroszról tartanunk, mert nincs oly helyzetben, hogy ügyünkbe fegyverrel avatkozassék, még ha avatkozni akarna is.

Én osztozom e nézetben. Az oroszoknak sem pénze, sem hitele. Még nem szedte magát össze a krími háboru óta. Öt év óta nem ujonczozott. Hadseregi állománya több mint 300,000 emberrel csökkent. Sok mindenféle ügy-baj van kezén: az emancipáció, a kaukázusi háboru, a krími tatárok kivándorlása. Aztán az orosz, ugy a nép, mint a hadsereg, gyűlöli Austriát. Ha minket leverne, semmit sem nyerne bukásunk által; ha mi vernők meg, kiszámíthatlan veszélyeknek lenne kitéve stb.

Nem mulasztom el e tekinteteket hazámfiaink megnyugtatóására felhasználni, de végre is csak annyit mondhatok nekik, hogy »orosz avatkozás nem valószínű.« Azt nem mondhatom, hogy »nem lesz, mert a francziák császára el van határozva azt meg nem engedni.«

Aztán interventio nemcsak az oroszról jöhet. Jöhet másunnan is. És közvetett interventio is lehetséges, mely maga nem küzdene ellenünk, hanem az osztrákokat oly karba tenné, hogy egész erejét reánk vagy (a mi egyre megy.) az olaszokra vethesse.

Mindezen lehetséges avatkozások nem félemlitenék meg nemzetemet, ha ideje lenne egész erejét kifejteni. A mitől a nemzet tart, az, hogy egy idegen hadsereg veti magát reá, mielőtt azon karban lehet, hogy kellően fogadhassa.

Napoleon császár felállította s fenntartja az olaszok számára azt a nagy elvet, hogy a nemzeti akarat ellen külavatkozás meg nem engedhető. Ez által a császár az olaszokat saját sorsuknak urává tette.

Ah, miért nem biztosíthatom nemzetemet, hogy a nagy elv garantiájának jótéteményére a szegény Magyarország is számíthat!?

Magyarország tölem s Igazgatósági társaimtól az erőknél s eszközöknek oly kifejtését várja, a mely nincsen tehetőségünkben. Nagyon szomoru gondolat az reánk nézve, a kik nyomoruságban eszszük a hontalanság keserves kenyerét; nagyon szomoru gondolat az, hogy eszközeink mennyire elégtelenek mindazt előkészíteni nemzetünk számára, a mit előkészíteniünk kellene.

A császár hatalma nagy; raktárai kimeríthetlenség parancsára az utnak és módnak ezer könnyüége áll nyitva.

De nem illenék hozzám, e themát feszegetni. Én herczegségemben ügyünk pártfogóját, nemzetünk nagylelkű barátját tanultam ismerni. E tisztelet bátorított, hogy a fennforgó válságos perczekben jóakaró figyelmét hazámra vonni, magamnak megengedjem.

Van szerencsém stb.

(Aláírva)

Kossuth.

Napoleon (Jérôme) Kossuthnak.

Paris, Palais Royal, november 1860.

— — — — *) A mi a nem-interventio elvének Franciaország által Magyarországra is biztosítását illeti: úgy, a mint Olaszország számára biztosítottatik, Ön érteni fogja, hogy ez mondhatatlanul komoly dolog. A császár nem nyilatkozott a kérdés felől. Nem is nyilatkozhatott. Ha Magyarország megcsinálta volna a maga forradalmát s ha egy erélyes küzdelem

*) Levelem a hazament legionariusok ügyével kapcsolatban levén küldve, a herczeg válaszában első része erre vonatkozik s Irataim II. kötetének 428. lapján már közölve van.

után elnyomói ellen, orosz vagy német avatkozás által volna fenyegetve, mint 1849-ben: nincs kétség benne, hogy az európai közvélemény élénken mellette nyilatkoznék, a jog és szabadság hívei mindenhol pártjára állának s én nem kételkedem, hogy Franciaország az Önök nagy- és jogszerű ügyét támogatná; de minő mértékben s mily eszközökkel? — ez a körülményektől, az eseményektől s Franciaország érdekeitől függ s azt most lehetetlen előre látni. Nem gondoltam a kérést a császár elé terjeszthetni, ki arra positiv feleletet bizonyosan nem adott volna, mert nem adhatott.

A személyes barátság, melylyel Ön iránt viseltetem s feltétlen bizalmam Önnek loyaltása s discretiója iránt, azon helyzetbe tesznek, hogy megengedhetem magamnak, Önnel saját, szorosán személyes véleményemet közölni a követendő eljárás felől.

Nekem Magyarország helyzete igen szépnek látszik. Fel kell használni az aprólékos engedményeket szervezkedésre; erősíteni kell az ellenzékét az országban; előkészíteni, hogy a nagyon valószínű bonyodalmaknak hasznát vegye; semmit sem rohamítani (précipiter), de készen lenni hatályos cselekvésre, a mint annak percze elérkezik: im ez a programm, melynek végrehajtását nehéznek ismerem el, mely azonban az egyedüli jó és gyakorlatias.

Semmi időelőtti s alkalmoszerűtlen mozgalom, de erélyes előkészület a kellő perczen cselekvésre. Mindenek felett iparkodjanak a magyar tisztekre s katonaságra hatni. Fegyvereknek s más szükséges segédeszközöknek cselekvés idején az országba juttatása nemde most is legjobban a török tartományok felé történhetik?

— — — A császár békében levén Austriával, most nem működhetik ellene. De mi tudjuk, hogy e hatalom mennyire gyűlöli Franciaországot; tudjuk, mennyire erőlködik ujra coalitiókat csinálni s nekünk ellenségeket támasztani. S azért nemcsak szabad, de az okosság is javasolja, gondoskodni, hogy háboru esetére támogatásra számíthassunk (de nous menager des appuis et des soutiens). A magyar nemzetiség ügye nagy, igazságos, hasznos és jogszerű. Ne kételkedjék Ön, hogy ez ügy iránt a legmelegebb rokonszenvvel viseltetünk.

Fogadja stb. (Aláírva) Napoleon (Jérôme).

IV.

A közhangulat otthon. — Működésünk a sajtó útján.

Midőn Turinba október 22-ikei utasításomat elküldém, melynek tartalmát *Teleki László* is helyeselte, csak saját benyomásaimnak és személyes nézeteimnek adhattam kifejezést, azonban éreztem annak szükségét, hogy positiv adatokat szerezzünk: miként fogadtattak a concessiók ugy általában a közvélemény által, mint különösen politikai barátaink által a hazában? Minden perczen vártuk ugyan a központi bizottság azon küldöttjét, kinek a T.... K....n által október legelső napjaiban hazavitt izenet folytán ki kellett jönni, hogy a forradalom szervezkedéséről jelentést tegyen. Azonkívül *Teleki László* és *Jósika Miklós*, kik a hazafiakkal sűrű érintkezésben állottak, gonddal voltak, hogy a dolgok állásáról az országban, mások által is értesítsünk. De én sulyt helyeztem reá, hogy a közhangulat felől, egészen függetlenül politikai barátaink befolyásától, teljesen részrehajlatlan kutatókból is tájékozva legyünk s azért idegenek szivességét is igénybe vettem, ugy mindazonáltal, hogy csak mint utazó magyar-barátok viseljék magukat az országban, s azt senkivel még csak ne is sejtessék, hogy az érdeklődésnek, melyet tanusítandnak, politikai célja van, vagy hogy velünk összeköttetésben állanak.

E küldetések eredménye alább lesz közölve Cavour-hoz tett jelentésemben.

Hátra volt még, hatni sajtó útján az európai közvéleményre s megismertetni politikai barátainkkal a hazában nézeteinket az eljárás felől, melyet a concessiókkal szemben a törvényes ellenzés terén követve látni óhajtnánk.

A sajtó útján hatás *Jósika* Miklós kezeiben levén összepontosítva, én nyomban, a mint a táviró a concessiók hírét meghozta, siettem közleni vele nézeteimet az irány felől, melyet a sajtó által követve látni ohajtottam, mind a jelentések körül hazulról, mind irányadólag haza. A jelentések körül hazulról azért, mert (miként a II. kötetben már említve van) a levelezések, melyekkel *Jósika* a külföldi sajtót elárasztotta, Pestről keletettek s hazulról szerzett tudósításokból készültek, de idekünn szerkesztettek.

Tehát gyanítva, hogy hivatalos örvendezéseknek »az alkotmányos utra visszatérés felett« bizonyosan nem leszünk szükében: figyelmeztettem *Jósikát*, hogy azokat, mint tényeket, nem tanácsos elhallgatni, de »pesti levelezői« a tények elsorolása mellett, minden tartózkodás nélkül tolmácsolhatják a nemzet valódi érzelmeit. Így meglesz a hatás a nélkül; hogy a tények vagy mellőzvetnének, vagy elferdítettvének.

Vezéreszme gyanánt szem előtt tartandónak véltem azt, hogy a nemzet nagy tömegét nem az ily alakoskodás, mely inkább sérti a nemzet jogéretét, mintsem hogy megnyugtathatná, de sőt semminemű engedmény sem képes az osztrák uralom iránt kiengesztelni, vagy azt megakadályozni, hogy minden észszerű alkalmat felhasználjon, magát a méltán gyűlölt uralomtól megszabadítani. A nemzet ismeri saját erejét és helyzetének előnyeit; tudja, hogy ez alkotmányoskodási látszatot az osztráktól csak a végveszélylyel karöltve járó félelem csikarhatta ki. Az osztrák császár chartája egy cathegóriába esik azon alkotmánynyal, melyet a nápolyi király mult juliusban, tehát akkor engedményezett, midőn trónusa már alapjaiban meg volt ingatva s melyre még saját minisztere, *Liborio Romano* is eléggé

olasz és hazafi volt, kinyilatkoztatni, hogy »a kölcsönös bizalmat a nép s király közt semmi sem képes többé helyreállítani.« Igaz, az osztrák császár körül nem akadt ember, ki eléggé magyar és hazafi volt volna oly őszintén megmondani ezt az igazságot urának, mint a miként Liborio Romano megmondta a magáénak; de a magyar nemzet zöme érti és érzi azt az igazságot; több mint három század keserves tapasztalásából megtanulta, hogy a mit az osztráktól a veszély kicsikar, azt veszély multával az osztrák csak addig nem tűri meg, míg uralmi szeszélyeit vagy családi ambícióját nem feshélyezi; a kigyó már annyiszor megmarta az őt felmelengető magyar kebelt, hogy nincs kedve magát újra megmaratni.

S ezt az ovatosságot, melyet az önfenntartás ösztöne sugall s az ősök szent hagyományának az utódokra épségben átbocsátása iránt tartozó kötelesség parancsol, még csak azon tekintet sem altathatja el, hogy a magyar nemzet, ha enged a csábításoknak, legalább a béke nyugalma kaphatja kárpótlásul. A mit az egész külvilág tud, a magyar nemzet előtt sem titok, t. i. hogy az ugynevezett engedményeknek más célja nincs, mint érőt szerezni az olasz nemzet újjászületésének megrontására. A magyar nemzet tudja, miként a kikerülhetlen osztrák-olasz harcban semleges semmiesetre sem maradhat. Vagy kezét kell fognia az olaszszal, hogy az osztrák uralomtól mindenkorra megszabaduljon; vagy kénytelen lesz magát felhasználtatni az osztrák által az olasz szabadság elnyomására. Vére tehát mindenesetre folyni fog. Ez kikerülhetetlen. Milliók meg milliók vannak Magyarországon, kiknek arcát szégyen és boszankodás pirja futja el annak csak gondolatára is, hogy az osztrák a szabadságszerető, lovagias magyar nemzetet,

hóhérul akarja használni az olasz nemzet szabadságának legyilkolására; de ha ezt az önérzetet nem tenné is fel a magyarról az európai közvélemény: annyi számítási képességet mégis csak feltehet józan eszéről, hogy a háborút semmiesetre sem kerülhetvén ki, vére kiontásának czéljául saját szabadságát s hazája függetlenségét tüzendí ki, nem pedig azt, hogy a magyar állami függetlenség örökös ellenségének roskadozó hatalmát botor bűnbocsátó érzékenykedéssel megmentse s neki újra lehetővé tegye, ismételni Magyarország ellen azt, a mit 1848-ban Milano elestével elkövetett.

Gutta cavat lapidem. Ezen vezéreszméknek nézetem szerint örökös »refrain« gyanánt kell vala Jósika sajtó-működésén végigvonulni, nemcsak az európai közvéleményre hatás, hanem a hazára visszahatás czéljából is; e mellett azonban tanácsosnak vélttem annak részletes kimutatását sem hanyagolni el, hogy az ugynevezett concessiók lényege s tartalma is olyan, miszerint inkább sérti a magyar jogérzetet, mintsem hogy csak pillanatnyilag is engesztelhetné.

Az európai sajtó százszor constatálta, hogy ha volt Magyarországon egy kicsike párttöredék, mely még egy kibékülést megkísérteni talán hajlandó lehetett, még ez is minimum feltételül tűzte ki, hogy a történelmi jogállapot a királyi szentesítéssel ellátott 1848-iki törvények alapján »in integrum« visszaálltassék. S az osztrák mit csinál? A helyett, hogy II. József példáját követve, tizenegy évi törvénytelenégeit visszahuzzás a történelmi jog alapjára visszatérne, azt részben ignorálja, részben elveti, részben sérti s »de plenitudine caesareae potestatis« chartát octroyál, mely Magyarországnak az osztrák birodalomba beolvasztását akarja törvényesíteni, tehát még csak nem is alkotmánynyal,

hanem egyszerű municipalismus adományával meri insultálni az ezredéves történelmi jogára érzékeny nemzetet.

Ez az octroyált charta szakasztott mása azon propositióknak, melyekkel 1848-ban, Jellasics betörését megelőzőleg, az olaszországi győzelmében elbizakodott osztrák hatalom által fegyver végéről nyujtott ultimatumkép insultaltattunk. Lehet-e ember a mivelt világban, a ki, nem mondom: várhassa, de csak kívánhassa is, hogy a magyar nemzet, melynek elkeseredési poharát a 11 évi vad brutalitás a csorduláson túl töltötte, most, midőn ugy saját erejének, mint az osztrák gyengeségének teljes tudatával bir, elfogadja azt, a mit 1848-ban, midőn gyöngye, mert készületlen és az uralkodó-ház által felszítogatott lázadások miatt belsőleg megszaggatott volt, egy rettenetes élethalál-harcz veszélyére is egy szívvel-lélekkal elvetett?

Most adná meg magát a magyar e nemzeti öngyilkosságnak, most, midőn az osztrák hatalom nem elégszik meg azzal, hogy Magyarországot a birodalmi kormányoknak s a birodalmi Reichsrathnak vetve alá, államból az osztrák birodalom tartományává degredálja, hanem még magának annak a Reichsrathnak hatáskörét is akként nyirbálja körül, hogy az alkotmányosság még magukra az osztrákokra nézve is merő fictióvá válik; mert a charta szerint a Reichsrathnak a hadtűgyhöz, háboruhoz, békéhez semmi szólása; adót felemelnie, ujat a nép nyakára rónia szabad, de a fennálló, a nép életnedvét elsorvasztó adókhöz nyulnia nem szabad. És ezt alkotmánynak nevezik!

Ezután még részletesen kifejtettem azon pontokat, melyek a concessiók jellemzésére Pulszkyhoz küldött utasításomban említvék s leveletem e szavakkal végzém:

»Tudom, hogy ezekkel neked (Jósikának) semmi újat nem mondok; de eszmét cserélni barátok közt jó, s határozó pillanatokat élünk.«

Jósika válasza.

Brüssel, október 26. 1860.

— — — — —
— — — Az engedményekre nézve, már a micsodásak, tökéletesen egy értelemben vagyok veled és így osztom félelmedet s aggodalmait is.

Légy meggyőződve, hogy mind azt, a mit nekem oly szépen s oly világosan megírtál, szoros törvényként fogom szemem előtt tartani s kívánságaidat s ohajtásaidat, egyben másban már ugyanis megelőzvé, a legpontosabban teljesíteni.

Mikor én az első telegrammot olvastam, egy laconicus programot küldtem Párisba, mely, úgy tudom, eddig kissé lehangolta a reactionárius lapok lelkesedését.

A programm im ez :

1. Mi magyarok határozottan és erélyesen kinyilatkoztatjuk, hogy az, a mit az osztrák kormány alkotmányos czimen octroyált, nem a mi alkotmányunk.

2. Hogy egy oly Reichsrath-tal, mely Bécsben határoz vérünkről, vagyonunkról, röviden: mindenünkről, — össze nem fér az autonomia fogalma.

3. Hogy egy oly diéta, melynek annyi hatásköre sincs, mint egy régi vármegye gyűlésének, nem a mi régi országgyűlésünk.

4. Oly vármegyegyűlések, melyeket az osztrák kormány megszorításai kupaktanácscsá aljasítottak s melyek a törvénytelenül kirótt adót, katonát meg nem tagadhatják, nem a mi régi hires vármegyegyűléseink.

5. A ki ily ámitásra kezet nyujt, hazaáruló.

6. Nekünk semmi névvel nevezendő octroy nem kell. A Habsburgoktól semmi egyebet nem várunk, csak hogy az ördög őket minél előbb vigye el.

A ki nem vak vagy nem hitvány ember, az átláthatja, miként az egésznek czélja csak az: minket elaltatni, a mi segítségünkkel az olaszokat eltiporni s azután úgy bánni

velünk, mint mindig bántak, valahányszor gonosz nemtönk arra birt, hogy e rothadt monarchiát megmentsük.

Láthatod ebből, hogy programmom legalább nincs ellenmondásban nézeteiddel. Annál nagyobb örömemre szolgál, hogy most már, épen oly világos, mint érdekes taglalgatásaid után, több nyugalommal működhetem.

Hazai tudósításaim nem rosszak. A nagy többség nagy tartózkodással fogadta a dolgot. Mikor pedig Pestet éjjelre ki akarták világítani, a lakosság megrohanta a városházát, beverte az ablakokat s az illuminációt lehetetlenné tette.

(Aláírva)

Jósika.

V.

Nézetek a »legalis oppositio« felől.

Olvasóim nagy része előtt nem igen lehetnek friss emlékezetben az ez időkori változások részletei, miért is a törvényes ellenzés terén követendett eljárás felől váltott eszmecserének megértése végett nem tartom fölöslegesnek az októberi diplomával kapcsolatos némely rendelkezéseket emlékezetbe hozni.

1. Az ország törvényes, alkotmányos szerkezetei visszaállítottaknak hirdettek, de ez nyomban megezáfoltatott az által, hogy nem a magyar miniszteri kormányzás, hanem a törvény által eltörlött udvari cancellaria és helytartótanács lett visszaállítva s az ország politikai igazgatóságának vezetése, a tárnok elnöklete alatt, ez utóbbira ruháztatott. (Főcancellárra báró Vay Miklós, másodcancellárrá Szögyényi-Marich László, tárnokká, a főcancellár előterjesztésére ifj. Majláth György lettek kinevezve. Báró Vay Miklós a főispánokhoz november 26-án intézett »Cicero pro domo sua«-forma körlevelében a cancellárság elvállalásáért hosszasan mentegőzött.)

2. A szándoklott országgyűlés összeállításának módjára s formájára nézve nem az 1848-iki törvény, hanem az 1608-iki 3-ik t.-cz. szabályai rendeltettek alapul vétetni, azon kijelentéssel, miként a császár »akarata« az, hogy az előbb nem

választóképes osztályok az országgyűlési választásokban részesíttessenek, azon szabályok szerint, melyeket a »legfelsőbb akarat« ideiglenesen meg fog állapítani. A 48-iki törvények közül csak a 8., 9., 10. és 13. t.-cikkek (közös teherviselés, jobbágyi állapot eltörlése, összesítés, legelő-elkülönítés, papitized megszüntetése) ismertettek el érvényeseknek; a többiek átvizsgálása az országgyűlésnek lett fenntartva, és elrendeltetett, hogy mindezen tárgyak felett hozandó »legfelsőbb határozatok« előkészítésére a primás elnöklete alatt Esztergomban az ország kitünőbb férfjaival (kiknek számát s neveit a primás s cancellár fogják javaslatba hozni) tanácskozmány tartassék s az felterjesztéseit az udvari cancellária útján mutassa be. Ez a primatialis conferentia tehát az egykori francia »notables«-ek gyűlésének alakjában látszott feltűnni.

3. A magyar igazságszolgáltatás szervezése fölött országbirói értekezlet fog tartatni s teend javaslatokat, de a fennálló osztrák polgári s büntető jog teljes érvényben marad, míg felőlük törvény nem hozatik.

4. Erdély, az 1848-ban törvényesen elhatározott s végrehajtott uniónak mellőzésével, Magyarországtól elszakítva hagyatott, sőt az elszakítás az erdélyi cancellária visszaállításának elrendelésével s külön országgyűlés kilátásba helyezésével megerősítettetett. A Vojvodina s Bánság visszacsatolása akkor még hallgatással mellőztetett. Horvátországban báni conferentia tartása rendeltetett a végett, hogy javaslatot tegyen a horvát-tótországi képviselőt összeállítására, mely mihamarább össze fog hivatni, névszerint a végett is, hogy a Magyarország iránti viszony kérdései felől a királyságok óhajait kifejezze.

5. Az ősi megyei szerkezet helyreállítása kimondatott. A cancellárnak meghagyatott, hogy a főispánok kinevezésére nézve haladéktalanul javaslatot tegyen. A vármegyék végleges szervezése és rendezése a legközelebbi országgyűléssel való tárgyalásra tartatott fenn, addig pedig a főispánok a közigazgatási tárgyak intézésére a megye lakosaiból bizottmányt s tisztikart fognak alakítani s ezek alakításának módja és a közigazgatási tárgyak kezelése iránt a cancellár egy utasítási javaslatot fog előterjeszteni, mely a végleges törvény alkotásáig az eljárás zsinórmértékeül fog szolgálni. Időköz-

ben, míg az ekként alakítandó megyék a közigazgatás kezelését átvennék, a fennálló közigazgatási közegek hatóságukban megmaradnak.

E rendelkezések folytán a főispánok legnagyobb részben már november 1-jén kinevezettek, de a megyék reconstitúciójára előirt főispáni utasítás csak november 30-án jelent meg, a primatialis conferentia csak deczember 17-re lett 4-én összehíva (kilenczvenhat tag hivatott meg, köztük negyvenegy mágnás, hét érsek és püspök, két szuperintendens) az országbirói értekezlet pedig épen csak január vége felé ült össze.

November hó folytában a közvélemény Magyarországon leginkább a primási tanácskozmány meg- vagy meg nem-tartásának s ha megtartatnék, az ott és azzal szemben elfoglalandó állásnak kérdésével foglalkozott, mint szintugy azzal: szabad-e s tanácsos-e az adott alapon s ha igen, mi módon szabad és tanácsos a megyék reconstitúciójába beleereszkedni s mit parancsol a hazafiui kötelesség a főispánoknak?

E kérdések körül sűrű levélváltás történt közöttünk idekűnn s Jósika Miklós és Teleki László közvetítésével sűrű érintkezés jött közbe otthoni politikai barátainkkal. E levelezések halmazából közlök néhányat, csakis annyit, a mennyi szükséges, miszerint az emigráció álláspontja s a hazával érintkezésünk ismerve legyen.

Ludvigh János volt a legelső, ki velem e tárgyban nézetit közlöt. Tartozásnak velem, elhunyt hazafi-barátom emléke iránt, levelét ideiktatni.

Ludvigh — Kossuthnak Londonba.

Brüssel, október 25. 1860.

A mitől féltél: megtörtént. Józan része a nemzetnek nem fogja az alapjában megfordított alkotmány rongyfillengét restitúciónak venni; de miután maga Vay nevezette ki magát cancellárnak, jele, hogy van ember, párt vagy osztály, mely a szégyenadományt két kézzel fogadja. Ez elfogadás nem fog ugyan az ország jövője felett határozni, de magában hordja a szakadás minden konkolyát. Egyesség volt párt és párt, osztály és osztály, néptörzs és néptörzs közt; most ezen testvériességnek vége lesz.

Vay minden időben udvari kegy és népszerűség nimbusa körül szállongott. Ő, mint a »Times,« mindig arra figyel: merről

fúj a szél? Tán nem ártand, ha neki időről-időre levélben az újságokat, a székelyen-adomány analysisét megküldöm? Mert, mint mondtam, ő nem ad, hanem vesz irányt a közvéleménytől.

Mi most a teendő, hogy az ország magát hinárba ne vezettesse?

Abban, hogy nem kell az osztráktól semmit sem elfogadni, bizonyosan az egész ország egyetértene, ha ezen közérzésnek lehetne practicus irányt adni. Ha a régi megyei szerkezet, az individuális szavazat volna kérdésben: nem félnék; de a választmányi administratio utja csupa veszélylyel jár, azért az osztrák az 1848-iki törvényből csakis azt választotta ki. Csupa negatióval semmit sem lehet megakadályozni, mert a tót megyékben néhány itcze pálinkával oly választmányokat alakítanak, a minöket az osztrák kíván. Az értelmiségnek negatiója vagy oppositioja nem vezetne semmi sikerre.

Nem kell felejteni, hogy 1848-ban a református papok nagy része ellenünk volt, nem adott ellenzésének sulyt, mert a nép érzelmével szembeszállani nem mert. Vay ezt tudja és ő most ezen elemre kíván támaszkodni, ez kineveztetésének egyik motivuma is.

Miután a palatinális conferentiát primási conferentia pótolandja: szerintem a halasztásnak, időnyerésnek és az oppositio megérlelésének legpracticusabb módja volna a primásra és conferentiájának tagjaira hatni, hogy előleges reclamatiókat tegyenek; p. o. ha a conferentia kimondaná, hogy ő magát nádori és általában törvényes országbizottmánynak nem tekintheti, mindaddig, mig nádor nincs, — vagy az ország primása csak az ország egy részének primása, nem az egész egyháznak, azért mindenekelőtt szükséges a primást törvényes hatóságába visszahelyezni, hogy országnagyi minőségében elnökösködhessék. Van elég ily kérdés, és csak egy ilyen kérdés utba vetve, megdönthetné az egészet.

Az országbirói választmánynak még több ily alkotmányon alapuló előleges kifogásai lehetnek. A német törvény fenn nem állhatása; a rendelet szerint hivatalos nyelv a magyar lévén, törvénye nem lehet német stb.

A tárnoki választmány az 1847—48-iki törvényből elég kérdést merithetne.

Mindent megnyerhetni, ha az értekezletek a remonstratiók terére állnak, mert ez a megyékbeli ellenzék szervezésére hatalmas eszköz volna s a megyei választmányok alakítását akadályozná.

Akkor nem volna lehetetlen oly ellenzékot formálni az országban, mint a protestánsok ügyében. — És az események megtennék a többbit.

(Aláírva)

Ludvigh.

Én nagyon helyeseknek találtam Ludvigh nézeteit s azt vettem s barátaim által is azt kívántam vétetni kiindulási pontnak, hogy oda kell iparkodnunk hatni a hazában, miszerint a császári diploma foganatosítása már az előkészítő lépéseknél ellenzéssel találkozók.

E mellett azonban szükségesnek tartottam idekünn folytatni a harcra-készülést, mintha semmi sem jött volna közbe. A nemzet lássa, hogy mit határoz: mi dolgozzunk, miszerint előkészítve találja a harc eszközeit, ha magát harcra határozza.

Ide esik felszólításom, hogy Ludvigh siessen Belgrádba, mert küldetése Horvátországra nézve a concessiók által sürgőssé vált.

Ezzel kapcsolatos itt következő levelen:

Kossuth — Jósika Miklósnak Brüsszelbe.

London, november 5. 1860.

Ludvighnak kiküldetése oly kiszámíthatlanul fontos tárgyra vonatkozik, hogy arra nézve György urnak otthon a bejelentés a legsürgetőbbben szükséges.

Örültem hallani, hogy P. F. épen nálad van. Én öt kevésbé ismerem. Nem tudom: céljainkkal tökéletesen egyetért-e? Nem tudom, hogy oly viszonyban van-e György ural (mert az ilyenekbe avatkozást tüzetesen kerültem mindig; nekem egy, névszerint ő, tökéletesen elég volt; kinek ad ő benn teljes bizalmat, abba nem akartam avatva lenni), mondom, nem tudom, oly viszonyban van-e P. F. György ural, hogy akár ő, oly mondhatlanul fontos, de nem kevésbbé kényes tárgyú izenetet, mint a minőről szó van, elvállalni, akár pedig Gyuri azt ily uton kapni szeresse.

Te, édes barátom, ennek a legilletékesebb bírāja lehetsz. Ha számot vetve magaddal, minden emberi tekintetet félre-

téve, mint birónak kell, igen-re megy határozatod, a haza nevére kényszeritelek, bird reá látogatodat, hogy minden legkisebb késlekedés nélkül siessen vissza haza, mihelyt Ludvig h vele értekezendett.

E kényes tárgytól egészen függetlenül, a concessiók tekintetében is fontosnak és sürgetőnek tartom, hogy haza siessen s mondja meg barátainknak otthon, miként nemcsak azon tekintet forog fenn, hogy ha a nemzet, függetlensége kivívásának erős szándokában most meginog, midőn a körülmények oly biztatók, hogy biztatóbbakat Isten is alig adhat, midőn az osztrák önmagafeletti kétségbeesésének ily világos jelét adja s midőn a varsói conferentia után az orosz beavatkozás nem fenyeget, e nemzetnek többé nincs jövendője, — hanem fennforog azon tekintet is, hogy ne csalja magát a nemzet, mert imigy áll a kénytelenség: vagy az olaszszal együtt saját függetlenségeért, vagy az osztrákért az olasz szabadság legyilkolására kell küzdenie. Kell, kikerülhetlenül kell. Nincs kibuvás. No már, barátom, ha az utolsó történnék, a bérgyilkosságnak (melynek öngyilkosság lenne végdíja) olyan szégyenbélyege volna a magyar névre az idők végeiglen reásütve az élő-világ s történelem előtt, melyet a késő expiatiók semmi tengere sem volna képes lemosni s melynek összezuzó gyalázata alól nincs s nem lehet többé a sülyedésből felemelkedés.

Én mindenesetre teljesitendem a hazafiság, az embe-riesség, a becsület köteleességét.

Tudassák velünk: ábránd, szépítés, önámítás nélkül, mit határoz a nemzet, — de a nemzet ám!

A »futtatás« a hivatalvadászat pályáján megkezdődött. Hogy ez igy van, nem lep meg; hogy a protestans »vértanúk« osztrák tányérnyalókká változnak, hagyján; hogy Károlyi György és Prónay octroyált német charta mellett Szent-István koronájának örjeivé szegődnek, legfeljebb »pito-yable«, de nem »esemény«; annyit rég tudtam, hogy a szűk magyar nadrág és sarkantyus csizma még senkit sem tesz magyarrá. De megvallom neked, tartok tőle, hogy egyik elő-készítő lépés a másik után »bevégzett ténynyé« lesz ellenzés nélkül és szép csendesen koronázás lesz belőle és vele öngyilkolás.

Én félek a »fait accompli«-ktől, mert ismerem erejüket. Siessen haza F. haladéktalanul, s caveant consules, hogy míg ők szerveznek, készülnek, (a mi szükségesebb mint valaha), a charta bevégzett ténynyé ne váljék, legalább ne hatalmas ellenzés nélkül.

Nem késni, nem zöldsasztaloskodni, hanem tenni, tenni! Ellenzés minden módon, minden oldalról, úgy amint lehet.

Sértés volna abba bocsátkoznom, minő tág tért nyújt a történelmi alap, a német charta ellenében tökéletesen legális ellenzékre. Ezt, nem kétlem, minden intelligens ember érti a hazában.

A módokról, a formákról szólok egy pár szót. Az természetesen nem zár ki egyebeket, mikre a körülmények tért nyujtanak.

1. A primás remonstráljon, vagy ha ő nem tenné, a hazafias magas klérus tiltakozást küldjön fel a primásnak, hogy az egyház történelmi jogait találná sértetteknek, ha primatiális conferentiát hívna össze, a nélkül, hogy magát eleve a magyar korona egész területén primási jogaiba visszahelyeztetné.*)

2. Ha csakugyan lesz primatiális conferentia, az jegyzőkönyvileg tiltakozzék, hogy oly octroyált charta alapján, mely a magyar történelmi alkotmányt lényegéből kiforgatja, s Magyarországot osztrák tartományná süllyeszti, akármi nemü országos gyűlés összealakításához segédkezet nyújtani alkotmány sértésnek ismeri s vallja. Ott van a törvény, ott van az alkotmány, s nyitva áll annak értelmében a »restitutio in integrum.« Semmi, a mi ennél kevesebb, vagy ettől eltér, nem törvényes. Ha akármely közjogi vagy nemzetközi kérdésben az uralkodó-hatalom módosítást óhajt az alkotmányon, azt nem szabad előre Bécsből megcselekedni, hanem a törvény alapján teljes alkotmányos hatósággal összehívott országgyűlésnek kell javaslatot tenni, és bevárni ennek szabad

---

*) E pontnál Teleki Lászlóhoz október 26-án írott egy levelem vázlatában a következő megjegyzést találom: »a primási jogok iránti remonstratiót kivihetőnek tartom; mert az tökéletes összhangzásban van a magyar catholikus főpapoknak hozzánk kiküldött sérelem-lajstromával.« Nagyon sajnálom, hogy e nevezetes okmányt irataim közt nem találom.

határozatát. A magyar alkotmányt még koronázott királynak sem szabad pátensek által változtatni.

3. De kérdés: vegyenek-e részt a határozott hazafiak a primatiális conferentián, vagy nem? — Felelet: igen és nem, a körülmények szerint. Minden lehető körülménytől független igazságnak vallom azt, hogy részt nem venni, s a mellett semmit nem tenni más uton, vagyis azt mondani: én nem játszom, — kényelmes lehet, de a lehető legrosszabb hazafiség. Annyi mint a győzelmet az ellenségnek ütközet nélkül átengedni.

Azt tartom, részt kell venni a conferentiában a következő feltételek alatt:

a) Ha oly számban hivatnak meg a mieink, hogy vagy tömör többségre számíthatnak a fentebbi, második pont kivételére s vele a conferentia megbuktatására, vagy legalább egy igen tekintélyes minoritásra.

b) Ha maguk közt előre abban egyeznek meg, hogy a conferentiába csak a végett mennek, miszerint vagy azon második pontnak határozatba-menetelét kivivják, vagy pedig kisebbségben — de tekintélyesben — maradván, azon pont értelmében tiltakozásukat személyenkint aláírva, a conferentiát tömegestül végkép elhagyják.

Ezen két feltétel nélkül nem kell a tanácskozásban résztvenniök, de nem is kell ám a pusztá távolmaradás olesó babérijára lefeküdniök. Hanem mit kell tenniök?

Mint 1847-ben tevénk, ellenzéki gyűlésre kell minél nagyobb számban Pesten összegyűlniök, s a második pont értelmében tiltakozást határozniök.

Félnek, nem engedik az összegyűlést? A meghívó levelek szétküldése, s az ut Pestre, meg nem akadályozható. S ha e meghívás törvényes formák közt marad a kifejezésekben; ha csak annyit mond, hogy a hazafiak a jelen súlyos körülmények közt a haza közérdekei felett békés eszmecezeré meghivatnak, s a német mégis erővel vagy akadályozná az összegyűlést, vagy azt szétugratná, (de erővel ám; pusztá szónak még a debreczeni protestáns gyűlés sem engedett, pedig akkor, mikor az osztrák alkotmányosnak magát nem is hazudta) maga e szétugratás oly gyönyörű bizonyítékát nyujtaná az

osztrák alkotmányos őszinteségnek, hogy a charta egy csapással agyon volna verve Európa s a nemzet véleményében.

Ily eredményért csakugyan méltó annyit merni, mint a mennyit kevesebbért mertek 1823-ban a régi jó táblabírák. Vagy a mostani haladott nemzedék rosszabb vagy bátortalanabb a régi jó táblabíráknál? Akkor minek beszélnek szabadsági vágyakról tíz év óta?

Hiszen még csak veszély sincs a dologban. A mint a dolgok állanak Európa előtt, nincs oly konok osztrák, a ki bezárni merne egy magyart azért, mert a törvény határai közt békésen tanácskozni akart a maga dolgairól.

Ez hát nézetem szerint a főteendő.

4. Vay Miklós főispánjai 5000 frtot kapnak Bécsből, ergo Kreishauptmann-ok. Nincs egy is köztük, de csak egy is, a ki nyíltan megmondaná, de okát adva mondaná meg, s nyíltan, hogy ő nem lesz Kreishauptmann?

Ha nincsenek köztük ilyenek, élnek még a magyar miniszterium által kinevezett főispánok, lépjenek fel, tiltakozzanak törvényes méltóságuknak bitorlása, s a magyar főispánság ily lealacsonyítása ellen.

5. A Kreishauptmannok által kinevezendő megyei bizottmányok nem bitorolhatják a megyei hatóságot. A megye halhatatlan testület, tehát ilyen az 1848-iki törvény értelmében megyénként konstituált középponti bizottmány, mely új coordinatióig a vármegyének magamagát kiegészítő, egyedül törvényes képviselője. Élnek még törvényesen választott alispánok; nincs köztük nehány, a ki csak vagy új választás, vagy birói ítélet útján megszűnhető hatóságánál fogva a régi törvényes megyei központi bizottmányokat összehívja, hogy a Kreishauptmannság és a tetszés szerint nevezendő megyei bizottmányok ellen tiltakozzék?

Tehát, a mint látod, van út-mód akár mennyi, csak tenni kell.

Még egyet. A külföldi sajtó fontos, legfontosabb a »Times,« mert világlap, irántunk épen most jó kedvben van, s azon közlései nyomnak nála legtöbbet, melyek saját bécsi levelezőjétől jönnek, az pedig akként lát és ír Magyarországról, a minő üvegen vele Magyarországot láttatják. Ha Zsedényi et Co.-ra bízatik, hogy minő szemüvegen lásson, hát a

szerint lát. Legyenek gonddal barátaink, hogy jól lásson. Keressék társaságát, informálják, — ez igen fontos dolog. Neve a jó embernek Bird.

(Aláírva)

Kossuth.

* * *

Egy levél-vázlatot találok akkori levelezési-könyvembe bejegyezve, melyből azt látom, hogy ugyanez értelemben már október 26-án irtam *Teleki Lászlónak*, felkérve őt, hogy ha helyesli nézeteimet, hasson közre a megfelelő irányban. Mit meg is tett. Egyszersmind intézkedett, hogy megtudjuk, mi szándokkal vannak otthoni barátaink s ennek eredménye felől Genfből, november 7-ről írott levelében következőket találok:

»Jött ide valaki a házából. Nevét könnyen kitalálad, ha annyit mondok, hogy ugyanaz, a ki néhány hónap előtt engem Montpellierben meglátogatott. Egyenesen azért jött, hogy minket minden tekintetben megnyugtasson. Otthon jobban vannak a dolgok, mint gondoltad. Nem akarnak kibékölni az osztrákkal, mindent a háborútól várnak s biztosítanak a felől, hogy mindent bátran megígérhetünk szövetségeseinknek: ők beváltandják ígéretüket. A primás az 1848-iki országgyűlés tagjait akarja összehívni a conferentiára, de ezt bajosan fogják neki megengedni. A felől biztos lehetne, hogy a »notables«-ek egészen a te tanácsod szerint akarják magukat viselni; nem ismerni el más alapot, mint az 1848-iki 5-ik t.-cikket s a jogból semmit nem engedni. Közöltem látogatómmal javaslataidat, kijelentve azokra nézve teljes pártolásumat, mint szintén a Klapkáét is, ki akkor még itt volt. Megígérte, hogy mindent hiven elmondand akarátod szerint. A mit a primásra nézve javasoltál, az persze nem tőlük függ; de erre is hatni fognak, mint szintén a régi főispánokra is. Általában ugy látszik, hogy az otthoniak, az ó-conservativeket kivéve, most még szilárdabbak, mint azelőtt. A kinevezések, a mint már alkalmasint tudni fogod, az illetők megkérdezése nélkül történtek. Azokon kívül, kikről már a lapokból tudtuk, hogy a főispánságot el sem fogadták (gróf Andrássy

Gyula, Lónya y Menyhért, Tisza Kálmán, ez utóbbi annak világos kijelentése mellett, hogy »elveinél fogva« nem fogadja el még a következők is visszautasították kinevezésüket. Abaffy Arisztid, Prónay József, Vay Lajos, Csáky László, Degenfeld Imre, Károlyi György, Man József, Nádasdy Lipót.*) Látogatóm ma utazott vissza. Az összeköttetést velünk szervezni fogják, úgy, hogy minden két hétben jöjjön ki valaki.

»Ugy látom, hogy a megegyezésbe bele akarnak menni, de csak azt, hogy a megyei tért de facto elfoglalják. Az van szándokban, hogy a tért a régi választmányok foglalják el. Tiltakozni fognak minden ellen, a mi törvényellenes.

»Különösen szívére kötöttem látogatómnak, hogy a nemzetiségekre nézve nagy óvatossággal járjanak el, úgy, hogy pl. Erdélyre nézve kikelésük a törvénytelen decretum ellen akként tűnjék fel, mint egyuttal pártolása a népességnek az önkény ellen. Természetesen a törvényre kell támaszkodniok, de e mellett mindig mint fő sérelem legyen kiemelve, hogy a császár a maga Mensdorfjai által akar oly érdekeket képviseltetni, melyekhez azoknak semmi közük. — Ezt azért tartom szükségesnek, mert a rideg hivatkozás a törvény betűire ezen hozzászólás nélkül az oláhokat ellenségünké tenné s Erdélyben minden forradalmi kísérlet lehetlenné válnék. Mondtam, hogy Erdélyre nézve fel kellene minket hatalmazni arra, a mit a Couzához írott levelünkben a te kívánságodra kihagytunk.**) Erre az erdélyi uraknak nincs nagy kedvük, de a kérdés nagyon fontos arra, hogy otthon két-három ember dönthessen fölötte. — Klapkával együtt

*) Ez a névsor nem egészen correctnek bizonyult be.

***) Ez arra vonatkozik, hogy Teleki, híven régi meggyőződéséhez azon nézetnek is kifejezést is kívánt adni a Couza fejedelemhez intézett levélben, hogy fenntartva »a magyar korona jogait Erdély fölött s Magyarhon területi épségét, valamint a legislativ kapcsolatot is Erdély és Magyarország között, Erdély közigazgatásának alakja, valamint az is, vajjon Erdély azon kívül, hogy a magyar országgyűlésre képviselőket küldene, birjon-e még tartományi dietával is? — az erdélyi összes népség akarától tételesség függővé« (e sorokat, melyek Teleki nézetét szabatosan körülírják, 1860. november 26-ikai leveléből írom ki). Az én nézetem az volt, hogy ha egyszer a függetlenség teljesen kivívta s a független hazá-

szivére kötöttük látogatónak, hogy azt szorgalmazza; de téged nem compromittáltunk vele, világosan megmondtuk, hogy különösen te el vagy határozva e részben semmit sem nem mondani, sem nem tenni, mi iránt az otthoni elfogadásra nézve előre biztosítva nem volnál.«

(Aláírva)

Teleki László.

Jósikától pedig fentebbi (november 20-ikai) levelemre a következő választ kaptam:

Jósika — Kossuthnak.

Brüssel, november 9. 1860.

Házam valódi kórház. Én még mindig többet vagyok ágyban, mint fenn. P. J. pedig erősen beteg, ki sem járhat, nem hogy utra mehetne. Ez baj, de segíteni fogunk rajta rizikó, s (reméllem) késedelem nélkül. *)

Tudni fogod, tisztelt barátom, bizonyosan, hogy otthon a helyzet leveled kelte óta sokban megváltozott.

A mint eddig a hirlapokból tudhatod, állítólag 16-an nem fogadták el a kineveztetést. Tiszta Kálmán, Csáky László, Lónyay Menyhért, Andrássy Gyula a hazai hirlapokban kinyilatkoztatták, hogy a főisánpásgot, elveiknél fogva, el nem fogadhatják. Ezekon kívül Vay Lajos, Degenfeld Imre

ban a magyar állameszme gyakorlatias valósitása kelleg consolidálva lesz, de csakis ezen esetben, veszélyt a dologban nem látnék; de most erről szólni s az uniónak bevezett tényiségét kérdésessé tenni nagyon veszélyesnek tartanám. Az oláhság rokonszenve a magyarság elidegenítésével nagyon drágán lenne megvásárolva; a függetlenség eszméje szenvedne e szírtén hajótörést. A dolgot nem absolut elmélet, hanem a gyakorlati horderő szempontjából kell megítélni s nagyon vigyázni kell, nehogy egy oly eszme fellökésével, melytől a magyarság irtózik, az oláhság »kifelé gravitatioja« tápot nyerjen. Ez okoknál fogva ez a pont a Couzához írott levélből kihagyatott.

*) Ezzel kapcsolatban P. F.-t oly határozott jellemű s nagyon erélyes férfinak jelzi, miként keze irását adná, hogy ha közelebről ismerném, tökéletesen biznám benne. — Jósika nagyon szereti P. F.-t; de saját fiait is szereti ám s még sem merné — egyet közülök kivéve — a többiekre annak tizedrészét bizni, a mit P. F.-re. Emlékeztet, hogy követté választásomnál P. F. a legtevékenyebbek s áldozatkészebbek egyike volt.

haszonlól nyilatkoztak. De a lapok szoros tilalmat kaptak az ily nyilatkozatok közlésére s azóta ezeket csak külföldi lapokban fedezi föl az ember.

Tudod alkalmasint azt is, hogy Károlyi György nemcsak a főispánságot, hanem a koronaörséget sem fogadta el, sőt hogy Sina Simon is megköszönte a dicsőséget, de el nem fogadta.

A közvélemény Prónay Albert-ról is azt hiszi (de ez még nem tény), hogy a koronaörséget nem fogadja el. Ellenben, fájdalom, Radvánszky Antal-ról a közvélemény az, hogy elfogadja a főispánságot.

Mindezekből láthatod, hogy legalább jobb embereinknél a hivatalvadászat nem épen oly nagy, mint hitted, s hogy az ily példákat alkalmasint mások is követni fogják.

Ezzel nem akarom mondani, hogy nálunk hitvány emberek nincsenek. A mint a depravált osztrák kormány eddig is, kivétel nélkül, minden hivatalra talált embereket a Józsa, Uray, Bonyhády, Toperczer, Jakab stb. in infinitum fajból, ugy ezután is találni fog, csak a Mocsoniak, Maagerek, Kuthy Lajosok, Auguszok stb. közt keresse. De ha nem akarunk magunknak illusiókat csinálni, van nálunk egy hatalmas magkő, melyet józan eszéből sem az osztrák kormány, sem az ó-conservatívek bagolyserége ki nem forgat; ezek részint erélyük, részint hazafias buzgóságuk által roppant ellenzéki erőt fognak kifejteni, vagy inkább már is kifejtettek. Ezeknek hazafias érzelmében bizom, de el nem bizom magam.

Ezek azok, kikkel előbbi leveledben irt utasításaid már közölve vannak, s ezek azok, kikkel újabb utasításaid közlése is már megkezdett.

Utasításaid pontonként ugy, a mint azokat adtad, okvetlenül kezébe fognak jutni Gyurinak, s általa többi jó embereinknek. Hogy azonban az általad ajánlott ellenzéki gyűlés Pesten egyesülhessen, ezt óhajtom, de bizonyosan ígérni nem merném, mindamellett is, hogy indoklásaidat egytől-egyig helyeseknek találom, szomorú tapasztalásból tudjuk, hogy az osztrák kormánynál épen az absurd cselekvények mutatnak normális állapotra. (Épen most mondja F., hogy ő e részben sikert remél.)

Miként és egyrészt a hazai hirlapokból, másrészt most igen sűrű levelezéseimből tudom, az otthoniak, — a jobbakat értem — ebben állapotok meg;

1. Hogy a mi színezetünkbeli emberek semmi névvel nevezendő octroyált hivatalt el ne fogadjanak.

2. Mivel hozzánk nem illő, hogy az osztrák kormány tanácsosai legyünk, tehát az e célra összehívandó conferenciákban se jelenjenek meg, kivéve a te tanácsaid utmutatásait követve.

3. Ellenben az olyan emberek, mint Deák, Eötvös, Desseffy Emil, kik eddig is mérsékelt s közvetítő szerepet játszottak s kiknek emellett mind eszük, mind népszerűségük van, s minőket itt többeket nevezhetnék meg: lépjenek föl a primatiális gyűlésben, még pedig egészen úgy, miként azt te mostani leveledben tanácslod. Eötvös többek előtt határozottan kinyilatkoztatta, hogy az 1848-iki országgyűlés végzéseitől egy hajszálnyira sem fog eltérni soha, s hogy barátjai is így vélekednek. Vederemo!

4. Hogy miként Eötvös nyilatkozott, úgy a többiek is az 1848-iki országgyűlés végzéseit fogják alapnak tekinteni, miben aztán Magyarország területi épsége és egysége, az unio Erdélylyel, szóval: ama hatalmas érvek minden vivmányai bennfoglaltatnak.

Birt urat nem fogom feledni; igen köszönöm, hogy figyelmzettél reá.

Hogy a főispánoknak 5000 pengő forint fizetésük lenne, — alig hiszem. A lapok s leveleim nem szólnak erről. Egyébiránt oly hatalmas dynastákra nézve, mint Eszterházy herceg, Károlyi Lajos, Sina stb. ezen kis borralaló oly sértő valami volna, hogy inkább leköszönésre, mint hivatalvadászatra ingerelhetné őket.

Egyet még s ez igen fontos: úgy látszik, hegy a combinatio megváltozott, levelek, lapok erre mutatnak s a közvélemény is oda látszik hajlani, hogy előbb akarják a meggyéket helyreállítani s azután a primatiális gyűlést megtartani. — E részben igen szívesen vennők utasításaidat.

(Aláírva)

Jósika.

Pár nappal később *Jósiká*-tól még a következő levelet vettem:

Brüssel, november 11. 1860.

Hazánk ily forrongó helyzetében nem fogod csodálni, ha a situatio, legalább árnyalatokban, változik, mig az, a mi ily körül-

mények között leguehezebb, a megállapodás tetté vált igéje bekövetkezik.

Ez okon, még ha tudósításaimmal elkéstem volna is, hazafiui kötelességemnek tartom mindazt veled közleni, a mi történik s a mire utasításaid s ujjmutatásaid mind sajtóvállalatunkra, mind az otthoniaknak adandó irányra nézve, véleményem szerint, kikerülhetlenek.

Ime a legujabb:

1. Tudod, hogy a kormány, vagy inkább Vay Miklós eddig harminczkilencz főispánt nevezett ki, még pedig kevés kivétellel a régi főispánokat. Ezek közül a hírlapok szerint 25-en, valószínűleg mind régi főispánok, elfogadták a hivatalt. E szerint tehát nem tizenhat, mint ezt mult levelemben irtam, hanem tizennégy utasította vissza a méltóságot. A tizenhat és tizennégy közti különbség, miként nekem írják, alkalmasint onnan jő, hogy a két, nyolczvan évet haladott főispán: Marich és Batthyányi Imre, még nem nyilatkozott, habár mindenki tudja, hogy a hivatalra képtelenek.

2. Az ujonnan kinevezett 1848-iki főispánok közül eddig csak kettő: Pálffy József Pozsonyban s Radvánszky Antal Zólyomban,ült be de facto a megyébe. Mit fognak ezek tenni? — Nem tudom, de meg fogom tudni s azonnal közlöm. Régi collegád: Eszterházy herczeg első volt, ki megyéjébe, Sopronba, készült, legujabb tudósításaim szerint azonban ez utat elh拉斯ztotta.

3. E hó első hetében a pestmegyei intelligentia conferentiát tartatt Fóton Károlyi István-nál, ki, miként tudod, Pestmegye főispánja volt, de a kinevezettek közt nincsen. E gyűlésben Nyáry Pál is jelen volt, s egy biztos kézből érkezett privátlevél, egyikétől a jelenlevők közül, a főthi gyűlésről így nyilatkozik betűszerint:

»E gyűlésben tisztába hoztuk elveinket, melyek oda közpon-tosultak, hogy nekünk nem kell más főispán, mint az, a ki volt, t. i. Károlyi István; hogy ő foglalja el hivatalát, és az 1849-iki magistratust felszólítván hivatalának folytatására, helyezze vissza, a mennyiben pedig ez hiányos volna, vagy pedig az osztrák kormánytól egyesek hivatalt fogadtak volna, a hiányzókat az 1849-ben kinevezett bizottmány által pótoltsanak.«

»Jól mondd utolsó leveledben, hogy úgy kell eljárni, mint a patens ügyében jártunk el; Nyáry is így nyilatkozott.«

»A mint látod, Pestmegyében meglehetősen tisztában volnánk; csak Károlyi István kapná meg mielőbb a kineveztetést!« (Én nem látom ezt szükségesnek, miután már ki volt nevezve s az esküt is letette. — Jósika.)

»Néhány barátunknak eljárása sokaknak nem tetszett. Ilyen Andrássy Gyula leköszönése. Ő azelőtt is főispán volt Zemplénben; s miért nem foglalta tehát el helyét? s miért tért el a legalitástól ép akkor, mikor a kormánynak vetjük a praevaricatiót szemére?«

»Pedig, barátom, a régi főispánok sokat tehetnének ám. Őket még új esküre sem lehet kényszeríteni, miután már V. Ferdinándnak letették az esküt s egy dologban két eskü nem járja.«

Eddig a levél, melyre még vissza fogok térni.

Megvallom neked, tisztelt barátom, hogy én e részben nem tudok egészen megegyezni az otthoniak nézetével. Miként te utóbbi leveledben igen helyesen jellemezted az octroyált főispáni hivatalt; Kreishauptmann-ságnak nevezvén azt, — úgy én nem tudom ezen derék hazánkfiait feltétlenül kárhoztatni, kik az első hatás pillanatában hazafias méltatlankodással utasították vissza a főispánságot.

Az igaz, hogy az otthoniak is csak azokat kárhoztatják, kik már 1848-ban főispánok voltak, és nem az oly férfiakat, mint Tisza Kálmán vagy Lónyay Menyhért, kik azelőtt főispáni hivatalt nem viseltek.

Ellenben igen jól átlátom, hogy a német mondás szerint: »Kommt Zeit, kommt Rath.« Érett tanácskozás után jobbainknak úgy tetszik, hogy a székfoglalás (természetesen egész hatáskörében) jobb expediens lett volna — talán?

Nagyon óhajtanám e részben nézeteidet tudni s az otthoniakkal közölni.

Miként fog ezen újabb fázisa a dolognak kifejlenni? — meg tudom nemsokára s azonnal megírom.

4. Tudni fogod, hogy a kormány részéről az erdélyi cancellári hivatalra kezdenek embereket vadászni, kiknek, a hirlapok s leveleink szerint, legkisebb kedvük sincs a kelepczébe bemenni. Mikó Imrét, a jeles, de kissé félénk férfiut és a simulékony Kemény

Ferencz-et emlegetik. A szegény erdélyiek, kiket a kormány, úgy látszik, dákovári mártásban szeretne feltálmni, csak hirlapok útján nyilatkozhatnak; és ezt sem a hazai, sem a külföldi lapokban el nem mulasztották. E nyilatkozat igen catheticus. Az erdélyiek azt mondják, hogy ők az uniót bevégzett ténynek tekintik, s hogy ők következésképen nekik sem külön erdélyi országgyűlés, sem cancellár nem kell. E nyilatkozat egész horderejét nem szükség előtted fejtegetnem.

Egy furcsaságot írhatok neked, melynek nem tulajdonítok semmi fontosságot; ez »egygyel több rossz tréfa,« mint a »Cour. d. Dimanche« mondja. Te jól tudod, hogy a kormánynak mindig vannak olyan bouche-trou-féle emberei, minők a Nádasdyak, Forgáchok, egy pár Zichy, Mednyánszky Géza, Apor Károly stb., kiket az extremis utolsó kenetként szokott felhasználni. Így beszélnek, például, hogy a volt miniszter Nádasdy-t erdélyi cancellárrá akarják előléptetni. Ő ezt is elfogadja, de másrészt biztosíthatlak, hogy az erdélyiek nem fogadják el őt.

5. Visszatérve a föntebb említett levélre, közlöm annak végső szavait: »Eckstein egy érdekes hirt kapott Pestről, hogy t. i. Fiume egyenesen Magyarországhoz kíván csatlakozni.«

(Aláírva)

Jósika.

U. i. A hirlapok azt mondják, hogy egy manifestum jelent volna meg tőled: Igaz-e? — Ludvigh tagadja.*)

Kossuth — Jósika Miklósnak Brüsszelbe.

London, november 15. 1860.

Azt írod november 9-én, hogy a combináció megváltozott: elébb akarják a megyéket visszaállítani; azután a primási gyűlést megtartani. Kik akarják ezt: a hatalom vagy a nemzet? Ha az első, úgy csak az következik belőle, hogy a mely sorozatban a német patensét foganatosítani akarja, azon sorozatban kell lépésről lépésre a foganatosítást minden lehető módon akadályozni. De ha a nemzet akarja ezt, úgy csak azt mondhatom: a bécsi udvar s a Vay-clique nagyon fognak örülni, hogy a nemzet lehetségessé teszi nekik a közigazgatást a páteus alapján, s hogy akármit lármázza nekik bár a

*) Nem volt igaz.

visszaállítandó megyék, tetteleg a pátens által felállított törvénytelen kormányt maguk léptetik életbe. Mert hiszen a minő bizonyos az, hogy az ekként helyreállítandó megyék nem lehetnek egyebek, mint localis közigazgatási közegek, melyeknek functiói a németet különben kibonyolíthatlan zavarból segítik ki, melynek szikláján, ha a megyék nem állítatnak helyre, a pátens okvetlenül hajótörést szenvedne, — úgy arról sem kételkedhetik senki a hazában, hogy miután cancellár, cancellaria és helytartótanács törvény által szüntettek meg 1848-ban, azoknak a bécsi önkény által történt helyreállítása s így Vay Miklós kormánya nem kevésbé törvénytelen, mint volt Rechberg uram hivatalbitorlása. Már pedig az világos, hogy megyék nem működhetnek a nélkül, hogy a törvénytelenül felállított kormány nyal valami viszonyba bocsátkoznának. És így akár mint lármáznak, akár mint ellenkeznek szóval, — tetteleg a patenst léptetik életbe, s pedig többé nem egyes személyek, kik a jognak nem derogálhatnak, hanem hatóságok.

Ez oly csapás lesz, barátom, melynek szomorú logicájából vagy semmi, vagy csak ötvenezer főnyi sereg vághat ki.

Általában (s ezt elébe kell bocsátanom a két lehetőség iránt tett fontos kérdéseidre adandó feleletemnek) minden attól függ, hogy a nemzeti ellenzéknek mi a célja? Az-e, hogy a pátens foganatbavételének megbuktatásával, nagyobbá váljék a szakadás az osztrák ház és a nemzet között és kimondassék a tény, hogy a szakadást semmiféle engedmény nem férczelheti össze, — vagy pedig az-e a cél, hogy nagyobb engedmények csikartassanak ki?

Ha a második, úgy nekem e mozgalommal semmi közöm nem lehet, sőt végeredményben nemzeti öngyilkosságnak nevezem azt.

Ha pedig az első a cél, úgy azt mondom: minden eszköz jó, mely a pátensnek akármely részben is bevégzett ténynyé válását akadályozván, a cél felé vezet. S e tekintetben lehet egyhelyütt egyképen, máshelyütt másképen eljárni; az ily különbség nem baj, csak mindenik ut, legyen hosszabb, legyen rövidebb, a cél felé vezessen. Ellenben semmi sem jó, a mi vagy természeténél, vagy módjánál fogva a pátens fogatosítását könnyíti, tehát a céltól elvezet.

Azt kérded, kedves barátom, mit tartok jobbnak: azt-e, hogy némely újból kinevezett régi főispánok el nem fogadták a méltóságot, vagy azt, a mit a főthi értekezlet akar, t. i. hogy Károlyi István foglalja el székét stb.?

Feleletem ez:

Egyik is, másik is jó lehetett volna annak módja szerint, s megállhatott volna logice egymásmellett. De így, a mint az első történt, a második pedig szándékoltatik, mind a kettő rossz, mind a kettőt határozottan kárhoztatom. — Nem mondhatom, mennyire örültem volna, ha, vegyüek például Andrásy Gyulát, ő a főispánság el nem fogadását ily nyilatkozattal kísérte volna a hirlapokban:

»Én cancellárt, cancelláriát, helytartótanácsot nem ismerek. Annak helyreállítása újabb törvénysértés. Pedig részesévé lennék a törvénysértésnek, ha oly kormányval, melyet a koronás király szentesítésével megerősített (1848-iki) törvény eltörölt, hivatalos viszonyba lépnek. Én Zemplén megyének a magyar miniszterium által törvényesen kinevezett főispánja vagyok, s az leszek, a mig törvényes kormány el nem mozdít. Tisztemet gyakorolni fogom, mihelyt az alkotmány s vele a felelős miniszterium helyre lesz állítva. De oly kormányval, mely hatalmát a törvény ellenébe állítja fel, hivatalos viszonyba lépnem a törvényszerűség kötelessége nem engedvén, főispáni tisztemnek teljesítésére egyebet nem tehetek, mint hogy az ország kormányzatának akármi cancellár által, főispáni tisztemnek akármi cancellári nevezett által, s megyém alkotmányos hatóságának akármi részben, akármi névvel nevezett testület által való bitorlása ellen ünnepélyesen tiltakozom.«

Ah, barátom, ha Andrásy Gyula — s adta volna Isten, hogy minden újból kinevezett régi főispán — ilyformán nyilatkozott volna, hol volna most már az octroyált charta? — Agyon volna verve, mint a veszett kutya, örökre; még Vay Miklós is kitért volna utjából, hogy hetedhónapra a marásnak kárát ne vallja.

E helyett azt mondja a zempléni főispán: »Nem fogadom el a kinevezést, mert követ akarok lenni.« — Mi elv van ebben? Semmi. Mi jogot véd? Semmit. Sőt jogot ront, mert a magyar miniszteriumtól jött kinevezést feladja önként, véd-

telenül. S mi akadályt vet az osztrák pátensnek utjába. Semmit. Sőt könnyíti végrehajtását. Vay Miklós erre azt mondja: »hála Istennek! az elv el van ismerve; ha csak az az akadály, hogy követ akar lenni, nevezek mást, ki nem akar az lenni.« Ez a másik pedig azt mondja: »ha még oly ellenzéki nevezetesség is, mint Gyula öcsém, csak azért nem fogadta el, mert követ akar lenni, miért ne fogadnám én el, a ki nem akarok követ lenni?« — és Vay et Cie markukba nevetnek.

Hasonlóan van a dolog a főthi conferentiával. »Van nekünk főispánunk,« ez a lehető leghelyesebb elv. De midőn leveleződ azt mondja: »tehát a mint látod, Pestmegyében tisztában volnánk, csak már Károlyi István kapná meg a kineveztetést,« ez borzasztó tisztában létele az eszmezavarnak. Nemcsak szükségtelen e kineveztetés, (mint helyesen mondad), de sőt attól várni annyit tesz, mint miudent elrontani. E kineveztetés ohajtásával Pestmegye a törvényesség teréről lelép s a pátens terére megy át.

Továbbá: helyes volt volna, ha Károlyi István új kinevezés nélkül rögtön elfoglalja hivatalát, összehívhatja az 1848-iki központi bizottmányt és tiszti-kart közgyűlésre, s e szerint Pestmegyének alkalmat nyújt törvényhatóságilag nyilatkozni a »patentális alkotmány« iránt.

Ez roppant fontosságu lépés volt volna. Kivánatosnak vélem, hogy azt épen Pestmegye tegye, s a többiek kövessék.

Már aztán én azt tartom, hogy ha a nemzet nem akarja magát az osztrákkal való kialakulásba sodortatni, nem azon kell iparkodnia, hogy miképen teremtsen a patentális alkotmányoknak közigazgatási közegeket, melyek az osztrákot a zavarból kiségecsék, hanem inkább azon, hogy a közigazgatást de facto lehetetlenné tegye az által, hogy a törvénytelen kormánytól minden segédkez-nyújtást megtagad.

Én tehát azt ohajtottam volna, hogy az ekként összehívandott pestmegyei gyűlés tiltakozzék a patentális alkotmány ellen; követelje az alkotmányoknak az 1848-iki alapon helyreállítását in integrum; nyilatkoztassa ki, hogy törvénytelen kormányval hivatalos viszonyba nem léphet; hagyja meg a főispánnak, hogy ha valamely új intézkedést tenne a hatalom, rögtön új közgyűlést hívjon össze annak tárgyalá-

sára, s ezzel oszoljon szét, a nélkül, hogy megyei közigazgatást szervezne.

De úgy látom, a hazai hírlapokból, hogy a véleményfolyam a megyék helyreállítása felé rohan. Annálfogva a főthi conferentia azon nézetét, hogy a főispán szólítsa fel az 1849-iki tisztkart hivatalának folytatására, csak azon feltétel alatt helyeselhetném, ha az annak kipótolására rögtön összehívandó közgyűlés a tisztkarnak kötelességévé teszi, hogy magát mindenben a magyar törvényhez tartsa, — az országgyűlés nélkül kivetett, tehát törvénytelen adóknak pedig nemcsak behajtásától óvakodjék, hanem a megye népét minden törvénytelen tehernek (egyes és közvetett adók, dohány-monopólium, ujonczozás, katonatartás stb.) zsarolása ellen védje és oltalmazza.

Ámde, édes barátom, ha Pest vagy akármely megye ezen óvóintézkedés nélkül állítja helyre a magyar közigazgatást, és tisztkart alakít, mely az adót beszedje, s a megyét az osztrák számára szépen rendben tartsa: világosnak tartom, hogy ezzel az osztráknak a lehető legnagyobb szolgálót teendi. Vay Te Deumot énekeltet nekik calvinista létére is, a pátens szépen életbe lép, s a nemzet a »gravaminális« téren tán még kissé több engedményhez jut pillanatnyilag, — mig megint újra meg nem nyirbálják — s változatos sikerrel tenni fogja, a mit 300 éven át tett, de a nemzet szabad független jövődjének, melyet Európa közvéleménye már a helyzet logicájához számít, sirját ásta meg. Finis Hungariae liberae. A legmagasabb polcz, mit elérhetend: az, hogy az osztrák birodalomnak vezérlő provinciája lehet. Ha ugyan csak ez is lehet.

Arra, a mit mondani szoktak: »ha a megye kezünkben lesz, módunk lesz szervezni a forradalmat,« — én nem adok semmit. Ez vagy ábránd, vagy képmutatás.

Egy van, édes barátom, mit kérlek, kényszeritelek, kövess el mindent, hogy otthon jól megértsenek. Ettől függ minden.

Ha egyrésztől 40,000—50,000 emberrel rukkolhatunk be, másrésztől meg elegendő fegyvert stb. juttatunk be a nemzet kezébe: plus-minus mindegy, akármit csinálnak a főispánok, primási értekezletek stb. Ismerem a nép szellemét;

tudom, mi hatással lenne reá az ilyen segély s a háboru Olaszthonban.

Ámde az, hogy az említett idegen segély meglegyen, nemzetünknek otthoni magatartásától függ.

Én, -ki a nemzetet soha meg nem csaltam, ki örök üdvösségemet sem akarnám nemzetem kárával megvásárolni, én azt mondom neked: az a segély, több, nagyobb, mint a legvérmesebb magyar is álmodható, meglesz, ha a nemzet úgy viseli magát, hogy ujjal mutatva reá, így szólhatok némely hatalmakhoz: »látjátok, a magyar nem alkuszik az osztrákkal, bizhatok benne, hogy a segédsereg megérkeztére felkel, mint egy férfiú.«

De ha a hazafiasnak mondott főpapság (még Bartakovics is) Te Deumot rendel a patensért s hűséget prédikál; ha a főispánok hivatalt fogadnak, a megyék újra szervezik magukat és szép csendesen rendes állapotba hozzák a közigazgatást, s így az osztrák administratiót megakasztó, tehát engesztelhetetlenséget tanusító vis inertiae és passiv ellentállás helyett a nemzet csak több és több engedmény kicsikarására irányzott sérelmes magatartást mutat: természetes, hogy a barátságos hatalmak meghökkennek s azt mondják: »hisz a magyar nem akarelválni az osztráktól, ő csak alkotmányát akarja visszaszerezni, nem kockáztathatjuk, hogy negyvenötvenezer embert oda küldjünk, s a nemzet talán még ellenünk felkeljen, mint tett 1809-ben.«

Mély lelki fájdalommal mondom neked: már is habozást gerjesztett a nemzet magaviselete. Azok, kiktől a siker függ, meghökkentek, hinnikezdik, hogy a magyarra nem számíthatnak, s azért határozatlanságot kezdenek mutatni oly intézkedések végrehajtásában, melyeknek fogamatba vételére még négy hét előtt a legnagyobb erélyt tanusították. Félni kezdenek a háborutól. Adja Isten, békés alku ne legyen belőle Velenceze iránt.

Irtózatossággal aggódalmak közt irom e sorokat. A nemzet magaviseletétől függ: számíthatunk-e külső segítségre vagy nem?

Ezt kell velük megértetni.

Amint a dolgok a hazában állanak, az ellenzéknek csak a következő programot ajánlhatom:

1. Az ellenzéki nagy értekezlet Pesten (lásd november 5-ikei levelem), mely pátenst és patentális kormányt törvénytelennek nyilatkoztasson s életbeléptetésének ellenzését fogadja fel.

2. A primási értekezlet, mint november 5-ikei levelemben íram.

3. A főispánok, mint jelen levelemben kifejtettem.

4. Ha a megyék csakugyan reconstruáltatnak, a gyűlések positiv határozatokat hozzanak az adó be nem hajtása, katona nem állítás, szabad dohányeladás, bélyegadó meg nem kívánása stb. iránt. Ezzel minden jelen s jövőendő hiba jóvá volna téve. Ha ezt nem teszik, mély bánattal nézek a jövő elébe.

Én eddig semmi manifestumot nem adtam ki. Ha ezt megemlitted, tedd hozzá, miként az reám nézve csak kérdés sem lehet, hogy megelegedjék-e nem efféle humbuggal, de akármi engedménynyel is a magyar? Én bizom a nemzet józan eszében, hogy sem kinálkozó jövőendőjét magától el nem löki, sem a hitszegő osztrákot nem rántja vissza az örvénytől, melybe bünei sodorták.

Az »Allg. Zeit.« állítására, hogy én a »Pensiero e Azione«-ba valami cikket irtam volna, a felelet az, hogy a »Pensiero e Azione« már rég nem existál, s hogy én Mazzini-val már közel két éve semmi viszonyban nem vagyok.

Erdélynek az unióhoz való ragaszkodását, s a Bánát és Vojvodina iránti gondot különösen ajánljad, kérlek. Figyelmeztess Frigyeszt, hogy D . . a nyugdíjazott őrnagy Budán s P . . . . .ics Hugó Török-Becsén nagy szolgálatot tehetnek a szerbeknél. Különösen az első, ha az urak cultiválják őt. Jobb helyre a hazaküldött pénzből egy pár ezer forintot nem tehetnének, mintha D . . . nak lehetővé tennék, hogy lakását Budáról le, pl. Ujvidékre tegye át.

(Aláírva)

Kossuth.

Jósika Miklós — Kossuthnak.

Brüssel, november 17. 1860.

Régen várt leveled megérkezett, s mielőtt arra részletesebben válaszolhatnék (mert még mindig beteg vagyok, habár most már ágyon kívül), kedves kötelességemnek tartom, tégedet, in quantum possum, néhány előleget sorban megnyugtatni a következőkben.

Mindazon igen természetes emótiókon, melyek téged nyomnak, szegény barátom, mi is itt átmentünk s részint meggyünk mindez óráig; de talán te némely dolgokat mégis kissé sötétebb színben látsz a valónál. Mennyire értem én ezt! s mennyire tanuskodik ez arról, hogy szereted hazádat!!

Én, főleg a »Pesti Napló« utóbbi czikkjei és igen sok privát levél után, úgy látom, hogy a közvélemény fő ere nálunk oda céloz, hogy az 1848-iki törvényczikkeket teljes erejükben fentartsa, s azoktól sem Esztergomban, sem a megyékben hajszalnyira se távozzék. Ezt még a Lloyd is tisztán kimondja. Ezenkívül a túlnyomó többség szigoruan fenn akarja tartani nemcsak a egész területi haza egységét, hanem még az 1848-iki provisorius czikkeket is.

Meglehet, hogy mivel *quot capita tot sensus*, ezen jó urak, olykor tulbuzgóságból, a helyzet nagyságának nem egészen tiszta felfogásából, itt-ott kitörnek a pályából: de annyi bizonyos, hogy a conservatíveknek nem fog sikerülni a nemzettel a diplomát elfogadtatni.

Mindenesetre időt fogunk nyerni, s ha a nekünk kedvező hatalmasságok világosan látandják azon mindig erősbuló oppositíót, mely már most is nyíltan szól lapjainkban, talán elhiendik, hogy mindez a terrenumot a forradalomra előkészíti, nem barrikadozza.

Hogy ez nem vérmes nézet — ily határig — remélem, be fogom neked később bizonyíthatni.

Leveled a lehető legszerencsésebb időben érkezett s meleg hálával köszönöm, hogy azzal nem késtél, mert P. F. holnapután indul haza, s mivel ő épen úgy, mint én, a legföltétlenebbül egyetértünk veled: ő, elhiheted nekem, nemcsak igen ügyes tolmácsa leend világosan körülírt tanácsaidnak, hanem elő is mozdítja azokat.

Én a magam részéről, bár beteg vagyok, semmit el nem mulasztottam eddig is. Minden istenadta nap ugyszólván elárasz-

tottam a hazát leveleimmel. Pestre, Temesvárra, Szegedre, Kolozsvárra, Kassára, Zágrábba mennek leveleim, hirlapi cikkeim az idegen lapokból, s reám nézve alig lehet valami megnyugtatóbb, mint az, hogy leveleim semmiben sem tértek el nézeteidtől, sőt nyugodt lélekkel mondhatom, nemcsak előkészítették terrenumát ma vett leveledben velem közlött roppant fontosságú tanácsaidnak, hanem eredmény nélkül sem maradtak, miként arról a hazai lapok, különösen a »Pesti Napló«, a »Lloyd« és a »Kolozsvári Közlöny« tanuskodik.

Emberek s nemzetek sorsa Isten kezében van, de remélem, hogy intéseid jókor érkeznek haza s én is innen mindent el fogok követni, hogy ügyünk se otthon, se a külföld előtt ne compromittáltassék. Mert igazán mondod, hogy segély mint siker csak a nemzet magatartásától függ.

Bocsánat rövidségemért; kipótolom, ha fejem kevésbé fog zúgni s ez a makacs köhögés több időt engedend írásra.

(Aláírva)

Jósika.

U. i. Ma hallom, hogy Károlyi Istvánt nem főispánnak, hanem administratornak nevezték ki; mit ő el nem fogadott.

A lapok szerint a leköszönt tizenhat, mások szerint tizen-nyolcz főispán helyett még egy sem volna hivatalosan kinevezve. Pedig névszerint voltak megnevezve.

Ma a »Pesti Napló« azt mondja, hogy Pest megye ma a coniferentiát tart, 23-án első közgyűlését. Mennyi ellenmondás!

Károlyi István kinyilatkoztatta, hogy ő az 1848-iki törvény-cikkektől el nem tér s a megyét úgy rendezendi, mintha a mult tizenkét év nem létezett volna. *) Igaz-e? — nem tudom, s azt sem: administrator-e vagy főispán? Ily bábel van otthon. De megtudom.

*) Erre nézve az akkori »Üstökös«-ben egy igen talpra esett ötlet jelent meg. Méltónak tartom idézni:

»Ha tőlem kérdeznék« (mondá, s bölcsen mondá az akkori Kakas Márton), mit csináljanak? én azt mondanám: vegyék elő Trattner-Károlyi »Nemzeti kalendárium«-át de dato 1848, nyomassák le az abban levő tiszti névsort A-tól Z-ig 1861-re Girókuti országos képes naptarába; a ki még él közülök, kösse fel a kardját, menjen fel a vármegye házára; tisztelkedjék a főispánnal; régi esküdtek, szolgabírák, alispánok üljenek székökbe s tegyenek úgy, mint az egyszeri angol, ki Amerikába utazván, bucsuzó hugától azt kérdezé: »Szereted-e az angolnát« s felelt reá az: »Nagyon.« Tiz esztendő mulva visszatért az angol s azt kérdezé hugától; »Sülve szereted?« — »Nem; marinirozva.«

VI.

Aggasztó jelenségek idekűnn.

A fentebb (november 15-ikei levelemben) előforduló aggodalmakra párisi és turini tudósításaim nyújtottak okot. Legjobban meg fogják azokat magyarázni az itt következő részben előbbi, részben pár nappal későbbi.

Kivonatok

Pulszky Ferencz jelentéseiből.

Turin, november 7.

Mint tényt írhatom, hogy Napoleon császár tizennyolcz hónapig békét óhajt, — Bixio is (a párisi), ki industriális czélókból ment Nápolyba, itt erősen sürgette a grófnál, hogy kerülje ki a háborut, nem tavaszig, hanem tavasszal. A császár minden áron hátráltatja Gaeta bevételét, miszerint *practico* lehetetlen legyen a háboru tavasszal; mert az ostrom aligha több hónapig nem fog tartani, ha a tenger felől nem engedik a megtámadást.

Turin, november 8.

Szeget ütött a fejembe, hogy miután már százezer frankot altak a magyar bankókra, Cavour ma azt kérdezte Klapkától, vajjon igazán szükségesek-e azok a bankók? Ez vagy arra mutat, miként nem tartják lehetetlennek, hogy a magyarokra nem lesz szükségük, vagy arra (s ez volt a benyomás, melyet Cavour magaviselete Klapkára tett), hogy nem biznak a magyarokban ugy, mint előbb.

Turin, november 16.

Egy idő óta tapasztalom, hogy itt általánosan hidegebbek lettek irántunk. Midőn Benzi által sürgettem a gróftól feleletet azokra, miket utasításom szerint multkor beadtam, különösen az idegen légio dolgára azt mondta, hogy Artom fog a gróf nevében felelni s ez egész hidegen azt mondta, hogy az európai viszonyok jelenleg nem engedik az idegen légio alakítását; a mint jelenleg Nápolyban van, még a magyar légióval sem tudják, mit csináljanak. Ancona

továbbá a leggyanusabb pont, hova szállíthatnák (pedig ezt Cavour positive megígérte volt). Szóval: jelenleg nem lehetnek semmit.

Mindezekből azt hozom ki, hogy forralnak valamit titokban, a mi szükségtelenné teszi a mi segítségünket; különben eszeveszetség volna az ily politika. S mi lehet az? mire támaszkodhatnak, ha nem reánk? Nézetem szerint semmi egyéb, mint Velence eladásának lehetősége. Az utolsó napokban többször hallottam társaságban említeni, hogy a francia és angol udvarok mind a két félnél sürgetik az ily kiegyenlítést, s minél többet gondolkodom, annál valószínűbbnek látszik, hogy az ily értekezések már valósággal meg is kezdettek. Annyi bizonyos, hogy a pápával kéz alatt megkezdődött az alkudozás, *) s a gróf erősen hiszi, hogy új évig Rómára nézve is sikerülhet valami kiegyezés.

A dolog lélektanilag is valószínű. Napoleon adta Milanot, Farini az Emiliát, Ricasoli Toscanát, Garibaldi Nápolyt és Siciliát; Cavour szeretné most a maga nevéhez kötni Velence és Róma megszerzését, mert szó a mi szó: Garibaldi népszerűsége mélyen megsértette a grófot, ki az új Cincinnatus nevében veszedelmet lát s a maga diplomatiájával nem állhat elébe, mert az eddigelé csak igen drága áron szerzett tartományt.

Turin, november 17.

Politikailag már is bebizonyult, a mit tegnap csak gyanítottam. A félhivatalos »Opinione« mai cikkében bőven fejtegeti, hogy Velence megvétele volna a legkívánatosabb eszköze az európai békének; a gróf pedig tegnapelőtt azt mondta Frapollinak, midőn Garibaldiról volt szó: »Ez az ember azt hiszi, hogy tavasszal újra fog szerepelhetni; úgy hiszem, nem lesz alkalma reá; ennek még elejét is vehetjük.« Elejét venni, nézetem szerint, csak úgy lehet, ha Velencét megveszik. Világos, hogy nemcsak Párisban, hanem itt is kettős kormány van. Az egyik barátunk, — a másik nem

---

*) Bianchi Nicomed többször idézett munkája VIII. kötetében csakugyan közli Cavour két levelét Pantaleoni Diomed tanárhoz Rómába (a ki és Teccio az alkudozásokat vitték) és közli egész sorát a sürgönyöknek ily czim alatt: »Correspondence chiffrée entre le comte Cavour et ses agents officieux à Rome, relativement aux pourparlers secrets entre le Saint-Siège et le Royaume d'Italie.« Pulszky jól volt értesítve;

törődik velünk. A király s Farini háborura készülnek, — a gróf negotiál. S a mi állásunk a lehető legkellemetlenebb.

Turin, november 22.

Rossz szél fuj mindenünnen. Világos elöttem, hogy politikailag is csálnak. A magyar bankóra szükséges 100,000 frank dolga még mindig függőben van. A gróf mindig ígér, de sohasem tesz semmit. Már beleuntam e sisyphusi munkába. Többet beszélgetve Artommal, tapogatni kezdtem a velencei egyezkedés dolgát. »Önök azt hiszik, — mondám — hogy Velenczét megvehetik pénzen s aztán minket egyszerüen elbocsátanak (vous nous donnerez le congé), pedig csalatkoznak. Austria nem adja el Velenczét.« Erre elárulta magát s azt felelte: »Ezt magam is így hiszem; azonban, ha a folyamatban levő előzmények békés megoldásra vezetnének is, mi mindig barátok maradhatunk. Olasz- és Magyarország, bárhogy constituálva, természetes szövetségeselek.« Tehát nem szenved kétséget, hogy a diplomaticai egyezkedések már initiálva vannak.

*

Pulszky értesítései a velencei eladás boszorkány-üstjének forrása felől Párisból is megerősítették. Midőn ottani képviselőnk, (nemeskéri) Kiss Miklós *) ezredes, november 4-én értesített, miként Austria lekötötte magát, hogy tavaszig nem fogja az olaszt megtámadni, értesítéséhez ezt adta hozzá: »De a módot, melylyel magát lekötötte, nem mondták meg.«

En erre november 11-én tudtára adtam, miként óhajtanám, hogy módját találja ez értesítését kiegészíteni. »Félek, — mondám — hogy az, a mit nem mondtak meg, rossz viz malmunkra. Okom e gyanura az, hogy Turinból is tudom, miként Cavour magát egészen biztosnak érzi tavaszig minden támadás ellen; de a helyett, hogy a biztonság növelné határozottságát s erélyét az előkészületekben az olaszok részéről való tavaszi támadásra, azt tapasztalom, hogy inogni-habozni kezd, foghegyről beszél velünk elvállalt kötelezettségeinek teljesítéséről s még szeptemberben különös buzgalommal foga-

*) Magyarországon több Kiss Miklós van s köztük kettő vagy három ezredes is. Ezért használom megkülönböztetésül a »nemeskéri« előnevet. Nehogy ennek elhagyása tévedésbe ejtse az olvasót a személy felől, megjegyzem, hogy ha Kiss Miklóst említek, mindig nemeskéri Kiss Miklóst értem.

dott el mindent, a mit javasoltam, most kételkedni kényszerít határozott szándoka felől. Vajjon az, a mit nem mondtak meg, nem a körül forog-e, hogy a Tuillériák megígérték az osztráknak, Velence jóáron megvétele végett Turinban közbenjárni? Találjon módot, a kárpit mögé pillantani.«

Tapogatózásainak eredménye az volt, hogy midőn említé Napoleon herczegnek, miként a Velence eladása iránti alkudozások felől szállongó hírek nekem nem kis aggodalmat okoztak, a herczeg ennyit felelt: »Nem kell tőle félni. Nem hiszem, hogy Austria valaha beleegyezzék. Az osztrák császár dühös volt, mint egy tigris, midőn azt neki előhozták.« — Tehát előhozták! s ugy látszik, Párisból hozták elő.

Curiosum gyanánt megemlítem, miként Kiss Miklósnak volt egy igen jól értesült levelezője Bécsben (udvari ügynök: N. L.), ki neki sokszor igen értékes tudósításokat küldött, németül, kereskedelmi hírek alakjában, de miket, birván a kulcsot, könnyű volt megértenünk. A magyar közügyeket »Ungarischer Weinhandel«-nak nevezte s november 20-ról kelt levelében ezeket írta: »A zsidó kereskedők (jüdische Händler = osztrák kormány), kik a magyar piacot egészen uralogják, most egy kissé engedékenyebbeknek mutatkoznak (traitabler = concessiók), de azért Voisin ur (= szomszéd = Thouvenel) mint jóhírű kereskedő igen jó borüzletet csinálhatna Magyarországon, mert a termelők (Producenten = hazafiak) nagyon idegenkednek amazoktól s nagyobb szabad verseny után sóvárognak, melyre oly üzletembereknek, mint a tehetséges Voisin-ház (= francia sereg), piacunkon megjelenése bizonyosan utat törne. Az Ön előtt ismeretes angol Mister Paul most azoknak a zsidóknak alkuszává lett s nagyon tanácsolja nekik, hagyjanak fel egészen az olasz kereskedéssel (= adják el Velenczét) az ott meghonosult szőlőbetegség (= forradalmi szellem) miatt, s vessék magukat egészen a magyar borkereskedésre. De mi sokkal jobban szeretnénk szilárd vevőkre szert tenni, különben a mellett a zsidó gazdálkodás mellett borkereskedésünk előbb-utóbb egészen tönkre megy.«

Hisz Miklós nézete szerint »Mister Paul« alatt a levélíró csak vagy Hajnik vagy A. Pált érthette. De valószínűbb,

hogy a másodikat, mert az első nem volt oly helyzetben, hogy »magasabb helyeken« tanácsokat osztogathasson.

Velence eladása mint egy fekete pont még soká kísértett a politika egén. Még december végével is egy »sugalmazott«-nak tartott röpirat jelent meg Párisban ily czim alatt: »François Joseph et l'Europe,« mely Velence eladását mind Austriára nézve előnyösnek, mind Európa békéjére szükségesnek mutogatta. Nagy zajt ütött. A világ Napoleon császár gondolata tolmácsának nézte s lord Cowley, párisi angol követ, a dolgot eléggé fontosnak tartotta arra, hogy a röpiratot hivatalosan megküldje Londonba; mire lord John Russell azt adta válaszul, miként »mylord nagyon jól cselekedett, hogy az ő (Russell) figyelmét arra felhívta. Most nem akar annak fő tárgyába belebocsátkozni. Velence átadásának (surrender) kérdése olyan kérdés, melyet külön és tüzetesen kell tárgyalni (must be considered separately and deliberately). Csak annyit jegyez meg, ha mai napság pamphletek valóságos események, s nem felejtethjük el, hogy »A pápa és a congressus« czimű röpirat a pápának több, mint fele birtokába került s az európai congressusnak utját vágta.« (Russell—Cowleynek, december 24. 1860.)

Hiszen Velence csakugyan át is adatott; de bizony nem a híres »pamphlet,« hanem a porosz fegyverek vették el.

VII.

Az országos központi bizottság katonai küldöttjének kijövétele.

Mialatt a hazafiui reményeknek még csak imént is oly derült egén a boru ily jelei tünedeztek fel, az országos központi bizottság katonai küldöttje megérkezett, kit a végett kívántunk hozzánk kiküldetni, hogy mindenről s különösen a katonai szervezésről részletes jelentést tegyen, a forradalom vezetésére vidékenként kiszemelt katonai s politikai főnökök neveit velünk közölje, a további teendők felől értekezzen s megállapított hadműködési tervünkkel megismerkedjék, miszerint minden egyes vidéki parancsnok tudhassa, hogy a

háboru kitorésekor mi az ő specialis feladata s minő irányt kell az összes hadműködés combinált egybevágására való tekintetből szem előtt tartania.

Az országos központi bizottságnak hadparancsnoki rendeltetési három tagja (Beniczky Lajos, M..... y János és I..... Imre) közül az utóbbi lett e küldetéssel megbizva. November 13-án érkezett Zürichbe, ott találkozott Telekivel, a ki jöveteléről előre értesítve volt s őt hozzám Londonba utazására utlevéllel ellátta. Klapka tábornok, keleti útjának sürgőssége miatt, ez értekezletre személyesen meg nem jelenhetvén, abban lett a megállapodás, hogy ő (Klapka) Turinban fogja a katonai dolgokat Vetter altábornagygyal megbeszélni s Vetterrel Teleki fogja tudatni, hogy mikor kellend Londonba érkeznie s magát nálam jelentenie. Teleki engem Zürichből november 16-án a találkozás napja felől azon megjegyzéssel értesített, miként a küldött kívánja, hogy rajta, rajtam s Vetteren kívül a dolgot senki a világon még csak ne is gyanithassa. A megérkezésére kitüzött nap estéjén, szabott órában, a küldött hozzám jó, rendeljem oda akkorra Vettert is s hárman tanácskozzunk s azonnal végezzünk, mert az ovatosság azt parancsolja, hogy a küldött a következő reggel már utnak induljon vissza hazafelé. Svájcznak fog menni s ott Telekivel újra találkozni.

Ugy történt. A küldött referált a dolgok állása felől a hazában mind politikai, mind forradalmi szervezkedési tekintetben; átadta a névlajstromot; előterjesztette a központi bizottság kívánatait. Megállapítottuk a katonai szervezkedés előrajzát (schema), az erők taktikai felosztását; megrostáltuk a Vetter altábornagy által előkészített harcrendet (ordre de bataille) s a hadműködési tervet (természetesen a Klapkára bizott

erdélyi operatio kivételével) a szeptemberi egyezkedés alapján azon időre, míg az olasz segédsereggel s a légióval hazaérkezve, a belföldi tagokkal megszaportandott Magyar Nemzeti Igazgatóság ideiglenes kormány minőségben a haza földjén rendelkezhetend. S mindezek folytán a küldött jegyzékbe vette a központi bizottsággal közlendő utasításaimat.

Előttem fekszik a harcrend, a hadműködési terv vázlata s a küldött által kezemhez adott névjegyzék. Képzelteti az olvasó, hogy ez utóbbinak mostani átnézése közben az érzelmeknek minő vihara támad lelkemben, a mint a mára reá gondolok! — Én Istenem! én Istenem!

»Ysa pur es chomuy uogmuc!«

Egy estére levén értekezésünk szorítva, természetesen, hogy a szűkre szabott idő röppenő perceit írásra nem vesztegethettük. Jegyzeteim nincsenek, a részletek emlékezetét az idő elmosta, de Telekihez írott levél s Cavournak tett jelentésem, (melyeknek közlése nyomban következik) a főbb vonások felől elegendő tájékozást fognak nyújtani.

A szervezkedés alatt levő forradalmi hadsereg harcrendjére nézve pedig csak annyit jegyzek meg, hogy az erdélyi s horvát-tótországi hadseregen, az olasz hadseregen s a külföldön alakítandott magyar légión kívül a hazai küldött által nyújtott adatok alapján, a harc kezdetére 80,000 emberre s 14,400 lóra számított rendes haderő hat hadtestre lett volna felosztva (vági, ipoly-sajói, felső-tiszai, alsó-tiszai, rábamurai és balatoni), minden hadtest két hadosztálylyal, minden hadosztály két dandárral, minden dandár külön-külön kijelölt hadkerülettel. A zászlóaljok száma 101,

minden zászlóalj 4 századdal, egy-egy 200 emberrel; a lovasság 96 escadron 150 emberrel.

A hadműködési tervben alapul volt fölvéve, hogy az olasz segédsereg, miután a Dráván átkelt, zöm-erejével Komárom felé tart; a légio előbb a Muraközön, utóbb Veszprém és Székesfehérvár között veszen erőditett állást; az országban szervezett hat hadtest mindenike számára ki volt jelölve a specificus feladat, azonkívül összpontosítási tekintetben a tiszai két hadtest az erdélyi hadsereggel, a balatoni az olasz segédsereggel, a rába-murai a légióval összeköttetésre voltak utalva, a vági a határt Austria felé, az ipoly-sajói ereje egy részével az északi határt biztosítandja, a többivel a Duna felé tart. Mindezen utasítások addig értetvén, míg a fővezér az erő-összpontosítások iránt, a körülményekhez képest, a további rendelkezéseket megteendő, s a hadműködések egybevágása felől vezényletileg intézkedik.

A hazai küldött, visszautaztában, csakugyan találkozott még Telekivel Genfben, ki nekem erről november 26-án ezeket írta:

»Az, a kivel Londonban találkoztál, örömmel értesített, hogy meg vagy elégedve az ottani hírekkel s hogy az otthoni működésre nézve velük nagyobb részt egyetértesz. Mindenben, mit reá bízta, hiven eljárand. Át volt hatva utasításod szellemétől. Magamra nézve e részben csak annyit mondok, hogy teljesen osztom véleményedet. — — — A hazai küldött egy izenettel is bizott meg. Ő ugyanis úgy találja, hogy ha az olasz segédsereg nem lenne olyan erős, mint a minőnek kívánnók, ezen esetre elég volna, ha Károlyvárosig nyomul elő s ott erős állást veszen; ha aztán Vetter a légióval s Garibaldi önkéntesei a Muraközre mennek s ott abban a nagy háromszögben hasonlólag erős állást vesznek, ez által a fegyverek és lövészerkek behozatala biztosítva lesz s a többi magától megyen. Ezt ő azért mondja, minthogy Vetter szerint az

olasz segédseregnek Komáromig kellene előnyomulni *), mit ő igen nehéz feladatnak tart.«

Boldogtalan emlékü egy levél ez! Az utolsó, melyet szerencsétlen barátomtól kaptam. Ez a levél az, melynek végén tudtomra adta, hogy sürgős személyes ügyben el kellend utaznia, de utja nem veszélyes. El is utazott — a halálba!

E végzetterhes ut következtében már nem is kapta levelemet, melyet neki november 27-én írtam. Terjedelmes levél volt; collegialis kötelességem szerint számot adtam neki mindenről, a mit az utóbbi 14 nap alatt tettem s rendeltem, s minden jóról és rosszról, a mit megtudtam vagy tapasztaltam. Referáltam Turinről, Párisról, az ottani fordulatokról, Nápolyról, a legióról, a sajtó-működésről, a magyar pénzjegyek dolgáról, pénztárunk siralmas állapotáról stb. Itt csak azon részét közlöm levelemnek, mely a hazai küldöttel tartott értekezésre vonatkozik.

Kossuth — Teleki Lászlónak Genfbc.

(Kivonat.)

London, november 27. 1860.

— — — — —
A hazai küldöttel (I..... I...vel) értekeztünk. Referált. Átadta a neveket. Még ez évre »ordre de bataille«-t ígért. Kapott szervezési és hadmiveleti utasítást. Tervezgettük a h iradás módját. A legális opposzióira nézve azt mondotta, hogy a P..... F..... által üzent három pont *) el van határozva és biztosítva.

*) Ez egy kis félreértés volt. Nem volt mondva, hogy Komáromig kell vala a segédseregnek előnyomulni, hanem hogy Komáromnak tart (richtet seinen Marsch auf Komorn). Különben én csak örvendhettem, hogy az otthoniak magukat oly erőseknek érzik, miszerint azt, a mit a küldött mondott, elégnek tarták.

*) Ez a három pont a következő:

a) hogy a terrenomot valósággal jó, harcra határozott emberek foglalják el;

Decemberben még szükségünk lesz az organisatió végett 50,000 frankra, egy hónappal a háboru előtt pedig a kiküldendő »ordre de bataille« alapján tizenöt napi zsoldra és ellátásra (nem a népfelkelés, hanem az organizált erő számára), nehogy rablás legyen belőle.

Kérdé, lesz-e garancia az avatkozás ellen a nagy ur részéről? (hozzáadván, hogy ha nem lesz is, felkél a nemzet a turini egyezség alapján, de nagy bizalmat keltene a biztosítás) s kérdé, bizonyosak vagyunk-e a turini feltételekről, s hogy tavaszkor meglesz-e a háboru, mert a szervezést nagy veszélyek nélkül nem lehetne tovább fenntartani.

Azt feleltem: orosz avatkozást nem tartok lehetőnek (elmondtam okaimat), de ez csak magánvéleményem; pozitív garancia nincs Párisból, s nem is hiszem, hogy kapjunk, mielőtt harcoznánk, de lépést teszek s tudósítom.

Tudjátok szórúl-szóra, mit ígértek Turinban s mit adtak eddig. Még nem mondták, hogy változott a helyzet, de habozást tapasztalok. Okaim vannak hinni, hogy Cavour gróf Velence megvételében töri a fejét. Jelentést teszek neki a hazai dolgok állásáról; kérdést teszek a helyzetről, ugy hogy felelni kénytelen lesz, — s megirom. Inkább veszszek, sem-hogy a nemzetet hiu reményekkel áltatnám.

Az 50,000 frankot megigértem, bárhonnán teremtem. A zsoldpénz iránt kérdést teszek Turinban.

Biztosított még, hogy az otthoni középponti bizottmány alárendeli magát nekünk s a mint a hazába érünk, működését kezünkbe leteszi. Én pedig felszólítám a bizottmányt, előre jelöljenek ki a maguk kebeléből egyet s az illető hazafiai

b) hogy a megyék legelső gyűlései minden fennlevő egyenes és közvetett adót, dohánymonopoliumot stb. törvénytelennek nyilatkoztatván, a tisztikart ne csak azoknak behajtásától s az országgyűlési megajánlás nélküli ujonczozástól egyszermindenkorra eltiltásák, hanem a népnek minden ilyes behajtásoktól megóvását neki megparancsolják;

c) hogy vegyenek részt a primási értekezletben, ha ezen programra vagy többség vagy legalább tekintélyes kisebbség van. Ha többség, határozatba tétetni az 1848-hoz való teljes ragaszkodást s szétoszlan; ha kevesebbség, egyenkénti névaláírással adni be a »separatum votum«-ot, minden ellen, a mi a törvénynyel ellenkezik, tiltakozni, s »en masse« elhagyni az értekezletet.

hozzájárulásával egy másikat Erdély, egy harmadikat Horvátország részéről, kik, ha hazamennénk, Igazgatóságunkhoz csatolva, velünk együtt ez ideiglenes kormányt képeznék, míg a nemzet rendelkezhetik. — — —

(Aláírva)

Kossuth.

Ennyit Telekihez írott levelemből s most még Turinba tett jelentésemet kell közölnöm.

VIII.

Kossuth — Cavournak

az osztrák concessiók hatásáról.

London, november 22. 1860.

Közölttem Excellentiáddal személyes véleményemet a concessiók hatása felől; egyszersmind megígértem, hogy biztos tudomást szerzendek hazából s nem hagyandom magamat személyes ohajaim által befolyásoltatni, hanem mint becsületes emberhez illik, hűségesen megjelentem gróf urnak a mit megtudok s csakis kétségtelen tényeket jelentendek meg.

Most immár ez ígéretemet beválthatom s azon helyzetben vagyok, hogy ezt örömmel s elégedéssel tehetem.

Gonddal voltam, hogy részrehajlatlan értesítőim legyenek. Négy angol szives szolgálati készségét vettem igénybe, kik közül kettő parlamenti tag (az egyik torypárti) mindketten ismerősek s otthonosak a magasabb rétegű »társaság« körében Magyarországon, a harmadik egy londoni kereskedő, kinek Pesten üzleti összeköttetései vannak; a negyedik egy protestans lelkész, ki beszél németül. Ezen urak közül egy sem tudott a többi három megbízatása felől s mindenik szavát adta, hogy mint tökéletesen részrehajlatlan szemlélő fog vizsgálódni, még csak gyanitni sem hagyva, hogy velem viszonyban áll.

Jelentéseik csodálatosan összehangzanak s nekünk azon bizonyosságot adják, hogy a nemzet hasonlíthatatlan nagy többsége (99—100-ból mint az ó-conservatívek magukat kifejezték) absolut modorban s minden vitatást kizáró szilárd-sággal elveti az alkunak minden eszméjét Austriával, bárminők lehetnének is a föltételek. Törni akar vele egyszer min-

denkorra minden áron. A felszabadulást Olaszországtól várja. Tudósítóimat meglepte a biztonság, melylyel mindenki hiszi, hogy én olasz segítséggel nem sokára haza megyek. Erről a segítségről a szabadelvűek azt mondják: »Tény, hogy meg lesz; a dolog kétségtelen«; a mérsékelt pártiak azt mondják: »Az érdek azonosság nagyon valószínűvé teszi;« az osztrák hivatalnokok azt mondják: »Fájdalom, várni lehet;« a nép zöme ösztönszerűleg hisz benne, még pedig oly erős hittel, hogy azt semmisen ingathatja meg. Egészen természetesnek találják, hogy máról-holnapra megkapják felhívásomat, mely őket fegyverre szólítja s kijelentik, hogy egy ember sem fog a sorból hiányzani, mert tudják hogy, ha én és társaim fegyverre szólítjuk a nemzetet, a siker kilátásai biztosítva lesznek.

Igen érdekes részleteket fogok közölhetni gróf urral, ha kívánni fogja.

A mi az október 20-ikai diplomát illeti, tudósítóim úgy találták, hogy arról az emberek vagy gunynyal beszélnek, mint valamely felsült szemfényvesztésről, vagy pedig azt mondják, hogy »fegyvert nyujt kezünkbe, hasznát vesszük.«

Ennyit a közszellemről általában, tökéletesen részrehajlatlan szemlélők összevágó tudósításai után.

Másrésről, s a mi ennél sokkal fontosabb, mi felszólítottuk volt a központi bizottmányt az országban, mely a mozgalom minden szálát kezében tartja, hogy küldje ki hozzánk saját avatott tagjai közül egyikét azoknak, kikre a forradalmi harcban katonai parancsnoki szerep vár, miszerint nekünk részletes jelentést tegyen mindenről, a mit a bizottmány tett és tenni szándékozik; tudósítson, hogy mennyire mentek utasításaink végrehajtásában, s általában mindenről, a mi Magyarországon történik.

A küldött kijött Londonba. Értekeztünk s e hiteles, mondhatom: hivatalos kutfő után van szerencsém közölni Excellentiáddal, hogy hányadán vagyunk Magyarországon.

Két uton történik egyidejűleg a működés: egyik a törvényes ellenzés, másik a titkos szervezkedés utja.

I. A mi a törvényes ellenzést illeti, az első benyomás alatt a szándok az volt, hogy politikai barátaink közül senki sem vállal semminemű hivatalt s a szenvedőlegesen ellentállásban fekvő inercia erejét vetik a bécsi cabinet utjába.

Azonban eszméket cserélve, azon meggyőződésre jutottak, hogy kiszámíthatlan előnyt nyer a felkelési mozgalom, ha a hivatalos térről az osztrák hivatalnokok elüzetnek, a tért politikai barátaink foglalják el s különösen, ha a megyei hivatalok s velük a rendőrség s az adók megtagadásának lehetősége az ő kezeikben lesz. Következésképen abban állapotok meg, hogy a megyék restructióját munkába veszik, oly módon, hogy összehívadják a megyegyűléseket, úgy, a miként 1848-ban megalakították, a törvény értelmében; visszahelyeztetik tisztségeikbe az 1849-iki megyei bizottmányokat s az elhaltak helyeit határozott, hű hazafiakkal töltenek be s a megyei tiszviselők megválasztása körül is ekként járnak el. Ez ellen a bécsi hatalom nem tehet kifogást, a nélkül, hogy maga-magát meghazudtolja.

Tehát két dolog közül egy fog történni: vagy az, hogy a bécsi hatalom ezt erőszakkal megakadályozza s ekkor az ugynevezett engedmények épülete egy csapással összeomlik, Austria rosszhiszemősége újra leálcáztatik s az izgalom nőni fog, mint a hógörgeteg; vagy pedig az, hogy Austria nem fogja merni a megakadályozást s ekkor a tér elvbarátaink kezében marad. Nincs szükségem gróf urnak az ebben rejtlő fontosságot fejtegetni.

Nehogy azonban az európai közvélemény a megyék restructiójának horderejét félreértse: az első megyegyűlések ősi alkotmányos jogukkal élve, el fogják határozni, hogy az oktoberi diploma ellenkezik a törvénynyel s az alkotmánynyal; hogy a cancellaria és helytartótanács el lévén törölve a királyilag szentesített 1848-iki törvény által, azoknak visszaállítása törvénytelenység, tehát semmi tekintélylyel nem birhatnak, semmi hatóságot nem gyakorolhatnak, hogy az adó megszavazása s kivetése és a katonai ujonczozás az országgyűlés hatáskörébe tartozván, nemcsak tiltva lesz a megyei tiszviselőknek az önkényleg megállapított adószedéshez és ujonczozáshoz segédkezet nyujtani, de sőt szoros köteleességükké fog tétetni a népet minden ily zsarolások ellen védelmezni.

Ezeken felül szándokban van a megyék, a primási conferentia s az országgyűlés által (ha országgyűlés lesz) elhatároztatni, hogy sem egy fillér adó nem fog megszavaztatni, sem egyetlenegy ujoncz kiállítása nem fog megengedtetni,

hacsak az alkotmány az 1848-iki törvények alapján teljes épségben vissza nem állítatik, beleértve a független magyar miniszteriumot s különösen a pénz- és hadügyi tárczákat s hacsak ezeken felül minden idegen haderő az országból ki nem vonatik s a magyar ezredek az országba vissza nem hozatnak.

Excellentiád emlékezni fog, hogy az osztrák ház inkább, mintsem hogy a nemzet ez alkotmányos jogait megtűrje, kész volt minket 1848-ban hitesezgetten fegyverrel megtámadni, hazánkat vérbe-lángba borítani s midőn legyőzetett, kétszáz-ezer orosz tanyakunkra hozni.

Ilyen a törvényes ellenzéki program, melyhez a Deák és báró Eötvös (hajdani minisztertársaim) által vezérelt mérsékelt szabadelvű párt formá szerint hozzácsatlakozott.

II. A mi a forradalmi szervezkedést illeti, még nincs két hónapja, hogy a köztünk szeptemberben megállapított egyezséget azon felszólítással közöltük a mozgalmat intéző központi bizottmánynyal a hazában, hogy a forradalom tactikai szervezését munkába vegye: és az ország már fel van osztva hadtestekre, hadosztályokra, dandárokra; a parancsnokok s főbb tisztek nemcsak ki vannak szemelve, hanem kijelölt helyeiken legnagyobb részt már tevékenységbe is léptek s a besorozás a nemzet forradalmi hadserege számára mindenütt szintannyi erélylyel mint discretióval folyamatban van. Az év végével meg fogom kapni az egész szervezett erő csatarendjét. Ezen tactikai szervezésen felül az általános népfelkelésre az előkészületek meg vannak téve; a hadműködési terv részletesen meg van állapítva azon alapon, melyet Excellentiád elfogadott, a minisztertanács helybenhagyott s a király megerősített; az érintkezés az osztrák hadsereggel megkezdett s a kémlelési fontos szolgálat berendeztetett. Azonkívül minden megye el van látva egy-egy politikai főbiztossal, kinek kötelessége az alárendelt forradalmi közegekről városról városra, faluról falura gondoskodni. Kezemenl van a biztosok névjegyzéke s benne látom az ország legnépszerűbb neveit, köztük többeket a leggazdagabb mágnások közül.

Vetter tábornok, kit a tactikai terveknek és utasításoknak a hazai szervezkedés parancsnoka számára előkészítésével megbíztam, résztvett a hazai küldöttel történt értekezésimben, tehát azon helyzetben van, hogy Excellentiádnak

minden kívánandó felvilágosításokat megadhat. Ezért tartottam jónak e levelem átadásával őt bizni meg.

Most tehát azon helyzetben vagyok, hogy immár nem a magam, Igazgatósági társaim, vagy az emigratio, hanem egyenesen nemzetem nevében s annak világosan kifejezett akaratánál fogva, adhatom meg az ünnepélyes biztosítást, hogy Victor Emánuel király számíthat Magyarországra. Hívja fel ő Felsege a szeptemberben megállapított alapon, és meg fogja látni, hogy mire képes a magyar nemzet.

Hozzá kell még ezekhez tennem, hogy a központi bizottmány utján nemzetem mindent helyeselt, a mit igazgató-társaimmal Excellentiadnak javaslatba hozni szerencsém volt, köszönetet mond gróf urnak s általa a királynak, hogy e javaslatokat elfogadták; határtalan bizalommal számít a segélyezési ígéretekre, mely segélyezést, osztozva nézetemben, a felkelés kezdeményezésére nélkülözhetlenül szükségesnek tekint s kötelességemmé tette, hogy gróf urat s általa a királyt Magyarország hű készsége s örök hálája felől biztosítsam.

És ezekkel, gróf ur, megtettem jelentésemet Magyarország helyzete felől. Most még egy komoly kötelességet kell lerónom hazám iránt.

A magyar hazafiak küldöttje, miután beszámolt küldetéséről s utasításaimat vette, a következő szavakat intézte hozzám:

»Meg vagyok bizva, tudatni Önnel a központi bizottság nevében, miként a nemzet megvárja, hogy az Ön elnöklése alatt működő Magyar Nemzeti Igazgatóság, a mint a hazába érkezik, az ország ideiglenes kormányzatát kezébe veszi s hogy időközben az Önök rendelkezései hűségesen végre fognak hajtatni. Bizva Önök előrelátásában, mi s velünk a nemzet virága nem haboztunk életünket, vagyónunkat, családunk boldogságát, s a mi mindezeknél több: hazánk jövőjét kockára tenni. Oly helyzetbe tettük magukat, a mely sokáig nem tartható. Ily terjedelmes forradalmi szervezetet lehetetlen hosszú időn át fenntartani, a nélkül, hogy nyomába ne jöjjenek s a legkisebb fölfedezés bő aratást ne nyujtana a hóhérnak. Egy vagy más módon ennek végének kell lenni a

jövő tavasz felé. Ön biztosíthatja Cavour grófot, hogy Magyarország teljesíteni fogja, a mit a nemzet nevében Önök megígértek. De viszont mi is biztosak akarunk lenni, hogy a háboru meg lesz tavaszra s hogy az ígért segélyre teljes bizonyossággal számíthatunk. Biztosíthat Ön minket e tekintetben?»

Az én feleletem ez volt: »Én hűségesen megjelentettem Önöknek, a mi köztünk s a király kormánya közt mult szeptemberben történt. Tudják Önök, hogy egyezkedésünknek a minisztertanács által elfogadása felől Cavour gróf írásban biztosított s hogy e biztosítást a király e szavakkal erősítette meg: »helyeslem s magamévá teszem, a miben Önök Cavour gróffal megegyeztek. Bizhat Ön szavamban. Mondja meg nemzetének, hogy én sohasem fogom megcsalni.« — Ha a helyzet azóta változott volna, Cavour gróf ezt bizonyosan tudtomra adta volna. Sem ő, sem a király nem akarhatnak boldogtalan hazánkkal játékot üzni. Az Ön kívánsága igazságos; elő fogom azt a grófnak terjeszteni. Ő nem fogja a catheticus választ megtagadni; ha mégis meg találná tagadni, a megtagadás is válasz lesz. Megértjük s a szerint fogunk cselekedni. Tizenöt nap alatt értesítve lesznek Önök a hazában.«

Én hát határozatát kérem Excellentiádnak, kérem mindazon szerencsétlenségnek nevében, melyek hazámra nehezdednek.

Mit feleljek hazámfiainak?

Jelek tünedeznek fel, melyek aggodalommal töltenek el. Az izenet, melyet turini képviselőnk Excellentiád titkárja által október 22-ikei közlésemre kapott, s a legio ügyében s a magyar pénzjegyek költségei körül tapasztalt nehézségek nem megnyugtató jelenségek, s ezeknek aggasztó súlyát nagy mértékben növeli az, hogy nemcsak itt Londonban a külügyi hivatalban, hanem már a turini félhivatalos lapokban is Velence megvételének eszméje napirenden van.

Én ugy hiszem, hogy ezen eszme nem népszerű Olaszországban; ugy hiszem, hogy az Olaszország s Austria közt fennforgó érdekellentétet vétel által nem lehet kiegyenlíteni; én azon meggyőződésben vagyok, hogy államok közt a szerződések csak annyi értékkel bírnak, a mennyit az erő s az

érdek ér, s Velence megvétele távol attól, hogy Olaszországnak békét s biztonságot szerezhessen, csak módot nyujtana Austriának financiait kissé rendbehozni s erőforrásul szolgálva boszut állani Olaszországon, — a mire ürügyet találnia nem lesz nehéz. Mondhatnám tehát, hogy csak egy mód van magát az osztrák ház ellenséges indulata ellen biztosítani, az, hogy ártalmatlanná kell tenni, hatalmának Magyarország segítségével megtörése által. Azonban, ha a vétel csakugyan megtörténék: mi magyarok keservesen sajnálnók reményeink hajótörését, de panaszra nem volna jogunk, feltéve, hogy Excellentiád szives lesz minket a helyzet megváltozása felől értesíteni, nehogy hazám, magát csalóka reményekben ringatva, kiszámíthatlan szerencsétlenségek martalékává legyen.

Kérem is Excellentiádat, összetett kézzel, mindenre, a mi egy hazafi előtt szent: adja tudtomra, mi választ küldjek nemzetemnek?

A magyar hazafiak küldötte a felől is értesített, hogy az év vége felé még vagy 150,000 frankra leszen szükségük, miszerint katonai szervezkedésüket fenntarthassák, s hogy ha a háboru meglesz, én egy hónappal annak kiütése előtt kezükbe szolgáltatassam azon összeget, melyre a beküldendő csatarend kimutatása szerint szükségük leszen, a végett, hogy a szervezett seregeket a felkelés első tizenöt napján át élelmezhessek s fizethessek, különben lehetetlen volna a rendet s fegyelmet fenntartani, és attól kellene tartani, hogy a mozgalom itt-ott, ha nem is rablássá, legalább zsarolássá fajulhat. Ez egyike volt azon tekinteteknek, melyek szemeink előtt lebegtek, midőn egyezkedéseink alatt a sikraszállás (mise en campagne) első költségeinek fedezése végett 10.000,000 franknyi kölcsön szükségét költségvetésünkbe iktattuk.

Van szerencsém stb.

(Aláírva)
(Francziából.)

Kossuth.

E levelemre válaszul Pulszky november 27-én tudósított, hogy Vetter altábornagy aznap reggel volt Cavournál; átadta levelemet s vele egy ideig beszélgetett; kikérdeztetett az organisatio iránt; Cavour meg-

mondta neki, hogy »idegen legio« nem lesz, nem lehet (miként ezt Pulszkynak már előbbi levelémre feleletül megizente), hogy mi azonban számolhatunk az olasz szövetségre, hogy ha háborura kerül a dolog. Vetter azt jegyezte meg, hogy félünk Velence eladásától. Erre a gróf, házi-sipkáját félretéve, azt mondta: »Ha az én akaratom szerint megyen a dolog, nem pénzzel, hanem vérrel szerezzük meg; én azonban nem gátolhatom sem lord Palmerston, sem a francia császár működését. Fődolog Önökre nézve, hogy a francia császárral jó lábón maradjanak s hogy a lengyelektől ovakodjanak, nehogy Oroszországot elkedvetlenítsék.«

Pár nappal későbbben turini képviselőnk az itt következő nagyon érdekes jelentést tette:

Pulszky — Kossuthnak Londonba.

Turin, november 30. 1860.

Cavour ma reggeli hét órára magához hivatott.

»Megolvastam Kossuth levelét,« mondá; »írja meg neki: Politikai positióink egymás irányában nem változott szeptember óta. Szándokunk most is ugyanaz, a mi volt. Ellenben változott a situatio több mellékes pontban. Akkor azt hittük, hogy október végeig a nápolyi ügyek el lesznek rendezve s tavaszig egy nápolyi sereget szerezhetünk. Ebben csalódtunk. November végén vagyunk s a (nápolyi) király még most is tartja Gaetát. Már pedig addig, míg ő az országban van, az illedelem is tiltja, hogy a katonákat, kik neki hűséget esküdtek, ellene szervezzük; ha ezt tennők, az ugyis gyenge morális tekinteteket, eskü s hűség tárgyában, végkép felforgatnók. Csalatkoztunk továbbá a nápolyi sereg iránt is. Ezek a katonák sem nem tudnak verekedni, sem forradalmat csinálni; többet ér egy újoncz a felső tartományokból, mint egy öt éves katona az alsóból. E szerint nincs reményem, hogy tavaszig csak ötvenezerből álló alsó sereget is állithatnék második vonalba; első vonalba nem való. A felső tartományokban megkettőztettük az újonczozást, két évet vetünk ki egyszerre, ellenben el kell bocsátanunk azokat, kik idejüket kiszolgálták s így nem szaporodhatik seregünk annyira, a mint kellene. A mobilisált nemzetőrség ellen-

ben 40,000 embert ad, kiket másod vonalban igen jól lehet használni. Csalódtunk továbbá az önkéntesekben. Ezek képesek megdönteni az oly rothadt testet, mint a nápolyi sereg többsége volt, de Garibaldi nem volt képes Capuát bevenni vagy bár Cajazzot megtartani. Nem használhatjuk őket a négyszög ellen. Garibaldiit kell, hogy felhasználjuk, mert magában is egy erősség; hanem ő csak az osztrákok hátában működhetik, vagy Dalmátországban; szervező tehetsége nincs: öt hónap alatt Siciliában egyetlenegy zászlóaljat sem volt képes szervezni. — E szerint úgy áll a dolog, hogy elég erősek vagyunk Austriának már most is ellentállani, hanem támadásra tán márcziusban sem leszünk egészen készen. Szeretném, ha akkor, vagy habár valamivel későbben, mikor megkezdődik e háboru, az Önök országgyűlése együtt volna s oly oppositíóban az osztrák kormány ellen, miszerint morális segélyére számítani lehessen. Ez bizonyosan megszabadítaná Önöket az orosz intervenciótól, ha felkelésüket sanctionálná. Egyébiránt ezen veszély ellen (az orosz interventio ellen) Franciaország óvhatja meg Önöket legjobban. Értsen meg jól: mi akarjuk a magyar háborut, becsületesen, minden erővel; ha azonban Franciaország megtiltja nekünk: nem tehetjük. Jó volna tehát, ha gróf Teleki (vagy ha egyéb emberük van) Párisban a császár sympathiáját ébren tartaná Magyarország iránt. Ön tudja, mily nehéz kitudni a császár akaratát; úgy hiszem azonban, hogy Önök jelenleg valamivel jobban állanak, legalább nem állanak rosszabbul Párisban, mint szeptemberben álltak; úgy hiszem, hogy több a sympathia Önök iránt. Egyébiránt Önök lássanak utána. Én megteszek annyit, a mennyit lehet. — A magyar legiót megtartjuk, sőt szaporítjuk is; ezt azonban minél csendesebben kell tennünk; idegen legioról szó sem lehet. Az angolokat hazájukba kell küldenünk: ce sont des chéna pans, igazi söpredéke az angol nemzetnek. Továbbá sohasem lehet bizni az angol cabinetben; ha reorganisálnók az angol legiót, ils pourraient être des faux frères. Ki kell küszöbölnünk minden lengyel, német és francia forradalmi elemet. A legiót nem helyezhetjük az adriai part felé; ez feltünnék. Mikor megjő az ideje, csendesen, négy nap alatt átgyalogol az Adriához. Adtam rendeletet tegnap, hogy a szökevényeket mind küldjék Nápolyba. — Az önkéntes elemet akarjuk is s fogjuk is felhasználni. Bertani-féle comitét nem fogunk engedni. E szerint kérem Önt, tudassa Türel is, hogy minden ilyesféle szervezésnek csak a

kormány tudtával kell történnie. Mi segíteni fogjuk ; de engedel-
münk nélkül alakulandó csapatok ellen a kormány egész szigorával
fel fogunk lépni. — Velenczét illetőleg nem tettünk semmi propo-
sitiót, nem tettek nekünk semmi propositiót sem direct, sem indirect
módon. Ön e tárgyban csak annyit tud, mint én, semmivel kevesebbet ;
ujságokból olvasom, hogy az angol kormány kívánja az eladást s tö-
rekedik ezt kivinni. Hivatalosan nem történt eddig semmi lépés. Én
részemről nem kívánom. Belkormányi tekintetek miatt is kívánom az
osztrák háborút, mely nélkül nehezebben forr össze a dél az éjszaka-
kal. Nem is hiszem, hogy lehetséges volna az eladás most. Az osztrák
nem áll reá ; folyvást erősíti az erősségeket, küld fegyvert, készletet,
embert Velenczébe ; nem gondol az eladásra. E részben nincs mit fél-
niök. Egyébiránt értsen meg jól : ha valahogy csakugyan sikerülne a
diplomatiának, a mit nem hiszek, rábírni az osztrákot az eladásra,
akkor csakugyan nem vethetném vissza a propositiót. Eddig nem
történt semmi lépés, s nem hiszem, hogy fogna történni. Igen, ha öt
évig nem volna háboru, akkor magam is azt hiszem, hogy a többi
osztrák tartományok rákényszeritenék a kormányt az eladásra ; a
mostani állapotban azonban, hol a háboru kikerülhetlen, nem lesz
belőle semmi. — Irja meg mindezt Kossuthnak, hogy az állapot
nem változott, hogy Párisra figyeljen, hogy bennünk bizhatik. —
Adieu, Monsieur Pulszky !«

Ez a monolog, — mert ritkán szólhattam egy szót is közbe —
főleg annak bizonyítására, hogy fő tekintetünk mindig az volt s lesz,
egyetértésben működni a királyi kormánygyal, három negyedóráig
tartott. Ugy hiszem, semmi vezéreszmét ki nem hagytam szavaiból.

Holnap szólok Benzivel ; remélem, hogy a 100,000 frank
rendben lesz, de a 45,000 bizonyosan nem lesz.

(Aláírva)

Pulszky.

*

Turini képviselőnk ez érdekes jelentése annál
nagyobb fontossággal birt, mivel Cavour akkor tette e
nyilatkozatokat, melyek kétségtelenül a legnagyobb
őszinteség nyomait viselik magukon, midőn már tudomással birt a csapásról, mely a reánk özönlött csapá-
sok hosszú sorának nyitánya volt s a mely a követ-
kező fejezet tárgyát képezi.

HARMADIK FEJEZET.

Az első csapás.

I.

Fegyverzetünk lefoglalása.

Vetter altábornagy az Igazgatóság 1860. októberi működéséről szóló jegyzőkönyvben fentebb elszámolt fegyver és lövészer kiszolgáltatása felől kimutatását beküldvén, arról is értesített, hogy e fegyverzetnek szeptember 30-án már utolsó részlete is elindított a turini fegyvertárakból a génuai kikötő felé.

E felől október 5-én azon megjegyzéssel tudósítottam Klapka tábornokot (Genfben), hogy »a jóakarát és buzgalom, melyet olasz barátaink ez ügyben tanusítottak, minden dicséreten felül áll. Csodásan gyönyörű szállitmány ez, s a tábornok szerencsét kívánhat ahhoz magának, mert azzal tökéletesen fel van szerelve.«

Amint már említém, a fegyver öt hajón szállított Genuából a kelet felé. Az öt közül a két első október második hetében utnak indult, s a többiek némi időközzel követték.

Konstantinápolyi ügyviselőnk: Karacsay Sándor gróf, Durando tábornok szárd követ megbízásából már október végével tudósította Klapka tábornokot, hogy a fegyverszállítás dolgában ügyünk az oláh fejedelemségekben veszélyben forog. Erről nekem Klapka

november 4-én Genfből csak annyit írt, hogy »Durando tábornok Couza fejedelmet konstantinápolyi látogatása alkalmával irántunk nem épen kedvező hangulatúnak találta;« e tudósítást azonban Klapka azon megjegyzéssel kísérte, hogy ezen könnyű lesz segíteni; de mégis utána tette, hogy ha Couza nézetei nem változnak, — egy patkószeget sem szabad az oláh fejedelemségekbe küldenünk.

Igen, de ekkor öt hajó fegyverünk már el volt küldve.

Én, mihelyt a fegyverzetnek továbbszállítás végett Génúába elküldése felől értesültem, azonnal (október 5.) irtam Pulszkynak Turinba, hogy Dunyov ezredest minden áron előteremtse s rendeltetése helyére küldje (akkor még nem tudtuk, hogy ő már nem mehet, mert a voltturnoi ütközetben veszélyesen megsebesült). S minthogy Cerruti lovag volt megbizva a magyar-olasz ügyben a piemonti kormányt a keleten képviselni s ő szeptember végével a kelet felé már el is indult, — Pulszkyt október 5-én arra is utasítottam, hogy rögtön irjon kormányi uton Cerrutinak: értesítse, hogy mi történt a fegyverszállítás körül, mikor indul, mi a hajók neve, kik a kapitányok, kihez van az áru küldeményezve? — s hogy a raktárnok, Matheidesz (Morin név alatt) ugyan elment, de politikai ügyünk még nem, s hogy nagyon aggódom, nehogy e késedelem miatt valami félreértés jöjjön közbe Couza kormányánál; miért is lelkére kötöm Cerruti urnak: siettesse utját a lehetőségig, miszerint az áru megérkezte előtt ott legyen (írja meg neki, mikorra számítható a megérkezés) s magát Place francia konzullal viszonyba téve, gondoskodjék, hogy az áruk valamikép más kézre ne kerüljenek vagy más rendeltetésre ne jussanak.

Ugyanakkor (október 5.) Klapka tábornoknak is kifejeztem mély aggodalmamat az iránt, hogy veszélybe juthatunk fegyverszállítmányunkkal, ha annak helyre-érkeztét politikai ügyünkünk meg nem előzi; s a mint Dunyov szerencsétlen megsebesüléséről október 6-án táviratilag értesültem, nyomban figyelmeztettem Klapka tábornokot, miként legjobb volna, ha maga személyesen sietne a keletre, találkoznék Couzaval Konstantinápolyban, elintézné vele a dolgot személyesen s kirándulást tenne a hely színére, miszerint a végrehajtó közegeket a körülményekhez képest utasíthassa.

Azonban Klapka tábornoknak lehetetlen volt rögtön utra kelni; csak november 17-én indult Nápolyból. Zgliniczki ezredes, kit (de csak a fegyverszállításra szorított szűkebb körü megbizatással) Dunyov helyére ki-neveztünk, Klapka elutazását megelőzte ugyan, de ő sem érkezett helyre a fegyverek előtt; különben is ő nem állott oly lábon Couza fejedelemmel, hogy a felmerülhetett nehézségeket elháríthatná, — ezt csak vagy a turini kormány a maga diplomatiái közegei által, vagy Klapka tábornok személyesen teheté, minthogy ő Couzával már 1859. óta (s akkoron Napoleon császár hatalmas pártfogása által támogatva) bizalmas viszonyban volt.

Ilyenek levén a körülmények, én mondhatlan aggodalommal néztem elébe az eshetőségeknek, annyi-val inkább, mert Cerruti urra vonatkozó utasításomra Pulszky azt adta tudtomra, hogy Cerruti akkoron még Cairoba sem érkezett meg, hová szintugy megbizása volt, — s még Smyrnában is kellend időznie, ugy hogy rendeltetése helyére csak november vége felé érkezhetik meg, időközben pedig a kormány sem írhat neki, mert nem tudja, hol található.

A következők megmutatták, hogy nagyon is méltán aggódtam.

*

Fegyverszállítmányunk sorsa felől, a turini kormányhoz érkezett táviratok nyomán, legelőbb *Pulszky* következő három jelentéséből értesültem:

I. Turin, 1860. november 27. — »Benzi által tudom, hogy Cerruti Galaczbba megérkezett, hová már a két első hajó is megérkezett. Ugy látszik azonban, hogy valahogy kitudatott, mivel vannak terhelve, mert Cerruti azt írja, hogy Couzae miatt panaszkodott s ugyanazért valamely félreeső helyen akarja Cerruti kirakatni, mintha az ő magán-ládái volnának.«

II. Turin, 1860. november 30. — »Cavourtól jövök, a ki ma reggel hét órára hivatott. Beléptemkor ezzel fogadott: »Nem jól viszik a dolgokat! Emlékezni fog, hogy ismételve, hogy huszszor is kérdeztem Klapkától, miként állnak Couzával, s ő mindig azt felelte: jól, rendben vagyunk vele. E szerint nem akartam a kormány részéről lépéseket tétetni a hercegnél s most azt telegrafálja Cerruti, hogy Couza ingerült s a két első hajón szállított fegyvereket lefoglalta. Én részemről nem követelhetem vissza ezeket, mint a kormány tulajdonát; ez nagy lármát ütne, az orosz felszólalna ellenünk s talán Párisban is tenne lépéseket, melyek terveinket megsemmisíthetnék, mert Párisban nagyon figyelnek ám a pétervári kabinetre s vele minden áron jó lábon akarnának maradni. Legfőlebb ugy követelhetem vissza a fegyvereket, mint szárd alattvalók tulajdonát, kik nyereszkező üzletül küldték oda. Legrosszabb esetben azt mondom, hogy Garibaldi küldte a fegyvereket, midőn mi azt hittük, hogy Nápolyba viszik. Végre is: így vagy amugy, a dolgot elintézzük. Hanem Önöknek újra meg újra ajánlanom kell a legszigorubb diskrecziót, mert ellenkező esetben magukra uszítják az orosz, — a mitől leginkább kell ovakodnunk. Azért ajánlom, tartsák magukat távol a lengyelektől, ugy a Miroszlavski-, mint a Czartoryski-párttól. Mi itt csak ugy boldogulunk, hogy a nemzeti elemet tökéletesen elkülönözzük a forradalmítól. Önöknek sem kell

semmitől annyira ovakodniok, mint attól, hogy fölkelésük a nagy európai forradalom egyik részének tekintethessék.«

III. Turin, 1860. december 2. — »Cavour bizalmas titkára (Arto m) azt mondja, hogy a gróf haragszik, hogy a herczegségekben semmi előkészületeket nem tettünk. A fejedelem nem tudott semmit a szállitmányról, midőn az már a Dunába bevitorlázott. Az első két hajó megérkezvén, el akarta azokat foglalni. Szerencsére megérkezett Cerruti s kieszközölte, hogy azok feljebb vonattassanak, hol, azt hiszik, biztonságban vannak. Az ügy azonban nagy zajt ütött s így a harmadik hajó, a mint a Szulinába bement, a törökök által foglaltatott le s a két utolsó a Fekete tengeren üzőbe vétetett török gőzösök által. Durando kivitte ugyan, hogy ezek visszahivassanak s a két hajónak üzent, hogy inkább menjen vissza Genuába, mert a torkolatban el fog koboztatni. Kérdés: utoléri-e ezen üzenet a hajókat? Az ügy roppantul kellemetlen, mert az osztrák s talán az orosz is protestálni fog s nagy lármát ütend. Ugyanazért meghagyta nekem a gróf, menjek tüstént Milanoba s kérjem meg nevében Türrt: vegye ezt a dolgot magára s jelentse ki, a mikor szükséges leend, hogy ő volt az, a ki e fegyvereket s ütegeket odaküldte.«

Nem volt szükség e végett Milanoba menni. Türr tábornok maga jött át Turinba s Pulszky vele a dolgot a gróf kivánsága szerint elvégezte. Türr tábornok minden legkisebb habozás nélkül késznek nyilatkozott az egészset magára venni, maga is elment Cavourhoz, ki vele (mint Arto m mondá Pulszky-nak) rendkívül meg volt elégedve. (Pulszky jelentése, december 5.)

*

Minél fájdalmasabb volt a csapás, mely fegyverkészletünket érte, annál érzékenyebben esett nekem az, hogy turini képviselőnk kötelesség-hű jelentése szerint Cavour gróf a szerencsétlenségnek tudunkra adását némi szemrehányással látszott kísérni.

Én, ki személyemre nézve sem Couzával, sem kormányával közvetlenül semmi érintkezésben nem állottam s a velük közbejött alkudozásokba (melyeket kizárólag Klapka tábornok kezelt) be nem folytam, de azért, miként már fentebb említve van, minden emberileg lehetőt elkövettem, hogy a becses szállítmány sorsa biztosittassék: nem fogadhattam el azt, hogy a történt szerencsétlenség beszámításának engem még csak árnyéka is illethet; de bár nem lehetett nem sajnálnom, hogy Couzával a dolog nem lett eleve oly gondosan tisztába hozva, mint az ügy roppant fontossága kívánta volna, a solidaritásnál fogva, melyben Igazgatósági társaimmal állottam, azt sem engedhettem meg, hogy a felelősség Klapka tábornokra hárítsák s azért turini képviselőnk december 2-ikai jelentésének vételével siettem őt utasítani:

»Emlékeztesse a grófot, miként tökéletesen tudva volt előtte, hogy mi alapon adott neki Klapka tábornok megnyugtatót azon kérdésre: miként állunk Couzával?

»A gróf tudta, mit végzett a tábornok Couza fejedellemmel a múlt évben; tudta s én magam is csak annyit tudtam s mondtam a grófnak, hogy azóta semmi sem jött közbe, a mi azt gyaníthatná, hogy Couza megváltozott. E tényt a gróf elegendőnek tartotta arra, hogy a fegyverzetet elszállíthatónak ítélje. Azonban épen én voltam az, a ki insistáltam annak, hogy minden elkövettessék, miszerint a helyzet felől bizonyosak legyünk s azért míg egyrészt saját ügynökeinknek s magának Klapka tábornoknak is elindulását teljes erőmből siettettem, másrészt kértem a grófot, hogy ő is támogasson s küldöttje (Cerruti) azonnal menjen. Sürgettem személyesen is menetelét, Turinban létem alatt. El is ment szeptember vége felé. De arról csakugyan nem tehetünk, hogy csak november 14-én indult el Konstantinápolyból Galacz felé s hogy, a mint raktárnokunk (Morin) november 12-ről írta: a szárd kormány moldva-oláhországi képviselői még akkor sem voltak semmiről sem értesítve.

»Mi ellenben Place francia konzultól Jassyból októberben azon tudósítást vettük, hogy Couza még mindig áll tavalyi ígéreteinek s hogy a tavalyi husz ezer fegyver visszaadását is igéri.

»Ha tehát Couza megváltozott, ez szerencsétlenség, nagy szerencsétlenség, de mi róla nem tehetünk, valamint arról sem tehetünk, hogy politikai ügynökünk: Dunyov ezredes, kinek elindulását minden kitelhető módon siettettem, a volturoi csatában életveszélyesen megsebesült.

»Emlékeztesse a grófot arra is, hogy Klapka tábornok utját keletre Turinnak vette, ott a gróffal értekezett s ez értekezés folytán töltött néhány napot Nápolyban, miszerint oly dolgokat intézhessen el, melyeknek, mielőtt a keletre menne, elintézését a gróf is szükségesnek tartotta s csak Nápolyban elintézhetőeknek nyilatkoztatta.

»Ha Couza csakugyan megváltozott, működési terünknek is változni kell. Megmondom ez iránt a grófnak nézetemet, mihelyt bizonyosat tudunk a keletről. Addig alig lehet mást tenni, mint, Klapka már (alkalmasint november 26-án) Konstantinápolyba érkezvén, Durando és Cerruti uraknak utasítást küldeni, hogy vele egyetértésben azt tegyék, a mit a körülmények szerint legjobbnak itélendnek.«

Turini képviselőnk ez utasításhoz alkalmazkodva járván el, december 9-én annyit legalább, mint tényt, jelenthetett, hogy Cavour szerencsétlenségnek tartja a dolgot, de minket nem okol s nem haragszik. Nem tartja lehetetlennek, hogy Couza nem akarván magára vállalni a felelősséget s Austria és Törökország részéről a gyanut s neheztelést: maga tett vagy tétetett bejelentést; de az sem lehetetlen, hogy osztrák kémek jöttek nyomába annak Genuában, hogy begöngyölt ágyuk küldetnek kelet felé, — mert Prokesch, osztrák internuntius Stambulban csinálta az első lármát. Még nem lehet a dolog valódi állását tudni, mert a telegráf Galaczból s Galaczba Austriának megyen s onnan, úgy látszik, a chiffre-ek szándékosan hibásan küldet-

nek tovább. Cerruti panaszkodik, hogy nem érti a turini sürgönyöket; Turinba meg az övéi nem érkeznek érthető alakban. Tehát béketűrőssel kell lenni, míg Cerruti titkára megjő, kit ő sürgönyökkel küldött Turinba. Addig nem mondhat mást, mint azt, hogy nem kell desperálni; egy vagy más módon a dolog csak el lesz igazítva, mihielyt a tényállás felől kellőleg tájékozva leszünk.

*

Emlitettem Pulszky deczember 2-ikai jelentéséből, miként Cavour várta, hogy az osztrák is, orosz is tiltakozni fog. Megtörtént s a lármát még az angol kormány is növelte. A mi különösen a bécsi udvart illeti: az, úgy látszik, komoly aggodalomba esett a fejedelemségekben történő dolgok felett, s mindent elkövetett, hogy Couzát megfélemlitse, miként az itt következő adatokból kitetszik:

A moldvai osztrák ügyviselő és főkonzul: G ü d e l L a n n o i, már a fegyver-szállító hajók megérkezése előtt (1860. október 19.) panaszt intézett a moldvai miniszterelnökhöz a moldva-oláhországi hatóságok által a magyar emigránsok iránt tanusított kedvezés miatt, mely emigránsok, — mint levelében előadá — mindig növekedő számban érkeznek a fejedelemségekbe s Galacznál hajóra szállani engedtetnek Olaszország felé, miszerint ott légióba alakittassanak, melynek rendeltése forradalmat vinni be Magyarországba. Minthogy ez esetben a helyhatóságoknak a nemzetközi jogokkal és kötelességekkel ellenkezőnek mondott magatartását a császári kormány hallgatagon el nem nézhette, a galaczi osztrák konzul rendeletet kapott a legélénkebb előterjesztéseket tenni az ottani prefektusnak a könnyítések ellen, melyek az osztrák birodalom biztonsága és

nyugalma ellen intézett eme merényletnek nyujtatnak, s a legerélyesebben megkövetelni, hogy e cselszövények moldvai területen többé meg ne türessenek; ő pedig (a jassyi főkonzul) utasításához képest panaszt emelt a moldvai központi kormánynál s a mondott egyének iránt gyakorolható minden engedékenység ellen a legünnepélyesebben tiltakozott.

Első két fegyverszállító hajónk megérkezése alkalmából pedig ugyanazon osztrák főkonzul 1860. deczember 3-án a moldvai külügyminiszterhez óvást intézett, melyben előadta, hogy a császári kormány értesített, miként az Unione és Matilde nevű szárd hajók Galacz tájára érkeztek oly szándokkal, hogy a moldvai hatóságok oltalma alatt s közreműködése mellett tetemes mennyiségű fegyver-rakományukat partra szállítsák. A főkonzul e fegyverek minőségére, mint bizonyásra hivatkozik, hogy azok nem oly rendés és szabad kereskedés tárgyai, a minő a fejedelemségek kikötőiben meg van engedve, hanem a hadi contreband sorozatába tartoznak¹⁾ s minthogy a császári kormány a felől is értesült, miként e fegyverek rendeltetése az, hogy titkon Magyarországra bevitessenek: a főkonzul parancsot kapott kijelenteni, hogy a császári kormány e cselekvényt a nemzetközi jog megsértésének s a barátságos és semleges kormányok között elfogadott eljárással ellenkezőnek tekinti s azért a mondott fegyvereknek a fejedelemségekbe bebocsátása ellen a legünnepélyesebben tiltakozik.

E tiltakozást deczember 8-án egy másik, immár fényesítő hangon tartott jegyzék követte, melyben Lannoi osztrák főkonzul előadja, miként a megnevezett két hajó, a császári kormány értesülése szerint, a

*) Consul ur béke idején hadi contrebandról beszélt.

Dunán feljebb indult oly czállal, hogy hadi contrebandot képező rakodványuk hátralevő részét a galaczi kikötőben partra rakják, — miért is határozottan követeli, hogy a fegyvereknek a fejedelemségek területére kiszállítása ne csak megtiltassék, hanem meg is akadályoztassék; egyszersmind tekintetbe véve, hogy e fegyverek, melyekkel Magyarországon forradalmi merénylet szándékoltatik, nem mehetnének keresztül a fejedelemség területén a moldvai helyhatóságok megegyezése nélkül: L a n n o i főkonzul határozottan kijelenti, hogy a császári kormány a moldvai kormányt, minden ily esetben előfordulható következkésekért felelőssé teszi.

*

Részletes tudósítást a hajóinkat ért szerencsétlenségről Karacsay Sándor gróf, konstantinápolyi képviselőnk deczember 5-én küldött s ezt november 21-én a keleti s különösen az oláh viszonyokra vonatkozó levelével előzte meg, melyet, mint Karacsay nézeteinek hű tükrét, tárgy-összefüggés tekintetéből szintugy megismertetni érdekesnek tartok.

II.

Karacsay Sándor gróf két levele — a M. N. Igazgatóság elnökéhez Londonba.

1.

Konstantinápoly, 1860. november 21.

— — Tudomásával leszen elnök urnak, a mit Klapka tábornoknak a szárd miniszter meghagyásából irtam a fegyverszállítás dolgában s a miből eléggé kitetszik, hogy ügyünk az oláh fejedelemségekben veszélyben forog. Részemről a veszélyt igen komolynak tartom.

En e népet gyermekkorom óta ismerem, sőt jobbára az egyéniségeket is, kik jelenben a kormányrudat kezelik. Ismerem magánviszonyaikat, összeköttetéseiket, tetteiket a multban és jelenben.

Engem, ki 1853. óta folytonosan itt élek, azon eszme kötött egyedül ide, hogy bármikor s bármely körülmények között akadna alkalom hazánk felszabadítására: geográfiai helyzetünknel fogva nemcsak hogy nem mellőzhetjük befolyását az itteni állapotoknak ügyünk menetére, de fölkelésünknek majdnem alapjául tekinthetjük, mint a jelen eset is bizonyítja. Én tehát minden időmet arra fordítám, hogy e hazánkkal szomszédos birodalom tartományainak viszonyait tanulmányozzam s alig csalódom azt mondva, hogy tudom, minő elemekkel van dolgunk.

— — Mint a folyamatban levő intézkedésekből látom, nem sokára meg kellene kezdenünk a hadműködést hazánkban. Főleges volna szót szaporitanom a felett, hogy minő előnyöket nyújthatna nekünk, kezdetben, a porta jóindulata, később támogatása, sőt közreműködése. Mindez pedig csak attól függ, hogy ha a mostani nagyvezér: *Küprizli Mehemet* pasa hivatali állásában megszilárdulhatna; mert jelen ingatag helyzetében máról holnapra sem tudja, mikor mozdíttatik el helyéből s így legjobb akarattal sem képes a cselekvésre, minthogy épen az, a mit tenni ohajtana, okául szolgálna bukásának. Itten minden józan lépésnek akadályá, minden rossznak kútfeje: *Riza* pasa hadügyminiszter. Ő egyedül birván a nagyur határtalan bizalmát, a kormány felett áll s így mindent paralyzál. Buta fejével, mely képtelen valamely eszme felfogására, tetteit csak az önfentartás állati ösztöne vezényli; ennél fogva nincs más politikája, mint ura kegyét vadászni. Feladata nem nehéz egy jámbor, de szeszélyes és félnékszívű ur irányában. Roppant gazdagsága (mert vagyonát nem kevesebbre, mint 100 millió frankra becsülik) oly helyzetbe tette, hogy ajándékkal hozzá nem férhetni. Hogy ezen embert eddig a francia követség pártolta s pártolja: annak tulajdoníthatni, hogy a porta a francia kabinet politikáját gáncsoló ellenzék soraiba állván, a császárnak érdekében lehetett a bajt itten növelni s a zavart, ugy szólván, permanentiában tartani. Ha ez volt célja a *Riza* pasa pártolásának, a cél eléretett; de most, miután a dolgok más vágásba jöttek, nem volna többé értelme. *Rizát* meg kellene buktatni. E végre pedig csak egy billentés kellene a francia követ részéről, mert a divánban egy barátja sincs. *Riza* bukásával *Küprizli* vetélytárs nélkül maradván, az állapot itten merőben megváltoznék.

Érdeünkben jelenleg lényegesebb és sürgetőbb szükséglet nem látok, mint azt, hogy elnök ur igyekeznék meggyőzni a császárt e felől s eszközölné ki, hogy itteni követjét utasítsa, hogy *Küprizli Mehemet* pasát a nagyvezéri hivatalban minden áron fenntartsa. Ha elnök ur e tárgybeli eljárása sikeréről a nagyvezért értesíthetném: biztosítom, hogy az egész birodalomban szabad járáskelésünk lenne s így szilárdabb alapon jobb lábra állíthatnók előkészületeinket, biztosabban kezdhethnők meg hadműkö-

désünket s még talán tetemes hadiszerek előlegezésére is számíthatnánk. A jó hatásra nézve szükséges lenne, ha előre tudathatnám az örvendetes hirt az illetővel.

— — Egy másik, nem kevésbé fontos teendőt az oláh tartományok állapota igényel. A veszély, mely minket ottan fenyeget, előttem nem kétes. Couza herceg azon kívül, hogy egy fanatikus oláh, ki jelenleg is Dacoromaniáról ábrándozik: egy nullitás, kit környezete vezet. E környezetet viszont csak egy-két egyén indoktrinálja, kik testben-lélekben muszka-érzelműek. Ha a politikai viszonyok még ma úgy állanak, hogy nem válnék tanácsosnak a párisi udvarral törni: feltehetni, hogy csekély vonakodás után beleegyezendnek a szárd biztos és francia konzul által követelt közreműködésbe fegyvereink szállítása és elhelyezése ügyében; de bizonyosak lehetünk arról is, hogy mindenről, ami történik, a bécsi és pétervári kormányok is híven értesítve lesznek általuk. Meg vagyok győződve, hogy a jelen kormány alatt Moldva-Oláhsország felől minden működésünk lehetetlen lesz. Azon fegyverkészlet, mely tavaly kezeikbe jutott, már magában is elég érzékeny veszteségünk, mert abból ugyan soha egy darabot sem látunk, mi több: ide hátrább ellenünk lesznek fordítva; hogy tehát a mostani tetemesb szállományt is könnyelműen kijátszodjuk kezeinkből, megbocsáthatlan volna. Ha működésünket kár nélkül más vidékre irányozhatnók: legegyszerűbb volna ezen tartományokat teljesen kikerülni. De ez nemcsak alkalmatlanság, hanem kár is, mert így az erdélyi fölkelést ki kellene hagyni számításainkból s később bevétele sok vérbe kerülne. A bajon tehát segíteni kellene.

A jelen kormány állása mind a két tartományban oly ingatag, hogy annak megbuktatása könnyen eszközölhető; az ellenzéki elem annyi s olyan, hogy érdekünk szerint választhatni célunkra. Nekünk pedig a mint jelenre az Erdélyben létesítendő felkelés végett, úgy jövőre, hogy az oláhság hátunkba ellenségkép ne kerüljön, nemcsak kívánatos, de okvetlen szükséges is, hogy a fejedelemségekben a »biróság« megváltozzék.

(Itt aztán levélíró Couza megbuktatásának tervébe bocsátkozik. Ugy látszik, a Couza iránt ellenséges pártok nézeteibe be volt avatva, sőt ezek a portánál is összeköttetésekkel bírtak, mert Karacsay, levele folytában, ezeket mondja:)

Én azokkal, kik a főszerepeket vinnék, több év óta ismeretségben vagyok s összeköttetésben állok, terveiket s eszközeiket is ismerem s ennél fogva a sikert valószínűnek látom. Az ő kívánságuk abból áll, hogy nekik pénzt előlegezzünk s hogy a kiviendő tényállás Napoleon császár által jóváhagyassék vagy legalább meg ne támadtassék, mert csak így számíthatnak a porta támogatására, mely e föltétel alatt már meg is ígértetett. Ha dolguk sikerül: pénzünket visszaadják és szolidáris frigybe

állanak velünk, semmi beavatkozást sem követelve a hazánk területén lakó oláhság ügyébe, csak a Bukovinát foglalhassák vissza maguk számára.

Ugy gondolom, hogy nemcsak a közel jövőre, de későbbre is hasznunkra lenne, hogy ezen tartományokban oly elemek uralkodjanak, kiktől nem zavartatnánk. A mi a császár politikáját illeti: valóban anomalia volna, ha a jelen körülmények közt is azon pártot pártolná, mely *Couzá*t a fejedelmi székre emelte. Ez mindaddig czélszerű lehetett, míg az orosz politika a francziával egy vágásban járt, de ma már ez utóbbi vak uton járna, ha a régi nyomot követné. — — — Különben megjegyzem, hogy a terv kivitele még azon esetben is lehetséges volna, hogy ha elnök ur nem tartaná tanácsosnak azt előre a császárral közleni. Csak pénzben hiány ne legyen; a szükséges összes mintegy négyszázezer frankra rughatna.

Mínt hogy ezen évszakban, hol a hajózás meg van akadva, az elintézés sok időbe kerül s a késedelem helyrehozhatlan bajt okozhat: kérem elnök urat (azon esetre, ha helybenhagyását megnyerem), méltóztassék akként intézkedni, hogy *Durando* tábornok szárd követhoz táviratilag a kabinet chifre-jével ilyforma sürgöny küldessék:

a) a nagyvezér dolgában: »Dites à *Karacsay* que sa première proposition est agréée et que l'ordre sera donné d'agir en conséquence.«

b) a fejedelemség iránti tervre nézve: »Dites à *Karacsay* que la seconde proposition est approuvée par moi, qu' il agisse en conséquence.«

Helyben nem hagyás esetére: »non approuvée.«

Bővebb utasításait pedig méltóztassék levélben ugyancsak Turinon át a hivatalos dépêcheek közt az itteni miniszterhez cizimezni.

Az utolsó postahajóval *Klapka* tábornoknak tudósítását vettem, melyben tudatja, hogy 25-én ideérkezik. *Cerruti* ur *Zgliniczky* vel együtt f. hó 14-én Galaczra indult s szerencsés érkezükről tudósítást is vettünk. Én nagyon megkértem *Cerruti* t, hogy míg *Klapka* meg nem jön, addig semmit se szállitasson partra. Egyébiránt eddig csak két hajónk érkezett a Dunán. — Örömmel tapasztaltam a *Klapka* leveléből, hogy ő sem hajlandó könnyen hinni az oláhoknak s így nem leszek kényszerülve ellenzékét csinálni; mert határozott véleményem volt tehetségem szerint azon erősködni, hogy ha illendő garanciát nem kapunk, hajóink maradjanak rakodva horgonyon egész télen át a Dunán. Megörzésükre majd módot találunk.

Szerbiáról csak annyit irhatok, hogy ott irántunk nagy rokonszenv mutatkozik. Azonban szükséges, hogy viszonyainkat a portával oly színbe öltöztessük, miszerint egyetértésünk ne gyanusít-

tathassék. Ennélfogva esedezem, az ügynököt, kit odaküldeni méltóztatik, utasítani, hogy előbb velem e tárgyról értekezék, nehogy szereplésünk egymásba ütközzék.

Benn a hazában a közügy oly válságos fordulatot vett, miszerint lényeges azoknak, kik a dolog élén állanak, tisztában lenni a felől, hogy kire mennyiben számíthatnak. Ennélfogva kijelentem, hogy azok sorába kívánom magamat számíttatni, kik soha semmi szín s feltétel alatt az osztrák házból származó királynak hódolni nem fognak.

Fogadja stb.

(Aláírva) Karacsay Sándor.

2.

Konstantinápoly, 1860. deczember 5.

Mult hó 21-én tett jelentésemben közlött aggodalmaim csakhamar teljesültek: hajóinkból három Szulinánál lefoglaltatott s a másik kettő Galacson még talán veszélyesebb helyzetben van. Az eseményről bizonyosan értesíteni fogták elnök urat Turinból; de minthogy a tudósítás csak telegraf utján történhetett, szükségesnek tartom az egészről körülményesen értesíteni.

Hajóink érkezése előtt 15 nappal már az osztrák követség hivatalosan felszólította a portát, hogy fegyverekkel rakott hajók várattván ide (s a hajókat meg is nevezi), kéri ezeknek lefoglaltatását a Dardanelláknál. A portán huzták-vonták a feleletet, míg keteteje hajóinknak itt a Bosporusban megjelent. Ekkor az osztrák követség ostromlására Ali pasa külügyminiszter, ki egyáltalában az osztráknak kedves embere, rendeletet küldött az admirálisához ezen hajók megvizsgálására és lefoglalására. A hajókat azonban itt többé nem találván, egy hadi gőzöst utánuk rugtattak s egyszerűs mind Szulinára rendeletet küldtek, hogy ottan vigyázattal legyenek. Így mind a három hajó kelepczébe került. A lefoglalás megesvén, Durandó tábornok rögtön óvást emelt a portához, ezen szerződéseikkel ellenkező tény miatt; mire a porta annyi elégtételt adott, hogy az őrséget a lefoglalt hajókról visszavonta, azzal mentegetvén magát, hogy ezt a szulinai kajmakám önfejétől tette volna. Mindazáltal a hajókat tovább menni nem engedheti, míg tisztába nem jönnek a szerződés értelmezése felett. Midőn ezek történtek, két hajónk már Galacsonál horgonyzott, melyek t. i. a porta rendeletének kibocsátása előtt már Szulinánál a Dunába beveztek volt; ezeket a porta ignorálván, egy osztrák dunai hadigőzös szemmel tartja. Ugy, hogy mondhatni, miszerint mind az öt hajónk fogva van.

A dolog megesvén, természetesen igen érdekelt annak nyomára jönnünk, hogy miként juthatott az osztrák kormány e szállításnak tudomására. Az adatokat elősorolnom hosszas és fölösleges volna. Elég az, hogy Durandó is, Klapka is azon meggyőző-

désre jutottak, hogy az oláh kormány részéről árultatott el. Részemről ez új adatokra nem volt szükségem, miszerint gyanításom igazolva legyen. Elég sajnálatos, hogy annak idején nem akartak nekem hitelt adni az illetők.

Most már a kérdés az: hogyan lehet a bajon segíteni?

Klapka tábornok f. hó 2-án érkezett ide s másnap el is indult Galaczra a francia gőzösön. Ottan Cerruti urral értekezvén, fog elválni, ha szükséges lesz-e, hogy ő Couzát személyesen fölkeresse. Részemről ezt haszталannak tartom, miután Couza a porta felszólítására azon feleletet küldötte, hogy a fegyverszállitmány nem övé, hanem a magyaroké. Mindazáltal abban állapotánk meg, hogy meg kell még egyszer kísértetni az egyetértést Couzával; de ha megújítja fogadását, akkor biztosíték is kell, biztosítékul pedig azt kívánjuk, hogy a toborzás nekünk szabad legyen a fejedelemségekben. Mert hogy ezt zaj nélkül tegyük, saját érdekünk igényelvén, nem állhat azon ellenvetés, melyet tehetne, hogy t. i. botrányt okozandunk ez által; s értelme sem lenne szövetségünknek, ha ezt megtagadná; mert a mit botránynak neveznek, az már magában a szövetségben áll, mely betörésünkkel napfényre kerülve, következéseiben ugyanaz lenne, akár csekélyebb, akár tetemesb erő gyűjtésére nyújtott nekünk segédkezet. Ha pedig visszautasítaná feltételünket, akkor követelnünk kell kiadását és Galaczra visszaszállítását a múlt évben részint kölcsönzött, részint gondoskodása alá helyezett fegyvereinknek, — nem lévén többé semmi közünk egymással.

A zár alatt levő hajóinkra nézve semmi kétség sincs, hogy azokat ki ne kaphatnók a porta kezeiből, a legrosszabb esetben azon föltétellel, hogy visszautasítsanak Olaszországba; azonban Durando tábornok nem kívánja nagyon sürgetni kiadatásukat, remélvén még oly körülmények beállítását, melyek a Dunán-maradhatásukat lehetségessé teendik.

Az állapotot tekintetbe véve, bátor vagyok elnök urnak ujjalag figyelmébe ajánlani azokat, a miket előbbi tudósításomban a teendők felől elmondottam. Működési alapunk elárulása az Al-Dunán: nagy csapás; ezt minden áron helyre kell hoznunk s nem látom más módját, mint azt, hogy bent Oláhföldön kell a mozgalmat megkezdennünk. Nagy megalégedésemre szolgált, hogy Klapka tábornok, a mint a dolog állásáról itten értesült, a nélkül, hogy csak sejtetem volna is vele azon nézetimet, melyeket tudósításomban elnök ur elé terjesztettem, — önmagától ugyanazon eszmére jött, hogy Couzát el kell mozdítanunk a kormányról, ha boldogulni akarunk. De hogy ezt tehessük, biztosítani kell viszonyainkat a portával, mi abban áll, hogy meg kell szilárdítanunk a mostani nagyvezér állását, ki egy ily fordulatnak igen is örülne. Ha sikerül elnök urnak a császártól megnyerni azt, a mit a nagyvezérre nézve kértem: pörünk nyerve van, fegyvereink a Dunán maradhatnak s

a mikor tetszik, partra szállíthatjuk. A nagyvezér és Kapudan pasa ez alkalommal is kimutatták jóindulatukat, de nyíltan nem léphetnek fel mellettünk. Egyébiránt most nem is volna czélszerű, hogy kimutassák politikájuk hajlamit; de hogy akkor, midőn ideje lesz levetni az álarczot, használhassanak: okvetlenül szükséges, hogy biztos támaszuk legyen a francia követségben, különben elbuknak az első lépéssel, mit érdekünkben s kedvezésünkre tennének.

En egyébiránt a veszélyt, mely fenyeget, benn a hazában levőnek látom. A mint a közszellem fejlődése benn a hazában halad; a merész követelések az 1848-iki alkotmány teljes visszaállítására; a hatalmas eszközök, melyekkel az osztrák a magyar emigrációt rendelkezni látja: oly ijedtséget támaszthatnak Bécsben, hogy Velenczét átadják az olasznak, Magyarországnak pedig visszaadják az 1848-iki alkotmányt. Ohajtom, hogy csalódjam. De én oly oldalról ismerem czimzetes honfitársainkat, miszerint fölteszem, hogy elég gyávák, a háboru kikerülése okáért, ily módon kibékülni az osztrák házzal, s így hazánk független állami életének visszaszerzésére e páratlanul kedvező s talán végső alkalom elvész. Ez a veszélyek legnagyobbika, a melytől tartok. Reánk nézve élet-halál-kérdés, hogy ez meg ne történjék, de a párisi és turini udvaroknak is érdekükben áll, hogy e veszélynek elejét vehessük. Ez okon remélem, hogy elnök ur ki fogja a császár jóváhagyását eszközölhetni úgy a nagyvezér támogatására, mint az oláh tartományokban célba veendő eljárásra nézve.

A mikről mielőbbi válaszát kérve stb.

(Aláírva)

Karacsay Sándor.

Karacsay első levelének vételével Kuprizli Mehemet nagyvezér támogatása végett, a kellő lépéseknek megtételére Napoleon herczegnél s Thouvenel francia külügyminiszternél, párisi képviselőnket Kiss Miklós ezredes nyomban azon figyelmeztetéssel utasítottam, hogy e dolog nagy fontossággal bír, mert Couzával mérhetlen bajunk van a keleten, támaszra van szükségünk a portánál, Riza pasa pedig, a szultán kegyencze, ellenségünk és mint-hogy időközben már két hajónknak Galacznál történt letartóztatása is tudomásomra jutott, utasításomhoz még a következőket csatoltam:

»Ezzel kapcsolatban legyen szives képviselő ur magát gondosan tájékozni, vajjon még mindig ragaszkodnak-e a Tuillériák ahhoz, hogy Couzá t versenytársai ellen pártolják? Nekem úgy látszik, hogy Couza már teljességgel nem francia-barát. De ezt csak igen tapintatosan kérem említeni,

nehogy úgy látszassék, mintha mi ellene ármánykodnánk. Kis idő múlva, meglehet, vádat leszünk kénytelenek ellene emelni; de még most csak tudni akarnám: erősen áll-e a császár kezében?

»Ámde az kimondhatatlanul, ismétlem: kimondhatatlanul fontos volna, ha vagy Place Jassyban utasítást, vagy Couza legalább a hercegtől levelet kapna, hogy Franciaország irányunkban még mindig oly rokonszenvvel viseltetik, mint tavaly s hogy reméli, miszerint a fejedelem fel fogja fogni, hogy érdekei őt a magyar nemzet iránti barátságra utalják.

»Irtózatosszerűségeknek venné egy ily levél vagy utasítás elejét. Különösen azon oldalról nem hogy tehetnének valamit, de gonosz és kártékony ellenséget találunk a moldva-oláhországi kormányban. Mondja meg ezt a herezegnek s kérje, hogy háritsa el tőlünk a borzasztó csapást.«

*

Ez utóbbi pontra párisi képviselőnk kielégítő választ nem kaphatott. Nem tagadták meg, de nem is teljesítették. Ötöltek-hatoltak, nehézségeket emlegettek s a dolgot (az orosz és angol miatt) azon perczben alkalomszerűtlennek mondták. Hanem a nagyvezér támogatását teljes készséggel megígérték.

Párisi képviselőnk ez eljárása felől következő levelem nyujtand tudomást:

Kossuth — Pulszky Ferencznek Turinba.

London, 1860. december 14.

Bátorkodom képviselő urat következőkre felkérni:

1. Legyen szives kieszközölni, hogy sürgöny útján a szárd kabinet chiffréjeivel Durando tábornoknak a következő sürgöny küldessék Konstantinápolyba:

»Dites à Karacsay que sa première proposition est agréé et que l'ordre sera donné d'agir en conséquence. La seconde impossible par manque de moyens.*)

*) »Mondja meg Karacsaynak, hogy első javaslata elfogadott s rendelet fog küldetni a megfelelő cselekvésre. Második javaslata eszközök hiányánál fogva, lehetetlen.«

A kormány tudni kívánandja, hogy mit teszen ez a sürgöny? Ime, ezt teszi:

Érdekünkben van, hogy Küprizli Mehemet pasa állása Riza pasa (ellenségünk) ellenében Párisból támogattassék. Fölkérettünk ennek Párisban leendő kieszközlésére. Eszközlöttük. De nagyon érdekünkben van, hogy mielőtt Lavellette (francia követ Stambulban) megkapná erre vonatkozó utasítását, a nagyvezér már értesítve legyen, hogy azt mi eszközlöttük. Ezért kell a sürgöny s ez a »première proposition.«

A »seconde« a moldva-oláhországi ellenzéknek Couza herceg megbuktatása végett négyszázezer frankkal leendő segélyezésére vonatkozik. Ebbe nem szándékozom avatkozni, de legegyszerűbb a különben is nagyon igaz pénzhányra hivatkozva, az egész tervet félretolni.

2. A távirat elmenvén, legyen szíves képviselő ur konstantinápolyi képviselőnknek: Karacsay Sándor grófnak (szintugy a kormány utján, Durando tábornokhoz intézendő levélben) ez utasításomra hivatkozva, a következőket megírni:

a) Formális ígéretét birom mind Napoleon hercegnek, mind Thouvenel külügyminiszternek, hogy az első levelet irand, a második pedig utasítást küldend Lavellette követ urnak Küprizli Mehemet pasa támogatására Riza pasa ellenében. Tájékozásul azonban tudósítom, hogy Thouvenel ur véleménye szerint, a két pasa egymással tökéletesen kibékült s hogy bár pártolni fogja a nagyvezért, nem hiszi a miniszter, hogy őt soká tarthassa hivatalában, mert a szultán ki nem állhatja Küprizlit, kit Thouvenel nemes jellemű s becsületes, de hóbortos embernek tart.

b) A második javaslata egyszerűen lehetetlen a pénzhány miatt. Nincs nekünk 400,000 frankunk. Az olasz kormány pénzbeli támogatásai csak speciális célokra terjednek. E célra nem hajlandó pénzt adni, mert az oroszot nem akarhatja provokálni. A francia császári kormányynyal pedig jó viszonyban állunk ugyan (mint az 1. pontból is láthatja), de ne feledje, hogy a francia császár most e perczben nem áll oly szerepben az osztrák iránt és így irányunkban,

mint tavaly állott. Ő a háborút inkább elnapolni, mint siettetni kívánná (mert sem a keleti, sem a német kérdést még nem tartja érettnék) s azért szeretné, ha a velencei kérdés eladással oldatnék meg. De mert erre nincs kilátása, Nápolyban teremt nehézségeket a kora háborunak s ha ezek legyőzetnének, nem fogja ugyan akadályozni az osztrák-olasz háborút, de ez aztán minden; ha csak az osztrák nem támad. Ügyünk iránt rokonszenvet tanusít s ha harczunk nemzeti nagyságában kitör s állást vesz, azt tettel is bebizonyítandja, mert felfogja érdekeit. De harczunkat inkább késleltetni szeretné, semhogy siettetésére eszközöket nyujtana. Azért tévedett Karacsay, ha azt hitte, hogy jelenben nekünk Páris segédforrásul szolgál.

Annyit azonban tájékozásul mondhatok, hogy Couza nem kedves egyéniség a császár előtt; jó ideje nincs vele megelégedve, külügyminisztere pedig épen dühös Couza ellen. Rossz főnek tartják Párisban, rossz néven veszik, hogy magát a független fejedelemre játsza, s minket különösen intenek, hogy ne bizzunk a moldva-oláhokban, mert még fog-nak csalni. Jellemükről épen nem hizelgőleg nyilatkoznak.

Egyébiránt a fegyverszállítási szerencsétlenség után, fájdalom! azt hiszem, hogy moldva-oláhországi állásunkon többé az, hogy ki van, ki nincs ott a kormányon, alig változtathat. Karacsay nem érezheti jobban nálamnál Moldva-Oláhországnak, mint hadászati telepnek, reánk nézve roppant, pótolhatlan fontosságát s mégis félek, hogy az reánk nézve elveszett s nincs egyéb hátra, mint a hadműveleti tervet a változott körülmények szerint megváltoztatni. Ugyanis:

A szentpétervári kormány már tényleg irt a párisinak, hogy ha Couza a herczegségeken a magyar forradalmi betörést szervezni engedi, orosz sereg küldetik a herczegségekre. Ez tény s ez ottani működésünknek még akkor is véget vetne, ha a fejedelem tiszta, jóakaratu barátunk volna. Mert semmitől sem kell jobban óvakodnunk, mint hogy egy újabb orosz avatkozást provokáljunk, előbb Moldva-Oláhország ellen, aztán meg (mint 1849-ben) ellenünk.

Aztán tény az is, hogy az angol kormány borzasztóan goromba jegyzéket küldött Turinba a fegyveres hajók elfoga-

tása tárgyában; helyesli a lefoglalást s pirongatja Cavour grófot a fegyver-küldés miatt, és helyesli Oroszország szándékát a herczegségekbe való seregküldést illetőleg. *)

E szerint alig van ott egyéb teendőnk, mint, ha lehet, a fegyverzetet megmenteni és az oláhországi és moldvai magyar elemnek az ohajtott fölkelés esetére activitásba emelésére titkos előkészületeket tenni. Mert, fájdalom! Erdély nemcsak ki leend zárva a harcz-kezdeményezésből, hanem bizony magyar segédkarokra is lehetend szüksége önmagát a belvérengzésektől megóvni.

Tudassa ezeket Karacsay, Durando tábornokkal is.

c) A belgrádi képviselőt nem utasíthattam találkozásra Karacsay gróffal, mert az nem tengeren Konstantinápoly felé, hanem északnak ment szárazon.

Tegye hozzá képviselő ur, hogy azért nem írom ezeket magam, hanem iratom Ön által, mert nem tudom, nem chiffre-ekben kívánandja-e a szárd kormány az ily értesítést követé-
hez küldetni. — — —

(Aláírva)

Kossuth.

*

Erre válaszolva Pulszky, tudósított, hogy Cavour gróf megküldi chiffre-ekben a kívánt táviratot Durando tábornoknak Konstantinápolyba, de nem oly általános alakban, mert szükséges, hogy a követ értse, mi az, a mi általa üzentetik. Kijelentette a gróf, hogy ismeri Couza herczeg gyöngeségét, nem hiszi azonban, hogy volna valaki a fejedelemségekben, ki egészben véve magát nálánál jobban viselendné; különben Couza helyzetét tarthatatlannak itéli, mert három különböző s gyakran ellentétes képviseleti testülettel szemben sehol a világon senki sem kormányozhat.

*

Klapka tábornok Konstantinápolyba megérkezvén, a fegyverlefoglalási ügy lebonyolítását s Couza fejedelem

---

*) Mindezek felől párisi képviselőnk Thouvenel miniszter által lett értesítve s értesítését később az illető jegyzékek nyilvánosságára hozatala tökéletesen megerősítette.

iránti viszonyunk szabályozásának megkísérlését maga vette kezébe. Az ügy további folyamát tehát az ő levelei s irományai ismertetik meg legjobban.

Mielőtt azonban ezeket közölném, előre bocsátom, miként Klapka tábornok utra kelve Konstantinápoly felé, 1860. november 8-án érkezett Turinba s onnan Nápolyba ment, hol akkor maga a király is tartózkodott, Farini pedig mint királyi helytartó működött. Klapka Nápolyban november 17-ig mulatott. Továbbutazása előtt jelentésképen közölte velem és Teleki Lászlóval naponkinti jegyzeteit tapasztalásairól s benyomásairól, melyek sokkal érdekesebb adalékok képeznek az akkori állapotok megismeréséhez, mintsem hogy közlésüket ide közbeszöni elmulaszthatnám.

III.

Klapka tábornok naplója.

November 8. Öt órakor reggel érkeztem Turinba. Pulszky hat órakor hozzám jött. Tudakozódott a hadikészletek iránt tett rendelkezéseinkről; jelentést tett a dolgok állása felől Turinban és Nápolyban, s áttérve személyes viszonyára irántam, sajnálatát fejezte ki a félreértések fölött, melyek az utóbbi években barátságos érintkezéseinket megzavarták, kért, felejtsem el a történeteket s magát rendelkezésemre bocsátotta azon esetre, ha megbizást kapnék Erdélyben s a Tisza-vidéken önállólag működni, minthogy velem jobban kijönne, mint Telekivel. Én biztosítottam, hogy támadásait rég elfelejtettem s ajánlatát szívesen elfogadnám, ha az Igazgatóság mellém politikai biztosul már rég nem Puky-t rendelte volna.

Két órakor látogatás Cavournál. Megbeszéltük a helyzetet, a kilátásokat és esélyeket. Cavour elmondta, hogy mi indította őt a velünk mult szeptemberben kötött egyezkedésre. »Austria magatartása annyira fenyegető volt, hogy e hatalom részéről a Pónál s a Mincinál támadástól lehetett tartaniok. Minthogy a piemonti hadsereg felének Közép-Olaszországban és Nápolyban kellett elfoglaltatni, a fennmaradt rész alig volt volna elegendő a tömörített osztrák haderővel megmérkőzni. Rendkívüli segédeszközökről kellett gondoskodni s ezek közt Magyarország hathatós közreműködésének biztosítása kiváló helyet foglalt.*) Azonban a varsói konferenzia meghiusulása s a közben beállott rossz időjárás

*) E néhány sor Cavour nyilatkozatából már Iratataim II. kötetének 572—573. lapjain idézve van. Ismétlésükért a tárgy-összefüggés szolgáljon mentségül.

Austria részéről a szándokban volt támadás megkezdését lehetlenné tette, a veszély tehát egyelőre elvonult.«

Cavour e nyilatkozataiból én azon következtetést vontam le, hogy a piemonti hadsereg valóságos létszáma 120 ezeret meg nem halad, sőt még ezen erőszámot sem érte el, mert Közép- és Dél-Olaszországban (mely Cavour mondása szerint a hadsereg felét foglalja el) tudtomra eddig több mint 50.000 ember nem lett alkalmazva.

Cavour azon kérdésére, hogy miként állanak a dolgok Magyarországon? — következőképen válaszoltam:

Az utóbbi engedmények a helyzeten keveset vagy semmit sem változtattak. A nemzet sokkal több reménnyel néz elébe a jövő háborúnak, mintsem hogy határozatlan, problematikus ígéretetek által magát egykönnyen lenyugosztaltatni engedhetné. Csak ha a kilátás a háborura elenyészne, volna lehetséges, hogy a béke- és alku-párt a markolatot kezébe kerítse s gyorsan tért nyerjen. A primási konferencia legközelebb össze fog ülni Esztergomban, miszerint a teendőkről s nevezetesen a felől tanácskozzék, hogy minő alapon s mily módon lehetne a dynastiával kiegyezéshez utat egyengetni. Ezen conferentiától az országgyűlés összejöveteléig még jó szép idő fog lefolyni s addig mi a helyzetnek mesterei maradunk. De ha a háboru annyira halasztatik, hogy kitörése előtt az országgyűlés is összeül, akkor igen valószínű, hogy a politikai izgatás kizárólag a törvényes térre szorul s a mi befolyásunk tetemesen csökkenni fog. Mindenesetre szükséges, hogy barátaink bátorsága és kitartása határozott biztosítások és ígéretetek által gyamolittassék, a felkelés kilátásai folyvást szaporittassanak, s azért az előkészületek a legerélyesebben folytattassanak. Felszólítottam Cavourt: küldjön Magyarországba valakit, a ki a dolgok ottani állása felől saját szemlélődése alapján neki hí jelentést tegyen.

Cavour, nyílt és lelkiismeretes előadásommal nagyon meg volt elégedve. Nekem azonban ugy tetszett, hogy nem venné kedvetlenül, ha a mozgalom amolyan törvényes jelleget öltene; a miből azt következtetem, hogy teljességgel nem volna ellenére, ha ily ürügye akadna Velence támadását elnapolhatni s e veszélyes kérdés megoldását a diplomácia mezejére átjátszhatni. Egyszóval: hogy neki jobban tetszenék Velencét alku útján megkapni, mint meghódítására kényszerítve lenni.

Áttért ezután a pénz és bankóprés kérdésére, s azt kérdezé: vajjon ez utóbbi valósággal oly elkerülhetlenül szükséges-e? Én igenlőleg feleltem, reá mutattam 1848—49-iki hadjáratunkra s bebonyosítottam, hogy bankóprés nélkül a hadiköltségek fődözése merő lehetlenség volna, mint volt volna 48—49-ben.

A magyar légiót illetőleg tökéletesen osztozott nézeteimben, hogy azt tavaszig nemcsak együtt tartani, hanem a lehetőségig

növelni is kell. Odautasított, hogy a további teendőket a királylyal, Farinival és Fantitábornok hadügyminiszterrel hozzam tisztába.

Estve tanácskozásom volt Vetter tábornokkal az eventualis hadműködések felett. Vetter nézetei az enyimekkel legtöbbszörre megegyeznek, csak hogy az öreg ur még nagyon sokat tart a régi formákra és rendszerekre. Garibaldi minden megszokottat halomra döntött s mégis nagy dolgokat mivelt. Az ő főtényezői: a nép lelkesedése s az ellenséget elkábító gyors határozatok voltak.

November 9. Elutazás Genuából. — 10-én Livornóban, 11-én Civitavecchiában. 12-én érkeztem Nápolyba. Meghívásomra Türr még aznapon meglátogatott. Sajnálkozva értettem tőle, hogy Garibaldi már elutazott, a mi újabban megfosztott az alkalmtól, vele a jövő kérdéseit személyesen megbeszélni.

Öt óraker szegény Dunyov ezredest látogattam meg. Csontig lesóványodott s nagyon sokat szenved sebére. Hála az orvosok tudatlanságának: az amputáció Dunyovnál is elkészt, ép úgy, mint előbb Tükörynél.

Dunyovtól és Ébertől, kit szintén betegen találtam, sok érdekes részletet hallottam a helyzet felől általában s különösen Garibaldi hadműködési módja s diktaturája, mint szintén a magyar légió felől.

November 13. Reggel nyolcz óraker Türrrel Farini királyi helytartóhoz mentem. Beszélgetésünk főtárgyai ezek voltak: a kilátások a háboru megújulása esetén Austriával; Garibaldi önkénytes csapatainak feloszlátása; a magyar légió fenntartása és szaporítása, s hogy mi történjék a depótban levő számos magyar tiszttel?

Farini panaszkodott az igazságtalanság felett, melylyel a királynak az önkénytes sereg feloszlátására vonatkozó utóbbi rendeletei Garibaldi táborában gáncsoltattak, s levelek előmutatásával bizonyította be, miként úgy a király, mint ő maga (Farini) is minden lehetőt elkövettek, miszerint az önkénytesek minden méltányos követeléseinek elég tétessék. De hogy minden Garibaldi által kinevezett tiszt rangjában elismertessék, a rendes hadsereg tisztjeivel egyenlő lábra helyeztessék, vagy épen a rendes hadseregbe bevétessék: ez teljes lehetlenség; mert meg nem történhetnék a nélkül, hogy a jövő legszilárdabb támaszát képező olasz hadseregnek úgy szelleme, mint erkölcsi értéke egy csapással semmivé ne tétessék. Ugyanis tény, hogy azon hirtelenkedésnél fogva, melylyel Garibaldi hadseregében a tisztek kinevezésének meg kellett történni, sok oly egyén lett alsóbb és felsőbb tisztté kine-

vezve, kikkel becsületére érzékeny ember alig léphetne viszonyba. Példa gyanánt említett Farini egy őrnagyot, ki Poerioval volt ugyan összezárva, de távolról sem politikai okból, hanem apagyilkosságért volt tömlöczre ítélve; említett másokat is, kiknek multja nem kevésbé kifogásos. Aztán sok oly tiszt, ki mint hadnagy vagy kapitány lépett ki kevés hónap előtt az északi hadseregből, Garibaldi seregében már mint alezredes s ezredes szerepelt; lehetetlen azt akár képzelni, akár kívánni, hogy ezeknek a piemonti hadsereg azon tisztjei alárendeltessenek, kik rangban előttük állottak.

Nem lehetett igazat nem adnom Farinina k, mindazáltal azon megjegyzést tettem, hogy kár volna, ha a csöcselék miatt, mely közikbe tolakodott, a jó, tisztességes és értékes elemek is akár megsértetnének, akár alkalmazás nélkül hagyatnának. Ennek kikérésére a legczélszerűbb mód volna két vagy három önkénytes osztályt alakítani, melyeknél minden derék tiszt alkalmazást találhatna, ezeknek azonban rangban és tekintélyben a rendes hadsereg tisztjeivel egyenlőkké kellene tétetniök. Ily rendelkezéssel mind a két rész ki lenne elégítve, mert ez által sem a piemonti tiszték érzékenysége, sem a Garibaldisták igazságos önérzete nem sértetnék meg.

Türr megjegyzéseimet helyeseknek ismerte el s oda nyilatkozott, hogy ő és barátai tettek volna is hasonló javaslatot, hanem az elkerülhetlenül szükséges, hogy mielőtt a tiszték kiszemeléséhez fognának, a király az egész tisztikar rangját kivétel nélkül elismerje. — Ez, Farini nyilatkozata szerint, lehetetlennek látszott.

Farinitól Türr lakására mentünk. Ő a della forestiera palotát lakja, átellenben a királyi palotával. — Az előtérmeek hosszu során mentünk végig, mielőtt a tábornok lakoszobáihoz értünk. Utközben sok régi ismerősre ismertem Konstantinápolyból, Párisból, Londonból; némelyikük magyar honvéd- vagy huszáregyenruhában, a többiek a történelmi veres ingben, mindannyian Türr törzséhez tartozók, — mi nekem egy hadosztályi törzsül elég számosznak látszott.

Türr az egész hadjárat alatt nyílt asztalt tartott. A reggelinél mintegy tizenöten lehattunk. Volt nem egy a jelenlevők közt, ki még nemrégiben hangosan kikelt a Magyar Nemzeti Igazgatóság ellen s Türrt Magyarország egyedüli szabadítója gyanánt magasztalta. Maga Türr, ugy látszik, nem vetette meg egészen e tömjénezést. Nem csoda! Magyarország jövődbeli Garibaldijának szerepe nem olyan szerep, mely a nemes ambiciónak nem tetszelegne. Én ugy tettem, mintha nem is sejteném, hogy ezek az urak maguk közt mit főztek ki. Annyit azonban láttam, hogy az én érintkezésem Cavourral, Farinival s a királylyal, nyugodt észlelgetésem, ragaszkodásom a M. N. Igazgatósághoz és az, hogy ezt lelkiösmeretesen képviselem: e körnél nem nagy tetszőssel találkozott.

November 14. A király reggel nyolcz órakor fogadott. Egy óránál tovább beszéltem vele mindenről, a mi Magyar- és Olaszország közös érdekeibe vág.

A király meggyőződését fejezte ki, hogy Gaeta nemsokára elesik, mert megkérte Napoleon császárt, vonja vissza hajóhadát, miszerint ő (a király) a tenger felől is támadhasson.

A nápolyi tábornokok és tisztek felől (helyt adva a dicséretes kivételeknek) nem épen hízegőleg nyilatkozott. Az elsők közül vagy huszan udvaroltak nála, miszerint meghódolásukat személyesen kijelentsék s ezek legtöbbszörre olyan öreg tábornokoknak látszottak, a minőket vigjátékokban a színpadon szokás szerepeltetni. A tiszteket sem találta tetterősebbeknek, mint a tábornokokat. Kapitányt, ki nem őszhaju, ritkaság találni közöttük. Azonkívül a Bourbon-kémrendszer által annyira corumpáltattak, hogy ezen elemektől az olasz hadsereg újjáalakítására csak kevés haszon várható. — Türről akként nyilatkozott a király, hogy derék vitéz katonai becsülettel jellemezhető, de néha nagyon sajátos (baroque) eszméi vannak. Mindazok után, a miket hallok, nem mondhatnám, hogy Türr hadvezéri talentumába s politikai tapintatába túlságosan biznának, hanem az bizonyos, hogy nagyon kedvelik, hasznos embernek tartják, hatni kívánnak általa Garibaldi-ra s hízegőnek neki, nehogy eszébe jusson előbbi táborába, a Mazziniéba, visszatérni. El kell egyébiránt ismerni, hogy Türr, mint Nápoly katonai kormányzója, kiváló erélylyel védte a király érdekeit, Garibaldi táborának republikánus »fenegyerekei« (Hitz-Köpfe) ellen.

Kérdezett a király, vajjon elő vagyunk-e készülve Magyarországon a felkelésre? vajjon a fegyverek már helyükre jutottak-e? s vajjon nem fogják-e az utóbbi concessiók a nemzetet kielégíteni? Erre én akként feleltem, mint Cavournak Turinban; megnyugtattam a királyt azon esetre, ha a háboru nem késik, de figyelmeztettem, hogy minél tovább húzódnék a háboru kitörése, annál nagyobb volna a veszély, hogy a cselekvési párt az alkupárt által túlszárnyaltatik.

Erre a király reményét és meggyőződését fejezte ki, hogy a jövő tavaszkor a dolog háborura kerül; mert ha ő nem támadná is meg az osztrákokat, ez őt bizonyosan meg fogja támadni. Nekünk nyugton kell addig maradnunk, míg a háboru Olaszországban megkezdődik s csak akkor kell kitörnünk (losschlagen), mert csak ezen esetre helyezhet számunkra tetterős segítséget kilátásba; ha ellenben idő előtt amugy magunk szakállára valamit merénylenénk, könnyen megtörténhetnék, hogy legjobb akaratja mellett is megakadályozva látná magát a hatalmak által abban, hogy nekünk hasznunkra lehessen.

Különösen Anglia az, mely minden rokonszenve daczára, melylyel Olaszország iránt viseltetik, még mindig szívósan ragasz-

codik ahhoz, hogy Austria fennmaradását biztosítsa s miszerint az ős császári házat megmentse. Angol államférfiak épen most is abban fáradoznak Bécsben, hogy Velencez békés átengedését keresszül vigyék. Ő (a király) nem hiszi, hogy a bécsi Burgban magukat egy ily lépésre rászánják s meg van győződve, hogy minden ily egyezkedésnek a fegyver koczkáját elébe teszik.

Azon kérdésemre, hogy minő szándokai vannak ezen esetre Franciaországnak? — a király ennyit felelt: »velünk lesz.«

Ez utóbbi nyilatkozatból különféle következtetéseket lehet levonni, melyeknek tüzetes fejtegetésére most időm nincs. Minden-esetre csalhatlan symptomának tekinthetjük ezt, hogy a király teljes egyetértésben cselekszik a francziák császárával. Elkerülhetlenül szükséges, hogy mi Párisban, és pedig nem annyira Thouvenelnél, mint a Palais-Royalban s a Tuillériákban, folyvást a lehető legjobban képviselve legyünk.

Biztosítottam a királyt az Igazgatóság nevében személye iránti ragaszkodásunkról, mire ő legbarátságosabban tudakozódott mind Kossuth, mind Teleki felől s reményét fejezte ki, hogy mindkettőjüket mihamarabb látandja Turinban.

A magyar légio ügyei már előbb rendbe hozattak, úgy, hogy e részben csak köszönetemet kellett a királynak kijelentennem.

November 15. Ebéd Türrnél. Cosenz, Sirtori, Carini, Sacchi, Winkler is ott voltak a vendégek közt. Carinit áthatva találtam III. Napoleon iránti hálaérettől; Cosenz és Sirtori sajnálták, hogy a viszony nem javult Cavour és Garibaldi között. Mondák, hogy mindent elkövettek: utat törni a kiengesztelődésre közöttük, de igyekezetük hajótörést szenvedett a kiengesztelhetlen gyűlöleten, melylyel Garibaldi Cavour iránt viseltetik.

November 16. Éber és Türr ma nálam ebédeltek. Ebéd után néhány nyílt szót intéztem ez utóbbihoz. Megkérdeztem: vajjon alárendeli-e magát a M. N. Igazgatóságnak? — S erre igenlő feleletet kapván, megkérdezém: vajjon számolhatunk-e reá, hogy az Igazgatóság rendelkezéseihez mindig feltétlenül alkalmazkodni fog? Miután erre is igenlőleg felelt, felvilágosítottam őt működésünk és összeköttetéseink felől; értesítettem, hogy minő megbízást szántunk számára (Szerbia) s megkérdeztem: vajjon kész-e azt elvállalni? Teljesen késznek nyilatkozott. Beszélgetésünk végével behatólag figyelmeztettem, hogy a mi feladatunk sokkal nehezebb, mint az olaszoké, úgy, hogy minket csak a minden hazafiak szoros együttartása biztathat csak a félig-meddig is biztos siker kilátásával. Felkértem tehát, hogy jövődöben a magyar ügyekre nézve tudtunk nélkül semmit se tegyen, minthogy külön-

ben magát a legnagyobb felelősségnek s a hazát a legnagyobb veszélyeknek tenné ki.

Ezzel elbucsuztunk. Türr holnap Pallavicini örgróffal Genuába utazik. Hadosztályát Sacchi tábornoknak adja át. A magyar légió oda beosztva marad.

November 17. Utolsó napom Nápolyban. E jegyzeteimet egy áttekintéssel akarom berekeszteni a helyzetre általában, a miként az e perczben politikailag és katonailag szemembe tűnik.

A mióta az osztrák befolyás megtört, más kettő versenyez egymással Olaszországban: az angol és a francia.

Anglia kedvez az olasz szabadsági törekvéseknek, azon reményben, hogy a földközi tengernél keletkező új nagy államot egykoron Franciaország ellen használhatandja. Bármennyire szívükön fekdűjk is az angol államférfiaknak Austria fenntartása, nem fognak megszűnni Bécsben sürgetni, hogy Velenczére nézve Austria Olaszországgal békésen kiegyezzzék.

Franciaországnak egyenesen az ellenkezőt kell akarnia. Neki titokban támogatni kell Austriát, idegenkedésében Olaszországgal egyezkedni, nehogy ennek eszébe jusson idő előtt is s mielőtt még a Rajnánál valamit kezdhetnének, a kissé nyomasztó s néha épen lealázó francia oltalmat magától elutasítani. A mióta a soha komolyan nem gondolt olasz conföderatió terve megbukott, Párisban belesimulnak a körülményekbe s tetszik nekik, hogy Olaszország a lehetőségig erősödjék s erejét megszilárdítsa. Ha egyszer Olaszország, kapcsolatban Magyarországgal, elég erős a harcot Austria ellen fölvenni: Franciaország növekedett biztonnággal léphet föl a Rajnánál. Velence átengedése ezt a számítást keresztülhuzná, mert ha egyszer Olaszország szabad és biztosított: nehezen lesz rábirható, hogy Franciaország hódítási vágyai végett sikra szálljon s nyerevényeit koczkáztassa.

Egy pontnál azonban találkozunk a francia és angol törekvések Olaszországban s ez a pont az, hogy Turinban ne hirtelenkedjenek, ne túlrohamoskodjanak. Angol szempontból időt kívánnak nyerni a bécsi diplomaciai tárgyalásokra; francia szempontból pedig kívánniok kell: megkimélve lenni a kénytelenségtől, hogy Olaszországba tetemes haderőt küldjenek, minthogy az erőfelosztás a támadást a Rajnánál lehetetlenné tenné.

Franciaország csak akkor unszolhat háborúra, ha Olaszország hadereje tökéletesen szervezve, legalább kétszerannyi lesz, mint a mostani s ez bizony még jó sok időbe kerül.

A két nagyhatalom tehát ezuttal a legőszintébb egyetértésben oda fog hatni, hogy a jövő év folyamában a béke meg ne háborittassék.

A kérdés az: mire fogja magát ez adott helyzetben Olaszország határozni?

Garibaldi visszalépése s önkéntes csapatainak feloszlatása: győzelme Cavour átgondolt, mérsékelt politikájának a túlzók hanyatthomlok rohanó iránya felett. Olaszország jövője jelenben kirekesztőleg a királynak s tanácsosainak kezében van. A rengeteg felelősség, mely ezzel jár, őket óvatosakká, talán még óvatosabbakká teendi, mint eddig voltak. Nem lehet tehát feltenni, hogy Velenczére támadást merénylendenek, mielőtt magukat erre elég erőseknek érzik és teljesen fölszerelteknek tudják.

Kérdés: minő erőre van szükség, hogy a várnégyszög és Velence ellen támadólag fölléphessenek? Ez iránt a nézetek különbözök. Turinban 250 ezer embert gondolnak szükségesnek. Párisban 300 ezert sem tartanak soknak. Garibaldi pedig a maga felengző szólásmodorában azt sürgeti, hogy ezen utolsó eldöntő harcra Olaszország egy millió embert állítson talpra. Már pedig Olaszország e három szám közül a legkisebbet, sőt csak 200 ezer embert sem fog a jövő tavasszal a Ponál és Mincionál összepontosíthatni, minthogy a Turinban még mindig divatozó czibakrendszer (Zopfsystem) mellett ily tetemes erőszaporításra tavaszig az idő nagyon kurta, Közép- és Dél-Olaszországban pedig a rendfenntartás legalább is 50 ezer embert kíván.

Ha ezt mind fontolóra vesszük, úgy látszik, hogy kevés kilátásunk lehet a jövő tavaszra Olaszországban oly összeütközést reményleni, melyből hazánkra hasznot huzhatnánk. Van azonban egy tényező, mely a helyzetnek máról holnapra más alakot adhat s ez: a közvélemény hatalma, a túlinger, melyben, kivált Felső-Olaszországban, a kedélyek vannak. Cavour s a parlament többsége a vihart visszatartani, Garibaldi és barátai szitogatni iparkodandnak. Ha a mozgalom felülkerekedik, ha áttöri a gátakat, melyeket az előrelátás és megfontolás emelnek: akkor nem lehet kétség felőle, hogy a király, Cavour és parlament is kénytelenek lesznek a mozgalmat követni ép úgy, mint 1849-ben.

Cavour azon éleslátással, mely neki sajátja, ez eshetőséget bizonyosan szemügyre vette. Innen a nyomaték, melyet a magyarországi állapotokra s a mi közreműködésünk lehetőségére helyez.

Tehát szabadakarattól és saját ösztönéből a turini cabinet jövő tavasszal nem fog háborura vállalkozni, de kényszerüségből igen s ez utóbbi esetben (nem számítva a mozgósított nemzetőrséget) minden erejét megfeszítve, mintegy 120 ezer embert fog a Pohoz s a Minciohoz küldhetni.

Hogy ez a 120 ezer ember egy hatályos támadási lökésre Austria ellen nem elégséges, — az világos; s hogy ily körülmények közt a király nem fog egy erős segédsereget rendelkezésünkre bocsáthatni, — az még világosabb. Kénytelen lesz a háboru fő színterén szoros védállásra s hajóhadának az Ádriai tengeren leendő munkásságára szoritkozni. Az eldöntő szót ezuttal Magyarország lesz hivatva kimondani. Az olaszok többet fognak a magyarországi

felkelésre, mint a saját erejükre számítani. Ép azért fegyvert s pénzt annyit fognak adni, a mennyire csak szükségünk van, de tevőleges segéderőben csak keveset és elégtelent. E részben ne csináljunk magunknak illuziókat. A legtöbb, a mire számíthatunk, partraszállási kísérlet 15 vagy 20 ezer emberrel, többnyire önkénytesekkel, a dalmát vagy magyar tengerparton; a minél, természetesen a magyar légiónak közre kellene működni.

Meg kell vallanom, hogy ezen kilátás engem csak kevésbé nyugtat meg a jelen körülmények közt, midőn Erdélyben a hamu alatt pislogó nemzetiségi gyűlöletet az unio kérdésével idő előtt felszitogatták. Nekünk tehetségünk szerint oda kell működnünk, hogy ez a kérdés egyelőre függőben tartassék s barátainkkal meg kell értetnünk, hogy az első teendő: szétörni a szolgálczokat, melyek a magyarokat és románokat egyiránt nyomják. Nekünk rendelkezhetnünk kell Erdélylyel, ha a harczot Austriával fel akarjuk venni. Erdély az alap s hadműveleteink kiindulási pontja; csak onnan lehetünk képesek összeköttetéseinket a külfölddel fenntartani s magunkat a szükséges hadikészletekkel ellátni. És mikép lehetséges az, ha magyarok és oláhok mindjárt kezdetben egymással hajba kapnának s a 48-iki mézszárlások megújulnának?

Holnap indulok Konstantinápoly felé; onnan folytatom tudósításaimat.

Nápoly, 1860. november 17.

Klapka.

(Németből fordítva.)

IV.

Klapka keleti küldetése.

És most áttérek Klapka leveleinek s eljárásával kapcsolatos okmányainak közlésére.

Klapka — Kossuthnak Londonba.

Galacz, 1860. deczember 8.

Tizenyolcz órát töltöttem Konstantinápolyban s hat napi viharos hajózás után tegnap végre ideérkeztem. Itt találtam Cerutit s ügynökeinket, mindnyájukat levert hangulatban.

A Szulinánál levő hajóinkat a törökök, a már ideérkezettek osztrák hadihajók tartják szemmel; a mi pedig a fejedelem magatartását illeti, biz' az barátságtalan szint ölt s nem igen biztató.

Ily körülmények közt nem maradt más hátra, mint az, hogy személyesen magamra vegyem a feladatot: mindent ismét rendbe hozni.

Megerősített ez elhatározásomban Place (jassyi konzul) következő távsürgőnye:

»A francia konzul nagyon kéri Corn urat (tavalyi nevem), jöjjön mihamarább, miszerint az (kölcson) ügyet együtt eltárgyalhassák.«

Ehhez jött később egy sürgöny magától a fejedelemtől, sürgősen kifejezve, hogy velem szólni ohajt.

Nehogy tehát akár magamat, akár az Igazgatóságot valamely későbbi szemrehányásnak kitegyem, holnap utra kelek Jassy felé; minek következtében elvesztem annak lehetőségét, hogy ez idén Konstantinápolyba tengeren térhessek vissza.

Mennyi ideig leszek hányásra-vetésre és bujkálásra kárhóztatva, e család és árulás által telített levegőben, hol az osztrák kémek szakadatlanul nyomomban vannak? — azt nem tudom; de alig remélhetem Önt tavasz előtt viszontláthatni. Tudósításokat csak táviratilag fogok küldhetni, természetesen chiffre-ekben a követség útján. Levélküldésre, biztos alkalom hiányában, gondolni sem lehet.

Itt az osztrákok mindent elkövetnek, hogy az oláhokat újra nyakunkra uszítsák; mi végett minden pártból, minden osztályból firkászokat alkalmaznak.

Az én feladatomban itt a legnehezebb, a mi valaha embernek jutott s ha a kibékülés a két nemzetiség között hamar létre nem jő: az osztrák okvetlenül újra felülkerekedik.

Cavour grófot, úgy látszik, hajóink letartóztatása a legkellemetlenebbül lepte meg. A másolatban iderekesztett levelet intéztem hozzá, miszerint jó kedélyben tartsam.

Nem mondok le a reményről, hogy még mindent jobb kerékvágásba hozhatok; de ha a herczeg javaslataimra rá nem áll, úgy itt minden veszve van s én haladék nélkül visszautazom.

(Aláírva)

Klapka.

(Németből.)

*

Ugyancsak december 3-án Klapka tábornok Teleki Lászlónak is irt s abban fentebbi levelének pótlásául arról tudósít, hogy a Szulinánál levő három hajót Konstantinápolyba küldik vissza azon szándékkal, hogy ott tartalékban tartassanak s rakományuk később más hajókra rakassék, a Galacznál horgonyzó két hajó rakományát pedig másnap (december 4-én) partra rakatják, a mi aztán a fejedelem nevében le fog foglaltatni. Hiában, ha valamire akarunk menni, nagyban kell játszanunk s nem szabad bizalmatlanságot mutatnunk. A lefoglalás s annak föltételei természetesen Couza herczeggel előbb tisztába hozattak. Az árulás

K a n t a - K u z e n galaczi prefektus műve. C o u z a a dologban ártatlan.

E levelében K l a p k a tábornok, a kémekre vonatkozva, kik minden oldalról körülveszik, azon sejtelmének is ad kifejezést, miként épen nem lehetetlen, hogy tört vetnek lába alá s egy jó hátszurással tisztelik meg (hogy ilyesmi tervben volt, az alább ki lesz mutatva) s ez esély lehetőségét tekintve, nehogy az ottani dolgok számai kezünkben kiessenek, felszólított, gondoskodjunk eleve, hogy ki által akarnók őt ez esetben a hadműködések vezetésében helyettesíteni s azt is tanácsosnak tartaná, ha P u k y M i k l ó s lassacskán utra készülne, miszerint a feladatnak reá háruló részét kezébe vehesse; mert a körülmények olyanok, hogy nem lehet előre tudni, mely perczen s mi módon lehetünk cselekvésre kényyszerítve.

A C a v o u r h o z intézett levél, melyre fentebb hivatkozás van, eképen szólt:

Klapka tábornok — Cavour grófnak Turinba.

Galacz, 1860. december 8.

November 17-én hagytam el Nápolyt, de a rossz idő által a tengeren feltartóztatva, ide csak tegnap érkeztem meg. Már Konstantinápolyban értesültem három hajónknak a Duna torkolatánál történt lefoglalása s a más kettőnek osztrák hadihajók által felügyelet alatt tartása felől. E kellemetlenség módosítja ugyan eljárásunkat s némely barátainkat kissé le is hangolta, de terveinken csak annyit változtat, hogy ápril vége előtt a cselekvésre készek nem leszünk. A helyzet nehezebbé vált, de teljességgel nem reménytelen. Azt hiszem, hogy találkozásom a herczeggel a dolgokat helyükre hozza s véget fog vetni a félreértéseknek, melyek ekkorig működésünkben fennakadást okoztak. C o u z a herczeg, miként egy velem közlött sürgönyből értesültem, élénken ohajt velem találkozni. Veleménye nevezetes mértékben módosultnak látszik. Okom van tehát jó eredményt várni a találkozástól, minthogy C e r r u t i és P l a c e urak által támogatva leszek.

Ime az, a mit a herczegnél kieszközölni akarok:

1. Hogy nekünk alkalmas időben a tavalyi 20 ezer fegyver egy részét átadja, az első két hajó rakodványával egyetemben, melyet itt előleges állapotás szerint a fejedelem nevében lefoglaltatunk.

2. Hogy azonnal raktárakat alakíthassunk a kölcsönös egyetértéssel megállapítandó helyeken,

3. Igéretet, hogy semmikép sem fogunk akadályoztatni a rendelkezésünkre álló magyar elemekből titkon csapat-osztagokat alakítani, melyekre a határ átlépése végett szükségünk van.

4. Megegyezést s a kellő előkészületeket, hogy újra s biztosan kezünkhöz kaphassuk a török hatóságok által Szulinánál lefoglalt fegyvereket, melyeket ideiglenesen Konstantinápolyba vagyunk kénytelenek visszaküldeni.

A kellemetlenséget azon kereskedő-ház csacskasága (indiscretion), melyhez a fegyverek utasítva voltak, és a galaczi prefektus túlbuzgósága (nehogy árulást mondjak) okozta. Az én véleményem, mint azoké is, a kik által környezve vagyok, az, hogy kellemetlenségeinkben a fejedelemnek semmi része sincs.

Fogadja stb.

(Aláírva)

Klapka.

(Franciából fordítva.)

*

Klapka tábornoknak, miként fentebbi levelében emliti, csakugyan alapos oka volt hinni, hogy Couza véleményében kedvező változás jött közbe, mert a rendelkezésemre álló iratok közt egy eredeti távsürgönyt találok, melyet Couza fejedelem Place francia konzulhoz intézett s mely Klapka val Galaczbán közöltetett. E sürgöny ekként szól:

»Bukarest, 1860. december 3. Place Viktor urnak Jassyba. — Nagyon ohajtom a kérdéses urat (Klapka) látni azonnal megérkezése után. Kezdek tisztábban látni a kérdésbe, melyről legutóbb Önnel szözlöttünk s azt hiszem, hogy daczára az elkövetett indiscretiónak, elvégre is egyetértésre jutunk (nous finirons par nous entendre).

(Aláírva)

Országló herczeg.« (Prince régnant.)

Ugy látszik azonban, hogy e kedvező véleményváltozás nem soká tartott, miként az itt következő három távsürgöny mutatja:

1. »Bukarest, 1860. december 17. Place francia konzul urnak Jassyba. — A minősíthetetlen fegyverküldés s azzal kapcsolatos dolgok által vádaknak s gyanúsításoknak vagyok kitéve. A német sajtó már féktelenkedik ellenem s az olaszok és magyarok pajtásának (compère) állit. Már intézkedéseket tettem a végett, hogy az ellenkezőt bizonyítsam be, mert elkoboztattam a Galacznál partra szállított fegyvereket s megerősítettem határait. Most már egy ügyes jegyzékre van szükségem konstantinápolyi ügyviselőmhöz, mely jegyzék a mellett, hogy hitvallásomat, nehézségeimet s zavaramat megmagyarázza, egyszersmind felhivja a török kormány figyelmét az olaszok és magyaroknak Konstantinápolyban s Törökország bolgár tartományaiban történő csoportosulására s a

könnyűsége, melylyel a fejedelemségekbe átjöhetnek. Reá kellene egyuttal mutatni a seregszaporítás esetleges szükségére is. Senkit sem ismerek, ki e jegyzék elkészítésére alkalmasb volna, mint Ön s azt Öntől mihamarabb igénybe is veszem. Az osztrákokhoz már panaszt intéztem a hanyagság miatt, melylyel határaikra felügyelnek.

(Aláírva)

Prince régnant.«

2. »Bukarest, 1860. december 18. Place francia konzul urnak Jassyba. — Az egyént inkább Jassyban akarom látni, Önnek jelenlétében. Nem ajánlhatom eléggé az óvatosságot, mert tudom, hogy még saját cselédeim közt is osztrák kémek vannak. Fel lettem szólítva kormányaik nevében, minden hatalmak bukaresti képviselői által, még a francziát sem véve ki, hogy megtegyek mindent, miszerint a magyarok s olaszok terveitől minden remény elvétessék; s értésemre adatott, hogy a fegyverérkezés ténye után szükség, hogy semlegességemet bebizonyítsam. Corn (Klapka) jelenléte Jassyban s Bukarestbe menetele fennhangon kürtöltetik a magyar klubokban. Önvédelmem végett (à mon corps défendant) kénytelen leszek intézkedésekhez nyulni, hogy megmentssem az országot a csapásoktól (calamités), melyekkel vigyázatlanságuk (imprudence) fenyeget.

(Aláírva)

Prince régnant.«

3. »Bukarest, 1860. december 22. Place Viktor francia konzulnak Jassyban. — Hivatalos kutfőből értesülök, hogy bizonyos Kammerloher nevű horvát, ki osztrák szolgálatban van alkalmazva, egy horvát bandával megérkezett vagy érkező fölből van a fejedelemségekbe, azon föltett. szándokkal, hogy a kérdéses egyént (Klapkát) s több társát meggyilkolja. Tudósítom Önt e felől, miszerint neki a legnagyobb óvatosságot ajánlja. — A magyarok mindannyian minden tartózkodás nélkül kinyilatkoztatták vallomásaikban, hogy a végett jöttek hozzánk, miszerint magukat a kérdéses egyén parancsnoksága alá helyezték. Be van bizonyítva, hogy ezek az urak semmi kevesebbet nem akartak, mint azt, hogy e fejedelemségek területét működési alapul használják, daczára a semlegességnek, mely e fejedelemségek üdvének egyedüli biztosítéka. A nagy mennyiségű fegyverek megérkezése, kapcsolatban nagyszámu magyaroknak egyidejű érkezésével, kétségtelenné teszi, hogy ha tervük sikerül, a fejedelemségeknek osztozniok kellett volna sorsukban. A terv merész s nem volt a siker látszata nélkül. Minő csinos pár-darab Garibaldi szicíliai expeditiójához; azon csekély különbséggel, hogy korunk történelmének e nagy alakja az olasz föld egy részébe hatolt be a nemzet felszabadítása végett, míg a magyarok idegen elem segítségével, melyet akarattja ellenére sorsuk részesévé tennének, akarták nemzetiségüket megalapítani. Oly terv, mely egyrészt Syllára, másrészt Attilára emlékeztet. Rettégében még most is szakállamba nevetek fölötte.

(Aláírva)

Prince régnant.«

E fordulat nyomán vettük a következő tudósításokat:

Klapka — Kossuthnak.

Jassy, deczember 22. 1860.

Csak néhány szót e biztos alkalommal, és pedig, hogy Önt értesítem, miszerint itt minden elveszett s ügyünk el van árulva. Már csak azt igyekszem menteni, a mi még menthető a romokból. És lehetőleg meg akarom akadályozni, nehogy Erdélyben mészárlásokra kerüljön a dolog, mire ellenségeink: az osztrákok s az oláhok, minden előkészületet megtesznek.

Követve egy csomó horváltól, kik meggyilkolásomra vannak felfogadva, nem tudom, megmenekszem-e gyilkoló késüktől? — de ez semmiesetre sem tart vissza abban, hogy mindaddig itt maradjak, míg csak valami menteni és remélni való van.

Couza tökéletesen ellenünk fordult, — még ebből, a miért csendjéből kizavartuk; boszuságból, a miért Magyarországon új életre ébredtek és dühből, a miért nem ajánlottuk fel neki legalább is Erdélyt.

Kérem tüstént utasíttatni az otthoniakat, hogy ne küldjenek ide többé senkit. A már itt levők, miután ez időtájt többé nincs hajójárat Galaczba, az egész telet itt lesznek kénytelenek átnyomorgni; sőt félő, hogy ha Couza még jobban el hagyja magát félnkíteni, ki is adja őket az osztrák határhatóságoknak.

Igen hosszú és kimerítő levelet irtam Laczinak, oly kéréssel, hogy azt Önnek is azonnal eljuttassa.

Couza elpártolásában és elbátortalanodásában legnagyobb része van az osztrák és az angol tiltakozásoknak; ez utóbbiaknak még jóformán nagyobb, mint az elsőeknek.

Ha megóvja életemet csillagzatom, ugy február közepén látjuk egymást Londonban.

Reményeim java, fájdalom! oda van. Összes terveink, ha csak valami rendkívüli körülmény közbe nem jő, meg vannak hiúsulva stb.

(Aláírva)

Klapka.

(Németből.)

Klapka — Teleki Lászlónak.

Jassy, deczember 22. 1860.

E levelet rendkívüli, bár igen költséges uton küldöm, azon reményben, hogy még idejekorán érkezik, miszerint tartalmával további határozataitokra befolyást gyakoroljon.

Konstantinápolyba nem mennek többé hajók. Csak két ut van előttem a visszatérésre. Ezek közül melyiket fogom válasz-

tani? — még bizonytalan. Mindenek fölött kötelességemnek tartom, mielőtt innen elutaznám, benneteket tapasztalataimról s az itteni dolgok állásáról lelkiismeretesen értesíteni.

Hogy ide jöttem, — semmiesetre sem bánom meg. Bárminők legyenek is következményei, — az az egy áll, hogy az én idejövetelem nélkül tönkre ment volna az a kevés kilátás is, a mi most még fönmarad számunkra, és a mi sokkal fontosabb: mindannyian továbbra is megmaradtunk volna illuzióinkban, melyek pedig későbbi tevékenységünkre a legkárosabb befolyással lehettek volna.

Kezdem a galaczi árulás elbeszélésével.

A génuai *Bald uino*-ház, mely a hajókat megrakodta, a szállító-levélben tudatta a galaczi czéggel (*G er b o l i n i*), melyhez a hajók czimezve voltak, hogy az áruk továbbításáról, a vitel és további fuvar költségeiről *C e r r u t i* fog gondoskodni, ki egyenesen e célból megy Galaczra; arra az esetre azonban, ha *C e r r u t i* nem érkeznek meg idejében, legjobb lesz, bizalmas uton, a moldvai hatóságokhoz fordulni. Kitől ered ez a luminosus ötlet? — nem tudom; elég az hozzá, hogy a galaczi ház, mely még e széles utasításokhoz sem vélte magát pontosan tartani kötelesnek, alig kapta meg a szállító-levelet, mikor már Galacz praefektusa — egy sokpróbás osztrák-érzelmű »jómádár« — tudósítva lőn föléle.

K a n t a k u z e n-nak — így hívják a praefektust — nem is volt sürgősebb tennivalója, mint a szállító-levélről, melybe be voltak jegyezve a hajók és kapitányaik nevei, négy másolatot készíttetni s e másolatokat a fejedelemségekben levő osztrák consuloknak s a tulcsai török kormányzónak — ki egyszersmind a Szulina-torkolat felügyelője — azonnal megküldetni. Így minden és egyszerre (szegről-végre) el volt árulva, még *M o r i n* (*M a t h e i d e s z*) és *Z g l i n i c k y* megérkezte előtt. Erre három hajónak azonnal vissza kellett fordulni, ama másik kettőnek rakományja pedig, mely a Szulina-torkolaton már régen beuszott s most Galacz előtt áll, a fejedelemmel előlegesen történt megállapodáshoz képest, látszólag lefoglaltatott.

A többit tudjátok *K a r a c s a y* által. Az az egyetlen és szomorú vigasztalásunk lehet, hogy a vállalat kudarcának nem mi vagyunk okai, hanem a génuai megbizottak.

Mi egyéb ért még Galacson és mit határoztunk ott? — tudjátok legutóbbi levelemből. A hitek, melyeket *Z.* és *L.* Jassyból hoztak, nem voltak kedvezők. Már-már ott állottam, hogy élve a Konstantinápolyban menő utolsó hajóval, visszatérek nyugotra, midőn *P l a c e* és a fejedelem sürgető táviratai eltökélesem megmásítására s az ideutazásra birtak. Annál inkább tettem ezt, mivel a nyelvmesterként hosszabb idő óta Galaczban lakó *B e r z e n c z e y* beszédjéből azt vettem ki, hogy itt az elégnél is több elemet találhatok, melyek segítségével a legbiztatóbb kilátások között kísérhetem meg a szerencsét, melynek előkészítése végett ide-

jöttem. — A székelyföld nyomora már évek óta arra kényszeríti népének jelentékeny részét, hogy az otthont elhagyva, itt keressen az oláhok között munkát és kenyeret. A két fejedelemségben lézengenek közülök vagy 40,000-en. Nem kellett volna tehát egyéb, csak a fejedelem részéről némi jóakarata s a hatóságok részéről egy kis rokonszenv.

A mi ez utóbbiakat s kiváltképen a felsőbb rétegeket illeti: már Galacson volt bőséges alkalmam meggyőződni róla, hogy rájuk semmi körülmények között sem számíthatunk. Nemcsak hogy kevés hajlandóságot éreznek irántunk, de ezen felül bármi árulásokra azonnal készek. (Megmutatta Kanta kuzen Galacson.) Reszketnek az orosztól, félnek az osztráktól, — minket pedig gyűlölnék. Különösen kétségbevonják jogunkat Erdély birtokára s ezen országot tőlünk elannektálni: még a legmérsékeltebbeknek is elve és vágya. Ezen uraknak reménykedése körülbelül oda megy ki, hogy ha majd Austria is, Magyarország is, elégségesképen elvérzettek, akkor Erdély, s talán a Bánság is, érett gyümölcsként fog lábaik elé hullani. Szó sem lehet róla, hogy mi ezekkel egymást megértsük; hisz ezek nem a józan észre hallgatnak, hanem a vak, buta szenvedélyre. — A közép osztályok s a nép jó, de miveletlen, nyers, s így eszméletlen szerszám a vezérek kezében.

Mindezen ellenségesség azonban az oláh hatóságok és politikusok részéről mitsem tenne, csak Couzában volna meg az a jó irány, melyet az elmúlt évben mutatott! De, fájdalom, az idők változtak. Couza tavaly a nép emberének szerepét adta, ki el van szánva semmi viszonyok között származását meg nem tagadni: ma sokkal kényelmesebben érzi magát (à son aise) a trónon, sem hogy más népek szerencséjeért és jóvoltáért valamit kockáztasson. Uralmának megszilárdítása, önfenntartás s az ehhez első sorban megkivántatott egysége a két fejedelemségnek: ezek azon gondolatok, melyekkel ő most kizárólag foglalkozik. A mult esztendőben azt írta a császárnak (Napoleonnak), hogy nézeteinkben osztozik s azok keresztültvitelében keresi saját országának is üdvét és jövődjét: ma hallani sem akar rólunk és terveinkről, s bár engem szívesen fogadott, bizonyára pokolra kíván bennünket. A mint egyesektől tudom, ő nem nagyobb barátja ügyünknek, mint akár corumpált hivatalnokserege, és ez ellenszenvét még fokozza Lajos iránt táplált elfojthatlan, mély gyűlölete. Ő jelesül úgy adja elő, hogy Lajos által 48-ban nagyon rosszul fogadott, sőt bántalmaztatott (insultirt). Mi igaz ebben? — nem tudom. *)

*) Röviden és kereken szólva, ebben egy szó igaz sincs. — Én Couzát, tudtomra, soha életemben nem láttam, s 1848-ban még csak

E reánk nézve különben is súlyos helyzethez járult most még a galaczi eset, mely a fejedelem számára kutforrásává lön egy csomó fenyegető jegyzéknek és tiltakozásnak Austria és Anglia részéről. Ez kiölhette belőle az utolsó csepp jóakaratot, a mi még tán benne lehetett.

Igy mi egyszerre »bêtes noires«-jai lettünk a román hatóságoknak, kamaráknak és ezekkel együtt a fejedelemnek, kik most egyesült erővel arra törekednek, hogy Austria haragját lecsöndesítsék s többé neki panaszra okot ne adjanak. El nem képzelhetem, miként lehessen terveinket ily szolgálai, kislelkü politikával összhangzásba hozni. Azért én fel is hagyok minden reménnyel, hogy ezen a talajon valaha egyebet arathassunk csalódásnál és árulásnál. A körülmények javítására mindent elkövetünk Place francia consullal, kinek a fejedelemre oly olható befolyása van, — de hiába! Minden lépésnél új akadályba, új árulásba ütközünk. A fejedelem annyira fejét vesztette már, hogy ma reggel kiadta a rendeletet, Erdélyből ujabban érkezett husz fiatal embernek a határra visszatolonczozására. És ez alkalmassint foganatosított volna is, ha az itteni miniszterelnök elég korán nem értesít bennünket s a lakosság Bakauban, hol a szerencsétlenek tartózkodnak, egyenesen meg nem tagadja kiadatásukat. Kérlek, juttassatok sürgős utasításokat otthoni barátainknak, hogy gondoskodjanak ellenintézkedésekről. Máskülönb a határon átvők azt kockáztatják, hogy vagy kiadatnak vagy internáltakatnak valami nyomorult vidékre a Pruth mellé. Ha Couza tovább megy vakságában s az osztráktól való esztelen félelmében, ez itt nemsokára véres összeütközésekre vezethet. Fájdalom, még maga az ő bukása sem használna nekünk, mert utódja nyilván még ő nála is rosszabb volna s mi az eső elől csak a csurgó alá jutnánk.

Egy szóval: ebben az országban s ezzel a néppel nem lehet valami komoly dologra vállalkozni s valami komoly dologra előkészületet tenni. Elhatározottnak látszik, hogy magyarok és oláhok között ne jöhessen szövetség létre. Az egyetlen, a mit még tehetünk, az: megmozdítani minden követ, hogy ne ismétlődjenek a mészárlások, mint 1848-ban történt. Ez és itt levő hadi szereink megmentése jelenleg az én egyedüli feladatom. Mihelyt e czéломat

azt sem tudtam, hogy a világon van. Ha azonban (miről tudomásom nincs) Couza a netalán tagja volt azon oláhországi küldöttségnek, mely Pesten járt, hogy az oláh menekvők számára vendégszeretetet s pártfogást kérjen, nem mondott igazat, ha azt állította, hogy e küldöttséget rosszul fogadtam vagy épen bántalmaztam. A legszivesebben fogadtam s e szíves érzésnek a menekvők irányában tettel is megfeleltem. Határozottan el kell magamtól el aaptalan gyanusítást háritanom.

Kossuth.

Place segélyével elértem, jó csillagzatomra bizva magamat, vissza-indulok Konstantinápolynak.

Ísmétlem kérésem: otthoni barátaink azonnal értesíttessenek a dolgok folyásáról, nehogy hiu reménységekkel biztatva magukat, oly eseményeket idézzenek elő, melyek hazánkat mondhatatlan szerencsétlenségbe és romlásba sodornák. Kilátásaink most tizedrésznyire sem oly kedvezők, mint 59-ben voltak, miért is, ha következesek akarunk maradni, az akkori jelszóhoz kell most is magunkat tartani. Magyarországon nincs fegyver s ez időszerint nem is látok módot e hiányon segíthetni. Ily körülmények között felkelésre gondolni, míg a segédcapatok a Drávához nem értek, bűn volna, melyhez mi bizonyára nem nyujtanánk segédkezet.

Mindezt azért írom, mert nem tudhatni, mit hoznak reám a legközelebbi napok. Legalább ti tudjátok, mint éreztem és gondolkoztam a jelen körülmények között.

Ennyit mára s talán több hétre is, mert míg Konstantinápolyban nem leszek, már többször nem írhatok.

Ha a mellékletet elolvastad, küldd el Lajosnak. — E levélből a szükségest közöljétek Cavourral és Farinival. Kötelességünk tiszta bort öntenünk poharukba.

(Aláírva)

Klapka.

U.-i. E perczen veszem a hirt, hogy Bakanba újabb csapat magyar érkezett. Nincs hát kétség: erre nézve a »mot d'ordre« barátainktól származik. Ez elhamarkodás s csak jobban compromittálja a helyzetet. Hajók már nem járnak Galaczba s e szegény fiuk a telet itt lesznek kénytelenek átnyomorogni. Írjatok azonnal haza, hogy a mozgalomnak már vége legyen.

(Berekesztésül még szórul-szóra közöltetik az, a mit Couza fejedelem Place francia consulnak a Klapka meggyilkolására törő Kammerloher-féle horvát banda felől távsürgönyzött. *)

(Németből fordítva.)

*

Igy ítelt a helyzet felől Klapka tábornok 1860. évi deczember 23-án. Úgy látszik azonban, hogy a következő napokban biztató fordulat adta magát elő, mert mielőtt sze-

*) Hogy mikép végződött ez a dolog? arról Klapkának Konstantinápolyból 1861. január 22-kén írott levelében a következőket találok:

»Az osztrák ostoba orgyilkossági kísérletek — a mint itt beszél — a banda főnökének, Kammerlohernek meggyilkolásával érték tragicus végüket. Mondják, hogy Kammerloher a maga idejében közbecsülésben álló liberalis ember volt, kit csak a nyomor vitt reá, hogy az osztrák titkos rendőrség szolgálatába álljon. Kár érte.«

mélyesen találkoznék C o u z a fejedelemmel, indítatva érezte magát, neki 1861. január 5-én egy terjedelmes emlékiratot benyújtani.

Ez emlékiratban bevezetésül a tábornok ott vette fel az ügy fonalát, a hol 1859-ben hagyatott.

Emlékeztette a fejedelmet, miszerint akkoron terveink közlését kedvezően fogadva, osztozott azon nézetben, hogy érdekközösség forog fenn a Duna tág völgyében elszórt szláv, román és magyar államok közt s hogy ha a dunavölgyi népek nem akarják a szerencsétlen multat megújulni látni, kötelességük kölcsönös loyaltással egyetértésre jutni, miszerint egy jobb jövő felé az utat előkészítsék.

E meggyőződést akkoron a fejedelem N a p o l e o n császárnak is kifejezte egy levélben, melynek átadását Klapka tábornokra bizta. *)

Terveink valóztatásának céljából akkoron meg lett állapítva, hogy C o u z a fejedelem nekünk megengedi az egyesült fejedelemségek területén összeköttetéseket szervezni Magyarországgal, miszerint a számításban volt felkelésre való tekintettel, határainkra juttathassuk a fegyvereket, melyekre szükségünk volt.

Mi pedig köteleztük magunkat, hogy a fejedelemségek semlegességét nem compromittáljuk s minden lépésünknel a legóvatosabb elővigyázattal járunk el. Egyszersmind a magyar korona országait lakó különféle nemzetiségek s különö-

---

*) 1859. márczius 29-én N a p o l e o n császárhoz intézett e levél tartalma következő volt:

»Sire, volt alkalmam K l a p k a tábornokkal találkozni s vele megbiztatásának célja felől értekezni.

Megfontolván a kérdéseket, melyeket előmbbe terjesztett, nem lehetett, hogy főleg saját hazám érdekeinek szempontjából ne csatlakozzam a tervhez, mely már Felséged helybenhagyását megnyerte.

Megbiztam a tábornokot, hogy értesitse Felségedet részletesen a köztünk megállapított pontok felől, melyeknek a midőn a körülmények megengedik, okos és erélyes végrehajtása minden dunai államok sorsát véglegesen biztosítandja.

Kérem császári Felségedet stb.

(Aláírva)

Couza.«

(Francziából.)

sen a román nemzetiség kielégítése céljából közlöttük politikai programunkat, mely széles alapokra fektetve, teljes mértékben kiegyeztette az előbb ellentétes igényeket.

A fegyverek érkezöben, magyar légiók Olaszországban alakulóban voltak s mi terveink valóstításának előestéjén valánk, midön a villafrancai béke tevékenységünket beállította s minket kedves terveink végrehajtásának jobb időkre elhalasztására kényszerített.

Azonban a lökés meg volt adva; Olaszország nem elégedett meg Lombardia felszabeditásával; fokozott erélylyel folytatta egységesítésének munkáját; Közép-Olaszországot lakosainak egyhangu ohajtása Piemonttal egyesítette s Nápoly és Szicília, Garibaldi merész kezdeményezése által, a Bourbonok kezéből kiragadtatott.

Ilyen volt a helyzet, midön egyrészt, nehogy a mozgalom vezénylete kezeiből kisikamolják, másrészt hogy keletkezésében megtörje az Olaszországot veszélylyel fenyegető idegen erőt, mely Austria sugallata alatt Lamoricière tábornok által szerveztetett: a szárd kormány kényszerítve látta magát, kardját újra mérlegbe vetni, a pápai tartományokat elfoglalni s Nápolyt megszállani, miszerint ott a küzdelmet a nemzeti jog előnyére eldöntse.

E határozott lépés Austria avatkozását vonandotta maga után, ha (a minek meghiusulását előre látni nem lehetett) a varsói congressus az éjszaki hatalmak egyetértésére talál vezetni.

Ekkor volt, hogy a mult háboru alkalmából Napoleon császár és Viktor Emánuel király auspiciumai alatt alakult s létezni azóta soha meg nem szünt Magyar Nemzeti Igazgatóság tagjai Olaszországba hivattak.

Turinban közölték velünk a helyzet komolyságát s megkérdeztek: vajjon Olaszország s Austria közti háboru esetén számithatnak-e reá, hogy Magyarországot részeltethjük a harcban? — a mi a mellett, hogy Olaszországnak támaszt és segítséget, egyszersmind Magyarországnak a bizonyossággal határos kilátást nyujtana, hogy kivivja függetlenségét, mely után jogszerűleg áhitozik.

Feleletünk az volt, hogy a mint a közérzület elő van készítve, csak a szükséges eszközökkel kell elláttatnunk,

miszerint általános fölkelést töressünk ki s hazánk egy végső döntő küzdelemmel az osztrák uralomtól örökre megszabaduljon. Hanem a baj az, hogy az ország fegyver nélkül van.

Erre kérdeztek: vajjon még mindig számíthatunk-e Couza fejedelem jóakarására s különösen engedelmére, hogy a fegyvereket, melyekre szükségünk van, a fejedelemségeken keresztülvihetjük?

S itt Klapka tábornok, az igazsághoz hiven, már csak saját személyére szorítkozva, megemlíti, miként ő volt az, ki a kedvező jelentésekre, melyek a fejedelem jóindulata felől nem szüntek meg hozzá érkezni s még inkább a köztük 1859-ben megállapított viszonyra támaszkodva, e kérdésre a leghatározottabb igennel válaszolt.

Előadja ezután, hogy ennek folytán tekintélyes mennyiségű fegyverzet lett utnak indítva, mi pedig Dunyov ezredest biztuk meg, hogy keletre utazzék s élő szóval értesítse a fejedelmet az intézkedések felől, melyeket a körülmények sürgőssége tennünk parancsolt. Azonban Dunyov ezredes, ki akkoron Garibaldi seregében egy ezred élén állt, a voltturnoi ütközetben életveszélyesen megsebesült. Más küldöttet kellett választanunk. E miatt értesítésünknek a fejedelem kezéhez gyors eljutása késedelmet szenvedett. De a fejedelem időközben Konstantinápolyba utazván, ott bizalmasan értesítettett ugy a kérdéses tények felől, mint a felől is, hogy a fegyverszállítmány már tengeren van; egyszersmind közvetett uton Jassyba is tudósítás küldetett, maga a tábornok pedig készületeket tett, hogy az utnak indított hajókat közelben követhesse.

A galaczi ház (Gerbolini), melyhez a hajók czimezve voltak, nagy vigyázatlanságot követett el. Ennek daczára azonban a dolog nem jutott volna az osztrák ügynökök tudomására, a galaczi prefectus több mint kimagyarázhatlan magaviselete nélkül.

Ez a tisztviselő ugyanis a helyett, hogy egyenesen a fejedelemhez fordulna, rendeleteit kérné s azokat discretióval s lelkiismeretesen végrehajtaná, jónak látta a Gerbolini-ház által neki átadott árujegyzékről másolatot adni az osztrák consulnak s a tulesai pasának.

... Arról is bizonyítványok vannak, hogy legalább tizenöt nappal a hajók megérkezte előtt nemcsak a magas porta, hanem az osztrák internuntiatúra is tudomással birt a hajók s kapitányok neveiről s a hajók tartalma felől.

E tényeknek értékük szerinti méltánylását a fejedelemre bízva, Klapka tábornok annak megemlítésére szoritkozik, hogy ez volt kutfeje a reánk hárujt sajnálatos következeseknek s a fejedelemnek okozott kellemetlenségeknek, melyeket mélyen fájlalunk.

De nagy czélokot soha sem lehet nehézségeknélkül elérni.

Mindent elkövettünk, hogy az előfordulható még súlyosabb kellemetlenségeknek elejét vegyük s a dolgokat kevésbé feszült helyzetbe tereljük.

Ma már el is mondhatjuk, hogy az incidens jóformán be van fejezve, a nélkül, hogy akármely kormány is compromittaltatott volna.

Ennyit a multról. A mi a jövőt illeti: még három hónap áll előttünk tavaszig. Ez bőven elég arra, hogy előkészületeinket a harc megkezdéséhez nemcsak újra munkába vehessük, hanem be is fejezhessük, föltéve, hogy pártfogását a fejedelem tőlünk meg nem vonja.

Itt a tábornok beleereszkedik Magyarország helyzetének rajzolásába. Elmondja, hogy az októberi diploma a dolgok állásán semmit sem változtatott s különös gondot fordított annak tisztába hozatalára, hogy a magyar nép mennyire távol van annak még csak gondolatától is, miszerint saját faja számára kiváltságok után áhitozzék. Minket, a M. N. Igazgatóságot, azért tisztel meg érdekeinek Európa előtti képviselésénél osztatlan bizalmával, mert tudja, hogy mi a faj-, nyelv-, valláskülönbség nélküli jogegyenlőség alapján állunk.

Nem mulasztotta el azt is constatálni Klapka tábornok, hogy Magyarország függetlenségi aspirációi nem állnak támasz nélkül Európában. Kimutatta, mily hatalmas politikai és hadászati érdekek utalják az olasz nemzetet legbensőbb szövetségre az állami függetlenségre sovárgó Magyarországgal; úgy, hogy a mig csak Velence kérdése olasz értelemben el nem dönetik, mi Olaszország támogatására biztosan számithatunk, de legalább közvetve, a francziák császárjának jóindulatára is számithatunk mind az élénk érdeklődésnél

fogva, melyet a császár a magyar nemzeti mozgalom iránt tanusítani meg nem szűnik (a mi különben több rendbeli érdekek találkozásánál fogva természetes is), mind különösen azért is, mert a császár bőven megmutatta, mennyire szívén viseli az olasz nemzet érdekeit, melynek pedig nemzeti újjászületésének s hazája függetlenségének befejezéséhez a magyar nemzet szövetségére oly szembetűnő szüksége van.

S miután még futólag azt is megemlítette, hogy ha egyszer szabadságharcunk újból megkezdett, az angol nép rokonszenvére is biztosan számíthatunk, melynek pedig akaratát kormányának politikájára iránytadó befolyást gyakorol, — a tábornok a dunai fejedelemségek iránti helyzetünk fejtegetésébe tüzetesen bebocsátkozik.

Emlékezteti a fejedelmet, miként a Habsburg-ház már háromszáz éven át soha sem szűnt meg arra törekedni, hogy majd uralmát, majd hatalmi túlsúlyát a keleten egész a Fekete tengerig kiterjessze. Birni s német folyamnak nevezhetni a Dunát kutfejétől torkolatáig: ez kedvencz álma minden németnek. Ha egyszer Magyarország denationalizáltatott, elég lesz az osztrák császárnak e jelszót írni zászlajára, miszerint Németország egész erejére számíthasson.

Egyrészt tehát a dunai fejedelemségek ép úgy, mint Magyarország, a németiség terjeszkedése által vannak fenyegetve; másrészt pedig mindketten szláv néptenger által vannak körülvéve, a szlávság pedig nemcsak nem hanyatló, mint a vén Austria, de sőt szembetűnő gyarapodást merit a panslavismus veszélyes eszméjéből, mely a század eleje óta folyást tért hódít.

Hát akármely oldalra tekintünk, mindenütt közös veszélyt látunk, mely szükségkép szövetségre, kölcsönös védelemre utasít.

Ezek előrebocsátása után Klapka tábornok egymás ellenébe helyezi a mi programmunkat s Austria tendenciáit, miszerint a fejedelem választhasson, hogy a kettő közül melyikhez áll.

Mi: a népfenség elvére alapított alkotmányt akarunk. Austria ellenben, mely az ugynevezett »isten jog«-nak s minden abból folyó következtetéseknek, megtestesülése, egyenes tagadása a népfenség s nemzetiség elvének.

Mi: mind elvből s meggyőződésből, mind azért is, hogy a testvérgyilkos harczoknak örökre elejét vegyük, a fajkülönbség nélküli jogegyenlőséget akarjuk. Austria ellenben majd a németiség uralmára törekszik, majd a magyar vagy más fajnak hizeleg, miszerint a fajokat egymás irányában féltékenységre huszítva, mindannyiát erőtlenné tegye s a »divide et impera« szabálylyal uralmát mindannyiuk felett megörökítse.

Mi: a lelkiismeret szabadságát s egyházi dolgokban minden vallásfelekezeti önkormányzatát akarjuk. Austria ellenben népeit a jezsuitáknak szolgáltattja ki s concordatumok jármába füzi.

Mi: azt akarjuk, hogy a magyarok, románok, szerbek vére csak igaz ügyben, csak saját érdekeikért s csak ellenségeik ellen ontathassék. Austria az ő véröket patakokban ontja ki egyiknek a másik általi elnyomására s olasz testvéreinknek leigázására; mindenütt a reactiót szitogatja s a haladásnak csirájában való elfojtásáért harcol.

Mi: azt akarjuk, hogy hazánknak gazdag segélyforrásai csak a nép javára s a nemzeti jólét előmozdítására használtassanak. Austria azokat saját nagyravágásának érdekében utolsó cseppig kimeríti s a népet koldusbotra juttatja.

Végre, mi: őszinte barátságot és szövetségi köteléket akarunk hazánk s a többi dunavölgyi államok között. Austria uralmat akar fölöttük. Mi: vágyainkkal s reményeinkkel a szabadelvű kormányokhoz csatlakozunk. Austria a pápához s az önkényuralmu kormányokhoz csatlakozik a népek ellenében.

Am válaszszon Couza a két program, a két irány közt.

Ha minket támogat: hatályosan elősegítendi azoknak felszabadítását, kik Austria jármában szenvednek; ha minket magunkra hagy: az engesztelhetlen osztrák kényuralom megszilárdításának kezére játszik, mely meghasonlott szomszédait veszélylyel fenyegeti.

A választás nem lehet nehéz a két irány között.

A perczek rendkívül becsesek. Igaz, hogy a körülmények még nagy vigyázatot s óvatosságot parancsolnak, nehogy közös ellenségeink idő előtt felriasztassanak; de az idő sürget, hogy a válságra óvatosan ugyan, de erélyesen előkészüljünk s azért Klapka tábornok, remélve, hogy előadott

nézetei a fejedelemnél méltánylásra találandnak, kívánatainkat következőkben foglalja össze :

1. Bocsássá rendelkezésünkre Couza fejedelem kezénél levő fegyvereink egy részét, *) mint szintugy azokat is, melyek jövőben számunkra a fejedelemségekbe küldethetnek. Magában értetik, hogy ez átbocsátásnak oly módon kellend eszközöltetnie, hogy a fejedelmet ne compromittálja. — Ami harczunk megkezdésének idejét illeti: ez a köztünk s az olasz kormány közt történt megállapodás szerint Olaszország kezdeményezésének van egészen alárendelve. Lehet, hogy e kezdeményezés nem valósul; de mert több mint valószínű, hogy megtörténik: tanácsosnak látszik, hogy a fegyverek átadása óvatos elővigyázattal mihamarább megkezdődjék, miszerint a legelső jeladásra készen lehessünk.

2. Hatalmazzon fel e fegyvereknek és lövészeknek saját költségünkre továbbszállítására határaink felé.

3. Hatalmazzon fel raktárakat alakítani, ugy e fegyverzet mint élelmi szerek számára, a kölcsönös egyetértéssel megállapítandó helyeken.

4. Engedjen szabad járás-kelest a fejedelemségekben azon hazánkfiainak, kik az országba visszatérni akarandnak.

Kötelezettséget vállalunk mindezen működésnél a legnagyobb óvatossággal eljárni s a fegyver ügyének kereskedelmi látszatot adni, miszerint ha a szükség ugy hozná magával, a fejedelem minket akármikor megtagadhasson (démentir), a ki egyszersmind folyvást tudomásban fog tartatni mindenfelől, a mi ugy a fegyverek mint az emberek körül történik, miszerint maga megítélhesse s elmellőztethesse azt, a mi kormányát compromittálhatná s biztos lehessen, hogy meggyezése nélkül semmit sem teszünk.

K l a p k a tábornok azon meggyőződését fejezte ki, hogy ha a fejedelem megengedné, hogy e határok között működhessünk, melyek nekünk elégségesek, őt pedig nem compromittálhatják: mi a sikert biztosnak tekinthetnők, a mennyire emberi dolgokban biztosságról szólni lehet.

*) Ez a francziák császára által 1859-ben számunkra a fejedelemségekbe küldött fegyverekre vonatkozik, a melyekre nézve a köztünk s a Couza a fejedelem közt kötött szerződés már fentebb közöltetett.

A gyűlöletes járom alól felszabadított dunavölgyi népek egyetértésre juthatnának s egy nagy dunai conföderatio lehetőségessé válnék, mely minden tagja számára jólétet s függetlenséget biztosítana.

*

Ilyen volt Klapka tábornok emlékirata. Lehet, hogy én egyetmást másképen mondtam volna, némelyekre pedig sulyt helyeztem volna, miket az emlékirat mellőzött; de hát Klapka a helyszínén volt, számbavette a körülményeket s azt tartva szem előtt, hogy némi működési szabadság Erdély szomszédjában reményeink valósulásának lényeges feltételét képezte: azt s akként tette, a mit s a mint legczélszerűbbnek ítél arra, hogy a közbejött szerencsétlenség által megzavart bizalmas viszonyt helyreállítsa.

Ez emlékirat 1861. január 5-én lett beadva. 8-án Klapka tábornok személyesen értekezett Couza fejedelemmel s ez értekezlet eredményeül a tábornok által velem közlött irományok közt a következő okmányt találom:

Jassy, 1861. január 9.

Szerződés. (Convention.)

A Couza fejedelem ö Fensége és Klapka tábornok közt kedden, 1861. január 8-án történt találkozás alkalmával a következők lettek megállapítva (convenu):

A fejedelem megegyezik, hogy fegyverek és lövészek szállítsanak az egyesült fejedelemségeken át Magyarország számára. Miszerint azonban minden indiscretiónak és félreértésnek eleje vétessék, világosan kikötetik, hogy e szállítmányok jövődőben akként fognak intéztetni, mintha azon fegyvermegrendelésnek következményei volnának, melyet a román kormány hivatalosan tett s a francia kormány elfogadott. A hajóknak tehát francia kikötőből kellend megindittatniok s a fegyverek oly módon fognak szállítatni, miszerint ki lehessen mutatni, hogy a császári kormány által vannak küldve a tett megrendelések következtében.

A megérkezendő mennyiségek nem levén ellenőrizhetők, látszólag (ostensiblement) a fejedelem ügynökei által fognak a feje-

delemségekben átvétetni s az ő rendelkezésére bocsáttatni. Ő Fenségre tartozand a szállítás módjai felől gondoskodni, az erdélyi határ szomszédságában kiszemelendő raktárak helyiségeihez. A fejedelem tetszésétől függend e végett akár a katonai szekerészetet alkalmazni, akár pedig a Klapka tábornok által felfogadandó lovakat, szekereket s mintegy harmincz embert használni, a melyek és a kik azonban az egész működés tartama alatt mindenben a fejedelem rendelkezésére fognak állani.

A raktárak különböző helyeken, nevezetesen Oknán és Slanikon fognak alakíttatni, hol létezesük igen könnyen palástolható, s más oly helységekben, hol alakításuk hasznosnak és tanácsosnak fog itéltetni.

Tekintve az események valószínű sürgősségét, a fegyvereknek a raktárakhoz szállítása megérkezésük után oly hamar fog eszközöltetni, a mint csak lehetséges. Időközben a fejedelem megegyezését adja, hogy előzetesen egy rész odaszállíttassék az 1859-ben küldött fegyverekből, melyeket a császár ajándékban adott volt.

A mint az idő elérkezendik, hogy a fegyverzet a határon átvitessék, a fejedelem fog határozni az e végre alkalmazandó módok felett s nem fogja ellenezni, hogy kis csoportokban magyarok jőjjenek át szekerekkel a határon, az átszállításban segíteni.

Világosan kiköttetik, hogy az egész működés alatt egy fegyver, egy ember sem fog mozgásba tétetni s általában semmi sem fog eszközlésbe vétetni a nélkül, hogy a fejedelem előlegesen ne értesíttetnék s megegyezését ne adná. Folytonosan tudomásban fog tartatni minden felől, a mi készülőfélben van, miszerint maga szabhatta meg az óvatosság határait, melyeket áthágni meg nem engedhet.

Ha valamely fegyver- és lövészerszállítás történnék azokon kívül, a melyek francia kikötőkből indulandnak, az kirekesztőleg a megrendelők koczskáztatására s veszélyére történnék fog vétetni s fölfedezés esetén a fejedelem által megtagadtatik (seront démentis). A fejedelem csak azokat fogadandja el, melyekhez előlegesen megegyezését adja, s mindig azon kikötés mellett, hogy ha felfedeztetnek, a fejedelem lesz az első, ki ellenükben állép. Általában akként kell a dolognak vitetni, miszerint sohase lehessen a fejedelemre részeltetést reá bizonyítani; mert mind a két részre egyaránt hasznos, hogy a fejedelemségek a cselekvésen kívül maradván, menedékhelyül szolgálhassanak.

Semminemű magyar csapat nem fog a fejedelemségekben akár felfegyvereztetni, akár szerveztetni; mindazáltal azok, kik odamenekednének (chercher asyle), jól fognak fogadtatni, föltéve, hogy számuk a fejedelemnek tudomására legyen s a menekülők azon helyeken tartózkodjanak, melyek számukra ki fognak jelöltetni.

Azon támogatás viszonzásául, melyet a fejedelem e komoly körülmények közt a magyaroknak nyújt, ünnepélyesen kiköttetik a magyarországi és erdélyi románok előnyére, hogy ezek ugyanazon jogokat élvezendik, melyeket a magyarok s hogy nemzeti nyelvük használatára mellett önkormányzattal birandnak egyházi és községi ügyekben.

Ezeken kívül a fejedelemségek és Magyarország közti határok egy bizonyos bizottság által fognak szabályoztatni, melynek feladata leendő mind a két félre nézve előnyös határvonalakat kitűzni.

Ha Bukovina az egyesült fejedelemségekhez kívánna csatoltatni, a magyarok kötelezik magukat ennek valószínűsítését úgy anyagiilag, mint erkölcsi segélyük által előmozdítani.

Végre, ha az egyesült fejedelemségek teljes függetlenségére a kedvező perc elérkeznék, a magyarok erő-segítséget adnának a fejedelemnek; *) hasonló tennének azon esetben, ha a fejedelem e támogatást más esélyek alkalmával hasznosnak itélné.

Kelt mint fentebb.

(Francziából fordítva.)

*

Ez egyezkedés megállapításával *Klapka* tábornok a legjobb reményben hagyta el a fejedelemségeket. A Duna be lévén fagyva, útját Besszarabia és Dél-Oroszország sivatagjainak volt kénytelen venni. 1861. január

*) Én mindig azon meggyőződésben voltam, hogy a névleges souzerenitás, melylyel a porta a fejedelemségek fölött birt, a török birodalomra nézve kárral, veszéllyel jár. Erőforrásul a portának nem szolgál, ellenben a románok nemzeti önérzetét sérti s őket a porta ellenségeivé s adandó alkalmossal ellenségeinek barátaivá, szövetségeseivé teszi, a nélkül, hogy ezen hátrányokért, veszélyekért az üres hangon s egy szót sem érdemlő, nyomorult, de a románokat érzékenyen bántó tributumon kívül semmi értékkel nem bíró névleges souzerenitás legkisebb kárpótlást nyújthatna. En tehát már azon időben, midőn Törökországnak előbb védenoze, utóbb az európai diplomacia által felkényszerített foglya voltam, minden lehető elkövettem, hogy a török államférfiakat meggyőzzem, miként a portának érdekében áll a dunai fejedelemségek fölötti névleges felsőségről önként lemondani s ez által belőlük magának az orosz terjeszkedés ellen védőfalat biztosítani, míg ha ezt nem teszik, arra kényszerítik őket, hogy az oroszra támaszkodjanak s védőgát helyett országutul szolgáljanak a török birodalom romlására. E nézetemet azóta az események végzetemesen igazolták. A török birodalom nem jutott volna haldoklásra, ha tanácsom meghallgattatik.

Ha tehát a szövegben közölt szerződés arra szorított volna, hogy hazánk függetlenségének kivívása esetén nemzetünk erkölcsi befolyásának egész súlyával támogatni ígérkezünk a fejedelemségek függetlenségi aspiratióit a portánál, ehhez én teljes erőmből hozzájárulni kész voltam volna; de tartozom magamnak azon kijelentéssel, hogy ezen túl, nevezetesen a fegyveres segítségig, kötelezettséget vállalni nézeteimmel ellenkezett.

21-én érkezett Odesszán át Konstantinápolyba, honnan a következő napon nekem ezeket írta:

»Utolsó levelem óta a körülmények kedvező fordulatot vettek s újra minden jó kerékvágásba jutott. A fejedelem visszatért a tévutról, melyre a diplomatia fenyegetései szorították s január 8-ka óta határozottan a mi oldalunkra állott. Az egyezmény, melyet vele aznapon megkötöttem, minket azon helyzetbe teszen, hogy Turinban adott ígéretünket ápril közepe felé becsülettel beválthatjuk.

»Utolsó levelemnek tehát, mely egészen más körülmények közt iratott, nincsen értelme; csak azon egy pontot kérem erélyesen fentartani, hogy a hazából többé a határon túlra senki se küldessék ki, mert oly előkészületeket, a minőkre még három hónapon át szükségünk van, dob- s trombitaszóval lehetetlen keresztülvinni.«

Klapka e figyelmeztetésének mindjárt deczemberi levele vételével siettem, *Jósika* útján, eleget tenni, s *Komáromy Györgytől* csakhamar a következő válasz érkezett:

»Hiszem és remélem, hogy a dunai fejedelemségekbe átszállingolást tökéletesen meg fogjuk akadályozhatni, miután fölfedeztem s összeköttetésbe jöttem azon egyénnel, ki azt eddig leginkább előmozdította. Neki szándoka jó s tiszta volt de ekkor nem levén velünk kapcsolatban, félreértett hazafiságból ifjaink kimenetelét nagyon elősegítette; most ő is megtudván a rendeletet, a kimenetel meg fog szünni, egyes eseteket kivéve, miket meggátolni lehetetlen.«

E bajnak tehát a lehetőségig eleje vétetett. De az előnyösnek látszó változás *Couza* fejedelelemnél, bennem bizalmatlanságot ébresztett s ezt *Klapkának*, fentebbi levelére adott válaszüben (feburár 6.) ki is jelentettem.

És a kedvezőbbnek vélt fordulat csakugyan nem sokáig tartott. *Klapka* 1861. február 17-ről hozzám intézett levelében e tárgyról már következőkép értesített:

»A fejedelemségekben ujólag kedvezőtlen fordulat állott be. A *Cogolniceanu*-miniszterium kényszerített egy osztrák-érmü miniszteriumnak adni helyet. *Su mulcea-*

kit, az új cultusminisztert, az egész világ osztrák ügynöknek ismeri. S mi volt a vád, melylyel a moldvai kamarák az előbbi miniszteriumot megtámadták? Az, hogy nyomorult három piaszter napi-segélyt adott az inséges magyar menekvőknek a Szereth völgyében! Ez mindent megmond. Hogyan bizhassunk ezen országban? miként várhassuk, hogy Couza minket támogatni fog? . . . Minden oldalról árulók által vagyunk körülvéve.«

Zglinicky ezredes, kit fentebb közlött utasítással *Dunyov* ezredes helyett a fejedelemségekbe küldöttünk volt, *Couza* herczeg felől saját gondos észleletei nyomán még sokkal kedvezőtlenebb meggyőződésre jutott.

A M. N. Igazgatóságnak adott jelentésében, miután eljárásáról részletesen számot adott, tapasztalatai tanulságát ezekben foglalta össze;

»Ne higgyenek Önök Couzának. Ő Erdélyre s a Bánátra spekulál. Ugy Place francia, mint Strambio olasz konzulnak minden tartózkodás nélkül ismételtent kijelentette, hogy ő mint oláh fejedelem Erdélyről soha le nem mond; e bódult vágy által egész nemzete (legalább azon része, mely politikáról csak hallott is valaha) csordultig telítve van. Az oláh sajtó úgy beszél Erdélyről, mintha már oláh provincia volna. Couza halálosan gyűlöli a magyart, mert phanatikus dühvel dédelgetett vágyainak érdekei a magyar érdekekkel engesztelhetlen ellentétben állanak. Couza Önökkel őszintén alkudni soha nem fog. Ovakodjanak is tőle, mert ha alkut szinlel, csak azért teszi, hogy titkaiknak s terveiknek szálai ki ne essenek kezéből; ha alkuszik, csak azért fog alkudni, hogy Önöket jobban elárulhassa (il ne trahera que pour mieux trahir). Isten őrizze Önöket attól, hogy Couzának higgyenek.«

Küldöttünk e felfogásának igazságát minden későbbi tudósítás, minden kutfőből, Bukarestből, Erdélyből, Bécsből, Párisból s ezer összevágó tény tökéletesen megerősítette.

Jegyzékbe is teszem itt, miként én egy évvel később (1862. január 18.) *Klapka* tábornoknak írott

levelemben határozottan kijelentettem, miként »soha sem fogok abba megegyezni, hogy politikánkban az oláh kormány jóakarátára számítsunk s azt titkainkba, szándokainkba beavassuk.«

Voltak, a kik a tapasztalt megesaladások után sem szüntek meg magukat illúziókban ringatni s erre terveket építettek, melyek otthon is, künn is, szomorú következéseket vontak maguk után. Nekem e kísérletekben nemcsak részem nem, de felőlük akkor, a mikor történtek, még csak tudomásom sem volt.

*

A mi a fegyverfogalás ügyének véglebonyolítását illeti: *Klapka* tábornok minden lehetőt elkövetett Konstantinápolyban, miszerint a fegyvereket rendeltetésüknek a helyszínén megtartsa.

A nagyvezérnek, ki barátunk volt, jegyzéket nyújtott be, melyben fölkérte, hogy a külügyminiszter szakmájába már különben sem tartozó ügyben vegye saját kezébe a rendelkezést s használja fel az önként kínáló halasztási módokat, miszerint a fegyverek legalább márczius végeig ott maradjanak, a hol vannak. Ezt igen könnyen eszközölhetőnek vélte, a nélkül, hogy a külhatalmak irányában legkisebb compromissiót vonna maga után. Mert a Duna jéggel levén borítva, a visszaszállítás rögtön ugysem volt eszközölhető s ha a nagyvezér egy bizalmas ügynököt küld titkos utasításokkal a helyszínére, az könnyen eszközölhető, hogy az elszállítás az olvadás beálltával is márczius végeig késleltessék. Időközben *Couza* arra támaszkodva, hogy tekintve a fejedelemségek állapotát, neki fegyverekre szüksége van, ki fogná jelenteni kívánságát, hogy e fegyvereket megvehesse s ha ebbe a porta beleegyezik,

Couza fejedelem az ottomán kormány hajlamai felől megnyugtatta, magát felbátorítva érzendné arra, hogy e fegyvereket alkalmas perczen nekünk átadja.

Klapka tábornok e tervnél *Couza* jóindulatára számított, melyet a január 8-án vele kötött egyezmény által akkoron még biztosítottnak vélt. E bizalomról azonban, mint fentebb előadtam, csakhamar maga is kénytelen volt lemondani s így alkalmasint jobban történt, hogy a fegyverek ott nem maradtak. De akár-mint legyen is ez, annyi tény, hogy bármennyire hajlandó volt volna is *Küprizli Mehemet* nagyvezér ez ügyben *Klapka* kívánsága szerint eljárni, azt a nagyhatalmak képviselői által reá gyakorolt nyomás miatt bajos volt volna kockáztatnia. S emlékezetre méltó, hogy különösen az angol kormány volt az, mely képviselője: *Sir Henry Bulwer* által ellentünkben a legnagyobb tevékenységet fejtette ki.

A lefoglalt fegyverek február vége felé visszaszállítottak Genuába. Erről *Strambio* bukaresti olasz konzul a következő távsürgönnyel tett Turinba jelentést:

»Bukarest, 1861. február 23. — *Couza* fejedelem tegnap este előttem oda nyilatkozott, hogy a fegyvereknek a tábornokkal történt megállapodás értelmében eszközzendő elszállítása iránt ismételve tett sürgetéseinek mindekkorig semmi gyakorlati eredménye nem lévén, daczára az általam mind Galaczon, mind Konstantinápolyban tett lépéseknek, szükségesnek látta a további késedelemnek véget vetni, miszerint saját felelősségét fedezze, s a fontosabb közös érdekeket compromissió veszélyének ki ne tegye, tehát elfogadta *Bulwer* angol követ ajánlatát, hogy a fegyverek egy Galacznál állomásozó angol hajón Szulináig, onnan pedig egy másik angol hajón Genuába visszaszállíttassanak, hol aztán a tulajdonosoknak és szállítmányozóknak a fejedelem nevében át fognak adatni. Értesitem Galaczt és Konstantinápolyt.

(Aláírva)

Strambio.

Meg kell jegyeznem, miként *Strambio* consul az előfordult nehézségeknek mindjárt kezdetben elhárítására, állásánál fogva, igen sokat tehetett volna, de nemcsak semmit nem tett, sőt azokat irántunk épen nem barátságos magaviselete által tetemesen növelte. Ebben minden ez ügyre vonatkozó jelentések megegyeznek s a váratlan magaviseletet azon kutfőre viszik vissza, hogy *Cavour* gróf jónak látván nem *Strambio*, hanem *Cerruti Marczel* urat bizni meg, az első ezt nehezteléssel vette s a helyett, hogy a bizalmat, melylyel iránta *Couza* fejedelem viseltetett, *Cerruti* támogatására használta volna fel, inkább nehézségeket gördített utjába. »Il n' a fait qu'une chose: couler la mission Cerruti« — miként küldöttünk: *Zglinicki* ezredes magát egyik jelentésében kifejezte.

*

A fegyvereknek angol hajón történt visszaszállítása vitát idézett elő az angol alsóházban.

Felejthetetlen emlékü barátom: *Duncombe Tamás*, *Finsbury* nagytekintetű képviselője, ez alkalommal sem mulasztotta el szavát mellettünk a parlamentben fölemelni. 1861. ápril 23-án felirást (adress) indítványozott a királynéhoz: »rendelje el, hogy a ház elé terjesszessék a külhatalmakkal váltott minden levelezés bizonyos fegyvereket illetőleg, melyek a múlt év vége felé szárd lobogó alatt Genuából a keletre szállítottak s a moldva-oláhországi kormány által lefoglaltattak; mint szintén, hogy a ház elé terjesszessék minden rendelet és levelezés, mely ugyanazon fegyvereknek a királyné *Banshee* nevű hajóján Galaczból Genuába visszahozatalára vonatkoznak.«

Nem vélek érdektelen dolgot tenni, ha az olvasót az angol parlamentben ez alkalommal előfordult nyilatkozatokkal megismertetem.

Duncombe fentebbi indítványát a következő észrevételekkel vezette be:

»Értesítettem a nemes lordot (a külügyminisztert), hogy szándékomban van ez indítványt megtenni, s azt kaptam válaszul, hogy a szóban forgó iratok nem közölhetők. Nem vagyok képes elgondolni, hogy minő okok indíthatták a nemes lordot ez okmányok előmutatását ellenezni s észrevételeim nagy részét akkorra halasztom, midőn ez okokat hallani fogom. Most csak annyit mondok, hogy képtelenebb dolgot Nagy-Britannia kormánya nem követhet el, mintha oly értesítést tagad meg a brit parlamenttől, melyet idegen kormányoknak megadott. Egy szabad olasz parlamenttel új korszak kezdődik a diplomatiában s én azt gondolom, hogy a nemes lord annál jobban fog cselekedni, minél inkább siet a diplomatia régi útját elhagyni s a külügyi hivatalt a poros pókhálóktól kitisztítani. Én azt vagyok kénytelen ténynek venni, hogy a kérdéses levelezések nem bírják el a nap világát; különben a nemes lord nem vonakodnék azokat előmutatni. Én tudni kívánom, hogy miért avatkozott a nemes lord Magyarország s a fejedelemségek dolgaiba? Ha Olaszországnak megengedtetik, saját dolgai fölött tetszése szerint rendelkezni, — nem látom át, miért ne tehetne hasonlót Magyarország is? Miért kelljen Angliának avatkozásával akadályozni Magyarországot, hogy magát az osztrák uralom alól felszabadítsa? Az iratok, melyeknek előmutatását kívánom, bizonyoságot fognak szolgáltatni, hogy a nemes lord Magyarországra nézve a nem-avatkozás mindazon elveit megsértette, melyeket Olaszországra nézve ő maga felállított. A nemes lordnak nincs joga avatkozni, miszerint Magyarország Auszriától függésben tartassék (to keep Hungary in subjection to Austria).«

Lord John Russell (külügyminiszter) előrebocsátja, miként nem osztozhatik azon nézetben, hogy a külügyminiszternek kötelessége a külhatalmakkal előforduló minden levelezést nyilvánosságra hozni. Ez sohasem volt szokásban, nagy alkalmatlansággal járna s viszálykodásokat vonna maga után. Azután beszédét ekkép folytatta:

»Finsbury tiszteletreméltó képviselője hibának tartja, hogy iparkodom Európa békéjét fentartani, de én ezt,

a mennyire tehetem, kötelességemnek ismerem, mert a béke fenntartását nemcsak Angliára, hanem egész Európára is nagyon fontos dolognak tartom s nagyon hibáznám, ha bármely oly okmányt tennék a ház asztalára, melynek nyilvánosságra hozatala a békés viszonyoknak bármely európai hatalmak közt megzavarását vonhatná maga után. A mi különösen a kivánt irományokat illeti: minthogy a tiszteletreméltó gentleman nem mutatta ki, hogy a ház asztalára tételük mi haszonnal járhatna, megelégedhetném annak kijelentésével, hogy nyilvánosságra hozataluk a közszolgálatnak kárára volna; annyit azonban hozzáadok, miként a kérdéses levelezés onnan eredt, hogy a szultán nagy alkalmatlanságára s a nélkül, hogy Couza legkevésbé is ohajtotta volna, fegyverek küldettek Génuából Moldva-Oláhországba. Sem a szultán tartományai, sem a fejedelemségek nem tartoznak Magyarországhoz. Nekem semmikép sem volt szándékomban Austria s Magyarország közé tolakodni. Ohajtom, hogy Austria kormánya s a magyar országgyűlés kiegyezésre jussanak; ohajtom, hogy a liberális ígéretek, melyeket Austria tett, bő mértékben beváltassanak s hogy másrészt a magyarok olyanoknak találhassák a vitatkozás-szabadságot s a személyes szabadság biztosítékait, miszerint okuk legyen azon meggyőződésre jutni, hogy mostani királyuk uralkodása alatt megmaradhatnak. Ez azonban egyszerűen csak ohajtás. Én soha, semmikép sem elegyedtem az osztrák császár s a magyar országgyűlés közt fenforgó kérdésekbe. A magyarok dolga megfontolni, vajjon érdekeik elő fognak-e mozdíttatni s jogaik biztosíttatni az alkotmány által, melyet az uralkodó nekik megajánlt. Reájuk tartozik elhatározni, vajjon meglegszenek-e jogaiknak s szabadságaiknak Austriával kapcsolatban élvezésével; de távol legyen tőlem kívánságaikat legkevésbé is korlátozni vagy függetlenségük útjába legkisebb akadályt gördíteni. Hanem fegyvereket gyűjteni egy szomszéd országban a végett, hogy az osztrák császár birodalma felzavartassék, ez már egészen más dolog. Bármennyire oktalannak látszassék is ez a tiszteletreméltó gentlemannek, mégis tény, hogy midőn a szultán látta, miként száműzöttek az ő birodalmát igen nagy számban találkára használják ellenséges szándokkal Austria iránt, az osztrák császárnak pedig tudomására jutott, hogy azon vidékre

fegyverek gyűjtetnek az ő birodalmának megtámadása céljából: hát bizony e működés nagyon nem tetszett a két uralkodónak. Ezért őket senki sem hibáztathatja. Semmi uralkodó sem tartozik egy másik uralkodó ellen forradalmat szitogatni vagy szitogatását megengedni; sőt kötelessége annak minden kitelhető módon elejét venni. A mi egész avatkozásunk anynyiból állott, hogy Couza herceget, kinek állása főkép az 1856-iki szerződéseken s azokból folyt egyezményeken alapszik, figyelmeztettük, miként neki kötelessége, saját souverainje iránt azon fegyvereket eltávolítani. Couza felelete az volt, hogy e fegyvereknek a fejedelemségekbe hozatala kívánóságaival s — a mint hiszi — saját népének érdekeivel is ellenkezik; hogy tehát eltávolításuk ellen semmi kifogása nincs, de magának nincs módjában azt eszközölni. Végre Sir Henry Bulwer jelentést tett a kormánynak, miként úgy a szultán, mint Couza herceg által a kérdéses fegyverek elszállítására fölkérettet; s mi engedelmet adtunk neki a Banshee hajóval rendelkezni e célra.

»Finsbury tiszteletreméltó képviselője azon nézetben látszik lenni, hogy a magyaroknak meg kell engedni, mindent szabadon tenni, a mi nekik tetszik, nemcsak saját hazájukban, hanem a szomszéd országokban is. Én nem gondolom, hogy nekünk őket e dologban segitenünk kellene. A kívánt okmányok előmutatásához megegyezésemet nem adhatom.«

Duncombe Tamás: »Igen jól tudom, hogy a dunai fejedelemségek nem tartoznak Magyarországhoz. De a fejedelemségeknek nem volt az ellen kifogásuk, hogy a kérdéses fegyverek az ő területükön keresztülvitessenek. Nincs kétség benne, hogy a fegyverek Magyarországra voltak szánva, melynek népe nemzeti létének megvédésére fegyverkezni ohajt. Csak két ut van, melyen a magyarok azon fegyvereket megkaphatták: az egyik az adriai tenger s Dalmácia, a másik a Duna. Az első utat Anglia tökéletesen elzárta előlük hatalmas hajóhada által Corfunál, a Dunát pedig szintugy zárlat alá vetettük Sir Henry Bulwer által.

»A nemes lord egykor azt állította, hogy Angliának figyelmes szemmel kell az Adriai tengeren örködni; de nincs oly ítélőszék Európában, mely fel tudná fedezni, hogy mik azon angol érdekek, melyek felett a nemes lord oly gondosan

örkődik? A nemes lord a béke fenntartását vallja czéljának, s úgy látszik, Austriában ellensulyt keres Franciaország ellen; de szóló erősen meg van győződve, hogy ha a nemes lord politikája még vagy tizenkét hónapig folytattatik, a vége az lesz, hogy Franciaországgal háboruba kevertetünk. E perczben még senki sem akar háborut kezdeni, mert senki sincs készen a háborura; de folyjon le csak még vagy egy év, folytassa csak a nemes lord azon politikát, mely Austriával akarja Franciaországot ellensulyozni: és nincs ember, a ki megmondhatná, hogy meddig fog Anglia és Franciaország közt a szövetség tartani. Pedig biztosíthatom a nemes lordot, hogy Angliára nézve tizenkét órai meghasonlás Franciaországgal sokkal rosszabb dolog, mint tizenkét hónapi meghasonlás Austriával. Hanem a nemes lord, a mióta Bécsbe ellátogatott, nagy előszeretetet mutat Austria iránt. Ez a dolog kulcsa. Minden alkalommal interveniál Austria előnyére. Turini követünket utasította, hogy szemmel tartsa Kossuthot, mint valami kém; a bankó-ügybe, Austria bizgatása folytán, beleavatkozott s egy nagyon tisztességes angol iparos-czéget káros zaklatásokkal illetett. A nemes lord politikája Magyarország és Kossuth iránt: a legnagyobb megvetésre méltó (was most contemptible). Most pedig azt mondja, hogy Couza herczeg nem tudta, mit csináljon a fegyverekkel; a nemes lord tehát vállalkozott (volunteered) azokat a Banshee-ra rakatni s Genuába visszaszállítani. No, ez határozott avatkozás, határozott megszegése a nem-interventió elveinek, melyeket a nemes lord az olasz ügyek alkalmából maga állított volt fel. Kell, hogy a parlament tisztán lásson e dologban s azért szóló az illető okmányok előmutatásához ragaszkodik.

Miután még Hennessy az indítványt pártolá s lord John Russellnek szemére vetette, hogy Austria irányában amolyan kedvtükászó politikát (truckling policy) követ — Baille Cochrane pedig az indítvány ellen nyilatkozott: a ház szavazott s Duncombe indítványa 119 szóval 33 ellen elvettetett.

Nem lesz fölösleges megjegyeznem, miként lord John Russel azon előadása, hogy az angol hajó Couza

kérése folytán lett a fegyverek visszaszállítására engedélyezve: egyenesen ellenkezik a tény állásával, miként azt *Strambio* consul fentebb közlött hivatalos jelentéséből ismerjük. *Couza* nem kérte, hanem csak elfogadta az angol szállítást. Az ajánlat Angliától jött; »truckling policy,« miként magát *Hennessy* képviselő kifejezte.

Különben, ekkor a fegyverek már Genuába vissza levén szállítva, *Duncombe* indítványának, még ha elfogadtatik is, közvetlen anyagi eredménye reánk nézve nem volt volna. Hanem, ámbár az angol külügyminiszter nyilatkozatai ez alkalommal is igazolták turini képviselőnk: *Pulszky Ferencz* azon felfogását, melyet *Sir James Hudson* angol követtel tartott egyik beszélgetéséről 1860. december 29-én tett jelentésében e szavakkal fejezett ki: »azon meggyőződéssel bucsuztam el a követtől, hogy valódi ellenségünk most is, mint mindenkor, az angol kormány;« mindazáltal tény, hogy ügyeinknek az angol parlamentben ez időtájbán gyakran előfordult tárgyalása, mit leginkább *Duncombenak* köszönhetünk s a nemzetünk aspiratióinak kedvező nyilatkozatok, élesztő befolyást gyakoroltak Magyarországon a közszellemre. — Felejthetlen emlékü barátunk: *Duncombe Tamás* neve népszerű is lett az országban; a minek, miként majd alább látni fogja az olvasó, a megyék, úgy a mint teheték, jelét adni nem is mulasztották el.

*

A dolog történelméhez tartozik még azt is följegyezni, hogy miként lett a zaj, melyet e fegyverküldés a diplomatia körében fölkeltett, *Cavour* gróf által lecsillapítva.

Már tudja az olvasó, hogy *Cavour* kívánságára *Türr* tábornok késznek nyilatkozott az egész felelősséget a világ előtt magára vállalni.

Én kötelességemnek tartottam *Cavour* gróf figyelmét 1860. december 6-án írott levelemben azon körülményre felhívni, miként ha a kérdéses fegyverzet valamely nápolyi kikötőből volt volna elindítva, a bizalmas viszony, melyben *Türr* tábornok *Garibaldival* állott s a kitünő állás, melyet a délolaszországi hadjárat alatt elfoglalt, kétségtelenül valószínűséget kölcsönözne azon állításnak, hogy e nagymennyiségű fegyverzet az ő tulajdona volt s ő általa küldetett a keletre; de azon körülmény, hogy a szállítás nem Nápolyból, hanem Genuából történt, e valószínűség látszatát nagyon megcsökkenti. A grófra tartozik megítélni, vajjon e körülményre való tekintettel e mód a legalkalmasabb lesz-e arra, hogy a turini kormányt minden felelősségen kívül állónak tekintsék a hatalmak. Ha a gróf úgy látja, hogy igen: nekem csak szerencsésnek lehet mondanom a módot, melyhez a gróf folyamodott; mert *Türr* tábornok discretiójához a kétségnek még csak árnyéka sem férhet. De ha a grófnak legkisebb oka volna attól tartani, hogy ez alapon teendő nyilatkozata a diplomácia körében kifogásoltathatik: úgy, kérem, rendelkezék nevemmel és személyemmel tetszése szerint; vesse a dolgot az én nyakamba; én nem voltam Olaszországban, mint *Türr* tábornok volt, a gróf tehát teljes biztossággal állithatja, hogy az én tetteim a gróf tudomásán s ellenőrzésén kívül esnek s teljességgel nem volt módjában egy oly szállítást megakadályozni, mely kereskedelmi uton Londonból eszközöltetett.

Cavour nem gondolta, hogy erre szükség legyen. *Türr* tábornok ajánlkozását a kormánynak minden

felelősségtől mentesítésére teljesen alkalmasnak találta és a dolog csakugyan *Türr* tábornok nyakába lett háritva az európai diplomatia előtt.

La Marmora tábornagy »Un po' più di luce« (Kissé több világosság) czimű könyvében közli azon alap-utasítást, melyet *Cavour* gróftól kapott, midőn 1861. januárban a (most már német császár) porosz király üdvözlésére rendkívüli követül Berlinbe küldetett.

Ez utasításban következő pont is olvasható:

»Ő porosz felségének külügyminisztere szólott *de Launay* grófnak (a turini kabinet berlini követjének) azon fegyverek felől is, melyek Genuából szállítottak s aztán Moldva-Oláhországok kikötőiben lefoglaltattak. Most már tudva van, hogy azon fegyverek a magyarok, nevezetesen *Türr* tábornok által küldettek oda, a ki azokat *Garibaldi* tábornoktól diktatúrája idejében kapta. Excellentiád erre vonatkozólag fel fogja olvasni a felvilágosításokat, melyeket a kormány egy oly tény felől nyujthat, melyben semmi része nem volt (fatto a cui è rimasto del tutto estraneo).«

Hát hiszen ez sem nem első, sem nem utolsó adat azon rég ismert dologhoz, hogy a diplomatia megszokott hivatása a tényeket nem felderíteni, hanem elpalástolni. Nagyon különösen »hiteles« történelem is az, mely a diplomatia okirataira támaszkodik.

Hanem a legkülönösebb az, hogy a diplomaták magukat avatottaknak tartják, pedig gyakran legkevesebbet sem tudnak a dologról, melynek előterjesztésével megbizatnak.

Türr tábornoktól tudom, hogy az »Un po' più di luce« könyv megjelenése után *La Marmora* tábor-

nagynak megmondotta, miként az ő »Több világosság«-ára kissé több világosság nagyon ráférne. Mert abból, a mit a fegyverek felől a porosz külügyminiszternek hivatalos hitelességgel előterjesztett, egy szó sem igaz. Elmondta neki, a mint akkor már indiscretio nélkül elmondhatta, a dolog történetét, s *La Marmora* csodálkozással vallotta be, hogy biz ő erről semmit sem tudott. Nemcsak erről nem tudott, de még saját hazája egykoru történelmének egyik legnevezetesebb lapját: *Garibaldi* dél-olaszországi hadjáratát is oly kevésbé ismerte, miszerint még csak arról sem volt tudomása, hogy bizony Garibaldi sohasem volt azon helyzetben, hogy ily mennyiségű ágyu-, fegyver-, kard- és lövészer-készletet ajándékozhasson valakinek. Annak rendje szerint elhitte s elmondta Berlinben, hogy azt *Türr*nek *Garibaldi* ajándékozta.

Pedig *La Marmora* tábornagynak már csak tudnia kellett volna, hogy minő eszközökkel fűzte *Garibaldi* a két Szicilia gyöngyét *Viktor Emánuel* koronájába. Hiszen magának is jelentékeny része volt hazája történelmében. Hadvezér, hadügyminiszter, miniszterelnök, s királyának hadműködést rendező táborvezérkari főnöke volt — — Custozánál!

Sic regitur mundus!

*

Ezek szerint a fegyverszállítási ügyben a turini kormányról minden compromissio el lett háritva s a fegyverzet is, mely milliókra menő értéket képviselt, meg lőn mentve; de reánk nézve a csapás végzemes következtésekkel terhes maradt.

Én erről párisi képviselőnknek: *Kiss Miklós* ezredesnek, *Napoleon herczeg* értesítése végett 1861. január 29-én ezeket irtam:

»A dunai fejedelemségeknek, különösen Moldvának fontosságát reánk nézve nem lehet túlbecsülni. Csak Moldva az, honnan mindjárt a határnál harcziás magyar népességnek lehetne fegyvert kezébe adnunk; csak onnan lehetne mindjárt a határnál 10—15,000 főnyi kész magyar hadseregére számítanunk, mely körül a tiszántuli m a g y a r s á g sorakozhatnék. Azonkívül Moldvában s Oláhországban mintegy 40,000 magyar van elszórva, úgy, hogy csak egy kis elnézés kellene az oláh kormány részéről, miszerint a működések megkezdésére s a fegyvereknek székely földre átvitelére egész csendességben erőt gyűjthessünk. Ámde ez C o u z á n a k s tiszttviselő-karának ellenségeskedése miatt helyrehozhatlanul elveszett; helyrehozhatlanul azért, mert a megszállással fenyegető orosz jegyzék azon oldalról a működhetés minden reményének véget vetett. Már most ha kiüt is az olasz-osztrák háború, melyhez nemcsak mi künn, hanem a nemzet is benn az országban, hazánk felszabadításának reményét köti: fegyvert azon uton a moldvai hatóságok megegyezésével nemzetünk kezeibe többé nem juttathatunk; a moldva-erdélyi bázisnak vége van; erdélyi kezdeményezésre többé nemcsak nem számíthatunk, de sőt attól is okunk van tartani, hogy szabadságharczunk megújulásának esetére Erdélyben az 1848-iki iszonyatos fajharcz újra felbujtogattatik s a fegyvertelen erdélyi magyarság a legirtózatossabb szenvedéseknek lehetend ujjal kitéve, míg segítségükre érkezhetünk, — mi, legjobb esetben is, erős küzdelmek s véres győzelmek előzményét feltételezi.«

Növelte a csapás súlyát az is, hogy a moldva-oláhországi kedvezőtlen fordulat Szerbiára is visszahatott.

Ludvigh János, kit a 81. lapon közlött utasítással Belgrádba küldöttünk, attól tartva, hogy ha tengeren utazik Konstantinápoly felé, odarekedhet, mert a gőzhajózás Galaczra már be lesz szüntetve: küldetésében eljárandó, Gallicziának, Bukovinának, Moldvának vette utját. *Zukics* urral Belgrádban 1859. óta fenntartván a bizalmas összeköttetést, *Mihály* fejedelem ez uton *Lud-*

vigh kiküldetése felől már jó eleve értesítve volt, s a mód, melylyel az értesítést fogadta, a türelmetlen érdeklődés, melylyel érkezésének ideje felől folyvást tudakozódott: arra látszott mutatni, hogy irányunkban sem érzelmei, sem nézetei nem változtak. De közbejött a moldvai fegyverlefoglalás s a fenyegető tiltakozások zaja, melyet az osztrák, az orosz s az angol kormányok ütöttek: ezeknek folytán a helyzet Szerbiában is annyira megváltozott, hogy *Ludvighot*, Belgrádba érkezőkor, *Durio* olasz consul azon meggyőződésének kijelentésével fogadta, miként éppen nem csodálkoznék, ha *Ludvigh* megérkezését maga *Mihály* fejedelem jelenébe az osztráknak. *Ludvigh* ezt túlzott felfogásnak ítélte s nem hagyta magát a kedvezőtlen fordulat által küldetése végrehajtásának megkísérlésében megzavartatni; annyit azonban nem lehetett szerb földre lépése óta magának is észre nem vennie, hogy *Mihály* herceg nagyon simul az osztrákhöz. A szerb rendőrség folytonos összeköttetésben volt az osztrák consulátussal; eljárása az utlevelek körül, s a fogadók s idegen utasok felett gyakorlott kémkedés egészen osztrák szint viseltek. *Mihály* herceg annyira kitüntette simulását az osztrák kormányzati rendszerhez, hogy még a szerb törvényszékek rendezésére is a bécsi felsőbb törvényszék egyik szerb eredetű biráját kérte ki magának *Rechberg* gróftól.

Ezek nem voltak biztató jelenségek. *Ludvigh* azonban *Zukics* ur által bejelentette megérkezését a fejedelemnél s titkos kihallgatást kért. A felelet az volt, hogy a fejedelem őt nem fogadhatja, mert kémek által van környezve, még minisztereiben s cselédjeiben sem bízhatik; lehetetlen magát annak kitennie, hogy a jó viszony, mely Szerbia és Austria közt fennáll, meg-

zavartassék, hanem kívánja, hogy küldetése tárgyát *Ludvigh* irásban adja elő. Ezt *Ludvigh*, természetesen, megtagadta s kijelentette, hogy azt csak szóval előadni van utasítva. Erre azt kapta válaszul, hogy *Krisztics* külügyminiszter (predstavnik) lesz a *Ludvigh*gal való értekezéssel megbizva; mire küldöttünk oda nyilatkozott, hogy *Krisztics* ur nem tartozván azok közé, kiket a köztünk levő viszonyba avatottakul *Mihály* herczeg kijelölt, csak azon esetre bocsátkozhatnék az előtte ismeretlen s viszonyunk előzményeibe nem avatott predstavnikkal érintkezésbe, ha a fejedelem maga mutatná be *Ludvighot* *Krisztics* urnak. E tartózkodást *Ludvigh* azért tartotta kötelességének, mert értesítve volt, miként *Krisztics* volt az, ki a fejedelem előtt határozottan oda nyilatkozott, hogy *Ludvighot* nem lehet elfogadnia, hogy veszélyes compromissio volna a magyar comitével bárminemű érintkezésbe bocsátkoznia.

Mig ezek ekként folyának, *Ludvigh*nak sikerült nemcsak azt megtudnia, hogy *Marinovic*s ur, *Sándor* volt fejedelem veje, Bécsbe küldetett az új fejedelmet az osztrák udvar kegyeibe ajánlani s barátságával megkinálni, de a mi több: sikerült neki egy ép akkor tervben volt szerb-osztrák szerződésnek az e végre kirendelt commissio által megállapított fogalmazását is kézrekerítenie, melyben az osztráknak a katonai és politikai menekültek kiadása felajánlatott.

Hozzájárult ezekhez, hogy *Garasanin* betegség miatt külföldre utazott, Bécsben gyógyíttatta magát. Nem is volt remény, hogy a téli hónapok alatt Belgrádba visszatérhessen; s ügyünk az ő távolléte folytán leghathatósabb támaszától volt megfosztva. Mind ezt egybevéve, *Ludvigh* az idő szerint a helyzetet annyira kedvezőtlennek találta s az alkudozás alatt

volt kiadási szerződés folytán a Szerbiában időzést személyére nézve minden lehető haszon nélkül annyira veszélyesnek ítélte, hogy kisebb kockázattal járó dolognak tartá: halálra ítélt fejével Pest s Bécs felé jönni vissza, mint Belgrádban maradni. Csakugyan arra is jött vissza, de nem a nélkül, hogy a horvát határ-övezredekkel való összeköttetést rendbehozná.

Én a szerb fejedelem barátságára: a magyarországi szerbekre s a határőrvidékre való visszahatás tekintetéből igen-igen nagy fontosságot helyeztem. De tisztán taktikai szempontból Szerbiát nem tekintetem terveinkre nézve oly fontosnak, mint az oláh fejedelemségeket; mert Szerbiából közvetlenül a határnál nem juthatunk mindjárt magyar elemhez. Azonban combinált működési tervünkben mint másodalap, Szerbia taktikailag is fontos volt volna. Belgrád nagyon szem alatt lévén, ott minden lépésünknel kétségtelenül sokkal feszélyezettebbek voltunk volna, mint az erdély-moldvai határokon, mindazáltal a harc szövágó kezdeményezéséhez egy kis erő-magkövet szerveztünk s 10—12,000 fegyvert az országba juttatnunk bizonyosan lehetett volna, ha Mihály herceg az marad, a ki az előző évben volt. Fájdalom, nem maradt az, s a szerb hadműködési alap, mely a Turinban *Cavour* gróffal megállapított, a miniszteri tanács által elfogadott s *Viktor Emánuel* király által helybenhagyott tervnek egyik lényeges részét képezte, — számunkra szintugy elveszett, mint a moldvai.

*

Hogy minő, részint zsibbasztó, részint szétziláló befolyást gyakorolt e szerencsétlenség a magyar emigráció további tevékenységére, mely azon időben a nemzet otthoni tevékenységével a legszorosabb viszony-

ban állott, s hogy mit véltem én, mit vélték mások a változott körülmények között teendőknek? — Irataim e kötetének további folyamában ki fog tűnni. Itt a fejezet történelmi adatainak kiegészítéseül még csak azt kell felvilágosítanom, hogy mi nyujt kulcsot azon ellenséges változás megértéséhez, mely *Couzánál* irányunkban előfordult? Mert a fajgyűlölet, a daco-román vágyak, az Erdély birtokára sovárgás az ellenséges fordulat megértéséhez még kulcsot nem nyujtanak. Az a fajgyűlölet, azok a vágyak, az a sovárgás nem új keletű dolog voltak; megvoltak azok 1859-ben is, nagyon megvoltak, miként Irataim I. kötetében (412. l.) olvasható, de azért akkoron *Couzánál* s környezeténél a legkészségesebb engedékenységkel találkoztunk. A helyzet változásának kulcsa Párisban volt. 1859-ben *Napoleon* császár akarta, hogy nekünk szabad kéz engedessék a harczkészületre, mind az oláh fejedelemségekben, mind Szerbiában s *Napoleon* hatalmas ur volt. Irántunk 1860—61-ben is rokonszenvet mutatott ugyan, s a magyart akkoron is oly elemnek tekintette, melyet számításából ki nem hagyhat, mert nagy súlyt képezhet az események mérlegében, ha a conjuncturák háborúra fejlődnek: de ő nem akart háborút 1861-ben, tehát minden oly lépést, mely az európai békének megzavarását idézhette elő, nem elősegíteni, hanem gátolni igyekezett. Innen van, hogy míg 1859-ben a császár ügyviselői a keleten egytől egyig határozottan utasítva voltak, mindenben kezünkre járni: 1860—61-ben nemcsak ily rendeleteket nem kaptak, de sőt oly utasításokat vettek, melyek (kivéve a jassyi consult: *Place* urat, ki világosan vissza nem vont eredeti utasításaihoz ragaszkodva, a magyar ügynek mindig hű pártolója maradt) alkalmat nyujtottak a francia ügyviselőknek irányt változtatni s

magukat törekvéseinkkel ellentétbe helyezni. Ez anyyira ment, hogy (miként már fentebb is említve volt) Franciaország bukaresti képviselője (*Tillos* ur) is csatlakozott a többi hatalmak képviselőinek azon lépéséhez, melyet *Couzánál* a végett tettek, hogy terveinktől minden reményt elvegyen és semlegességét bebizonyítsa. *Klapka* tábornoknak annyi alkalma volt ez ellenséges indulatot a helyszínen tapasztalni, hogy indítatva találta magát, *Cavour* grófhoz 1861. február 13-án intézett előterjesztésében Franciaország erkölesi támogatásának hiánya feletti panaszát a következő előterjesztéssel kíséрни:

»A nehézségeket, melyekkel a dunai fejedelemségekben találkozánk, igen nagy részben némely francia ügyviselőknek, különösen *Tillos* urnak köszönhetjük, kik vagy nem értvén meg, vagy túlozván utasításaik horderejét, nekünk mindenféle akadályokat okoztak s magát *Couza* fejedelmet is megrémitették, úgy, hogy ez ellentállás által meglepetve, nem mert irányunkban elvállalt kötelezettségeinek megfelelni.«

Ebben van a csapás kulcsa, mely bennünket a keleten ért. Csakhogy a helyzetnek jobban megfelel, ha a helyett, hogy »*Couza* nem mert irányunkban vállalt kötelezettségeinek megfelelni« azt mondjuk: »mert nem megfelelni«, mert észrevette, hogy *Napoleon* császár ez alkalommal nem áll hátunk mögött, tehát szabadnak érezte magát folyást engedni fajgyűlölettel telített vágyainak, melyeket egyideig a hatalmas császár iránti engedelmességből ha nem is megtagadott, de elfojtott.

Hogy mennyire uralkodott *Couza* fölött a *Napoleon* császár iránti engedelmesség érzete: arról *Zglinicki*

ezredes jelentésében egy meglepő vonást találok följegyvezve.

Couza fejedelem *Place* urnál s ennek jelenlétében fogadta küldöttünket. *Zglinicki* átnyujtotta a M. N. Igazgatóságnak mindhármunk által aláírt levelét, melynek átadására megbizva volt. *Couza* felbontván, egyenesen az aláíráshoz ugrott s azt megtekintvén, lecsapta a levelet az asztalra s leirhatlan szenvedélylyel a legdühösebb invectívákra fakadt a magyarok ellen általában s különösen én ellenem, ki ellen, úgy látszik, a legmérgeesebb gyűlölettel viseltetett. Ő tudja: miért? Én nem, hacsak azért nem, hogy bennem (s megvallom: méltán) Erdély birtokára sovárgó vágyainak kérlelhetlen ellenét látta; hacsak azért nem, a mit *Ludvig* Irataim I. kötetének 412. lapján közlött levelében följegyzett. *) Dühös kifakadásának özöne, *Zglinicki* jelentése szerint, egy jó félóraig tartott. Kijelentette, hogy soha sem fog alkuba bocsátkozni sem velem, sem semmi magyar comitéval, sem senkivel, a ki magyar. Mint katona, Klapkát, ha jó, elfogadja, mint katonát, de nem mint comité tagját, nem mint magyart. Magyarral szóba sem áll. Rólam, kit dűhe hóbortjában faja s nemzete ellenségének nevezett, hallani sem akar. Ő mindenekelőtt, mindenekelőtt román, román fejedelem, kinek legszentebb érdekei azt parancsolják, hogy magát a magyarokkal ellenkezésbe helyezze s ellenükre cselekedjék. Nála még csak az is, hogy meghallgassa a magyarokat, árulás volna az övéi iránt; hát még alkuozni velük, ő velük, a kik azt kívánják, hogy ő (*Couza*) nekik Magyarország román lakosságát átengedje!!

*) Az idézett helyen ez áll: »Azért gyűlölnék téged (Kossuthot) oly dühösen, mert az által, hogy a francia seregküldésnek oly határozottan inszistáltál, terveiket keresztül vágtd. E nélkül ők foglalták volna el a tért Erdélyben.

»Hogyan?« — kiáltá fokozott szenvedélylyel — »én, Románia fejedelme, én nyujtsak kezét ahhoz, hogy a magyarok, fajomnak e százados ellenségei, itt nálam román expeditiót szervezzenek? Soha, soha sem fogom ezt megengedni.«

És mégis, miután magát ily hangon egy jó fél óráig kidühöngte, *Napoleon* császár a szenvedély hevében is eszébe jutott s e szavakkal fordult *Zglinicki*-hez: »Egyébiránt, ki az, a ki velem alkudni akar? Ezredes ur azt mondja, hogy a Magyar Nemzeti Igazgatóság. Jól van, hozzon nekem egy szót a császártól; hozza valamely még oly kis jelét a császár jóváhagyásának, miszerint tudjam, hogy az Igazgatóság nem áll egyedül s hogy ha velem alkudozom, nem veszélyeztetem hazám jövődjét. Én itt magam *Napoleon* császár hadnagyának, hadsegédének tekintem (je me considère ici comme son lieutenant, comme son aide de camp), hát mondjon nekem a császár egy szót, mondja, hogy akarja: s én megyek a magyarokkal. De ő nélküle sem semmit nem teszek, sem semmit nem engedek.«

Ebben volt a helyzet titka. Ez állott szemem előtt, midőn *Klapka* tábornoknak fentebb közlött (január 24-ki) azon levelére, melyben tudósított, hogy minden jó kerékvágásba van hozva s *Couza* január 8-a óta a mi oldalunkra állott, én február 6-án azt feleltem, hogy nem bízom e változásban. A mi állásunkat ott csak *Napoleon* császár egy szava biztosíthatná. Megkísérlem ezt kivinni. Ha nem sikerül: *Zglinickivel* tartok, ki azt írta, hogy »*Couza* ne traitera que pour mieux trahir.«

Nem sikerült kivinnem. Szép szó, rokonszenv-biztosítás volt akármennyi. Biztattak; lelkünkre kötötték,

kövessünk el mindent, hogy a magyar nemzet ne csüggedjen, történelmi jogainak épségéből egy hajszálnyit se engedjen s jó reménnyel legyen jövődjéje iránt. Rokonszenvüknek itt-ott tetteleges jelét is adták. Garibaldi dél-olaszországi dicsőséges hadjárata alatt különféle nemzetbeli légiókat engedett szervezni seregében; a mint Nápolyt Viktor Emánuel király átvette, a francia császári kormány határozottan megkívánta, hogy ez organisatiók felozlattassanak s az idegen elemek eltávolittassanak, de a magyarokra nézve kivételt tett, kijelentette, miként a magyar légio fenntartása, fejlesztése, szaporítása ellen nincs kifogása. A bankó-per alkalmából (melyről alább leszen szó) a rendkívül terhes költségek elviselésében *Napoleon herczeg* utján tetteleg is segitettek, s nógattak, ösztönöztek, hogy Austria hátrányára a dologból a lehető legnagyobb zajt, lármát üssek. Párisi képviselőnket minden alkalommal kitünő előzékenységgel, megkülönböztetéssel fogadták. A diplomatia körében előforduló esélyek felől tudomásban tartottak stb. stb. De háborut 1861-ben nem akartak s mert nem akartak, azt nem birtuk kivinni, hogy a császár megadja *Couza* fejedelemnek azt az egy szót, melyet ez feltételül kötött ki arra, hogy nekünk nemzetünk felfegyverezésére tért nyisson, szervezkedésünket elnézze, előkészületeinkre szabadságot adjon. Ezt nem birtuk kivinni, mert a császár attól tartott, hogy ha e téren erkölcsi támogatásában részesít: nemzetünk akkori forrongása mellett, nagymérvű harczi készületeink folytán, a háboru precipitáltathatik s Európa lángba borul. Ez oknál fogva a Tuillériák »hallgatag« ura hallgatással fogadta minden ez irányban tett kérésünket; minek következtében, miként *Place* egy később *Klapkához* írott levelében magát kifejezte, *Couza* azon

gondolatra jött, hogy az előzőleg táplált szándokok nem is a császár, hanem csak *Napoleon herczeg* magán szándokai voltak, melyeket a francia kormány megtagad, hogy tehát (*Couza*) jobbat nem tehet, mint azt, hogy ellenünk fordul.

Ilyen volt a biztató reményeinkre lesujtott csapások sorában az első csapás.

NEGYEDIK FEJEZET.

Második csapás.

I.

Teleki László elfogatása.

»Multis ille bonis flebilis occidit
nulli flebilior quam mihi.«

Teleki László Genfből 1860. november 26-kán írott levelét a következő értesítéssel rekesztette be:

»Nekem most sürgető személyes ügyben vagy tiz napig, talán tizenkettőig is utaznom kellend. Ne vedd rossz néven, ha a legközelebbi két hét alatt nem veendesz tőlem hirt. Mihelyt visszakerülök ide, azonnal írok, s azontul minden tekintetben számithatsz reám; fogok járhatni-kelhetni, a mint az ügy kívánandja, ha t. i. lesz szükség reám. — Isten veled! Mostani utam köztünk maradjon. Megnyugtatósodra mondom, hogy nem veszélyes és nem párbaj.«

Az ut, melyet veszélyesnek nem is gyanított, őt tragicus végzetü catastrophába sodorta.

Deczember 22-kén a londoni »Times« reggeli kiadása a következő távirati tudósítást hozta:

»Drezda, pénteken. — A hivatalos drezdai hirlap mai számában ez foglaltatik: — Gróf Teleki László, magyar menekült, ki hamis angol utlevéllel érkezett ide, elfogatott és Austriának kiadatott.«

Villámcsapás gyanánt hatott rám e borzasztó hír, de összeszedve lelki erőmet, siettem egy percz elvesztegetése nélkül mindent megtenni, a mit csak tennem lehetett.

Nyomban irtam Párisba, a mint következik:

Kossuth — Kiss Miklósnak Párisba.

London, december 22. 1860.

Kifejezhetlen bánat és aggodalom közt irok.

A mai »Times« táviratai közt ez áll (a mint fentebb):

Irtózatoss! Nem hinném, ha a hivatalos drezdai lapra nem hivatkoznék.

Feszitse meg minden erejét a herczegnél, Thouvenelnél, a császárnál a megsértett humanitási jog nevében, hogy lépjenek közbe.

Mondom: a megsértett humanitási jog nevében, mert: ál-utlevéllel utazott-e? nem tudom, *) de becsületeimmel kezeskedve teszek bizonyosságot, hogy szorosán magánügyében utazott; utjának a politikával semmi köze nem volt; általában semmi célja, tárgya, a mi akár az osztrákot, akár a szászt, akármi kormányt a világon csak a legtávolabbról is érdekelhetne, aggaszthatna.

Hiszen ha politikai célból utazott volna, én tudnám.

De ez nem elég. Elutazása előtt nekem Genfből, november 26-ról világosan megírta, hogy »sürgető személyes ügyben vagy tiz-tizenkét napra elutazik.«

Tehát hogy nem politikai célú volt utja, becsületeimmel erősíthetem. Hová szándékozott? — nem írta.

S im kiadták az osztráknak!

---

*) Erre nézve Puky Miklóstól Genfből december 28-ról a következő felvilágosítást kaptam: »Szegény Laczit a loyaltása vesztette el. Én kértem őt, hogy ne a más névre szóló angol, hanem a saját nevére kiállított francia utlevéllel menjen oda; ha ezt teszi, nem lehetett volna bántalma, mert a drezdai francia követ bizonyosan közbelép, ha a szász a francia utlevelet nem akarja respectálni. De Laczi lovagias érzetből nem engedett kérésemnek, nehogy a német és francia kormányok közti surlódás szaporítására esetleg alkalmat nyujthasson.«

Ilyes még nem történt soha, sem töröknél, sem kereszténynél. Fegyverrel kezünkben menekültünk török földre s nem adtak ki; a szultán háborura volt inkább kész, mintsem hogy kiadjon s az angol és francia pártolt az emberiség jogai nevében.

Pártoljon most is.

Ha ál-passzussal utazott, ám büntette volna a szász kormány, törvényei szerint, vagy tolonczoztatta volna vissza, ha tetszik; de kiadni az osztráknak, csak azért, mert magyar: ez kebellázító barbárság!

Ki legyen az emberiség jogainak védője, ha nem a francia kormány?

Én dolgozom Londonban, otthon, mindenhol.

Ön dolgozzék Párisban.

Bár kezem reszket, duplicatumot irok Párisba és St.-Angeba, hogy biztosan kapja leveletem.

(Aláírva)

Kossuth.

E levelet postára küldve, az angol miniszterelnöknek, lord Palmerstonnak az itt következő levelet irtam:

London, 1860. december 22.

Mylord! A ma reggeli »Times« a következő távsürgönyt hozza (mint fentebb):

Vajjon az, a mit a drezdai hirlap (mindenesetre nem szabatosan) hamis utlevéllel utazásnak nevez, igaz-e vagy nem? — arról nem szólhatok; de azt teljes bizonyossággal állithatom, hogy Teleki utazásának czélja szorosan és kirekesztőleg magán-, személyes jellegű volt, politikával a legtávolabbról sem függött össze s teljességgel nem volt oly természetű, hogy akár Austriának, akár Szászországnak vagy a világ akármely más kormányának aggodalomra, gyanura vagy megütközésre az oknak még csak árnyékát is adhatta volna.

Teszem ez állítást egy levél alapján, melyet szerencsétlen barátom, utraindulása előtt november 26-án Genfből irt nekem s melyben a nélkül, hogy megmondaná, hová szándékozik, tudtomra adta, miként egy nagyon sürgős, szorosan személyes ügy miatt kénytelen néhány napra elutazni.

Ifjusága óta ismervén gróf Teleki László jellemét (kinek szerencséje van Lordságod által is személyesen ismertetni),

becsületemet kötöm le, hogy minden vizsgálat és tudakozódás Drezdában teljesen igazolni fogja állításomat, miként utazásának célja szorosán magán- és személyes jellegű volt.

Ha Szászország kormánya a miveltséggel, melynek azon ország hírében áll, össze gondolta egyeztetetni azt, hogy egy magyar menekültnek meg ne engedje Saxonia levegőjét csak néhány napig is szíhatni: szabadságában volt gróf Telekit kiűzni az országból. Ha a gróf hamis utlevéllel utazik vala: felelősségre vonhaták s megbüntetheték az ország törvénye szerint. De arra nem volt joga a szász kormánynak, hogy őt Austriának kiszolgáltassa, csak azért, mivel tizenkét év előtt Magyarország nemzeti kormánya őt választván ki hazája érdekeit Anglia s Franciaország kormányai előtt képviselni, ő, miután e megbízatásánál fogva a magyar függetlenségi harc egész lefolyása alatt a külföldön tartózkodott, azóta folyvást számkivetésben maradt.

Bármilyen titkos szerződések létezzenek is az osztrák és a szász kormányok közt, azok e kiadatás embertelen tényét nem igazolhatják, mert politikai menekülteknek e polgáriarsult kor szelleme által elítélt kiadatása sérti az emberiség jogait s a nemzetközi jog elveivel ellenkezik.

Valóban a szász kormány embertelen cselekedete előzmény nélkül is áll korunk történelmében.

Tizenegy év előtt egy nagy nemzeti szerencsétlenség engem s balsorsos osztályosait menedéket kényszerített keresni Törökországban. Austria és Oroszország, szerencsésük által elkapatva, követelték kiadatásunkat s követelésük támogatásul a határok közelében hadirendben felállított hadseregeik erejére mutattak. De azért ő felsége, a szultán, senkit sem adott ki közülünk ellenségeink boszujának, sőt elhatározá, inkább háborut is kockáztatni, semhogy az emberiség szent jogainak személyeinkben megsértésével becsületét beszenynyezze.

S a sokféle viszontagság után, melyeket a magyar emigráció azóta szenvedett, a keresztény szász kormány volt az első, mely arra vállalkozott, hogy megtagadja a nemes példát, melyet tizenegy év előtt egy mohamedán uralkodó állított fel s azóta minden kormány a világon kivétel nélkül követett.

Anglia már akkoron is kiváló részt vett azon elvek fenn-tartásában, melyeknek alapján a magas porta az emberiség jogait a mi esetünkben megvédelmezte.

Ugyanazon jogokra és elvekre hivatkozva, terjesztem azoknak szivhábortító megsértését Lordságod megfontolása alá és teljes bizalommal vagyok, hogy bárminők legyenek is ő britt felsége kormányának nézetei Magyarország nemzeti aspirációit illetőleg: azt nem fogja megtagadni, hogy Anglia tekintélyét erélyesen mérlegbe vesse, miszerint megóva legyenek az emberiség jogai, melyek szerencsétlen hazám leg-nemesebb s legérdemesebb fia i egyikének személyében oly kegyetlenül megsértettek.

Mély aggodalommal esedezve Lordságod pártfogásáért, van szerencsém stb.

(Aláírva)

Kossuth.

(Angolból.)

*

Erre titkára: Barrington által, lord Palmerston azt adta válaszul, hogy levelemet a kellő lépések meg-tétele végett, lord John Russel külügyminiszterhez aján-lólag áttette.

Ugyancsak december 22-én lépéseket tettem a főbb angol lapoknál, hogy a nemzetközi jog és huma-nitás védelmére határozott állást foglaljanak s irtam Jósikának Brüsszelbe és Szarvadynak Párisba, hogy úgy francia, mint német lapokban zajt üttessenek; megadtam az indokokat, melyekre támaszkodni kell s kiemeltem, hogy német lapokban különösen a megsér-tett nemzeti becsület nevében kell szólani.

Jósika-által haza Magyarországra is sürgős fel-hívást intéztem, hogy a törvényhatóságok fogják fel az ügyet erélyesen s hogy a nemzeti becsület nevében megvárom, hogy ha országgyűlési követválasztásokra kerülne a dolog: Teleki Lászlót, akár lesz akkor fogva, akár nem, több helyütt meg fogják követül választani.

Egyszersmind felkértem Jósikát: kösseszívére legmeghittebb barátainknak, hogy szerezzenek s adjanak biztos tudomást Teleki letartóztatása helyéről s helyzetéről, miszerint kiszabadítását minden áron, szükség esetén erőhatalommal is, megkísérelhesük.

Az időszaki sajtó Angliában és Skóciában az ügyet melegen felkarolta; a közönségben az indignatio általános volt. Szándokom volt ezt meetingek tartására felhasználni, az angol kormány-körökben volt barátaink azonban tanácsolták: ne siessek a meetingek tartásával, hagyjak egy kis időt lord John Russelnek a különnyomás nélküli eljárás érdemére. Engedtem e tanácsnak, de megtettem az előkészületeket, hogy szükség esetén a meetingek idővesztés nélkül birodalomszerte megtartathassanak; egyelőre pedig tanácsosnak láttam a kiadási kérdés jogi oldala s diplomatikai előzményei felől a közvéleményt egy nyilvános felszólalással tájékozni, annyival inkább, minthogy némely bécsi és drezdai lap sietett a kiadás szintoly jogellenes, mint embertelen tettét a német szövetség tagjai közt fennálló kötelezettségekre s Austria és Szászország közt kötött külön szerződésekre hivatkozással fedezgetni.

A drezdai hivatalos lap, például, azzal állott elő, hogy miután Austria a kiadást forma szerint követezte, Szászország azt ép úgy nem tagadhatta meg Austriától, mint a miként Appenzel canton nem tagadhatná meg Zürichnek egy oly személy kiadását, ki a zürichi törvények szerint lett elítélve. Hivatkozott a német szövetségi kötésre, egy 1833-iki törvényre s az 1836-iki s 1854-ikei szövetségi határozatokra, melyeket Szászországra nézve egy 1854-ben kelt szerződés Austria irányában még kötelezőbbé tett. Előzményi például pedig fölemlítette, hogy a 20-as években Cousin nevű

francia, ki Drezdában tartózkodott, azért, mert egy szabadelvű porosz comitéval összeköttetés gyanújában állott, a berlini hatóságoknak mindamelllett is kiadatott, hogy, francia lévén, a német szövetséghez tartozó egyik hatalomnak sem volt alattvalója. Felemlítette azt is (a miről nekem akkorig nem volt tudomásom), hogy midőn 1849-ben még nem lehetett tudni, vajjon én nem Poroszország felé fogom-e a menekülést megkísérteni, elfogadásomra a parancsok Poroszországban már előre ki voltak adva.

Nehogy tehát ez és ehhez hasonló mosakodások a közvéleményt félrevezessék, tanácsosnak itéltem a kérdés felvilágosításához az angol lapok által teljes készséggel közlött, itt következő czikkemmel hozzájárulni, melynek legalább az 1849-ben Törökföldre menekült magyarok s lengyelek kiadatásának követelésére vonatkozó diplomatiái adatai, azt hiszem, a történetíróra nézve érdekekkel birhatnak:

Politikai menekültek kiadatása.

Az angol sajtó nemesen felemelte szavát az emberiségi jogok azon sértésének kárhooztatására, melyet gróf Teleki László esetében az osztrák és szász kormányok elkövettek; az első az által, hogy kiadatását követelte, a második az által, hogy őt kiadta.

Az eset sokkal botránkoztatóbb, mintsem hogy az egész polgáriasult világon felháborodást ne keltett volna s én azt hiszem: nemzeti megalégedés érzetére szolgáltatók a Britt közönségnek alkalmat, ha emlékezetébe hozom, miként az elvek, melyeket Nagy-Britannia kormánya egy nevezetes előzménynél felállított, a közvélemény ez úgy körüli érzelmeivel teljesen összhangzanak.

Előadásom hitelességéről a parlamentnek 1850. február 28-án a magyar menekültek ügye felől előterjesztett k é k k ö n y v e k szolgálatnak bizonyoságot.

A szomoru katasztrófa után, mely a magyar függetlenségi harcznak véget vetett, 1849. augusztus havában sok magyar és lengyel Törökföldön keresett menedéket. Austria és Oroszország szerencséjükben elbizakodva s nagyszámu hadseregek által támogatva, melyek részben a határoknál voltak felállítva, részben

magukban a dunai fejedelemségekben állomásoztak, — a menekültek kiadatását követelték. (Augusztus 28. és 29. 1849.)

Anglia nagykövete a portánál: Sir Stratford Canning következőleg irt lord Palmerstonnak (szeptember 3. 1849.): »Emberiségi alapon, melyhez a porta jellemét s jövődő politikáját érintő tekintetek is járultak, nem kétségeskedtem a kiadatási követelés ellenében határozott ellentállást tanácsolni. — Szerencsésnek éreztem magamat, meggyőződhetni, hogy Aupick tábornok (francia követ) nézetei az enyémmel tökéletesen megegyeztek. — A diván (császári kormánytanács) augusztus 30-án összeült és elhatározta, hogy a porta bectelenség nélkül ki nem adhatja a menekűket.«

Szeptember 4-én Radzivil herczeg megérkezett Konstantinápolyba Miklós czár sajátkezü levelével a szultánhoz, mely levél nagyon kemény hangon követelte a kiadást, s ugy az orosz, mint az osztrák követek kijelentették, hogy egyetlen egy menekűtnek ellillanása hadűzenetnek fog vétetni. (Stratford Canning — Palmerstonhoz, szeptember 5.)

Szeptember 16-ig a kérdés nemcsak igen komoly alakot, hanem halaszthatlan sürgűsségi jelleget is öltött. *) Austria és az orosz el voltak határozva a menekűteket minden áron kézre keríteni, s képviselőik a diplomatikai megfélémlítés egész fegyvertárát kimerítették, miszerint a porta kezeit erőszakolják; jegyzéket jegyzékre halmoztak, melyekben előbbi követeléseiket megújítva, kijelentették, hogy szeptember 16-án este minden diplomatikai viszonyt megszakitanak a portával, hacsak időközben föltétlenül kielégítő választ nem kapnak.

Sir Stratford Canning mindamellett, hogy el nem titkolhatta magától, miként »a követelés sokkal komolyabb módon tétetett, semhogy a felől kételkedni lehetne, hogy ellenállás esetén a legrosszabbra is készen kell lenni,« mégis arról értesítette Palmerston lordot, miként »a legnagyobb mértékben rosszalást érdemlőnek tekintette volna magát, ha eltitkolta volna meggyűződését a porta előtt, hogy ha a fennhéjázó követelésnek engedne: magát is, országát is meg fogná becteleníteni s az emberiség közönséges elveit megsértenő.« Aupick tábornok tökéletesen osztozott e nézetekben s mindketten elhatározzák: támogatni a portát e kérdésben, melyet a jog, az emberiség s a becsület kérdésének tekintettek.

A dolgok e helyzetében a porta némely kérdéseket terjesztett az angol és francia követek elé, azon nyilatkozattal, hogy határozata nagyrészbzen az andandó választól függend. A kérdések negyedike ez volt: »Mi szempontból tekintenék a dolgot Anglia és Franciaország, ha az orosz háborut űzenne Törökországnak s vajjon ez esetben számíthatna-e a porta e két hatalom közreműkű-

*) Lásd az e fejezethez csatolt Adalékok 1-sű számát a 318. s a következő lapokon. Helfy.

désére?« — E kérdésre Sir Stratford Canning és Aupick tábornok azt adták feleletül, miként tisztán fel lehet tenni, hogy a két kormány határozottan rosszalana Oroszország ily eljárását, s ha a szükség úgy hozná magával, nem fognák a portát támogatás nélkül hagyni.

Erre a magas porta megújította határozatát, hogy nem fogja a magyar és lengyel menekvőket kiadni; egyszersmind utasította londoni követét, kijelenteni lord Palmerstonnak, miként a szultán komoly veszélynek tevén ki magát, miszerint becsületét fenntartsa s az emberiség törvényeihez hű maradjon: az ottomán kormány teljes bizalommal számít reá, hogy Nagy-Britannia kész leszen út szükség esetén erkölcsi s anyagi segítséggel támogatni.

Lord Palmerston e közlés vételével október 6-kán utasítást küldött Sir Stratford Canningnak, kijelenteni, hogy a porta számíthat Anglia támogatására; hogy ő britt felségének kormánya azonnal értekezésbe bocsátkozik a francia kormányval, miszerint a közös eljárás módját megállapítsák s nehogy véletlenségek által meglepettessenek, rögtön rendelet fog küldetni Sir William Parker tengernagynak, hogy hajóhadával a Dardanellákhoz siessen s a szultán megkeresésére Konstantinápolyhoz felmenni magát készen tartsa, miszerint a török fővárosnak és területnek minden támadás ellen megvédésében segítséggel lehessen. *)

És valósággal lord Palmerston még ugyanaz napon, ez utasítások haladéktalan elküldetése végett, rendeletet adott az admirális lordjainak; egyszersmind lord Bloomfield által Szent-Pétervárra s lord Ponsomby által Bécsbe értesítést küldött ő britt felsége kormányának érzelmei s kívánatai felől egy sürgönyben, melyből szószerint közlöm az itt következő kivonatot:

»Ha van szabály, mely inkább, mint akármely más, a civilisált világ minden, egy nagy mint kis független állama által az újabb korban megtartatott: ez a szabály az, hogy politikai menekvőknek nem szabad kiadatniok. A vendégszeretet törvényei, az emberiség parancsai s az emberi nemzet általános érzelmei tiltják az ily kiadásokat s minden független kormány, mely szabad akaratból ily kiadásokra vetemednék: méltán és általánosan mint lealacsonyított és megbecstelenített lenne megbélyegezve.«

E lépések és utasítások közöltettek a francia kormányval, mely azokat egészen magáéivá tette s Normanby örgróf párisi angol követ már október 11-én értesítette Palmerston lordot, miként utasítások küldettek a francia hajóhadnak, mely akkoriban a Hyères szigeteknél horgonyzott, hogy Smyrnához menjen s magát Sir William Parkerrel összeköttetésbe tegye.

Az angol és francia kormányok e szerint erélyes támogatást nyujtván a magas portának, ellentállani Austria és Oroszország

*) Lásd az e fejezethez csatolt Adalékok 2-dik számát a 341. s a következő lapokon. Helfy.

nem kevésbé embertelen mint garázda követelésének : az eredmény az volt, hogy a két kormány felhagyott a kiadatás sürgetésével.

Az ekként felállított előzmény s a nemzetközi jog elveinek a politikai menekültek kiadására nézve mind az angol, mind a francia kormány által ily nyomatékosan történt elismerése és erélyes fenntartása — nem hagynak kételkedni, hogy e két kormány, híven saját előzményéhez, hasonló határozottsággal és erélyvel fenn fogja gróf Teleki László esetében tartani a nemzetközi jog elveit s az emberiség jogait, melyeket Austria és Szászország kormányai oly botránkoztatólag megsértettek.

Valóban, miután lord Palmerston oly határozottan kijelentette, hogy a mely kormány ily kiadásra vetemednék, az lealázottnak és becstelennek volna tekintendő : én nem tudnám belátni, hogy miként lenne Angliá becületével és méltóságával megegyeztethető, barátságos diplomatiái összeköttetésben maradni oly kormányokkal, melyek a gyalázat és becstelenség jegyével ekként meg vannak bélyegezve.

Igaz ugyan, hogy lord Palmerston, midőn a politikai menekültek kiadását az egész mivel világon elismert szabálynak jelentette ki, e kijelentéshez azon fenntartást ragasztotta, hogy : »hácsak valamely állam nincs szerződésileg kiadásra kötelezve ;« ehhez azonban ő lordsága, igen helyesen, azt is hozzátette, hogy : »ily szerződési kötelezettségek igen ritkák, ha ugyan csak egy is létezik.« (Sürgöny Bloomfield és Ponsomby lordoknak, október 6. 1849.)

Hogy időnkint minő egyezkedéseket főztek vagy főzhettek ki nagy titokban egymás között a Habsburgok, Bourbonok s a kik hozzá hasonlitanak? — azt természetesen senki sem mondhatja meg; de az bizonyos, hogy nyilvános érvénnyel semmi oly stipulációk nem birhatnak, melyek a világ egyetemes érzelmeivel, az emberiség parancsaival s a nemzetközi jog általánosan elfogadott elveivel ellenkeznek. Nem is hiszem, hogy az efféle koronás conspiratorok akármilyen politikai menekült kiadásának igazolása végett ily nemű »titkos« egyezkedésekre merjenek hivatkozni, azt pedig megegyeztetés félelme nélkül állítom, hogy nyilvános szerződés, melylyel politikai menekültek kiadása köteleztetik, az újabb korban egyetlen egy, de csak egyetlen egy sem létezik.

Innen van, hogy Wheaton, miután a kiadatás kérdésében kötött minden szerződést szorgalmasan átvizsgált, — kétségbe nem vonható elvnek állítja fel »Nemzetközi jog«-ában azt, hogy :

»Oly szerződések kötésénél, melyek világosan körülírt bűnökkel vádolt vagy bűnökben elmarasztalt személyek kiadatását kötelezik, bizonyos szabályok követeltetnek. E szabályok azon elv következményei, hogy soha és semmi esetben nem lehet oly személyek kiadását megengedni, kik politikai vétségek miatt vádoltatnak

vagy elmarasztaltattak. Kiadatási szerződések politikai vétségekre nem alkalmazhatók.» (Wheaton: Nemzetközi jog elemei, II. rész 2. fejezet.)

És valóban, az emberiség jogainak ama durva megsértése, melyet gróf Teleki László személyén Austria és Szászország, az egész mivelte világ kárhóztatásától sujtva, elkövettek: nem hogy enyhíthetnék, de sőt súlyosítatik azon ürügy hasznalatansága által, melylyel a tényállás és józan ész megvetésével garázda bűnöket mentegetni merészkednek.

Ugyanis az osztrák brutalitás és szász becstelenség hivatalos közlönyeiben az hozatik fel, hogy a szász kormány köteles volt Telekit Austriának kiadni 1. a német szövetségi gyűlés által megszabott szövetséges kötelezettségek következtében; 2. mert Austria és Szászország közt a bűnösök kiadása egy külön szerződéssel is kötelezve van, mely 1854. november 28 án kötöttetett s 1855. január 10-én miniszteri rendelet utján kihirdettetett.

No már az emberi oktalanság ama vadonat elavult gyuradéka, melyet Németország szövetségi gyűlésének neveznek, sok mindenféle bámulatosnál bámulatosabb szabályzatokat gyárthatott s gyárthat össze saját alattvalóit illetőleg, de gróf Teleki László nem a német szövetség alattvalója, ő magyar ember, s azt Európában minden iskolás gyermek tudja, hogy Magyarország a német szövetséghez soha nem tartozott s nem is tartozik; mindenki tudja, hogy az osztrák császár nem mint Magyarország tetteleges uralkodója, hanem csak mint osztrák császár tartozik a német szövetség tagjai közé! Hát minő arczczal képesek a fennforgó esetben német szövetségi kötelezettségekre hivatkozni? A mi pedig az 1854-ben kötött kiadási külön szerződést illeti: nem kevesebb, mint aljas hazugság azt állítani, hogy azon szerződésben csak egyetlen egy szó is van, mely bárminő csűrés-csavarással nem mondom: igazolhatná, de csak a legcsekélyebb mértékben is enyhíthetné azon alávaló erőszakoskodást, hogy gróf Teleki László kiadása kéretett s végrehajtatott.

Az 1849-iki esetről, melyet fentebb idéztem, legalább volt egy kétértelmű kifejezés egy régi szerződésben, az 1739-iki belgrádi békekötésben, mely a multak porából kikaparva, Austriának ürügyül szolgálhatott vérszomjas szándokainál. Azon békekötés XVIII. cikkében ugyanis ez mondatik: »Jövendőben nem lesz jogos pártütő és elégedetlen alattvalóknak menedékhelyet adni.« Mindazáltal Palmerston lord, hiven az ujkori nemzetközi jog emberiséges elveihez, határozottan elvetette az erre történt hivatkozást, elvetette azon kijelentéssel, hogy »erőszakolt magyarázat volna e szerződési cikket a magyar hadsereg tisztjeire és katonáira alkalmazni, kik Magyarország alkotmányos jogaiért küzdöttek az osztrák és orosz hadak ellen.« De gróf Teleki László esetében nincs egyetlen egy szó, semminemű akár új, akár régi szerződésben, melyre mint ürügyre lehetne hivatkozni.

Szászország, hogy az angol kormány saját szavaival éljek: általánosan és méltán meg van bélyegezve, mint lealacsonyított és becsületvesztett. De mit mondjunk Austriáról, mely e lealacsonyító, becstelentető kiadást nemcsak elfogadta, de még követelte, sőt parancsolta is, és pedig parancsolta, miután tizenegy év vonult el Magyarország legjobb, legnemesebb hazafiainak sirjai felett, kiket hidegvérrel legyilkoltatott; tizenegy év mult el azon ezereknek fejei fölött, kiket számkivetésbe üzött vagy büzhödt börtöneiben sanyargatott csak azért, mert hazájuk jogait védeni merészelték — s e tizenegy év után újra hozzányul az üldözéshez, hozzányul azon perczben, midőn az igazságos meglakolás mélységének szélén remegve, el akarná hitetni a világgal, hogy megbánva a multak bűneit, vissza kívánja helyezni Magyarországot elrablott alkotmányos jogaiba?

De szabad remélnünk, hogy nem fog neki megengedtetni, lábbal tapodni az emberiség jogait; nem fog megengedtetni, hogy számba ne vegye az általános felháborodást, mely végigrezeg a polgáriasult világon, melynek Austria már csak pusztá létezésével is végtelen bajok, czivódások, háboruk, szerencsétlenségek forrását képezi.

Okom van hinni, hogy a francziák császára immár komoly lépést tétetett e tárgyban az osztrák kormánynál; és biztosan reményelem, hogy az angol kormány, hiven saját nemes előzményeihez, nem fog hátramaradni abban, hogy érvényt szerezzen azon elveknek, melyeknek tizenegy év előtt úgy hirdetésében, mint érelyes fenntartásában Anglia legelől járt.

Kossuth Lajos.

(Angolból.)

*

E felszólalás (melyet Jósika sietett több példányban Magyarországra is eljuttatni), hol egész terjedelmében, hol lényeges kivonatban egész körutat tett az európai sajtóban s kedvező érvelésekkel kísértetett. A francia lapok mondhatni egyhangulag oda nyilatkoztak, hogy hiában igyekszik a szász kormány mosakodni, mert Teleki elfogatása s kiadása oly embertelen piszkos tett, mely alól nem lehet kimosdani. A drezdai hivatalos lap által említett azon előzményt, hogy a porosz kormány 1849-ben az én elfogatásomra parancsot adott: még a tulóvatos »Journal des Débats« is azon kérdéssel torlotta vissza, hogy hát miért nem követte a szász

kormány Poroszország példáját, a mely 1849-ben Klapka tábornokot Düsseldorfban elfogatván, beérte azzal, hogy őt a német területről kiutasította? Még egy német (porosz) lap is akadt, a mely megütközését fejezte ki a fölött, hogy ugyanazon Drezdában, a hol gróf Telekit, a »magyar menekültet« elfogták, II. Ferencz volt toscanai nagyherceget, az »olasz menekültet«, háborítlanul engedik élni s nem jut eszükbe őt Toscanának kiadni.

Magyarországon nagy volt az izgatottság. Jósika, ki kéréseimet sietett az országba eljuttatni, már december 30-án értesíthetett, miként minden oldalról azt kapta válaszul, hogy nem is volt szükségük a mi figyelmeztetéseinkre, mert Teleki esete miatt a szó szoros értelmében az egész ország fel van bőszülvé s nincs kétség benne, hogy megye megye után, város város után követni fogja Pest város példáját, mely december 27-én tartott közgyűléséből, Lukács Mórícz indítványára, báró Vay Miklós cancellárhoz egyhangulag elhatározott feliratában kijelentette, hogy Teleki László ügyét nem személyes, nem magánügynek, hanem az egész haza és minden egyes honpolgár közügyének tekinti.

Általában olyan volt a közvélemény mind Magyarországon, mind az egész művelt világon, hogy Pest vármegyének teljes joga volt 1861. január 7-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyvébe a következő nyilatkozatot iktatni:

„Alig hangzott el a táviró sodronyának rezgése, mely gróf Teleki Lászlónak a szász kormány által lett elfogatását s az osztrák hatalom kezeibe lett kiszolgáltatását jelenté: Európa, sőt a polgárosult világ összhangzó szózata az elitelés kemény hangjain röpité vissza ugyanazon sodronyokon az érdeklött hatalmak füleibe, hogy ezen tény a közjognak gyáva megsértése. Pest megye közönsége nyíltan kijelenti, hogy a

mivelt világ ítéleteiben osztozik; feljegyzi, hogy a legyőzöttek menekülési joga s az államokra nézve a menekültek megtűrésének kötelessége a nemzetek által elismert s megszentelt nemzetközi jogok közé tartozik; és kijelenti, hogy a nemzetközi jogok megsértését semmi szerződésre hivatkozás ki nem mentheti, sőt az ily szerződés már maga is a nemzetközi jog megsértését képezi.«

Hozzájárult a közkárhoztatás összhangzó nyilvánulásához az, hogy párisi képviselőnk: Kiss Miklós ezredes közbenjárása folytán december 25-ről kelt jelentése szerint, Napoleon herczeg a dolgot nagyon szívére vette, tüstént elment a császárhoz, ki egészen dühbe jött (*était furieux*) az eset fölött, azt infamiának bélyegezte s külügyminiszterét erélyes eljárásra utasította, Thouvenel külügyminiszter pedig, ki képviselőnk jelenlétében nyomban még december 24-én éjjel igen határozott szavakban távsürgönyözött a bécsi francia követnek, a következő napon, a császár egyenes parancsából, utasítását táviratilag még keményebb modorban megújította s ígéretet tett, hogy a párisi osztrák követet haladéktalanul fel fogja szólítani, hogy tüstént írjon Bécsbe s Teleki szabadonbocsáttatását erélyesen tanácsolja.

Vajjon lord John Russel hasonlóan sietett-e Anglia részéről közbenjárni? — arról bizonyosat nem tudok, de valószínűnek tartom, mert turini képviselőnk: Pulszky Ferencz december 29-ről azt jelentette, hogy Teleki elfogatása ügyében elmenvén az ottani angol követhöz: sir James Hudsonhoz, ez oda nyilatkozott, hogy a grófnak baja nem leszen, mert a közvélemény és a kormányok szavát Austria sem vetheti meg.

*

Ekként állott a dolog, midőn 1861. január 2-án a lapok azt a távsürgönnyt hozták, hogy »az osztrák

császár gróf Teleki Lászlót fogadta s tudtára adta, hogy neki tökéletesen megkegyelmez azon föltétel alatt, hogy ezen túl magát mint hű alattvaló fogja viselni. *A gróf ezt megígérte* és szabadon hagyta el a palotát. — — — —

Teleki László az osztrák háznak hű alattvalója!! — — az a Teleki László, a ki 1849-ben a függetlenné nyilatkoztatott Magyarországnak Francia- és Angolországban diplomatiái képviselője volt! — — az a Teleki, kit azért, mert e hivatalos megbízatását szintoly hűen mint dicsőségesen teljesítette, az osztrák halálra ítéltetett s képletileg felakasztatott, velem együtt, ki magamat e társaságra büszkének éreztem! — — az a Teleki, ki mint száműzött, a 49-iki zászlót tizenegy éven át magasan lobogtatta a világ előtt; ki lovagias jellemének egész erélyével osztozott azon meggyőződésben, hogy a magyar nemzet az osztrák császári házat királyának semmi föltétel alatt vissza nem fogadhatja, mert ez annyit tenne, mint az ezredéves Magyarországot az önálló államok sorából kitörölni! — — az a Teleki László, a ki ez elvhez az alkunak még csak képzeletét is kizáró határozottsággal ragaszkodva, a magyar haza függetlenségének visszaszerzésére irányzott gondjaimnak, törekvéseimnek legmeghittebb osztályosa volt; kit a francia és olasz uralkodók és kormányok a magyar függetlenségi aspiratiók egyik vezérépítelőjének tekintettek, vele mint ilyenekkel alkudoztak, a legszorosabb meghitt viszonyba bocsátkoztak s őt ezen aspiratiók valósitása czéljából alakított háromtagu M. N. Igazgatóság egyik tagjává maguk jelöltek ki!!! — — Ez a Teleki László tett volna ígéretet, hogy az osztrák császári háznak hű alattvalója, jobbágya lesz?

Nem, ezerszer nem!!! Ez lehetetlenség!! hiszen még csak kevéssel elutazása előtt történt, hogy egy bizonyos (még életben levő) urra nézve a hazában, ki Teleki által minden titkainkba beavatva, otthon a függetlenségi, vagy ha úgy tetszik: forradalmi bizottmány vezértagjai közt kiváló helyet foglalt el, nekem kétegyeim támadván, kérdést intéztem Telekihez: vajjon jót merne-e állani a kérdéses ur jellemzilárdsága felől? — és erre Teleki novemberi egyik levelében azt válaszolta, hogy: ő azt az urat jó hazafinak ismeri, de politikai szilárdságra s tántorithatlan forradalmi kitartásra nézve csak maga magáért áll jót! — Ez a Teleki adta volna szavát, hogy az osztrák háznak hű alattvalója leszen? — ez lehetetlen.

Mialatt ily érzelmek közt töprenkedném a lelke mélyeig felháborító hír folytán teendők fölött, kezemhez érkezik Thouvenel francia külügyminiszternek párisi képviselőnkhez: Kiss Miklóshoz január 2-án írott levele, melyet Kiss ezredes nekem eredetiben átküldött s melyben szóról-szóra a következők foglaltattak:

»Mon cher ami!

Je vous annonce la mise en liberté du Comte Teleki, L'Empereur d'Autriche l'a fait venir devant lui et lui a dit à peu près ceci: Vous conspirez contre moi depuis 1848; je sais tout ce que vous préparez encore. Malgré tout cela je vous pardonne. Vous êtes gentilhomme; promettez moi seulement de rompre vos relations à l'étranger et vous êtes libre.

D'après mon informateur le Comte Teleki, très touché des paroles de l'Empereur, aurait non seulement promis ce qu'on lui demandait, mais déclaré qu'il serait à l'avenir *un sujet fidèle*, tout en restant un bon hongrois« stb.

(Aláírva)

Thouvenel.

(Fordítás: Drága barátom! Értesitem Önt, hogy Teleki gróf szabadon bocsáttatott. Az osztrák császár őt maga elébe hozatta s neki körülbelül ezeket mondotta: »Ön conspirál ellenem 1848 óta; tudok mindent, a mi legközelebb is készülöben volt. Mindezek daczára én Önnek megbocsátok. Ön nemes ember; csak igérje meg, hogy megszakítja külföldi viszonyait és Ön szabad.« — Értesitöm szerint gróf Teleki, mélyen meghatva a császár szavai által, nemcsak azt igérte volna meg, a mi tőle kívántatott, hanem még azt is kijelentette volna, hogy jövendőre hű alattvaló leszen, mindamellett, hogy jó magyar marad.)

A levél berekesztő pár sorában csak annyi volt, hogy Kiss ezredes be fogja látni, miként a dolog e helyzetében a további közbenjárásra sem alkalom nincs, sem arra magát a miniszter hivatottnak nem érezheti, hanem e kijelentés oly rideg módon történt, hogy reám azt a benyomást tette, mintha Thouvenel resteléné, hogy a dologba avatkozott.

Itt tehát többé nem valamely kósza hír forgott fenn, melyet valamely névtelen újdonság-hajhász bocsát világra, hanem egy hivatalos színezetű értesítés, mely a francia külügyminisztertől kikért diplomatiái közbenjárásra adott válasz jellegével birt. És e válasz azt adta tudtunkra, hogy Teleki László még csak nem is kénytelenségből, nem mintha ez szabadsága visszanyerésének föltételéül követeltetett volna, hanem önként szabad akaratból, a már tudtára adott császári bocsánat viszonzásául jobbágyi hűséget fogadott az osztrák háznak a nélkül, hogy ez tőle csak kívántatott volna is.

Bármennyire ki látszott is zárni minden kétséget a kutfő hitelessége: szívemnek minden dobbanása föllázadt a gondolat ellen, hogy ez megtörténhetett. Nem akartam hinni, nem hittem. Görcsösen kapaszkodtam e reménybe, hogy itt hazugság, álnokság vagy félreértés forog fenn.

De ha mégis igaz volna! — — A ki tekintetbe veszi, minő szent kötelékek szétszakgatásának kísérte-

ties képét idézte szemem elé e tudósítás és a ki számba veszi, hogy ha a hír valósul, minő fonák állásba jutok én, jutnak elvrokonaim a hatalmak előtt, melyekkel hazánk függetlenségének érdeke viszonyba hozott: az lehetetlen, hogy lélektani kénytelenségnek ne tekintse a fájdalmas keserűséget, mely lelkemet előntötte s mely az itt következő levélben tört ki:

Kossuth — Jósika Miklósnak Brüssellebe.

London, 1861. január 3.

Azon ponton vagyok, hogy szégyeneljem magamat a napvilág előtt, mivelhogy embernek születtem.

Tudod, mit hozott tegnap a táviró szerencsétlen barátunk: Teleki László elfogatási drámájának befejezése felől.

Nőm s gyermekeim halálsápadtan rohantak a lépcsőn szobámba, a hirlappal kezükben; de halálsápadtan is azt kiálták mindannyian: »Rágalom, borzasztó, szemtelen rágalom, árulás volna a haza, az emberiség iránt ilyesmit csak egy perczig is lehetségesnek hinni Teleki Lászlóról!« Ő róla, kit én a tántorithatlan elvhűség, a sziklaszilárd jellem s lovagias becsület megtestesült eszménye gyanánt szoktam felmutatni fiaimnak.

Sürgettek nőm s fiaim: szólaljak föl tüstént a lapokban s nyilatkoztassam rút koholmányoknak, rágalomnak az egész hirt.

Olvastam. Meghült bennem a vér, s lelkem égető fölháborodásában már-már tollat ragadtam, szavakba önteni lelkemnek megtörhetlen hitét.

A hideg ész várásra intett.

S im ma közöltetik velem Thouvenel francia külügy-miniszter egy levele párisi képviselőnkhez: Kiss Miklóshoz eredetiben, s benne e sorok: (a mint már fentebb közölve vannak).

Hiszed te ezt?.....

Bennem a lélek föllázad csak a gondolatra is. Nem hiszem, nem akarom hinni. Megverekedném a pokolbeli ördöggel is e hitemért.

De ha mégis valósulna a lehetetlen! Mi maradna fenn egyéb szétzuzott lelkemnek, mint kétségbeesni az emberiség fölött!

Sok fájdalmat, nagyobbat, mint a minék jellemzésére szó van, éreztem ez életben. A legnagyobb az volt, melyet akkor éreztem, midőn külső erőszak s belső árulás szirtjén hazánk szabadsághajója széttörött. De még akkor is, midőn zokogva hullottam le hazám határán, földje porára nyomni bucsucsókomat: erőt adott fölemelkedni a gondolat, hogy leszünk egy maroknyi hontalan nép, kik tanuságot teszünk a magyar jellem felől Isten és világ előtt; kik fentartjuk veszély, inség, nyomoruság közt a magyar név becsületét szeplőtlenül; kik hitet, becsülést, bizalmat ébresztünk nemzetünk iránt, míg a magból, mit elvetendénk s a sarjból, mit hű kezekkel ápolandottunk, a honzabadság élőfája, bár hamvaink fölött, újra fölvirul.

Azon irtózatossá váló fájdalom sulya alatt még csak hazám fölött sem estem kétségbe.

Ha az, a mit Thouvenel ír, igaznak bizonyulna, nemcsak nemzetünk, de még az emberiség fölött is kétségbeesném. Nincs ír, mely lelkemen a sebet meggyógyíthatná.

Ha e hír valósul, gyaníthatod, hogy összeköttetéseinknek vége van. Hogyan bizzanak bennünk; hogyan építsenek nagy terveket nemzetünk hajthatatlanságára; miként ne higyjék, hogy a magyar nemzet elhagyja szövetségeseit s kialkuszik az osztrákkal: ha még egy Teleki Lászlónak is elég egy pár mézes szó az osztrák császár ajkairól, miszerint a hazánknak s hazánk legjobbainak véréből párolgó kezekbe alattvalói hűséget fogadjon?

Isten óvja szegény fejemet a tébolyodástól.

Ha nem igaz a borzasztó hír: siessen Laczi azt nemcsak szóval, hanem tettel is megezáfolni.

A czáfolatnak pedig, hogy az irántunk s a nemzet iránt megromcsolt hitet helyreállítsa, csak egy módja van: ki-jönni.

Isten vigasztaljon. Engem semmi sem vigasztalhat, csak a czáfolat.

(Aláírva)

Kossuth.

U.-i. Most veszem leveledet január 1-ről. *) Nem tehetek róla: az én keblemben is van egy hang, mely hangosan kiáltja: »Nem igaz! lehetetlen! Metternich hazudott Thouvenelnek, miszerint Teleki jellemét gyanusítva, a hitet s bizalmat irántunk aláássa.« **)

*

Hasonló értelemben irtam Kiss Miklósnak Párisba, azon hozzáadással, hogy tudassa a miniszterrel, a herczeggel és a császárral, mi benyomást tett rám Thouvenel tudósítása s hogy ha az valósulna, még csak rossz néven sem vehetném, ha többé nem biznának senkiben, a ki magyar.

Ugyaníly értelemben irtam Pulszky Ferencznek Turinba, utasítva őt, mondjon hasonlót nevemben Cavournak.

Fentebbi levelemre Jósika Miklós a következő válaszszzal felelt:

Brüssel, január 4. 1861.

Értem és együttérzem veled mindazt, a mit irtál. Hogy én is így érzek, hogy én is mint a vízbehaló a lenge galyon csüggök s a remény utolsó szálához fogódzom, az természetes. Laczinak egész multja e hitet kötelességünk ké teszi, míg erre az alapnak egy árnya mutatkozik. Én még tegnap is, a telegrammok daczára is, azt adtam Hornnak utasításul, hogy: nem, ezerszer nem! Irtam,

*) Jósika e levelében az állott, hogy ő a hirlapokban megjelent távsürgönyre azt adta válaszul: Canard! impossible! A tűzbe meri kezét tenni, hogy ha Laczi kiszabadult, az feltétlenül történt.«

**) Erre nézve párisi képviselőnk, Kiss Miklós, január 5-kén kelt levelében ezeket találom: »Thouvenel értesítője nem Metternich. Emlékszik K. ur, hogy már két hónap előtt kivittem Thouvenelnél, egy bizalmas emberének Magyarországra küldetését, ki őt saját észleletei alapján az ottani helyzet felől tudomásban tartsa. Kötelességévé van téve a magyar ügyekről a miniszternek hetenkint s ha kell, gyakrabban is, jelentést tenni. Két első jelentését olvastam. Én sem irhattam volna sem kimerítőbben, sem melegebben. Ez az egyén folyton utazik Magyarország főbb helyei s különösen Pest és Bécs közt. Ő küldte Bécsből a jelentést Teleki szabad lábra tételének történelme felől. Bajos kételkedni. Mindamellett, a mint K. ur, úgy én sem merek pálczát törni.«

hogy nem tartanám barátomnak azt, ki rólam, ha tele torokkal ordítják is a lapok, ily — hogy is mondjam csak a legudvariasabban? — ily gyengeséget képes feltenni. Ne vegye nekem senki rossz néven, hogy a mit én, Isten előtt mondom: teljes erkölcsi lehetetlenségnek hiszek, azt legjobb barátim egyikéről el nem hiszem. Én tettem lépéseket, hogy a tényállás felől leveleimre az illetőktől egyenes választ kapjak. Aztán tettem valamit, a miért talán meg is neheztelsz reám: én leveled alá nem írott postscriptumát elküldtem a legbiztosabb uton magának Laczinak. Ez őt semmi esetre sem compromittálhatja s talán mindennél többet tesz arra, hogy kijöjjön. Mert százszor igazad van: ez az egyetlen döntő czáfolat, melyet egy T. L.-től várunk.

Hát reméljünk, várjunk, s míg a bizonytalanság tart: hallgassunk. — —

(Aláírva)

Jósika Miklós.

*

Reméltünk, vártunk, hallgattunk. E közben előbb bécsi távsürgönyök után az a hír lett az európai sajtóban körözve, hogy az osztrák császár Telekinak három feltételt szabott: 1. hogy Teleki minden összeköttetéseit a külfölddel megszakítsa; 2. hogy a birodalom határait át ne lépje; 3. hogy minden részvételtől a politikában tartózkodjék — s hogy Teleki ezekre szavát adta. Majd badarnál badarabb változatok jelentek meg némely bécsi lapban; tragicomicus jelenetekről, sirásról, ájulásról pletykáztak. Mások azt híresztelték, hogy Teleki, amint szabaddá lett, Rechbergnél és Schmerlingnél látogatásokat tett. Boszuság volt a sok badar pletykát olvasni, s bár azoknak hitelt az emigrációban senki sem adott, mégis jól esett látnunk, hogy e »tragicomicus vénasszonyi tempókat« (miként Jósika magát egyik levelében kifejezte) a »Pesti Napló« január 6-ikái számában meghazudtolta, »biztos forrás után hitelesen és teljes határozottsággal« kijelentvén, hogy »mindazon szavak, sirások és ájulások, mikkél némely lapok, mint pl. az »Oestr. Ztg.« és »Presse« a dolgot felezifrázták, mind csupa koholmány.«

E czáfolat igazságot szolgáltatott a magán férfias jellemnek, mely Teleki Lászlónak az élet minden viszontagságai közt kitünő sajátja volt, de közügyi szempontból a lapokban felmerült különféle verziók egyike sem hozott számunkra vigasztalást.

Legenyhébb volt ezek közt a bécsi »Wanderer« tudósítása, mely szerint Ferencz József császár Teleki-
nek nem három feltételt tett, hanem csak ennyit mon-
dott volna: »Reménylem, hogy Ön ezentúl a haza ügyét
csak alkotmányos uton igyekezendik előmoz-
ditani«, hogy csak ez volt volna, a mire Teleki reá-
állt s hogy csakis így kell a hivatalos »Wiener Zeitung«
nemhivatalos részében megjelent feltételeket érteni.

Körülbelül ily értelemben irt Jósikának gróf
K...lyi Sándor is Pestről, január 2-ről, azon hozzá-
adással, miként Teleki azt hitte, hogy báró Vay Miklós
cancellárnak érette küldött kocsiján őt Vayhoz viszik,
de nem ennek szállására, hanem a Burgba vitték, s ott
nem Vayhoz, hanem oly helyre vezették, a hol egészen
váratlanul a császár előtt találta magát.

A »Pesti Napló« már említett számában azonban
a »Wiener Zeitung« három feltétele következő nyilat-
kozat kíséretében lett megerősítve:

»Határozottan állíthatjuk, hogy köztisztelenben álló
hazánkfia semmi olyast nem tön az egész dolog folyama alatt,
a mi nemes, lovagias, hazafiui jellemére a legkisebb árnyat
vetné. Hitelesen és teljes határozottsággal mondhatjuk, hogy
gróf Teleki ama válságos napon, melyen szabadságát vissza-
nyerte, sem azt nem tudta, hová viszik, sem azt, miért viszik.
Az ő részéről semmi lépés nem történt arra, hogy az történ-
jék, a mi történt. Azt, hogy a külfölddel minden ellenséges
szellemü összeköttetésről lemond, hogy a monarchia határait
át nem lépi s egyelőre minden politikai tevékenységtől
tartózkodik, meg kellett ígérnie s meg is ígérte. Minden egyéb
csupa koholmány.«

E részleteket a hivatalos sürgöny még azzal egészítette ki, hogy »a gróf meghatva a fejedelem nagylelkűsége által, becsületszavának lekötése mellett igéré meg a két első feltételt s azon kérdést tevő, vajjon ő Felsége megengedi-e, hogy az ország politikai tevékenységében részt vehessen? — O h a j t o m, h o g y Ö n attól *egyelőre* tartózkodjék, — válaszóla a fejedelem s gróf Teleki elfogadá ezt. A császár ekkor el akart távozni, de gróf Teleki néhány lépésnyire követé őt s mély megindulással fejezé ki háláját.*) A fejedelem nagylelkű elhatározása a kevésbé beavatott egyénekre olyan meglepő volt, mikép azon rendőr-hivatalnok, ki a grófot a várlakba kísérte, őt elbocsátani nem akará, míg a császár egyik segéde azon parancsot nem hozta, hogy Teleki gróf teljes szabadságba helyezendő. — A gróf alig ismerhető meg: hosszas száműzete, betegeskedés, utazások s az utóbbi idők kedélyingerültsége nagyon megtörték.«

A »Pesti Napló«-nak biztos forrásra hivatkozó fentebbi hiteles tudósítása annyiban enyhítőleg hatott fájdalunkra, hogy hallgatott az »alattvalói hűség fogadásáról,« a minek hira a legkeserűbb méregcsepp volt a szomoruság poharában, melyet Teleki László balesete reánk mért; másrészt azonban véget vetett minden reménynek, hogy szerencsétlen barátunk semmi oly ígéretet nem tőn, mely őt akadályozná; hogy kijöj-jön s mint a 49-iki zászló eventualis érvényesítése

*) Erről a »Pesti Napló« bécsi-magánlevél után a következő versiót hozta: »A kihallgatás befejeztetvén, gróf Teleki az ajtó felé haladt, midőn megfordult s az uralkodótól e szavakkal vett bucsut: Bocsássa meg felséged elfogultságomat, mely indoka annak, hogy majd nem feledém köszönetemet nyilvánítani.« — Ezt a versiót Teleki lelkiállapota valószínűbbé teszi amannál.

szempontjából, a barátságos hatalmak kivánságára alakult Igazgatóságunk általuk kijelölt tagja, az emigráció soraiban vezérállását újra elfoglalhassa.

Az e reményeknek végetvető fájdalmas tudósítást Jósika Miklós január 10-én a következő sorok kíséretében közölte velem:

»Telekit elvesztettük! — — Szomoru kimondani, de nem lehet magunkat többé illúziókban ringatnunk. Elvesztettük! A míg csak egy hajszálhoz akaszthattam hazafias reményemet s baráti hitemet: le nem vettem kezemet Lacziról. Felzaklattam az egész európai sajtót; elárasztottam a hazát hirlapi cikkekkel a külföldi lapokból; értésére adtam Laczinak magának, mit várunk attól, kivel tizenkét évig osztottuk a száműzetés kenyerét s kit szeretetünk és bizalmunk évig emelt, mint keveset mást: mind hiában! itt az evidentia, itt a tény, — el kell némulnunk.«

És elnémultunk.

Pár héttel később szerencsétlen barátunk maga is megírta Jósika Miklósnak azt, a mi vele történt. E levél az egyetlen, melyet tőle vettünk. Eredetiben birom. Azt hiszem, a magyar közönség, melynek annyi oka van a hazáját oly hön szeretett hazafi szomoru sorsát keseregni, bánatos megilletődéssel olvasandja a fatalitás e nemes martirjának előadását, mely lelkiállapotára is világot vet, de a balvégzetű esemény történelméhez leghitelesebb forrásul is szolgál.

A levél bevezető részére, mely indokolatlan, de lélektanilag nagyon megfogható személyes érzékenykedés körül forog, alább lesz helyén visszatérnem; a tényállásra vonatkozó előadás szóról szóra itt következik:

Teleki László — Jósika Miklósnak Brüsszelbe.

Gyömrő, január 28.

Édes Miklós!

Kérettél, írnék neked esetemre nézve, hogy mindent körülményesen tudj. Irtak, tudom, mások is; de hát én is teszem, ez becsületi kötelesség. Julie báróné azt írta ugyan ángyomnak, hogy jobb hallgatniok azoknak, kik nekem nem akarnak ártani; te azonban azt mondod, jobb szólani: tehát szólok, hogy en pleine connaissance de cause irathass ügyemben s czáfolhass minden balvéleményt.

Azokról, miket minden hirlapból tudhatsz, nem írok. Drezdai elfogatásom története eléggé ismeretes. Azt is tudják talán, hogy mielőtt teljes bizonyossággal küldt volna, miként én T. L. vagyok, azt erősíté nekem a nálam kollegájával együtt inquiráló Polizeirath Pirard, hogy Teleki László biztosan jöhetne Drezdába s neki ott semmi bántódása nem volna, mert hiszen oly helyzetű ember, minő ő, elég lakott már ott. Még azt is gondolom, tudják, hogy minden időhaldékot megtagadva, betegen czipeltek át az osztrák határon, miután az ő szász rendőri orvosuk azt jelentette, hogy noha beteg vagyok, mégis utazhatom. Fölteheti rólam mindenki, hogy ily körülmények között mondtam nekik: »dass sie Fluch und Schande ärnten werden.« Jogomban voltam több efféle kellemetlenségeket mondani: mondtam. Josephstadtba vittek. Ott nyolcz napot töltöttem. Ez alatt találtam alkalmat Vay Miklósnak megüzenni, miszerint én két dolog közül egyet kérek: vagy hogy miután én egészen hibámon és akaratomon kívül léptem át az osztrák határt, onnan ismét egyszerüen kiutasítsanak külföldre; vagy pedig, ha ez lehető nem volna, azt, hogy Magyarhonba vitessem és ott törvényes, illetékes bíró elébe állíttassam. Ennek az üzenetnek, mely, mint bizonyosan tudom, Vay Miklósnak megvitetett, következése az lön, hogy két nap mulva Bécsbe vittek át s ott a Landesgerichtnek szolgáltattam kezébe.

Mindjárt vallatásomhoz fogtak, de azzal nem boldogultak, mert minden feleletem csak abból állott, hogy semmi kérdésükre nem válaszolandok, mivel én az ő competentia-

jukat magam fölött teljességgel nem ismerem el; mely nyilatkozatomat aztán írásba foglalva, alá is irtam.

Börtönömben eszembe jutott, hogy talán mégis lehető, miszerint Vay Miklós ne tudná, hogy én a Landesgericht birtokába jutottam. S minthogy nem engedték, hogy magyarul írjak neki, következő francia sorokat intéztem hozzá: »Le Comte Ladislas Teleki a l'honneur de porter à la connaissance de S. E. le Baron N. de Vay qu'il se trouve ici écroué dans la prison du landesgericht de Vienne, dont il ne peut aucunement reconnaître la compétence quant à sa personne.« Vay Miklós (tőle tudom), még ugyanazon napon megkapta e levelet.

A mi ezután való napon történt, arról, mint későbbent tudtam meg, Vay Miklósnak két nappal előbb teljes tudomása volt. Beszélte többeknek, hogy az fog történni, a mi történt, de többszöri kérések után sem akarta, hogy preveniáljanak engem, ugy nyilatkozván, mint ha nem tudná, hol vagyok? Azután való napon tehát, hogy tőlem Vay az említett levélkét kapta, egy Landesgerichts-rath nekem jelentette, miszerint neki parancsa van, engem három óraker Vay Miklóshoz vinni; s azt is, hogy Vayval együtt Majláth, a tárnok, is várand. Délutáni három óraker tehát én, ama Landesgerichts-rath és még egy hivatalnok kíséretében, kocsiba ültem. Látva, hogy a Burgba megyünk, csodálkozásomat fejeztem ki. Az volt a válasz, hogy Vay azon teremben vár reám, a hol a Reichsrath szokta volt üléseit tartani. Hittem. Kísérőim is igazán hitték, a mit mondtak. Csak akkor tudtam meg a valót, mikor a császár előtt állottam, ki mögött Vay Miklós és Crenneville tábornok voltak. — Ezen gyönyörű surprise-re és mise en scène-re egy szegény fogoly irányában két napig készültek! — A császár elmondta nekem, minő ellensége vagyok én neki s egész dynastiájának s hogy én egész az utolsó időkig elkövettem ellene mindent, a mi hatalmamban állott; conspiráltam, szövetségtem; hogy neki erről bizonyosságai vannak: de mindemellett is három föltétel alatt kibocsát: 1., hogy nem megyek többé külföldre; 2., hogy a külfölddel ellenséges szövetségeket nem folytatok; 3., hogy a hazában minden agitatóióról és politikai tevékenységről lemondok. Én ily helyzetben csak arra ügyelhettem, hogy

semmi olyat ne mondjak, mi multammal, elveimmel ellenkezésbe hozhatna. Azon ellenséges indulatra és működésre nézve, miről a császár beszélt, alávalóságnak tartottam volna, csak egy mentegetődő szót is mondani. Ilyformán alakultak gondolataim: Azt, hogy ha szabadlábba állittatom, megszőkőm, nem mondhatám. Ilyet soha egy fogoly sem mondana, akár hadi, akár más. Ily körülmények között azt mondani a császárnak: »Nem, én a külfölddel Ön dynastiájára nézve ellenséges levelezéseket akarok folytatni,« haszontalan is volna, nevetséges is volna, mert még sem folytathatnék ily levelezéseket, ha már Austriában vagyok és szigoru rendőri ügyelet alatt. Minden, mit megmentheték, hazámra nézve leendő politikai tevékenységem és hatásom volt. Az ellen emeltem tehát szót, hogy erről lemondjak. Mire az volt a válasz, hogy azt legalább ideiglenesen, pillanatra, vor der Hand tegyem. Ezt tehát így megigértem. Mit tehettem egyebet? miután Josephstadtban kijelentett kívánságomnak, hogy vagy kiutasítsam, vagy törvényes bíró elébe állítsam, ez lett az eredménye s mindezt a magyar cancellár hozzájárultával, végül jelenlétével sanctionálta?

Azt is meg kell itt emlitenem, hogy igen aggódtam (fogságom ideje alatt) azon levelek fölött, melyek külföldi postákon vártak reám, például Genfben és Párisban s hogy szabadon bocsáttatásom módot nyújtott nekem arra, hogy azokat minden elorozás ellen biztosítsam.

Az a vigaszom, hogy politikai hatásomra nézve az áldozat csak ideiglenes s ezen ideiglenesség értelme immár senki más akaratától nem függ, mint az enyémtől. Pár hónapnál semmi esetre sem lehet több. Mondtam ezt Vay Miklósnak.

Ily körülmények közt, természetesen, nem lehet szó jószágaim visszaadásáról és én épen nem akartam, hogy arról szó legyen. Hiszen ez nem megkegyelmezés, nem amnestia, csupán mise en liberté sur parole, a mint hadi foglyokkal is gyakran történik. Az austriai császár szemében és szavai szerint nem lehetek egyéb, mint szabadon bocsátott ellenség. Ha valami vár parancsnoka tenne egy fogolynak ily föltételeket, ki nem fogadná el? Maga Vay is elismerte, hogy én sem amnestiálva, sem megkegyelmezve nem vagyok, csupán szabadlábba állitva. És habár fel is van függesztve

ellenem a *poursuite*, az minden órán ismét megindítható, de akkor minden legkisebb lekötelezettség is ipso facto megszűnik.

Ez a valóság; minden egyéb, mi rólam íratott, alaptalan koholmány. Igaz, hogy sok részben kedvezőbb volna helyzetem, ha föltétlenül bocsáttattam volna szabadon, de az aztán igazán megkegyelmzés lett volna.

Én semmi oly szót nem mondtam, mely elveimmel ellentétbe hozhatna. Ha ezelőtt vörös republikánus lettem volna, szintugy lehetnék az most is. Egy simpathiámat, egy antipathiámat sem dementáltam. Constatáltam ezt minden nap még Bécsben is, ép úgy, mint itt. Soha oly szót, mintha már most hinném, hogy a császár hazám javát akarja vagy eszközi, nem mondtam, soha azt, hogy hü alattvaló vagyok vagy leszek ezentúl. Az én lelkiismeretem tiszta és én főlemelt fővel járhatok mindenütt. Az én helyzetem kivételes; csak részben kellemetlen, de lealázó az épen nem, sőt inkább annak ellenkezője.

Valóban lehetnek, kik a mondottakban gáncsot találnak? Azokon kívül, miket mondék, minden, mit egy vagy más hirlap említhetett, akár szó, akár mozdulat, akár tett: hazugság; szintugy minden sirás vagy ájulás csupa koholmány. Soha sem mutattam magamat hidegebbnek; nem is tudtam volna sirni. Vay Miklós, igenis, sirt; de én mit tehetek róla, hogy utánam futott sirni (gondolom örömeben). Vay Miklós, igenis, kérdezett: nem akarnék-e vele Rechberghez menni; de én mit tehetek róla? Elég az hozzá, hogy én azt feleltem neki: bizony nem. Ha valaki azt kérdezné tőlem, vajjon bensőleg is nyugodt voltam ott a császár előtt? — kezemet szivemre téve, talán nem mondhatnám, hogy igen. Miként is ne jutott volna eszembe hazámnak tizenegy évig tartó állapota ezen uralkodás alatt, meg annyiak közt, kiknek tisztelen s dicsőitem emlékét, az is, hogy Batthyáni Lajos legjobb barátom volt? — De magamba fojtottam indulataimat.

Ime ennyi, mit neked megírni hasznosnak hiszek. — Használd.

Isten veled, veleték!

Hü barátotok

L.

E levélben, melynek olvasása annyi év után is a mély megilletődés búskomor sohaját idézi föl szorult keblemből, az olvasó előtt fekszik a lélekküzdelmes érvelés, melylyel szerencsétlen bajtársunk keble viharát lecsillapítani törekedett.

Tekintve az állást, melyet Teleki László a 49-iki zászló képviselőjénél általában, de különösen egyrészt a hazai befolyásosabb körökkel, másrészt a barátságos külhatalmakkal folytatott bizalmas érintkezéseinkben elfoglalt: mi, magyar emigráció, Teleki levelének érveléseiből megnyugvást nem meritheténk. Ezt a mi álláspontunk kényszerűleg magával hozta; a mit e dolog megítélésénél nem kell szem elől téveszteni.

Abban tökéletesen igazat adtunk neki, hogy ott a bécsi Burgban nem mondhatta az osztrák császárnak sem azt, hogy dynastiájára ellenséges levelezéseket akar folytatni, sem azt, hogy megszökik, ha szabadlábba állittatik. Hanem úgy hittük, hogy mondhatott mást. Valamint a bécsi Landesgerichtnek minden faggató kérdésére csak egy felelete volt: az, hogy illetékességét el nem ismeri, úgy a császárnak is mondhatott ennyit: »hatalmában vagyok Felségednek, tehet velem, a mit akar, de az egész mivelte világ által elismert nemzetközi jog megsértésével kerültem hatalmába; én e jog szentségére hivatkozom s annak élvezetébe visszahelyezésemet várom Felségedtől.«

Mi a Telekivel közösen elfoglalva tartott álláspont logikájánál fogva ezt vártuk volna tőle. S e váraozástól még csak azon tekintet sem tartóztathatott, mely barátot barátjának sorsa fölött aggódni ösztönöz. Politikai téren a véres megtorlások szomjára nagyon rossz szél fujt akkoron. A mit az emberiség és erkölcs mindig kárhoztat, az akkori körülmények közt még

fatális ostobaság is volt volna. Tehát lehetetlen. Teleki fejének hajszájai fölött nemcsak a haza ébredő szellemének osztatlan részvéte, mely ügyét a nemzet ügyévé tette, hanem az egész mivel világnak indignatióig fokozott figyelme is örködött. Nagyon jól jelzette a helyzetet Sir James Hudson, midőn azt mondta Pulszkynak: »A grófnak baja nem leszen, mert a közvélemény és a kormányok szavát Austria sem vetheti meg.« Ha azt teszi Teleki, a mit tőle vártunk volt, a legrosszabb, a mi érhető, az lehetett, hogy egy ideig fogva tartatik. De ez sem tarthatott volna sokáig. Így vagy amúgy kiszabadul, vagy kiszabadittatik s mint semmi ígérettel le nem kötött szabad ember foglalta volna el előbbi helyét az emigráció soraiban, megszilárdítva hajthatatlan magatartása által a magyar nemzet hajthatatlansága iránti bizalmat, s a nagy és szent ügy religiójának, melyet képviselénk, még fogsága alatt, még fogsága által is hatalmas apostola gyanánt állott volna a világ előtt.

De különben is, ha valaki azt gondolná, hogy Telekire a személyes veszélyre való tekintet valaha a legcsekélyebb befolyást gyakorolhatott, az annak adná jelét, hogy őt teljességgel nem ismerte. »Én és a veszély egy napon születünk, ikertestvérek, idősebb én«, — mondja Shakespeare Caesarja. Ezt magáról Teleki László is elmondhatá. Százszor nézett hunyorítás nélkül a halál szemébe, sokszor igen csekély okért is. Egy görbe tekintetet sem türt el a nélkül, hogy halálveszély árán meg ne torolná. Az indulatnak egy sértő szava sem lebbent el ajkáról a nélkül, hogy elégtételül életét kockára dobná. *) S e mellett hazafi volt, hű, igaz, határozott,

---

*) S volt egy ritka, sajátos vonás Teleki jellemében melyet méltó fölemlíteni. A kik párbajba keverednek, rendszeren

mint hivebb, igazabb, határozottabb ember nem lehet. Nincs s nem lehet, ki készebb lehessen, mint ő volt, hazájáért életét, vagy onát akármely perczben habozás nélkül feláldozni.

Hát bizony nem a személyére hárulhatott veszélyre való tekintet volt oka annak, a mi rajta a bécsi Burgban megesett, hanem egyszerűen a meglepetés. Ő nagyon ideges ember volt. Nem egyszer tapasztaltam, hogy váratlan meglepetés közben néhány perczre volt szükség, míg idegességét legyőzheté, s az a jól kiszámított, gyönyörű »surprise és mise en scène«, melyről levelében szól s melyre két napig készültek a »szegény« idegbeteg »fogoly« ellen, kit a drezdai elfogatás, a Josephstadtba s onnan Bécsbe hurzoltatás és ottani faggatás több napon át folytonos lázas ingerültségben tartott, bizony nagyon is alkalmas volt arra, hogy őt pillanatnyilag annyira elfogulttá tegye, miszerint majdnem még a mindennapias udvariasságról is megfeledkezzék.

Ez a dolog lélektani magyarázata. Én ma is megvagyok győződve, hogy ha Teleki László csak öt perczel is előre tudja, hogy a császárhoz vitetik: nem azt felelte volna, a mit felelt, hanem azt, — ha nem többet — a mit mi vártunk tőle.

---

győzni akarnak. Teleki csak akkor akart, ha érezte, hogy igazsága van. Volt egyszer egy párbaja, melyről azt mondta nekem: »Gyülölöm ezt az embert (ellenfelét); meglőhettem volna; de nem tettem, mert én voltam a hibás, nem volt igazságom. Én a párbajt isten-ítéletnek tekintem, melyben az igazságnak kell győzni.« — Ha megtörtént rajta, hogy indulat hevében valakit méltatlanul megsértett, nem vette ugyan a párbajnak bocsánatkéréssel elejét, nehogy félni látszassék, hanem odatárta mellét ellenfele golyójának, kiállta a lövést, s aztán ismerte el hibáját s kért bocsánatot. »Sans peur et sans reproche,« — mint a lovagkor regéje Bayardról mondja.

Innen van, hogy mi Teleki elfogatásának váratlan megoldását mély fájdalommal vettük ugyan, mert azt ügyünkre s az emigráció consistentiájára végzetterhes csapásnak tekintettük (amint hogy annak is bizonyult), de bár magunk között magán-levelezéseinkben érzelmeinknek kifejezést adtunk is, nyilvánosan Teleki eljárása ellen az emigráció köréből, tudtomra, soha egy rosszaló szó sem emeltetett. Jósika írta egyik levelében, hogy az egyedüli, a mit tehetünk s a mit tennünk kell: »hallgatni, mint a sir«. Mi elfogadtuk e nézetet és hallgattunk.

De hallgattunk bár, nékiünk, kik religiónknak a haza függetlenségének kivivását vallottuk, lehetetlen volt rettenetes csapásnak nem tekintenünk azt, hogy Telekit így vesztettük el. Hogy elvesztettük, a felől Teleki levele sem hagyhatott fenn kétséget. Ő nagy sulyt helyezett arra levelében, hogy mennyire ügyelt, nehogy csak egy szót is mondjon, mely őt multjával, elveivel ellentétbe hozhatná; nem desavouálta sem rokon-, sem ellen-szenveit; nem mondta, hogy hű alattvaló leszen. Ez utóbbit jól esett ő maga által megczáfolva tudnunk, mert ép e hir volt az, mely mindnyájunkat — engem különösen lelkem mélyéig — felháborított; a többire nézve nem volt az ő biztosítására szükségünk, miszerint tudjuk, hogy ő »in foro conscientiae«, elveiben, meggyőződésében nem változott. De ennek reánk nézve gyakorlati értéke nem lehetett. Adott szavával volt kötve, hogy ki nem jön s hogy a külfölddel, tehát velünk, törekvéseinkkel s a hatalmakkal, melyekkel viszonyban voltunk, minden összekötésről lemond. S ő azon emberek közé tartozott, kiknél az adott szó szent. Egy német költő írta egy valakiről, miként ha szavát adta volna az ördögnek, hogy elkár-

hozik, habár csak egy »miatyánk«-ot kellene is elmondania, miszerint üdvözljön: nem mondaná el azt a »miatyánk«-ot. Mi Telekit ilyen embernek tudtuk. S azért fájdalmas érzéssel kellett magunknak bevallanunk, hogy őt elvesztettük. »Ha előbb veres republikánus volt volna, az maradhatott volna azontúl is« — mint levelében írta. Lehetett akármilyen, csak törekvéseink bajtársa nem. Tehetett akármit, csak egyet nem: velünk többé, adott szavánál fogva, Magyarországnak az osztrák uralkodó-háztól függetlenítésére nem conspirálhatott. A rendíthetlen elvhűségnek, melyről levelében is szól, s melynek hirdetésében Hont, Bars, Bihar, Nógrád, Zemplén és Heves megyék üdvözlő irataira adott gyönyörű válaszaiban a megtorlást mintegy célzatosan kihívó nyíltságig ment, *) csak az lehetett következtetése, hogy a fejedelemnek adott szavánál fogva oly önmagával ellentétes helyzetbe jutott, melyből oly jellemes embernél, a minő Teleki László volt, csak az önkéntes halál nyújthatott menekülést. Öngyilkossága megrendítő, de világra kiáltó bizonyosságot tett rendíthetlen elvhűsége felől. Ha ő képes volt volna, mint mások sokan, »elveit szögre akasztani«: nem vetett volna saját kezével véget életének.

Lehetetlen, fentközlött levelét olvasva, megilletődés nélkül szemlélni, hogy mi kinos tusakodással erőlködött Teleki magát azon hitbe belevigasztalni, miként a császárnak adott szavával semmi oly kötelezettség alá nem került, mely őt akadályozhatná, hogy hazafiui tevékenységében ne jöjjön ellentétbe multjával s elveivel, melyek őt a 49-iki zászló egyik legkitünőbb bajnokává avatták. E kinos lelki tusában még azt is erőlködött magával elhíttetni, hogy ő »nincs is amnestiálva, nincs

*) Ezekből alább az e fejezethez csatolt Adalékok 3-kában némely idézetek olvashatók.

megkegyelmezve, ő csak amolyan szavára (sur parole) szabadlábra állított hadifogoly, ki ellen ugyan fel van függesztve a vád alá helyezés (poursuite), de az minden órán ismét megindítható. « Lelkéből óhajtotta s a megyékhez írott leveleinek a hatalom iránt kihívó hangja világosan mutatja, miként az adott szóval elébe szabott körben minden lehető el is követett, hogy az a poursuite meg is történjék, mert érezte, hogy a lelkét nyomó minden legkisebb kötelezettség csakis ez által szünhetnék meg (miként erre levelében is hivatkozik). Az a búskomor alaphang, mely a megyékhez írott válszain végigvonul, s a hírek, miket kedélyállapota felől Jósika Miklós útján a hazából kaptunk,*) megannyi bizonyosság gyanánt állnak előttem, hogy erőlködése nem szerezte meg számára az önmagával kibékülést, nem mentette meg annak kínos érzetétől, hogy visszas helyzetbe jutott, melyet szószegés nélkül (a mire jelleménél fogva képtelen volt) multjával, elveivel összhangzásba hozni teljes lehetetlenség. Annak az ábrádnak, hogy ő nincs megkegyelmezve, hanem csak szavára szabadságba helyezett fogoly, — a királyi levél, melylyel mint magyar mágnás az országgyűlésre meghívott, természetesen végetvetett. Fogolynak nem küldenek »regalis«-t, s általában a kiengesztelhetlen ellentétek kiengesztelhetése iránt táplált önáltatás mindenestre csak addig tarthatott, míg mint megválasztott országgyűlési képviselőnek az általánosságok mezejéről a szabatosan körülírt tevőlegesség terére kellett átlép-

*) Jósikának 1861. január 29-én kelt levelében ezeket olvasom: »Miszerint Telekinek mostani lelkiállapotáról itélhess, elmondom, a mit nekem irnak. Sógorom (P. Frigyes) betűszerint azt mondja, hogy olyan, mint az örült. Lukács Móricz egy levelében azt állítja, hogy egészen meg van zavarodva; hol a börtönbe vágyik vissza, hol agyónlövésről szól.« stb.

nie s az álláspontot, melyre az országgyűlésen helyezkedik, meg kellett határoznia.

A helyzet e kényszerűségének különbsége meg is látszik nyilatkozatain. Hont- és Barsmegyék üdvözlő irataira január 31-én adott válaszaiban érzékenyen elpanaszolva a felett érzett fájdalmát, hogy »erőszakosan kiragadtatott feledhetlen társai és barátai köréből, kikhez annyi év óta közös küzdelmek, szenvedések, közös elvek s remények csatolják«, — azon kijelentésben keresett vigasztalást, hogy midőn pár hónap múlva a működési tér előtte ismét megnyílik, »mindig és mindenütt övéinek vallott elveit, irányát s rokonszenveit szabadon fogja követhetni.« Ez vonul végig mint egy alaphang többi nyilatkozatain is, egészen addig, míg országgyűlés hivatván össze, Abonyban képviselővé választatott.

De már akkor választóihoz tartott programbeszédjében kénytelen volt a 48-iki törvények visszaállításának, alkotmányos és demokratiai fejlesztésének s az absolutismus visszatérése ellen bővebb garantiákkal biztosításának követelésére szoritkozni; tehát az osztrák császári házzal kialakulás lehetőségének álláspontjára helyezkedni.

Ez kétségenkívül ellenkezett az elvvel s iránynyal, melyet, mint az emigráció egyik vezértagja, elfogatósaig magáénak vallott; azonban ha szavát nem adja Bécsben, hogy forradalmi összeköttetéseivel végkép szakít, ez magában véve még nem helyezte volna őt oly lélektani dilemmába, melyből élve kibontakoznia nem lehetett. Hiszen a program, melyet minden legkisebb lealkuvást kizáró határozottsággal felállított, épen az volt, melyet a békés törvényes téren műkö-

désre nézve politikai barátainknak a hazában én magam is folyvást ajánlottam. Hanem ezen politikai barátaink és Teleki László helyzete közt az a végzet-terhes különbség volt, hogy amazok a törvényes téren azt programjuknak vallhatták a nélkül, hogy erkölcsileg kötelezve volnának azt végcélnak tekinteni, melyen túl menni semmi esetben sem akarnak. Tekintették a »restitutio in integrum« követelését végcéljuknak, ha úgy tetszik; de tekinthették módnak, eszköznek is, melylyel a helyzet forradalmi kombinációk számára nyitva tartható. Ők nem voltak adott szavak által lekötve, hogy velünk, a magyar emigrációval, a 49-iki zászló felemelésére kezdet nem fognak, náluk tehát ama programnak a törvényes téren működés számára felállítása a forradalmi politikával szakítást nem involválta. Teleki ellenben, adott szavánál fogva kötve, kötelezve volt velünk, kik külföldi segítésével forradalmat akartunk, semmi összeköttetésbe nem lépni s a forradalmi politikával szakítani.

Ez annak a lélektani örvénynek a magyarázata, melynek Teleki áldozatul esett.

Ismeretes azon befejezetlen beszédterv, mely halálakor íróasztalán találtatott s melynek berekesztését a szívébe röpitett pisztolygolyó képezte. Egy hatalmas vádlevél az a hatalom ellen, melylyel az ország szemben állott; egy rettenetes bűnlajstrom, melynek logikai corollariumát csak a fegyverre hivatkozás képezheté. Meg van világosan írva ama beszédben, hogy »a kötés, melyen a magyar hazában az uralkodási jog alapszik, végkép széttépetett« és meg van ott írva, miként »világos, hogy mi az, a mi a széttépésből önként következik.«

Ámde midőn ezeket a hazafi leírta: az ember előtt felvonult a Bécsben adott szó rémképe, mely őt

az adott szóhoz kötött becsület nevében ama következtetéstől eltiltotta.

És e lekötöttség lidércznyomása a természetes következtetés helyett e szavakat adta tolla alá:

»és midőn mi ezt nem teszszük, midőn mi a lábbal taposott kötést mindannak daczára, mi annak megsemmisítésére történt, nem akarjuk megsemmisítettnek tekinteni, hanem, bár nem feledve a multat, készek vagyunk mindazon lélekrázó tények után, melyekre utaltam, azt, mint még fennállót tekinteni, — — — akkor mi sok mindennel vádoltathatunk, de mérséklet hiányával, de túlzással, de forradalmi tendenciákkal bizony nem.«

Bizony nem!

Ez nyujt kulcsot Teleki halálához, melynek hire mint villámcsapás sujtott a nemzetre.

Ha egy ember jellemének alapvonását ismerjük, lelkében, mint nyitott könyvben olvashatunk.

Midőn Teleki, beszédének vázlatát olvasgatva, az idézett sorokat vette fontolóra, gondolatainak ekként kellett alakulniok: »Ha szólok, ezt mondanom kell, mert ennyire adott szavam kötelez; de lehetséges-e, hogy én, Teleki László, azon multammal, melynek emléke szivemben hangosan dobog, azon elvekkél, melyeket Isten és világ előtt hirdetéek s melyek szivvéremmel összeforrvák, lehetséges-e, hogy én a kialkuvás szekerének kerekét toljam, hogy odaálljak nemzetem elé, melyet szóval, tettel annyiszor buzditottam, hogy legyen készen fegyverrel vetni véget az osztrák császári ház és Magyarország közti kapcsolatnak, lehetséges-e, hogy én, az, a ki vagyok, oly szavakat mondjak nemzetemnek, melyek a forradalmi irányt megtagadják? Nem, ez lehetetlen; ezt nem tehetem. Igen,

de ha szólok, tennem kell; adott szavam becsülete kötelez.« — Így alakulhattak gondolatai, így kellett alakulniok s a kiegyenlíthetlen ellentét kibonthatlan csomóját azzal vágta ketté, hogy pisztolya után nyult és szíven lőtte magát.

»A hosszú martirolog,« írta Jósika május 9-ikei levelében, »újra azon nevek egyikével szaporodott, melyekhez reményeink kötve valának. Borzasztó, iszonyatos!«

*

Helyén láttam e fejtegetésekbe bocsátkozni, mert megütközéssel tapasztalom, hogy e tragikus nemzeti csapás felől még most is igen ferde értelmezések terjesztetnek. *)

Hogy végeredményben miként alakultak volna a viszonyok, ha Teleki életben marad? — az a bebizonyíthatlan conjecturák kódébe tartozik; hanem tekintve egyrészt Teleki jellemét, másrészt azt, hogy tetőpontján állott népszerűségének, melyhez talapzatul száműzetési multja szolgált, **) annyit bizonyosnak lehet mondani, hogy ha ő életben marad, a hazai viszonyok

*) Lásd a 3. számú Adalékot a 348. s a következő lapokon.

**) Számos bizonyítványát találom ennek mind hatósági, mind magánlevelekben. — Így például Hontmegye üdvözlő levelében Telekihez ezek olvashatók: »ha classicai korban élnénk, úgy Ön, polgártárs! egyike volna hazánk azon férfainak, kiknek elébe, mint hajdan a római senatus, Terentius Varro consul elébe az egész haza járulna, köszönetét nyilvánítani, hogy Ön a legnehezebb időkben sem kételkedett nemzete jövőjén, s miként Cátoról írva van, hogy Ön jellemével, viseletével a magyar név becsületét fenntartotta.«

Gróf K...lyi Sándor pedig Jósika Miklósnak (miként ez utóbbinak 1861. január 29-ről kelt levelében olvasom) ezeket írta: »Telekiről sok ellenkező hír kering Magyarországon. De ha a többség hajlandó Gnade für Recht ergehen zu lassen, ez azért s egyedül azért történik, mert Teleki emigráns és barátotok, különösen Kossuth barátja volt.«

nem úgy alakultak volna, mint a mikép alakultanak. Mindenekelőtt a többségben volt határozati párt, melynek Teleki az egész nemzet osztatlan tisztelete és bizalma által környezve, elismert vezére volt, bizonyosan nem követte volna el azt az önfertőztetést, hogy miután hangosan dictiózott a felírás eszméje ellen (melyet az akkori Ivánka Imre találólag »folyamodás«-nak nevezett), a szavazás perczében maga-magát, saját kezeivel többségből kevesebbségre lecsonkítsa. Nem pusztán alakhi kérdés volt az, hogy felírásban vagy határozati alakban mondja-e el az országgyűlés azt, a mit Deák Ferencz oly remekül összeszerkesztett. Felírási alakban az alattvalóság beszélt; határozati alakban a népfelsőség szólott volna. Most, midőn szélsend van, a helyzet befolyása alatt álló emberek bajosan itélhetnek a felől, hogy akkor, midőn az osztrák ház körül annyi viharos hab tornyosult, minő befolyással lehetett volna az események alakulására az, ha a világ azt látja, hogy a 12 éven át oly rémületesen sanyargatott magyar nemzet annyira határozott is s annyira érzi is magát erősnek, miszerint a tetteges hatalommal még csak szóba sem áll, még csak érintkezésbe sem bocsátkozik, ha csak a nemzetnek szerződéses jogait teljes épségükben el nem ismeri s bűnbánólag a törvényes alapra nem helyezkedik.

Aztán ismerve Teleki jellemének azon alapvonását, hogy ő a mint magára nézve szentnek tekintette az adott szót, úgy annak megtartását másoktól is megszokta kivánni: én nemcsak azt tartom bizonyosnak, hogy Teleki maga a nemzetnek minden idegen avatkozást kizáró önállását szentesített 48-iki közjogi alaptól soha egy hajszálnyi nem engedett volna le, hanem azt is több mint valószínűnek tartom, hogy Teleki a

számszerinti többségben volt határozati pártot későbbre is együtt tudta volna tartani s ha ő életben marad, azt bajosan értük volna meg, hogy a Deák által 1861-ben felállított alapon megválasztott országgyűlésen a többség, választóinak adott szavát megszegve, a minden idegen avatkozást kizáró 48-iki törvények helyébe az osztrák birodalommal közös miniszteriumot, közös delegatiót s annyi sok más mindenféle közöst, le egészen a közös bankig, iktasson a magyar törvénykönyvbe.

Szóval: én nemcsak azt tartom bizonyosnak, hogy Teleki, mert szavát adta, sohasem lépett volna ugyan összeköttetésbe azon »feledhetlen társai s barátai« forradalmi törekvéseivel, kikhez »közös elvek és közös remények csatolták,« de mindent elkövetett volna, hogy ez elvek s remények valósíthatása előtt a nemzet az utat saját kezeivel be ne vágja, — hanem tekintve az állást, melyet a nemzet közvéleményében éppen multjánál fogva elfoglalt, azon nézetben is vagyok, hogy e törekvése nem maradt volna eredménytelen s két dolog közül egy történt volna: vagy az, hogy a kérdés nyitva tartásának a küleseményekre visszahatása folytán amaz »elvek s remények« valósultak volna; vagy pedig legalább az, hogy a határozottságában meg nem ingó nemzet jobban számot vetett volna az előnyökkel, melyekbe a bukófélben levő hatalommal szemben a körülmények helyezék s ha kiegyezésre határozza magát, államjogainak épségben tartásával köti meg a reá nézve éppen nem, de a hatalomra nézve nagyon is kényszerű kiegyezést.

Ily nézetben vagyok Teleki halálának következései felől a magyar hazára nézve.

A mi pedig az emigrációt illeti, ez, felejtetlen bajtársa tragikus kimultát a legmélyebb fájdalommal

fogadta; de a változás, mely az emigráció sorsában Teleki balesetével vette kezdetét, nem annyira halálára, mint már elfogatási drámájának a bécsi burgban adott szavával történt megoldására vezethető vissza. Ez az, a mi az emigráció történelmében egy végzetterhes mozzanat sulyával birt. Hiában mondogatták nekünk Turinban s Párisban, hogy ez nézeteiken, bizalmukon semmit sem változtat. Rohamos haladványokban volt alkalmunk tapasztalni, hogy változtatott. A magyar nemzetnek minden alkut kizáró hajthatatlanságában többé nem hittek. E hit, e bizalom többől megingott. S a mi végeredményben talán még ennél is sajnósb: a forradalmi politikával szakítás ígérete, melyet a megfélemlítés Teleki ajkairól Bécsben kicsikart, kezdetét jelöli a magyar emigráció azon elzilálódásának, mely lassan-lassan tovább harapózva, tökéletes elmálással végződött.

Magyar politikai menekültek, kik a 49-iki függetlenségi nyilatkozat zászlaját Isten és világ előtt lobogtassák, immár nincsenek. Még csak én sem vagyok az. Nemcsak hontalan, hanem a nemzeti kapcsolatból is kitagadott pária vagyok. S a kitagadott pária fiaival egyedül áll. Már most a szó szoros értelmében egyedül, mióta oldala mellől páratlan hűségű barátját, a hontalanság keserűségében harminczkét éven át tántoríthatlan osztályosát a halál elragadta. — —

Amint az egyedüllét sivár magányában emlékezetem a multakba visszabolyong, megilletődéssel akad meg elmém a gondolaton: miként nem tudok esetet a világ történelmében, hogy politikai emigráció akként szűnt volna meg létezni, mint a magyar.

Fennem hirdeté szóval, írásban, röpiratokban, hogy kiegyezést az osztrák császári házzal semmi feltétel

alatt el nem fogad, nem még akkor sem, ha a 48-iki alkotmány teljes épségében visszaállíttatnék.

Nem programjának megvalósulása nyitá meg számára a hazatérés kapuját; sőt még csak a 48-iki alkotmány sem lett visszaállítva; de azért magyar emigráció nincs.

Egyesek mindig s mindenütt akadtak, kik vagy megváltoztatták nézeteiket vagy a körülményekkel megalkudtak, de politikai emigrációnak, mint testületnek történelméről eddig csak három vagylagosság egyike volt följegyezve: vagy az, hogy halhatatlan, mert új meg új elemekkel tölti be sorainak ürjeit, mint a lengyel már öt negyedszázad óta; vagy az, hogy megszűnt létezni, mert vezérelve győzelmet aratott; vagy az, hogy megszűnt létezni, mert kihalt.

A magyar emigráció sem nem pótolódott, sem ki nem halt, sem elvei nem jutottak érvényre; hanem elmállott, elpárolgott, mint a kámfor — nyomtalanul.

Legyen fatum, legyen életbölcseiség, de példátlan eset.

Az ember hite az ő mennyországa. Nem igénylek csalhatatlanságot magamnak. Nem censorius szellemben írok. Tényt constatálok. S a tény az, hogy példátlan eset.

*

A mint Teleki elfogatott, bánatunkhoz azon aggodalom is csatlakozott, nehogy irományai valamikép ellenséges kezekbe kerüljenek, a mi sokakra a hazában nagy szerencsétlenséget hozhatott volna. Aggódtunk e felett annyival inkább, mert Klapka távol levén a Keleten, tartottunk tőle, hogy Genfben az osztrák consul vagy a berni osztrák követ valamely rut eselhez

folyamodhatik. Irtam ez iránt Puky Miklósnak Geufbe, a ki e sorokkal nyugtatott meg: »Légy nyugodt Laczi irományai iránt. Mind nálam vannak s azokból olyas, a mi valakit compromittálhatna, tőlem ugyan ki nem kerül. Elmenetele alkalmával feljogosított azokkal belátásom szerint cselekedni és ezen hatalommal élni fogok.«

Ezt utinutatásul emlitem arra nézve, hogy Teleki irományai, melyekben sok érdekes adat lehet a kor történelméhez, biztosítva lettek.

Jósikánál is voltak (a mint írta) Telekinek irományai s egy tele ládája. Ez is természetesen biztonságban volt.

Aztán, a mint Telekit elvesztettük, azon kérdés adta magát elő: kell-e vagy nem az ő helyét az Igazgatóságban mással vagy másokkal betölteni. Klapka már Konstantinápolyból oda nyilatkozott, hogy kell, még pedig három taggal. Mások ötöt kívántak.

Lehet, hogy az emigráció tömörségére ez egy ideig tán némi hatással lehetett volna; de az is meg lehet, hogy ép ellenkezőleg a kiegyezésnek már csak kísérlete is czivakodást, szakadást idézett volna elő, mert susceptibilitásokat ingerlett volna. A volt háromtagu Igazgatóságnak is elég baja volt e susceptibilitásokkal; sok, néha valóságos botrányig fajult kellemetlenségekkel találkozott, de végre is azon tekintet nem hagyta a bajt elmérgesedni, hogy az Igazgatóság három tagja nem maga tolt fel magát az emigrációra, hanem a barátságos hatalmak által lett a velük való érintkezésre kijelölve, — ő tőlük s nem mi tőlünk függött az, hogy kiket akarnak a velük való viszony titkaiba beavatni.

Ebből meritette az Igazgatóság a maga tekintélyét. Ezt az alapot teljességgel nem látszott tanácsosnak megváltoztatni; én pedig tapogatózásomra mind Turinban, mind Párisban azt kaptam válaszul, hogy hagyjuk a dolgokat, a mint vannak; ők nem hajlandók magukat új comitével érintkezésre kötelezni.

Ez a kérdésnek természetesen véget vetett. Maradtunk a mint voltunk — a mig maradtunk.

ADALÉKOK

a IV. fejezethez.

1-ső szám, a 281. laphoz.

1.

»Szeptember 16-áig kiadatásunk kérdése nemcsak igen komoly alakot, hanem halaszthatatlan sürgősségi jelleget is öltött.«

E válságos napok emlékezete egy különös epizodot juttat eszembe, mely az angol jellem sajátságát oly nemes vonásban tünteti ki, hogy még most, annyi évek után is, mély megilletődést érzek, a mint reá visszagondolok.

A kiadási kérdés tárgyalása alatt Viddinben voltunk, magyarországi menekülők. Mintegy ötezernyi lefegyverzett nép, a lengyeleket s olasz légiót is beleértve.

Magyarország ügyviselője: Andrássy Gyula gróf akkor még Konstantinápolyban volt.*) Tőle 1849. szeptemberben levelet kaptam Viddinben, melyben tudósított, hogy a nagyvezér, a seraskier és a külügyminiszter felszólították: adja tudtomra, miként már csak egy mód van, úgy engem, mint az összes magyar-lengyel menekvőket a kiadatástól megoltalmazni, az, hogy térjünk át Mohamet vallására. Ez meg fog menteni, mert e vallásváltoztatással megszününk menekvők

---

*) Andrássy Gyula gróf csak később, csak akkor hagyta el Konstantinápolyt, midőn az angol nagykövet: Sir Stratford Canning tudtára adta, hogy ha rögtön nem menekszik, a legközelebbi napon ő is az internáltak számát fogja növelni. — Így találok ezt Pulszky egyik levelében (1851. márczius 24.) a következő megjegyzés kíséretében: »Azt hiszem, — írja Pulszky — az angol kormánykörök nem akarták, hogy jó ügyviselő legyen Törökországban; azért ijesztették el Andrássyt.« — Sit fides penes auctorem.

lenni, törökökké leszünk s ezzel a kiadatás kérdése ketté lesz vágva.

E levelet a seraskier táborvezérkarának egyik törzstisztje hozta meg, mint futár a legnagyobb sietséggel, Várnáig egy e végre különösen kirendelt kormánygőzösön, onnan pedig pihenés nélkül lóhalálában Viddinig.

Este volt, midőn a futár törzstiszt porboritottan szobámba toppant s a levelet kezembe adta. Elolvastam s igen természetes dolog, hogy habozás nélkül kijelentettem neki, miként én a vallás-változtatást midőn nem meggyőződésből, hanem önzésből, érdekből történik: czudarságnak tartom. Mások másként gondolkozhatnak, én így gondolkozom. Akármi történik is velem, én ily áron nem akarom életemet megmenteni s azért a mi önmagamat illet, változhatlan határozottsággal kijelentem, hogy az ajánlott életmentő módot el nem fogadom, de a következő reggel minden megjegyzés nélkül közölni fogom a levelet menekvő társaimmal, miszerint kiki akként határozhasson, a mint keblének istene sugallja.

Ezeket nem pusztán emlékezetből, hanem egy Emlékirat nyomán bocsátom előre, melyet később Kutahiából az emigráczió elkövetett méltatlanságok felől küldtem Pulszky-nak Londonba a végett, hogy adatokkal birjon sérelmeinket Webster Dániellel, az amerikai Egyesült Államok nagyemlékezetű államtitkárával megismertetni s Amerika pártfogását kikérni; mit ő utasításához hiven meg is tett.

A következő nap reggelén összehívtam előbb menekvő társaim közül a főbbeket s a végzetterhes tartalmu levelet előttük felolvastam; utóbb tartalmát az összes menekvő seregnek is tudtára adtam.

Kik fogadták el, kik nem az ajánlott életmentési módot? a kik elfogadták, minő ígérek alapján fogadták el s az adott ígérek miként lettek megszegve? — ezekre, a mint sok egyébre is, majd világot vetnek törökországi viszontagságaink idejéből fenmaradt irataim, ha egykor, valószínűleg már nem az én sir felé hanyatló kezem munkája által, nyilvánosságra kerülnek. Itt csak egyik elhunyt derék bajtársunk emléke iránti tiszteletből azt az egyet akarom megemlíteni, miként mindenkire élet-halál kérdése forogván fenn, éreztem, hogy nem szabad a futár török tisztnek már kijelentett egyéni

elhatározásom felemlítésével mások nézetének elébe vágnom s azért a levelet minden megjegyzés nélkül olvastam fel. Akkori (később hűtelen szerepet játszott) tolmácsom: Szőlősy sietett a felolvasott levélre megjegyezni: »Miért ne? Azt bizony megtehetjük!« Erre Mészáros Lázár fölemelkedett helyéből, s azon szeplőtlen becsületesség és önérzetes férfiaság egyszerűségével, mely sajátja volt, ennyit mondott: »Ám tegye Ön, ha úgy tetszik; én nem teszem. Jöjjön, a minék jönni kell. Lehet, hogy felakasztanak; de én ily áron nem vásárlom meg az életet. Isten engem úgy segéljen!« És ezt oly nyugodtan, indulat nélkül mondá, mintha csak egy garasos sakkjátszma elvesztéséről vagy megnyeréséről volna szó; és csendesen helyére ült. Szivemelő látvány volt. Mély megilletődéssel ráztam meg a bajnok jobbját s tisztelettel hajtva meg előtte fejemet, ennyit mondtam: »Követlek.«

Ezeket bevezetésül az episodhoz.

Viddinben volt akkoron Guyon kíséretében ügyünknek egy meleg angol barátja: Henningson, ki, a mint előbb égett a vágytól, hazánkért harczolni, ugy később fáradhatlan eréllyel buzgólkodott kiszabadításunkon s kimerithetlenül találékony volt szabadságharczunk újból fölvétele előkészítésének munkásságánál s terveiben. Amerikába is elkísért s ottani összeköttetéseimmél tehetséges közvetítőm, buzgó gyámolító volt. Később ott telepedett meg s a harczias viszketeg által, mely vérében volt, merész kalandoros vállalatokba sodortatott, a mi nevéhez egyideig a mindent merő fibusterek egyik legvakmerőbb vezérének regeszerü hirhedtségét füzte.

Ő volt az Viddinben, a ki Andrassy gróf válságos tudósítása alkalmával tanácsoló nekem: irjak Palmerston lordnak, tudassam vele a porta nyilatkozatát s adott válaszomat és szólítsam fel, siessen megmentésünkre mérlegbe vetni Anglia nyomatékát.

Elfogadtam tanácsát. Megírtam a levelet. De miként juttassuk gyorsan Palmerston kezéhez? — ez volt a bökkenő, mert a röppenő perczek élet-halállal lehettek terhesek. Szegények voltunk; futárt küldeni Angliába nem volt módunkban; a posta Viddinből késedelmes is, bizonytalan is volt; Austrián keresztül kellett mennie s biztosak lehettünk, hogy a bécsi »fekete kabinet« gondoskodni fog, miszerint levelem

ne jusson el Palmerstonhoz. Kémekkel valánk körülvéve. Én a viddini rendőrfőnök házához valék beszállásolva. Jobb mód hiányában abban állapotunk meg, hogy a belgrádi angol consulhoz küldöm levelemet s megkérem: juttassa haladéktalanul, saját hivatalos pecsétje alatt Angliába. — De ez is aggasztóan hosszadalmas utnak látszott.

Miközben e felett aggódánk, egy ember toppan be szobámba, tipikus angol alak, hátracsapott kürtő-kalappal, rengeteg esernyővel hóna alatt, poros-fáradtan. Meglátszott rajta, hogy hosszú útról jön s csak akkor érkezett.

— Jó napot, Gentlemen!

— Jó napot, Sir! Mi tetszik?

— Indiából jövök oly czélból, hogy harcoljak a magyar szabadságért. Ugy látszik, későn érkeztem.

— Fájdalom, későn; a mint látja. — Tessék leülni.

Leült, még hátrább lökte kalapját, megtörlötte izzadt homlokát, lába közé csapta rengeteg esernyőjét s elmélyedt körmei tisztogatásának munkájába.

Henningson fülembé sug:

— Hagyja Ön abba a levélírást Belgrádba. Van már futárunk, a ki meg sem áll a Downing Streetig.

— Ki az? — kérdezém.

— Ez itt ni — felelé.

— Ismeri Ön?

— Nem, de angol ember, ez elég.

Hozzálép s vállára üt:

— Sir!

— What is the matter? (Mi baj?)

— Rendben van Önnek utlevele.

— Rendben.

— Van pénze?

— Van.

— Jó. A dolog ez: (elmondja neki). Hát itt élet-halál függ a perczeztől. Emberre van szükség, a ki meg sem áll Londonig, se nem alszik, se nem pihen, míg ezt a levelet Palmerstonnak kezébe nem adja. Megteszi Ön?

A derék angol ember felugrik székéről, felém nyújtja kezét s csak ennyit mond:

— Where is the letter? (Hol az a levél?)

Atnyujtom neki, ő váltáskájába csusztatja, kalapját szemére huzza, esernyőjét hóna alá vágja, azt mondja:

— All right, — good bye! s elrohan.

Még csak nevét sem mondta meg, nehogy tudjuk, kinek tartozunk köszönettel.

Nem került bele egy óranegyed, lódobogást hallunk az utcán. Ő volt. Egy kavasz kíséretében lóhalálában vágatott nyugot felé. Felhasználta a lehető leggyorsabb szállítási eszközöket s le nem feküdt, meg nem pihent, míg leveletem kezébe nem adta Palmerston lordnak.

A levél nyilvánosságra is került. Sensatiót keltett a közvéleményben; nem azért, a miként írva volt, hanem tárgya miatt.

Amerikában létem alatt a Niagarához utazva, vonatunk egyik állomáson megállapodott, míg a szemközt jövő vonat mellettünk elvonul. Az összesereglett nép kívánságára a vagon ablakához álltam. A mellettünk elvonuló vonat egyik ablakából egy férfikar nyul ki s egy látogatójegyet nyujt felém. Átvettem. »Mr. Roger Casement« név volt rajta s alatta rajzónnal im e szavak: »Átadtam a viddini levelet Palmerstonnak.«

Igy tudtam meg a derék ember nevét. Soha sem hallottam többé felőle. — Isten legjobb áldása legyen utain, ha még él; porain, emlékén, ha már meghalt.

Ilyen az angol jellem. Fővonását bámulatos egyéni erély s törhetlen kitartás képezi. A ki Anglia csodás emelkedésének menetét itészi szemmel vizsgálja, ebben fogja a kutfőt feltalálni. Ez az, a mi Anglia számára »övet kerített a föld körül, melyen (mint Webster mondá) az angol hatalom reggeli dobpergése egymást váltja fel a napnak mind a huszonnégy óráján át.«

*

Webster Dániel és Magyarország.

A fentebbi »Adalék«-ban Webster Dánielnek, Fillmore elnök idejében az amerikai Egyesült Államok nagyemlékezetű államtitkárának neve fordul elő. Ez emlékezetembe hozza azon diplomatai jegyzékváltást, mely Austria washingtoni képviselője (Hulsemann) és Webster államtitkár között Magyar-

országára nézve előfordult azon, már Irataim I. kötetének előszavában (XII. 1.) is említett tény alkalmából, hogy Taylor tábornok, Fillmore elnök hivatali elődje, diplomatai ügynököt küldött Magyarországra, előkészítő lépésként függetlenségünk elismeréséhez.

E jegyzékváltás igen fontos, igen nevezetes adalék Magyarország azon korszakának történelméhez, s minthogy végéhez hanyatló koromnál fogva nem remélhetem, hogy hontalan életemnek amerikai utammal kapcsolatos adatait még magam hozhassam nyilvánosságra, felhasználom ez alkalmat, hogy ama szintoly nevezetes, mint a magyar nemzetre nézve tanulságos okmányt, mely Magyarországon, úgy hiszem, kevésbé ismeretes, hitelesen megismertessem, a mint következik:

HARMINCZEGYEDIK CONGRESSUS.

MÁSODIK ÜLÉSSZAK.

Hétfő, december 30. 1850.

Szenátus.

Viszonyok Austriával és Magyarországgal.

Izenet vétetett az Egyesült Államok elnökétől, válaszul a szenátus által f. hó 26-án elfogadott határozatra, melylyel másolata kivántatott mindazon levelezésnek, mely egy ügynöknek Magyarországra ennek függetlenségi harca alatt kiküldetése felől az államtitkár és az osztrák ügyviselő (chargé d'affaires) közt váltatott.

Az izenet s ahhoz rekesztett levelezés felolvastatott, a mint következik.

Külügyi hivatal. (Departement of State).

Washington, december 30. 1850.

Az Egyesült Államok elnökének!

A szenátus f. hó 26-án hozott határozatával közölni kívánta magával (ha ez a közérdekekkel nem összeférhetlen) a külügyi hivatal és az osztrák ügyviselő közt váltott mindazon levelezéseknek, ha ilyek közbejöttek, másolatát, melyek azon ügynök kiküldetésére és eljárására vonatkoznak, a kinek megbízása volt vizsgálatot és jelentést tenni a magyar nemzet helyzete s kilátásai felől függetlenségi harca alatt.

Az államtitkárnak, kihez e határozat áttétetett, szerencséje van a kívánt levelezést tisztelettel az elnök elébe terjeszteni.

Webster Dániel.

Hulsemann J. G. lovag — az államtitkárnak.
Osztrák követség.

Washington, szeptember 30. 1850.

Ő felsége, Austria császárnak alulirt ügyviselője utasítva van az államtitkárhoz a következő közlést intézni:

A mint tudomására jutott a császári kormánynak, miként az Egyesült Államok egy ügynöke küldetett Bécsbe azon megbízással, hogy alkalmas perczet legyen a magyar köztársaságot elismerni s vele kereskedelmi szerződést kötni: alulirt utasított, bizalmas, de sürgős előterjesztést tenni a washingtoni cabinetnek ezen eljárása ellen, mely annyira eltér a nemzetközi jog azon elveitől, melyekhez Austria az Egyesült Államok irányában minden időben s minden körülmény közt a legszigorubban ragaszkodott.

Valóban miként is lehetne egy ily megbízatást a nem-avatkozás azon elvével összeegyeztetni, mely az Egyesült Államok által az amerikai politika alapjának forma szerint ki lett jelentve, s melyet az elnök, székfoglaló nyilatkozatában, 1849. márczius 5-én oly ünnepélyesen megerősített.

Viszonzás akart-e az lenni azon barátságért és bizalomért, melyet Austria soha sem szűnt meg irántuk tanusítani, hogy az Egyesült Államok oly türelmetlenül lesték az osztrák monarchia bukását s azt erre czélzó óhajtaiknak kijelentésével még siettetni is iparkodtak?

Azoknak, a kik nem haboztak Dudley Mann urnak egy ily megbízatással kiküldetéseért a felelősséget magukra vállalni, még az illendőség minden tekintetétől függetlenül is eszükben kellett volna tartani, miként emmissariusukat annak teszik ki, hogy vele mint kémmel bánjanak.

Sajnálatos dolog, hogy az amerikai kormány nem volt jobban értesítve sem Austria tényleges erőforrásai, sem azon történelmi kitarás felől, melylyel igazságos jogait védeni szokta. Amaz erőforrások ismerete azon következtetésre vezetett volna, hogy egynehány hónapi küzdelem e hatalomnak sem erélyét ki nem meritheté, sem azt szándokának, hogy a felkelést leverje, feladására nem birhatá. Austria huszonöt évig küzdött a francia forradalom ellen s a bátorság és kitarás, melyet ez emlékezetes küzdelemben tanusított, az egész világ által méltányoltatott.

Alólírtnak sürgős előterjesztéseire Clayton ur (volt államtitkár) azt felelte, hogy Mann ur kiküldetésének semmi más tárgya nem volt, mint az, hogy a dolgok állása felől Magyarországon saját észleletei útján megbízható értesülést szerezzen. E magyarázatot

nehezen lehet elfogadni, mert az igen keveset mond azon rendkívüli érdeklődés felől, mely a forradalmárok kilátásainak megtudása iránt éreztetett. Szerencsétlenségre Mann ur utasításának hangja nagyon szabatos eszmét nyújt annak czélja felől. E hang sértő volt a császári cabinetre, mert az osztrák kormányt »vas-uralom«-nak bélyegzi s Kossuthot, a lázadó főnököt, »illustrious man« gyanánt állítja elő, mialatt Oroszországra, Austria hű, benső szövetségésére nézve nem illő kifejezések használtak.

Daczára az ellenséges szellemű tüntetéseknek, a császári cabinet jónak vélte engesztelő magatartáshoz ragaszkodni, tekintetbe véve a washingtoni kabinet tudatlanságát a magyar ügyeket illetőleg, és hajlandóságát, hitelt adni a hazug híreszteléseknek, melyek az amerikai sajtó által terjesztettek.

E rendkívül fájdalmas incidens annál fogva részünkről minden irott nyom nélkül maradhatott volna az Egyesült Államok levéltáraiban, ha Taylor tábornok (a volt elnök) jónak nem látja az egész ügyet föleleveníteni az által, hogy mult márczius 28-án közlötte a szenátussal azon utasításokat, melyekkel Mann ur bécsi küldetésére elláttatott.

A nyilvánosság, mely ezen okmányoknak adatott, a császári kormányt azon kényszerűségbe helyezte, hogy hivatalos képviselője által forma szerint tiltakozzék az amerikai kormány eljárása ellen, nehogy hallgatásunkat helyeslésére avagy csak eltűrésére is magyarázhassa amaz elveknél, melyek által eljárásában s annak elfogadott módjában vezéreltetve látszik.

Tekintve mindezen körülményeket, az alulírott utasítva lett kijelenteni, hogy a császári kormány merőben helyteleníti s mindig helyteleníteni fogja az illendőség (propriety) törvényeit annyira sértő ez eljárásokat és tiltakozik minden avatkozás ellen kormányának ügyeibe.

Miután ekként kötelességét teljesítette, az alulírt szerencsés körülménynek tekinti, hogy hatalmában van az államtitkárt biztosítani, miként a császári kormány hajlandó a barátság és jó egyetértés viszonyait az Egyesült Államok irányában fenntartani, mely viszonyok pillanatnyilag meglazulhattak, de komolyan újra meg nem zavartathatnának a nélkül, hogy mind a két félnek lényeges érdekei veszélybe sodortassanak.

Az utasítások e közlemény előterjesztésére a volt elnök: Taylor tábornok halála idejében érkeztek Washingtonba. Alulírt az illem követelményeire való tekintetből, kötelességének vélte feladatának végrehajtását elhalasztani, míg az új közigazgatás teljesen szervezve lesz, mely halasztásnak most csak örvendhet, mint-hogy az neki alkalmat adott magától az új elnöktől a diplomatiái testület elfogadásakor biztosítást venni, hogy az Egyesült Államoknak oly sokszor kijelentett sarkalatos politikája fogja vezérelni az amerikai kormányt a többi hatalmakkal való viszonyokban, s

valóban, ha az Egyesült Államok kormánya helyén látná közvetett részt venni Európa politikai mozgalmában, az amerikai politika visszatorlásoknak s oly alkalmatlanságoknak lenne kitéve, melyeknek lehetetlen volna a két félgömb kereskedelmére s iparára kártékonyan vissza nem hatni. Minden ország kénytelen egyszer-másszor belnehézségekkel küzdeni; ily kellemetlen episodoknak minden kormányforma ki van téve, miként ezt nem régiben az Egyesült Államok maguk is tapasztalták. Polgárháboru mindenütt lehetséges, s a bátorítás, mely a rendetlenség és lázadás szellemének nyújtatik, legtöbbnyire vissza szokott esni azokra, kik azt fejlődésében elősegíteni iparkodnak, az igazságosság és bölcs politika ellenére.

Az alulirt felhasználja ez alkalmat stb.

(Aláírva)

Hulsemann.

Webster Dániel urnak, az Egyesült Államok államtitkárának.

Az államtitkár — Hulsemann urnak.

Külggyi hivatal.

Washington, december 21. 1850.

Alulirt államtitkár vette volt némi idő előtt Hulsemann urnak, ő felsége Austria császára ügyviselőjének szeptember 30-ról kelt jegyzékét. A válasz eddig késését nem a Hulsemann ur iránt való személyes tekintet vagy a kormánya iránti tisztelet hiánya okozta. Előterjesztvén Hulsemann ur levelét az elnöknek, alulirt most utasítva lett arra a következőket válaszolni:

Hulsemann ur levelének két tárgya van: 1. Tiltakozni kormánya rendeletéből a lépések ellen, melyeket az Egyesült Államok volt elnöke a végett tőn, hogy a magyarországi forradalmi mozgalmak haladása és valószínű eredménye fölül biztosan értesüljön; 2. panaszkodni némely kifejezések fölött a Dudley Mann urnak, az Egyesült Államok bizalmas ügynökének, a volt államtitkár által adott utasításokban, miként azok Taylor elnök által a senatussal közöltettek.

A tiltakozás főképen azon eszmén vagy állításon alapszik, hogy az Egyesült-Államok kormánya Mann ur kiküldésével s a neki adott utasításokkal Austria házi ügyeibe igazságtalan s azon hatalom iránt tiszteletlen módon avatkozott.

Az elnöki izenet a senatushoz intézett közlemény volt, melylyel ez utóbbihoz a végrehajtó kormány s annak egy bizalmas ügynöke között előfordult levelezés áttétetett. Ez tehát tisztán házi ügy jellegével bír; olynemű érintkezés esete az elnök és senatus közt, a minő a kormány különböző ágazatai közt nélkülözhetlen is, szokásos is. Nem volt az sem Austriához, sem Magyarországhoz

intézve s nem is volt valamely nyilvános manifestum, melyre felelni akármely külállam is hivatva lehetne. Beszámolás volt, melyet a végrehajtó kormány saját eljárása felől a senatusnak, ezen testület felszólítására, tőn. Igaz, hogy nyilvánosságra hozatott, de csupán azért hozatott, mivel ez közönségesen így van szokásban; minélfogva különös dolognak is tekinthető, miként az osztrák kabinet észre nem vette, hogy Hulsemann urnak adott utasításával ő maga avatkozik egy idegen állam házi ügyeibe, tehát épen azt teszi, a mire panaszkodása az Egyesült Államok ellen alapítva van.

Ezen külügyi hivatal előbbi alkalmakkor értesítette a külhatalmak képviselőit, hogy az, a mit az elnök a congressus akármely házával közöl, tisztán házias közölménynek tekintetik, melyről rendesen semmi külállam sem vehet tudomást; közelmúlt alkalmakkor pedig teljesen ki lettek a hátrányok mutatva, melyek elkövetkezének, ha az ily körülmények diplomatiái levelezések és vitatkozások tárgyaivá tétetnének. Ha ő felségének, Austria császárijának tetszett volna Magyarország ideiglenes kormányát vagy népét a lefolyt harc alatt figyelmeztetni a romlásra, melybe sodorathatnak, ha az Egyesült Államok gonosz és veszélyes példáját követve, független kormány alapítására törekszenek: egy ily figyelmeztetés az uralkodótól magyar alattvalóihoz, itt bizonyosan nem vont volna maga után diplomatiái levelezést. Ez alapon az elnök talán válasz nélkül is hagyhatná Hulsemann ur jegyzékét; azonban kellő tekintetből az osztrák kormány iránt, jobbnak látszott kimerítőleg felelni a jegyzékre, különösen azért is, mert az alkalom nem kedvezőtlen arra, hogy az Egyesült Államok kormánya kifejezést adjon általános érzelmeinek a Hulsemann ur jegyzéke által tárgyalt ügyek felől.

(Itt legelőbb Hulsemann ur azon állítására, hogy Clayton ur felelete, mely szerint Dudley Mann kiküldetésének más tárgya nem volt volna, mint a dolgok valódi állása felől Magyarországon biztos értesülést szerezni, — el nem fogadható: Webster ur azt feleli, hogy miután az osztrák ügyviselő semmit sem hoz fel, a mi arra mutatna, hogy a kiküldött ügynök tett vagy mondott volna valamit, a mi e czállal nem volna összeegyeztethető, Clayton ur felvilágosítását nemcsak elfogadhatónak, de sőt teljesen kielégítőnek kell tekinteni. Azután figyelmezteti Hulsemann urat, hogy ha a nyilatkozatban, melyet az elnök a diplomatikai testületnek tőn, kielégítő biztosítékot talált az érzelmei és politika felől, melyek a semlegességi jogokra és kötelességekre nézve az amerikai kormánynak zsinórmértékül szolgálnak: jobb volt volna, ha elmúlt ügyeket nem hoz újra vitatás alá; azonban minthogy vitatás alá hozta, a volt elnök emléke iránt tartozó tekintet megkívánja, hogy az államtitkár kimutassa, miként a Taylor tábornok által Magyarországra nézve tett lépések teljesen összeegyeztethetők az Egyesült Államok semlegességi politikájával, a nemzetközi viszonyok elfogadott elvej-

vél s a közjog tanaival. Ezt véve fel fejtegetése tárgyául, Webster ur jegyzékét ekként folytatja:)

»Az elnök bizonyosnak véli, miként Austria császára nem gondolja, hogy az Egyesült Államok kormányának közömbösen kellene szemlélnie a rendkívüli eseményeket, melyek 1848. február óta nemcsak az ő uralmi területén, hanem Európa sok más részében is előfordultak. Az Egyesült Államok kormánya és népe élénk érdekléssel viseltetik e nevezetes korszak mozgalmai és eseményei iránt, bármely részében a világnak is forduljanak elő. Az érdeklődés azonban nem onnan származik, mintha az Egyesült Államok el akarnának térni az idegen hatalmak iránt való semlegességtől, mely az unio politikai történelmének legmélyebbre gyökerezett elvei s legkedveltebb hagyományai közé tartozik. Az eleven érdeklődés természetes következése az események példátlan jellemének, melyeknek ép úgy fel kellett költenie az egykoru világ figyelmét, mint a miként kétségtelenül egy nevezetes lapot fognak a történelemben betölteni. Hanem az alulirott tovább megyen s nyíltan beismeri, hogy meleg rokonszenvet is költöttek fel az Egyesült Államok népénél e rendkívüli események ép azon arányban, a melyben azon meggyőződésre nyújtottak alkalmat, hogy a felelős népszerű kormányrendszer azon nagy eszméiből származnak, melyekre az amerikai alkotmányok alapítvák.

Történelmüknek köztudomásu körülményei, sőt egész történelmük az Egyesült Államokat a tisztán népies kormányelvek képviselőjévé avatták. E fényben állanak a világ előtt. Jellemüket, helyzetüket, rendeltetésüket, még ha akarnák sem titkolhatnák el. Még ha kívánnák, sem rejthetnék el a világ szeme elől az okokat, melyek őket a nemzeti élet ily rövid pályafutása alatt azon állásra juttatták, melyet a polgáriasult nemzetek közt elfoglalnak. Még ha ohajtanák, sem nyomhatnák el a gondolatokat és reményeket, melyeket szabad kormányuk sikerteljes példájának szemlélete az emberiségben feléleszt. Ama nagyon értelmes és kiváló személyiség: II. József császár az elsők között volt, kik az amerikai forradalom e szükségszerű befolyását Európa népeinek érzelmeire és véleményeire felismerték. Németalföldi miniszteréhez 1787-ben intézett egyik levelében azt a megjegyzést találjuk, miként »emlékezetre méltó dolog, hogy épen (az absolutisticus) Franciaország volt az, mely az amerikaiaknak nyújtott segély által a szabadság feletti elmélkedéseket előidézte.« A tény, melyet azon uralkodó mély belátása oly korán észrevett, ma már minden értelmes hatalom által el van ismerve a világon. S valóban igaz, hogy a köztársasági intézményeknek kedvező érzelmek túlsulyu elterjedése (prevalence) a másik continensen Amerika visszahatásának Európára eredménye s e visszahatásnak kutfejét és gócpontját kétségtelenül az Egyesült Államok képezték és képezik. Az állás, melyet az Egyesült Államok ekként elfoglalnak, oly tény, mely ép úgy elvá-

laszthatlan az ő történelmüktől, szervezetüktől, jellemüktől, mint az ellentétes állás, melyet az európai szövetséget képező hatalmak elfoglalnak, elválaszthatlan az ő történelmüktől és kormányaik szervezetétől. Az uralkodók, kik ama szövetséget képezik, nem ritkán joguknak tartották, idegen államok politikai mozgalmába avatkozni s manifestumaikban s nyilatkozataikban kárhóztatást mondtak a kor népszerű eszméire, még pedig oly tág foglalatú (comprehensive) kifejezésekben, hogy szükségszerűleg az Egyesült Államokra s ezek kormányformáira is kiterjednek. Tudva van, miként a szövetséges uralkodók által a Bourbonok visszahelyezése után kihirdetett vezérelek egyike az, hogy népies és alkotmányos jogoknak kutféje csupán a koronás főlk kegye lehet. »Hasznos és szükséges változások törvényhozásban és közigazgatásban, — mondja a laibachi körlevél 1841-ben — csak azoknak szabad akaratából és értelmes meggyőződéséből kell, hogy eredjenek, kik Istennek felelősek a hatalomért; minden, a mi ettől eltér, rendtelenségekre, rázkódtatásokra és oly bajokra vezet, melyek sokkal türethlenebbek, mint azok, a melyeket orvosolni akar.« S néhai osztrák ő felségéről: I. Ferenczről fel lett jegyezve, hogy így szólott a magyar országgyűléshez a huszas években: »Az egész világ bolondoskodik, s elhagyva régi törvényeit, képzeleti alkotmányokat hajhász.« *) E nyilatkozatok nem kevesebbet foglalnak magukban, mint az Egyesült Állami kormány eredete jogszerűségének tagadását, miután tény, hogy e kormány oly változás következtében alapított, mely bizony nem a trónusoktól eredt s nem koronás főlk engedelméből keletkezett. Mindazáltal az Egyesült Államok kormánya a denunciációkat felszólalás nélkül hallgatta, hallgatta a nélkül, hogy lelki nyugalmanak egyensulya megzavartatnék. Ez harmincz év előtt történt.

A jelen perczben e köztársaság hatalma egy oly területre van kiterjedve, mely a földgömb leggazdagabb s legtermékenyebb területeinek egyike, s e mellett oly kiterjedésű, hogy hozzá hasonlítva a Habsburg-ház minden birtoka csak egy tálpalatnyi folt (a patch) a föld színén. Népeisége, mely már is 25 millió, túl fogja haladni az egész osztrák monarchia népeiségének számát azon időszak folyamában, mely alatt, reményleni lehet, hogy Hulsemann ur

*) Az ismeretes konyha-latin »totus mundus stultis at«, mely aztán oda lyukadt ki, hogy nektek van alkotmánytok; szeressétek; én szeretem.« Persze megmutatta, 1811 óta mennyire szerette, a míg azt vélte, hogy el lehet nélküle. Az ő alkotmányos szeretete akkor ébredt fel, mikor a nem alkotmányos experimentációval a tönk örvényének szélére jutott. — Nincs semmi új a nap alatt. Az alkotmány-szeretet fellángolását a 60-as években is hasonló antecedentiák előzték meg. S a fellángolásból lett bosnyák occupatio, a politikából pedig, mely ezt a bakot lőtte, szükségszerűleg lesz orosz, panszláv, panromán háború. — Caeterum lásd I. Ferencz szerelmi nyilatkozatait a constituíók iránt író Stifthez. (Irataim, II. kötet, 178. lap.)

kormányára iránt kötelességeinek tisztességes teljesítésében még megmarad. Hajózásban és kereskedelemben a köztársaság alig áll hátrább a világ legrégebb és legkereskedőibb nemzeteinél. Tengerészeti hatalmát s eszközeit maga Austria is láthatja minden tengeren, melyen kikötője van, ép úgy, mint láthatók földgömbünk minden más részeiben. Élet, szabadság, tulajdon s minden személyi jog bőven biztosítva vannak minden polgár számára, igazságos és állandó törvények oltalma alatt; a köz- és magánhitel oly jól meg van alapítva, mint Európa akármely kormánya alatt, és az Egyesült Államok köztársasága bőven osztozik minden érdekénél s ügyeinél, minden haladásban és javításban, melyet a kor felmutat.

Hát bizonyosan még az absolutizmus hívei is megbocsáthatják az Egyesült Államoknak, hogy hő szeretettel viselteknek a politikai szervezkedés azon népies formái iránt, melyek saját jólétüket s boldogságukat oly rohamosan előbbre vitték s őket oly rövid idő alatt arra képesítették, hogy hazájukat s a félgömböt, melyhez tartoznak, a polgárisult világ tiszteletére, ne mondjam: csodálatára méltóvá tegyék.

Mindemellett is az Egyesült Államok mindig tartózkodtak az avatkozástól Európa politikai változásaiba. Azt azonban nem tehetik, hogy élénken ne érdeklődjenek azon nemzetek sorsa iránt, melyek az övéikhez hasonló intézvényekért küzdenek. De ez érdeklődés, e rokonszenv távol attól, hogy szükségszerűleg ellenséges érzelem volna ama nagy nemzeti küzdelmek akármelyik fele iránt, tökéletesen összefér a barátságos viszonytal mindannyiok iránt.

A magyar nemzet háromszor vagy négyszer oly számos, mint az Egyesült Államok népessége volt, mikor az amerikai forradalom kitört. Mind külön nyelv, mind minden más tekintetben oly fontos elemeit bírja a külön nemzeti létnek, *) a minővel itt Amerikában nem dicsekedhetett az angol-szász faj; s ha az Egyesült Államok sikert kívánnak a népszerű alkotmányokért s nemzeti függetlenségért küzdő nemzeteknek, ez onnan van, mert ez alkotmányokat s e nemzeti függetlenséget nem képzeleti, hanem valódi áldásnak tekintik. De nem igénylenek maguknak jogot résztvenni idegen hatalmak küzdelmeiben, miszerint e czélok elérését elősegítsék. Csupán saját kormányának s kormánya elveinek és jellemének védelme végett történt, hogy az alulirt e kijelentésekbe bocsátkozott. De midőn az Egyesült Államok azt látják, hogy valamely idegen ország népe önkényt s minden ily avatkozás nélkül lépést teszen az övéikhez hasonló intézvények elfogadására, azt csakugyan nem lehet tőlük várni, hogy egészen közömbös nézők maradjanak.

A mi azt illeti, hogy az osztrák birodalomban nem rég előfordult fontos történetekre nézve nehéz itt Amerikában megbízható

*) Lásd erről Webster egy beszédét ez Adalék Pótlékában a 337. lapon. H e l f y.

értesítésekre szert tenni, ezt az alulirt készséggel elismeri; ezt a nehézséget azonban korántsem annak kell tulajdonítani, a mit Hulsemann ur — kevés igazsággal — »az amerikai sajtó által terjesztett hazug híreszteléseknek« nevez. Ez ügyre és hozzá hasonló ügyekre nézve az amerikai sajtó szükségkép csaknem egészen az európaira van utalva értesülés tekintetében, s ha Austria és Magyarország ügyeire nézve valahol »hazug híresztelések« terjesztettek, ez legbővebb mértékben az európai continensen, különösen az osztrák birodalom legközvetlenebb szomszédságában történt. De akárhonnán erédhetek is a lehető tévedések, azok minden bizonynyal igazolták a volt elnök azon elhatározását, hogy hiteles csatornákon megbízható értesítést szerezzen.

Az elnök figyelmét a magyarországi állapotokra legelőbb különösen Stiles urnak, az Egyesült Államok bécsi ügyviselőjének levelezése költötte fel. Ezen gentlemanhez 1848. őszszel egy megkeresés intéztetett Kossuth ur részéről, ki előbb Magyarországnak királyilag kinevezett pénzügyminisztere, a megkeresés idejében pedig a forradalmi kormány főnöke volt. A megkeresés tárgya Stiles ur jóakaratu közbenjárásának (good offices) a császári kormánynál megnyerése volt az ellenségeskedések felfüggesztése végett. E megkeresés értekezés tárgyává lett Schwarzenberg herczeg császári külügyminiszter és Stiles ur között. A herczeg elismeréssel nyilatkozott az óvatos és helyes mód felől, melylyel Stiles ur e dologban eljár (commended the considerateness and propriety with which Mr. Stiles had acted) s távol attól, hogy avatkozását helyteleniténé, felszólította, hogy ha még kapna további közölményt a magyarországi forradalmi kormánytól, értekezzék (have an interview) Windischgrätz herczeggel, kire a császár által a Magyarországra nézve elhatározott eljárás bízva volt. Egy héttel ezután Stiles urhoz titkos uton egy újabb közölmény érkezett, aláírva Kossuth Lajos, a honvédelmi bizottmány elnöke, s ellenjegyezve Pulszky Ferencz külügyi államtitkár által. E közlés vétele folytán Stiles urnak találkozása volt Windischgrätz herczeggel, »ki őt a legnagyobb szivességgel fogadta s köszönetet mondott neki a fennforgó nehézségek kiegyenlítésére intézett törekvéseiért.« Ezen incidensek által lett az Egyesült Államok kormányának figyelme a magyar ügyekre legelőbb különösen felhiva és Stiles ur eljárása, ámbár egy nagyon kényes természetű ügyben utasítás nélkül cselekedett, elégedéssel vétetvén a császári kormány által, az Egyesült Államok kormánya által helybenhagyatott.

1848 folytában és 1849 kezdetén számos magyar érkezett az Egyesült-Államokba. Voltak köztük olyanok, kik magukat a magyar forradalmi kormány bizalmasainak állították s ezek sürgették az elnököt, hogy azt a kormányt ismerje el. E sürgetésekben s a szempontban, melyből az elnök által tekintettek, semmi szokatlan nem volt, még kevésbé volt bennük olyasvalami, a mit a

népjog meg nem engedne. Minden független államnak joga van bármely más független állammal barátságos viszonyba lépni. Oly új államokra nézve, melyek sikeres forradalmak által lépnek be a nemzetek családjába, a tanácsosság kérdése természetesen előfordul, de azt semmi semleges hatalomtól nem lehet követelni, hogy elismerésüket az anya-állam elismerésétől függeszse fel. A közjognak semmi más elve nem talált gyakoribb alkalmazásra az utóbbi harmincz év alatt, mint épen ez. Itt Amerikában ezen időszak alatt nyolcz vagy tiz új állam alapított független kormányt Spanyolország gyarmati birtokainak határai közt; hasonlót tőn Európában Belgium és Görögország. Mindezen kormányok elismerték Európa némely vezér-hatalmai által ép úgy, mint az Egyesült Államok által, mielőtt azon államok, melyektől elváltak, őket elismerték volna. Ha tehát az Egyesült Államok annyira mentek volna is, hogy Magyarország függetlenségét forma szerint elismerjék, ámbár, mint az események későbbi fordulata mutatja, ez elhamarkodott lépés volt volna, mely egyik félre sem vont volna valamely jótékony eredményt maga után, e lépés mindazáltal nem ütközött volna a népjogba, feltéve, hogy az Egyesült Államok nem vesznek vala részt Magyarország küzdelmében Austria ellen. Ezt az Egyesült Államok nem tették. Nemcsak nem nyújtottak semmi tetteleges segílyt vagy támogatást Magyarországnak, nemcsak nem mutatták fel hadihajóikat ellenséges vagy fenyegető színben az adriai tengeren: de sőt szorgosan óvakodtak akármi olyast tenni, a mit más alkalmakkor a multban nem tettek, s megelégedtek azzal, hogy vizsgálatot rendeltek az állítólagos politikai események valósága felől.

Hulsemann ur, bizonyosan szándéktalanul, hibásan adja elő az amerikai ügynök küldetésének természetét, midőn azt mondja, hogy ennek megbízása volt »alkalmas perczet lesni a magyar köztársaságot elismerni s vele kereskedelmi szerződést kötni.« Ez kétségtelenül teljesen törvényszerű dolog volt volna. De Mann ur megbízásának tárgya egyelőre szorosan a vizsgálat volt. Nem volt hatalma semmi tetteleges lépést tenni, hacsak előbb azon meggyőződésre nem jutott, hogy Magyarországnak szilárd és állandó nemzeti kormánya van. Utasítása ekként szólott: »A fődolog, melyre az elnök czéloz, az, hogy részletes és szabatos értesülést nyerjen Magyarország felől, kapcsolatban a szomszédos országok ügyeivel a jelen forradalmi mozgalmak valószínű kimenetele felől s a kilátások felől, melyek azon hatalommal az Egyesült Államokra kedvező kereskedelmi egyezmények megkötésére fennforoghatnak.« — Ugyanazon utasítási okmányban még ez is előfordul: »Az elnök értesülve kíván lenni Magyarország állapota, erőforrásai s kilátásai felől, függetlenségének korai elismerésére s kereskedelmi viszonyok megállapítására való tekintettel.« — Az elnök csupán azon esetben szándékozott Magyarország függetlenségének elismerését

ajánlatba hozni, ha a kiküldött ügynök a magyar kormány állását szilárdnak és biztosnak találndja.

Midőn Hulsemann ur Taylor elnök e lépéseit »ellenségeseknek« mondja, azon meggyőződésből látszik kiindulni (seems to take for granted), hogy a vizsgálatnak az elnök várakozásában más, mint Magyarországra nézve kedvező eredménye nem is lehetett. Ez, ha így volt volna is, az ügy állásán semmit sem változtatna. De az amerikai kormány csak az igazságot kereste; csak a tényállást kívánta megbízható uton megismerni. Az emberi dolgok változatos viszontagságai úgy hozták magukkal, hogy az eredmény a magyar forradalomnak nem kedvezett. Az amerikai ügynök, miként az utasításában is lehetőnek volt feltéve, a magyar ügyeket kevésbé virágzóknak (less prosperous) találta, mint a minők előbb voltak vagy lenni gondoltattak. Nem ment be Magyarországra, nem lépett semmi közvetlen érintkezésbe a forradalom vezéreivel. *) Jelentésében Magyarország függetlensége elismerésének ellene nyilatkozott, mivel úgy találta, hogy Magyarországnak nem sikerülend szilárd és állandó kormányt felállítani. Utasítása szerint gondosan óvakodott küldetését nyilvánosságra hozni s az alulirt azt hiszi, hogy az osztrák kormány e felől legelőbb csakis az elnöknek a senatushoz intézett közlöményéből nyert tudomást.

Ez előadás meg fogja győzni Hulsemann urat, hogy Mann ur küldetése kifogás alá teljességgel nem eshetik s hogy szorosán a népjognak s az Egyesült Államok, mint semleges hatalom, kötelességének határai közt volt tartva. Annálfogva érezni is fogja, mennyire alaptalan azon megjegyzése, hogy »azoknak, a kik nem haboztak Dudley Mann ur kiküldetéseért a felelősséget magukra vállalni, még az illendőség minden tekintetétől függetlenül is eszükben kellett volna tartani, miként emissariusukat annak teszik ki, hogy vele mint kémnel bánjanak.« Kém az, kit egyik hadviselő fél arra használ, hogy a másik fél ereje s védmódja felől ellenséges czélből titkos értesülést szerezzen. Az elfogadott gyakorlat szerint a kém csaláshoz folyamodhatik, annak kockáztatásával, hogy ha fölfedeztetik, felakasztják. E gyűlöletes nevet és jelleget ruházni egy semleges hatalom bizalmas ügynökére, ki saját államának megbízásából oly kiküldetéssel bír, melyet a népjog teljes mértékben igazol: annyi, mint nemcsak visszaélni a nyelvvel, hanem az eszméket is összezavarni s oly vad és kicsapongó fogalmaknak adni

*) Én Dudley Mann urtól magától tudom, hogy neki határozottan szándokában volt Magyarországra jönni s a magyar kormánnyal közvetlen érintkezésbe lépni s ez csak azért nem történt, mert e szándokának végrehajtásában a bécsi hatalom által erőszakosan meg lett akadályozva. Nagy, kimondhatlan nagy csapás volt ez Magyarországra! Én lelkemben meg vagyok győződve, hogy az Egyesült Államok képviselőjének Debreczenben megjelenése oly felvillanyzólag hatott volna a nemzet közszellemére, hogy szabadságharcunk kimene-tele bizonyosan nem olyan volt volna, mint a minő volt.

jelét, a minőkkel egy komoly diplomatikai okmányban találkozni csakugyan váratlan dolog. Alulírt utasítva is van az elnök által, Hulsemann urnak tudtára adni, miként az osztrák cabinet azon vádját, hogy mi oly harcban, mely nem a mi harcunk, kémeket használunk: az Egyesült Államok kormánya sértésnek venné, ha fel nem tenné — a mint feltenni hajlandó — hogy az eredeti német szövegben használt német szó nem egy értelmű az angol »spy« (kém) szóval, vagy hogy egy ily meggyalázó kifejezés alkalmazása valamely más megnyugtató magyarázatot nyerhet. Ha Austria császári kormánya Mann urral mint kémekkel bánt volna, magát a polgáriasult nemzetek körén kívül helyezte volna s a bécsi cabinet meg is lehet győződve, hogy ha e kormánynak egy megbízott ügynöke ellen ily jogtalan eljárásra vetemedni csak meg is kísérelte volna: az Egyesült Államok népe megkövetelte volna kormányától, hogy Austrián e köztársaság ugy szárazföldi, mint tengeri egész hatalmával a sértést azonnal megtorolja.«

(Ezek után Hulsemann ur tiltakozására az államtitkár ugy Hulsemann urnak, mint a bécsi cabinetnek az egész világ szeme előtt ujolag a leghatározottabban kijelenti, hogy a Taylor elnök által tett lépések, melyek ellen most Austria tiltakozik, a népjognak tökéletesen megfelelnek s a polgáriasult államok szokásaival összhangzásban állanak. A mi pedig azt illeti, hogy az osztrák képviselő megjegyzéseket enged meg magának a Mann urnak adott s az elnök által a senatussal közlött utasítások némely kifejezéseire: az államtitkár kerekén kimondja, hogy e tekintetben az Egyesült Államok kormánya ő osztrák császári felsége irányában a legcsekélyebb felelősséggel tartozást sem ismer el s e nyilatkozatot következő megjegyzésekkel kíséri:)

»Semmi állam, mely függetlennek neveztetni érdemes, sem engedheti meg azt, hogy egy idegen hatalom bármi ürügy alatt is kérdésbe vegye a kifejezéseket, melyekkel azon állam jónak látja saját megbízottjait a reájuk bizott kötelességek iránt utasítani. Azonban ha ez nem így volna is, Hulsemann ur téved, midőn azt állítja, hogy az osztrák kormány ez utasításokban »vas uralom« czímmel illetetik. Ez a kifejezés nincs a kérdéses okmányban; a mi pedig azt a megtisztelő jelzöt illeti, melylyel Mann ur utasításaiban Magyarország forradalmi kormányának volt főnöke felruházatik: Hulsemann ur emlékezetben fogja tartani, miként jogosan nem lehet várni az Egyesült Államok kormányától, hogy saját ügynökének adott bizalmas közlésében megvonja a kitüntetés egy jelzójét azon férfitől, kit arra a világ nagy része érdemesnek tart, megvonja csak azért, mert saját kormánya *) őt rebellisnek tekinti. Az amerikai forradalomnak mindjárt kezdetén Washington az euró-

*) »Interdum bonus dormitat Homerus.« Ez a »saját kormánya« nagy töltsikamlás volt. Nekem az osztrák kormány soha sem volt kormányom, soha sem is lesz!

pai continensen »illustrions« férfinak tekintetett, daczára annak, hogy őt az angol kormány rebellis főnöknek tartotta.«

(Itt még emlékezetbe hozatik, hogy Ferencz József császár nagy elődje II. József, mindig a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott azon kitünő férfiak érdemei felől, kik hazájukat akkoron a függetlenség felé vezették. Franklin azon congressus ügynöke, melyet Anglia nem másnak, mint egy nyílt lázadásban levő testületnek tekintett, egy ideig Bécsben is székelt, s ha nem is lett hivatalosan elismerve, de tiszteletteljes bánásmódban részesült, s József császárt reá is birta, hogy lépéseket tegyen a német hatalmagnál az ellen, hogy Angliának az amerikai forradalom elnyomására seregeket bérbe adjanak; sőt az osztrák és orosz udvarok 1781-ben még congressust is hoztak javaslatba az Anglia és a forradalmi lábon álló Amerika közti háború bevégzésének érdekében. — Aztán átmegyén a jegyzék Hulsemann ur azon állítására, hogy Mann ur utasításában Oroszországot illetőleg, nem illő kifejezések fordulnak elő. Ennek megczáfolása végett idéztetik azon utasításnak Oroszországra vonatkozó része, mely eképpen szólt:)

»Oroszország jónak látta beavatkozásra vállalkozni s rengeteg készülődései: Magyarországot megtámadni és Austria uralmának alávetni — mely alul fel kíván szabadulni — a küzdelmet oly komoly jelleggel ruházták fel, hogy az amerikaiakban lehetlen volt a legfájdalmasabb aggodalomnak föl nem ébredni.«

(Miután kimuttatott, hogy ily kifejezések a nemzetközi udvariassággal még akkor sem ellenkeznének, ha nem egy ügynöknek adott utasításban (a mihez semmi külhatalomnak semmi köze) használtatnának, hanem egyenesen a két császári hatalomhoz intéztetnének; hivatkozás történt az Oroszország és az Egyesült Államok közti jó egyetértésre s viszonyaik barátságos jellegére. Webster ur az orosz interventio felől ekként nyilatkozott:)

»Annyi mindenesetre kétségtelen dolog, miként az a tény, hogy Austria a magyarok elleni küzdelmében Oroszországban hű szövetségesre talált, az Austria és Magyarország közt fennforgó kérdés valódi természetén legkevesebbet sem változtathat, sem az Egyesült Államok kormányának semlegességi kötelességeiben vagy az amerikai nép teljesen igazolható rokonszenvében változást nem okozhat. Sőt igen természetes, hogy a küzdő Magyarország iránt táplált kedvező indulat nemcsak nem fogyhatott, de annak inkább növekedni kellett, midőn azt láttuk, hogy Austria karját egy oly hatalom tartja fenn s erősíti, melynek segítsége tulnyomó súlyával a magyarok minden reményét rombadöntéssel fenyegette s valóssággal romba is döntötte.«

E nyilatkozat után Webster ur e nevezetes válasza következőleg lett befejezve:

»Hulsemann ur, jegyzéke vége felé, azon megjegyzést kockáztatja, hogy »ha az Egyesült Államok kormánya jónak látná

közvetett részt venni Európa politikai mozgalmában: az amerikai politika visszatörlesztésnek s oly alkalmatlanságoknak lenne kitéve, melyeknek lehetetlen volna a két félgömb kereskedelmére s iparára kártékonyan vissza nem hatni.«

»A mi ezt a lehető balszerencsét, ezt a hypothetikus visszatörlesztést illeti, az Egyesült Államok kormánya s népe egy cseppet sem vonakodik a kockázatot elfogadni s rendeltetésükben megnyugodni (are quite willing to take their chances and abide their destiny). Sem közvetlen, sem közvetett részt nem vévén Európa házi vagy bel-mozgalmában: teljességgel nem tartanak a Hulsemann ur által kilátásba helyezett esélyektől. Jelenleg egyáltalában hiu dolog volna, Hulsemann urral vitatkozásba bocsátkozni azon visszatörlesztési cselekvények felett, melyek valamely határozatlan jövőben magukat előadhatják. Ezt majd megvitatjuk, ha csakugyan előfordulnak s úgy Hulsemann ur, mint a bécsi cabinet teljesen biztosak lehetnek, hogy az Egyesült Államok kormánya s népe szoros és szabatos lütséggel teljesítve semlegességi köteleességeiket, semmi által sem hagyandják magukat attól visszariasztatni, hogy minden jogot, mely őket, mint független nemzetet megilleti, saját belátásuk szerint gyakoroljanak s a világ polgáriassult nemzetei közt felmerülhető nagy politikai események felől maguknak minden időben szabadon véleményt is képezzenek s véleményüket szabadon ki is fejezzék. Saját intézvényeik a polgári szabadság legtágabb elvein nyugszanak s meg levén győződve, hogy ezen elvek s az alaptörvények, melyekben megtestesülvők, nemcsak az államok jólétére kiválóan kedvezők, de sőt az egyedüli kormányzati elvek, melyek a jelen felvilágosodott kor kívánalmainak megfelelnek: az elnök meglegeggel vette észre, hogy az osztrák birodalomban közelebb behozott alkotmányban több ezen nagy elvek közül elismertetett és alkalmazásba vétetett *) s az elnök őszintén kívánja, hogy szintoly szerencsés eredményt idézzenek elő ő osztrák felségének terjedt birtokaiban (dominions), mint a minőt az Egyesült Államokban előidézték.

Fogadja, stb.

(Aláírva)

Webster Dániel.

(Angolból.)

*) El lehet képzelni, minő meglepetést, minő megdöbbenést okozhatott Bécsben az a váratlanság, hogy az Egyesült Államok nagyhirű külügyminisztere amerikai elveknek nyomait vélte fölfedezhetni ama bizonyos szemfényvesztésben, melylyel port szórtak az osztrák birodalom s a fellázított magyarországi nemzetiségek szemeibe, miszerint a hatalommal Magyarország ezredéves államjogi önállóságát eltörölésére kezdet fogjanak. Nem is késett a bécsi hatalom tettelegesen meggyőzni a washingtoni kormányt, hogy neki bizony az amerikai polgári szabadság elveire gondolni esze ágában sincs. »Altro!« mint az olasz szokta mondani. K o s s u t h.

Pótlék a 330-dik laphoz.

Az idézett lapon szó van Magyarország képességéről s hivatottságáról független nemzeti életre. Ezt a tételt az Egyesült Államok hirneves államtitkára még sokkal bővebben fejtegette azon ünnepélyes banqueten tartott beszédében, melylyel engem az amerikai congressus mindkét házának tagjai Washingtonban 1852. január 5-én megtiszteltek s melyben King R. alabamai senatornak, mint a senatus elnökének előlülése alatt a congressusnak több mint kétszázötven tagján kívül még az Egyesült Államok elnökének, Fillmore urnak egyenes megbizásából a kormánynak három tagja is résztvett, ugymint Webster Dániel államtitkár (miniszterelnök, külügyminiszter), Corvin Tamás pénzügyi és Stuart Sándor belügyi miniszterek.

Túl-anyagias korunk napi érdekeinek idegfejlesztő szorgolásai el-eltompítják azon dolgok emlékezetét, melyekről a nemzeti öntudatnak soha sem kellene megfélekednie. Néha egy neme a delejes álomkórságnak van a levegőben, melynek befolyása alatt az emberek járnak-kelnek, sűrögnek-forognak s csodálatos dolgokat mivelnek; de egyet nem tesznek: nem emlékeznek. Pedig vannak dolgok, melyeknek emlékezete nélkül nincsen jövő. — Webster Dánielnek az említett banqueten mondott beszéde, a maga keresetlen egyszerűségében egy tükör, mely képét mutatja annak, hogy minőnek látták akkoron idegen gondolkozó államférfiak a magyar nemzetet. Az arcvonások az idők folytán nagy változáson mennek keresztül. Vajjon a mai nemzet ráismer-e ezen tükör képében magára? — nem tudom. De ha egyébnek nem, néhány percznyi olvasmánynak talán nem lesz egészen érdektelen. S azért ideiktatom néhai Webster Dániel államtitkár beszédét, a mint következik:

»Nincs szándékomban, uraim, ily későn este Önöknek az emberi szabadság becséről előadást tartani, sem az emberi jogokról általánosságban szólni; de pár szót óhajtok mondani azon kérdésről, mely Magyarország és az osztrák kormány közt fennforog. E tárgy felől eszméimet két-három főrovat alá helyezendem.

Először is azt állítom, hogy bármely részében a polgárosodott és keresztény világnak létezzék egy saját jellemmel bíró nemzet, eléggé érett, gazdag és népes, miszerint kormányt alkotni képes

legyen: ily nemzetnél a nemzeti kormány a jellem nemzetiességének szükséges és helyes következése. Akárhogy vegyük a dolgot, nincs a felvilágosodás korában semmi, a mi az emberi lényt kielégithetné, ha saját honfitársai által és saját kormányának intézményei által nem kormányoztatik. Bármilyen könnyű legyen is egy idegen hatalom járma, bármily szeliden nehezkedjék is a nemzet vállaira: a nemzet boldog sem nem lehet, sem lenni nem akarhat annak terhe alatt.

Nincs oly polgárosodott ember a földön, a ki helyzetével teljes elégedésben legyen, ha nem él saját nemzetének kormánya alatt, azon nemzetnek, melynek akarata, érzelmei, vonzalmái az övéivel összhangzók, s mert összhangzók, nem mondhatja, hogy »ez nem hazám, ez egy más hatalom országa, másvalakinek tulajdona.« Tehát azt állítom, hogy a hol létezik nemzet, elég kifejezett, számos és vagyonos, miszerint kormányt tarthasson fenn; melyet saját külön jellem, történelem s intézmények jelzenek: e nemzet nem lehet boldog más, mint saját választott kormánya alatt.

A másik kérdés, uraim, az: vajjon Magyarország úgy, a mint látjuk s ismerjük, bír-e külön nemzeti minőséggel, van-e kellő népessége, elegendő ismerete, ragaszkodása a helyes eszmékhez s elég képessége a szabadságra és függetlenségre, miszerint oly kormányt kaphasson, mely testestül-lelkestül magyar legyen? E felett, uraim, a legcsekélyebb kétely sincs. Lássuk, miként áll a dolog? mi az a Magyarország?

Magyarország kiterjedése körülbelül olyan, mint Nagy-Britanniáé s Austria egész uralmi területének közel felét teszi.

Népessége, egy tekintélyes kutfő szerint, tizennégy és fél millió, más kutfő szerint a tizennégy milliót megközelíti, míg Angliáé 1841-ben közel tizenöt, Poroszországé mintegy tizenhat millió volt.

Világos tehát, hogy hatalom tekintetében, a mennyire a hatalom a népesség számától függ, Magyarország ép annyi hatalommal bír, mint a tulajdonképeni Anglia vagy Poroszország. Tehát a népesség elegendő; nép van elég. És minő az a nép? Különböző az öt környező nemzetektől; különbözik az osztráktól nyugaton, a töröktől keleten. S ez a nemzet felvilágosodott nemzet; van saját történelme, vannak saját hagyományai s ragaszkodik intézményeihez, melyek több mint egy ezredév óta fennállanak.

Uraim, nevezetes dolog az, hogy Európa nyugati partjain politikai világosság létezik. Van ott egy nap a politikai égboltozaton, mely világot kiárasztja azokra, kik azt élvezni képesek. De keleti Európában, általában szólva, s keleti Európa és Ázsia határain ily politikai nap az égen nincs. Az a világrész a politikai élet jeges égöve. Azon fénygömb, mely a földet felvilágosítja, ott csak ritkán emelkedik a láthatár fölibe. A világosság, melylyel ott bírnak, legfőlegbb amolyan szürkületes, ott a népeknek tapogatózniok kell a homályban, hogy a nap világának néhány téteteg csillámát

megragadhasák. De azon ország, uraim, mely Önök mai vendégének szülőföldje, nevezetes kivételt képez. A magyar nemzet egész történelmén keresztül, sok századon át, bizonyoságot adott a polgári szabadság, törvény és rend elveihez ragaszkodása s azon alkotmány iránti engedelmissége felől, melyet a nagy többség akaratára megalapított. Ez a tényállás és ennek köztudomásának kellene válni mindenütt, hol a magyar szabadság és függetlenség gyakorlatiasságának kérdése szóba kerül; köztudomásának kellene lenni, hogy Magyarország fennen kimagaslik szomszédjai felett mindenben, a mi szabad intézvényekre, alkotmányos kormányzatra s örökletes szabadságszeretetre vonatkozik.

Uraim, az én érzelmeim Magyarország utóbbi erőfeszítésére nézve elég jól ki vannak fejezve abban, a mit most idézni fogok. Lord John Russelhez és lord Palmerstonhoz egy emlékirat adatott be; szerzőjének lord Fitzwilliam mondatik s általa s több más lordok és parlamenti tagok által volt aláírva. Az emlékirat Anglia közbenjárását sürgette Magyarország javára s benne a következők olvashatók:

»Mialatt Európa nemzetei közt annyian forradalmakba bonyolódtak s kétséges politikájú s még kétségesebb sikerű tervekkel foglalatoskodnak, — jól esik az alulirottaknak lordságtokat biztosítani, hogy a magyarok semmi egyebet nem követelnek, mint azt, hogy ősi jogaik elismertessenek s öröklött alkotmányosságuk teljes épségben és állandóságban fenntartassék. Lordságtok előtt nem lehet ismeretlen, hogy a magyar alkotmány saját hazánkéhoz meglepően, családiasan hasonlít.«

Uraim, mondottam, hogy a hol külön nemzet van, ott a nemzeti kormány az emberi boldogságnak lényeges kellékét képezi. Mondottam, hogy a magyar nemzetben megvan a képesség e boldogságra. Mondottam, hogy megvan azon külön nemzeti minősége s azon népiességi és gazdasági hatalma, mely őt feljogosítja, hogy saját nemzeti kormánya legyen s ezekhez most hozzáadok valamit, a mi bizonyosan nem fog kedvezőleg hangzani a felső Duna vidékén: hozzáadom azt, hogy nézetem szerint idegen járom feltolása egy oly nemzetre, mely önkormányzati képességgel bír, míg azt a nemzetet el- és lenyomja, — nem növeli azoknak erejét, kik azt a jármot reá vetik. Én akként vagyok meggyőződve, hogy Austria kormánya jobb is, erősebb is volna, ha hatalmának határait örökletes német birtokaira szorítaná, különösen ha Magyarországon egy erős, független nemzetet birna szomszédul; mert én úgy hiszem, hogy a magyar adókból és katona-állításokból vonható javadalmak nem fizethetik meg azt, a mibe Magyarországnak nyugtontartása kerül. Aztán a jó szomszédtság, az emberiség jóakarata s rokonszenve s a jellem azon nagylelkűsége, melynek úgy a kormányok, mint egyes emberek gondolkozását át kellene hatnia, sokkal inkább előmozdítatnak az által, ha barátságban s jó viszonyban élünk

azokkal, kik a kormányzati formákban tőlünk különböznek, mint azon törekvés által, hogy a hatalom minden többiek felett egynek kezében összpontosittatik.

Az emberi dolgok folyása kétségtelenül előhaladási irányt tart. Előhaladásban van Magyarországra nézve. Előhaladásban van mindenütt. A közvélemény nagyot halad. Át fog hatni minden erőforrásokat kisebb-nagyobb mértékben; fel fog eleveníteni minden értelmet, s azon országot illetőleg, melynek számára rokonszenveink ez alkalommal oly hatalmasan igénybevetettek, én más nem mondhatok, mint azt, hogy én a magyar nemzetet felvilágosított, szorgalmas, józan s jóindulatu közönségnek tartom. Nem akarok most annak fejtegetésébe bocsátkozni, hogy minő kormányforma lehet legalkalmasabb Magyarországra. Igen természetes, hogy Önök mindnyájan, ép úgy mint én, csak örvendenének, ha azt látnák, hogy Magyarország, ha majd függetlenné leszen, azon kormányrendszert fogadja el, mely nekünk legkedvesebb. Örömmünkre fog válni, ha a mi amerikai mintánkat az Aldunánál s Magyarország hegyein-völgyein szemlélhetjük. De ez nem a legelső lépés. Nem ez az, a miért Magyarország számára legelőbb imádkozunk. Első imánk az, hogy Magyarország minden idegen hatalomtól függetlenné legyen s hogy sorsa saját kezeibe legyen letéve. Nem negélyzem érteni a fajok társadalmi viszonyait s összeköttetéseit, mint sok egyebet is, a mi Magyarország közintézményeire befolyással lehet; de arról bizonyos vagyok, hogy mindezen dolgokat és viszonyokat maga Magyarország végtelenül jobban szabályozhatja, mint a hogy számára Austria teheti; és azért én jelenben aspiratióimat ezen egy pontra szorítom:

Magyarország függetlensége!

Ezért üritem poharamat. Magyarország legyen független! Rendelkezzék szabadon sorsa felett s mint önálló külön nemzet foglaljon állást Európa nemzetei között!

*

Az államtitkár ez áldomása kitörő lelkesedéssel fogadtatott.

2-dik szám, a 282. laphoz.

»Lord Palmerston rendeletet adott az admirális lordjainak, utasítsák Sir William Parker tengernagyot, hogy hajóhadával a Dardanellákhoz siessen, miszerint készen lehessen, a szultán megkeresésére, Konstantinápolyhoz felmenni s a védelemben segítségére lenni.«

E nagy zajt ütött rendeletnek a történelmi igazság érdekében egy kis felvilágosításra van szüksége, mert bizonybizony mondom: a diplomatiában nem minden arany, a mi fénylik.

Lord Palmerston idézett rendelete azon hitet támasztotta ugy a parlamentben, mint Európaszerte a közvéleményben, hogy az angol kormány valósággal elhatározta a portának tetteleges segítségét nyújtani, ha a magyar menekültek kiadatásának kérdése összeütközésre vezetne.

Pedig ténynek mondhatom, hogy az angol hajóhadnak a Dardanellákhoz küldése csak egy kis zajra számitott tüntetés volt, melylyel arra kívántak hatni, hogy Austria és Oroszország elégedjenek meg, ha Ázsiába deportáltatunk s ott szoros felügyelet alatt tártva, ártalmatlanokká tétetünk; de arra, hogy Parker tengernagy a portának segítségét nyújtson, ha mégtámadtatnék: nemcsak utasítás nem adatott, de a segítség hivatalosan még csak kilátásba sem helyeztetett.

A diplomatia furfangos egy mesterség. Igaz az ismeretes mondat, hogy a szót nem arra használja, hogy gondolatát kifejezze, hanem arra, hogy eltitkolja.

Kiadatásunk követelése rendkívüli felháborodást okozott az angol közvéleményben. Ügyünk nagyon népszerű volt. A Palmerston-kabinet szükségét érezte egy kis politikai tőkének, miszerint magát fentarthassa, mert bukás fenyegette az alsóházban. E politikai tőkét a mi látszólagos pártfogásunkban kereste s fel is találta: győzött negyvenhét szavazattal s győzelmét egyenesen a Parker tengernagynak küldött rendeletnek köszönhette. Gonddal volt a rendeletet akként fogalmazni, hogy népszerűvé legyen ugyan általa, a nélkül azonban, hogy népszerűsítő rendeletéből reá valamely komoly kötelezettség hárulhatna. Ezt egy pár ártatlannak látszó s

alakszerűségi tekintetben kifogástalan szónak a rendeletbe becsusztatásával biztosította.

Az admirális lordjainak adott rendelet ugyanis ekként szólott: »Parker tengernagy utasítsa hajóhadával haladéknélkül a Dardanellákhoz sietni, miszerint készen legyen hajóhadát Konstantinápolyhoz felvinni, ha erre királyné ő Felsége konstantinápolyi nagykövetének útján a szultán által felszólíttatik (in order to be ready to take his squadron up to Constantinople if he should be invited by the sultan through Her Majesty's Ambassador at Constantinople, to do so).«

Igen ám, de »királyné ő Felsége konstantinápolyi nagykövete« nemcsak nem volt utasítva a szultán ilyenmő megkeresését a tengernagyhoz juttatni, de sőt köteleességévé volt téve a segélyadás kilátásba helyezésétől tartózkodni.

A régi rege biz' az a kecskéről és káposztáról. A flottatüntetés Bécs és Szent-Pétervár felé szólott, hogy elégedjenek meg, ha internálnak és internálva ártalmatlanná tesznek; a követ tartózkodása meg a portának szólott, hogy vendégjog ide — vendégjog oda: deportáltasson Ázsiába.

Kutahiai letartóztatásunk alatt felügyelőnk: Szulejmán bey ezredes minden »tisztelességgel lehetőt« elkövetett, hogy közlekedésünket a külvilággal megnehezítse, de lehetetlenné nem tehetette, mert a tisztelesség határai közt kellett magát tartania. Az angol kormány, emberieségi tekintetben jóakarónk, de politikai tekintetben mindig ellenségünk volt. Sir Stratford Canning konstantinápolyi angol nagykövet ez iránynak hű követője vala. Politikai tekintetben nemcsak soha nem pártolt, de sőt minden lehetőt megtőn, hogy tevéketlenné tegyen, aspiratióimat lehangolja, akaraterőmet elzibbaszsa: ép úgy mint lord Palmerston. Ez utóbbi, rólam szólva, azt mondá Pulszkynek: »a halottat kell játszania, csak így szabadulhat kinos helyzetéből« (»il faut qu'il fasse le mort, c'est le seul moyen de faire cesser sa situation pénible«). Pulszky levele Kossuthhoz 1851. márczius 9. Sir Stratford Canning pedig, mint főnöke irányának hű tolmácsa, midőn letartóztatásunk végét sürgetve, emlékiratot intéztem a szultánhoz, annak beadását, — midőn pedig más uton mégis beadattam, annak pártolását nemcsak kereken megtagadta, hanem kon-

stantinápolyi ügynökömnek mondott e szavakkal tagadta meg: »Kossuth nagy játékot játszott; elvesztette; viselje békén következéseit, ne nyugtalankodjék, hanem mondjon le minden politikai életről,« — és pedig midőn ezeket mondta, ezt is hozzátette: »Biztos kutfőből tudom, hogy Magyarországon népszerűsége s a bizalom iránta nagyobb, mint valaha volt.« Igy írta meg ezeket nekem akkori megbizottam (Henningson) Konstantinápolyból s én Pulszkynak Londonba (november 5. 1850). Tehát a magyar ügygyel melegen rokonszenvezett Anglia szabadelvü miniszteriumának szabadelvü nagykövete a bizalmat, melylyel szerencsétlen hazám szenvedő népe engem megtisztelt, nem arra látta oknak, hogy iparkodjam javára tevékenynek lenni, hanem ép ellenkezőleg arra: hogy mondjak le minden politikai életről, »que je fasse le mort.«

De mig politikai tekintetben mindenkép utamba állt, hálás emlékezettel ismerem el, miként a hol pusztán emberiségi tekintet forgott fenn, a legszivesebb készséggel mindig rajta volt, hogy a szegény deportáltak kinos életének aprólékos miseriáin a lehetőségig enyhítve legyen.

Az e korba tartozó számos levelei között van egy (május 6. 1850), melyben közlöttem velem angol fordításban Musztafa Resid nagyvezér egy rendeletét 1850. ápril 30-ról, fogságunk felügyelőjéhez: Szulejman bey ezredeshez, mely kötelességévé teszi, számunkra kissé több kényelemről gondoskodni. E rendeletben, többek közt, ez a comicus pár sor is olvasható: »Engedj nekik (az internáltaknak) kissé tágabb tért sétáikban, gondoskodjál a szükséges felvigyázatról, oly módon mindazáltal, hogy azt észre ne vegyék.« (Allow them some more latitude in their walks, observing in the mean time the necessary precautions, endeavouring however to prevent their being aware of it.)

Szegény jó Szulejman beynek ez a reá parancsolt »vakits magyart« néha nem kis fejtörésébe került. »Foglyok legyünk, de észre ne vegyünk, hogy azok vagyunk s a padisah kedves vendégeinek álmodjuk magunkat.« Bajos feladat volt, melyhez itt-ott nagyon mulatságos arcot vágott. Például, nagy czeremoniával imigy mutatta be nekem a főhadnagyot, altiszteket s legénységet, kiket őrizetemre kiszemelt: »Ime, uram,

a te rabszolgáid, kiket a padisah neked, tisztelt vendégének, szolgálatára rendelt. Közülök néhány mindig ajtód előtt ülend, parancsaidat várva. Ha kimégysz, kísérni fognak, hogy legyen személyednek adva a tartozó tisztelet.« S midőn tiltakoztam, hogy nincs szolgálatra szükségem s nem szoktam hozzá az ily »megtisztelő« kíséretetekhez, azt felelél: »Mit gondolsz, uram, hiszen láthatád, hogy itt mi nálunk még csak egy közönséges pasa is önlealacsonyításnak tartaná, számos kíséret nélkül menni ki. Hát te hogy mehetnél ki a nélkül, te, ki minden pasáknál nagyobb vagy! Nem, én nem követhetem el azt a bünt, hogy okot adjak a népnek, azt mondani a padisáhról, hogy nem adhatja meg kedves vendégének a rangjához illő tiszteletet.« — Hát bizony hiában szabadkoztam a »megtiszteltetéstől«; nyomomba ragadtak az én »tisztelgő rabszolgáim«, ha még úgy kiizzasztottam is őket hosszas kilovaglásaimmal.

Hanem a szoros elővigyázatnak mégis csak a parancsolt tisztesség határaiban kellett tartatni; így történt aztán, hogy bármennyire törekedtek is velem a »halottat játszani«: biz' én különösen az amerikai Egyesült Allamok konstantinápolyi követségének, kisázsiai consuljainak s hittérítőinek segítségével, mégis csak módot találtam meglehetősen sűrű levelezést folytatni jóakaró barátaimmal s az Európa nyugatán elszórt hontalan magyarokkal, köztük különösen Pulszky Ferenczcel is Londonban, ki eléggé nem méltányolható oly tevékenységet fejtett ki Angliában, hazánk ügyében s az emigráció érdekében, és az én személyes érdekeimben, hogy bár kevéssel Teleki elvesztése után utaink örökre elváltak: e tevékenységére nem lehet másként, mint hálás elismeréssel visszaemlékezniem.

A Pulszkyval váltott levelek közt van egy, melyet 1850. november 5-én irtam neki Kutahiából, azon lépések felől, melyeknek kiszabeditásunk érdekében megkísérlése czélszerűnek látszott. E levél kezemnél levő másolatában arra nézve, a mi e jegyzék tárgyát képezi, kapcsolatban internatióink kérdésével, a következőket találom:

»Positive tudom, miként a porta már többször tett Sir Stratford Canningnak ily kérdést: — Ha orosz-osztrák ellenzés daczára végetvetek az internálásnak s e miatt bonyodalmakba keveredem, biztosít-e engem Anglia tetteleges segítségéről? — s e kérdésre mindig tagadó választ kapott.

»A porta igen jól tudja, hogy Anglia segítségéről biztosítva, oroszoknak, ördögnek bátran fitytyet hányhat. Igen nagy kedve is volna reá, de Anglia segítségéről még soha sem kapott biztosítást, soha! Tudja, hogy Anglia őt nem akarja segíteni.

»Kell adat reá? Mondok egy borzasztót. Tudod, hogy midőn Sir William Parker hajóhadával a Dardanellákhoz jött, az egész világ elibe úgy volt a dolog állítva, hogy célja a mi kiadatásunkat sürgető orosz-osztrák követeles visszautasításában a portát támogatni. Roebuck (sheffieldi képviselő) bizalmi indítványa alkalmával lord Palmerston politikájának támogatói így említék azt Mylord dicséretére s ő e dicséretet elfogadta. A 47 szavazatos diadal utáni diplomatikus nagy ebédnél így említé azt Napier tengernagys a lord ismét elfogadta. No én meg azt mondom: az egész dologban egy szó igaz sincs. Sem Parker, sem Stratford Canning egy szó ily utasítást sem kaptak; sőt többet mondok: midőn a flotta ott volt, a porta egyenesen kérte, kérdezte: fogja-e az őt pártolni, segíteni, ha orosznak, osztráknak nem enged? És Sir Stratford Canning nem adta meg a kívánt biztosítást. Minden kétséget kizáró hiteles értesítem szavai ezek: »The porte could not get satisfactory assurances, that the fleet would support her.«

»Ez borzasztó, ugy-e? De igaz.«

Ennyit itt ama levélből, melynek többi tartalma, mint szintén Pulszkynak ez időbeli nagyon érdekes levelei, más térre tartoznak.

A mondott tény tudomása hiteles kutfőkből volt meritve. Nekem ugyan sohasem engedtetett meg csak lábamat is betenni Konstantinápolyba. Én e várost csak mint egy elröppenő ködfátyol-képet láttam a hajó-fedélzetről, midőn Kis-Ázsiába vitettünk (a szultán az európai parton egy nyaralójának erkélyéről nézte, miként siklik hajónk nagy sebesen Konstantinápoly hosszában tova a Boszporuson, a nélkül, hogy a gőzerőt még csak meg is lassítanák, nemhogy csak egy perczre is megállapodnánk). De mindezen távoltage daczára én Kutahiában folyvást a leghitelesebben értesítve voltam minden felől, a mi diplomatiái körökben a mi ügyünkben előfordult.

Ezt egyrészt a meghitt bizalmas viszonynak köszönhetém, melyben némely követségekkel (különösen az amerikai Egyesült Államokéval és Szárdországéval) állottam, másrészt pedig annak, hogy a szultán közvetlen közelében voltak a diván minden titkaiba avatott török államférfiak, kik nem henye érzelésből, hanem hazafiságból, török érdekből a magyar ügy

iránt a legmelegebb érdeklődéssel viseltettek, mert meg voltak győződve, hogy ha Magyarország függetlensége diadalra nem jut, a magyar függetlenségnek a török birodalom utána dől, — ez csak azon perczek kisebb-nagyobb számának kérdése lehet, melyeket a történelmi logika óra-lapján a perczmutató évekkel jelez, — — de utána dől. A mint hogy dől is. Már csak omladozó rom, melyet a sovár »spoliator« had versengése tartogat. Teljesedésnek indult Belgrád vára akkori ősz pasájának sejtelve, ki, midőn a világosi catastropha felől értesült, a Szerbia felé török földre menekvők előtt zokogásba tört ki s e szavakba önté lelke fájdalmát: »Szegény bujdosók ti! Ma nektek, holnap nekünk. Magyarország bukása a török birodalom bukása. Allah irgalma legyen velünk!«

*

Vajjon, ha Magyarország függetlensége el nem bukik, a török birodalom hozzá birt volna-e simulni a kor és élet elutasíthatlan igényeihez annyira, hogy ráérjen kigyógyulni a betegségekből, melyeket multja reá hagyott? — Ki tudná megmondani!

Lehet, hogy nem, mert az élet feltétele: »a természetes alkalmazkodás« (naturel adoption) hiányának csüggesztő bizonyosága fekszik előttünk ama borzasztó tényben, hogy a török egy fél ezredéven át volt ur amott Európa keletén s ha ma elenyészik, a nélkül tűnik el, hogy az emberiség fejlődésének utján csak a legparányibb nyomot is hagyna hátra maga után.

De az is meglehet, hogy ha akadnak köztük tág látkörű férfiak (mint a kény, boszu és bűn által a vesztőhelyig üldözött Midhát), kik megértetik a törökkel, hogy életre csak úgy számíthat, ha birodalmának zagyva népei közt az ur szerepét a »primus inter pares« szereppel váltja fel: kultámadás ellen magyar szövetség által biztosítva, talán ráérhetett volna lerázni magáról a haladásnak útjában állott béklyókat, s korszerű politikai reformokkal és az erkölcsök büverejü szelidítőjének: a nőnek a társadalmi életbe bevezetésével (mi nélkül pölgáriasodás lehetetlenség) tisztességes helyre vivhatandotta magát a szabad népek kerek asztalánál, melyek jövőre számíthatnak.

Ez is meglehet, mert az ujjászületés elemei (a mint már máskor említém) meg vannak a török nép társadalmi érényeiben; Mohamet vallása pedig a maga eredeti tisztaságában teljességgel nem áll utjában a haladásnak. Minden pozitív vallásba az emberészt kigunyoló, az emberi méltóságot lealacsonyító sok visszasság, babona, phanatizmus fészkelte be magát, mert mindenütt voltak, kiknek ez érdekükben állott. Mohamet egyháza e részben bizony nem egyedül áll. De a babonát nem kell a religióval, a vallást nem kell az önző phanatizmussal összezavarni, mint nem kell Krisztus tanát az inquisitió máglyáival, Galilei üldözésével és a Syllabussal. Lehet alá nem írni Gibbon itéletét, hogy Mohamet vallása minden pozitív vallások közt a legészszzerűbb; de azt nem lehet tagadni — mert történelmi tény — hogy e vallás nem állt annak utjában, miszerint követői közt legyenek népek, melyeknek tudományban, iparban, szorgalomban, műveltségben s még lovagias pallérozottságban is nem dicstelnen multjuk van. Erről Arábia, Spanyolország s részben még Szamarkand történelme is tanuságot teszen.

Hanem akár mint legyen is ez, egyet bizonyosnak lehet mondani. És ez az, hogy ha Magyarország függetlensége a népjog lábball tiprásával meg nem buktattatik: a keleti kérdés nem vette volna azt a fordulatot, a melyet vön, s amott Magyarország keleti szomszédságában nem az orosz hatalmi sphaera vészterhes kiterjedését, nem világfelforgató eszmék horgára fűzött névleges szabadságot, s nem osztrák occupatiót, tehát urcserét látnánk, hanem a törökkel vagy a török nélkül látnánk valóban szabad népeket, melyek függetlenségük fő támaszpontját Magyarország függetlenségében találnák s ép azért, mert ebben találnák: Magyarország különböző fajú lakosai között őszinte testvériesség léteznék, míg most, épen a keleti kérdés fordulatánál fogva, mely a jövőndő ismeretlen zavarában halászás vágyainak élesztől szolgál, még olyanok is akadnak, kik az ezredéves Magyarországon a »magyar állameszmét« kérdésbe veszik.

És a mi a legszomorubb: amaz osztrák urcsere s az orosz hatalmi s befolyási sphaerának ama terjedése bizony nem a vég, hanem csak fatalis kezdet egy oly vég felé, mely

tengernyi embervérrel, népek testvérgyilkos harczával, nemzetek romlásával s birodalmak szétrobbanásával leszen bejegyezve a történelem évkönyveibe.

3-dik szám, a 311. laphoz.

»Megütközéssel tapasztalom, hogy e tragicus nemzeti csapás (Teleki László halála) felől még most is igen ferde értelmezések terjesztetnek.«

A »Magyarország és a Nagyvilág« 1880. május 9-ikei számában a Kisfaludy-társaság által kiadott szegedi árvizkönyv után pár lap lett közölve Lukács Móricz »Emlékezései«-ből, ily czim alatt: »Teleki László halála.«

Ebben Teleki önkéntes halálának oka következőképen magyaráztatik:

»Az (1861-iki) országgyűlés megnyilt és már az előleges értekezletek alkalmával kétségtelenné vált, hogy a határozati pártnak többsége van és a felirati párt által célbavett kiegyezés le fog szavaztatni. Ekkor érezte Teleki egész súlyát a felelősségnek, mely őt mint pártvezért, mely még az ő emlékezetét, nevét is terhelni fogja a kiegyezés meghiusulásáért. Ha a felirat elesik, kétséget nem szenved, hogy az országgyűlés eloszlattatik, az alkudozások megszakadnak és újra provisorium áll be, absolutismus, katonai uralkodás. Ezért őt fogja vádolni a haza, a külföld, (!!) a jelen, az utókor, de saját lelkiismerete is. De hogyan hárihatná el politikai fellépésének e gyászos következéseit hazájáról, nemzetéről? Megtagadhatta-e egész multját, elveit, szavait, önmagát? Pártfeleit, a kiket nevének varázsa, a jellemébe, belátásába vetett bizalom inkább, mint szónoki tehetség — miben kitünő nem volt — gyűjtött zászlaja alá, a biztos győzelem előestéjén birja rá, hogy oszlojjanak el, hunyáskodjanak meg? Kijelentse nekik, hogy tévutra vezette? Ily önmegtagadás emberi erőtől ki nem telik. Volt könnyebb ut, e kinos helyzetből kiszabadulni, oly ut, melyen már régen járt az esze: a halál. Véres hulláját dobván az ut közepére, melyen pártfelei őt követték, és épen a csata előestéjén, ez néma intésül szolgálhatott, szolgált is nekik, hogy tévuton

járnak, mely örvényhez vezet, hova magukkal ránthatják a hazát és nemzetet is. A párt megértette az intést: szavazás alkalmával a többségben levő határozati párt néhány tagja elhagyta a termet s így többségre hagyta jutni a felirati pártot.«

Igy magyarázzák Lukács Móricz »Emlékezései« Teleki László halálát. *)

És e magyarázatot oly férfit jegyezte fel a magyar történetírat számára, kinek teljes joga volt állítását azon nyilatkozattal vezetni be, hogy ő Telekinek legrégebb, legbensőbb barátja volt s hozzá oly közel állott, hogy tragicus elhatározásának indokát nálánál jobban senki sem ismerheté.

E körülmény annyi súlyt kölcsönöz a nagyérdemű író szavának, hogy valóban mind a történelmi hűség, mind az egykori elv- és bajtársam emléke iránt tartozó tisztelet szempontjából szükségesnek látszik taglalás alá venni, vajjon meg-egyez-e a tényállással az idézett magyarázat, melyet én, lelkem erős meggyőződése szerint, merőben tévesnek s lélek-tanilag indokolhatatlannak tartok.

Lukács Móricz szerint Magyarország állami függetlenségének egyik kiválóbb bajnoka azért dobta saját »véres hulláját az út közepére, melyen pártfelei őt követék, hogy őket ez utról leriaszsza; nekik saját zászlójának cserben hagyására intést adjon s politikai ellenfeleit győzelemre segítse.«

Ezen állítás azt feltételezi, hogy Teleki László kényszerült hazatérése után az emigrációban annyi erélyvel

---

*) Épen elküldendő valék e kéziratot, midőn bánatos megilletődéssel értesültem Lukács Móricz halála felől. Azon sokak közé tartozom, kik ő benne — mig élt — a magyar közélet és irodalom egyik tág látkörű, fényes tehetségű, nagy érdemű veterán munkását tisztelték, s emlékének a legőszintébb kegyelettel adóz-
nak s a mit az itt következő lapokon még életében megírtam, nem is bocsátanám közre halála után, ha az nem forogna fenn, hogy Teleki László tragicus halála a magyar közélettel kapcsolatos oly eseményt képez, melynek indokait tisztába hozni a történetíratnak tisztéhez is tartozik, érdekében is áll. De mert ez így van, nem vélek véteni az elhunyt tisztelt író emléke iránt tartozó kegyelet ellen, ha halálának közbejötté miatt, tisztán tárgyilagos megjegyzéseim közrebocsátásával fel nem hagyok.

vallott elveit megváltoztatta; multjánál fogva ugyan kötelezettek tartotta magát arra, hogy az alkupárt soraiba ne menjen át; de azon meggyőződésre jutott, hogy hazája számára az üdvet nem a függetlenségi nyilatkozathoz ragaszkodásban, hanem az osztrák házzal kialkuvásban kell keresni; s e meggyőződés által vezéreltetve, megölte magát, nehogy élve a kialkuvás üdvének utját állani legyen kénytelen.

No már én ez elv- s nézetváltozás feltevését Teleki László jellemével annyira összeütközőnek tartom, miszerint nem habozom azon hitemnek adni kifejezést, hogy ha az, a mi a holtakról mondatik, a sírok porába eszméletet lövelhetne, annak, a kit egykor Teleki Lászlónak hívtak, földi maradványai e feltevés miatt még a sír fenekén is megrázkódnának.

Ámde nem igényelhetem, hogy a történetírat az én hitemet elegendő nyomatékunak tekintse arra, miszerint ellensúlyozhassa Teleki azon benső barátjának állítását, ki vele épen ama válságos napokban is a legmeghittebb viszonyban állott. Hanem úgy gondolom, hogy Teleki maga mégis csak hitelesebb tolmácsa saját érzelmeinek s nézeteinek, mint bármely meghitt barátja lehet, kit semmi meghittség sem helyez annak lehetőségén kívül, hogy saját pártállásának befolyása alatt azokat félreértse. (Lukács Móricz tudvalevőleg az alkupárt álláspontját vallotta magáénak.)

Azon helyzetben vagyok, hogy Teleki saját nyilatkozatával bizonyíthatom be, miként ő az emigrációban vallott elveihez, melyek az osztrák házzal minden alkut kizártak, kényszerült hazatérése után is a hatalom bosszuját mintegy czélzatosan kihívó határozottsággal ragaszkodott.

Elég lesz ennek bebizonyítása végett Heves megye üdvözlő levelére 1861. márczius 9-én adott válaszából a következőket idéznem:

»Voltak, kiknek osztályrészükül jutott nélkülözni a hazát; a számkivetés keserű kenyerét enni a végett, hogy világszerte hirdessék a haza igéjét. Ezek hivatása volt — — — megértetni a haza szent ügyét — — — nem engedni balmagyarázatot, félreértést hazánk erejére s kívánságaira nézve.«

»Ezek közt nekem is jutott egy szerény szerep, melyet lelkiismeretesen vinni egyedüli örömöm s büszkeségem volt. Nem magamat dicsérem, őket magasztalom, kikkel együtt szenvedtem s küzdöttem: feledhetlen bajtársaimat, mindenkifőlött pedig dicsőitem a

hazát, nemzetünknek magatartását a küzdelem alatt és után, midőn azt hozom emlékezetbe, hogy — — nemzetünk immár minden európai combinatióban pártkülönbség nélkül ugy foglal helyet, mint hatalmas, kifeledhetlen tényező.«

»Értik, tisztelt honfitársaim, mily kin volt nekem a szász kormány példátlanul aljas büntette következtében ily működési körből erőszakosan kiragadtatni.«

»Egy félbeszakadthivata's minden hű kebelre nézve nem egyéb, egy ketté metszett életnél« — —

»Van egy, mi nélkül nem élhetnék: azon öntudatom, hogy sem a hazában, sem a külföldön, sem fogságom ideje alatt, sem szabadlábra tétele alkalmával, sem azóta nem tértem el soha politikai hitvallásomtól; soha azon zászlótól, melyet enyémnek vallottam; hogy soha senkinek sem tettel, sem szóval, sem bár csak egy intéssel is nem adtam arra jogot, hogy föl is tegye rólam, miszerintelveim, rokonszenveim, ohajtásaim bármelyikéről valaha le tudnék mondani. Megvan, hála égnek, ez öntudatom.«

Igy nyilatkozott Teleki László 1861. márczius 9-én, tehát már jóval az országgyűlés összehívásának kihirdetése után, midőn, ha nem is volt még képviselővé megválasztva, bizonyosnak tudta, hogy meg fog választatni, s huszonnégy rövid nap mulva a nyílt politikai tevékenység terére lép. És ő ép ekkor mondotta ki e programmszerű nyilatkozatában, miként senkinek nem adott jogot, róla csak föl is tenni, hogy elvei, rokonszenvei, ohajtásai *bármelyikéről valaha le tudna mondani.*

Én e férfias nyilatkozat evangéliomára téve kezemet, határozottan tagadom, hogy akárkinek is joga lehessen Teleki önkéntes halálának oly magyarázatot adni, mint a minő annak az idézett »Emlékezések«-ben adatik. Miként is kerülhetne ki a nagyérdemű író figyelmét az, hogy Teleki halálának ily magyarázatot adni annyit teszen, mint Teleki László emlékére az őszinteség hiányának, ne mondjam: a politikai hypocrisisnek gyanuját háritani? Mert hiában, azt nehezen lehet kétségbevonni, hogy ha az a magyarázat állana, ha Teleki saját politikai álláspontját a hazát örvénybe sodorható tévedésnek érezte volna, ha annyira meg volt volna győződve arról, hogy hazafiság szempontjából nem neki, nem a határo-

zati pártnak, melynek vezére volt, hanem a felirati pártnak van igaza, miszerint hazafiui kötelességnek vélné inkább saját kezével vetni véget életének, mintsem hogy a vele szemben állott felirati párt győzelmének utját állja: ugy lehetetlen volna a Teleki emlékét méltatlanul sértő azon következtetésre nem jutni, hogy Teleki nem akként érzett, mint a miként beszélt s hogy nem volt őszinte, midőn a határozati párthoz csatlakozott, sőt abban a vezér szerepét elvállalta. No már én számba tudom venni, hogy a hol a pártszenvédeyek tengere oly habokat hány fel, mint Magyarországon, — a pártérdek nagy befolyást gyakorolhat az ítéletre. Azt gondolom mégis, hogy nemcsak jó barátoknak, de még ellenségnek sem kellene a pártérdek szemüvegének annyi színező befolyást engedni a látásra, miszerint egy oly férfinak, a minő Teleki volt, emléke a politikai hypocrisis gúnyjának tétessék ki.

Említve van az idézett »Emlékezések«-ben, miként Lukács »előre tudta, hogy Teleki magát meg fogja ölni, sőt azt pár hóval előbb Jósika Miklósnak irt egyik levelében meg is jósolta.« Ez tökéletesen igaz, miként a szövegben is említve van. De épen, mert ezt tudta s meg is jósolta, nagyon csodálom, hogy annak indokát az osztrák házzal kialkuvás ohájában kereste (a mire pedig, bizony-bizony mondom, Teleki sohasem gondolt), holott e gyászos határozat indoka világosan ki volt fejezve a Heves megyéhez intézett levél ama szavaiban, melyekben a száműzetése bajtársaival közös munkakörből lett erőszakos kiragadtatása fölött érzett kinjainak panaszát ez emlékezetreméltó nyilatkozattal rekesztette be:

»Egy félbeszakadt hivatás minden hü kebelre nézve nem egyéb egy kettémetszett életnél.«

Lehetetlen e szavakban gyászos halálának előrevetett árnyékát észre nem venni.

És azt, a ki így érzett, így szól, azt, a ki személyes sértésnek tekintette, ha valaki róla csak hinni is képes volt, hogy ő az osztrák uralkodó-háznak alattvalói hűséget ígérhetett: azt »legrégibb, legbensőbb barátja« mint egy oly embert állítja a világ elé, ki annyira sovárgott hazájának ez alattvalói kapocs visszaállítására kilátást nyitni, hogy életét dobta oda áldozatul, miszerint e kilátásra utat egyengessen!

Mondhatnám még, hogy e téves feltevés még azon hibában is szenved, miként feledhetlen barátunknak még józan ítélő tehetségét is igen kétes színben tünteti fel s gyászos határozatára, melynek mély s nemes erkölcsi alapja van, a hiábavaló oktalanság bélyegét sűti. Mert ha Teleki azért dobta volna »saját véres hulláját pártfeleinek utjába«, miszerint őket halálával defectióra intse, a végett, hogy a felirati pártnak mesterséges többségre juttatásával az országgyűlés feloszlatásának, az alkudozások megszakadásának s egy újabb provisorium, absolutismus, katonai uralkodás beállításának eleje vétessék, merőben haszontalanul áldozta volna fel életét, miután tény, hogy a felirati párt győzött, de azért mindez ép úgy megtörtént, mint nagyobb mértékben akkor sem történhetett volna meg, ha a határozati párt magát többségből kevesebbségre le nem csonkítja s azt a hatalom által elfoglalt »birodalom egységi« álláspontnál fogva csakugyan nem volt nehéz belátni, hogy ha az alkudozások megszakadnak, ez a miatt fog megtörténni, a miben mind a két párt egyetértett: a »*restitutio in integrum*«-nak, mint az egyezkedés elengedhetlen előfeltételének, követelése miatt.

De én e körülményre súlyt nem fektetek; nincs reá szükségem, mert ha a lélektan nem hiu képzelgés, úgy az én magyarázatom az egyedüli, mely úgy a tényállásnak, mint Teleki László jellemének megfelel. Ez pedig ebbe vonható össze, hogy Teleki az ideges elfogultságára furfangosan reázúditott meglepetés egy adáz perczében megadta magát azon feltételnek, hogy a forradalmi politikával szakítani fog. Ő előtte egyrészt az adott szó szent volt, másrészt elvhű ember volt, a ki mélyen érezte, hogy a haza függetlenségének, a nemzeti lét ez alapfeltételének, elve nem azon alárendelt érdekek közé tartozik, melyekre nézve a feladás vagy szögre akasztás elnézhető. E fatalis ellentétet élve lehetetlen volt kiegyenlítése. Ez nyujt s csakis ez nyujthat magyarázatot a tragicus elhatározáshoz, hogy »a ketté metszett élet« terhétől a halálba menekült.

Am itéljen a kérdés fölött az elfogulatlan közvélemény s a részrehajlatlan történelem.

*

Hanem van Lukács Móricz »Emlékezései«-ben Teleki László haláláról még egy más állítás is, melyre felvilágosítást nyujtani a volt magyar emigráció iránt kötelességemnek tekintem, minthogy Irataim közrebocsátásának czélja nem más, mint csakis egyenesen az, hogy a magyar emigrációnak a magyar nemzet egykoru történelmével kapcsolatos közléte felől a történetirat számára hiteles adatokat szolgáltatassak.

Lukács Móricz idézett »Emlékezései«-ben ugyanis a következőket találom :

»Elfogadhatta-e Teleki becsülettel a neki ajánlott szabadságot és a hozzákötött feltételeket? Azt hiszem, ez méltányos ítéletü ember előtt kétséget nem szenved. Az emigráció tekintélyes része nem így ítélte. Teljes szabadságban és biztonságban, távol a veszély árnyékától is, úgy ítélte egyik-másik Telekiről, hogy gyáva volt a megkegyelmeztetést és a hozzákötött feltételt: szakítást a forradalmi politikával, elfogadni. — — Hogy emigrans-társainak e méltatlan felfogása mennyire elkeserítette, mi mélyen fájdalomosan sértette Telekinek büszkeségét, őt, a ki a becsület kérdésében oly kényes, oly finnyás volt, a ki párbajokban életét annyiszor kockáztatta; könnyen elképzelhető. Ez esetben párbaj nem segíthetett; hogy a halál segíthet, már akkor is, kevéssel szabadonbocsátatása után megfordult lelkében s velem is szólt róla első találkozásunkkor Bécsben. — — Fogadtatása (az országban) a bálványozással volt határos, — — — de mindez ki nem elégítette; nem altatta el benne azt a gyötrő tudatot, mely éjjel-nappal nem hagyta nyugodni: hogy ott künn van egy pár ember, a ki jellemzilárdságát, elvhűségét, bátorságát kétségbevonja.«

Mig tehát Teleki »legrégibb, legbensőbb barátja« feledhetlen bajtársunk tragicus elhatározását egy helyütt tisztán politikai indoknak, t. i. annak tulajdonítja, hogy hazafiui kötelességének vélte élete feláldozásával kitérni a felirati párt többségre-jutásának utjából, nehogy a kiegyezés meghiusuljon, — más helyütt mégis Teleki önkéntes halálát részben legalább az elkeseredés rovására írja, melyet neki az emigráció tekintélyes részének azon »méltatlan« felfogása okozott, hogy nem kellett volna megkegyelmeztetésének föltételét: »a forradalmi politikával szakítást« elfogadnia.

A mi a méltatlansági vádat illeti, előre kell bocsátanom, miként senkinek sem jutott a magyar emigrációban eszébe azon fennakadni, hogy Teleki ott a bécsi Burgban szemébe nem mondta Ferencz József császárnak, miként ő bizony ellene tovább is conspirálni szándékozik; az emigráció csak azt kívánta volna, hogy valamint a Landesgericht minden faggató kérdéseire csakis annyit felelt, hogy illetőségét el nem ismeri, úgy a császár előtt is csak azon nyilatkozatra szorították, miként a nemzetközi jog megsértésével fogatván el, magát a nemzetközi jog oltalmának élvezetébe visszahelyeztetni sürgeti.

Hogy Teleki e helyett a forradalmi politikával szakításra szavát adta, azt az emigráció kétségtelenül mélyen fájlalta; a ki azonban e felfogás fölött igazságosan akar ítélni, annak az emigráció politikai álláspontját nem kell szem elől tévesztenie.

Akkor még nem állott be a magyar emigrációra nézve a palinodiák ideje. Akadt ugyan már néhány ember, ki haza kérezkedett s haza is ment. (Jósika Miklós egyik levelében ekként fejezte ki magát: »Néhány elég nagyszáju hazánkfia hazapetitionálta magát.«) Még ezek is sulyt helyeztek arra, hogy e lépésük, melyet magán- s családi viszonyaik kényszerűségével indokoltak, ne magyaráztassék elvtagadásra általunk. Ki szóval, ki írásban is ígéretet tett, hogy aspiratióinkat az elnyomott hazába magukkal viszik s a zászló, melyet fennen lobogtatánk, az ő hűségükre, tevékenységükre mindig számíthat. A mint hogy többen közülök velünk folytonos összeköttetésben maradtak, sőt néhányan még a hazában alakult központi forradalmi bizottságba is beléptek s annak működésében tevékeny részt vettek. Ezek egynémelyikét az emberi dolgok forgandósága azóta meseszerű átalakulásokon vitte keresztül. Lehetetlen keserű mosolynak nem szállni ajkaimra, a mint hány-vetett irományaim halmazát forgatva, egynémely bucsulevél kezembe akad. De nincs természetben az indiscretió. Gyarló ember magam is, számba tudom venni, hogy az, a mit embernek hívnak, gyarló teremtés. »H a b e n t m o r t a l i a c a s u m.«

Helyén látom itt közbevetőleg megjegyezni, miként igazságtalanság volna azokkal, a kik magukat »hazapetition-

nálták«, azokat összezavarni, a kik nem kérezkedtek vissza a hazába, hanem (mint Simonyi, Irányi, Helfy) később, midőn alakilag legalább az alkotmányosság tere némileg megnyílt, polgártársaik meghívásának engedve, elfogadták a munkatért, melylyel őket nemzetük bizalma keresetlenül megkinálta. (Mondom: »keresetlenül«, mert erről positiv tudomással bírok.) Én másként gondolkoztam s másként gondolkozom; de az tény, hogy ezeket nem kell ama »nagyszáju hazafiak«-kal összezavarni, a kik magukat »hazapetitionálták«.

Hanem végre is, a kik azon időben, mely szóban van, hazakérezkedtek, emigránsok lenni megszűntek. A mi magyar emigráció azon időben volt, annak soraiban, egyetlen egyet kivéve, én embert nem tudok, ki a 49-iki függetlenségi nyilatkozatot ne vallotta volna, semmi feltétel alatt, semmi áron, még a 48-iki alkotmány teljes épségben visszaállításának árán is, fel nem adható, el nem alkudható hitvallásának. Halmokban fekszenek előttem (a Teleki Lászlón kívül) Klapka, Vetter, Türr, Vukovics, Pulszky, Irányi, Jósika, Kiss Miklós, Ludvigh, Karacsay, Horn, Szarvady, Mednyánszky Sándor, Csernátony stb. stb. levelei, melyek mind erről tanuskodnak. S az emigrációnak e politikai hitvallása nem valamely véka alá rejtett méceske volt, melynek halovány pislogása csak holmi titkos conspiratorok rejtekeit világítja be: magasra feltüzött fáklya volt az, mely a magyar emigráció hitvallását villanyos fényözönben sugározta a gondolkozó emberiség szeme elé. Midőn e szót leirom, bizony nem a parányi adalék emlékezete lebeg előttem, melylyel a szent ügy hirdetésénél e fény terjesztéséhez én magam is járulhaték; nem is az alkalmi felszólalások, melyekkel Teleki, Klapka, Vukovics, Türr, Irányi és más számtalanok egyes specialis eseteknél, a magyar szabadság, a magyar állami lét jog- s politika-szerüségének egyes specialis igazságait a világ közvéleményét meghódító világosságba helyezék: hanem azon folytonos apostoloskodás emlékezete lebeg előttem, melylyel a magyar emigráció politikai hitvallása a világ-sajtóban nyíltan, hangosan, szakadatlanul képviselve volt s mely a magyar ügyet, úgy a miként akkor az emigráció agyában-szívében élt, a napi-kérdések legelső sorába küzdötte be. Szemem előtt lebeg Jósika, kinek e téren szerzett érdemeiről már

máskor szólottam. Szemem előtt lebeg az, miként adtak folytonos kifejezést s vívtak ki nemcsak elismerést, hanem hatalmas támogatást is a magyar emigráció hitvallásának Éber Nándor, Pulszky, Csernátony az angol, a két utóbbi az amerikai s később az olasz sajtóban is; a francziában Irányi, Horn, Szarvady, Ludvigh; a németben a két utóbbi, különösen Szarvady, ki magának bámulatos kiterjedésű tért nyitott; az olasz sajtóban kiváltképen Helfy, ki nemcsak a magyar s olasz ügy érdekazonossága érzetének meggyökeresítése körül kétségtelenül mindnyájunk közt a legnagyobb érdemekkel bír, hanem politikai hitvallásunknak az európai sajtóban meghonosítására is kiváló befolyást gyakorolt az által, hogy ki tudta vinni, miszerint a világ-sajtó egyik közös kutfejének, az »Agence Havas«-nak távirdai körében Konstantinápolytól Turinig ugyszólván rendelkezhetett, azonkívül saját külön lapot is alapított, mely a magyar függetlenség s olasz független nemzeti egység törekvései közt fenforgott szövetségi kapcsolat tekintélyes közlönyének annyira el volt ismerve, hogy mintegy góczpontul szolgált arra, miszerint a Cavalletto által oly tapintatosan vezénylett s a Helfy lapjánál tekintélyes erők által folytonosan képviselt velencei forradalmi comité működése s a mienk közt összhangzás és viszonylagos támogatás álljon fenn. Helfy még könyvnyomdát is alapított, miszerint politikai hitvallásunk folytonos terjesztésére a magyar emigrációnak minden lehető könnyítést nyujthasson. Ott nyomtattuk az »1849« czimű folyóiratot is, mely jelszavul Petőfi e sorait viselte homlokán:

»De mit tűr a szolgaságnak népe?
Mért nem kél fel, hogy lánczát letépje?
Arra vár, hogy Isten kegyelméből
Azt a rozsdá rágja le kezéről?«

Az időszaki sajtóban folytatott ily szellemű működés mellett Irányi, Ludvigh még külön röpiratokat is irtak, melyekben hatalmas érvekkel kimutatták, hogy a magyar nemzetnek még a 48-iki alkotmány teljes visszaállításával sem lehet beérnie s az emigrációnak a világban szétszórt zöme ép úgy, mint a magyar légió tagjai adhaesionalis nyilatkozatokban adtak a 49-iki zászlóhoz minden alkut kizáró ragaszkodásuknak kifejezést,

Ezek tények, melyekre azért hivatkozom, miszerint tisztában álljon a magyar olvasó-közönség előtt, hogy ki s mi volt az a magyar emigráció, melynek emléke méltatlansággal vádoltatik azért, mert mélyen fájlalta, hogy politikai hitvallásának állásban, tehetségben, népszerűségben, befolyásban egyik kiváló vezérképviselője a »forradalmi politikával«, tehát az összes emigráció politikájával szakítani magát lekötölte.

E politika tekintetében az összes magyar emigrációban az egyetlen kivétel Szemere Bertalan volt, ki kezemből, mint az ország ideiglenes kormányzó-elnöke kezéből, a függetlenné nyilatkoztatott haza miniszterelnökségét elfogadta s mint ilyen, a függetlenségi nyilatkozatra kezembe az ország színe előtt hűséget esküdött. Ha velem vagy czélban, vagy politikában egyet nem ért, vagy tehetségeimet a nemzet által reám ruházott állás betöltésére elégtelennek tartva, megbuktatásomra törekszik: ez mint szabad embernek jogában áll vala, föltéve, hogy nem fogadja el kezemből a miniszteri állást, vagy arról lemond s nyíltan az ellenzék soraiba lép. De hogy miniszter maradjon s mint ilyen, ellenem az országban titkon olynemű ármányokat üzzön, miszerint felajánlott szövetkezésének még maga Görgey is hátat fordított, — az emigrációban pedig kimenekülésének első perceze óta *) ellenem, volt minisztértársai s politikai barátaim ellen folyvást egész szenvedélylyel a legellenségesebb megtámadásokban gyönyörködni illendőnek tartsa: ez oly dolog, hogy nehéz megérteni, miként volt képes azt összeegyeztetni a köztünk fennállott hivatalos viszony solidaritásának erkölcsi igényeivel. Azonban: »Der

---

*) Vukovics Sebő (kinek pedig minden levelét mérséklet, higgadság s a legdelikátabb kiméletesség jellemzi) nekem Kuthiába már 1850. augusztus 14-én Montmorencyből ezeket írta: »Mi itt meglehetősen barátságban élünk mindnyájan, kivéve Szemere-t, ki szándékosan a régi barátságot is megmérgezte. Ő már az én kijövetelem előtt ellened s ellenünk elég bűnösen s igen önkényes állításokkal lépett fel, magát, mint az egész forradalmon felül emelkedett nagyságot mutatva be. Bármily nagysága legkevésbé sem bánt; de a mit a tények sorából valótlanul beszélt, azt Horvátthal, czáfolatul megigazítani, kötelességünknek ismerők.« — 1851. július 12-én pedig ugyancsak Vukovics (Párisból) arról tudósított, miként Szemere méltatlan kikelései annyira elidegenítették tőle az ottani emigrációt, hogy midőn július 5-én az emigratióális

‘Tod hat eine reinigende Kraft«. Én az ármánynak, indulatos ellenségeskedésnek, melylyel bizalmamat viszonzá, emlékezetét sirjába temettem s csak fényes tehetségeinek tiszteletteljes elismerését tartottam meg és megtartottam a részvételtjes bánatot a szivrendítő éj fölött, mely halála előtt e fényes tehetségek világára reáborult.

Hanem azt tárgyamhoz tartozik megemlitenem, hogy a mint Szemere az alig megjelent október 20-ikai diplomának mint kiindulási pontnak elfogadása mellett felszólalt (ő az egyedüli ember nemcsak a magyar emigrációban, hanem az obligát hivatalos köröket kivéve, az egész magyar világon) s kül- és belföldi lapokban a kialakulás mellett nyilatkozott Klapka tábornok csak kétségtelen tényt constatált, midőn ugyanazon francia lapban, melyben Szemere kialakulásra intő első felszólalása megjelent, mindjárt a következő napon kijelentette, hogy »az összes magyar emigrációban egyedül Szemere ur van a maga véleményén.« Teleki László pedig a francia lapokban rendkívül éles czáfolatot bocsátott közre Szemere ellen. Ez volt utolsó felszólalása elfogatása előtt.

Ilyen volt a magyar emigráció politikai álláspontja. A körülmények pedig olyanok voltak, hogy lehetetlen volt a sziv vérével összeforrt óhajainak a közel valóság reményévé nem fokozódnia, feltéve, hogy a magyar nemzetnek minden alkut kizáró hajthatatlansága iránt az olasz kormány hite, bizalma meg nem ingattatik.

Ott volt az olasz ügy folyton előretörő haladványa, mely az egész világ meggyőződése szerint, a háborut az osztrákkal

---

választmány megnyitása végett közgyűlés tartatott: Magyarország volt miniszterelnöke (ki pedig ép ez állásánál fogva a testület élére állíttatni különösen hivatva volt volna) mindössze csak két szavazatot kapott s a kettő közül az egyiket Vukovics adta. A választmány ekként lett megalakítva: Teleki László elnök, Vukovics alelnök, Irányi jegyző, Klapka, Czecz, gr. Andrassy Gyula, Gorove, Kemény Farkas, Kiss Miklós vál. tagok.

Szemere éveken keresztül mindig folytatta az ellenségeskedést; 1859 után pedig magát már az emigrációnak az 1849-iki függetlenségi nyilatkozathoz ragaszkodó álláspontjával is nyílt ellentétbe helyezte. Teleki László és Jósika Miklós levelei e miatt a legkeserűbb indignatio kitöréseivel vannak telve,

jóformán kikerülhetlenné tette. Ott volt a turini cabinettel Teleki közreműködése mellett kötött ünnepélyes szeptemberi egyezkedésünk, melynek komolysága felől hatalmas tanúságot szolgáltatott az erély és gyorsaság, mely annak foganosítására körül kifejtetett. Ott volt a valóban nagyszerű fegyverkezési felszerelés (lásd: első fejezet), mely Magyarországra juttatás végett a keletre már elküldetett. Ott volt az, hogy e fölfegyverzéssel kapcsolatban az olasz kormány már annak is idejét látta, miszerint a kelet felől tervezett forradalmi hadműködés designált vezére: Klapka tábornok az előkészületek berendezése végett rendeltetése helyére menjen. Ott volt az a nagyjelentőségű tény, hogy Napoleon császár, míg a Garibaldi alatt alakított minden más nemzetbeli idegen légiók elosztatását határozottan megkövetelte, — a magyar legió fentartásába nemcsak beleegyezett, hanem annak tekintélyes haderővé fejlesztését Victor Emánuel királynak még egyenesen tanácsolta is; minek folytán a magyar légió nemcsak fentartatott, hanem szaporítása is elhatároztatott s a magyar emigráció (miként már előbb is említém) a történelemben példátlan azon előnnyel dicsekedhetett, hogy a világ minden hatalmának szeme láttára, saját hazájának zászlaját idegen földön, saját nemzeties szervezetű seregének élén lobogtatná. Ott volt az, hogy nagymennyiségű magyar pénzjegyeknek az olasz kormány költségén nyomtatása megfeszített erélylyel munkába vétetett, miszerint tervezett forradalmi harcunk saját hazánkban finánciális eszközökben ne szükölködjék. És ott volt azon körülmény, hogy a magyar emigráció minden harcziás előkészületeinél nem mint a nemzetet kívül álló testület, hanem mint annak képviselője s a nemzet bizalmától környezett közege, mondhatni: mint elismert nemzeti hatóság járt el, folytonos összeköttetésben állott a hazában működött forradalmi bizottsággal, melynek tagjai a nemzet legbefolyásosabb, legtekintélyesebb köreihez tartoztak s hogy e bizottság jelentései, ezer más csatornákon felénk özönlött értesítések, de a köztudomású tények tanúsága szerint is olyan volt a közszellem Magyarországon, miszerint távol attól, hogy a nemzet forradalmi elhatározása felől a legkisebb kétség foroghatna fenn, inkább attól volt okunk tartani, hogy ha az olasz-osztrák háború késni talál, a türelmevesztett nép

idő előtt is kitörésre ragadtatik. Hozzájárul mindezekhez az, hogy magyar, sőt osztrák lapokban is az olasz-magyar közös harc nyíltan bevégzett ténynek hirdettetett s az olasz háborúval combinált magyar forradalom bizonyosnak is, imminensnek is tekintetett, a minek az akkori közszellem mellett lehetetlen volt a népre felvillanyozó hatást nem gyakorolni.

Nekem azon időből csupán a »Pesti Napló« áll rendelkezésemre, mely (a mint tudva van) a túlmerészség boglárát dicsőségének kőszorujába fűzni nem épen buzgólkodott. De azért ily tudósítások közlésétől még a »Pesti Napló« sem tartózkodott. Így például: 1860. október 25-kei számában a »Tr. Zeitung« után ezeket írta: »Kossuth, Klapka, s az utóbbi magyar forradalomból ismeretes több egyén ismételve értekezletet tartottak Cavourral s a szárd tábornoki tisztekkel s ez alkalommal az előidézni szándéklott forradalom terve szorosán megállapított. Magyarországgal Fiumén át akarják magukat érintkezésbe tenni s Turinban az egész Littorale pontos hadtani leírását bírják.« Majd november 10-ikei számában a »P. Napló« a bécsi conservatív »Vaterland« után egy tudósítást közölt Milanóból, melyben írva volt, miként »Nápolyból parancs érkezett oda, hogy a legnagyobb sietséggel 24.000 magyar attila készíttessék. Egy hajdani huszárezredszabó, ki a magyar forradalom alatt századosi ranggal Bem hadtestében a Kossuth- és Mátyás-huszárok egyenruhájának kiállítását vezette, van e feladattal megbizva. Az attilák, a mint készen lesznek, Türr tábornokhoz fognak küldetni, ki gondosan titkolt missióval van megbizva s annak kivitelére jelentékeny pénzerővel rendelkezik. Nem egészen alaptalan a nézet, miszerint azon kísérlet forog kérdésben, hogy Magyarországnak a forradalom lángra szittassék s hogy kísérletet fognak tenni, Fiumenál partra szállani, a honnan aztán a forradalom előharcosai Magyarországra törnének. Épen nem kell biztonság érzetében ringatózni, mert Victor Emánuel király szorult helyzete (?) kényszeríti őt »va banque«-ot játszani. — — Magyar- és Olaszországnak közös harci vállalatát oly elvégzett dolog, miben még csak kétkedni sem mer senki.«

Természetes, hogy a conservatív bécsi »Vaterland«, melyből a »Pesti Napló« idézett, ol nem mulasztotta e tudó-

sítását az obligát »kalandor«, »gyalázatosság«, »aljasság« stb. mártásával felereszteni, miszerint a sajtó-hatóság torkán meg ne akadjon; de képzelni lehet, hogy e mártások daczára mennyire jól esett az ily eledel magyar gyomornak.

November 13-ikai számának második vezércikkében Fk (Falk) jel alatt a »Pesti Napló« újra visszatért a 24.000 attilára; elmondta, hogy Garibaldi, Caprerába visszavonulása előtt, Türr tábornoknak ismeretlen célra két ágyu-üteget s 10.000 fegyvert ajándékozott s Victor Emánuel királynak azt mondta, hogy 1861. tavaszán Olaszországon kívül fog magának tevékenységi színhelyet keresni; s több más ily jellegű adat elszámolását a »Pesti Napló« azon következtetéssel kísérte, hogy azok összefüggése imminens háborura mutat, melynél Austria nemcsak Velenceze felől, hanem más felől is meg fog támadtatni, a minek fontosságát neveli az is, hogy Metternich herczeg azon biztos hirt küldte Rechberg grófnak, miként Franciaország a megújulandó osztrák-olasz háboruban minden esetre Piemont mellett fog küzdeni. Nevezetesnek jeleztetett az, hogy e tervet sem az október 20-ikai diploma, sem a varsói találkozás nem birta megmásítani s a mérsékelt szellemű magyar lap, a maga modorában, a közel forradalmi harc kilátását azzal fejezte be, hogy »a készülő események hazánkat igen közelről érdekelhetik, a sajtónak tehát kötelessége, himezés-hámozás nélkül megismertetni a helyzetet, hogy kiki már előre megfontolhassa a szerepet, melyet vállalni fog, ha az előrelátható események bekövetkeznek.« — — —

Ugyanazon lap november 20-ikai számában egy bécsi levél után azt tette közhírré, miként az ottani kormánykörökben rég nem titok többé, hogy izgatások folynak az országban a közel kilátásba helyezett jövő reményében; hogy a mind vakmerőbb fellépésből azon következtetés vonatott, miként a táplált tervek határozottabb alakot kezdenek öltetni; — — — a külügyminiszteriumhoz értesítések jöttek, hogy az adriai tenger felől beütési kísérlet szándékoltatik, — — s hogy a küszöbön álló velencei háboru és azon izgatottság mellett, mely a magyar földön az újabb császári engedmények daczára uralg, e dolgok rendkívüli súlyt nyernek.

Ilyen tudósítások sűrűn jelentek meg a magyar lapokban s könnyű elképzelni, minőnek kellett Magyarországon a közérzületnek lenni, ha még egy oly óvatos, mérsékelt lap is, mint a »Pesti Napló«, kapu előtt állónak hirdette a velencei háborúval kapcsolatos forradalmat Magyarországon.

Nekünk idekünn némi fáradságunkba került a velünk barátságos viszonyban állott hatalmakat meggyőznünk, hogy az október 20-ikai diploma a magyar nemzet forradalmi elhatározottságán semmit sem változtatott. De annak lehetetlensége, hogy a bécsi udvar szorultságában tovább is mehet: a nemzet eventuális hajthatatlansága felől némi kétséget kezdett támasztani. El lehet tehát gondolni, mi mérhetlen súlyú fontosság feküdt abban, hogy semmi se történjék a hazában, a mi e kétséghez tápúl szolgálhatna; mert ha a magyar nemzet hajthatatlansága iránt a hit s bizalom megingattatik, az e hajthatatlanságra épített tervek dugába dőlnek s a szívérvünkkel összeforrt és nemzetünk zöme által osztott hazafiui remények füstbemennek.

Ilyen volt a helyzet, midőn az a rettenetes hir villáma csapott ránk, hogy Teleki, kivel az olasz kormány, mint a magyar nemzet forradalmi határozottsága egyik vezér-képviselőjével, alkudozott, egyezkedett, szövetkezett: maga Teleki, a vezérek egyike az, a ki elhagyja zászlónkat egy ádáz perc sulyának nyomása alatt, szakít a forradalmi politikával s a kialakulás terére lép.

És Lukács Móricz Emlékezései, a baráti érzelmek sugallata által elragadtatva, méltatlanságnak nevezik, hogy a magyar emigráció, melynek főntebb történelmi hűséggel világosságba helyezett hazafiui reményein ez esemény oly mélyre ható csorbát ütött, Teleki defectióját nagy nemzeti szerencsétlenségnek tekintette s fájdalmas felháborodással fogadta.

Én nem hiszem, hogy a »méltányos itéletű ember«, ki a fenforgott körülményeket elfogulatlanul számba veszi, Teleki »legrégibb, legbensőbb barátjának« e méltánytalan fel fogásában osztozhassék.

De az igazságnak s a volt emigráció lovagias becsületének tartozom azt is kijelenteni, hogy bár az emigráció Telekinek a forradalmi politikával szakítását érzékenyen fáj-

lalta és zokon is vette: érzelmeinek kijelentésével szorosan a magánkörre szorítkozott s tudtomra soha senki az emigráció köréből egyetlen szót sem bocsátott nyilvánosságra, mi Teleki személyes becsületét s lovagias érzelmét csak a legtávolabbról is sérthette volna.

Hogy valaki Telekinek szakitását a forradalmi politikával gyávaság vádjával illetve vagy bátorságát kétségbevonta volna, az merő mese. Elég e végett arra hivatkoznom, hogy Teleki Jósikához írott (a 298. lapon közlött) levele bevezető soraiban az indignatio hangján e kérdést vetvén fel: »Lehet séges-e, hogy találkozók ember Európában, ki bátorságomat és jellememet gyanusítsa?« — erre Jósika rögtön válaszolt s tudtára adta, miként »mi« Telekinek sem személyes bátorságán, sem becsületességében nem kételkedünk, sőt hisszük, hogy ügyünknek nagy szolgálatot teend, ha ebben adott szava akadályul nem szolgál. »E nyilatkozattal Teleki meg volt elégedve.« Így írta ezt nekem Jósika 1861. február 8-án kelt levelében.

Egyetlenegy körülmény adta magát elő, mely Telekinek, de csakis ideiglenesen, mert félreértésből, érzékenységét felköltötte. Ez abból áll, hogy (miként a szövegben részletesen olvasható) én közlöttem Jósikával Thouvenel levelét, melyben azon (téves) értesítés foglaltatott, miként Teleki szavát adta Ferencz József császárnak, hogy jövendőben hű alattvalója leszen. Az olvasó előtt áll Jósikához írott e levellem, melynek minden szava bizonyságul szolgál, hogy ezen »alattvalói hűség-fogadás« volt kutféje ama mély elkeseredésnek, mely leveleimen előmlik. Közölve van a szövegben levelem utóírata is, melyben azon hitemnek adtam kifejezést, hogy »Metternich hazudott Thouvenelnek, miszerint Teleki jellemét gyanusítva, a hitet s bizalmat irántunk aláássa.« Jósika (mint a szövegben elő van adva) ez utóíratot elküldte Telekinek, de magát levelemet nem, s így Teleki nem tudta, hogy mi az, a mit hazugságnak nyilatkoztattam. A mi ennek folytán közbejött, azt Jósikának hozzám 1861. január 29-én írott leveléből írom ki, a mint következik:

»Utóíratodat Teleki megkapta s nem tudva, mit mondott tulajdonkép Thouvenel, nekem Almássy Pál által íratott egy levelet, melyben elég szemrehányó hangon felszólít, hogy

te és én nyilatkozunk cathgorice, mi légyen az, a mit te hazugságnak nyilatkoztattál. Én erre megirtam azt, a mit te Thouvenel leveléből szives valál megküldeni. Ebből látható volt, hogy a te meghazudtoló szavaid nem Teleki ellen, hanem mellette szólottak« (a mint hogy azt az alattvalói hűségfogadást maga Teleki is kiváló emphasissal megczáfolta). »Telekit a Thouvenel szavai persze teljesen megnyugtatták, mert átlátta, hogy azoknak általad történt meghazudtolása egészen helyes volt.«

Ennyit elégnek tartottam annak megczáfolására felhozni, hogy az emigráció felfogása Teleki gyászos elhatározására befolyást gyakorolhatott. Ez merőben indokolatlan feltevés.

Berekesztésül még csak azt jegyzem meg, miként csodálom, hogy az Emlékezések írója nem vette észre, miként e föltevést ő maga is megczáfolja, midőn fölemlíti, hogy »Telekinak már kevéssel szabadon bocsáttatása után megfordult lelkében, hogy az ő esetén csak a halál segíthet s vele (Lukács-csal) is szólt róla első találkozásukkor Bécsben.« — Ott Bécsben, akkor, midőn Lukácsnak a halálról szólt, Telekinek a magyar emigráció felfogásáról még tudomása nem volt s nem is lehetett, s ha mégis már akkor halálról szólott, ez czáfolhatlan bizonyosságul szolgál, hogy tragicus elhatározásának csakis az elvhű férfias kebelnek önmagával történt meghasonlása volt kufjeje.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A h a r m a d i k c s a p á s.

(Pénzjegy-pör.)

I.

A sors valósággal üldözőbe vett. Vége-hossza nem volt a csapásoknak.

Cavour kívánta, hogy ha csak lehetséges, Angliában készíttessük a magyar pénzjegyeket. A lehetőség a törvényesség kérdésétől függött. Az angol jog »szokás-jog« (jus consvetudinarium). Angliának nincs codificált törvénykönyve. Az angol ember az államszervezetben is igazaknak tekinti az irás ama szavait: »a betű öl, a szellem elevenit.« Nem hiszen a »paraphisált« szabadságban, mert a paragrafusok rideg betűi nem simulnak a társadalmi viszonyok fejleményeihez. Az intézvényes szabadságot szereti. Nem holt betűkben, hanem eleven intézvényekben keresi, s fel is találja szabadságának biztosítékát, gyarapodásának kiapadhatlan forrását, intézvényekben, melyek nincsenek merev keretekbe szorítva s azért ruganyosak, szabadon alkalmazkodnak a szabadon fejlődő élethez. Az angol állami és társadalmi szervezet e sajátságának, midőn az igazságszolgáltatásra alkalmaztatik, meg vannak árnyoldalai, mint mindennek, a mi emberi. Nem mindennapias kérdéseknél, avatlan embernek nem könnyű eligazodni a törvényesség mezején. Szaktudósokra van

szüksége, kik jártasok az előzmények tömkelegében, miszerint megtudja: mit enged, mit tilt tennie a »szokásjog«? E helyzetben találtam én is magamat a magyar pénzjegy-nyomatás kérdésénél. Jogtudósokhoz folyamodtam. Anglia legtekintélyesebb törvénytudói, kiket ez iránt megkérdeztem, egyhangulag oda nyilatkoztak, hogy az angol törvény a forgalomban levő idegen pénzjegyek utánzását (counterfeit) igenis tiltja, de az én általam saját aláírásom alatt nyomatni szándékolt magyar szövegű jegyek semmi létező jegyeknek nem levén utánzása, azokat bizvást nyomathatom, szándokom valósitása az angol törvényekbe teljességgel nem ütközik.

E megnyugtató folytán hozzáálltam a dologhoz.

De ha jogtudós tanácsadóim ismerték Anglia törvényeit, én viszont ismertem az angol kormány részrehajló előzékenységét a bécsi udvar iránt, tehát nem lehetett nem gyanitanom, hogy ha a bécsi hatalom az angol kormány részrehajló politikájához alkalmazkodó rendőrség segítségével, vállalatomnak neszét veszi, daczára annak, hogy a törvény mellettem szól, zaklatásoknak, háborgatásoknak lehetek kitéve, melyek végeredményben meg is hiúsíthatják annak sikerét, a mire hazám függetlenségi harcza megújulásának esetére mérhetlen fontosságot helyezék.

E balesély ellen csak a gyorsaság óvhatott meg s azért végtelenül aggódtam a késedelem fölött, melyet a költségek kiszolgáltatása körül tapasztalt nehézségek okoztak. Midőn végre ez akadály 1860. december elején elhárított, csakugyan tudtára is adtam Cavour grófnak, hogy a műnyomdászok több mint 200 sajtót tettek munkába, miszerint az idővesztést erélylyel pótolhassák; de a munka több héten át félbe levén szakítva,

új munkásokat kénytelenek alkalmazni s én tartok tőle, hogy a munka újból felvételét lehetetlen lesz indiscretióktól megőrizni.

A következők nagyon is igazolták aggodalmaimat.

Deczember és január folytában a nyomtatás anyyira haladt, miként értesithettem Cavour grófot, hogy a megrendelt pénzjegyek nagyobb fele már február közepe táján el lesz szállítható Olaszországba, miszerint ott letározva, a háboru kitöréseig biztonságban tartathassék. Kérdésemre, hogy hova s miként kívánja a jegyeket szállíttatni, azt kaptam a gróftól válaszul, hogy küldjem Liverpoolból gőzhajón de la Rue czimre Genuába. A gőzösön szállítást Liverpoolban egy bizalmas angol barátom, Rawlins Károly ur által rendbe hoztam s már épen a bemálházás iránt intézkedtem Londonban, midőn nyomdászom, Day Vilmos, február 12-én irásban értesített, hogy a fővárosi rendőrség főnöke, Sir Richard Mayne (ki, nem tudni miként, egy pénzjegyünknek birtokába jutott) őt magához rendelte s előrebocsátván, hogy Austria megkeresést intézett az angol kormányhoz, vegyen birói megtorlást alkalmazásba mindazok ellen, kik e jegyek előállításához hozzájárultak, minthogy ez ellenséges szándoku cselekmény egy oly külhatalom ellen, melylyel Anglia barátságos viszonyban van: a rendőrfőnök, a kormány meghagyásából, felszólította Day urat: mondaná meg, ki bizta őt meg e jegyek nyomtatásával s minő meghatalmazással nyomatta nevemet e jegyekre? Day Vilmos megtagadott minden feleletet, mielőtt megbizójával s ügyvédekkel értekezhetett; nekem pedig tudtomra adta, hogy a munkát egész erejével folytatandja s gyorsan be is fogja végezni, ha csak a kormány által be nem tiltatik.

A következő napon, február 13-án, a rendőrfőnök írásban szólította fel Day urat, hogy a szóban forgó jegyeket egyelőre (for the present) tartsa magánál (to detain), miként azt a múlt napi értekezésben azon esetre megígérte volt, ha eltiltás adatnék tudtára.

Erre, ügyvédeink tanácsa folytán, Day Vilmos február 14-én levélben annyit válaszolt, hogy véleményt kért három nagytekintélyű alkotmányjogi ügyvéd-től (constitutional lawyers, *) kiknek egyike sem volt képes belátni, hogy Day és fiainak eljárása a felforgó ügyben akár a közjog (common law) bármely elvébe, akár valamely írott törvénybe (statutory enactment) ütköznék; minthogy azonban sem ő maga, sem megbízói nem akarják a törvényt megsérteni, annál fogva felhívja a rendőrfőnököt: ne sajnálja kijelölni a törvényt, melyet megsértettnek tart. E felvilágosítás fog további eljárása felett határozni, de azon hitben lévén, hogy csak azt tette, a mihez joga van, nem gondolhatja, hogy Sir Richard Mayne, mint angol ember, őt jogaitól megkivánhassa fosztani s azért kijelenti, hogy a rendőrfőnök értesítését, melylyel őt a tulajdonával szabadon rendelkezésben gátolni akarja, kötelezőnek el nem ismerheti, mert midőn ő szóval ígéretet tőn, hogy ha a jegyek kiadatásától kellőleg eltiltatik, a tilalomnak engedelmeskedni fog, természetesen oly tilalmat értett, mely az erre törvényesen feljogosított hatóságtól ered, s minthogy ezen eset fenn nem forog, Day és fiai helyén látják Sir Richard Mayne-nek tudtára adni, miként míg egyrésztől úgy ők maguk, mint megbízóik óhajtják, hogy a történeteket nyilvánosságra hozni ne legyenek kénytelenek, másrészt el vannak

*) Denman György parlamenti tag, Welsby és Toulmin-Smith irak.

határozva jogaikat minden alkotmányos eszközökkel fentartani.

Ügyvédeink e nyilatkozatot jogfentartás és a törvénytelen avatkozással járó felelősség igénybevehetése végett szükségesnek, de egyelőre elégségesnek is tartották s azon nézetben voltak, hogy Day és fiai folytassák a munkát, mintha semmi sem jött volna közbe, de nehogy azon vádra szolgáltatassunk ürügyöt, hogy a kormány hivatalos közegeinek tettelegesen ellenszegülünk: tanácsos lesz a jegyek elszállítását függőben tartani, míg tájékozva leszünk: vajjon szándokában van-e a kormánynak, s ha igen, mi uton, törvénytelen avatkozásában tovább menni? Ez avatkozást, jogi szempontból, ügyvédeink annyira képtelennek ítélték, hogy hajlandók voltak a rendőrfőnök egész fellépését amolyan »fulmen brutum«-nak tekinteni, melyhez a kormány nem merhet ragaszkodni.

Egyenesen nem is ragaszkodott. A kormány álláspontját a parlamentben előfordult következő nyilatkozat eléggé megismerteti.

Mr. White (brightoni képviselő) az alsóház 1861. márczius 5-ikei ülésében kérdést intézett a külügyi államtitkárhoz, vajjon a királyné kormánya az osztrák kormány által lett-e arra figyelmeztetve, hogy itt ezen országban állítólag pénzjegyek gyártatnak Magyarország nevében, és minő lépések tétettek ennek következtében a kormány rendeletéből vagy tanácsára?

Lord John Russell (külügyér): Az, hogy itt ezen országban Kossuth aláírásával s a magyar királyi koronával jelzett pénzjegyek gyártatnak, február 5-én jelentetett be a kormánynak az osztrák követség által. A kérdés azonnal a korona jogi tanácsosai élibe terjesztetett, a kik terjedelmes előadásban oda nyilatkoztak, miként nem lehetséges, legalább alig valószínű, hogy elmarasztaló ítélethez lehessen jutni, ámbár azon nézetben voltak, hogy a kérdéses jegygyártás ellenkezik ezen

ország törvényeivel. *) Ennek folytán ő (a külügyér) irásban értesítette a londoni osztrák követet, hogy a királyné kormánya ez ügyben semmi lépést sem tehet. Erre az osztrák követ oda nyilatkozott, miként reméli, hogy a királyné kormányának nem lesz ellenvetése az ellen, hogy ő más lépéseket tegyen, ha azt jónak látandja. Mire azt kapta válaszul, hogy azt tenni teljesen szabadságában van.

Ez a más lépés csak az lehetett, hogy Ferencz József császár saját nevében polgári keresetet indítson ellenem s nyomdászaim ellen Angliában.

Csakugyan erre határozták magukat. A dolog lefolyása ez volt: Az angol rendőrség megtette a kutató szolgálatot az osztrák császár követének, mintha csak osztrák rendőrség volt volna. Szolgálatkészségében annyira ment, hogy nem tudni miként, de mindenesetre nem tisztességes uton, még egy magyar pénzjegyet is birtokába kerített. Az ekként kikutatott tényállás alapján bűnvádi eljárást szerettek volna nyakamba keríteni. Az angol kormány semmit sem óhajtott inkább, mint hogy Austria e kívánságának eleget tehesen. De a korona jogtanácsosai a nemes szándok sikeres kivitelét lehetetlennek nyilatkoztatták. Az osztrák császár vagy tünni volt kénytelen a magyar pénzjegy nyomtatását, vagy magán-keresethez kellett megakadályoztatása végett folyamodni. Ez utóbbira határozta magát s az angol kormány az angol rendőrség által elcsent pénzjegyet a helyett, hogy a nyomdászoknak visszaadatná, az osztrák követnek szolgáltatatta ki, miszerint császárijának legyen mivel keresetét megindítani.

*) Erre nézve Jósikához írott leveleim egyikében ezeket találom:
 »Az e nyilatkozatra következett napon a kormány egyik tagja (Gilpin) estélyre hívott s ellentüntetésül formális fogadtatást (levée) tartatott velem. Vagy hatvan parlamenti tag, teljes udvari gálában, kardosan jött el az alsóház elnökének ugyanakkor tartott estélyéről, nekem, a »törvénysértőnek« tisztelegni.

Ekként fölfegyverkezve, benyújtották 1861. február 27-én az Angliában megszokott sajtósági törvénykezési irályban szerkesztett keresetlevelet, a mint következik:

II.

Cancellári ítélőszék.

(In Chancery.)

Bírák: a lord-cancellár ;
Stuart al-cancellár.

Panaszos: Ferencz József, Austria császára s Magyarország és Csehország királya.

Panaszlottak: Day Vilmos, Day János, Day József és Kossuth Lajos.

P a n a s z l e v é l.

Nagytiszteletű (right honourable) Fife megyei Szent Andrews báró Campbell Jánoshoz, Nagy-Britannia lord-cancellárjához.

Fentnevezett panaszos Ferencz József Austria császára, Magyarország és Csehország királya, előterjeszti (sheweth) ő Lord-ságának, a mi következik:

1. A panaszos Magyarországnak királya és mint ilyen, koronájának jogánál fogva, egyedül és kirekesztőleg bir kiváltsággal, Magyarországon pénzfizetésre szóló s ott pénz gyanánt forgalomba tehető jegyek kibocsátására felhatalmazást adni, mint szintén egyedül és kirekesztőleg bir kiváltsággal, felhatalmazást adni, hogy Magyarországon nyilvánosságra bocsátandó vagy forgalomba teendő bármely okmányra a magyar királyi czimer reáillesztessék (to be affixed).

2. Magyarországnak csaknem egész forgalma az osztrák nemzeti bank jegyeiből áll, melyek panaszosnak, mint Austria császárijának és Magyarország királyának, felhatalmazása mellett bocsátattak ki és ezen jegyek panaszos felhatalmazása mellett vannak pénz gyanánt forgalomban Magyarországon és egy forinttól fölfelé, különféle összegekről szólnak.

3. Panaszlottak Day Vilmos, Day János és Day József társasüzletet folytatnak Londonban, mint könyomdászok, Day és fiai cég alatt.

4. Panaszos nemrégiben biztos tudomást szerzett (has ascertained) a tény felől, hogy nevezett Day és fiai, Kossuth Lajos meg-

bizásából, ki most Londonban lakik s egyike a panaszlottaknak, nyomtatási táblákat készítettek, okmányok nyomtatása végett, melyek a magyar nemzet vagy állam — különböző pénzüsszegekről szóló — jegyeinek czimeztessenek s arra vannak szánva (designed), hogy Magyarországon pénz gyanánt forgalomba tétessenek; és hogy nevezett Day és fiai nevezett Kossuth Lajos megbizásából az így készített táblákról most okmányokat nyomtatnak, melyek oly jegyekül állíttatnak ki, a mint fentebb mondatott és melyek megkülönböztetés végett ezentul »áljegyek«-nek fognak neveztetni.

5. A mondott okmányoknak vagy áljegyeknek szövegteste magyar nyelven van, szegélyükön az összeg, melyre a jegy szólnak állíttatik, német, szlapon és más nyelveken van megjegyezve; alul pedig a magyar királyi czimer mását vagy lenyomatát viselik. Ez okmányok egynémelyike egy forintról s ezeknek szövegteste ekképen szól (lásd fentebb a 74. lapon).

6. Az egy forintról nagyobb összegű mondott áljegyek szövege, az összegek szükségszerű változásával, ugyanaz; és a Day és fiai által gyártásba vett áljegyek névleges értéke igen nagy, több mint száz millió forint.

7. Nevezett Day és fiai birtokában a mondott áljegyekből igen nagy mennyiség van, vagy már egészen vagy közel bevégezve s ők, ha csak a magas törvényszék által meg nem akadályoztatnak, az általuk a mondott módon gyártott áljegyeket a panaszlott Kossuth Lajosnak rövid időn ki fogják szolgáltatni, a kinek viszont szándokában van azokat, mihelyt megkapja, a panaszos felhatalmazása nélkül, sőt akarátja ellenére, Magyarországra küldeni, ott azok egynémelyikét különféle összegekért a panaszos alattvalói s más ott tartózkodók közt, azoknak eladni, a kik elfogadni hajlandók lehetnek s ekként és más módokkal is a mondott áljegyeket Magyarországon forgalomba hozni, azon áljegyek fennmaradandó részét pedig panaszos, mint azon ország királya jogainak s előjogainak megsértésével, más célokra, egyebek közt Magyarországon forradalom és rendetlenség előidézésére használni.

Panaszos soha és semmikép nem adott felhatalmazást Day és fainak a mondott jegyek gyártására vagy a magyar királyi czimernek azokon használatára. És a mondott jegyeknek Magyarországra bevitele ott egy álforgalmat (spurious circulation) teremtend s ez által és más módokkal nagy kárt (detriment) okozand az államnak és a panaszos alattvalóinak.

8. Panaszlottak, kik a Day és fiai czéget képezik, mielőtt a mondott okmányok végett a táblákat elkészítenék, tudomásával birtak a célznak, melyre Kossuth Lajos azokat használni akarja, valamint annak is, hogy azoknak elkészítésére vagy kibocsátására panaszos által nem volt felhatalmazva s hogy azon okmányok a panaszos, mint Magyarország királya jogain sérelmet követnek el.

De nekik szándokukban van a mondott jegyeket, a mint elkészülnek, a nevezett Kossuth Lajosnak kiszolgáltatni, és ki is szolgáltatják, hacsak a magas törvényszék tilalma (injunction) annak elejét nem veszi.

Kérelem.

Panaszos kérelmei a következők:

1. Határozassék el, hogy Day Vilmos, Day János és Day József kötelesek megsemmisítés végett kiszolgáltatni panaszosnak a mondott táblákat, melyeket a magyar állam vagy nemzet jegyeinek czimzett okmányok gyártása végett készítettek; mint szintén mindazon okmányokat, melyeket azokról nyomtattak vagy lithographáltak s minden birtokukban levő más okmányokat is, melyek a magyar állam vagy nemzet jegyeinek czimeztetnek vagy a magyar királyi czimer lenyomatával vannak ellátva.

2. Hogy a jelen perügy letárgyalásáig, mint szintén tárgyalása közben is, Day Vilmos, Day János és Day József s azoknak szolgálai és ügynökei e magas törvényszék rendelete és parancsa által eltiltassanak a magyar állam vagy nemzet jegyeinek czimzett bármely okmányt vagy a magyar királyi czimerral ellátott jegyeket nyomtatni, litographálni vagy gyártani s időközben a perügy eldöntéseig hasonló rendelet és parancs által eltiltassanak a nyomtatási táblákat vagy azokról nyomtatott vagy levont okmányokat vagy bármely birtokukban levő okmányokat, melyek a magyar állam vagy nemzet jegyeinek állittatnak vagy a magyar királyi czimer lenyomatával vannak ellátva, nevezett Kossuth Lajosnak kiszolgáltatni, vagy birtokukból kibocsátani vagy akárkinek is akár kiadni, akár kiadatásukat megengedni.

3. Hogy a panaszlottak a per költségeiben elmarasztaltassanak.

4. Hogy panaszos oly más vagy további jogorvoslattal (such further or other relief) bírjon, mint az ügy természete megkívánhatja.

(Aláírva)

Cotton Henrik.

E keresetlevél beadatott Freschfields és Newman urak, mint a nevezett panaszos szorgalmazói (solicitors) által.

Ezen keresetlevél előterjesztési része csaknem szó-rul-szóra gróf Apponyi Rudolf osztrák császári követnek eskü alatti vallomásából (affidavit) lett kiírva s ezzel betű szerint megegyezik; miért is mellőzve az egyhangu tartalom ismétlését, a követ ur e vallomásának csak bevezető sorait (melyekre alább hivatkozás

történik) s még két pontját irom ki, melyek a követett eljárásra világot vetnek.

A bevezetés eképen szól:

»Én (gróf Apponyi Rudolf), ö császári felségének, Austria császárjának (a ki ezen perben a panaszló) követje vagyok az angol udvarnál. Ö császári felsége Magyarországnak is királya s mint ilyen, koronájának jogánál fogva« stb. (mint a keresetlevél 1. pontjában).

E bevezetésben magát Apponyi gróf kirekesztőleg csak az osztrák császár követjének nevezi s mi ezt egyik gyám-okul használtuk fel a felperesi ügyvéd azon állításának megezáfolására, hogy Apponyi gróf a felperesnek, mint magyar királynak, képviselője gyanánt az angol udvarnál el van fogadva, annál fogva felperes magyar királynak el lett ismerve.

Vallomása folytában Apponyi gróf beismeri, hogy ő volt az, a ki február 20-án jegyeim közül egyre szert tett (I obtained), nevezetesen azon egyforintos jegyre, melyet a bíróságnak bemutatott s mely, a magyar nyelvben magát jártasnak mondott követ ur fordítása szerint, a keresetlevélben idéztetik.

Ezt a »szert-tevést« azért említem, mert ez az angol alsóházban éles megjegyzésekre szolgáltatott alkalmat, a mint alább látható lesz.

Végre még Apponyi gróf affidavit-jából a következő vallomását kell kiemelnem:

»Én legelőször február 3-kán kaptam értesítést a felől, hogy Day és fiai a kérdéses áljegyek gyártásával foglalkozkodnak. Én erre azonnal a királyné külügyi főállamtitkárához fordultam s kértem, hogy a királyné kormánya lépjen közbe (to interfere) s akadályozza meg (prevent) a mondott áljegyek gyártását. Február 23-án és nem előbb kaptam választ a mondott külügyi államtitkártól, melyben tudomra adta, hogy a királyné kormányának nincs tehetségében avatkozni (were unable to interfere). Ennek következtében én

azonnal jelentést tettem a dolog helyzete felől ö császári felsége, az osztrák császár kormányának s február 26-án és nem előbb, utasítást kaptam, ö császári felsége nevét használni azon eljárásoknál, melyeket a mondott áljegyekre nézve szükségeseknek tarthatok.«

*

Ekként lett e rendkívüli feltűnést okozott eljárás bevezetve, mely, azt hiszem, példa nélkül áll a »hires perek« (causes célèbres) történelmében.

»Austriát irtóztatós rémület fogta el,« — mondá beszélgetés közben a miniszterek egyike, egy parlamenti tag barátomnak, ki előtte ez ügyet szóba hozta.

Bizony nagy ijedelemben is lehettek Bécsben miszerint Austria császára, miután elkobzást vagy épen bünvádi eljárást, hála az angol törvények tekintélyének, előidézni nem birt; rászánja magát, hogy angol polgári bíróság előtt saját »legmagasabb« személyében szálljon perbe egy szegény magyar száműzöttel, s ez által magát azon keserű igazságok árjának kitegye, melyeket ez eljárással magára vont.

Hanem miután magát erre elhatározta, nem lehet tagadni, hogy ügyes tanácsadókra tett szert. Ügyes fogás volt az ügyet a »Chancery« elibe vinni. Ügyvédjei nagyon jól tudták, hogy lehetetlen volna egész Angliában oly esküdtszékét összeállítaniok, mely ez ügyben ellenem ítélne. Azért czipelték szegény fejemet a chancery elibe, mely előtt a pörlekedés annyira költséges s az eljárás annyi bonyodalmakkal jár, hogy Angliában példabeszéddé vált arról, a ki valamely átkozott hinárba jutott, azt mondani: »chanceryba került.« Aztán ez a törvényszék esküdtszék nélkül ítél; nincs a törvény betüéhez kötve; »méltányossági birói szék«-nek (court of Equity) neveztetik; hatósága

van egyrészt a köztörvény szigorát mérsékelni, másrészt méltányossági alapon sujtani vagy oltalmazni »wo des Gesetzes Fackel dunkel brennt.« A méltányosság pedig nagyon ruganyos fogalom; amolyan redős rázsa-szoknya, melynek ránczai közt a politikai részrehajlás férgesekéi is tanyát üthetnek.

Érezte is a közvélemény ösztönszerűleg, hogy itt aligha zaklatás esete fenn nem forog. Az angol nép minden rétegeiben át van hatva azon meggyőződéstől, miként az önkény elleni biztonságnak egyik lényeges feltétele az, hogy a hol zaklatás foroghat fenn: a nép a gyöngének pártjára álljon a hatalmas zaklató ellen. Nem tér el a tisztelettől, melylyel az angol ember a birói hatalom iránt viseltetik; de minden lehető gyámolítást nyújt annak, a kit zaklatottnak vél, miszerint számára az, a mit »fair hearing«-nek nevez, a kimerítő védelem s a törvényes eljárás oltalma teljes mértékben biztosítva legyen.

Ennek köszönhettem a gyámolítást, melyben az angol sajtó, igen kevés kivétellel, pártkülömbőség nélkül, részesített. Ügyem a lapokban heteken, hónapokon át állandó rovatot képezett; millió példányokban terjesztették okmányaimat, melyekkel Magyarország államjogát s azzal szemben a bécsi hatalom által negélyezett magyar királyi minőség usurpatorius jellegét okadatolva, kimutattam; nyitva tartották hasábjait a pártomat fogó felszólalásoknak; figyelemmel kísérték az ügy menetét; nem hagytak semmit szó nélkül, a miben ellenem jogsértést vagy méltatlanságot véltek fennforogni; ébren tartották a közvéleményt; élesztették a közrokonszenvet.

Különben is el kell ismernem, hogy nem állottam támasz nélkül a küzdelemben. A hálás visszaemlékezés

kötelességének teszek eleget, midőn a sokak közül, kik tevékenyen támogattak, kettőt különösen kiemelek. Az egyik Duncombe Tamás parlamenti tag, a másik Toulmin-Smith J. ügyvéd (barrister at law).

Duncombe fáradhatlan gyámolom volt a parlamentben mindazon méltatlankodások ellenében, melyekkel a bécsi udvar iránti részrehajlásból az angol kormány politikai tevékenységemnek útját állani törekedett. Duncombe nem elégedett meg azzal, hogy a kormány eljárását a pénzjegy-ügyben újra meg újra éles bírálattal bonczolat alá vonta s felfedezéseket idézett elő, melyek a kormánynak a közvéleményben épen nem váltak előnyére; hanem mindenre kiterjeszkedett, a mivel az angol kormány a bécsi udvar érdekében nekem ártani iparkodott. Ez időre esnek már említett interpellatiói a keleti fegyvereknek angol hajón történt visszaszállítása, a Sir James Hudsonnak adott kémrendszeri utasítás és azon botrányos avatkozás iránt, melylyel az iparvállalatok mezejéről leszorítottam s magán keresetem forrása bedugatot. Le-lerántotta a leplet az angol külpolitika szabadságellenes üzelmeiről; nyíltan hirdette a világ leghatalmasabb alkotmányos testülete előtt Magyarország ügye igazságát s független állami életre jogosultságát, és igen sokat tett arra, hogy a Palmerston-Russell-cabinet e folytonos ellenőrzés által feszélyezve, részrehajló politikájában tartózkodásra legyen kénytelen. — Duncombe beteges ember volt; tüdőbajban szenvedett, mely őt nemsokára sirba is vitte: de oly meleg volt keblében az igazságérzet s a magyar ügy iránti rokonszenv, hogy ha ágyhoz kötve találtam is valamely kérésemmel, melyet, ha még oly szenvedő volt is, meghallgatott: emberfölötti erőlködéssel vánszorgott fel betegágyából s elvitette magát a

parlamentbe, hogy javamra szót emeljen. Legyen áldott emlékezete!

Toulmin-Smith nevére csak a leghálásabb kegyelettel emlékezhetik minden magyar, kit a számkivetés vihara Anglia partjaira vetett. A magyar száműzötteknek nem volt buzgóbb, tevékenyebb barátja, mint ő. De ez nem az egyedüli czim, melyen a magyar nemzet az ő emlékének hálás elismeréssel tartozik. Bizton mondhatom, hogy nincs s nem is volt soha idegen, ki Magyarország alkotmányát, törvényeit, intézvényeit s alkotmányos történelmét oly behatólag tanulmányozta s oly alaposan ismerte volna, mint ő. Táglátkörü tudományossága mellett az alkotmányos törvénytudomány levén specialis szakmája: gonddal kutatta a polgári szabadság alapfeltételeit úgy saját hazája, mint más nemzetek történelmében s minél többet kutatott, annál tisztábban állott előtte azon kétségtelen igazság (melyről lelkem egész erejével meg vagyok én is győződve), hogy a mely nemzet szabad akar lenni, annak a centralisatiótól ovakodni kell. Centralisatio és szabadság, ellentétes fogalmak. Egyik kizárja a másikat. Erről a világtörténelem minden időben, minden körülmények közt, minden kormányforma mellett, tanuságot teszen. Valódi szabadság csak az önkormányzati elvnek az állam minden intézvényein következetesen keresztülvitele mellett lehetséges. Pedig a szabadság nemcsak kincs, mely önmagában is minden világi jót felülmuló értékkel bir, hanem oly tenyésztő hatály is, mely egyedül képes az emberi természet nemesebb tehetségeit széles körben kifejleszteni. Az intézvények visszahatnak az ösztönökre. Csak az önkormányzati elv napmelegében teremhet amaz »öncsinálta emberek« (self-made men) dicsőséges csoportja, kiknek életpályáján

el-elcsodálkozik a megszokottság sarában támolygók serege; csak az önkormányzati elv hatása alatt fejlődhetik ki nemzeti jellemmé az önállásnak igyekezetre nógató ösztöne, a vállalkozási szellem s az önerőre támaszkodó, előretörő tevékenység, mely úgy a szellemi, mint az anyagi előhaladás útján csodákat mivel.

Nem ismertem embert, ki az önkormányzati elv alkotmánytani jogosultságának s az önkormányzati intézvények semmi által nem helyettesíthető gyakorlati becsének érzete által mélyebben át volt volna hatva, mint Toulmin-Smith. Az önkormányzati elv hirdetésének szentelte munkás életét, s érdekeltségét Magyarország iránt egyenesen az ébresztette fel, hogy ezen elvet a magyar alkotmányos intézvényekben feltalálta. Ez ösztönözte őt arra, hogy a magyar alkotmányt és törvényeket behatóan tanulmányozza s tanulmányozása folytában Anglia és Magyarország alkotmányos intézvényei közt annyi hasonlatra akadt, hogy indítatva találta magát, polgártársait e hasonlatra egy külön munkában figyelmeztetni, melyet 1849-ben bocsátott közre ily czim alatt: »Parallels between the constitution and constitutional history of England and Hungary.« Egy másik jeles munkájának (»Local selfgovernment and centralisation«) nekem megküldött példányára pedig azon vallomást jegyezte fel, miként »bizalma az e munkájában fejtegetett politikai elvek helyes volta iránt a legnyomatékosabb megerősödést nyerte az által, hogy ezen elveket azonosaknak találja azokkal, melyek nekem vezéreim voltak ama távol országban, melynek intézvényei saját határain túl merőben ismeretlenek.« S valóban, barátságát, melylyel megtisztelt, jórészben

aúnak köszönhetém, hogy midőn Kis-Ázsiából jövet Southamptomban partra szállottam s a városi hatóság ünnepélyes üdvözléssel tisztelt meg: én válaszómban magamat a municipális önkormányzat hívének vallottam s megemlítettem azt, hogy mi, kik Magyarországon parlamentáris rendszer behozatalában munkások voltunk, ezt nem másnak, mint a megyei autonómiában birt önkormányzati rendszer betetőzésének tekintettük elannyira, hogy ugyanazon törvényekben, melyekkel a parlamentáris kormányzatot hoztuk, a megyei szerkezetet (municipális önkormányzatot) hazánk alkotmányossága védbástyáinak nyilatkoztattuk s a municipiumoknak addigi törvényes hatóságát teljes épségben fentartandónak határoztuk.*)

Toulmin-Smithben ily, a magyar közjogban járatos angol törvénytudó barátot bírván, igen természetes, hogy egyenesen ő hozzám fordultam tanácsért, a mint Ferencz József császár pört indított ellenem; mert, feltéve, hogy kiteremthetem a költséget, miszerint a keztyűt felvehessem, el voltam határozva, a per tárgyát egy nagy politikai ügy színvonalára emelni; az osztrák császár állását Magyarország irányában jogi szempont-

*) Ki nem mondhatom, mennyire fáj lelkemnek, látni, minő pusztitást vitt s folyvást viszen véghez a mai Magyarországon a centralisationális irány a törvényhatósági önkormányzaton. Tönkre van téve. A semmi által nem pótolható kincsnek ma-holnap még emlékezete is kivész a nemzetből. És miért vész ki? miért szokja meg a magyar nemzet a hatalomnak »minden lében kanalazó« gyámuralgását? Azért, mert belebeszéltek a kiskoruságba azon otromba sophismával, hogy a municipális önkormányzat a parlamentáris rendszerrel össze nem fér. Ha ez így volna, akkor a parlamentáris rendszer nem áldás, hanem átok; nem elöhaladás, hanem hátralépés volna az alkotmányos életben. De nem igaz, a mit mondanak. A szomorú tünemény kulcsa másutt van. A magyar nemzet lemondott állami függetlenségéről s a függés nem tűr önkormányzatot. »Módszer van az örütségben«, mint Polonius mondja Hamletről.

ból taglalás alá venni s a magyar nemzet alkotmányos jogait úgy az angol bíróság, mint az európai közvélemény előtt is okadatoltan világosságba helyezni; a mire azért is igen nagy fontosságot helyeztem, minthogy ezen per Magyarországon a közélet felelevenülésével s a 61-iki országgyűlés egybehívásával összeesett. Lehetetlen volt nem tudnom, hogy nekem, ki az angol törvénykezés tömkelegében járatlan vagyok, szerfölött nehéz lenne a magyar közjog felől oly angol ügyvédeket kellőleg indoctrinálnom s az angol törvénykezés technicalitásainak kátyuiból kimozditanom, kik a magyar alkotmányban járatlanok s azért óhajtottam, hogy Toulmin-Smith vállalja magára védelmemet a bíróság előtt. Sajnálatomra ezt, bár ügyvéd volt, nem tehettem, mert Angliában minden ügyvédnek megvan a maga szokott munkaköre, mélyen túlterjeszkednie a bevett szokással ellenkezik. De ha a »plaidirozást« nem vállalhatta is el, arra, hogy tanácsadóm s vezetőm legyem, a legnagyobb készséggel ajánlkózott; ő igazított utba a teendők felől; ő öntötte az angol törvénykezés technicalitásainak megfelelő formába beadványaimat; ő jelölte ki sollicitorjaim számára, hogy mire kell a plaidirozó ügyvédek utasításában sulyt helyezniök; ő kutatta ki az angol törvénykezésben oly nagy szerepet játszó előzményeket; ő indoctrinálta ügyvédeimet, befolyásolta tanácskozásaikat, felvilágosította az interpellatiók felől a parlamenti tagokat; szóval: utmutatóm, vezetőm volt az eljárásban; azonfelül röpiratokat dolgozott ki ügyemnek a közvélemény előtt pártolására s a »Parlamenti emlékeztető«-ben (Parliamentary remembrance), melyet szerkesztett és kiadott, bírálathoz alá vette a kormány eljárását s nyilatkozatait s úgy a sajtóban, mint az ügyvédekkel érintkezésben ügyem védelmére

fáradhatlan buzgalommal minden lehetőt elkövetett, és (a mi, azt hiszem, példa nélküli eset az angol törvénykezés nagyon is üzletszerű történelmében) mindezt tette merő úgyszeretetből, önzéstelenül; bár tudta, hogy a perlekedés költségeit bizony nem saját szűk erszényemből fedezem: egyetlenegy fillért sem fogadott el tőlem, s az egyetlen elismerés, melylyel hálámat jelezni megengedte, az volt, hogy elfogadta tőlem a »corpus Juris Hungarici« egy diszes kötetű példányát, melyet a végett Pestről meghozattam s hálás elismerésemet pár sorral beléjegyezve, könyvtárába becsempésztem.

Nemcsak a magam, hanem a nyomdászaim per-költségeit is nekem kellvén fedeznem, ez a per: minden, úgy felperesi, mint alperesi okmányoknak s a száz meg száz lapokra terjedő tárgyalás gyorsírázatának mind a tiz-tizenkét ügyvéd számára külön-külön lemásolását, az okmányok, magyar törvények s országgyűlési irományok beszerzését, kiírását, lefordítását, az ügy érdekében szerkesztett röpiratoknak angol, francia, olasz és német nyelven ezernyi ezer példányokban kiosztását, s a mozgás, működés nagyon szapora mellékes költségeit is beleértve, három ezer pár száz font sterlingbe került; mihez Napoleon herceg (Kiss Miklós ezredes közbenjárásával) ezer fonttal, Cavour pedig kétezer fonttal járult. De az bizonyos, hogy ha Toulmin-Smith munkáját is díjaznom kellett volna, a kiadások még közel ezer fonttal többre mennek.

Miszerint fogalmat adjak az olvasónak a felől, hogy mibe kerülhet az angol chancery előtt a perlekedés: ide iktatok néhány sort Kiss Miklóshoz írott egyik levelemből:

»Angliában minden per drága mulatság: tizszer drágább a chancery-per. Aztán az osztrák követ nem szünik

meg nyomdászaimat minden módon csábitani, hogy mondjanak le a védelemről s hagyjanak cserben. Pedig ha ők engednek a csábitásnak: az én védelmemnek nem lesz anyagi »substratuma«, mert a pénzjegyek az ő birtokukban vannak. Tehát kénytelen vagyok a nyomdász-czég védelmi költségeit is magamra vállalni, nehogy a lehető pörvesztés félelméből cserben hagyjanak. Ennek aztán az a következése, hogy mindenikünknek kell külön szorgalmazójának (sollicitor) lenni, kik az utasításokat készítik, melyek szerint az ügyvédek dolgoznak; külön-külön ifjabb fogalmazó-ügyvédjének (junior drafting barrister), kik ez utasítások nyomán az »affidavit«-okat (vallomásokat) fogalmazzák s a védokokat összerakják; külön-külön »senior barrister«-ének, kik arra véleményt készítenek; aztán egy vagy két »equity law man«-nek s egy vagy két »common law man«-nek a két külön fél részére külön-külön, a kik plaidiroznak s ha vagy véleménykülönbség vagy valamely pont iránt kétség fordul elő, mindjárt »generalis consultatis«-ra gyűlnek össze, melynek mindenike két-hárromezer francba kerül, még akkor is, ha nem olyan pont forog fenn, melynek földerítésére oly külön »specialitás«-ok meghívása tartatik szükségesnek, kik itt, hol a munkafelosztás elve mindenben a végletekig van vive, ép azt a pontot különös tanulmányuk tárgyává tették. — — — Tegnapi egy fél óráig tanácskoztunk a felett, hogy két nyitva állott eljárási ut közül melyiken induljanak el; s ez a félóráska száztíz font sterlingembe (2750 francba) került.

A különféle támogatás közül, melyben részesültem, meg kell még említenem azt, hogy 24 parlamenti tag bizottmánynyá alakult, miszerint annak nyilvános jelét adják, hogy az ellenem indított perben számomra a kimerítő szabad védelemnek (full and fair hearing) s a törvényes eljárás minden módjának biztosítását közérdekű ügynek tekintik, nehogy a személyes szabadság alkotmányos elvei, melyekre az angol nép annyira féltékeny, politikai tekintetéből személyemben megsértessenek. Ezért, ismerve a chancery előtti perlekedés költséges voltát és azon nézetből indulva ki, hogy

(a mint magát kifejezte) »a nemes száműzött, ki az alkotmányos szabadság védelmének mindenét feláldozta, nem rendelkezhetik oly ressource-okkal, hogy a császári Austria pénzforrásaival a versenyt kiállhatná,« e bizottmány egy nyilvánossá tett felszólalásban köztudomásra hozta, miként feladatának ismeri s el is határozta számomra alapról gondoskodni a végett, hogy semmiben ne szenvedjek fogyatkozást, a mi a fennförgő kérdés helyes elbírálásának biztosítására szolgálhat (for the purpose of having the issue raised fairly tried out).

Én, miként már emlitém, Cavour gróf és Napoleon herczeg által a szükséges költségekkel el levén látva, értesitettem a bizottmányt, hogy pénzsegélyre nincsen szükségem s azt sem a bizottmány tagjaitól, sem az angol közönségtől igénybevenni nem is szándékozom; de a bizottmány megalakulásának nagy erkölcsi sulyt tulajdonitok és számot tartok reá, hogy a pör rendes menetét figyelemmel, a kormány eljárását ellenőrzéssel kísérve, befolyásuk s állásuk sulyával támogatni fognak, miszerint angol földön, az angol szabadság teljes gyakorlatában, háboritást ne szenvedjek.

E bizottság megalakulása egész Angliában nagy horderejű politikai tüntetésnek tekintetett, miért is helyén látom tagjainak neveit ideiktatni.

Parlament i tagok:

W. Scholefield (Birmingham), *Th. Barnes* (Bolton), *Th. Bazley* (Manchester), *A. R. Bristow* (Kidderminster), *Walter Buchanan* (Glasgow), *W. Coningham* (Brighton), *Robert Dalglish* (Glasgow), *L. L. Dillwyn* (Swansea), *Sir Charles Douglas* (Banbury), *J. A. Hardcastle* (Bury St. Edmunds), *W. G. Langton* (Bristol), *Wilfred Lawson* (Carlisle), *William Lee* (Maidstone), *John Locke* (Southwark), *Matthew Marsh* (Salisbury), *James Kershaw* (Stockport), *E. A. Leatham* (Huddersfield), *Sir Joseph Paxton* (Coventry), *W. Roupell* (Lambeth), *H. B. Sheridan* (Dudley), *James*

Stansfeld (Halifax), *J. P. Westhead* (York), *G. H. Whalley* (Peterborough), *James White* (Brighton).

Nem parlamenti tagok:

William Austin, *Professor F. W. Newman*, *) *Charles Reed* (F. S. A.) s a bizottmány titkára: *J. F. Bontems*.

Meg kell még jegyezmem, hogy e bizottság megalakulásakor a parlament a husvéti szünet miatt oszlófélben levén, a tagok legnagyobb része már elutazott Londonból; ez oka, hogy többen legbizalmasabb barátaim közül nem vehettek részt a bizottságban, még csak *Duncombe* sem.

III.

Tárgyalások az angol alsóházban és a sajtó.

Mielőtt a per lefolyását előadnám, tárgyam történelméhez tartozik, egy részét legalább a tárgyalásoknak megismertetni, melyek a per megindítása előtt a kormány által tett lépések iránt a parlamentben előfordultak.

ALSÓHÁZ.

1861. márczius 14.

Duncombe Tamás, finsburyi képviselő, feleletet kér a bel- vagy külügyi államtitkártól a következő kérdésekre:

Minő utasítások adattak *Sir Mayne Richard* rendőrfőnöknek az állítólagos magyar pénzjegy-gyártásra vonatkozólag?

Minő eljárást követett *Sir Mayne Richard* ezen utasítások következtében?

Kinek felhatalmazásából (by what authority) követelte *Sir Mayne Richard*, *Day* uraktól, hogy a kérdéses jegyek gyártását felfüggeszszék?

És kinek terhére esnek ezen eljárás költségei?

---

*) *Newman* tanár, a magyar száműzöttek s a magyar ügy nagytekintélyű meleg barátja rendezte sajtó alá s adta ki Angliában és Amerikában mondott némely beszédemet »Select speeches of *Kossuth*« cím alatt. Ő írta azt a nagy feltűnést okozott munkát is, melynek czíme: »The crimes of the house of Habsbourg.« (A Habsburg-ház bűnei.)

Hallottuk előadatni, hogy a külügyi hivatal február elején ezen jegygyártás beszüntetésére az osztrák kormány által fel lett szólítva. A nemes lord azonnal belement a kérdésbe s a korona jogtanácsosaitól véleményt kért. Ezek, miként a nemes lord minap a házban mondá, azon nézetben voltak, hogy a szóban forgó jegygyártás törvényt sért. E nyilatkozat elébe vág az azóta folyamatba tett peres eljárásnak s a kérdést praejudicálja: a nemes lordnak kötelessége a ház asztalára tenni azon jogi véleményt, melyre nyilatkozatát alapította.

Február közepe felé Sir Mayne Richard rendőrbiztos írásban szólította fel Day könyvnyomdász urakat, hogy a jegygyártást függeszték fel. Sir Mayne Richard szaglárainak (detectives) egyike belopózott a Day urak által alkalmazott munkások közé s ok van gyanítani, hogy ez csente el azt a jegyet, mely később a chancery bírói székeknek bemutatott. A belügyi államtitkár nyílt felvilágosítással tartozik arra nézve, hogy mi uton-módon került ezen jegy a bíróság elé; mert semmi sem bánthatná nagyobb mértékben az angolok érzelmeit, mint az, ha kisülne, hogy a kémrendszer használtatott. Tudni kívánom tehát, minő utasítások adattak Sir Richard Mayne-nek s minő felhatalmazással követelte Day uraktól, hogy a jegygyártást beszüntessék?

A másik kérdés az, hogy kinek terhére esik a költség, melybe ez a kémlélődés került? Mert köztudomásu dolog, hogy a kormány vesztegetés (bribery) által jutott a gombolyag szálához. Ha e költséget a mi kormányunk fedezi, akkor Anglia az osztrák kémrendszert fizeti. Ha Austria fedezi, akkor az angol rendőrség Austria zsoldjában áll. Ha a királyné kormánya e dologban azt a pénzt használta, a mely »titkos szolgálati«-nak neveztetik: miként fog az angol népnek tetszeni az, hogy adója ily czélokra költetik? Ez gyalázatos (disgraceful) eljárás egy angol kormány részéről. Én (Duncombe) tudom ugyan, hogy a nemes lord (Russell) nagyon rokonszenvez az osztrákkal, de még sem hittem volna, hogy a rendőrségnek ily befurakodást engedhet meg egy tisztességes angol iparozó boltjába s megengedheti, hogy üzletük ily önkényes módon félbeszakittassék; még kevésbbé tettem volna fel, hogy a nemes lord egy bíró előtt függőben levő ügyet praejudicialni akarhasson, hogy oly nyilatkozattal, a minőt e házban tett.

Sir G. C. Lewis (belügyér): Nincs kétség benne, hogy az én tisztelt barátom (Duncombe) alkotmányos jogával él, midőn ez ügyet a ház megfontolása alá hozta, ha úgy vélekedett, hogy itt sérelem forog fenn; de én remélem, hogy azon egyszerű felvilágosítás után, melyet megadni tehetségemben van, a ház be fogja látni, hogy semmi sérelem nem forog fenn. Én február 5-ike körül Sir Richard Mayne által lettem bizonyos jegyek lételére figyelmeztetve, melyek magyar nyelven vannak nyomtatva. Meg kell vallanom, hogy sem Sir Richard Mayne, sem én magam, sem senki

a belügyi hivatalban nem értette a magyar nyelvet; annyit azonban láttunk, hogy a kicsi jegy nyomtatva van s kísült, hogy »Kossuth Lajos« aláírását viseli. Kísült, hogy a jegy Day könyvművész urnál nyomtatott s az én sugallatomra történt, hogy Sir Richard Mayne magát Day uralal érintkezésbe tette s hozzá február 11-én a következő levélkét intézte:

»Sir Richard Mayne felkéri Day urat, legyen oly jó és szölon be hivatalomba holnap 12 órakor vagy oly hamar azután, a mint alkalmasnak találja.«

Ennek következtében találkozás történt Day ur és Sir Richard Mayne között, de nincs tudomásomra, hogy ez utóbbi valamely oly természetű felhívást tett volna Day urnak, mint tisztelt barátom említette. Február 13-án Sir R. Mayne egy második levelet intézett Day urhoz, mely eképen szölt:

»Uram! Felszölitom Önt (I request Yow), tartóztassa le egyelőre (for the present) mindazon magyar jegyeket, melyek üzleti helyiségeiben vannak, miként megígérte tegnap, hogy tenni fogja, ha ily értelemben tudósittatik.

»Remélem, látni fogom Önt holnap azon vizsgálatra vonatkozólag, melyre nézve Öntől felvilágosítást kívánok.

»Vagyok Önnek engedelmes szölgája

»Richard Mayne.«

Mr. Duncombe: Nem adott Ön semmi utasítást Sir Richard Maynenek?

Sir G. C. Lewis: Sir Richard Mayne az én utasításom alatt járt el. (Halljuk! halljuk!) Ennyi az, a mi Sir R. Mayne és Day ur közt előfordult. Több semmi sem történt sem szóval, sem írásban. A mi a detectivet illeti, nincs tudomásom, hogy Sir R. Mayne valakit alkalmazott volna oly módon, mint tisztelt barátom említette. Költség a kormány részéről sem fordult elő s a kormány nem érdeklett fél (are no parties) az eljárásnál, mely a chancery előtt függöben van.

Mr. Duncombe: Miként jutottak a jegyhez?

Sir G. C. Lewis: Oh, a jegy — — — (Nevetés, miközben a nagytiszteletű baronet helyére ül.)

Mr. Bright (birminghami képviselő): Az én tisztelt barátom (Duncombe) alkalmat adott a nagytiszteletű baronetnek, kimeritöbben nyilatkozni, mint a miként tevé. Sajnálom, hogy az alkalmat fel nem használta. Emlité, hogy az ő figyelmét Sir R. Mayne hívta fel azokra a jegyekre. Én nagyon szeretném tudni, ki hívta fel. Sir R. Mayne figyelmét reájuk? (Hear! hear!) Vajjon nom a nemes lord volt-e, ki a külügyi hivatal élén áll; vagy talán a nagytiszteletű gentleman (a belügyér) maga, kire az ügyet a nemes lord átruházta? Mert némi különbséget teszen a dolgok állásában, hogy ha Sir R. Mayne saját ösztönéből tette azt, a mit ön vagy

ha felsőbb hatóság rendeletéből tette. A nagytiszteletű gentleman nem mondotta meg, hogy tulajdonkép miként áll a dolog e tekintetben. Annyi tény, hogy Sir R. Mayne a jegyek közül egynek birtokába jutott; de a felől nem kaptunk felvilágosítást, hogy mikép jutott birtokába? Azt hiszem, bajosan lehetne feltenni, hogy Magyarország volt kormányzója küldött neki egy példányt a jegyekből (Nevetés) s azt sem hallottuk állíttatni, hogy Day urtól kapta. Tehát valakinek kellett lenni Day ur műhelyében, a ki egy jegyet elcsent a végett, hogy azt a rendőrbiztosnak adja. Ugy halljuk, hogy egy rendőr keresett alkalmazást Day ur sajtó-munkásai közt s az csent el egyet a neki munkát adott gazda jegyei közül. Ez, azt gondolom, lopás (larceny), ámbár nem tudom, mint neveznék az ügyvédek. Ha nem ezt tette, úgy saját papirosát használta a jegy lenyomására s azt szolgáltatatta Sir R. Mayne kezébe. Ha ez igaz s a ház bizonyosan fontosságot fog helyezni annak megtudására, vajjon igaz-e vagy nem? — akkor a tényálláshoz jutunk, hogy egy oly dologban, a mely legkevésbé sem érinti az angol korona vagy kormány biztonságát, de meglehet, érintheti egy idegen kormány érdekeit, a fővárosi rendőrség főnöke arra vetemedik, hogy egy itteni iparos műhelyébe becsempész egyet szaglászai közül egy becsületes nyílt nyomda-munkás köntösében a végett, hogy megtudja, mit mivel azon iparos s hogy annak műhelyéből eltulajdonítson egy jegyet, miszerint arra támaszkodva, perrel támadhassák meg nemcsak Magyarország volt kormányzóját, kinek neve a jegyen olvasható, hanem még magát az angol iparost, Day urat is. No, már ez merőben ellenkezik mindazon fogalmakkal, melyek a rendőrség hatóságára nézve ezen országban el vannak fogadva. Akármire használtatnék is egy ily eljárás saját kormányunk érdekében — s én nem gondolom, hogy az ezen esetben is kívánatos lehetne — annyi kétségtelen, hogy nagyon helytelenül cselekednék a belügyi államtitkár, ha sanctióját adná a rendőrség ily eljárásához, az osztrák vagy akármely más idegen kormány ezéjlei végett. A főkérdés bíró előtt van, annak taglalásába tehát nem ereszkedem; hanem a mondó vagyok, hogy a belügyi államtitkár azzal tartozik a háznak, hogy tisztán nyilatkozzék: vajjon megengedhető-e, hogy a belügyi miniszterium, a külügyi miniszterium helyett eljárva, becsusztasson egy londoni iparos boltjába valakit, miszerint bizonyítékra tegyen szert, melynek alapján egy idegen kormány üldözöbe vehessen egy számüzöttet, a ki hazánkban menedékhelyet keresett? Többet nem akarok mondani, hanem a nagytiszteletű gentleman (a belügyér) a háznak határozott nyilatkozattal tartozik, mert ha ez eljárásnak akármely része homályban hagyatik: nagyon erős gyanut fog támasztani a kormány ellen országszerte.

Mr. Henley: Mielőtt a nagytiszteletű gentleman Birmingham tisztelt képviselőjének felelne, talán nekem is meg fog egy kérdést engedni. A mint a történeteket felfogom; találkozás és

levelezés fordult elő Sir R. Mayne s a jegyek nyomtatója közt. A belügyér minden bővebb felvilágosítás nélkül ennél megállapodott s átment arra, miként Sir R. Mayne tudtára adta azon iparosnak, hogy nem szabad a szóban forgó jegyeknek műhelyéből elvitelét megengednie; s a nagytiszteletű gentleman hozzátette, hogy ő a dolgot ennyiben hagyta. Nekünk jogunk van megtudni, vajjon szokásban van-e ezen országban, hogy a rendőrség eltiltsón egy üzletembert valamely gyártmányának kiadásától oly esetben, midőn bűnvád nem emeltetik ellene? (Hear! hear!) Nekünk tudnunk kell, vajjon a kérdésben levő üzletember még mindig a tilalom alatt tartatik-e? A nagytiszteletű gentleman tagadó fejemozdulatot teszen, tehát felteszem, hogy nem tartatik. Hanem tisztán fel kell deríteni a tényállást; mert úgy látszik, hogy ezen esetben a törvényesség kérdése polgári törvényszék elibe vitetett, a dolog tehát nem ugyanaz, mintha bűnvádi eset forogna fenn. Tudni kívánom, vajjon Sir Richard Mayne visszavonta-e tilalmát?

Sir G. C. Lewis belügyér: A legbiztosabban állithatom, hogy hiszem, mondhatnám: tudom, de minden bizonynyal hiszem, hogy a rendőrség ez ügyben semmi kutatót (detective) nem használát és hogy semmi oly illetéktelen ügynök, minőről Birmingham tiszteletreméltó képviselője szólott, nem biratott rá vesztegetés által, hogy informatiót adjon. Semmi tudomásom sincs arról, hogy ily eszközök használtattak volna. Hogy miért avatkoztam én kezdetben a dologba, annak oka ez: A ház tudja, hogy akármely idegen kormány pénzt utánozni (counterfeit), ellenkezik ezen ország törvényeivel. Minthogy nem birom a magyar nyelvet, nem voltam képes magamnak véleményt képezni ezen jegyek valódi természete felől. Annálfogva Sir R. Mayne érintkezésbe bocsátkozott Day urral a tárgy felett. Később, a mint a fordítást megkaptuk s látuk, hogy a kérdéses jegyek semmi osztrák pénznek nem utánzása, hanem oly pénzjegy gyártása forog fenn, mely egy alkotandó új kormány használatára van szánva: azonnal beláttuk, hogy ha ugyan vétség foroghat fenn, az egészen különbözö jellegű. Tehát véleményadásra szölitottuk fel a korona jogtanácsosait. Az adott vélemény természetesen bizalmas jellegű, a felől tehát nem nyilatkozhatom; hanem annyit mondhatok, hogy e vélemény következtében a kormány elhatározta semmi eljárást nem intézni Day ur ellen s neki értésére adatott — legalább akkor, midőn hozzám jött, értenie kellett — hogy a tilalom csak pillanatnyi erővel birt, addig t. i. mig bővebb értesülés szereztetik, s ő 24 óráig sem maradhatott azon benyomás alatt, hogy a rendőrség lezárolandja tulajdonát (would lay any embargo on his property).

Mr. Bright: A nagytiszteletű gentleman nem mondta meg, hogy miként jutott kezéhez az a jegy?

Sir G. C. Lewis: A jegy Sir Richard Mayne által lett élémbe terjesztve (Oh! oh! és Hear! hear!)

A belügyminiszter igen éles megtámadásokat vont magára e nyilatkozatai által pártkülömbőség nélkül a sajtóban; pártkülömbőség nélkül, mert (a mint a hatalmas Cobden-Bright-párt közlönye, a »Morning-Star«, megjegyezte):

— — »A kérdés nem oly természetű, hogy pusztán párt-érzelmeknek szolgálhatna táplálékul; itt oly kérdés forog fenn, melynél a belügyminiszter kitérő nyilatkozatai megerősítették a gyanút, sőt többet mint gyanút, az angol közönségnél, hogy Austria iránti részrehajlásból s Austria sugallatára, a kormány oly rendszert vett alkalmazásba, mely annyira sérti az angol érzelmet, hogy nincs Anglia saját közigazgatása körében oly kigondolható közérdek, melynek kedvéért az angol nép ily eljárást valaha elnézett volna. Nagyön csatlakozik a kormány, ha azt hiszi, hogy Austria iránti előszeretetének meg fog engedtetni, a mi Anglia saját érdekeért sem türetnék el. A belügyminiszter azzal menti magát, hogy nem ért magyarul; igen, de olvasni csak tud, ott látta a kezére kerített jegyen Kossuth Lajos névalírást s ahhoz bizony nem kellett a magyar nyelv ismerete, miszerint belássa, hogy oly nyomtatvány, melyen Kossuth neve van aláírva, semmi osztrák pénznek nem lehet utánzása, ahhoz tehát a kormánynak nem volt szabad nyulnia, nem volt joga a kezére kerített jegyet megtartani, hanem szoros kötelessége volt volna azt a nyomdásznak, kinek műhelyéből eltulajdonított, visszaadni.«

Ezt az eltulajdonítást a lapok egyhangulag kereken lopásnak bélyegezték s keserű kifakadásokban adtak kifejezést az angol közönség a feletti megbotránkozásának, hogy a rendőrség, mely a végett fizettetik a nép adójából, hogy a polgárok vagyont a tolvajoktól megóvja, maga lesz tolvajjá s lopáshoz folyamodik, miszerint Austriának szolgálatot tegyen, a kormány pedig ezen lopott jószág alapján egy angol iparost üzletének folytatásától el mert tiltani a nélkül, hogy az ekként betiltott üzlet az illető törvényes hatóság által törvénytelennek lett volna kijelentve. Ily önkéntes avatkozást a magántulajdonnal-rendelkezés szabadságába, nem engednek meg Anglia törvényei s nem tűr el az angol nép szelleme; az önkény súlyát pedig még

növeli azon körülmény, hogy a kormány, a korona jogtanácsosainak véleménye folytán, elvégre kénytelen volt beismerni, miként nem forog fenn oly cselekvény, mely ellen fellépni a kormánynak jogában volna vagy lehetőségében állna.

Ily s ezekhez hasonló fejtegetések kíséretében a nyilvánosság közlönyei határozottan oda nyilatkoztak, hogy a dolgot nem lehet ennyiben hagyni. Az angol közönség tisztán akar látni az elkövetett üzelmekbe. Tudni akarja, hogy ki a tolvaj? tudni akarja, mi utonmódon került a lopott jegy a rendőrfőnök kezébe s mit csinált vele a belügyminiszter, miután az neki bemutattatott? ki tette mozgásba ez ügyben az angol rendőrséget s minő törvényes hatóság hatalmazta fel a rendőrfőnököt egy angol polgár üzleti munkájának betiltására? Ezek felől nem adott a belügyminiszter felvilágosítást s titkolózásai gyanut keltének, hogy a tényállásnak teljes felderítése nem remélhetett volna türelemmel találkozni az angol alsóházban, mert az angol rendőrrendszernek osztrák lábra állítása s a tulajdonnal-rendelkezés szabadságának megsértése nem oly dolgok, melyeknek elkövetéseért a nyelvtudományi tudatlanságot mentségül lehetne elfogadni. Több világosságra van szükség. Bűn lett valaki által elkövetve egy idegen kormány érdekében s a bűn tárgya, a »corpus delicti«, a fővárosi rendőrfőnök kezén találhatik.

Nem lehet megengedni, hogy a dolog ennyiben maradjon.

Hozzájárult a sajtó nyilatkozataihoz az, hogy a belügyminiszter előadása még szűkre szorított határai közt sem felelt meg mindenben az igazságnak.

Az interpelláció utáni napon (márczius 15-én) Day Vilmostól a következő levelkét vettem:

»Kötelességemnek tartom Önt bizalmasan értesíteni, hogy Sir G. C. Lewis tegnapi nyilatkozata az alsóházban nem egyezik meg a tényállással. Azt mondta ugyanis, hogy munkánk folytatásának betiltása egyenesen csak azon körülményből eredt, hogy nem értették a magyar nyelvű szöveget s hogy mihelyt fordításra tettek szert, tehát a jegyek természeté iránt tisztába jöttek, a tilalmat azonnal beszüntették. Ez teljeséggel nem áll. A fordítás kezükben volt, tehát ismerték a jegyek természetét, midőn a rendőrbiztos (a ki, mint Sir G. C. Lewis elismerte, ennek utasítása szerint járt el) nekem a tilalmat kiadta. Midőn február 12-én Sir Richard Mayne-t, meghívása folytán, meglátogattam, észrevettem beszédjéből, hogy a jegynek birtokában van, vagy legalább látta és ismeri; s csodálkozva kérdém: hogyan, hát Ön hozzájutott a jegyekhez? Ő azt felelte: igen, és fordítását is birom? Már pedig a tilalmat csak a következő napon adta ki, tehát akkor, midőn már fordításból ismeré a jegyek természetét.«

Ezt mint példát emlitem, hogy miniszterek, ha valamely nem épen tisztességes csinyt követnek el, egy kis fillentést maguknak a Themse partján is megengednek. Duncombe azonban nem hagyta a dolgot szó nélkül.

ALSÓHÁZ.

1861. márczius 22.

Duncombe, kérdést intézendő a belügyi államtitkárhoz a Kossuth-jegyek ügyében, alkalmat vőn emlékeztetni a házat, hogy minap lord John Russell-t cserben hagyta emlékezete azon jegyzékre nézve, melylyel Hudson utasította, hogy Kossuthot élesen szemmel tartsa (to keep a sharp look out). Úgy látszik, az emlékezőtehetség megfogyatkozása a kormánykörökben terjedni kezd. Néhány nap előtt a belügyér a Kossuth-jegyek iránt hozzáintézett kérdésekre válaszolva, azt mondta, hogy nem ismerhették fel a jegyek

természetét, midőn neki azoknak egy példányát a főrendőr biztos bemutatta, mert egyikük sem tudott magyarul. Szóló teljes bizonyossággal mondhatja, hogy azon időben Sir Richard Mayne már fordítását is bírta a jegyeknek, tehát mind ő, mind a belügyér ismerték a szöveg tartalmát, midőn a munka folytatását betiltották. És így a tudatlanság, mely menségül felhozott, nem forgott fenn. De nemcsak erre nézve hagyta cserben a belügyért emlékezete; cserben hagyta akkor is, midőn azt állította, hogy azon két levél után, melyet felolvasott, többé Sir R. Mayne és Day ur közt semmi irásváltás nem jött közbe. Már pedig a dolog akként áll, hogy Sir R. Mayne kapott Day urtól egy levelet, mely ennek mint angol embernek becsületére válik. A nagytiszteletű gentleman előadásának tehát magyarázatra van szüksége.

Azt is megkivánja szóló említeni, miként arra, hogy a Kossuth-jegyeken a magyar korona jelvénye előfordul, a külügyér márczius 5-én mint oly súlyos körülményre hivatkozott, mely praesumptiot keltett, hogy itt törvénytelenység forog fenn, mely megkivánja, hogy a korona jogtanácsosai véleményt adjanak a dolog felől. Előrebocsátja, hogy a magyar koronaczimera a Kossuth jegyeken nem mint pecsét, hanem csak mint diszítvény fordul elő és szóló bizonyossá teszi a házat, hogy azt a magyar koronás czimert, mely a kormányt annyira alarmirozta, Magyarországon mindenki széltiben használja: hirlapi hirdetések, czégtáblákon, színházi czédulákon, boros-palaczkokon s borura-derüre mindenben. Hát bizony nevetés-ges dolog volt ebből oly hűhót csinálni.

Szóló tudni kívánja, kitől kapta Sir R. Mayne a jegyet? ki fordította azt le számára? s nem volt-e már akkor lefordítva, midőn Sir Richard azt a belügyminiszteriumba vitte? s vajjon ugyanazon jegy-e az, mely a chanceryban bemutatott?

Sir G. C. Lewis belügyminiszter: Nem ismeri el, hogy feledékenységbe esett vagy hiányos felvilágosítást adott volna. Midőn azt állította, hogy az általa felolvasott két levelen túl semmi irásváltás nem jött közbe, ő természetesen azt értette, hogy Sir R. Mayne részéről nem jött közbe; nem tartotta szükségesnek arra reflectálni, a mit Day ur irt vagy irhatott. Az ő tiszteletreméltó barátja (Duncombe) csak az iránt kívánt felvilágosítást, a mit ő (a belügyér) és Sir R. Mayne tettek. Day urra nézve nem tett kérdést. (Nevetés. A ház ezt a csavarintást mulatságnak találta.)

Ezeknek előrebocsátásával szóló átment tisztelt barátja mostani kérdéseire. Azon kérdésre, hogy kitől kapta Sir R. Mayne a jegyet? — felelete az, hogy egy rendőrtől kapta. (Hear! hear! és nevetés.) A leghatározottabban állithatja, hogy Sir Richard Mayne sem rendőrt, sem senki mást soha nem alkalmazott arra, hogy Kossuth ur működései (proceedings) felől informatiot szerezzen. Ez bizonyos, mert ezt szóló magától Sir Richard Maynetől

tudja. (Nevetés.) Ő semmit sem tudott a jegyek felől mindaddig, míg egyet közülük egy rendőr hozzá nem hozott. Ekkor kötelességének tartotta azt szóló elibe terjeszteni. Szóló ismétli, hogy senkisésem volt a belügyi hivatalban, a ki magyarul értett volna, tehát utasította Sir R. Maynet, hogy forduljon a külügyi hivatalhoz fordítás végett s csakugyan a külügyi hivatal látta őt el a fordítással.

A harmadik kérdés az volt, vajjon ez ugyanazon jegy-e, a mely a chancerynek bemutatott? E kérdésre igennel felel. Szóló utasításából történt, hogy értesítés végett a jegy az osztrák követiségnek átadatott.

Megfelelvén e szerint a tett kérdésekre, szóló még indittatva érzi magát kijelenteni, miként távol van tőle, hogy Day ur eljárásában valami rosszalni valót találjon; ellenkezőleg, elismeri, hogy Day ur magaviselete kifogástalan. Sir R. Mayne jelentést tett szólónak arról, a mi közte és Day ur közt, ennek a rendőrhivatalban február 12-én tett látogatása alkalmával, előfordult. E jelentés szerint »Day ur oda nyilatkozott, hogy csak azután vállalta el a munkát, miután illetékes tekintélyek által biztosított, hogy a dolog törvénybe teljességgel nem ütközik. Gyanítván, hogy alkalmasint a kérdéses jegyek iránt kíván vele a rendőrfőnök szólni, két egész iv jegyet vitt magával s azon nyilatkozattal mutatta meg, hogy ő a dologból legkevésbé sem csinál titkot; ha Sir Richard Mayne meglátogatta volna műtermeit, minden tartózkodás nélkül megmutatták volna neki a jegyeket.«

Ezt szóló azért tartotta szükségesnek megemlíteni, mert Duncombe s a kik ez ügyben felszólaltak, olyan színben iparkodtak az ügyet feltüntetni, mintha e jegyek gyártása valamely oly titkos rejtelmes módon vitetett volna, mint mikor hamis pénz verése van munkában, miszerint azt a következtetést vonhassák le, hogy csak valamely nem tisztességes kémlelődés útján lehetett a dolog felől tudomást szerezn. Day urak nagyon tisztességes iparüzők, kiket maga a királyné is alkalmaz s kiknek nyílt eljárása e felfogást megczáfolja.

Szóló ezután előadja a szempontot, mely ez ügyben a kormányt eljárásánál vezérelte. A mint a fordítást megkapta — ugymond — tisztában állott előtte, hogy oly jegyek készítése forog fenn, melyek arra vannak szánva, hogy a Magyarországon most létező kormány helyébe állítandó kormány által használtassanak. Ilyen levén a működés természete, a kormánynak kötelessége volt megfontolás alá venni, vajjon a működés törvényes volt-e vagy nem? Erre nézve szóló előzményekre hivatkozott. Nevezetesen hivatkozott lord Lyndhurstra, a lordok házának egyik legtekintélyesebb törvénytudó tagjára, ki a királyné által Peltier ellen folytatott perben 1853-ban törvényes szabálynak jelentette ki, hogy »kihágás (misdemeanour) vétségébe esik, a ki oly tettet követ el, a

mely bonyodalomba keverheti Angliát valamely idegen kormány-
nyal, melylyel a királyné barátságban él.« Hivatkozott továbbá arra,
hogy midőn 1860-ban a Garibaldinak küldött segély kérdése az
alsóházban szóba került, a fő államügyész (Attorney General) ekként
nyilatkozott:

»A törvény mindent tilt, a mi a békét Anglia uralkodója s
egy más állam uralkodója közt veszélyeztetheti. Ámbár az angol
közönséges törvény (common law) különleges orvoslatról nem gon-
doskodott: de az általános jóhiszeműséggel és czélszerűséggel
(expediency) megegyezőleg, szigoru szabálynak veszi az elvet, hogy
az ország alattvalói kötelesek tartózkodni minden avatkozástól,
mely arra van irányozva, hogy egy más ország alattvalóit annak
törvényes hatósága ellen felingerelje. Hogy minők azon hatóságok?
— az nem tartozik a dologra; ha még oly kegyetlenek, zsarnokiak
is, — az a kérdésen nem változtat. Ha az uralkodó Angliával béké-
ben van, törvényt sértene Anglia minden lakója, a ki azon uralkodó
országának ügyeibe avatkoznék.«

A tudós fő-államügyész e törvénytanát a házban senkisé-
m vonta kétségbe, ellenben egy másik törvénytudó tag, Bovill ur
(guilfordi képviselő) oda nyilatkozott, hogy:

»igen komoly vétség, felhívást tenni aláírásokra a végett,
hogy egy idegen ország alattvalóinak segély nyujtassék a felkelésre
uralkodójuk ellen; ily eljárás egyenes megsértése a nemzetközi
jognak s büntető megtorlás alá tartozik.«

Ez előzmények folytán szóló belügyminiszter akként véleke-
dett, hogy ha ily czélok végett aláírások gyűjtése sérti a nemzet-
közi illemet (comity of nations), okoskodási hasonlatnál fogva a
tilalom elve alá tartozónak kell tekinteni azt, ha pénz gyártatik,
tehát »nervus belli« készítettik, a végett, hogy egy oly kormány
által használtassék, mely a fennálló kormány romjain szándékoltatik
felállíttatni. Ezek folytán szóló belügyminiszter kötelességének tar-
totta a korona jogtanácsosait véleményadásra felszólítani. E véle-
mény nem volt kedvező az eljárás törvényességének, de nem taná-
csolta, hogy a kormány vádat indítson. A kormány e tanácshoz
alkalmazkodott, de értésére esvén, hogy az osztrák követség az
ügyet polgári orvoslat (civil remedy) alanyává tehetőnek véli:
ámbár a kormány nem gondolta, hogy a dolog polgári orvoslat alá
tartozhassék, mégis, miután az osztrák követség által felszólított,
segítségére lenni, hogy polgári orvoslatát valósíthassa, a kormány
tartozásának vélte a barátságos hatalomnak kezére szolgáltatni a
bizonyítványt (to furnish them with the evidence), melylyel jogait
érvényesíthetni gondolta.

Ennyire és nem tovább ment a kormány avatkozása s szóló
reméli, hogy a ház érezni fogja, miként kötelességei határán nem
lépett túl.

Mínt hogy Duncombe felszólalása kezdetén a »Banshee« nevű angol hajónak keleti fegyvereink visszaszállítására alkalmazását is szóba hozta: a belügyminiszter után Lord John Russell sietett panaszkodni, hogy hétről hétre vitatások idéztetnek elő Anglia külviszonyai felől; de mert kérdés lett hozzá intézve, nyilatkozatokba bocsátkozott s a tárgyalást pénzjegyeim kérdésétől a »Banshee«-ra terelte.

Különben is az alsóházi ügyrend nem engedi meg, hogy a kormányhoz intézett kérdések vitatás vagy határozat tárgyává tétessenek. Ott azon kérdés feltétele: vajjon tudomásul veszi-e a ház a kormány feleletét? — nincsen szokásban. Határozathozatalt formaszertinti indítványnak kell megelőzni s ezt a házsabályok bizonyos ügyrendtől teszik függővé; az interpellatiók feladata tényeket hozni világosságba (to elicit facts), nem pedig határozatot provocálni; ez előre bejelentett indítványt kíván, a mit az interpellatiókra adott felvilágosítás után nem lehet rögtönözni.

A belügyminiszter fentebbi nyilatkozatai egész irodalmat idéztek fel az angol időszaki sajtóban, mely a kormány felvilágosításainak elégtelenségét, sőt rosszhiszeműségét kimutatta, eljárására a jogtalanság bélyegét sütötte s az igazolási kísérletet, mely a Garibaldi-féle aláírások állítólagos törvénytelenységére alapított, a szó szoros értelmében összezuzta.

És a hangon, melyen a nyilvánosság független közlönyei a kormány eljárását bíráló alá vették: melegség ömlött el, a rokonszenves bizalom melege, melyet az angol nép a magyar ügy diadalának kilátásai iránt érzett. De azért csalódnék, a ki az általános érdeklődést, melyet Angliában ügyem felkeltett, csakis e rokonszenv rovására metszené. Az angol nép szemében ez ügy otthonos szempontból is nagy érdekléssel birt. Angol ember csak a törvényt tekinti urának. Vele született

jogának tartja a szabadságot, mindent tehetni, a mit a törvény nem tilt s a törvény exponenseül csak a bírót ismeri el. Nem tűri, hogy a nép e veleszületett jogának gyakorlatába a kormány belenyuljon. Különösen nem tűri, ha a kormány, miként az nyomdászaimnál történt, a munkaszabadságba s az iparos-üzlet folyamába háborítólag avatkozik. Aztán minden angol ember undorodik a hivatalos kémrendszertől. Gyomrából utálja a »mouchard«-okat. Borzad a gondolattól, hogy a despoták e méregfáját a politikai részrehajlás Anglia szabad földjébe átültetni csak meg is kísérelhesse. Különösen féltékeny arra, hogy az angol intézmények természete ne pervertáltassék. A rendőrséget oly intézménynek kívánja, mely arra s csakis arra van hivatva, hogy a közbátorság, a személy- és vagyon-biztonság felett őrködjék s ezért az angol közvélemény mélyen felháborodott, midőn világosságra lett hozva, hogy az angol rendőrség politikai mozdonynyá hamisittatik. Hát még midőn az is napfényre került, hogy az én ügyemben az angol rendőrségnek politikai eszközzé használása egy külhatalom s még hozzá a gyűlölt s megvetett osztrák iránti szolgálatkészségből történt! Az angol nép egyszer-másszor sokat elnézett kormányának, de az idegen kormányok iránti subserventiát soha. Egy királyának fejét ütötte le a vérpadon, egy dynastiáját elkergette ily »subserventia« miatt.

Ezekhez járult még a menedékjog tekintete is, melynek sérthetlenségét Anglia népe nemzeti dicsőségének tekinti. Megkívánja a menekvőktől, hogy angol földön, Anglia törvényét tiszteletben tartsák, de nemzeti gyalázatnak venné, ha kormánya az asylum árául azt kívánná a menekvőktől, hogy megtagadják aspiratióikat, melyek miatt hontalanokká lettek.

Ezen érzelem adta tolla alá a »Morning Star« vezérczikkirójának a következő sorokat:

»Az eljárás, mely a Kossuth-jegyek iránt folyamatba tétetett, nem csupán Kossuth és Day urakat érdekli. Még ha ezen urak alávetnék is magukat a reájuk mért tilalomnak: egy kérdés fenmaradna, mely iránt minden angol embernek mélyen érdeklődni kell, s annyira belevág az angol szabadság, az angol nemzeti becsület szentélyébe, hogy a közérzület hangos nyilatkozása elengedhetlen kötelesség. Mert a jelen eljárás nem egyéb, mint merénylet: a chancery utján hozni be azt, a mire az angol alsóház és az angol nép indignatióval tagadta meg az engedelmet, midőn a kormány sokkal menthetőbb körülmények közt az összeesküvés törvény (conspiracy bill) előterjesztésével akarta keresztülvinni.«

Ennek megértése végett egy kis magyarázatra van szükség. Orsini merényletekor (1858. január 14.) Bernard francia menekvő Angliában bűnrészességi gyanuba esett s vád alá vétetett. Az esküdtszék nem találta bűnösnek. Felmentette. »Irataim I. kötetének 66. és következő lapjain előadtam, minő parancsoló hangon követelte III. Napoleon császár kormánya Szárdiniától, hogy a menekvők politikai tevékenységének utját vágja. Walewski, francia külügyér, kereken megmondta a szárd követnek, hogy »el van határozva a végletekig menni s azon országokba, melyekből a conspiratorok ki nem tuzetnek, maguk fognak elmenni, őket saját kezeikkel még a föld gyomrában is felkeresendők.« A hatalmas Angliával természetesen bajos volt volna ily hangon szólni, de Napoleon császár, a köztük fennálló szövetséges viszonyra hivatkozva, az angol kormányt is sürgősen felszólította, hogy a menekvők ellenséges indulatának megfékezésére intézkedések tészenek. Ha Bernardot az esküdtszék bűnösnek találja, a bíró kimondta volna reá a halálos ítéletet s a kormány azt felelhette volna Napoleonnak, hogy tetteleg be van

bizonyítva, miként az angol törvények a menekvők bűnös törekvéseinek megfékezésére elégségesek; de az esküdtszék Bernardot felmentvén, Palmerston lord jónak látta a francziák hatalmas császára neheztelésének megkérlelése végett »conspiracy bill« czim alatt egy oly törvényjavaslatot terjeszteni elő az alsóházban, mely, ha keresztülmegy, a menekülteknél minden politikai működést bűnvádi eljárással sujtandott s őket teljes tehetetlenségre, tehát politikai hitvallásuk megtagadására kárhoztatja. Az angol közvélemény a szó szoros értelmében felzúdult a kormány e merénylete ellen. Az angol nép a közszabadság elleni attentumnak tekinti a kivételes törvényeket. Nemzeti becsület kérdésének tartja, hogy a kik politikai aspiratiók miatt Anglia szabad földjén menedéket keresnek, az angol törvények oltalmát teljes mértékben élvezzék ép úgy, mint ha angol polgárok volnának. Ha oly tettet követnek el, melyet az angol törvény angol polgárra nézve bűnnek minősít, az náluk is bűnnek tekintetik s esküdtszék ítél felette; de a menekvőkre nézve különös bűncategoriák felállítása az angol jogérzetet felláztatja s ezt az angol nép oly határozottan ellenzi, mint a mily idegen annak eltérésétől, hogy ő maga az elnyomott népek szabadságtörekvései iránti rokonszenvében azon korláton túl akadályoztassék, melyet a fennálló törvények elibe szabnak. Ez a korlát pedig csakis a »Foreign enlistment act« czimű törvényben áll, mely idegen harcban részvét végett minden toborzást tilt. Ez az egyedüli dolog, a mit e tekintetben a közbűnök sorába eső tetteken kívül az angol törvény tilt. Ez s a közönséges büntető törvény az egyedüli korlát, melyel az angol jog a menekvők politikai törekvéseinek határt szab.

Midőn én angol földre léptem, nyíltan kimondotam, miként előttem az asylumjog csak úgy s csak annyiban bir értékkel, ha és a mennyiben szabadságot ad hazám felszabadítására munkásnak lenni. Egy perczig sem maradnék oly országban, mely a személyemnek nyújtott oltalom árául azt kívánná, hogy hazafiai aspiratióim valósitására szünjem meg törekedni. De tiszteletben kívánom tartani az ország törvényeit, mely számüzött fejemnek menedékhelyet ad s azért tudni kívánom, mit szabad nekem, mint hazafinak, hazám függetlenségének érdekében tennem, mit nem? — miszerint megitélhessem, hogy az angol menedékjogot igénybe vehetem-e? És Anglia legtekintélyesebb törvénytudói egyhangulag biztosítottak, hogy csak a »foreign enlistment act«-ot meg ne sértsem: politikai aspiratióim valósitására mindent megtehetek, minden becstületes eszközt felhasználhatok.

Hasonló kérdésemre hasonló feleletet kaptam Amerikában is. Ott az Egyesült Államok főbirája maga biztosított, hogy nyithatok aláírásokat, gyűjthetek pénzt, csinálhatok hitelműveleteket, kibocsáthatok igérvényeket, azon nyíltan bevallott szándékkal, hogy hazám felszabadítására akarok közreműködni; gyárthatok puskaport s mindennemű golyókat; csináltathatok töltéseket; vehetek ágyukat, puskákat s mindennemű fegyvereket; szerezhetek hajókat; fel is szereltethetem; szóval: mindent tehetek, a mi a közbűnök rovatába nem esik; csak egyet nem tehetek: legénységet nem szabad fel fogadnom. (You can not enlist men.)

A magán- és büntető-jog elvek egészen egyenlők Angliában s az Egyesült Államokban.

E cselekvési szabadságnak akart az angol kormány a »conspiracy bill« által végetvetni s a politikai

menekvőket teljes tevéketlenségre kárhoztatni. Nem csoda, hogy az angol közvélemény felzúdult a kísérlet ellen s Angliában a nép választottait még egy hatalmas Caesar komor tekintete sem bírhatja reá, hogy a nép akaratával ne gondoljanak.

Ilyen volt ama »conspiracy bill« történelme, melyre a Cobden-Bright-párt hatalmas közlönye azon figyelmeztetéssel hivatkozott, hogy most az ellenem folyamatba tett eljárás a chancery utján akarja a politikai menekvők tevékenységének azon elbénítésát az osztrák császár javára keresztülvinni, melyet Napoleon császár kívánságára a »conspiracy bill« által keresztülvinni nem sikerült.

E figyelmeztetés tetemesen növelte az ügyem iránti közérdeklődést.

Tizedrészét sem bírom a változatos felszólalásoknak, melyekkel a belügyminiszter mentegetődző okoskodásai megczáfoltattak s gyűjteményem mégis egy jókora kötetet teszen. Mutatványul együvé szőtt kivonatban csak annyit irok ki, a mennyi a fennforgott leglényegesebb kérdések felvilágosítására s az angol közvélemény akkori irányának megismertetésére szükséges :

(A »Daily News,« »Morning Star,« »Daily Telegraph,« »Morning Advertiser,« »Manchester Examiner and Times,« »Parliamentary Remembrancer,« az edinburghi és glasgowi lapok stb. több számából, 1861. márczius utolsó tizedéből.)

A belügyminiszter előzményekre hivatkozással igyekszik mentegetni a menthetlen eljárást, melylyel a Kossuth-jegyek ügyében az angol alkotmányos szabadságot megsértette. Mondhatnók, hogy Angliában csak vagy birói ítélet vagy parlamenti határozat alkothat oly előzményt, mely érvénynyel bír. A belügyminiszter nem ily előzményre, hanem csak parlamenti tárgyalások közben egyes törvénytudó szónokok által kifejezett nézetekre hivatkozik. Ez csak

vélemény, melynek ellenébe más, nem kevésbé tekintélyes, törvénytudók eltérő véleményét lehetne állítanunk. De erre nincsen szükség, mert bárminő tekintélyt tulajdonítunk is a felhívott véleményeknek, azok a fenforgó esetre nem alkalmazhatók s a belügyminiszter által belőlük levont következtetés merőben hamis és alaptalan.

Hivatkozás történik:

1-ször lord Lyndhurst azon kijelentésére, hogy kihágás vádja alá esik, a ki olyasmit cselekszik, a mi arra van irányozva, hogy Angliát bonyodalmakba keverje oly idegen kormányral, melylyel az angol uralkodó barátságos viszonyban van. Ezt különösen Toulmin-Smith vette tüzetesen taglalás alá a »Parliamentary Remembrancer«-ban. Kimutatta, hogy lord Lyndhurst azon esetről szolt, midőn, a törvény világos tilalma ellenére, a kormány megengedi, hogy angol alattvaló sereget gyűjtsön s azzal idegen kormány ellen, ugyszólván maga kezére, háborut viseljen. Ez igenis bonyodalomba keverheti Angliát, mert a törvényiszabta kötelességet elmulasztotta a kormány teljesíteni s ez esetre Lyndhurst lordnak tökéletesen igaza van. Alkalmazható lenne ezen jogelv akkor is, ha a kormány, ismét a törvény világos rendelete ellenére, megengedné, hogy az osztrák birodalomban forgalomban levő valamely pénzjegy Angliában utánnyomassék s a hamis pénzjegy forgalomba tétessék (ha ugyan képzelhető, hogy valaki ily értéktelen portékát »worthless comodity« utánozzon). De midőn egy magánember a maga saját neve aláírásával ellátott jegyeket nyomtat, azt insinuálni, hogy az Angliát bonyodalmakba keverheti: oly képtelen állítás, mely a józan észszel ellenkezik. Igazán botránkozató látni, hogy egy angol kormány az osztrák kegyhajhászat szelében annyira önkivületbe esik, miszerint még csak azt sem veszi észre, hogy képtelen állítása őt saját magával ellentétbe teszi, miután hosszú tanakodás s még a korona jogtanácsosainak is segítségére hívása után kénytelen volt bevallani, hogy a kérdéses jegyek nyomtatása nem oly cselekvény, mely büntető eljárás tárgyát képezhetné.

2-szor hivatkozás történik a fő-államügyész azon nézetére, hogy »az ország (Nagy-Brittannia) alattvalói törvényt sértést követnek el, ha valamely idegen ország dolgaiba,

melynek uralkodója Angliával békében él, oly módon avatkoznak, a mely arra van irányozva, hogy azon ország alattvalóit annak törvényes hatósága ellen (against its lawful authorities) lázadásra ingerelje. Erre megjegyezzük először azt, hogy ha e nézet helyesnek fogadtatnék is el: Kossuthra nem alkalmazható. Ő magyar ember, ezt a veleszületett minőséget tőle semmi erőszak, semmi balszerencse el nem veheti. Neki Magyarország hazája s ha és a mennyiben Magyarország ügyeibe avatkozik: róla ép úgy nem lehet mondani, hogy idegen ország ügyeibe avatkozik, mint a miként nem idegen ország ügyeibe avatkoztak azok az angol hazafiak, kik a Stuartok kényuralma elől a continensre menekvedve, ott ellenük conspiráltak. Kossuth nemcsak jogot gyakorol, de sőt kötelességet teljesít, ha hazájának erőszakkal elrablott szabadságát visszaszerezni törekszik. Ha jog és a jognak negatívója közt arányosítást tenni lehetne: azt mondanók, hogy sokkal több joga van Magyarország dolgaiba avatkozni, mint Ferencz József osztrák császárnak; mert Kossuthot Magyarország nemzetgyűlése független nemzeti kormányának főnökévé választotta, — Ferencz József osztrák császár ellenben csak idegen fegyverek erőszaka által jutott a hatalom bitorlására Magyarország felett. Megjegyezzük másodsor, hogy ha Anglia kormánya törvényes maximumának tekinti a főállamügyész azon enunciatívóját, hogy vétiséget követ el, a ki egy ország »törvényes hatóságai« ellen fellázad: meg kellene emlékeznie, hogy nem Kossuth, hanem Ferencz József osztrák császár az, a ki Magyarország törvényes hatóságai ellen fellázadt és lázadást szított fel és lázadásának támogatására még idegen haderő segítségéhez is folyamodott; mi a legnagyobb bűn, mit egy ember, ki magát uralkodónak tekinti, nemzet ellen elkövethet. Épen e napokban jött nyilvánosságra Kossuth affidavit-ja, *) melylyel az osztrák császár nevében beadott keresetlevél állításait összevonta. Ki van ebben mutatva, hogy Ferencz József császár uralma Magyarországon nem »törvényes hatóság« s hogy csakugyan nem az, azt maga Ferencz József császár is elismerte, mert hiszen ép most hívta fel a magyar nemzetet arra,

*) Ez alább közöltetik.

hogy uralkodói állását koronázás által (mi nélkül senki sem lehet Magyarország királya) országgyűlésileg törvényesítse, tehát elismerte, hogy uralkodása eddig nem »törvényes hatóság«, hanem bitorlás és az is marad, míg a nemzet azt nem törvényesíti. Meg fog-e ez valaha történni? — az a jövőendő titka. De az tény, hogy eddig még nem történt meg s ha a magyar nemzet fegyvert fog (a mi több mint valószínű), miszerint a bitorlás jármát összetörje: ez a jog harcza lesz az erőszak ellen, de »lázadás az ország törvényes hatóságai ellen« nem lesz, mert Magyarországon »törvényes hatóság« nincsen.

A főállamügyész által felállított törvénytudományi maxima tehát a fennforgó esetre nem alkalmazható.

De még ha »in thesi« alkalmazhatónak tekintetnék is: a következtetés, mely abból levonatik, merőben hamis és tartahatatlan. A belügyminiszter azzal mentegeti az igazolhatlan rendőri avatkozást s a jegyek kiadatásának az ipar-üzleti szabadságot sértő tilalmát, hogy a kérdéses jegyek rendelkezése az volt, miként általuk a Magyarországon fennálló kormány helyébe egy más kormány állittassék, tehát forradalom eszközöltessék. Az osztrák császár is arra alapítja keresetét a chancery előtt, hogy Kossuth ur a jegyeket forradalom felszítására akarja használni Magyarországon s e forradalom ellen keres a gyámoltalan császár pártfogást egy angol bíróságnál.

No, ez merőben képtelen szószátyárság. Mindaddig, míg Magyarországon egy független nemzeti kormány zászlaja fennen nem lobog az ország fegyveres fiai által körülvéve: ezek a papirjegyek megannyi ringy-rongy papir (waste paper). Tizenkét oly sor írás a magyar néphez intézve, a minőt Kossuth irni tud s mi (a »Daily News«) lapjainkban közzétenni mindig készek vagyunk a nélkül, hogy a belügyértől vagy rendőrfőnökétől engedelmet kérnénk reá, avagy komor tekintetükkel gondolnánk: tizenkét ily sor írás ezerszer többet tehetne a forradalom felszítására, mint e jegyeknek minden milliója, melyek csak akkor juthatnak értékre, ha a forradalom már megtörtént. E jegyeknek lehetend hasznát venni, ha majd nemcsak kitört a magyar forradalom, hanem a magyar forradalmi kormány területiális hatalmi állásra is jutott; de

velük lázadást felszítani, velük forradalmat előidézni teljes lehetetlenség.

Világos tehát, hogy a főállamügyész által felállított népjogi elv sem a fennforgó esetre nem alkalmazható, sem a belügyminiszter osztrák »mouchard«-okká aljasult rendőr-közegeinek mentségül nem szolgálhat.

Hivatkozás történik!

3-szor arra, hogy midőn a mult évben (1860-ban) a Garibaldi segítségére megindított pénzgyűjtés ügye az alsóházban szóba hozatott, egy törvénytudó tag (Bovill ur) odanyilatkozott, miként Angliában aláírásokat gyűjteni a végett, hogy egy idegen országban az alattvalók lázadásának az uralkodók ellen segély nyujtassék: a nemzetközi jognak oly komoly megsértése, melynek büntető megtorlást kell maga után vonnia. A miből a belügyminiszter csodálatos logicával azt a következtetést vonja, hogy ha ily czélből aláírásokat gyűjteni tilos: oly pénzjegyek gyártása (fabrication of money) is tilos, mely elismerés szerint a végből készítették, hogy egy létező kormány romjain felállíttatni szándékolt kormány által használtassék.

Az osztrák császár remegése s az, hogy Apponyi Rudolf grótot rendkívüli mértékben megszállta a kényelmetlenség érzete: nagyon kihozhatta sodrából a mi classicus tudományosságú belügyminiszterünket, miszerint észre ne vegye, hogy logicája bámulatosan kificzamlott.

Tegyük fel, hogy Garibaldi dicsőséges forradalmának segítségére angol pénzt gyűjteni törvénysértés volt. A közönséges józan ész hangosan kiáltja, hogy angol arany soveraigneket gyűjteni, melyek mindenütt a világon pénzül fogadtatnak el, saját belső értékkel birnak s minden nyelven beszélnek, — egy dolog; az pedig egészen más dolog, hogy egy magyar ember egy még nem létező, de nem lehetetlen eventualitás esetére való előgondoskodásból papirjegyeket készített, melyek belső értékkel nem birnak s értékre csak azon esetben tehetnek szert, ha oly kormány lesz valósággal felállítva, mely azokat használhatja. Mig ez a kormány nem létezik, addig a kérdéses papirjegy nem pénz, s nevetséges nyelvsikamlás annak nyomtatását »pénzgyártás«-nak (fabrication of money) nevezni; ha pedig az a kormány, mely

egyedül képes e jegyeket pénzürtékkel felruházni, létrejö, azt csakugyan még a classicus belügyér sem fogja kétségbe vonni, hogy annak, mint már létező kormánynak, joga lesz papírpénzt forgalomba tenni s pénzt is veretni.

Az mindenesetre kézen fekvő tény, hogy Kossuth jegyei nem a mai osztrákositott Magyarország számára készítették, hanem egy oly Magyarország számára, melyben az osztrák császár nem parancsol. S ha az osztrák császár már most is, midőn még ott »kényurilag« parancsol, ide jön, egy angol bíróság előtt »in forma pauperis« siralmasan bepanaszolni, miként fél, hogy Kossuth jegyei Magyarországon már most is elfogadókra találnak: ezzel csak annak adja jelét, hogy hatalmának a számlálhatlan bűnök köveiből, annyi kiontott vérrel összevakolt épülete roskadozófélben van; hogy a Habsburg-czég Magyarországon nem ér egy évi bért (is not worth a year's purchase) s hogy Kossuth ur bölcs előrelátásának adja jelét, midőn arról gondoskodik, hogy ha majd az a bukófélben levő ház összeomlik s összeomlásával a mostani törvénytelen papír-currentia értéktelen ringy-rongygyá válik, Magyarország forgalmi eszköz nélkül ne maradjon. Időközben, ha fél az osztrák császár a Kossuth-jegyek forgalmától birodalmában, hát vannak katonái, vannak gendarmjai: álljon őrt saját házának kapujánál; de ne felejtse, hogy angol bírácoknak nem hivatása az osztrák zsandárság s ne tegye magát nevetségessé azzal, hogy egy sheffieldi késgyáros módjára állítólagos üzletjelvényének bitorlása felett panaszkodik.

Hanem van egy körülmény, mely a belügyérnek a Garibaldi esetéből leerőszakolt okoskodását tökéletesen tönkre teszi s ez a körülmény az, hogy a kormány teljességgel nem avatkozott a Garibaldi-féle aláírások ügyébe; nem nyilatkozta törvénytelennek az aláírások gyűjtésére alakult bizottságok működését; nem tiltotta be a gyűjtött pénzek kiszolgáltatását, míg a korona jogtanácsosai a dolog törvényessége felől nem nyilatkoznak; nem szerzett egy tolvaj rendőrtől egy felhívási példányt vagy egy aláírási okmányt s nem szolgáltatott a nápolyi király követjének kezére bizonyítványt, hogy annak alapján az aláírásgyűjtők ellen a chancery előtt polgári keresetet indíthasson s az alcancellár a gyűjtött pénzek kiadását betilthassa; szóval: a dolgot tökéletesen rend-

ben levőnek tekintette, melyhez a kormánynak semmi beleszóljója nincs. Hát minő lélekkel hivatkozhatik most Kossuth és Day urak ellen Bovill ur véleményének tekintélyére, midőn azt a véleményt még in specie azon esetben, a melyről mondva volt, sem tartotta elég indokoltnak arra, hogy annak értelmében járjon el, sőt midőn Mr. Pope Hennessey és Sir G. Bowyer az alsóházban kormányi beavatkozást sürgettek, a kormány kereken kijelentette, hogy arról szó sem lehet.

A Garibaldi segítségére történt pénzgyűjtés tehát oly előzmény, mely távol attól, hogy a kormánynak mentségül szolgálhatna, egyenesen Kossuth mellett szól s a belügyminiszter fejére zúzó erővel esik vissza. Még ha a Kossuth-egyek egy kategóriába soroztathatnának is a Garibaldi segítségére tett pénzgyűjtéssel (a mi teljességgel nem áll), Kossuth urnak teljes joga van a kormány eljárására, mint oly előzményre hivatkozni, mely neki szavatosságot nyújt; mert azt csakugyan sem Isten, sem ember igazsága nem engedi meg, hogy egy kormány kétféle mértékkel mérjen.

Ne is beszéljen a belügyminiszter jogról, törvényességről, igazságról, miután saját tetteivel reá lehet sütni, hogy ő nem jog, nem törvény, nem igazság, hanem politikai hajlam szerint mér oltalmat és üldözést. A nápolyi tyránnust igazságosan sorsára hagyták, de az osztrák császárt, ki ellen több méltatlanul kiontott vér kiált retributióért az egekhez s ki azonfelül Magyarországon még csak nem is »törvényes hatóság«, igazságtalanul gyámolítják, pártfogolják. A nápolyi Bourbon ellen szabad a forradalom; hurráh a nem intervenciónak! de a kedvencz Habsburgoktól nem szabad a jogaikban vérig sértett nemzeteknek fegyverrel kérni számon az esküszegőleg eltiport nemzeti létet s az ősi szabadságot midőn a Habsburgokat fenyegeti a bűnök büntetése, akkor már az a jelszó az angol kormánynál, hogy: éljen az intervencio! Azoknak érdekében még a rendőri jegylopás felhasználása is »jó politica.« Hanem a becsületes angol nép ezt a »jó politica«-t aljas szolgáltságnak (base subserviency) itéli, mely ép úgy ellenkezik az igazsággal, mint nem fér össze Anglia méltóságával.

Hogy az angol kormány kétféle mértékkel mér s hogy eljárásában nem a törvényesség által vezéreltetik;

erre még a felhozottnál is súlyosabb bizonyítvánnyal bírunk.

Garibaldi forradalmának segítségére Angliában nemcsak pénz gyűjtetett, hanem itt, Londonban, a kormány szeme láttára, legénység is toboroztatott; angolok szegődtettek, közdeni egy uralkodó trónjának megdöntése végett, a ki, igaz, az emberiség átkára méltó tyrannus, de Angliával békében, barátságban élt.

No már azt lehetetlen tagadni, hogy ez a toborzás törvénysértés volt, mert a »foreign enlistment act« világos és határozott tilalmába ütközött. És mégis mi történt?

Apponyi Rudolf gróf (miként esküvel erősített vallomásából tudjuk) február 3-án szólította fel az angol külügyminisztert, hogy vegye pártfogásába a szegény ügyefogyott osztrák császárt azok ellen a rettenetes Kossuth-jegyek ellen, melyek ő császári hatalmasságát oly irtózatos rémületbe ejtették. Lord John Russellnek husz egész napra volt szüksége, míg be bírta látni, hogy bizony nem találhat módot, megtenni a kívánt szolgálatot, nem vonhatja bünvádi eljárás alá Kossuth és Day urakat; ámde midőn Pope Hennessey által az alsóházban kérdőre vonatott, hogy miként merte a törvény világos megsértésével Garibaldi ügynökeinek Londonban a toborzást megengedni? — a nemes lordnak husz perczre sem volt szüksége, miszerint a fölvetett kérdést a szó szoros értelmében a házból »kikaczagja« s egy oly ember »attitude«-jébe helyezkedve, ki egy szemtelen fürkészőnek a kegyelemdőfést készül megadni, emlékeztette a házat a görög függetlenségi harczra, melyet Angliának legtekintélyesebb férfiai nyíltan segíteni, gyámolítani büszkeségüknek tartották s egyenesen képtelenségnek nyilatkoztatta annak még csak gondolatát is, hogy az angol kormány egy egészen másféle körülményekből eredett törvényt Garibaldi ellen alkalmazásba véve, megtagadja a népszabadság iránti meleg rokonszenvet, mely az angol népnek szívvérében van. S midőn a nemes lord ekként fennen hirdeté az angol rokonszenv, az angol férfiaság győzelmét egy irott törvény alkalmi záradékának elavult technicalitása felett: a nemes határozottságnak oly fokára emelkedett, hogy hallgatói csaknem csodálták s (a mi igazán bámulatos) még olyanok is akadtak, a kik csaknem

hinni is kezdtek benne. No, most itt áll Anglia szeme előtt a minden képzelhető ügyek közt legigazságosabb magyar ügynek egyik legtekintélyesebb képviselője, ki sem a »foreign enlistment act«-ot, sem semmi írott vagy szokásjogi törvényt meg nem sértett, annyira nem, hogy husz napi kutatás-fürkészés után maga a kormány kénytelen volt bevallani, miként őt vád alá venni nincs módjában. Mit kell most azoknak a hajdani kormánycsodálóknak mondaniok, midőn azt látják, hogy a minden becsületes ember rokonszenvére méltó magyar ügynek két világrész tiszteletétől környezett e képviselője ellen, az osztrák uralkodás iránt táplált beteges, ne mondjuk: bűnös rokonszenv által indítatva, az angol kormány oly csinyre vetemedik, mely nem kevésbbé gyalázatos, mint az volt, mikor Peacham irományai eloroztattak vagy Wilkes íróasztalának fiókja feltöretett.

Mi, angolok, nem engedték meg, hogy a »mouchard«-rendszer saját társadalmi szabályzatainkba befészkeltség. Legyünk megóva a gyalázattól, hogy azt az osztrák császár kedvéért elfogadjuk. Lord Sandwich napjai rég letűntek; nem fogjuk azokat a multak sirjából Apponyi Rudolf gróf requisitíójára felidézni.

Ilyenek levén a tények s ilyenek a körülmények, a kormánynak ez ügyben nincs álláspontja a törvényesség mezején. Képmutató fictio (hypocritical fiction) vádja alá esik, midőn önkénykedését palástolandó, törvénysértési insinuatiókkal áll elő. A tényállás az, hogy egy idő óta diplomatiái trafikák vannak folyamatban egy külföldi kényuralom javára, mely iránt Anglia népe egy mákszemnyi rokonszenvet sem érez, szabadságszerető ember nem is érezhet; s e trafikáknak kulcsa, a személyes aristocraticus hajlamokon kívül, abban rejlik, hogy a kik Anglia külviszonyainak élén állanak, bele vannak kövesülve a mult nemzedék azon elavult előítéletébe, hogy Franciaországot gyengíteni, Austria hatalmát erősíteni Angliának érdekében áll. Nem akarják észrevenni, hogy nem a bécsi congressus idejét éljük, s nem áttallanak a legrutabb csinyekhez folyamodni, miszerint a Metternichek s Castle-reaghok szabadsággyilkos rendszerének szétmálladozó foszlányait Anglia befolyásával összetartsák. Innen van, hogy a Palmerston - Russell - cabinet teljesen lehetetlennek találja

független nemzeti irányban mozogni, a hol Austria érdeke forog fenn. Ekkorig azonban úgy hittük, hogy csak az angol diplomatia van az osztrákoskodás által pervertálva; most azon szomorú tény áll egész rut meztelenségében szemünk előtt, hogy a belügyi hivatal is a szolgáltságig pervertálva van.

»Köztudomássá vált, — írta a »Morning-Star« márczius 26-ki vezércikkében — köztudomássá vált, hogy a Palmerston-Russell-cabinet az olasz forradalom kerekének minden fordulatánál Austriának kedvezett. Reájuk bizonyult, hogy Anglia egyik követjére kémszerepet parancsoltak magyar száműzöttek mozgalmainak kilesésére. Még kérkedtek is vele, hogy folytonos tevékeny avatkozást fejtettek ki, miszerint Olaszországot megakadályozzák, hogy az osztrák ház elégedetlen alattvalóit segítse vagy általuk segítették. Hadihajót küldtek oly fegyverzet elkobzására, mely a magyaroknak volt szánva, kik égnék a vágytól, nemzeti jogaikat egy gyűlöletes katonai tyrannismus ellenében érvényesíteni. Sőt annyira ment az angol kormány, hogy rendőrt alkalmazott oly okmányok eltolvajlására, melyek egy független nemzet jövő kormányának használatára nyomattak. Ezek sértések valami ellen, a mi magasztosabb és sokkal becesebb az angol szivnek, mint még maga a nemavatkozás elve is, ámbár ez az európai szabadság erős paizsa. Ezek sértések törvényeink, intézvényeink s nemzeti jellemünk geniusa ellen s a nemzetközi szokások ellen. Gyalázatos megsértése a száműzötteknek tartozott vendégjognak s a hazafiságnak tartozott rokonszenvnek. Oly cselekvények, melyek személyes becestelenséget és political bünt is foglalnak magukban s elkövetőikre a kényuralmi érdekek nem angolos (unenglish) bűnrészességének bélyegét sütik.«

És mindezt (a mint más lapokban olvasom) csak azért, mert féltik a Habsburgokat a magyar forradalomtól. De hát annyira meggyengült lord John Russel emlékezete, hogy már elfelejtette, miként mult októberi híres jegyzékében kijelentette, hogy mint végső mentő eszköz: a forradalom a népek isteni jogát képezi elnyomói ellen? S ha a forradalmakat annyira gyűlölik, már elfelejtette lord Palmerston, miként Garibaldi siciliai expedíciójakor, az olasz ügyek tárgyalása közben, odanyilatkozott, hogy a valódi forradalmárok azok a

»veszedelmes osztályok,« kik kényuralmuk s a nemzetek jogainak eltiprása által a forradalmakat kikerülhetetlenké teszik. A népek amaz isteni joga szent igazság. Anglia is annak köszönheti szabadságát, jólétét s a büszke állást, melyet a világ népei közt elfoglal; és a forradalmaknak ama »veszedelmes osztályokra,« mint kutfőre visszavezetése is oly czáfolthatlan igazság, mely mellett az élet könyve, a történelem, tanuskodik. Azoknak tehát, kik ez igazságokat az angol birodalmi parlamentben és hivatalos diplomatikai okmányokban Anglia nevében a világnak hirdetéik, kötelességük volna a népek isteni jogának pártjára kelni ama »veszedelmes osztályok« ellen. Mert ha ezt nem teszik, ugy képmutatók. No, már itt van előttünk angol téren ama »veszélyes osztályok« legveszélyesebbike: Ferencz József osztrák császár, a nagy forradalmár, angol földön támadja meg Kossuth Lajost, a jog védőjét, az alkotmányos kormányzat és képviseleti rendszer apostolát. S melyik oldalon találjuk ama szent igazságok hirdetőit, a Palmerstonokat, a Russelleket? A veszélyes osztályok legveszélyesebb képviselőjének, a forradalmárság megtestesülésének oldalán.

Be lett ismerve hivatalosan, hogy az angol belügyminiszter szolgáltatotta ki az osztrák követnek a bizonyítási okmányt, melynek alapján az osztrák császár megindította zaklató keresetét. A mely perczben a kormány meggyőződött, hogy a Kossuth-jegyek nyomtatása miatt bünvádi keresetet nem indíthat: a per, ha százszor császár pere volna is, oly magánügy, mint akármely per, mely valaha egy Mister Smith és egy Mister Brown közt fennforgott. A kormánynak nemcsak nem illik, de nem is szabad magánjogi perekbe avatkozni s pártállás foglalásával politikát játszani bele az igazságszolgáltatásba. Ez az eljárás a gyűlöletes emlékeztető »csillagkamara« (Star chamber) rendszerére emlékeztet. A kormány pedig nemcsak avatkozott, hanem avatkozását még azzal is sulyosította, hogy ő tette a zaklató kereset megindítását lehetségessé az által, hogy ő adta ki az osztrák követnek azt a jegyet, melyhez a belügyminiszternek ép ugy nem volt joga, mintha lopta volna.

A mi ezt a jegyet illeti, hála az igazság fáradhatlan fűrkészőjének, Duncombe urnak, az iránt tisztába jöttünk, hogy

miként jutottak birtokába. Egy rendőr hozta Sir Richard Maynehez. Gyanítottuk. A belügyminiszter nem meri ugyan egyenesen kimondani, hogy az a bizonyos rendőr »in specie« ezt a jegycsenést nem felsőbb parancsra követte el, hanem igyekszik a piszkos üzlet felelőségén azon ruganyos kijelentéssel túladni, hogy nem adatott megbízás Kossuth ur működései felől információt szerezni. Ha ez így van, akkor ugyancsak agyafurt egy ficzkónak kell azon rendőrnek lenni, a ki most, mint valamely manó a sülyesztő lyukból, a szinpadon előtünik. Nem várt parancsot. Elleste főnökeinek titkos ohajtását s nemcsak megtette a piszkos munkát, hanem még akként is tette meg, miszerint főnökeinek alkalmuk legyen állítani, hogy nem általuk lett megbízva. Day urak nem csináltak titkot a dologból, mondja a belügyér, tehát nincs abban semmi gyanus, hogy egy idegen ember egy jegynek birtokába jut. Ez nagyon különös okoskodás. A »Punch« vagy az »Edinburgh Rewiew« nyomtatása csakugyan törvényes dolog. A nyomtatók nem csinálnak titkot belőle; de azért, ha valamely buzgó rendőr, a kiadók hire-tudta nélkül, e lapok egy számának birtokába jutna, mielőtt kiadattak: nagyon okosan tenné, ha nem kérkedik vele, mert bizony, mint tolvaj, bajba kerül. A Kossuth-jegyek nem voltak forgalomba bocsátva. Sem Kossuth ur, sem Day urak nem adták a jegyet annak a bizonyos rendőrnek; hát világos, hogy annak birtokába becsületes uton nem juthatott. Vagy maga lopta, vagy más által lopatta. Vagy tolvaj, vagy orgazda.

Ez a lopott vagy lopatott jegy a belügyminiszter kezébe került. Neki kötelessége volt volna azt a meglopott tulajdonosnak visszaadni. Ő ezt nem tette, hanem jó politikai fogásnak vélte, a meglopott tulajdonos kárára, a maga módja szerint felhasználni. Tartunk tőle, hogy a nagytiszteletű baronet hináros talajra tévedt. Jó lesz ovakodnia, hogy mélyebbre ne sülyedjen, mert bizony bennrekedhet. Kossuth és Day uraknak mindenesetre joguk van azt a rendőrt a vádlottak padjába ültetni s a belügyminiszternek nincs joga őket ebben akadályozni; köteles a rendőrt megnevezni, hogy bíró elibe állíttathassék. Ha a belügyminiszter ezt megtagadná, azon vádra adna okot, hogy criminalis bünt palástol (screening an act of felony). Már az is megrovást érdemel, hogy a bel-

ügyminiszter, miután egy napon kötelességszerűen odanyilatkozott, hogy a korona jogtanácsosainak véleményadása bizalmas levén, a felől nem nyilatkozhatik: másnapon annyira megfélemedezett magáról, miként azt jelenté ki az alsóházban, hogy a korona jogtanácsosainak véleménye Kossuth és Day urak vállalata törvényességének nem volt kedvező. Ez nagyon hasonlít ahhoz, mintha a korona jogtanácsosainak tekintélyével nyomást akarna gyakorolni az alcancellár ítéletére. Ez nem tisztességes eljárás; de minthogy megtörtént, most már kötelessége a belügyminiszternek azt a véleményt a ház elibe terjeszteni, miszerint tudva legyen, hogy mi? mennyiben s mi alapon lett nem kedvezőleg megítélve? Aztán a közvélemény a mesterkélés felett is méltán megbotránkozik, melylyel a belügyminiszter a tényállást homályban tartani iparkodik. A fátyolnak csak egy-egy szögletén lebbent, nehogy tisztán lássunk. Soha sem mond egy betűvel sem többet, mint a mennyivel éppen a feleletadás kötelessége alul kibuvhatik. Jóformán harapófogóval kell szájából minden szót kihuzni. Ez nem angolos, nem őszinte magaviselet. De ha már ennyire vagyunk, reméljük, a harapófogó használata folytattatni fog. Tudnunk kell, ki az a »mouchard« rendőr s mi uton-módon jutott a jegy birtokába? Azt is meg kell tudnunk, hogy ha, a mint mondatik, sem a belügyér, sem a rendőrőrnök által nem volt a jegycsenésre utasítva, hát kinek megbizásából vagy kinek sugallatára jutott eszébe lesvadászatot üzni a jegy után? Mert az nem valószínű, hogy angol ember, még ha a rendőri kék egyenruhát viseli is, saját maga rovására egy osztrák kém piszkos munkájára vállalkozzék vagy saját multságára gyönyörüségét találja olyasminek eltolvajlásában, a mi az ő kezében semmi értékesíthető beccsel nem bir.

Ha a chancery-eljárás bevett szokásai megengednék, hogy Kossuth ur ügyvédei azt a mysteriosus rendőrt és Sir Richard Maynet és a belügyminisztert és Apponyi Rudolf urat és az ármányszövő »clique« minden tagját a tanuk padjára ültessék s keresztvállatásnak vessék alá: e homály felderítését bizvást rájuk hagyhatnók; de, mert, fájdalom, ezt az üdvös keresztvállatást a chancery-eljárás meg nem engedi (ép azért léptették fel Ferencz József császárt a chancery

előtt, hogy a keresztvallatás kellemetlenségének elejét vegyék): az alsóházban kell a homálynak felderítettetni, s az angol közvélemény, ugy az igazság, mint az angol becsület érdekében, megvárja Duncombe urtól, hogy általános elismeréssel fogadott vallatásait folytatni fogja, míg a rut üzelmeket takarogató fátyol egészen fel lesz lebbentve.«

*

Duncombenak nem volt e végett nógatásokra szüksége. Minden lehetőet elkövetett, hogy annak a jegycsenő rendőrnek nyomába jusson, miszerint biró elibe állithassuk, s azt, hogy kinek megbizásából követte el a lopást, kiderithessük. Kellemetlen akadály volt az, hogy a parlament, a husvéti ünnepek miatt, márczius 24-én elnapoltatott. De Duncombe ez által sem hagyta magát feltartóztatni. Mindjárt márczius 25-én Sir G. Cornwall Lewis belügyminiszterhez az itt következő levelkét intézte:

»Sir! Időnyerés szempontjából s hogy a parlament, a mint újra összeül, alkalmatlanságoktól megkíméltsék: le leszek Önnek kötelezve, ha közli velem nevét, számát és betűjegyét azon rendőrnek, kitől Sir R. Mayne a Kossuth-jegyet kapta; mint szintén azt is, vajjon azon rendőr még mindig szolgálatban van-e a fővárosi rendőrségnél s ha nincs, mióta nincs?

(Aláírva)

»T. S. Duncombe.«

Erre a belügyminiszter e sorokkal válaszolt:

»Belügyi hivatal, márczius 30. 1861. — My dear Sir! Válaszul f. hó 25-ről kelt levelére, engedelmet kérek kijelenteni, hogy nem érzem magam jogosítotttnak, felszólításának eleget tenni s a kívánt értesítést megadni.

(Aláírva)

»G. C. Lewis.«

Ezt nekem Duncombe márczius 31-én a következő sorok kíséretében küldte meg:

»Láthatja Ön Sir G. Lewis válaszából, hogy a mi tisztességes kormányunk most már magáévá tette (have now adopted) egy t o l v a j cselekedetét, a kit Apponyi és lord John alkalmaztak. De a dolgot nem hagyjuk annyiban. A parlament ápril 8-án ül össze. Ez s a bíróságok szünetelése Önnek, félek, nagy alkalmatlanságot okoz s barátainak a continensen nagyon kellemetlen lesz, mert Ön kénytelen még itt időzni. De hát ezen nem lehet segíteni. Az egész kellemetlenséget lord Johnnak és Sir G. Lewisnek köszönheti Ön, mert ha ők a lopott jegyet ki nem adják, az Ön jegyeit nem lehetett volna bíróilag lezárolni (no rule could have been obtained). De hát ne veszítse Ön türelmét. Franciaországgal a mi oldalunkon

s az angol nép erős rokonszenvével, ezek a nyomoruságos whigek (these miserable whigs) s az ő politikájuk még »au diable« mehetnek, a mint menniök kellene, menniök kell. — Higyjen engem minden időkre hűségteljesen Önének.

(Aláírva) »T. S. Duncombe.«

Csakugyan a mint a parlament összeült, Duncombe mindjárt az első napon megújította kérdéseit, melyeket fentebbi első leveléből már ismer az olvasó. Különösen hangsúlyozta, hogy kérdései azon rendőrré vonatkoznak, a kitől Sir Richard Mayne azt a Kossuth-jegyet kapta, melyet a kormány gróf Apponyinak adott át az osztrák császár használatára.

A belügyminiszter, válaszában emlékezetébe hozta a háznak, miként ő egy előbbi alkalommal világosan megmondta, hogy sem ő, sem Sir Richard Mayne nem adtak senkinek utasítást ezen jegyek felől értesítést szerezni s azt is kijelentette, hogy ha a kormány ez értesítést valamely helytelen (improper) módon használta fel, azért egyenesen őt, (a belügyminisztert) illeti a felelősség. Ezen körülmények között nem gondolja helyesnek olyan további felvilágosításokat adni, minőket tisztelt barátja kíván. Annnyit mindazáltal nem vonakodik kijelenteni, hogy a kérdéses egyénnek a rendőrség soraiból eltávolítására a kormány nem tett lépést.

A belügyminiszter e vonakodása általános megbotránkozást keltett az országban s a kormányra csak úgy özönlött a keserűbbnél keserűbb megtámadás, még pedig oly modorban, melyet lehetetlen volt volna hallgatással mellőzni, ha magát ludasnak nem érezi, mert egyenesen bűn-(felonia)palástolással, orgazdasággal vádoltatott. Szemére vettetett, hogy az angol rendőrség által politikát üznek egy oly kényurcsalád javára, melynek neve, a mióta a történelemben megjelent, mindig egyértelmű volt az emberi jogok s polgári s gondolkozási szabadság legátalkodottabb üldözőjének nevével. Felemlítettett, hogy az igazságszolgáltatás függetlenségét, minden politikai irányzattól ment tisztaságát, az angol nép legbecsesebb társadalmi kincsének tekinti. S im az angol kormány az igazságszolgáltatásnak állja utját, mert lehetlenné teszi, hogy azok, kik ellen ama külföldi kényur érdekében lopás követtetett el, a tolvajt vizsgálat alá vehessék s

feleletre vonhassák. A belügyminiszter és szolgálja: a fővárosi rendőrfőnök, egy nyomoruságos kékruhás ficzkó háta mögé bujtak s midőn a fürkésző igazság erre a ficzkóra akarja kezét tenni, azt a hatalmas Anglia kormánypaizsa mögé bujtatják.

Egy keleti hitrege mondja, hogy a világot egy elefánt tartja, az elefánt meg egy teknős-békán áll; de hogy min áll a teknős-béka? — arról a rege hallgat. Ugy látszik, a semmin áll. Ezt parodiálja az angol kormány. Az elefánt Sir Richard Mayne; az elefánt teknős-békája egy »non descript« rendőr; s mikor ezt a teknős-békát kellene látni, elibe huzák a kormánytitok bűvös függönyét, nehogy meglássuk, hogy ő min áll? A belügyminiszter gondosan megválasztja a kifejezéseket. Szavát adja, hogy ő rajta nem áll a teknős-béka és Sir Richardon sem. Ők nem adtak utasítást az »informatio-szerzésre,« vulgo: lopásra. Hiszünk szavában. Nem angol szokás gentleman szavában kételkedni, még ha miniszter is. De a kormánynak más tagjai is vannak s köztük olyanok is, kik Apponyi Rudolf urral bizalmas érintkezésben állanak. S a belügyminiszter csak magáról beszél. Azt nem meri mondani, hogy a »k o r m á n y« nem adott utasítást az »informatio-szerzésre,« vulgo: jegylopásra. Apponyi Rudolf ur február 3-án könyörgött lord John Russellnek, hogy vegye pártfogásába az ügye-fogyott osztrák császárt a hatalmi tönk ellen, melylyel azok a rettenetes Kossuth-jegyek fenyegetik. Lord John csak február 23-án, é s n e m e l ő b b (mint Apponyi ur hit alatt vallja) jelentette ki, hogy nem szolgálhat. Ezen időközbe esnek a »mouchard«-szaglálások, tehát könnyű belátni, hogy honnan ered az »informatio-szerzés.« Az angol józan ész tudja, hogy a »teknős-béka kinek a hátán áll.« Ezt akarják elfedezni. Ezért tagadja meg a belügyminiszter a feleletet. A parlamentáris eljárás alakiságai továbbmeñni nem engednek; vagyis inkább csak egy határozott bizalmatlansági indítvány alakjában engednének. De itt már a hatalom birtoklásának érdeke szokta vegyíteni a kártyákat s a belügyminiszter igen jól tudja, hogy ebben a kérdésben ez az érdek őt a végletek ellen biztosítja. Ezért meri megtagadni a nyílt, őszinte nyilatkozatot, melyet bizonyosan nem tagadna meg, ha a kormány kezei tiszták volnának.

Hanem egyről a belügyminiszter megfeledkezett. Megfeledkezett arról, hogy miután a jogtalanul eltulajdonított jegy használatáért a felelősséget nyíltan magára vállalta: a sértett feleknek jogukban áll: őt a bíró előtt felelősségre vonni. Vajjon Day urak magán-érdekeikkel, Kossuth ur pedig azon nagy és szent ügy érdekeivel, melyet képvisel, megegyezőnek találják-e ezt a jogot igénybevenni? — annak megítélése ő reájuk tartozik; de hogy joguk van, az kétséget nem szenved.

*

Igen természetes, hogy e jog igénybevételére nyomdászaim, »a királyné lithographusai«, üzletérdeki szempontból, én pedig magas közérdekek szempontjából nem gondolhattunk, nem is gondoltunk. Nekem a szívvéremmel összeforrt közérdekek compromissiójáért szomorú vigasztalás volt volna az a hiúság, hogy az osztrák császár »cause célébre«-jére egy második »cause célébre«-vel felelhettem, annyival inkább, mert reám nézve nem az ujjhuzás az angol kormánynyal, hanem jegyeim megmentésének vagy elvesztésének kérdése birt gyakorlati értékkel. S e kérdés megoldását ujjhuzásokkal elkeseríteni nem állott érdekemben.

Egész kötetet tölthetnék be az előadottakhoz hasonló felszólalások idézésével, melyekkel az angol jogérzet védelmemre kelt. Ennyit azonban elégnek tartok irataimból közölni, annak megismertetésére, hogy minő állást foglalt el ügyemben az angol közvélemény.

De bár a sors kerekének váratlan fordulata (nevezük véletlennek, nehogy bünt legyünk kénytelenek mondani) Magyarországot oly helyzetbe sodorta is, hogy függetlenségét ma már sokan saját fiai közül ábrándnak hirdetik (minő jellemző vonása a kornak, hogy az, a mi nélkül csak lakosok vannak, de nemzet nincs, ép az ezredéves Magyarországon gúnyoltatik ábrándnak!) azt hiszem, lehetnek mégis olvasóim közt, a kik elmél-

kedésre méltónak találandják a történelmi tényt, hogy azon időben, melyről szólok; általánosan el volt terjedve a nézet, hogy Austria uralmának napjai Magyarország felett meg vannak számlálva, hogy Magyarország állami függetlensége a valóság küszöbén áll, s hogy e függetlenségre Európának szüksége van.

Ez utóbbi tekintet fejtegetése állandó rovatot képezett a nyilvánosság közlönyeiben.

Mutatványul idézek néhány sort a »Daily News« egyik számából:

»Az utóbbi tizenkét év nagy változást idézett elő Angliában. 48 előtt az angol nép nem hatolt be a magyar kérdés mélyére; 48 után megengedte kormányának, hogy az új elintézés (settlement) elismerje, mert elintézésnek vette. A most s az akkor közt egy mélység tátong. Tizenkét évi szemlélődés, a bőven nyert felvilágosítások, a krími háboru, az angol sajtó terjedése s a legújabb események az angol nép hajdani előítéleteit eloszlatták. Már most világosan áll előttünk, hogy Austriával a hatalmi egyensúly Európában fenn nem tartható, s mi megtanultuk egy egyesült Németországra s egy független Magyarországra nézni, mint azon hatalmakra, melyek hivatva vannak megszítani maguk közt a functiókat, melyek Európára szükségesek, de Austria által többé nem teljesíthetők. Austriát a magyar loyális emelte az elsőrendű hatalmak sorába. Nélküle Austria a maga, semmi belső consistenciával nem bíró patrimonialis birtokainak zagyva népeivel csak uradalom volt volna, hatalom nem. A magyarnak rut hálátlansággal fizettek e jótéteményért s Magyarország elvégre elhagyja azt a csodás együgyű (wondrous fatuous) loyális, mely oly soká, magának is, Európának is valóságos calamitás volt. Az angol nép most már tökéletesen érti, hogy Austria, midőn 1848-ban gyilkosságot vélt elkövetni, öngyilkosságot követett el. Ausztria többé nem lehet önálló hatalom, nem követhet önálló politikát. Nem is állam, csak család, melyet valakinek »protegálni« kell, hogy létezhesék; s a ki protectort mond, szolgát is mond. Austria nem irt tölt be, hanem tátongó irt képez Európában, melyet az európai közbéke s a hatalmi egyensúly érdekében egyrésztől Németország egységesítése, másrésztől Magyarország függetlensége vannak hivatva betölteni.«

Egy másik lap pedig ekként ír:

Austria oly helyzetben van, mint az a minapi kilenczven éves ember, a ki élethossziglanos javadalmi jogát áruba bocsátotta. A venni szándékozók meg-megszemléltették: hogy néz ki az öreg ur? és számítgatták, hogy mennyit érhet még élete? — Kellemet-

len dolog lehet ő osztrák császári felségére, de bizony mégis tény, hogy széltiben azt kérdik egész Európában: mit ér még Austria élete? S az általános vélemény az, hogy nagyon complicált nyavalyákban szenved; máról holnapra meghalhat, talán négy-öt évig még kihuzhatja, de hacsak valami csodatevő szent meg nem menti: nagyon rossz üzlet volna pénzt koczkáztatni, azon remény fejében, hogy tovább élhet. Mi nem rokonszenvezünk a szegény öreggel, nem törődünk életével; de miután tény, hogy az osztrák uralom nem egyéb, mint egy folytonos calamitás saját alattvalóira nézve: nagyon időszerűnek tartjuk azt a kérdést, mely egész Európán végighangzik: vajjon ha Austria létele sérelmes saját alkatrészeire, hasznos lehet-e Európára? Austria már eddig is csak azért él, mert az emberek nem voltak tisztában a felől: vajjon hasznossága kifelé mint »conservatív hatalom« nem kárpótol-e némileg a visszaélésekért benn? Hanem e kérdésre ma már a felelet nem lehet kétséges. Láttuk, hogy gyenge, mert nem birt a készületlen Magyarországgal; tudjuk, hogy 49-ben az orosz intervenció kikoldulásával lerontotta saját függetlenségét s csak azért teng, mert türetik; és látjuk, hogy Austria gyöngé, de gonosz (wicked) uralkodása Európát örökös forradalmi »imbrogliok«-kal nyugtalanítja. Hát bizony már nincs oly tanonc Európában, a ki meg nem volna győződve, hogy egy oly »hatalom«, melynél csak akármely külhatalomtól függ, hogy akármely tartományában, akármely adott időben, forradalom törjön ki, s mely e mellett minden hadseregeivel, minden »fogdmeg«-jeivel, e kényuralmának minden hatalmi apparatusával, még csak a Kossuth-jegyek miatt is oly rettegettségbe jő s annyira gyámoltalannak érzi magát, hogy Stuart alcancellár bírói palástja alatt keres menedéket, egy ily »hatalom« szintoly haszontalan kifelé, mint a minő gonosz és kárhuzatos benn.«

Igy ítéltek akkoron Európában. S ha ma akadnak emberek Magyarországon, a kik hazájukat osztrák mankóra szorultnak s a magyar »wondrous fatuous« loyaltás által újra »hatalmi simulacrum«-má feltámasztott Austriát ürbetöltőnek, valamely nagy európai hivatás teljesítésére képesnek gondolják: azok talán jól tennék, ha számot vetnének magukkal az iránt, hogy minő kerékvágásba sodortatott a réműletes horderejű keleti kérdés ezzel a feltámasztott hatalmi simulacrummal? minő vésznek, viharoknak megyen elibe Európa ennek következtében? S mennyire más volna Európa jövőjének biztonsága, ha Magyarország az önbizalmatlanság kódének homálya miatt hivatását félre nem ismeri s ősei szent örökségének feladásával öngyilkosságot el nem követ?

Nekem, mint az osztrák császár által perrel megtámadott félnek, védelmi kötelességemben állott a megtámadást,

az osztrák császár pretendált magyar királyi minőségének megtámadásával visszatörlni s az osztrák bitorlás ellenében a nemzeti jog tényeire hivatkozni. S én e kötelességet teljesítettem. A legtekingélyesebb angol lapok egyike azt írta, hogy:

»ha a chancery előtt perlekedni oly igen költséges nem volna, csak gratulálhatna nekem, hogy az osztrák császár pert indított ellenem; mert ez által maga halálos ellenségem nyújtott tért számomra, szülőföldem jogait s a magyar hazafiság aspiratióinak jogosultságát is, életrevalóságát is oly világosságba helyezni, mely az egész művelt világon meleg érdeklődést biztosít Magyarországra igaz ügyének.«

Nagy segítségemre volt ebben ügyünk buzgó barátja: Toulmin-Smith, a ki minden alkalmat felhasznált, szakavatott történelmi fejtegetéseivel tiszta fogalmat adni az angol közönségnek a szerződéses viszony természete felől, mely Magyarország és a Habsburg-ház között fenállott. Uralkodásról uralkodásra kísértette a magyar nemzet államjogainak soha meg nem szünő támadásait; emlékezetbe hozta a »kereszténység minden királyaihoz, fejedelmeihez és köztársaságaihoz« intézett emlékiratszerű vádlevelet a Habsburg-ház ellen, melyet Apafi erdélyi fejedelem 1682-ben angol nyelven is közrebocsátott. Megismertette Rákóczy híres »recrudescunt«-ját s ellentétbe helyezve a magyar nemzet önfeláldozó loyaltását, melylyel Mária Terézia korában a habsburg-lotharingiai házat megmentette, a hálátlan illoyalitással, melylyel az viszonztatott; felevenítette az 1849-iki függetlenségi nyilatkozat emlékezetét s párhuzamot vonva az ebben elszámáltak és azon tények között, melyek miatt Anglia a Stuartokat trónvesztésre ítélte: kimutatta, hogy az alap, melyre Victoria királyné uralkodása építve van, még csak nem is hasonlítható azon sokkal erősebb alaphoz, melyen a magyar függetlenségi nyilatkozat nyugszik.

És miszerint felébreszsze az angol nemzetben annak érzetét, hogy a magyar nemzet ügye Angliára nézve nemcsak rokonszenv s politikai érdek tárgya, hanem nemzetközi kötelezettséggel is kapcsolatos: tüzetesen emlékezetbe hozta a mediatio történetét, melylyel Anna királyné s a németalföldi egyesült tartományok I. József magyar király és a Rákóczy által vezérelt magyar rendek közt békét közvetítettek.

Figyelmeztetett azon körülményre, hogy Anna királyné 1705. június 15-én Sutherland és Stepney mediatorok számára kiállított megbízó levelében a szövetségelt magyarokat József császár- király alattvalóinak nevezvén, ezt s vele a mediatiót a magyar rendek visszavetették; mire az angol kormány, tévedését belátva, deczember 27-én új megbízólevelet adott ki, melyben Magyarország rendeinek független állása tökéletesen elismertetett s a király és utódai, s a magyar rendek és utódaik egyenlő felek gyanánt tractáltattak és az angol kormány forma szerint kötelezte magát, gonddal lenni (pledged itself to see), hogy a miben a felek megállapodnak, az örökre és sértetlenül teljesítsék. Anglia tehát határozottan kötelezve van, Magyarországot nemzeti jogai élvezetében megoltalmazni.

Már pedig köztudomásu tény, hogy I. József király utódai az Anglia által közvetített alkut megszegték, nemcsak, de sőt annyira mentek, hogy Magyarországot állami függetlenségétől, mely ezredév óta Európa nemzetközi jogának kiegészítő részét képezi, megfosztották. Angliára nézve tehát a »casus foederis« előállott.

Azon több mint háromszáz év lefolyása alatt, míg Magyarországnak osztrák-házi királyai voltak (»Austriack kings,« mint Apafi Mihály irá), a magyar nemzet többször volt oly harcra kényszerítve, melyet forradalomnak szokás nevezni; de míg más nemzetek gyakran a végett csináltak forradalmakat, hogy jogokat és szabadságot s z e r e z z e n e k : a magyar nemzet nem jogszerzés, hanem pactum conventumok által szerződésileg kikötött jogainak megtartása végett fogott fegyvert. A magyarok fegyverfogása mindig önvédelmi harc jellegével birt. Azzal birt 1848-ban is. Meg kell pedig jegyezni, hogy Magyarországon, valamint a souverainitás jelvénye: a korona, nem a királyé, hanem az országé: úgy a korona által jelvényezett souverainitás is nem a királyé, hanem a nemzet törvényszerű tulajdona, s a souverainitás attributumainak gyakorlásában a király (mikor király van) csak annyi részlettel bírhat, a mennyit neki a nemzet szerződésileg engedélyezett. Ez Magyarországon nem pusztán államjogi elmélet, hanem ezredéves történelmi tény. Midőn

II. József császár, utazgatásai közben, egy-egy magyar köznemet az eke szarvánál látott, azt szokta mondani: »Ez nekem coregenssem.« Élcz akart lenni, de igazság volt volna, ha ő maga »regens« volt volna. Ő az nem volt, mert nem volt koronázott király; de az a magyar nemes, jog, alkotmány és törvény szerint a nemzet souverainitása jelvényének, az ország szent koronájának tagja, tehát a királynak coregense volt s miután a magyar alkotmány az előbb csak a nemesség által birtokolt political jogokat az ország minden polgárára, születési különbség nélkül, kiterjesztette: törvény szerint immár minden magyar polgár faj-, nyelv- és vallás-különbség nélkül, az ország szent koronájának tagjává lett. Mig Magyarországnak a Habsburg-házból királyai voltak, azokkal szemben a magyar nemzet a maga összeségében nem mint »subditus,« hanem mint szerződő fél állott. Ő volt az adományozó tulajdonos, a király az adományozott haszonvevő s midőn a haszonvevő nemcsak nem teljesíti a feltételeket, melyek alatt a haszonvét neki engedélyeztetett, de sőt erőhatalmilag a törvény fölibe helyezkedik s a szerződéses jogaiból kifosztott tulajdonost oly helyzetbe teszi, hogy törvényes oltalmat nem találhat: nem szenvedhet kétséget, hogy ennek joga van az erőszakot erővel verni vissza s az erőhatalommal szétszaggatott szerződést a szétszaggatónak arczához vágva, elrablott tulajdonát visszavenni. Ez olyan dolog, a mit a törvény »jus inculpatae tutelae« néven nevez.

S valóban példátlan mérsékletről tanuskodik, hogy a magyar nemzet mindig tartózkodott e jogával élni, a mig csak lehetségesnek tekinthette, hogy a kötött kétoldalú pactum conventumok teljes épségükbe visszaállíttathatnak s megtartásuk kellő biztosítékokkal elláttathatik. Tartózkodott 1848-ban is, bár hitezegetten megtámadott hazája a legirtózatossabb módon vérbe-lángba borított; de mikor a dolog annyira ment, hogy királya, kit még az igaz utra visszatéríteni nem volt volna lehetetlen, egy palotaforradalom által félretolatott s a dynastiának egy tagja, ki a félretoltnak még csak közvetlen örököse sem volt, az osztrák császári hatalom birtokába helyezkedve, ezt arra használta, hogy Magyarországot, melynek dolgaiba avatkozni sem joga, sem czime nem volt, osztrák császári seregeivel megtámadja, az ezer-

éves magyar államot az államok sorából kitöröltnek, egy idegen birodalomba, melyhez soha sem tartozott, beolvasztott-nak s császári birodalmi tartománynyá süllyesztettnek nyilatkoztatassa és e rettenetes merénylet megvalósítása végett még egy idegen hatalom fegyveres segítségéhez is folyamodott: valóban a magyar nemzet a rabszolgánál is alábbvaló volt volna, ha a merénylet és egész családját számüzéssel nem sujtja s nemzeti souverainitásának teljes gyakorlatába nem helyezkedik.

Soha trónvesztés indokoltabban, jogosultabban kimondva nem volt.

A nemzeti souverainitásnak e jogos cselekvénye áll szemben egy tényleges erőszak állapotával s ha a magyar nemzet ez ellen feltámad, ez nem alattvalók feltámadása lesz királyuk ellen, hanem az elrablott tulajdonnak visszakövetelése a tulajdonos által attól, a ki azt erőszakkal elrabolta.

Az angol nemzetnek pedig emlékezetében kell tartania, hogy az ő helye nemcsak rokonszenyből, nemcsak igazgyszeretéből, hanem az adott szó szentségénél fogva is a magyar nemzet oldalánál van.

*

Ezek s ezekhez hasonló fejtegetések, az én »affidavit«-omnak (mely alább közölve lesz) ezernyi ezer példányban szétterjesztése, az 1848. december 2-diki ugynevezett »abdication«-nak hasonló módon eszközölt szellőztetése (nagyon épületes história!) és általában az egész bankóper idegfeszítő incidensei összeestek a közélet pezsgő felelevenülésével és az országgyűlés összehívásával Magyarországon; s minthogy a bankóper alkalmából a magyar ügyek fejtegetése az angol sajtóban állandó rovatot képezett s heteken át minden »angol reggelihez« a kávé mellé feltálatatott: igen természetes, hogy a folyton táplált érdeklődés a legéberebb figyelemmel fordult a magyar közélet forrongásának jelenségei felé. A kérdés önként adta magát, hogy tulajdonkép mi is az a Magyarország és mi az ugynevezett Austria? S a gondolkozó emberek meg-megmérlegelték az érdeklött felek viszonylagos kilátásait.

És e mérlegezésnél a következő tények tüntek elő:

Tény, hogy az, a mit Austriának neveznek, nem nemzet s hatalma nem is nemzetre, hanem csak egy zagyva hadseregére támaszkodik, melynek kisebb-nagyobb részére nemzeti harcz esetén nem is számíthat.

Tény, hogy ez az Austria saját erejével nem birt Magyarországgal s kétszázzezernyi orosz segítségre volt szüksége, miszerint a magyar nemzet győzelmes ellentállását meghiúsíthassa, bár a magyart készületlenül lepte meg, mint álomba merültet a házbetörő, s bár a magyar ellen akkoron még az elszédített horvátokat, szerbeket, oláhokat, szászokat, tótokat is sikerült fellázítani s a kültámadást polgárháboru iszonyaival compicalnia.

Tény, hogy Austria ereje azóta nemcsak nem gyarapodott, de sőt megfogyott; háboruban legyőzetett; tartományokat vesztett; finanziaí a legsiralmasabb zavarban vannak; hitele tönkrement (ezikk ezikk után özönlött a közönségre ezen thema hangján: »The Imperial bankrupt«); birodalmának minden tartományában általános az elégtelenség s ennek még a hadseregben is tovább harapódzásával szemben még a vas-fegyelem is tehetetlennek bizonyul, még a nyílt zugolódást is alig-alig bírja elhallgattatni, de a szivek forrongásához épen nem fér.

Tény, hogy az erőben megfogyatkozott Austria kül-interventióra nem számíthat. A nem-interventio elve Európa nemzetközi jogába be lett írva. Ennek érvénye felett őrt áll Franciaország, őrt áll az angol nemzet is, mely el van határozva, meg nem engedni, hogy kormánya, Austria iránti részrehajlásból, a saját maga által felállított nem-interventio elvét a népszabadság kárára megsértse vagy megsértetni engedje.

Tény, hogy Velence felszabadítása az olasz kérdés történelmi logicájának elutasíthatlan postulatuma, tehát a háboru Austria és Olaszország közt kikerülhetlen; és tény, hogy e háboruban olasz és magyar az érdekközösség által egymás segítségére vannak utalva.

Tény az is, hogy Magyarországon most a nemzetiségek közt jó egyetértés van.

Telát a »chance«-ok így állanak: Austria gyengült, Magyarország erősödött. A gyenge Austria külsegitségre nem számíthat. Az erősödött magyar az olasz segitsége felől bizonyos. Austria, bár akkor erősebb volt s a letípott olasz az ő lába alatt hevert tehetetlenül, még sem birt magával a mindenkitől elhagyatott magyarral sem, hát most még kevésbbé birhat együtt egyszerre az ifju erőtől pezsgő olaszszal és magyarral.

Tény, hogy Austria a birodalom-egységésítés eszméjével, melyért annyi bünt követett el, annyi tenger vért ontott ki s annyi átkot vont magára, — tökéletesen kudarczot valott; erkölcsileg, politicailag, pénzügyileg a tönk szélére jutott. Ha remegő ügyefogyottsága felől még valami bizonyítékra volt volna szükség, ezt megkaptuk abban, hogy az osztrák császár egy magyar számüzött papirjegyeitől való féltében »in forma pauperis« angol bíróhoz folyamodik oltalomért.

És mégis tény, hogy midön rendszerének bukása által kényszerítve látja magát az alkotmányossági formák mentő horgonyához folyamodni, ezt nem oly szándékkal teszi, hogy »mea culpa«-t mondva s a bünbárat hamuját fejére hintve, Magyarország a történelmi jog alapján törvényes függetlenségébe s önálló alkotmányosságába visszahelyeztessék: hanem teszi azon bevallott szándékkal, hogy a birodalom egységésítése, miután a kényuralom mindenhatósága mellett megbukott, a nemzet beleegyezésével törvényesíttessék s csak e feltétel alatt helyezi Magyarországnak kilátásba egy pusztán provincialis alkotmányosság ringy-rongy foszlányait.

És ezzel szemben tény s pedig szívemelő dicsőséges tény, hogy a magyar nemzet minden pártviszályt, minden osztályversengést, minden érdekkülönbséget a közös haza oltarán engesztelő áldozatul nyujtva be Istennek: egy szívvel-lélekkel törhetlen elhatározásának vallja, Magyarország történelmi alkotmányos jogaiból semmi áron egy hajszálnyt sem engedni s az ösök szent hagyományát az utódok számára sértetlen épségben fenntartani.

A családí ambíciónak meg van a maga fatalis logicája. Austria nem mond le a birodalomegységésítés eszméjéről.

A hazafiui kötelességnek, a polgárerénynek, a férfias becsületességnek, az utódok iránti szent tartozásnak is meg van a maga imperativ logicája. A magyar nemzet nem engedhet történelmi alkotmányos jogából egy hajszálnyit sem. Nem is fog engedni. A mely nemzetnek olyan multja van, mint a magyarnak; a mely nemzetnek erkölcsi s physicali ereje sem a tengernyi vérvesztés, sem a hosszú rémuralom zsibbasztó nyomása, sem az erőforrások könyörtelen kiszivattyuzása által nem csak nem apadt, de sőt nőtt, gyarapodott, mint a pálmafa a teher alatt; a mely nemzetnél azt látjuk, hogy a legrettenetesebb megpróbáltatások máglyájának lángsírjából ily megifjult, pezsgő életerővel emelkedik fel, mint a mesebeli phoenixről regélik: arról becsületsértés nélkül lehetetlen feltenni, hogy ép a biztató kilátások üdítő legében puhuljon el annyira, miszerint a minden hazaárulás legnagyobbikát, az önkéntes jogfeladás honárulását, elkövethesse.

Ez lehetetlen. A mely nemzet függetlensége birtokából egy talpalatnyi tért felad, az egészet feladta. A feladott rész egy hypomochleon, mely támaszpontul szolgál az uralomvágy emeltyüjének, hogy az egészet levegőbe röpitse. Itt hát oly ellentét áll szemben egymással, melyet összeegyeztetni ép ugy nem lehet, mint azt nem, hogy az olaszok magukénak akarják Olaszországot, az osztrák meg ur akar lenni Olaszországban.

Itt csak fegyver dönthet. Az fog dönteni.

A kilátások rendkívülig biztatók a szabadságra. Austria uralmának napjai meg vannak számlálva.

*

Igy vették számba a tényeket és ily következtetéseket vontak a számbavett tényekből akkoron Angliában. Az események váratlan fordulata nem adott igazat a magyar nemzet határozottságától s csakis attól feltételezett várakozásoknak, reményeknek. Austria még egyszer megmenekült. Még egyszer ismétlődött multjának gyakori szerencséje, hogy midőn már-már veszve volt, mindig akadt valaki, a ki megmenté. Mindig más valaki, soha ő maga. De hogy a magyar nem-

zet legyen az, mely őt megmenti, még pedig függetlenségének önkéntes feladásával menti meg; azon magyar nemzet, mely ép azon időben, melynek szöllejében mezgérek, a törhetlenség színét viselő határozottsággal hirdeté a benne bizó világnak, hogy, ha tűrni kell, tűrni fog, de önállásából, függetlenségéből, történelmi jogainak teljes épségéből soha, semmi áron egy hajszálnyit sem fog feladni: ez a feladásos megmentés Austriára nézve olyasvalami, a mi Polycrates, sámosi zsarnok, tengerbe vetett gyűrűjére emlékeztet, mely egy feltálat hal gyomrában visszakerült.

És hát odáig jutottunk, hogy a simulékony opportunismus önaltató mómora a magyar függetlenséget ábrándnak mondja. Hiszen igaz: a ki magáról lemond, arról isten is lemond. De vannak a magábaszállásnak is percei, midőn, ha máskor nem, egy-egy álmatlan éj csendében, a lelkiismeret megszólal; s ha ilyenkor a multak emlékezete ama tényekkel számot vet, melyek Magyarország felszabadulása felől oly erős hitet támasztottak: én nem hihetem, hogy lehessen magyar ember, kinek ajkairól egy bánatos sohajt nem rebbentene el annak érzete, hogy mi, a magyar függetlenség szerény tehetségű, de hű munkásai, a világ közvéleménye által osztott aspiratióinkkal nem ábrándokban éltünk, s hogy azoknak megvalósulása nem valamely kéréllhetlen fatumon tört meg, hanem csakis a magyar nemzet kitartási hiányán mult.

Különben a polycratesi szerencse sem volt örök. »Mit des Geschickes Mächten ist kein ewiger Bund zu flechten.« De ez a pályatér nem az én öreg csontjaimnak való; és nem is ide tartozik. Én csak a multak ismeretéhez szolgáltatok adatokat.

IV.

A per lefolyása.

Az osztrák császár már fentebb közlött keresetlevele 1861. február 27-én lett a chancery bíróságnak benyújtva.

A panaszló egyoldalú előadására s Apponyi Rudolf gróf affidavitjára Sir John Stuart alcancellár mindjárt ugyanazon napon végzést hozott, mely által a felperes kérelmezése 2-ik pontjának értelmében nyomdászaim a jegyek nyomtatásától s a nyomtató-tábláknak és nyomtatványoknak kezeikből akár nekem, akárki másnak kiadásától eltiltattak, a per lefolyásáig, vagy míg a bíróság máskép nem rendelkezik.

E nyakra-főre rögtönzött tilalom (injunction) által kellemetlen kényszer-helyzetbe jutottam. Mert az, hogy szegény száműzött létemre felvehetem-e a keztyűt, attól függött, vajjon ki tudom-e a pénzt teremteni az iszonyatos költségek fedezésére. A bevett eljárási szabályok szerint pedig a dolog akként állott, hogy ha nyolcz nap alatt a keztyűt forma szerint fel nem veszem s a tilalom feloldását nem követelem: a hozott végzésbe megnyugvónak tekintetem, az ideiglenes tilalom végleges erőre emeltetik s a felperes kérelme 1. és 3. pontjának ítéletileg elég tétetik.

Tehát a pénzről kellett a legnagyobb sietséggel gondoskodnom.

Időközben tanácsosnak látszott a közfigyelmet magára a peres eljárásra felkölteni. Ezt Toulmin-Smith barátom vállalta magára s e végett saját neve alatt lord John Russell külügyminiszterhez intézett

nyílt levél alakjában egy röpiratot irt ily czim alatt:

KI AZ A MAGYAR KIRÁLY,
A KI MOST FOLYAMODÓ
AZ ANGOL CHANCERY-BIRÓSÁG ELŐTT.)*

Csonkává válnék közlésem, ha e munkával, mely azon időben nagy figyelmet keltett, a magyar olvasóközönséget kivonatilag meg nem ismertetném, a mint következik:

*

Hogy miért intézi nyílt levelét épen a külügyminiszterhez? — azt szerző, azzal indokolja, hogy midőn egy idegen császár angol bíróság elé járul, az angol törvények avatkozását kérve olyaski ellenében, a kit néhány év előtt azon nemzet kormányzójává választott az országgyűlés, mely nemzetnek a kérelmező császár most magát királyának mondja (mely ünnepélyes országgyűlési határozat mai napig sincs azon hatóság által visszavonva, mely egyedül bir törvényes hatalommal azt visszavonni): az ügy tisztán és határozottan politikai ügy, még pedig olyan, mely a legdrágább emberi és nemzeti jogokat érinti. Nem lehet megengedni, hogy a törvényszéki formákhoz folyamodás vékony álczája elfedje az emberek szeme előtt a valódi czélt, mely e per által eléretni szándékoltatik, s a valódi kérdéseket, melyek koczán forognak.

Szabatosan kívánván eljárni szerző, emlékezetbe hozza a folyamodó császár keresetlevelének, mint szintén Apponyi osztrák követ affidavitjának tartalmát, minthogy ez az egyedüli gyám-ok, mely a kereset támogatására felhozott. Szerző különösen figyelmezteti lord Johnt, hogy Ferencz József osztrák császár magát magyar királynak nevezi, ezen minőség-

---

*) A munka czime angolul a következő: »Wo is the king of Hungary, that is now a Suitor in the English court of Chancery? — A letter to the right-hon. Lord J. Russell M. P. Her Majesty's principal Secretary of State for foreign affairs by Toulmin Smith of Lincoln's Inn, Esquire, Barrister at Law.«

ben s nem mint osztrák császár folyamodik angol bíróság-hoz oltalomért, oly kiváltságok állítólagos megsértése ellen, melyekkel mint magyar király s nem mint osztrák császár, magát koronájának jogánál fogva kizárólagosan felruházott-nak állítja.

Ilyen levén a kérelem s a kérelmező, joggal szemére vethetni Apponyi Rudolf urnak, hogy affidavitjának kiállításával hivatlan tolakodást követett el. Maga mondja, hogy ő az osztrák császár követje, de itt a felperes az állítólagos magyar király: hát az osztrák császár követjének e perben nincs álláshelye.

Azonban e hivatlan affidavitból megtanultuk, hogy Apponyi ur február 3-án szólította fel lord John Russellt a jegygyártás megakadályozására s csak 23-án kapott választ, mely tudtára adta, hogy az angol kormány semmit sem tehet, minek folytán Apponyi csak február 26-án és nem előbb kapta meg Bécsből az utasítást, melynélfogva a keresetlevelet február 27-én beadatta.

A parlamentnek és a közönségnek jogában áll megkivánni, hogy a külügyér napról-napra beszámoljon e husz napról; hogy részletesen előadja, minő kísérletek tétettek az osztrák követ kivánságának teljesítése felé, s közte és a külügyi hivatal közt minő érintkezések jöttek közbe, akár szóval, akár írásban, míg végre 20 napi kísérletek után kénytelenek voltak bevallani, hogy minden kémlések, kutatások stb. daczára sem voltak képesek valami ürügyre szert tenni, melynek alapján az osztrák követ kivánságát teljesithetnék.

Egy dolog mindenesetre tisztán áll: az, hogy Austria császára jobban van szolgálva, mint Anglia királynéja. Mert lord Johnnak 20 napra volt szüksége, hogy választ adjon egy oly kérdésre, melynél a kötelesség annyira tisztán állott, hogy a válasz megadására egyetlen egy óra is elég volt volna; az osztrák követ ellenben február 26-án és nem előbb kap utasítást a per megindittatására s ő már február 27-én nemcsak megindítja a pert, hanem már tilalmi végzést is eszközöl ki a bíróságtól a panaszlottak nagy kárára s az emberi szabadság és nemzeti jog nagy sérelmével, a nélkül, hogy a panaszlottak még csak szóhoz is jutottak vagy juthattak volna.

E tilalmi végzés oly mondhatlanul fontos kérdésekbe vág, hogy ha e nyakra-főre rögtönzött ítélet helyes, úgy Victoria királynő fejről le kell esni a koronának; mindent, a mit a parlament száznyolczvan év óta végzett, ki kell törölni; az angol nemzetnek II. Jakab örökösei után kell a világon szétnézni, azt trónra ültetni s neki fejét hajtani, meghunyászkodva, alázatosan.

Hanem szerző magára vállalja, bebizonyítani, hogy nemcsak Ferencz József császár keresetlevelében még csak semmi »prima facie« szin sincs, mely a hozott ítéletet indokolhatná, de sőt keresetlevelében s az azt egyedül támogató affidavitban oly fonákságok hozatnak fel tényekül s oly állítások foglaltatnak, hogy azokat összevetve a jogelvekkel, melyeket minden angol bírónak szem előtt kell tartania Stuart alcancellárnak elengedhetlen kötelessége volt volna, a folyamodó császárt egyszerűen elutasítani a törvényszék elől s keresetlevelét elvetni.

Ákárki legyen az, a ki egy angol bírósághoz folyamodik, három dolgot kell panaszlevelében kimutatnia: 1-ször, hogy joga van panaszt emelni; 2-szor, hogy panaszának támogatására alapos bizonyítvánnyal (true evidence) bír; 3-szor, hogy a mit sérelemnek panaszol, az valódi sérelem.

A jelen esetben fennforgó legfontosabb kérdések az első pontra tartoznak; a két utóbbira nézve tehát csak futólag teszen szerző megjegyzéseket.

Panaszoló császár azt állítja, hogy a »kérdéses jegyeknek Magyarországra bevitele ott álforgalmat fog teremteni s nagy kárt okozand ő császári felsége államának és alattvalóinak.«

E szavak nem kevesebbet foglalnak magukban, mint annak beismerését, miként a kérdéses jegyek, melyeknek egyedüli igényük a hitelre s elfogadásra abból áll, hogy Kossuth névalírásával vannak ellátva, kilátással bírnak arra, hogy a magyar nép által pénz gyanánt fognak elfogadtatni.

No, ez olyan bevallás, hogy a panaszló császár alig volt volna képes saját elítéltetését (his own condemnation) erősebben kifejezni.

A mi azt »az államnak és alattvalóknak okozandó kárt« illeti, szerző megemlíti, hogy a panaszló tiz év előtt jogta-

lan erőszakkal nagymennyiségű oly jegyeket koboztatott el, melyek teljes törvényes felhatalmazással voltak forgalomban Magyarországon s érettük semmi kárpótlást nem adott, ámbar az ezüstöt is eltulajdonította (stole and appropriated the silver), melyet Kossuth azon jegyek ércalapjával a pesti kereskedelmi bankba letéteményezett. Hát bizony annak, a ki ezt a rettenetes károsítást elkövette, nem illik szájába, károsítással gyanúsítani oly jegyek forgalmát, melyek iránt (mint maga bevallja) a magyar nép bizalommal viseltethetik. Lord John Russell maga irta meg október 27-diki híres sürgönyében, miként »az angol kormány azt tartja, hogy a nép legjobb birája saját ügyeinek«.

A panaszló császár azon állításra alapítja keresetét, hogy a »magyar király«-nak koronája jogánál fogva kirekesztőleges szabadalma van Magyarországon pénzfizetésül szolgáló jegyeket kibocsátani vagy kibocsátásukat engedélyezni, és Magyarország királyi czimerének oklevelekre illesztését megengedni.

Arról majd alább fog a szerző szólni, hogy ha e kizárólagos szabadalmakkal csak a magyar király bir, hát Ferencz József császár ipso facto nem bir. E helyen csak annak megjegyzésére szoritkozok, hogy panaszlónak ezen állításai olyanok, hogy az egész kereset elvetését kellett volna maguk után vonniok. Mert a bírónak elengedhetlen kötelessége volt volna tekintetbe venni: 1-ször, hogy a két állítás egyike sem lehet igaz; 2-szor, hogy ha igaz volna is, angol bíróságnak sem joga, sem hatalma, idegen törvényt érvényesíteni; az angol igazságszolgáltatásnak sarkalatos alapelve, hogy angol bíró csak oly panaszról vehet tudomást, melynél a bepanaszolt cselekvény sérelmes az angol törvények szerint.

Köztudomású tény, hogy semmi felsőbb angol bíróság nem vehet tudomást czimerek használata felől. Apponyi grófnak a czimermesterhez (Garter King at arms) kellett volna czimeres panaszával fordulnia. Utat tévesztett, midőn a lord-cancellárhoz ment. Lehet, azért tette, mert hírét vette, hogy a lordcancellár egy »kereskedelmi jelvény-törvény«-t (Trade Marks Bill) hozott javaslatba, s Apponyi gróf ur azon véleményben lévén, hogy az, a kit ő »magyar király«-nak nevez, szerető jobbagyaival mint portékával bánhatik, azt

gondolta, hogy az a »Trade Marks Bill« a jelen esetre alkalmazható. Hanem az ily ábrádozások nem járnak Angliában.

Gróf Apponyi Rudolf ur azt mondja affidavit-jában, hogy jártas a magyar nyelvben. Szép tőle. Hanem kár, hogy kissé nem jártasabb a magyar törvényekben, mint a minőnek magát affidavitjával bemutatja. Megérdemlik azok a törvények a tanulmányozást még idegentől is, különösen angol embertől, minthogy a magyar jog nagy, általános elveiben meglepőleg hasonlít az angolhoz. Szerző tanulmányozta, tehát egy kis leczkét ad a magyar törvényből a magyar Apponyinak.

Figyelmezteti a magyar Apponyit, hogy csak az lehet magyar király, a ki királylyá törvényesen meg lett koronázva. Kár volt ezt meg nem tanulnia, mielőtt esküt tett reá, hogy Ferencz József magyar király.

Elmondja, hogy minden magyar nemes tagja a magyar koronának s csak a »törvényesen koronázott királynak« lehet alárendelve.

Elmondja, hogy Magyarország királyi czimere nem királyi czimer, hanem a nemzet jelvénye. Felemliti Mátyás királynak IV. Sixtus pápa idejében a bibornokok collegiumához írott azon szavait, hogy a »magyar nemzet inkább meghármasítja azt a kettős keresztet, mely országának czimere, mintsem megengedje, stb.« E szerint igazi király léte is elismervén, hogy az a czimer nem királyi s nem a királyé, hanem az országé: ha magyar ember azt használja, azzal csak nemzetiségét jelvényezi; tehát használni szintugy joga van, mint a miként minden angol embernek joga van felhuzni az egyesült királyság lobogóját (Union Jack).*)

A mi pedig a magyar királynak (mikor magyar király van) azon állítólagos praerogatíváját illeti, hogy csak neki

*) J a c k (tulajdonkép annyi, mint Jankó) tengerészek nyelvén azt a lobogót jelenti, mely nem árbocra, hanem a hajó hátuljából kinyuló rudra tüzetik. U n i o n-nak pedig Angliában a lobogó azon darabja nevezetik, melyen szent György (Anglia), szent András (Skócia) és szent Patrik (Irland) keresztjeivel a három királyság egyesülése van jelvényezve. Amerikában »Union« azon négyszög fenn a zászló balszögletében, melyben kék alapon az államok egyesülése azok számának megfelelő csillagok által van jelvényezve.

van joga papírpénzt kibocsátani, az merőben tarthatatlan állítás. Ilyen igényt csak a »pénzverési előjog« alapján lehetne felállítani; de angol bíróságnak e kérdésnél az angol törvényt s az elismert nemzetközi törvényeket kell szem előtt tartani, a magyar törvény ezekkel tökéletesen megegyez.

Szerző lord Coke »institutió«-ira hivatkozva, kimutatja, hogy Angliában a korona pénzkibocsátási előjoga csakis ércpénzre (coin) terjed ki s hogy ez az ércpénz csakis aranyra és ezüstre van szorítva. Az angol uralkodó sem nem verethet, sem ki nem bocsáthat mást, mint arany- és ezüstpénzt, a parlament megegyezése nélkül.

Nemzetközi jog tekintetében szerző hivatkozik Vattelre, ki szintugy kirekesztőleg a pénzverést (coining) számítja a felségi előjogok közé.

A mit papírpénznek szokás nevezni, az nem pénz, az csak fizetési igérvény, csak hitellelél.

Magyarország törvényei tökéletes összhangzásban vannak az angol s a nemzetközi törvényekkel. Magyarország királyai sohasem birtak arra hatalommal, hogy, az országgyűlés határozata nélkül, a nemzet nevében fizetési ígéreteket bocsáthassanak ki. Ehhez oly felhatalmazás kell, minőt a magyar országgyűlés Kossuthnak s csakis neki adott, másnak soha senkinek.

És ezzel a szerző átmegy a leglényegesebb első pontra.

Folyamodó magát magyar királynak állítja, mint ilyen járul a bíróság elé, ezen minőségre alapítja panaszát.

Minden angol bíróságnak kötelessége birói tekintetbe venni a történelem köztudomásu tényeit. Már pedig köztudomásu történelmi tény, hogy ez az osztrák császár nem magyar király, hanem a törvény szemében merő bitorló Magyarország.

Ha az osztrák császár perét mint osztrák császár indította volna meg, a ki Magyarországot tizenkét év óta erőszakkal sarka alatt tartja s tényleg az uralkodó hatalomnak birtokában van: kérdés tárgya lehetett volna, vajjon diplomatiái tekintetben minő elismerés lehetne megadható e tényleges állásnak. De ettől a »chance«-tól panaszoló saját tettével megfosztotta magát, mert nem mint bitorló bár, de mégis de facto birtokló, hanem egyenesen mint »magyar

király« lép fel az angol bíróság előtt, magyar királylyá pedig magamagát semmi erőszakkal senki sem teheti; e szónak: »király«, Magyarországra nézve a törvény által szabatosan körülírt feltételei vannak, melyek nélkül lehet hatalmat bitorolni, de »magyar király« czimmal birni nem lehet, miként ezt II. József császár példája kézzelfoghatólag bizonyítja.

Ha egy Stuart azon czimen lépne fel a chancery előtt, hogy ő angol király — mondjuk III. Jakab — s mint ilyen, bizonyos jogokat követelve, Gladstone urat *) bizonyos kincstári jegyek (Exchequer Bills) nyomtatásától eltiltani kérné: megadná-e Sir John Stuart alcancellár a zárlat alá vételt a per lejártáig, bármennyi rokonszenvvel viseltetnék is a nevét viselő panaszló iránt? — Bizonyosan nem, hanem minden vitatás nélkül egyszerűen elutasítaná a hazug minőségben indított keresetet. Panaszló Ferencz József tökéletesen ebben az esetben van s neki az alcancellár mégis megadta a hamis minőségben kért tilalmi ítéletet.

Magyarország történelme része Európa történelmének; annak köztudomású tényeit angol bírónak nem szabad ignorálni.

Itt szerző a magyar alaptörvények szószerinti idézésével szakavatottan belebocsátkozik a magyar királyiság értelmezésébe a magyar törvény szerint.

Kimutatja, hogy a magyar királyi szék iránti rendelkezés a nemzet »inhaerens« joga.

Hogy ez inhaerens jogánál fogva engedélyezett a Habsburg-háznak igényt a magyar királyi székre, de engedélyezett szoros értelmezésű kötés (act of settlement) útján s határozott feltételek alatt, ép úgy, mint Angliában van.

Hogy e kötés által ki lett ugyan szabva az örökösödés sora-rendje, nehogy halál esetén czivódások támadjanak; de királyi létjoga magánál a közvetlen törvényes örökösnél is csak »virtualis«, csak »inchoativus«, mely »actualis«-sá, valóssággá csak koronázás által válhatik s a koronázásnak hat hónap alatt kell megtörténni a volt király *halála után* s a koronázási hitlevél kiadása és eskü szentsége által kell megelőztetni, melyekkel a nemzetnek, mint szabad, füg-

*) Gladstone akkor pénzügyér (Chancellor of the Exchequer) volt.

getlen államnak jogai és szabadságai elismertetnek, megerősítettetnek s biztosítottatnak.

Itt megemlíti szerző, hogy lord Palmerston bámulatos diplomatai baklövést is követett el s becsületére épen nem való tudatlanságot is árult el, mikor Magyarország követjét, a jeles történetíró Szalay Lászlót, az osztrák követhoz utasította.

Aztán átmegy szerző V. Ferdinánd királyra. Elmondja, hogy ez jóindulatu ember volt, hanem a cselszövök által könnyen félrehagyta magát vezetetni. Így történt, hogy sok törvénytelen dolognak, többek közt az 1848-ki október 3-ki rendeletnek aláírására reábiratott. De mikor környezete még tovább akarta vinni: feltámadt lelkiismeretében királyi esküjének emlékezete. »Esküm! esküm!« — kiáltott fel. Hogy egy császári királyi Habsburg lelkiismeretének az eskü szentsége gondot okozhat, ez annyira nevetséges dolognak látszott, miszerint környezete teljességgel nem habozott világgá hirdetni, hogy Ferdinánd »idiota.« Lemondani kényszerítették s helyébe osztrák császárrá, de csakis azzá, Ferencz József főherceget tették, biztosak levén, hogy a fiatal főherceg neveléséről sokkal jobban volt gondoskodva, mintsem hogy eskü felőli scrupulusok veszélye foroghatna fenn. Tudva van, hogy ezen tisztességes transactiót Zsófia főhercegnő, Windischgrätz, Schwarzenberg hercegek és Jellasicz bán főzték ki.

Igen, de Ferencz József nem közvetlen örököse V. Ferdinándnak; és Ferdinánd még él, és lemondása még csak nem is közöltetett a magyar országgyűléssel; ez azt nemcsak el nem fogadta, de sőt határozottan tiltakozott ellene; Ferencz Józsefet sohasem ismerte el magyar királynak; s ez sem királyi hitlevelet nem adott ki, sem meg nem koronáztatott, ezek nélkül pedig magyar király nem létezhetik s a magyar királyi czímet senki sem bitorolhatja. Midőn tehát Ferencz József osztrák császár magyar királyi minőségben folyamodik angol bírósághoz igazságszolgáltatásért, az igazság, melyet fejére tartozik a bíró olvasni, az, hogy: »nem vagy az, a minek magadat mondod, nincs kereseted.«

Igy áll a dolog a magyar törvény szerint. Ha már most az vettetnék ellen, hogy angol bíró nem a magyar, hanem az

angol törvény szerint tartozik itélni: a felelet az, hogy panaszló Ferencz József császár az ő praetendált magyar királyi minőségével, az angol törvény szerint, ha lehetne, még gonoszabbul áll. Angol bíróságnak, ép az angol törvényeknél fogva, lehetetlen őt magyar királynak tekinteni.

És itt szerző az angol alkotmányos jognak oly tanulságos fejtegetésébe bocsátkozik, mely akárhol a világon minden alkotmányos érzetű ember figyelmét megérdemli.

Anglia törvénye — írja szerző — határozottan honárulásnak (high treason) mondja azt, ha »valaki csak állítani merné is, hogy a korona leszármazása és határolása (descent and limitation of the Crown) nem egészen és kirekesztőleg a parlamenttől függ.«

Kétszer fordult elő eset Anglia ujkori történelmében, midőn e törvénynek még szabatosabb kimagyarázását a körülmények megkívánták.

Az angol királyi szék mostani birtoklása egészen e törvénymagyarázaton nyugszik. 1688—9. január 28-án történt, hogy a képviselők háza (House of Commons) határozatilag kimondotta, hogy II. Jakab lemondott az uralkodásról s hogy a trónus ez által megüresedett. E határozat a lordok házának fűlsértőnek látszott s felkérte az alsóházat, tegye a »lemondott« (abdicated) helyett azt, hogy »elhagyta« (deserted); s hagyja ki azt, hogy »a trónus megüresedett.« Erre vegyes tanácskosás tartatott a két ház által. Az ott kifejtett indokok s állapotások egészen a jelen esetre illenek. Ott ugyan nem forgott fenn királyi lemondás, de ép azért a példa még erősebb, mert határozottan kimondatott és mind a két ház által törvénybe is iktattatott, hogy »ha az uralkodó megsérti az ország alkotmányát, ez egyértelmű a lemondással s a trón megüresedésével s az így megüresedett trónt többé a trónörökös sem töltheti be.« Szerző csak néhány nyilatkozatot idéz, de megjegyzi, hogy lapot lap után, ivet iv után idézhetne.

Mr. Somers ekként nyilatkozott: »Minthogy a király arra törekedett, hogy az alkotmányt felforgassa; minthogy a király s a nép közt kötött szerződést megtörte; minthogy az alaptörvényeket megsértette s minthogy az országból eltá-

vozott: e tettei által megszűnt király lenni az alkotmány értelmében. Minthogy kinyilatkoztatta, miszerint kényuri hatalommal (despotic power) szándékozik uralkodni, mely hatalmat nem ismer az angol alkotmány s mely ellenkezik az alkotmánynyal: megszűnt azon király lenni, kit a törvény elismer; megszűnt oly király lenni, kinek angol ember alattvalói hűséggel tartozik. Az uralgásnak (dominion) egy más nemét állította fel, a mi minden tekintetben egyértelmű a lemondással, egyenesen úgy, mintha világos szavakkal mondott volna le.«

Sir George Treby: »Minthogy a király megsértette az alkotmányt, mely nemcsak a nép engedelmességére, hanem a király kötelességeire nézve is szabály, azért mondjuk mi, hogy abdicált, renuncialta az országglást. Minden más törvénysértésért a polgárok orvoslást találhatnak a bíróságoknál vagy a parlamentben; de midőn magára az alkotmány lényegére intéztetik támadás: nem mi vagyunk azok, a kik magunkat a természeti állapotba visszahelyeztük, hanem azok, akik megállapított törvényes kormányzati rendszerünket zavarba hozták s felforgatták.«

Serjeant Maynard (a hires jogtudós): »Törvényünk szerint örökletes monarchiánk van. Megengedem. De ámbár rendes körülmények között az örökösre kellene átmennie: van nekünk egy törvényelvünk, mely oly erős, mint akármely más s ez utját vágja az örökösödésnek. Az elv ez: »nemo est haeres viventis.« Jakab király tettei által abdicált, de él, s élő ember örökösének magát senki sem állíthatja fel.«

Ezzel egészen összhangzik a magyar törvény azon nyilatkozata, mely csak »elhunyt királynak« (defuncti regis) örökösét ismeri.

No már emlékezzünk vissza, mit tett V. Ferdinánd magyar király 1848. október 3-án; minő proclamatioval foglalta el Ferencz József a császári hatalmat 1848. december 2-kán; mit mivel ezután Magyarországon s Magyarországgal; miként törölte ki az önálló országot az államok sorából s lesülyesztette osztrák birodalmi tartománnyá: még az 1860. októberi diplomát is ezen alapon adta ki, sőt még az e perrel összeeső 1861-iki országgyűlést is ugyanazon alapon

hivta össze. S a ki elfogulatlanul von hasonlatot a szerző által idézett eset s Magyarország állapota között: lehetetlen igazat nem adnia szerző azon következtetésének, hogy mindaz, a mit II. Jakab valaha vétkezett, csekélység ahhoz képest, a mi Magyarországon elkövetett, s hogy szerző alaposan állította, miként a törvénynyé emelt fentebbi jogelveknél fogva, melyeken Victoria királynő uralkodása nyugszik, ép az angol törvény szólott az ellen, hogy peremben angol bíró a felperest magyar királynak elismerje.

A másik eset, melyre szerző az angol történelemből hivatkozik, az, midőn III. György angol király az uralkodásra képtelen lett. *) Ekkor a walesi herceg oktalan barátjai azzal álltak elő, hogy neki, mint trónörökösnek, joga van a királyi hatalom gyakorlását átvenni. Hosszu vita keletkezett a parlamentben. Pitt ekként nyilatkozott: »Azt állítani, hogy a walesi hercegnek vagy akárki másnak ily joga van függetlenül a parlament mindkét házának határozatától: alig kevesebb, mint az ország alkotmánya ellen elkövetett felségsértés. Valóságos felforgatása az alkotmány alapelveinek, azt állítani, hogy a walesi hercegnek, akármi körülmények közt is, joga lehet a királyi székre helyezkedni a tyjának életében. E kérdésnél az alkotmány alapelvei, szabadságaink biztonsága és az állam épsége vannak kockán. Első kötelességünk elhatározni, vajjon kivéve a király halálának esetét, lehet-e a walesi hercegnek akármi körülmények közt is joga a királyi hatalom gyakorlását igénybevenni?« — És a kérdés kimerítő megvitatása után a parlament mindkét háza határozatba tette, hogy »a parlament két házának, mint a nemzet képviselőjének, áll jogában is, kötelességében is a királyi hatóság személyes gyakorlása hiányának kipótolásáról intézkedni.«

London városa és az országnak minden tekintélyesebb városai köszönetet szavaztak Pittnek a nemzet ezen fontos alkotmányos jogának hatályos megvédéseért.

---

*) Ugy hallottam Angliában — nem tudom igaz-e? — hogy III. Györgyön azon perczben tört ki a téboly, midőn a parlamentet megnyitó trónbeszédet a lordok házában felolvasni kezdte, Kezdte pedig imígy: »Mylordok és — felemelt farku szalonkák!«

Ezen példa szembetünőleg reáillik V. Ferdinánd magyar király esetére. S a magyar törvény tökéletesen összevág az angol törvénynyel; sőt ennél még erősebb, mert Magyarország törvénynyel minden időre meg van határozva, minnek kell akkor történni, midőn a király az uralkodásra tehetetlené válik. Ferdinánd királynak nem volt hatalma az uralkodást az országgyűlés beleegyezése nélkül másra átruházni. Még a közvetlen koronaörökösre sem; annálkevésbé Ferencz József főherczegre, a ki nem volt közvetlen örökös. Az pedig, hogy ennek atyja, Ferencz Károly, disponálgasson fia javára a koronáról, melynek még maga sem volt soha birtokában, már épen nevetséges képtelenség volna, ha oly botrányos hatalmaskodás nem volna.

Ha valaha megtörténik — ha megtörténnék! — hogy a magyar nemzet a tizenkét évi bitorlás és bünök emlékezetét eltörölve, Szent István koronáját Ferencz József fejére felveszi s miután az országgyűléssel koronázási diplomája iránt megalkudott s annak kiadásával Magyarország állami függetlenségét s jogait és szabadságait megerősítette s megtartásukra esküt tőn, a magyar nemzet őt királyának elfogadja: akkor igenis felléphet angol törvényszék előtt mint magyar király; de mig ez meg nem történik: n e m !

Szerző ígérkezett bizonyítani, hogy Ferencz József császárnak magyar királyi minőségben sem Magyarország, sem Anglia törvényei szerint nincs és nem is lehet állóhelye semmi angol törvényszék előtt, tehát különben is semmi tekintetben nem igazolt, nem is igazolható keresete magában összerogyik.

Ez ígéretét szerző, az előadottak szerint, beváltotta s hatalmas dolgozatát ekként rekesztette be:

»Az osztrák császár egy angol törvényszék által akarja kimondatni, hogy a bitorlás, még pedig kikölesönzött szuronyokra alapított bitorlás, felüláll az alkotmányos jogon, a nemzetek öröklött szabadságán, az esküvel erősített törvényeknek szentségén; azt akarja, hogy angol törvényszékek amannak s nem ezeknek hajtsanak fejet s amannak szegődjenek készséges eszközeivé Anglia határai között.«

»Igy prostituáltassanak-e Anglia törvényszékei? így hurczottassék-e sárba Anglia becsülete a figyelő világ előtt a hitszegő habsburg-lotharingiai ház kedveért?«

»Mylord! Ön azt vallotta, hogy rokonszenvez Olaszországgal, azon országgal, mely nemzedékek korszakain át lábbal engedte magát tiportatni, végre felkelt, idegen segítséggel és elnyomói ellen fordult és megmutatta, hogy méltó a szabadságra. De Magyarország olyan ország, melynek saját fiai saját erejükkel századokon át fenn tudták szabad intézvényeiket tartani, ámbár a legbonyolultabb, legveszélyesebb nehézségekkel kellett küzdeniök. És a jelen perczben is Magyarország azt a csodálatraméltó látványt nyújtja a világnak, hogy önbizalma és szilárdsága által kényszerítette azt, a ki tizenkét éven át bitorló volt, hozzá folyamodni, hogy fogadja el »király«-nak. Hajthatatlan és méltóságteljes ragaszkodásával alkotmányához s törvényeihez, a magyar nemzet a legrettegetesebb megpróbáltatások közt bebizonyította, hogy méltó a szabadságra, melyet őseitől öröklött, s hogy mindannak ellenében, a mit az elnyomás és álnokság tehet, meg tudja tartani, a mi az övé.

»Rokonszenvezzon Anglia Olaszországgal, de ne fadjon el e rokonszenv képmutatássá az által, hogy az angol kormány egy nyomorult s elavult diplomatia nyomdokain járva, eszközül kölcsönzi magát Austriának, midőn ez egy nemzet szabadságát eltiporni s legjobbainak szabad működését beállítani törekszik, mely nemzet és férfiak oly méltók minden alkotmányos szabadságbarát csodálatára s támogatására, mint valaha nemzet vagy férfiak lehettek, kik függetlenségért és szabadságért küzdöttek.

»Mylord! vagyok lordságod

»engedelmes szolgája

»Toulmin Smith.«

Highgate, Middlessex. Márczius 5. 1861.

*

E röpiratot háromezer példányban nyomattam ki minden parlamenti tagnak és Nagy-Britannia szélében-hosszában minden hirlapszerkesztőnek megküldöttem, kik azt bőven fel is használták s ügyemnek kedvező fejtegetésekkel kísérték. A lapok legnagyobb része e röpiratban felhozott érvelést egyenesen eldöntőnek (con-

clusive) nyilatkoztatta s még azok is, melyek, kormánylapok lévén, rokonszenvük kitüntetésében tartózkodásra vélték magukat hivatottaknak, annyit mindenesetre elismertek, miként nagyon különös dolog ugyan látni, hogy egy idegen »potentát« az angol chancerybe megyen (melyet Bentham »a méltányosság áruboltjának«, »Equity Shop« nevezett) a végett, hogy ott magának királyi czimet vásároljon, de miután ez a vásárlási kísérlet megtéetett, két dolog közül egynek kell történni: vagy annak, hogy a bíró magát illetéktelennek jelenti ki s kimondja, hogy ez a portéka az ő boltjában nem árultatik; vagy annak, hogy belemegyen a dolog érdemébe s vizsgálat alá veszi, vajjon a vevő potentát csakugyan az a személy-e, a kinek magát állítja. Ez alul nem lehet kibúni. S ha erre kerül a sor, Ferencz József császár csakugyan rút helyzetbe jut, miután épen csak most kérte fel a magyar országgyűlést, hogy koronázza meg őt magyar királylyá, tehát maga is bevallotta, hogy eddig még nem magyar király.

A röpiratot Horn Ede — kéresemre — francziára fordította s azt affidavitjaimmal s többi okmányaimmal egybefűzve, külön kiadásban ezernyi példányokban terjesztettük a continensen. Szarvady a német lapokban (legterjedtebben a »Berliner Volkszeitung«-ban), Jósika és Ludvigh azon lapokban, melyekkel összekötetésben állottak, ismertették. Jósika néhány példányt Magyarországra is bejuttatott, Ludvigh pedig egy külön röpirattal, melynek czime: »François-Joseph peut-il être couronné roi de Hongrie?« (mint a vadászok mondani szokták) reáduplázozt.

E közben biztosítva levén a perlekedési költségek fedezhetése felől, elhatároztam, hogy az élembe vetett keztyűt felveszem.

Két ut állott előttem. Vagy azt mondani: feltéve, de meg nem engedve, hogy a keresetlevélben felhozott minden tény igaz, — angol polgári bíróság, az angol törvény szerint, nem bír illetőséggel az ügybe avatkozni. Az angol chancery nincs hivatta, egy idegen uralkodó állítólagos előjogainak gyámnokává lenni. Ha fél az osztrák császár a Kossuth-jegyektől, ne ereszse be birodalmába; ő lássa, miként állja utjukat. A védekezés ezen nemét angol törvénykezési nyelven »demurrer«-nek nevezik.

A másik ut: a széles alkotmányjogi alap, melyről (az illetékesség kérdését sem mellőzve) a felperes állítása — elkezdve magyar királyi minőségén — tagadásba vétetik s megczáfoltatik.

Én ezt az utat választottam, bár hatszorta költségesebb volt az elsőnél; mert meg voltam győződve, hogy ha politikai sugallatok erőt vennének is a bíróság igazságérzetén, hasznos szolgálatot teszek hazámnak, ha alkotmányos jogait kétségbevonhatlan bizonyítványokkal világosságba helyezem s e jogok iránt épen akkor keltek Európaszerte figyelmet, midőn a bécsi udvar kísérletet tett, Magyarországgal az októberi diploma birodalomegységesítési merényletét országgyűlésileg elfogadtatni.

Ebben állapotván meg, első teendőm volt a felperes császár keresetlevele s gróf Apponyi Rudolf affidavitjának ellenében egy ellennyilatkozattal állást foglalni. Ez az itt következő okmány benyújtásával történt meg, melyet Toulmin Smith volt szives az angol eljárás sajátosságának megfelelő formába önteni:

V.

Kossuth Lajos hites nyilatkozata.

(Affidavit.)

Én, Kossuth Lajos (kinek jelenlegi lakásom Bedford place, Russell Square, Middlesex megyében) esküt teszek és mondom:

1. Én született magyar némes vagyok, zemplénmegyei eredetű Magyarországon. Midőn V. Ferdinánd, Magyarország legutóbbi királya, megszűnt Magyarország királya lenni s ez által a királyi szék megüresedett: én Magyarország törvényesen összehívott s kellőleg megalkotott nemzetgyűlésének mindkét háza által 1849. ápril 14-én Magyarország kormányzóelnökévé neveztettem ki, addig, míg az országgyűlés az ország kormánya felől véglegesen határozandott, s mint kormányzóelnök, ápril 19-én a debreczeni református nagy templomban, az országgyűlés rendelete szerint s annak jelenlétében, esküt tettem, hogy hiv és igaz leszek az országgyűlés által reám ruházott hatósághoz és teendőkhöz (authority and functions). A mondott megbíztatás és kinevezés s az általa reám ruházott hatóság és teendők azóta soha vissza nem hivattak, sem országgyűlésileg semmi más kinevezés nem történt, sem a mióta V. Ferdinánd magyar király lenni megszűnt, más személy a magyar királyi székre meg nem hivatott, sem magyar királyul el nem fogadtatott vagy koronáztatott Magyarország képviselői és főrendei által, kik egyedül vannak az ország alaptörvényei által e cselekvényekre hatalommal felruházva.

2. Az, a ki e perben mint felperes lép fel: nem magyar király, sohasem is volt magyar király, sem jogilag, sem tényleg. Nem magyar király jogilag (de jure), mert az örökösödés a magyar királyi székre Magyarország alaptörvényei által szorosan szabályozva van (is matter of strict settlement) s igény azon örökösödére csak a volt király halála után nyilthatik. Ámde az utolsó király, V. Ferdinánd, még él. Azonkívül az 1723-iki országgyűlés II. törvényezikke szerint, mely által Magyarország karai és rendei a mostani habsburg-lotharingiai háznak törvényes örökösödést adtak az ott megállapított rendben és az ott kikötött feltételek alatt, az örökösödési jog az

utolsó királynak csak legközelebbi örökösére hárulhat. Ámde Austria jelenlegi császára nem legközelebbi örököse V. Ferdinánd utolsó magyar királynak, még ha ez még életben nem volna is. De felperes tényleg (de facto) sem magyar király. Mert Magyarország alaptörvényei szerint, melyeknek minden pontjaikban és czikkeikben úgy maguk, mint örököseik által megtartására Magyarország királyai megesküdni tartoznak s (II. József kivételével, ki e miatt Magyarország királyainak névsorában meg sem jelenik) a habsburg- és habsburg-lotharingiai házból származott minden király meg is esküdött: senki sem lehet tényleg király, hacsak Magyarországon törvényesen királylyá nem koronáztatott, még pedig az elhalt király halála napjától számított hat hónap alatt kell ekként megkoronáztatnia. És Magyarország alaptörvényeiben az is különösen ki van nyilatkoztatva, hogy az ország minden nemese az ország szent koronájának tagja, és senki másnak, mint a törvényesen koronázott királynak nincs alárendelve.

3. Felperesnek, ki a kereset-levéiben hamisan nevezetik Magyarországot királyának, nincs és soha nem volt kizárólagos szabadalma pénzjegyek kibocsátásának engedélyezésére Magyarországon. Még ha felperes Magyarország királya volna is (pedig nem az), e szabadalommal és hatósággal az országgyűlés beleegyezése nélkül nem bírhatna. E szabadalmat és hatóságot pedig Magyarország karai és rendei nemcsak soha semmi királynak nem adták meg, hanem még forma szerint meg is tagadták s tiltakoztak az ellen, hogy a király saját hatalmával pénzjegyeket bocsáthasson ki. Az egyedüli ember, kinek a magyar országgyűlés valaha ily felhatalmazást adott az egyedüli, a ki valaha törvényes hatalommal birt ily jegyeket kibocsátani: én voltam, kit midőn 1848-ban az akkori király, V. Ferdinánd felelős pénzügyminisztere valék, pénzjegy kibocsátására az országgyűlés felhatalmazott, s kinek, miután 1849-ben Magyarország kormányzó elnökévé kineveztettem és föleskettettem, a jegykibocsátási felhatalmazás a nemzetgyűlés által újlag megadatott.

4. Felperesnek, ki a keresetlelvében hamisan »Magyarország királyá«-nak nevezetik, nincs és soha nem volt kizárólagos kiváltsága, felhatalmazást adni arra, hogy az ország czimerét, mit a keresetlelvél hibásan nevez királyi czimernek,

az országban közzététetni vagy köröztetni szándokolt bármely oklevelen használni lehessen. Felperes e kiváltsággal és hatósággal még akkor sem birna, ha Magyarország királya volna; ő pedig nem az. Magyarországnak királyi czimere sem jelenben nincs, sem soha nem volt. A magyar korona, melyet Magyarország czimere legfontosabb részének kell tekinteni, a nemzet tulajdona, nem pedig a királyé, még ha ez törvényesen koronázott király is. Világosan ki levén az ország alaptörvényeiben jelentve, hogy Magyarország szent koronájának minden nemes tagja: nekem, a ki magyar nemes vagyok, absolut és öröklött osztályrészem van a nemzet mindazon jogaiban, melyeknek a korona mindig symbolumának tekintett. Az ország alaptörvényei azt is megkivánják, hogy az ország koronájának őrei az országgyűlés által választassanak.

A kérdéses pénzjegyeken látható jelvénynek, mely a keresetlevélben hamisan neveztetik »királyi czimer«-nek, többi része a nemzeti emblemák vagy czimer paizsából áll, de sem ezen emblemák használata, sem a használatukra felhatalmazás nem tartoznék a magyar király kizárólagos kiváltságai közé, bárha most volna is magyar király; a mi pedig nincs. E czimernek vagy jelvénynek használatára nemcsak minden magyarnak soha kétségbe nem vett joga van, de sőt annak használata tényleg általános gyakorlatban is van az ország polgárainak minden osztályainál és naponta használtatik és szabadon alkalmaztatik ugy ujságlapoknál, mint eladásra nyilvánosan kitett minden áruczikkeknél. És ez teljes összhangzásban történik az ország törvényeivel és évkönyveivel, melyek kivétel nélkül mindig az ország koronájáról, az ország czimeréről (Regni Corona, Regni Insigne) szólnak és sohasem a király koronájáról (Regis Corona) vagy a király czimeréről (Regis Insigne).

5. És mondom, hogy a pénzjegyeken, melyek ellen felperes panaszt emel, a keresetlevélben hibásan királyi czimernek nevezett, ama nemzeti jelvény és korona csupán a mondott jegyeket körítő diszítvényi szegélybe vannak mint ismeretes nemzeti jelvény beillesztve és korántsem oly czélból, hogy akármilyen tekintetben hitelesítésül szolgáljanak.

6. A keresetlevélben említett s hamisan áljegyeknek (spurious notes) nevezett jegyek sem nem czéloznak másnak

lenni, sem nem igényelnek másnak tekintetni, mint a mit a rajtuk olvasható szavak kifejeznek. A kérdéses jegyek semmi kigondolható tekintetben nem hasonlítanak a keresetlevélben említett más létező pénzjegyekhez.

7. Nem igaz, hanem merőben és teljesen ellenkezik az igazzal, hogy nekem szándékomban volt volna, a mint a keresetlevélben hamisan áljegyeknek nevezett jegyeket kezemhez veszem, azokat Magyarországra küldeni s akár ott, akár másutt akárkinek is pénzért eladni s ez által vagy akármely más módon, Magyarországon forgalomba tenni. Az én szándokomat sem a felperes, sem angliai követe: Apponyi Rudolf gróf nem ismerheti. Hanem én állítom és ténynek nyilatkozatom, miszerint Európának s az osztrák kormánynak jelenlegi állapotja olyan lévén, hogy a törvényes jog és az erőszak uralma közötti viszonyokban nagy változások eshetőségét nemcsak lehetőnek, de valószínűnek is lehet tekinteni: én kötelességemnek itéltem, tehetségemhez képest, előgondoskodni ily valószínű eshetőség esetére, miszerint elejét vehessem annak, hogy a magyar állam és magyar alattvalók károsodást szenvedjenek a pénzforgalmi eszközök elégtelensége miatt: annál fogva a kérdéses jegyeket előkészítettem, de még a fenforgó keresetlevél benyújtása előtt biztos letározásuk felől (for their safe keeping) intézkedtem, azon eshetőség előfordultáig, mely egyedül lehetne képes azoknak Magyarországon használatát az eseményekkel összeférhetővé tenni.

És állítom és nyilatkozatom, hogy sem semmi lépést nem tettem, sem tenni nem szándékoztam, azon hamisan áljegyeknek nevezett jegyeket Magyarországra juttatni, mindaddig, míg ott a jelenlegi erőszakos uralom (forcible dominion) létezik.

A mit felperes »forradalom«-nak nevez, de a mi valósággal Magyarország jogainak és törvényeinek helyreállítása volna, annak meg kell vala Magyarországon történnie, mielőtt a kérdéses jegyek azon értékhez juthatnak forgalmuk által Magyarországon, a mitől felperes annyira fél.

8. Ennél fogva a kérdéses jegyek elkészítéséből s Magyarországra bevitelükből a magyar államra s a magyar állam alattvalóira kár vagy rövidség nem hárulhat. Ellenkezőleg, a mondott jegyek mindenestre csak kártalanítás (relief) eszkö-

zei lehetnének a magyar államnak és alattvalóknak azon nagy veszteségek és károsodások enyhítésére, miket a mondott állam és alattvalók a felperes nevében és részéről elkövetett cselekedetek által immár szenvedtenek.

Midőn én V. Ferdinánd király pénzügyminisztere voltam és tudomásra jutott, hogy ezen minőségben bizonyos jegyeknek érczalapon kibocsátását eszközzésbe venni akarom : a keresetlevélben említett osztrák nemzeti bank hozzám küldte Pestre igazgatóinak egyikét, néhai Sina bárót a végett, hogy felkérjen : hagyjak fel a pénzjegyek kibocsátásával ; és ajánlatot tett nekem hivatalos minőségemben 10—12 millió forintot s oly további összegeket, mint Magyarország szükségletei megkívánhatnák, kamat nélkül kölcsön adni, ha ráálllok, hogy magyar pénzjegyek addig ki nem bocsáttatnak, míg a szabadalom ideje le nem jár, melyet a mondott bank az osztrák császártól, mint ilyentől s nem mint magyar királytól, birt. Én ezen ajánlatot azon oknál fogva el nem fogadtam, mivel Magyarországnak az osztrák nemzeti bank kiváltságaihoz semmi köze sincs (had nothing to do with). Jelentést tettem ezek felől az országgyűlésnek, mely eljárásomat helyeselte. Ennélfogva a mondott magyar jegyek kibocsáttattak, még pedig érczalapon, melyet én több millió forint értékű ezüstben a pesti magyar kereskedelmi bankba letéteményeztem. Később az országgyűlés, a mint már említém, engem felhatalmazott, az állam hitelére pénzjegyeket kibocsátani s ily jegyek ki is bocsáttattak 1848-ban őszi, és ismét a már említett külön felhatalmazás alapján 1849. tavaszkor. De ezen jegyek különböznek a keresetlevélben említett jegyektől ; mert amazok írásban voltak keltezve és számozva, s hivatalos aláírással pénzügyminiszteri minőségemben vagy más hivatalos aláírással voltak ellátva, ellenben a jelenleg kérdésben forgó jegyek nincsenek keltezve, nyomtatásban vannak számozva s nevemhez nincs semmi hivatalos minőség adva, hanem nevem előtt e szavakkal vannak ellátva: »A nemzet nevében.«

Midőn felperes rendeletéből osztrák hadsereg rohanta meg Magyarországot 1848. végével s tanácsosnak találtatott az ország kormányának székhelyét egy időre Debreczenbe áttenni : én nem vittem el magammal az ezüstöt, melyet a

leelőbb említett pénzjegyek ércalapjául és biztosítékául a pesti kereskedelmi bankba letéteményeztem, mert föltettem, hogy ez nem magánemberek, hanem a nemzet tulajdona lévén, szentnek és sérthetetlennek fog tekintetni. Azonban a meg-rohanó hadsereg az ekként letéteményezett egész ezüstalapot eltulajdonította s későbbben az általam vagy nevemben a nemzetgyűlés sanctiója s egyenes hatósága alatt kibocsátott mind a három nemű jegyek először közczélokra értékteleneknek lettek kijelentve, utóbb pedig a felperes nevében működő tábornokok s más személyek a mondott jegyeknek birtokosaik által beszolgáltatását adták parancsba, és valósággal a mondott jegyek több mint harmincz millió forint névszerinti értékben elkoboztattak, mi által a jegyek birtokosai tulajdonuktól s becületes munkájuk és megtakarításuk gyümölcsétől törvénytelenül és erőhatalommal megfosztattak.

9. A magyar állam és magyar polgárok által ekként szenvedett sulyos kár és veszteség következtében én kötelességemnek itéltem oly módokról gondoskodni, melyek lehetőségessé teendik, hogy azok, a kiktől jegyeik erőhatalommal elkoboztattak, az elkobzott jegyek hasonértékével kártalanitassanak, ha a körülmények akként alakulnának, hogy lehetséges leend kárpótlást nyujtani a nagymérvű erőhatalmas sértésért (wrong), mely Magyarországon, az ország polgárain s a tulajdonon elkövetetett.

10. Életem és tetteim a világ előtt állnak. Nekem mindig ohajom és gondom volt semmit nem tenni Angliában, a mi Anglia törvényeit sérti vagy sértőnek tekintethetnék.

(Aláírva)

Kossuth.

Esküvel erősítve 1861. márczius 16-án.

Beadatott: Ashurst és Morris szorgalmazók (sollicitors) által.

*

E hites nyilatkozatom tételeinek hitelességét bebizonyítandó, jónak láttam Magyarország alkotmányos közjogát, törvényekre s országgyűlési határozatokra hivatkozva, a bírósággal megismertetni. E végett lett kibocsátva az itt következő

Második affidavit.

Én Kossuth Lajos esküt teszek és mondom:

1. Jártas vagyok Magyarország törvényeiben s törvénytudományi jártasságom felől rendes ügyvédi diplomát is kaptam, és mint ilyen mondom:

III. Károly, Magyarország királya, VI. Károly név alatt német császár is volt s mint ilyen, 1713-ban egy családi szabályt állapított meg, mely »pragmatica sanctio«-nak nevezetik s melylyel a Habsburg-ház nőága számára az örökösödés az austriai örökletes tartományokban biztosított. A mondott családi szabály kelte után két évvel, 1715-ben koronázta Magyarországot királyává és azon alkalommal világosan elismerte s a legünnepélyesebb módon kinyilatkoztatta, hogy a Habsburg-ház fiágának kihaltával a magyar királyválasztási jog az ország rendekre visszazáll.

Nyolcz évvel később, és nem előbb, Magyarországnak országgyűlésen egybegyűlt rendei a király beleegyezésével törvényt hoztak, melylyel az örökösödés a magyar királyi székre a Habsburgok nőágára kiterjesztett.

A Habsburg-ház fiága III. Károlylyal csakugyan kihalt és az örökösödés a magyar királyi székre azóta az 1723-ki alaptörvény (Act of settlement) *) rendelete szerint folytatott.

Az örökösödésnek az 1723-ki törvény által ekként lett megállapítása szoros magyarázatu kötés (is a strict settlement), mely világosan hozzácsatolt feltételekhez van kötve.

Ezen szoros magyarázatu kötés erejével s csakis azzal és az által történt, hogy a habsburg-lotharingiai házból Magyarországnak királyai voltak és III. Károly halála óta a magyar királyi székre igényt formálni csakis a mondott törvényben kiszabott feltételek teljesítése mellett lehetett.

És eskü alatt mondok, hogy Ferencz József, a ki most osztrák császár, azon feltételek közül soha egyet sem teljesített s a mondott törvény által engedélyezett trónöröklési

---

*) »Act of settlement«-nek nevezetik Angliában a III. Vilmos idejében hozott XII. és XIII. törvény, melyek által a korona a most uralkodó Hannover-házra szorított.

jogot magára nem alkalmazhatja (does not come within the terms of the said act settlement).

2. És mondom, hogy az említett trónöröklési állapot (act of settlement) tartalma és szavai, miként az 1723-ki II. és III. törvényczikkekbe beirattak, szórul-szóra a következők:

(Idéztetik egész terjedelmében az 1723-iki II. t.-cz. az örökösödés megállapított rendjéről, melynek megtartása az ország szabadságainak s előjogainak megtartásával összekötött; s a III. t.-cz. az ország s kapcsolt részei jogainak, előjogainak és szabadságainak megerősítéséről.)

3. Az 1723-iki II. törvényczikk 9-ik §-ában többek közt az 1687-ki II. törvényczikknek a nőágra is kiterjesztése említetvén, ezen törvényczikk idéztetik. (Arról szól, hogy koronázás csak a felhívott diplomati czikkek elfogadásának, királyi biztosításának s esküvel megerősítésének előrebecsálása mellett történhetik.)

4. És mondom, hogy az idézett 1723-ki »act of settlement« tartalma és feltételei szerint Mária Terézia, ki III. Károly halála után örökösödésben következett, királyá koronáztatása előtt koronázási diplomát adott ki, mely az 1741-ki országgyűlés okmányai közé iktattatott s melynek tartalma következő: (Idéztetik).

5. És mondom, hogy ugyanezen szavakban (csupán az időszertint király nevének különbségével) koronázási diploma adatott ki Magyarországn minden királyá által, ki Mária Terézia után következett, azon egy kivétellel, hogy az idézett diploma első szakaszának vége felé a következő szavak lettek beiktatva: »salva tamen semper quoad ea quae per articulum 8. 1741 excepta sunt eiusdem legis dispositione,« mely szavaknak azonban semmi vonatkozása nincs a király jogaira.

És mondom, hogy ép ily diplomát adott ki koronázása előtt V. Ferdinánd király is, a ki még életben van.

6. És mondom, hogy Mária Terézia koronázása alkalmával ünnepélyes esküt tett le, mely az 1741-iki országgyűlés okmányai közé iktattatott, a mint következik: (Idéztetik.)

7. És mondom, hogy ugyanezt az esküt tette le Magyarországn mindenik királyá, a ki Mária Teréziára következett

A habsburg-lotharingiai ház azon egyedüli tagja, a ki Mária Terézia törvényes utóda volt s az osztrák tartományokat valósággal örökölte is, de a ki nem adta ki az idézett diplomát és nem tette le az idézett esküt, t. i. II. József császár, soha sem volt Magyarország királyának elismerve, még csak neve sem jelenik meg sem a magyar királyok névjegyzékében, sem az országgyűlési törvények hiteles kiadásáiban, kivévéen annyiban, hogy világosan ki van mondva a mondott törvényekben, miként semmi kiváltságlevelek nem birnak erővel és érvénnyel Magyarországon, melyek II. József által engedélyezettnek állittathatnának, hanem minden esetben a törvényesen koronázott király által engedélyezendő uj privilegiumra van szükség.

8. És mondom, hogy V. Ferdinánd, midőn megkoronáztatott, szintugy kiállította koronázási diplomáját az említett módon és szavakban és letette esküjét, a mint következik: (Az eskü szavai idéztetnek.)

9. És mondom, hogy az 1790—1-iki országgyűlésen a király megegyezésével hozott törvények közt vannak a III., X., XII. és XIII. czikkek, melyek az ország alaptörvényeit képezik s tartalmuk a következő:

(Idéztetik a III. czikk, mely azt rendeli, hogy az uralkodás minden változásánál a koronázásnak hat hónap alatt a volt király halála után kell megtörténni mulhatatlanul. A miből természetesen következik, hogy Magyarországon a trón csak halál által üresedhetik meg. Az ország törvényei gondoskodtak, hogy minek kell történni azon esetben, ha az élő király az uralkodásra tehetetlen. Lemondás (abdicatio) által való trónüresedést 1867-ig a magyar törvények nem ismertek.

Idéztetik továbbá a X. czikk, melyben a király ugy maga, mint utódai nevében elismeri, hogy »ámbár az austriai ház nőágának az 1723. I. és II. törvényczikkeiben megállapított örökösödése Magyarországon és kapcsolt részeiben ugyanazon fejedelmet illeti, kit az elválaszthatlanul és feloszthatlanul birtoklandó többi országokban és örökletes tartományokban illet: Magyarország kapcsolt részeivel mindazáltal szabad és egész országlati rendszerére nézve független ország,

azaz semmi más országnak vagy népnek lekötve nincs, hanem saját önállással és alkotmányával bir.*)

Idéztetik a XII. törvényczikk, mely a törvényalkotás, eltörlés és magyarázás jogát a király és az országgyűlés közt közösnek rendeli.

És idéztetik a XIII. törvényczikk, mely az országgyűléseknek legalább minden harmadik esztendőben megtartásáról szól s a tárgyalási szabadságot biztosítja.

10. És mondom, hogy 1827-ben az országgyűlésen törvény hozatott Ferencz király beleegyezésével, a ki 1806-ban osztrák tartományaira nézve osztrák császár czimet vett fel s csakugyan az első osztrák császár volt; mely 1827-iki törvényczikk egyenesen az ország alaptörvényeinek és szabadságainak biztosítása végett hozatott. (Idéztetnek az 1723. III. törvényczikknek szavai.)

11. Idéztetnek a magyar szokásos jog hármassal könyve első részének IV. cikkéből az első s IX. cikkéből a negyedik szakasz, melyek arról szólnak, hogy az ország nemesei jogrészeltetésnél és összeköttetésnél fogva (per quandam participationem et connexionem) a szent korona tagjainak nézet-

---

*) Most már ennek helyében van Austriával közös miniszterium; van Austria delegatiójával a legfontosabb államfunkciók felett közösen intézkedő delegatio, melynek a magyar országgyűlés feltétlenül engedelmessé tartzik, — tehát Magyarországnak már nincs saját önállása; idegen országnak, nemzetnek van lekötve. Pedig az a függetlenség, az a semmi más országnak vagy népnek le nem kötött önállás nem oly ingó-bingó jószág, mely egy-egy élő nemzedék által elalkuvás tárgyává tétethetnék, az, míg magyar él, minden elkövetkezendő nemzedékek *elidegenithetlen örök tulajdona*. A »haza« tulajdona, nem egy országgyűlésé. Magának Deák Ferencznek indítványára mondotta ki ünnepélyesen az 1861-iki országgyűlés, hogy »az ország alkotmányos szabadsága nem oly sajátja az országgyűlésnek, melyről szabadon rendelkezhetnék; hitére bizta a nemzet annak hű megőrzését s felelős azért a haza és önlekiismerete előtt. Kötelessége megmenteni az utókornak azon alkotmányos szabadságot, melyet a nemzet őseitől öröklött. Lehet, hogy e miatt nehéz idők következhetnek a hazára: de azokat a megszeggett polgári kötelesség árán megváltani nem szabad.« — Minő gyarló a mai nemzedék emlékezete, hogy erről megfeledkezett! De azért a jog elidegenithetlen jellegét el nem vesztette. »Memento juvabit.«

nek (censentur) és senki más, mint csak a törvényesen megkoronázott király hatalmának vannak alárendelve. És megemlítettett, hogy ezen czikkekre az 1830. I. törvényczikkben határozott hivatkozás történik.

12. És mondom, hogy V. Ferdinánd, a ki még életben van, atyja: Ferencz király életében, 1830-ban lett megkoronázva, ez utóbbinak (Ferencz királynak) az ország rendeihez intézett sürgető megkeresésére, mely az 1830-iki koronázási törvény előszavában akként lett kifejezve, hogy »atyai szívének legfőbb vigasztalásul szolgáland, ha elsőszülött fiát s örökösét a nagylelkű magyar nemzet iránt a bizalom s a szeretet azon kötelékével, melyet élte fogytáig legdrágábbnak tekintend, s az ősi alkotmány fentartásának és megoltalmazásának esküjével lekötöttnek szemlélheti.« Az országgyűlés mindazáltal csak azon feltétel alatt egyezett bele a koronázásba, hogy a legfőbb s különösen a hármaskönyv első része IV. és IX. czikkeiben körülírt hatalomnak, mint szintén a kiváltságadományozásnak s egyéb felsőségi jogoknak gyakorlása az uralkodó (Ferencz) királynál maradjon s a mig ez életben van, a most megkoronázandó király ez uralkodónak világosan és specifice kifejezett akarata és a nemzetnek (regnicolarum) beleegyezése nélkül az ország kormányzatába semmikép se avatkozzék, — miként ezek az 1830. I. törvényczikkben világosan kikötettek és elrendeltettek. (A törvény szavai idéztettek.)

(E törvény kérdésbevonhatlanná teszi azt, hogy a mig egy koronázott király él, az országgyűlés beleegyezése nélkül Magyarországon még maga a közvetlen trónörökös sem igényelhet vagy gyakorolhat semmi felsőségi jogokat és uralkodási hatalmat s az ország kormányzatába semmikép sem avatkozhatik. Az olvasóra bizom, megítélni, hogy ezzel szemben minő színben jelentek meg Ferencz József császár keresetlevelének merőben hamis állításai, melyekre ellenem keresetét alapította. Mint magyar király lépett fel, pedig nem volt az, még csak trónörökös sem volt. Koronája jogaira hivatkozott, pedig sem a korona nem övé, sem nem volt megkoronázva. Kizárólagos kormányzati szabadalmakra hivatkozott V. Ferdinánd életében, pedig neki az ország dolgaiba avatkozásra az országgyűlés nemcsak nem engedélyezett

hatalmat, sőt minden avatkozása és egész praetendált királyi minősége ellen a leghatározottabban tiltakozott.)

13. És mondom, hogy V. Ferdinánd koronázási-diplomája nem hamarább, hanem csak 1836-ban, akkor, midőn atyja, tehát elődje, meghalt s ő e halál folytán a királyi funktiók gyakorlásába lépett, lett törvénybe iktatva.

14. És mondom, hogy 1811-ben Ferencz király felszólította az ország rendeit, ismerjék el a papirpénzt, melyet Austriában kibocsátott s legyenek segítségére az intézkedések keresztülvitelében, melyeket ott a pénzforgalom (currency) iránt tett. Erre az országgyűlés mindkét háza a dolog megvizsgálására vegyes bizottmányt küldött ki; ez jelentést tett az országgyűlésnek s az országgyűlés nem adta meg (did not comply with), a mit Ferencz király kért; ép ellenkezőleg, 1811. szeptember 30-án a mondott országgyűlés hivatalos okmányaiba iktatott határozatot hozott, melyet Ferencz király, daczára sürgős szükségleteinek, sem mert soha ellenkezésbe venni. És a mondott határozatban ki van jelentve, hogy Magyarország királyának sem a korona jogánál fogva, sem másképen, nincs semmi hatalma, előjoga, kiváltsága vagy hatósága, papirpénzt vagy pénzfizetés végetti jegyeket Magyarországon kibocsátani és forgalomba tenni, vagy kibocsátásukra és forgalomba tételükre felhatalmazást adni, az országgyűlés megegyezése nélkül.

És mondom, hogy az említett országgyűlési vegyes bizottság jelentésében azon módra nézve, melylyel papirpénz került forgalomba Magyarországon, a következők foglaltatnak:

»Mária Terézia császárné-királyné még 1752. junius 15-én, majd ismét 1771. augusztus 1-én az örökletes német tartományokban felsőbb és alárendelt bankhivatalokat állítván fel, a kereskedés előmozdítása végett bankjegyeket hozott be, akként rendelkezvén felőlük, hogy azok a császári-királyi pénztáraknál ellenvetés nélkül elfogadtassanak, de magán-személyek maguk közt azokat fizetési eszközül vagy készpénz helyett elfogadni semmiképen sem tartozzanak. Ezen bankjegyek kereskedelmi uton, a törvényhozás befolyása nélkül, később Magyarországba is bejutottak és forgalomba jöttek.«

És mondom, hogy az országgyűlés mindkét házának fentebb említett határozatában a következő sorok is foglaltatnak, melyekben egyenesen és határozottan tagadtatik, hogy a királynak hatalma vagy kiváltsága volna Magyarországbán való forgalom végett papírpénzt vagy jegyeket kibocsátani, úgy mint:

»Miután még maga a pénzverési jog is Zsigmond király második decretumának XVIII. czikke által csak azon feltétel alatt soroztatott a királyi jogok közé, hogy az ország lakosai csak akkor tartozzanak a vert pénzt elfogadni, ha igaz értékkel bír; miután Albert király decretumának X. cikkében világosan el van határozva, hogy az ország rendeinek beleegyezése nélkül még maga az arany- és ezüstpénz értéke vagy forgalma sem változtattathatik: az ország jogainak törvényes biztonsága végett elég nyíltan tagadni azon (papírpénz-kibocsátási) új királyi jogot, mely a világos törvényekkel ellenkezik s melynek következményei ellen az ország rendei előbb felírás által — melynek elveihez és óvásaihoz újra és újra is ragaszkodnak —, majd ismét az ország első tisztviselőjének, a nádorispánnak közbenjárásával magukat biztosítani kívánták; nyíltan tagadni ez állítólagos királyi jogot elég, mivel saját alkotmányával bíró országban, hol minden királyi jognak világos törvényekben kell gyökerezni, ez az új állítólagos jog semmi törvényre nem alapítható, minthogy oly törvény, mely annak kedvező volna, sohasem hozatott s a polgárok tulajdonjogának megsértése nélkül nem is hozathatott. Tehát a mostanihoz hasonló kincstári működés az ország lakosai vagyonának biztosítására hozott s magát a pénzverési jogot is oly világosan körülíró törvények erőszakos megsértése nélkül sem most, sem a jövőben eszközlésbe nem vétethetik. Mert a törvényeknek nem a parancsoló szükség, hanem csak egyedül a törvényhozás által lehet a törvényes mód és rend szerint akár magyarázat alá vétetniök, akár eltöröltetniök.«

(Aláírva)

Kossuth Lajos.

Eskületétellel megerősítettett márczius 19-én 1861.

Első affidavitom oly feltűnést okozott s annyira fontos okmánynak tekintetett, hogy az angol lapok csaknem kivétel nélkül mindannyian egész terjedelmében adták; a continensen is egész körutat csinált; még Bécsben is akadtak lapok (a »Wanderer« és »Presse«), melyek közlését megkísérlették, de ezek lefoglaltattak. Angliában özönlöttek a hirlapokban az ügyemnek kedvező fejtegetések, még a »Morning Cronicle« is, mely különben meglehetősen közönnyel viselte magát iránymában, márczius 27-ikei vezércikkében ekként nyilatkozott:

»Ferencz József császár és tanácsadói időt kértek, felelni Kossuth ur hatalmas affidavitjára, mely ő excellentiáját, Apponyi grófot, egészen magán kívül hozta (bewildered) s melyet urának császári büszkesége is minden bizonynyal az elnyelésre igen keserves falatnak talált. Ha a chancery-bíróság igazat akar tenni a felek közt, ki nem kerülheti, hogy vizsgálat alá vegye, vajjon a felperes igazán az-e, a minek magát állítja s igazán bírja-e t ö r v é n y e s e n azon hatalmat, jogokat és kiváltságokat, melyekre hivatkozik. Nagyon furcsa dolog, hogy ily kérdések felett az angol chancerynek kell itélni. De kell. Kossuth ur affidavitja után ez alul többé nem lehet kibúvni. A méltányossági pörlekedés (equity litigation) szokásos gyakorlata szerint Ferencz József császárnak vagy le kell mondani keresetéről, vagy el kell magát szánni oly okmányok előterjesztésére a hatalmas affidavit ellenében, a minőknek előmutatására uralkodó még sohasem szánta el magát idegen bíróság előtt.«

Affidavitom ellen tudtomra nem jelent meg az angol lapokban felszólalás, egyetlenegy rövidke cikket kivéve, melyet C. L. S. aláírással valaki a »Times« márczius 27-ikei számában tett közzé s melyben affidavitom azon állításába kötelezőkdedve, hogy »kormányzóvá lett kineveztetésem s az ezzel reám ruházott hatóság azóta soha vissza nem hivatott, sem országgyűlésileg semmi más kinevezés nem történt,« — cikkirő mindössze is csak annyit mondott, miként én elfeledtem, hogy Törökországba menekülésem előtt önkényt lemondtam minden megbizatusaimról s hogy Görgey

lett dictatorrá kinevezve (appointed) kevés nappal a világo-
 sgi catastropha előtt, én tehát ez által magán emberré
 lettem s most is az vagyok. Ehhez czikkiró csak annyit
 tett hozzá, miként ő sokat tartózkodott Magyarországon
 s ideiglenes távolléte alatt is folytonos levelezésben áll
 Magyarország minden részeivel; de sohasem hallotta,
 hogy én 1849 óta valamely hivatalos állásra megvá-
 lasztattam volna; nem is tartja valószínűnek, hogy a
 magyar nemzet valaha engem valamely választással
 meg fog tisztelni.

Ennyiből állott a névtelen cikk.

Én nem kormányzói czimen irtam alá a jegyeket.
 Nem praetendáltam magamnak semmi hivatalos ható-
 ságot. Az, hogy magán név-aláírásom elébe ez volt téve:
 »a nemzet nevében«, nem azt tette, hogy én akkori
 helyzetemben hatóságot igénylek magamnak a nemzet
 nevében cselekedni, hanem tette azt, miként tekintve
 egyrészt azt, hogy pénzjegyek csak a nemzet által, csak
 a nemzet tekintélyével bocsáttathatnak forgalomba
 tekintve másrészt azt, hogy ha azon körülmény (az álta-
 lam eszközölhetni vélt külsegítséggel megújuló szabad-
 ságharcz) előfordul, melytől a jegyek kibocsátása fel-
 tételezve volt, késő volna az országnak forgalmi eszkö-
 zökkel ellátását munkába venni: én az előrelátás
 kötelességére tartozónak véltem a jegyek elkészítéséről
 előre gondoskodni, miszerint a nemzet azokat oly for-
 mában készen találja, hogy az esély beálltával a nemzet
 nevében s tekintélyével forgalomba bocsáttathassanak.

Ezek így lévén, én részemről nem tartottam szük-
 ségesnek a dolog érdemére teljességgel nem tartozó
 névtelen felszólalásra felelni.

Vukovics Sebő azonban a történelmi igazság
 érdekében jónak vélte mint volt miniszter, ki a törté-
 nelmi igazságot megvédeni akart.

tekbe hivatalosan befolyt, a tényállást a »Times« márczius 28-ikai számában a következőleg felderíteni:

»1849. augusztus elején a harc viszonyainak fordulata folytán a kormány szükségesnek látta megkísérteni, ha nem lehetne az orosz hatalommal egyezkedésre jutni s e célból Görgey tábornoknak, ki a még teljességgel le nem győzött fő magyar hadsereg élén állott, megbízás adatott alkudozásokba bocsátkozni. A temesvári szerencsétlen ütközet után Görgey oda nyilatkozott, hogy mindaddig, míg Kossuth kormányzó kormánya fennáll, nem lehet reménye, hogy az ellenség vele (Görgeyvel) alkudozásokba bocsátkozzék; ő tehát csak azon esetben fogadja el a megbízást, ha nemcsak a katonai, hanem a polgári legfőbb hatóság is az ő kezében összpontosíttatik.

»Erre Kossuth, önzetlenség és hazafiság által vezéreltetve, nem kétségeskedett Görgey kívánságát teljesíteni, s lemondását azon kinyilatkoztatással tette közzé, hogy Görgeyt a reá átruházott hatalomnak a nemzet jogai megmentésére használásáért felelőssé teszi. Görgey a helyett, hogy a nemzet jogait akár harc, akár egyezkedés útján megmenteni megkísérlené, két napra a hatalom átvétele után egyszerűen és feltétlenül megadta magát az oroszoknak. E szerint Kossuth visszavonulása nem lett arra használva, a mi végett történt, sem a nemzet által nem sanctionáltatott. Ha Görgey hűségesen teljesíti a megbízást, melyre felruházottat s melyet ő elfogadott: a legközelebbi országgyűlésre tartozott volna az eljárást (the transaction) helybenhagyni vagy helyben hagyni. De amint a dolgok mind e mai napig állanak, a tényállás az, hogy a mióta Kossuth az ország kormányzójává megválasztott, a magyar nemzet soha sem tett semmi változtatást a legfőbb hatóság gyakorlását illetőleg.

»Czikkiró abban is járatlanságot árul el az akkori idők eseményei körül, hogy Görgeyt dictatornak nevezi. Ő sohasem volt dictatorsággal megbízva.

»Az is megjegyzendő, hogy Kossuth csak a világsi catastropha után lépett át a határon török földre.

»A mi a kérdéses jegyeket illeti, Kossuth azt nem igényli affidavitjában, hogy azoknak kibocsátására neki actualis hivatalos hatósága van; ő csak annyit állít, hogy ha még valaha a körülmények által a kormányzói teendők (functions) újból felvételére felhivatnék: neki a kibocsátásra teljes joga volna; és ez csakugyan nem szenved semmi kétséget.

(Aláírva)

Vukovics S.

Magyarország volt igazságügy-minisztere.«

Ferdinánd császár lemondása.

Affidavitjaim kiegészítéseül még igen lényeges dolognak tartottam annak bebizonyítását, hogy Ferdinánd császár csak az osztrák császári trónról mondott le, a magyar királyi trónról nem; miszerint czáfolhatlan tény gyanánt álljon mind a bíróság, mind a nyilvánosság előtt, hogy a felperesnek nemcsak közjogi és alkotmányos alapon joga nincs, hanem még pusztán egyoldalú családi transactiók alapján sincs ürügye magát magyar királynak állítani s e minőségben indítani keresetet.

Világosan emlékeztem, hogy ez így van, hogy ezen körülmény ki lett emelve az 1848-iki országgyűlés által egyhangulag hozott tiltakozó határozatban. Vukovicznak megvolt e határozat azon példánya, mely neki, mint akkoron temes-torontáli királyi biztosnak Nagy-Beeskerekre hivatalosan megküldetett. Nyilvánosságra hoztuk, a perben is felhasználtuk. Az akkori országgyűlési okiratok nem igen ismeretesek a mai nemzedék előtt, azért tárgyamra tartozónak vélem annak közlését, a mint következik:

Országgyűlési határozat.

(112-dik szám.)

Az országba magán uton beküldözgetett nyomtatványokból *) tudomására jutott az országgyűlésnek, miként I. Ferdinand austriai császár s Magyarországnak e néven V. királya, Olmützben folyó hó 2-án az austriai császári trónusról lemondván, Schwarzenberg austriai miniszter által ellen-

*) Jellassich egy elfogott kémjének irományai közt találtattak. Ily módon jutott a király által törvényesen összehívott és a költségvetés megszavazása nélkül törvényesen el nem oszlatott (1847—48. IV. t.-cz. 6. §.) magyar országgyűlés annak tudomására, hogy egy olmützi szobában amugy családilag, szép kedélyesen uralkodóváltozás csinálódott! — Jellemző egy vonás. — — — Ma már annak az 1848 IV. törvényezikki garantianak is vége van!

jegyzett manifestumában minden népeit az ő irántai kötelességek alul s minden közállományi tisztviselőket az ő irántai hűség esküje alól feloldozottaknak jelentette ki. S egyszersmind kinyilatkoztatta, hogy testvéröccse Ferencz Károly főherczeg az ausztriai császári koronáról legidősb fiának: Ferencz József főherczegnek javára szintugy lemondott.

Ennek következtében Ferencz József főherczeg, magát Austria császárjának s Magyarország királyának nevezve, ugyancsak december 2-án hasonlókép ausztriai miniszter Schwarzenberg ellenjegyzése mellett kelt nyilatkozatában trónusra lépését a birodalom minden népeinek kijelentette; s azon szándokát fejezvéni ki hogy minden tartományokat és népfajokat egy nagy statustestbe akarja összeolvasztani, tudtul adja, hogy e végett mindenekelőtt az ugynevezett »lázas ná» legyőzésére a rendelkezéseket már meg is tette.

Magyarország s a hozzákapcsolt országok és részek, az ausztriai birodalom részei valamint soha sem voltak, ugy most sem azok, hanem független, önálló országot képeznek, mely saját alkotmány-nyal bír s csak a nemzet megegyezésével alkotott saját törvényei szerint kormányoztathatik.

S ezen függetlenségnek és törvényes önállásnak épségben tartása képezi azon sarkalapot, melyen az ausztriai háznak a pragmatica sanctióban meghatározott örökösödési rend szerint, magyarországbani uralkodása alapszik.

Az ausztriai császári trónus iránt közbejött, merőben családi intézkedések tehát, Magyarország s a hozzákapcsolt részek királyi székére ugyan a magyar országgyűlés hozzájárulása s előleges beleegyezése nélkül semmi hatást, semmi befolyást nem gyakorolhatnak:

Nehogy azonban most, midőn Magyarország s a hozzákapcsolt részek önállása s független alkotmányos létele annyi oldalról fegyveres erővel hitszegően megtámadtatik s a nemzet közállományi s nemzeti lételének megtartása végett védelmi harcra kényszerítettik, — az országgyűlés hallgatása a rosszakarat által a nemzet jogainak sérelmére magyaráztassék: az ország törvényesen egybegyűlt képviselői s főrendei, mint az alkotmány őrei s a leg-törvényesebb constituált hatalom, kötelességüknek tartják ezen események iránt a nemzet nevében nyilatkozni:

Magyarország királyi széke, a nemzet előleges megegyezése nélkül, csak az emberiség közös törvénye következtében, a koronás király halála által ürülhet meg.

A törvényes koronás király halála esetében az, kit az örökösödés közvetlenül illet, a nemzettel koronázási oklevelet kötni, az ország törvényeire s alkotmányára megesküdni és magát szent István koronájával a nemzet által megkoronáztatni köteles, a koro-

názás előtt is gyakorolhatván ugyan némi fejedelmi jogokat, de csak a törvények értelmében.

Azonban ez csak a koronás király halála esetében történhetik s ezen egy esetet kivéve, a nemzet akarata, a képviselő országgyűlésnek előleges beleegyezése nélkül, a magyar királyi szék birtoka körül semmi változtatás jogszerűen nem történhetik, elannyira, hogy midőn I. Ferencz császár és király a mostan is élő V. Ferdinandnak megkoronáztatása iránt a nemzetet országgyűléseni egyezkedésre felszólította, 1830-ban az országgyűlés azon világos kikötéssel egyezett csak meg V. Ferdinand megkoronázásában, hogy atyja életében a nemzet előleges beleegyezése nélkül semminemű uralkodási jogokba ne avathozhassék.

Még inkább megkívántatik tehát az uralkodás változásához a nemzet előleges megkérdezése s beleegyezése, midőn a trónus birtokában még nem volt, tehát arról nem is rendelkezhető mellékágazati közvetlen praesumptiv koronaörökös, és az életben levő király még netalán születhető gyermekei mellőztével az uralkodó-szék egy távolabb álló családivadéokra átruháztatni szándékolatik.

Miután tehát a nemzet előleges hozzájárulása nélkül egyik fejedelem életében más senki magának királyi jogokat nem tulajdoníthat, az örökösödési rendet pedig családi magán-egyezkedésekkel még kevésbé változtathatja meg;

miután a magyar királyi szék birtokához kötött köteleességek-ről lemondáshoz a nemzet előleges megegyezése mulhatlanul megkívántatik;

miután a magyar királyság kétoldalu kötésen alapszik, melynek egyik sarkalatos oldala az, hogy törvényes királynak csak az tekinthető, ki a nemzettel országgyűlési egyezkedés útján koronázási egyességlevelet kötött, az ország alkotmányára, jogaira s törvényeire megesküdtött s ezen eskü következtében szent István koronájával megkoronáztatott;

miután azon esetben is, ha az uralkodó koronás király magát az uralkodás gondjaira képtelennek érzi, az ország ideiglenes kormányzatáról intézkedni a nemzet jogaihoz tartozik;

és miután az Olmützben december 2-án közbejött minden családi lemondások s jogátruházások iránt a magyar nemzet előlegesen még csak meg sem kérdeztetett:

annál fogva az austriai császári székről önkényes lemondás az austriai birodalomba különben sem tartozó Magyarország s hozzákapcsolt részek és országok önállásán, alkotmányán és sarkalatos jogain semmit sem változtathatván: az országgyűlés, mint Magyarország s a hozzákapcsolt részek és országok törvényes organuma, ezennel kinyilatkoztatja, hogy az országgyűlés hire, tudta s megegyezése nélkül a magyar királyi szék birtokával senki egyoldalulag nem rendelkezhetik.

És azért az országgyűlés az ország törvényes függetlenségéhez, alkotmányához s a magyar nemzet sarkalatos jogaihoz szorosan ragaszkodva, az ország s hozzákapcsolt részek minden egyházi, polgári s katonai hatóságainak, tisztviselőinek, hadseregeinek s minden lakósainak a nemzet nevében meghagyja és parancsolja, hogy az alkotmány iránti hűség kötelessége szerint senkinek, kit erre jogosítottnak a törvény, alkotmány és az országgyűlés el nem ismerék, bármely hatóságát el nem ismerve, és senki ilyennek nem engedelmeskedve, az ország dolgaiba gyakorolni szándéklandott bármely avatkozást jogtalan bitorlásnak tekintsék s az ország és alkotmány iránti hűség törvényszerű zászlaja alatt hazánkat minden idegenszerű usurpációtól, avatkozástól s ellenséges megtámadástól megóvni és megvédelmezni hazafiúi szent kötelességöknek ismerjék. Senki, a honárulás törvényes büntetésének súlya alatt, másképp nem cselekedvén.

Mely határozatnak az ország minden hatóságaival s hadseregeivel közlése ezennel elrendeltetvén, ezen határozat mindenki általi megtartásának eszközzésére a honvédelmi bizottmány, mint mely az országnak jelen körülmények közötti ideiglenes kormányzatára az országgyűlés által megbizva van, ezennel határozatilag utasittatik.

*

Ezen oklevél által a kérdés tisztába hozottnak tekintethetett volna, de én sulyt helyeztem arra, hogy magát a lemondási okmány szövegét is előmutassam. Elő is mutattam ugy, amint az a császári ház minisztere és miniszterelnök Schwarzenberg herczeg által az osztrák alkotmányozó országgyűlés 3-ik ülésében Kremsirben 1848. december 2-án felolvastatott és jegyzőkönyvbe iktattatott.

A lemondási oklevél eképen szól:

»Mi első Ferdinand, isten kegyelméből austriai császár, Magyar- és Csehország e néven ötödik királya stb. Midőn atyánk, boldogult első Ferencz császár kimulta után, törvényes örökösödés utján a trónra léptünk, áthatva kötelességünk szentségétől és komolyságától, mindenekelőtt istenhez fohászokdtunk segítségéért. A jogot védeni volt jelszava, Austria népeinek boldogságát előmozdítani célja uralkodásunknak.

Népeink szeretete és hálája dusan jutalmazák uralkodásunk fáradaimait és gondjait, s a legközelebbi napokban is, midőn gonosztevő fondorkodásoknak sikerült birodalmunk egy részében a törvényes rendet megháborítani s a polgárháborut meggyújtani, népeink

többsége mégis megmaradt a fejedelem iránt tartozó hűségben. A birodalom minden részéből jött bizonyítványokban részesültünk kemény kísértetünk közben, melyek megszorodott szívünknek jól estek.

Azonban a történetek todulása, statusformáink nagy és terjedelmes átalakításának félreismerhetlen és elháríthatlan szüksége, melyet mi ez évi márcziusban előmozdítani és neki utat törni iparkodtunk, azon meggyőződést állapították meg bennünk, hogy ifjabb erők kívántatnak meg a nagy mű előmozdítására és sikeres teljesítéshez vezetésére.

Érett megfontolás után tehát, és áthatva e lépés parancsoló szükségétől, elhatároztuk magunkat, ezennel *az ausztriai császári trónról lemondani.*

Főherczeg Ferencz Károly, a mi főséges testvérünk és jogszerű követőnk az uralkodásban, ki mindig hiven állt mellettünk és fáradozásainkban osztozott, kinyilatkoztatta és nyilatkoztatja ezennel jelen emlékirat közös aláírása által, hogy ő is, és pedig az utánna a trónra hívott fia, fős. Ferencz József főherczeg részére *az ausztriai császári koronáról lemond.*

Midőn minden álladalmi hivatalnokokat esküjük alól fölmentünk, az új uralkodóhoz utasítjuk őket, ki iránt a tett eskü köteleiségei ezentul hiven teljesítendőek.

Vitéz seregünktől halálával bucsuzunk. Megemlékezve esküje szentségéről, védfal külellenség és belárulók ellen mindig, és soha inkább, mint a legujabb időben, trónunk szilárd támaszai, a hűségnek, állhatatosságának és halál megvetésének példányai, a szorongatott monarchia oltalma, a közös haza büszkesége és dísze volt. Hasonló szeretettel és odaengedéssel fog új császársa körül is gyülekezni.

Midőn végre népeinket az irántunk kötelesség alól felmentjük s minden idetartozó kötelességeket és jogokat ezennel ünnepelesen és az egész világ színe előtt szeretett unokaöcsénkre, mint jogszerű örökösünkre, átruházunk, e népeket az isten kegyelmébe és különös oltalmába ajánljuk. Adjá meg nekik ismét a mindenható a belbékét, térítse vissza az eltévedetteket a kötelességhez, az elámitottakat a megismeréshez, nyissa meg újra a jólét kiapadt forrásait, és öntse ki áldását teljes mértékben országaink fölé, de világosítsa föl és erősítse egyszersmind követőnket, első Ferencz József császárt, hogy magas és nehéz feladatát saját becsületére, házunk dicsőségére és a reábizott népek üdvére teljesítse.

Kelt Olmütz királyi fővárosunkban, 1848. deczember 2-án, uralkodásunk tizennegyedik évében.

(P. h.) (Aláírva) Ferdinand, Ferencz Károly.

(Ellenjegyezve) Schwarzenberg.

E nevezetes okmány közzétételét a következő taldalékkal kísértem:

Tehát Ferdinánd császár, Magyarországnak e néven V. királya, nem mondott le a magyar királyi székről. Lemon-dása világosan és határozottan az osztrák császári trónusra van szorítva.

Ha valaki azt mondaná, hogy a lemondó fejedelem az osztrák császárság alatt Magyarországot is értette: erre elég volna ugyan annyit felelnem, hogy ha úgy értette volna is, annak nem lehetne semmi jogi érvénye; de én még az ily factiosus ellenvetésnek is utját vágom az által, hogy czáfolhatlanul bebizonyítom, miként nem is érthette, nem is értette.

Nem érthette, mert Magyarország az osztrák birodalomhoz sohasem tartozott, nem is tartozik.

De nem is értette, mert épen ő az, kinek egész élete bővelkedik annak bizonyítékaiban, hogy mindig elismerte, miként az osztrák császári trónus és a magyar királyi trónus két egészen különböző dolog s hogy Magyarország nem alkatrésze az osztrák birodalomnak.

Élég erre nézve két ünnepélyes cselekvényére utalnom:

1. A császári lemondó levél 1848. deczember 2-án kelt. Ugyanazon év június 26-án ugyanazon Ferdinánd császár és király magát uralkodói tisztének teljesítésében betegség által ideiglenesen akadályozva érezvén: az osztrák birodalom számára, addig, míg betegsége tart, teljhatalmu képviselőjévé János főherceget nevezte ki, de emlékezetében tartva, hogy Magyarország az osztrák birodalomhoz nem tartozik, Magyarország és kapcsolt részei számára magyar miniszter (Esterházy herczeg) ellenjegyzése mellett külön teljhatalmu képviselőt nevezett ki István főherczeg nádor személyében, s őt az osztrák császári hatóságtól merőben független magyar királyi hatóságnak az ország törvényei és alkotmánya értelmében gyakorlására ideiglenesen felhatalmazta.

2. Ugyanazon Ferdinánd császár ugyancsak az 1848. évi ápril 25-ki napján alkotmányt adott az austriai birodalomnak. Ezen charta általános rendelkezéseinek első pontjában kijelentetik, hogy »az austriai császárságot képező minden

országok és tartományok egy feloszthatlan monarchiát képeznek. A második pontban pedig Csehországtól kezdve egész Vorarlbergig egytől-egyig név és nevezet szerint elszámoltatnak mindazon országok és tartományok, melyek ezen feloszthatlan austriai császárság alkatrészei. És ez elszámolásban Magyarországnak s a magyar koronához tartozó országoknak és részeknek még csak hire sem fordul elő. (Szó szerint idézem az osztrák charta illető pontjait.) Tehát elképzelhetlen képtelenség volna feltenni, hogy ugyanazon uralkodó, a ki ápril 25-én Magyarországot az osztrák birodalomtól ily szabatosan s ünnepélyesen megkülönböztette, a következő december 2-án már az osztrák császárságba Magyarországot is befooglaltak értette volna.

Ezen okleveleket 1861. ápril 1-én adtam át a nyilvánosságnak. Csaknem minden angol lap, s igen sok francia, olasz, német lap közölte s a Magyarországot illetőleg kézen fekvő következtetések levonásával kísérte. Mondhatom: óriási sensatiót okozott.

Azonban a »Pesti Napló« 1861. ápril 17-ikei száma meghozta a lemondásra és trónváltozásra vonatkozó okmányokat, a mint azok az ápril 2-ra összehívott országgyűlés főrendiházával báró Vay Miklós cancellár által hitelesített fordításban közöltettek.

S én bámulattal láttam, hogy azon okmányok legisleglényegesebb részökben a Schwarzenberg osztrák miniszter által az osztrák alkotmányozó országgyűlés előtt hivatalosan felolvasott oklevéllel meg nem egyeznek.

Ez utóbbi szerint, (miként fentebb látható) Ferdinánd császár csakis az *austriai császári trónról* s a praesumptiv trónörökös Ferencz Károly főherceg szintugy csak az *austriai császári koronáról* mondtak le.

A magyar országgyűlésnek bemutatott okiratokban pedig az a nevezetes »varians« van, hogy:

»Első Ferdinánd austriai császár, az austriai császárság s minden ez alatt egyesült királyságok és bármi néven nevezendő egyéb koronaországoknak eddigelé viselt koronájáról lemond.« (Ez deczember 2-ről szól.)

Deczember 1-ről pedig Ferencz Károly főherczeg oda nyilatkozik, hogy bár a (fentebbi) lemondási elhatározásnak vele lett közlése után ő lenne hivatva az austriai császári korona közvetlen átvételére, mindazáltal trónutódi öröklött jogáról elsőszülött fia Ferencz József főherczeg »ő kedveltségének« javára lemond és beleegyezik, hogy az austriai császárság s minden ez alatt egyesült királyságok és bármi néven nevezendő egyéb koronaországoknak koronája közvetlenül ezen szeretett fiára szálljon.

Magyarország ugyan megemlítve itt sincs s ha meg volt volna is említve, a magyar alkotmány szerint a koronának ily módon átruházása nem volt volna érvényes: de a »varians« mégis nagyon meglepő.

Azóta V. Ferdinánd meghalt, Ferencz Károly meghalt, Ferencz József császár Magyarország királyává meg lett koronázva és így kétségbevonhatlanul magyar király, tehát ama »varians« kérdése joghatályi értékkel immár nem bír: hanem a történetiratnak fenmarad a maga hivatása, reá fog tartozni megállapítani, hogy melyik volt a hiteles versio a kettő közül. Annyi bizonyos, hogy az új uralkodás a fentebb egész terjedelmében közölt okirat alapján lett megkezdve; az közöltetett hivatalosan a birodalom népeivel s a császári hadsereggel; az lett a Jellasic-héle kémek tisztességes közbenjárásával Magyarországon szétküldözgetve törvényhatóságokhoz, sőt egyesekhez is.

Nekem, mint perrel megtámadott félnek, érdekemben állott utána járni, vajjon az a »bármilyen néven nevezendő országok koronájáról« vagy pedig csak »az osztrák császári trónról« lemondás notificáltatott-e Angliának?

Duncombe barátunk halás emlékezetre méltó szokott készségével magára vállalta ezt is tisztába hozni a parlamentben. *)

Ápril 25-én indítványt tett, hogy a ház asztalára tétessenek azon diplomatikai közlemények másolatai, melyekkel Austria új császára, Ferencz József, hatalomra-jutását az angol kormánynak bejelentette, mint szintén elődje lemondásának másolata is.

Lord John Russell azt adta válaszul, hogy az angol külügyi hivattal az abdicationalis oklevél máso-

*) Duncombe érdemeinek híre Magyarországon is elterjedt s a halottaikból feltámadt törvényhatóságok ádresse-ekkel és bizottsági taggá választásokkal adtak a magyar ügy meleg barátja iránt táplált halás érzelmeiknek kifejezést. Zólyom- és Gömörmegyék és Debreczen városa kezdték meg; Pestmegye egy Neppel nevű abonyi lakos által küldte meg tisztelgő iratát. És ez így ment hónapokon át, Duncombe haláláig, a mi, fájdalom, már 1861. novemberben bekövetkezett. Vukovics fordítgatta le számára a magyar leveleket s néha (mint nekem megírta) nem kis fejtörésbe került módját ejteni, hogy miként tegye lenyelhetővé a dagályossághoz nem szokott józanos (sober) angol gentlemannek az ily kemény falatot, mint pl. mikor Gömörmegye ekként irt: »Ki merné megtagadni, hogy a megsemmisítés méhéből nem a bujább és virulóbb élet magvai fogamzanak?« — Midőn itt-ott magát lordnak látta czimezve Duncombe, kissé csodálkozott, hogy mennyire járatlanok az emberek Magyarországon, a külföldi társadalmiasság mezején; hanem a legkülönösebb az volt, hogy némely törvényhatóságok reáirták nagy betűkkel levelük öblös borítékára, hogy »Hivatalból«, és postára tették »bérmementlenül.« Ez Angliában valóságos sértésnek, »crimen laesae societatis«-nak tekintetik. Persze azt hitték a jó urak otthon, hogy ha ráírják a levélre azt a hatalmas szót: »hivatalból,« hát Európa minden postája köteles továbbszállítani ingyen. — Hanem azért Duncombe mindig udvariasan felelt, nekem pedig azt írta, hogy mindig rendelkezésére áll Magyarországnak.

lata soha sem közöltetett, hanem csak Ferencz József császárnak, elődje abdicatiója folytán uralkodásra lépte lett bejelentve. E bejelentést Schwarzenberg herceg, akkori osztrák külügyminiszter intézte lord Ponsonbyhoz, Anglia bécsi követéhez, 1848. deczember 2-án s az már bemutatott a parlamentnek 1850. augusztus 15-én. Ha erre vonatkozó más okiratok a királyné kormányának birtokában volnának, azoknak előmutatása ellen a külügyérnek nem volna kifogása; de nem gondolja, hogy az angol kormányhoz a mondotton kívül más értesítés valaha érkezett volna.

Nem is érkezett. Kikerestem az 1850-iki angol kékkönyvekből Schwarzenberg hercegnek ama közlését, melyre Russell lord hivatkozott, s kistült, hogy abban nemcsak Magyarországról s a magyar királyi székről szó sincs, de még csak az a »bármi néven nevezendő minden egyéb koronaországok koronájáról lemondás« sem emlittetik, hanem csak annyi van jelente, hogy Ferdinánd császár az austriai császári trónról, s Ferencz Károly főherceg trónörökösi jogáról lemondván, Ferencz József császár ő felsége a notificatio napján (deczember 2.) a »császári ház örökösödési törvénye« folytán a császári trónust elfoglalta.

Ezzel tehát hitelesen be lett bizonyítva, hogy Ferencz József császár magyar királynak soha sem lett az angol kormány által elismerve, nem is lehetett, mert ilyenek magát soha sem jelentette be, a mint hogy Apponyi Rudolf gróf sem merte magát hit alatti affidavitjában magyar királyi követnek nevezni, hanem csak osztrák császári követnek nevezi.

VI.

Egy különös incidens.

Ennyiből állottak a részemről bemutatott bizonyítványok.

Midőn Kiss Miklós ezredes Napoleon hercegnek a perlekedési költségek fedezéséhez ezer font sterlinggel hozzájárulását tudtomra adta, egyszersmind arról is értesített, miként a herceg odanyilatkozott, hogy minél nagyobb lármát csinálok a dologból, annál jobb; használjak fel erre minden módot: sajtót, parlamentet; szóval: csináljak pokoli zajt (qu'il fasse un tapage infernal). No hiszen ebben ugyancsak nem volt hiány. Megtöltöttem a poharat csordulton túl. A parlamenti viták; azoknak a sajtóban eszközlött fejtegetése; Toulmin Smith röpirata; affidavitjaimnak, a lemondási okiratoknak stb. az angol, francia, olasz, német lapok által millió és millió példányban köröztetése s levelezésekben, vezércikkekben fejtegetése igazán oly zajt csinált, hogy, nagyítás nélkül mondhatom: Európa zúgott bele. Nyaláb számra küldözgettem a hercegnek s Cavournak a »tapage infernal« s a magasra fellángoló közrészvét bizonyosságait. Meg lehettek elégedve. Meg is voltak.

A husvétii ünnepek miatt a per tárgyalása elnapoltatott s az elnapolást, a felperes iránti kedvezésből, a bíróság april 15-ig terjesztette ki, miszerint Bécsben idejük legyen zúzó érveim ellenében valamit kifőzni. Ez a huzavona nekem mondhatlan kellemetlenséget okozott. 1859 óta be volt előttem vágva minden keresetmód Angliában. Nem birtam családommal a drága londoni életet. Hozzájárult, hogy ekkor Turinban nem volt már magyar képviselőm. Légiónk, szövetségünk

fennállásának az olasz kormány nyal világra szóló jelvénye, teljes anarchiába süllyedve, a felbomlás szélén állott. Magyarországon a közélet eleven pezsgése s az országgyűlés közalgése a folytonos gyors érintkezést otthoni elvbarátaimmal elkerülhetlenül szükségessé tette, még pedig úgy, hogy ne érezzem folyton magam körül Sir Richard Mayne »csenésig« gyakorlott szaglárainak bűzét. Én hát még e per megkezdése előtt el voltam határozva Angliát végkép elhagyni s a tavasz első kinyiltával Olaszországba költözni. Házamat feladtam (Londonban az ember nem »szállva« szokott lenni, hanem »lakik,« háza van). Butoraimat eladtam. Könyveim, irományaim a tengeren usztak Génua felé. Én sátoros-czigány módra kutorogtam hetes bérszobákban családoddal. Ily helyzetben lepett meg a váratlan per, mely legalább az első itéletéig Londonban maradni kényszerített. Könyvtárakat kellett törvények s okiratok végett kutatnunk; én és fiaim (egyedüli segédeim) ügyvédttől ügyvédhez, szerkesztőtől szerkesztőhöz szaladgálva, a nappalt az óriás városban jobbadán bérkocsikban, az éjjeleket irással töltöttük, hogy reggel az »indoctrinálás« nehéz igáját újra nyakunkba vegyük.

Távozási szándokom felől értesülve, a legtekintélyesebb angol lapok egyike eként nyilatkozott:

»Sajnálattal értjük, de nem csodálkozunk rajta, hogy Kosuth ur elhatározta, lerázni saruja talpáról ezen ország földjének porát, melyben, kivéve Nagy-Brittannia népét, mely őt rokcszenvével és tiszteletével veszi körül, egyéb minden: kormány, rendőrség, közigazgatás, még Anglia intézvényei is összeesküdtek, hogy őt, egy nemes ügy magasztosan hű képviselőjét, bántalmakkal, sérelmekkel halmozzák el. Alig van az angol kormánynak oly szakosztálya, mely a magyar szabadság ellen működésbe nem tétett volna. Itthon »mouchard«-ok, künn követek, diplomáták, hadihajók; annyira ment a bántalmazás, hogy Anglia tekintélyének nyomásával még becsületes keresetének is utját vágják külföldön,

miszerint tehetségét, elnyomott hazájának használni, elzsibbaszszak, rendőri lopást használnak fel, miszerint megrémült kedvenczük, az osztrák császár, őt a chancery drága porondjára hurcolhassa; s midőn Kossuth ur nevezetes affidavitjaival a deszkát kirántja a zaklató felperes lába alul: a bíró, a helyett, hogy kötelessége szerint rögtön igazságot szolgáltatna a zaklatottnak, csaknem egy egész hónapi időt enged a zaklatónak, hogy fondorkodásait rendezhesse. Ez türhetlen állapot. Pirulva valljuk be, hogy Kossuth urnak ezer oka van égni a vágytól, hogy Anglia porát saruiról mihamarább lerázhassa.«

Valóban türhetlen állapot volt s hogy semmi se hiányozzék a boszuságból, Jósika Miklóstól Croskey barátom utján a következő telegrammot kaptam:

»Bruxelles, 31 Mars, 1861. Nous venons d'apprendre de manière positif que Monsieur Háromgyilkos est parti de Vienne pour traiter avec vous l'affaire Megölnitéged. Veuillez à vos intérêts. J'écrirai. — Jósika.«

Szomorú mulatságos dolognak látszik, hogy az osztrák sas védszárnyai alatt a »hajdan erős magyar« annyira nem létezővé törpült az európai nemzetcsaládban, miszerint Háromgyilkos ur tisztességes üzletember gyanánt, s »megölnitéged« becsületes üzletczim gyanánt utazhattak a villanydelejes sodronyon, a nélkül, hogy azon esélynek legyenek kitéve, hogy a sok nyelvben jártas távirdai hivatalnokok közt valakinnél gyanut ébreszthetnek.

Jósika Miklós még ugyanazon napon írott levelével adta meg a különös távsürgöny magyarázatát. Gró K..... S..... jött ki Brüsszelbe s csakis egyenesen azért jött (nyomban vissza is utazott), hogy e dolog felől értesítsen. Eredetiben átküldte hozzám Jósika K. S. grófnak hozzám intézett levelét, melyben az áll, hogy b. Kemény Zsigmond mult szerdán Esztergomtól egy oly embertől, kit tökéletesen jól ismer s kit teljes hitelességűnek tapasztalt, a következő sorokat vette:

»A napokban indult el Bécsből három ember azon czélből, hogy Kossuth Lajost meggyilkolják. Pénzt a kormánytól kaptak. Egyik a három közül egy vörhenyes arczu ember, ki mindenre kész gazembernek van ismerve, ki a mult olasz háboru alatt meggazdagodott s ki pénzért mindenre kész. Figyelmeztetni kell az illetőt.«

Gróf K. kutatástól tartva, nem hozta el magával az iratkát, de tartalmát emlékezetébe véste, hogy szóról-szóra megirhassa. A tudósítás hitelessége felől Kemény Zsigmond kezeskedik. Több adatjuk nincs, de ezen hitelességnél fogva ők otthon, kik — ugymond — csak tudósítással lehetnek e veszély elhárításában segítségemre, az iszonyu merénylet felett aggódva, sürgős szükségnek tartották, hogy gróf K. S. rögtön kijöjjön s a dolgot tudtomra adja; mit azon reményben teljesít, hogy ovakodásom megmentendi fenyegetett életemet (a mint magát kifejezni szives volt: »mindnyájuk boldogságára.«) Figyelmeztet, hogy lehetséges, miként az orgyilkosok nem fognak tervük kivitelének megkísérlésével Angliára szoritkozni, hanem Olaszországban fognak reám lesni s ott majd szükevényekként furakodnak hozzám, kik pártfogásomat keresik. Vigyázatra int; tanácsokat ad az ovakodás módjai felől és sajnálatát fejezi ki, hogy e dologban csak mint hirmondó s nem mint cselekvő lehet segítségemre.

Engem, megvallom, sokkal kevésbé aggasztott a tudósítás, mint megörvendezettett az otthoniak részvéte. Nem igen voltam annak várására elkapatva. Megköszöntem. Jósikának csak annyit irtam, hogy lehet, nincs a dologban semmi valóság; de ha igaz, akkor bizony nem ujság. Van reá példa túl az elégen I. Ferdinánd korától Ferencz koráig, miként egy felolvasásomban

elszámláltam volt, melyet Ludvig h lefordított francziára. Legközelebb is ott van a Kammerloher-féle kísérlet Klápka ellen, melyet neki egyenesen Couza fejedelem adott tudtára. Nekem is már kétszer volt szerencsém ily kísérlettel találkozni. Egyszer Sumlán, máskor meg Kutahiában. Mind a kettő felől hiteles diplomatikai adatok vannak birtokomban egyenesen a nagyvezértől és konstantinápolyi nagykövetektől. Aztán azok, kik 46-ban vagy 47-ben velem együtt a horvát izgalmak miatt, mint Pestmegye küldöttsége Bécsben jártak, emlékezhetnek egy bizonyos levélre, melyben egy bizonyos magas állásu magyar hivatalnok Bécsből egy bizonyos nagy magyar hazafinak ezeket írta Pestre egy bizonyos Kossuth Lajos felől: »Unsere Mittel sind reichhaltig und unsere Hände reichen weit. Sollte er einen zweiten Zrinyi spielen wollen, wird sich schon für ihn ein zweiter Wallenstein finden.« (Wallenstein, a mint tudva van, megmérgezett fekete retekekkel expediálta Zrinyit a más világra.) Távól van tőlem az ily retkes politikát minden esetben a »legfelsőbb személyiségek« fokosának nyelére róni. A hatalmasoknak akadnak túlbuzgó szolgálk, kik nem várnak parancsot. Amazok gyakran csak szemet hunynak, hogy ne lássanak; de ha sikerül, hasznát veszik. A baj csak az, hogy Sumlán a néhány százra menő emigratio puska-szóval, golyó-sivitással kergette el a nagyvezér által hivatalosan bejelentett orgyilkos-bandát; Kutahiában pedig 24 tiztből álló kíséretem kardrahányási fenyegetéssel kényszerítette Szolimán bejt a bandafőnök elkergetésére, a ki az osztrák internuntiatúra egyik dragománya volt. — — Most egyedül állok, mint az árva veréb; »lodging«-ban kutorogva, még csak saját eselédem sincs.

Nem volt szerencsém a vörhenyes emberrel megismerkedni. A felleg, ha ugyan felleg volt, nem adott záport. Elpárolgott.

VII.

Bécsi ellenaffidavit.

Ellenfelem ügyviselői a tárgyalás elnapolásával nyert időt arra használták fel, hogy hites nyilatkozataimra (affidavit) a felperes császár részéről szabad-szentkirályi Beke Kálmán, nemes Rechorovszky Miklós és Hengelmüller Mihály itt következő ellennyilatkozatát nyújtották be feleletül.

Bevezetésül tanuk előadják, hogy jártasok a magyar törvényekben és történelemben s ez állításukat igazolandók, hivatalos pályájuk felől beszámolnak.

Beke Kálmán elmondja, hogy 1847-ben a magyar cancellariánál, 1848-ban a »magyar miniszteriumban a császári udvarnál« titkár volt, aztán a magyar miniszteriumtól átment főtitkáruul »Windischgrätz mellé, mikor az Magyarországon parancsnokolt,« majd 1851-től 1860-ig osztrák ministerialis tanácsos volt az igazságügyi osztályban, végre mint tanácsos visszakerült a (báró Vay Miklós alatt) visszaállított magyar cancellariához; tehát nagyon jártas a magyar jogban!

Rechorovszky Miklós, »a korona öt ügyvédeinek egyike« Magyarországon.

Hengelmüller Mihály, előbb ügyvéd Pesten, aztán (1850-ben) közvádó (procurator general) Sopronban, majd a »bécsi legfőbb törvényszék egyik bírója,« végre a pozsonyi kereskedelmi bíróság elnöke.

Alapos jártasságukat a magyar államjogban, törvényekben és történelemben hivatalos pályafutásukkal eképen igazolván, tanuk esküt tesznek és mondják:

1. I. Ferencz osztrák császár, a ki magyar király is volt, 1817-ben kiváltságlevelet adott egy bécsi banknak s azzal uradalmainak egész területére (throughout his dominions) azt

a bankot kizárólagos szabadalommal ruházta fel, bankjegyeket kibocsátani. Ez a bank az osztrák nemzeti bank. Ennek kiváltságai időről-időre megújítottak. Utolsó kiváltság-levélét I. Ferdinánd osztrák császár, a ki magyar király is volt, 1841-ben adta ki. Ennek erejénél fogva a banknak 1866-ig kizárólagos szabadalma van bankjegyeket kibocsátani s e kiváltságlevél XVI. fejezetében ez áll: »A bank jegyei, mint a törvény által kedvezményezett fizetési eszköz (favoured by law) vannak forgalomban; elfogadásukra magán-üzletben kényszerítés nincs, de azon különzetes (special) kedvezmény-nyel vannak felruházva, hogy minden közpénztárnál névszerinti értékben ezüstpénz gyanánt el kell fogadtatniok.«

2. Ezen jegyek 1848-ig csak azon kiváltsággal bírtak, a mely az 1841-iki szabadalomlevél 15-ik fejezetében lett engedélyezve. A bank felállítása óta (1817) jegyei Magyarországon forgalomban voltak s most is vannak; magánüzletben elfogadtatnak, mint szintugy a kormányhivataloknál is Magyarországon; s tény, hogy Magyarország pénzforgalmát egészen vagy közel egészen e jegyek képezik.

3. E jegyek törvényessége sohasem vonatott kérdésbe sem a bíróságok előtt, sem az országgyűlésen; és ámbár 1848-ban, a forradalom kezdete előtt, az 1847—8-iki országgyűlés sok határozatot hozott, melyekben panaszt emelt oly dolgok iránt, miket sérelmeknek tekintett, a mondott bank jegyeinek Magyarországon forgása ellen, határozatot — legjobb hitünk szerint — nem hozott. Ellenkezőleg, a mondott jegyek érvényessége Magyarországon többféleképp elismertetett. Elismertetett az által, hogy a mondott jegyek a kormányi, a municipalis és más helyi közhivataloknál sok idő óta elfogadtatnak. És elismertetett sok évek óta a magyarországi bírói székek ítéletei által is. E bankjegyek utánczói megbüntettettek s mint a magyar törvény ellen vétkezők büntettettek meg és különösen mint azon törvény ellen vétkezők, melyek a hamis pénzesinálást sujtják.

4. Megolvastuk fordításban az é perben benyújtott keresetlevelet, Vukovics Sebőnek márczius 15-én kelt affidavitját *)

---

*) Nagy sajnálatomra ezt nem találom Irataim közt. Száz meg száz ivre megyen a tárgyalási irathalmaz, melyet sollicitorjaim

s Kossuth Lajos alperesnek márczius 16-án és márczius 19-én kelt affidavitjait. Daczára az ezekben foglalt állításoknak, mi azon véleményben vagyunk, hogy a magyarországi törvény szerint a mondott bank szabadalomlevelei érvénynyel birtak és birtak. Magyarországon nemcsak írott, hanem iratlan törvény is van; s mi azon véleményben vagyunk, hogy az iratlan törvény, a »lex consuetudinaria« szerint a királynak van egyedüli és kizárólagos joga oly felhatalmazást engedélyezni Magyarországon pénzfizetésre szolgáló jegyek kibocsátására, mint a minő az osztrák nemzeti banknak az 1841-iki szabadalomlevél által engedélyeztetett. Sohasem volt törvény, mely ezen jogot korlátozná. A magyar országgyűlés sohasem állította, hogy a királynak ilyen joga nincs és a bizottsági jelentés és az országgyűlési határozat, melyre Kossuth Lajos márczius 19-ikei affidavitjának 14-ik fejezetében hivatkozik, egészen különböző ügyre vonatkozott. 1811 előtt az osztrák császár kormányhivatalnokok által kormányjegyeket, vagyis papírpénzt bocsátott ki, melynek magánüzletben elfogadása kényszerűnek szándokoltatott s Austriában kényszerű is volt. E kormányjegyek 1811 előtt sűrűen forgalomba jöttek Magyarországon. 1811-ben az országgyűlés figyelme egy császári rendelet folytán fordult feléjük, mely a mondott kormányjegyek értékének megváltoztatására adatott ki. Ezen kormányjegyek különböztek azon jegyeiktől, melyeket az osztrák bank kibocsátani fel volt hatalmazva s a Kossuth affidavitjában felhívott országgyűlési határozat azt mondja, hogy az országgyűlés által hozott s a király által helybenhagyott törvény nélkül a királynak nincsen joga Magyarországon kényszerforgalmu kormánypapírt kibocsátani. De azt nem vette kérdés alá, hogy a királynak joga van Magyarországon oly jegyek kibocsátására felhatalmazást adni, a minőkre az osztrák banknak szabadalma van.

5. Az meglehet, hogy Magyarországon kényszerforgalmu

számomra (mint bevett szokás szerint a két alperesfél által alkalmazott sok ügyvéd mindenikének számára is (külön-külön) leiratnak; de mert alkalmasint azt gondolták, hogy Vukovics affidavitját különben is bírnom kell, nem akarták az ugysis tömérdek pénzembe került lemásolások költségeit annak leiratásával is növelni. Tehát nincs meg. Nagyon sajnálom.

kormányjegyek vagy papírpénz kibocsátására országgyűlési végzés (act of the Diet) szükséges; de arra meg a király megegyezése szükséges, hogy az országgyűlés ily végzése érvényessé legyen; s ha az országgyűlés ily végzést hozott s abba a király beleegyezett, magának az ekként feljogosított jegykibocsátásnak, miszerint törvényes legyen, a király cselekvényének kell lenni, általa vagy nevében tisztviselői által kell történni s kivéve a magyarországi pártütést (rebellion) 1848—49-ben oly bankjegyeket, minőknek kibocsátására az austriai bank szabadalmazva van, vagy kormányi papírpénzt vagy a magánüzletben kényszerforgalmuaknak szánt bárminő jegyeket a király felhatalmazása nélkül soha senki sem merényelt kibocsátani. Az osztrák nemzeti bank felállítását után a kormányi papírjegy kibocsátási rendszere megszüntetett és semmi ily kibocsátás nem történt, kivéve a magyar kormány papírjegyeit (melyekről alább lesz szó) és némely, úgy hisszük: az angol Exchequer Bill-ekhez hasonló osztrák kormányi igérvényeket (Government Bills), melyek 1848-ban kibocsáttak, de csakhamar be is szedettek.

6. Panaszlott Kossuth Lajos állítja, hogy az austriai bank jegyei nem képeznek törvényes fizetési eszközt (legal tender) Magyarországon. Ha ez alatt az értetik, hogy magánemberek nem kényszeríthetnek azokat fizetésül elfogadni, ez az 1841-iki bankszabadalom szerint 1848-ig Austriában is így volt, nemcsak Magyarországon; de 1848-ban, főkép a magyar pártütés által okozott pénznehézségek következtében a császár rendeletet adott ki, mely által a mondott jegyeknek magánüzletben elfogadása kényszerüvé tétetett. Alkotmányos jog kérdése lehet, vajjon e rendelet kötelező-e Magyarországra? — de mi úgy vagyunk tanácsolva (we are advised), hogy ezt a kérdést ebben a perben ő császári felsége részéről taglalni nem szükséges s hogy az hozzánk nem illenék. Ha az említett császári rendelet Magyarországra nem kötelező, a mondott bankjegyek ott mégis forgalomban vannak az 1841-ki bankacta XV. fejezetének szabadalmával.

7. Az adóbeszedés, mint szintegy az államhivatalok működése Magyarországon úgy jogilag, mint tényleg a király igazgatása és ellenőrsége alatt áll, az országgyűlés minden

avatkozása nélkül s a keresetlevél 5-iki szakaszában felhozott okmány a magyar király kirekesztőleges jogába és prae-rogatívájába vág, midőn azt mondja, hogy »minden magyar álladalmi és közpénztárakban elfogadtatik.«

8. Kétségesnek látszik, vajjon Kossuth Lajos márczius 16-ikai affidavitjának 3-ik §-ában az országgyűlés által állítólag reáruházott felhatalmazásnál fogva igényli-e, hogy joga van jegyeket kibocsátani? Igazságosan ezt nem teheti s az ott felhívott körülmények, ha szabatosan adatnak elő, teljességgel nem czáfolják meg a panaszló azon jogát a jegykibocsátást illetőleg, melyet e perben követel. A tényállás ez: 1848-ban, a pártütés kezdete előtt, de midőn az ország már forrongásban volt, mely utóvégre rebelliora ment át, a magyarországi miniszterek felkérték a nádort, ki akkor a királyt képviselte, engedné meg, hogy magyar kormányjegyek bocsátassanak ki. A nádor megadta a kért felhatalmazást tizenkét és fél millió forint erejéig; de ezt a királyi jognál fogva tette, Kossuth Lajos akkor magyarországi pénzügyminiszter volt s e kormányjegyek kibocsátásánál közreműködött.

9. Kevéssel ezután a nádor megszűnt királyi helytartó lenni Magyarországon s az országgyűlés ő császári felségéhez, Ferdinánd királyhoz folyamodott engedelemért további jegykibocsátásra, de ő császári felsége beleegyezését megtagadta, mire aztán az országgyűlés hatalmat vőn magának, Kossuth Lajost egy további összeg magyar kormányi papírjegy kibocsátására felhatalmazni s úgy hiszszük, ezen állítólagos felhatalmazás az, a mire 1848-ból Kossuth Lajos affidavitja vonatkozik. De az országgyűlés ezen cselekvénye nélkülözvén a királyi helybenhagyást, merőben érvénytelen s az országgyűlés pártütésének egyik legelső cselekvénye volt. Kossuth Lajos állítólagos kinevezése elnökké és kormányzóvá később történt s ezen állítólagos kinevezéskor és azon időben, melyben Kossuth Lajos mint kormányzó magát jegykibocsátásra felhatalmazottnak állítja, mint szintugy azon időben, melyről Vukovics Sebő affidavitjában állittatik, hogy az országgyűlés ő császári felségének Ferdinándnak a magyar királyi szék-ről lemondása ellen tiltakozott, Magyarország lázadásban (rebellion) volt s e »rebellio« kezdete óta az országgyűlés, minden cselekvénye a király megegyezése nélkül történt

következőleg merőben semmies és érvénytelen (entirely null and void). Kossuth Lajos praetendalt kineveztetése kormányzóvá teljesen törvénytelen s neki semmiféle hatóságot nem adhatott. De 1849. augusztusban Kossuth Lajos elhagyta bitorolt kormányzói és elnöki hivatalát és kevéssel ezután ő császári felsége Ferencz József, a ki e perben felperes, törvényes hatalmát Magyarországon mint azon ország királya helyreállította s azóta jogát és hatóságát mint király ott folyvást gyakorolta.

10. A mi azon ezüstöt illeti, melyről Kossuth márczius 16-ki affidavitjának 7. és 8. §§-ában említés tétetik, a tényállás következő: Ez az ezüst köz (állami) pénz volt s annak őrzete (custody) s a vele való rendelkezés jogilag a királyt illette s midőn ő hatóságát Pesten helyreállította, tisztviselői az ő nevében azon ezüstöt elfoglalták s az állam általános feladataira felhasználták. Egy ideig még a nádor felhatalmazásával kibocsátott magyar kormányjegyek adófizetésül a királyi hivataloknál elfogadtattak, de később, minthogy az akkor még egészen le nem győzött forradalmi párt Magyarországon a jegyek kibocsátását folytatta, a király tisztviselői, annak nevében, elrendelték, hogy a nádor felhatalmazásával kibocsátott, még künn levő jegyek mind beszoigáltassanak, miszerint a forgalomból kivonassanak s az austriai nemzeti bank jegyei által helyettesíttessenek. E czélből a felperes hivatalnokai proclamatiókat adtak ki, melyek időt határoztak, mely alatt a mondott jegyeket bizonyos helyekre be kellett vinni, miszerint ott az osztrák nemzeti bank jegyeivel egyenértékű összegekben kicseréltesse nek *) és kijelentetett, hogy a szabott időn túl semmi

*) Beke, Rechorovszki és Hengelmüller eskü szentsége alatt beszélnek; eskü alatt fogadják, hogy a valódi tényállást hiven előadják. S im azt nem mondják el, hogy ez a kicserélés nem történt meg; senki sem kapott beszoigáltatott jegyeiért sem osztrák bankjegyet, sem semmi nemü kárpótlást. Tehát hamisan esküdtek!

Jogszabály, hogy a birtokbavétel a birtokon fekvő teherrel jár. Még ha felségsértés vagy honárulás esetén, nem erőhatalommal, hanem rendes birói eljárás útján koboztatik is el valaki birtoka: a rajta fekvő adósságot ki kell fizetni. Az ezüst, melyet én a pesti kereskedelmi bankba letéteményeztem, fedezetét képezte az annak

még künn maradandott jegy sem a kormányhivataloknál, sem magánforgalomban el nem fogadtatik.

11. Kossuth Lajosnak nincs igaza (is wrong), midőn azt mondja, hogy magyar királyi czimer (Royal arms) nincs. A magyar törvény különösen intézkedik: »a király pecsét-eiről« és ezeknél Magyarország (mondják: Magyarország és nem a király) nemzeti czimere a koronával a helyes jelvény. Gróf Cziráky munkájában: »*Conspectus Juris Publici Regni Hungariae ad annum 1848,*« a mely nagy tekintélynek tartatik, a 335. §-ban ez áll: »*Sigilla leges nostrae Regibus Hungariae propria quinque numerant.*« Aztán leírja mindeniket s hogy mire használtatnak. És a 337. §-ban ezt mondja: *Duplex sigillum inde cognomentum accepisse novimus quia reales, prout has artis Sphragisticae gnari appellant sigillorum inscriptiones utrinque insculptas habet, parte quippe adversa imaginem Regis regali habitu clenodiisque condecorati a versa vero Hungariae (tehát nem regis, hanem Hungariae) eoque spectantium regnorum insignia.*« A nemzeti czimer a koronával Magyarországon minden bizonynyal a király czimerének tekintetnék és ámbár igaz, hogy Magyarországon ezen jelvény diszitivényképen ellenvetés nélkül használtatik nem közjleggi okmányokon: a kormány felhatalmazása nélkül azt közjleggi okmányokon vagy másként mint diszitivényvégett*) senki sem használhatja. Minden magyar, ki ezt a jelvényt a keresetlevélben említett jegyeken látná, azt hihetné, hogy a jegy, melyre nyomva van, hivatalos jelleggel bír s a király kormányának felhatalmazása mellett bocsáttatott ki.**)

alapján kibocsátott jegyeknek. Ezek tehát a letéteményezett ezüst birtokát terhelő adósságot képeznek. Az osztrák hatalom a birtokot erőhatalommal elfoglalta, de a rajta fekvő adósságot ki nem fizette, hanem az adósleveleket (a jegyeket) is eltulajdonította.

Ha még van ember Magyarországon, a ki a beszolgáltatott ezüstalapú jegyekről vevényt bír: csodálkozom, hogy az osztrák császárt perbe nem fogja. Nem lehet oly bírót képzelni, ki a követelést oda nem itélné.

*) Hiszen Kossuth éppen csakis ezt tette.

***) És ezt az ostobaságot, melyet maguk sem hittek, hit alatt mondják a tanuk, holott urok, a ki mellett esküsznek, ép arra

Több pont van még Kossuth Lajos affidavitjában, melyek a felperesnek, mint magyar királynak alkotmányos jogaira vonatkoznak s más, az affidavitban különösen nem említett dolgok, melyek nem szabatosak (are incorrect): de mi úgy vagyunk tanácsolva, hogy e perben nem szükséges, nem is lényeges e pontok felett vitatkozásba bocsátkozni s hogy nem illenék hozzánk a felperes részére abba bocsátkoznunk.

Esküvel erősítettett báró d'Aldenburg Roger tolmácsolása mellett Bécsben, 1861. ápril 6-án

Fane Julian Henrik Károly ö britt felsége bécsi követségének titkára előtt.

*

Jellemző dolog, hogy a császári felperes szemenválogatott tanui mennyire fáztak a dolog közjogi oldalának érintésétől. »Nem illenék hozzájuk.«

Vukovics vállalta magára a tanuk tudományát, az osztrák bank és jegy kibocsátási jog dolgában kiigazítani. Ezen affidavitja sincs birtokomban.

VIII.

A tárgyalás.

A per ápril 15-én került érdemleges tárgyalásra. Felperes részéről Sir Hugh Cairns parlamenti tag (később lord cancellar) és Mr. Cotton; részemről Mr. Collier parlamenti tag (később Solicitor General) és Giffard és Simpson és Westlake urak; Day és fiai részéről Bacon és Wickens urak voltak a tárgyaló ügyvédek. A tárgyalás több napon át tartott. Ügyvédekre kétségtelenül érdeklél birhatna ennek a szóbeli tár-

épitette panaszát, hogy Kossuth e jegyekkel a magát királynak mondott felperes uralkodásának megdöntésére forradalmat akart csinálni!

gyalásnak folyama, meglátnák belőle, hogy Angliában ügyvédnek lenni nagyon nehéz mesterség. Egész nagy könyvtárának kell lenni; át kell kutatnia minden valaha előfordult oly perek dohos gyűjteményeit, melyek a fennforgó esetre alkalmazhatók; mert angol törvénykezésben az előzmények döntő erővel birnak (hasonlatosan a magyar királyi curia döntvényeihez). De ennek a tárgyalásnak gyorsírászati felvétele száz meg száz ivre megyen s az olvasóközönség legnagyobbbrészét alig is érdekelné. Azt tehát mellőzöm s csak annyit említek meg, miként ügyvédek több esetet idézve (például: az Arcotti Nábobnak a keletindiai társaság ellen; a spanyol királynak Macado ellen; két Sicilia királyának Wilcox ellen folytatott pereit stb.), angol bíróságok ítéleteivel kimutatták, hogy külföldi uralkodók indíthatnak ugyan keresetet angol polgári bíróságok előtt, úgy, mint akármely magánember, de csakis úgy, mint akármely magánember, több joggal ennél nem birnak, tehát csak oly dolgok végett indíthatnak keresetet, melyek végett akárki indíthat, t. i. magánjogi kérdésben, magán tulajdon visszaszerzése végett vagy magán személyes sérelem miatt, mert csak ezek lehetnek a polgári magánjognak s polgári bíróságok eljárásának tárgyai; de politikai kérdések, uralkodói privilegiumok, uralkodók s alattvalók közti jogok nem magánjogi kérdések, ezekbe angol polgári bíróság nem avatkozhatik, erre nem illetékes, nincs hatósága. Ha pedig a bíró magának mégis ily (illetéktelen) hatóságot tulajdonitana, akkor, ha egy külföldi uralkodónak joga van állítólagos uralkodói szabadalmaira hivatkozni, a panaszlottaknak is joguknak kell lenni ez állítólagos szabadalmakat tagadásba venni, azokat megczáfolni s azok ellenébe az illető ország közjogaira, szabadalmaira, törvényeire hivat-

kozni, s a bírónak kötelessége ezeket tekintetbe venni és szerintük itélni. Ezt az osztó igazság hozza magával. Ez alapon aztán kinyílt a tér annak kimutatására, hogy a magát magyar királynak állító s e minőségben keresetet indító felperes nem magyar király s hogy még a magyar királyok sem birnak azon előjogokkal, melyekre felperes keresetét fekteti, a ki pedig nem mond igazat, midőn magát magyar királynak állítja; és nyílt tér a többi érvelések törvényszabatos kifejtésére, melyek az olvasó előtt az előadottakból már ismeretesek.

Megemlítendőnek tartom még az angol eljárásnak azon sajátosságát, hogy tárgyalás közben a bíró és az ügyvédek közt egész párbeszédnek folynak. Peremben e »dialogus«-ok ivekre meg ivekre mennek s e párbeszédekben Stuart alcancellár néha igen különös nyilatkozatokat tett; például mikor azt mondta: »mi angol bírák ritkán találkozunk törvényszékeinken császárokkal s ha találkozunk, nem vizsgálgatjuk: vajjon kezeik tiszták-e vagy piszkosak;« néha elcsavarta a tényállást, például, mikor azt mondta: hogy én elismertem affidavitomban, miként a *souverain* hatalom Magyarországon most a felperes által gyakoroltatik, és ténynek állította (a mi nem volt igaz), hogy e gyakorlás az angol udvar által el van ismerve; máskor ismét azt a jelenetet idézte elő, hogy magyar boros-üvegeket kért elő, miszerint lássa, vajjon használtatik-e ilyeneken a magyar ezimer s mikor látta, hogy igen, a kérdést azzal *praeoccupálta*, hogy ez egészen más, mint mikor nyilvános okmányokra illesztetik; máskor ismét engem bókokkal tisztelt meg, elismerte, hogy affidavitom nagyon jelesen van szerkesztve s becsületesre válik; majd ismét oda nyilatkozott, hogy engem minden tekintetben tisztességes és tiszteletreméltó embernek tart.

E tárgyalások közben ügyvédek érvelési módjával nagyon meg voltam elégedve; azon egyet kivéve, hogy szerintem nem mutattak elegendő erélyt annak nyomatékos kifejtésében, hogy felperes nem magyar király: pedig reám nézve ez volt a dolog főérdeme. Azonkívül a bíró némely alaptalan nyilatkozatait, s a felperes ügyvédének némely állításait sem láttam kellő erővel megegyeztetve s azért az április 15-től 18-ig tartott tárgyalások folytatása pár napra megszakítottván, jónak láttam ügyvédekhez a következő emlékiratot intézni:

Pro memoria.

Méltányló elismeréssel adok kifejezést lekötelezettségemnek a beható modorért, melylyel az ügy kedvező eldöntésére befolyást gyakorolható jog-pontok megállapítottak, s a bírói előzmények fáradságos kikutatásáért, melylyel a védállás támogatott.

Miután immár minden megtörtént, miszerint kedvező ítélet biztosított, a mennyiben ez az ügyvédekől függ: szabadságot veszek magamnak, védőimet figyelmeztetni, miként érkezettnek vélem az időt arra, hogy az ügy egy nagy politikai ügy magas színvonalára emeltessék, a minőnek ügyünk tekintetni valósággal jogosítva is van s hogy ez a tárgyalások jelen állásában immár meg is történhetik a nélkül, hogy az érvelés azon műtani pontjai rövideget szenvednének, melyek a bíróságot az ítéletnél valószínűleg vezetni fogják.

E figyelmeztetésre azon tekintet által találom magamat indítva, hogy ámbár igen tetemes összegre megyen az, a mit a kérdéses jegyek gyártására költöttem: mindazáltal nem az anyagi veszteség az, a mit kedvezőtlen ítélet esetén leginkább fájlalnék. A mi engem, mint hazafit, leginkább érdekel, az a politikai horderő, a politikai befolyás, melyet jó vagy rossz irányban ezen peres ügy kimenetelének nem lehet a Magyarországon most folyamatban levő tusára nem gyakorolnia, melyben az egyik oldalon egy nemes nemzet áll, mely

férfiasan küzd törvényeiért s a független szabad és alkotmányos létért, melyre öröklött történelmi jogokkal bír, — a másik oldalon pedig a panaszos áll, a ki mindent vakmerőn felforgató irányához ragaszkodva, átalkodottan arra törekszik, hogy hazámat pusztán egy osztrák tartomány nyomorult állására alacsonyítsa, mely semmi önálló joggal nem bír, hanem csak a panaszos kényuri kedvétől várhat némi szükmarku s biztosságtalan részeltetést valamely oly névleg alkotmányos kormányzatban, mely egy napon a szükség nyomása alatt engedélyezve, másnap azon rosszhiszeműséggel, melyről az osztrák-ház ismeretes, újra visszavonathatik, a mint a szükség nyomása enyhül.

Ohajtanám annál fogva a bíróságot hathatósan figyelemztetve látni arra, hogy egy nagy politikai ügygyel van dolga, melynél a birói eldöntés hatása nem marad a jegyek ki- vagy nem-bocsátásának aránylag csekély érdemére szorítva, hanem az angol birói kar erkölcsi tekintélyét fogja beledobni ama nagy elvek mérő-serpenyőjébe, melyek a magyar nemzet és Ferencz József osztrák császár közt vitás alatt vannak.

Midőn azt mondom, hogy ezen ügyet egy nagy politikai ügy gyanánt óhajtom tárgyalatni, azt értem alatta, hogy felhasználva kívánom látni az alkalmat arra, miszerint Magyarország diplomatikai állása e magas angol ítélőszék előtt világosságba legyen helyezve, s be legyen bizonyítva, hogy panaszos a jogczimnek még csak árnyékával sem bír Magyarország királyának minőségében lépni fel a bíróság előtt azon hamis ürügy alatt, hogy ő, mint magyar király, koronájának jogainál fogva, valamely állítólagos előjogokkal bír engem s védencz-társaimat zaklató keresetekkel háborgatni, holott a tényállás az, hogy ő nem magyar király, az a korona nem az övé s ő ahhoz a jognak még csak árnyékával sem bír.

Szerencsére mind a felperes ügyvéde, mind maga a bíró is e tekintetek teljes kifejtésére kedvező alkalmat nyitottak.

Azt látom ugyanis a tárgyalásokról közzétett jelentésekből, hogy felperes ügyvéde, Sir Hugh Cairns azt vetette szemükre a mi ügyvédeinknek, miként mindannyian bebizonyítani ígérkeztek, hogy a felperes nem magyar király, de

azt egyikük sem bizonyította be, sőt az ügy ezen oldalával felhagytak.

Mondatott az is, miként ezen ítélőszék szabálynak tekinti azt ismerni el egy adótt idegen ország uralkodójának, a kit a királyné annak elismert az által, hogy képviselőjét elfogadta.

Mondatott végre az is, hogy kötések lehet előmutatni, melyekben Anglia királynéja az osztrák császárt magyar királynak elismerte. Stuart alcancellár pedig még azon állítást is koczkáztatta, hogy én hites nyilatkozatomban (»affidavit«) elismertem, miként Magyarországon a felségi hatalom a felperes által gyakoroltatik.

Ezen állítások az egész kérdés tüzetes fejtegetésére az ajtót felnyitották s ez előnyt tanácsos teljes mértékben felhasználni.

Bátor vagyok a következő megjegyzéseket ajánlani ügyvéd urak figyelmebe:

1. Én sohasem ismertem el, hogy Magyarországon a felségi hatalom a felperes által gyakoroltatik. Nyilatkozatom csak az ott jelenleg létező erőhatalmi uralom állapotáról szól.

2. Feltéve, de meg nem engedve, hogy Stuart alcancellár igazolva lehetne az erőhatalmi uralom jelenlegi lételésének elismerését olybá venni, mintha a felségi hatalomnak a felperes által gyakorlását ismerné el: ebből teljességgel nem lehetne azt a következtetést kieroszakolni, hogy én felperest Magyarország királyának ismertem el.

Ellenkezőleg, én hites nyilatkozatomban a leghatározottabban tagadom, hogy felperes akár jogilag, akár tényleg magyar király. Orosz szuronyok kegyelméből felségi jogot gyakorolni és Magyarország királyának lenni: két egészen különböző dolog. Az első pusztán erőhatalmi tény, a második törvényesség eszméjét foglalja magában.

E szónak »magyar király,« tevőleges értelme van, melyet a magyar alkotmány világosan meghatározott s az európai nemzetek közjoga elfogadott. E szó »magyar király,« oly uralkodót jelent, kit a magyar törvények helyeztek a magyar királyi székre, ki az országgyűlésileg összegyűlt nemzettel diplomatikai szerződésre lépett, a törvények és alkotmány

megtartására megesküdött és Szent-István koronájával megkoronáztatott.

Senkisémet tekintethetik Magyarország királyának, a kinél ezen lényeges feltételek hiányoznak, habár kény és erőszak által a felségi hatalom gyakorlatát bitorolja is. II. József törvényes örökösödési czimmal birt a magyar királyi székre (a mivel felperes nem bir) s felségi hatalmat gyakorolt Magyarországon mind haláláig, de azért magyar király nem volt, még csak a magyar királyok lajstromában sem jelenik meg s minden tettei, rendeletei, kiváltságai, engedélyezései érvénytelenek.

Maga Sir Hugh Cairns is csak addig megyen, hogy a törvényszék köteles felperest Magyarország uralkodójának elismerni, minthogy ő britt felsége a királyné őt ilyennek elismerte. Tegyük fel, hogy ez így van (bár én ezt kétségbevonom): ez még nem elég. Felperes nem mondja keresetleveledben: »Én Magyarországon a felségi hatalom gyakorlatában vagyok, annál fogva követelem stb.« Felperes azt mondja: »Én Magyarország királya vagyok s mint ilyen, koronám jogánál fogva követelem stb.«

Minthogy ő ezen álláspontra helyezkedett, azt be kell bizonyítania, különben nincs álláshelye (locus standi) e bíróság előtt, és én állítom, hogy nincs helye. Angol ítélőszék előtt nem lehet álláshelyet szereznie magának az által, hogy a felségi hatalom erőszakos gyakorlatának tényét bizonyítványul állítja fel arra, hogy ő magyar király. Én magam is gyakorlottam a felségi hatalmat Magyarországon, még pedig nem erőhatalmilag, hanem törvényes hatósággal, és én kérdelem: vajjon Stuart aleancellár adott volna-e nekem álláshelyet ezen ítélőszéknél, bárha kormányom el volt volna is ismerve az angol királyné által, hogy ha én azon alapon, mert a felségi hatalom gyakorlatában voltam, mint magyar király léptem volna fel keresettel ez ítélőszék előtt, a korona jogára hivatkozva, mely korona sohasem tétetett az én fejemre, ép úgy, mint sohasem tétetett a felperes: Ferencz József fejére.

Vagy talán meri Sir Hugh Cairns állítani, hogy Anglia királynéja Ferencz József osztrák császárt forma szerint elismerte Magyarország királyának?

Én ugyan nem vagyok oly kedvező helyzetben, mint a felperes, hogy a külügyi hivatal levéltáraiban kutathassak, vagy az angol rendőrség szolgálatomra álljon jegyeket csenui, miszerint azokra keresetlevelet építhessek; mindazáltal kereken tagadom, hogy felperes a magyar királyi székre lépését Anglia királynéjának valaha tudtára adta; s minthogy ezt nem tette, nem is lehetett magyar királynak elismertetnie.

Teljes lehetetlen, hogy felperes valaha ily közlést intézett volna az angol királynéhoz:

1-ször, mert azon percz óta, hogy egy palota-forradalom által a hatalmat kezébe kerítette, folytonosan oda intézte minden törekvését, hogy a magyar királyi székeknek még lételét is semmivé tegye. E célból bujtogatott fel lázadást Magyarországon; e célból rohanta meg császári seregeivel nemzetemet; e célból árasztotta el vérrel és pusztulással hazámat; kért s kapott kétszázezer főnyi segítséget az oroszról; hurezoltatta a vesztőhelyre a legjobb hazafiakat vagy megtömte velük tömlőceit; feldarabolta Magyarország területét, kiszivattyuzta életnedvét és nyíltan kijelentette, hogy Magyarország mint királyság megszűnt létezni s jövődöben csak mint császári koronájának egyik uradalma (Kronland) létezend. Ez mind köztudomásu, tagadhatlan tény; annálfogva teljes lehetetlenség, hogy magát magyar királyul jelentette volna be Anglia királynéjának. Bátran ki merem hívni: bizonyítsa ezt be! Nem teheti.

2-szor. Nem teheti, mert hiszen látván, hogy minden jogot felforgató forradalmi törekvései a nemzet szenvedőleges ellentállásán megtörnek: épen csak most, már a jelen zaklató kereset megindítása után, hívta fel a magyar nemzetet, hogy őt magyar királylyá koronázza meg. Mit hozhat a jövődö? — nem vitatom; de az tény, hogy eddig még nem lett megkoronázva, tehát lehetetlen, hogy magát magyar királynak mutatta volna be az angol udvarnál.

3-szor. Hogy ez nem történt meg, ennek világos bizonyítványát birjuk magának a felperes képviselőjének az angol udvarnál, Apponyi grófnak saját affidavitjában is, melyre az egész kereset alapitva van. Mert az affidavit-ban Apponyi gróf magát csak »az osztrák császár követjének« cizmezi, azt nem meri mondani, hogy ő »a magyar király

követje;« a mint nem is merhette mondani, mert magyar király nincs. A két minőséggel esetleg ugyanazon egy személy lehet felruházva, de azért a két minőség különbözik, elannyira különbözik, hogy ha Sir Hugh Cairns ragaszkodnék azon alaptalan állításához, hogy a felperes magyar királynak van az angol királyné által elismerve: én követelni fogom, hogy gróf Apponyi a bíróság elé idéztessék, miszerint vallo-mást tegyen: vajjon kapott-e s mutatott-e be megbízó levelet a felperestől, mint magyar királytól? Nem fog, nem merhet hit alatt e kérdésre igennel felelni. Felperes az angol udvarnál csak mint osztrák császár van képviselve s nem mint magyar király. E két minőség tökéletesen különvált és különbözö. (Kérem Collier ügyvéd urat, olvassa fel ennek czáfolhatlan bizonyítványául a bíróság előtt 2-dik affidavit-omból az 1796-iki X. magyar alaptörvényt.)

4-szer. Felperes nem ismertethetik el magyar királynak, mert Magyarország királya a még életben levő V. Ferdinánd, csak az osztrák császári koronáról mondott le (melyhez Magyarország sohasem tartozott), de Magyarország királyi székéről nem mondott le.

(Ez oly körülmény, melyre ügyvéd urak figyelmét különösen felhivom és kérem V. Ferdinánd idemellékelte lemondó oklevelét a bíróság előtt felolvastatni.)

Minden kétségen kívül van, hogy a felperes, midőn hatalomba jutását a külhatalmaknak tudtára adta, nem mehetett túl elődje lemondó levelének tartalmán, melyen uralma alapszik.

Sir Hugh Cairns szerződések létezéséről beszél, melyek bizonyságul szolgálnak, hogy az osztrák császár magyar királynak el van ismerve.

Lehet, hogy czimei sorában a magyar királyi czimet is említette, mint alkalmasint a jeruzsálemi királyi czimet is említette: de hacsak felperes be nem bizonyítja (mit tenni soha sem fog), hogy az ő magyar királyi minőségének elismerése képezte valamely ily szerződés tárgyát: holmi incidentalis czimkérdést senki sem foghat annak bizonyítványául venni, hogy magyar királynak lett elismerve.

Anglia királynéja Viktor Emánuel királyt Lombardia uralkodójának ünnepélyesen elismerte, azonban nincs kétség

benne, hogy minden szerződésben vagy egyezményben, mely felperes és Anglia közt azóta előfordult, Austria császára a lombard királyi czimet is beleiktatta czimei közé. De merné-e Sir Hugh Cairns ebből azt következtetni, hogy védence Lom-bardia királyának van elismerve.

Nem, Ferencz József nem magyar király. Maga az a tény, miszerint épen csak most hívja fel a magyar nemzetet, hogy tegye őt Magyarország királyává, és az a tény, hogy csak most terjeszti a nemzet elé V. Ferdinánd állítólagos lemondását, a mi által egyszersmind egész multjának bitorlási jelle-gét vallotta be: maga ez világos bizonyosságul szolgál, hogy ő ekkorig még nem magyar király. És itt említésre méltónak tartom azon köztudomásu tényt is, hogy Ferencz József, mint-hogy még nem király, a magyar országgyűlést saját szemé-lyében meg nem nyithatván s ennélfogva a megnyitást biz-tos által hajtatván végre, ez (egy másik gróf Apponyi) a trónbeszédet helyettesítő beszédében egyetlen egyszer sem merte a felperest királynak czimezni.

Az eddigi tárgyalásokban alaposan meg volt mutatva, hogy a felperes a fennforgó ügyben még akkor sem birhatna kereseti joggal az angol ítélőszék előtt, ha valósággal magyar király volna is. Most azonban én különös sulyt helyezek arra, hogy ügyvédek erősen vitassák azt a pontot, hogy felperes-nek keresetétől el kell mozdíttatnia, mert álminőségben lépett fel a törvényszék előtt; keresetlevelét nem azon alapon nyuj-totta be, hogy ő Magyarországon a felségi jogok gyakorlatá-ban van, hanem egyenesen mint magyar király nyujtotta be: mi pedig bebizonyítjuk, hogy ő nem magyar király.

Igen nagy fontosságot helyezek arra, hogy a megkülön-böztetés minden erővel vitattassék; mert oly időket élünk, midőn nemzetek sorsára lehet az befolyással, hogy minő szempontból tekintik a nemzetek ügyét Angliában; e nagy és hatalmas országban pedig semmi vélemény sem mérkőzhetik sulyban, ítélőszékeinek véleményével, melyek az egész vilá-gon az angol szabadság legerősebb védbástyájának s vele az alkotmányos elvek hatalmas támaszának tekintetnek.

A dolgok akként állanak, hogy mivel Ferencz József császár még mindig ragaszkodik a hatalomrajutásakor élte feladatának nyilatkozott azon szándékához, hogy a jog s

törvény szerint független Magyarországot az osztrák császárság egyik koronatarományának (Kronland) nyomorult állására süllyeszse, a minék a magyar nemzet, mely loyális conservatív szelleme által lelkesítve, történelmi jogaihoz törhetlen erélylyel ragaszkodik, magát soha meg nem adhatja: igen valószínű, hogy a magyar országgyűlés fel fog oszlani a nélkül, hogy a felperest megkoronázná. Ferencz József tehát ez eshetőség következményeire való számítással szeretne e magas bíróság által »magyar király«-nak elismertetni, azon ürügy alatt, hogy Magyarországon a felségi hatalmat gyakorolja.

Ámde az nagyon szomorú s a jog uralmára érzékeny csapás volna, ha egy angol bíróság magát erre felhasználtatni engedné; mert ugy jóra, mint rosszra, mérhetlen nyomatékkaal bír az, hogy minő nézettel van Anglia ama nagy elvek felől, melyektől az alkotmányos szabadság vagy a kényuralom végleges diadala függ.

Kérem is Colier jogtanácsos urat, kövessen el mindent, miszerint a bíró áthatva legyen annak érzetétől, hogy nem egy magánszemély csekély ügyével van dolga, hanem egy sokat szenvedő nemes nemzet ügyével, melynél a keresztény Európának jobb szolgálatokat semmi más nemzet nem tett s nincs nemzet, mely minden igazságos ember rokonszenvére nagyobb mértékben érdemes volna.

London, 1861. ápril 18.

Kossuth Lajos.

Ennek folytán a tárgyalások újra felvételtek; berekesztésük után *Stuart* alcancellár oda nyilatkozott, hogy néhány napi megfontolásra van szüksége s végre május 4-kén meghozta s elmondta ítéletét, amint következik:

Ítélet.

Felperes magyar királyi minőségében folyamodik e törvénytöréshez. Segítséget kér a törvényszéktől arra, hogy eleje vétessék egy köztermészetű sértésnek az ellen, a mit felperes törvényes jogának állít. Ezen jogokat akként igényli, mint a felségi hatalom elismert birtokosa egy, ezen országgal békében élő külföldi államban.

A mint látszik, alperesek itt ezen országban nagymennyiségű nyomtatott papírt állítottak elő, mely Magyarország olynemű papírpénzét volna képezendő, mint a minőt a felségi hatalom törvényszerűen kibocsát; s az, a mit alperesek így elkészítettek, valamely jövődő időben mint nyilvános magyar papírpénz szándékolatik forgalomba tétetni.

E nyomtatványok nemcsak felperes felhatalmazása nélkül, de sőt egy oly remélt (contemplated) hatalom gyakorlásával készítették, mely felperes hatalma iránt ellenséges természetű, sőt azt fel akarja váltani.

A mit jelenleg e törvényszéknek el kell határozni, az: vajjon angol törvény szerint megengedhető-e, hogy alperesek birtokában maradjanak vagy oltalmaztatniok kell-e birtokában az említett czél végett gyártott nagymennyiségű nyomtatványoknak; vagy pedig a felperesnek van-e igénye oltalmaztatni az alperesek támadása ellen azon jogában, melynek magát birtokában lenni állítja, s van-e joga igényelni, hogy a mi ekép jogai ellen irányzott ellenséges szándokkal készítettett, neki kiszolgáltassék és átadassék?

Alperesek részéről felhozott, hogy e törvényszéknek eféle ügyben nincs hatósága; hogy a mi itt közsérelemnek (publice wrong) panaszoltatik, arról az angol törvény nem vehet tudomást, mivel az merőben egy külnemzet köz- és politikai ügyeire vonatkozik.

Alperesek ügyvédei elismerték, hogy egy külföldi uralkodó oltalmat találhat ezen törvényszéknél, midőn hivatalos minőségben egy oly közbirtok visszaszerzését szorgalmazza, mely e bíróság hatósága alatt áll; de azt állítják, hogy a mi a jelen ügyben kérdésben forog, az nem birtokjog, hanem pusztán nyilvános és politikai jog, mely a magyar alkotmány szerint nem összpontosul egészen az uralkodó személyében, hanem a magyar országgyűlés rendelkezésétől és ellenőrzésétől függ. És egy ily jog — úgy mondják — ezen törvényszék hatáskörén kívül esik.

Ha a kérdés pusztán állami ügyre vonatkoznék, akkor nem törvényszéki, hanem csak politikai vitatkozás tárgyát képezné. De a pénz (coin) és a forgalmi eszköz (currency) szabályozása minden államban az uralkodó-hatalom nagy előjoga. Az nem egyszerűn municipalis jog vagy municipalis törvény kérdése, hanem egy nagy nyilvános jog, mely a népjog által el van ismervé és annak oltalma alatt áll. A népjog által elismert jog pedig törvényes jog, mert a népjog az angol közönséges törvénynek részét képezi.

Előzmények és törvénytudományi tekintélyek nézetei kétségtelenné teszik, hogy valahányszor oly kérdés merült fel, mely a népjog hatáskörébe tartozik, — az angol közönséges törvény a népjogot mindig teljes kiterjedtségében elfogadta s az ezen ország törvénye részének tekintetik.

Azon parlamenti végzések, melyek időről-időre ezen általános törvény megerősítése, vagy határozatai végrehajtásának megkönnyítése végett hozattak, nem újításoknak, hanem csak a létező alap-alkotmány kimagyarázásának tekintettek, melyek nélkül ezen ország megszűnnék a polgárisult világ része lenni.

Ezen elismert általános elveket a jelen specialis esetre alkalmazva, látjuk, miként a britt parlament (11. Geo. 4. et 1. Will 4. c. 66.) elhatározta, hogy bármely uralkodó vagy ország papirpénzének hamisítása vagy utánzása az angol törvények által megbüntetendő bűn (felonia). Ez törvényhozási elismerése annak, hogy külföldi államok felségi hatóságainak általános joguk van ezen ország törvényeinek segítségéhez folyamodni papirpénzüik, szintugy mint ércpénzüik szabályozását illető jogaik megvédése és az e jogaik ellen elkövetett vétségek megbüntetése végett. A polgárisult államok közt fennálló barátságos viszonyok biztonsága megkivánja, hogy a népjog által elismert ama felsőségi jogok municipális törvények által oltalmaztassanak.

Magának Kossuth alperesnek nyilatkozatából is kitünik, hogy felperes Magyarországon a legfelsőbb hatalom birtokában van s hogy a per tárgyát képező tulajdon, melyet alperes a végett készítettett, hogy valamely jövő időben mint Magyarország papirpénze forgalomba hozassék, épen a felperes létező hatalma miatt nem szándékoltatott eme célra most azonnal használtatni. De másrészt az is nyilvánvaló, hogy a gyártott jegyek az alperesek birtokában vannak, készek a felhasználásra akkor, a mikor azt alperes Kossuth czélszerűnek látandja a felperes létező joga iránti ellenséges szándokkal.

A gyártott nyomtatványok oly tulajdont képeznek, mely semmi más cél végett nem gyártatott és semmi más célra nem használható, mint olyanra, mely felperes felségi jogai iránt ellenséges; e nyomtatványok nem oly tulajdon, a mely, mint pl. fegyverek, más célokra is jogszerűen használható.

Ezek így levén, ha e törvényszék avatkozását megtagadná, az annyit tenne, mint kimondani, hogy nem illetékes a felperes oly jogának oltalmazására, melyet a népjog, tehát angol törvény elismer.

Mondatott azonban, hogy a felperes által igényelt jog nem absolut jellegű, hanem a magyar országgyűlés ellenőrzése alatt áll. Az angol korona kiváltságai is mind vagy közvetlenül vagy közvetve a parlament ellenőrzésének vannak alávetve és a legtöbb külföldi államnál is a felségi jogok valamiféle ellenőrzés vagy korlátozás alatt állanak: de mindazonáltal nem szűnnek meg tényleges jogok lenni és az uralkodó megkeresése folytán szoktak a törvény által oltalmaztatni.

Továbbá az is mondatott, hogy alperes Kossuth a felperes jelenleg fennálló jogának feldöntését tartotta szemé előtt (contem-

plated) s ha ez megtörténik s a hatalom ő reá vagy valamely oly testületre átruháztatik, mely a kérdéses papiroknak Magyarország folyó-pénzéül használatát sanctionálja: akkor neki joga lesz ezeket használni, — e törvényszék tehát nincsen hivatva most avatkozni. Ezen érvelésre a felelet az: hogy törvényszékek csak létező törvényekkel s a létező kormányokkal foglalatoskodhatnak. Engedelmesség a fennálló kormányok iránt, melyek egyedül képesek a törvényeknek érvényt szerezni: lényeges kívánalma az igazságszolgáltatásnak s a polgári társadalom fenntartásának. Tehát ha a létező törvények szerint felperesnek csakugyan megvan azon joga, melyet igényel; ha alperesek csakugyan készítették s jelenleg birtokban tartják a kérdéses tulajdont, mely semmi más czél végett nem készítettett s nem birtokoltatik, mint olyan végett, a mely felperes törvényes jogának ellenséges: felperes e törvényes jogának oltalmaztatnia kell e törvényszék közbelépése által, máskülönb lemondana oltalmazó hatóságáról.

Ez tisztán áll elvi alapon, de tisztán áll tekintélyi alapon is. Farina perében Silverlock ellen tilalmi ítélet hozatott egy nyomdász ellen csak azért, mert bizonyos, általa nyomtatott papirok a felperes jogainak sérelmére használtathattak, bár tényleg nem használtattak.

Az ezen országgal békében élő államok mindig igénynyel bírónak tekintettek az angol törvények segítségére, jogaik oltalmazása és azoknak megbüntetése végett, kik a népjog által elismert kiváltságok ellen vétének. Még forradalomból eredő, de tényleg fennálló s Anglia által elismert kormányoknak is mindenkor megadatott az angol törvények által ezen jogoltalom, s a kik az ellen vétettek, vád alá helyezés utján az angol törvényszékek előtt megbüntettettek. Ezen elv alapján lett Peltier vád alá véve és elítélve rágalom miatt az első consul ellen. Korábban pedig lord George Gordon lett elítélve rágalom miatt a francia királyné ellen.

Idegen hatalmak ezen jogai egyidőre supprimáltathatnak s a törvény elnémulhat a forradalom vagy lázadás alatt, midőn úgy az egyéni, mint a közjog felforgattatik és megsemmisítettetik a polgári háboru csapásai és bünei közben; de mikor, mint a jelen esetben, felperesnek, mint Magyarország uralkodójának e jogai az angol korona által el vannak ismerve: az oltalom, a melyért ez ügyben folyamodik, meg nem tagadtathatik, a végzés (decree) tehát alperesek ellen szól a keresetlevél kérelme értelmében.

*

Ezen ítélet oly megütkezést okozott a közvéleményben, hogy az angol lapok jó része, túl téve magukat azon tekinteten, mely Angliában a bírák iránt szo-

kásos, Stuart alcancellár nézeteit éles bírálatnak vetették alá, s engem biztosítottak, hogy ha felebbezek, az angol nép legjobb rokonszenve kísérend a felsőbb bírósághoz.

Felebbeztem; s ügyvédek már kimerítőleg utasítva lévén, ügyünk érdekeit Vukovics Sebő hű kezeire bízom; s lerázva saruim talpáról az angol föld porát, végbucsút vettem Angliától.

Perem a Lord Cancellár ítélőszéke elibe került.

A felebbvitel.

A felperes részén Sir Hugh Cairns helyett Mr. Palmers vette át az ügyvezetést, s bölcsen átlátva, hogy a politikai talaj, melyre a kereset eredetileg fektetve volt, védelmem folytán annyira sikamlóssá vált, hogy nagy politikai horderejű elbukásra vezethet, taktikáját egészen megváltoztatta. Leszállott a királyi praerogatívák fitogtatásának s a forradalom ellen oltalmaztatás igényének magas paripájáról, mely őt ledobással fenyegette; s kirekesztőleg a magánvagyonai károsítás szerény porondjára helyezkedett.

Vad állítás volt, melyre a per tárgyából még hajánál fogva sem lehetett ürügyet — az okszerűség némi látszatával — előrántani. De Palmers ur tudta, mit csinál. Gonddal volt magát tájékozni, hogy miként kell az erdőbe bekiáltania, miszerint viszhangra találjon.

A lord-cancellár és felebbviteli lord-bírák (Lord Justices of appeal) június 12-én hozták meg az itt következő ítéletet:

A lord-cancellár:

Megvallom: mikor legelőször értésemre esett azon ítélet, melyet az alcancellár ez ügyben hozott, komoly kételyeim voltak vajjon az ítélet fenntartható-e?

A tilalmi rendelet (injunction) oly czélből látszik meghozva lenni, hogy meghátráltassék azon jogoknak megsértése, melyeket a felperes magának igényel, mint tényleges birtokosa a felségi hatalomnak egy idegen, de az angol királysággal békében élő államban.

A nyomtatott papirok, melyeket alperesek előállítottak, arra mondatnak szánva lenni, hogy valamely jövőendő időben Magyar-

országban, mint annak papirpénze, forgalomba hozassanak, egy oly előfordulandónak tekintett (contemplated) hatalom gyakorlata folytán, mely a felperes hatalmának ellenséges, sőt annak helyébe állíthatnák fel.

(Itt idézi a lord-cancellár, hogy mit mond az első bíró eldöntendő kérdésnek; idézi érvelését az érczpenz és forgalmi eszközök szabályozásának felségi joga, a népjognak Angliában is kötelező ereje és a felől, hogy a kérdéses jegyek csakis a felperes felségi jogainak ellenséges célra használtathatnak.)

Az alcancellár ezeknek folytán a tilalmi rendelvényt (injunction) a felperes, mint magyar király kiváltságainak oltalmazására adta ki s különösen felperes azon állítására látszik a fősulyt helyezni, hogy a gyártott jegyek a felperes magyar királyi jogainak megsértésével, Magyarországon forradalom és rendetlenség előidézésére lennének használandók.

A kérdéses jegyek természete csak annyiban állíttatik különbözönek a fegyverek jellegétől, hogy emezeket jogos célokra is, míg amazokat csakis és kizárólagosan felperes magyar királyi minőségének felforgatására lehetne használni; s ebből azon következtetés látszik levonhatónak, hogy ha be volna bizonyítva, miként Angliában hadiszerek készíttetnek és tartatnak oly cél végett, hogy Velence vagy más osztrák tartomány megtámadtassék: a cancellári bíróság tilalmi rendeletet adna az említett fegyverek oly módon leendő használata ellen s elrendelné azok kiszolgáltatását megsemmisítés végett.

Megjegyzendő azonban, hogy ezen törvényszék előtt a felebezési tárgyalások alatt felperes ügyvédei teljességgel visszautasították a tilalmi rendeletnek oly alapon való kiállításának igényét, hogy az alperesek a felperesnek, mint országoló uralkodónak kiváltságai ellen intéznek támadást, avagy hogy a kérdéses jegyek forradalom előidézésére vagy bármely politikai cél elérésére lennének használandók. A felperes ügyvédei nyíltan beismerték, hogy ezen törvényszéknek teljességgel nincs hatósága avatkozni pusztán a végett, hogy forradalomnak vegye elejét, és csak annyiban lehet eféle ügyekben tilalmi rendelvény végett hozzá folyamodni, a mennyiben magánvagyon megkárosítása foroghat kérdésben.

Alperesek elsöben is azzal védekeznek, hogy a keresetlevél nem szolgáltat esetet a kért oltalomra, még ha állításai igazaknak fogadtatnának is el (demurrur). De nekem erre legkisebb kétségem sincs, mert félretéve mindazt, a mi a keresetlevélben forradalomról s felperes, mint magyarországi uralkodó jogai ellen szándokba vett ellenségeskedésről mondatik: a keresetlevélben más panaszok is foglaltatnak.

(És itt a lord-cancellár idézi a többi pontokat, melyeknek tárgyai: az uralkodó előjoga a jegykibocsátás körül; az osztrák bankjegy-currentia; az, hogy az általam nyomtatott jegyek a magyar

királyság jegyeinek vannak minősítve s általam „a magyar nemzet nevében“ aláírva; hogy én azokat Magyarországra akarom küldeni s ott forgalomba hozni, mi által ott egy álforgalom fog teremtetni a államnak s a felperes alattvalóinak nagy kárával.)

És én (a lord-cancellár) tisztán azon nézetben vagyok, hogy felperes ezen előadásában oly cselekvényekkel és szándokokkal terheli alpereseket, melyek határozottan törvénytelenek s ha meg nem hátráltattnak, csakugyan megkárosítását vonnák maguk után úgy a felperes uralkodói tulajdonának, mint alattvalói vagyonának is, kiket joga van angol törvényszék előtt képviselni.

De most megfontolandó, hogy a felhozott állítások mennyire vannak bebizonyítva.

Elismert dolog, hogy felperes ténylegesen Austria császára és Magyarország királya és mint ilyen, Victoria királynő által elismerttetett s udvaránál mint ilyennek elfogadott nagykövete van. Az e czimek ellen felhozható érvek vitatkozás tárgyát képezhetik a pesti országgyűlésen, de egy angol törvényszék előtt nem hallgattathatnak meg. Itt nincs helye faggatni, vajjon a fentemlített czimek viselésére a felperes atyja vagy a volt császár, a ki még életben levőnek mondatik, bírnak-e magasabb igénynyel vagy nem? Vajjon, ha a francziák császára itt valamely pert kezdene, megengednök-e, hogy a chambordi vagy a párisi gróf részéről igény képeztessek a francziaországi souverainitásra? vagy hogy taglalgatás alá vétessék akár az államcsiny (coup d'état), melylyel 1851-ben a köztársaság felforgattatott; akár azon általános szavazás tisztasága, melylyel később ő császári felsége megválasztatott?

A jog, pénzfizetésül szolgáló jegyeket kibocsátani, mint egyikét a pénzforgalmi eszközöknek, Magyarországon a pénzverési jogból (jus cudendae monetae) látszik következni, mely minden államban a létező legfőbb hatalmat illeti. Ezen jog nem szorítkozik kizárólagosan benső értékkel bíró nemes ércdarabok forgalomba bocsátására, sulyuk és finomságuk szerint, hanem e jog folytán akár nem nemes érczekkel, akár más anyaggal lehet egy adott mennyiségű arany és ezüst értéket képviseltetni s e helyett amazok foroghatnak.

Be van bizonyítva, hogy az osztrák nemzeti bank az osztrák császár felhatalmazásával jegyeket bocsát ki, melyek a forgalmi eszközt képezik Magyarországon, és hogy ezen intézkedés a császárnak nyereséget hajt.

Ellenvetik ugyan, hogy Magyarországon, az országgyűlés felhatalmazása nélkül, ily jegyeknek pénzül kibocsátása törvény- és alkotmány-ellenes, s azok törvényes fizetési eszközt (legal tender) nem képezhetnek.

De foroghatnak pénzül, ha nem képeznének is törvényes fizetési eszközt s miután tényleg mégis azt képeznek, a most Magyarországon alkalmazott törvények szerint: mi azt angol törvényszé-

ken nem vizsgálhatjuk, vajjon előjogi túlhajtás (stretch of prerogative) nem forog-e fenn?

Én nem vagyok hajlandó Kossuth ur ügyvédeknek azon tanácsát követni, hogy ezen törvényszék büntesse meg az osztrák császárt önkényes uralmáért, megtagadva tőle azon oltalmat, melyet ő, ugy saját, mint alattvalói pénzbeli vagyonának megvédése végett szorgalmaz. Ha mi valami külföldi törvényszék előtt panaszt emelénk az angol nemzeti bank jegyforgalmának megsértése miatt: nem lehet hinni, hogy panaszunk visszautasíthatnék azon alapon, hogy, teszem, túlhajtott kibocsátás által a Sir Robert Peel-acta megsértetett, vagy az előjog túlfeszítésével minisztertanácsi rendelet által az ércpénzzel beváltás felfüggesztetett.

Nem tagadtatik, hogy alperes Day urak által alperes Kossuth ur számára 100.000,000 forint roppant összegig jegyek nyomattak.

(Itt a lord-cancellár elmondja, hogy minő a bemutatott egyforintos jegy, mi nyelven szól, mi a szövege és aláírása.)

Igy tehát ez a jegy egy ezüst forint értékűnek nyilvánítatik; biztosítás adatik, hogy ily névértékben minden magyar állampénztárban elfogadtatik s névértéke az állam által biztosítatik; és végre Kossuth Lajos által a nemzet nevében van aláírva, a mi annyi, mint állítani, hogy a nemzettől felhatalmazása van e jegyeket aláírni és az említett biztosítékokat nyújtani.

Figyelemre méltó körülmény, hogy bár teljesen be vannak végezve s készek mindenben a használatra, mindazáltal a jegyeken semmi évszám sincs, sem semmi előkészület valami évszám későbbi utánjegyezhetésére.

S most vegyük figyelem alá azon nyilatkozatokat, melyeket a kérdésben forgó jegyek miként szándékolt felhasználására vonatkozólag Kossuth ur affidavitjában előterjeszt.

Előrebocsátva, hogy felperes sohasem volt sem de jure, sem de facto Magyarország királya, Kossuth ur kinyilatkoztatja, hogy ő sohasem kísérelte meg, sem nem volt szándoka megkísérteni ezen jegyeket Magyarországba bejuttatni, mindaddig, míg ott a jelenlegi erőszakos uralom tényleg fenáll. Annak, mit felperes forradalomnak nevez, de a mi valósággal Magyarország törvényes jogainak s törvényeinek visszaállítása lesz, előbb meg kell történni Magyarországon, mielőtt a kérdéses jegyek forgalom által ott azon értékre juthatnak, melytől felperes annyira fél.

Ilyképen felelni azon vádra, hogy Kossuth ur a kérdéses jegyekkel a jelenleg Magyarországbán forgalomban levő jegyeknek megkárosítását és elértéktelenítését czélozza, nem egyéb, mint kinyilatkoztatni, hogy Kossuth ur nem szándékozik megkísérteni kibocsátásukat mindaddig, míg alkalmá nem nyílik azt sikerrel tehetni. Azaz: hogy a forradalomnak vagy az ugynevezett jogi állapot visszaállításának bevégzett ténynyé kell válni, mielőtt ezen jegyek teljes értéküket elérhetnék.

De Kossuth ur, kit én ugy teljes becsületű, mint rendkívül tehetséges embernek tekintek, nem tagadja, hogy mihelyest kellő alkalom adandja magát elő, ő nem fogná azt elmulasztani, s hogy mihelyt ezen jegyek elterjesztetnek, a jelenlegi bankjegyek értéktelenekké válnának. *)

Kossuth ur eféle cselekvényt dicséretesnek tarthat, ha őt nem személyes nagyravágyás vagy boszuállási vágy, hanem a magyar ősi alkotmány visszaállításának vágya ösztönzi: de ki kell nyilatkoztatnom, hogy itt Angliában az ily czélok végett nyomtatott jegyek gyártása nem igazolható.

Kossuth ur jelenleg mint számüzött él ezen országban s de facto Magyarországon semmiféle hatósággal nem bír, míg ott ténylegesen Ferencz József uralkodik, ki szövetségese azon Victoria királynőnek, kinek Kossuth ur addig, míg ez országban tartózkodik, ideiglenesen alattvalósággal (allegiance) tartozik: mégis magára veszi azt állítani, hogy a kérdéses jegyek minden magyar közpénztárnál elfogadtatnak, teljes névértékük az állam által biztosittatik s hogy neki hatósága van azokat a nemzet nevében aláírni.

Lehet-e tehát okszerűen kételkedni a felett, hogy egy új és a jelenlegivel versenyző jegyforgalom létesítése szándékoltatott, még pedig oly módon, hogy a mily mértékben eme jegyek hitelre jutnak, azon mértékben a régiek megszűnnek kereskedelmi értékkel birni; tehát ha az alperesek által tervelt, de az alcancellár rendelvénye által betiltott cselekvények megvalósittatnának, pénzbeli kár hárulna ugy felperesre, mint alattvalóra, kik a jelenlegi forgalomban levő jegyek birtokában vannak.

Érvénytelen előttem azon észrevétel, hogy a jegyek több tonna terhű mennyisége letárolva fogna mindaddig tartatni, míg a forradalom vagy jogvisszaállítás sikere folytán, a jelenlegi jegyek a forgalomból eltűnvn, tér nyílnék az új forgalmi eszköz számára az uralkodó s az alattvalók hátránya nélkül.

Nekem a bizonyítványok alapján hitem az, hogy a jelenlegi bankó-forgalom elértéktelenítése és eltűneztetése egyik határozott célja volt nemcsak Kossuth urnak, hanem a vele szövetkezett Day uraknak is, kik nagyon tisztességes üzletemberek, de kik nem veszik tagadásba felperes azon állítását, hogy mielőtt ezen gyártásra vállalkoztak, tudták, mi célból rendeli meg Kossuth ur a jegyeket, hogy eféle Kossuth ur a felperes által nincs felhatal-

*) Kossuth nem ezt állította, hanem azt, hogy ha a »forradalom« kitör s tartalmasságra mutat: az osztrák bank jegyei ipso facto értéktelenekké válnak, Magyarország pénzforgalmi eszköz nélkül lesz s az ő általa előkészített jegyek ezt a hiányt pótolhatandják. Ez egészen más dolog. Nem a Kossuth-jegyek tennék az osztrák bankjegyeket értéktelenekké, hanem az elértéktelenült bankjegyek helyét pótolnák; tehát nem kárára, hanem hasznára válnának az ország lakosainak. Ezen egy megjegyzés a lord-cancellar egész érvelését halomra dönti.

mazva s hogy e jegyekkel felperesnek, mint Magyarország királyának jogai megsértetnek.

(A lord-cancellár ezután ügyvédek érveléseit taglalva, áttér az angol törvénykezési előzmények s az igazságszolgáltatás elméletére alapított érvek vitatására s azon ellenvetésre, hogy angol törvényszék előtt külföldi uralkodó nem szorgalmazhat oltalmazást oly cselekvények ellen, melyek politikai hatalma ellen vannak irányozva: a lord-cancellár kijelenti, hogy ezen állítást készségesen igaznak ismeri el, de egy rakás előzetes esetre hivatkozva, melyekben a nápolyi király és a spanyol király szerepelnek, odanyilatkozik, hogy ez a létező törvények értelmében kizárólagosan a pusztán politikai jellegű cselekvényekre értendő, nem pedig olyanokra, melyek a vagyont és birtokot érintik, legyen az uralkodó vagyona akár egyéni, akár testületi minőségében.)

És most — ugymond — az a nagy kérdés kerül sorra: van-e ez ügyben a chancerynek hatósága?

Ügyvédek egyike emlékeztetbe hozta Story híres amerikai bíró tanácsát, hogy méltányossági bíróságoknak nagyon ovatosaknak kell lenni tilalmi végzések (injunction) hozatalánál, nehogy általános szabályt állítsanak fel, mely specialis esetekben eljárásukat korlátozhatná. Ebből a lord-cancellár alkalmat veszen Story bíró ellenében hosszas tudományos polemikába bocsátkozni. Rendre veszi a nagyhirű angol bírákat, kik előtte a lord-cancellári székben ültek, Ellenborough, Eldon, Langdale stb. lordokat; elmondja: melyik ítéletükkel ért egyet, melyikkel nem? — elmondja, hogy Stuart alcancellárnak nincs igaza, midőn a Napoleon és Marie Antoinette királyné ellen elkövetett rágalmozások esetére, vagy Farinának Silverlock ellen kereskedelmi jelvény-utánzás miatt indított keresetére hivatkozik; ezek a jelen esetre nem alkalmazhatók; Kossuth ur nem simulál, nem utánoz, nyíltan ellenébe helyezi saját jegyeit az osztrák császár jegyeinek. Aztán a lord-cancellár egész caleidoscopját mutogatja a különbnél különb pereknek. Beszél arról, hogy jól tette-e Anglia, midőn megtagadta a tilalmat, melyet a chinai kormány erkölcsiségi alapon az opium-kereskedés ellen szorgalmazott; vitatás alá veszi, vajjon ha a pápa, mint világi uralkodó, a szentírás behozatala ellen törvényt hozna, aztán angol bírósághoz folyamodnék, hogy tiltsa el a biblia-társulatnak a bibliai szállítását Civitavecchiába, teljesíthető volna-e kérése? s azt mondja: hogy nem. Ezen s eféle caleidoscopi ábrák közt van egy, mely szintugy nem tartozik ugyan a dologra, de mégis méltó az említésre. Azt a kérdést veti fel, vajjon ha egy idegen uralkodó tilalmat kérne angol iparczikkéknek országába becsempészése ellen, minthogy ez az ő vámjövédelmének (to his fisc) nagy kárt okoz, teljesíteni kellene-e kérelmét? s ő azt mondja, hogy nem; mert bár a nemzetközi udvariasság idegen törvények iránt tiszteletet tanácsol is, a fiscalitási törvényeknek kivételt

kell képezniök, a szabadkereskedési elv általános jótékonyágánál fogva.

Mindezen elmefuttatások hosszú sorában csak egy van, a mit a lord-cancellár (igen sajnosan) a fennforgó kérdésre alkalmazott. Azt mondja ugyanis, hogy ha az austriai bank ténylegesen megkárosítottának, nagymennyiségű áljegyeknek (spurious notes) törvénytelen bevitele által Angliából Magyarországra: a nevezett bank kétségtelenül indíthatna keresetet s tilalmi végzésre volna igénye; hát a mit az osztrák bank megtehet, miért ne tehetné a magyar király (?) azon alapon, hogy ugyanazon cselekvény által pénzbeli károsítást szenved? — —

Ezek után a lord-cancellár ekként folytatja itéletét:

Épen semmi fontosságot sem tulajdonítok azon érvelésnek, hogy Kossuth ur, valamely elmúlt időben Magyarország tényleges pénzügyminisztere volt, miután ebbeli minősége s az abból eredő hatáskör már rég megszűnt; és kétségkívül senkisésem létezik Magyarországon, ki azon hiedelmet táplálhatná, hogy a kérdéses jegyek, ha kibocsátatnának, az osztrák császár megbízásából lennének kibocsátva.

Örömmel constatálom mindazonáltal, hogy habár az alcancellár tilalmi rendelete érvényesítették is, ez által Anglia teljességgel nem fogja elveszteni jó hírnevét, mint menedékhely azok számára, kik vagy forradalom vagy üldöztetés által ideiglenesen hazájukból kiüzetnek. De ezen menedékhely csak oly feltétel alatt élveztethetik, ha addig, míg az illetők Angliában laknak, semmi oly összeesküvésekben vagy ellenséges tervezetekben nem vesznek részt a külföldön ténylegesen fennálló kormányok ellen, melyek ha született angol polgárok által üzettenének, emezeket a létező köztörvény alapján klhágásnak (misdemeanour) nevezendő tettek felelősségével terhelnék. Fegyveres expedíciókat előkészíteni Angliában oly célból, hogy forradalom idéztessék elő egy oly országban, melynek uralkodója Victoria királynőnek szövetségese, kétségen kívül vétek lenne, legyenek bár a szerzők akár angol polgárok, akár idegenek; és 20 tonna oly igérvények (promissory notes) gyártása, melyek a fentebbihez hasonló cél előidézése végett készítették, meglehet, szintén véteknek volna bélyegezhető. Ennélfogva én ép úgy nem tekintem Kossuth urat szánandónak, ha a tilalmi rendelet által eme vállalatában meggátoltatik, mint nem tekinthetem volna Napoleon Lajos császárt szánandónak, ha egy fenytő bírói eljárás által meggátoltatott volna Lajos Fülöp királysága ellen indított boulognei kísérletében.

Végre még Day urakat emlékeztette, hogy tudniok kellett, miként az óriási speculatio, melyre vállalkoztak, ép úgy nagy kockázattal jár, mint a minő bizonyos, hogy nagy nyereségre és hírnévre tettek volna szert, ha Magyarország az ő művök segítség-

gével forradalmi állapotba tétetik, hát szolgáljon nekik vigasztalásul azon gondolat, hogy nagy volt a vállalat, melyben elbuktak.

S ezzel a lord-cancellár kimondja, hogy a felebbvitelnek el kell vettetnie, s az alcancellár ítéletének helyben kell hagyatnia.

A segéd lord-biráék ez ítélethez hozzájárultak.

Ilyen volt Campbell lord-cancellár ítélete, mely egyik birótársa, Knight Bruce, indítványára még a felperes felebbviteli költségeinek odaitélésével is megsulyosított.

Engem a dolog ezen kimenetele többel mint boszankodással: undorral töltött el. Egy nagyhorderejű politikai kérdés forgott fenn, melyre nézve azon Angliában, hol a szabadságszerető nép közérzetének hódolva, Garibaldinak még a törvény által határozottan tiltott toborzás is elnézetett, a büszke Albion szép hírneve más várakozást igazolhatott; de én ismertem az angol kormány lázas részrehajlását a bécsi udvar iránt; arra pedig Anglia független szellemű államférfiai rég figyelmeztettek, hogy a lord-cancellár nem egyéb, mint birói palástba öltöztetett politikai tisztviselő, kinél e minőség a részrehajlatlanságnak még lehetőségét is kizárja, midőn oly ügyben ül birói széket, mely a kormány politikájába vág, s azért búval, de ingerültség nélkül fogadtam volna a csapást, melylyel az angol kormány osztrák-barát politikája sujtott, ha a »politikai tisztviselő« az alcancellár politikai ítéletét egyszerűen megerősíti. De hogy a hatalmas Anglia lord-cancellárja, politikai részrehajlásának elálczázása végett, oly nyomorult kibuvó-lyukhoz folyamodik, minőt pirulás nélkül a legarczátlanabb zugprókátor sem használhatna; hogy magáévá teszi a felperes-császár sarokbaszorított ügyvédének azon vad állítását, hogy jegyeimnek, az osztrák bank jegyeit okvetlenül értékvesztetteké teen-

dett szabadságharcz szilárd állásától feltételezett kibocsátása, azon bankjegyek birtokosainak vagyoni károsodást okozna, holott szembeszökő igazság épen az ellenkező: ebben én, megvallom, aljas képmutatást láttam, mely mondhatlan undorral töltött el. A történelem egyik nagy tanulsága, hogy a politikai tyrannismus leggonoszabb neme az, mely a birói tekintély mezébe burkolódzik.

A lord-cancellár ítéletét még lehetett volna a lordok házához felebbezni. Toulmin Smith biztatott, hogy tegyem meg. Hampden hires perétől az O'Conneléig több esetet hozott fel, melyben a lordok háza juttatta győzelemre a nagy alkotmányos elveket. Hanem ezekenél nem voltak a kormány külpolitikai viszonyai érdekelve. Belügyi kérdések voltak, melyeknél a lordok ajkaival is a szabad angol ember szól. Az én ügyem a democratia ügye volt, mely az »isteni jog«-hoz szító aristokratikus ház részrehajlatlanságára nem számíthatott, azt nem is említve, hogy a lordok háza mint bíróság, nagyon képtelen találmány. Lordok házának mondják, de két-három jogász-lordon kívül (kik ez alkalommal esetlegesen mind toryk voltak volna) mindössze is a lord-cancellárból áll, ki a maga saját ítélete felett itél.

De nem is voltam oly helyzetben, hogy választást tehessek. A felebbvitel a lordok házához még vagy 3—4,000 font sterling (30—40,000 forint) költséget kívánt volna. Nekem nem volt. Cavour néhány nappal a lord-cancellár ítélete előtt meghalt, consternatiot hagyva hátra maga után. Arra nem is gondolhattam, hogy a nagy örökség bonyolult tömkelegében tájékozatlan utódjánál viszonyom »chance«-ait ily pénzkérés-sel veszélyeztessen. Aláírásokhoz folyamodni (mint

némely angol barátaim javasolták) ellenkezett érzelmeimmel. Arra, a mit némely mások megemlítettek, hogy a magyar nemzetnek »kellene« a költségek fedezéséről gondoskodni, mert hiszen az ügy az ő ügye: csak kitérő mosolylyal felelhettem. Hiszen volt bő tapasztalásunk az »áldozatkészség« körül: »vitam et sanguinem, sed avenam non.« Még a belső mozgalomra is pénzt tőlünk vártak, számüzöttektől. Szóval: ugy voltam, mint az egykori falusi előljárók, kiknek 99 okuk volt, a miért nem harangoztak a püspök tiszteletére. Az első ok az volt, hogy nincs harangjuk; a többi okot a püspök elengedte.

Megirtam Angliába, egy nyilvánosságra is hozott levélben, hogy megcsömörlöttem az angol »equity«-től (méltányossági eljárástól). Kedélyem ingerültsége éles szavakat öntött tollamba, olyanokat, például, hogy lord Campbell megmutatta, miként az angol bírák függetlensége kétszáz évvel a »csillag-kamara« ideje után sincs a politikai corruptio ellen lövésmentessé vértézve, s hogy a mai Angliának nemcsak miniszterei, de bírái is vannak, kik inkább osztrákok, mint angolok. Sajnálatomat fejeztem ki a fölött, hogy Angliát nem igen lehet többé azon dicsőséges földnek tekinteni, melyen a politikai üldözöttek magukat szabadoknak érezhették a törvény oltalma alatt; de kijelentettem, hogy e keserves tapasztalás nem fogja megcsökkenteni a hála és szeretet érzelmeit, melylyel az angol nép iránt viseltem; s köszönetemet fejezve ki az angol időszaki sajtó nemes és bátor pártolásáért, hazám szent ügyét annak s a szabadságszerető angol népnek igazságérzetébe ajánlottam.

Különös véletlen volt, hogy lord Campbell cancellár kevesebb, mint egy hét alatt az ítélethozatal után,

meghalt. Ember emlékezetére az első lord-cancellár, kit hivatalban ért a halál. De azért a lord-biráék ülést tartottak, jegyeim megsemmisítésének módja felett határozandók. Ügyvédek sürgették, hogy ha jegyeim felperesnek kiadatnak, az biztosítékot nyújtson s ellenőrzésnek vesse magát alá, hogy nem fog velük visszaélni, hanem megsemmisíti. A felperes-császár ügyviselői, e kellemetlenséget magukról elhárítandók, ajánlatot tettek, hogy a megsemmisítés költségeit magukra vállalják s a megsemmisítendő papirnak »papirpép« becsértékét megtérítik, ha beleegyeztünk, hogy a jegyek, a két fél ellenőrzése mellett, az angol nemzeti bank kemenczéiben égettessenek el. Ugy történt. A megégett kész jegy 17 tonna, a »resurgo« vízjegyü üres papír 3 tonna, összesen 40,000 font tehernyi volt. Az elégetés maga 1300 forintba került; 14 napig tartott s augusztus első napjaiban szegény jegyeimből már csak egy nagy halom hamu maradt fenn. — Consumatum erat.

HATODIK FEJEZET.

A csapások közben a legnagyobb csapásig.

I.

Viszonyunk a turini kormánnyal.

Az országos forradalmi bizottság küldöttjének jelentése, ennek folytán Cavourhoz irt levelem s a tőle Pulszky utján kapott válasz, melyek fentebb (193—200. lap) közölve vannak, bizonyosságul szolgálnak, hogy okunk volt helyzetünket az októberi diploma folytán sem a turini kormány irányában, sem benn a hazában megváltozottnak nem tekinteni.

A hazai küldött biztosított, hogy, a szeptemberi egyezség alapján, a nemzet harcalkésztségére feltétlenül számíthatunk. Cavour pedig biztosított, hogy a háborút Austriával kívánja is, kikerülhetlennek is tartja s hogy politikai posztionk egymás irányában szeptember óta nem változott; a turini kormány szándoka ugyanaz, a mi előbb volt: »a magyar háborút akarják, becsületesen, minden erővel.«

Hanem a körülmények e szándok valószínűségének idejére és módjára nézve változást idéztek elő; Cavour részén annyiban, hogy a nápolyi viszonyok miatt a háborúnak késni kellett »márcziusig, vagy valamivel tovább is,« (mint magát kifejezé); a mi részünkön pedig annyiban, hogy a fegyverszállításunkat ért szerencsétlenség, mely nemcsak a moldvai, hanem még a szerbiai

alapnak is elveszését vonta maga után, lehetetlenné tette a három oldalról összevágó támadás kivitelét, melyre szeptemberben megállapított hadműködési tervünk, mint sarkalapra fektetve volt.

Minő nézetben voltam én e változás folytán a teendők felől? — azt kifejezve találom egy levelemben, melyet Teleki Lászlóhoz 1860. deczember 3-án, tehát akkor irtam, mikor még végzetterhes drezdai utjáról nem voltam értesülve s a fegyverszállítást ért szerencsétlenség egész hordereje felől is csak sejtelmem lehetett, tudomásom még nem. E levelemben következők állanak:

»Ha a három oldalról tervezett kezdeményezés lehetlenné válik, a következő az, hogy a tengerparti expedícióra nagyobb erőt kell sürgetnünk, minthogy ott tömegesebb osztrák erővel találkozandunk.

»Türr által pedig meg kell indítanunk az alkudozást Garibaldival, hogy azon királyi seregen kívül vagy királyi sereg mellett, mely az adriai parton kikötendő, miszerint Magyarországra vonuljon, — vállalja magára önkénteseivel Dalmatiát (a mire Cavour november 30-ikai válaszában is van vonatkozás) és összeköttetésünknek a tengerrel biztosítását; vagy pedig általunk kísérve, jöjjön önkénteseivel s az itt künn alakítandó magyar légióval hazánkba; a királyi seregekre bizván hátunkban a közlekedés fentartását.«

Ezen szempontból indulva ki, irtam az itt következő két levelet:

1.

Kossuth — Türr tábornoknak.

London, deczember 8. 1860.

Cavour szavát adta nekünk, hogy Garibaldinak s barátainak az önkéntes elemü haderők szervezésében nemcsak akadályt nem teend, hanem segítséget is nyújt; de a kormányon kívüli Bertani-féle bizottmányokat nem türendi. Ez természetes is.

Két kormány nem lehet egy országban, s az osztrák háboru egészen más természetü lesz, mint a nápolyi.

Az a kérdés: mi szándokkal van a hős Garibaldi irányunkban, vagy hogy helyesebben szóljak: a jövő lehető osztrák háborura nézve? — Ha szándoka olyan, hogy az minket nem illet, (például, ha az osztrák állást hátoldalban, Dél-Tyrol felé szándékoznék megtámadni) ugy természetesen nem szükséges, és tárgya sem volna a köztünk való értekezésnek. De ha netalán szándokaiban hazánk érdekelve van, ugy okvetlenül szükséges, hogy összevessük terveinket, — annyival inkább, mert (mint tudja Ön) az ő dicső nevét az én szerény nevemmel együtt hangoztatja a magyar nép.

Én szerencsétlen földrajzi helyzetünknel fogva a harcban való részvétünkhöz Olaszhon királyának kénytelen valék feltételül szabni, hogy minket egy expeditionális segédsereggel segítsen. Megigérték. Ez alapja egyezkedésünknek. Tudattam a nemzettel. Nemcsak helyeselte, hogy ezt feltételül tevém, de tudtomra is adta, hogy csakis e feltétel alatt kötelezhetem magam a nemzet nevében, hogy fel fog kelni, mint egy férfiú. Ezen alapon rendelkeztem a hazában a tactikai szervezésről. Ezen alapon történik az n a g y b a n.

Én legelső alkalommal is azt mondtam Cavournak, hogy azon auxiliaris királyi (de királyi, ez nemzetünk akaratja) sereget Garibaldi vezesse. Roppant volna az eredmény.

A gróf az eszmét helyeslé!

Ha Garibaldi erre ráállana, itt az idő, hogy a dolog iránt tisztába jöjjünk, s előkészületet tegyünk egyetértőleg.

De meglehet, hogy Garibaldi nem akarandja a királyi sereg fővezérségét, mi őt természetesen a turini kormánynak rendelné alá. Meglehet, hogy ő csak mint független vezér akarna saját önkéntes-seregével működni.

Ez esetben kettő közt kellene választania, ha rajtunk segíteni akar, s ha felfogja azt, hogy Olaszhont voltaképen Magyarhonban lehet felszabadítani (mint Scipio Afrikában szabadítá fel Rómát).

Vagy Dalmáciát kell magára vállalnia, s azt, hogy míg mi a királyi segédsereggel behaladunk magyar földre, ő Horvátországon át az összeköttetést a tengerrel számunkra nyitva

tartja; vagy pedig azt, hogy Horvátország elfoglalását (a dalmát partokat is odaértve) s közlekedésünk nyitvatartását a királyi segédseregre és hajórajra bizzuk, mi pedig Garibaldival, az ő önkénteseivel és a mi légiónkkal nyomuljunk sebes menetben magyar földre, míg Ön Szerbiából, s ha nem lett lehetetlen, Klapka Moldvából nyomul be.

Én e második tervet jobban szeretném, mert tudom, hogy Garibaldi megjelenése a hazában, ha a nép engem lát oldala mellett, minő lángra gyulasztaná a nemzetet. Nem sziciliai nép az, és nem nápolyi.

Tisztába kell jönnünk vele: számíthatunk-e reá vagy sem? s ha igen: miben és mennyiben? Mert a siker biztosítása a tervek és erők combinatióját kívánja. Ne áltassuk magunkat: e háboru, ha lesz, óriási lesz.

Addig, míg a keleti viszonyok tábornok urnak rendeltetési helyét elfoglalni megengedendik, nem tehetne nagyobb s fontosabb szolgálatot a hazának, mint ha a hős Garibaldival a fentebbi eszmék alapján értekezne és tisztába jönne.

Erre kérem fel stb.

(Aláírva)

Kossuth.

Pulszky értesített, hogy Türr tábornok Caprerában levén, neki csak visszatértekor fogja e levelemet átadhatni; én pedig a dolgot oly fontosnak tartottam, hogy Pulszkyt rögtön felkértem, küldje (ha másként nem lehet, külön futár által is) levelemet Türr után Caprerába, ha még néhány napig ottidőzése valószínű, s e kérésemet a következő sorokkal kísértem:

»Ha pedig ez, a tábornok netaláni visszatérése miatt, nem eszközölhető, megvallom, annyira fontosnak tartom az értekezést Garibaldival, miszerint bizván képviselő ur hazafias készségében, nem tartózkodom megkérni, hogy miután (a nyomban alább közlendő utasítás alapján) Cavour gróffal értekezendett s feltéve, hogy a grófnak utasításom tárgyára adandó válasza olyan nem lesz, miszerint akadályul szolgál: ne sajnáljon maga Caprerába átrándulni s Türr tábornokhoz írott levelem tartalmának és Cavour válaszának alapján az

olasz hőssel értekezni. Nagyon kívánatos volna, ha Türr tábornokkal együtt mehetnének, mert ő kétségtelenül a leginkább »grata persona« Garibaldinál, míg Ön az én nézeteimet jobban ismeri s a külső és a hazai dolgok ismeretében avatottabb. Együtt kellene, egymást támogatva, a hazának e nagy szolgálatot megtenniök és sikerével a nemzetet hálára kötelezniök.« *)

Erre Pulszky december 20-án azt felelte, hogy fel fogja Türrt Milanóban keresni, miszerint vele a caprerai ut iránt tisztába jöjjön. »Ugy hallom azonban,« — írja ennek folytatában — »hogy ő azért, mert Cavourral többször találkozott, távolról sem oly persona grata Garibaldinál, mint azelőtt volt, mivel a gyűlötség e két férfit közt még mindig a legnagyobb. Az olasz hős csak Farinit gyűlöli még mélyebben. Megvallom, hogy mindez nehezíti feladatomat.«

Kevéssel alább látni fogja az olvasó, hogy pár rövid héttel később, miként látta jónak Pulszky ur feladata nehézségeinek csomóját kettévágni.

Türr tábornok december 18-án azt adta válaszul fentebbi levelemre, hogy pár hét múlva Caprerába megyen s elvégzi, a mire felkértem; de ismerve Garibaldi nemes jellemét s tudván, mennyire szereti a magyart, előre is teljesen bizonyosnak mondhatja, hogy el fog velem menni Magyarországra s mindenben egyhangulag fog velem hazánk felszabadítására közreműködni.

---

*) Azért bocsátkozom ez apró részletekbe, mert a következő szakasz szükségessé teszi annak kitüntetését, hogy mennyire szívesen feküdt Garibaldi közreműködésének biztosítása, hanem természetesen combinációban a kormánnyal, s nem annak mellőzésével vagy éppen ellenére.

Kossuth — Pulszkynak Turinba.

London, deczember 14. 1860. **)

3. Szomoru, mit fentebb az orosz és angol jegyzékekről irtam, de tény. A sajnálkozás nem használ; határozatra van szükség. Én már most tudom, hogy bármennyire hajlandó is Cavour gróf a nehézségek csomóját Velenceze megvételével megoldani, s bár tudom, hogy ha erre legkisebb kilátás nyílnék, London, Páris, Szent-Pétervár erősen támogatnák: erre észszerűleg nem lehet Cavournak számítani; Velenczéről pedig az olasz nem mondhat le; a háboru tehát kikerülhetlen; azt Cavour akarja, nem is lehet nem akarnia; mert ha nem akarná is, megtörténnék; s ha a nemzetnek okot adna azt hinni, hogy nem akar Velenceze felszabadítása végett háborut: megbuknék s a forradalom által túlszárnyaltatnék. — A kérdés tehát csak az: mikorra akarja Cavour a háborut?

No már én, mint tényt mondom: ha tavaszra nem lesz háboru, Magyarországra ne számítsanak; mert ott azon állapot, melyet Cavourhoz intézett minapi jelentésemben leirtam, függőben tavaszon tul fel nem tartható, sem a törvényes ellenzék, sem a forradalmi szervezés terén. Vagy kitörés (hihetőleg elnyomandó kitörés) vagy alku lesz belőle.

A kérdés tehát az: akar-e Cavour Magyarországra számítani? (Meg kell pedig jegyeznem, hogy még Párisban is azt hiszik, miként nemcsak Olaszország egyedül, de még francia segítségvel sem igen lenne képes Austriát legyőzni Magyarország nélkül, s ez világos, mert francia segítség az olasznak — orosz, porosz s hihetőleg angol segítséget is adna az osztráknak.)

Ha akar Cavour Magyarországra számítani, kettőt kell akarnia: 1-ször háborut tavaszra; 2-szor azt, a mi elkerülhetlenül szükséges arra, hogy Magyarország egész ereje moz-

*) A levél eleje már a 219. s következő lapokon közöltetett. Emelve van ott a szent-pétervári cabinet azon nyilatkozata is, hogy orosz seregek küldetnek a dunai fejedelemségekbe, ha Couza a magyar forradalmi betörést szervezni megengedi; mint szintén az angol kormánynak ezt helyeslő jegyzéke is. Utasításaim itt közlött 3-ik pontja ehhez csatlakozik.

gásba hozassék s így az osztrák hatalma (mit Olaszföldön megtörni soha sem lehet) Magyarországon megtöressék.

Ennek pedig — hiába csürjük-csavarjuk az állapotot — a dunai szerencsétlenség, a reá következő orosz nyilatkozat és angol jegyzék után csak egyetlen lehetőség van, s ez: a velencei háborúval egy időben a változott körülményekhez arányosított erejű expeditionalis sereggel kikötni a dalmát partokon, verekedni, győzni és utat törni Magyarországba. Más mód nincs.

Már most az alternatívák ezek: vagy a kormány kezdi meg a háborút Olaszföldön vagy politikai tekintetéből Garibaldi által kezdeti meg s aztán »a közvélemény nyomásának engedve«, fellép őt támogatni.

Ha a kormány kezdi meg Olaszországban a háborút, Magyarországnak csak úgy vehető haszna, ha Garibaldinak mód nyújtatik Dalmátiában kikötni s ott a harczt megkezdeni — — — — s ha Garibaldi ott a harczt megkezdte, a kormány ismét »a közvélemény nyomása alatt« segítségére küldi a flottát és harmincezer embert, — amazzal a partoknak lesz ura, a harmincezer emberrel pedig előrenyomul Károlyvárosig, azt beveszi, arra támaszkodva, megáll, Horvátországot e középponti állásából megszállva tartja, a közlekedési vonalat a tengerrel biztosítja s Garibaldinak utat nyit és hátat fedez önkénteseivel, a milegióinkkal s velünk a Dráván áttörni s a mennyi fegyvert, munitiót csak lehet, az országba bevinni. — Ez az egyik vagylagosság.

A másik ez: ha Garibaldi által kezdeti meg a kormány a háborút Olaszföldön, Magyarország csak úgy hasznosítható, ha a kormány küld egy erős, ez esetben legalább ötvenezer főnyi sereget a dalmát partokra s flottát nemcsak a kiszállást biztosítani, hanem a parti városokat is meghódítani; az ötvenezer emberrel (a partvárosi őrségeket kivéve) Károlyvárosig előnyomul, azt beveszi, reá támaszkodva, állást veszen harmincezer emberrel, a közlekedést biztosítja, nekünk módot ad Horvátországot fegyverbe állítani s ott a horvátok által kormányt alakíttatni, huszezerrel pedig s velünk és anynyi fegyverrel, a mennyivel csak lehet, a Dráván áttör.

Csakis így lehet Magyarország utilisálható; de ha így utilisaltatik, oly haderőt adand a grófnak, a minőt nem Nápoly és Szicília, de egész Olaszország sem képes neki adni, a mellett, — hogy bomlást vetend az olasz seregbe; s bizony aligha csalódom, ha azt mondom, hogy az ily villám még Bécsben, Prágában is mennydörgést idézne elő.

Én nem akarom a grófot capacitálni, akármire is rábeszélni. Ő Olaszország első államférfia és hazafi, tudja, mi van hazája érdekében s mi lehető.

Határozzon.

De határozzon. A keleti csapás után általánosságokban, bizonytalanságokban nem maradhatunk többé. Kell tudnia hazánkknak: mihez tartsa magát, mert függőben a helyzet három-négy hónapig is alig, azontul semmi esetre sem tartható. Én minden perczen várom a küldöttet hazulról az ordre de bataille-lal. Azt általánosságokkal hazareszteni annyi volna, mint mindennek véget vetni. Bizonyost kell neki mondhatnom; vagy azt, hogy ne számitsanak semmire, vagy határozott haditervvvel kell előállni.

Tudom én, hogy a hatalom nem szereti a sok sürgetést; tudom, hogy alkalmatlankodni, unszolni kellemetlen dolog: de a helyzet élire van állitva; vagy dölnie kell, vagy biztos határozat által támogatatnia. Minden más tekintet csekély a helyzet parancsoló kénytelenségével szemben.

Azért képviselő urnak sokszor tanusított hazafias buzgalmát veszem igénybe, s kérem: vagy szóval vagy írásban (az első jobbnak látszik), a most említett mentség előrebocsátásával, ezen nézeteimet adja elő a miniszterelnöknek s azon méltósággal, mely a helyzetünkkel össze nem férhető kérelmező szereptől idegen, a gróftól biztos határozatot kívánjon, — kedvezőt, kedvezőtlen, akárminőt, de positiv határozatot.

4. Azon esetre, ha a miniszterelnök határozata oda ütne ki, hogy kívánja is, de lesz is okunk a szervezetet a hazában fenntartani, — kénytelen vagyok képviselő urat annak kellemetlen, de nélkülözhetetlen sürgetésére utasítani, hogy a napról-napra várt hazai küldöttet elláthassam azzal, a mire a

mozgalom vezérei a hazában december végén számot tartanak, mire a grófot annak idejében figyelmeztettem.

5. Képviselő ur szives volt engem Cavour gróf azon meghagyásáról értesíteni, hogy iparkodjam hazánk ügyének a francia hatalom rokonszenvét biztosítani. Követtem tanácsát, s okom van hinni: nem siker nélkül. Ámbár meg kell vallanom: én is azon impressiót nyertem, hogy a háboru kiütését óhajtják messzebbre tolni, de nyertem azt az impressiót is, hogy a háborut kikerülhetlennék s annak esetére a magyar-olasz szövetséget a helyzet logicájában fekvőnek találják. A rokonszenvnek meleg biztosításait vettem. És midőn ennek folytán szabadságot vevék magamnak, azt kérdeztetni, miként történik mégis, hogy a turini kormány kénytelen magát a magyar ügy segélyezésében párisi intések miatt feszélyezve érezni? (mint nekem ezt képviselő ur gyakran tudtomra adta, az idegen legió elmaradását, a magyar csapatnak csak titkon, tehát gyengén nevelését stb. illetőleg) meglepetésemre azon válasz adatott, hogy a gróf félreérti a császár akaratát; a császár bizonyosan nem örömet látta, hogy Olaszthonban mindennemű forradalmi harczosok alkalmaztatnak; de a mi ügyünket nem azonosítják az európai forradalmi mozgalmakkal; ezt nemzetiségi ügynek, a népakarat ügyének idegen bitorlat ellenében, nem political és sociális tanok zavarforrásának, hanem nemzeti élet kérdésének tekintik, szintugy, mint az olaszt; azért biztossá tesznek, hogy a császárnak nincs és nem volt akaratában Cavour grófot a magyar ügy erélyes fölsegelésében akadályozni, s határozottan erősítették, hogy semmi jegyzék nem küldetett a legió-szervezés ellen Turinba. *)

Legyen szives képviselő ur a gróffal ezeket közölni, azon megjegyzéssel, hogy ezt azért teszem, miszerint alkalma legyen bizalmas ügynöke: Vimercati gróf által (ki 12-én indult Párisból Turinba) a császárnál reánk és hazánkra nézve egyenes kérdést tenni, mely kétségnek, félreértésnek véget vessen. Mert Isten őrizzen, hogy mi a király kormányának nehézségeit szaporítani kívánnók; de azt károsnak tartá-

---

*) Mindezek felől párisi képviselőnk, Kiss Miklós ezredes, Thouvenel miniszternek s magának a császárnak is Napoleon herczeg által közlött positiv nyilatkozatai folytán értesített.

nók, ha ügyünk segélyezése a helyzet kénytelenségében nem fekvő feszély miatt nem nyerhetne annyi kifejlődést, mint azt a gróf előrelátó politicája különben óhajtaná. *) — — —

(Aláírva)

Kossuth.

Pulszky e levelem vételével értesített, hogy tekintve utasításom fontosságát, azt szóval fogja előadni, mert a hosszabb, írott közlemények Cavour bizalmas titkárának, Artom urnak kerülnek kezébe, a ki azokat kivonatban szokta referálni, hacsak fontosságukról maga is meg nem győződik. Az ily ügyeket pedig nem akarja Artom úr ítéletétől függővé tenni, tehát személyes kihallgatást kért s annak lefolyásáról hivatalos jelentést tett, a mint következik:

IX. jelentése a turini képviselőnek.

Turin, december 22. 1860.

Reggeli hét órára levén rendelve a grófhöz, palotájába mentem, előadtam utasításom (december 14-ről) 3-dik pontját, s kértem: határozzon; adja tudtunkra, mihez tartsa magát hazánk; hogy megmondathassék a küldöttnek, vagy az, hogy ne számítsanak semmire, vagy hogy positiv operationális tervvel álljunk elő. Erre a gróf hivatkozott azon feleletre, melyet utolsó találkozásunknál adott, hogy t. i. számíthatunk szövetségére, ha háborura kerül a dolog. Nagyobb a kérdés, mikor kerül arra? Ez nem függ Olaszországtól, mert ámbár novemberben új conscriptio volt s januárban még egy categoriát hívnak fegyver alá: az mostani seregüket csak 60,000-rel szaporítja s ezeknek nagy része nem lesz használható első vonalban, mert akár Velenczében, akár Dalmátországban viseltessék a háboru, mindenütt egy megedzett sereggel, erődökkel, jó positiokkal találkozik, nem lehet várni, hogy egy pár ezer önkéntes egész seregeket tegyen tönkre s 200,000 lakosu városokat

*) Levelem többi része a Türr tábornokhoz írott levelemre vonatkozó ponton kívül alkalmi felhasználás végett nézeteimet közli a felül, hogy miként kellene a kormánynak a nápolyi tartományok pacificatioja körül eljárnia, hol a reactio annyira garázdálkodott s az anarchia oly borzasztó fokra hágott, miszerint attól lehetett tartani, hogy ott törhetnek meg Olaszország szépen indult jövője s a mi kilátásaink.

vegyen be, mint Sziciliában; e háboruban sem nápolyiakkal, sem Lanza-féle tábornokokkal nem találkoznak. Nápolyból lehetne ugyan 100.000 embert szerezni, azonban az oly demoralisált sereg csak gyengeséget képviselne, nem erőt; mert az olasz sereget is demoralisálná, melynek nem lehetne bizodalma az ily ezredek bátorságában. Tehát legfőllebb 40—50,000-et lehet ott szervezni, sőt ezek is csak harmadik vonalban volnának használhatók. E szerint tehát a grófnak őszinte meggyőződése, hogy Olaszország nem képes márcziusban támadólag megkezdeni a háborút. Austria ellenben a késedelem által gyengül. Már most sem foghatja meg a gróf, hogyan fizetheti ezen hatalom az olasz sereget. Az agio 40°/_o-ot egészt el; Magyarországból vagy semmi, vagy kevés az adó. A birodalom vesztének rohan: Bécsben minden két hónap alatt változik a kormányrendszer; a magyarokat sem ki nem elégíthetik, sem erővel le nem győzhetik a nélkül, hogy Olaszországból a sereg egy részét ki ne huzzák, mi aztán a támadást olasz részről lehetségessé tenné. Schmerling pedans doctrinaire, ki nem fogja átalakíthatni a birodalmat.

»Nem kell továbbá feledni« — mondá Cavour — hogy »après la conduite de la Russie plus qu'équivoque« nem lehet remélni, hogy a legközelebbi háboru localisáltathassék. Ez kétségkívül európai lesz azért csak úgy kezdetthetik meg, ha a francia császár akarja. Ily esetben aztán Olaszország mostani készültsége mellett sem fog visszarettenni a következményektől s bátran megkezdi a háborút; hanem csak az ily esetben. Mit akar a császár? — azt még miniszterei sem tudják; nem mondja meg nekik. Tehát a külügyi miniszter még kevésbbé tudhatja. Annyi bizonyos, hogy semmi egyéb, mint a császár egyenes befolyása akadályozta meg a háboru kitérését a varsói értekezlet alkalmával s a francia flotta magaviselete Gaeta előtt összeköttetésben van bizonyos feltételekkel s ígéretekkel, melyek akkor az orosz politikát arra birták, hogy Austriát ne támogassa.«

»A mi a dalmát ügyet illeti, bárki által történjék a támadás: főfeltétel, melytől az olasz segítség és szövetség függ, hogy se Montenegrónak, se Bosnyákföldnek, se semmi török résznek haszna ne vétessek, minthogy ez az angolt tüstént Olaszország ellenségévé alakítaná át. Igaz, hogy nehéz az angolt tette buzdítani, de ha egyszer elsütötte az első ágyut, nem hagyja el könnyen a háborút s nem végzi be, mielőtt céljait kivitte volna. Csak oly nehezen köt békét, a mint háborút kezd; a török birodalomért azonban mindig kész sikra szállani. Corfunál nyolczszáz ágyus flottát gyűjtött össze, mely féltékeny szemmel őrzi az Adriát s minket tönkre tehet; elégséges arra, hogy partjainkat dominálja. Alig szükséges Önnek előadni, hogy egy nagyobb szerű seregnek tenge-

ren átvitelére mily nagy számu flotta szükséges s mennyi idő. Garibaldinak összesen harminczezer embere volt Olaszországból Sziciliában s átszállításukra szükséges volt négy hónap, jóformán szabad tengerrel; pedig nem voltak specialis corpsjai, tüzérsége, lovai, élelmi szerei. Már csak harminczezer fegyver s négy üteg elszállítására szükséges vagy nyolcz-tíz hajó; harminczezer ember elszállítására, azoknak minden készletével (az élelmi szereket is beleszámítva) kell harmincz-negyven transport-hajó: s ezeknek védelmére egy nagy flotta. Mindez nem történhetik egyszerre; a felrakatás is hetekbe kerül; ily expeditio titkon s a háboru kiütése előtt nem eszközölthetetik, sem elő nem készíthetetik. Már a flotta concentratioja is az Adriában, mielőtt a béke megtört, az angolnál akadályra találna. Ezzel kezdeni lehetetlen.«

»Garibaldival jelenleg értekezni nem lehet. Ő nem Klapka; nem oly ember, mint önök. Vele nem lehet okokkal szólni; ő impulsusait követi s ha előre belegondolja s elhatározza magát: sem Önökkel, sem velünk nem gondol, s maga fejből vesztének indul. Mi pedig nem engedhetjük, hogy ő, a ki valóságos hatalom, megrontsa magát s hogy őt elveszítsük. Hibás lépés, mely legyőzésére vezethetne, roppant csapás volna egész Olaszországra. Szükséges, hogy Önök, talán Türr által, vele jó egyetértésben maradjanak s hiuságának hizelegjenek, mert minden nagysága mellett ő hiu ember; hanem veszélyesnek tartom, vele már most operationális tervek felől értekezni. Ha ön Caprerába megy, felzudul az egész diplomatia; mert lehetetlen, hogy ez titokban maradjon. Várni kell, ez a feleletem, várni itt, várni az országban; visszatartani a mozgalom kitörését, nem serkenteni.«

Határozottabbat nem mondhat, mert Páristól függ minden, a hol ugy tudják, hogy a localisált háboru jelenleg lehetetlen.

Megjegyeztem erre párisi viszonyaink kedvező fordultát az 5-ik pont értelmében. Erre azt felelte a gróf: »Tudom, hogy az Önök mozgalmát nem tartják forradalminak s hogy rokonszenveznek vele s e szerint a magyar legio alakulása többé nehézségekre nem akad.« Ennek következtében előhoztam a legio dolgát azon levél értelmében, mely az eredeti nézet szerint Ihász ezredes által lett volna kézbesítendő. A gróf tökéletesen jóvá hagyta az eszmét, hogy a cadre-ek egy gyalog dandár és egy huszárezred alapján alakíttassanak; hogy a M. N. Igazgatóság kinevezései a hadügyi miniszterium által erősíttessenek meg rendes brevet által s hogy idegen elemek is vétessenek be, azon megszorítással, hogy az idegen elem között ne legyenek lengyelek s hogy az idegen elemek tulnyomó számot ne képezzenek. Arra a kérdésemre, vajjon ezen-tul itt vagy mint eddig, Nápolyban kezeltessék a legio ügye, — azt mondta, hogy ez oly részlet, melyre ezuttal nem felelhet. A hadügyminiszteriumnak van egy külön osztálya Nápolyban, a déli sereg organisatiója végett s meglehet, hogy a hadügy-

miniszter oda fogja akarni utasítani a legio ügyét. E napokban azonban megjön Farini s akkor lesz ideje ezen kérdéshez szólni. *)

(Aláírva)

Pulszky Ferencz.

A helyzetismertetés kiegészítéseül még közlendőnek tartok némi kivonatokat turini képviselőnk ezutáni jelentéseiből:

Deczember 23. 1860. — Elöttem világos, hogy itt irányunkban ugyanazon helyzetbe helyezik magukat, melyet nekünk Garibaldi irányában ajánlanak: jó lábon maradni, hizelegni, s mindent elnapolni addig, míg csak a »mot d'ordre« Párisból meg nem érkezik; mert az itteni politica egészen Páristól függ. Ezek szerint legalább egy hónapig nem várok semmit az itteni kormánytól. Január vége felé kezdődnek a választások (az első »olasz« parlamentre); ezek fordulatot adhatnak ügyünknek; Gaëta makacs elölré érezteti. Ha a nápolyi királyi sereg ily hosszasan tudja védeni Gaëtát, mit fog tenni az osztrák Veronában? Mindez leveelőleg hat a közvéleményre s a francia segély szükségességét még inkább érezteti. Ámbár most már nem teszik fel egy »Moriatur pro rege nostro«-féle jelenet lehetőségét Magyarországon, mégis sokkal jobban biznak a francziák császárjában s félnek semlegességétől, mint a magyar szövetségben vagy annak elvesztésétől.

Deczember 26. — Farinit elejtik itten s keresnek alkalmat Garibaldival kibékülni. Kibékülés, várakozás; semmiesetre pedig márcziusban háboru: — ez most itt a jelszó. Bixio kérdezte tőlem, ismerem-e Mieroslavskit, ki akkor itt volt? Mondtam, hogy nem s nem is kívánom ismerni. Mire azt felelte, hogy ez csakugyan kár, mert genialis ember. Később megtudtam, hogy a lengyel sokáig volt a grófnál s nagyon jó benyomást tett rá. »C'est un homme de génie«, — ez volt a szava. Én mindezt nem tudtam megérteni, most azonban veszem a tudósítást, hogy Mieroslavski Nápolyból Caprerába ment, Latour d' Auvergne kardját az olasz hősnek átadandó. Ez azonban csak ürügy volt; titkon rá akarta beszélni

*) Jelentése végén Pulszky tudósít, hogy a 4-dik pontban érintett kérelmet (az otthoni szervezkedés fenntartásának költségei felől) miért vélte jelenleg elhagyandónak; s hogy Nápolyból jobb hírek érkezvén, erre vonatkozó magánézteim előadását alkalmoszerűnek nem tartotta. Ez utóbbit helyesltem, az elsőt azonban kedvetlenül vettem, minthogy minden nap vártam egy küldöttet hazulról, kinek az »ordre de batailles« kihozatalán kívül megbízatása egyenesen erre vonatkozott s rossz hatástól kellett tartanom, ha neki erre nézve semmi bizonyost nem mondhatok.

Garibaldit, hogy a Balticum felől egy lengyel expeditio vezérletét vállalja el. S ezt a gróf tudta és kívánta, örvendvén, ha Garibaldi kardja másfelé fordul, hol a mostani békés terveket Austria irányában nem zavarja meg. Engem tartóztat, ne menjek; a lengyelt biztatta, menjen. *)

Deczember 29. — Teleki László elfogatása ügyében Sir James Hudsont meglátogatván, miután erre nézve megnyugtatólag nyilatkozott, a nagykövet áttért a magyar ügyekre. Mondta, hogy mint a királyné szolgája s mint angol polgár, kötelessége: az osztrák birodalom megmaradását minden erejéből támogatni. Nevetett a kormányok balgaságán, melyek — a magáét sem vévén ki — erősen hiszik, hogy Cavour és Couza frigyét kötöttek s a Bukovina árán előkészítették a magyar forradalmat a fejedelemségekben. Sir Henry Bulwer (konstantinápolyi angol nagykövet) még azt is állítja, hogy az elkobzott fegyvereket a kormány küldte volna a Dunába, holott bebizonyítható, a mint a követ a dátumok kombinációjából be is bizonyította, hogy ezek Türr által küldettek. **) Fel sem lehetne tenni, hogy a gróf ily ügyetlenséget követhetett volna el; az angol kormány azonban nehezen capacitálható s most is szemmel tartja Garibaldit, hogy Caprerából ne menjen Törökországba. Háboru semmi esetre sem lesz tavasszal; sem Franciaország nem akarja, sem Angolország nem engedheti, sem Olaszország nem képes azt elkezdni. A mi a caperai hőst illeti, az csak Adria partjain kezdhetné meg, ott pedig őrt áll az angol flotta s nem fogja engedni a nemzetközi jog oly sérelmét, mint Szicziáliában. Ottan behunyta szemét, itt nem fogja tenni. A kérdés most csak az, hogy minő alapon békülhet ki Austria Magyarországgal. Mert az angol kívánja, hogy Magyarország birjon jó nemzeti, szabadelvű kormánylyal, mely példát adjon a többi tartományok kormányzásának. Az orosz sem engédné a magyar felkelést. Nincs senkinek érdekében a háboru, s azért nem lesz, nem engedhető a háboru tavasszal. Erre megjegyeztem, hogy az olaszoknak csakugyan érdekében van s hogy addig, míg Velence nem lesz kiegészítő része az országnak, a háboru kikerülhetetlen. Ez igaz, mondá a követ s ugyanazért mind a francia császár, mind az angol kormány sürgetik az eladást s ez meg fog történni. ***) Kételkedésemre, melyet az ismeretes okokkal támogattam, azt jegyzé meg, hogy még az osztrák császár sem lesz képes ellentállani az erkölcsi nyomásnak, melyet a közvélemény s két nagyhatalom reá gyakorolnak. Kérdezgetett aztán a horvát,

*) Pulszky ur Cavour iránti bizalmatlanságának e kezdetleges nyilatkozványai bevezetésül szolgálnak a fordulathoz, melynek adatai a következő szakaszban lesznek közölve s annak folytán Mieroslavski terveiről is bővebb szó leszen.

**) Milyen jól tudják a követek a dolgokat!

***) Ismét és ismét milyen jól tudják a követek a dolgokat! Mennyire megérdemlik a fizetést!

dalmát s erdélyi viszonyokról s végre kimondta, hogy az osztráknak csak egy józan politicája lehet, az t. i., melyet II. György követett; mondja meg népeinek: »Megvetlek mindnyájatokat, mint átkozott, gaz népeket, kik sem engem szeretni, sem tőlem félni nem akartok; ugyanazért végezzétek el dolgaitokat magatok kénykedv szerint, én nem avatkozom bele.« Megmondtam neki, hogy ez jó politika lenne, hanem nem osztrák; mert ez mindenbe szeret avatkozni. S elbucúztam azon meggyőződésben, hogy valódi ellenségünk most is, mint mindig, az angol kormány.

Deczember 31. — Tegnap Türr volt a grófnál, ki neki megmondta, hogy Velenceze eladatása nem fog megtörténni s hogy ügyünk bizonyosan elő fog kerülni, csak legyünk türelemmel, ne praecipitáljuk a dolgokat s lehetetlenséget ne követeljünk.

Jegyzékbe véve találom irományaim közt, hogy Pulszky ez utóbbi tudósítására ily értelemben választam:

»Látom, hogy a gróf mindig csak általánosságokban marad. Azt mondani: várjunk, reánk is elkerül a sor, de lehetetlenséget ne kívánjunk, — szép lehet, de nem ér semmit. Erre a nemzet nem építhet. Annak positiv terv kell; positive kell tudnia, mire számíthat. Én hazánk szerencsétlen földrajzi helyzeténél fogva más okszerű tervet nem tudok gondolni, mint a melyet deczember 14-ikei utasításomban közlöttem. Ha ezt a gróf lehetetlenségnek tartja, mondjon mást, ha tud, olyat, mely sikerrel biztat s a nemzetet megnyugtathatja; ha nem tud s tervemet még sem fogadja el: legyen vége mindennek. Mert egyet kívánom, hogy jól megértsen: pusztá diversióra használtatni fel nemzetemet 1859-ben sem engedtem, pedig ha a hatalmas császárnak nem engedtem, — neki sem fogom engedni, sőt megakadályozom. *Clara pacta, boni amici*« — ezt vegye Pulszky irányul s nyiltan szóljon.

Cavour halogató válasza, melyet deczember 14-ikei utasításom közlésére adott, s turini képviselőnk azutáni jelentései még súlyosítottak, kapcsolatban a fegyverlefoglalási szerencsétlenséggel, nagyon aggasztólag hatott reám, bár a szerencsétlenség egész horderejét akkor még nem is ismertem.

Egyrészt a dél-olaszországi állapotok — fájdalom! — nagyon is igazolták Cavour azon nyilatkozatát, hogy Olaszország nem képes márcziusban háborút kezdeni Austria ellen; másrészt olyannak láttam a helyzetet Magyarországon, hogy az, a mit Cavour kívánt, t. i. hogy a dolgok függőben tartassanak, hosszú időre lehetetlen.

Igaz ugyan, hogy bár egyes részletek körül nem mindenben akként jártak is el Magyarországon, mint a jogfolytonosság s alkotmányépség elvéhez ragaszkodás elmészete kívánta volna, egészben véve mégis a nyilvános közélet iránya annyiban biztató volt, a mennyiben bizonyosnak lehetett tekinteni, hogy kiegyezés nem fog létrejönni a nemzet s a bécsi udvar közt, ha ez utóbbi az októberi diploma alapelveihez, Magyarországnak az osztrák birodalommal egy államtesté összeolvasztásához merevül ragaszkodik. Mert akkor még a törvényes téren a 48-iki törvények érvényessége volt az egész nemzet által kiindulási pontul felvéve; még Scitovszky bibornok-primás is, elnöki beszédében, melylyel mint esztergomi főispán azon megye közgyűlését 1860. december 11-én megnyitotta, ekként nyilatkozott: »Szent meggyőződésem, hogy a 48-iki törvényeknek a körömszakadásig hű megőrzése lehet csak utmutatónk.« És valóban ez volt a vezérfonal, mely úgy a megyék s városok reconstructióján, mint a primási értekezlet megállapodásán s általában a közélet minden nyilvános mozzanatán végig vonult. Voltak árnyalatok a nyilvánított nézetekben, de azon időben még csak árnyalatok, ellentétek nem. A nemzet közérzete annyira imponált, hogy még a simulékony opportunismus is csak mérsékeltséget mert ajánlani, de a közérzettel ellentétbe helyezkedni nem. Jósika egyik

levelében a pártokat, a miként akkor a törvényes ellenzékiesség terén állottak, igen találólag azzal jellemezte, a mit a németek egykor a spanyolokról mondtak:

»Die serviles wollen sehr vieles;
Die liberales — lieber alles!«

De én a nyilvános jelenségek hátterében a kialakulás vágyait láttam lappangani, melyek csak alkalomra várnak, hogy a nemzetet saját irányukba beletereljék. Arról meg voltam győződve, hogy a nemzet zöme az ország alkotmányának a 48-iki alapon teljes épségben helyreállítását nem mint czélt állította fel, hanem csak mint eszközt arra, hogy a helyzet függőben tartassék addig, míg a közelnek reménylett olasz háborúval kapcsolatban a 49-et valósíthatja; de az, hogy az alkura hajlandó elemek a nemzet e határozottságát meg ne ingathassák, egyenesen attól függött, vajjon képesek leszünk-e nemzetünknek a korai háboru s tekintélyes külsegély felől positiv biztosítást nyújtani?

Ezért töltötte el lelkemet leirhatlan aggodalommal Cavour halogató válasza. Én félttem az országgyűlés összehívásától. A bécsi hatalom felhívására az országgyűlésre egybegyűlni, már magában is annyit tett, mint alkudozás terére lépni; s ha az országgyűlés összejön a nélkül, hogy mi a nemzetnek ama biztosítást megadhatnók s politikai barátainknak a szervezkedés fentartására módot nyújthatnánk: nézetem szerint, a ki- vagy nem-alkuvás immár csak attól leendett feltételezve, vajjon a bécsi udvar eléggé szorultnak éri-e magát, a felé nyújtott békejobbhoz kötött feltételeket elfogadni, vagy még elég erősnek: visszavetésüket merényleni? Én nem gondoltam, hogy a bécsi udvar ez utóbbit kockáztathassa; félttem, mindenre rá fog

állani, a minnek törvényes alapja van, »sauf à se par-jurer, comme de contume.«

Az 1861-iki év legelső napjaiban kaptam meg a hirt, hogy a primási értekezlet ajánlata folytán, a bécsi udvar elállott szándokától a választásokat rendkívülileg octroyálni, s az 1848 : V. t. cz. alapján fogja az országgyűlést márcziusra vagy legfőlebb áprilusra összehívni. Erdély ugyan nem hivatik meg a magyar országgyűlésre, de ezen sérelem benyomása az alkotmányos élet 12 évig zárva tartott kapujának megnyitásával s a szerb vajdaságnak és temesi bánságnak decz. 27-én történt megszüntetésével enyhítettett.

E közelítések a nemzet kívánatai felé, rossz jelek voltak az emigráció reményeire, s az országgyűlés összejövedele felől többé kételkedni nem lehetvén, mély fájdalommal töltött el a gondolat, hogy a fenyegető válsággal szemben tehetetlenségre vagyunk kárhoztatva.

Az ügyek állásának e kedvezőtlen fordulatával egyidejűleg zuhant fejemre Teleki László következcsterhes elvesztése; Klapka tábornoknak Jassyból december 22-ről kelt leverő levele (lásd 236. l.), melyben tudósított, hogy ott mindennek vége van; Zglinicki ezredes jelentése, mely Couza fejedelmet kérlelhetlen ellenségünknek s árulónak rajzolta; és Ludvigh értesítése, hogy az ellenséges fordulat Belgrádra is kiterjedt.

Sok volt a csapásból egyszerre. Éreztem, hogy a mint ott azon oldalon mindennek vége lett, úgy Magyarországon is mindennek vége lehet, ha a turini kormány módot nem nyújt e csapások leverő hatását Magyarországon ellensúlyozni s a nemzet hitét egy közel háboru és külsegély iránt fentartani.

E tekintet által vezéreltetve, reményfogyottan bár, de hazafiui kötelességnek tartottam megkísérteni, vajjon a helyzet hű előadásával ugy Garibaldinál, mint Párisban és Turinban, nem lehetne-e a viszonyok kedvezőtlen fordulatán segíteni?

E kísérletet az itt következő levelezés fogja megismertetni.

Kossuth — Türr tábornoknak Turinba.

London, január 7. 1861.

Vettem becses levelét, melyben szives volt tudósítani, hogy tiz nap alatt Caprerába megyen.

Azok után, miket deczember 8-án Garibaldit illetőleg irtam, tábornok úrnak Caprerába szándékolt utját illetőleg csak azon esetre lehete szükség újabban irnom, ha a Szerbiából s Oláhországból mindennap várt végjelentések a helyzetnek oly fordulatot adnak, hogy annak folytán módosítást szenvedhet azon hadműködési terv, melyet tábornok urnak, deczember 8-án, fővázlatában, azóta pedig Pulszky Ferencz urnak deczember 14-ki utasításomban a kormánynyal törtéendő közlés végett részletesebben megirtam s melynek kiviteléhez Garibaldi tábornok közremunkálása elkerülhetlenül szükséges.

E perczben kapom a rég várt jelentéseket, szomorú jelentéseket, a keletről, s így már nem inductiok, hanem tények alapján írhatom meg, mi az, a mit én a caprerai hősnek mondanék, ha vele találkozni szerencsém lehetne.

A helyzet ez:

Magyarország oly állapotban van, hogy az soká függőben nem maradhat. Vagy, ide, vagy oda dőlnie kell; azon egyszerű oknál fogva, mert a koronázó országgyűlés pár hónap alatt összeül.

Ha a magyar koronázó: diplomatai kötés ment előre. S ha ez, ugy a magyar nemzet, nem mondom: kibékült, de kialakult az osztrákkal.

Ha pedig kialakult, nem fog többé felkelni, hacsak azon hatalom (és pedig erős nagyhatalom) mely az osztrákkal

háboruban leend, egész erejével a harcz színhelyéül Magyarországot nem választja.

Ezt a francia tehetné, de nem akarja. Az olasz hiában akarná, mert nem teheti. Hogy tehesse, hogy egész erejével Magyarországra vihesse át a háborut: először meg kellene az osztrákot verni olaszföldön, mit (tekintve, mennyire készen van az osztrák) nélkülünk hiában remél.

Tehát az olasz érdek azt parancsolja, hogy a magyarnak megalkuvása az osztrákkal megakadályoztassék. Ez csak úgy lehetséges, ha az országgyűlés megnyitása vagy legalább a koronázási oklevél iránti megegyezés előtt 1. az olasz kormány Olaszország egész erejével az osztrákot megtámadja s egyszersmind 2. nemzetünknek a felkelést lehetségessé teszi.

A mi az elsőt illeti, a turini kormány azt mondja: az angol kormány indulatos ellenzése, a francia kormány ellenkezése, a nápolyi állapotok, a nagy háborunak (mert ez nagy háboru ám) megfelelő sereg és flotta hiánya a háboru megkezdését tavaszra lehetlenné teszi. Nem vitatkozom fölötte, hanem azt mondom mint tényt: ha tavaszra nem lesz háboru, győzelemre elkészült nagy háboru, akkor Magyarországot ki kell hagyni minden további számvetésből, mert minden valószínűség szerint kialkuszik az osztrákkal.

A mi a másodikat illeti, ismét mint tényt mondom, melyen a világon senki és semmi nem változtathat: hatalmas külsegítségnek Magyarország határán megjelenése nélkül, mely az (egészen fegyvertelen) nemzetet fölfegyverezze s hadirendbe állítani segítse, — a magyar nemzet fel nem kel s józan észszel fel sem is kelhet, habár háboru lenne is tavasszal.

Mikép lehet neki ezen segítséget és fegyverzetet megadni?

Kezdetben, mint tudja tábornok ur, azon hadműködési tervben történt közöttünk megállapodás, hogy három oldalról leendő betöréssel kezdeményezzük hazánkban a harczot: Klapka Moldvából, Ön Szerbiából (miután mindkét helyüvé fegyvert szállítandottunk s ott és onnan a szomszéd hazai széleken expeditionalis seregeket szervezendettünk) s egy

olasz királyi sereggel és annak fedezete alatt a Vetter által vezénylendő, időközben egy erős dandárrá fejtendő magyar legióval a dalmát partokról.

Tekintetbe véve azt, hogy ezen olasz seregnek feladata lenne a dalmát part-erősséget bevenni s megtartani, Mamula hadtestével ütközni, Károlyvárost bevenni, a közt és Zágráb között alkalmasint Laibachból (Ranig vasuton) elibe vetendő másik osztrák sereggel ütközni, legalább is százezer emberre való fegyverzetnek közel hatvan geographiai mértföldnyi elszállítását a Dráváig s azon átkelést fedezni és az összekötést a tengerrrel fenntartani: az olasz segédsereg erejét harminczezer emberre, mint minimumra tettem.

De harminczezer embert elegendőnek tartottam azért, mert az egyidejű operatio miatt Moldvából és Szerbiából, az osztrák erő meg lesz oszlatva.

Ezen terv alapján az országot előrekészítők a harcra. A három oldalról való egyidejű betörésre általános népfelkelés történt volna, nemcsak, hanem az országot felosztottuk hadtestekre, hadosztályokra, dandárokra, melyekbe már hatvanezer ember van actu (persze fegyvertelenül) besorozva, tisztekkel, vezérekkel ellátva s az operationalis terv szerint úgy utasítva, hogy az ország földrajzi fekvése szerint az illető dandárok stb. a három betörő sereg felé összpontosították volna magukat, miszerint azokhoz csatlakozva, fölfegyvereztethessenek s azonnal csatarendbe állíttathassanak. A felföldi dandárok időközi külön guerilla-működése el volt rendezve. Szóval, az ország úgy elő volt készítve, hogy, mindig a három oldalról leendő betörés feltétele alatt, általános felkelést, a mellett hatvanezer főnyi rendes hadsereget, hat hét alatt a harc kezdetétől százötvenezer főnyire növelendőt, s annak következtében két nyert csata után az osztrák sereg felbomlását s biztos állandó győzelmet ígérhettem fejem, becületem zálogával, Victor Emanuel királynak.

Ezen biztos tervnek, fájdalom, vége van.

(Itt következik a keletről érkezett szomoru jelentések lényege.)

Szóval: ott azon oldalról vége mindennek.

Lamentatio vén asszonynak való. A férfiú szemébe néz a bajnak s azt keresi, hogy miként lehet rajta segíteni.

Minden nehéz politicali ugy mint hadi problémának csak egyetlenegy megoldása van. A jelen esetben a problema megoldása ez:

Minthogy a három hadmiveleti alap közül csak egy maradt fenn: a magyar-dalmát tengerpart; minthogy még csak fegyvert is csak ezen az egy uton lehet a magyarnak kezébe adni; s minthogy tény, ezerszer tény, hogy külségség nélkül a magyar fel nem kel: a három közül fennmaradt egyetlen betörési alapra már nem harminczezernyi, hanem nagyobb seregre van szükség, legalább is ötvenezernyi seregre.

Ha azt mondják: »ez lehetetlen,« — én nem vitatkozom, hanem azt mondom: »ha ez lehetetlen, a magyar felkelés is lehetetlen.« Hagyják ki a magyar nemzetet a számításból. De ha ezt kihagyják s kihagyva, a magyart alkura kényszerítik az osztrákkal, s erre kényszerítve, az osztrák hatalmat reconstituálják: kérdem: mi jövődöt ígérnek Olaszországnak? — — —

Operationalis tervem részletesen meg van írva Pulszky Ferencz urnak deczember 14-én küldött utasításom 3-dik pontjában. Tessék azt magával közöltetni. Abból látni fogja tábornok ur, mi az, a mit Garibaldi tábornoktól kérek s várok hazám s Olaszhon közös érdekében.

Ő a terv kivitelének senki és semmi által nem pótolható alkatrésze. Csak ő vele, ő általa lehető a terv kivitele. Másképen nem. De ő maga azt egyedül ki nem viheti; ki nem vihetné, ha még tizszer oly hatalom volna is, mint a minő. De ha ő sakormány kezét fognak azon operationalis tervem kivitelére, mely a fenforgó körülmények közt az egyedüli mód arra, hogy a magyar a harczban részt vegyen: a győzelem bizonyosnak tekinthető, mert én e segítség jutalmául oly viszontsegítséget biztosíthatok az olasznak a közös ellenség ellen, mely a Garibaldihoz mult szeptemberben írott levelemben előadottak szerint több s fontosabb, mint egész Olaszország ereje, még ha e gy volna is, pedig nem az.

Kérésünk hát három, Garibaldihoz:

1. Nézze át operationalis tervemet; helybenhagyja-e?

2. Ha igen, használja fel állásának hatalmát a királynál s a királyi kormánynál, hogy azon terv, mint az egyedüli lehetséges, elfogadtassék s végrehajtása előkészítettessék.

3. Határozza el magát, mit választ magára nézve az alternatívák közül s vegye annak előkészületeit munkába.

A fentebbiekből önként következik — fájdalom, — hogy tábornok ur többé nem mehet Szerbiába.

Isten ne adja, hogy midőn megbiztatóbbak voltak kilátásaink, akkor legyünk kénytelenek hazánk független jövőjéről lemondani; lemondani még a reményről is, hogy hazánk földjében alvandjuk az örök álmot. — — — —

(Aláírva)

Kossuth.

Türr tábornoktól a következő levelet találom irományaim közt:

Türr — Kossuthnak Londonba.

Milano, febr. 1. 1861.

— — — — — Azt már alig lehet hinni, hogy a kormány harmincezer embert adhatna. Én átlátom, hogy K. urnak tökéletesen igaza van ezt követelni, s ha ezt meg lehetne kapni, akkor teljes biztossággal lehetne a munkához fogni; de ha ez nem megyen, akkor is csak kell tenni valamit. Garibaldi a legnagyobb készséggel fog velünk jönni, de akkor nem kell egyébre számítani, mint négyezer emberre. Többet is lehetne, de akkor a dolgot jobbra kellene ütni, és azzal az ügynek nagyot ártanánk. Nekem minden működésem arra van irányozva, hogy miként szerezhessem meg ügyünknek a legszükségesebbet. Ha egyszer mindent, a mit lehet, combináltam, teljes értelmű jelentést fogok tenni K. urnak s fel fogom kérni, hogy segítségét tőlünk meg ne vonja. *) — — — — —

(Aláírva)

Türr.

*) Négyezer ember! ezzel még csak fegyvert sem adhatnánk a fegyvertelen nemzet üres kezeibe! ez nem oly alap, mélyet elfogadnom lelkiismeretem s a roppant felelősség érzete megengedhetett.

»Minden Páristól függ!« ez hangzott felém minden lépten-nyomon Turinból.

Vázlatilag följegyezve találom irataim között, hogy 1861. január 7-én felkértem Kiss Miklós ezredest, kövessen el mindent, tisztába jönni a felől, hogy mi szándékkal vannak ügyünk iránt Párisban?

Utasításom e pontok körül forgott: Teleki esete megingatta hitelünket. Biznak-e még bennünk Párisban? Ha biznak, mi végett biznak? Akarnak-e független Magyarországot, vagy nem? Ha nem akarnak, legyenek annyi méltányossággal, — könyörülettel, ha így kell neveznem — egy szerencsétlen nemes nemzet iránt: mondják meg. Ha igen, ne zárjanak szemet a helyzet imperativus állása előtt. A magyarországi állapot a válság állapota, melynek ide vagy oda dőlni kell s dőlni fog az országgyűlés által. Ha a magyar koronáz: a magyar kialakult az osztrákkal; s ha ő kialakult, az osztrák ismét erős nagyhatalommá lesz.

Akarja ezt a császár? . . . Különös volna, ha akarná.

Az angol akarja minden áron, és meg is mondja, miért: hogy contraponidiumul szolgáljon az orosz és francia ellen.

Akarhatja a császár azt, a mit ellene contraponidiumul akarnak? Ha igen, úgy öngyilkos; ha nem, hát miért tartja vissza a lábat, mely azt a contraponidiumot felrughatná? Pedig a császár tartja vissza. Az olasz nem mer támadni, míg a császár ellenzi. És ő ellenzi. De az olasz nem is támadhat, mert nincs mivel, minthogy a császár fedezi Gaëtát a tenger felől. Mig Gaëta áll, Dél-Olaszországban a reactio remél s Nápoly oly állapotban van, hogy erő helyett Viktor Emánuelre a gyengeség forrása. A császár műve, hogy az olasz

sem nem támad, sem nem támadhat tavasszal. Tehát a császár menti meg az osztrákot, contrapodiumul önmaga ellen, a keleti kérdésben, a német kérdésben, mindenütt. Lehet-e nagyobb biba, mint az ellenség kezére játszani?

Ezen észrevételekkel kapcsolatban közlöttem párisi képviselőnkkel keleti dolgaink szerencsétlen fordulatát s a hadműködési tervet, melyet ennek folytán felállítani kénytelen valék; s minthogy a tervnek Garibaldi közreműködése lényeges részét képezi, különösen felkértem, tájékozza magát, mit mondanának Párisban, ha Garibaldi ekként lépne fel.

Kiss Miklós ezredes e levelem vételével január 9-én tudósított, hogy rögtön Napoleon herceghez sietett, de nem találta, mert Meudonba ment. Azért jegyzéket fog hozzá intézni, utasításom értelmében. Időközben a következőkről értesít:

1. Tinan tengernagyhoz már elment a rendelet, hogy rögtön hagyja el Gaëtát, ha II. Ferencz a ma (január 9-én) Piemont által teendő fegyverszüneti ajánlatot el nem fogadná; ha pedig elfogadná, maradjon ott a fegyverszünet lefolytaig (január 19.), de akkor mindenesetre hagyja el Gaëtát. Ez tehát bevégzett tény.

2. A császár ezt mondta Vimercatinak: »A magyarok keresztül akarnak menni a törvényes phasion. Azután majd meglássuk, mit teszünk. »Nous verrons.«

3. A hercegnek pedig ezt mondta: »Neked a magyar mozgalom élére kellene állnod.« — »Édes örömet,« felelé a herceg »je ne demande pas mieux, hanem biztosítson Ön, hogy nem fog elhagyni.« — »Nous verrons cela,« (majd meglátjuk) mondá a császár és ezzel vége.

Mindig ez a »nous verrons.« Horatius parasztja, a ki várja, míg a folyó lefolyik.

4. Viseletük irányunkban egy cseppet sem változott. Irántam a herceg ép oly szivességet tanusít, mint mindig, és sürgőleg izeni, hogy írjak a császárnak.

Kiss Miklós azt fogja jegyzékében sürgetni, hogy fogadjon el a császár személyesen. A felelet, a mit erre adnak, a legjobban tisztázni fogja a helyzetet; mert ha elfogad, háborút jelentend; ha el nem fogad, határozatlanságot, várakozást.

Január 11-kén Kiss Miklós csakugyan el is küldte Napoleon hercegnek jegyzékét, melynek érvelés-gazdag szerkezete felől nem lehetett a legnagyobb elismeréssel nem nyilatkozom. Megismertette a helyzetet s kitüntetve a kialakulás valószínűségét, melylyel a háboru halogatása fenyeget, okadatulva kimutatta, hogy az osztrák hatalomnak a kialakással azonos reconstructioja mennyire ellenkezik Franciaország s különösen a Napoleon-dynastia érdekeivel s mennyire maga alatt vágja a császár a fát, ha az olasz háboru hátráltatásával az osztrák karjai közé kergeti a magyart, kiben késhető, de el nem hárítható conflictusok esetére senki más által nem pótolható, hü, biztos és hasznos szövetségest veszít. Aztán megemlítve, hogy a nemzet fölfegyverzésére a kelet felől tett intézkedéseink, a császár pártfogásának hiánya miatt, Couza rosszakaratán hajótörést szenvedtek, nemzetünk pedig fegyver nélkül nem kelhet fel: alkalmat vön (hadműködési tervemmel összhangzólag) elmondani, hogy csak a dalmát partok felől lehet egy, a körülményeknek megfelelő expeditio segítségével a magyar nemzetet oly karba tenni, miszerint siker reményével fölkelhessen. Megemlítette, hogy mennyire fontos tényező lehetne ennél Garibaldi, s figyelmeztette a herceget, hogy mennyire czélszerű volna, hogy nekem engedelem adassék, a császárt mindenek felől személyesen felvilágosítani, kérdéseire felelni s előfordulható scrupulusait eloszlatni.

Napoleon herceg pár nap mulva magához hivatta Kiss Miklós ezredest. Azt mondta, neki, hogy levelét nagyon fontosnak találta. Közölte azt a császárral s ő rendelé, hogy beszéljen Kissel bővebben a dolgok állásáról.

Kiss azon megjegyzésére, hogy nem vele kellene a hercegnek, hanem Kossuthnal kellene a császárnak beszélni: a herceg oda nyilatkozott, hogy »bármennyire szeréti is a császár a magyar nemzetet és személyesen Kossuthot: jelenleg nem fogadhatja el, mert nincs háboruban Austriával s mert óhajtja, hogy tavasszal még ne üssön ki a háboru (s tudja

Ön: l'empereur est entêté comme un mulet). De arról biztosíthatom, hogy a mint a háboru el lesz határozva a császárnál, Kossuth lesz az első, a kivel értekezni fog. Én elmondtam a császárnak, hogy száz esztendőben egyszer akadhat ilyen jó alkalom, mint most, Austriát megsemmisíteni s ha én volnék francia császár, meg is tenném. De a császár nem mer belevágni a nagy dologba.«

»Végre tán nem is óhajtja Austria bukását«, — jegyzé meg Kiss.

»De már arról kezeskedem,« felelé a herczeg, »hogy Ön sem örvendene inkább Austria bukásán, mint a császár.«

»Hát Garibaldi iránt mi a válasz?« — kérdé Kiss.

»Cela dépendra du succès« (az a sikertől függ); volt a felelet.

Különben a herczeg úgy vélekedett, hogy nincs okunk annyira lehangolva lenni: Austriát megölik a legalitás és a concessiók.

»Sőt megmentik,« veté ellen Kiss, »mert ha Ferencz József megkoronáztatik, kibékíti és magához csatolja a magyar nemzetet.«

»Az lehetetlen,« mondá a herczeg, »hogy a magyar nemzet azért, mert azt a vén koronát valaki fejére teszi, annak mindjárt d é v o u é alattvalója legyen. Hiszen akkor a magyar nemzet gyermekekből áll, a kikkel nem lehet komolyan szerződni.«

Kiss: »Ellenkezőleg, ép azért lehet és becses vele szerződni, mert van benne pietas az adott szó és eskü iránt. Ha a magyar egyszer valakit megkoronáz, annak jóhiszemű hive marad, míg csak a megkoronázott durván meg nem sérti esküjét. Mondom: durván, mert a magyar oly kevésbé szereti államéletében a francia-féle örökös kormányforma- és dynastia-változásokat, hogy nagyon sokat elnéz királyának, mielőtt elcsapja. Ezt történelmünk tanúsítja s azon szomorú körülmény is, hogy a magyar nemzet a habsburgházi királyok által lassan-lassan, szép módjával annyira ki hagyta magát vetkőztetni erejéből és jogaiból. Ezen érzeménynél fogva mentette meg Mária Teréziát; ezért nem hallgatta meg I. Napoleon 1809-iki felszólítását. De ép ezért becses a magyar nemzettel való szövetség s épen ezért vétkezik

III. Napoleon, hogy e »száz évben egyszer előforduló alkalmat« birodalma és dynastiája érdekében fel nem használja.«

»Beh kár, hogy a császár nem hallja ezeket,« — mondá a herczeg.

Érdemelt bók volt.

Én is elismerésemet nyilatkoztattam ki Kiss ezredesnek január 29-kei levelemben s felkértem, hogy azt, a mit kegyelet szempontjából oly szépen kitüntetett, a magyar koronázás közjogi jelentőségének kifejtésével egészítse ki. Magyarországon a koronázás nem pusztá ceremonია; nem olyan dolog, mint mikor I. Napoleon saját fejére egy vén koronát felteszen. Nálunk minden koronázás egy új, kölcsönös alku útján kötött ünnepélyes diplomatiái szerződés a nemzet s az uralkodó közt. Annak a vén koronának valaki fejére tétele nem kevesebb, mint a vallás minden szertartásával solemnisalt cselekvény, melylyel a magyar parlament a nemzetnek s a világnak tudtul adja, hogy a magyar nemzet s a fejedelem közt szerződéses alku kötött.

Különben a herczeg tanácsa az volt (s ezt a császár tanácsának is mondotta), hogy folytatni kell az agitatiót; oly dolgokat kell követelni, melyeket Austria nem képes megadni; kényszeríteni kell Austriát, hogy államcsinyt csináljon; annak a magyar nemzet ellentálland; egész Európa közvéleménye el fogja ismerni, hogy jogosan nyult fegyverhez s ha ez így történik, »biztosítom« — mondá a herczeg — »hogy pénzzel, fegyverrel, erkölcsi hatásunkkal, a nem-interventio elvének fenntartásával segíteni fogjuk a magyar forradalmat.«

Nekem erre az jutott eszembe: »Quod peto da Caji, non peto consilium.«

Kora háborut kértünk. Erre azt mondták: nem lesz.

Pulszky Ferencz képviselő urnak Turinba.

London, január 9. 1861.

(A levél elején közöltetnek Klapka tábornok moldvai ügynökünk s belgrádi képviselőnk tudósításai, melyek szerint többé már kételkedni nem lehetett, hogy Moldva és Szerbia felől minden tervünknek, számításunknak vége van. Aztán

hivatkozva azon tényállásra, hogy Magyarországon a dolgokat elhatározatlanul függőben tartani lehetetlen, a levél ekképen szól:)

Az országgyűlés, melynek összehívása márcziusra vagy áprilisére várható, függetlenségre nem, de az alkotmányos formákhoz való visszatérésre nyujtand a nemzetnek kilátást. Formákat mondok, mert függetlenség nélkül csak ez lehetséges, valóság nem.

Ha azt mondhatom a nemzetnek: ekkor s ekkor az osztrák meg lesz támadva s kiütvén a háboru, ötvenezer főnyi olasz segéd hadsereg jelenik meg a Drávánál, százezer fegyvert hozva számotokra, — a nemzet, mely ugy sem hisz az osztráknak, nem nyugszik meg az alkotmányos formák kilátásában, hanem oly feltételeket kötend a koronázást megelőző diplomatiai egyezkedéshez, miket az osztrák vonakodni fog elfogadni s a dolog koronázás előtt törésre kerül.

De ha erre biztosítékot nem adhatok a nemzetnek, — ki nem békül ugyan, de féltő, hogy megalkuszik az osztrákkal a koronázási feltételek iránt s koronázni fog. Mert az a közvélemény az országban, hogy segítség nélkül felkeléshez nyulni lehetetlen s ha segítségre nincs biztos kilátás, tanácsosabb a bel-alkotmányos életre ajánlkozó alkalmat elfogadni, mint magát a német rendszer jármának ujabban kitenni — —

Ábrándokkal kecsegtetni az olasz kormányt, mind a becsülettel, mind a jóakaratóért tartozó hála kötelezettségével ellenkeznek. Mi az olasz kormánynak tiszta igazsággal tartozunk. S tiszta igazság gyanánt mondom: kora háboru s azon segítség, azon hadműködési terv nélkül, melyet deczember 14-kei utasításomban a képviselő urnak kijelöltem, Magyarországra az olasz kormány többé nem számíthat.

Azon hadműködési tervem szükségszerűségét czáfolhatlanul bizonyítja a moldvai és szerbiai alap elvesztése, nemzetünk fegyvertelen állapota, országunk fatalis földrajzi helyzete s annak folytán azon szomorú kénytelenség, hogy még fegyvert is csak a dalmát partoktól a Dráváig való hosszú uton, tehát győzelmes csatákkal lehet nemzetünk kezébe adnunk, — s megnyugtatósomra szolgál, hogy még Klapka tábornok is, kit a keleti csalódások s a katonai szellem vérmesebb nézetekre hajlíthatának, deczember 23-kai levelében

határozottan kimondja, hogy »felkelésre gondolni, mielőtt segédsereg érkezne a Drávához, bűn volna.«

Igenis, bűn, véték volna a haza ellen. Mi nem fogjuk e vétket elkövetni s ha bárki elkövetni próbálná, hiába vétkezne, a nemzet nem követné, hanem követné a hasztalanul feláldozott kevesek keserű átka.

Cavour miniszterelnök ur a változott körülmények által parancsolt eme tervemet lehetetlennek nyilatkoztatta.

Nem illenék hozzám a vitatkozás s hiában is volna, azért erre válaszul annyit parancsol az iránta érzett hála s hazám iránti hűség kötelessége kijelenteni: hogy ha javaslatom kivitele lehetetlen, Magyarország felkelése is lehetetlen.

Ez a tény kényszerűsége, ez nemzetem határozata, melynek bánatos szívvél, de hű tolmácsa vagyok.

Képviselő urat felkérem, hogy ezeket a mellékelt levélkivonatokkal egyetemben a miniszterelnök-grófnak írásban terjessze elő s kérje fel, Olaszországhoz annyi érdekléssel, annyi rokonszenvvel csatolt hős nemzetünk nevében: vegye bölcs megfontolásba a következtetéseket. Adja az ég, hogy olyan legyen határozata, hogy mind az olasz, mind a magyar nemzet áldását vonja maga után. — — —

Ily választó-ponton állván, azon körülmény, hogy csekély működési eszközeinkből már rég egészen kifogytunk, csak alárendelt fontossággal bír. Meg fogja azt Ön mégis említeni, annak hozzáadásával, miszerint a decemberi küldöttnek a nélkül történt hazamenetele, hogy a szervezkedés fentartására december végével igényelt finanziaális segélyt haza vihette volna, otthon igen lehangelőlag hatott.

(Itt előadatnak nézeteim arra nézve, hogy az angol kormány tiltakozásainak, s Napoleon császár tartózkodásainak sokkal nagyobb fontosság tulajdonittatik Turinban, mint a mennyit Anglia helyzetének ismerete s a császár saját érdekeinek logicája igazolhat s ezek után levelem ekként folytatatik:)

Midőn még szeptemberi állapotásaink annyi reményekre jogositottak, lépéseket tettem a horvát határőrezredek megnyerésére. Most tudósítatom, hogy ez sikerült s hogy egy

horvát főnök utban van, velem a dolgot személyesen elintézni, s mert reméli, hogy én fel fogom őt ruházni azon finanziaális eszközökkel, melyek a határörezredekben tett ígéreteinek — egyes befolyásos egyének irányában — teljesítésére szükségesek: a dolog annyira fontos, hogy ha működési tervem elfogadására kilátás s a szükséges pénzalap birtokomban volna: nagynak semmi áldozatot nem tartanék. Így a mint a dolog áll, félek, a horvát főnök kijövele csak újabb compromissiot okozand, nagyobbbat, veszélyesebbet, mint a deczemberi magyar küldött kijövele okozott. A horvát vagy kétszázezer frankkal remél visszamehetni, s én üres kézzel leszek őt kénytelen visszaereszteni. Ő hirt remél hazavihetni az olasz segéd-expeditio felől s én, félek, azt leszek kénytelen neki mondani, hogy nem lesz semmi expeditio.

Ez azonban a miniszterelnök ur határozatától függ. Aggódo kebellet várom azt. Ha kedvezőtlen lesz, alig maradand egyéb fenn számomra, mint megkérni Olaszhon királyát: adjon menedékhelyet a szegény számüzött magyarnak maroknyi hátralevő napjaira. Mert ha már poraim hazám porával nem vegyülhetnek: Olaszföldön óhajtanám fejemet az örök álomra lehajtani. *)

(Aláírva)

Kossuth.

E levelem tartalma már nem közöltetett Cavourral; a minek okát a következő szakaszból fogja az olvasó megismerni.

II.

A kévebomlás első jelensége az emigrációban.

Pulszky — Kossuthnak Londonba.

Turin, január 8. 1861.

(A levél egy indulatos kifakadással kezdődik Teleki László ellen, ki »a császár jelenléte által megzavarodva,

*) Milyen-az emberi sors! A »szegény számüzött magyar« minden óhaja közül csakis ez az egyetlen egy — a legszomorubb! — megyen teljeseésbe!! Ellenségemnek sem kívánok oly felkaczagást, mint a minő e gondolatra ajkaimról elrebben.

magát politikailag megölte.« Aztán, miután megjegyezte, hogy én »csalódtam Telekiben, ki engem elhagyott, ép úgy, mint Esterházy, Csáky, Andrassy,« ekként folytatja):

— — — Felejtsek el. Azon hatást azonban nem felejtjük el, melyet politikai öngyilkossága tett. Az Igazgatóság hitelén mind a külföld, mind a magyarok előtt oly csorbát ütött, melyet helyrehozni lehetetlen. Mert hogy hihetnek ezentúl szavainknak; hogy bizzanak előadásunkban, például az organisatióra nézve, midőn látják és ismételve látják, hogy bizalmunkat érdemetlenekre pazaroljuk? — Hitelünk csökkent, állásom háromszor egymásután megingatva, csaknem tarthatatlanná vált.

Bocsásd meg tehát, ha ily komoly körülmények közt komolyan szólok hozzád, mint barát s mint hazafi, s kívánom, hogy a helyzet szabatosan constatáltassék, minden későbbi félreértés eltávoztatására.

Lássuk előbb, mi az állás itt Turinban? — A gróf nem akarja a háborút tavasszal. Azt hiszi, hogy Olaszország nem elég erős forradalmi eszközök nélkül megmérkőzni az osztrákkal, továbbá a francia politikához van kötve s a császár engedelmével nem tesz semmit. Irántunk nincs bizodalma. Haragszik, hogy a fejedelemségekben compromittáltatott, midőn Klapka szavai szerint, azt hitte, hogy mindent előre elrendeztünk. Teleki esete bosszantja. Nem hisz annak, a mit mondunk. Ötönapja, hogy tudja kívánságomat, tőle direct feleletet kapni azon eszközökre nézve, melyek az organisatio fentartására szükségesek; minden nap magához rendel s nem találhat öt percet a feleletre; pedig tudom, hogy tegnap egy fiatal embernek, ismerősömnek, számára, kinek politikai dolgai csekélyszerűek, egy egész órát tudott találni s mindenféléről beszélni.

Ellenségeskedését Garibaldi ellen sem titkolja. A gróf azonban nem mindenható többé; az utolsó hetek erősen megrontották állását. A nápolyi kudarcz rehabilitálta Garibaldi s nagy a kérdés, vajjon a választások nem adnak-e többséget a caprai hősnek, kinek prestige-e nőttön nő. *) A gróf könnyen megbukhatik, s mi kirekesztőleg reá támaszkodunk és arra a rendes hadsereg, melyet ő nem adhat.

Garibaldi ellenben nagyhatalommá nőtt. Márcziusban mindenesetre elhagyja szigetét, s ha Olaszországot

*) Nem adtak neki többséget. Garibaldi megjelent a február 18-án összegyűlt első »olasz« parlamentben, melyben már Nápoly és Szicília is képviselve voltak. A leghevesebben megtámadta Cavourt az önkéntes sereg feloszlata miatt. Bajtársai és párthivei a szenvedély egész hevével követték a támadásban hős vezérüket, kinek haragos homlokát a hadi dicsőség, a csodás siker s a polgári erény hármasságának fényköre vette körül. De azért Cavour 190 szóval 79 ellen nagy többségben maradt.

bentazza, sereget tapos a földből minden lépténél s vagy magával ragadja Cavourt, vagy feldönti. A háboru az ő kezében van, nem a császárában, nem a gróféban: s mi vele nem vagyunk egyetértésben, sőt ellenségével s kizárólag ellenségével tartunk. Neve nem olasz többé, hanem európai s ha ő, a mit nem tudok, ki akar szállani a dalmát partokon, ha neki a kikötés sikerül, ha önkénteseivel az első csatát meg találja nyerni: akkor, valljuk meg őszintén, még a te szavad is elhangzik a győzedelmes fegyvercsörgés közt s Magyarország azzal megyen, a ki tesz, nem azzal, a ki akadályoz. Ha pedig nem sikerül az expeditio, azok, a kik követték, vérükkel fogják fizetni bátorságuk árát, mielőtt a haza felkelhették volna; Magyarország egy könyvet fog szentelni emléktüknek, de szerencsétlenségbe nem keveredik, mert hosszú ám az ut s nem magyar földön vezet keresztül, mely a tengertől a Dráva vizéig terjed. Mondjuk ki bátran: a magyar nem mozdul, mielőtt egy barátságos sereg, akár önkéntesekből, akár rendes katonákból álljon, a Dráva partjain meg nem jelent; ha pedig ott van a baráti kéz, meg fogja azt ragadni, bárki intésének ellenére is. Te pedig ily körülmények közt nem fogod akadályozni a nemzet fölkelését. Kossuth Lajos Ferencz Józsefnek nem tehet semmi szolgálatot, még akaratlanul sem.

A mi a magyar ügyeket illeti, azok nem az organisatio fejjeitől, hanem Deák Ferencztől veszik irányukat. Mióta egynehány név az előbbieik közül tudomásomra jutott, nem bizom bennük. Ellenségeidet látom ottan: gyanus egyéneket, könnyelműeket vagy olyanokat, kiknek szilárdsága nem állta még ki a tűzpróbát. Teleki állt velük összeköttetésben; az ő jelleme rosszul kezeskedik jellemükért. Ha az országgyűlés rövid idő alatt csakugyan összejö; ha a diplomatia a háborut elhalasztja; ha te, a mint ismételve írod, megakadályozod Garibaldit, hogy hazánkba diversiót csináljon: akkor kibékül a magyar az osztrákkal, erről meg lehetsz győződve. Akkor Vay, akkor Deák Ferencz fogják elintézni nemzetünk jövőjét, mindaddig, míg a bécsi cabinet nem érzi magát elég erősnek az adott concessiókat visszavenni. Semmi egyéb, mint egy Garibaldi-féle kétséges s kétségbeeső expeditio nem segíthet az ily kimenetelen. Te pedig ezt váltig ellenzed. Igaz, hogy kívánod az értekezést a hőssel; vele azonban értekezni nem lehet a nélkül, hogy az ember Cavourral törjön. Garibaldi vagy Cavour, — ez a választásunk; vagyis inkább Garibaldi vagy Deák; mert ha Cavourral tartunk, semlegességre kárhoztattuk magunkat, megszüntünk hatni a hazára.

(Itt arra megyen át levélíró, hogy én szemrehányást tettem neki utasításaim egy pontjának mellőzése miatt, mely a hazai organisatio fentartására szükséges pénzsegély igénybevételére vonatkozott; azután ekként folytatja:)

Azóta az igazgatóság megszűnt lenni. Egyik tagjának desertiója megtörte azt s remélem, nem fog újra felállíttatni. Teleki

politikai öngyilkossága nagyobb compromissio reánk nézve, mint az, hogy a hazai küldött nem vihetett be pénzt. Személyes állásomról levén most szó, őszintén megvallom, hogy ezentúl magamat egy nem létező Igazgatóságnak képviselőjéül nem tekinthetem. Képviselem a haza ügyeit s érdekeit; teljesitem utasításaidat, teljesítettem hiven, nem gépszerűleg s úgy hiszem, jó szolgálatot tettem a hazának. Most azonban, hol a választóponton állunk, nyíltan kimondom, hogy ezentúl egyéniségemet nem enyésztetem el. Ha a tett mezejét választod, szerencsémnek fogom tartani, t e g e d ezen-től is képviselni; ha az a határozatod, hogy tenni nem akarsz, hogy csak akadályozni akarsz, akkor előre is lemondok eddigi állásomról s felkérlek, hogy más egyén által váltass fel, mert én annak oldala mellett fogok állni a válság percében, a ki tesz, nem azé mellett, a ki akadályoz. *) — — — — —

(Aláírva)

Pulszky Ferencz.

Pulszky — Kossuthnak Londonba.

Turin, január 10. 1861.

A situatio itten a következő:

Cavour Garibaldit Nápolyban akarta megtörni. E szerint Farini oda dolgozott, hogy az önkéntes sereg oszoljon el minél előbb. Veresínges tisztt nem bocsáttatott elébe; Garibaldi hymnusa eltiltatott; a piemonti örök nem tisztelegtek Garibaldinusoknak s az administratio kizárólag menekültekre s bourbonistákra bízott. Forradalmi gondolkozás vagy Garibaldi iránt tanusított tisztelet bárkit végképen kizárt a kormányból. Ezen politika természetesen megbukott s a kudarcz Észak-Olaszországban is ártott a gróf befolylásának. Ennélfogva most kiegyenlítésről van szó s békéről Garibaldival; hiszen tudják, hogy a hős szava tavasszal könnyen idézhet elő forradalmat, ha nem lesz háboru. Jacini (közmunka-miniszter) testvére elment Caprerába, sikertelenül, mert Garibaldi kijelenté, hogy márcziusban csakugyan megjő s megkezdí a háborut. Most Türrt küldték oda. Egy állami hajót tettek rendelkezésére,

*) Levele végén még egy kis rhapsodicus jelentést tesz látogatásáról Cavournál ilyenforma hangon: »Két órai várakozás után végre bejutottam a grófhöz.« — — »Választ kértem erre meg amarra; a gróf nagyot ásított s hallgatott.« — — »Aztán odanyilatkozott, hogy Klapka nemsokára meg fog érkezni; ce sera avec lui que nous discuterons cette question; és je vous remercie Monsieur de l'information que vous avez bien voulu me donner.« — — Mire Pulszky vette kalapját s elment. »Látta, hogy nem gondolnak velünk.« Hanem azt nem látta, hogy Cavournak bizony csakis ásitó kedve lehetett »kérdéseket taglalni« egy olyan uri emberrel, kiről már tudta (bizony nem volt oly ügyetlen, hogy ne tudta volna), miként ellenségeihez csapott át s őt (Cavourt) »megrontott állásu, bukófélben lévő embernek« tekinti.

melyen ő ma reggel Génuból Caprerába indult. Missiójáról természetesen nem szólt nekem semmit; tudom azonban, hogy missiója volt: reá birni a hőst, hogy tavasszal ne tegyen semmit. Ha ez nem sikerül, azon lesz, őt arra birni, hogy Londonba menjen, hol őt minél hosszabb ideig tartóztatni akarják ovatiókkal. A terv nem új, hisz veled is azt tették Amerikában, hogy a coup d'état idején ne légy Európában. *) Ürügyül azt fogják használni Garibaldinál, hogy az angol kormány expedíciójának legnagyobb ellensége s hogy demonstratiókkal reá lehet ijeszteni lord Palmerstonra s őt arra kényszeríteni, hogy az Adrián a nem-interventio elvéhez ragaszkodjék. Holott az igazi ok időnyerés, és semmi egyéb. **)

Kedvem volt Türr-rel elmenni Caprerába. Meggondolván azonban, hogy látogatásom nem maradhatna titokban; hogy Türr valószínűleg megrontja minden lehető befolyását Garibaldinál ezen missiója által; hogy ily körülmények közt bennem sem biznék a hős: jobbnak tartottam nem ajánlani ezuttal kíséretemet. Ahhoz járul, hogy a december 14-ikei utasításnak reá vonatkozó pontja annyi clausulával van körülírva s csak a 3-ik pont alapján engedi az érintkezést, melyet a gróf határozottan elvetett. A ki Garibaldival akar indulni, annak le kell mondani minden rendes sereg segítségéről, annak előretörnie kell Cavourral; mindkettejével nem lehet egyszerre jární, mert utjaik kétfelé ágaznak.

A gróf operationalis tervet nem fogadja el. Nem akarja, hogy Garibaldival összeköttetésbe lépjünk azon alapon, hogy ő

*) Ez nem áll. Az én amerikai utamra senki sem volt, senki sem lehetett befolyással. Midőn az Egyesült Államok Kutahiából szabadon bocsáttatásomat kieszközlők, én, mielőtt a Missisippi fregattára léptem volna, kijelenttem, hogy elmegyek Amerikába, kiszabadítatásomat megköszönni; de ott nem maradok, s mielőtt Amerikába mennék, Angliát akarom meglátogatni, miszerint az angol népnek hazám iránt tanusított rokonszenvét megköszönjem. Kértem a Missisippi parancsnokát, vigyen engem Anglia felé s várja be ott azt a pár hetet, míg az angol nép iránt a hálás elismerés kötelességét leróva, utamat Amerikába folytathatom. Long kapitány, utasítására hivatkozva, e kérésem nem gondolta teljesíthetni. Ennek következtében én Gibraltárnál egy angol gőzösre szálltam, de azon elhatározott s nyíltan kijelentett szándékkal, hogy két-három hét mulva utamat Angliából Amerikába folytatom. Ép azért kíséretemet (Iház ezredes, Török százados és Gresák őrmester kivételével) utjuknak az amerikai fregattán folytatására utasítottam, azon kijelentéssel, hogy őket novemberben követni fogom. Ugy is történt. Novemberben hajóra szálltam Southamptonban, New-York felé s odaérkezve, még csak Washingtonig sem juthattam, mikorra a december 2-ki államcsinynek híret vettem. Amerikai utamra s ottani tartózkodásomra tehát semmi cselszövény befolyással nem lehetett.

**) Mennyiben volt vagy nem volt e híreknek a k k o r alapja? — nem tudom. Hanem azt mint tényt megemlítendőnek tartom, hogy Garibaldi elment ugyan Angliába, de nem akkor, hanem három évvel későbbben, 1864-ben. Garibaldi ezen útjának titkos történelme olvasható a »Politica Segreta Italiana 1863—1870« című munkában, mely Turinban 1880-ban adatott ki.

tegyen valamit. Nem ijed meg azon eszmétől, hogy Magyarország kibékül az osztrákkal. Új operationális tervet nem proponál. E szerint, nézetem szerint, el kell határozni magadat: vajjon tétlenségre akarod-e magadat kárhozthatni, vagy pedig azzal lépni összeköttetésbe, ki tenni mer, habár materialis ereje csekély. Én nem tartom, hogy nagy problémáknak csak egyetlen egy solutiója volna. Theoriában is s az életben is sok különböző uton lehet eljutni ugyanazon célhoz. Ha a biztosabb jelenleg lehetetlen, sikerülhet a kevésbé biztos is. A ki nem mer, nem nyer.

Türr-rel a multkor a magyar állapotokról beszéltem. Megmondtam, hogy kibékül a nemzet az 1848-iki alapon, ha a háborúval elkésnek itten. A piemonti altábornagy épen nem indult meg ezen. Azt találta, hogy az nem baj, hiszen a magyar akkor kezében tartaná a hatalmat s túlnyomó befolyással birna Bécsben.

Artomnak is szóltam ily szellemben. »Cette solution serait après tout peut être assez bonne,« — volt a felelet. »Le parlement hongrois serait assurément contraire à une guerre pour retenir la Vénétie.«

Ebből látod, hogy hiában ijesztjük őket. Ismerik az állást s arra alapítják előttem ismeretlen diplomatai terveiket. Remélem, hogy január 8-ikai levelemre tüstént feleltél.

(Aláírva)

Pulszky Ferencz.

Igenis, tüstént feleltem; még ez utóbbi levél vétele előtt. Feleletem ennyiből állott:

Kossuth — Pulszkynak Turinba.

London, január 12. 1861.

A tegnapi postával akartam a január 9-ikei utasításomhoz tartozó csatolmányokat postára tenni; de megérkezett január 8-ikai leveled s ennek vétele után az elküldésnek többé helye nem lehet.

Azon leveledre nem vársz más választ s válaszom más nem is lehet, mint e szó: »tessék.«

Hanem jó lesz, ha megjegyzed magadnak jól, a mit irtál. 1848. deczemberre nem emlékeztettelek soha. Erre, jöhet idő, midőn emlékeztetni foglak, mert jónak láttad benne balmagyarázatokhoz folyamodni.

A gróf miniszterelnök urat értesitem, ugyszintén a többi illetőket is.

*** visszautazása Londonba, biztos alkalmat szolgálta-
tand neked, az eddigi megbízatásodhoz tartozó hivatalos iro-
mányokat kezemhez juttatni.

Eddigi fáradozásaidért tartozó köszönetet mondok.

Hazafiui üdvözléttel
Kossuth.

Pulszky január 17-én ekként válaszolt:

»Január 12-ikei soraid váratlanok voltak. Huszonöt évi ismeretségnek, tizenhárom évi barátságának — — nem kell, nem lehet egy fenyegetéssel s egy bókkal végetvetni.«

»Csalatkozol, ha azt hiszed, hogy az 1848. decemberre nézve balmagyarázatokhoz folyamodtam. *) Én soha sem szóltam róla. Okom nincs kívánni, hogy ezen időszakra a feledség leple vettessék.«

Ezután odanyilatkozik, hogy politikai véleménykülönbség, midőn csak az eszközökről s nem a célról van szó — »mert a célra nézve nem különböztünk« — nem elégséges arra, hogy a bennünket s családainkat összefűzött baráti kötelék szétszaggattassék; s azért, még egyszer jobbját nyujtva, azon bókkal végzé levelet, hogy »fogadjam vagy taszitsam el, ő nem fogja elfelejteni, mennyivel tartozik nekem minden hazafi.«

No, annyira balga se akkor nem voltam, sem most nem vagyok, miként azt képzeljem, hogy ily bók irányomban helyén lehet. A mi személyesen sértő lehetett a szakítás módjában, azt az akkorig köztünk fenállott barátság emlékezete érzelmeimből kitörölte; de

*) Azon mondatom, hogy »balmagyarázatokhoz folyamodott,« nem 1848. decemberre, hanem fentebb közlött január 8-ikai levelére vonatkozott: nevezetesen arra, hogy azon nyilatkozatomat, miként azt meg fogom akadályozni (a mint 59-ben is megakadályoztam), hogy idegen érdekek előmozdítása végett hazánk pusztán üversióra használtassék, Pulszky odamagyarázta, miként én meg akarom akadályozni, hogy Garibaldi vagy akárki más hazánk felszabadítására lépéseket tegyen.

az ajánlott jobbot el nem fogadhatám, mert akként voltam meggyőződve, hogy az ut, melyre Pulszky ur áttért, a sikernek minden lehetősége nélkül vagy csak nevetséges kudarczra vezethet, vagy pedig hazánkat rettenetes szerencsétlenségbe sodorhatja. Én ennek előidézésében nem akartam részes lenni.

*

Feljegyezve találom levelezési könyvemben, hogy január 23-án tudtára adtam Pulszky-nak az okokat, melyek lemondásának végleges elfogadására indítottak. A levél maga nincs meg, hanem Klapkához, Kiss Miklóshoz, Jósikához írott több levelem vázlataiból a következőkben állítom össze a nézeteket, melyek határozatomban vezettek:

Garibaldit nagyon fontos tényezőnek tekintem. Közreműködésére igen nagy becset helyezek. Seregszállítás a dalmát partokra Garibaldi vezénylete alatt december 14-ikei utasításomban foglalt hadműködési tervemnek is lényeges részét képezi.

De engem úgy lelkiismeretem sugallata, mint a hazafiui kötelesség érzete azon meggyőződésre vezetett, hogy nekünk emigránsoknak csak úgy szabad a forradalmat hazánkba kívülről bevinni, ha nemzetünknek oly segítséget, támaszt s hadi készüléket nyújthatunk, melyek mellett okszerűen feltehető, hogy a győzelem csakis a nemzet határozottságtól függ.

Ez elhatározásomat nemzetünk helyesléssel, köszönettel fogadta s mindig, minden alkalommal, minden körülmény közt azt adta tudtunkra, hogy nemzeti felkelésre csak ezen feltételek alapján számíthatunk.

Ez alapon vállalta el Pulszky érdekeink képviselőjét Turinban. Ő most nemcsak eltér az alaptól, hanem azzal egyenesen ellenkező álláspontra helyezkedik, oly álláspontra, mely vagy csak a Garibaldi prestige-ében fekvő erő forrásának haszontalan elvesztegetésére vezethet, vagy pedig nemzetünket a siker kilátásának minden lehetősége nélkül irtóza-

tos szerencsétlenségbe sodorná. En ily könnyelmű játékhoz hazám sorsával, nemzetem vérével, nem nyujtom kezemet.

Ha Garibaldi nem az olasz kormányval combinatióban, hanem annak ellenére, mint mondani szokás: csupán »maga szakállára« csinálna expeditiot a dalmát partok felé: ez nem oly támasz, melynek alapján nevetem, befolyásomat nemzetemnek forradalmi kísérletekbe belerántására felhasználhatni lelkiismeretem megengedné.

Legelőször is tekintetbe veendő az, hogy egy ilyen magán-expeditio nem állana a népjog oltalma alatt, mert az olasz kormány részéről nem volna formális hadizenet által megelőzve; tehát annak volna kitéve, hogy a Corfunál őrt álló angol hajóhad által már utközben a tenger fenekére süllyesztetnék, miként ezt a turini angol követ Pulszkynak világosan meg is mondotta, de különben is az angol kormány politicájának logicájában fekszik. A marsalai expeditioba Anglia nem avatkozott, mert Olaszország belügyeire nézve a nem-interventio elve fel volt állitva. Ha háboru üt ki Viktor Emánuel és Austria közt s a király a háborut a dalmát partokra is átvinné, Anglia ugyancsak a nem-interventio elve folytán szintén nem avatkoznék; sőt az is valószínű, hogy ha Garibaldi még ily háboru nélkül is megtámadná Austriát Velenczében, Anglia, daczára minden fenyegetésének, ekkor sem merne interveniálni; mert Velence olasz föld, minden kísérlet annak felszabadítására tisztán és kirekesztőleg olasz ügy. De Dalmatia nem olasz föld; ha azt Garibaldi megtámadná a nélkül, hogy támadása Viktor Emánuel király előleges hadizenete által a népjog oltalma alá lenne helyezve: a corfui angol flotta okvetlenül utját állaná.

Másodszor: Garibaldi a kormány megegyezése nélkül sem tekintélyes erőt nem gyűjthetne össze, sem, ha mégis összegyűjtené, fel nem fegyverezhetné, tüzérséggel, élelmi szerekkel el nem láthatná, sem annyi hajóval nem rendelkezhetnék, a mennyi bár csak tizezer embernyi sereg elszállítására is szükséges. (Pedig mi volna ily expeditiora tizezer embernyi sereg is, melynek háta mögött támasz nem áll, sem háboruval Olaszországban nem gyámolittatik!) Nagyobbszerű expeditio Olaszországon kívülre a kormány segédkezése nélkül Garibaldinak nincs is, nem is lehet módjában. Ő csak

amolyan Marsala-féle expeditiot szervezhetne (legfőlebb négyezer embert, miként Türr tábornok maga is bevallotta, ámbár én még ennyit sem tartok lehetségesnek, az élelmezési és elszállítási nehézségek miatt).

Már most tegyük fel (a mit pedig nehéz feltenni), hogy ez az expeditio, csekélységénél fogva, kisiklik az angol és osztrák hadihajókkal találkozás veszélye alul s partra jut valahol Dalmatiában: miként fog a dolog állani? Dalmatia nem Szicília; ott Garibaldi nem fog kész forradalomra találni, mint itt talált. Egy ily magán-vállalat, mely sem olasz háború által nem gyámolittatik, sem saját ereje által nem imponálhat: legfőlebb az olasz nemzetiségű parti városokban számíthatna több-kevesebb barátokra, de a nagy többséget képező szlávoknál, kik amazokkal nemzetiségi versengésben állanak s Dalmátiát féltik az olaszoktól, okvetlenül ellenséges indulatra találna s ez nem maradna hideg részvétlenségnél (a mi már magában is elég egy ily merényletet megbuktatni), mert ott katonailag szervezett határőr-ezredek állnának Garibaldi utjában, ezekre pedig, ha valaha lehet, csakis azon esetre lehetne számítani (mint általában a horvátokra is), ha az expeditio declarált olasz háborúval kapcsolatban, oly tekintélyes erővel s királyi seregekkel akként támogatva mutatná be magát a horvátoknak s különösen a határőröknek, miszerint meggyőződést támaszszon, hogy nagyobb a kilátás s kevesebb a veszély a forradalom részén, mint az osztrákén.

Aztán ott van első sorban Mamula hadteste (harminczötezer ember), mely ha hosszú vonalon van is elnyújtva (Triesttől Cattaroig); tiz-tizenkétezer embert, tehát legalább is háromszor annyit, mint Garibaldi összes ereje, akármely ponton könnyen összpontosíthat, hogy utját állja, vagy ha elkésznek, üzőbe vegye.

És a mi ennél sokkal fontosabb, ott van második sorban mindazon tömérdek erő, melyet az osztrák, nem lévén másutt háboruban, Garibaldinak utjába vethet. Pedig a tactikai erőkülönbséget nem is említve, az osztrák nem nápolyi hadsereg ám, mely utóbbinak olasz része Garibaldihoz szított.

Vegyük mindehhez azt, hogy Garibaldinak, annyi ellenséggel utjában, kis seregével négyszáznyolczvan kilomaternyi utat kellene megtenni, miszerint Magyarországra

eljuthasson: és valóságos örülség gondolni, hogy oda eljuthat. A hegyekben kóborolva veszne el éhenhalással küzdő csapatja, melyet csak requisitiokkal, ne mondjam: rablással volna képes tengetni. Jó, ha török földre kanyarodva, kerülhetné ki a catastrophát; s ha odamenekülne, ott vagy lefegyvereztetnék, vagy ha ott kezdeményezne forradalmat, európai interventiot provocalna.

És ha a minden emberi számitást kigunyoló szerencse őt mégis eljuttatná Magyarországra, mi az, a mit nemzetemnek segítségül nyujtana a forradalmi harcra, mely ott nem utczai torlasz-harcz, hanem óriási nagy háboru? három-négyezer főnyi seregének elcsigázott romjait és — nagy nevének prestige-ét? De sem azok az elcsigázott romok, sem a név prestige-e nem pótolná ki a fegyverhiányt a fegyvertelen nemzet kezében; fegyver nélkül pedig az osztrákkal nem lehet megküzdeni.

És e szó: »fegyvertelenség« magában elég arra, hogy borzalommal forduljak el az uttól, melyre reálépni Pulszky hajlandó. A dolog nem úgy áll, a mint Pulszky gondolja: hogy »ha Garibaldi a Dráváig ér, a magyar nemzet felkél — ha pedig nem ér odáig, a nemzet egy könyet szentelend az elvérzett bátrak emlékének, de szerencsétlenségbe nem keveredik.« Ez érzelő illusio. A magyar nemzet nem kél fel, nem kelhet fel oly erőben, hogy megállhasson; mert fegyvertelen; s őt egy ily expeditio fel nem fegyverezheti. Hanem igenis, Garibaldi nevének büvereje elég arra, hogy az ország forrongásba jöjjön, s e forrongás kisebb-nagyobb arányu zavargásokba »émeut«-ökbe törjön ki. (Ez valószínűleg már Garibaldi előhaladásának hírére is megtörténnék, mielőtt még a Drávához érkeznék.) De ily körülmények közt eme lázongások nem nyerhetnének forradalmi consistentiát s eredményük csak az lehetne, hogy a hóhérnak adnának munkát; egész vidékek védtelen lakosságát a mészárlások s tüzzel-vassal pusztítás iszonyaiba sodornák; visszalöknék a nemzetet a szenvedésekbe, melyekből ki kezd lábbadozni; s a komoly harc felvételére tehetlenné tennék.

Am számoljon kiki saját lelkiismeretével, a ki ahhoz segédkezet nyujt, hogy hazánk ily szerencsétlenségbe sodortassék. Én magam, részemről, bűnnek tartanám a bizalommal,

melylyel a magyar nép zöme irántam netán viseltethetik, arra visszaélni, hogy Garibaldi nevének vonzerejéhez még saját befolyásomat is hozzácsatoljam, miszerint sokat szenvedett nemzetünk ez örvénybe belesodortassék.

Pulszky arra épít, hogy Garibaldi akkor ránthatja maga után Viktor Emánuel kormányát háboruba, a mikor akarja; épügy mint Nápolyba belerántotta. Talán nem is úgy áll a dolog, hogy Garibaldi rántotta maga után Cavourt Nápolyba, mint inkább úgy, hogy Cavour használta a forradalmat, miszerint ürügye legyen Európának azt mondani, hogy akaratára ellenére belerántatott. A kis Piemont nem gondolhattott arra, hogy mint hódító lépjen fel Olaszországban. Ő csak a »népakarat« alapján ölelhette magához a közép- s dél-olaszországi tartományokat; a népakarat pedig csak forradalmi állapotban nyilatkozhatott. Pulszky igen jól tudja, hogy a híres marsalai expeditio nem Cavour beleegyezése nélkül indult el a quatoir partról. Jelen volt, mikor Cavour kiadta a jelszót az indulásra (»Che partano« — »induljanak«) s azt is tudja, hogy a következő pótló-expeditiók, melyek amannak tartalmasságot adtak, Cavour védszárnyai alatt történtek. Hanem akár mint legyen is ez: Viktor Emánuel királyt könnyű volt Nápolyba belerántani, mert belerántatni akart; külinterventio ellen biztosítva levén, semmit sem kockáztatott; megnyerhette Olaszország két ötödrészét és semmit sem veszthetett. De ha Garibaldi saját prestige-ében elbizakodva, valaha megkísérленé Viktor Emánuel királyt, akaratja ellenére, oly háboruba rántani, mely a királynak koronájába kerülhet, úgy mint atyjának került: tapasztalni fogná, hogy a király ellenében ő bizony még Olaszországban sem mindenható. *) Seregeket taposhat ki a földből, ha a királylyal karöltve jár; de Viktor Emánuel ellen, kit az olasz nép nagy zöme az olasz egység és függetlenség symbolumának tekint, még Garibaldi is legfőlebb csak eredménytelen zavargást idézhet elő, de for-

---

*) Ezt csakugyan tapasztalta is keservesen mind Sarniconál, Felső-Olaszországban (1862. május), a hol Garibaldinak az olasz-tiroli osztrák tartomány invasioja végett összegyülekező pártosait a kormány elfogatta s fegyvereiket, lövészeiket, irományaikat lefoglaltatta; mind még keservebben Aspremontenál (1862. augusztus), a hol olasz golyó ütötte le lábáról a hős vezért, olaszok vitték foglyul Speziába s bizony

radalmat nem, legalább addig bizonyosan nem, míg Olaszország népe azon hitre nem jut, hogy a király lemondott Velenczéről s Rómáról.

Igy gondolkozom Olaszországra nézve. A mi pedig azt illeti, hogy Olaszországon kívül amolyan dalmát-parti kis expeditioval Garibaldi Cavourt az osztrák ellen háborúra kényszeritheti, midőn Cavour — akár helyesen, akár helytelenül — Olaszországot még készületlennek itéli a háborúra s annak kockáztatását még veszélyesnek tartja: ezt a lehető legképtelenebb ábrándnak tartom.

Különben ha Garibaldinak hatalmában volna a király kormányát háboruba rántani az osztrák ellen: én csak azt mondhatnám: bevárom a nagy eseményt s akkor tudom meg, megtörténnék-e az, a mit én nélkülözhetlen feltételnek tartok arra, hogy a forradalmat kívülről vigyük be az országba. De azzal hálálni meg a jóakaratot, melyet Cavour irányunkban tanusított s a tömérdek áldozatot, melylyel működésünket gyámolította, háta mögött ellene complotirozzunk s a magyar legiót, melyet a kormány olasz földön szerveznünk engedett, melyet fizet s fentart, melynek fejlesztésére módot nyújt s mely a király iránt, míg olasz földön van, hűséggel tartozik, a király kormánya ellen conspiratiókba sodorjuk, és eredményre semmiesetre nem vezethető kalandos vállalatokban elvesztegessük: ez olyan dolog, melyet mint hazafi, hazánk javával és a hazafiui kötelességgel ellenkezőnek tartok; mint ember pedig annyira össze nem férhetőnek érzem a fogalmakkal, melyekkel az erkölcsi kötelességek s az egyszerű becsületesség felől bírok, hogy annak csak gondolata is lelkem mélyéig felháborít.

Én hát nem török a kormánynyal. Mély fájdalommal látom, hogy nincs kilátásunk a magyar országgyűlés egybejövetelének olasz háborúval elibevágni; fájdalommal, mert ha

---

még sem lett belőle forradalom. És pedig megjegyzendő, hogy mindkét eset akkor történt, midőn Rattazzi volt miniszterelnök, ki korántem volt oly hatalmas, mint Cavour. S ezt mégis meg merte cselekedni. Igaz, hogy csakhamar megbukott, de nem azért, mert ezt merte, hanem azért, mert nem elég erélyt fejtett ki a mozgalomnak mindjárt kezdetben elnyomására.

ez alkura vezet s koronázással végződik: vége lesz reményeinknek: de ezen esélynek amolyan desperatus kalandok nemcsak utját nem vágnák, sőt szerencsétlen kimenetelük által csak lehangolnák a szenvedőleges ellentállás erélyét a hazában, s a vizet a kialakvási párt malmára hajtánák; míg ha ily desperált vállalatoktól ovakodunk, nem lehetetlen, hogy az országgyűlés koronázás nélkül oszlik szét s a mig a velenzei kérdés megoldva nincs, mindig fenmarad a lehetőség, hogy háboru esetén Magyarország felszabadítása az általam felállított biztos alapon combinatióba kerülhet. És én meg vagyok győződve, hogy ez esetben Cavour is kezet fog nyujtani Garibaldinak *) s Garibaldi is el fogja a feléje nyujtott kezet fogadni.

S végre is, ha csak a közt kellene választanom, hogy vagy tétlenségre leszek kárhoytatva vagy rosszat tegyek: én a tétlenséget választanám.

Én nem török Cavourral. A ki vele tör, velem is tör. Utaink örökre elválnak.

*

E nézeteket találom azon időkori leveleimben. Pótléku iderekesztek pár egyszerű sort felejthetlen barátom, Ihasz Dániel egyik leveléből:

Turin, január 25. 1861.

Én egyáltalában nem vagyok politikus, de egyszerű természetes eszemmel azt mégis belátom, hogy mi egyedül Garibaldival nem boldogulhatunk. Fájdalom, ösapáink szegény hazánk fekvésével nem igen törődtek; a milyen hermetice el van zárva s a minő elemekkel körülvéve, mi felénk

*) Említésre méltónak tartom, hogy midőn 1861. februárban a Garibaldi heves támadásából kifejlett több napi szenvedelmes vita az olasz parlamentben befejeztetett, Cavour, bármennyire izgatott volt is az indulatos kikelések folytán, melyeknek kitéve volt, a tereméből kiment e szavakat intézte barátjához, La Farinához: »És mégis, ha a háboru perce elkövetkeznék, karom alá fognám Garibaldit s azt mondanám neki: menjünk megnézni, mit mondanak Veronában.« (Eppure se venisse il momento della guerra, prenderei sotto il mio braccio il Generale Garibaldi e gli direi: andiamo a vedere che cosa si dica dentro Verona.) — Storia d'Italia contemporanea, vol. II, pag. 901,

amolyan marsaljai expeditiora gondolni merő képtelenség. Agyon csapnák, mint a legyet, ha csupa Leonidás volna is. Ha pedig arra speculálnak, hogy majd összeszedik Garibaldi-nak feloszlátott huszezer főnyi seregét, hát biz azt nem lehetne úgy eldugni, hogy észre ne vegyék; aztán azt organisálni is kell, s annak enni is kell; és ha mindez megtörténnék is, hogyan viszik át Dalmatiába, mikor az osztrák hadihajók Triesztből, Polából, Velenczéből, az angol flotta Corfu felől szemmel tartják az olasz partokat, a Gaétát elhagyott francia flotta pedig az Adriai tengeren czirkál. Én valóban szeretném tudni, hogy Pulszky et consortes minő szél kegyeibe ajánlják imaginarius léghajójukat. Bizony még bajba viszik azt a becsületes nagylelkű Garibaldit. No, de remélem, bármint zsongjanak is fülébe a hizelgők, lesz annyi józan esze, hogy ilyen bolondot nem csinál. — — —

(Aláírva)

Ihász.

Nem is csinált. Hanem furcsa tervek voltak körülte forrásban, a mint az itt következő levelezésekből ki fog tűnni.

III.

Kalandos tervek.

Klapka tábornok keleti utjából Turinba visszaérkezvén, minthogy január elején Konstantinápolyba küldött leveleimet nem kaphatá, újra értesitettem azoknak tartalma s különösen Teleki elfogatásának lebonyolítása felől. Erre tőle a következő választ vettem:

Klapka — Kossuthnak Londonba.

Turin, február 13. 1861.

Igaza van Önnek: nagyon különös idöket élünk. Ki tette volna fel Laczi felől, hogy ő, ki életében annyi párbajt fényesen átvivott, az eldöntés órájában magát oly gyöngén viselendi! és ki álmolta volna, hogy Pulszky, valóságos harozdühre ragadtatva, minket mint megannyi vén asszonyt, oly messze hátra hagy maga

után. — No, csak ut ne legyen belőle a szécsényi békés tüzhely felé. — — —

De minthogy annak szüksége frog fenn, hogy sokat szenvedett hazánk uj, nagyobb szerencsétlenségtől megóvassék s minthogy kötelesség, becsületes emberek módjára, érte élni-halni, de nem a bűn bátorságával jövendője ellen vétkezni, hát legalább nekünk kettőnknek mindig egyetértésben kell működnünk s egymást kölcsönösen őszintén támogatnunk. — —

Ideérkezve, Pulszkyt találtam, a ki értesített, hogy hivatalosan neghasonlott ugyan Önnel, de barátságos uton régi viszonyát Önnel helyreállitá. Képzelheti ön, hogy ez értesítés menyire meglepett, s miként hatott rám azon további megjegyzése, hogy a mi Magyarországot illeti, most már minden csak én tőlem függ!

E rövid üdvözet után Bixiohoz (a tábornokhoz) ment s ez kis idő multával csakugyan hozzám jött. Bixio nekem csak amolyan félyilatkozatokat tett, de eleget mondott arra, hogy megértsem, miként Garibaldi magát egy ujabb expeditióra határozta, még pedig ezuttal Magyarországra, s hogy Türel egyesülve, e végett a szükséges előkészületek buzgóan munkába vétettek. Én Bixionak kitérőleg feleltem s megígértem, hogy irni fogok Garibaldinak, mihelyt a helyzet felől magamat kissé tájékozhatom. Aztán azonnal Cavourhoz mentem s megkérdeztem, tud-e valamit Garibaldi terve felől s ha igen, egyetért-e? (Mert Bixio nyilatkozatai erre látszottak mutatni). Cavour késsé zavarba jött s nem egész kielégítő feleletet adott; de mikor azt kérdezém, vajjon megengedné-e, hogy tudtán kívül a török partokon valami merényeltessék? — határozott nem-mel felelt és hozzátette, hogy ezt, ha a szükség ugy hozná magával, fegyveres erővel is meg fogja tudni akadályozni.

Aztán utána láttam, hogy biztosan megtudjam, mi az tulajdonképen, a mi Caprerában megállapittatott; s egy kedvező véletlen folytán a dolog fenekére jutottam.

Két terv van; melyik fog a kettő közül véglegesen elfogadtatni? — az még kétséges.

Az egyik terv Mieroslavskié; ezt saját leveleiből ismerem, melyeket Becker német ezredeshez irt. Ez ebből áll:

Velence s a többi elnyomott nemzetiségek felszabadításához az összes democratiának segédkezet kell nyújtani. Mieroslavski magára vállalja lengyel, szláv, angol, francia. német, amerikai legiók toborzását előkészíteni s e keresztes-haddal magát Garibaldi rendelkezésére bocsátani. Egyesülve egy olasz auxiliaris sereggel, a török partokon kötnének ki s a szláv és görög lakosság felszabadítási harcza megkezdetnék. Seregét Montenegróból, Herczegovinából, Boszniából szaporitva, Mieroslavski Horvátország felé nyomulna, mialatt Garibaldi Türel Szerbián át Magyarország felé utat tör. A Szávához és Drávához érve, a fellángolás általánossá

lenne s akkor minden szláv és magyar népességnek fel kellene kelni egész Lengyel- és Oroszországig. Mieroslavski azt igéri Beckernek, hogy ha a németek őt csak egy kissé is támogatandják: a fekete-beres-sárga lobogót Szent-István tornyára fogja feltűzni Bécsben!

Türr e tervvel nem egészen látszik egyetérteni s a következőt indítványozza: Kikötés Montenegro közelében hadosztályával s a magyar legioval. Erősödés csapatkivonásokkal Montenegroból. Gyors előnyomulás e hegyországon át Szerbiába s onnan a Szávához és Dunához.

Többet Türr tervéről nem tudok.

Mieroslavski terve szembeszökőleg szláv terv, melynél a mi ügyünk, Magyarország felszabadításának ügye, egy jelentéktelen mellékkérdéssé süljed. A nagy Szlavia az, a mire Mieroslavski törekszik. Ő mint lengyel joggal mondhatja magának: »Minket elérult a világ; most rajtunk a sor, a világot elérulni. A romokból majd csak kerül ki valami Lengyelországnak is.«

Türr terve kevésbé kockázatos, kevésbé merész és nagy-szerű; de ha Garibaldi annak keresztülvitelére vállalkoznék, valószínűleg hasonló következtetéseket: vagy egy millió keresztény és török lemészárlását Törökországban s a világ általános lángborítottását vonná maga után.

Türr innár a királyhoz fordult a végett, hogy a magyar legio újra az ő hadosztályához csatoltassék; mit neki a király meg is ígért. Ugy látszik: pénz, hajók és fegyverek is biztosítva vannak az expeditio számára.

Garibaldi nyugtalanul várta megérkezésemet, miszerint velem minden felől, különösen pedig a felől egyetértésre jusson, a mit a vállalatnál magamra vállalni hajlandó lennék.

Igy állanak a dolgok s elképzelheti Ön, hogy szemben e vihar-terhes helyzettel, minden más kérdés, mely eddigi szervezkedésünkre vonatkozik, egyelőre fontosságát veszti. Ezekre nézve én lelkiismeretesen alkalmazkodni fogok Önnek február 7-ki utasításaihoz. *) Most mindenekelőtt tudnom szükséges, hogy mit tart Ön, tisztelt barátom, a fentelődött tervekről, chanceaikról és következtéseikről. Mire nézve haladéktalan választ kérem.

Időnyeres végett s hogy Garibaldi iránt figyelmet tanusítunk, Pulszkyt az idezárt levéllel Caprerába küldtem. — — —

(Aláírva)

Klapka.

(Németből.)

*) Ezek azon pontokat foglalták magukban, melyekre Turinban határozott választ sürgetni jónak tartottam. Ilyenek: 1. nyilatkozat az iránt, számíthatunk e kora háborúra, miszerint tudjuk, hogy mihez kell magunkat tartanunk érintkezéseinkben a hazával; 2. reconfirmatioja a szeptemberi egyezségnek a dalmátparti expeditio iránt megszorított erővel; 3. eszközök a horvát határörök megnyerése iránt megkezdett alkudozások sikerének biztosítására; 4. a keleti fegyverek visszahozá-

Melléklet.

Klapka — Garibaldinak.

Turin, február 13. 1861.

Az egyesült fejedelemségekből jövök. Szándokomban volt Önt meglátogatni, miszerint elmondjam Önnek, hogy minő eredményeket érhettem el; de gyöngélgedés által itt tartóztatva, felhasználom egy barátom ajánlkozását, hogy Önnek némi értesítéseket küldjek, miket ő ki fog egészíteni.

A fejedelemségekben a talaj nem oly kedvező reánk nézve, mint reménylenünk lehetne s kellene. Először is, egy oly kormányral van dolgunk, a mely — legyen számítás, legyen gyávaság — inkább hajlandó törekvéseinket akadályozni, mint elősegíteni. Aztán ott az angol és francia diplomatiával találkozunk (a többről nem is szólva), melynek ügynökei minden lépésünkre vigyáznak s utunkat állani igyekeznek. Végre pedig, van ott egy párt — igaz, nem számos; de nagyon tevékeny — mely egy daco-román birodalom feltámadásáról álmodozik (a mely birodalom sohasem létezett) s egyszerüen be akarja e birodalomba olvasztani mindazon tartományokat (contrées), melyekbe a múlt századok viszontagságai a moldo-valach családból képviselőket telepítettek. Ez a párt, tuzásainak rajongásaiban, oda hagyja magát vitetni, hogy eszközül szolgál az osztrák politícának, a mely egyedül képes e romlásos vereségekből hasznot húzni.

A mi Magyarországot illeti, ez egy tábor, de lefegyverzett tábor. Fegyver nélkül Magyarországnak egyedül sem nem lehet, sem nem szabad cselekednie. Ha Austria megtámadja Olaszországot, Magyarország belevetendi magát a küzdelembe azon resource-okkal, melyekkel még bir vagy melyeket saját bátorságából merithet. Ha Olaszország támadja meg Austriát, Magyarország szintén felkél; de nem kell Ön előtt titkolnom, hogy meg kellend neki engedni az arra szükséges időt, hogy fegyvert szerezhessen s e szerint nagyobb súlyt vehessen az események mérlegébe.

Bixio tábornok némi közlést tett nekem egy terv felől, melyre nézve lehetetlen Ön előtt eltitkolnom, hogy az nagyon komoly dolog. Határozottan nem ítélnék e terv felől, mert félig homályban van előttem; de azon benyomást tette reám, hogy a legszerencsétle-

tala; 5. azoknak s a külön assignált tizenötezer fegyvernek számunkra biztosítása; 6. a már jórészen kész pénzjegyeknek elszállítása és letározása; 7. a január 28-ki létszám szerint ötszázkilencz főre menő legio ellátása és felruházása; 8. kifejtésének munkába vétele egy gyalog dandárrá, egy huszárezreddé s egy üteg tüzérséggé a keretrendszer alapján s engedély és mód egy svájci vadászászlóalj szervezésére; 9. subsidium vagy ötszázezer franknyi kölcsöngarantirozás, miszerint munkálkodásunkat folytathassuk, a mely, pénzhiány miatt, egészen megakad; 10. diplomatiái adatok interpellatiók könnyítésére az angol parlamentben.

nebb következéseket vonhatná maga után Magyarországra nézve, a nélkül, hogy a szomszéd nemzetiségek ügyének annyit használhatna, mint reméltetik. Azt hiszem tehát, hogy ez olyan ut, melyen előrehatolni (trop s'engager) nem tanácsos. Nem egyedül saját hazám érdeke mondatja ezt velem, hanem mindazon népek érdeke is, melyek ép úgy mint Magyarország, felszabadulásra várnak.

Sok elem van kezeink közt, de időt kell nekünk adni, hogy azokat csoportosíthassuk, egyesíthessük, miszerint hatalmasabban indulhassunk a cél felé! Nem határozatlan idejű halasztásról van szó; minden kezünkre dolgozik s az idő nem lehet messze, midőn okosan egybefüzve törekvéseinket, bevégezhetjük a nagy munkát, melyet Ön oly dicsőségesen megkezdett.

A tárgy sokkal kényesebb, mintsem hogy bővebb fejtegetésekbe bocsátkozhassam. Találok erre legközelebb alkalmat, mert nem mondtam le a reményről, Önt Caprerában meglátogathatni. Időközben engedjen Ön annyit mondanom, hogy én jobban sajnálnám, mint akárki más, ha egy elhamarkodott vállalat miatt szenvedni találna a hatalmi fény (prestige), mely az Ön nevéhez oly méltán csatolva van. Nagy erkölcsi erő ez, melynek illetetlenül kell maradni közös ügyünk érdekében.

Fogadja, stb.

(Aláírva)

Klapka.

(Francziából.)

Íme válaszom:

Kossuth — Klapka tábornoknak Turinba.

London, február 18. 1861.

E perczben adta át Mednyánszky az Ön február 13-iki levelét. Rögtön felelek, nehogy postát veszítsek.

Határozott nézetem az, hogy mind a két terv örültség. Annak nevezem, nehogy bünt legyen kénytelen mondani. Ha ez ábrándos tervek a valóításnak csak árnyékáig is jutnának, abból csakis mészárlás és kifejezhetlen szerencsétlenség következhetnék. A legbiztosabb mód volna arra, hogy Európa pitymalló szabadsága a szolgaság hosszu, mély éjjelébe viasztortassék; mert a terv sikere teljesen lehetetlen s megkísérlése csak azt vonná maga után, hogy Európa minden hatalma: orosz, német, francia, angol, török, kezét fogva lépne sorompóba a forradalom ellen, és ezt ép akkor, midőn a viszonyok logikája s a nem-avatkozás elvének naponkint ter-

jedő érvénye kilátással biztatnak, hogy az osztrák hatalom s vele a népelnyomás góczpontja, meg fog törethetni.

A mi különösen sokat szenvedett hazánkat illeti, mit szóljak magyar létemre az első tervhez, melynek azon saját-sága van, hogy még siker esetén is (a mit egyébiránt bizvást a lehetetlenségek közé sorozhatunk) szegény hazánkat az élő nemzetek sorából kitörölné, nem sikerülés esetén pedig Magyarországot az általános hajótörésbe belesodorná?

Különben ez örült tervre nézve vigasztalásom az, hogy ha annak végrehajtása az ígéletbe helyezett angol, francia, német, amerikai legiók kiállításától van föltételezve, ugy e miatt nyugton alhatunk. Ezt sem Mieroslavski, sem mi nem fogjuk megérni.

A másik terv komolyabb természetű, mert Garibaldit oly környezet veszi körül, miszerint nem lehetetlen azon illusioba beleringattatása, hogy amolyan Marsala-féle expeditio Olaszországon kívül is sikerülhet. Hiszen igaz, annak, ki oly elért sikerre mutathat ujjával, mint Garibaldi, nevét nagy prestige veszi körül; de nagyon csalatkoznék, ha azt hinné, hogy a mi neki Olaszországban sikerült, azt Olaszországon kívül is merényelheti. Az én nézetem az, hogy: 1. Minden olyan expeditio a dalmát partok felé, melyet Olaszország királyának formaszertinti hadizenete Austria ellen meg nem előzött s minden magán-expeditio Olaszország partjairól a török birodalom bármely pontja felé, az angol s meglehet, a francia hajóhad által is a tenger fenekére süllyesztetnék. 2. Ha e veszélyt történetesen kikerülve, török partra szállana, az osztrákon kívül Angliát és Franciaországot is nyakára huzná s orosz és porosz interventiót vonna maga után. 3. Teljességgel nem hiszem, hogy bármely expeditio, melyet Olaszország királyának nyílt háboruja az osztrák ellen nem törvényesít s nem támogat, Magyarorszáig eljuthasson. Lehetetlen ez szintugy Horvátországon, mint a török birodalmon keresztül. 4. Tekintetbe véve azt, hogy egy ily expeditio szükségszerűleg nem lehetne egy magában is erős hadsereg, fegyvert is csak keveset czipelhetne magával, különben nem mozoghatna sebesen s amolyan pótlék-erőditésekre sem számíthatna, mint azok voltak, melyek Genuából a marsalai merényletnek ha nem is végsikerét (mert erre bizony végre is a királyi hadsereg

közbelépése volt szükséges), hanem legalább előmenetelét s tartósságát biztosították: mindezt tekintetbe véve, én határozottan azon véleményben vagyok, hogy ha valamely csodálatos szerencse folytán az a hihetlenség valósulna is, hogy a tervezett expeditio eljut Magyarországra: egy ily vállalat, melynek háta mögött bizalmat gerjesztő támasz nem áll, Magyarországon legfőlebb csak partialis, tehetetlen mozgalmakat idézhetne elő, de általános nemzeti felkelést nem s menthetlenül összezuzatnék. Önre bizom, ezen esély irtózatosságot következéseit végiggondolni. Meg is kell vallanom, miként én nem hiszem, hogy a király e tervbe beleegyezett s ahhoz segédkezet nyújtani ajánlkozott. Ez, épen az ő helyzetében, potencirozott oktalanság volna; Európa minden hatalmát magára uszítaná s olasz királyi czime aligha egy évig tartana.

Hanem az, a mit Ön Cavour felől ír, megvallom, szöveget ütött fejembe. Ha az ő keze csakugyan benne volna a játékban, úgy én nem tudnám a dolognak más kulcsát képzelni, mint azt, hogy e tervet alkalmasnak látja arra, miszerint Garibaldi s egész pártja egy csapással semmivé tétessék.

A mi engem illet, én hiven azon alapelvekhez, melyeket hazafiúi kötelességünk érzetében együtt s egyetértve megállapítottunk, változhatlanul el vagyok határozva, a forradalomnak kívülről a hazába bevitelére nevemet s közreműködésemet semmi vállalatához nem adni, mely nem a következő három feltételhez van kötve:

1. Hogy az osztrák háboruban legyen egy külhatalommal.
2. Hogy a nemzetet fölfegyverezhessük.
3. Hogy kívülről oly segédsereget vigyünk haza, melynek háta mögött egy elismert hatalom áll s zászlaját a népjog fedezi. E segédsereg száma alku tárgya lehet, mert a nélkülözhetlen »minimum« meghatározása az ellenség erejének dislocatiojától, Horvátország indulatától s ezer más körülménytől függ. De a dolgot magát elkerülhetlenül szükségesnek tartom nemcsak azért, mert ez a szövetség legbiztosabb kezessége, egyszersmind a leghatályosabb buzdító eszköz, hanem azért is, mert a moldvai és szerbiai szerencsétlen fordulat nélkül

sem volna lehetséges hazánk fatalis földleirati elszigeteltsége mellett a nemzetet másként nagyban felfegyverezni.

Vajjon nemzetünk ezen feltételek nélkül is fel akar-e kelni? — — Én ezt nem hiszem, de ha mégis megtenné, nem minket terhelne a felelősség. Mi osztozhatnánk veszélyeiben, de nem mi sodornók a veszélybe. Hanem arra, hogy nekem legyen részem a nemzetnek fegyverfogásra-szólításában: a fentebbi három feltétel nélkülözhetlen. Különben meg tudok halni a számkivetés nyomorában, de hazámat a siker reménye nélkül veszélybe sodorni soha.

Ez lelkiismeretem szózata, mely eljárásomban zsinórmértékül szolgál. »Gott helfe mir; ich kann nicht anders« — mint Luther mondá.

Remélem, ebben egyetértünk. — — — — —

(Aláírva)

Kossuth.

(Németből.)

Alig indítottam el válaszomat, párisi képviselőnk-től, Kiss Miklós ezredestől kaptam levelet (február 17-ről), melyben Thouvenel francia külügyminiszterrel közbejött egy beszélgetéséről tevén jelentést, többek közt ezt is írta: »Azt is mondá a miniszter, hogy nemsokára tán patakként fog a vér folyni Törökországban.«

Ominosus szavak a francia császár külügyminisztere szájából. Összevetve azokat Klapka fentebbi tudósításával s különösen azzal, a mit Cavour zavarba jöttéről s ki nem elégitő nyilatkozatáról irt: lehetetlen volt azon következtetésre nem jutnom, hogy ha nemcsak Cavour, de még a császár is tud a dologról valamit s hagyja kelepczébe menni a madarakat, úgy itt egy furfangos »politica« van a játékban, melynek célja az, hogy Garibalditól s vele és általa minden »alkalmatlan elemtől« egy csapással megszabaduljanak.

Borzadtam a gondolattól, hogy e kelepczébe még hazánk is belesodortassék.

Klapka tudósítása; Türr »négyezer emberes« combinatioi, Thouvenel szavai; Pulszky azon nyilatkozata, hogy Garibaldi márcziusban minden esetre elhagyja szigetét; és harezias felbuzdulásának azon indokolása, hogy ő azokhoz megyen, »a kik tesznek«: megannyi összevágó jelenség volt, mely nem hagyott fenn az iránt kétséget, hogy minden esetre van forrásban valami, még pedig olyasvalami, a mibe azon ismert elhatározásomnál fogva, hogy én nem akarok hazám sorsával s nemzetem vérével könnyelmű játékot üzni, az illetők nem tartották tanácsosnak, engem beavatni.

Voltak más jelenségek is. Ludvigh, keleti kiküldetése alatt, bizalmas viszonyba lépett egy Magnan nevű, kalandoros szellemű, de nagyon vállalkozó francia hajós kapitánnyal, ki a keleten hajózási vállalatok élén állott s nekünk fegyverszállításra a Dunán és a dunai osztrák flottilla megrohanására ajánlatokat tett. Tudtuk, hogy ő a Palais Royallal bizalmas viszonyban áll, sőt azt is okunk volt hinni, hogy a Tuillériák »személyes politicájának« nem hivatalos munkásai közé tartozik. Ez a Magnan ugyancsak februárban, keletre utaztában Ludvighot Brüsszelben meglátogatta s értesítette, hogy kormány-sürgönyökkel megyen Belgrádba, hova már néhány oly hajót is utnak indított, melyek a Száván is járhatnak. Neki szándoka Boszniába betörni s most komolyan fog Mihály herczeggel szólni, vajjon akarja-e a bosnyák felkelést segíteni.

Londonban pedig pár hét óta egy Nyemánics nevű bosnyák főúr tapogatózott, ki magát a hajdani Nyemándynastia utódjának mondta. Nálam is volt s amolyan titkokat sejtető, de mégis nagyon tartózkodó modorban

a felől beszélt, vajjon nem volna-e jó egy bosnyák felkelést a magyar függetlenségi harczzal kapcsolatba hozni, a mi a magyar korona hajdani souzerainitásának helyreállítására vezethetne? Mire én azt feleltem, hogy nekünk nem áll érdekünkben, ügyünket a keleti kérdéssel egybebonyolítani, mert ezzel európai interventiókat vonnánk nyakunkra. Ha a keleti kérdés oly fordulatot venne, hogy szomszédunkban szabad (de szabad, nem orosz vasallus) államok támadnának: Magyarország, ha függetlenségét visszaszerzi, bizonyára kész lesz velük kultámadás elleni kölcsönös védelem végett szövetséges viszonyba lépni; de a magyar korona hajdani souzerainitásának helyreállítása nálunk nem bir csáb-erővel; még ha tényéron nyujtanák felénk, sem fogadnók el. Elég bajunk van a nemzetiségi kérdéssel; oktalanság volna a bomlasztási kórelemeket még szaporítani is akarni.

Mindezen jelenségek, melyekhez sok más apró-cseprő symptoma is járult, arra mutattak, hogy ha nincs is még megállapodás, de valami forrásban van.

Nagyon fontos dolog volt volna nyomára jutni, hogy tulajdonkép mit értett Thouvenel amaz ominosus szavak alatt. Fel is kértem Kiss Miklós ezredest, február 20-ikai »nagyon bizalmas« levelemmel, iparkodjék discret modorban a fátyol mögé pillantani. Tájékozásul közlöttem vele Klapka tudósításának lényegét s az azzal összevágó jelenségeket; de határozottan kikötöttem, hogy ezt megtörhetlen titoknak tekintse s felőle senkinek a világon ne szóljon; mert egy vigyázatlan szó delatio horderejével birhatna, a minek még csak gondolatától is Isten őrizzen. Constatáltam álláspontomat, miként az Klapkához intézett válaszómban ki van fejezve. Elmondtam, hogy a fenforgó terveket

őrültségnek tartom s e felfogásomat indokoltam. Kijelentettem, miként ebből azon kötelesség hárul reánk, hogy iparkodjunk az illetőket e tervek veszélyessége felől meggyőzni s őket azok feladására reábirni (a mint erre Klapka, igen tapintatosan, már lépést is tett); de ha ez nem sikerülne, nekünk csak az lehetne hivatásunk, hogy tudassuk barátainkkal a hazában, miként ha olasz-osztrák háboru nélkül valamely Törökország felőli expeditioról találnának hallani, az olyan dolog, a miben mi nem vagyunk részesek. Ennyit tenni kötelességünk; aztán a nemzet lássa, hogy mit csinál. De delatorokká nem leszünk s a merénylet utjába tetteges akadályokat gördíteni sem jellemünkhöz nem illenék, sem hivatásunkhoz nem tartozik. Innen a szoros titoktartás szüksége.

Igy megkötvé, bajosan lehetett Kiss Miklós ezredesnek megtudnia, hogy mennyiben van vagy nincs a francia cabinetnek ama tervek felől tudomása. Ismét csak homályos figyelmeztetéseket idézhetett elő, melyek odamentek ki, hogy »a táncz igen valószínűleg a keleten fog megkezdődni.« S midőn erre Kiss Miklós azt a megjegyzést tette, hogy »nekünk nincs kedvünk abba a tánczba belemenni,« — Thouvenel ennyit felelt: »Et vous ferez bien; Vous ferez très-bien, ha bele nem mentek; tanácslom is, nagyon tanácslom, hogy bele ne menjetek.«

E közben Klapka tábornoktól, előbbi levele kiegészítésül, február 17-ről egy újabb levelet vettem, melyben még arról is tudósított, hogy bizonyítványok vannak kezénél, miként Olaszország minden részében comiték szerveztetnek úgy önkéntesek toborzására, mint pénzgyűjtésre a magyar ügy érdekében. E szervezkedések Türr tábornok nevével hozatnak kapcsolatba,

ki azonban, ép úgy mint Pulszky is, a dologról Klapkának említést sem tett; úgy, hogy olaszok által jutott tudomására, kik csoportosan tolongtak hozzá, tudakozódni, hogy mikor kezdik már a dolgot Montenegróban.

Klapka e levele telítve van keserőséggel.

»Tehát odajutottunk,« — írja, — »hogy akadnak emberek, a kik nem irtóznak saját kezükre, saját felelősségükre, szerencsétlen hazánk jövőjét egy desperatus kalandnak az Adriai partokon eredményéhez kötni! Miszerint Garibaldi egy kis foglalatosághöz juthasson, Erdélynek s a Bánátnak védtelen lakossága az oláhok gyilkos késének s az osztrák soldatesca könyörtelen dühének szolgáltatassék ki; s hálául a fogadtatásért, melyre a magyarok 1849-ben Törökországban találtak, most a magyar legio, egy-két renegát vezetése alatt, álljon élére egy filibuster seregnek, mely mézszárlásokra s velük orosz intervencióra és a török birodalom feloszlására adand jelt. Kmetty parancsnok Syriában, Kollmann táborvezérkari másodfőnök Konstantinápolyban, én magam a nagyvezért s másokat loyális biztosításaim által megnyertem ügyünknek: s most egyszerre mint közönséges gaz árulók lépünk fel? Igazán, az ember kísértetbe jön, kérdezni: mennyit adott Oroszország e herostratusi terv kivitelére?«

Klapka tábornok e levelére február 21-én adott válaszból a következőket írta ki:

»Ön, a mint írja, csaknem kísértetbe jön, kérdezni, mennyit adott Oroszország ama herostratusi tervek kivitelére? — Igaza van. Én egy cseppet sem csodálkoznám, ha végre is kiszülne, hogy a fondorlat: Garibaldit a keleten kelepezébe ugratni, — Bécsből vagy Szent-Pétervárról indult ki. Annyi legalább már még a pesti hírlapokból is bizonyos, hogy az osztrák tud róla s készül reá. Pétervárad, Arad, Temesvár, tökéletes védállapotba vannak téve, mint ostromveszély idején. Az elsőnél még a hidfők is meg vannak rakva ágyúkkal, mint 1849-ben. Szegény Ujvidék remegésben van. (»Pesti Hirnök«, febr. 12.)

»Már most egyrészt történelmi tény, hogy zavargásokat szítogatni fel Törökországban, az orosz politicának hagyomá-

nyos maximái közé tartozik, mert ez neki avatkozásra nyújt alkalmat, részint rendcsinálás czimén, melynél az használtatik ürügyül, hogy a zavargás a szomszédból reá is kiterjedhet, részint az elnyomott keresztény népek pártfogásának örve alatt. (Nekem erős meggyőződésem, hogy amig Magyarország függetlenségét ki nem vivja, minden mozgalom Törökországban nem szabadságra, hanem csak egyik oldalon az orosz hatalmi kör kiterjesztésére, a másik oldalon osztrák betolakodásra vezethet; a minek végtávlatában a két térfoglalási versenytárs között egy ily világrendítő catastrophalis háboru áll.) Másrészt meg az is bizonyos, hogy Garibaldit különböző hatalmak különböző okokból nagyon alkalmatlan egyéniségnek tartják. Én tehát úgy látom a dolgot, hogy itt valóságos hatalmi conspiratio forog fenn; egy-két oldalon »agent provocateur«-i bujtotgatás, más helyeken szemethunyás alakjában; egyenesen oly czélből, hogy Garibaldi s vele Európának ugynevezett »nyugtalan elemei« egy kalandos vállalatba uszittassanak bele, melynél egy csapással agyonzuzatnak.

»E felfogásból reánk kettős teendő háruul. Az egyik feltárni a fátyolt Garibaldi előtt, ha ugyan erre az ő józan felfogása mellett szükség lehet. A másik: határozottan kijelenteni Cavournak, hogy mi az egyezséghez tartjuk magunkat s formaszerinti háboru nélkül Austria és Viktor Emánuel király közt, hazánkat kalandoros merényletek által vérfürdőbe fullasztani annál inkább nem engedendjük, minthogy hazulról minden tudósítás összevág abban, hogy a mint egyrészt minden alkotmányos szinezetű octroyálások s koronázási kecsegtetések daczára is, azon alapon, melyet mi felállítottunk s a turini kormány elfogadott, a magyar nemzet minden bizonynyal felkél, mintha csak egyetlen egy férfiu volna, — úgy másrészt háboru és felfegyverkezés nélkül a Jézus Krisztus szavára sem kél fel, s minden amolyan kalandor merényletek, ha (a mi nem hihető) Magyarorszáig eljutnának, csak a hóhérnak dolgoznának kezére.

»S mig ezek folytán, nem kétlem, Önnek nem sok fáradságába kerüend Cavourral megértetni, mennyire ellenkezik Olaszország érdekeivel, megengedni, hogy Magyarországnak a majdani eldöntő háborura Olaszországgal kezet fogni, okta-

lan kalandok nullificáló következései által lehetetlenné tétések, — úgy annak is idejét látom, hogy Ön mindkettőnk nevében biztosítsa Cavourt, miként számíthat rá, hogy mi, mint becsületes emberek, sohasem fogunk Olaszországban a kormány háta mögött cselszövényekbe elegyedni, s hogy Pulszky missiója ép azért lett megszüntetve, mert ilyforma elegyedési hajlamnak jeleit kezdte adni.«

»Ezen kérésemet Önnek, szegény hazánk érdekében, lelkére kötöm.«

(A levél többi része a legio ügyére, egy ép akkor a hazából kiküldött egyéniség jelentésére s a neki adott utasításra vonatkozik.)

Nyomat találok annak irományaim között, hogy ez idő tájban egy pár tudósítást intéztem Cavour grófhoz is, részint egyenesen, részint Benzi ur útján, ügyünk fordulatai felől a Fejedelemségekben és Szerbiában, mint szintén a hazai állapotok felől is, s hogy e tudósításoknál alkalmat vettem megemliteni, miként Klapka tábornokot felkértem, értesitse a grófot nevemben is rendithetlen ragaszkodásunk s politicalai tevékenységünk közös kiindulási pontja felől (azon értelemben, mint a fentebbi levélkivonatokban olvasható), s értekezék a gróffal azokra nézve; a miket tenni tanácsos is, lehet is az alatt, míg a dolgok úgy Magyar-, mint Olaszországban függőben vannak. Miként járt el ez érintkezések folyamában Klapka tábornok, arról akkoron nem volt tudomásom; később azonban, már Ricasoli miniszterelnöksége idejében, közöltettek velem Klapka tábornoknak Cavour hátrahagyott irományai közt talált némely levelei, melyek arról győztek meg, hogy azon időben már nem volt meg kettőnk közt azon benső nézetösszhangzás s irányegység, mely előbb, míg köztünk Teleki László személyisége kapsot képezett, eljárásunknak erőt adott. Ez nyújtott később magyarázatot sok mindenféle »miseriák«-hoz,

mik a következő hónapok alatt fel-feltünedeztek. Hanem ezt akkoron én még csak nem is gyanítottam s azért valóságos megnyugvásomra szolgáltak Cavour gróf itt következő sorai, melyeket számomra Benzi urnak adott át s ez nekem február 23-án Londonba megküldött.

Jegyzék Kossuth ur számára.

Nagyon kedvesen vétettek Turinban az utóbbi közlések, melyeket Kossuth ur Klapka tábornok és Benzi ur által küldött.

A kormány mindig a legélénkebb érdeklődéssel viseltetik Magyarország iránt.

Azt hiszi, hogy helyén lesz a törvényességi változványt követni (il convient suivre la phase legale) s az országgyűlés megalakulásához jutni.

Egy időelőtti mozgalom végzetmes volna*) (serait fatal). Elidegeniténé tőlünk a közvéleményt Európában s még Olaszországban is, a mely még készületlen (n'est pas encore prête).

Ha az országgyűlés megalakul, el fog lehetni határozni, hogy mit kellend tenni (la marche à suivre).

Több rendbeli értekezés után Klapka tábornokkal, tökéletes egyetértés jött létre.

Párisból fontos értesítések váratnak; közöltetni fognak a tábornokkal.

Turin, február 23. 1861.

(Francziából.)

---

* Nem tudtam elképzelni, mi indította Cavourt ezen intésre. Az én tudósításaim ugyan nem adtak okot azt gyanítani, hogy »időelőtti mozgalom« veszélye forog fenn Magyarországon. Altro! én kialakulás veszélyét láttam fenforogni. — Hja! nem egy nyomon jártunk értesítéseinkkel.

Az annyi nyugtalanságot keltett expeditionalis tervek sorsáról a végjelentés itt következik:

Klapka — Kossuthnak Londonba.

Turin, február 19. 1861.

Türr tegnap ideérkezett. Bizonyossá tett (er betheuerte mir), hogy soha eszébe sem jutott hírünk-tudtunk nélkül (ohne unserem Vorwissen) valamire vállalkozni, hogy a comiték s azok működése felől terjesztett híreket már meghazudtolta; s hogy személyesen Londonba menend, miszerint a teendők felől Önnel értekezzék. Azt mondtam neki, hogy jövendőben valószínűleg nem lesz többé comiténk, miután Ön személyesen Turinba jön, én pedig működésemet kirekesztőleg a keletre fogom szorítani. *) Türr ebben tökéletesen egyetértett, mint szintén Pulszky is, **) ki visszajött Caprerából s onnan azt a hirt hozta, hogy Garibaldi a maga működését Magyarországra nézve egészen a mienktől s a mi kívánságainktól teszi függővé.

Tehát ezzel a perpatvarral (Hader) is rendben volnánk s most csak az marad fenn, hogy Ön Türrrel, ki a jövő szombat Londonba utazik, az itteni ügyekre nézve a továbbiakat rendbe hozza. — — — — —

(Aláírva)

Klapka.

(Németből.)

Válaszom ennyi volt:

London, február 22. 1861.

Azon urak biztosításai örvendetesek, feltéve, hogy nem akként értetnek, hogy nem akarnak jóváhagyásunk nélkül cselkedni, ha elfogadjuk, a mit indítványoznak, — de ha el

*) Im, megint egy jelensége annak, hogy naponkint szakadozott a szalma-kötél, mely még a kévét összetartotta. Én az igazgatóság megszünéséről hallani sem akartam.

**) Hogy Pulszky ur egyetértett, az természetes, hiszen ő már méltóztatott az igazgatóságot nem létezőnek »decretálni.« Hanem hogy Klapka tábornok jónak látta e felől vele értekezni, az a történetek után csakugyan nem volt természetes.

nem fogadjuk, az már más. Vederemo. Én február 18-ki levelemben kifejezett elveimtől nem tágitok s Önnek február 17-kei levelét kezességnek tekintem, hogy erre nézve tökéletesen egyetértünk.

(Aláírva)

Kossuth.

Pulszky Ferencz urtól is vettem tudósítást caprerai látogatása felől. Levele itt következik:

Turin, február 23. 1861.

Voltam Caprerában levéllel Klapkától, melynek mását, úgy hiszem, veled közlöttem. Elmondtam Garibaldinak nézeteidet; megmondtam, hol s mennyiben különböznek az enyéimtől; elbeszéltem neki állásodat s befolyásodat, s hogy én nem representálok semmit és senkit egyebet, mint önmagammat.

Erre kikérdezgetett, két óra hosszan, a nemzetiségi viszonyokról, a concessiókról, a mostani situatióról, a török birodalom tartományainak szelleméről, politikájáról, kivánságairól. Második találkozásunknál folytatta a kérdezgetést a határörvidékről, geographiai állásáról, igazgatásáról, szelleméről. Ezen utóbbira megmondtam, hogy nem ismerem s nincs tehetségemben megismerhetni.

Megkérdeztem végre, mi a felelete Klapkához s mik a tervei? Azt felelte, hogy tervei nincsenek, csak szándokai; hogy a felelet nehéz, mert ezek az urak, úgy látszik, akarnak is, nem is akarnak. Annyit azonban mondhat, hogy tavaly is körülbelül ugyanezen időben a király s a kormány azt izenték neki, hogy nem lesz háboru, tehát tartsa magát tökéletes csendben, — s mégis volt háboru. — »Volt bizony,« — vágam szavába — »mert Ön csinálta. Könnyen felelhetett, hogy lesz. Most is úgy vagyunk: ha Ön akarja, lesz háboru.« — »Igenis,« — volt a felelete — »de én másképp vettem fel a dolgot. Tudtam, hogy Sziciliában készülnek kitörésre s szándokom volt odamenni, mihelyt a lázadás kitör. Most is úgy van. Ha Európa békében marad, én is itt maradok Caprerában; ha azonban vagy Önöknél, vagy Szerbiában, vagy Lengyelországban, vagy a németeknél a nép felhív és segítségemet keresi: szándokom az, hogy segítséget viszek nekik. A népszabadság solidaritása kívánja ezt tőlünk, olaszoktól s azon különféle nemzetbeli vitézek vére, mely Sziciliában s Nápolyban érettünk folyt.« — »S mi módon tudhatja Ön, hogy valamely nemzet felhívja és segítségére számot tart?« — »Engem puskaövéssel szokás meghívni, a puskaörgés szavára indulok, a merre a szabadság hív; s ott leszek minél előbb, azaz szándékom van ott lenni: a kimenet és siker nincs a kezemben. Én nem veszem magamra a felelősséget, hogy másokra feltoljam magam; de bárhol küzdjön is a szabadság a zsarnokság ellen,

kötelességemnek tartom, barátimmal együtt csekély erőnkhez képest résztvenni a harcban.« *)

Erre elbucsuztam s visszajöttem Turinba, Klapkával s Türrrel sokat értekeztem; s őszinte nyíltsággal, melyet Klapka viszonozott, megvitatván a situatiót, abban állapodtunk meg (!):

Hogy addig, míg a nemzet a törvényes téren utolérhetőnek tartja kivánságát s míg minden törvényes eszközök nincsenek kimerítve: egyáltalában semmi részről nem szabad háborgatni a nemzet törvényes, alkotmányos kifejlését.

Hogy ha a francia császár morális segélyét megadja s ennek következtében, a gróf ígérete szerint, támaszkodni lehet Olaszországra is: mihelyt az osztrák az engedmények s törvények teréről lelép, meg kell kezdeni a harcot Garibaldi segítségével.

Hogy ha a francia morális támasz s ennek következtében az olasz kormány segélye elmarad: szükséges ezt a nemzettel tudatni; de azt is, hogy Garibaldira mindig lehet számítani. Válasszon e szerint a haza akár békés elnyomást, akár háborút s annak minden viszonyosságait.

A király a napokban valakinek azt mondta, hogy ámbár mindenki békét kíván, ő mégis azt hiszi, hogy e nyáron háboru lesz. Nem látja, hogy lehessen ezt kikerülni Európa mostani feszült állapotánál.

Türr, ki ezen levelet átadja, ismeri Garibaldi nézeteit, mert ez reá bízta azon tudósítások megszerzését, melyek a mostani változások perczen szükségesekek. — — — —

(Aláírva)

Pulszky Ferencz.

Türr tábornok csakugyan meglátogatott Londonban. Ép akkor torlódtak reám a pénzjegy-per kellemtelen bajai. Értekezéseink tárgya s eredménye felől nincsenek jegyzeteim; de a bizalmas és barátságos viszony, mely köztünk soha nem bomlott meg; a szives készség, melylyel nagy befolyását a királynál s kormánynál a légio, az emigráció s a haza érdekeinek előmozdítására mindig felhasználta; és a kifáraszthatlan erély, melyet a légiónak, az olasz és magyar ügyközösség jelvényének, megmentése, rendbeszedése, fen-

*) E nyilatkozat egészen méltó volt Garibaldihoz s csak növelte a tiszteletet, melylyel jellemének adóztam.

tartása körül kifejtett, midőn azt hol bujtogatások, hol vizzátkodások a felbomlás örvényéhez sodorták: engem bizonyossá tesznek, hogy londoni értekezésünk is a legkielégítőbb egyetértéssel ment végbe.

*

Mielőtt e szakaszt befejezném, még vissza kell térnem Pulszky Ferencz ur felmondására.

Klapka tábornok (miként fentebb említve volt) Garibaldihoz írott levelével Pulszkyt küldötte Caprerába.

Erre vonatkozólag, levelezéseim másolatai között, itt következő válaszomat találok:

»E megbizatas, nem tagadhatom, nagyon kellemetlenül lepett meg. Pulszky az Igazgatósággal szakított, tehát Önnel is épügy, mint velem. Ő az Igazgatóság politikáját kárhóztatja, mely nemcsak az enyém, hanem az Öné is. Én nem gondolhatom, hogy az Ön politikai nézeteinek tolmácsolására azon ember hivatva lehessen, a ki az Igazgatóságot, melynek Ön egyik tagja, el nem ismeri s annak politikájával magát ellentétbe helyezi. Ez balmagyarázatokra szolgáltathat alkalmat a kettőnk között fenálló viszony solidaritása felől s ez viszont szakadások csirájává válhatik az emigráció soraiban, melyekben sem a bujtogatásoknak, sem az apró ambiócskák versengésének, sem a szertehuzási hajlamnak bizony ugy sem vagyunk szükiben. Pedig ha nyomhatunk valamit emigrán-sokúl az esélyek mérlegében, bizony csak mint összetartó, tömör testület nyomhatunk.

»Lehet, Önt ama megbizatasra Pulszky azon nyilatkozata indította, hogy ő régi viszonyát velem baráti uton helyreállította. Ki kell jelentenem, hogy annak helyreállítása lehetetlen. Én Pulszky jeles tehetségét mindig becsülni fogom. Gyarlóságai iránt elnézéssel tudok lenni. Hanc veniam petimusque damusque vicissim. Én is gyarló teremtés vagyok. A köztünk sok-sok éven át fenállott bensőségteljes viszonynak megszakitása érzékenyen fáj: nem tagadom; de e fájda-

lom sohasem fogja velem megtagadhatni az elismerést, melylyel a hazának s az emigrációnak tett hasznos szolgálataiért neki mint hazafi, sem a lekötelezettséget, melylyel személyem s családom iránt tanusított sok szivességeiért mint ember tartozom. Hát ellensége sohasem leszek. Ártani neki, ha tehetném is, sohasem fogok. De a viszonynak köztünk örökre vége van. Itt nem indulatos fellobbanás forog fenn, min a higgadtság magát túlteheti; nem is amolyan alkalmi összekocczanás, melynek emlékét egy meleg kézszorítás eltörölheti: itt a kölcsönös bizalom kapcsa lett kettétörve, s én azon emberek közé tartozom, kiknél ezt, ha egyszer szét-törött, egy örökkévalóság sem forraszthatja össze. Ennek vége van.«

Vége is lett.

Pulszky lemondását elfogadván, Cavourhoz a következő sorokat intéztem:

London, január 15. 1861.

Pulszky ur megszünvén érdekeinknek Excellentiánál bizalmas képviselővel megbizva lenni (noha magán-viszonyom vele a legbarátságosabb marad *), kérem gróf urat, engedje meg, hogy ha közös érdekünkben valami fontosabb előterjesztendőm akad, azt Benzi ur közbenjárásával tehessem meg. Ha az események folyamában egy külön bizalmas ügynök megbízatása szükségesnek mutatkoznék, el nem mulasztandom arra gróf urtól előlegesen engedelmet kérni.

Fogadja stb.

(Aláírva)

Kossuth.

Cavour gróf beleegyezése folytán Benzi ur a legszivesebb készséggel engedett kérésemnek s megbízásomat elfogadva, érdekeink előmozdítása körül mindig a legrokonszenvesebb jóakarattal, sokszor gyors és teljesen kielégítő sikerrel buzgólkodott (a bankóper költ-

*) Nem láttam helyén bomladozást sejtetni sorainkban, s különben is e kiméletes előadással tartozni véltem a régi barátság emlékének.

ségeinek fedezését is neki köszönhetem mit ő levelem vétele után huszonnégy óra alatt ki is eszközölt, végre is hajtott), mig nem 1862. ápril végével Nizzába consullá neveztetett ki. Mielőtt Turint elhagyná, a miniszterekkel s a többi érdeklett hivatalnokokkal viszonyba hozta Irányi Dániel barátomat, ki mint elnöki segéd s az Igazgatóság tollvivője, meghozta az áldozatot, hogy mialatt én halállal küzdő martyr-leányomnak a Genuatáji tengerparton kerestem (hasztalanul) enyhülést, 1861. szeptemberben a közügy érdekében Párisból Turinba költözött s ott, külön megbízással is ellátva, Ricasoli s Rattazzi minisztersége idejében érdekeinket ismeretes jellemszilárdságával s buzgalomával közel addig képviselte, mig 1862. ősz felé Turinba tettem lakásomat, mely reám nézve a vigasztalhatlan gyász lakává lett. — — Megnehezült a sors keze felettem! s nekem a csapások alatt, melyek családi boldogságomat szétzúzták, nem adatott meg, elmondhatni Paulus Emilius szavait: »cladem domus meae secunda fortuna publica consolatur.«

IV.

Tudósítások haza. — A hazai állapotok vázlata. — Zavarok a legióban.

Kötelességemnek tartottam otthoni ügybarátainkat hiven és igazán értesülve tartani viszonyaink fordulatai felől a külföldön.

Első tudósításom a csapások korából még azon időből való, mikor az előbbi szakaszban megismertetett tervek felől még nem volt tudomásom.

A tudósítás, melyet a központi bizottmány egyes tagjai által megbízhatónak jelzett egy ugocsamegyei hazánkfia által küldöttem haza, itt következik:

A magyarországi központi bizottmánynak.

London, január 18. 1861.

November végeig a dolgok állása felől a hazafiak tudósítva voltak. Azóta sok csapás ért, a politicalai helyzet is megnehezedett.

1. Az olasz kormány a nápolyi dolgokkal véget remélt érni október végeig. Január közepén vagyunk s Gaëta még nincs bevéve, Nápoly és Szicília pedig az anarchiával határos állapotban vannak. A kormány azt vélte, erőt szedhetend onnan a tavaszi háborura s az a helyett, hogy erőt adna, még a meglevő erőnek is nagy részét felemészti.

A következőzés az, hogy az olasz kormány nincs készen márcziusra; nem is lehet reményleni, hogy addig az osztrák elleni nagy háborura elkészülhessen.

2. Az olasz kormány olyannak ismeri a helyzetet, miszerint azt hiszi, hogy ha háborut kezd az osztrákkal, az okvetlenül európai háboruvá fejlődik; azért nem meri elkezdeni anélkül, hogy Napoleon császár beleegyezniek. Ez pedig eddig a háboru elhalasztását követeli.

3. Az angol kormány még mindig ragaszkodva azon balitélethez, hogy Angliának egy erős Austriára szüksége van, — mindent elkövet, miszerint az olasz kormányt Austria megtámadásától visszariaszsa, különösen pedig azzal ijeszti az olaszt, hogy fegyveres expeditiót a dalmát partokra nem fog megengedni. S hogy efféle fenyegetéseinek sulyt szerezzen, Corfunál nyolczszáz ágyus hajóhadat vont össze.

4. Az orosz kormány tudósítja a nagyhatalmasságokat, hogy ha a dunai fejedelemségekben magyar forradalmi előkészületek türetnének, — ő (az orosz) fegyveres kézzel fogná a fejedelemségeket megszállani. A francia kormány azt állítja, hogy ebbe az angol beleegyezett. Itt tagadják, de annyi bizonyos, hogy a keletre történő fegyver-küldések ellen az angol kormány haragosan tiltakozott Turinban s akadályozásukat sürgeti Konstantinápolyban.

Ezek pillanatilag a politicalai helyzet nehézségei. A csapás pedig az, hogy Moldva-Oláhország részéről a szándokban volt hadműködési terv Couza herczegnek s tisztviselői kará-

nak és általában az oláhoknak (nem szólva a népről, mert az ott nem emelkedett még fel annyira, hogy véleménye volna; megyen, a merre felsőbbjei vezetik,) nemzetünk irányában dühös ellenségeskedése miatt lehetetlenné vált. A fegyverszállítást ért szerencsétlenséget ismerik a hazafiak a hirlapokból. A fegyverzet azonban részint visszakerül, részint pótolható volna. Nagyobb baj az, hogy ott a hadműködési alapot Erdélyre nézve elvesztettük. Klapka tábornok (már utban van vissza) Jassyból deczember 23-ról írott levelében így foglalja össze a helyzetet: »Itt minden el van veszve, minden kiegyenlítés lehetetlen. Az oláh nemcsak nem barát, de ellenség, Erdély kell neki; jogi tulajdonának tekinti azt, minket bitorlóknak. Sőt vágyai még a Bánátra is kiterjednek. Halani sem akar magyar szövetségről.« Szerbia alig áll kedvezőbben; bár még nem oly határozott osztrák-barát, de kormányrendszere egészen osztrákos. Alkudozásokban van az odamenekvő magyarok kiadatása iránt. Küldöttemet a fejedelem el nem fogadta s az kisebb veszélynek vélte: Pest és Bécs felé jönni vissza, mint Belgrádban maradni.

Ezen csapásokhoz hozzájárult Teleki László esete, mely keserves dőfést adott állásunknak a barátságos kormányok irányában: minthogy ő nem magánszemély, hanem azon három tag egyike volt, kikben s kik által a baráti hatalmak a magyar nemzettel vélték szerződni. Nagy, komoly, férfias határozottságot kellend a nemzetnek mutatni, hogy a megíngott bizalmat helyreállítsa.

*

Mindezen bajok és nehézségek daczára azonban okom van reményleni, hogy a kilátások három vagy négy hónap alatt ujlag jobbra fordulnak, feltéve, hogy nemzetünk nem adja magát át a kialakulás irányának az osztrákkal s feltéve különösen, hogy ha az országgyűlés csakugyan összehivatik, a koronázási diploma feletti vitatkozások oly határozott szellemen vitetnek, miszerint arra az osztrák egykönnyen rá ne álljon s így a koronázás meg ne történjék. Ettől függ minden, mert annyi bizonyos, hogy ha egyszer koronázás történt, azt a külföld, ha nem is kibékülésnek, de minden bizonynyal kialakulásnak fogja tekinteni s a magyar ügyet kihagyandja számításából.

E lényeges feltétel alatt a viszonyok jobbrafordultát a következő okoknál fogva remélem :

1. A francia hajóhad 19-én Gaëtából visszavonul, azon vár elestét tehát kis idő alatt várni lehet. Elestével a reactio Nápolyban elveszti életerejét s Dél-Olaszország egy pár hónap alatt annyira rendezve lesz, miszerint a helyett, hogy erőt vonna el a kormánytól, — némi segéderő kutforrásává leszen ; e mellett a most Gaëta előtt veszteglő harminczezer főnyi derék-had az osztrák elleni háborura alkalmazhatóvá válik.

Ha pedig a háborunak ezen akadályá elmozdittatik, a háboru meg lesz (ámbar ugyan már nem kora tavasszal, a mint czélban volt). Meg lesz, mert Velence nem adatik el s mert a háboru az osztrák ellen egyedüli forrasztója a még igen válékony uniónak, a provincialis szenvedelmeket csak ugy lehetővén elhallgattatni, ha egy közös czél iránti lelkesedés által domináltatnak.

3. Ha pedig háboru lesz, reánk szükség lesz, minket tehát el nem hagyhatnak, feltéve, hogy nemzetünk részt akar venni a harcban s nem követel több s nagyobb segítséget, mint a mennyi észszerüleg lehetséges.

4. Napoleon császár ekkorig, csak öt érdeklő okoknál fogva, halasztatni akarná az olasz-osztrák háborut, melyet ő is európai háboruvá fejlődőnek vél. Halasztatni azért, mert azt hivé, hogy halasztás által sem Magyar-, sem Olaszország szövetségét nem kockáztatja. Ámde a dolog Magyarországbán válság pontjára jutott, a függőben-tartás sokáig lehetetlenné vált: vagy fölkelés néhány hónap alatt, vagy alku. Ha pedig alku történik, az osztrák hatalma helyre van állítva. Ezt az angol kormány óhajtja (s nyíltan meg is mondja). Miért? Azért, hogy a hatalmában visszaállított osztrák ellensúlyul szolgáljon egyrészt az orosz, másrészt a francia ellen. E pontra érlelődvén a dolog, azon öngyilkolási botorságot lehetetlen a francia császárról feltenni, hogy ő, halogatásai által, a magyart alkura kényszerítse az osztrákkal, miszerint ennek hatalma helyreálltassék a végett, hogy ő maga (Napoleon császár) ellenében ellensúlyul s coalitioók magköveül szolgálhasson. Hozzájárul, hogy ha akadályozná a háborut, a következés nem az volna, hogy nem lesz háboru, hanem az, hogy Olaszthonban a forradalom venné azt kezébe s ha ez

történik: győzzön vagy veszzen a forradalom, — Olaszhon megszünik Napoleon császár barátja és szövetségese lenni. Ezek oly fontos tekintetek, miszerint lehetetlen, hogy a császár elhatározására befolyással ne legyenek. Nem mulasztok el semmit, hogy azok érvényre jussanak.

Ámbár nem tagadhatni, hogy az angol kormány a magyar függetlenségnek szintén annyira ellensége, mint a mennyire barátja annak az angol nép, mégis reményem van, a parlament összegyűlése után (februárban), mind Párist, mind Turint meggyőzni, miként feltéve, hogy a török birodalomhoz nem nyulnak, nincs semmi ok az angol fenyegetésektől s a Corfu előtt állomásozó nyolczszáz ágyutól félni, mert nincs az az angol miniszter a világon, ki az osztrák mellett s az olasz és a magyar ellen nem egy ágyut, de csak egy pisztolyt is el merne sütni.

Mindezen okoknál fogva reménylem, hogy ha nemzetem időt ad reá s hű törekvéseinket határozottsága iránt bizalmat ébreszthető magatartása által támogatja: a jelenleg kedvezőtlenre fordult political conjuncturákat két, három hónap alatt ismét oly kedvezőké fordíthatandjuk, mint azok voltak, melyek három hónap előtt az osztrákot alkotmányos irányt szinlelni kényszerítették.

*

Hiven előadám a helyzetet. A hazafiakat illusiókba ringatni — véteknek tartanám. De azt szerencsétlenségnek és gyaláznak kellene tartanom, ha e kedvezőtlen fordulat, melyet a férfias kitartás legyőzhet, a helyett, hogy erőfeszítésre ösztönözne, határozottságunkban tántoritana meg. Nagy czélok nagy határozottságot kívánnak. A ki magát elhagyja, azt Isten és világ is elhagyja. A magyar név magasan áll a világ előtt. Európa közvéleménye biztosan várja, hogy a magyar fel fog kelni. E várakozásban magában a sikernek nagy biztositéka fekszik, mert a »nemzetek sérthetetlen souverainitása« elismert elvvé vált az új európai népjogban. Csak ténylet kell Európának felmutatni s azon elvnek a mi esetünkben el nem ismerése lehetetlen.

(Ezután szóról szóra közöltetik Napoleon herczeg válasza a nem-interventio elvének Franciaország biztosítása iránt

tett kérdésekre (lásd 150. lap), mely válasz csak a novemberi küldött visszautazása után érkezett kezemhez.)

E felelet oly alapra van állítva, hogy a mig Franciaország háborura nem határozza magát, vagy Magyarország ténynt nem állit elébe: határozottabb választ nem várhatok.

Egyébiránt a császár folyvást rokonszenvvel nyilatkozik Magyarországról. Legutóbb így nyilatkozott: »Ugy lát-szik, a magyarok előbb mindvégig ki akarják meríteni a törvényes eszközöket. Aztán majd meglátom, mit teszek?« — Ez a »majd meglátom« egészen összehangzik mysteriosus jellemével.

*

Már most, a fentebb előadott tények folytán, a következőkre figyelmeztetem, kérem s komolyan intem a hazafiakat.

1. Már más uton is felszólítottam a központi bizottmányt, szüntesse be azon meggondolatlan fonák mozgalmat, miszerint nem tudom, kinek unszolására, számos fegyverfogható ifju kezd kiszállingózni Moldva-Oláhországba. E beszüntetést Klapka tábornok Jassyból irott utolsó levelében ujabban is nagyon nyomatékosan sürgeti. Az ember szive fáj látni, miként fosztatik meg a haza annyi bátor szívtől s erős kartól az elhamarkodott mozgalom által. *)

2. Hasonlót kell tenni azokra nézve is, kik Olaszországba szállonganak. Minő könnyelműség! A hazának itt nem használhatnak, magukat pedig inségnek, nyomornak teszik ki. Meg kell fontolni, hogy még ha kétezer ember jön is ki (pedig ennyi bizonyosan nem jó), azzal még sem utat nem törhetnénk magunknak az utunkba vetendő osztrák seregeken keresztül az adriai tengertől a Drávaig s azon át, sem ezerekből álló fegyvereket nem vihetnénk be a hazába. Erre sokkal nagyobb erő kell; olyan, mely csatát vivhasson utközben; oly erő kell, melyet csak a szövetséges hatalom adhat. Hát minek kijönni, mikor a cél az, hogy mi is bemenjünk?! minek jön az ki, a ki már ott van, a hová mi is szándékozunk s a hol a honzabadító harcsookra szükség leszen?! Mert csak ott, s nem a külföldön, lehet a hon szabadságát kivívni. Az olaszthoni magyar legió alakításának nem az a célja,

*) E kívánságnak elég tétetett. Lásd 251. lap.

hogy a hazából harcosokat elvonjon, hanem hogy a hazának harcosokat adjon, összegyűjtven azokat, kik vagy külföldön szerteszórva, vagy az Olaszthonban tanyázó osztrák ezredek soraiban vannak, kik tehát a jövő szabadságharcban, legalább annak kezdetén, nem vehetnének részt, hacsak ezen legió alakítása által alkalmat nem adnánk nekik, magyar zászló alá összegyűlni s az alatt a harc kezdetéig együtt tartatni. A ki már otthon van, az nem új szerzemény, azt megtaláltuk volna ott, a hová szándékozunk s a hol mindnyájunkra szükség lesz.

Aztán legiónk (mind a három fegyvernem) eddig 145 közharcosból áll s ehhez van hetvenhárom altiszt és hetven tiszt!! Egy pár ezer emberre kell a legiónak szaporodni, hogy csak ezen hetven tisztnek is helye legyen. A hazából szegény ember a maga költségén ki nem jöhet. Mi nem adhatunk szállítási költségeket, mert nincs s ha volna is, nem adhatnánk józanon, mert azon költségen, melyen egy embert kiszállíthatnánk a hazából, kit i n g y e n megtaláltunk volna otthon, tiz oly bátor hazafinak nyujthatandunk fegyvert kezébe, kit otthon harczrakészen, de fegyvertelenül találандunk.

Tehát a kik egyenkint kiszivárognak, a vagyonosabb osztályokhoz tartoznak s többnyire tisztnek akarnak lenni. Az olasz kormány pedig több tisztnevezést nem enged és több tisztet nem fizet (és méltán), míg a már itt levő hetven tiszt számához nem szaporodik a harcosok száma.

Ne jöjjön hát ki a legióba állás végett senki, hanem a ki jönni akarna, fordítsa utiköltségre szánt pénzét arra, hogy magát s még néhány derék hazafi társát felfegyverezze, felszerelje s harc idejére harczra kész állapotba tegye. Ezzel fog a hazának sokkal nagyobb szolgálatot tenni, mint ha kijön, hogy majd nagy bajjal ujolag hazajusson. Egyenkint, párosával igen sok fegyvert lehet a hazában összevenni s csináltatni, a nélkül, hogy csak figyelmet is vonna magára.

3. Ezen szempontból minden részén a hazának fontos a haderő-szervezés, de kétszerte fontos a Dráva mentében fekvő magyar megyékben. Ha ott egy pár ezer ember szerveztetik s a szervezéshez csatlakozó hazafiak vagyonosbjainak mindegyike, úgy a mint mondám, egy-két-három fegyvert

szerez, úgy, hogy ha a felkelésre a jelszó megadatik s a mi partra-szállásunk tudtul lesz adva, egy pár ezer fegyveres ember a Dráván átkelhessen, hogy élénk jöjjön, vagy csak a Dráva partján fegyveres állást foglal s minket bevár: ez kiszámíthatlan sulyt adhat a kezdetnek.

4. Pénzt innen a hazába egy pár hónapig a hazafiak ne várjanak. A barátságos kormány által specialis czélokra adott csekélység azon czélokra, melyekre adatott, rég ki van meritve. E perczen a viszonyok, mint előadám, sokkal kéte-sebbek, mintsem hogy ujolag pénz-segélyre számíthatnánk. S a hazai szükségletekre 50—100, vagy 200.000 frankot koldulni nagyon bajos, mert maga a kérés is kétséget támaszt a nemzet elhatározottsága felől, melylyel külbarátainkat biztatjuk. Deczember végével azonban (mint megígértem) a novemberi küldött által kijelölt összeget az organisatio folytatására igénybe vettem. Feleletül azt kérdezé a kormány: »megérkezett-e az ígért ordre de bataille?« — »Nem.« — Vállvonva mondák: »Minek adnánk pénzt és ismét pénzt?! Ugy látszik, nem tesznek Magyarországon annyit, mint a mennyit Önöknek ígérnek.« — Igen rossz vért csinál mind az ígélet-törés, mind a pénzkérés. Nem adtak.

Igéreteket, ajánlatokat szentül meg kell tartani, különben majd nem biznak szavainkban, s ha mi elvesztjük szavunk hitelét, mit várhatand a nemzet külföldről?

Ha igaz a nemzet szabadságvágya s harc-szándoka, hozzá kell kezdeni az anyagi áldozathoz. E nélkül nem lesz semmi a haza reményeiből.

5. Az e tekintetben emlegetni szokott nehézségekre meg kell jegyezmem, miként engem a közlött névlajstrom arról győzött meg, hogy a forradalmi előkészületek munkája még teljességgel nem terjedett ki a leghatározottabb, s mert határozottak, áldozatra is kész körökre. Egész megyék vannak a lajstrom szerint elláttatlanul (például Bereg); vannak olyanok, hol a bejelentett egyén alig fordul meg valaha és ot semmi hatással nem bir (például Ugocsa); van olyan, pedig sok, hol a mozgalom kijelölt vezetői jó ellenzéki emberek lehetnek, de forradalmi téren soha sem fognak semmit tenni. Be kell menni a határozott körökbe s erélyt ajánlok; mert

ugy, a mint a dolgokat látom, lehet ellenzék, de aligha lesz forradalom.

6. Mihelyt a fegyverszállítási szerencsétlenség a keleten közbejött s a hadműködésre ott az alap elveszett, — azt mondtam itt a szövetséges kormányoknak, hogy az operationalis terv is változik. És pedig, mert csak egy lehető alap maradt fenn: a tenger; csak fegyvert is már csak arra lehetend a nemzet kezébe juttatni; és mert az út hosszu a Drávaig, az osztrák erő pedig nem lesz három oldalról fenyegetve s megtámadva: tehát a három oldalról történendő megtámadás feltétele alatt ezen oldalról elégnék vélt harmincezer embernyi expeditio többé nem elég s legalább ötvenezer emberre lesz szükség.

Nehézségeket tettek, lehetetlennek mondták az átszállítási nehézség, flotta-hiány, az angol hajóhad fenyegető állása miatt.

De ezen nehézséget nem veszem végső megtagadásnak. Ha háboru lesz, szükség lesz reánk, s a mennyi lehetséges lesz, meg fogják adni, csak a nemzet ne rontsa el magaviseletével az iránta levő hitet. Hanem hogy tudhassam, miként járjak el, a következőkre positiv választ kérek:

a) Ragaszkodjam-e az ötvenezerhez, vagy olyanok-e Horvátország viszonyai s a magyar organisatio ereje, hogy kevesebb segítség mellett is ígérhetek általános nemzeti felkelést? Mennyi a minimum?

b) Azon kedvezőtlen esetre, ha a kormány lehetetlennek vélné a maga részéről az expeditiot, de Garibaldi azt saját erejével megtenni akarná, — elég lesz-e ez a nemzetnek, hogy felkeljen s minő feltételek alatt?

c) Én eddig egy segédseregnek megjelenését a Drávánál okvetlenül szükségesnek s *conditio sine qua non*-nak nyilatkoztattam. De főképen Párisban azt szeretik mondani: keljen fel a magyar, hogy segítettethessék, de forradalom kívülről be ne vitessék. — Elfogadja-e ezt a nemzet, vagy akarja, hogy ama *conditio sine qua non*-hoz ragaszkodjam, azt adván okul, hogy a nemzet fegyvertelen s fegyverhez csak ezen módon juthat?

Ezekre positiv, iránytadó választ várok.

Az egész világ ugy látja, hogy a magyar mozgalom az alkotmányos kialakulás felé sodortatik. Positiv felvilá-

gositást kívánok, mit kell erről tartani? mit ígérhetek a szövetséges kormánynak a nemzet nevében? alkura szánta-e magát a nemzet? megnyugszik-e az alkudni akarók szándokaiban, kik otthon oly nagy szerepet játszanak? vagy forradalmat akar?

Én nemzetemet szerencsétlenségbe nem sodrom, de ha oly támaszt szerezhetek, melyről lelkiismeretem megnyugtat, hogy a siker csak nemzetem akaratától függend: én nem rendelem alá hazám függetlenségének kilátásait a félakaratu alkuvók irányának, — mert ismerem a népet s bizom benne, kötelességemtől kérek tanácsot s azoknak, kik a nyilvános mozgalmat irányozzák, elmondom újra a régi jelszót: »Veletek, általatok, ha nektek tetszik; nélkületek, ellenetek, ha kell!«

De a haza iránti kötelességre szólítlak fel. Ti, kik a vezéri szerepet vettétek kezetekbe: akartok-e forradalmat vagy alkut? Választ kérek. Az örökös ovakodás, simogatás és simulás között elvesz a haza. Én nem hagyom elveszni, ha megmentésére okszerű kilátást észlelek. Az egység szép, de nem cél, csak eszköz a célra. Az eszköznek a célt nem lehet alárendelni. Inkább határozott párt, mint határozatlan coalitio.

Válaszolatok!!

Ha külföldi támaszt óhajtanak a hazafiak, — adjanak időt a kedvezőtlen viszonyok kijávitására. Legyenek gonddal, hogy a koronázási alku minél több nehézségekbe ütközzék. Elvül vegyék: mindent követelni, mi egy független nemzetet alkotmányos királya ellenében megillet. Hogy idegen sereget ne hozhasson az országba; hogy a hazai hadsereg az alkotmányra esküt tegyen s a rendelkezés a hadsereggel a magyar országgyűlésnek felelős kézben legyen. Ettől s az osztrák birodalom iránti viszonynak a personalis unióra szorításától el ne álljanak. E végett hívjanak össze Pestre nagy alkotmányos conferentiákat, mint 47-ben nagy ellenzéki conferentiákat hívtunk össze, hogy a követválasztásokat irányozhassák, nehogy az amolyan Ugocsa-féle feliratokat compingáló veszedelmes mézes-száju emberek követekké választassanak. A koronázási diploma feltételeinek megállapításától függ a nemzet jövője. Minél erélyesebbek lesznek ebben, annál biztosabb a

támasz künn. Nem volna vármegye s még mindig állana a német rendszer, ha attól, a mi itt künn készül, a német meg nem ijed. Ne tegyék nekünk lehetetlenné, használni a nemzetnek. Időt nekünk a nyárig s erélyt otthon, mely alapot adjon ide künn.

Kossuth.

V.

A hazai viszonyok. — A forradalmi bizottmány feloszlása.

Mialatt mi idekünn a reánk hárult csapásokkal s a politikai helyzet nehézségeivel birkózánk: benn a hazában a közélet eleven pezsgésnek indult. A megyék szervezésénél kiindulási pontul vétetett, hogy ott kell kezdeni, ahol az alkotmányos élet megszűnt. Némely helyütt az 1848-iki bizottmányok még életben levő tagjai lemondtak; másutt névsoruk felolvastatott s ha olyannak neve fordult elő, ki a kényuralom kezéből hivatalt vállalt volt: felhangzott a »meghalt« szó s meghaltnak vétetett. A megyei bizottmányokba az emigrációból is számosan lettek bevásztva. Sáros-megye kezdte meg, hol Ujházy, Pulszky, Kükemezey választattak be; Nógrád és más megyék s több városok is követték: Klapka, Vetter, Kmety, Türr, Ihász, Kiss Miklós a bizottmányi tagok közé több helyütt felvétettek, sőt némely megyék (mint Nógrád, Győr) és városok is (mint Szeged, Esztergom) még az én nevemnek a megválasztottak közé iktatásától sem tartózkodtak. Hogy a törvénytelenül kivetett adók fizetésére senki sem köteles, ezt több megye, — hogy azok behajtásához segédkezet nem nyujtanak, ezt mindannyian határozatilag kijelentették s a tisztviselő-karnak utasításba adták, talán az egy Zólyom kivételével, melyet ezért »legfelsőbb helyről« szépen meg is dicsérték, mely azonban (mint hajdan a diákos időkben mon-

dani szokták) e miatt magát nagyon »elpudeálta«; úgy nézett ki a dicsérő decretum felolvasása közben, mintha leforrázták volna. A bibornok-primás, kit alkotmányos érzelmei s a más vallásfelekezetűek iránt tanusított szivélyessége nagyon népszerűvé tettek, felszólítást kapott, használja fel befolyását s adjon a törvényhatóságoknak atyai intést a mérsékletre és adóbehajtásra. Megtette, s az eredmény kisebb-nagyobb mértékben oly forma felelet volt, mint a minőt Vasmegyétől kapott, a mely tisztelettel emlékeztette ő eminentiáját saját szavaira, hogy »a 48-iki törvények hű megőrzéséhez körömszakadtáig ragaszkodni kell.« Sok megye kimondta, hogy amint kész a törvény értelmében felállítandó magyar miniszteriumnak engedelmeskedni, ép úgy cancellariát s helytartótanácsot el nem ismer. Általában a megyék előbbi törvényes autonomiájukba minden ügykörben teljes épségben visszahelyezkedtek; a volt törvénytelen administratióknak átmenetileg még fentartott közegeivel minden viszonyt, minden érintkezést megtagadtak, s többen (legelőbb Liptó) a nemzetország helyreállítását s fölfegyverzését is elhatározták.

És ezek folytán megdördült a január 16-ikai morgadalmas »legfelsőbb leirat,« b. Vay Miklós és Zsedényi Eduard által ellenjegyezve.

Az emigrációra is levén benne vonatkozás, tartalmát kivonatilag ideiktatni tárgyamhoz tartozik.

»Engedékenységgel szemléltük« — így szól a leirat — »a nyilvános élet első túlcsapongásait, a kor felingerült irányzatának, az indulatok elfojtott kitörésének s a régen nélkülözött köztevékenység fölhevülésének tulajdonítván azokat.«

»De most, midőn némely megyék a bizottmányok választását arra használják föl, hogy azoknak tagjai közé oly egyeket sorozzanak, kik birodalmunk fenállásának s uralkodási jogainknak kiengesztelhetlen ellenei; kik küellen-

ségeinkhez csatlakozva, országaink békéjét alattomos összeesküvésekkel s vakmerő lázításokkal veszélyeztetik; most, midőn az adórendszer jövő megállapítása körül elágazó nézetek tüzetes adómegettagadásra zsákmányoltatnak ki; midőn egyes megyék a nemzetőrséget felállítani s felfegyverezni készülnek stb. stb.: mellözhetlen kötelességünknek tartjuk az alkotmányos szabadságnak oly czélokra, melyek végkövetkeztéseikben forradalomra vezetnek, felhasználását hátráltatni s ily merész túlcspongásokat erőlyesen gátolni.«

Tehát megparancsoltatik, hogy »mindenütt, hol a külföldön tartózkodó hűtlen és felségsértő vagy oly egyének választattak bizottmányi tagokúl, kik birodalmunk ellenségeihez szegődve, ellenünk s az állam ellen jelenleg is vétkes merényleteket szerveznek, — ezen választások semmiseknek és érvényteleneknek tekintessenek;«

»hogy az adóbehajtás s közvetett adózás megakadályozására irányzott kísérletek vagy határozatok rögtön megszüntettessenek;«

»az ideiglen fentartott törvénykezési intézkedések tevékenységének megszüntetésére irányzott határozatok érvénytelenekké nyilvánítatnak;«

»a 48-iki törvények átvizsgálása országgyűlésre levén fentartva, azoknak tetteleges foganatosítására minden kísérlet szigoruan megtiltatik.«

És ezek után világosan kimondatik, hogy »ha a megyék részéről ezen meghagyások ellenében ellenszegülés tapasztalatnék: a bizottmányi ülések be fognak tiltatni, a bizottmányok fölfüggesztetni vagy feloszlattatni, s erre, a szükség úgy kívánván, anyagi hatalom is fog alkalmaztatni.«

Hát bizony mi reánk idekünn ez a dörgedelmes »ukáz« azt a benyomást tette, hogy maga a bécsi hatalom is forradalmi szagot érez a levegőben s fél attól, a mi idekünn készülöben van.

Különben a megyei intézvény ez alkalommal is bebizonyította, hogy erős vára az alkotmányos életnek. Szatmármegyét kivéve, mely a leiratot tudomásul vette, nem tudok megyét, mely vagy (mint Heves) óvást

iktatva jegyzőkönyvébe, a leiratot egyszerűen (még csak nem is »tisztelettel«) félre nem tette, vagy pedig ellene a legerélyesebben fel nem irt volna. Hasonlót tudok Pest, Buda és Szeged városokról is. Még a higgadt magaviseleteért megdicsért Zólyom megye is (melynek pedig a leczke nem szólt) hatalmasan férfias hangon felirt ellene.

Az emigránsok bizottmányi tagságára nézve egyszerűen az volt a felelet, miként az országban nem tudnak róla, hogy léteznék magyar ember, kit törvényes bíró törvényes eljárással hűtlennek vagy felségsértőnek ítélt volna. Csakis Besze János találta magához illőnek, hogy Esztergom városa közgyűlésén engem és Klapkát a január 16-ikai leirat folytán a tagok közül kitöröltetni indítványozzon; de szava visszhang nélkül hangzott el, mint a pusztában kiáltóé. Árvamegyének pedig, noha »hontalan honfitársait« nem választotta meg bizottmányi tagokul, elég bátorsága volt kereken megírni a »felséges uralkodó«-nak (nem czimezte királyi felségnek), hogy »legtisztább erénytől, a honszeretettől egész valójukban áthatott polgártársaik, kik magukat a hon javáért feláldozták, e megye lakói háláját érdemelték ki s hűtleneknek, felségsértőknek sem a megye; sem a nemzet által nem tekintetnek.«

Az adóra nézve pedig az volt a felelet, hogy ha valakinek kedve van önként fizetni, lássa; de hiven az ország törvényeihez, melyek törvénytelen adók behajtását világosan tiltják, azoknak behajtásához a megyék nem nyújtanak segédkezet.

Tehát beállott a katonai executiók sanyargató korszaka. Magyarországnak az adó-»executiók« tapasztalásából azóta is, most is bőven kijutott, azt hiszem, bővebben, mint bármely más népnek a világon; de

oly mértékben s oly boszantó módon, mint akkor, sem azelőtt, sem azután soha.

Nagy is volt az ingerültség az országban s csaknem mindennap történt valami, a mi a közingerültséget növelte, mint például a kápolnai csatában elesetek emlékére Egerben tartani akart gyász isteniszteletnek nagy katonai apparatussal megakadályozása; Pesten a józsefvárosi választópolgároknak, midőn egy értekezletről hazatérnének, a császári rendőrség által fegyveres erővel megrohantatása s börtönbe vetése, — mint később mondták: »tévedésből« stb. De a legnagyobb sensatiót, melynek közel minden törvényhatóság is érellyes feliratokban adott kifejezést, az okozta az országban, hogy Asbóth Lajos honvédtábornok február 15-én Lugoson elfogatván, nem állítottatott törvényes bírāja elé, hanem az országból ki, Theresienstadtba foglyul hurczoltatott. Ez négy hónappal azután történvén, hogy az október 20-ikai rendelvénnyel hangzatos szavakban hirdeté a nemzetnek, hogy »Magyarország alkotmányos intézményei és az ezen országot régi idők óta törvények, hitlevelek és biztosítások alapján megillető politikai és igazságügyi önigazgatás ismét helyre van állítva,« — természetesen még az alkura hajlandó körökben is növelte a kételyt az alkotmányos élethez visszatérés szándokának őszintesége iránt. Általánossá lett a meggyőződés, hogy a külviszonyok pillanatnyilag enyhítvén a szorultságon, melynek nyomása a hatalmat engedmények negélyezésére kényszerítette, a nemzettel rút játék üzetik, s alig volt ember, a ki hittel és bizalommal nézett volna az ápril 2-ára már február 14-én egybehívott országgyűlés elé.

Mindezen ingerlő tények, kapcsolatban a katonaság kihívó magatartásával, a császári rendőrség garáz-

dálkodásaival — melyek valódi czélzatosság színét viselték — s a horvátok, oláhok, szerbek közt fel-feltünedező bujtogatásokkal: azt a hiedelmet keltették föl, hogy a hatalom kitörést szeretne provokálni, mert bizott magában, hogy azt elnyomhatja s elnyomásával a külcombinációkkal kapcsolatos forradalom jövőendő esélyének utját vágja. Hogy egy izolált kitörés, az osztrák akkori készültsége mellett, sikerre nem számithatott volna, az kétségtelen. Én gonddal voltam, mindig jól értesítve lenni az osztrák katonai erő felől. Jegyzeteim azt mutatják, hogy akkoron 42 zászlóalj sorgyalogság, 14 zászlóalj vadász, 19 egész ezred lovasság s 2 egész ezred tüzérség volt az országban, összesen mintegy 90,000 ember, s köztük egyetlenegy kápláralj magyar sem! E mellett a várak harezkész állapotba tétettek; palizádálásukon éjjel-nappal dolgoztak, s Várad és Arad közt ötvenezernyi hadtest volt felállítva. (Ez utóbbiról, mint positiv tényről, mint szintén a bujtogatások felől is, Jósika egy igen hiteles értesítője, becsületével kezelt.)

Az ingerültség kétségen kívül igen nagy volt az országban, és voltak körök, melyekbe, mint Jósika egyik levelében magát kifejezte, »beállott a félsz.« E körökből a legalarmirozóbb hírek száguldoztak az emigráció soraiba. Ezeknek tulajdonítható, hogy Klapka és Türr tábornokok, az én hirem-tudtom nélkül, indítatva érezték magukat, Párisból márczius 9-kén a »Patrie«-ban nyílt levelet intézni »Magyarországi honfitársaikhoz,« melyben előrebocsátva, hogy „értésükre esett, miként osztrák ügynökök arra akarnák felhasználni a közelő választásokat, hogy időelőtti mozgalmakat idézzenek elő Magyarországon,“ intik hazájuk fiait, hogy e fondorlatoktól óvakodjanak; kijelentik,

liogy a jelen pillanatban a fölkelés Magyarországon kockáztathatná legjogosabb reményeinket, s találkozni vélnek mindazokkal, a kik külföldön vagy a hazában szerencsétlen hazánk felszabadításán dolgoznak, midőn azt mondják, hogy szükség erőnket illetlenül megtartanunk azon pillanatra, midőn kedvezőbb körülmények elég nagy sikerre való kilátásokat nyitandnak arra, hogy a nemzet legvégsőre való elhatározását igazolják.

Én e hirem-tudtom nélkül történt felszólamlást teljességgel nem találom indokoltnak. Igaz ugyan, hogy (miként Kiss Miklóshoz január 29-én írott levelemben magamat kifejeztem) „tizenegy év óta most először tudtam oly hangulatban a nemzetet, hogy ha fegyvere volna s az osztrák háboruban volna a külföldön, okvetlenül felkelne, minden idegen segítség nélkül is, sőt alkalmasint még háboru nélkül is felkelne, csak fegyvere volna. Ennek lélektani oka van. A hosszú egyenlő nyomás zsibbaszt s arra lökés kell, hogy valaki a zsibbadtságból kibontakozzék. De ha valakit reményekkel, ígéretekkel a zsibbadásból felráznak s aztán, mikor magához jött, egy hatalomszóval újra vissza akar-
nak a zsibbadásba taszítani: ez felingerel, felbőszít.« — Ámde épen, mert a nemzet egészen fegyvertelen volt, az osztrákot pedig magával szemben tetőtül-talpig fegyverzettnek látta, azt pedig fentebbi tudósításomból, de a hirlapokból is tudta, hogy a felfegyverzésére kelet felől történt kísérletünk megghiúsult: annak a veszélynek, hogy a fegyvertelen nemzet amugy »hű bele Balázs«-ként máról holnapra felkél, csakugyan még csak árnyéka sem forgott fenn.

Aztán sajnáltam e felszólalást azért, mert merőben ellenkezett a politikai iránynyal, melyet akkorig

közegyetértéssel követni szükségesnek láttunk. Turinban mindig azon indokkal sürgettük a háboru siettetését, hogy a kialkuvás veszélye forog fenn, s most Klapka és Türr egyszerre csak azt kiáltják bele a világba, hogy nemcsak a kialkuvásnak nem, hanem a felkelésnek veszélye forog fenn. Párisban mindig azzal biztattak a Palais Royal-ban, hogy keljen fel a nemzet, akkor majd segítik. Mi erre mindig azt feleltük, hogy »ez lehetetlen, a nemzet nem fog felkelni, nem kelhet fel, mert fegyvertelen. Mi nem vagyunk abban a helyzetben, mint Franciaország. Ott pár napi torlasz-harcz végezhet s végzett is a hatalommal, mert a felkelt népnek csak francia katonát vethettek ellene s az uralkodónak személye is veszélyben forgott, mint-hogy benn az országban lakott, tehát a mely perczben a francia katona a néppel fraternizálni kezdett, a király többé nem volt hatalom, fiakerre lehetett ültetni s azt mondani neki: *au large!* Nekünk idegen uralkodóval van dolgunk, kit nem lehet bérkocsiba ültetnünk, s nem magyar, hanem idegen hadsereggel, mely velünk nem fraternizál. Nálunk a forradalom nem torlasz-harcz, hanem nagy háboru.« Ezeket mondtam Napoleon herczegnek csak épen február elején is, s ez előadásomat a magyarországi osztrák haderő kimutatásával indokoltam, és erre alapítottam sürgetésemet, hogy ha felkelést akarnak Magyarországon, hát adjanak pénzt, fegyvert, — segítsenek. A két tábornok felszólalása ez előadásommal ellenkezett. Csakugyan hivatkoztak is erre Párisban, s fejesóválva mondták, hogy nem lehet a magyar dolgok felől eligazodniok, mert nem egy nyomon járunk.

Végre még azért is sajnáltam e felszólalást, mert ha valami nyilvánosan elmondandónk lehetett a

magyar nemzethez, annak a M. N. Igazgatóság nevében kell vala történni. Minden elkülönzött magán felszólamlás csak árthatott az emigráció testületi tekintélyének a hazában, mert szertehuzást gyanított. Csakugyan többrendbeli levelet kaptam a hazából, melyben felvilágosítást kértek, hogy áll-e még a M. N. Igazgatóság vagy sem? — mert miután hol olasz, hol francia lapokban, hol egy, hol más név alatt különféle felszólításokkal találkozunk s mindenféle comiték felől olvasnak: magyarán szólva, már azt sem tudják, ki a szakács, ki a szakácsné.

Azonban, minthogy a felkelés lehetőségének eszméje szóba hozatott, én kötelességemnek tartottam az esély felől nézeteimet bizalmasan közleni a mozgalom otthoni vezéreivel.

Ezek, mint szintugy az előző szakaszban megismertetett tervek, magyarázatul szolgálnak a nyomban alább közlendő »Tudósítás«-hoz.

És most csak azt kell még megemlítenem, hogy miként jelentkezett az országgyűlés összehívásának hatása, ugy a hazában, mint az emigráció körében is.

Mi emigránsokul ekkorig a semmi áron nem alkuvás alapján állottunk egytől-egyig. Jósika Miklós szokásba vette, leveleit gyakran e szavakkal végezni: »Caeterum Habsburgos delendos esse censeo. A mi hazánk bajain a világon más semmi sem segíthet.«

A magyar emigráció, Szemere Bertalan kivételével, egytől-egyig ezen állásponthoz ragaszkodott az októberi diploma után is. De az 1861-iki országgyűlés kiírása ebben már némi változást idézett elő.

Pulszky Ferencz urnak Turinban február 2-kán kelt nyilatkozata közöltetett a magyar lapokban, melyben kijelentette, hogy »legnagyobb dicsőségének tar-

taná, ha a szécsényi kerület választóinak bizalma a legközelebbi választásoknál az ő személyében összpontosulna.« Megválasztatott. Elfogadta, kijelentvén, hogy minden törvényes módot ki fog meríteni, miszerint az állást, melyre választói helyezék, el is foglalhassa. Programját közzétette a magyar lapokban. A 48-iki alapra helyezkedett ugyan, de annyira ohajtotta a kialakítást, hogy azt megkönnyítendő, az osztrák államadósságok egy részének elvállalását ő hozta indítványba; mit úgy nevezett, hogy vér helyett pénzen szerezni szabadságot.

De mindemellett sem kapott engedelmet, helyét az országgyűlésen elfoglalhatni. Kivüle az emigrációból még Klapka tábornok és Simonyi Ernő lettek képviselőkül megválasztva. Klapka elvi szempontból megtagadta, Simonyi »salvus conductus«-tól tette függővé az elfogadást; nem kapta meg.

A mi pedig magát az országot illeti, egyideig, daczára a törvényhatóságokhoz szétküldött meghívóleveleknek, kétségesnek látszott, vajjon össze fog-e jönni az országgyűlés. Tudva van, hogy Erdély, Horvátország, a részekbeli és drávántúli megyék, Fiume, a csajkás-kerület s a bánási végvidék nem hivattak meg, tehát az 1848-iki V. t.-czikkben foglalt képviselői lajstromból 123 kitöröltetett. Nagyon élénk vitatkozás keletkezett az országban a felett, vajjon szabad-e ily csonka, nem is törvényes hatalom által s nem is Pestre, mint a törvény rendeli, hanem Budára összehívott országgyűlés megalakulását lehetségessé tenni. A törvényhatóságok feliratokban jelentették ki az uralkodónak, hogy egy ily csonka országgyűlés törvényhozásra nem illetékes. Még csak a minap »megdicsért« Zólyom-megye is egy igen férfias hangon tartott sérelmi fel-

iratban, kereken tudtára adta az országgló hatalomnak, hogy »az országgyűlés integritása s alkotmányos teljhatalma nélkül, annak végzéseit törvényeseknek s kötelezőknek el nem ismeri.«

Midőn pedig február 26-án a birodalmi képviselőlet iránti rendelet Magyarországra nézve is alaptörvényül kihirdettetett s b. Vay Miklós cancellárnak meghagyatott, rögtön javaslatot tenni, mely által a magyar országgyűlés fel lesz szólítandó, hogy a birodalmi tanácsba 85 képviselőt küldjön: az egész országon végighangzott a kiáltás, hogy az egész országgyűlés-összehívási komédia nem egyéb, mint egy álcázott államesiny, mely arra van számítva, hogy a nemzetet öngyilkosságba vigye bele. E benyomás alatt a közérzület oly áramlatot vett*), miként valóban hinni kezdtem, hogy elmulhatik tőlünk a koronázási országgyűlés összejövetelének pohara. E remény azonban csakhamar eloszlott s épen az osztrák birodalommal bárminő »realis unioba« lépés eszméje iránt érzett általános borzalom volt az, a mi az országgyűlés összejövetelének ellenzését elhallgattatta.

---

*) Valóban hasznos dolgot cselekednék, a ki fáradságot venne magának az akkori áramlat jelenségeit összegyűjteni, s tükörben mutatná meg a mai osztrák-magyar nemzetnek azon nemzedék 1861-iki képét, mely hat évvel később más alakban bár, de mégis elkövette azt, a mit akkoron egy szívvél-lélelkel nemzeti öngyilkosságnak nyilatkoztatott. Én mutatványul csak kettőt idézek.

Az egyik az, hogy a mérsékleteért megdicsért Zólyom megye márczius 5-ikei feliratában ekként szólott az uralkodóhoz:

»A szuronyok százezrei előlhetik testünket; a nyers erő kiirthat a föld színéről: de az utóvilág nem fogja azon mágyarnak lábnyomát megmutathatni, ki kész volt nemzete törvényeinek, alkotmányos önállásának meggyilkolásában részt venni.«

A másik az, hogy Nógrádmegye márczius 12-kén tartott közgyűlésén végzésileg kijelentette, hogy rendíthetlenül ragaszkodva az 1790-ki X. törvényczikkhez, mely szerint Magyarország semmi

A birodalmi képviselőtestület szabályozó u. n. alaptörvény 7-ik §-ában ugyanis az foglaltatott, hogy a császár fentartja magának, a reichsrathba való választásokat közvetlenül a területek, városok és testületek által hajtani végre, ha valamely országgyűlés a követküldési jogot a birodalmi tanácsba nem gyakorolná vagy nem gyakorolhatná.

Ez adott alkalmat azon nézetre, hogy az országgyűlést minden áron össze kell hozni, különben, a birodalmi tanács megnyitása ápril 29-re már el lévén határozva, a hatalom rögtön a közvetlen választásokhoz fog folyamodni s a horvátok, oláhok, szerbek és szászok bizonyosan fognak a reichsrathba választani. Ezt a rögtönös veszélyt a magyar országgyűlés összehívetele elhárítja s minthogy az semmiestre sem fog a birodalmi tanácsba követeket küldeni, annak az ország alaptörvényeihez, nevezetesen az 1790-iki X. t.-cikkhez ragaszkodása az egész világ közvéleménye előtt becsatlenné teendi az ország függetlenségének sérelmével

más országok érdekeinek alárendelve nincs, hanem azoktól egészen önálló és független, mindazokat, bárkik legyenek is, a kik ez ellen véténének, a magyar országgyűlés eddigi törvényhozói körét, nevezetesen az adó körében is megrendíteni kívánnák vagy a birodalmi tanács megalkotásában bármilyen formában (biz a delegatio is csak forma!) részt vennének vagy közreműködnének: mint önhazájuk közjogi törvényeinek megsértőit, honárulóknak tekintise végzését a haza összes törvényhatóságaival közöltetni rendeli. S nehogy az mondatlássék, hogy e végzést csak egy, a hallgatag többséget intimidáló kisebbség hozta, annak mind azok által, kik abban egyetértének, személy szerint való aláírását elhatározta. Kinyitattá tanácskozási terméként ajtait; ünnepélyesen felszólította mindenkit, hogy a ki e végzésben egyet nem ért, az távozzék, szababon távozhatik. Egyetlen ember sem távozott s elkezdve Dessewffy Ottó és Török Sándor alispánokon, a bizottmánynak jelen volt mind a 146 tagja a végzést egyenkint aláírta.

Ilyen volt az a nemzedék 1861-ben, mikor még a tizenkét éves kinszenvedés sebjei nemesak sajoztak, de vértettek is!!

később netalán munkába veendő egyes közvetlen választásokat.

E nézet tért nyert s annak folytán, daczára a meghívó-levél nyiltan kijelentett törvénytelenségének, mindenféle óvások mellett, az országgyűlési képviselő-választásokat egymás után minden törvényhatóság munkába vette.

E szerint az országgyűlés összejövetelére nézve minden kétség eloszolván, az a mi viszonyunkban a hazával azt a változást idézte elő, hogy márczius közepe felé a központi forradalmi bizottmány a hazában feloszlott.

Azok után, a mik a 47—48-ik lapon közölve vannak, az olvasó természetesen fogja találni, hogy engem e feloszlás sem meg nem lepett, sem meg nem döbben-tett. Régóta sajnáltam, hogy hazai barátaink egy oly bizottságot fogadtak el s ismertek el vezérüknek, melynek többsége reám azt a benyomást tette, hogy nagyon nem bánnák, ha forradalmi czégü bárkájukat a szél az alku kikötőjébe hajtaná.

Azonban mint symptoma, ez a feloszlás nevezetes mozzanat volt. Nagyon kézzelfoghatólag bebizonyította, hogy a »nagyszáju hazafiak« közt, mint őket Jósika nevezte, voltak, kik csak azért játszották a forradalmár szerepet, miszerint a hatalmat a concessiócskák terére nógathassák; amint ezt elérték, nem volt többé a szerepre szükségük: a carbonari köpönyeget a lomtárba lökték s szép udvariasan a kialkuvás fekete frakkját öltötték fel.

Tactikának nem volt ügyetlen, de vajjon egészen correctnek és becsületesnek nevezhető-e? — azt az olvasó megítélésére bízom.

Különben az én meggyőződésemet ekként látom kifejezve leveleimben:

»Magyarország függetlensége kivívásának kilátásait csak egy dolog teheti semmivé: a koronázás. Ha koronáz az országgyűlés, vége lesz reményeinknek; ha koronázás nélkül oszlik szét, bárminő bakugrásokat tegyenek is a politikusok, bármennyire urszinváltozásokat lássunk is a »szós« körökben, bármennyire hangoztassák is a törvényességet s a loyaltást: a helyzet mégis az marad, hogy ha háboru lesz s az, a ki az osztrákkal háboruban lesz, minket egy becsületes sereggel és vagy százezer fegyverrel rukkoltat be az országba, a magyar nemzet fölkel, mint egy férfiú; ha nem: nem.«

Nekem ez szolgált vezérfonalul tevékenységemnél a központi bizottmány felozzlása után is.

E felozzlást Komáromy György adta tudtunkra, egy megbizható elvbarátunk, D.....ffy által, a ki küldetését előttem Londonban a Komáromyval megállapított jelszó kicserélésével igazolta s közölte velem K. György azon kívánságát, hogy a felozlott bizottság helyébe nevezzünk ki valakit, de csak egy embert, kivel mi érintkezésben állandunk s ki működésénél saját tekintélyét szükség esetén megbízó-levelünk előmutatásával is támogathassa, reá bizván azt, kit tartandónak segédekül használni. — Egyébiránt biztosított, hogy daczára minden országgyűlésezésnek, a nép zömében feltétlenül bizhatunk; hogy a középponti bizottmány felozzlása elvbarátaink határozottságát a legkevésbé sem ingatta meg; s hogy gonddal lesznek, miszerint az országgyűlés a »restitutio in integrum« követelésétől ne tágitson.

Én szem előtt tartva Klapka tábornoknak előttem rég ismert nézetét is, a M. N. Igazgatóság egyedüli meg-

bizottjául Komáromy Györgyöt neveztem ki, azon utasítással, hogy a katonai dolgokra nézve szakértő egyént vegyen maga mellé. De utasítottam D . . . . ffit, menjen Genf felé, miszerint Klapka tábornoknak alkalma legyen nyilatkozni, ha e kinevezésben egyet nem értene. Egyetértett, mint szintén úgy a D . . . . ffinnek adott szóbeli utasításaimban, mint a kezeire bizott írott tudósításban is, melynek tartalma itt következik:

Tudósítás a mozgalom vezéreihöz a hazában.

London, márczius 17. 1861.

A jelentettek óta a körülmények határozottabb szint öltöttek. Az olasz kormány újabban is biztosított arról, hogy háboru esetére nemzetünket szövetségesének fogja tekinteni s aktivitásbatétele s ereje kifejtése végett a mult szeptemberi egyezkedést teljesíteni. De háboru ez idén nem lesz (ha csak az osztrák nem támad), legalább öszig bizonyosan nem lesz, nem lehet. Lehetetlen az, mind Olaszország még consolidálatlan állapota, mind azon dühös ellenzékeskedés miatt, melylyel Napoleon császár az ultramontán pártnál találkozott.

Hogy Velenczét az osztrák háboru nélkül nem adja fel, következésképen hogy a háboru meglesz, — az bizonyos. De hogy a nemzet azon háboruval az osztrák uralom alól megszabadulhasson, az attól függ, mikép fogja magát a nemzet időközben viselni s minő határozottságot fog az osztrák birodalomegységi törekvések ellenében kifejteni a közelgő országgyűlésen. A helyzet hasonló 1790-hez s akkor apáink, ha nem tudtak is a koronázási hitlevélnek előre megállapított szövegén változtatni, — elég erélylyel birtak, addig nem koronázni, míg az ország függetlenségére s jogaira vonatkozó azon biztosítékok, miket a diplomába iktatni kívántak, legalább külön törvényekül elfogadtattak. Most még nagyobb határozottságra van mind ok, mind alkalom. Mind 1790-ben, mind 1825-ben az országgyűlés hajthatatlanul ragaszkodott a törvényt jogsértések megújithatása elleni biztosítékokhoz, ámbár a jogsértésekre nézve formális recantatiók jöttek közbe.

Most nemcsak nem jött közbe ily *restitutio in integrum*, de sőt maga az országgyűlés is alkotmányellenesen constituáltatik s egyidőben annak összehívásával az országnak osztrák tartománynyá aljasítása octroyáltatik. A nemzet tehát igen erős állással birand egész Európa előtt, ha a mellett tántoríthatlanul megmarad, hogy az 1723-iki kétoldalu kötést Ferencz József minden pontjaiban felforgatván, a tapasztalás szerint alaptörvényeinknek újabb törvényeinkkel megerősítése a sérelmek megújítása ellen, nem ad az országnak bizonyágot, hanem újabb diplomatiái kötésre van szükség s hogy addig koronázásról szó sem lehet, míg előbb a nemzet alkotmánya s törvényei teljes épségbe vissza nem helyeztetnek s a tizenkét év óta tartó (még e perczen is folytatott) jog-sérelmek (az 1827. III. példájára) minden következményeikkel, egyetemben tényleg meg nem szüntettetnek. Ha a nemzet ehhez tántoríthatlanul ragaszkodik s jogaitól egy hajszálnyira sem tágit, — a jövő osztrák háborunak úgy nézhet elébe, mint a mely függetlenségének végső kivívását keze érelmébe juttatandja. Európa közvéleményének támogatásáról s különösen a francia császár jóakaró pártfogásáról bizonyos lehet; minden külinterventiót ellenünk lehetetlenné teend s az osztrákot egészen elszigeteli; még az angol is ahhoz köten di erkölcsi gyámolítását az osztrák iránt, hogy az Magyarország történelmi jogait helyreállítsa. Ha ellenben a közelgő országgyűlés jogengedéssel lép alkutérre, Magyarország a jövő háborunál számba nem fog vétetni.

A nemzet jövendője tehát önmagától függ. A mi teendők csak az lehet, hogy ha a nemzet önmagáról le nem mond, mi a bár halasztott, de el nem maradható háboru esetére neki szövetségeseket, támaszt és segítséget biztosítunk.

Ennyit ígérünk s bizton ígérhetünk és tudatjuk a hazával, hogy

1. Állásunkat, mint a barátságos hatalmak jóváhagyásával alakult Magyar Nemzeti Igazgatóság, fentartjuk s bizalmas összeköttetésünket azon hatalmakkal a régi meghitt lábon folytatjuk. A pillanatnyi megütközést, melyet a volt harmadik társunk elfogatása általi csorba okozott, sikerült eloszlatnunk, helyébe, a barátságos hatalmak jóváhagyása szerint is, senkit nem nevezünk.

2. Az Olaszthonban szervezni kezdett magyar legiót (»magyar segédsereg« czim alatt) sikerült mind fentartására, mind kifejtésére nézve biztositanunk s mindent el fogunk követni, hogy ezen sereg ereje a háboru bekövetkeztéig tekintélyes számra növekedjék, most mintegy nyolczszázra megyen.

3. Keleten hatalmas támogatás segélyével, a viszonyokat jövendő eshetőségekre kedvezőbbekre alakítottuk, de a közbejöttök után ott roppant ovatossággal kell eljárunk s a figyelem nagyon fel levén ott ébresztve, s a háboru különben is késvén: azon oldalról, már most szervezésekbe bocsátkozni nem is szükség, nem is tanácsos. Ismételjük tehát intésünket, hogy a fejedelemségekbe ne menjenek ifjaink. Az eddigieket nagy bajjal s áldozattal elszállítottuk Olaszthonba, de ezen túl az ily elszállíttatást nem lehet folytatni.

4. A fegyverfogást illetőleg következő nyilatkozatunk szolgáljon határozott irányul, melyhez mi minden cselekvésünket alkalmazzuk:

Vagy mi szólítjuk fel harcra a nemzetet, vagy az önmaga szántából kel fel. Más szóval: vagy kívülről vitetik be a forradalom vagy benn kezdeményeztetik. E két esélyt jól meg kell egymástól különböztetni.

Kivülről vinni be a forradalmat a hazába, csak azon esetre engedné lelkiismeretünk s a haza iránt tartozó kötelességünk érzete, ha a körülmények oly combinációt engednek létrehozni, hogy emberi számitás szerint, a siker és győzelem csak a nemzet határozottságától legyen föltételezve. Erre mi, mindent megfontolva, a már előbb is tudatott három feltételt még mindig elkerülhetlenül szükségesnek tartjuk. E három feltétel: háboru, a nemzetnek felfegyverezhetése s annyi szövetséges külső segéderő, a mennyi a körülmények szerint elégnék leszen ítélhető arra, hogy elégséges fegyvert s hadiszert vihessünk be a hazába. Ezek ugyanazon feltételek, mikre Turinban a szeptemberi egyezkedést alapítottuk s mikre háboru esetére ígéretet birunk. Mi továbbá is ezekhez ragaszkodunk. Személyes békétlenség sohasem fog rábirni, hogy megszakítsuk azon viszonyt, melyet nemzetünk javára két hatalmas kormányval létrehoznunk sikerült. Annyival kevésbé fogjuk azt megszakítani, minthogy meg vagyunk

győződve, hogy ha a nemzet önnön magához hű marad, — e viszony folytán, melyet létrehozni szerencsések valánk s fenn is fogunk tudni tartani: hazánknak jövő, eldöntő szabadságharczára oly kultámaszt s oly hatalmas szövetségeseket biztosítottunk, minőkért a magyar szabadságharcznak minden hajdani vezérei a XVII. század kezdete óta mindig, de mindig hasztalanul sovárogtak. Lelkünkben meg vagyunk győződve, hogy még a mostani szabadabb mozoghatást is a közélet terén, nemzetünk ezen politicának köszönheti, mert semmi sem tett annyit a tizenegy éven át konokul tartogatott osztrák rendszer megtántorítására, mint az attól való félelem, hogy működésünk folytán az olasz kormány a magyar kérdéssel magát azonosíthatja, a francia kormány pedig azt felkarolhatja. Mi tehát a szövetségi kormányokkal egyetértésben, nem pedig ellenük fogunk működni. A nemzet ügye szentebb előttünk, mintsem hogy azt személyes kalandok tárgyává súlyosztva, fajunk vérével könnyelmű játékot üzzünk.

És azért minden oly kalandos kísérleteket, melyek a szövetséges kormányok ellenére s a nélkül, hogy az osztrák külháboruba volna keveredve, három-négyezer emberrel való betörésre lehetnének alapítva, — határozottan kárhoztunk, mert a baráti hatalmakat elidegenítenék, az angolt ellenünk ingerelnék s a keleten oly bonyodalmakkal lennének összekötve, melyek hazánkra okvetlenül külavatkozás veszélyét hoznák, a mozgalomra pedig minden mást, csak nem magyar nemzetiségi jelleget ruháznának. Ügyünk iránt attól függ nemcsak Európa rokonszenve, hanem a hatalmak pártfogása is, hogy a magyar harc ne tünjék fel azon mindent felforgató eszméknek előharczosa gyanánt, melyek nem nemzeti jogokért, hanem kormányformai vagy socialis elméletekért küzdenek.

Az említett nemü kísérleteknek tehát ellene leszünk s ha mégis (a mit nem gondolunk) történni találnának: kívánjuk, tudják az otthoniak, hogy azoknak mi nem vagyunk részesei.

Egészen másképen áll a dolog, ha a forradalmat a nemzet maga benn a hazában kezdené meg s nem kívülről vitelnék be. Akkor a kezdeményezés felelőssége nem a miénk, hanem a nemzeté lesz.

Ezen esetre előre kijelentjük, hogy a nemzet veszélyeiben osztozni s mindennel, a mi csak tehetségünkben áll, segítségére sietni, kötelességünknek ismerendjük.

Tudatjuk azt is a nemzettel, hogy erre az eshetőségre Garibaldinak azon nyilatkozatát birjuk, hogy valamint Szi-cziliában ő nem kezdte a forradalmat, hanem meg levén kezdve a nemzet által, sietett azt segíteni: úgy ő másutt sem vállalja magára a forradalom megkezdésének felelősségét, de akárhol vivassék a harc a szabadságért, ő, ha meghivatik (őt pedig, mint magát kifejezte, csak puskaszóval lehet meghívni), mindig kész lesz mindennel, a mi tehetségében álland, segítségre sietni.

Mi Garibaldinak ezen s így körülirt segítségét örömmel fogjuk elfogadni. Egyébiránt oda iparkodunk hatni, hogy közte s az olasz kormány között combinált működés jöjjön létre, nem pedig hogy egymás ellen működve, egymást paralyssalják.

Tudatjuk azt is, miként az olasz kormány odanyilatkozott, hogy ha nemzetünk maga erejével magától kelne fel s a felkelés nemzeties általánosságot s consistentiát mutatna: nem fogná engedni, hogy az osztrák egész erejével ellenünk fordulhasson s magunkra levén hagyatva, elnyomjon.

Ez annyit tesz, hogy ha nemzetünk felkel s magát néhány hétig tartja, az olasz kormány is meg fogja az osztrákot támadni. A nemzet lássa meg, mit és mennyit nyom határozatában e kilátás s elég garantianak tekinti-e a szándékot? Mi, hogy kívülről kezdjük a harcot, tetteket s nem szándékokat akarunk látni s méltányosabbnak véljük, hogy a harcot ők (a rendezett hatalom) indítsák meg. De ha netán a körülmények nemzetünket kitörésre vezetnék, nem kétségeskedünk kijelenteni, hogy az olasz kormányt ezen szándékban őszintének hiszszük, — ámbár nem titkolhatjuk el, miként az, hogy mily kiterjedésben lenne ezen szándék valósítható? — előre ki nem számítható körülményektől függhet.

Kötelességünk azt is tudatni, mikép Napoleon császártól a herczeg által legközelebb ily tanácsot vettünk: »Ne tágitson a magyar nemzet jogos igényeitől egy hajszálnyit is. Ha ebben tántoríthatlan lesz, az osztrák alkalmasint államszínhez nyul s ha ennek a nemzet ellentáll s ellentállásának

consistentiát tud szerezni: Európa közvéleménye vele lesz s ők (a francziák) minket pénzzel, fegyverrel, erkölcsi befolyással s a nem-avatkozás elvének fentartásával segíteni fognak.« Ez persze azon esetről szól, ha a még nem harczkész császár nem lenne háboruban az osztrákkal, mert ha és a mikor abban lesz, akkor tőle egészen más segítségre számíthatunk.

Ilyen a helyzet. Mi a nemzetet követni mindig készek leszünk, de harczba vezetni csak a fentebb említett feltételek alatt fogjuk.

5. Mindenesetre megvárjuk, hogy a megkezdett szervezést fentartsák s fejlesszék a hazafiak. De meg kell mondanunk, hogy sem erre, sem általában a belföldi mozgalomra pénzt kívülről ne várjanak. Engedve (bár nem pirulás nélkül) a hazulról jövő unszolásoknak, sürgettünk ily czélu segílyt. Ime a legutóbbi válasz, szóról-szóra, a mint a miniszterelnöktől vettük: »Midőn Magyarhonban három ember sem tanácskozhatott a nélkül, hogy a legnagyobb veszélynek tegye ki magát, — természetes volt, hogy mi adjunk a mozgalom külföldi vezetőinek eszközöket a belföldi mozgalomra is. De változtak a körülmények. A megyék helyreállítása, a sajtó helyzete s a benső szabadságok némileg visszaállított élvezete lehetségessé teszi a hazafiaknak, hogy a haza felszabadításához szükséges eszközöket adakozásaikkal előteremtsék. Tudjuk, hogy az ország elszegényült, de mégis telvék a lapok adakozásokkal mindenféle kisebb fontosságú s némely épen nem fontos közczélokra. Ha minden egyébre van pénz, csak a honszabadítás előkészítésére nincs, ugy nincs akarat a hont felszabadítani, ha pedig van akarat, a nemzet most már oly helyzetben van, hogy saját költségeiről gondoskodhatik. Azon fordulat után, melyet az események Magyarorszáiban vettek, nekünk nincs többé jogunk Olaszhon pénzforrásaival a magyarországi benső mozgalomra rendelkezni.«

Ezen észrevételek oly találólag igazak, hogy nem lehet ellenük szólani.

6. Egy módot azonban tudunk, melylyel a belső szervezkedés költségeihez járulhatni remélünk. A levélvivő szóval fogja azt elmondani.

A M. N. Igazgatóság nevében
Kossuth.

Pótlék a márczius 17-ről hazaküldött tudósításhoz.

A VI. pontnak magyarázatát következő levelém adja meg:

Kossuth — Klapka tábornoknak Genfbe.

London, márczius 20. 1861.

— — — — — A D.....y által hazaviendő tudósítás VI. pontja szóbeli utasításra hivatkozik. Nem tartottam tanácsosnak e felől irást adni, mert felfedezés esetén a következő az volna, hogy minden honvédségélyző bizottmányt elnyomnának. Az említett pont ugyanis erre vonatkozik. Legyen Ön szives D.....yt erre nézve a következő értelemben utasítani:

»Minden eddigi hazai mozgalmak közt a honvédségélyző bizottmányok a leggyakorlatiabb, legegészségesebb mozgalom. Ha György gazda, a neki küldött megbizatásnál fogva, ezeknek kellő hasznát tudja venni, e bizottmányok által egy szervezésnek juthat a haza birtokába, minőt más uton akár mely költséggel sem lehetne elérni.

Azon kell lenni, hogy a megyei honvédségélyző bizottságok a pesti központi bizottságba összefolyjanak, abban pedig egy nem több, mint három tagból álló albizottmányt kell kinevezni, a lehető legmeghittebb jellemű honvédtisztekből állót. Ezekkel kell György gazdának a lehető legszorosabb viszonyban lenni, annyira, hogy ezek képezzék táborvezéri karát hadi szervezkedés tekintetében. Az eljárás pedig ez legyen:

1. Világosságban kell tartani a honvédek összes számát az országban: tiszteket, altiszteket, legénységet; s e végett, a hol még nem történt volna, a megyei segélyző bizottságok eszközöljék ki a megyénél a honvédek összeírását, mindenik mellett hozzátevéen, hogy van-e vagy nincs segélyezésre szüksége, s ha nincs, miért nincs? Ezen összeírások mind küldesenek be a pesti központi bizottsághoz, mert

2. Azon kell lenni, hogy a megyénkinti gyűjtések ne tekintessenek csak az illető megyében lakó honvédekre szorítottaknak, hanem országosaknak. A megyei bizottságok tegye-

nek jelentést a központinak, mennyi honvéd van megyéjükben (még pedig mindeniket név és lakás szerint felsorolva); kinek mennyi segélyzésre van szüksége s mennyi pénz gyűlt be a megyében? De a kiosztás körül a központi bizottság rendelkezék; ha kevés az illető megyében begyűlt pénz: pótolja; ha több, mint kell: más megyebeliek segélyzésére fordítsa; de központosítani kell a működést.

3. Könnyű lesz a segélyezésnél megállapítani, hogy a segélyezendő hű maradt-e elveihez s ép testi erejü-e, vagy nem?

4. Azonkívül egyes esetekben s óvatos kiválogatással azt kell egynek-másnak mondani: Kapsz ellátást hat hónapra, ha vonkint ennyit; de ide s ide még y lakni s ez es ez lesz kötelességed. — Ez a lehető leghatalmasabb módja lesz a szervezkedésnek.

Mi igérjük, hogy »honvédsegélyzés« czim alatt külföldön egyes járulékokat iparkodandunk eszközölni; de hogy ezt tehessük, szükséges, hogy a megyei albizottságok jelentsek be a pesti központinak a segélyezendők számát s a központi bizottság, e számra hivatkozva, felszólítást intézzen a hazához a hirlapokban oly értelemben, hogy bár szép a mutatkozó részvét, de a segélyezendők száma oly nagy, hogy többre van szükség. Ez nekünk alapot fog szolgáltatni, s így, de csakis így remélhetünk külföldről némi pénzsegélyt a szervezkedés fentartására és kifejtésére.«

Kossuth.

VI.

Zavarok a legióban.

Meg kellene még ismertetnem a szintoly aggasztó, mint botrányos kórállapotot, mely ápril vége felé az akkoriban Nolában állomásozó »Magyar segédsereg« (legió) tiszti karában oly fokra hágott, hogy magának a legiónak, az olasz és magyar közti frigy e becses eleven jelképének fentarthatását is kétségessé tette.

Panasz panasza után, feladás feladás után, vád vád után özönlött hozzám Angliában tartózkodásom utolsó

pár hete alatt, mikor különben is a bankóper időmet, gondomat, idegfeszítésig igénybe vette.

A parancsnokok közti surlódás a fegyelmet egészen felbontotta; a szenvedelmes pártviszály, czivódás s egymás elleni törzsönködés a tisztí karban közbotránynyá fajult, mig végre lázadás tört ki a legióban; oly lázadás, mely rendes hadseregnél a legszigorubb haditörvényszéki eljárást vonta volna maga után.

S valóban, az olasz kormány nem is adhatta volna nagyobb jelét a becsnek, melyet a magyarokkal való frigyre helyezett, mint az által adott, hogy nemcsak a legiót fel nem oszlatta, de még haditörvényszéki szigorhoz sem folyamodott, hanem fegyelmi eljárás elrendelésére szoritkozott.

De az olaszthoni magyar legio történelme magában egy egészet képez, mely oly részletes külön tárgyalást meg is érdemel, igényel is, melýnél sem a fény, sem az árnyék ne hiányozzék. Akárki lesz az, a ki e munkára vállalkozik, irományaimban bő anyagforrásra talál.

Miszerint azonban a reánk zúdult csapások sorából ezen csapás ismerete se hiányozzék egészen, közlök egy rövid napiparancsot, mely a bajról s annak orvoslási módjáról az olvasónak legalább fogalmat adand.

Napiparancs.

Az olaszthoni magyar segédsereg kebelében elharapódzott botránynos surlódások s pártviszályok arra kényszerítették az olasz királyi kormányt, hogy szoros vizsgálatot rendeljen.

Ez a legkevesebb, a mit tehetett. Nemzetünk iránti jóakaratának köszönhetjük, hogy rögtön feloszlataéhoz nem nyult.

Természetes azonban, hogy a sereg további fenn- vagy nem-állása a vizsgálat eredményétől függend.

E vizsgálatlalt az olasz királyi kormány Türr István altábornagy urat bizta meg.

E kormányi megbizataéhoz a M. N. Igazgatóság saját megbizataését is csatolja s a nevezett altábornagy urat ugy a vizsgálatra, mint annak folytán a bünösök büntetése végetti intézkedé-

sekre, a sérelmek orvoslására s a sereg fenállását veszélyeztető bajok kutfőinek elhárítására minden szükséges hatalommal felruházza.

Mi is a sereg parancsnokságának, tisztii karának s legénységének azon parancsai adatik tudtára, hogy nevezett altábornagy ur iránt megbízatásának teljesítésében teljes készséggel s illetőleg engedelmességgel viseltetni s neki, intézkedéseinek fogantatásában, rendeletei szerint segédkezet nyújtani köteleességüknek ismerjék.

Senki a haditörvények szigoru alkalmazásának terhe alatt másképp nem cselekedendvén.

Az összes magyar segédsereg parancsnokságára az olasz királyi kormány helybenhagyásával dandárparancsnoki minőségben s a M. N. Igazgatóság irányában tartozó felelősséggel Ihász Dániel ezredes ur nevezetik ki s iránta tisztikar és legénység a tartozó engedelmességre köteleztetnek.

E napi parancs a sereg minden külön fegyvernemű csapatjának kihirdetendő.

Kelt Londonban, 1861. évi május 2-án.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság nevében
Kossuth.

Valóban oly erélyre, kitartásra, buzgalomra és tapintatra volt szükség, mint a minő Türr tábornoknak mindennél, a mibe belefogott, kitünőleg sajátja, *) miszerint a legio, melynek fenállásához oly nagy érdekek s annyi remény voltak kötve, akkori kórállapotának örvényéből kiragadtassék. — Ő a kérlelhetlen szigort szoros igazsággal s ingerültséget csillapító tapintatos-

*) A kitartó erélyről szólva, mely Türr tábornok tevékeny életén végig vonul, lehetetlen csodálkozást ki nem fejeztem azon sajnálatos tény felett: hogy ő, kinek munkássága idegen nemzeteknél annyi elismerést arat; ki a magyar nevet epochalis világvállalatok történelmébe véste: a csatornázás és földöntözés körül épen saját hazájában, épen Magyarországon, annyi akadékoskodással kénytelen küzdeni; azon Magyarországon, a hol a mindinkább tulszárnyalással fenyegető amerikai verseny s a német kereskedelmi politika folytán: egyrészt a belterjes mezőgazdaság, melynek (ott, a hol helye van) az irrigatio oly csodásan hatályos egyik eszköze; másrészt a nyers terményeknek Fiuméhoz csakis vízi utakkal combinationban eszközölhető olcsó elszállithatása már nem is csak jobblét kérdése, hanem valóságos életkérdéssé vált.

sággal párosítva, erős kézzel kiragadta s nem csak a legio fenmaradását biztosította, hanem oly karba is helyezte, hogy Ihász ezredes parancsnoksága idejében több mint egy éven át szép boglárokat fűzhetett a magyar név harczi dicsőségének koszorujába.

Hálás érzéssel ismerem el, hogy e reorganisatio egyenesen Türr tábornok érdeme volt.

*

Megismertetém főbb vonásaiban helyzetünk viszonyosságait a reánk nehezedett csapások közben.

Az 1861-iki magyar országgyűlés ápril első hetében megnyitott.

Midőn én, mint fészket változtató vándor-madár, Angliát elhagyva, május második felében családommal Olaszországba megérkeztem, Deák már elmondta május 13-ikai nagy beszédét.

Egyelőre Milanóban üttem fel tanyámat. Bejelentettem megérkezésemet Cavournak, a vele való értekezéstől függesztve fel további határozatomat.

Kivánta, ránduljak át hozzá Turinba.

Mélyen bevésve maradt emlékezetemben a meleg szivélyesség, melylyel fogadott s melyet azon kijelentéssel tetézt, hogy meg van bizva a király által nekem az ő nevében is a legőszintébb »Isten hozott«-at mondani.

Asztalán feküdtek a francia lapok, melyek Deák felirati javaslatát már beszédének Teleki halála által pár napig késleltetett elmondása előtt közlötték. Ismerte a határozati párt ellenindítványát is, melyet Tisza Kálmán május 16-án előterjesztett.

Mintha most is látnám Cavournak örömtől, reménytől, bizalomtól sugárzó arcját, melylyel, mindkét keze-

met erősen megrázva, e kiáltásba tört ki: »Vive le Hongrie!«

»Biztosnak érzi Ön magát« — kérdezé — »hogya magyar képviselőház az ország alkotmányának az 1848-iki törvények értelmében a pénz- és hadügyre nézve is teljes épségben visszakövetelésétől nem fog tágitani?«

»Tiszta válaszszaal tartozom« — felelém. — »Ha a felirati párt talál győzni s a bécsi udvar elég okos lesz, az októberi diploma alapelvéhez merevül nem ragaszkodva, a tractatusok terére lépni: lesznek egyesek, kik hajlandóságot érezhetnek valamely kiegyenlítési combinatiókba bocsátkozni. Ezt azért mondom, mert van egy kiseded doctrinair töredék, báró Eötvössel élén, mely bizalmas magánkörökben valamely „dualismus“ felől kezd suttogni. De a nemzet közegyetértéssel nyilatkoztatott hatalmas akaratóval szemben még ezen kis töredék is belátja, hogy Magyarország állami függetlenségéből s törvényes önállásából, miként azt az 1790-iki X. t.-czikk alapján a 48-iki törvények biztosították, egy hajszálnyinak elengedését is megkisérleni teljes lehetetlenség. Maga Eötvös is kinyilatkoztatta Pest városa gyűlésén, miként az összes törvényhatóságok felterjesztéseiből világossá lett, hogy Magyarországot máskép, mint alkotmányának tökéletes helyreállítása által kielégíteni nem lehet. Erre tehát még a dualisticus hajlamu báró Eötvös is engageálva van s bizony Magyarország nem oly hangulatban van, hogy akárki is tanácsosnak tarthatná a nyiltan lekötött szó szentségével játszani. Deák tudja, hogy azon elvekkal, melyeket oly mesterileg kifejtett, az egész nemzet osztatlan közvéleményét tolmácsolta. Ó attól, a mit kimondott, el nem áll, az bizonyos; s hogy a határozati párt, mely pedig szám-

szerinti többségben van, az alkotmányos önállás teljes épségéből egy hajszálnyit sem fog engedni, — ez a bizonyosnál is bizonyosabb. A kérdés tehát csak az lehet, hogy felírásban vagy határozatban adassék-e kifejezés a törhetlen határozottságnak, az alkotmány épségéhez ragaszkodni; de hogy ettől a jelen országgyűlés tágitani nem fog, ez iránt kezességet merek vállalni.«

»Ha ez így van« — mondá Cavour — »ugy én azt mondom Önnek: ha Isten is akként akarja, mint én s a király, ugy meglehet, még ez idén ősz felé, mindenestre mához egy esztendő alatt, Velence a mienk s Magyarország szabad. Mert Austria, a miként az osztrák birodalom népei iránt legujabb chartájával engageálva van, a magyar alkotmánynak a 48-iki törvények értelmében visszaállításába nem fog ezuttal beleegyezni, tehát koronázás nem lesz. Ezt bizonyosnak tekintem. Ön félt a magyar országgyűlés összejövetelétől. Volt oka reá. Én is osztoztam aggodalmában. De amint a dolgok kifejlődtek, ez az országgyűlés reánk nézve valóságos szerencsévé lett. Időt nyertünk általa a készülletekre, s én fel fogom ezt az időt használni közös érdekünkben. Erre Önnek szavamat adom. Önök az országgyűlés által Napoleon császár iránt is nagyon kedvező állásba jutottak. Ő attól függesztette fel határozatát, hogy a magyar nemzet meritse ki a törvényes utat, mielőtt fegyverrel kérné számon jogait; mutassa meg, hogy kész kibékülni, ha alkotmánya helyreállittatik. A magyar nemzet ép azt teszi, a mit a császár Önnek Napoleon herczeg által tanácsolt s Vimercati által nekem is többször megizent. E tanács a császárra erkölcsi kötelességet ruház s ő az áhul nem fog akarni kibúni. Ha a magyar országgyűlés cred-

mény nélkül oszlik szét: »la phase légale sera traversée«, a mint a császár kívánta. Ő ez esetre engageálva van; nem fog minket akadályozni, sőt segítségünkre lesz.«

»S ha mégis haboznék«: — felelém — »van egy biztos mód, őt határozatra birni. S ez az, hogy bevégzett, visszavonhatlan tény gyanánt kell a háborút elébe állítani. Legyen jellemvonás, legyen vérmérséklet, vagy betegeskedés kifolyása: ő szeretné, hogy ne történjenek dolgok, a mik őt nagy határozatokra kényszerítik. Hát a mig módjában van, iparkodik elejét venni; de ha daczára ellenkezésének, mégis megtörténik: meghajlik a bevégzett tény előtt s megadja magát helyzete logicájának. Így történt Toscánával, a pápai tartományokkal és Nápolylyal. Ellenezte, fenyegetőzött; de a bevégzett tényt elfogadta. Így lesz a dolog a Velence végetti háborúval is.«

»Igaza van Önnek« — felelé Cavour. — »Ezt, ha kellend, eszemben fogom tartani. De nem lesz rá szükségünk, hogy kezét ekként erőszakoljuk. E felől, a mint a dolgok állanak, van okom legkevésbé sem kételkedni. Tehát legyen Ön jóreménnyel. Most egyelőre természetesen nem volna tanácsos a „phase légale“ legombolyítását erőszakosan megzavarni Magyarországon. Tartsa Ön politikai barátait jóreménységgel hazájában. Hivatkozhatik e részben bizalmasan reám s a királyra. Használja fel minden befolyását, hogy az országgyűlés ne tágitson. Tartsa rendben a légiót s fejleszse óvatosan; közölje velem, a mire e végett s máskülönben is szüksége lehet. Számítson készségemre és tartsa fenn a barátságos viszonyt Garibaldival. Én felhasználom az időt, hogy a háborúra minél jobban készen legyek s a mint annak ideje elérkezik, gonddal

leszek, hogy Önök is el legyenek látva minden szükségességekkel. Hogy mikép kezdjük meg a tánczot, arra nézve majd a körülményektől kérünk tanácsot; de a felől biztosítom Önt, hogy ha országgyűlésük eredmény nélkül oszlik szét, nemzetük méltó indignatióját tétlenül elpárologni nem engedendjük. Egyelőre jobb lesz, ha Ön Milanóban marad; de folytonos érintkezésben kell lennünk; hiszen Milanó Turinhoz vasutón igen közel van. Most szükségesebb, mint valaha, hogy egymást jól megértsük s egy nyomon járjunk. Ép azért ismétlem s a király nevében is ismétlem: legyen Ön üdvöz, háromszor üdvöz Olaszországban!«

Ilyen volt első beszélgetésünk. Reménytől dagadó kebellem utaztam vissza családomhoz Milanóba.

Ezután még kétszer láttam Cavourt. A mi kívánni valóm lehetett azon idő szerint a közügy érdekében, a legelőzékenyebb készséggel teljesítette; még családom s magántügyeim iránt is a legszivélyesebb érdeklődést tanusította.

Mi gyarlók az ember reményei!

Egy vértolulás, egy lob: s az agy, mely ma terveivel egekig emelkedik, a kéz, mely merészen nemzetek sorsának kerekébe nyul: holnap egy élettelen tömeg, mely a földnek adja vissza, a mi az emberben földi volt.

Cavour junius 6-án meghalt.

A nép fiai átkozódva mondák egymásnak az utczákon: „hát már az Isten is az osztrákhhoz szegődik!“

Nem kísérem meg leírni a mély consternatiót, mely Olaszországot elborította; még kevésbé a leirhatatlant: saját fájdalमत.

Csak annyit mondok: husz hosszú év mult elszöta; korom a sir szélére vitt, s a ki idáig jutott, annak

gondolatai nem röpködnek az illusiók szárnyain: és én, a mint ama kornak conjuncturáit higgadtan számba veszem, most is azon meggyőződésre jutok, hogy ha Cavour életben marad, ő nem várta volna azt, hogy Olaszország vesztett csaták után a porosz király kegyéből kapja meg Velenczét*), hanem velünk magyarokkal kezét fogva szerezte volna meg már 62-ben, s Magyarország ma nem idegen érdekek s családi politika vontató-kötelére fűzött álország, hanem független, szabad, virágzó állam volna.

Átok van rajtad, szegény hazám!

---

*) Hogy nekünk így kellett Velenczéhez hozzájutnunk! Ez a gondolat mint egy rákkórság fog szívemen rágódni, a míg csak élek,« — így szólott hozzám a 66-ki béke megkötése után Ricasoli, ki akkor miniszterelnök volt.

HETEDIK FEJEZET.

Cavour halála után.

A magyar országgyűlés képviselőháza június 5-én határozta el, három szótöbbséggel, a felirást. Cavour másnap reggel 7 órakor halt meg. Alig 18 órai időköz a két esemény között! Az első a forradalmat semmi-estre nem akaró Deák kialkuvási irányának túlsúlyára mutatott, nem ugyan a nemzetnél, de az országgyűlésen; a másik amaz elsőből a magyar nemzet határozottsága iránti kétséget idézte elő. E kétség késleltette a háborút s a késleltetés bomlasztotta fel a magyar emigrációt és lett azon sziklává, melyen a 49-iki zászló diadala hajótörést szenvedett.

E néhány sor a Cavour halálára következett évek történelmének szomorú összítése.

Cavour utódává Ricasoli báró lett kinevezve.

Ricasoli nem lévén a köztünk és Cavour közt fenállott viszonyba beavatva, Farinit kértem meg, világosítsa őt fel annak természete felől, hozzon vele személyes érintkezésbe s figyelmeztesse, hogy jó lesz, ha, mielőtt engem fogadna, kikeresteti a szeptemberi egyezkedésünkről szóló irományokat, és tartalmukkal megismerkedik.

Ily előzménynyel jöttem személyes érintkezésbe Ricasolival.

Első értekezésünkről ezeket találom azon idei leveleimben feljegyezve:

Ricasoli biztosított, miként arról, hogy Olaszországnak a magyar szövetségre szüksége van, ép úgy meg van győződve, mint Cavour volt; s azért elődje politikáját a magyar ügyekre nézve szent örökségnek tekinti s egész logicájával és minden következéseivel elfogadja, úgy, miként 1860-ban megállapított. Elfogadja nevezetesen háboru esetére az adriai expeditio eszméjét is, mire nézve indokaimat teljesen meggyőzőknek találja; feltéve, hogy a cselekvés perczének körülményei nem fognak valami még ennél is jobbat tanácsolni; mert ha egyszer a háboru percze elérkezik, ő erősen el van határozva, nem fukarkodni irányunkban, hanem mindent megtenni, miszerint Magyarország a közös háboruban a lehető legnagyobb erőt fejthesse ki, feltéve, hogy részt fog a karni venni a háboruban.

Feltéve! — engem ez a bizalmatlansági reservata nagyon megdöbbenett. Még jobban megdöbbenem, midőn nyilatkozatát ekként folytató:

»Tegyük fel,« — ugymond — »hogy Magyarországra bizakodva, háborut kezdünk Austria ellen, s a bécsi udvar, megijedve, akármilyen mentalis fentartás mellett bár, megadja a magyarnak, a mi az országgyűlési feliratban formulázva van; miként biztosít Ön minket, hogy a magyar nemzet azt el nem fogadja s minket cserben nem hagy?«

Cavournak ily bizalmatlanság soha eszében sem fordult meg. Elmondtam, hogy ha a háboru késik s a magyar nemzet előtt nem tűnik fel kilátás függetlensége kivívására, meglehet, hogy megadja magát a kénytelenségnek s kialkuszik; de ha, a mint Ricasoli felteszi, Olaszország királya háborut kezdend és sereget küld Magyarországra és kiáltványban tudatja a magyar nemzettel, hogy mint szövetséges küldi seregét segítség-

gül a nemzetnek függetlensége kivivására, és mi így környezve, így gyámolítva, harcra szólítjuk nemzetünket: hogy ily körülmények közt eltaszithatná magától a szabadító barát kezét s békejobbot nyujthatna elnyomójának, kinek keze annyi kiontott magyar vértől párolog, kinek fejére annyi szenvedés emléke átkot kiált, a kiről tudja, hogy uralma alatt a magyar saját sorsának ura soha sem lehet: ezt tenni fel a magyar nemzetről olyasvalami, a mi még álomnak is lélektani képtelenség. Elmondtam ezt; elmondtam, hogy ha vannak is, mint Olaszországban is vannak, kik félnek a harc esélyeitől, ezeknek alkuvágya elveszne a magyar nép »névtelen félisteneinek« harcziáltásában, mint az orkánban a sohajtás; elmondtam mindent, mit ember mondhat megnyugtatóul: de Ricasoli folyvást fejét csóválta, mondván: »C'est pourtant grave.« Mégis csak komoly dolog, mert végre is minden arra mutat, hogy, ellenkezőn Velenczével, a magyar ismer árt, melyen az osztrákkal megalkudnék. Ily nemzetre nehéz számítani s bizony nagy felelősséget veszen magára azon olasz miniszter, a ki e számítás fejében oly háborut kezd, mely, ha e számítás csal, Olaszországnak minden vivmányait semmivé teheti.«

Erre aztán én mondom fejesóválva: »C'est grave, ha ekként állunk egymással!«

Kérdeztem Ricasolit, hogy ha ily bizalmatlanságot táplál nemzetem iránt, miként értsem azon nyilatkozatát, hogy »Cavour politikáját irányunkban szent örökségnek tekinti s minden következeiseivel elfogadja?«

»Értse Ön így,« — felelé — »hogy a magyar nemzet szövetségére végtelen nagy súlyt helyezek, de háborut addig nem kezdek, míg Olaszország saját erejét annyira ki nem fejtetem, hogy szükség esetén saját

erejével is helyt állhasson. Nem akarom kockáztatni az olasz vívmányok biztonságát. E felkészülésre nekem idő kell tavaszig. Addig pacificálom Nápolyt, megszerzem Rómát, — erre el vagyok határozva; — megketőztetem hadseregünket, kifejtem tengerészetünket s fegyverkezem. Így felkészülve, elvetem a háboru kockáját jövő tavasszal; Önök irányában, ha addig nemzetük ki nem alkuszik az osztrákkal, teljesitek mindent, a miben Cavourral megégyeztek, sőt annál többet is, mindent, a mi csak emberileg lehetséges, mert ha együtt küzdünk egy közös ellenség ellen, ostobaság volna azon nem lennünk, hogy Önök minél többet nyomhassanak közös győzelmünk mérlegében. Ezt saját érdekünk parancsolja. De tavaszig sem nem kezdek, sem nem provocálok háborut. Azért Önök tudjanak várni; tartásák a dolgokat függőben; gondoskodjanak, hogy az országgyűlés egy hajszálnyit se engedjen a nemzet jogaiból. Ha ezt megteszi, valószínű, hogy eredmény nélkül fog széteszolni, s ha így oszlik szét, valószínű, hogy tavaszig új alkukisérlet nem történik. Akkor pedig verekszünk. Tudjon tűrni, várni nemzetük, de várás és tűrés közt tudjon készülni. Itt fentartjuk s fejleszteni fogjuk a légiót, de óvatosan, nehogy időelőtt provocánsoknak látszassunk. Másnemű készülgetés az Önök részéről idekűnn most még korai volna; eljön annak ideje, s ha eljön, meglesz minden, a mi szükséges. Nem idekűnt, hanem benn az Önök hazájában szükséges az előkészület, s erre a nemzetnek magában kell az eszközöket feltalálnia. Ha nem találja fel, jele, hogy nem akar, s ha nem akar, ki bizzék benne?«

E bizalmatlanság ismét és ismét felüti rémfejét.

Ilyen volt első értekezésem Ricasolival. Rideg egyéniség volt, a hajthatatlan jellem kifejezésével egész külsején; »il fiero barone« — szokták róla mondani Toscánában. Megvárta mindenkitől, hogy adott szava szentnek tartassék; erre büszkeségét helyezte; de ép azért szoros szótartást kívánt másoktól is. Hajthatatlansága az erély jellegével ruházta fel őt s ez bizalmat keltett az iránt, hogy Olaszország erejének azon kifejtését, melyet tavaszig programjának tűzött ki, keresztül is viszi. De nem vitte keresztül. Nem volt meg benne az a sokoldalú, minden részleteket egy áttekin-téssel felkaroló tevékenység, mely Cavournak bámula-tos mértékben sajátja volt.

Különben Ricasoli, első értekezéseink folyamában jóakarátának előzékeny készséggel adta jeleit.

Nagyon aggasztott a hadműködési alapnak amott keleten elvesztése. Ha háboru esetén nem nyujthatunk azon oldalról fegyvert hazánkfiái kezébe, Erdély nemcsak nem fogott volna résztvehetni a szabadságharc megkezdésében, de még annak is ki lehetett téve, hogy a bécsi hatalom izgatásai újra martalékul dobják az erdélyi magyarságot a 48-kiakhoz hasonló irtózatosságoknak. Aztán az adriai expeditionak (melyre Ricasoli is szavát adta) a moldvai és szerbiai szélek felől egy-idejűleg megindítandó felkeléssel támogatása mérhetlen stratégiai fontossággal birt. Jelekkel birtam Párisból, hogy a Tuillériákban tervek voltak vajudásban a keletre nézve, melyek, ha megszületnek, a Szerbia fejedelme s a bécsi udvar közti új barátságnak végetvetnek. Azon reményről tehát nem mondtam le, hogy Belgrádban barátságos viszonyunk a fejedelemmel még helyreállhat, annál inkább, mivel Garasanin újra befolyásra jutott, ki pedig ügyünknek mindig őszinte

barátja volt, De arra már még Napoleon császár befolyása sem birhatott volna rá, hogy megegyezésemet adjam, miszerint Couza fejedelemnek készülődéseink titkaiba beavatására csak kísérlet is tétessék. Örökké fűlemben csengett Zglinicki intése: »Ovakodjanak Couzától; ő, még ha alkudozásokba bocsátkozik is, csak azért teendi, hogy jobban elárulhasson« (il ne trahera que pour mieux trahir). Ez intést konstantinápolyi képviselőnk, gróf Karacsay sem szünt meg soha ismételni; ő pedig ismerte az ottani viszonyokat, mint jobban senki.

Tehát azon oldalon fegyvertelepre s erőszervezésre irányzott intézkedéseink csak magán-uton lehetnek biztosan végrehajthatók; egyelőre még Szerbiára nézve is, Moldva-Oláhországra nézve pedig állandóan. Erre a tervet Karacsay hozta javaslatba. Részleteibe nem bocsátkozom, csak annyit említek, hogy egy dunagőzhajózási francia társaságra volt alapítva, mely Marseille-lel, mint kiindulási ponttal Konstantinápolyon át az Al-Dunán személy- és áru-szállító rendes gőzhajózást létesítendett fel Belgrádig s mint látszatiilag tisztán kereskedelmi vállalat, Szerbiában gyárteleppel s raktárakkal birandott. E tervvel kapcsolatban Moldva-Oláhországot illetőleg intézkedéseink háboru esetére az ott elszórt nagyszámu magyar elem felhasználásának előkészítésére szoritkoztak.

E terv kivitele azonban egy kis jóakaratot feltételezett a török kormány részéről, nem hogy tegyen értünk valamit, hanem csak hogy ellenünk ne cselekedjék s ne alacsonyítsa le magát osztrák rendőrré az Al-Dunán; és feltételezte Belgrádba a leköszönt Durio helyébe egy oly olasz főconsul kinevezését, kinek rokonszenves tevékeny pártfogásában megbizhassunk. A török kormány jóakarátának biztosítására senki sem

lehetett alkalmasabb, mint Cerruti ur, ki szivének minden dobbanásával a magyar ügy iránt már 1848 óta a legmelegebben rokonszenvezett. Cerruti ur, kit Cavour a köztünk megállapítottaknak a keleten végrehajtásával s viszonyaink fejleményeinek közvetítésével megbizott volt (lásd 6. lap), épen visszatért volt persiai utjából, hova mint rendkívüli követ, az olasz királyság notificatioja végett azért küldetett, minthogy a fegyverlefoglalás folytán keletkezett angol, orosz, porosz és osztrák diplomatiai zaj miatt egyidőre Konstantinápolyból eltávolítása tanácsosnak látszott. Bevégezvén persiai kiküldetését, disponibilitásban volt. Felkértem Cavour grófot, ne vonja meg ügyünkől a támaszt, melyet Cerruti urban birt s helyezze azt vissza előbbi bizalmas állásába. Cavour ezt megígérte; ez ígélet csaknem az utolsó szó volt, melyet szájából hallottam kevés nappal halála — előtt. A belgrádi consulságra pedig, nagy meglepedésemre, Scovasso urat (most olasz követ Maroccoban) jelölte ki. De e kinevezések Cavour halála miatt függőben maradtak.

Ekként állván a dolog, én Ricasoli bárót, előbb a fentemlített terv minden részletei, mint szintén általában a keleti viszonyok felől Karacsay gróf által személyesen felvilágosítottam (ki akkoron a Cerrutira nézve említett okból egyidőre szintén elhagyta Konstantinápolyt s Olaszországban időzött), azután pedig felkértem, helyezze vissza Cerrutit előbbi bizalmas állásába irányunkban, Scovassot pedig nevezze ki főconsulnak Belgrádba.

Ricasoli nemcsak egész előzékenységgel késznek nyilatkozott kérésémet teljesíteni, hanem önként azt is megígérte, hogy Cerrutit Olaszország követjévé fogja kinevezni a portánál (mit, nem gondolva az irántunk

ellenséges (angol) diplomatia ellenkezésével, csakhamar meg is tett), — mint mondá: — egyenesen a végett, hogy érdekeinket a keleten nagyobb tekintélylyel támogathassa s neki utasításba adta, hogy a mi képviselőnk, Karacsay gróf által vele közlendő kívánságaink előmozdítására a legnagyobb figyelemmel legyen. Scovasso urat pedig nemcsak azonnal kinevezte Belgrádba, hanem egyszersmind megmondta neki, hogy a mi érdekeink gyámolítását kellend főbb hivatásának ismernie, hogy erre nézve én fogom teendőit kijelölni s azokat a kormány utasításának kellend tekintenie.

És csakugyan, miután őt mind a személyekre, mind az ügyekre nézve (a határőrvidékeken Ludviggh által megkezdett összeköttetések továbbfejlesztését is beleértve) kellőleg tájékozottam volt, talán nem esném a nagyítás vétkébe, ha azt mondanám, hogy az én utasításaimmal utazott el rendeltetése helyére.

Ricasoli báró ez előzékenysége kétségtelenül oly biztató jel volt, mely nem hagyott fenn kétséget az iránt, hogy mélyen át van hatva az olasz és magyar ügy közötti érdekközösség érzetétől s hogy a Velenceze végetti (kikerülhetlen) háborunak a magyar függetlenségi harczczal egybekapcsolását határozottan ohajtja.

És most a tért, melyet kiadóim áldozatos engedékenysége e kötetnél számomra a szabott mértéken túl megnyitott, arra használom fel, hogy irományaim halmozából oly leveleket bocsássak közre, melyek nemcsak külföldi viszonyaink viszontagságos fordulatai felől nagyjában tájékoztatnak, hanem az ország azon időkori történelméhez is adatokat szolgáltathatnak.

ELSŐ SZAKASZ.

Az 1861. magyar országgyűlés feloszlatásáig.

1.

Klapka — Kossuthnak Cossilába.

London, június 8. 1861.

Egy újabb rettenetes csapás! Cavourban egy kipróbált, minden körülmény közt megbízható barátot veszítettünk. Ő értett minket s mi értettük őt. Vele az ügyek élén Olaszországban, nemcsak ennek jövődjéje, hanem hazánké is biztosítva volt. Ki töltheti be az ő helyét?! Mi ismerjük a többieket s tudjuk, minő nagy a különbség köztük s az elhunyt között. — — — De ne veszítsük el bátorságunkat.

Párisban láttam B. J. országgyűlési képviselőt, legerélyesebb, leghőbb barátaink egyikét. Megerősíti az Ön által Brüsselen át kapott híreket. Nincs kétség benne: visszautasítanak minden gondolatot egy felkelési kísérletre. Fegyverbevételről sem akarnak hallani, mint előkészületről a felkelésre. Folytatni akarják a szenvedőleges ellentállást és semmiesetre tovább nem menni, ha csak a lökés kívülről nem jő s francia vagy olasz segédsereg a magyar határon meg nem jelen.

Miszerint minden catastrophának eleje vétessék s irántunk Franciaországban és Angliában a rokonszenv fentartathassék, szükségesnek tartottam otthoni barátainkkal megértetni, hogy ha nincsenek felkelésre eltökélve vagy pedig azt a haza ügyére veszélyesnek tartják: ne állítsák a dolgot élire, hanem kövessék egyelőre Deák zászlaját. Én örülségnek tartom, kihivni az ellenséget, ha nincs meg az eltökélés: a kihívást tettel követni.

Deák politicája legalább azon előnnyel bír, hogy nem nyujt ürügyöt ostromállapotra s azzal legjobbaink elfogatására, nem helyezkedik a szakítás terére, hanem az alkudozás terén marad; Európát egy hosszú szenvedőleges ellentállás folytatására előkészíti s nem viszi a világot tévedésbe szándoka iránt.

Én magamat barátainknak rendelkezésére bocsátottam, késznek nyilatkoztam, ha kell, be is menni az országba s a felkelést személyesen előkészíteni és vezetni. Ők még e gondolattól is visszariadtak. Így állván a dolgok, mint becsületes ember és hazafi, nem gondoltam nekik más tanácsot adhatni, mint melyek a mellékletben foglaltatnak. — — — — —

(Aláírva)

Klapka.

(Németből.)

Melléklet.

Jegyzék, melyet Klapka tábornok az én tudtom nélkül küldött be az országba.

Páris, május 27. 1861.

Elkerülhetlen szükséges, hogy a nemzetet minél előbb azon szerencsétlen álhittől elvonjuk, hogy csupán és egyedül egy külföldi interventio által nyerheti vissza szabadságát és függetlenségét.

A külföldről erélyes és eldöntő segítséget csak akkor várhatunk, ha önmagunk erejében bizva, áldozatkészen és elszántan az eldöntő perczen magunk nyulunk fegyverhez.

A passiv ellentállás, egy bizonyos pontig vezetve, gyöngítheti ugyan, de soha le nem verheti az ellent. Ezt legjobban bizonyítja az utóbbi időkben a lengyel nemzet mozgalma. Mi lőn annak sikere? — Hogy e pillanatban rabbilincsei sulyosabbak, mint valaha voltak, hogy egy kar sem emelkedett fel Európában segítségére és hogy máris a lapok az egész lengyel ügyet felejtteni és közömbösséggel nézni kezdik.

Én Teleki László halálát csupán és egyedül annak tulajdonitom, hogy táplálván reményeit szerencsétlen illúziókkal és bizván Franciaország hatalmas interventiójában: midőn azt a közel jövőben meghiusulva látta, bizalmát az egész magyar mozgalomba elvesztette volt.

A nagylelkű, de testileg máris törött barátunk, számokkal és strategicus reflexiókkal soha nem bajlódott. Ő nem fogta fel elegendőképen sem az olasz mozgalomnak kifejlendő tulnyomó erejét, sem azt, a mit egy nemzet képes tenni, ha megbarátkozva a veszéllyel, és áldozatok nagyságával, azokkal szembeszállani eltökélte magát.

1848-ban a milánóiak minden fegyver nélkül megtámadák falaik között Austria seregeinek legedzettebb részét, és a híres osztrák főparancsnok öt napi harcz után kényszerítve vala a várost odahagyni. A milánói események előtt hetvenezer emberből állott Lombard-Velenczében a császári sereg és ápril közepéig negyvenezer emberre olvadtott le, kik demoralisálva, Verona és Mantua erősségei mögött kerestek menedékhelyet.

De az olasz nép nagy áldozatokra volt készen, míg minálunk, legjobbjaink is — sajnos — azoktól visszajedni látszanak. Azt mondják: fegyver és pénz hiányzik a felkelésre. Fizessenek a megyék egy általános felkelés esetében csak a negyedrészt egy évi osztrák adónak és meglesz az összeg, melylyel hónapokig folytathatjuk hadi mozgalmainkat. Legyen minden tiszt és minden harczos elszánva, addig, míg a haza mentve nincs, nem rang és hadi díjak után vadászni, hanem magát nemzetének feláldozni: és csak kevésre leend szükségünk egy erős hadsereg formatiójára.

Ha a külföld a nemzet ezen magatartását látni fogja: lesz hitelünk, lesz pénzünk. De ha mi a subsidiumokat előbb várjuk, mintsem erélyes eljárásunknak első jelét is adtuk volna, akkor csatlódunk. Előlegesen nem számíthatunk a legcsekélyebb összegre sem bármely oldalról. Ez nyíltan tudunkra adatott mind Párisban, mind Turinban.

Én mindezeket előrebocsátom, nem mintha kívánságom volna, hogy szegény hazánkban valami időelötti felkelés történjék, de azért, hogy intsem barátimat vagy megbarátkozni a felkelési eszmével, vagy pedig lemondani a hiu reményekről, melyek őket, szintugy mint a hazát végveszélynek s az annyi vérrel szerzett dicső magyar nevet gunynak vagy legalább lealázó szánalomnak tennék ki.

Előretolni a nemzetet oly irányban, melynek kimenetele más, mint erőszakos nem lehet és a tetteges ellentállási eszközöktől visszajedni: oly anomalia, melynek csak káros és szomorú következményei lehetnek.

Ha a nemzet fél és nem mer a felkelési eszmével megbarátkozni; ha minálunk a közvélemény nincs még elegendőképp áthatva az arra szükségelt egyetértésre a horvátokkal és a többi nemzetségekkel: akkor kövesse Deák Ferencznek és azoknak politicáját, kik a *transactio* útján remélik kivihetőnek Magyarország politikai lételének biztosítását. Maradjon meg a függetlenségi párt, de az ne nehezítse a mostani válságos percekben a Deák által kitüzött bölcs és mérsékelt politicát. Csak így remélhetjük önöket épen fentarthatni, sőt azt még szaporítani azon pillanatig, midőn a körülmények megengedendik, zászlónkra egy eldöntőbb és határozottabb irányelvet kitűzni.

A mostani viszonylatok szerint ez évnek lefolyta előtt háboru nem levén várható, az olaszok felhasználják jövő tavaszig az időt consolidatiójukra, a római kérdés végleges elrendezésére és seregük szaporítására és felszerelésére.

Az olasz sereg eddig is már hatvannyolcz gyalogezredből, negyven bersaglieri (vadász) zászlóaljából, tizennyolcz lovasezredből és száz ágyuütegből áll; ahhoz sorolandó még a mozgó nemzetőrség, a melynek száma, tökéletesen felszerelve és begyakorolva, nemsokára a százezeret túlhaladja.

Garibaldi önkéntes serege újabb szervezésben létezik és három hadosztályból, körülbelül huszonötezer emberből álland.

Az olasz sereg összes erejét a jövő tavaszig háromszázezer embernél többre becsülhetjük. Ahhoz járul még egy jól felszerelt és jelenleg is már az osztrákét kétszeresen felülmuló hajóhad.

Ez egyedüli szövetségesünk, mert másrésről rokonszenvre és morális támogatásra igen, de anyagi segílyre nem számíthatunk, hacsak az európai viszonyok más, egészen váratlan fordulatot nem vesznek.

Ne építsük tehát hypothesisekre reményeinket, de csupán a valóra. Ne játszunk könnyedén a nemzet sorsával, de biztosítsuk azt, összhangzásba hozva terveinket és érdekeinket a nagy európai, és főleg az olasz mozgalmakkal.

Ha jövő tavaszig folytathatjuk political agitacionkat benn az országban: annál jobb. Tekintsük ezt főczélunknak.

A M. N. Igazgatóság külföldön folytatni fogja eddigi működését. A magyar légió szaporittatni fog; a fölösleges tisztek ellátva leendenek a depótban: a szükséges hadiszerek és fegyverek a raktárakban letéve. A kötelék, mely eddig az olasz és franczia status-férfiakat a magyar bizottmánnyal összekapcsolta, ezentul is fenn fog tartatni.

De a bizottmány nem kapván, de nem is kérhetvén a barátságos magas kormányoktól a dolgok jelen helyzetében semminemű pénz-subsidiumot sem a bel-, sem a külföldi magyar viszonyokra nézve, ezentul pénzkérdésekbe nem elegendhet. A mit még jó módon kérhet, az csupán és egyedül annyi, hogy a szükséges magyar ügynökségek Oláhországban és Szerbiában fentartassanak.

A mi pedig az országban levő barátaink működését illeti, azokat a következő pontokban soroljuk elő:

1. Ne ereszkedjenek semmi tulságos politicába, de kövessék hiven Deák programját, mindaddig, mig ő maga változatlanul azt fentartja.

2. Ha Deák és pártja, kényszerítve a körülmények által, a transactio terére bocsátkoznának; akkor a függetlenségi párt tulajdon programját közzétéve, mint ellenzék, magát compact módon szervezze, természetesen az 1848-ki törvények alapján, nehogy az osztrák azt, mint törvényellenest, megakadályozhassa.

3. A nemzetiségi kérdés, főleg a szövetség a horvátokkal, minden áron, és ha kell, még a legnagyobb áldozatokkal is, elrendeztessék. Mert ha a horvátok mellettünk nincsenek: a háborunak sikeres kezdete és a közlekedés a külfölddel, szintugy mint a fegyverbehozatal, majdnem lehetetlenség.

4. A Székelyföld katonailag szerveztessék. Egy székely központi bizottmány, melynek székhelye Csikszereda lehetne, alakittassék. Ezen bizottmány magát azonnal összeköttetésbe tegye a jassyi . . . . .-al, kivel a legdiscretebb módon a szükséges rendezéseket megteendő a Moldvában levő fegyvereinknek a Székelyföldre bevitele végett.

5. Az erdélyi oláhsággal egy közös programm kidolgozására mind a két részről bizottmányok neveztesse ki, melyeknek közös határozata törvényerőül szolgáljon addig, mig az országgyűlés ezen legcsiklandósabb ügyben törvényesen és igazságosan el nem járhat.

6. A szerbeknek megadandó a külön szerb terület (Vojvodina) a nélkül, hogy ez által az ország integritása csonkittassék. Itt is

szintügy, mint az oláh ügyben, a két bizottmány hozhatná rendbe ideiglenesen a differentiákat.

7. A honvédegyetek fentartására a legnagyobb figyelem fordítandó, mert ezek alapul szolgálnak a jövő sereg szervezésére.

8. Az országból küldessék ki legalább egyszer havonként egy biztos hazafi, értesítendő az Igazgatóságot az otthon történekekről.

9. A muszka interventiótól nem kell tartani. Azt sem az angol, sem a francia kormány, de magának Oroszországnak belviszonyai sem engedik.

10. Az olasz segítségre számíthatunk még azon esetben is, ha az egész európai diplomácia ellene volna.

(Aláírva)

Klapka.

2.

Kossuth — Klapka tábornoknak.

Cossila, június 23. 1861.

Levelét nagy sajnálattal olvastam. Ily fontos politicalai tartalmu dologban vagy előlegesen kellett volna velem érintkeznie, vagy legalább nem kellett volna Jegyzékét többes számban írnia; mert otthon azt fogják hinni, hogy Ön nézeiteiben én is egyetértek.

Én pedig teljességgel nem értek egyet.

Ön nézetei oda mennek ki, hogy miután az adóexecutiók daczára sem akarnak otthon fegyverhez nyulni: tehát ne hetvenkedjenek, hanem kövessék Deák politikáját.

Már minap Milanóban megmondtam Önnek, hogy bámulatos illusiokban ringatja magát, ha azt hiszi, hogy nemzetünk kész magára vállalni a harczi iniciatíváját. Ovakodjunk az illusioktól, de különösen ovakodni kell attól, hogy illusiok alapján az olasz kormányt tévedésbe vezessük.

Sajnálattal kell emlitenem, hogy e napokban Turinban levén, Ricasoli mutatta nekem Önnek Cavourhoz pár hó előtt írott s annak titkos levelei között feltalált egy levelét, melyben Ön odanyilatkozott, hogy a felkelés Magyarországon i m m i n e n s. S a miniszter nem minden czélzás nélkül figyelmeztetett, hogy gonddal legyünk csak oly értesítéseket adni, a melyekre építeni lehet.

Nem győztem e levélen bámulni, mert annak tartalma egyenesen ellenkezett közösen alapul felvett néze-

teinkkel, melyek ugy Önt, mint engem, ujjabb állapotásig köteleznék.

Emlékeztetem Önt, miként nálam azon meggyőződés nem uj, hogy nemzetunktől felkelési iniciatívát hiába várunk. E tudomást nem a legutóbbi hírekből meritém, hanem abból, hogy ismerem nemzetünket, ismerem nemzetem jellemét, érényeit, fogyatkozásait, politicaí és társadalmi helyzetét, mert azt gyermekkorom óta tanulmányoztam. Azért, a mely percztől együtt közösen kezdénk a barátságos kormányokkal érintkezni: politicánk alapjául azon nem véleményyt, hanem ténytt állítottam fel, hogy a maga erejéből felkelést nemzetunktől csak azon esetre várhatnánk, ha, mint 1848-ban, oly európai convulsiók jönnének közbe, melyek az osztrákot minden tartományban elfoglalják, minden fővárosban támadás alatt tartják. És mondtottam, hogy ezen esetet kivéve, a nemzet felkelésére csak ugy lehet biztosan számitanunk, ha háboru lesz s ezzel kapcsolatban a kezdetre segítséget kap.

Emlékeztetem, hogy mielőtt comitéba állottunk össze, e nézetet mind Ön, mind Teleki Laczi, politicánk alapjául elfogadták. Minden lépésünk, alkunk, conventionk erre volt alapitva ugy Párisban mint Turinban. Mindig azt mondták, hogy ha nemzetünk egyszer fölkelhetett és erejét kifejthette: nincs neki arra szüksége, hogy más küzdjön érette; neki segítség arra kell, hogy felkelhessen s erejét kifejthesse. Ez alapon állítottuk fel föltételeinket s azok ez alapon fogadtattak el.

S ime Ön, ezzel ellenkezőleg, azt irta Cavournak, hogy a nemzet maga erejéből is fölkelhet, fölkel. Ezzel Ön saját kezeivel állt neki: lerontani a mit építénk; s aztán kisülvén (a mint ki kellett sülni), hogy a nemzet bizony még sem kel fel: bizony nagy bajomba kerül helyreállítani a hitelt, mit Ön eképen megingatott.

Sajnáltam tehát Önnek két évi politicánkkal ellenkező eme lépését.

De mily kevésbé osztoztam ez illusiookban, ép oly kevésbé helyeselhetem, hogy Ön, illusioit meghiusulni látván, egyik végletből a másikba megyen át, midőn nemzetünk iránt bizalmát vesztí s azt csaknem haszontalan, gyáva fajnák hajlandó

tekinteni. Ha az első illusio volt: a másik igazságtalanság. Ön nem ismeri a nemzetet.

A milanoi öt napra hivatkozik Ön szemrehányólag. Felejtí Ön, hogy midőn Milano felkelt: Páris respublicát állított fel; Bécs forradalmat csinált; Európa általános convulsióban, Magyarország s az egész osztrák birodalom forrongásban volt. Adjon ily helyzetet a magyarnak s meglátja, ha nem kel-e fel? Ha harczolt az olasz, harczolt a magyar is; azon különbséggel, hogy bár Radeckzy hetvenezer embere az első visszavonulásban negyvenezerre olvadt (mert egész olasz ezredek cseréltek állást), de azért Radeckzy augusztusig az olasz forradalmat piemonti segélyével egyetemben megverte s Milanót visszavette. De minket nem vert ám meg a német; az oroszot kellett a nyakunkba hoznia s Görgeynek hozzájárulnia, hogy (nem megverjenek, mert azt nem tették, hanem hogy) szétmálasszanak. Önnek, ki még akkor is megverte a németet Győrnél, miután Görgey már capitulált, nem kellene ily reményvesztetten gondolkoznia a nemzetről.

Ismétlem, mit sokszor mondtam: ha a nemzet, a szenvedések által dűlbe hozatva, fel találna kelni, én nem kérdéném, van-e chance-a, nincs-e? hanem sietnék osztolni veszélyeiben. De azért, mert általános béke közepette, midőn az osztrák annyira készen áll a harczra, hogy az olasz kormány száznolczvanezernyi hadsereggel, egy etablírozott kormány minden erőforrásaival, egy huszonkét milliónyi nemzet enthusiasmusával, mely szabadon mozoghat, készülhet, szervezkedhetik s felül rajta Garibaldi önkénteseivel, nem meri az osztrákot megtámadni; mondom, azért, hogy a magyar, ki mindezekkel nem bir s még a nemzetiségi kérdésekkel is baja van, nem igen akar a felkelésbe egyedül beleharapni: biz azért én nemzetemet sem félénknek nem tartom, sem jövője fölött kétségbe nem esem. Nincs ember, ki nálam türelmetlenebbül várja a harczot; de ha a nemzet nem kel fel: én chanceok nyújtása nélkül provocálgatni őt a felkelésre, bűnnek tartanám; mert tiz esély van egy ellen, hogy nem volna képes erejét annyira kifejtteni, miszerint a készen álló osztrák össze ne zuzza, mielőtt olasz, vagy akárki segítségére mehetne.

A helyzetnek ezen felfogása közöttünk rég meg volt állapítva. Emlékeztetem Önt, mit irt nekem mult december

22-kén. Ezeket irta: »Die Chancen sind diesmal nicht zum zehnten Theil, wie sie im Jahre 1859 waren. Wir müssen daher uns an denselben Grundsatz, wie damals, halten. An einen Aufstand zu denken, bevor nicht eine Hülf-Armee an der Drau angelangt, wäre ein Verbrechen.«

Igy irt Ön, én pedig így feleltem: »Ez az igaz felfogása a dolognak. Örülök ezt Öntől hallani, mert tartottam tőle, hogy Ön katonai bravourja által veszélyes illúziókba engedhetné magát ragadtatni, miket én ellenezni volnék kénytelen.«

Én ezen közösen elfogadott szempontból unszoltam Cavourt a készülétekre s háborúra; nem tudtam képzelni, honnan eredett a habozás, melyet utóbbi időkben nála észrevenni gondoltam. Még inkább bámultam, midőn tudomásomra esett, miként Cavour biztosította Napoleon császárt, hogy Magyarországon a felkelés imminens (mit a császár határozottan rosszalott). És ime, nagy bámulatomra, most tudom meg a miniszteriumtól Turinban, hogy ezen balvélemény Önnek információiból származott.

Most pedig azt látom londoni leveleiből, hogy Ön arra ösztönözte a nemzetet, mit nemrég maga »Verbrechen«-nek nevezett; s mert a nemzet azt tenni vonakodik, Ön jóformán pálczáat tör. fölötte. Honnan e változás? Tán javultak a chanceok? Ellenkezőleg; az osztráknak harminczezer emberrel nagyobb ereje van az országban.

Én lelkem mélyéből sajnálom Ön hazaküldött jegyzékét s abban teljességgel nem értek egyet. Ha fel talál kelni a nemzet maga jószántából: segíteni fogom, a mint tudom; de felkelésre nem nógatom. S azért, hogy fel nem kel, a forradalmi harc felett kétségbe nem esem.

Én a teendőnek azt vélem, hogy a nemzetet meg kell óvni a transzactiók lehetőségének veszélyétől s a kérdést jövő tavaszig függőben tartani.

Ön ellenben azt tanácsolja a nemzetnek, hogy kövesse híven Deák »bölc és mérsékelt« programját.

E tanácsnak határozottan ellene mondok.

Mit akar Deák? mi az ő programja? — Ő ki akar kibékülni az osztrákkal; igaz, csak a történelmi jogok visszaállításának alapján; de kibékülni akar s nem akar forradalmat.

Hogyan? Hát még mi is, mi is feladjuk 1849-et s forradalomellenes politicára ösztönözzük a nemzetet? — Szegény hazánk!

Könnyü azt mondani: »csak addig, mig Deák nem változtat programján.« Csak hagyja magát a nemzet a transactionok sikamos meredekére állittatni: nem fog többé Deáktól függni, azt mondani: »itt megállunk, nem megyünk lejjebb.« Ha nem megyen, hát majd menettetik.

Nem kell a várkaput kitárni az ellenségnek azon elbizakodásban, hogy majd utját álljuk, ha be akar jönni.

Deák politicája koronázásra vezethet. Én pedig a mondó vagyok, hogy ha a magyar Ferencz Józsefet megkoronázza, akkor soha sem lesz belőle többé független nemzet. Csak két perspectivája marad: »osztrák vagy szláv.«

Ha nem volna kilátásunk forradalmi harcra oly chanceokkal, hogy a győzelem csak saját határozottságunktól függjön: nem venném rossz néven, ha 1848 (de csakis 1848) alapján a nemzet kialakudnék, azaz koronázna; bár én és gyermekeim akkor is hontalanok maradnánk.

De mert tudjuk, hogy ily kilátás van; tudjuk, hogy ha be tudja azt várni a nemzet, háboru lesz s a háboruval lesz segítség: nemzeti öngyilkolásnak tartom, ha a nemzet oly ultra lép, mely koronázásra vezethet.

Deák ily uton áll s ha az nem vezetend koronázásra, az osztrák konok ostobaságának fogjuk köszönhetni.

Azt, hogy a »felirat« nyert többséget, nem tartom szerencsétlenségnek, de csak azért nem, mert a többség háromból állott; ily többséggel a felírás nem rontott a situation az osztrák irányában, az európai cabinetek irányában pedig javított.

De már azt igen nagy szerencsétlenségnek tartottam volna, ha Deák feliratának szerkezete elfogadtatott volna.

Midőn először olvastam azon szerkezetet Párisban, mindjárt mondtam: Deák jogfeladásokkal kezdi a restitutio in integrum-ot, igen sokat ad fel s még többnek feladására hagy fenn kibuvó ajtócskát. (Mind nem is vették észre Pesten, például: hol a német szövetségről azt mondja: »Nem olvadhatunk a birodalomba, mert mint annak tagjai védni tartoznánk a német határokat, a németek pedig nem védenék a

mieinkét.« Hát ha szaván fognák a németek s azt mondanák: »de igen, fogjuk védeni« —? — Minő veszélyes kis ajtócska!)

Az egyedüli üdv reménye abban áll, ha egy hajszálnyi sem adatik fel a nemzet jogából. Deák sokat feladott. Nem jó öre a nemzet jogainak, a ki így szól: »A magyar koronát nem szabad ugyan megegyezésünk nélkül Pétertől Pál fejére dobálni; az abdicatio törvénytelenül történt: de mert megtörtént, elfogadom, megelégszem, ha a törvénytelen tényt utólagosan regisztrálhatom.« Maga ez oly feladása a nemzeti jogoknak, mely, mint Milton hidja: »smoth, easy, inoffensive« szépen levezet a poklokba.

Jól tette az országgyűlés, hogy a császár és király megszólítást kitorölte, s jól tette, hogy az abdicationalis pontot megváltoztatta. Ezek nem tulzások, hanem szoros ragaszkodás a joghoz, mi nemzetünknek egyedüli menedéke.

Deák, mert nem akar forradalmat, a maga passiv szempontjából logicus; de programját senki sem helyeselheti, a ki, nem mint ő, békés kiegyenlítést (szerintem: újabb megcsalattatást, újabb szolgaságot) veszen irányul, hanem teljes függetlenséget.

Nekem ez utóbbi az irányom s annak kell lenni az Önnek is. De nem úgy s azért, mert a nemzetet oktalan felkelésekbe akarnók sodorni, hanem mert az európai viszonyokban, hű fáradozásaink folytán, a győzelmes harcra biztos chance-okat látunk.

Határozottan ellenzem tehát Ön tanácsát Deák programjának követésére nézve.

Egyéb tanácsaiban sem értek feltétlenül egyet.

Senki nálamnál nem kívánja jobban a nemzetiségi kérdések kiegyenlítését. Tervet is adtam rá évek előtt. De mint mindig, úgy most is mondom: van ár, melyet én nem vagyok hajlandó megadni. Ilyen az ország területének nyelvek szerint való feldarabolása. Mondja Ön, hogy e nélkül nem lehet a kérdést megoldani. Meglehet, hogy nem; de csak meg lehet. Az ellenben bizonyos, hogy az ország területének nyelvek szerinti feldarabolásába belemenni, positiv öngyilkolás.

Hostem dum fugeret se Fannius ipse peremit;
Hic rogo, non furor est ne moriari mori?

Igy a horvátokkal is; minden political concessiot, egészen a teljes függetlenségig a magyar koronától, ha kell; de a Dráva magyar partján egy talpalatnyi földet sem. Territoriumot nem. Deák sem akarja Muraközt odaadni. Hát mért nem ragaszkodik Ön csak éppen ebben Deák »böles és mérsékelt« programjához?

Én azt mondom: a horvátok megnyerése, mint általában a nemzetiségi kérdés megoldása, nagy részben attól függ, hogy minő bizalmat ébresztend bennünk a siker iránt első harcziás fellépésünk. Ha mint hatalom léphetünk fel egy erős külhatalom által támogatva, úgy hogy azt látandják, hogy neutralisok nem maradhatván, nem nagyobb veszély velünk lenni, mint ellenünk, s ha e mellett nemcsak igazságot ajánlunk nekik, de mind politicalag mind anyagilag többet, mint az osztrák ajánlhat (pedig tehetjük): velünk lesznek. Ellenben ha részünkön nagy veszélyt s a győzelemre kevés kilátást látnak: az osztrákkal fognak tartani, ha az égnek minden csillagát reájuk rakjuk is.

Igy hát Ön hazaküldött jegyzékéhez jóváhagyásomat nem adhatom. Politicában nincs veszélyesebb dolog a habozásnál. A ki ma alapul veszi, hogy háboru és auxiliaris sereg nélkül a nemzetet felkelésre nem unszolhatjuk s ez alapon alkuszik a szövetséges kormányokkal; holnap meg azt mondja nekik, hogy felkel biz az a nélkül is, csak utolagosan segítsék, a ki egy nap véteknek nyilatkoztatja segédkezet nyujtani az auxiliaris sereg nélküli felkeléshez, másnap meg ily felkelésre unszolja a nemzetet s aztán ha a nemzet ezt nem teszi, neki, az 1849-et feladva, Deák programját, tehát a kialkuvási politikát javasolja: az hasonlít a hajóshoz, ki delejtü nélkül száll tengerre a habok és szelek prédájául.

Én ezt nem teszem. Önnek sem szabad ezt tennie. Közünk egyezés van s meghasonlásnak nem szabad lenni. S hogy ne legyen, arra csak egy kell: az, hogy a miben együtt megállapodtunk, attól közös egyetértés nélkül egyikünk se térjen el.

Ezt ígérem is, de követelem is.

(A levél többi része jelentés első értekezéséről Ricasolival).

(Aláírva)

Kossuth,

Nehogy nézeteim felől tévedésbe jöjjenek politikai barátaink a hazában, e levél Jósika útján kivonatilag a mozgalom vezérének megküldetett.

Klapka tábornok, fentebbi levelemre következőleg válaszolt:

Ouchy (Lausanne mellett) jul. 27. 1861.

Utóbbi levelem óta a helyzet sokban megváltozott. Lehetetlen, hogy a leirat az országgyűléshez minden kétséget el ne oszlattott volna arra nézve, hogy a bécsiak nemcsak az 1848-iki alkotmánynak, hanem Magyarország nemzeti létének is megsemmisítését vették célba. De minő szerencse, hogy az országgyűlés Deák feliratát fogadta el! Ha a határozat ment volna keresztül, most az egész világ minket halmozna el szemrehányásokkal; a felelősség minden következményekért reánk háríthatnék, és a mi még ennél is szomorubb volna: az annyira szükséges egyetértés helyett most viszály és civódás uralkodnék a hazában. Én ezt előre láttam, s azért mindig a Deák feliratának elfogadása mellett voltam. Hanem a válságos perczen most tul vagyunk s azért nem szükség, hogy a nézeteink között előfordult pillanatnyi divergentiára visszatérjünk.

(Aláírva)

Klapka.

(Németből.)

3.

Kossuth — Kiss Miklósnak Párisba.

Cossila, julius 26. 1861.

Ricasoli báró bizalmatlanságát nemzetünk határozottsága iránt a felirat módosításával tanusított jellemingatagság tetemesen növelte. *)

E módosítás julius 5-én, pénteken történt Pesten. Ugyanaz nap éjjelen 11 óra után (épen Turinban valék) érkezett hozzám egy specialis futár (Scheiter örnagy) barátainktól Pestről, azon üzenettel, hogy a feliratot (mint mondák) formája miatt visszavető leirat tárgyalását elnapolták julius 6.

*) Ez arra vonatkozik, hogy Deák felirati javaslatában a megszólítás így állott: »Felséges császár és király!« Ezt a képviselőház a részletes tárgyalás alkalmával junius 7-kén elvetette s Cserky István indítványára »Felséges ur« megszólítás lett elfogadva. A »felséges ur« e miatt a felírást visszavetette. — A képviselőház engedett.

szombat délutáni egy órára, egyenesen azokból, hogy véleményemet megtudhassák. E végett éjjel-nappal utazott futárt küldének, kérve, hogy az általuk kicsinált conventionalis szavakban Genfen keresztül Puky által sürgönyözök rögtön: engedjenek-e vagy nem? — igérvén, hogy tanácsomat követik. Én nem-et tanácsoltam (mert nem láttam a dolgot csupán formakérdésnek, láttam Ferencz József királylyá elismerését magában foglalónak, s így az engedéssel feladva véltem a jogot, hogy a magyar koronát a nemzet megegyezése nélkül abdicatiók s renunciatiók által másod-harmad izre átdobálni nem lehet; mely jog feladásával a magyar korona megszűnik nemzeti birtok lenni s patrimonialissá válik. Nem-et tanácsoltam azért is, mert ismervén az itteni helyzetet, tudtam, hogy az engedés mondhatlanul rosszul hatand, mivel azt fogják itt mondani: vagy meggondolta jól az országgyűlés, mit cselekszik, midőn a királyi czimet megtagadta; vagy nem gondolta meg; ha meggondolta s öt-hat nap alatt mégis eláll határozatától, ugy gyáva, kire építeni nem lehet; ha pedig nem gondolta meg, ugy szeles, hebehurgya gyermek, ki nemzetek sorsával játékot üz). Éjjel érkezvén a futár, midőn a táviróhivatal zárva van Turinban, Ricasoli segítségére volt szükségem, hogy a táviratot minél hamarabb expedíálhassam. Ő tehát a dologról értesítve volt. S ime pár nap alatt kisül, hogy mig ők hazuról nekem azt izenik, hogy az én véleményem megtudása végett a határozatot szombatig elnapolták, a határozat már pénteken délután, tehát az éjjel-nappal utazott futár megérkezése, megérkezhetése előtt meghozatott, s pedig az én véleményemmel ellenkező értelemben. Nem kell magyaráznom, minő borzasztón compromittáltatott ez által mind személyem s befolyásom, mind az ügy.

S valóban, a nemzetünk iránti bizalom tökéletes eljátszottságának jeleit a kormánynál azóta kicsinyben-nagyban folyvást tapasztalom s rögtön tapasztaltam. Csak egy ténynt emlitek.

Buda Sándor, bukaresti ügynökünk *) Cavour halálának hírére (elég hibásan) utra kerekedett Bukarestből s idejött.

---

*) Buda Sándor 1848—49-ki országgyűlési képviselő, oláh nemzetiségű, határozott magyar hazafi, kit határozottságában a fejére kimondott (majd fogságra változtatott) halálos ítélet sem ingatott meg. Kiszabadulása után folytatott forradalmi tevékenysége miatt üldöztetve

Mindig van, a ki nekem számitáson kívül bajt s gondot csinál. Egyetlenegy fillér sincs közügyi költségekre rendelkezésem alatt; reducáltuk szükségből működési terünket a lehető legkisebb minimumra: s Buda barátunk fogja magát, idesétál Oláhországból, hogy, költségemre, visszasétáljon. De szükség van ott reá: mennie kellett. Azonban, hogy Bukarestben használhasson az ügynök, biztosittatnia kellene osztrák üldözés és ármány-ellen. Azért más egyéb tárgyak közt felszólítám írásban Ricasolit, adja meg neki e pártfogást és társadalmi állást, vagy az által, hogy nevezze őt ki az ottani főconsulatushoz tolmácscsá vagy futárrá fizetés nélkül (mind a kettő szokott hivatal s most üres), vagy pedig, minthogy Buda őrnagygyá volt kinevezve a nápolyi kormány által még novemberben a legióhoz, adasson neki rendes brevet-t (ismét fizetés nélkül), hogy szükség esetén olasz tiszti minőségére hivatkozhasnék. Ricasoli hozzám küldé legbizalmasabb meghittjét (Bianchi Celestino-t), őt mint ilyet mutatván be nekem saját levele által, ki is Ricasolihoz írott levelem eredetijével kezében, engem a miniszterelnök megbizásából arról biztosított hogy pontról-pontra minden kívánságom megadatik; s (mert magam ide visszajöendő valék) kért: Budát küldjem hozzá kedden, hogy az oklevelet átvegye. Ez ugyanazon szombaton volt, melyről fent szoltam. Keddig megjött a hir Pestről a reculaderól s Buda, az oklevelek kinyerése helyett, Ricasoli parancsából Carutti külügyminiszteri főtítkárhoz utasított,

s rendkívüli veszélyeken oly módon törve keresztül, mely regénynek is beillenék, 1860. októberben menekült a hazából, hol a forradalmi bizottmány vezéreivel a legmeghittebb viszonyban állott s magát vállalkozó merész buzgalomával kitüntette. — Mi őt Bukarestbe telepítettük meg azon utasítással, miként senkivel még csak ne is gyanittassa, hogy velünk összeköttetésben van. Feladatul tűztük ki, hatni a moldva-oláhországi közvéleményre mind az ottani sajtó útján, mind pedig társadalmi érintkezés terén a pártok vezéreivel, kiknél egyéni tulajdonainál s nemzetiségénél fogva bizalmas viszonyra számíthatott; kapcsot képezni a jobb érzelmű erdélyi oláhokkal érintkezésre; s minket a dolgok helyzetéről, ugy a fejedelemségekben, mint Erdélyben, világosságban tartani. — Jellemző Budára nézve, a mit nekem felőle Teleki írt: »tökéletesen megbizható, szilárd jellemű hazafi, ki ellen ha lehetne valami kifogás, legfőlebb csakis az az egy lehetne, hogy nagyon is merész, nagyon is vállalkozó.« De tartozom azon elismeréssel, hogy a merészséget tapintatos óvatossággal tudta egyesíteni.

ki csak a folyó hivatal-dolgokkal foglalkozik, kit Cavour semmi kényes politikai ügybe soha nem avatott, engem pedig különösen figyelmeztetett, hogy őt semmibe ne avassam. Ezen Carutti Budát azon kérdéssel fogadta: »A kormány megbizottja volt-e Ön Bukarestben?« — »Nem, a M. N. Igazgatóság megbizottja voltam s vagyok«, felelé Buda. — »Ha nem a kormány megbizottja Ön, semmi dolgom az urral. Nem adok pártfogást. A M. N. Igazgatósággal semmi közöm.« — Buda referál nekem, én panaszkodom: Buda Ricasolihoz rendeltetik. Ez a pesti országgyűlés ingatagsága feletti sajnálkozásán kezdi beszédét s azon végzi, hogy nem lévén Buda olasz alattvaló, pártfogást neki nem adhat Bukarestben. »Hát őrnagyi brevet-met legalább«, könyörög Buda, »hisz mint szabadságon levő őrnagyé, ott áll a nevem a tisztai lajstromban hét hét óta.« — »Ez a hadügyminiszterium dolga«, mond Ricasoli; »tessék oda folyamodni.« — A hadügyminiszterium meg azt mondja: »Nem lehet; ellenkezik a rendszerrel.«

Igy állunk. Nem kell commentar. Mondhatnék sok más hasonlót.

Cavour, ügyeinket fontos politikai ügy gyanánt kezelte s ha valami formalitási lépésre volt szükség egy vagy más miniszteriumnál, odaküldte meghittjét e szavakkal: »politicalai érdekek forognak fenn, erre meg erre van szükségem«, és megtörtént.

Ezek az emberek a magyar ügyet csak olybá veszik, mintha valami közönséges administrationalis dolog forogna fenn, s a legkényesebb, legtitkosabb érdekű kérdéseket a bureaux-kba küldik, slendrián szerinti elintézésre, hol aztán nagy udvariasan félreteszik, nem gondolva semmit a miniszterelnök határozott ígérétével.

Ezek az emberek nincsenek a helyzet magaslatán. Ezek nem mentik meg Olaszországot; mi pedig velük nem sokra megyünk. Aztán bizony hiányzik a mesterszellem; veszekszenek egymás között, czivakodnak, huzakodnak, s ebben veszván a drága idő, nem történik semmi, a minnek történni kellene s a dolgok mennek szépen, előre helyett, hátra felé, rosszból rosszabbra.

A mint meggyőződtem, hogy osztrák háborura tavaszig nincs kilátás, mondtam a miniszterelnöknek, hogy félek a

késedelemtől, de iparkodni fogunk a dolgokat Magyarországon függőben s alkuk veszélyétől menten tartani, hanem hogy erre szükséges Olaszország belügyeit úgy adminisztrálni, miszerint Magyarország biztosítva legyen hinni, hogy az olasz kormány háborura készül. Különösen ajánlottam az erélyes seregszervezést s a közelítést Garibaldihoz az által, hogy azt a három hadosztály önkéntest, melynek tisztikarát Cavour, keret-alakítás s majdan betöltés végett megtartá (egy, a Medicié, itt van a szomszédban Biellában, a mi derék Eberhardunk dandárnoksága alatt) töltsék be. Ez adni fog nekik 30—40.000 embert két hét alatt; Garibaldit, embereinek ellátása által, megnyugtatja; Magyarországra pedig mondhatlan jó hatással lesz, bizni fog a háborus szándokban; ha bizik, nem adja be derekát s a dolog tavaszig »in salvo« marad.

Nagyon méltányolták »bölcseágemet« (!), nagyokat ígértek szóval; és mit tettek? — Először is, még tömérdek, depotban levő tisztek (köztük minden idegen s az idegen közt minden magyar, ez is csak olyan idegen, mint akármi angol kalandor) megerősítését mai napig is függőben, bizonytalanságban tartják, aztán a megerősített tiszteknek, cadre-alakítás helyett, azt mondják: »hazamehettek félzsolddal aspettativába«; s végre, hogy az insultus se hiányozzék, legközelebb parancsot adnak ki, hogy mert még sok Garibaldi-tiszt nincs megerősítve (hát miért nem teszik?) s mert még az önkéntesek egyenruhája nincs meghatározva (hát, az ördögbe, miért nem teszik?), tehát, további rendeletig, a veresinges megerősített tiszteknek is, a rendes katonaság ne tisztelegjen!

Olaszt olasz ellen uszítják dühbe. Képzelheti Ön az ingerültséget.

Hozzájárulnak a nápolyi bajok.

Elég ennyi a helyzet ismertetéseül.

Mig Magyarország határozott magaviselet által a maga iránti bizalmat helyre nem állítja (fogja-e tenni?), vagy mig a dolgok itt az uraknak körmükre nem égnék, vagy mig Önök Párisból az olasz kérdés haladásán egyet nem taszítanak: addig itt számunkra csak a passiv türelem marad fenn; minden kérés, sürgetés csak compromissióra vezethet s a compromissio szakadásra, mert hiába tüszköl az ember, ha

borsot törnek az orra alá. Jobb csak az állás fentartására szoritkozni s szép csendesen várni.

A helyzet átka Nápoly. Könnyű fitymálva azt mondani: »brigands« ! rablók ! a bizony nem »brigandage« többé, hanem polgárháboru, valóságos Vendée. Több mint az: az európai reactio Vendéeja, melyet, a francia császár zászlóinak oltalma alatt, Rómából szerveznek, fizetnek, fegyvereznek, kiegészítenek Austriától Irlandig Európa minden salakjából, — az olasz regeneratio, az olasz egység s vele kapcsolatban a magyar szabadság ellen.

Ez a szörnyiség. Ez a megfoghatatlan.

Borzalommal olvastam Önnek június 24-ikei levelében, hogy a római occupatio határozatlan időig meghosszabbított. Borzalommal, mert itt annyira belebeszérték magukat a római kérdés elsőségébe, hogy mig Rómával nem végeznek, Velence sorra nem kerül, s ha ez sokára halad, a magyar nemzet beadja derekát vagy megalkuszik, vagy ha arra nem adnak neki alkalmat, corumpálódik.

Azonban, ha már úgy van, hogy félnek a Tuillériákban a papi párttól, azt mondja busan az ember: »va pour le pape.« De hogy a nápolyi exkirálynak Olaszhon központjában s jövő fővárosában, francia pártfogás alatt, osztrák, bajor, spanyol pénzzel s a francia papi párt erszényéből jövő Péter-fillérrel, Európa szemetjéből nyílt, folytonos toborzást, szervezést enged Napoleon, ez mégis több, mint a mennyit ingerültség nélkül tűrni lehetséges. A forradalom karjai közé akarja a császár vetni az olasz ügyet, s erőnek erejével meg akarja magát az egész olasz nemzet által gyűlöltetni? Ha ezt akarja, úgy, mondhatom, közel van hozzá.

Ez a borzasztó anomalia az, melynek mielőbbi megszüntetése legsürgősebb érdekünkben áll s mire felkérem Önt Nigra követ ural egyetértőleg közreműködni.

(Aláírva)

Kossuth.

Kiss Miklós ezredes augusztus 4-kén értesített: hogy szólott ez ügyben Thouvenellel utasításom értelmében. — Thouvenel előadta a dolgot a császárnak és ez a felhozott okokat annyira meggyőzőknek találta, miszerint megigéré,

hogy maga fog irni a volt nápolyi királynak, menjen el saját jószántából Rómából. Thouvenel ezt elannyira bevégzett ténynek tekintette, hogy Kiss ezredest egyenesen felhivta: adja ezt azon hozzátétellel tudtomra, miként bátran tudathatom a királylyal s Ricasolival II. Ferencz közelebbi elutazását Rómából.

Párisi képviselőnk sietett az örvendetes eseményt nemcsak levélben, de időnyerés végett, még táviratilag is tudtomra adni; mit viszont én is siettem Turinnal közölni.

Bizva e jó hir hatásában, néhány nap mulva bementem Turinba, a legio ügyét — mely nagyon szivemen feküdt — rendbehozni. Ricasoli, nagy meglepetésemre, e szavakkal fogadott: »Kiss ur tudósítása nem valósult. A nápolyi exkirály nem utasittatik ki Rómából. A császár e kérdést nem választja el a francia seregek visszahuzásának kérdésétől. A pápa pedig átalkodottabb mint valaha; hallani sem akar semmiről. Figyelmeztesse Ön barátját Párisban, hogy ne vigyen minket tévedésbe, ugy is van bajunk elég.«

Le voltam forrázva. A dolog akként történt, hogy a császár megváltoztatta szándokát: a helyett, hogy ígérését beváltaná, néhány nappal későbbben kijelentette Thouvenelnek, miként bővebben megfontolván a dolgot, azon meggyőződésre jutott, hogy barbarismus volna azt a szerencsétlen fejedelmet exiliumában tovább meg tovább üzni. Midőn Kiss ezredest szemrehányást tett Thouvenelnek, hogy minket Turinban compromittált, ez ennyit felelt: »que voulez vous? Vous croyez que l'Empereur est commode? volna Ön csak egy hónapig is minisztere, majd meglátná, minő keserves kenyér az.« Kiss Miklós viszont nekem panaszkodott (augusztus 19-én), hogy minő keserves kenyér, ily ingatag, határozatlan, hóbortos uralkodónak s »minus-nihilo« minisztereinek szavaira utalva lenni.

Ily kellemetlen benyomás alatt kezdvén meg a legio iránt a tanácskozást, mely valóságos miniszteri tanács apparatusának színével birt (három tárcza: külügy, hadügy, belügy, Türr tábornok és én) a részletek közül tapasztalt akadékoskodások egy kis kellemetlen szóváltást idéztek elő. Nem volt a dolognak semmi következése, mert — hála leginkább Türr tábornok tapintatos közvetítésének — imigy-amugy mégis rendbe jöttünk, sőt Ricasoli másnap magához kéretvén, szokatlan szivé-

lyességgel fogadott, s tartózkodás nélküliebben kitárva előttem gondolatait, aggodalmait, mint tán senki más előtt, a legbizalmasabb eszmecserébe bocsátkozott, velem a délolaszországi nehézségek legyőzésének módja felől, úgy, hogy ama mulékony kellemetlenségre csakis azért reflectálok, hogy alkalmam legyen a király egy nyilatkozatát felemlíteni. Ő ugyanis értesülvén ama kis kellemetlenség felől, nyomban hozzám küldte egy meghitt bizalmas emberét s azt izente: »ne kedvetlenedjem el, ne gondoljak vele, mit mond egyik vagy másik miniszter, bizzak ő benne. A Magyarország iránti politicát nélküle semmi miniszter sem változtathatja meg, ő pedig soha sem fog arra nézve változni. Végre is (tevé hozzá) ezek még nagyon »fiatal miniszterek«, nekem is csinálnak elég boszuságot, de (hasára ütve) ecco! nem soványodom meg miatta — per Bacco!« (Kossuth Kiss Miklósnak augusztus 21. 1861.)

4.

Jósika Miklós — Kossuthnak Cossilába.

Brüssel, augusztus 3. 1861.

Az ide zárt levelet vettem A . m . . s y Páltól Pestről. Küldöm neked a kedves »epistolát« eredetiben, hogy becséből semmit se vonjak le. Láthatod ebből, miként állunk otthon s minő hála vár azokra, kik hazánk ügyében fáradoznak. Palinak röviden feleltem, mint azt az ily udvariatlanul irt »missilis« megérdemlette, de nem durván, nem sértőleg. Neked csak annyi commentárt írok, hogy az én leveleim s az általam hazaküldöttek által soha, de soha sem lett senki a hazában compromittálva.

(Aláírva)

Jósika.

Melléklet.

A.— Pál — Jósika Miklósnak Brüsselbe.

Pest, július 28. 1861.

Tegnap vettem 22-ikei leveledet. Minekelötte válaszolnék, hozzád egyenesen intézek egy pár szót. Én ezt legkönnyebben tehetem, mert én személyesen nem avatkozva semmibe sem, visszahuzottan élve, megmondhatom könnyebben neked azt, a mi következni fog, mint az érdekeltek, kiket, ha ilyeneket irnának, könnyen poltronsággal vádolhatnátok. Ez pedig az: nehezen esik az illetőknek, és méltán, hogy te, édes barátom, a legnagyobb könnyelműséggel a legerősebb dolgokat — kiírva neveket, vagy pedig úgy,

hogy azt akárki kitalálhatná — csak úgy mir nichts, dir nichts a postára teszed. Így, ha nem kimélték az egyéneket, ki a f . . e fog találkozni!? Rémitő ez! Te ott a rue d'Alphonseban könnyen beszélsz; tehetsz, irhatsz, mondatsz, a mi tetszik; azért nem leend bántalmad: de minálunk minden soít disant alkotmányos mozgalom daczára tulajdonkép ostromállapot van; és bármennyire tudnak és szeretnek az illetők meghalni a hazáért, de úgy egy könnyelműen irt levél miatt senki sem szeret 20 évre Kufsteinra menni. Ezt elhíheted. Bocsáss meg, hogy ily őszintén mondom meg ezeket. Ismétlem, én ezt könnyebben tehetem, mert nem avatkozom semmibe. De tudom, hogy ezért méltán neheztelnek.

Válaszólag leveledre: én úgy hallottam, hogy azóta már elég van téve annak kívánságának, ki nem akarja Don Quixote szerepét játszani. És ebben igaza van. E tekintetben meg lehetsz nyugtatva.

A többire pedig, édes barátom, egész általánosságban legyen mondva: ti tulságos izgatottsággal ítéltek azok fölött, mik itt történnek. Mindent tökéletes kibékülésre magyaráztok. Pedig ha egyéb nem is, az öreg jó Széchenyi mondásai közül, legalább egy csak eszetekbe juthatott volna: hogy nincs ostobább a pisztoly időelőtti elsütésénél. Egy árva szót, mi tökéletes biztonságon alapulna, nem tudtok mondani; semmi bizonyost, mire számolni lehetne: és azt akarjátok, hogy minden áron törjön a nemzet, és ok nélkül és biztos kilátás nélkül elpazarolja erejét; vérbe borítson mindent, hogy ti aztán azt mondhassátok: lám minő forradalmi ez a magyar nép! Ez persze nagy satisfactio lenne nektek, de vajmi keveset használna. És mivel ezt nem teszik, gyanusítjátok a legjobbakat »volenti non fit injuria«, »finis Hungariae« — mint magad irod — és más ilyféle phrasisokkal. Tudják itt az emberek, mit csinálnak. Higyjétek el.

Az furcsa, hogy az országgyűlés eljárását, úgy látszik, a lapok, az államférfiak, sokan, kiket érdekel, igen értik s helyeslik: csak ti nem akarjátok érteni. Pedig csak látnátok, éreznétek a nehézségeket, melyekkel itt küzdeni kell!

Et sur ce, mon ami, Isten veled. És remélem, semmi feindschaft ez őszinte szóért.

(A. P.)

Kossuth — Jósika Miklósnak Brüsszelbe.

Cossila, augusztus 11. 1861.

1. Pál ur gorombán hetyke levelét botránkozással olvastam s engedelmeddel meg fogom tartani, nem mint curiosumot (mert higgadt véremet curiosumok nem csiklandozzák), hanem mint okmányt, melynek használatára jöhet idő.

Hogy én mily óvatossággal gondoskodom mindig arról, nehogy valaki hon azt mondhassa, miként személyes bizton-

ságát compromittálom, — tudod. Nem irok senkinek egyenesen. Nem izenek kényes dolgokat más, mint olyanok által, kiket az otthoniak maguk biznak meg. Sőt annyira mentem az óvatosságban, hogy a hajdani (requiescat in pace) központi bizottmány tagjainak kiszemelésébe sem akartam avatkozni s azt egészen az otthoniakra bízam volt. Ámbár megvallom, midőn a neveket megtudtam, szemem-szám elállt bámulatomban s fájdalmasan kiálték fel négy-nél a hét közül: »Na, ezek ugyan lehetnek takaros alkotmányos ellenzékiek, de forradalmat rendezni sohasem fognak.« Ugy is volt. A »soi disant« országgyűlés első hírének lehe szétfujta kigyelmüket, mint a polyvát.

Azok közt, kiket bámultam »forradalmi vezér« attitudeben látni, volt A..... Pál ur is. Ki azon állás után, melyet 1848—49-ben elfoglalt, azon szembetünőség után, melyben a függetlenségi nyilatkozattal azonosítva volt, — ép akkor kér s fogad el amnestiát, midőn oly harcz előestéjén valánk, mely a zászlókitűzésre kilátással kecsegtetett: az nem lehet forradalmi ember. Annyival kevésbé, mert az lehetetlen, hogy őt valami kötelezettségek fogadása nélkül hazaeresztették volna; pedig azt privát lovagias jelleme feltennem jogsít, hogy adott szavát meg nem szegi.

Nagy bajnak tartom, hogy a központi bizottmány feloszlása után is ő s egy-két más hozzá hasonló, működési titkainkba avatottak maradtak. Mert hiában (s ez durva levelének kulcsa), ő az alkudni akarók közé tartozik, kik a forradalmat csak úgy fogadják el, ha ki nem kerülhetik.

Őszintén megvallom neked, hogy ha az ily elemek azon visszavonulásuknál nem hagyatnak, melylyel e levél dicsekszik, — előbb-utóbb kényszerítve látandom magamat az otthoni tevékenységet akként combinálni, hogy az ily nem forradalmi egyéniségek confidentiáinkon kívül maradjanak. Nem vagyunk oly »rohanók,« hogy szekértolók helyett kerékötökre volna szükségünk.

Ezt megirhatod vagy izenheted (alkalmilag) G. gazdának. Igen szép dolog a személyes jóbaráti viszony, de a haza előbb áll. Forradalmi tervekbe csak határozott nem-transigálóknak kell avattatniok.

Meg vagyok győződve, hogy te bizony hasonlókép sohasem veszted szemed elől annak szükségét, hogy óvatosnak kell lenni a közlésekben s tudom, méltán sértve érezvén magad a nem érdemlett vád által, arra úgy feleltél, amint kell. Hanem van Pál ur levelében egy pont, mit nem hagyhatok észrevétel nélkül.

Ezeket írja: »Azt akarjátok, hogy minden áron törjön a nemzet; és ok nélkül és biztos kilátás nélkül elpazarolja erejét, vérbe boritson mindent, hogy ti aztán azt mondhattok: lám, mi forradalmi ez a magyar nép! — Ez persze nektek nagy satisfactio lenne!!«

No már barátom, ez oly hazafiságtalan eltorzítása a tényeknek, hogy felette lelkem mélyéből felháborodom. Évek óta rést és őrt állok, hogy biztos kilátás nélkül a hazát könnyelműleg senki vérbe ne borithassa. Évek óta mondom és írom: »Én ugyan mindenesetre osztolni fognék veszélyeitekben, ha ti kétségbeesve, csak magatokba bizva, fegyverragadásra hagynátok magatokat a szenvedések által ragadtatni, — de erre nemcsak nem nógatlak, hanem óva intelek, hogy ne tegyétek, hanem tudjatok készülve várni az alkalomra; eljő az, el kell jönnie, az európai kérdések helyzetében fekszik garantiátok. Én kinyilatkoztatom, hogy csak azon esetben fogom a nemzetet fegyverfogásra felszólítani (tehát csak azon esetre kívánom, hogy a nemzet felkeljen), ha a sikernek (külháboru, szövetség és segély által) oly kilátását tudom a nemzetnek felmutatni, hogy a győzelem emberi számítás szerint csak a nemzet határozottságától legyen feltételezve. Én erre semmit sem kívánok töletek otthon, csak 1. Ne habozzatok. Állítsátok fel mind érdemileg, mind forma tekintetében a történelmi jogok maximumát a törvényes téren, de álljatok mellette mint kőszál, rendithetlenül. Minthogy külháboru és külsegítség nélkül nem gondolhattok felkelni, — ne tegyétek nekem lehetlenné ezt számotokra megszerezni, lehetlenné az által, hogy minden lépésekből kírj az alkuvó-szándék s minden szavatok feledés, békés kiegyenlítés, hűség és loyaltás protestatiója. Tegyétek lehetővé, hogy a baráti hajlamu hatalmak bizzanak és számithassanak a magyarrá, mint biznak és számítanak Velenczére. Velence sem fog fegyvert, nem kívánja tőle senki, hogy vérbe borit-

son mindent biztos kilátás nélkül, de úgy viseli magát, miként az egész világ tudja, hogy nem alkuszik az osztrákkal, ha az az egeknek minden csillagát reárajka bár. Mig ti az egész világot arra a hitre kényszerítetek, hogy nagyon is vágytok az osztrákkal kialkudni s hogy ha nem lesz alku, az nem ti rajtatok, hanem az osztrákon mulik. És ezen irányotok annyira megy, hogy még a külföldi lapoknak köztetek mulató levelezőit is arra tanítjátok, hogy nincs is pártnak nevezhető töredék az országban, mely az osztráktól elszakadni akarna.

2. Kivánom azt, hogy készüljetek a lehető esélyekre s engem készülleteitek felől tudomásban tartsatok.« — No, már barátom, ez levén az én politikám (melyben te is osztozol) nem lélekháborító botrány-e, hogy a te mindenbe avatott leveleződ az országot saját satisfactiónk végett (borzasztó!) ok nélkül, biztos kilátás nélkül vérbe borítani akaró szándokról mer gyanusítani?!

Hiszen ez hazaárulással határos gyanusítás!

Hát ily emberektől várjam én a honzsabadítás vezérletét!? Ily embereknek bocsássam tudomására a legkényesebb viszonyokat? Ily embereket higgyek politikai elvbarátainak, kik (a mint a fentebbi gyanusításból látom) a helyett, hogy irántam a bizalmat a népben fentartanák (mi a hon érdekében kötelességük volna), mindent elkövetnek, hogy azt aláássák!? Ily emberekkel maradjak én összeköttetésben?

Valami módot ki kell találnod, édes Miklósom, ezen méltó elkeseredésemet a gazdának oly módon adni tudtára, nehogy ismét compromittáló könnyelműséggel vádoltassál. De tudtára kell ezt juttatnod, azon hozzátétellel, hogy:

Kivánom, sőt (mert önfeláldozó szolgálataim nevében, a nép nevében s a kötelezett subordinatio nevében jogom van hozzá) követelem: nyilatkozzék határozottan, tudtával volt-e azon lélekháborító gyanusítás írása s osztozik-e azon nézetben?

Mert ha tudtával van s osztja, úgy én vele tovább összeköttetésben nem maradhatok s megbízó-leveletem vissza kérem.

Ha pedig nem osztozik azokban, úgy a haza szent nevében, melyet személyes barátságoknak nem szabad alárendelni,

felszólítom őt, válaszszon köztem s azon méltatlanul gyanúsító levél írója közt, mert a mennyiben tőlem is függ valami a haza felszabadításának nagy munkájában, én azt teljességgel meg nem engedhetem, hogy működésem titkai jövőre oly egyénnek legyenek birtokában, ki szándokaimat, céljaimat így eltorzítja.

A pártokat tisztázni kell. Más a privát barátság, más a hon ügye.

Meglehet, vannak a hazában (talán a levélíró is olyan, de azt hiszem a gazda nem), kik erre a markukba nevetnek s azt mondandják: hála Istennek, hogy visszavonulok s hagyom őket a békés kiegyenlítés ösvényén.

De csalatkoznak. Nem vonulok vissza (bármennyire unom is a nagy felelősséget). Nem teszem, mert a legutóbbi hetek alatt, a vidékekről, a nép köréből, hatalmas communitások köréből kezemhez érkezett nyilatkozványok ezt tennem meg nem engedik. Én Istenem tudja: sem nagyravágyó nem vagyok, sem vezérszerepre nem vágyom, de férfiú vagyok s agyamban van elég velő, szivemben elég honszeretetet s lelkekben elég határozottság, semmitől, a mi kötelesség, vissza nem riadni. Nem vonulok vissza, hanem kettőt teszek (ha a gazda kielégítőleg nem válaszol). Egy manifestumot, egy politikai hitvallomást teszek közzé az európai sajtóban, — és a tevékenységnek más elemeivel teszem magam viszonyba.

Ugy is, midőn »Rákóczy Ferencz«-edet (mit igen-igen köszönünk) olvasom, gyakran érzek hajlamot felkiáltani emberekről és osztályokról: »Nihil sub sole novi, úgy van most is, mint régen volt.«

2. De van más is, mit a gazdával tudatni szükséges. Névszerint:

Hazuról panaszkép tudósítottak, hogy valami baron du Regne francia konzul működik Horvátországban ellenünk; ingerli a horvátokat a magyarok ellen; biztatja, hogy ki ne egyezzenek velünk, kecsegtetvén őket egy nagy déli Szlávország jövődjével s mindezt a francia császár nevében.

E panaszt július 21-én kaptam, 22-én nyomban irtam. Párisba s augusztus 4-ről a következő jelentést kaptam ottani képviselőnkől, válaszul utasításomra:

»Le Baron du Regne fiumei konzul, már tényleg visszahivatott mainapon s Moustier bécsi követ orrot kapott azért, hogy trop de zèle-ből Zágrábba küldé a miniszter tudta nélkül. Olvastam du Regne jelentéseit. Ostoba, zavart fejü ember. Szó sincs a jelentésekben a magyar-horvát meghasonlás, elválás eszközlésének hasznosságáról vagy a horvátoknak anti-magyar szelleméről, egyedül csak a határórség katonai szervezésének előnye van kiemelve Franciaországra nézve a leendő háboru esetére Austria ellen s hogy Horvátország e részben nagyobb szolgálatot tehet Franciaországnak, mint Magyarország. Háromszázezerre teszi du Regne a horvát stb. határőri katonaságot. Megtettem észrevételeimet e részben írásban; megmondám, hogy hol és merre van elszórva az egész monarchiában a validus határőri 50,000 katona, s mi az a 3-ik, 4-ik otthon levő zászlóaljok 45—60 éves egyénekből álló határőri katonája, kikből Ozoránál két század magyar huszár, egy zászlóalj és a vasvillás népfelkelés miként fogott el tizenegyezeret 12 ágyuval s két tábornokkal stb. Fog új ember menni Fiuméba és Zágrábba innen Párisból s pedig olyan, a minőt csak kívánnunk lehet.«

Ezt, kérlek, add tudtul haza, azon hozzáttétellel, hogy kéretem; legyenek gonddal, hogy a külföldi lapok ismert pesti levelezői ne oly emberektől kapják értesüléseiket, kiknek indoctrinálásai nyomán aztán oly pesti levelek jönnek közre a külföldi lapokban, mint, például, a »Times«-ban láttam tegnap, hol a francia császárról az van mondva, hogy ő is ellen-sége a magyarnak s a magyar is neki; ellenben, hogy ez (a magyar!) az angoltól (az angoltól!!) vár és remél s még Palmerston-ban (!!!) is bizik. Az ilyek, Pestről írva, nagyon rossz vért csinálnak Párisban.

3. Egy másik közlendő ez:

E napokban a határozati párt leghatározottabb töredékének egy megbizottja volt nálam, azon kijelentéssel, hogy ők, mint az osztrákkal alkudozni nem akarók, velem egyenes viszonyba kívánnak lépni s a külkutatások felől tájékoztatni, minthogy e részben egészen homályban vannak s velök sem közöltetik.

Ez utóbbit (a tájékozást) megadtam a küldöttnek annyiban, a mennyiben azt akármely becsületes magyar embernek

mindig örömet s készséggel megadom, hiven, nagyítás és illúziók nélkül, s külösszekötéseink természetéről és helyzetéről felvilágosítottam. A mi pedig az elsőt, az egyenes viszonyba lépést illeti: feleletem az volt, hogy van az országban ember (nevét megmondani nem érzem magamat jogosítottnak), kivel én viszonyban vagyok, mint olyannal, kit a forradalmi előkészületek vezérletére magam részéről felhatalmaztam. Hogy ennek háta mögött s tudta nélkül bocsátkozzam másokkal viszonyba, azt sem a becsület, sem (mert a két irányban haladó tevékenység egymást keresztülvághatná) a hazafiság nem engedi. Hanem fogok irni megbizottamnak s megkérdem, miként lehet az, hogy ő ezen párttal, melyet határozottan forradalminak lehetetlen nem ismernie, nincsen viszonyban? — Válaszától függesztem fel, hogy mit fogok jövendőre tenni.

Ezt, a mint látod, édes Miklósom, okvetlen meg kell a gazdának irni, hozzáadván, hogy akármiként álljon is e párt irányában az országgyűlési pártmanoeuvr-ekre nézve, a felett csakugyan csodálkozom, hogy e párt a forradalmi előkészületekre nézve egészen mellőzve van. Mert az csak nem szenved kétséget, hogy a leghatározottabb színezetű párt — a szélső baloldal, hogy megmondjam — nem hagyja magát nullifikálni s kezeit tétlenül zsebre nem dugja. Tehát működik s csakugyan tanácsosabb e működést a gazda ellenőrzése alatt tartani, semmint magára hagyni, mert így, egymásról semmit sem tudva, az intézkedéseket kölcsönösen csak zavarhatják.

A megbizottanak pedig azt kötöttem lelkére, hogy ha netalán tán e nem-közlekedésnek oka e pártnak haladottabb demokrata elveiben feküdnék, — megvárom hazafiságuktól, hogy a nem opportunus kérdéseket hagyják a jövendőre, á chaque jour suffit sa besogne pontosítsák össze egész irányukat a »függetlenségi« program valósításában s ne fitogtassanak oly kérdéseket, melyek osztályt osztály ellenébe ingerelhetnek. Én nem tartozom azok közé, kik az egységet célnak tekintik; én azt csak eszköznek tekintem s így a célt az eszközért áruba nem adom. Szeretem az egységet, de ha a cél épségben-tartásával össze nem egyeztethető, — jobban szeretek határozott párttal, mint határozatlan keverék unanimitással állani; hanem időelőtti, nem alkalomszerű vagy alá-

rendelt kérdések miatt ép úgy, mint személyes ambíciócskák miatt az erő-összpontosítást zavarni bűnnek tartom.

4. Még egy kérdésedre kell felelnem. Igenis volt valaki itt künn, de bizony az mindennel együtt, a mit mondott, ott-hon is maradhatott volna. Miután elmondá mondókáját, indítatva láttam magamat, kérdezni: »S ez minden?« — »Igen.« — »Ugy bizony kár volt Önnek kifáradni; mindezt rég s kimerítőbben tudtam a hirlapokból.«

Elmondtam neki, mit kívánok. Hamar választ ígért. Ugy vettem észre, hogy amaz udvarias epistolával (mely anynyira felboszantott) kapcsolatban missiójának főfeladata azon kérés volt, intselek meg téged, hogy levelezéseidben óvatos légy, nehogy egyéneket compromittálj.

Feleltem, hogy ezt tudodra adom, de úgy tudom, hogy ekkorig általad senki sem lön compromittálva; egyébiránt, ha félnek a levelezéstől, rajtuk áll azt feleslegessé tenni, az által, hogy gyakran gondoskodjanak szóbeli jelentéstétel és inneni értesítés lehetőségéről.

(Aláírva)

Kossuth.

5.

Jelentés az organisatio jelen állásáról.

Augusztus 10. 1861.

A szervezet úgy áll, mint állott a mult év végén; ugyanazok állnak az élén és így a kezdő-betük elegendők lesznek annak tudására, ki hol s merre működik. A volt honvédtisztek minden megyében tudva vannak (mivégre a segélyző-egyletek jó eszközök, de csakis erre használhatók, mert igen-igen vegyes különböző elemekből állanak). Így a tiszti állomások betöltése a legkisebb nehézséggel sem jár, mert a régihez még új tényezők is járultak, t. i. sok az osztrák seregből mult év óta kilépett magyar főtiszt és számtalan ugyanott két-három év előtt kiszolgált altiszt, kiknek nagyobb része besorozott honvéd volt s végre az összes mivelv lelkes ifjúság.

Magára a sereg zömét képező anyagra nézve is sokkal kedvezőbben állunk most, mint 48-ban. Akkor alig volt egy községben néhány kiszolgált katona, ki a fegyverkezeléshez és a katonai rendtartáshoz értett volna; most, hogy az osztrák a conscriptiot létesítette, hogy a volt honvédeket, még a tiszteket is besorozta: uincsen helység, melyben tökéletesen begyakorlott s már háboruban is résztvett harczrakész férfiak nem találatnának, kik igen csekély kivétellel, ma is készek fegyvert ragadni.

Az itt következő kimutatás figyelemmel van a különböző nemzetiségekre. Mert mint tudva van, a kormány a 48-iki emeltyűjét a nemzetiségek fellázítására akarja ujonnan használni; mily sikerrel? — azt a jövő mutatandja; mindenesetre jó, ha külön veszi számításba az ember azon tényezőket, melyekre bizton számíthat, külön a kéteseket, külön a netalán ellenünk is támadhatókat. A magyar, német, tót elem mindenütt feltétlenül biztos. A szerb, e legerélyesebb s legharcziasabb honfitársunk, remélhetőleg velünk fog tartani. A románok egy része hajlik a bécsi bujtogatásokra; egy része igen jónak mutatkozik. Horvátországban, ugy látszik, a most legközelebb lefolyt események következtében ügyünkre nézve kedvezőleg fognak a dolgok fejlődni; miről pár hét alatt biztos tudósítást küldendek.

Erdélyben a magyar és székely elemre határozottan számíthatunk; itt az organisatio tökéletesen rendben van. A román és szász folytonos benső s még határozott irányt nem vett küzdelme miatt, ennek bevégeztéig mint tényező számításba nem jöhet. De befolyásunk ott is nőttön nő. Jelenleg az erdélyi felkelési erő P. A. rendezése folytán tizezerre tehető, közte ezer lovas.

Szám	M e g y é k	Parancsnok	B i z t o s		Nem biztos
			gyalog	lovas	
I.	Trencsén, Pozsony f. része, Nyitra felső része, Bars és Hont al. része	Z.	10,500	1,000	—
II.	Árva, Liptó, Turócz, Zólyom, Bars, Hont, Nógrád és Gömör egy része	B.	8,000	400	—
III.	Gömör, Szepes, Sáros, Abauj, Torna, Zemplén	M.	12,400	1,200	—
IV.	Borsod, Heves, Alsó-Nógrád, Jászság, Pest, Kis-Kunság, Csongrád.	F.K.&S. V. G. }	19,000	3,000	—
V.	Ung, Bereg, Ugocsa	P.	2,500	300	} 3,300
VI.	Máramaros, Szatmár, Kővár, Közép-Szolnok, Kraszna	M.	6,000	1,000	
VI.	Szabolcs, Bihar, Hajdu-Kerület, Nagy-Kunság	K. P. } K. Gy. }	11,000	1,200	—
VII.	Békés, Csanád, Arad, Krassó, Bánáti oláh határörv.	A. L.	5,600	600	5,700
VIII.	Temes, Torontál, Bán. ezr.	D. } Cs. }	3,000	300	4,500
IX.	Bács, Szerém, Péterv. ezr., Csajkások, Pozsega, Verőcze, Brod és Gradiska ezr.				
X.	Tolna, Baranya, Somogy	{ B. L. } { D. L. }	8,000	1,000	1,200
XI.	Vas, Zala	H.	7,000	1,000	—
XII.	Sopron, Mosony, Alsó-Pozsony, Győr, Komárom	K.	8,500	1,200	—
XIII.	Veszprém, Esztergom, Fehér	A.	7,000	1,200	—
			112,500	13,900	14,700
Erdély			Biztos 126,400		—
Táborkari főnökök			P. A.		
			J. J.		

A fent kitett erő nincsen tulozva. Ha a beütés sikerül, öthat hét alatt kiáll és az országban uralgó hangulatot figyelembe véve, kissé kedvező körülmények közt kettőztethető. Mily mérvben fog az általános felkelés haladni, azt meghatározni lehetetlen, mert az az elején kivivott győzelemtől feltételeztetik.

Ha bizonyos eshetőségekben szükségesnek látnók a nemzet semlegességi politikáját guerillák működtetése által bátorítani s felvillanyozni, akkor területenkint jó lovakon és kocsikon 400—500 válogatott ember gyorsaságával és bátorságával pótolandjuk a nagy számot. A fentebbi főorganisationsiót azonban akkor fentartva titokban a nagy eseményekre.

Az organisatio vitele meg van állítva, de nem megszüntetve. Azt most tovább vinni nem volna czélszerű. Idő előtt jönne köz tudomásra és igen jó volt, hogy az országgyűlési tárgyalások és a politikai élet mozgalmai elvonták rólunk a közfigyelmet. Nyolcz héttel a beütés előtt elég idő azt felvenni s tovább fejleszteni.

Az idei bő termések a legnagyobb sereg ellátását az országban nagyon könnyitenék. Az ország különböző vidékein a parancsnokságot egyelőre J. J., B. L., *) M. J., A. L., **) H. E., K. Gy. és Erdélyben P. A. viendik. A magyar ezredekben uralgó hangulat olyan, hogy a hadjárat kedvező menetével bizton lehet egy harmadára s a huszárság felére számítani.

Mélyen tisztelőd

Komáromy György.

6.

Kossuth — Jósika Miklósnak Brüsszelbe.

Cossila, augusztus 15. 1861.

Deák, mint a törvényesség embere, a nemzet jogait törvényes téren férfiasan megvédette. Akárhova fordul a koczka, — e (második) felírás után senkisé fogja mondhatni Európában akár azt, hogy a magyar a békés kiegyenlítés kísérletét ki nem merítette, akár azt, hogy csak egy hajszalnyival is többet kívánt, mint a mihez törvényes jogát czáfolatlanul bebizonyíthatá. Ha e felírás után törésre kerül a dolog, — Isten, világ s a történelem előtt csakis az osztrák házra hárulhatand a felelősség. D'avoir mis l'ennemi dans le tort devant l'opinion publique nem csekély nyeresemény. S ez Deák érdeme.

*) Benyiczky Lajos

**) Asbóth Lajos. — Nem tudván, hogy ki halt meg azóta a lajstromban kezdő betűkkel jelzett többi parancsnokok közül, a többiek megnevezését a discretio kötelessége tiltja.

Az országgyűlés veszélyes játékot kezdett, midőn magát az annyi megbocsáthatlan bűnökkel terhelt hatalom irányában a kibékülés sikamlós utjára mindamellett is hazardérozta, hogy lehetetlen volt nem tudnia, miként osztrák uralom alatt a magyar sem nemzet, sem valódiilag szabad soha nem lehet. Veszélyes játékot üzött, mert ostobaságra számítani ily nagy dolgokban mondhatlanul kockáztatott játék; pedig bámulatos ostobaság kellett hozzá, hogy az osztrák át ne lássa, miként ha a magyarral most kialkuszik, roskadó hatalmát helyreállítja s hogy ha odatartja fejét a végett, hogy Szent István koronáját a magyar reá tegye, ezzel oly életet nyer, melynek ára a magyar nemzet eventualis halála leendett.

Szerencsére, meg volt az osztrákban ez ostobaság. Az alkut oly térre állítá, melyre az országgyűlésnek honárulás büne s nemzeti gyávaság szégyene nélkül őt követni nem lehetett, s én nagy érdemül rovom fel Deák-nak, nem azt, hogy ezen infámis kihívást visszautasította (mert vissza nem utasítani csakugyan nem lehetett), hanem azt, hogy ezen visszautasítást oly határozott positiv programmal kötötte össze, melytől visszalépni örök szégyen nélkül többé nem lehet; s nagy érdemül rovom fel Deák-nak azt, hogy annyi férfias méltósággal tudta a nemzet történelmi jogainak épségét az alku feltételeinek minimuma gyanánt felállítani, hogy az tömegben ragadta a nemzetet oda, miszerint magát e minimumtól nem tágitani Isten és világ előtt lekösse. Vannak helyzetek, honnan csak előre lehet menni, hátra nem. Deák ily helyzetbe állítá a nemzetet.*)

Már most az a kérdés: quid porro? Ha a német enged, — értem a következményt. De, ha nem enged: quid porro? Ha »tűrni kell, tűrni fog a nemzet,« — mondja a felírás. Tűrni s mindig csak tűrni? passiv ellentállás s mindig csak az?

Programmnak vegyem-e ezt?

E kérdésre választ kérek hazulról általad. Positiv választ követelek. K ö v e t e l e k, mondom, mert ezzel a nemzet tartozik saját becsületének s azon nemzeteknek, melyek kérdőleg

---

*) Csalatkoztam! A nemzet megtette, a mit én erkölcsi lehetlenségnek tartottam, Hátrament s hátramentében Deák által vezéreltetett. De nem hiszem, hogy hitemet a nemzet szilárdságában bűnül fogja nekem felróni a történelem.

függesztik reá szemüket, s kiket határozatlan értelmű frásisokkal vagy hallgatással megcsalni sem nem szabad, sem nem tanácsos.

A türés politicájának, hogy értelme legyen, csak kettő közül egy célja lehet. Vagy ez: »Tüdni s türés közben készülni fogunk, míg a fegyverfogásra kedvező alkalom nyílik.« Vagy ez: »tüdni fogunk, míg az osztrák szükségből megadja, a mit most megtagad.«

A türés politicájának egy harmadik értelme nincs. Mert azt csak nincs ember, ki politikájául vegye, hogy tüdni fog, mint a vágó-hidra czipelt juh, míg el nem vérzik.

Melyik értelmet teszik, a kettő közül, a nemzet vezérei magukévá?

Ha a másodikat, — mondják meg. Mert ha meg nem mondanák, csalást követnének el s örök gyalázon kívül átkot is vonnának Magyarországra külnemzetektől. Igenis átkot, mert arra még csak gondolni is irtózat, hogy valamely külnemzet a magyar passiv ellentállása által elcsábítva s így a magyarra számítva, hadat izenjen az osztráknak s aztán azt lássa, hogy a magyar, kire számított, a válság percében az osztrákkal megalkuszik s (mi az alkunak kikerülhetlen következése) az osztrákot segíti.

Ez infamis csel volna. Azért, ha a netaláni alku vétetik céljául a »tüdni fogunk, ha tüdni kell« programmnak, — mondják meg, miszerint én is megmondhassam idekünn, hogy a magyar nemzetre ne számítsanak. Ezt kimondva, akármit ítéljen nemzetünkről különben a világ, legalább nem fogja mint csalót megátkozni. Mit teszek én ez esetben? — az nem azok dolga, kik e programmnak zászlaja alatt állanak.

Ha pedig a türés politicájának amaz első értelme szolgál programmul, hogy tudnilik tüdni s türeve készülni fognak, míg fegyverfogásra alkalom nyílik, — ez esetre két követelni valóm van.

Egyik: hogy készüljenek.

Másik a következő:

Ki van mondva, hogy az értekezlet fonala megszakadt. Az országgyűlés és vele a törvényes jog-vindicálás napjai megszámlálvák. Ha tehát a nemzet arra határozza magát, hogy a passiv ellentállás szenvedései között (mik bizony a jelenle-

gieknél súlyosabbak kevésbé lehetnek,) készülve várja s körülményektől várja az a c t i v ellentállás kedvező alkalmát, — kétszerezesen fontossá válik a hatásos működés külföldön a barátságos kormányoknál. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha idekűnn van valaki, a kiről tudatik, hazai nyilvánításokból kérdésbevonhatlanul tudatik, hogy a nemzet őt ép úgy vezérének ismeri a forradalom külföldi előkészületeinek terén s ő benne e tért illetőleg szintugy minden bizalmát helyezi, mint vezérének ismerte Deák-ot s minden bizalmat helyezett Deák-ba otthon, a jogfentartás törvényes terén. Ki legyen azon ember? — nekem az tökéletesen mindegy. De valakinek lenni kell, valakinek a közérzelem sűrű és sokszerű demonstratióival ki kell jelöltetnie, mert különben, ha ily manifestatiók hiányában a dolog ugy marad, amint most van, hogy tudni illik minden haszontalan és fenhéjazó kontár jogosítva véli magát a nemzet vagy az emigráció akaratának képviselője gyanánt fitogtatni magát és saját kezére, de a nemzet rovására politikát csinálni, míg végre a kormányok, de különösen az új s azért avatatlanabb egyéniségek azt sem tudják, ki a szakács, ki a szakácsné: külföldről a nemzet egyáltalában semmit sem várhat. Azért ismerje a gazda legsürgetősb kötelességének kicsinyben-nagyban, minden lehető alkalommal azon lenni, hogy a nemzet bizalma félreismerhetlenül nyilatkozzék a külgügyekre nézve valaki iránt, akárki legyen az.

Okvetlen szükség van erre még azért is, mert a mióta Teleki László örökre sajnálatos balsorsa által idekűnn a constituált vezényletben csorba támadt (mit kipótolni nem lehet, mert a barátságos kormányokat nem lehet arra kényszeríteni, hogy titkaikba valakit beavassanak), akadtak idekűnn emberek, kik fejükbe vették, hogy »többé nem fogják magukat nullificálni« és saját kezükre (s talán mert a multból rehabilitációra van szükségük) oly eszeveszett kalandos kezdeményezések összegyártására adták magukat, melyek, ha idején utjukat nem álljuk vala, a nemzetet nemcsak beláthatatlan szenvedésekbe, hanem még hire-neve becsületének nevetséges compromissiójába is sodorhatták volna.

No már nekem vezérelvem mindig az volt, hogy egyrészt nemzetünket idegen czélokra pusztá eszközül használatni nem engedem, másrészt gonddal leszek, hogy a for-

radalom kívülről csak úgy vitessék be az országba, ha az oly combinatiók s oly támasz és segítség kíséretében történhetik, hogy a győzelem csak a nemzet akaratától függjön. Remélem, siratott barátunk: T e l e k i L á s z l ó elmondta otthon, hogy e két vezérelvet még Napoleon császár irányában is valósítani tudtam 59-ben s azóta is érvényt tudtam szerezni ez elveknél a kormányokkal való viszonyainkban. Ezen elvektől vezéreltetve, ekkorig utját tudtam állani az említett eszeveszett terveknek is. De világosan kimondom, hogy ha akár nekem, akár más akárkinek hazulról oly manifestatiók által támasz nem nyújtatik s tekintély nem adatik: sem én, sem senki más nem kezeskedhetik, hogy a magyar nemzet vérével valaki könnyelmű játékot nem fog üzni s hogy nem akad ember, kit szükség esetén egynek vagy másnak eszébe juthat desperált diversiókra s azok által a magyar érdekeket idegen célokra eszközül felhasználni. Fontolják meg tehát otthon, hogy itt künn nemcsak az a teendő, hogy a nemzet felszabadítása lehetővé tétessék, hanem az is, hogy irtózatoss bajokba keveredéstől megóvassék.

Ekkorig, míg hon a békés kiegyenlítési kísérletek folyamatban voltak, a hazafias hivatásban el lehetett járni hazulról jövő minden támogatás nélkül (mert hiszen sohasem adtak semmi támaszt) s Istenre hivatkozhatom, hogy én ugyan a békés kiegyenlítési kísérleteknek (bármennyire rosszalottam is azokat) nem veték utjába akadályokat, sőt másokat is fel tudtam tartani, hogy azt tehessék — hadd határozzon a nemzet, gondolám —: de most, miután az értekezletek fonala megszakadt, bizony számítás lehet a nemzet egy vagy más békétlenebb töredékére s így holmi nem ágyu, hanem kulcspuska elsütésének s ennek is időelőtti elsütésének meggátolása s a hatalmaknak saját érdekükben arra kényszerítése, hogy a magyar ügyet ne eszköznek, hanem coordinált célnak tekintsék: tekintélyt és támaszt kíván, melyet csak nemzeti bizalom nyilvánulása adhat.

Ha ezt nem akarják érteni otthon, ám lássák; ők iszzák meg keserű levét. Intésemet fel fogja jegyezni a történelem; erre gonddal lesznek. — —

(Aláírva)

Kossuth.

7.

Emlitettem fentebb, hogy a határozati párt egy töredéke megbizottat küldött volt hozzám Olaszországba. — E töredék köréből érkezett hozzám a következő

Értesítés a hazából.

Pest, augusztus 16. 1861.

A megbizottunk által izenetileg küldött felvilágosításokért mindnyájunk őszinte köszönétét kifejezni sietek. Kellő pillanatban érkeztek azok, mert, ugylátszik, néhány nap mulva megint nagy kérdésekkel állunk szemközt s bizalom a jövőben tetemesen könnyíti az elhatározást.

Az országgyűlés nem képes semmi jót eszközölni. Együttléte még a legflagransabb erőszakoskodásokat sem háritja el a nemzetről; az adóvégrehajtás sanyargatja a népet, törvénytelen elfogatások nyugtalanítják a kedélyeket s a katonaaállítás is küszöbön van. Az országgyűlés tehetetlen, de létezésével igen sokat kockáztat, mert azok, kik kiegyenlítésre törekeshnek, semmit sem mulasztanak el, hogy a folyó évtől nagy változásokat remélt s e reményben csalatkozott nép elégületlenkedni kezdjen s nyomást gyakoroljon szükség esetében az országgyűlésre, mely, szerintük, makacsságával az alkotmányos élet helyreállítását s a megrongált jólétnek kiépülhetését akadályozza. E fogalmat kezdik nagybüzgón terjesztetni, s a tömeg mindig hajlandó megenni a szenvedéseket.

Eleitől fogva az volt törekvéseink célja, hogy az országgyűlés oly lépést tegyen, mi a szétszlatást vonná maga után. Midőn július 5-én az uralkodó trónjogának elismerését magában foglaló első felirat elküldetett, általában attól féltünk, hogy az udvarnál Vay terve fog győzni, mely igen ügyesen van kigondolva arra, hogy a magyar nemzet hinárba sodortassék. Valóban, ha sikerül Vaynak minisztereket neveztetni, kik aztán a bécsi udvar automatai legyenek — nem lehetetlen, hogy az alkupárt, ledobva álarczát, melyet még mindig visel, magát Deákot vagy magával sodorja a kiegyezés ösvényén, vagy arra kényszerítette volna, hogy félrevonulva, akadályul ne szolgáljon.

A bécsiek ostobasága, részben pedig azon körülmény, hogy Vaynak és társainak sem erejében, sem őszinteségében egészen nem biznak, egyelőre megmentett bennünket a veszélytől azzal, hogy a július 21-ikei leiratot kaptuk s Vay odafenn megbukott. Igy röpiratunk is, melynek célja volt, a közvéleményt lehetőleg óvni a Vay-féle tervek és törekvések behatásaitól, — mely azonban ép ezért Vay kormányközegei által elkoboztatott — ezuttal feleslegessé vált; de nem felesleges a jövőnek eshetőségeivel szemközt, mert Vaynak most elejtett tervét még elővehetik. Azért a röpiratot kéz alatt Debreczenben háromezer példányban kinyomattuk s az országban szétszórtuk.

A leiratot nagy felzudulással fogadta a közönség, és az első pillanatban mindenki óvakodott a legtávolabbról is azt mutatni, mintha még egy újabb felírás készítéséhez megegyezését adni kész lenne. Mit fog tenni Deák? — Ez volt mindenki kérdése, melyre azonban felelni senkisé tudott. Első volt Kazinczy Gábor, ezen leghitványabb mamelukja Deáknak, ki többek előtt kiejtá a szót, hogy »ezt csak nem lehet szó nélkül hagyni, erre felelni kell.« E mellett Eötvös, a kiegyenlítési pártnak fáradhatlan s igen ügyes regisseurje, bizalmasan azt sugdosta a határozottabbak fülébe, hogy Coronini zsebében van a császári rendelet, azon esetben, ha az országgyűlés határozatot hozna vagy nyilatkozványt adna ki, az országgyűlést feloszlatni s mintegy hatvan képviselőt Josephstadtba küldeni.

Ezekből látni lehetett, hogy Deák felírást akar; azonban azok, kik hozzá legközelebb állának, még folyvást azt erősítették, hogy Deáknak mindegy, akár felírás lesz, akár határozat — s mi az utóbbival együtt jár: az országgyűlés szétüzése — csak a mi történni fog, egyértelműleg történjék. Magá Deák azon ajánlatot tette, hogy mind a felírási, mind a határozati párt részéről választassék nyolcz tag, s abban, mit ekép tizenhatan jónak fognak látni, nyugodjék meg az egész ház.

A felirati párt megválasztotta a maga nyolcz emberét, de a határozati pártot összehívni nem tartották czélszerűnek. Ezen párt még május közepén a pártügyek vezetésére s különösen a megkezdett felirati s határozati viták alatt a par-

lamenti küzdelem rendezésére hét tagu bizottmányt nevezett. Tisza Kálmán odavitte a dolgot, hogy ezen bizottmány tagjai tanácskozzanak a feliratosok választottaival, nyolczadik tagul Várady Gábort hivatván meg. Első értekezletét ezen bizottmány július 23-án tartotta, hol is mind Nyáry, mind Tisza azon nézet mellett küzdöttek, hogy újabb felírás legyen. A határozat mellett csak Bónis, Kállay, Várady emeltek szót. Deák kívánatára abban lön megállapodás, hogy ő készít egy felirati javaslatot, a határozatot kívánók készítsenek egy határozati javaslatot s mindkettő terjesztessék a vegyes bizottmány elé, ez pedig határozzon a teendőik felett.

Ezen értekezlet. után zajt kellett ütnünk s a határozati párt összehívását szorgalmaztuk. Nyáry engedett a kívánatnak, de a július 26-án tartott pártértekezletet azon kijelentéssel nyitotta meg, hogy ha a hetes bizottmány többé a párt bizalmát nem bírja, ám válaszszanak helyette másokat, ő örömet visszalép; de ha a fenforgó kérdés lényege fölött tanácskozás hozatnék szőnyegre, ez esetben ő azonnal eltávozik s a tanácskozásban részt nem veend, mert eszélytelenség volna akép kezelni az ügyet, hogy a hatalom tudomást nyervén előre a képviselőház szándoka felől, minden további ülést tartást lehetlenné tenne. Részünkről Halász Boldizsár az ügyet felvétetni kívánta, miután a »hatalommal« való ijesztetetés csak ürügy volt oly eljárásra, mi által a párt tevékenysége elzsibbasztassék. A többség Nyáry mellett volt; mire én azt kívántam, hogy mielőtt a vegyes bizottmány megállapodásának eredménye a ház elé kerülne, pártértekezlet okvetlenül hivassék egybe s ott jöjjünk tisztába. Nyáry ezt meg is ígérte, de ígéletét nem váltotta be.

A július 21-kei leirat brutális hangja, midőn a nemzet alkotmányos követelései vel szemközt uralkodói teljhatalomra hivatkozik s e mellett kijelenti, hogy az uralkodó az 1848-iki alkotmányos biztosítékot sem nem köteles elismerni, sem elismerni nem fogja: Deák állását kissé megnehezítette, mert a közvélemény egy újabb felírásról hallani sem akart. Azon ürügy alatt tehát, hogy Deák még nem készült el, egyik napról a másikra halasztották az ülést még négy-öt napig azután, hogy a feliratterv egészen készen volt. Idő kellett a capacitatoria

s különös tevékenységet a felírás érdekében Ghyczy Kálmán fejtett ki.

Eközben röpiratunk is elterjedt. De egyéb körülmények is jöttek közbe. Vayt, midőn bécsi állomását odahagyta, a pesti tisztikar s képviselők által némi ovatioval fogadtatták, Borsodban pedig Szathmári helyébe országgyűlési követül választatták meg, s el lön határozva, hogy a leírás fölötti tanácskozás előtt, valamely kisebb fontosságú tárgy miatt, ülés tartatván, a képviselőház roppant ovatioval fogadja az ex-cancellárt. Ennek a Vay-terv érdekében kell vala történni. Mi azonban, a szélső baloldal részéről, megizentük az illetőknek, hogy ha e tervvel fel nem hagynak s általában ha Vayt a házban éljenzéssel akarnák fogadni: mi nem irtózunk attól sem, hogy az nap a muzeum terme sajnálatos botrány színhelyévé váljék, mert ellendemonstratio fog történni. A képviselők közt e tárgy nem csekély ingerültségre szolgáltatott okot, s a baj az által lön elhárítva, hogy Vay mai napig sem foglalta el székét.

A határozati párt részéről vállalkoztak javaslat készítésére Tisza, Várady, Terényi, mindenik külön, mindenik a főszólyt a leirat megczáfolására fektetvén; mi pedig egészen felesleges munka volt, mert előre lehetett tudni, hogy e részben Deák munkájával egyik sem fog versenyezhetni. Én minden czáfolásnak ellene voltam, s nem hittem, hogy az országgyűlésnek hivatása lehessen Beke vagy Perthaler urakkal vagy Forgách gróffal röpirati polémiába boesátkozni oly kérdések fölött, melyek Éurópa előtt is már tisztában állanak. Az általános nézet azonban az volt, hogy ha egyéb ok nem volna is, már azon körülmény, hogy Deák az ellenébe felállított leirati tételeket szó nélkül nem hagyhatja s e részben a képviselőháznak erkölcsi kötelessége Deákot fedezni: elkerülhetlenné teszi a czáfolást.

Egyébiránt a határozat lényegét mégis csak a határozati pontok tették volna s miután Tisza, Terényi és Várady az általuk készített határozati javaslatot utolsó napokban egybeolvasztották, odatörekedtem, hogy a határozati pontok oly éles szegleteket képezzenek, melyeken minden további kiegyenlítési terv törést szenvedjen. Ezen határozati pontok szerint az országgyűlés tiltakozott volna nemcsak minden-

nemü adókiivetés, behajtás, katonaállitás és adósságcsinálás ellen, hanem egyszersmind az országgyűlés elosztatásával bekövetkezhető minden törvénytelen kormányzati intézkedés érvénye s a törvény értelmében eljáró helyhatóságok irányában követendő bármely erőszakoskodás ellen; a határozat továbbá az uralkodónak mindennemű adományát s kinevezését törvénytelennek nyilvánítván, mindazokra, kik bármely törvénytelen intézkedés végrehajtására segédkezet nyujtanának, a honárulás bélyegét sütötte volna.

De kétségtelenül legfontosabb része leendett a határozatnak az, mely a törvényhatóságok részére szolgált volna, utasításul az országgyűlés elosztatása esetében. Ezen utasítás lényege az lett volna, hogy mindenki teljesítse kötelességét s a törvényhatóságok, megtagadva minden törvénytelen intézkedés végrehajtását, csak az erőszaknak engedjék át az általuk elfoglalt törvényes tért.

Ily viszonyok hatása alatt készítette Deák a felirati javaslatot, melynek éleit ki kellett köszörülni, nehogy a közhangulatnak mögötte álljon. A feliratnak azon legélesebb részét, melyben kimondatik, hogy az országgyűlés az egyezkedés és tanácskozás fonalát a leirat által megszakítottnak tekinti, Nyáry alkudta ki Deáktól, viszont biztosítván őt, hogy ha az egyezkedés megszakítása benne lesz a felirati javaslatban, ő mindent elkövet, hogy ez esetben egyhangulag fogadtassék el. Ghyczy az egyezménybe beavatva, ügyesen vitte a dolgot; még az ülés előtt — augusztus 8-án — negyed-órával többeknek, kik határozatot akartak, azt mondá, hogy az nap mindkét javaslat egyszerüen le fog tétetni a ház asztalára s kinyomatásuk elrendeltetvén, a tárgyalásnak augusztus 10-re kitűzését fogja indítványozni, — holott már előtte való nap este megnyerték Nyáry és Tisza az öreg Bernáth Zsigmondot arra, hogy midőn Deák a felirati javaslat elolvasását bevégzi, tegyen indítványt a felkiáltás utján leendő elfogadásra. E mellett Tisza kívánatára már előbb Várady és Terényi megegyeztek, hogy az általuk készített határozati javaslatot Simonyi báró írja alá s tegye a ház asztalára. Simonyi pedig szintén meg volt nyerve a tervnek s így történt, hogy Deák után Bernáth állott fel, Simonyi pedig a határozati javaslatot visszaküldötte Nyárynak aláíratlanul. A

nagy lelkesedést a ház megcselekedte annak rendén s nem lehetett eszélyesen egyebet tenni, mint a rohamnak háborítlan lefolyást engedni. Szavazásnál a szélső baloldal jelen volt huszonhét tagja azonban ülve maradt.

A szakításra vonatkozó kifejezést illetőleg a »Sajtó« mindjárt következő nap hozta azon magyarázatot, hogy a felirással az országgyűlés szakítani nem akart, csak constatálta azt, miszerint a július 21-ikei leirat által lön az egyezkedés lehetlenné téve, de ha egy újabb leirat a királyi teljhatalmat nem emlegeti s alkotmányos álláspontot foglal, — az egyezkedés fonala ismét össze lesz kötve. Semmit sem óhajtunk inkább, mint hogy Bécsben oly értelmet tulajdonítsanak a szakításra vonatkozó kifejezésnek, mely a további alkudozást kizárja; ily értelmet azonban annak nálunk is igen kevesen tulajdonítanak, a kormány pedig nincs oly helyzetben, hogy már most levesse az álarczot, mely alá absolutisticus törekvéseit rejti. Az országgyűlés eloszlátása tehát ismét aligha fog bekövetkezni.

Ghyczy azokból, miket Bécsben közelebb tapasztalni alkalma volt, azt látszik következtetni, hogy az 1848-iki alkotmányos biztosítékok teljes és tiszta helyreállításáról természetesen szó sem lehetvén, az országgyűlés azon sértésekért, melyekkel a felírásban a koronát illeté, bizonytalan időre elnapoltatik s ezt nyomban vagy Schmerling-, vagy Vay-féle alkotmányos köpenybe burkolt kísérletek fogják követni. Különben azon ígéretet bírja Forgáchtól, hogy az újabb leirat jövő hét közepén Pesten leend.

Ma alkalmam volt Nyáryval szólni. Ő azt állítja, hogy Deák többet az engedés útján tenni s az egyezkedő párttal tovább haladni nem fog; ez azonban, úgy gondolom, csak egyéni nézet dolga s aligha merne jótállani azért, hogy újabb körülmények mást nem fognak hozni. Deák hű kinyomata a jelen igen nehéz helyzetnek. A nemzet óhajt és vágyik szabad lenni; de érzi tehetetlenségét; nem rendelkezik oly eszközökkel, melyek nagy erő kifejtésére szükségesek; kockáztatni semmit nem akarna s teli aggályokkal tekint a jövőbe; még csak igazán lelkesedni sem képes. Mindez személyesítve van Deák egyéniségében s azért ő a helyzet embere. Egészen félre fog vonulni, ha nagy mozgalmak nagy változásokat

hozandnak. Meg kell azonban jegyezmem, hogy ő mindazt, a mit tesz, átgondolt terv szerint látszik tenni. Ő teljes és tökéletes alkotmányt követel, de a Habsburg-háztól elszakadni nem kíván. Az emigráció győzelmét és a forradalmat rosszabbnak, veszélyesebbnek tartja, mint azt, hogy a nemzet az uralkodó-ház kedvéért, rendes törvényhozási uton, az 1848-iki törvényeket revisio alá vegye; mi annyit jelent, hogy ha az uralkodó az alkotmányosságot s így az 1848-iki törvények jogi erejét elvileg elismeri, aztán lehet azokból az alkotmány s béke idejében egyetmást feláldozni. Ily politikai irány mellett épen nem lehetetlen, hogy Deák szükségesnek tartja kifárasztani a nemzetet, mely nem akar elszokni azon gondolattól, hogy a szabadság csak Kossuthnal jövend haza. Ki tudja, Deák nem lesz-e hajlandó hazaszeretetből s az emigráció iránti ellenszenvből olyanforma hadműveletet végrehajtani a parlamentben, mint a melyet eljátszott a harcztéren — Görgey? Nehezemre esett leírni e szót s ohajtom, hogy e bántó sejtalem alaptalan legyen.

A mi Nyáryt illeti, ő volna egyedül alkalmas egyéniség válságos pillanatokban a dolgok élére állani, miután erélye mellett népszerűsége is igen nagy. Azonban két fontos körülmény hat össze arra, hogy Nyáry ekkorig nem kívánt kiváló részt venni a küzdelmekben. Egyik azon valódi szerencsétlenség, hogy Teleki oly közel viszonyban állott Tisza Kálmánhoz, miszerint mellette Tisza pártvezérségig emelkedett mire azonban sem erélye, sem képessége nincs. Teleki halála után Tiszát a határozati párt egészen el nem fogadta vezéreül; ő Nyáryban látta az akadályt s azért, külön párttörédeket alakítva, mindenkép igyekezett a pártot Nyárytól elvonni; mi nagy mértékben sikerült is, azon oknál fogva, mert Nyáry politikai combinatióiban az emigráció épen úgy nincs benne, mint nincs Deákéiban. Nyáryt méltán bántotta Tiszának nem egészen jogosult pártvezéri ambícióján kívül az irányában mutatkozó bizalmatlanság. És ha ő élén nem állhat a mozgalomnak, párttörédeket vezetni nem fog.

Másik körülmény, mi Nyáryra nézve figyelmet érdemel, az, hogy ő ugyan az 1848-iki alkotmányos biztosítékokból sohasem fog önként egy szemernyit is feladni, de a kiegyenlítést az uralkodó-házzal lehetőnek, sőt a nemzetiség érdeké-

ben kívánatosnak is látszik tartani. Az ő combinatiója, mint ma is meggyőződtem róla, körülbelül a következő: A nemzet passiv ellentállásra szorítkozzék a kormány minden alkotmányellenes törekvései irányában, s utasítson el minden alkut az 1848-iki alkotmányos biztosítékok fölött. Az udvar még most engedni nem fog, hanem újabb kétségbeesett kísérletekhez folyamodik; azonban zavarai folyvást nőnek, ereje fogy, és végre egy bekövetkezhető válságos pillanatban azért, hogy az uralkodó-házat megmentse, a magyarok minden kívánatát teljesíteni fogja, és — és utoljára is, teljes önállóságot bírva, Austriával maradni nem lenne rosszabb, mint az, ha Magyarországon a napoleoni politika fészkelné be magát. Nyáry nem titkolja maga előtt, miszerint erkölcsi lehetetlenség, hogy Ferencz József valaha az 1848-iki törvényeket elismerje; de nem tartja lehetetlennek, hogy nagy veszély bekövetkeztével ezen uralkodó a család által félretolatik, vagy hogy Magyarországon a háznak egy más tagja vevén kezébe a hatalmat, a birodalom tényleg kettészakad.

Ezekből látszik, hogy Nyáry politikai iránya más nézponttal bír ugyan, de nem veszélyes, mert ezen irány mellett minden alkudozás, minden kiegyenlítés lehetetlen. Ő a legközelebbi eshetőségekkel szemben odanyilatkozott, hogy ha az új leirat az 1848-iki biztosítékok elismerését nem hozandja — mi sokkal több, mint valószínű — már aztán akár elnapolást, akár valamely kitérést tartalmazand: a képviselőház azt tanácskozás alá sem veheti. A felolvasás után egy rövid utalással a felirat kijelentéseire, egyszerűen tudomásul kell venni. Ha a ház tanácskozásba bocsátkoznék, ez már az alku útja volna, s ő ez esetben a képviselőházból rögtön kilépne, akár követnék példáját mások is, akár nem. Vajjon ez már átgondolt végelhatározása-e Nyárynak? — nehéz volna megmondani:

E történelmi adat becsével bíró értesítés írója sejtelmének ellenére, az országgyűlés augusztus 22-kén eloszlattatott.

A képviselőház utolsó cselekvénye — a mint tudva van — egy óvás és egy határozat volt.

Az óvás — melyet Deák indítványozott — azon kijelentéssel lett befejezve: hogy a képviselőház tagjai „minden, jogilag fennálló törvényekhez, és így az 1848-ik évben szentesített s országgyűlésileg meg nem változtatott törvényekhez is szorosán ragaszkodva, a hatalomnak minden oly lépését, mi azokkal ellenkezik, alkotmányellenesnek fogják tekinteni.“

A határozatot Tisza Kálmán indítványozta. Ezzel a képviselőház, a kebelében többszörösen kifejezett elvek folytán, kijelentette, hogy:

1. Az országban lakó minden nemzetiségek, az ország területi és politikai integritásával nem ellenkező bármely igényeinek a feliratokban kifejtett elvek alapján kielégítését, —

2. A különböző vallásfelekezetek között polgári és politikai teljes jogegyenlőségnek életbeléptetését és az izraelitákra kiterjesztését, —

3. Az urbérrel rokontermészetű mindennemű birtokviszonyoknak kárpótlás s illetőleg megváltás alapján megsemmisítését — a törvények alkotására képesített országgyűlés első és legfontosabb teendői közé sorozza.

Ugy az óvás, mint a határozat, egyhangulag lett elfogadva; de még más is riadó éljenekkel, egyetlen egy szó tiltakozása nélkül, tehát szintugy egyhangulag lett elfogadva: értem Deáknak azon nyilatkozatát, hogy »a törvény terét soha semmi szín alatt és semmi esetben nem szabad elhagyni«; és azon meggyőződés kijelentését, »hogy az országgyűlés e részbeni példáját mind a törvényhatóságok, mind az egyes polgárok hiven követni fogják, s a törvényesség teréről le nem lépnek.«

Ez éljenzésekkel az országgyűlés hitvallásává avatott nyilatkozat annyi volt, mint azt mondani az osz-

tráknak: bizvást akár fát is vágatsz a magyar hátán, za nem fog forradalmat csinálni.

Deák akkor még, úgy látszik, a 48-at akarta. Csodálatos, hogy be nem látta, miként a bécsi udvartól a 48-at csak a 49-től való félelem csikarhatja ki. A ki a hatalmat e félelem alól felmenti, amannak elérését teszi lehetetlenné.

És a határozati pártban, mely pedig nekem azt mondta, hogy az én irányom az övé is, csak egyetlen ember sem akadt, a ki valami ilyest mondott volna: „mindig nagy szerencsétlenség, ha egy nemzet, nemzeti életének megóvása végett, erőhöz kénytelen folyamodni; de vannak esetek, midőn ez kényszerűség, s mert az kötelesség, Isten elfedte az ember szeme előtt a jövőndőt. Senki sem tudhatja, mit parancsolhatnak a jövőndőnek előttünk ismeretlen körülményei. Nem lehet hivatásunk az ismeretlennek elibe vágni.“

Még csak ennyit sem mondott senki. Hanem unisono kikiáltották az ostracismust a forradalomra.

Az 1861-iki országgyűlés véglegelletével is keserves csapást mért törekvéseinkre.

És adott szabadságlevelet a féktelen garázdálkodásra az önkénynek.

Ily auspiciummal léptetett életbe a provisorium.

MASODIK SZAKASZ.

Az országgyűlés utáni időszakból.

1.

Jósika Miklós — Kossuthnak Genuába.

Brüssel, december 14. 1861.

Itt küldöm P. F....esnek hivatalos relatióját, minden commentár nélkül. Én igen világosnak találom.

Ő e hó végeig itt marad s öt mindenben teljes bizalommal megbizhatod.

(Aláírva)

Jósika.

Csatolmány.

(Jelentés Magyarországból.)

Megbízatomhoz képest vagyok oly bátor irásba foglalni mindazokat, melyeket barátaim élőszóval reám biztak.

Az általános hazai helyzetre s viszonyokra nézve egyedül azt mondhatom, miszerint azok a lehető legszomorubbak. A jó hazafiak, de gyengébb idegzetűek nagy része megijedt az életbe léptetett szigorú rendszabályoktól, mint a melyek befolyásunkat hosszas időre nagyon is meggyengítik s a befolyást népünkre a legrosszabb kezek közé juttatják; a rossz hazafiak pedig — s szomorú, hogy ilyenek léteznek nagy számmal — az alkotmányosság álarca alá bujva, mintegy hazafiai áldozatkészségnek mondják hivatal utáni sovárgásukat; annyi ugyanis a hivatalkeresők száma némely megyékben, hogy a provisoriumot még egyszer lehetne betölteni.

Mindamellettt örömmel mondhatom, hogy e tekintetben is vannak dicső kivételeink, a mennyiben a független, valóban művelteknek s becsületeseknek ismertekből alig részesültünk eddigelé egy-két szomorú csalódásban, akár egyeseket, akár hatóságokat tekintve.

Az ellenünk fordított általános agitationális fegyver e szakba foglalható össze: egyedül az urak azok, a kik nem akarnak kibékülni Austriával, mert érzik, hogy azon esetre elvesztik befolyásukat s hogy akkor többé nem lesznek képesek lenyügözve tartani a népet, bitorolva szellemi és anyagi fensőséget; a császáré a hatalom s ő meg fogja mutatni, hogy nem az fog történni, mit az urak akarnak, hanem az fog történni, a mit ő akar s a mit a nép s a nemzetiségek java igényelnek.

Szerencsénkre az agitációval párhuzamosan halad az adónak katonai erővel behajtása s az ezzel járó temérdek csalás és zsarolás; a mely eljárás gyakorlatilag meggyőzi a népet arról, mint értelmezik Bécsben a nép igényeit.

A fentebb említett nagyszámu kisebb bünösökön kívül vannak még, kisebb számmal ugyan, de annál nagyobb bünöseink is, a kik folyvást forradalomtól rettegve s communismusról álmodozva, e rémképek sulya alatt Bécsben nem egyszer saját hazájukat, mint az anarchia által pusztítottat állították elő; mi még inkább sietteté az alkotmányos megyék s általuk befolyásunk bukását.

Különben nagyon örvendünk, hogy keresztül birtuk vinni az alkotmányos hatóságok tömeges leléptét, az absolut kormány-intézkedésekkel szemben. Sokan ugyanis alkotmányos tisztviselőink közül megkedvelvén a befolyást s hivatalt, nagyon nehezen váltak volna meg állásuktól, ha becsületbeli dolgot nem csinálunk az egészből. Nem is lehet csodálni, mert egyrészt igen szépen haladt a megyék rendezése, a mely nyomon sokat elő lehetett volna készíteni, — másrészt megyei tisztviselőink nagyobb része oly egyénekből állott, kik sokat szenvedtek tizenkét év óta s ugyszólván, gyakran éheztek, de a németnek még sem szolgáltak.

A nemzetiségek kérdése csak annyiban változott némileg, a mennyiben, úgy látszik, kissé meghökkentek a németek azon, a mit eddigelé tettek, mert most már a felizgatott nemzetiségek nem Bécs, hanem Pétervár, Bukarest, Belgrád felé néznek s így tehát nekünk pour le moment sokat ártottak ugyan, de önmaguknak mitsem használtak.

Bizton hisszük, hogy épen a ferdén kiütött agitatio miatt sem Horvátország, sem Erdély nem fog a Reichsrathba választani, sem az ujvidéki congressus, — ha ugyan összehívják.

Ugy látszik, ugyanazon okoknál fogva hagytak fel egyidőre Bécsben honunk nemzetiségek szerinti felosztásával és a Vojvodinával, a mely kérdés most pihen, miután Szerémmegye képében — ezt követelik a szerbek — az Eris almája el lön hintve a szerbek s horvátok közé.

Bukarest felől reánk nézve igen veszedelmes agitatio folyik Erdély s a Bánát annexiója tárgyában. Ez nagy szerencsétlenség, mert Erdélyben depopularizálja a külföldi befolyást. Az oláh s tót nép maga, néhány elszigetelt helyet kivéve, igen csendes és semmi nemű, még csak communisticus részt sem vesz az agitációban. Szerbia igen üdvös befolyást gyakorol; egyedüli szomszédunk, a mely felfogta, Garasanin szelleme által segittotve, a situatio nagyszerűségét.

Bécsben három párt viaskodik a befolyásért. Schmerling pártja most ugyan az uralkodó, de Ferencz József s az egész udvari környezet öt gyűlölik s már is rebesgetik bukását s ha nem tartának attól, hogy általa megbukik az a csekély nagynémetországi

sympathia, a jövődöbeli képzelte hitel alapja: bizonyosan már meg is bukott volna.

Bukásán dolgozik:

Először a conservativ egyesült austro-hungarico párt, a la-téte Clam-Martiniz. E párt felülkerekedése reánk nézve veszedelmes volna, mert hazánk nyomott körülményei között igen könnyen nagy befolyásra vergődhetnék s kibékítő kilátásokra nyújthatna alkalmat.

A második párt a katonai. E párt reánk nézve nem veszedelmes, mert uszályában hordja az absolutismust és a háborút. Az első Austriát ismét népszerűtlenné tenné; a másik pedig Piemont ellen indítatva, kényszerítene bizonyos nagyszerű tényezőket sikra szállani.

Mindamellet, hogy az ujságok mindenfélét összehadarnak, e három párt akármelyike épen oly távol áll a 48-iki alkotmánytól, mint valaha s így tehát a 48-nak teljes megadásától bármi körülmények között tartani nem lehet. Egy újból egybehivandó országgyűlésen újból számíthatunk egy nagyszerű többségre e tekintetben, kivált ha némi kilátás volna egy tavaszkor beállható háborura.

Ezeken kívül még a következőket kell jelentenem. Ugyanis:

Pénzügyeink nagyon gyenge lábon állanak, különösen mióta az adóbehajtás által oly iszonyu summa pénzeket elvittek tőlünk. Alig tudunk annyit összekaparítani, a mennyi szükséges sajtóügyeink némi fentartására s egy itt-ott adandó segélyre. A pénzügytést jelenleg különösen nehezítik a szigoru rendszabályok. Lehetetlen tehát ennél fogva pénzt kiküldeni, a mint az kívántott tőlünk; mert ha most megindított gyűjteményünk némi sikert aratna is, erre már otthon is nagyon sokan várakoznak.

Az általános működést az utolsó időben két esemény zavarta meg különösen.

Először Vizsoly elérkezte, a ki, mielőtt még az illetőkkel tudatta volna a megbizásokat, dicsekedve beszélt a dolgokról mindenfelé s a mostani kémrendszer mellett és pletykavilágban nagy veszedelemnek tette ki az illetőket, a kik is esedeznek e tekintetben nagyobb figyelemért.

Továbbá egy comité alakulása, melynek tagjai tudtunkkal: Madarász, Kállay, Szilágyi. Az elsőbbik fenhargon hirdette Debreczenben, miszerint az emigráció fejei rosszalták s rosszalták országgyűlési eljárásunkat; mi által természetesen sokak elméjében azon hiedelmet gerjesztette, hogy nem mi, hanem ők birják az emigráció bizalmát. Az illetők működése ez által iszonyun megnehezítettik, mert különös állásba jutnak a világ előtt; miért is esedeznek az ügy olyaténkép elrendezéseért, mely tisztába hozná állásukat, a mely bizalom nélkül nem tartható fenn. Az országban élve s annak viszonyait ismerve, gyakran kénytelenek oly lépést

tenni, mely első tekintetre nem látszik ugyan helyesnek, de következményeiben üdvösnek mutatkozik. Hová jutottunk volna, például, ha csakugyan 17 szavunk többségével keresztülvittük volna a határozatot? Az egész ország most bennünket okozna s befolyásunk, általa pedig az emigráció teljesen megsemmisült volna.

Az illetők szívesen átengedik az ügyeket másoknak, ha azok több bizalmat képesek gerjeszteni, s bizonyára ezentul úgy, mint eddig, mindent el fognak még azontul is követni hazájuk s ügyünk üdvös előmozdítására.

Guerilla-csapatokkal kis mérvben nem lehet kezdeni, mert ezek, rablókká fajulva, népszerűtleniténék az ügyet. Már akad elég gazember, ki a mostani rablásokat is már éféle befolyásnak tulajdonítja. Ha pedig a legjobb elem állana élére, csakhamar el volna a mozgalom nyomva a tömérdek katonaság által s ügyünk ez által igen sokat veszítene, akár a kül-, akár a belföld előtt; mert éretlennek tüntetné fel a nemzetet.

Több főrangú birtokos s független állásu hazánkfának megjelenését Párisban s udvarlását a császárnál megkíséreltük ugyan, de az nekünk, mint előre gyanítottuk is, nem sikerült. Sikerülne talán, ha a diplomacia e tekintetben csak egy kissé bátoritólág hatna; de e testület mindenben ellenünk működik s mi épen francia részről is csupa fekete-sárga diplomatiái elemmel vagyunk körülvéve. Nagyon jó hatással lett volna, ha csak egy francia diplomata mutatkozott volna Pesten az országgyűlés alatt. Bizonyosan a legfényesebb fogadtatásban részesült volna s mindent elkövettünk volna e tekintetben, a mi céljainkat előmozdíthatja.

Jelenleg leginkább arra volna szükség, hogy az oláhokra lehetne hatni, nehogy egy talán lehető erdélyi országgyűlés alkalmával elárulják a magyar s ez által a saját ügyüket is. E tekintetben nekünk már semmi hatásunk, miután nem rendelkezhetünk pénzzel, a mi a népnél fődolog s miután mi ígéreteinkkel túl nem léphetjük azon határt, melyet a becsület s hazánk jövőjének megőrzése szab nekünk. Többet, mint a mennyit a nemzetiségi kérdést tárgyaló országgyűlési bizottmány mondott ki, kimondani nem lehet, hacsak az egész hazát ellenünk zúditani nem akarjuk.

A jelenleg Bécsben mulató tót küldöttség nem bir semmi népszerűséggel a tót népnél, a mely magát mindezideig igen jól viselte, a mit eléggé mutattak a szent-mártoni gyűlés elleni protestatiók.

Egyébiránt rövid időn meg fog jelenni Beniczky Lajos tollából egy igen jó röpirat négy nyelven, a mely a nemzetiségi kérdést történelmi s állami tekintetknél fogva fogja tárgyalni, s a mely munkának, úgy hiszszük, jó eredménye leend, mert ő iránta nagy a bizalom a felföldön s mint túl nem hajtó embert, a magyarok is kedvelik őt s nem tartanak tőle. Ugyanez oknál fogva részesítettük újból segélyben a mi tót lapunkat, a mely a kormány által párt-

fogolt lappal kénytelen küzdeni. — Van reménységünk, hogy egy Pesten keletkezendő jó érzelmű oláh lapra is teendünk szert, a mi eddigelé nem sikerült.

Egyébiránt hazánk általános helyzete, mindeneket egybefoglalva, olyan, hogy nagyon-nagyon kívánatos egy tavaszi égi háboru, a mely tisztítsa a léget a miasmáktól, melyek hosszas várakozás, feszült figyelem, elunás következtében ellágyulást eredményeztek. Az kétséget nem szenved, hogy ha a tavasz eredmény nélkül mulik el, a nemzet mindenáron kibékül s a mi feladatunk már most is az, hogy felhasználva minden befolyásunkat, legalább odahassunk, hogy annak idejében a veszélyt elhárítsuk s legalább azt ne engedjük, hogy a nemzet, megijedve kétségbeejtő állapotától, túl sokat engedjen s ez által egész jövőjét örökre megsemmisítse.

Természetesen csak addig működhetünk, mig e működésünk becsületünkkel s elveinkkel megegyeztethető; azon túl kénytelenek volnánk, megtört szívvel ugyan, de meg nem rendített hittel, visszavonulni. Mert egy ilyenmü békemü apostolaivá soha, de soha nem válhatnánk.

Magamat ajánlva, maradok ügyünk mindenkor kész szolgálja:

P. Fr.—

Deczember 8.

2.

Kossuth — Jósika Miklósnak Brüsszelbe.

San Francesco d'Albaro, Genua mellett,
deczember 20. 1861.

14-ikei leveledet, a hozzámellékelt fájdalmasan világos tudósítással tegnapelőtt vettem.

Te tudod barátom, hogy Széchenyi, nem személyének, nem halhatatlan érdemeinek, hanem politikájának minden apotheosisától kezdve, nemzetünk minden mozgalmain keresztül, a kialakulás vágyát láttam gyászvonalként keresztülfutni. Baráti kebledbe öntém ki gyakran fájdalmas panaszaimat a felett, hogy mig az önbizalmat vesztett nemzet mindent a külföldtől vár; mig tény, hogy az egy év előtt kinyilott ephemer tartamu szabadabb mozgalmat is csak a mi viszonyainkkal kapcsolatban lévő kül-conjunkturáknak köszönhető: mégis a helyett, hogy minket támogatna s támogatásával nekünk lehetővé tette volna, hogy külföldről megmentsük, nemcsak minden támogatást megvont tőlünk, de sőt 1849-et nyiltan

desavouálta; az emigrációt eclatans modorban elejtette s mindent elkövetett, hogy befolyásunkat a barátságos hatalmaknál megrontsa; azon hitelünket, hogy mi a nemzet tendenciáit képviseljük, aláássza; és azon hatalmakat, melyektől a megmentést általunk várta, mintegy kényszerítve, hogy a magyar nemzet határozottságában ne bizzanak s azért azt politikai számvetésükben biztos mennyiségül fel ne vegyék. Sokszor valál tolmácsa panaszainnak, közlöje tanácsainnak, melyek jóformán sohasem követtettek s közléseidért durva bántalmakat, méltatlanságokat arattál. Tudod, mikép intetem, mikép rimánkodtam, hogy ha már külsegítés nélkül nem akarnak vagy nem birnak forradalmat csinálni (mit hogy csináljanak, én soha, de soha nem unszoltam, hanem csak azt mondtam, hogy ha önmagukkal számot vetve, magukat arra határozzák: én nem mérlegelném, ha jól tették-e, hanem sietnék osztolni veszélyeikben), intettem, mondom, hogy legalább ne kiabálják örökké, hogy forradalmat nem akarnak; ne emlegessék minden beszédben, minden felírásban, minden megyei határozatban, minden hirlapi cikkben az örökös törvényességet, az örökös ebhúséget, a dynastiához való tántoríthatlan ragaszkodást; mert hisz ezen contestatiokra őket senki sem kényszeríti s csak azt nyerik vele, hogy a külföldi hatalmak elvesztik irántuk bizalmukat, az osztrák pedig megszűnik tőlük félni, s így amazok elhagyják, emettől pedig semmit sem nyernek. Tudod, hogy mindezen intéseim semmit sem használtak, s hogy nekem a hon megmentésére nélkülözhetlen támogatás helyett nem adtak mást, mint a nép massái személyem iránti hitének, vonzalmának henye protestatióit.

Mindezeket tudva, annak megjelentése, hogy, ha a tavasz eredmény nélkül mulik el, a nemzet minden áron kibékül, — előttem sem új, sem váratlan nem volt. És mégis (ilyenek vagyunk, gyarló emberek) a conjuncturák soha többé vissza nem hozható becsét honszerelmem egész hevével méltányolva, nem tudtam, nem akartam a reményről lemondani. Most a jelentés kioltja a reménynek utolsó szikráját is. Eszembe jönnek egy másik elvbarátunknak (K. S.-nak) hozzád írott ama szavai: »Ily nép nem tud függetlenné lenni; rég kimult ennek szivéből az önbizalom; nincsen tetterő, nincsen bátorság.« A most vett jelentés világot hozott. Keres-

tem: köszönöm; de »quaesivi lucem, in geminiquo re perta.« Lelkem mondhatlanul szomorú.

De te, barátom s bajtársam, légy gonddal, hogy a történelem számára fenn legyenek tartva a tájékozó adatok. Legyen a becsület megmentve, ha minden egyéb elveszne.

A remény el van véve, de a kötelesség megmaradt. S én teljesíteni fogom a kötelességet mindvégiglen, önfeláldozással mint mindig. Talán hogy a történelem logicája, az ellenség hibái s a véletlen belerázzák a nemzetet akaratlanul is a szabadságba. De minő nyomoruság ez a számítás a véletlenre! Hogy ide kellett jutnunk!!.....

Felelek leveled s a jelentés egyes pontjaira.

1. A »Perseveranza«-ban minap közölt két leveletem ide rekeszttem magyar nyelven. *) Ne sajnálja a jelentéshöz

*) E két levél elseje szeptember 28. 1861. azzal foglalkozik, hogy mi eredményre vezethet a magyar nagy történelmi drámának második felvonása (a passiv ellentállás), mely az országgyűlés feloszlatása óta folyamatban van. — Taglaltatik minden képzelhető eshetőség. Az, hogy Magyarország a Reichsrathba követeket küldjön, bátran lehetetlenségnek mondható. A rideg absolutismus-hoz visszatérés csak phasis, nem megoldás. — Alkura lépni az osztrák házzal, oly királyt fogadni el, ki egyszersmind osztrák császár is, annyit tenne, mint Magyarország önálló állami életéről lemondani; ily helyzetben Magyarország sem valódi alkotmányos életet nem élhetne, sem akár külpolitikai viszonyokban (melyekben pedig egy fonák lépés helyrehozhatlanul átkossá válhatik), sem közigazgatási tekintetben érdekeinek megfelelő nemzeti politikát soha sem követetne. Ez mind államtani okokkal, mind történelmi adatokkal bebizonyíttatik. — Ezek szerint okszerűleg csak azon egy eredmény látszik feltehetőnek, hogy a magyar fegyvert fog, miszerint Austriától elválva, magát független állammá constituálja. — Ennek szükségétől át van hatva a magyar nemzet s nem is óhajt semmit inkább, mint azt, hogy megtehesse; de ennek lehetősége Turintól függ.

A második levélben szeptember 30. 1861. megmutattatik, hogy miért van a magyar nemzetnek a harc megkezdhetése végett olasz segítségre szüksége, s hogy ha ennek kilátása késik, Magyarország alkura lesz kényszerítve. Aztán kimutattatik, hogy mennyire problematicussá válik Olaszország jövője, ha késleltetve a háborút, a magyart az osztrák karjaiba kergeti. Tehát sietetni kell a háborút. Hiba volt első helyre Rómát tenni; hogy hiba volt, ez ma már szembetűnő valóság. Tehát meg kell változtatni a sorrendet. Velenczét első helyre!

a fáradságot, e két levelet jól megolvasni. Szükséges, hogy lássa s lássák általa elvbarátaink otthon, hogy én nemzetünk válságos helyzetét s a késedelem veszélyét nem mulasztom el értékesíteni az európai politikában, a nélkül, hogy nemzetünk jó hírét, nevét a kétségbeejtő ellágyulás s tetterő-hiány leleplezésével compromittálnám. Ohajtom, hogy lássák, miként én a háboru siettetésének életkérdését rég felfogtam s azt olasz érdekek szempontjából nemcsak a cabinetekben, hanem a közvélemény előtt is, oly okokkal sürgetem, melyek az olasz nemzet roppant többségénél oly mély hatást tettek, mint szokott tenni az, midőn valaki szavakba foglalja azt, a mi a nép lelkiismeretében hallgatagul nyugodott; kifejezést ad a közérzelemnek s az idők titkáról lerántja a fátyolt.

2. De azért ki kell mondanom, hogy, ha Ricasoli marad a kormányon, kevés kilátásunk lesz a háborura tavaszra. Ricasoli tudja, hogy ha a magyar már is ki nem alkudott az osztrákkal, az nem a magyaron, hanem az osztrákon mult; tudja, hogy ma ismerje el az osztrák az 1848-iki törvények jogi érvényességét, a magyar »hurrá«-t kiált és koronáz; hiszi, hogy ha ama jogi érvényesség elismertetik, a párt, mely Deákkal vagy a melylyel Deák megy, a béke kedvéért, rendes törvényhozási uton még egyetmást engedni is kész; tudja, hogy a mult országgyűlés többsége teljességgel nem volt forradalmi; tudja, hogy még a határozati pártnak igen tetemes része sem akart forradalmat, vagy azt csak az alku nem sikerülése esetén, mint »pis aller«-t volt hajlandó elfogadni; e mellett látja, hogy a nemzetiségi kérdés miatt az ország compact forradalmi erőre nem enged számítani; látja, hogy még a magyar között is annyi a rossz hazafi, hogy Forgách provisoriuma még kelletén túl is talál végrehajtási eszközökre. Mindezeknél s más okoknál fogva, mikre a nyilvános tények igenis bő alapot nyújtanak: Ricasoli nem bizik a magyar nemzet határozottságában. Nem ejti el ugyan a magyar elemet, de azt csak bizonytalan accidensnek tekinti s nem oly alapnak, melyre való bízakodásban Olaszhon jövőjét a háboru koczkájának elvetésével veszélyeztetni lehessen. Azért ő nélkülözhetlennek tekinti ugyan a háborut az osztrákkal, de azt nem fogja elkezdni, mielőtt akár belfegyverzet, akár külszövetségek által magát

oly karban érzeni, hogy a győzelemre még akkor is kilátása legyen, ha a magyar nemzet az osztrákkal kialkudnék. Mihelyt magát elég erősnek érzeni, elkezdi a harcot, s a magyart, ha annak úgy fog tetszeni, elfogadja szövetségesül a velünk megállapított conventio alapján: de a magyarra való tekintetből nem fogja siettetni a háborút, mert nem bizik a magyarnak minden alkut kizáró forradalmi határozottságában.

Nem kell mondanom, hogy én minden erőmből küzdök e nézet ellen. De míg egyrészt nemzetünk nyilvános életének minden jelenségei ellenem szólnak, másrészt hiába sürgetem, hogy legalább magán-uton támogasson a nemzet. Még most is, ennyi keserves tapasztalás után, a hazai jelentés egyenesen tagadó választ hozott e tekintetben. S azért ime ide írom a történelem számára e kárhuztató szavakat: Ha tavaszkor nem lesz háboru, annak egyenesen a magyar nemzet lesz oka; mert nemcsak nem támogatott, hanem tendenciáimat nyiltan elejtette, desavouálta; elhatározott következetességgel mindent elkövetett, hogy reá Turinban és Párisban ne számitsanak; hogy biztosításaim nemzeti sulyában ne higgyenek s az emigrációt legfőlebb csakis egy párt, de nem a nemzet tendenciái képviselőjének s engem csak egy töredék, de nem a nemzet vezérének tekintsenek.

3. Azonban teljességgel nem bizonyos, hogy Ricasoli miniszter marad. A parlament utóbbi voksa, minden nagy többség daczára sem szilárdította meg állását. Az nem bizalmat szavazott, hanem leczkét és utasítást. Ez mulékony állapot; mert ámbár Ricasoli becsületességében s hazafi szándokaiban senki sem kétkezik: általános vélemény, hogy nem áll a helyzet színvonalán, sem közigazgatás, sem erély tekintetében. A Tuillériákban pedig épen már Európa legrosszabb miniszterének tartják, ki a helyett, hogy az exigentiákhoz alkalmazkodva, cselekedni tudna, doctrinair makacsságaival csak rossz vért csinál s neveli a nehézségeket. Tehát válságban vagyunk; a helyzet változhatik egypár hónap, egypár hét, egypár nap alatt. A hazai jelentés vétele után lépést tettem Turinban, hogy a királylyal szólanı óhajtok. Azt vettem válaszul, hogy ne menjek még, várjak néhány napig. Szóval: crisis van. A változás csak idő kérdése. Ha változás lesz, az csak javunkra válhatik. — — —

4. Azt mondja a jelentés, hogy ha a tavasz eredmény nélkül mulik el, a nemzet mindenáron kibékül. Tehát oda jutottunk, hogy a nemzet öngyilkosságra határozza magát, ha csak a külföld egy szabott időszakig meg nem menti. Mit csináljunk ily nemzettel? Mit mondanának azon hajós-népről, mely szélcsendben azt határozná, hogy ha egy bizonyos napig szél nem jő, nem vár tovább, hanem vízbe ugrik s oda dobja magát martalékul a hajót körüluszkáló fűrész-halaknak? Ha csakugyan úgy áll a dolog, a mint a jelentés tisztán előadta nekünk a belföld helyzetét, úgy jelentése folytán tiszta határozatot kellene bevinnie a külhelyzetről. Azért a jelentéshezónak nem kellene naphoz kötnie elutazását, hanem várnia, mig bizonyost irhatok. Irtam rögtön Párisba. A válasz napja nem tőlem függ.

5. Azt olvasom a jelentésben, hogy »lehetetlen pénzt küldeniök.« Minő à propos-ra mondja ezt? Nem értem. Kértem én, hogy küldjenek? Tizenkét évi szenvedés alatt, az igaz, mint magyar sokáig szégyenlém, hogy a magyar az egyedüli minden nemzetek között, mely menekülteinek segílyt sohasem nyújtott, s megvallom, ha e részvétlenség fájt, a felett meg méltán boszankodtam, hogy nekem, a hontalan számüzöttnek, ki üres, de tiszta kezekkel hagytam el a hon földét, s kit családtyai gondok is nyomtak idegen földön, nemcsak pótolnom kellett társaim nyomorának enyhítésében a nemzet részvétlenségét, saját véres-verejtékü keresményemből, s pótoltam százezrekig, hanem már kutahiai fogságomból 1850-ben, majd ismét Londonból, alig érkezvén oda 1851-ben, és így tovább évről-évre, még a belmozgalmi költségek s a kölcsönös rapportok költségeinek fedezéséről is nekem kellett gondoskodnom. Azonban ezt is megszoktam. Én egyszóval sem kívántam, hogy küldjenek ki pénzt. Annyira nem, hogy Károlyi Györgyné, megbotráncozván a depótbeli tisztjeink inségén, gyűjteni ajánlkozott segílyezésükre pénzt az országban, ha nevem alatt egy sor felszólítást adok hozzá: kereken megtagadtam, sőt nevemnek akármi pénzkéréssel csak legtávolabb is viszonyba hozását határozottan megtiltottam. Annálfogva a pénzküldhetési izenet à propos-ját nem értem. Ha valaki hirem-tudtom nélkül pénzt kért s erre szól az izenet: azt kell kérdenem, akarják-e a hazafiak otthon, hogy a honszabadítás

munkájában pártvezéri szerepet vigyek vagy nem? Ha nem, én mint magán hazafi, pártkapcsolati viszonyokon kívül saját kötelességérzetemet követendem működésemben vagy visszavonulásomban; de ha azt akarják, hogy pártvezéri gondokra legyenek kárhóztatva, úgy kénytelen vagyok párt-disciplinát követelni s az ellen határozottan tiltakozom, hogy rajtam kívüli sollicitatiókkal engem otthon azonosítsanak.

E pontnál lehetetlen még egy fájdalmas sóhajt elnyomnom. Azt írja a jelentésttevő, hogy »az adóbehajtás által iszonyu summa pénzeket elvittek tőlünk.« Fájdalom, igaz. De midőn én azt mondám hon a vezetőknek: »organizáljatok; gondoskodjatok a nemzeti bajokról; tegyétek ezt, tegyétek amazt,« — mindig csak az volt a válasz: »nincs az országban pénz, koldusok vagyunk.« Ámde az osztrák »iszonyu summa pénzeket« vitt el, tehát talált. Az a pénz megmenthette volna az országot; de az a baj, az a keserves baj, barátom, hogy a parancsoló zsarnok számára van, és lesz, de a vérző édes anya, a haza esengésére nincs! Jól írta neked K. S.: »E népből kihalt a tetterő.« Ámde én kénytelen vagyok kimondani, hogy ha forradalmat terveztetünk, arra készület, a készületre pénz kell, s a hon megmentési munkájának belföldi részéről az ott-honiaknak kell gondoskodni. Ha nincs, a ki áldozzék, hát nincs, a ki forradalmat akar, vagy csak kevesen akarnak; s ha így van: minek mystificáljuk magunkat, hogy újra felléptetjük Magyarországot? — Lesz belőle osztrák provincia vagy Slavia . . . A szív megfagy a kebelben e gondolatra. De hát mit csináljunk, ha nincs áldozatkészség? Hogyan mentjük meg a nemzetet, ha ez önmagáról lemond?

Igen, de nekem augusztusban egy jelentést küldött a gazda, — az egyetlen, melyet küldött, mióta egyedüli megbízatását vette, — mely azt mutatja ki, kerületenkénti detailokban, hogy 126.400 ember (s még pedig biztos) van organizálva s hogy e szám tovább is fejleszthető. Boldog Isten! hiszen, ha ez így van, hogyan panaszkodhatnak, hogy »alig tudnak annyit összekaparni, a mennyi szükséges a sajtó-ügy némi fentartására s egy itt-ott adandó segélyre?« Ott van a 126.400 ember, ezek már benn vannak az egyesülésben; az ezekkel érintkezés végett nem kell új conspiratio. Cotisálják ezeket egy, két, öt, tíz forintjával egyéni tehetség szerint; a vezéreknek,

kerületeikben, ismerniök kell embereiket, vagy ha nem, úgy az egész organisatio légvár, nem tény. S így kész a cassa saját szükségleteikre. Ha ez nem menne (nem látom át, miért ne menne), gondoljanak mást, de gondoljanak; vagy hagyjunk föl az önmystificatióval s nyujtsuk oda birkaként nyakunkat nemzetünk hóhérjának. Mert azzal, hogy »ez nem lehet,« »ez meg nem megyen,« a hazát nem lehet megmenteni. Tudom én, hogy szigoruak a rendszabályok, de bizony nem szigorubbak, mint az egy század óta tetszhalott lengyelnél, s ott még sem mondják, hogy nincs pénzük a mozgalom ápolására. — Akarni kell! akarni s tenni! Mert, ismétlem, még a lehető legkedvezőbb esetben is a munka főrése a nemzetet illeti s a maga munkakörére magának kell az eszközöket feltalálnia.

6. Irja a jelentésttevő, hogy az általános működést megzavarta Vizsolyi elérkezte, a ki mielőtt még az illetőkkel tudatta volna a megbizásokat, dicsekedve beszélt a dolgokról s a mostani kémrendszer mellett s pletykavilágban nagy veszedelemnek tette ki az illetőket, a kik is esedeznek e tekintetben nagyobb figyelemért.

Megvallom, ezt sem értem. Én sohasem veszélyeztettem senkit, nem is fogok. Vizsolyi semmi megbizásokat nem kapott semmi illetőkhez. Nem mondtam neki semmi titkot, semmit, a mit akármilyen becsületes magyar embernek el nem mondanék. Egy szóval sem említettem előtte, kivel vagyok, kivel nem vagyok összeköttetésben. Hanem említvén, hogy ő Biharmegyében lakik, általában kérdém, hogy mi lábon áll a hazafiség azon megyében? Erre említett sok nevet, kit dicsérve, magasztalva, kit korholva. A magasztaltak között leginkább magasztalta a gazdát és Cs. Pétert, mint tisztalelkű hazafiakat; mire csak annyit jegyzék meg, hogy örülök ezt hallani, mert én is derék hazafiaknak ismerem őket. Ebből hát veszélyezés nem következhetett. — Ha volt veszélyezés, ennek kutfejét otthon kell keresni.

Megbizása pedig ennyiből állott: Emlité, hogy oláhok között lakik s velük jó lábon áll. Erre én: »Mondja meg tehát, hányadán vagyunk az oláh néppel; mert én oly agitatókról vagyok az oláhok között értesítve, melyeket én a haza legveszélyesebb kórjelének tartok.« Ő erre azt felelte, hogy a mi az oláh népet illeti, különösen Biharban s a magyar

megyékben, ahhoz semmi agitatio nem fért eddig; Erdélyről keveset tud, de úgy hiszi, ott sem ment az ellenséges agitatio le a nép rétegeibe, csak egyes osztrák-zsoldosok, papi s dacoromán fanatikusok zajognak, de nincs tőlük mit tartani. Én azt felelém, hogy ettől igenis van mit tartani, elannyira van, hogy én a kialkuvást az oláhokkal, ha a hon feldarabolása nélkül történhetnék (mire én semmiesetre rá nem állok), a lehető legfontosabb, legsürgetőbb szükségnek tekintem. De otthon eddig még csak annyit sem tettek, hogy egy oláh lapot megszerezzenek. Ha vannak az oláhok között oly vezérek, kik csak túlzó románok, de nem osztrák zsoldosok, azokkal egyezkedni kell otthon, méltányos feltételeken, ha csak lehet. E végett leginkább sikert ígérő dolog volna kieszközölni, hogy az oláh vezérek közül valaki kijöjjön, velem személyesen értekezni. Ezt másoknak is megmondtam, a kikkel találkoztam, neki is megmondtam, annyival inkább, minthogy oláhok között lakik s találhat módot, terjeszteni köztük az eszmét, hogy én az oláhokkal transigálni ohajtok. A dolog kimondhatlanul fontos, mert ily egyezés nélkül Erdély közremunkálására a harcz kezdetén nem számolhatunk. Hanem meg kell jegyezmem, hogy ha valaki kijönne, annak utiköltéséről otthon kellene gondoskodni. Erre Vizsolyi azt mondá, hogy ezt magára vállalja. Elmegy Erdélybe, tájékozandja magát, hogy lehet-e az oláhokkal valamire menni s van-e közöttük oly befolyásos egyén, kivel végezni lehetne; s ha van, rajta lesz, hogy az jöjjön ki. Mire azt válaszolám, hogy ha ezt kiviszi, jó szolgálatot teend a hazának s számíthat elismerésemre.

Végezetül, nem én mondám, hanem Vizsolyi kérdé: szólhat-e a dologról azzal, kit mi magunk közt gazdának szoktunk nevezni? Mire azt felelém, hogy »bizvást; azt szeretném, hogy e kívánságonat minden bec sületes magyar hazafi ismerné s teljesítéséhez kezet nyujtana.«

Ennyiből állott az egész megbizás. Nem látom át, miként támadhatna ebből veszély az illetőkre. Meg kell még jegyezmem, hogy én nevet vagy a hazai működésre vonatkozó titkot soha senki előtt nem emlitek, de a helyzetről táplált nézeteimet mindenkinek megmondom. Hogy is ne? hiszen nyilvános beszédekben s hírlapi czikkeken is elmondom.

Most is abban járok, hogy a nemzetiségi kérdésben tudassam a világgal programomat, s meg vagyok győződve, hogy a lehető legjobb szolgálatot teendém vele a hazának. Vizsolyi ajánlközását egyébiránt azért sem vonakodhattam elfogadni, mert utóbbi időkben sok ember volt nálam a hazából, de egy sem hozott semmi jelentést az illetőktől; hónapok óta, mondhatom: az országgyűlés kezdete óta sötétben hagytak. Egyetlenegy volt nálam (B.) a nyáron, mint küldött, de az annyira semmitsem mondott, hogy elmondván, a mi mondanivalója volt, csodálkozással kértem: »s ez minden?« s midőn azt felelé, hogy »minden,« nem tartózkodhatám megjegyyezni, hogy ezért bizony kár volt kifáradnia. Ezenkívül te tudod, kedves barátom, hogy az általam folytatott levelezést bántalmasan megszakították; én nem hallottam róluk semmit. Te gyakran panaszkodál, hogy neked sem írnak semmit s irántunk tanusított viseletük oly hatással volt reád, hogy folyó hó 12-ikei leveledben otthoni barátainkról e hozzátétellel tevél említést: »ha még azok.« Természetes tehát, hogy ha valaki kijő a hazából, megragadom az alkalmat, őt a közügyben annyiban felhasználni, a mennyiben az illetők compromissiója s titkos működésük zavarása nélkül történhetik.

Én azóta Vizsolyitól kaptam egy levelet, melyből (kereskedelmi modorban, vasgár-vállalatok lehetőségéről szólván) annyit veszek ki, hogy lehetőnek tartja az oláhokkal valamire menni, s hogy Wolfram ur (nem értem, ki akar ez lenni?) izenete szerint pár magyarországi tőkepénzes lesz társ a vállalatban, kik az előlegezendő pénzről már gondoskodtak is. Egyebet a levélből, a képes-beszéd miatt, nem értek, mint azt, hogy Erdélybe kellene mennie s velem kellene szólnia; de nincs pénz e. Ezt már értem, s mert értem, nem is fogok felelni levelére, hanem vendégedet szívesen kérem, legyen gonddal, hogy az illető minket értesítsen, becsületes ember-e ez a Vizsolyi? Nem ügyességét kérdem, hanem csak azt, ha nem álarczos osztrák-e? Mert ha nem az, ha hazafi, az ily embereket fel kell használni, le kell szállani a működésben a népies elemekhez, nemcsak azért, mert a nép nélkül semmire sem megyünk, hanem azért is, mert ha a népies forradalmi elemek fel nem használtak, azok azért korántsem lesznek nullificálva, hanem külön cotteniákban fognak agi-

tálni, működni, s holmi éretlen túldemocraticus vagy épen socialista eszmékkal fognak zavart csinálni, mely eszméket féken lehet tartani, ha azon elemeket a működésbe belevonjuk, de melyek veszélyesekké válhatnak, ha mellőztetnek. A forradalmak sikerének nagy titka abban áll, hogy a rajtunk túlmenő elemeket utilisalni tudjuk, túlcsapongó energiájukat egy közös találkozási pontra koncentrálván (mi nálunk a szabadulás a némettől). Így egyéb theoriákat el lehet napolni azon időre, mikor a főczél eléretvén, vagy elnémulnak, vagy legyőzhetőek, de a melyek a mellőzés által csak tért nyernek. Utilisalni a népies elemeket s utilisalva féken tartani! — ez az, a mit eléggé nem ajánlhatok.

7. Említi a jelentéshozó, hogy »guerilla csapatokkal kis mérvben nem lehet kezdeni, mert rablókká fajulva, csak népszerűtlenné tennék az ügyet.«

Ha ezen megjegyzés olyasmit supponál, mintha én kivántam volna a guerillákkal kezdést, — a dologban hasonló-kép valami félreértés van.

Vizsolyi beszédközben kérdezé, helyeselném-e a guerillamozgalmat? Mire én azt felelém, hogy én innen kívülről arról véleményt nem mondhatok, mert a dolog igen kétélü fegyver. Egyrészt lehetetlen nem ohajtanom, hogy történjék már annyi alkuhajlami manifestatiók után olyasvalami az országban, a mi bizodalmat ébreszthetne idekűnn, hogy van forradalmi szándék hazánkban; de másrészt nagy szerencsétlenségnek tartanám, ha oly guerillázás kezdetnék, melyet az osztrák elnyomna s még a szerencsétlenségnél is nagyobb bajnak, valóságos átoknak tartanám, ha a guerillázás népszarolássá vagy rablóssá fajulna. Nagyon vigyázni kell az ily kétélü fegyvereknél. Tanácsos-e vagy nem? — a körülményektől függ, s azoknak megítélését az otthoniakra kell bizonom.

Ezentúl a guerilla kérdése előttem elő nem fordult. Hogy valaminek okvetlen kellene történni a nemzet forradalmi szándékának kitüntetésére, mi iránt a hit s bizalom idekűnn tökéletesen elenyészett barátainknál, — azt mélyen érzem; de ez guerilla-mozgalom legyen-e, vagy erélyes intimidatiók néhány hivatal-vadász gazember ellen, mik megmutassák, miként érez a magyar nemzet irántuk, vagy jól kiszámított egyes resistentiák az adóexecutorok terrorismusa ellen,

vagy mi más? — az annyira körülményektől függő practicus kérdés, hogy azt egyenesen az illetőkre kell biznom ott-hon. Csak annyit mondhatok, hogy ha lehetővé akarja a nemzet tenni a külföldi segélynek biztosítását számára, úgy forradalmi szándokainak jeleit kell adni, különben a meghunyászkodó, az önkény előtt meghajló, örökké törvényességet prédikáló s minden nyilvánulásokban kiegyezkedés után sóvárgó nemzetre senki sem épít s, a cserbenhagyatástól féelve, segélyt neki senki sem küld. E bizalmatlanságot nekem szóval, igérettel lehetetlen legyőznöm. Tényekre van szükségem, melyekre támaszkodhassam. Hogy minden forradalmi irányu tüntetés kisebb-nagyobb mértékben veszélylyel jár, az természetes; de egyrészt a veszélyt óvatossággal reducálni lehet a minimumra s a vezérek feladata erről gondoskodni (sok dolog történhetett volna minden veszély nélkül, a mi nekünk idekünn roppant támaszt adandott vala; fogok egy párt e levél folytán említeni); másrészt másutt is veszélylyel jár a forradalmi mozgalom (például Lengyelországban), de azért folyvást megyen, a titkos sajtó működik, a nép között százezrenként szóratnak szét a felvilágosítások, a városok utczái reggelenként falragaszokkal telvék, az árulók, a hivatal-vadász Judások avisokat kapnak; szóval: történik, a minék történni lehet. Nálunk semmi! A gonoszság tevékenül mozog, a hazafiság tür, hallgat, busul legfőlebb, lesi a sült galambot, azzal biztatván magát, hogy majd felkél, ha külsegély jö. Igen, de az nem jó ám, ha a nemzet magát úgy viseli; sőt még ha utban volna is, visszatérne.

8. Tudatja velem a jelentésttevő, hogy Pesten egy comité alakult. (Madarász, Kállay, Szilágyi.) Nem tudok róla semmit. Tudtom-hirem nélkül történt. Nem vagyok velük semmiféle viszonyban. Hanem igen természetesnek találom, hogy miután az illetők az ily köztudomásulag forradalmi elemeket melőzik, nekik semmi közreműködési tért nem engednek, hát ők bizony nem kárhoztatják magukat tevéketlenségre, hanem saját kezükre működnek. Ez természetes.

Ha nem csalatkozom, irtam volt annak idejében neked, hogy engem mult augusztusban, az országgyűlés elosztatása előtt, a szélső baloldal egyik töredékének egy küldöttje meglátogatott, s én kértelek, hogy ez ügyre vonatkozó izenetemet

tudasd az illetőkkel. Ha csakugyan nem csatlakozom s te irtál, — sajnálom, hogy nem felelték, s még inkább, hogy tanácsomat nem követték. Így van ez majdnem mindig. Vezérnek neveznek, de nem követnek. Ez így nem mehet. Vagy — vagy. Már rég mondtam s újra mondom: nem érzem magamat qualificálva Don Quixote szerepére.

Kérdezte még a küldött, megengedem-e, hogy nekem egyszer-másszor megírják, hogy miként látják ők a helyzetet? Felelém, hogy ezt köszönettel veendem, mert csak örvendem lehet, ha minél több s különbözőbb szempontból tájékozhatom magamat a helyzetről. Küldtek is egy jelentést augusztus 16-ról az ország helyzetéről általában s az országgyűlésről különösen. *) Igen becses mű s a mostani tudósításból látom, mennyire alaposan, mennyire részrehajlatlanul, hiven, illusió nélkül jellemezte a helyzetet. Azóta többé semmit sem hallottam sem tőlük, sem felőlük.

Újra mondom: ha barátaink velük nem conspirálnak, természetes, hogy ők külön conspirálnak. Azt hiszem, több ily cotteria is van az országban. Hogy is ne? Miután semmi nyilvános jele nem mutatkozik annak, hogy van az országban egy éber, működő forradalmi hatalom. Hivatkozom levelem 6-ik pontjának végsoraira.

9. De a mi már azt illeti, hogy az a pesti comité azt mondja, hogy az emigráció fejei roszszalják az országgyűlési eljárást: tartózkodás nélkül kijelentem (neked nem mondom vele ujságot), hogy ebben bizony nem csatlakoznak.

Az, hogy az országgyűlés eljárásával nem vagyok megelégedve, nem annyira egyes specialitásokra, mint az általános típusra vonatkozik, melynek minden mozzanatából kirítt az alkudás vágya, a forradalomtól való félelem s az emigráció tendenciáinak a számításból kihagyása, sőt desavouálása. Ez tény, mit senkisem tagadhat, mit mindenki tud, s mit az országgyűlés alatt a coulissák mögötti mozgalmakról általd K. S.-tól kapott jelentések minden szava hangosan kiált.

De egyes specialitások felett is jogom van a hon érdekében panaszkodni.

**) Itt ismételtetik az, a mi fentebb 639. lapon Jósikához augusztus 11-en írott levelemben már közölve van.

1. Hogy a felirat s nem a határozat ment végzésbe, azt sohasem rosszaltam, sőt, tekintve a kis többséget, melylyel a felirat győzött, helyeseltem. De már azt, hogy Várady módosítványát egy nap elfogadták, *) másnap meg, egy pár korholó bécsi sor folytán, elvetették, azt mondhatlan szerencsétlenségnek tartom. Ebből a retiradából annyira kiritt az egyezkedési vágy, hogy mondhatom: azon nap óta veszett el mind Párisban, mind Turinban a bizodalom nemzetünk iránt. Azt mondták: »hisz ezek az emberek szélkakasok, kiket egy bécsi szó megriaszt; vagy pedig játszanak.« El nem fogadni Várady indítványát, hagyján; de ma elfogadni, holnap elejteni, annyit tesz, hogy vágy nem gondolják meg, mit csinálnak, vagy ha igen, alkudni akarnak. Nem lehet bennük bizni.« Többet mondok: kiküldik az ille-

---

*) A nagy közönség már aligha tudja, mit jelent ez. Nagy a feledékenység Magyarországon s nekem nincs róla tudomásom, hogy valaki már megírta volna a hatvanas évek történetét. Azért nem gondolok fölösleges dolgot tenni, ha emlékezetbe hozom Várady Gábor azon módosítványát, melyre a szövegben hivatkozás van.

A dolog az 1848. december 2-ki »palota-forradalom« körül forog.

Deák azt vette fel kiindulási pontul május 13-ki nagy beszédében, hogy »V. Ferdinánd, midőn a császári koronáról lemondott, azzal együtt Magyarország koronájáról is le akart (!) mondani.« E szempontból indulva, a felírásban azt indítványozta kimondatni: hogy az országgyűlés tiltakozik a december 2-ki lemondásnak általánosságából vonható azon következtetés ellen, mintha Magyarország az austriai császári korona provinciája volna; tiltakozik az ellen is, hogy azon lemondás a nemzet tudta és hozzájárulása nélkül történt; de miután tetteleg megtörtént, eszközje »ő felsége,« hogy e »*formahiány (!)*« utólagos pótlása tokintetéből V. Ferdinánd és Ferencz Károly adjanak ki lemondásaikról oly okiratot, melyek az országgyűléshez levén intézve: igérvén az országgyűlés, hogy azon okiratokat törvénybe fogja iktattatni, miszerint legalább utólagosan pótolassék, a minek előlegesen kellett volna megtörténni.

Ennek ellenében Várady Gábor egy igen talpraesett, de végkövetkeztetésében mégis igen mérsékelt beszédben kimutatta, hogy itt nem formahiány, hanem egy végtelen fontosságu alkotmányos elv és egy oly törvénytelen cselekvény forog fenn, mely Magyarországra nézve minden következményével együtt semmis; és Deák szövege helyébe azt indítványozta kimondatni, miként mellőzve jelenleg azt, hogy a lemondásra vonatkozó okiratok nem törvényes

tők hozzám Scheiter örnagyot, azon utasítással, hogy a mit én javaslok, az fog történni. *) — — — — E csapást azóta sem pihentük ki.

2. Mi szükség volt az eloszlatáskor oly hangos éljenekkel fogadni Deáknak antiforradalmi intését, hogy a törvényesség át ne hágassék? Hisz ez valóságos megtagadása volt a forradalmi szándoknak.

— — — — —
Még a nemzeti kérdéstről kellene írnom, mire nézve aggasztó szót látok a jelentésben. De nem akarom a postát elmulasztani. Irok pár nap alatt.

Hived s barátod

Kossuth.

Jósika Miklós — Kossuthnak Genuába.

Brüssel, deczember 27. 1861.

Leveledet vettem. Közlöttem tüstént P. F.-essel, kinek válaszát, addig is, míg én e tárgyakban kimerítőleg irnék, iderekesztve küldöm.

— — — — —
(Aláírva)

Jósika.

*

Csatolmány.

Miután a reám bizottakat elmondottam volna úgy, a mint azok élembe adattak, — nehogy egyik vagy másik kitétel, kifejezés

alakban és módon közöltettek: az országgyűlésnek 1848: V. t.-cz. értelmében kiegészítése és az 1848: III. t.-cz. által kijelölt közegek helyreállítása előtt az országgyűlés azon iratok megbírálásába nem bocsátkozhatik és a trónváltozás iránt nem nyilatkozhatik.

Deák felirati javaslatának ezen pontja 134 szóval 120 ellen elvetett; mire Deák és pártja a termet elhagyták s Várady módosítványa elfogadtatott.

És jött a »dörgedelmes« leirat. »Ő felsége« (mint Széchenyi egykor a főrendiházban, magára vonatkozva, a nádorról mondá) »méltoztatott az országgyűlést kegyelmesen megszidni.« Az országgyűlés meghátrált. Várady elfogadott szövegét kitörülte s a Deákét visszaállította.

*) Itt közöltetik az, a mi Kiss Miklóshoz július 26-án írott levelemben a 632. lapon olvasható.

vagy suppositio félreértésre adjon alkalmat: vagyok oly bátor még néhány észrevételt előadni.

E szavak: a nemzet mindenáron kibékül, úgy voltak érteve, hogy a nemzet, — ettől tartunk — azon esetre, ha tavaszra valami esemény fel nem villanyozza muló félben levő öntudatát s tetterejét, könnyen engedne a nyomásnak, mely most újból oly iszonyu erővel reá nehezedett.

E nyomás sohasem volna elég erős arra, hogy pl. egy egybehívott országgyűlést öngyilkosságra, azaz reichsrathba való küldésre bírjon; de igenis elég erős volna arra, hogy mellözve az országgyűlést, direct választások által egy-egy eredményt vivna ki, a mikor aztán természetes, néhány oláh, szász és szerb, meg néhány honáruló magyar megválasztatása a reichsrathba, a világ előtt mint mindenáron való kibékülés állíttatnék oda.

Tekintve a megyék jelen szervezetét s azon számtalan gyáva, hivatal után leselkedőket s elfogadókat, úgy hiszem, nem alaptalan ezen félelem, valamint az sem, hogy ez nekünk, azaz reményeinknek, hosszú időre véget vetne.*)

De öngyilkosságtól azért sohasem tartunk, még a lehető leg-szomorubb esetben sem. Mert öngyilkosság alatt az érthető, felfogásom szerint, hogy ha a nemzet maga decretálná déchéance-át, — a mit soha megtenni nem fog. A német kormány jól tudja ezt, s a míg csak lehet, ovakodni fog más elemre appellálni, mint a melyre jelenleg appellál, tudniillik oly egyénekre, kik pénzért, s védve a haditörvényszékek által, képesek mindent megtenni.

A mi a pénzküldés kérdését illeti, ez, tudomásom szerint, egyedül onnan ered, hogy gróf K. E. által, ha jól tudom, Karacsay nevében, azon üzenet jött barátaimhoz, hogy újévre ötszáz darab aranyat küldjenek Oláhországba; barátaim nem lévén képesek most e pénzt előteremteni, kötelességüknek tartották azt általam jelentetni.

A szervezés alattiaktól pénzt gyűjteni alig lehetne, miután azok legnagyobb része olyanokból is áll, a kiken nem egyszer segítenünk kell. Szomorú, hogy a pénz az erőhatalomnak enged akkor, a mikor a hazafiság elől elbuvik; ezt igen helyesen jegyzi meg kormányzó ur. Mi érezzük azt legjobban, miután a folyvást adakozók kis seregének vagyona ugyancsak megapadt. Igaz, hogy e tekintetben lehetetlen számitásból kihagyni azon, nyolcz év óta folytatott mindennemű adakozásokat, melyek szükségesek voltak arra, nehogy a nemzet lelkesedése végkép kialudjék.

A mi Vizsolyit illeti, annyit hallottam, hogy becsületes ember, de ezentul bővebben fogok tudakozódni, jelentést teendő.

*) Erre egyik válaszomban megjegyeztem, hogy direct választás útján néhány kerületnek a Reichsrathba bemenetele, kétségen kívül folt lesz paizsunkon, nagyon piszkos folt, ha magyar is akad a küldők s küldöttek közt, de ez nem vet véget reményeinknek, mert nem a nemzet tette lesz.

Legyen meggyőződve, kormányzó ur, hogy a népies elemeket nem hagyják ki a számításból barátaim, s azokat mindenkoron felhasználják, de vannak a népies elemeknek bizonyos feltolakodó főnökei, a kikkel egyáltalánfogva menni nem lehet, mert nem biznak jellemükben — a mi fő-fő kellék — egy oly ügy körüli eljárásban, mely egyhamar hasznot nem ígér még.

Egyébiránt mindenre nézve pontos jelentést teendek, s addig fogok idekűnn maradni, míg az ügy megkivánja.

P. F.

Betegség által hátráltatva, ígért második leveletem, mely főképen a nemzetiségi kérdéstről szólott, csak deczember 28-án küldhettem el.

Mi idekűnn igen nagy engedményekre valánk hajlandók a horvátok s hazánk nem-magyar ajku nemzetiségei irányában. Én nem mentem annyira, mint társaim közül többen, különösen Klapka és Irányi; de én is sokkal messzebb voltam hajlandó menni, mint az otthoniak, kikkel érintkezésben állottunk. Az emigráció e politikájának megítélésénél a történetiratnak, miszerint igazságos legyen, nem kell azon szempontot figyelmen kívül hagynia, melyet Jósika Miklóssal e tárgyban váltott levelezésem itt következő kivonata világosságba helyezend.

Jósika Miklós 1862. január 11-én kelt levelében ekként irt:

»Talán ez órában még nehezebb feladat áll öreg barátod előtt, mint utóbbi leveleimben, mert mindarra, mit szíves valál nekünk írni, felelnem kell. Óhajtanám pedig, hogy válaszom szintoly világos legyen, mint a te szép leveleid, melyekről igen jól mondod, hogy azokban történelem rejlik.

Engedd, hogy legelőbb is arra tegyek egy kis észrevételt, mi első leveledben szomorítólag s aggasztólag hatott reám. Te azt írod, hogy pártolóink a Mont Blanc innen és túl, azt vetik szemünkre, hogy mi a többi nemzetiségekkel mind ez óráig ki nem tudván békülni; nem vagyunk azon compact erőben, hogy a kívánt órában fölkeljünk s a netalán kiütendő háboru esetére a Brennus kardját vethessük a mérlegbe.

Lelkiismeretem parancsolja, hogy e részben világosan kimondjam neked, a mi engem aggaszt, és hogy ezt a maga nevéen nevezem

meg. Fájdalom, a két nagy ur e nyilatkozata, az én gyarló felfogásom szerint, ugy hasonlít a subterfugiumhoz, mint egyik tojás a másikhoz. Hogyan, tisztelt barátom, hát e nagy urak ne tudnák azt, a mit mindenki tud Európában: hogy szegény hazánk 1847—48—49-ben még gonoszabbul szót volt tépve és aláásva, mint most? Mert egyről tökéletesen biztosíthatlak: hogy latározzon a gondviselés bármit hazánk fölött, az osztrák kormánynak ezuttal egy tizedrészen sem sikerülend az és annyi, mint 1847—48-ban.

Resummáljuk higgadtan a dolgot:

1848-ban hatvanezer ember vagy körülbelül ennyi horvát rohanta meg az akkor még ily invasio visszaverésére csak közép-szerűen elkészült országot. A szerbek, osztrák tisztoktól vezetettve, sánczoltak, erődítették s nyíltan támadtak, még Szerbiából is kapván embert, pénzt s fegyvert. Az oláhok, ugyszólván, tömegestől ellenünk voltak, még pedig egyenesen osztrák vezér, Urbán alatt, és segítettve tizenhatezer jól fegyelt osztrák katonától.

Elvesztette-e ekkor Kossuth Lajos fejét? Kunyorált-e, mint Schwarzenberg s az osztrák főherczegek, fütől-fától segedelmet? — Nem. Sőt ily abnormis sokaságu ellenséggel szemközt, bizván a jobb-érműek történelmileg bebizonyított erélyében és vitézségében, férfiasan megállt a gáton s nem szóval, mint egykor Pompeius, hanem tetteleg verte a földet lábával és légiók keltek föl s a megremült ellenség egy egész hősies nemzetet látott talpon, mint egyetlen embert! Ne tudnák-e ezt a Szajna mellett és Turinban? — — —

Ha a mi pártólóink ezt tudják, — ki ne tudná!? — minő gyenge subterfugium az, minket azzal vádolni, hogy ki nem tudunk a nemzetiségekkel békülni s mivel nem tudunk, hát ők nem tesznek semmit!

Hiszen, tisztelt barátom, magad mondtad — *et bene dixisti*, — hogy ha nálunk *aristocrazia*, *clerus* és nép szoroson együtt tartanak, akkor az ördög sem győz le bennünket!

Mit akarnak ezen jó pártoló urak tőlünk? Hiszen, ha lenne az, a mit ők irányunkban tanusított hidegségük ürügyeül felhoznak, azaz ha faj- és osztálykülönbség nélkül együtt tartanánk, egyetlen phalanxot képeznénk, mi szükségünk volna akkor az ő *protectio*-jukra? Én azt hiszem, hogy akkor mi az üreserszényü, magával meghasonlott Austriával minden segély nélkül is el tudnánk banni.

Mi lenne akkor, ha a nemzet, mely ma épen ugy fel fog s fel mer kelni, mihelyt ez *physical* lehetőség, ha kétszázezer orosz helyett ellenünk, csak harmincezer olasz, francia mellettünk áll?

Ezen okokon aggódom én s hiszem, hogy a mi *protectoraink* csak ürügyet hajhásznak arra, hogy minket nélkülözhessenek. «

Erre Jósikához, a nála mulatott hazai küldött számára 1862. elején írott leveleim egyikében következőleg válaszoltam:

»Hogy pártolóink a nemzetiségi viszályok ki nem egyenlítése miatt minket gyengéknek tartanak s azért bennünk nem biznak eléggé, miszerint a harc kockáját, reánk számítva, el merjék vetni, ti ezt a nemakarás subterfugiumának tartjátok, ürügynek arra, hogy minket nélkülözhessenek, s te e vélelmenyt azon ismert ténynek fölemlítésével támogatod, hogy mily erősnek mutatta magát a magyar 48—49-ben minden nemzetiségi nem viszályok, de ellenségeskedések daczára.

E tényt ismerik Párisban s Turinban, és méltányolják. Ennek köszönhetjük, hogy velünk csak szóba is állanak. Tudják ők igen jól, hogy ha mi Pesten s Debreczenben a honvédelmi bizottmányban ülve, Komárommal s Péterváradal kezünkben s e hongyülés souverain tekintélyétől támogatva, dobbanthatnók elő a földből a seregeket, rendelkezhetnénk a nemzet erőforrásaival: köbre hatványosított nemzetiségi viszályok sem tennének minket gyöngékké. Tudják ők, mi erős a magyar nemzet, ha egyszer fegyveresen csatarendbe állittatott. Nem itt van a dolog bibéje, hanem ott, hogy mert most nem a honvédelmi bizottmány, hanem az osztrák ül a kormányon, kételkednek nemzetünk erején, magát csatarendbe állithatni, ha hörvát, szerb, oláh most is ellenünk lesz.

Azt mondandjátok: »hisz ép azért kell nekünk a külség; nem azért, hogy érettünk küzdjön, hanem, hogy minket oly állapotba tegyen, miszerint magunk küzdhessük ki magunknak is, segítöinknek is a gyözelmet.«

Felteszitek rólam, remélem, hogy ez indokot nem hanyagoltam el. De mit felelnek? Im ezt: »Arra, hogy mi sereget küldjünk Önökhöz, biztosnak kell lennünk, hogy a nép által barátságosan fogadtatik, söt biztosaknak arról, hogy az hozzánk csatlakozik, hogy mellénk áll. Nekünk csak mint örömmel fogadott szabadítóknak lehet Önöknél megjelenünk. Gondolják meg csak, minő halálos csapás volna reánk, minő compromissio, ha minket, a »szabadítókat«, azok, kiket szabadítani megyünk, ellenségesen vagy csak hidegen s közö-

nyösen is fogadnának? Ah, ha Önök, magyarok, amott laknának a Quarnero partján s a horvátok volnának a Dráván túl, akkor nem kételkednénk ám. De a dolog megfordítva van. Aztán nem mi, hanem a mi gyámolításunkkal Önök kezdhének valamit más oldalról, Belgrád, Jassy felől. Igen ám, de ha Önök a szerbekkel, oláhokkal ki nem egyezkednek: ez absolute lehetetlen. Sajnos dolog, de Magyarország geographiai helyzete nem jó s mi nem változtathatjuk meg a geographiát. Azért iparkodjanak megoldani a nemzetiségi kérdéseket, különben Önök gyengék nemzetüket csatarendbe állithatni s az Önök szövetségének hasznos tanácsosságán nagyon kétes. Mert mi küldhetünk Önöknek segítséget barátságos tartományokon keresztül; de nem vállalhatjuk magunkra, ellenséges tartományokat meghódítani, hogy Önökhöz juthassunk.«

Ezek erős dolgok, édes barátim. A tények erejét nem lehet ledictiózni. Helyzetünkben a nemzetiségi kérdés nemcsak politicalai, nemcsak társadalmi, de főkép katonai és főkép hadműködési alap kérdése. Mert nem lehet ám a levegőből akár Kolozsvárra, akár Temesvárra, akár Siklósra sereggel s fegyverrel lepottyanni.

Ezt kellene otthon megfontolni.

Tévedtek, ha azt gondoljátok, hogy ürügyöt keresnek minket nélkülözhetni. Ha nélkülözni ohajtanának, nem kellene nekik ürügyöt keresniök: szegény emigránsok vagyunk: becsapnák az ajtót orrunk előtt s azzal punctum. Nem ohajtanak nélkülözni, hanem módot keresnek nem nélkülözni, nem szép szemünkért ám; hanem mert érdekükben áll.«

Ezen szempont állott idekűnn mi előttünk, kik a barátságos hatalmakkal összeköttetésben állva, a külsősegély valóításának feltételeit minden másoknál jobban ismertük.

Nekem hazám függetlensége szent áhitattal kegyelt religióm. Számkivetésem viszontagságai között agyamnak minden gondolata, szívemnek minden dobbanása

e célra összpontosult. A nélkülözésekért, miket e cél-
nak szentelt életemmel magamra s az enyimekre von-
tam, más bért, a reám mért szerencsétlenségek közben
más vigasztalást, még imádságaimban sem kértem
Istentől, mint azt, hogy hazámat független államnak
láthassam.

És minthogy a fennforgott körülmények közt e
cél elérése külségélytől függött, e segély pedig a fen-
tebbi levélkivonatban említett oknál fogva a horvátok-
kal, szerbekkel, oláhokkal kiegyezéstől volt feltételezve:
engem attól, hogy azon határig, melyet az ország terü-
leti épségének s politikai egységének tekintete áthág-
hatlan vonalul tűz ki, hazámfiainak a nemzetiségi kér-
désben a lehető legnagyobb engedékenységet tanácsol-
jam, csak az tartóztathatott volna vissza, ha ezen enge-
dékenység által hazámnak magyar állami típusát lát-
tam volna veszélyeztetve.

De én meg voltam s ma is meg vagyok győződve,
hogy miután a magánuton megállapítandott egyezke-
dések országos ténynyé csak a cél elérése, a független-
ség kivívása folytán emeltethettek, — annak a veszély-
nek még csak árnyéka sem foroghatott fenn. Ha
Magyarországnak, mint ilyennek, függetlensége kiviva-
tik; ha mint ilyen, magyar állami típussal foglalja
el ős-történelmi helyét az európai államrendszerben,
élén királylyal, ki csak magyar király, kinek sem más,
mint magyar királyi érdekei, sem idegen hatalmi for-
rásai nem lehetnek, s e király mellett a nemzetnek fele-
lős magyar kormánynyal, mely valamint létjogát, ugy
hatalmát is csak a magyar állameszméből meritheti:
teljes lehetetlenség, hogy Magyarországnak egy ezredév
történelmében gyökerező magyar állami típusát s a
magyar fajnak saját hazájában a »primus inter pares«

szerepre hivatottságát kérdés alá vonni valakinek még csak eszébe is juthatott volna. Annál kevésbé, mint-hogy az ország területi épségének s politikai egységének keretében a nemzetiségi igényeknek nemcsak az adatik vala meg, hogy nyelv, faj, vallás a political jogokban és társadalmi állásban külömbséget nem csinál (a minél többet állam a nemzetiségi elvnek sehol a világon nem engedélyezett), hanem a többség elvének s a kevesebbség jogai biztosításának alapján, még a közélet minden intézvényes közegei körében is, minden meg volt adva, a mit az »állam«-ban megadni lehet; ugy, hogy még ezen is túl menni annyit tett volna, mint azt kívánni, hogy a nemzetiségnek maga az állam is feláldoztassék. Már pedig ha valaki ily követeléssel mert volna fellépni: a magyar állameszmében elég szívósság; a magyar fajban elég életrevalóság; az ország minden lakosára áldást árasztó magyar függetlenségben elég hatványosság és a magyar királyban és kormányban elég hatalom volt volna minden ily állambontó merényletet ártalmatlanná tenni.

De nem is foroghatott volna fenn ennek szüksége, mert annak, a mi nemzetiségi kérdésnek neveztetik, fulánkja a kifelé való gravitációban rejlik. Ez pedig Magyarországfüggetlensége által megszűnt volna s csakis ez által szünhetett volna meg. Mert a független Magyarország saját biztonságának érdeke által volt volna arra utalva, hogy támaszul szolgáljon azon szomszéd nemzetek függetlenségének, melyek felé fajrokonságnál fogva némely magyarországi nemzetiségek gravitálnak; s azt képtelenség feltenni, hogy e nemzetiségek azon magyar állam gyöngítésére vagy épen felbomlására törekednének, a mely nemzetiségüknek, ott a hol az nemzeti (állami) egyéniséggel bir, oly támaszát kép-

zendette, mely nélkül ama szomszéd nemzetek csak névleges függetlenségre emelkedhetnek, melynek hátterében az orosz hatalomtól való függés áll.

Ha Magyarország független állammá lett volna, a panslavismus nem fenyegetné felforgatással a világrendet; nem azért, ami felett a cseh történetíró panaszkodott, hogy t. i. a magyar elválasztó éket képez az északi és déli szlávok között, hanem azért, mert a panslavismus egyedül biztos antidotumát csakis az egyes szláv nemzetek saját nemzeti egyéniségének s függetlenségének biztosítása képezhetné. Ez pedig csakis Magyarországon függetlensége mellett, függetlensége által volt volna lehetséges.

A magyar nemzet a függetlenség helyébe Austriát választotta. S ez az Austria, miután előbb prédaosztályra speculáló politikájával kaput tárt az oroszoknak, hogy a panslavismus számára tért foglalhasson a keleten (a minék egyetlenegy csepp vér áldozata nélkül elejét vehette volna), utóbb becses vér árán, még magyar vér árán is, erőszakkal tolt fel gyűlölt uralmát Boszniára, Herczegovinára — a mint mondá — azért, hogy védállást foglaljon az orosz hatalmi terjeszkedés, a panslavismus ellenében, melynek várdájába maga nyitott kaput az oroszoknak. Nem hiszem, hogy legyen ember Magyarországon, a ki ne tudná, hogy a bosnyák foglalás nem védállás, hanem kanócztolás a panslavismus puszkaporos hordói alá; nem óvszer az orosz hatalmi terjeszkedés ellen, hanem ösztöke, mely minden keleti szláv fajt az orosz karjai közé kerget, és eszközli azt, hogy a keleti kérdés legközelebbi válsága számára az osztrák-magyar monarchia saját magát substituálta Törökországnak. Ennek szertezilált tagjai contingen-

sül szerepelendnek az orosz táborban; de a keleti kérdés tárgya már nem is annyira Törökország, mint Austria-Magyarország lesz. Előbb a lengyel, Austria segítségével, aztán a török, ismét Austria segítségével, most rajtad a sor »Haus Österreich.«

Ezt Magyarországon minden ember így tudja, így látja, így érzi; de azért a bosnyák foglalás megszavaztatott! — Szüksége volt-e a magyarnak e tapasztalásra, miszerint megtanulja, hogy függetlenség nélkül az alkotmányosság csak kongó ércz és pengő czimbalom s annál is rosszabb? Nagy megpróbáltatás veszélyével lett, félek késő lett, e tanulság megvásárolva. Hinni szeretem, hogy a magyar férfiasan helyt álland magáért a reá váró veszélyben, de hinni akarom, hogy magáért álland helyt s nem idegen érdekek számára szedendi ki a parázsból, szívvérének árán, a gesztenyét. — *Sursum corda!*

Sem terem nem engedi, sem pedig, tekintve a közel jövőndő drámájának előjátékát, mely a dalmát határoknál forrongásban van, alkalomszerűnek nem gondolom, hogy a nemzetiségi kérdés részletei iránt a Brüsszelben tartózkodott hazai küldöttel váltott eszmecserének előadásába bocsátkozzam.

Csak kettőre akartam figyelmeztetni. Az egyik az, hogy a nemzetiségi kérdésben a magyar emigráció politikájának megbírálásánál azon szempontból kell kiindulni, mely fentebb közölt levél-kivonatomban jelezve van. A másik az, hogy Magyarország függetlensége a nemzetiségi kérdést megoldotta volna; az osztrák cabinet-politika, melynek Magyarország magát horgára akasztá, elmérgesítette. E politikának szükség-szerű következménye, hogy végelemzésben a nemzeti-ségi kérdés a nemzetközi válságok terére jutott; e téren

a történelem nagy vágásokban mozog s a paragraphusok kuruzslását, ép úgy, mint a diplomaták udvarias szóváltásait, kineveti.

*

E tárgynál még megemlitendőnek tartom, hogy figyelmeztettem barátainkat, miként jó volna, ha módját ejtenék, hogy az oláhok vezérei közül valaki kijőjön, miszerint őt Párisban Napoleon herczeggel s itt Ricasolival érintkezésbe hozva s ha kell, a királyhoz is bevezetve, neki alkalmat nyujtsak összeköttetéseink valóságáról meggyőződni, s azon pontoknak, melyeket otthoni barátaink velük megállapítandnak, végrehajtása felől biztonságot szerezni.

Erre Jósika (január 11-ikei levelében) ekként felelt: »Erdélyben az oláhoknak csak két vezére van: báró Saguna és gróf Sterka Szulucz. Hogy ezek veled értekezni akarjanak, az nemcsak nem hihető, hanem állásuknál fogva lehetetlen is. Aztán vannak Erdélyben másodrendű csahosok, mint Axintye, Bálint, Puskaru, Leményi, Brán, Bohoczal és többen. Ezek ama szakállas két szentnek vak eszközei. Magyarországon egy vezér van csak s ez Mocsonyi (ki magát már is daco-román királyra gerálja). Ez inkább elmenne a megtestesült sátánhoz, mint a magyar emigráció fejéhez. A többi, mint Wlad, Bobest s még egy pár, non coronant sem Ugocsában, sem máshol.«

Mocsonyira nézve Jósika tévedésben volt. Február 25-én Kiss Miklóshoz írott levelemben mint positiv adatot találok megemlitve, hogy »a Mocsonyi testvére értekezett barátainkkal a hazában s ígéretet tőn, hogy ha teljes elválásra az osztráktól van a magyar elhatározva, az erdélyi és bánáti oláhokkal nem lesz bajunk; mert az osztráktól elvált független Magyarországot

Románia szándoklott függetlenítése esetére biztosítéknak tekintik az osztrák avatkozás ellen.«

Sőt az a Mocsonyi, kiről Jósika azt írta, hogy inkább elmenne a megtestesült sátánhoz, mint a magyar emigráció fejéhez, pár évvel későbbben engem Turinban önként, hivatlanul meglátogatott. Nem azért jött Turinba, hogy meglátogasson; de erre utazván, meglátogatott s határozottan akként beszélt, mint testvére otthon pár év előtt, s ezt még a következő nyilatkozattal kísérte: »Tudom, hogy egy pár ostoba canaille telelarmázta a magyarok fülét azzal a daco-román hűhóval. Higyje el Ön nekem, hogy okos ember köztünk ily ostobaságról nem is álmodik. Romániának tizszer is meg kellene fontolni, ha elfogadja-e Erdélyt, még ha tányéron nyujtanák is neki. Gonosz adomány volna; valóságos darázsfészek; kanóc, mely egy vagy más eventualis conflictus esetén levegőbe röppené Romániát. Mi magyarországi és erdélyi románok, Romániát függetlennek s függetlenségében biztosnak akarjuk. Ehhez pedig Romániának Magyarországra, erős független Magyarországra szüksége van, különben nem biztosíthatja magát az orosz nyomás ellen. Ez világos. Egy független, erős Magyarország, Románia jövőjének erő és garancia; Erdély birtoka gyengeség és veszély volna. Ha Magyarország függetlenné lesz s bona fide megadja az oláh nemzetiségnek a politikai jogegyenlőséget, egyházi és iskolai autonómiát és szabad társadalmi fejlődést: sohasem lesz a magyaroknak bajuk az oláhokkal; sohasem fogjuk mi irigy szemmel nézni a magyarok túlsúlyát a magyar hazában, csak kényszert ne alkalmaznak ellenünkben. De persze, ha Magyarország osztrák birtok marad s mert az, hát eszköz a bécsi udvar kezében Románia függetlensége, vagy ha ez kivivatott,

annak biztonsága ellen: ez aztán egészen más. Austria Magyarországot bírva, nagyhatalom, s mert az, hát nem lehet szövetségese a gyengébb Romániának. Tán segítheti az orosz ellen, ha ugyan nem látandja hasznosabbnak prédarészt fogadni el az orosz kezéből, mint Moldva felét (Bukovinát) már egyszer elfogadta; a mit, közbevetőleg legyen mondva, Románia csak úgy remélhet visszakapni, ha Magyarország függetlenné lesz: de ha esetleg segítené is az osztrák az orosz ellen Romániát, nem azért tenné, hogy független legyen, hanem hogy tőle függjön.«

Ekként nyilatkozott előttem Mocsonyi.

*

Mielőtt a hazai küldött (P. Fr.) haza utazott volna, még 1862. január 1—10-ke közt több levelet irtam Genua mellől Albaróból Jósika Miklóshoz P. Fr. számára. Közlök belőlük némelyeket:

»62-öt irunk, a 61 sok aggodalmak közt folyt le; érzékeny veszteségeket hozott (Cavour és Teleki pótolhatlanok), a honért folytatott küzdelmeink borus egére nem hozta fel a biztos remény csillagát, mely a siker felé vezessen; hogy az egyetértés tért vesztett, az akarat gyengült, a határozottság megernyedett, s mi, roncsolt harczosai a hosszú csatáknak, a különben sem távol sirhoz egy évvel ismét közelebb jutánk. Mit hoz a beállott év? — — egyet tudunk, azt, hogy kötelességünket teljesítendjük, s ha napjaink végüket érik, az igában dőlünk ki. A többit ki tudná? — — tán jó is, hogy nem tudjuk — »liceat sperare timenti.«

Azonban régi jó magyar szokás szerint jó kívánatimat küldöm mindnyájotoknak és vendéged által barátainknak a hazában; és általuk az árva hazának. Nëmzetek csak öngyilkolás által halhatnak meg. Csak ettől óvja meg őt a kegyelemnek istene! csak ne essék önmaga felett kétségbe; — a hit hegyeket mozdít. Szabad lesz, mert szabadsága a történelem logicájában fekszik. Felvilágosításokat kell adnom a minket

érdeklő politikai helyzetről az otthoniak tájékozására; de kérem azt, a mit irok, a legreserváltabb bizalmas közlésnek tekinteni s idekűnn senkivel, otthon csakis a becsületbeli titok pecsétje alatt azokkal közöltetni, kiknek ezeket okvetlenül tudniok kell. A legkisebb indiscretió kiszámíthatatlan balkövetkezéseket vonna maga után, a személyes compromissiót nem is említve.

Páris azt akarja, hogy Szerbia jövő tavasszal fegyvert fogjon francia sanctió alatt. Ha Austria interveniálni akarna, az nem fog megengedtetni.

Ricasoli intést kapott Párisból, hogy közelítése váratik és ohajtatik. A császár, félve a clericalisoktól, kik az orleanistákkal egyesültek, seregét most még ugyan Rómából ki nem huzhatja, de arra rááll, hogy nyilatkozzék a római nép, par suffrage universel (jegyezzétek meg jól, ez Napoleon politikájában minden vitatott kérdésnél nélkülözhetlen postulatum): akarja-e a pápa világi hatalmát fentartatni? Ha a szavazat »nem«-re üt ki, megegyezik a császár, hogy olasz királyi garnison vonuljon be Rómába; de a francia is ott marad, »a pápa személyének védelmére«. Biztosittatni kíván a császár, hogy bizonyos rajnai eventualítások esetére az olasz szövetségre számíthat. Ricasoli a római expediensre hajlandónak mutatkozott; a másodikra nézve általánosságokban, de barátságos szellemben utasítá követét. Ezen az alapon új alkudozások vannak kezdeményezve.

Mielőtt tovább mennék hireimben, ezekre teszem megjegyzéseimet.

Mindig mondám: hogy ha nemzetünk magaviseletében változás nem történik, ki fog hagyatni az európai nagy-politika számvetéséből, mert nem biznak bennünk. Az országgyűlés marquirozott alkuvási iránya többől megingatá a magyar nemzet forradalmi határozottsága iránti hitét; a nemzetiségi viszályok pedig nemzetünk ereje s így az iránt támasztották kétséget, hogy a magyar nemzet hasznos szövetséges lehet. Féltem: a császár hasznosabbnak itélendi, politikáját a keleten más nemzetiségekre alapítani.

A Szerbia iránti szándok egy fontos lépés ez irányban. Azon harczból csak azon esetre nézhetne ki számunkra valami,

ha az osztrák interveniálna. De ő tudván, hogy ez annyi, mint háboru az oroszszal, francziával: azt nem fogja tenni, hanem hazánkat fogja katonasággal megrakni.

Azonban bármit mutasson is határozatlan perczekben a külszin, midőn külpolitikai válságra kerül a dolog, kétséget nem szenved, hogy a Palais Royal gyakorol döntő befolyást a császár határozataira. A herczeg pedig őszinté s állandó barátja ügyünknek, kit még nemzetünk antiforradalmi tendenciái is csak sajnálkozásra birtak, de elhidegülésre vagy változásra nem. Ő minden szláv irányu kérdést a keleten csak ugy pártol, ha a magyar ügygyel antagonismusba nem hozatik. Tehát ha szívükre veszik a hazafiak azokat, miket az eddig követett irány hibás és káros voltáról mondtam, az ő segítségével sok emeltyü van még kezünkben, a keleti határozatoknak kedvező fordulatot adni. Február végével okvetlenül szükséges lesz, hogy ismét kijöjjön valaki s alkalmasint oly helyre, hol személyesen találkozassunk. Már e levél tartalma is olyan, hogy aggódok az irás szüksége miatt.

En attendant nem tanácsolhatom eléggé, hogy Belgráddal a jó egyetértést hazulról cultiválni kell. Oda okvetlenül ki kell menni valakinek a főemberek közül az országból. Mindenekelőtt jelentse magát Scovasso olasz consulnál. A »parole«: »Rose, Robert, Rome«. S utasításomra hivatkozva, kérje magát tájékoztatni dolgaink állásáról, ugy Szerbiára, mint arra nézve, mit tett a consul ur a határörvidékek dolgában, mit annyira szívére kötöttem? Scovassoval értekezzék a legjobb mód iránt Garasaninnal találkozni. Erre discretus eljárás kell; de találkozni szükséges. Vigye meg neki a magyar hazafiak szerencsekivánatait miniszterségéhez. Jelentse ki, miként örömmel értették tőlem, hogy a nemzeteink közti érdekkapcsolatot böles tapintattal felfogva, hazánk iránt folyvást jóindulattal viseltetik. Mondjon neki azért köszönetet s biztosítsa nemzetünk s különösen az osztráktól elszakadás programmjához ragaszkodó hazafiak baráti indulatáról Szerbia iránt. Scovasso alkalmasint nem fog tudni azon titkos szándokról a tavaszra, melyet fentebb közlöttem, legalább nem innen (mert Párisból azt Ricasoli sem tudja, sőt most még a király sem); nem kell tehát a titkot látszani tudni, sem Scovasso, sem Garasanin előtt, hacsak ők nem említik; hanem

kivált ez utóbbi előtt gyaníttatni kell, hogy többet is tudhatunk, mint a mennyit mondunk. Erre a mód az, megmondani, hogy a velem viszonyban levő magyar hazafiak eleget tudnak Európa politikájáról és sokkal nagyobb érdekekkel kísérik a szomszéd viszonyokat, miszerint ne látnák, hogy Szerbia döntő válság küszöbén áll. Kérdje a megbizott: miben lehetnek a magyar hazafiak segítségére? S vegyen alkalmat megkérdezni, mire számíthatunk Szerbia részéről függetlenségi harcunk esetére?

Ha Szerbia harcra kél, sokan fognak abban részt venni akarni a magyar szerbek közül. Nunc pro tunc megjegyzem, hogy ezt a viláért sem kell ellenezni, sőt lehetőleg előmozdítani.

A római kérdést illetőleg a fent közlött propositió csak úgy válhatnék gyakorlatiassá, ha az olasz garnison volna az első lépés s a nyilatkozat a második. Megfordítva levén a javaslat felállítva, impracticus, mert a nép nem nyilatkozhatik. Hanem mi reánk nézve ezen új alkudozásnak azon kedvezőtlen értelme van, hogy a császárnak még nincs szándokában a velencei ügyet felvenni. Ezt ismét nagyrésztben a magyar nemzetben nem-bizás okozza; mert a római kérdés kellemetlen a császár előtt, ohajtaná elnapolhatni, s lehetetlen nem tudnia (ha pedig nem tudná magától, tudja figyelmeztetéseimből), hogy ez elnapolásnak legpracticusabb módja Velence felszabadításának munkába-vétele, a mi egyszersmind legjobb előkészület a rajnai kérdésre, mert a velencei kérdés, kapcsolatban a magyarral, teheti csak az osztrákot azon állapotba, hogy a rajnai kérdésben vagy épen nem, vagy csak, mint másodrendű hatalóm vehessen részt. Ha tehát a császár mégis visszatér a római kérdésre, csak azért teszi, mert a velencei kérdésre az olaszt magában még gyengének látja, a magyarra pedig, alkuvási hajlamai miatt, nem mer támaszkodni.

Azonban a politikai combinatiók más irányban vezethetnek háborura. Nevezetesen:

Ricasoli alkalmasint marad márcziusig. De Turinban jelenleg két különböző politika működik. Egyik a kormányé, másik a királyé. Amaz a háborut el akarja halasztani 1863-ra; a király ez idén akarja azt. A miként iránt a következők szolgálndnak tájékozásul:

Garibaldi el van határozva valamit kezdeni a tavaszkor. Maga mondta nekem Genuában, hol őt meglátogattam. Még nincs megállapított terve, csak annyit mondhat, hogy a Duna torkolatától a Pó torkolatáig van tér, melyen a körülmények szerint választani fog. Beszélgetésünk után Turinba ment. Szólt a királylyal s elégedetten távozott. A királynak tetszik az eszme, hogy Garibaldi kezdje a háborút. De természetesen Páris határoz. A király, mielőtt magát végleg elhatározná, tudni akarja, mit mondanak ott a dologhoz. Küldött Párisba e napokban, nekem pedig azt izente, hogy február közepe táján fogja határozottan megmondani, mi kilátás van a háboruhoz. Ezért is szükséges, hogy február végén kijöjjön valaki az országból, miszerint értesíthessem az otthoniakat, hogy a tervek mi alakot öltenek.

Joguk van a hazafiaknak tudni, mi szándokkal vagyok én valamely Garibaldi-féle expedíció esetére. Először is megjegyzem, hogy ha nem az osztrák, hanem csakis a török ellen intéztetnék, én abban részes nem leszek. Készülni fogok, a mennyire tölem kitelik, s várni, vajjon az osztrák belebonyolódik-e. Ha pedig az osztrák ellen intéztetnék, erre nézve ismerik otthon a feltételeket, melyek alatt én a forradalomnak kívülről beviteleért a felelősséget elvállalni kész vagyok. Én e feltételektől nem tágitok. Tehát ha Garibaldi expedíciója rendes háborunyilatkozat mellett olasz királyi zászló alatt történik, részem lesz benne, de ha G. maga kezére amolyan Marsala-féle merényletbe bocsátkoznék, bevárom, mit csinál a király? Ha háborút izen s Garibaldit segíti, természetesen résztveszek a harcban, mert a helyzet megfelel ama feltételeknek; ellenkező esetre én nem mozdulok, hacsak a nemzet saját erejéből önként meg nem mozdul; ez változhatlan elhatározásom.

Megadván eszerint értesítésemet arról, a mi készülöben van, kötelességem nyilatkozni a hazai küldött azon kívánságára, hogy hozzuk tisztába állásunkat egymás iránt, mert az kölcsönös bizalom nélkül fel nem tartható, mit azon kijelentéssel kísért, »hogy az illetők szívesen átengedik az ügyeket másoknak, ha azok több bizalmat képesek gerjeszteni.«

Erre nyilatkozatom ez: Nekem eszem ágában sincs eddigi politikai barátaimat másokkal cserélni fel — feltéve,

hogy programmunk egy. Semmit sem ohajtok inkább, mint-hogy tovább is együtt működhessünk. De hát ennek lehetősége attól függ, hogy ugy a czél, mint az eszközök iránt egyet-örtsünk. Méltánylom én az otthoniak nehéz állását, vakmerő koczkáztatott lépésekre nem unszolom, lehetetlenségeket nem kívánok, de igen is kívánok következetes ragaszkodást programmunkhoz, mely az 1849-ki függetlenségi nyilatkozat; s kívánom azt, a mi valósításának nélkülözhetlen postulatuma. Erre nézve csak azon két dolgot említem, melyre nézve köztünk differentia mutatkozott.

1. Kivánom, hogy programmunk hivei ne azonosítsák magukat a beadó politikával, hanem ragadjanak meg minden alkalmat, bizalmat ébreszteni idekűnn a nemzet nemalkuvási határozottsága iránt.

2. Kivánom, kövessenek el mindent a képviselő-ház augusztus 21-én (in articulo mortis) hozott határozata értelmében is a nemzetiségi kérdés kiegyenlítésére, hogy vagy kiegyenlítettessék, vagy legalább meggyőzessenek a barátságos hatalmak, hogy mindent megtettek, a mit öngyilkolás nélkül megtenni lehetséges volt. De ne mondják azt, hogy az Eötvös-féle elvtelen s még csak tárgyalás alá sem vett operatumon túl nem mehetnek, mert ez a Tisza indítványára elfogadott országgyűlési határozatnak meg nem felel.

E két ponthoz kötöm együttműködésünket.

Az első pontra nézve különösen lelkükre kötöm barátainknak a titkos sajtót. Ennek okvetlenül lenni kell s működni placardokkal, röplevelekkel. Nápolyt a Bourbon-pártiak minden éjjel el tudják árasztani falragaszokkal. Velenczébe négy óraker reggel érkezett Ferencz József s öt óraker már tele voltak a falak placardokkal, melyek irányt adtak a népnek, hogy miként viselje magát. Országban pedig már épen hirlapot is nyomtat a forradalmi párt titkos sajtóval, mit szétküldöz az egész birodalomban s még a csár asztalára is odajátssa a Wielikoruszt. Ha a közélet el van nyomva, titkos sajtóval kell ébrentartani a hitet, a reményt, a honszeretetet s megfélemlíteni a hallgatás által elbizakodott gazokat. Ha barátainknak titkos sajtójuk van s azt kellőleg felhasználják, lehetetlen volt volna a hivatalvadászatnak oly kiterjedésre jutni, mint a minőre jutott. Nagyon rosszul hatott

idekűn az, hogy a sok gazemberrel a provisoriumot oly »fényesen« keresztül lehetett vinni, a nélkül, hogy pártunk csak életjelt is adott volna magáról. Ezen tény mellett s azon ostracismus után, melyet az országgyűlés mintegy végrendeletileg a forradalomra kimondott, teljes lehetetlen, idekűn a töből megingatott bizalmat helyreállítanunk, ha otthon a forradalmi szándoknak folytonos manifestatiói nem történnek. Szükség van e manifestatiókra azért is, hogy az emberek érezzék, miként van egy működő hatalom az országban, mely az osztrákokkal semmi áron nem alkuszik. Ily revelatiók nélkül a nép nem hiszi, hogy munkában van a haza felszabadítása s ha nem hiszi, elveszti bizalmát. A népben van az erő; hatni kell reá, hogy a gazok el ne csüggeszszék vagy el ne rontsák.

És most ne untasson benneteket, ne azokat, kikkel ezt közölni fogjátok, ha bucsuszó gyanánt egyszer-mindenkorra személyes helyzetemet kebelkitárva constatálom.

Mondják — mindenki mondja! hogy nevem még visszahangot kelt a nép szívében. Ez természetes is. Istennek legyen érte hála, tehettem népünknek némi szolgálatokat, miket a jó nép jótéteménynek veszen, ámbár csak kötelesség volt s a nép romlatlan lelke nem könnyen felejt jótéteményt. Hát ugy gondolom, azoknak, kik a hazát függetlennek, szabadnak ohajtják, örvendeniök kellene, hogy van egy név, mely a döntő erőt — a nép erejét lehet képes az elhatározó percekben a függetlenség zászlaja köré tömöríteni. És miként áll a dolog?

Vannak a hazában s pedig azon körökben vannak, melyek magukat 49-eseknek vallják; vannak, a kik félnek, nehogy ismét hatalomra jussak; vannak, kik azt hiszik, utjokban állok, vannak, kik irigységgel gondolnak reám s ha vagy hibát követek el (megesik rajtam, gyarló ember vagyok), vagy olyasmi történik, a mi hibámon kívül a reményt s vele befolyásomat csökkentheti, kárörömmel dörgölik kezeiket s jobbra-balra futkoznak, mondván: »annál jobb, annál jobb!« — Ez tény, barátim! positive tudom.

Ezen emberek többet ártottak s ártanak az ügynek, mint az ellenség. Ezek hangolták le a félakaratúak tömegét, mely az impulsusok szolgája; ezek zsibbasztották el political barátaink erélyét; ezek relegálták nevemet a nép zárt kamaráiba

és voltak okai, hogy nevem felhasználása nem egyszer oly viszonyok közt mulasztatott el, midőn az nyert csaták becsével ért volna fel.

Szeretném feltárhatni keblemet, hogy látnák, miként abban a nagyravágyásnak, a dicsvágy hiúságának semmi nyoma sincs; hogy látnák, miként nekem mint embernek annyi vihar után csak egyetlen egy vágyam van: a becsületes nyugalom s ha ez égető vágyat is alárendelem a kötelességnek a haza iránt, Isten bizonyságom, nehéz, igen nehéz áldozatot hozok. Én nem vágyok semmire a hazában. Hanyatló napjaimnak az élet már semmit sem adhat.

De hát nem tárhatom fel keblemet s annyira a munka rabja voltam egész életemen át, hogy nem élhettem társas életet; engem kevés ember ismerhet; a magánykedvelés, melyet terhes életem természetemmé tett, nem kelt személyes rokonszenveket. Hát nem is követelem, hogy higyjenek szavamnak, midőn személyes lelkületemről szólok; hanem arra kérem, vessenek számot a körülményekkel és látni fogják, hogy nekem nem lehetnek személyes vágyaim, mert nekem a Haza semmit sem adhat.

Mit adhatna?

Hirt, nevet? Nekem a notorietás ürömpohár; de ha még nem az volna is, ittam én e pohárból két világrészben a csömörletig. Én ezen már régen túl vagyok.

Hát mit adhatna? Talán hatalmat? Kormányzó voltam; az többé semmi esetben sem lehetek; mert Európa körülményei hazánkat, ha felszabadul, monarchiára utalják; s oly maniacus csak nincs az országban, a ki rólam feltenné, hogy annyira kötözni való bolond lehetnék, miszerint koronáról álmodjam, vagy valaha álmodtam volna; még ha az a körülmény nem forogna is fenn, hogy ilyesmire nem csak én, a kinél az valóságos örültség volna, hanem semmi más magyar ember sem gondolhat, mert a függetlenségnek, ha kivivatik, consolidáltatnia is kell; erre európai elismerés szükséges, s erre, miként a dolgok állanak, az uralkodó családokból való választás kikerülhetlen kénytelenség. Tehát mert az, a mi voltam, nem lehetek; kevesebb, mint a mi voltam, a közpályán csak nem lehetek; több, mint a mi voltam, sem eléggé bolond nem vagyok, hogy lenni akarhassak, sem nem lehetek; én, ha

valaha Isten még haza segít, a magyar hazában más, mint egyszerű szántó-vető magánpolgár nem lehetek. Hát én bizony nem állok senki nagyravágásának útjában.

Hát mit adhatna nekem a Haza? Talán kincseket? A ki engem csak felületesen ismer is, tudja, hogy én azon emberek közé tartozom, kik a Haza iránti szolgálatot tartozásnak ismerik s a tartozás lerovásáért jutalmat elfogadni szégyennek tartják. Nekem megakadna torkomon az ajándékfalat, megfulnék tőle. Aztán közel a hatvan évhez, mi hasznát vehetném én a gazdagságnak. Annyira megszoktam nőmmel, gyermekeimmel az egyszerűséget, hogy gazdaggá lenni olyan dolog volna reám, mint a halra az, ha a szárazra dobjuk. — Mint apa pedig, ha fiaimra tekintek, áldom a végzetet, hogy a viszontagságos hányattatás edző viharában oly jellemekké fejlődtek, minőket bőség s szerencse ritkán érlel s ha megdondolom, minő kinossá tette az én életemet a politicalai pálya; ellenben látom, miként fiaim, ámbár alig lépték át a gyermekkor küszöbét, mily becsülettel állanak saját erejükkel, saját lábaikon; igazán szorult kebellemmel gondolok reá, hogy a hazafiui kötelesség őket munkás, de sima ösvényükről a politicalai élet göröngyös útjára terelheti.

Nekem hát sem nem kell semmi a Hazától, sem nem adhat semmit a Haza, kivéven az örömet: őt szabadnak tudhatni és — — — hat lábnyi gödröt az örök álomra.

Ha ily érzelmek mellett nem mondom azt az otthoniaknak: ti lássátok, mit cselekesztek, csak azért nem mondom, mert a Haza függetlenségének kivivására sok erő kell; s én azt látom, hogy senki más körül nem fogna annyi erő összeütlekezni: s mert ha én visszavonulásomat kijelenteném, ezt a nemzet reményvesztésre magyarázná; s a reményvesztés az alkuvók táborába kergetné a nemzetet.

Vegyék ezeket fontolóra az otthoniak; s ha a Hazát jobban szeretik, mint önmagukat, nem fogják rossz néven venni, hogy eljárásukban azt, a mi hibás, kimutatom s a teendők felől tanácsokat adok. — Ne szeressenek, ha úgy tetszik, de használják fel a Haza javára nevemet programmunk értelmében. — Támogassuk egymást annak kivitelében kölcsönösen. Mondom kölcsönösen.

Dixi et salvavi animam.

Kossuth.

P.— F-es levélben adta tudtomra, hogy mindent, a mit irtam, jól emlékezetébe vésett: azt, a mi utasítás-szerű, szó szerint megtanulta s az illetőknek hiven referálni fog.

Kossuth — Kiss Miklósnak.

San Francesco d'Albaro,
február 25. 1862.

(Igen bizalmas.)

Turinban voltam. Szóltam Ricasolival, Rattazzival és a királylyal. Ez utóbbi el van határozva, mindent elkövetni, hogy Ricasoli helyet adjon Rattazzinak. A miniszterváltozás már is csak oly forma kérdése, mely az alkotmányos kormányzat igényeinek megfeleljen; mi Rattazzi szerint nem jár semmi nehézséggel, annyira zilált a kapocs Ricasoli s a kamara többsége között. Mulatságos volt hallgatnom a drasticus modort, melyben a király Ricasolinak az államférfiu feladatait cathedra professori tanokkal felcserélő tempóit parodisálta, felállott székéről és, szónoki positurába helyezkedve, elmondotta nekem, hogy mit mondana neki a kamarában, ha ő (a király) követ volna. (Nagyon sajnálta, hogy követ nem lehet.) Rattazzi megadta magát a kedvetlenségnek, (!) hogy Ricasolit felváltsa. A crisist halaszthatlannak tartja s azt gondolja, hogy pár hétnél tovább semmi esetre nem huzódhatik. Azonban az után itélve, a mint Ricasoli nyilatkozott előttem, azt hiszem, szívós erélyü leventére találnak benne. »Ösztöneim«, ugymond, »nemcsak a magán élet felé, de sőt az elvonult magányba (dans mes champs, dans mes forets) vonzanak; de elég férfiu s hazafi vagyok, gyáván nem hagyni el helyemet, mert hazám válságos viszonyaiban a kormányváltoztatásnak veszélyes következéseit látom, tehát e változás előidézésének felelősségét magamra nem vállalom. Én csak három eset közül egyben lépek vissza. Vagy ha a kamara többsége formaszzerű szavazat által nyilatkoztatja ki, hogy nincs többé irántam bizalommal; akkor a felelősség nem reám hárul. Vagy ha a király tudtomra adja, hogy bizalmát elvesztettem; de kívánom, hogy ezt írásban tegye, miszerint political barátainnak megmutathassam, hogy nem én hagytam

el gyáván helyemet. Vagy ha az európai események, avagy a parlament oly utra akarnának terelni, melyre lelkiismeretem lépni nem enged. Különben megállok helyemen.« Midőn ezt a királynak megemlítetttem, ő a reá vonatkozó alternatívára ezt jegyzé meg: Ah! mindig azt akarná, hogy én írjak neki: »pas si bête; je ne le ferai pas.«

Ricasoli egyébiránt szivesebben fogadott, mint valaha. Nyiltabb volt, mint őt valaha tapasztaltam. Nem maradt általánosságokban, mint máskor, hanem gyakorlati programmal állott elő. Határozott időt szabott a háborúnak s ahhoz, ha hivatalban marad, becsületszavát kötötte. Programja ez: három százezer katonára, harczképes katona kell az osztrák elleni háborúra. Kevés hét alatt lesz három százezer ember; de míg ez katonává nem idomittatik, el van határozva; mindent kerülni, a mi az osztrákot háborúra provocalhatná. Augusztusig már a három százezer ember annyira idomítva lesz, hogy akkor többé defensiv háborútól, tehát annak provocalásától sem félend; de ha az osztrák nem támad, ő (Ricasoli) még más hat hónapot tart szükségesnek arra, hogy az olasz hadsereg offensiv harcra is képesített legyen. Ő tehát az idén nem támadja meg az osztrákot, de (ha hivatalban marad) 1863. tavasszal igen. Ehhez becsületszavát köti. Irányunkban nem a rokonszenv parlag mezejére állott, hanem mint olasz hazafi szólott, ki az elkerülhetlen döntő harc esetére a magyar nemzet szövetségének semmi más által nem pótolható becsét mélyen érzi, s azért, mint ilyen, igen nagyon kért, kövessék el mindent, hogy a magyar kérdés minden alkuvási complicatióktól menten, s nemzetünk részvéte a harc idejére épen tartassék. Erre azóta levélben is újra kért, ezt iratván Bianchi (Direttore Generale Centrale s titkos politikájának kezelője) által: »Ön számithat a kormány jóakarására, ép úgy, mint a kormány is számít az Ön belátására és bölcseségére, melylyel Önnek sikerülni fog következetesen megtartani honfitársait cselekvéseikben.«

Ricasolinak e kérésére azt felelém volt értekezésünk alkalomával, hogy bármennyire terjed is hazánkban a lehangoltság, a dologban nem volna akadály, ha valamely isten biztositana, hogy a bécsi udvar makacson megmarad Magyarországnak az egységes birodalomba olvasztása mellett s a

provisoriumot Magyarországon fentartja; mert a reichsrathot ugyan a magyar nemzet soha el nem fogadja, a provisorium pedig nem basis az alkura. Hanem okaim vannak (elmondom alább) attól tartani, hogy az osztrák megváltoztatja rendszere: országgyűlést hív össze s a magyar alkotmány alapján próbáland nemzetünkkel egyezkedést. Ennek, ha a háboru késik, rossz következése lehet s ha országgyűlés hivatnék össze, az alkut csak úgy lehetend akadályozni vagy legalább addig késleltetni, míg háboru jöhetend közbe, ha többséget biztosíthatunk az országgyűlésen, mely a történelmi jogoknak s különösen a független nemzeti kormánynak 1848 szerint (tehát a had-, pénz- s kereskedelem-ügyet is beleértve) helyreállításától el nem áll. Ennek azonban már most előkészítése s a »beadó politika« párthivei erőre jutásának meggátlása végett arra van okvetlen szükségem, hogy a turini kormány harcziás szándokának s abban nemzetünk számbavételének oly ostensibilis jeleit adja, melyek segítségemre legyenek, nemzetem hanyatló hitét feléleszteni. Figyelmeztetem, hogy ezt legkönnyebben s legszembetűnőbben legiónk szervezetének fejlesztése által tehetné.

Ricasoli erre azt felelé, hogy az osztrák császár erőnek erejével ürügyöt keres az olaszt megtámadni, mielőtt még ez a keztyüt felvenni elég erős volna. Azért, bármennyire sajnálja, kénytelen kérni, várjak még egy pár hóig a légió oly szaporításával, melyet az osztrák provocatióknak keresztelhetné. Azonban észrevételem erejét mélyen érzi s azért kér, adjak neki, a már meglevő elemekre szoritkozva, még aznap folytán oly előterjesztést a légió szervezetében léendő előlépésre, melynek elfogadásával a kormány irányunkban táplált jóakarátának bizalmat ébresztő jelét adhassa, a nélkül, hogy provocatióra magyaráztathassék.

Megtettem. Szervezetünk összes számban alig megyen ezer kétszáz főre. Láttam, hogy az osztrák hadseregéből szökésre-biztatástól most még nagyon fél; a legénység szaporítása hazulról bajos is, nem is tanácsos s nagyon költséges is; pénzt pedig nem hogy erre, de másra sem adnak, — nincs nekik — azért maradtam a létező elemek alapján, a már szervezett corpusok (1-ső sor gyalog-zászlóalj, egy divisió huszár, két üteg tüzérség) tisztikarának kiegészítésén kívül

egy 2-ik sor gyalog zászlóalj keretének teljes megalakításánál s egy szerb-horvát zászlóalj alakításának (a magyar légió integrans része gyanánt) megkezdésénél. Ez részint az aggregált tisztek (hatvanöt van),*) részint a depôtbeliek (van kilencvenkettő), részint előléptetendő altisztek közül negyvenkettő tiszti kinevezést enged.

Két irott biztatást kaptam, hogy meglesz. Jó hatását várom mind itt, mind otthon.

Rattazzival nagyon meg vagyok elégedve. Vele tökéletesen értjük egymást. Ugy hiszem, oly bizalmas lábon állandunk vele, mint Cavourral állottunk.

A király sans gêne et sans réserve kitérte előttem szándokait s terveit. Elmondtam neki Napoleon császárnak minket illető azon programját (mert én határozottan annak tartom azt s mint olyat közlém haza), melyet Ön január 10-ikei levelében a herczeg közlése szerint tudtomra adott.**) Különös nyomatékot helyeztem azon szavakra, melyekkel a velünk való conspiratiót a császár ez idő szerint Viktor Emánuel király szerepéül jelölte ki. A király e szerepet con amore lát-szott elvállalni, mert két óra hosszant »conspiráltunk« együtt. Beavatott terveibe; megmondta, hogy mihelyt a miniszteri változás meglesz, újra hivatni fog, hogy a működés részleteit combináljuk; időközben kijelölte a személyt, kit, ha valami közleni valója lesz, hozzám küldend, s felhítt, hogy ha viszont nekem lesz valami közleni valóm, irjak egyenesen neki, minden közvetítő nélkül. »Annyi privilegiuma« — ugymond — »Olaszország királyának mégis csak van, hogy leveleit nem bontja fel a policzia.«

Elmondám a királynak, miként én attól tartok, hogy az osztrák alkura fogja a magyar nemzetet provocálni. Mert a 143 millió forint deficit; azon tény, hogy az ellenünk mester-ségesen felizgatott nemzetiségek nem, a mint számítva volt, Bécs, hanem Belgrád, Bukarest, Szent-Pétervár felé gravitál-

*) Aggregáltaknak azon tiszteket nevezzük, a kik a legénység csekély száma miatt tisztekeül nem alkalmaztathatván: tiszti rangjuk s előléptetési joguk sérelme nélkül, altiszti vagy közlegényi szolgálatot tettek a légiónál.

***) Ez alább egy haza küldött promemoriában (lásd 709-ik lap) közölve van.

nak, úgy, hogy benn nincs nemzetiség, melyre támaszkodhatnék, künn pedig (lehetetlen nem tudnia, hogy) szomszédjában keleten vihar készül, mely vagy interventióba s annak következtében európai háboruba keverheti, vagy legalább azon oldalon seregeconcentrációra, tehát a Minciónál erőszaltásra kényszerítheti; ehhez az olasz részről lehető megtámasztás veszélye: oly helyzetbe teszik, hogy lehetetlennek látom az eddig makacsul követett politikai rendszer folytatását. Fenyegetve kívülről, aláaknázva otthon és egyetlen barát nélkül az egész világon (az orosz otthon van elfoglalva, a poroszsal meg veszekszik): lehetetlen nem éreznie, hogy az eddigi ösvényen tovább nem mehet, s hogy valami támaszt kell benn keresnie. S én félek, hogy e támaszt a magyarban fog iparkodni keresni s neki a historiai jogok alapján (1847. egy kis 48-iki infusióval) alkut ajánland; mire, félek, nagy párt lesz az országban, ha a háboru késni talál. Azonban biztosítom a királyt, hogy én nem tartozom azon pár profession forradalmárok közé, kik a következtésekkel nem gondolnak, csak lármát csinálhassanak. Én hazafi vagyok és semmi más. Nekem siker kell. Nem szándokom hát a királyt desperált kalandori vállalatokra nógatni. Mi hasznunk volna belőle, ha a háboru egy novarai catastrophára vezetne? Nem, én csak azt ohajtom, hogy a háboru annyira siettessék, a mennyire okszerű chance-okkal siettetni lehet, s én csak azt sürgetem, hogy érelyesen készüljenek a harcra; sürgetem, mert tapasztalásból tudom, mit lehet tenni 3—4 hónap alatt, ha egy ily országnak, minő az olasz, erőforrásai érelyesen felhasználtatnak s ha a kormány, missiójának magasságára emelkedve, nem fekszik bele a bureaucraticus slendrián nehézkes hámbába. Igaz, ujonczoznak, de sem oly gyorsan, sem oly mérvben, mint lehetne. Az ujonczozás nehézségei egy mákszemnyivel sem szaporodtak volna, ha egy kétévi cathegoriával vagy $\frac{1}{2}$ —1 százalékkal nagyobbíttatik vala az ujonczozás (110—220 ezer ember különbség). Az önkéntes elem Garibaldi prestige-je mellett nem exploitáltatik kellőleg a készültre. A kormány nem érti a nehéz idők nagy mesterségét: felhasználni a szélső pártokat. A hadi flotta nyomorultan halad. Arról pedig eddig még megfeledeztek, hogy ha mi reánk akarnak számítani, expeditióra kell számítaniok, s ehhez

a hadi-flottán kívül transport-flotta kell; minek elemeit a kereskedelmi marinában készen találnák, ha keresésüket nem hanyagolnák el. Az angolok az amerikai vizsály első jelére semmit sem ismertek sürgetőbbnek, mint a kereskedelmi hajós kapitányoknak (de longue course) megnyitni a hadi tengerészet sorait. Itt panasz van a tengerésztiszt-hiány miatt s még csak nem is szólnak azoknak, kik kész tengerésztisztek. Aztán ha expeditio lesz az adriai tengeren (pedig lenni kell, különben nem bírnak az osztrákkal; Scipio példáját kell követni, ki Afrikába ment az Olaszországban tanyázó Hannibalt tönkretenni; offensiv színü defensiv háboru itt, de a valódi offensiv háboru a Dunánál), azon expeditiót nem lehet egy transportra szorítani; transport kell transport után, seregben, fegyverekben, és kell élelmezés hetekig innen, mert Isten őrizz', hogy a Dráván innen a sereg a népnek terhére essék. Tehát kellenek raktárak. Gondoskodni kell intermediarius állomásokról (Lussintól Lissáig) s nem kell felejteni, hogy a dalmát vizekben a hajózás szerfelett nehéz, oda dalmát pilóták kellenek, eddig már egy előrelátó kormányznak minden dalmát pilóta kezében volna, s hány van? — még csak nem is gondoltak reá stb. stb. stb. Én azt mondom: energiával, 3—4 hónap alatt, mindent ki lehet pótolni, a mi még hiányzik, s a háborut meg lehet kezdeni még ez év folytában: S az szükséges is, mert különben Magyarország alku veszélyében forog, s ha Magyarország elvész, Olaszország utána dől.

A király azt felelte, hogy e veszélyt tisztán látja s annak fenyegetéséről saját adatai is vannak. Épen Magyarországra való tekintetből határozta el magát a háborut a lehetőségig siettetni s ép azért kívánja, hogy Ricasoli helyébe Rattazzi lépjen, miszerint miniszterei által harczkészületeiben erélyesen secundálva legyen. Ő el van határozva még ez idei háborura az osztrák ellen. Tervei meg vannak állapítva. A programm ez: A háborut Garibaldi kezdi meg keleten, Görögországban. Azért oly távol, hogy míg a mozgalom az osztrákhoz közelít, a királynak ideje legyen készülni. A combinatio ez: vagy interventióba rántja Garibaldi az osztrákot, s ha így, megosztja erejét, könnyíti innen a támadást s meglehet, az interventióból európai háboru is keletkezhetik, a mi a lehető legjobb conjunctura volna; vagy legalább arra kény-

szeríti az osztrákot, hogy a keleti oldalon erőt koncentráljon, e végett itt ezen oldalon meggyöngíti magát s a gyenge oldalon a királyt megátadja.

Én: »S ha Garibaldinak ez expeditio nem sikerül (talán az angol miatt)?«

Ő: »Sikerülni fog. Ő szerencsés ember, s ha még sem sikerülne, eh bien! én időt nyertem. Augusztusra készen leszek s akkor vagy provocaljuk az osztrákot, hogy ő támadjon (Önök ebben sokat segíthetnek eszközeikkel, mikre annak idején megkapják az eszközöket), vagy én támadok. De az év nem mulik el háboru nélkül.«

»Használja ön« — ugymond — »nevemet otthon discretióval, de discretióval, nehogy compromittáljon. Mondja meg nekik: bizzanak bennem, bizzanak szavamban, mit mint király, mint katona s mint becsületes ember adok, hogy a magyarokat el nem hagyom; bizzanak, legyenek jó reménységgel; tartsák a kérdést függőben; ne alkudjanak, de ne is hirtelenkedjenek; ha keleti szomszédságukban a vihar kiüt, ne mozduljanak; qu' ils ne bougent pas, ils seraient écrasés, car l' Autriche y aura beaucoup de forces (már is gyűjt), qu' ils attendent, qu' ils attendent, mig vagy én megverem az ellent s ők a megvertet hátba vehetik, vagy segítséget viszek, avagy küldök nekik, hogy együtt verhessük meg.«

Ezek erős, ezek kényes dolgok, édes barátom. »Ne me compromettez pas« — mondá a király. Szintazt mondom én. Ön mind állása, mind jelleme által jogositva van arra, hogy a mit én tudok, azt Ön is tudja. De még azért is közlenem kellett Önnel, mert viszonyainak fontossága olyan, hogy azt alig lehetne túlbecsülni. Tájékozva kell lennie mindenről, hogy ha a terveknek, miktől hazánk jövődjé függ, utjába akadályok gördülnének Páris felől, azokat elhárítani s az ottani politikát érdekeinkkel összhangzásba hozni iparkodhassék. De teszem ezen kényes közlést azon bizalommal, hogy annak tartalmát senkivel, de senkivel a világon még csak nem is gyaníttatja, s különösen nem a kormánynyal; mert ha ők azt tudják, nem szükség, hogy tőlünk hallják; ha nem tudják, nem szabad, hogy tőlünk hallják. — — — — —

A hazából február hó második felében gr. K. S. jött ki Olaszországba. Személyesen értesített a hazai állapotokról, melyekre nézve, visszautaztában Párisból, márczius 29-ről írott levelében nézetét e szavakban foglalta össze:

»Lényeges dolognak tartom a jelen körülmények között, hogy a magyar kedélyekben a remény oly tények által tartásék fenn, melyek ha ügyünkön közvetlenül nem segítenek is, de mégis olyanok, miszerint a magyar higyje, hogy a háborus esélyek a közel jövőben várhatók. Csupán így leendünk képesek magyar »non possumus«-unkat folytatni, mert a magyar közönség hangulata a legjobb, de szén kell a remény tüzére, különben kialuszik. Lelkét erőben nem a belföldiek biztatásai, sem nem a bécsiek hajlékonytalansága, hanem csupán csak a külföldi események által táplált remények fogják fentartani.«

Gr. K. S., miután velem Albaróban értekezett, Rómába utazott atyjához, s azért felkért, foglaljam írásba, a mit a dolgok állása felől az otthoniakkal tudatni akarok. Ő azt gr. K. G.-nak fogja átadni, ki azonnal haza utazik s emlékezetébe vésve értesitésem tartalmát, otthon közölni fogja az illetőkkel.

Ekként keletkezett az itt következő

Pro memoria.

Napoleon császár tudunkra adta irányunkban követendő politicájának programját.

Hasonlót tett Ricasoli.

Viktor Emánuel király pedig közölte velem elhatározott hadműködési szándokát.

Közlöm d i s c r e t használatul, politikai barátainkkal.

I. A császár programját a következő szavakban formulázta, miket válaszul egy részünkről beadott jegyzékre Napoleon herczeghez (ügyünk folyvást szilárd barátjához) intézett:

»Nagy, — ugymond — a külömbség köztem és közted. Te fejszével, doronggal akarod agyon verni Austriát: én

csak óhajtom halálát s nem adnék neki egy kanál levest, hogy megmentsem életét. Te most is oly lábon állsz a magyarokkal, mint 59-ben. Ezt te teheted és jól is teszed; de én nem tehetem, mert nem célom háborút kezdeni Austriával, mint volt 1859-ben; nem érek rá, hogy vele én kezdjek háborút. Ha a körülmények megengedik a magyaroknak, hogy felkeljenek, én örülni fogok rajta, s attól nem is tartok, hogy meggondolatlanul keljenek fel; ha tehát felkelnek, én a legnagyobb figyelemmel fogom követni minden léptüket; nem leszek utjukban, hogy mások segítségükre menjenek, sőt morális támaszomon kívül anyagi segítségemre is számíthatnak, mihelyt a sikernek egy bizonyos stadiumát elérték. De jelenleg nem conspirálhatok velük; ez *ipad* szerepe ma nap, mert neki Magyarország függetlensége nélkülözhetlen szükséges. Nekem csak hasznos. Mondd meg ezt magyar barátaidnak, úgy azt is, hogy a mig fölkelhetnének, a vis inertiae-féle magaviseletet folytatni kell s a szerbekkel' horvátokkal, általában az idegen nyelvű lakossággal minden áron ki kell egyezkedniök, még pedig minél előbb mert az Istenen kívül senki sem tudhatja, hova fejlődnek jövő tavasszal az európai körülmények.« *)

II. A »minden áron« szót cum grano salis kell érteni. A tavaszra hivatkozó végső phrasis a keletre vonatkozik. Ugyanis elhatározott szándok, hogy Szerbia tavasszal függetlenségi harcát megkezdje. Párisból tüzértiszteket küldtek Mihálynak. Van négyszáz uj ágyuja. Fegyvert az angol-török tengeni szerződés miatt nem küldhetvén neki, küldtek fegyvergyári gépeket és munkásokat, s lépések történtek Szent-Pétervárott, hogy fegyverrel azon oldalról láttassék el. Francia és orosz részről a szutorinai osztrák intervencióra következett tiltakozásnak aviso-értelme van, hogy szerb-török harc esetére osztrák interventio nem fog megengédtetni.

III. Tudattam panaszosan a császárral, hogy hire jár s rossz hatást okoz, mintha a bukaresti annexionalis agitatio a császár sanctióját bírná. A császár, Thouvenel útján, ezt bolond-

*) Napoleon császár e nevezetes nyilatkozatát szórum-szórum így mondta el Napoleon herceg Kiss Miklósnak, ki azt velem 1862. január 10-ki levelében közölte.

ságnak nyilatkoztatta s biztosított, hogy eszeágában sincs azon oktalan annexionalis vágyakat helyeselni vagy épen elősegíteni. Nyilatkozatát e nevezetes szavakkal kísérte: »Én a Duna mentében lakó népek közt egész Montenegróig csak a magyar és a szerb iránt viseltetem sympathiával; de gyakran kérdem magamtól: nem volna-e könnyebb Mihály alatt egy erős harcziás déli Szláviát alakítani, mint nem tudom én ki alatt egy magyar királyságot?« — E szavak a II. alatt mondottakhoz kulcsul szolgálnak.

A bosnyák-féle insurrectióról úgy van a francia kormány értesülve, hogy azt Omer pasa okvetlenül leveri. Nagyon kért a kormány, hogy ha az albaniai partokra valami expeditio terveztetnék, abba bele ne mászszunk: »car vous tomberiez dans un vrai guet-apens.«

Velenczével a mexicói candidaturáknak semmi köze.

IV. A császár programja tehát határozottan világos. Ő nem kezd háborút. Reánk nézve csak mint egy jóakaratu tartaléksegély áll háttérbe (nem kell ez előnyt csekélyleni: ha ennyivel birtunk volna 1849-ben, szabadok volnánk,) a kezdesi segély végett Turinba utal, de nemcsak nem tartóztatja a királyt, hogy kezet nyújtson, de sőt biztatja s a velünk conspirálásra utasítja.

V. Február 10—13-án szólottam Ricasolival, Rattazzival (a leendő miniszterelnökkel) és a királylyal — — — (közöltetnek otthoni barátainkkal azok, a miket Kiss Miklós-hoz írott fentebbi levelemből már ismer az olvasó).

Február 23. 1862.

(Aláírva)

Kossuth.

Február utolsó napjaiban a viszony Ricasoli s a király között annyira feszültté lett s a bizalom megfogyatkozásának jelei a miniszterium iránt a parlamentben annyira nyilatkoztak, hogy Ricasoli márczius elején csakugyan beadta lemondását s helyébe, mint előre látható volt, Rattazzi lépett.

Gr. K. S. Párisból márczius 29-én nekem ezeket írta:

»Atyámmal elindultam Rómából Marseille felé. Onnan Genuába szándékoztam menni, hogy meghalljam jelenlegi nézeteit

s azokat Magyarországbán, illő helyen tudtul adhassem. De a hajón, melyen utaztunk, az osztrák követség egy titkára volt, kivel régóta ismerős vagyok s ki körülményeimet; viszonyaimat s nézeteimet jól ismeri. Ez, elválásomat atyámtól, ki engemet Párisban szándékozott bevárni, bizonyosan a valóság szerint fogta volna magyarázni. Ezért nem mentem Genuába, hanem Párisba jöttem a végett, hogy itt várjam be K. ur utasítását, mit a lehető leghamarább kérek hozzám juttatni.

E kívánságnak az itt következő jegyzékkel tettem eleget:

Haza.

Ápril 1. 1862.

Kevés újat mondhatok. Terv és szándok nem változtak, de az időre nézve bizonyost még gyanítólag sem mondhatok; mert az, a már közlött terv szerint, oly eseményektől van feltételezve, melyek nem Turintól függenek.

Még folyvást úgy állunk, hogy az ezidei háboru alkalmá a keletről váratik.

Ismétlem a calculust, miszerint félreértés ne támadjon.

Oly insurrectionalis keleti harc kezdetére van számítás, mely az osztrákot közel érintse. Ha e harckezdet olyan lesz, hogy consistentiát ígér: Garibaldi segítségére megyen s odairányozandja működését, hogy az osztrák uralom határait megközelítse, miszerint az osztrák vagy interventióra, vagy legalább azon oldalon erő concentratióra legyen provócálva. Egyik, mint másik esetben az olasz-osztrák háboru okvetlenül kitör; s mig Olaszország egész erejével sikra száll: nekünk legalább is három hadosztálynyi segédsereg adatik dispositiónkra, hogy azzal s az annak idejében a lehetőségig szaporítandó magyar légióval s a nemzet felfegyverkezésére szükséglett hadkészlettel, a harcban hatalmas részvétre nemzetünknek módot s alkalmat nyujtsunk. Miben a keleti oldalról Garibaldi is segíteni fogna. Mondám: legalább három hadosztály adatik dispositiónkra, mert remélem elfogadtatni eszmémet, mely szerint Olaszország csak úgy számíthat biztos győzelemre az osztrák fölött, ha Scipio példáját követve, itthon erélyes defensiv harczra szoritkozik s az offensiv harczot főbb erejével az ellenség szívébe játssza — hozzánk s Velenczét a Dunánál szabadítja meg.

Garibaldi keleti expeditiója esetére úgy vagyunk értesítve, hogy az osztrák nemcsak keleten interveniálni el van határozva, hanem egy Triestben már készen levő Bourbon-Habsburg-expeditiót is átvét Dél-Olaszországba s alkalmasint a volt pápai partokon is megkísérlend egy coup de main-t. Ha ezt teszi, annál jobb; de ha nem teszi is, bizonyos a keleti előzményekkel az olasz-osztrák háboru. A király támad.

De épen mert Garibaldi tudja, hogy keleti expedíciója Olasz-hont okvetlenül élethalálharczba sodorandja: csak azon esetben fogja azon expedíciót megtenni, ha a fegyverfogás, melynek segítségével volna az expedíció számítva, consistentiát ígérő komoly jelleggel birand.

A naupliai felkelés nem birt ezen jelleggel. Az időre nézve el volt hamarkodva; helye, iránya, modalitása pedig egészen tévesztve volt: E felkelés, ugy a miként s a hol s a mikor kiütött, nem ígérhetett oly kilátást, mely az olasz-magyar kérdésre befolyással lehetendett. Ez uton nem volt kilátás, hogy az osztrák engagealtathassék. Ezért nem mozdult Garibaldi.

Nézete (melyben a turini tényezők is egyetértének) az, hogy a török birodalombeli szláv és görög népek komoly fegyverfogását kell bevárnia, különösen az elsőket, mert csak ezeknek kezdeményezése, vagy a (nem amolyan Nauplia-féle belügyi handabanda, hanem a törökbirodalmi görögökre kiható) görög népmozgalommal a szláv tartományokra átterjedése által lehet annak elérését reményleni, a mihez Turin részéről a háborunak e z i d e i lehetősége kötve van, hogy az osztrák ott vagy intervenáljon, vagy legalább azon oldalon leendő erőösszeponosításával erejét megoszlassa.

Az u g y l e g m a g a s a b b h e l y r ől, mint Garibaldi részéről keletre küldött ügynökök (az első egészen Bukarestig van, különös tekintettel érdekeinkre, utasítva; a másikei az albaniai főnökökhöz s Montenegróba stb.) még nem érkeztek vissza. É p e z é r t n e m t u d o k s e m é n, s e m G., s e m a h a t a l o m b i z o n y o s t m o n d a n i. É r t e s i t v e l e s z e k a z o n n a l m i n d e n r ől.

Egyébiránt akármí hirt hoznak is azon ügynökök, nekem határozott véleményem, hogy oly initiatíva, minőhöz, mint mondtam, az olasz háboru köve van, csak Mihály herczeggel lehetséges.

A s i t u a t i o k u l c s a B e l g r á d b a v a n á t t é v e.

Mihály herczegtől függ: valósulnak-e az idei háboru tervei vagy nem? — Ha Szerbia nem nyul fegyverhez, ugy (bár itt ellenkezőről biztatnak) én hajlandó vagyok hinni, hogy Ricasoli tervére lehet a dolog reducalva, tudniillik csak a jövő évi tavaszra tör ki az eldöntő harc.

Mihály herczeg határozatára Páris nagy befolyással leend.

Kiss Miklós barátunk gonddal lesz, hogy e részben tájékozva legyünk.

Kellèmetlen véletlennek kell mondanom, hogy Ratazzi, miniszteriumának kiegészítése s állásának consolidatiója körül a kamarák irányában, több nehézséggel találkozott, mint gondolá. É n e z t e l őr e l á t t a m, m e r t e k a m a r a n e m o b j e c t i v, h a n e m s u b j e c t i v a l a p o n l e v é n v á l a s z t v a (Cavour mellett vagy ellen), Cavour halálával alapját vesztette el s n e m b i r h a t á r o z o t t p o l i t i k a i s z i n e z e t t e l. A z é r t t a n á c s o l á m, o s z l a s s a e l a k a m a r á t s h o z z a t i s z t á b a a h e l y z e t e t u j v á l a s z t á s á l t a l, m e l y n e k e r e d m é n y e i r á n t (Garibaldival jó egyet-

értés lévén) kétség alig lehet. Rattazzi úgy nyilatkozott, hogy szükség esetében meg fogja tenni, de jobb szeretné, ha nem volna reá kényszerítve s azért megpróbálja, mire lehetend menni e kamarával. Sajnálom, mert időt is veszünk általa s a kormány tevékenységét is szibbasztja a kamara pártziláltsága.

De másrészt biztatólag kell, hogy hasson hazánkra annak tudata, hogy az új kormány, már e kezdetleges pár hét alatt is, daczára a parlamentáris nehézségeknek, oly dicséretes energiát fejtett ki s folyvást fejt a harczkészület körül, mely biztos kezességül szolgál, hogy szándokban, akaratban a királylyal s Garibaldival tökéletesen azonosítva, e kormány nem fogja a háboru alkalmát készületlenség miatt sem elszalasztani, sem késleltetni.

A volt (önkéntes) déli hadsereg cadres-jeinek a rendes hadseregbe beolvasztása oly lépés, melynek harczkészletli tekintetben fontosságát nehéz volna túlbecsülni.

Garibaldi czéllövész-egyleti körutja, a mellett, hogy a nép harczias szellemét újra felvillanyozza, valóságos organismust hoz be az egy intésre készen állandó önkéntes hadsereg elemeibe.

A reánk nézve e ldöntő fontosságú Marina körében a legbámulatosabb erély fejtetik ki. Figyelmeztetésem a practicus szükségek felől, melyek a disponibilitásunkra adandó expeditio fedezésével, támogatásával, approvisionálásával stb. járnak, a legnagyobb elismeréssel találkoznak.

Általában állásunk a jelen kormány irányában azon benső baráti intimitásba lépett vissza, melylyel Cavour idejében birt, csak azon nem kedvező különbséggel, hogy a miniszterium tagjai nem levén avatottak viszonyaink bizalmas előzményeibe, s a kormányban senki sem bírván azon dominans tekintélylyel, melylyel Cavour birt, ki egy »ezt tenni kell« szavával minden administratív szörszálhasogatásokat elhárított: hosszas kapacitatioknak s idővesztésnek vagyunk kitéve oly dolgokban is, miket Cavour egy szóval elvégzett volna.

Igy: még mindig függőben van a légió továbbfejlesztésének kérdése, ámbár előterjesztésemnek elfogadását még Ricasoli írásban megígérte, Rattazzi pedig annak nagyobb mérvben is teljesítéséről biztosított, mint szintén arról is, hogy a légió Felső-Olaszországba fog felhozatni.

E késedelem annál kellemetlenebb, minthogy K....sy volt honvéd, most pedig olasz tüzér-ezredes, becsületbevágó komoly vádakát s feladásokat intézvéen hozzám az Acquiban állomásozó magyar tiszti telep több tagja ellen; ezeknek nyilatkozatra felszólítását lehetetlen volt kikerülni; e feladások következtében pártoskodások s anarchicus viszálykodások fészkeltek be magukat, különösen a tiszti telep kebelébe; mik annyira mentek, hogy a telep polgári (emigránsi) jellemzete folytán katonai szigor nem gyakorolhatóván, némely egyének már épen a Nemzeti Igazgatóság el nem

ismeréséről mernek beszélni, mintha a kormányval kötött alku folytán alapult Igazgatóság emigrationalis tisztválasztásoktól függne, vagy az emigratió volna hivatva megszabni, hogy kikkel lépjenek bizalmas viszonyba a barátságos kormányok.

Tartok tőle, hogy ez oktan hászartoskodások folytán egy nagyszerű epuratiónak — ha felosztatásnak nem — kellend történni; sőt bizonyos habozások, gyengeségek saját körünkben, még szerencsésen consolidalt állásunkba is a felbomlás magvát vethetik.

Ezek kellemetlenségek, de azért nem kell nekik kelletén túl fontosságot tulajdonítani. Ügyünk nagy érdekek vágásában mozog. E kellemetlenségek csak por, mit a kerék felver.

A teendők iránt ezek megjegyzéseim:

1. Fődolog otthon a nemzet szellemét fentartani s az elcsüggedéstől megóvni. Nincs okom kételkedni, hogy a király szándoka az ezidei háboru iránt valósítható lesz. Én arra mindent el fogok követni, de csak úgy, ha látom, hogy a háboru győzelmi chance-okkal kezdhető meg. Bűnnek tartanám arra törekedni, hogy Olasz-hon sorsa s vele hazánké pusztá békétlenségből, valamely oly kétségbeesett merénylet kockájára vettessék, mely csak egy második novarai nappal végződhetnék. Nekem siker kell béreül a nemzet kiontandó véérének. Ha aztán, akár mert a siker biztosítása, akár mert a Turintól nem függő véletlenek a háborut jövő év tavaszára halasztani parancsolnák, a nemzet az alkut a némettel s ennek folytán az újabb megcsalást s államélete egész jövődjének feladását néhány havi várakozásnak elibe tenné: a felett megtörhet keblemben a bánatos hazafi-szív, de róla nem tehetnék. Órákhoz kötni a határozottságot s daczos gyermekként azt mondani: »nem játszom,« ha a világesemények kereke türelmetlenségünk óramutatójához nem alkalmazkodik; öngyilkossá lenni, mert várni nem akarunk: oly bűn, melynek jellemzésére szót nem talál a történelem. Hittel kell birni az ügy jövődjében; érezni kell, hogy honunk függetlensége a történelem logicájának követelménye, tehát csak időkérdés. A mely nemzet e hittel nem bir s mert nem bir, önmagáról lemond: arról az Isten is lemond.

2. A háboru bizonyos; ideje véletlenek fonalán függ. Késhe-tik, de praecipitálódhatik is. Készen kell tehát lenni minden eshetőségre s azért az organisatio fentartására a legnagyobb gond fordítandó. Evidentiában kell tartani, s ha kell, reconstituálni.

3. Naponként növekszik annak fontossága, hogy az ellenség »ordre de bataille«-járól, ereje számáról, dislocatiojáról, különösen a keleti határokon Cattarótól Crassóig, barátink otthon evidentiában legyenek s minket világosságban tartsanak; mert e nélkül a levegőbe lesz építve minden operationalis terv részünkről, Garibaldi s a király részéről,

4. Mondám, hogy a helyzet kulcsa Belgrádban van. Tartsanak fenn folyvást egyenes viszonyt hazulról Belgráddal; én is küldök oda, mihelyt egy kis pénzre tehetünk szert. Ha mi fontosat megtudnak Belgrádból, értesítsenek; én is hasonlót teszek.

5. Bukurestbe nyomban irtunk, mint K. S. javasolta. Válasz még nem jött. A király is küldött egyenest Couzához.

6. A »Magyar Sajtó«-t nem találok többé a nemzetiségi kérdésben azok közlönyének, kik azt azzá választák. Bizonyosan bevágták az utját. Annál szükségesebb a horvátok, szerbek, oláhok irányában azon magánegyezkedés, melyről Jósika utján megirtam haza nézeteimet részletesen.

7. Szükségesnek látnám, hogy azon kérdésekre kézve, melyek eldöntök (p. o. »háboru kezdete ekkor« vagy »elhaladt;« »Mihály herczeg fegyvert fog« vagy »nem fog;« »Garibaldi indul ekkor« vagy »felhagyott ez s ez ideig« stb.) K . . . . . S . . . . . Kiss Miklóssal kombináljon oly conventionalis hirdetések, melyeknek egy kijelölendő hirlapba igtatásával tudathassuk a leglényegesebb eseményeket; vagy azt is megizenhessük, hogy valakinek ki kell jönni. Hasonlót kellene kombinálni a hazulról valamely hirlap utján (»Sajtó« vagy »Magyarország«) tudunkra adandó fontosabb dolgok iránt.

E combinatiók szóbeli értekezés utján személyesen jobban elintézhetők, mint írásban.

Különb is atyai érzelmeimet leányom betegsége oly ideges lázban tartja, hogy ily dolgokkal nem tudok bibelődni.

Kossuth.

*

Gr. K. S. Párisban időzése alatt Napoleon herceget meglátogatta. Előadta neki, — a mint nekem megírta —, hogy ha oly jelek nem tüntettetnek fel az európai láthatáron, melyek bizalmat öntenek a magyarokba, ha kilátás nem nyujtatik háborura s háboru által a szabadságharczra: Magyarországon csüggedés áll be, hihetőleg országgyűlés hivatik egybe s az valami megnyirbált 48 alapján kialakszik, vagy valami ilyen alap országgyűlés nélkül is de facto behozatik. De a herczeg határozottan kijelentette, hogy ez idén nincs kilátás a háborura, hanem szemrehányásokat tett, hogy mindig csak külsegítségre várunk s magunktól semmit sem teszünk. Segíts magadon s az isten is megsegít: katonai conspiratiót kell csinálni. Nincs semmi, a mi annak a rohadt kormányának annyira imponálhatna, mint ha azt látja, hogy hatalmának egyedüli eszköze széttöredezik kezei között. A szerbokről a herczeg előszeretettel beszélt; a mi igazolta értesi-

téseimet a Belgrádra számított tervek felől, s oda mutatott, hogy a dél-szláv eszme csakugyan érlelődik. Örömet jelentette ki a herceg a felett, hogy Rattazzival már majd csak boldogulhatunk a légió ügyében. Ennek már rég meg kellett volna történni, nem ezer, hanem négy, nyolcz, nyolczvan ezer emberünknek kellene lenni, s nem odalenn a brigansok ellen alkalmaztatni, hanem felhozatni Milanóba. »De mit akar Ön?« — mondá — »azok az olaszok haszontalan bátortalan emberek (sont des pleutres); félnek Austriát provocálni; nem bírják felfogni, hogy Austria bizony minden provocatio nélkül is megtámadná őket, ha merné, s meg fogja támadni, mihelyt csak meri; de nem tehet semmit, fél a háborútól, mint a haláltól.« — Hát bizony mindannak, a mit a herceg beszélt, nem igen volt teste, kivéven azon egy épen nem örvendetést, hogy ez idén aligha lesz háboru. E helyzetben a legfontosabb dolog az volna, ha Rattazzi komolyan munkába vétetné a magyar légió tetemes szaporítását. Ez volna a mód arra, hogy otthonn el ne lankadjanak a remények.

Fájdalom, Rattazzi kormánya nem igazolta a várakozást. Reá nézve végzelmessé vált az, hogy nem oszlatta el a kamarát, miként én azt neki mindjárt kezdetben tanácsoltam. Ő a baloldalhoz tartozott: a kamarában a jobboldal volt többségben. Megkísérlette a két viz közt uszás mesterségét; a minek az lett a következése, hogy jobbról is, balról is bajba keveredett. Nem egyöntetű miniszteriumával nem birt tekintélyre jutni, nem bírta magát consolidálni. Egyrészről a forradalmi elemekhez közeledett, Garibaldival alkudozásokba bocsátkozott, úgy, hogy ez párthiveinek irásban adta tudtára, miként a viszonyok ohajtásaik szerint érlelődnek, — Rómát helyezte közel kilátásba, sőt még Nizza visszaadatását is; más részről meg akként viselte magát a francia kormány iránt, hogy alkalmat adott a császári lapoknak magasztalni Rattazit azért, hogy a francia szövetségre kellő súlyt helyez s el van határozva megakadályozni, hogy a factiosus zavargók a római kérdést izgassák, — a mint hogy Rattazzi azon beszédje melylyel politikájának programját a parlamentben körvonalozta, csakugyan egy cseppet sem különbözött a Ricasoli által felállított programtól. Beszélt Rómáról, Velenczéről, ép úgy mint Ricasoli; amazt meg fogják szerezni az erkölcsi indo-

kok, egyetértésben a francziák császárával; emezt a dolgok ereje s az erős szervezettel összefűzött Olaszország hegemoniájának befolyása; ugy az egyik, mint a másik kérdést az idő meg fogja érlelni. A mire aztán az emberek azt mondták, hogy ha a politika a régi marad, kár volt a személyeket változtatni. Egyrészt nem volt az ellen kifogása, hogy Garibaldi czéllövész-egyleti körutjában »Santa Carabina« nevében szórjon lángot a szivekbe; megengedte a tett-párt (partito d'azione) nyílt szervezkedéseit; magas államhivatalokba helyezett oly egyéneket, kik forradalmárokkul voltak ismerve: másrészt meg szigorú rendszabályokhoz nyult ellenük, midőn ezek kinevezésüket a forradalmi politika helyeslésére magyarázva, forradalmi eszközökhöz nyultak.

E helyzetben, mely jobbról is, balról is támadásokat vont Rattazzira s erélyét s fényes tehetségeit meddő tusákban felemészteni kényszerítette, azon nagy tervek, melyek a király s Garibaldi s Rattazzi közt megállapítottak s melyek keresztülvitele hazánk függetlenségének kivívását eredményezhette, füstbe mentek s az a cselekvés, melyre Garibaldi magát elhatározá, a helyett, a mi tervben volt, mindössze is előbb Austria ellen a Garibaldi hiveinek elfogatásával végződött sarnicoi gyülekezésre s Garibaldi megsebesítésével végződött aspromontei catastrophára reducálódott. Ez utóbbinak következtében Rattazzit a jobboldal megtámadta azért, hogy tudva eltűrte Siciliában a forradalmi készülődést, mely az aspromonti nemzeti szerencsétlenségre vezetett; a baloldal pedig azért, hogy még a parlamenti tagok mentelmi joga sem tartatott tiszteletben. (Lamarmora tábornok Nápolyban a képviselőház három tagját elfogatta.) E kettős támadásnak Rattazzi ellent nem állhatva, december 1-én beadta lemondását. Hogy sokkal előbb nem bukott meg, csakis annak tulajdonítható, hogy a szünetelő parlament csak novemberben lett egybehíva.

Rattazzi miniszteriumának kezdete óta kétes helyzete az erélyes külpolitikát már magában is lehetetlenné tette; de annak kulcsát, hogy a fent megismertetett nagyhorderejű tervek valóstítása még csak a kezdeményezés fokára sem jutott,

azon fentebb említett tudósításomban kell keresni, hogy »P á r i s h a t á r o z.« És P á r i s » n e m «-et határozott.

Napoleon császár komolyan felkarolta az eszmét, hogy Mihály herceggel, kinek keleten amolyan Viktor Emánuel-féle szerepet szánt, egy erős Szerbiát alakítson. A helyzet kulcsa, miként említém, Belgrádba lön áthelyezve. Ámde a császár ezen eszmét csakhamar elejtette. Általában már ezen időtájban kezdett nála mutatkozni amaz ide-oda-kapkodó ingatagság, mely reá nézve oly végzelmessé vált, s melyet, miként ez Kiss Miklós leveleiben többször előfordul, csakis a rajta mindinkább erőt vett betegség magyarázhat.

Álljon itt néhány sor Kiss Miklóshoz írott ez időbeli leveleimből:

Október 17. 1862. — »A császári politica Solferino óta tele van inconsistens bakugrásokkal. Villafranca, a flotta Gaëta előtt, Mexico, Montenegro, Mihály herceg felbizgatása s azután elhagyatása stb. stb.: nem átgondolt terv, hanem szeszélyes önmagával tisztában nem lét szökdécselése.«

November 6. 1862. — Azt írja Ön, hogy a császári politicát bizonyos mysteriosusság veszi körül, mely titkos czélzatoakat gyanittat. Sokszor történt már, hogy a világ mély combinatiókat s messzevágó terveket tulajdonított Napoleon császárnak, mikor mély combinatiók gyanításával honorált politicája abból állott, hogy semmi terv, semmi politicája nem volt. Vannak-e most titkos czélzatai? — nem tudom, hanem azt látom, hogy a nagy ur, trónja vélt biztosságával, erélyében megfogyatkozott. Szeretné, hogy a nap megálljon, mert ő magát kényelmesen érezi (de biz' azt a nap még sem teszi). A bigott császárné, a papok s a hiában simogatott legitimista befolyás hálói naponkint sűrűnek körülte. Azért sokszor maga sem tudja, mit akar s a határozat elnapolásában keres menedéket (mint a római kérdésben), majd ismét egy nap vel-leitásokat érez egy vagy más helyütt válság felé tolni az események kerekét (mint minap Belgrádban); másnap megretten a szellemektől, miket felidézni segített s vizet önt a tüzre, mit maga szitogatott (mint most Belgrádban). Hanem tudja, hogy annak, a ki a francziák felett uralkodik, mindig kell tenni valamit künn, nehogy benn legyen kénytelen többet tenni, mint szeretne: de fél, hogy ha közel tesz valamit, az esemé-

nyek logicája tulszárnyalhatja szándokait: azért tért keres a cselekvésre Chinában, Siámban, Madagascarban, Isten tudja hol, s néha hajánál fogva huz elő alkalmat a czéltalan házsártoskodásra (mint Mexicoban). — — — — —
 — — — — — Meglátja Ön, III. Napoleon után nem fog IV. Napoleon következni. A »die Geister, die stets verneinen« politicával Taylerandként keresztül lehet sántikálni az események phasisain, de nem lehet dynastiát alapítani.«

*

E nézetemet kevés év alatt igazolta a történelem, de az is igazolva lett állandóan, a mit Kiss Miklós 1862. október 29-én irott levelében ekként fejezett ki:

»Megirtam volt K. urnak, miként Viktor Emánuel király lekötötte magát, hogy a császár hire, tudta, beleegyezése, sőt lehet mondani: engedelme nélkül, háborut nem kezd, sem más nemzeteknél a forradalmak effectiv előidézésére segédkezet nyújtani nem fog. Most pedig azt kell megirnom, hogy ez időszerint az itteni political nagy horizonon egy tenyérsnyi nagyságot sem látok, mely a magyar politicának lenne térül kitüzve. A magyar kérdés itt a jelenlegi combinatiókon kívül esik s bizonytalan időre el van napolva.«

El lett napolva örökre.

BEFEJEZÉS.

A magyar emigráció testületies összetartásának felbomlásáig jutottam — s miért ne vallanám be? megfáradtan jutottam — »Irataimmal.«

E felbomlásnál kétségtelenül nem csekély szerepet játszott a régi magyar nyavalya: az együtt meg nem férés s kivált egyes emberek áskálódó természete, kik egész szenvedélylyel üzték a konkolyhintés mesterségét s a legislegnagyobb részben alaptalanokká bizonyult feladásaikkal, vádaskodásaikkal oly czivakodást, annyi botrányos zajt idéztek elő, hogy a pártos visszavonás burjánját az elkerülhetlenné vált becsület-biróságok, fegyelmi bizottságok, rágalom-megtorló perek sem voltak többé képesek kiirtani.

Azonban az Olaszországban szerves testületté tömörített emigráció testületi szellemének felbomlása végelemzésben mégis csak a politicalai viszonyoknak megváltozására vezethető vissza.

A kialkuvási áramlat, mely otthon a hazában mutatkozott, idekűnn a magyar menekvő nép politicalai momentumát a feltétlen bégs fokáról a hypotheticus érték fokára szállította le. Olaszország belviszonyai pedig az olasz kérdés logicalai fejleményét megakasztották, ne mondjam: hátralökték. A mint a kora háboru kilátásai tűnedeztek: szervezkedéseink fejlesztése, melyet az alkalmazást nem nyerhetett feles számu tiszték oly békétlenül vártak, függőben tartatott; készületeink

megakadtak; az Igazgatóság által sürgetett intézkedések nem foganatosítottak; az ígéretek be nem váltottak; a segélyezési források kiapadtak. A mindezek folytán támadt aggodalmak és a nélkülözések miatti elégedetlenség csökkentették a bizalmat az Igazgatóság befolyásába, s a mint ez csökkent, meglazult a kötelék, mely az emigrációt az Igazgatóság köré tömörítette.

Egy oly testületnél pedig, melynél az egységet nem hatalmi tekintély, hanem csak erkölcsi rugók tartják fenn, a bomlás, ha egyszer megindul, »*crescit eundo*«, maga magát növeli, mint a hógörgeteg.

Azt hiszem mégis, az ide-oda huzás, a cotteriákra szakadozás nem vehetett volna oly arányokat, mint a minőt vön, ha nem adatik alkalom azt gyanítani, hogy magában az Igazgatóságban is meghasonlás van. De Teleki László balesete akként hatott reánk, mint mikor egy háromszemű láncból a középső szem kitörik. A fenmaradt két szem nem össze-, hanem szerte-huzott.

Mig engem társadalmi visszavonultságra kárhóztattak a reám nehezült családi szerencsétlenségek, melyek oly letörölhetlen nyomot hagytak hátra egész valómon, hogy engem azóta vidornak ember nem látott soha, addig Klapka tábornokot társadalmias hajlamai oly társas viszonyokba vitték, melyeknek lehetetlen volt azon belmagyarázatra nem adni alkalmat, hogy köztünk nemcsak egységes egyetértés nincs, de sőt ellentét van.

Ama viszonyok közül, melyek az Igazgatóságnak úgy egységét, mint az emigráció összetartására akkorig gyakorolt forrasztó befolyását compromittálták, kettőt kell azért megemlítenem, mert különösen azok adtak oly balmagyarázatokra alkalmat, melyek a Magyar Nemzeti Igazgatóság felosztatására vezettek.

Az egyik ama szoros baráti társas viszony volt, melybe Klapka tábornok Pulszky Ferencz urral ép akkor lépett (mert előbb épen nem voltak nagyon barátok), midőn ez utóbbi s az Igazgatóság közt (melynek Klapka ép ugy tagja volt, mint én,) a fentebb (a hatodik fejezetben) előadott szakadás állott be s mely szoros baráti viszonyt, daczára a kimaradhatlan balkövetkezésekre tett figyelmeztetésnek, Klapka tábornok még azután is, sőt jelzettebb bensőséggel folytatott, midőn Pulszky ur a maga politikai programját e szavakba összítve: »Vagy Deák, vagy Garibaldi« a köztünk fenforgó ellentétet magyar és német lapokba irott leveleivel még határozottabban marquirozta. E viszony természetesen arra magyaráztatott, hogy, mert Klapka Pulszkyval oly nagyon jól van, tehát velem nincs és nem lehet jól.

S e balmagyarázat annyira tért nyert, hogy midőn Benzi, ki Pulszky elfogadott lemondása után érdekeinket a turini kormánynál ideiglenesen közvetítette, Nizába consullá neveztetvén ki, Irányit, mint a M. N. Igazgatóság képviselőjét, a Rattazzi-cabinet külügyminiszterének, Durando tábornoknak bemutatta, ez, félig kértőleg, félig kétkedőleg, Irányit e szavakkal fogadta »Hogyan? Hiszen Magyar Nemzeti Igazgatóság nem is létezik; minthogy Klapka tábornok nem egyez Kossuthal, hanem Pulszkyval tart, a ki pedig tudvalevőleg Deákhoz csatlakozott.«

Ha ez abnormis viszony magára az olasz kormányra is ily hatással volt, el lehet képzelni, minő hatást gyakorolt az emigrációban keletkezett coteriákra. A tisztelepnél ép azon időben oly féktelenség harapódzott el, mely szigorú eljárást, vagy 50 refractarius tisztnek a telepből, többeknek még az országból is eltávolítását

tette szükségessé. Ez eljárást az Igazgatóság nevében Klapka tábornok vezette s hajtotta végre; de az ármánykodás a kettőnk közt fenforogni vélt egység hiányra speculálva, Klapka tábornok személyét annak Igazgatói állásától megkülönböztette s ez annyira ment, hogy még az ellen is, mit Klapka mint Igazgatósági tag büntetőleg, sujtólag tett, Klapka tábornok neve üttetett fel pártoskodási zászlóul s az Igazgatóság el nem ismerése Klapka tábornok dictaturára-hivatottságával köttetett össze.

A másik, ha lehetne az emigráció összetartására még kártékonyabb hatású körülmény, az a viszony volt, melybe Klapka tábornok az öreg Crouy-Chanel Ágost herczeggel lépett. Elhunyt emberek magán viszonyai, kivált midőn azok a bírói hatalom közbelépésével kellemetlenül végződtek: kiméletet is kívánnak, nem is tartoznak munkám keretébe. Azért, nem ereszkedve bővebb részletekbe, csak annyit emlitek, hogy Crouy herczeg, hű harsonájának, Sarrut Germain urnak egy könyvét bocsátván előre fullajtárul, melynek czélja volt, az öreg herczeget, mint fiágon egyenes Árpád-ivadékot mutatni be, mint ilyen, czimerpaizsán a »Sanguis Regum Hungariae« jelszóval jelent meg a magyar emigráció körében Olaszországban. Irányi Dániel barátom fáradságot vett magának Sarrut leszarmaztatási fáját bonczolás alá venni s az Árpád-ivadékoságot megezfóljni. Én a dolog ezen oldalával nem igen bibelődtem, hanem az világosan állott előttem, hogy ha mi egy ily apparentiákkal fellépett uri emberrel együttműködési viszonyba lépünk, nagyon sajnos balmagyarázatokra adunk alkalmat, a barátságos hatalmaknak hazánk ügye iránti jóakarátát compromittáljuk s Magyarország függetlenségi zászlaját, melynek,

távoltartván azt minden kalandorsági színezettől, rokonszenvet s tiszteletet sikerült biztosítanunk, azon veszélynek teszszük ki, hogy nevetségessé legyen az egész világ előtt; s azért én a viszonyba lépést Crouy herczeggel, egész illedelemmel, de a leghatározottabban visszatásítottam.

Klapka tábornok másként gondolkozott. Kijelentette ugyan neki, hogy közreműködését nem úgy fogadja el, mintha őt trónkövetelőnek vagy jelöltnek elismerné — mert a koronáról rendelkezni csak a nemzetnek van joga —: hanem közreműködését mégis elfogadta s vele ép úgy, mint Pulszkyval, mindannak daczára is a legbarátságosabb viszonyt tartotta fenn, hogy Napoleon herczeg által figyelmeztetve lettünk: vigyázzunk, nehogy ügyünket nevetségessé tegyük; mert semmi sem öl oly bizonyosan, mint a nevetségesség.

Klapka tábornok e viszonya megkönnyítette Crouy herczegnek azon törekvését, hogy bőkezűsége segítségével maga körül az emigrációból ugyszólván egy kis »udvart«, a »Sanguis Regum Hungariae« jelszó köré pártocskát gyűjtsön, és alkalmat adott neki Sarrut által a lapokban közhírré tenni, hogy Crouy herczeget a magyar emigráció minden főnökei elismerték, csak épen én nem, mert én köztársaságot akarok! Tudván, hogy mily alapon jöttünk viszonyba mind Napoleon császárral, mind Viktor Emánuel királylyal, ez egyenesen rosszakaratu insinuatio volt.

Én először ápril 19-ikei levelem által figyelmeztettem Klapka tábornokot, hogy minő balmagyarázatokra ad alkalmat s minő politicalai ármánykodásokra zsákmányoltatik ki azon viszony, melyben ő Crouy és Pulszky urakkal áll; kijelentettem, hogy mig egy pro-

gramm alapján állunk, még pedig hivatalos solidarításban állunk: én szabálynak ismerem senkivel sem lépni barátságos viszonyba, a ki ő neki political ellenese; s felszólítottam, nem gondolja-e, hogy jó lenne e szabályt kölcsönössé tenni?

Erre Klapka tábornok ápril 24-ikei levelében azt felelte, hogy a mint a political téren minden »járom«-nak örömet aláveti magát, ép ugy a magán viszonyokban (Verkehr) egyéni szabadságához és önállásához rendületlenül ragaszkodik.

E nyilatkozatra, május 15-én adott válaszomban, előrebocsátva, hogy a political cél-, elv- és irány-egység logical következményeit az én szótáramban nem járomnak, hanem elvhűségnek és political következetességnek hívják, — a dolog genesisének és a felforgó tényeknek alapján figyelmeztetem Klapka barátomat, hogy vannak helyzetek, midőn a társadalmias és a political viszonyok között nem lehet elhatároló vonalat húzni s midőn hiában kecsagetjük magunkat azzal, hogy társadalmi viszonyaink a politicára nincsenek befolyással. Az Igazgatóság eszméje nem tőlem eredt; nehezen s csakis a kormányok kívánságára fogadtam el; de miután elfogadtam és szerződéses alapjához mindig hűségesen ragaszkodva, az három éven túl fenállott, meg vagyok győződve, hogy annak megszokott fenállásához mind künn, mind a hazában, megmérhetlen fontosságu érdekek kötvék s felbomlása kiszámíthatlan veszélylyel járna. De azt is érzem, hogy oly kétértelmű helyzet, mint a minőbe jutottunk, hosszu időre tarthatatlan. Valaminek történni kell: vagy az equivocnak kell egy határozott nyilatkozat által megszünttetni; vagy az Igazgatóságnak megszűnni. Ismerve hazafias jellemét, nem kételkedhetem, hogy megfontolva a

másodiknak roppant következményeit, az elsővel fogja a hazát újabb hálára kötelezni.

Klapka tábornok a másodikat választotta. Tette azt azon tény befolyása alatt, hogy az enyémmel jóformán egyidejűleg Crouy hercegtől (május 12-ről) levelet kapott, melylyel ő (Crouy) »több száműzött magyarnak« azon nyilatkozatát közlé Klapkával, hogy »vegye át a magyar emigráció ügyeinek kizárólagos igazgatását.«

Volt »módszer az örültségben,« mint Polonius Hamletről mondá. Mert én és politicai barátaim a Crouy-féle kalandorságnak bizony nagyon utjában álltunk. Hanem hogy Crouy akadt emberekre az emigrációban, kik a viszálynak ily jelét adják s épen Crouy utján adják, ez az abnormis társasviszonyok kimaradhatlan következéseire tett figyelmeztetéseimet nagyon is igazolta.

Klapka tábornok, Crouy hercegnek május 30-án adott válaszában, oda nyilatkozott, hogy megilletődéssel fogadja a bizalom ez új bizonyítványát száműzetése társainak részéről, de másrészt mélyen fájlalja (profondement affligé) szerencsétlenségünk s megpróbáltatásaink közepette oly »haza fiakat« (sic!) látni, kik viszályt és meghasonlást provócálva közöttünk, valódi érdekeinket compromittálják;« kijelenti, hogy a neki tett ajánlatot nemcsak el nem fogadja, de azt még csak tárgyalás alá sem veheti. Hanem válaszul átküldi a hercegnek azon lemondó levele másolatát, melyet ugyanaz napon hozzám intézett. Egyszermind elérkezettnek látta az időt, emlékezetébe hozni a hercegnek azon ígétét, hogy vissza fog vonulni, ha jelenléte köztünk hivatásunk betöltésében nehézségeket idézne elő.

Ezen emlékeztetés kétségtelenül igen helyes volt, csak hogy későn történt.

Hozzám intézett hivatalos levelében egyszerűen oda nyilatkozott, hogy mert »egészségének hanyatlása és személyes ügyeivel elfoglaltsága miatt politicalai érdekeinknek magát ezentúl csak igen tökéletlenül szentelhetné, tehát kényszerítve van magát a M. N. Igazgatóságból egészen visszavonni s a magánéletbe vonulni, kijelentvén, hogy a magyar emigráció ügyeinek további vezetésébe magának semmi befolyást nem tart fenn s újabb politicalai tevékenységre csak akkor leend ismét kész, midőn arra hazánkból jövend a felszólítás.«

Hanem június 6-ról kelt magánlevelében, melylyel hivatalos lemondását nekem átküldé, odanyilatkozott, miként (az említett magántermészetű okokon kívül) »lemondását azon szükség parancsolta, hogy minden áskálódóktól és cselszövőktől (Wühlern und Intriganten) egyszer-mindenkorra elvétessék az alkalom (Anlass), az ő nevével az Isten tudja minő czélok végett visszaélni.«

Hát ezen kapocs is széttörött.

Az Igazgatóság feloszlásával az emigráció politicalai testületiessége is felbomlott. A légiót (s egy kis ideig még a bizony-bizony nem nagy becületünkre vált tiszti-telepet) kivéve, ezentúl már csak emigránsok voltak; emigráció, mint szerves testület, nem létezett. Nekem pedig sokkal inkább számban maradt annak íze, hogy minő falat az, a mit emigráczióális ügykezelésnek hívnak, mintsem hogy annak, a ki nekem emigráczió-szervezésről kezdett beszélni, mást válaszolhatam volna, mint azt, hogy »nem instálok belőle.« Külömben is, ha a haza érdekében alkalom nyilandott a cselekvésre, a tisztességes, hasznos, hazafias elemek

(voltak számosan!) mindig könnyen összegyűjtethettek; a szemét (fájdalom, ez is volt bővében!) jobb ha elszórva marad, mert így kevesebbet árthatott.

A főérdek a légiófentartása volt. A világ minden népei között egyedül a magyarnak jutott azon szerencse, hogy száműzött fiai idegen földön, egy barátságos hatalom pártfogása alatt, nyíltan felüthették s fennen lobogtathatták hazájuk függetlenségének zászlaját egy fegyveres sereg élén, mely nem zsoldos csapat volt, hanem az olasz és magyar nemzet közti szövetségnek nemzeti jelleggel felruházott képviselője, jelképe gyanánt állott a világ előtt. Ennek fenállása tartotta fenn otthon a hazafiakban a hitet, hogy hazájuk függetlenségének kivívásánál Olaszország segítségére számíthatnak; az tartotta fenn a világ közvéleményében a magyar kérdést az actualitás európai sulyu kérdései közt, mert a míg a magyar zászló olasz földön ekként lobogott, mindenki meg volt győződve, hogy az olasz kérdés végmegoldása a magyar kérdés megoldásával kapcsolatos.

Fájdalom, azon okok, melyek oly bomlasztó hatással voltak az emigrációra általában, a légiót sem hagyták érintetlenül. S annak soraiban a bujtogatások annál termékenyebb talajra találtak, minthogy a mint bizonytalanokká kezdettek válni azon eldöntő harc kilátásai, melynek reménye a vitézlő népet a légió zászlaja alá sorakoztatá, a remény megfogyatkozása a türelmet is megfogyatkozatatá. Hozzájárult ehhez, hogy bár a király nápolyi utjában a légió vitézsége felől nyíltan a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott (s ezt a légió meg is érdemlette, mert a harc mezején akként viselte magát, hogy csak egyetlenegy — a montemilettoi — csata alkalmából tizenhét érdemkeresztet s vitézségi érmet

vivtak ki maguknak magyarjaink) s bár a nápolyi hatóságok, városok, községek hála és bizalom nyilatkozataival halmozták el a légiót: az mégis, anyagi tekintetben, a kormány részéről elhanyagoltatás felől panaszkodhatott. A tisztikarban egy egész éven át egyetlenegy előléptetést sem eszközölhetünk; a királytól és minisztereitől kieszközölt igéreteknek teljesítése a végrehajtó-közégek szövevényes hálóiiban fenakadt. S hogy a bomlasztó okokból semmi sem hiányozzék: némely tiszteknek alárendeltjeik irányában gyakorolt önkénye reactiót keltett a legénységben s oly fegyelmetlenség fejlődött ki, hogy a légió valósággal a felbomlás szélére jutott. Többen mint négyszázan jelentkeztek, hogy tovább szolgálni nem akarnak.

Ily körülmények közt jött közbe Klapka tábornok lemondásával a M. N. Igazgatóság feloszlása. Ez kimondhatatlanul leverőleg hatott a légióban még a legjobbakra is. Általánossá lett a meggyőződés, hogy ez által a légió elvesztvén hivatalos közvetítőit az olasz kormány irányában, — a szerződéses alapot is elvesztette, melyre mint az eventualis magyar szabadságharcz előharczosának s a magyar seregalakítás magkövének szervezete az Igazgatóság által fektetve volt, úgy, hogy a légió egyszerűen zsoldos csapattá válik, ez pedig oly szerep, melyet sem a tisztikar, sem a legénység el nem fogad.

Ezen bajon azonban segítve lett az által, hogy Ratazzi miniszterelnök engem forma szerint felhatalmazott, a légió irányában saját személyemben mindazon feladatot, kötelességet és hatóságot egyénileg gyakorolni, melyet előbb az 1860. szeptemberi megállapodás alapján (lásd 10—13. lap) az elnökletem alatt constituált M. N. Igazgatóság gyakorolt.

Ezt Svajczból (hol akkor tartózkodtam) 1862. augusztus 8-án azon biztosítással adtam a légiónak tudtára, hogy a magyar segédseregnek sem rendeltetésében, sem political viszonyaiban semmi változás nem történt. Ez megnyugtatólag hatott a vitélő nép szellemére.

A szolgálatot felmondott négyszáz ember közül százharmincz visszatért a zászló alá, a többiek (többnyire nem igen megbízható, új, jövevény elem) időközben már szétszóródott; de Türr tábornoknak, kit a szükséges intézkedésekre úgy az olasz kormány, mint én is, hivatalos megbizással láttunk el, szokott erélyével és tapintatával sikerült a légiót reconstituálni és fenmaradását biztosítani. Ihász ezredes, egészségi tekintetkből, beadván lemondását, a légió parancsnoksága Telkessy ezredesre ruháztatott. Őt a következő deczemberben Földváry Károly ezredes váltotta fel s tisztségben a légiónak az 1866-iki háboru berekesztése után lett végleges feloszlatásáig folyvást megmaradt.

Az annyi bajt okozott tiszti telep Szodtfriedt ezredes parancsnoksága alatt ugyancsak 1862. deczemberben tiszti századdá alakult és sok botránnyal vegyes viszontagságok között még tengett egyideig Cuneoban, nem mint katonai, hanem mint polgári testület, a belügyminiszter fenhatósága alatt. Azonban ott a kezelés körül rendetlenségek, ne mondjam: visszaélések fordulván elő, melyek a kormányt a büntető igazságszolgáltatásnak igénybevételére indították: Peruzzi belügyminiszter a különben is merőben haszontalannak bizonyult tiszti századi intézvényt 1863. októberben megszüntette s azontúl a volt tisztiszázad bármi más nemzetbeli menekültekkel egy cathegoriába helyezett tagjainak szabadság adatott az olasz kormány liberalitása

által a menekülteknek engedélyezett másfél franc-nyi napi segélypénzt igénybevenni.

A légió ellenben, mint az olasz és magyar ügy közötti érdekközösség jelvénye, minden miniszterválságokon keresztül megtartotta az olasz kormány appreciatiojában a maga eredeti fontosságát; meg még akkor is, midőn 1864. szeptemberben Lamarmora tábornok állítottatott az olasz kormány élére, ki minden más tekintetben valóságos iszonnal volt eltelve a forradalmi elemek iránt.

Hogy minden bomlási processusok, minden politikai viszontagságok daczára mennyi becset helyezett az olasz kormány a magyar légió fentartására, annak tanuságául megemlitem, hogy 1863-ban a légió szolgálati ideje lejárván, Della Rovere olasz hadügyminiszter engem felszólított, hatnék közre, hogy a légió legénysége a szolgálatra ujabban vállalkozzék. Én ezt megígértem, hanem egyszersmind kijelentettem, hogy közbenjárásom sikerét hathatósan előmozditaná, ha a kormány nekem módot szolgáltatna, a légióban mindazokat, kik az 1848—49-iki magyar honvédseregnek tagjai voltak, ezüst emlékéremmel feldiszíteni, mely nekik tanuságul szolgáljon, hogy nemzetünk akkori szabadságharczában részt vettek. Az olasz kormány teljes készséggel eleget tett óhajtásomnak. Magára vállalta az érembélyeg-vésés s a légiónál és tisztszázadnál levő honvédek számának megfelelő ezüstérem verése költségeit (a bélyegvésés ezer franc-ba került) s rendeletet adott a turini pénzverdének, hogy annak első vésnöke, aztán a pénzverde is, megrendelésemnek eleget tegyenek. Az érem fiaim rajza szerint művészi tökélyvel van kiállítva. A hátlapon Magyarország czimere s alatta e szavak: »Függetlenségi harc MDCCCXLVIII—IX.«

koszorúval kerítve; az előlapon szintugy koszorúban e felírás: »Hű honvédjeinek a magyar nemzet.« Alatta hadijelvények.

Talán nem fog a nemzet neheztelni, hogy a nemzet adományakép osztattam ki, a mit nem a nemzet adott.

Az érembélyeg birtokomban van. Öröömre válnék, ha az tőlem bekivántatnék, miszerint a kegyeletes elismerés e csekély jelével maga a »magyar nemzet« derítsen a nemzeti ígéretek be nem váltásáért egy kis vigasz-sugárt »hű honvédjeinek« romjaira.

Azon szent ügy érdekében, melyért egykoron »hű honvédjei« annyi önfeláldozással s dicsőséggel küzdöttek, a magyar nemzet nem akarta hasznát venni az érdekközösségnek, melynek jelvénye gyanánt állott az olaszországi légió a nemzet s világ előtt.

Amint az olasz megkapta Velenczét, a magyar légió létoka megszűnt.

Nekem jutott a szomorú feladat azt feloszlítani. Feloszlásával reményeimnek napja leszállt. És nekem még azt is meg kellett érnem, a mi azután bekövetkezett! Sőt még azt is meg kellett érnem, hogy még magyarnak sem szabad magamat neveznem, hacsak lelkem szent meggyőződését meg nem tagadom.

Nem tagadom meg.

S a mint én, idegen, idegenek közt rideg magányomban, elmémmel hosszú keserves életem örömtelen küzdelmein végigfutok: nem tudom elfojtani azt a fájdalmas sóhajtást, hogy azok közé tartozom, kiknek az élet nagyon szomorú adomány volt.

A Magyar Igazgatóság feloszlására következett években, egészen addig, míg a nemzet (a hamisan ugynevezett »dualismus« alapján) ki nem egyezett, reánk nézve még csak két oly nevezetes mozzanat adta magát elő, mely történelmi érdekekkel bír. Az egyik az 1863-iki lengyel forradalom. Annak alkalmából viszonyom a lengyel forradalmi kormánylyal, s értekezéseim az olasz királylyal és miniszteriummal, mik azon esetre, ha a lengyel forradalom consistentiát nyer, az európai hatalmi körökben megállapított tervekre is világot vetnek, melyeknek a körülményektől feltételezett alternatívái között egy olasz háboru s a magyar szabadságharcz újból felvétele is kiegészítő részét képezték. A másik az 1866-iki porosz-olasz-osztrák háboru, a meny nyiben annál a magyar ügy is »szerepeltetett.« Érdekes, de bizony inkább szomorú mint épületes történelmi adalék azon themához, hogy miként lehet egy szent közügy nyomatékát önző czélokra felhasználni.

A mint szemeimnek a lámpavilágnál megerőltetését egy kissé kipihenem, időmet (ha még van e földön számomra idő fentartva) azon irataim összeállítására fogom fordítani, melyek e nagyérdekű két történelmi eseményre vonatkoznak; miszerint azok, kik utánam következnek a közzétételre, rendben találják az adatokat. Időközben annyit jegyzek meg, hogy a magyar szereplésre nézve az 1866-iki háborunál (mely Európa újabb történelmében egy korszakias mozzanat súlyával bír,) nemeskéri Kiss Miklós, Simonyi Ernő és Irányi Dániel sok igen érdekes felvilágosításokkal szolgálhatnak a magyar közönségnek s hogy miként »kezelődtek« ez alkalommal a haza érdekei, arról (ha nem csak emlékezetem) tudomásra méltó adatok bocsáttattak közre az 1867-ben kiadott »1849.« ezimű folyóirat 3-ik

számában ily czim alatt ›Egy fejezet a mult háboru történelméhez.«

Az Igazgatóság feloszlásának időtájára esik az a bizonyos dunai confederatio-terv is, melynek kellő kifejtés nélkül tévedésből történt nyilvánossá tétele akkoron annyi zajt ütött az országban. Szándokom volt e tárggyal tüzetesen foglalatoskodni e kötetben, de szem előtt tartva az actualitási körülményeket, talán jobb, hogy beható érdemleges tárgyalás helyett e berekesztő fejezet technicája inkább csak a dolog történetének előadását engedi meg.

Durando olasz külügyminiszter, azon alkalommal, midőn Irányi barátom, mint a M. N. Igazgatóság képviselője, neki bemutatott (ápril 1862), azon nézetét fejezte ki, hogy ›Szerbiával confederatio alapján kellene egyetértésre jutnunk.« — Emlékeztetek: azon időben reánk nézve a situatio kulcsa Napoleon császár által Belgrádba lett áthelyezve. Az olasz kormány tehát a Szerbiával való egyetértésre igen nagy sulyt helyezett, elannyira, hogy a rendes hivatalos uton kívül még az ›officiosus« működést is szükségesnek tartá. Klapka tábornok, (akkor még Igazgató-társam) adta tudtomra, ápril 24-én, hogy Canini ur (előbb a ›Tribuno« szerkesztője) a keletre küldetik a kormány által a végett, hogy az egyetértésre jutás érdekében működjék a fejedelemségekben és Szerbiában s hogy elutazása előtt be fogja magát nálam mutatni. Én májusban leányom sirjától jöve, utban Svájc felé, hol beteg nőmnek az anyai sziv fájdalmára enyhülést mentem keresni, — Turinban néhány napra megállapodtam s a nálam jelentkező Caninit (minthogy akként volt bemutatva, a mint emlitém) még ily állapotban sem vonakodtam elfogadni. Értekeztünk. Nekem régi-régi meggyőződésesem, hogy

Magyarországnak a keleti szomszéd népek szabadságában s nemzeti individualitásuk szabad fejlődésének biztosításában kell az orosz hatalmi terjeszkedés, nevezetesen a panslavismus ellen biztosítékot keresni s csakis abban lehet feltalálni. (Utalok Irataim I. kötetének azon fejezetére, melyben értekezésem Obrenovics Mihály herczeggel van előadva.) Amott keleti szomszédunkban a Dunán alul szláv népek vannak, tehát azon oldalról (mint nem épen szabatosan mondani szokás) szláv gyűrűvel vagyunk körítve. Tetszik, nem tetszik: a geographiát nem lehet megváltoztatni. De ezen szláv gyűrű reánk csak azon esetre lehet veszélyes, ha azt az orosz forgathatja mutatójaja körül; ha panszláv gyűrű s nem szerb, bolgár, bosnyák, herczegovcz, montenegrin gyűrű. Ezek a népek nekünk sem külön-külön, sem együttvéve nem lehetnek veszélyesek, ha szabadok; erre döntő érvet nyújt a népességi statistika. A ki szabad lehet, az jószántából nem lesz orosz szolga. Hogy mindazon apróbb népek külön-külön vagy kisebb-nagyobb csoportosulásban akarják-e nemzeti egyéniségük szabadságát élvezni? — azt én reánk nézve közömbös dolognak itéltem. Én teljességgel nem fáztam azon gondolattól, hogy az 1 millió s 6—7 százezer főnyi Szerbia (ha ugyan szomszédjainak ugy tet-szenék) dél felé ohajt terjeszkedni; mert hiszen ha egész Bosznia, Herczegovina, még akár ha Montenegro is egyesülne vele, mindössze is 3 millió s pár százezer lélekre menne. No, ez, mint független állam, maga erejéből csakugyan nem oly rémületes aggressiv hatalom, hogy egy független Magyarországot veszélylyel fenyegethetne; sőt a józan politikai arithmetica alapján a független Magyarországnak (mindig ilyenről beszélek) inkább érdekében volt

volna, hogy Szerbia 1.600,000-nyi népességből három millióra emelkedve, oly nemzetté legyen, mely a független nemzeti individualitásra a kellő elemmel bír; mert ha ilyennel bírva, a független Magyarországra, mint kultámadás ellen szövetségére támaszkodhatik, nem bolond, hogy magát orosz horogra akassza. Független szerb akarand lenni s nem panszláv, azaz orosz szolgál. Nekem tehát az volt kiindulási pontom, hogy a francia hatalom örököse mellett a keleti kérdés, mint tisztán házi kérdés kerüljön megoldásra a török hatalom s annak keresztény népei között, a nélkül, hogy ezek orosz avatkozás folytán orosz horogra kerüljenek (a mint, fájdalom, Austria »bölcse« politikája folytán odakerültek) s ha a keleti kérdés, mint tisztán házi kérdés, ama népek felszabadulásával találna megoldatni, én nemcsak a legnagyobb örömmel kész valék közreműködésemet arra felajánlani, hogy a felszabadulandó szomszéd Magyarország s a felszabadulandó szomszéd oláh és szláv népek között minden külelenség elleni kölcsönös védelem végett szövetség jöjjön létre, de sőt e szövetséget mind a mi függetlenségünk, mind az ő függetlenségük biztosítékának tekintetem s az egyedüli gyakorlatias módnak arra, hogy ama szláv gyűrtü panszláv gyűrtüvé ne változzék.

Ily szempontból váltottam eszmecsérét Caninival a confederatio felett. Kérdezett, nem akarnám-e gondolataimat discret használatul írásba tenni. Ezt azon kijelentéssel tagadtam meg, hogy a családi szerencsétlenség miatt, mely reám nehezedett, erre nem ajánlkózhatom; tehát azzal ment el, hogy ő fogja megkísérteni papirosra tenni a beszélgetésünkben előfordult eszméket, tájékozásul magának a kormány által reá bizott eljárásban. Másnap csakugyan el is hozott egy fogal-

mazást, mely nagyjában véve a mult napi megbeszélésnek hű resuméja volt; kért, írjam alá, mert az nagyban elő fogná mozdítani eljárása sikerét, ha megmutathatná, hogy én hajlandó vagyok az ott foglalt eszméket további értekezés alapjának tekinteni. Mire azt jegyeztem meg, hogy az bajos dolog, minthogy egyik-másik vázlatos eszme bővebb kifejtés nélkül fonák magyarázatra szolgáltatathat alkalmat s egyik-másik eszmét én magam is csak azon esetben fogadhatnám el, ha a részletes kifejtés hazám jogos érdekeivel megegyeznék s méltó igényeinek megfelelne. Hanem Canini becsületszavát adta, hogy ő azt kezéből ki nem adja, sem közzé nem teszi, sem mássát venni nem engedi, hanem a legdiscrétabb modorban csak annak jeléül használandja, hogy én a confederatio eszméjének alapján kész vagyok értekezésbe bocsátkozni. Ekként biztosítva minden visszaélés ellen s a discret használat feltételei alatt aláírtam, a mint hogy Klapka tábornokot 1862. május 15-én írott levelemben (a szavakat nyomaték jeléül aláhuzva) értesítettem is, hogy ez iratot csak discret magánhasználatra irtam alá.

Nem is mondhatom, hogy Canini adott szavát megszegte volna. Hanem történt, hogy az iratnak egy másolatát nálam hagyván, én azt Helfy barátomnak adtam vagy küldöttem át oly czélből, hogy abból a confederatio eszméjével megismerkedve, arra lapjában (az »Alleanza«-ban) a közvéleményt előkészítse. Alkalmasint nem eléggé szabatosan fejeztem ki magamat, a minek az lett a következése, hogy Helfy — tévedésből — magát a csak magán discret használatul, tehát teljességgel nem kellőleg kifejtett iratot tette közzé, a mi nekem meglehetősen sok kellemetlenséget okozott. Kénytelen voltam magyarázatokba bocsátkozni; de

megelégedésemre szolgált, hogy miután e magyarázataim az »Alleanza« 1862. 16-dik számában megjelentek, számos tanuságát vettem annak mind hazulról, mind az emigrációból, hogy a confederatio eszméjét, miként azt kifejtettem, még olyanok is örömmel helyeselték, kik a nem eléggé szabatos elővázlatnak némely pontjain fenakadtak volt.

A dunai confederatio csak független Magyarországgal volt volna lehetséges. Magyarország függetlensége feladatott s ezzel az a confederatio eszméje is, mint igen igen sok egyéb, a »pium desiderium«-ok közé került. Pedig a részletek vitatás tárgyát képezhetik, de az eszme maga annyira a helyzet logicájában fekszik, annyira parancsoló követelménye Magyarország biztonságának s a keleti népek nemzeti szabadságának, hogy ha engem a magyar nemzet a haza függetlenségére intézett törekvéseimben el nem hagy: az eszme magát okvetlenül kivivta volna s a magyar haza irtóztos megpróbáltatásoktól, Európa jövője catastrophalis rázkódtatásoktól lett volna megkimélve.

Meg akarom még jegyezni, hogy azon irat, melyet Canini hozzám hozott s én aláírtam, Pulszky Ferencz ur saját kézírása volt. Ő fogalmazta, a mit neki Canini értekezésünkről elmondott.

* * *

Mi előtt tollamat letenném, egy nyilatkozatot kívánok tenni minden fejtegetés nélkül, szárazan, egyszerűen s ez az: hogy ama bizonyos fegyverszállítási mozgalom 1864-ben, mely a fegyverek lefoglalásával s néhány elfogatással végződött az országban, kezdettől végig, tudtom hirem nélkül, a szó szoros értelmében hátam mögött történt. Sem a tervbe nem voltam beavatva, sem a kiviteli kísérletben részem nem vala. Teszem e

nyilatkozatot azért, mert tudtomra esett, hogy vannak az országban, kik ama mozgalomban azon hiszembenvettek részt, hogy az tudtommal s jóváhagyással történik, s minthogy részvétük folytán kárt szenvedtek, ezért nevemre némi erkölcsi felelősséget háritanak. — E balvélemény ellen a leghatározottabban tiltakozom.

* * *

És most leteszem tollamat.

Ha van valami tanulság irataim három kötetében elszórva, a nemzet — ha úgy akarja — hasznát veheti; ha van nyom, melyre az események fordulatai még talán reá fognak egykor mutatni, a nemzet feltalálhatja.

Azonban nekem azt írta egy jó barátom Irataim két első kötete felől, hogy a mai Magyarország nem ért meg engemet.

És igaza lehet. Hiszen én sem értem a mai Magyarországot.

De a sors kereke forgandó. Még jöhet idő, a mikor megért. S ha jó, lesznek fiai, kik a most megtagadott irányhoz visszatérve, oly önzetlen hűséggel, de nagyobb tehetséggel és több szerencsével szolgálndják a magyar hazát, mint én igyekeztem szolgálni.

Hanem mint író, én nagyon éreztem e kötet megírásánál, mennyire igaz az, hogy

— — tarda senectus

debilitat vires animi, mutatque vigorem.

Legyen az olvasó elnézéssel irántam — a nyolczvan éves öreg ember iránt — írói gyarlóságomért.

TARTALOM.

Lapszám

ELSŐ FEJEZET.

A mi a szeptemberi egyezkedésre következett.

I. Kedvező kilátások az osztrák elleni háborúra	1
II. Előkészületek az egyezkedés végrehajtására	6
III. Ujabb aggodalmak	16
IV. Utasítás Pulszky Ferencznek és ennek válasza	35
V. A varsói értekezlet	41
VI. Érintkezések a magyarországi központi bizottsággal	45
VII. Tömeges elfogatások otthon.	51
VIII. Fegyverszállítás keletre	55
IX. Levél Couza fejedelemhez	61
X. Aggodalmak a keletre szállított fegyverek sorsa iránt. — Klapka küldetése	66
XI. Intézkedés magyar pénzjegyek készítésére	71
XII. Ludvigh János küldetése Belgrádba	79
XIII. Egyéb előkészületek	92
J e g y z e t e k az első fejezethez :	
1. szám	106
2. szám	112

MÁSODIK FEJEZET.

A z o k t ó b e r 20-k i d i p l o m a .

I. Akkor és most	121
II. Az októberi engedmények célja	124
III. Levelezés a concessiók tárgyában	134
IV. A közhangulat otthon. — Működésünk a sajtó útján	152
V. Nézetek a legalis oppositio felől	158
VI. Aggasztó jelenségek idekűnn	183
VII. Az országos központi bizottság katonai küldöttjének ki- jövetele	187
VIII. Kossuth Cavourhoz az osztrák concessiók hatásáról	193

HARMADIK FEJEZET.

Az első csapás.

I. Fegyverzetünk lefoglalása	203
II. Karacsay Sándor gróf két levele a magyar nemzeti Igazgatóság elnökéhez Londonba	212
III. Klapka tábornok naplója	223
IV. Szerződés Couzával	248

NEGYEDIK FEJEZET.

Második csapás.

I. Teleki László elfogatása	274
A d a l e k o k a negyedik fejezethez :	
1. szám	318
2. szám	341
3. szám	348

ÖTÖDIK FEJEZET.

A harmadik csapás.

I. Pénzjegy-pör	366
II. Cancellári itélőszék	372
III. Tárgyalások az angol alsóházban és a sajtó	386
IV. A per lefolyása	429
V. Kossuth Lajos hites nyilatkozata	445
VI. Egy különös incidens	471
VII. Bécsi ellen-affidavit	476
VIII. A tárgyalás	483
Az ítélet	493
A felelbbvitel és a lordcancellár ítélete	497

HATODIK FEJEZET.

A csapások közben a legnagyobb csapásig.

I. Viszonyunk a turini kormánnyal	508
II. A kévebomlás első jelensége az emigrációban	538
III. Kalandos tervek	552
IV. Tudósítások haza. — A hazai állapotok vázlatja. — Zavarok a légióban	572
V. A hazai viszonyok. — A forradalmi bizottmány feloszlása	582
VI. Zavarok a légióban	603

HETEDIK FEJEZET.

Cavour halála.

Első szakasz:

Az 1861. magyar országgyűlés feloszlataásáig 620

Második szakasz:

Az országgyűlés utáni időszakból 663

Befejezés 721

(Megjegyzés. — A 6-ik lapon az olasz *commendatore* czim mellé tettem »titkos tanácsos,« noha ez utóbbi czim Austrián kívül sehoh sem létezik; csak a rangfokozatot akartam ez által jelezni, melyet a »commendatore« a czimek sorában ott elfoglal. Egyébiránt a *commendatore* »commenda« (alapítvány) szóból származik, amennyiben a réghbb időkben e lovagrend tagjai tartoztak birtokaik egy részét annak javára leköttni. Minden *Commendatore* elnyerheti a bárói czimet, ha kéri, s így tényleg megfelel a nálunk létező szent István-rend másod-osztályu keresztjének. — Helfy.)

DB
937
.5
I73
köt.3

Kossuth, Lajos
Iratam az emigrációból

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
